ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

ARCHITECTURA IN 1926.

BIJ DEN NIEUWEN JAARGANG.

Alles wat kan leiden tot versterking van de kracht, die van ons Genootschap uitgaat, zal de belangstelling hebben van allen, die aan den arbeidskring van het Genootschap deel hebben. Die deelname betreft niet alleen geregelde medewerking aan eenig onderdeel van het arbeidsgebied van het Genootschap, maar bestaat primair in een sterk medeleven met de belangen van de zaak als zoodanig. Wij zullen het er wel allen over eens zijn, dat het er in onzen, voor alle kunstuitingen zoo bijzonder moeilijken tijd in de eerste plaats om heeft te gaan, met „Architectura et Amicitia" een krachtig kunstcentrum te blijven, dat die kracht ook naar buiten positief kan toonen, en in de tweede plaats de „Amicitia" levend te houden, d.w.z. de band tusschen de leden te versterken en zooveel als wenschelijk en mogelijk is te gaan zien wat onze medeleden willen en bereiken en aldus iets van de naast ons arbeidenden te kunnen verstaan. Alleen dan kan er kracht uitgaan van een zaak, wanneer alle belanghebbenden warm voor de zaak gevoelen en medewerken in gedachte en met de daad om de zaak, die *hun* zaak is, groot te maken. De „gedachte" toewijding vooronderstellend komen wij hier tot de daadwerkelijke belangstelling als het punt dat een der belangrijke factoren zal blijken in het al of niet slagen van den nieuwen jaargang van „Architectura". Er is op vergaderingen vaak gesproken over de mogelijkheid van versterking van den innerlijken genootschapsband, verruiming van de mogelijkheid van contact tusschen de leden. Alleen voor nabijliggende steden zou een geregeld-persoonlijk-ontmoeten mogelijk zijn, voor alle leden, ook de ver uit elkander wonenden kan het blad het punt zijn waar men elkaar geestelijk ontmoet en vindt, waar men met elkaar werkt en zoekt, waar men elkaar bij gelegenheid eens onomwonden zegt waar het op staat of waar het om gaat. Maar dan moet er ook van alle zijden medewerking komen. Wie onzer zal niet wenschen, versterking van belangstelling en heviger oplaaiend leven, althans wanneer die brand van gevoelens iets waardevols oplevert.

Veel positieve gedachten ten aanzien van een sterkere opvlamming van genootschapsleven zijn nog niet geuit, wel werden er voorstellen gedaan een en ander af te breken. Ook sloopen kan bij gelegenheid nuttig zijn om terrein voor nieuw-bouw vrij te krijgen. Met den nieuwen opzet van dezen jaargang van „Architectura" hebben wij zonder slooperswerk te doen een prachtig bouw-terrein verkregen. De bouwmaterialen liggen overal in het land verspreid: de redactie verzoekt den leden, maar dan ook *alle* leden, een geweldige hoeveelheid schoon en deugdelijk materiaal aan het redactie-adres te doen bezorgen, want het blad zal voortaan 12 pagina's groot worden Er is dus ruimschoots gelegenheid zich uit te spreken: en er is ook gelegenheid ons blad, meer nog dan in 1925 mogelijk is gebleken, tot een tijdschrift van algemeene kunstbeteekenis te maken. Hiertoe is noodig, zooals gezegd, dat er waardevolle copy komt en dat er veel belangrijk werk gepubliceerd wordt. Het aantal vaste medewerkers is reeds uitgebreid en zal nog worden vergroot. Bepaalde rubrieken zullen zooveel mogelijk geregeld verschijnen: er zal worden gezorgd voor publicatie van werk der leden zoowel op het gebied der architectuur als op dat der andere kunsten (wanneer wij het maar toegezonden krijgen); speciale rubrieken zullen er zijn voor de nijverheidskunst, voor tooneel, dans en rhythmiek, voor kunst-

T.H.S. BIBLIOTHEEK DELFT

VVbsE

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
2 JAN. 1926 NO 1

H. TH. WIJDEVELD. MIDDENSTANDSWONINGBOUW HOEK CELEBESSTR. EN INSULINDEWEG TE AMSTERDAM 1920

geschiedenis en -filosofie, voor tijdschriften- en boekbespreking, voor problemen van stedebouwkundigen aard, voor grafische kunsten, voor typografie, voor de technische wetenschappen, voor periodieke overzichten in het vereenigingsleven. Met voldoende medewerking kan het een belangrijke jaargang worden: het blad zal in ruimer kring verspreid worden en komt dus in veler handen, ook buiten den ledenkring. Laat ons gezamenlijk trachten het blad te doen vooraangaan in den strijd der kunstproblemen van onzen tijd. „Architectura et Amicitia" heeft, waar het er om ging kunstbelangen te verdedigen, steeds op de bres gestaan (en hoe groot zijn de gaten in onzen tijd niet geworden?). „Architectura" is van die cultureele aethetische kracht steeds de weerspiegeling geweest. Werkt allen mede (het is meer dan ooit noodig) de wallen te versterken en „Architectura" te maken tot een belangrijk blad op kunstgebied.

H. C. VERKRUYSEN.

NIEUWE OPDRACHT AAN Dr. H. P. BERLAGE.

Naar de Telegraaf vermeldt heeft Dr. H. P. Berlage opdracht gekregen een plan te ontwerpen voor den bouw van het nieuwe hoofdgebouw van de Rijksverzekeringsbank, dat in plan Zuid zal komen te staan. De Gemeente zal voor deze bouw waarschijnlijk een terrein beschikbaar stellen aan het einde van de Ferdinand Bolstraat.

Naar wij nader vernemen zijn deze plannen nog als zeer voorloopig te beschouwen, zoodat de mogelijkheid niet is uitgesloten dat met een eventueele beslissing nog jaren gemoeid zouden zijn.

Zooals verder wellicht bekend zal zijn, verschenen in de bladen protesten tegen de keuze van de Ferdinand Bolstraat als terrein voor een dergelijk monumentaal gebouw.

H. TH. WIJDEVELD. MIDDENSTANDSWONINGBOUW HOEK AMSTELKADE EN VECHTSTRAAT PLAN ZUID TE AMSTERDAM 1920

PERIODIEK OVERZICHT I

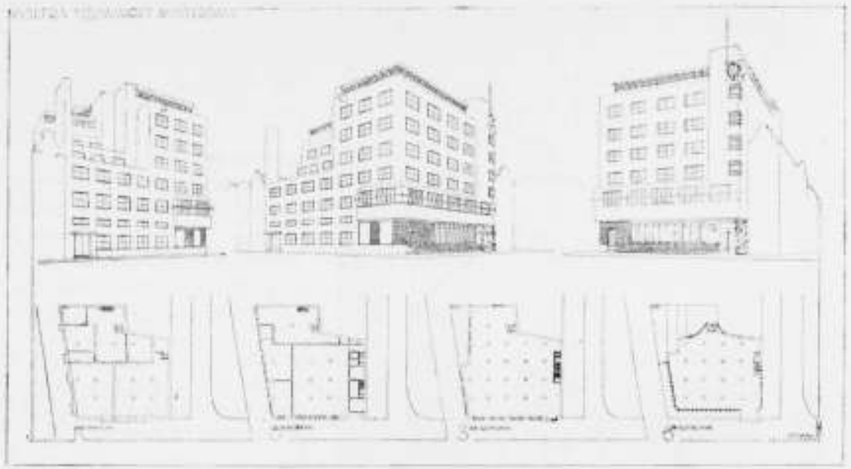
Ik kan mij voorstellen, dat elke Amsterdamsche Dienst een aardsche copie is naar een hemelsch voorbeeld, behalve dan dat op den Olympus wel eens verschil van meening tusschen de Goden bestond. Voor de Afdeeling Kunst van het Hemelsch Bestuur moet het een genoegen zijn gedurende de laatste jaren de Amsterdamsche Overheid met de aesthetische verzorging harer stad bezig te zien.

MAGAZIJN MET KANTOREN EN WINKEL VOOR DE N.V. I. L. F. R. A. OP DE NIEUWMARKT TE AMSTERDAM. PLANNEN: ARCH. E. M. EN I. E. ROOD. GEVELS: ARCH. H. TH. WIJDEVELD

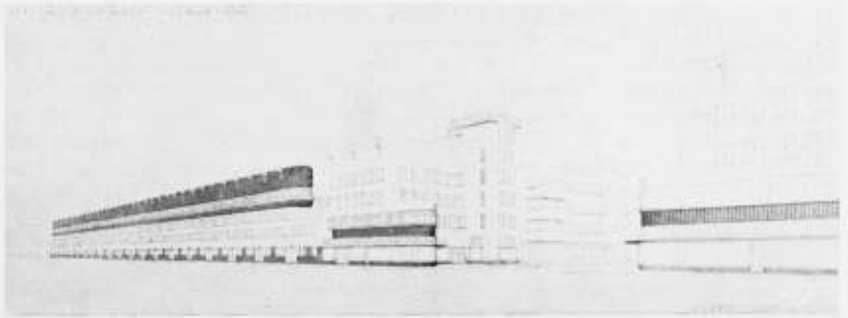
Op het Amsterdamsche asphalt groeien veel boomen, maar nog veel meer groeien er palen. Plaatst de tram een trampaal en een haltelantaarn, dan komt het Verkeer en zet er een verkeersbord naast, de Electriciteit schaart zich aan hun zijde met een gekrulde lichtmast, een moderne en een ouderwetsche lantaarnpaal, de Reclame poot er een Resuma-zuil bij en bemoedigt den particulieren benzinehandel er zooveel mogelijk, en zooveel mogelijk verschillende benzinepompen omheen te groepeeren. Binnenkort zal de Havendienst wel promotie maken, en daarvan getuigen door trottoirs en vluchtheuvels met ducdalven te verrijken. Er zijn nieuwe lantaarnpalen in Amsterdam (die van het Don Quichot-type), welke met vier opschriftbordjes, elk in een andere kleur rood, zijn gesierd. Zoodra de eerste Dienst zich voor zijn paal een plaats in de zon heeft uitgezocht, verdringen zich de andere Diensten om er tenminste elk een bordje aan te hangen, zich hun rechten op een eigen paal voorbehoudend.
Wij hebben meer zuilen, dan Griekenland ooit heeft bezeten.
Iemand vroeg waarom de Schoonheidscommissie zich niet met de palen en zuilen bemoeide. Hij was een provinciaalsch architect en wist niet, dat de Schoonheidscommissie „geen inrichting tot werkverschaffing" is, doch integendeel de instelling, waaraan men het werk onttrekt.
De openbare gebouwen, de bruggen, de beplantingen, de doorbraken, de straten, de bestratingen, de vluchtheuvels, de reclame, de palen en de zuilen, ze gaan allen der Schoonheidscommissie niets aan. Tot hare bevoegdheid behoort tot op heden haast uitsluitend het beoordeelen van gevels, zichtbaar van den openbaren weg.

MAGAZIJN MET KANTOREN EN WINKEL VOOR DE N.V. I. L. F. R. A. OP DE NIEUWMARKT TE AMSTERDAM. PLANNEN: ARCH. E. M. EN I. E. ROOD. GEVELS: ARCH. H. TH. WIJDEVELD

Doch sinds het optreden van den Heer Ingwersen, en van de Raadsleden Spier en Peters, zal die bevoegdheid zoo mogelijk worden ingekrompen tot die van het goedkeuren van ingediende gevelontwerpen, en van ingediende aantijgingen. Eene schoonheidscommissie, welke blijken gelieft te geven van, ter zake, aesthetisch onderscheidingsvermogen, kanAmsterdam niet gebruiken. Zij dient alleen af te keuren de ontwerpen van Afgev. Leden van A. et A. Het overige doen gaat op korruptie lijken en knauwt de burgerij (zie Het Volk van 7 Dec. l.l.). Men zou haar werk ook reeds sedert lang overgedragen hebben aan b.v. de afdeeling Stadsreiniging, ware het niet dat andere Diensten bevreesd waren voor achteruitzetting.
Er schijnt een beweging van principieel-alcoholistische chauffeurs op touw te zijn gezet, om óók aan het optreden der Verkeerspolitie een eind te maken.
Succes is echter twijfelachtig, want Verkeerspolitie is een Dienst, en een Dienst wil zeggen een bazigheid. Elke Dienst heeft een claim op de geheele stad, en spreekt dit uit, door de gansche uitgestrektheid van haar grondgebied te be-palen.
De palen slechts van het Bouwtoezicht ziet men niet. J. F. S.

H. TH. WIJDEVELD WONINGBOUW AMSTERDAM WEST 1925

N. J. VAN DE VECHT KALENDERBLAD

PRIJSVRAGEN-RUBRIEK

PRIJSVRAAG SCHAEPMAN-MONUMENT.

De Permanente Prijsvraag-commissie heeft, na onderzoek van het programma voor deze prijsvraag, bevonden dat het in velerlei opzichten niet voldoet aan de eischen, die in het belang van kunst en kunstenaars bij een monument als dit, gesteld behooren te worden. Correspondentie met den prijsvraaguitschrijver, die niet beantwoord werd, heeft niet mogen leiden tot het wegnemen van de door de P. P. C. geopperde bezwaren.

De voornaamste dezer bezwaren zijn: 1o dat de bekroonde kunstenaar als *leverancier* van het monument moet optreden, met al de risico daaraan verbonden en de verkeerde verhoudingen, die daaruit kunnen ontstaan en 2o dat de prijsvraaguitschrijver, met terzijdestelling van het juryoordeel en de bekroonden, zich alle vrijheid voorbehoudt om zelf het ontwerp voor de uitvoering te kiezen waardoor elke waarborg dat het werk in de beste handen komt (het doel van de prijsvraag) verdwijnt.

De P. P. C. moet dan ook ten ernstigste den kunstenaars de medewerking aan een prijsvraag waarbij dergelijke voorwaarden worden gesteld, ontraden.

PRIJSVRAAG—BRUG-ONTWERP.

De Directie van het Tijdschrift „Klei" schrijft een studie-prijsvraag uit voor het ontwerpen van een Brug in Baksteen over een gracht in een nieuwe wijk in een onzer groote steden.

De jury bestaat uit de Heeren Ir. J. Klynen, H. van der Kloot Meyburg, Ir. A. Siebers, Ir. H. Thunnissen, W. Verschoor.

De uitspraak der jury heeft plaats binnen twee weken na inlevering der ontwerpen.

Het jury-rapport zal binnen 8 dagen na de uitspraak gepubliceerd worden.

De Directie heeft ter beschikking der bekroonde ontwerpen gesteld de volgende prijzen: 1 Hoofdprijs f 200.—, 2de prijs f 125.—, 3de prijs f 75.—:

De inzendingen moeten anoniem zijn, daartoe zullen de teekeningen, zoomede de eventueel daarbij gevoegde toelichting, van een motto zijn voorzien.

De inzending gaat gepaard met een tweetal gezegelde enveloppes, bevattende de eerste den naam en adres en een verklaring dat het ontwerp het geestelijk eigendom is van den inzender, en de tweede het correspondentieadres, terwijl het motto

alsmede de aanduidingen adres en correspondentieadres op de enveloppes worden vermeld.

De teekeningen moeten op carton geteekend, of op stijf carton geplakt worden en niet opgerold gezonden worden vóór 15 Maart aan het adres der redactie „Klei", St. Jorisstraat 28, Nijmegen.

Dit carton moet meten 1.00 × 0.75 M.; de grootte der teekeningen is daarnaar in te richten.

Exemplaren van het programma zijn op aanvrage kosteloos verkrijgbaar bij de Directie van het Tijdschrift „Klei", St. Jorisstraat 28, Nijmegen.

KUNST — WIJSGEERIGE CITATEN EN OVERWEGINGEN.

Uit: Hermann Keyserling, Das Reisetagebuch eines Philosophen I: 214.

Es war Nacht geworden, als mich der Elefant, lautlos auftretend, von der Felsenfeste talabwärts trug. Ich lag auf der gepolsterten Plattform, die Erde unsichtbar unter mir, das Auge in den Sternen verloren. Jedes Bewusztsein einer bestimmten Daseinsform war mir abhanden gekommen. Wer ich war, wo ich war, was ich tat — ich wuszte es nicht. Ich wuszte nicht mehr, dasz ich auf einem Elefanten lag: seitdem ich mich an den Rhythmus seines Ganges gewöhnt hatte, existierte er für mich nicht mehr. Ich fuhr nicht, ich ritt nicht, ich flog nicht; ganz sicher ging ich nicht; von der Erde war nichts zu erkennen. Nur Himmelskörper umgaben mich. Und mit der selbstverständlichen Sicherheit des Träumenden schwebte ich durch den weiten Weltraum hin.

Im Grunde war mir, als befände ich mich überhaupt nicht mehr im Raum. Es war jener seltsame zustand der Entäuszerung, den ich sonst nur an der Schwelle des Todes gekannt habe, wo intensives Daseinsgefühl mit der Verflüchtigung alles Wirklichen zu paar geht. Man kann nicht fest behaupten, dasz man noch existiert: man vergeht mit der Welt ringsum Und doch ist man da, mehr denn je sonst, seiner Wesenhaftigkeit sicher.

Wie ich absteigen muszte und beim grellen Fackelschein wie zum erstenmal des Leviathans Ansichtig ward, dem ich mich anvertraut hatte, da durchschauerte es mich. Es mag doch sein, dasz die Erde auf einer Schildkröte ruht. Denn mehr als deren Bewohner spüren könnten, dasz sie von Lebendigem getragen wird, habe ich vom Ungeheuer unter mir nicht wahrgenommen.

TECHNISCHE RUBRIEK.

UIT DE TEEKENKAMER.

Gewoonte is een tweede natuur.

Dit geldt ook voor het gebruik van de gewone teekenmiddelen zooals haak of parallelliniaal, gewone en verstelbare driehoeken of zwaaihaak.

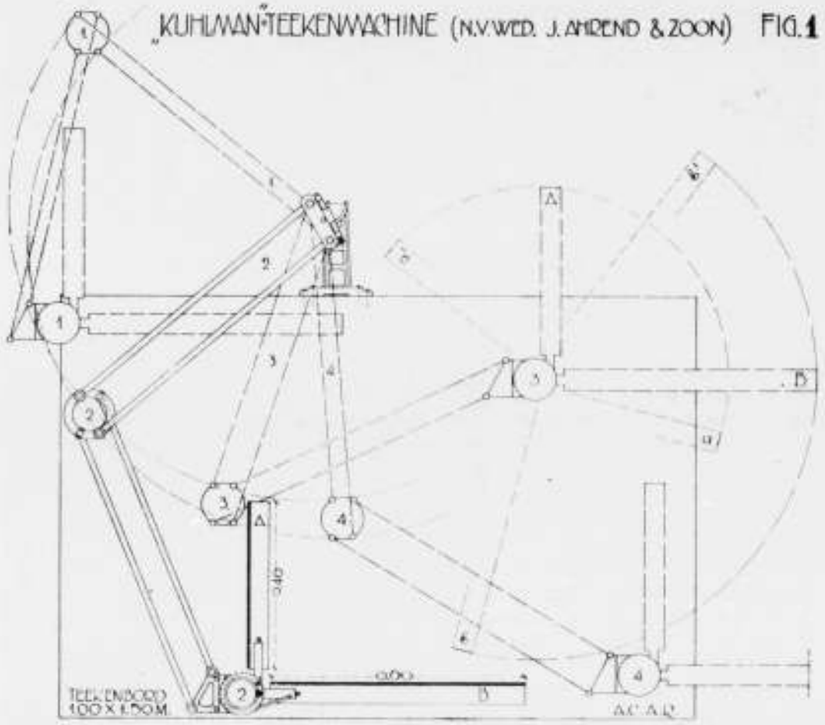
Na eenige dagen proefgebruik der „Kuhlmann" teekenmachine brak ik met de gewoonte en nog dagelijks ondervind ik het gemak en genoegen ervan.

Zij, die door publicaties van „Holima" en de N.V. Wed. J. Ahrend en Zoon de machine wel kennen, maar niet in gebruik namen, zullen na een kort gebruik, als zoovelen, eveneens erkennen, dat het onmisbaar gereedschap is.

Nu ik ongeveer een jaar er mee gewerkt heb, wensch ik door de volgende beschrijving vakgenooten met deze ideale uitvinding meer bekend te maken. De in de prijscouranten genoemde voordeelen zijn volkomen waar gebleken.

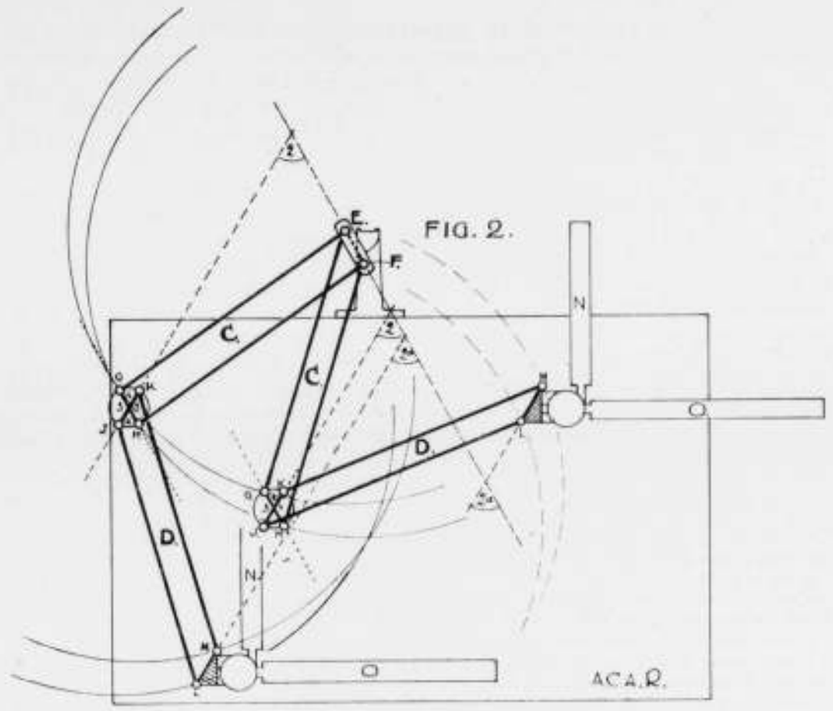
De voornaamste daarvan zijn:

Tijdsbesparing door snel teekenen, met volledige concentratie der gedachten bij het werkstuk. Alle deelen van het teekenvlak zijn bereikbaar en bijna even snel als de gedachte is de rechthoek — gevormd door de linialen A en B (zie fig. 1) — ter plaatse, zonder dat de aandacht van 't werk wordt afgeleid zooals anders

mogelijk is door veelvoudige bewegingen, die niet zoo automatisch geschieden. Bijvoorbeeld: Bij 't calqueeren of opzetten van een teekening (zelfs met vele hellende lijnen) bespaart de machine naar schatting zeker minstens 30% tijd.
De zooveel in gebruik zijnde linialen met parallélgeleiding komen niet meer in aanmerking als men de teekenmachine eenmaal gebruikt. Voorts zijn er nog de volgende voordeelen: Volkomen zuiverheid, onafhankelijk van de veranderingen in het bord tengevolge van temperatuurs- en vochtigheidsinvloeden.
Met groot gemak — rechtstreeks in één enkelvoudige beweging — brengt men den rechthoek van links onder naar rechts boven om daar een lijn te trekken onder willekeurigen hoek, evenwijdig *aan* of rechthoekig *op* de onderste lijn en als men 't wil, ook precies even lang.
Met de oude middelen gaan dergelijke bewegingen altijd omslachtiger en zelden is het werk volkomen zuiver.
Men kan de combinatie inderdaad als een verlengstuk van den teekenaar beschouwen. Zonder gehinderd te worden door de in den weg liggende driehoeken, die men steeds een andere plaats moet geven, beweegt men de remplaçant van haak of paralelliniaal, gewone- en zwaaidriehoeken over het teekenvlak, waarop zich hoogstens nog een decimeter bevindt. De linialen met maatverdeeling zijn n.l. permanent te vervangen door de z.g.n. inktlinialen met celluloid-rand, die langer zijn en, met potlood teekenende, beter voldoen.
Toelichting bij Fig. 1.
De rechthoek A B is door een automatische pal in te stellen op 9 vaste standen gelegen tusschen *a b* en $c^1 b^1$, n.l.: op 45°, 30°, 15°, 0°, 15°, 30°, 45°, 60° en 90° en

bovendien op elken willekeurigen hoek vastzetbaar door een eenvoudigen vingerdruk. Verder geeft deze fig. aan welke standen de machine inneemt als men op diverse plaatsen van de teekening bezig is.
Belangstellenden vragen zich wellicht af, waardoor de linialen den horizontalen en verticalen stand behouden en wel absoluut zuiver.
Hoewel het bewijs is op te sporen als men de machine beweegt en onderzoekt, volge hier de verklaring van Fig. 2, waarin de armen zijn vereenvoudigd en bestaan uit de parallélogrammen C en D. Door kogelscharnieren zijn C en D vervormbaar en kunnen alle standen doorloopen, welke liggen tusschen zeer smal parallelogram en rechthoek.
Gegeven: de punten E en F zijn t.o.v. het bord onveranderlijk van plaats; G H en J K zijn onderling vast verbonden, dus de hoeken 3 en 4 zijn bestendig van vorm.
Stelling: De zuivere stand der linialen volgt uit de bestendigheid van hoek 2 *a*.
Bewijs: hoek 2 = hoek 4 als overeenkomstige hoeken
hoek 2*a* = hoek 2 als overeenkomstige hoeken.
De hoeken 3 en 4 zijn bestendig, dus ook de hoeken 2 en 2*a*.
Ik vertrouw, dat na lezing, velen zullen verlangen zich te verlengen met dit verlengstuk, ter verkorting van den werktijd.

Amsterdam. A. C. A. ROTGANS

PERMANENTE PRIJSVRAAG-COMMISSIE.

PRIJSVRAGEN „VOOR JONG NEDERLAND".

Naar aanleiding van de bezwaren die de Permanente Prijsvraag-Commissie had geopperd tegen het program van de affiche-prijsvraag „Voor Jong Nederland", en nadat deze commissie vergeefs pogingen had in 't werk gesteld den uitschrijver tot bevredigende wijziging van het program te bewegen, hebben onze leden de heeren Prof. R. N. Roland Holst en G. Rueter, die het jury-lidmaatschap hadden aanvaard, dit neergelegd. Wij wekken onze leden op in soortgelijke gevallen dit goede voorbeeld te volgen, en zich te onthouden in die prijsvragen welke worden uitgeschreven met programma's die met de nationale prijsvraagregelen strijdig zijn, en waarbij derhalve door de P.C.C. deelnemen ontraden wordt.
De goede werking van de Permanente Prijsvraag-Commissie treedt meer en meer aan den dag, en heeft bij het voortgaan op dien weg aller medewerking noodig. Wij verzoeken daarom de leden nog eens nadrukkelijk, wanneer zij van prijsvraagplannen hooren of er op eenigerlei wijze bij betrokken worden, **hiervan zonder uitstel mededeeling te doen aan de P.P.C. (Secretaris: C. N. van Goor, 's Gravendijkwal 71, Rotterdam),** opdat de commissie het program kunne beoordeelen en tijdig den uitschrijver op eventueele bezwaren wijzen.

OLYMPISCHE MEDAILLE.

In Juli heeft de P.P.C. over de prijsvraag van het Nederlandsch Olympisch Comité het volgende bericht in de bladen gepubliceerd:

In aansluiting met haar vorig bericht inzake de bovengenoemde prijsvraag, kan de Permanente Prijsvraag-Commissie tot haar voldoening mededeelen:
1°. dat het N.O.C. zich voor de binnenlandsche prijsvraag, en voor zoover als zijn bemoeiingen zich kunnen uitstrekken ten opzichte van den internationalen eindkamp, geheel met het standpunt der P.P.C. heeft vereenigd;
2°. dat het op zich genomen heeft dit standpunt, speciaal wat betreft de samenstelling eener competente jury, bij het Internationaal Olympisch Comité te verdedigen, en dat het, deze correspondenties loopende, om de kans eener volkomen wederzijdsche bevrediging te vergroot:n, den inzendtermijn heeft verlengd tot 1 November 1925;
3°. dat de P.P.C., door deze medewerking van het Nederlandsch Comité de mogelijkheid eener goede oplossing zeer bevorderd acht, maar, mocht onverhoopt het Internationaal Comité ten slotte niet bereid blijken een jury te vormen welke aan behoorlijke eischen, naar de in de Algemeene Prijsvraagregelen neergelegde beginselen voldoet, haar protest zal moeten handhaven;
4°. dat de opvatting als zou thans de zaak reeds geheel in het reine zijn, uit deze publicatie niet mag worden getrokken, daar hieromtrent eerst beslist kan worden, omstreeks half Augustus a.s. welke termijn aan het Internationaal Olympisch Comité wordt gesteld om zich ten aanzien der samenstelling van de jury uit te spreken.
Wat de bekroningen betreft kan de P.P.C. mededeelen, dat door bemiddeling van een in de prijsvraag belangstellende voor de drie te bekronen ontwerpen zijn toegezegd opdrachten waaraan respectievelijk honoraria van *f* 500.—, *f* 300.— en *f* 100.— zijn verbonden, zoodat den bekroonden, naast de, door het N.O.C. uitgeloofde prijzen de zekerheid wordt gegeven van het verkrijgen van een geldelijke belooning, zij het ook als honorarium voor een daarvoor te leveren arbeid.

De onder 2° bedoelde stappen van het N.O.C. leidden niet tot het gewenschte resultaat, en de Prijsvraag-Commissie, die ditmaal, om het belang der zaak, haar aandacht ook aan het internationale deel van de samengestelde prijsvraag had geschonken, hoewel de haar vanwege de kunstenaarsvereenigingen gegeven opdracht en het Prijsvraag reglement zich alleen over binnenlandsche prijsvragen uitstrekken, betreurde dit te meer daar het *Nationale* deel van de prijsvraag, geheel naar behooren geregeld, geen aanleiding tot protest of bezwaren geeft. Hare bemoeiingen waren hiermede ten einde, en zij maakte dit bekend in een dagbladbericht van 25 November, toen haar door het N.O.C. gemeld was, hoe de samenstelling van de internationale jury definitief was (een groote meerderheid van leden

van het Internationaal Olympisch Comité met één kunstenaar), bij welke samenstelling in geen enkel opzicht rekening is gehouden met ons verlangen om ook voor het internationale concours een deskundige jury aangewezen te zien.
In dit stadium heeft de „Vereeniging voor Penningkunst" de actie van de P.P.C. overgenomen, door zich direct tot het Internationaal Olympisch Comité te wenden met een protest, waarvan zij ons copie toezond. Wij laten het hieronder volgen:

Aan het Internationaal Olympisch Comité te Lausanne.

Mijne Heeren,
Het is ons bestuur bekend, dat door het ingrijpen van de Nederlandsche Permanente Prijsvraag-Commissie de oorspronkelijke regeling van het onderdeel der prijsvraag voor de Olympische Medaille Nederland betreffende gewijzigd is en wel overeenkomstig de beginselen door deze Commissie voorgestaan, welke beginselen wij niet aarzelen de onmisbare grondslagen voor billijke regeling van prijsvragen op het gebied van kunst en kunstnijverheid te noemen. Van deze regelen sluiten wij ter Uwer informatie een exemplaar hierbij in.
Het is ons bestuur eveneens bekend, dat het Nederlandsch Olympisch Comité aan Uw Comité de alleszins billijke eisch van de Nederlandsche Kunstenaars heeft overgebracht, dat de jury zou zijn deskundig en onpartijdig.
Ons bestuur betreurt dan ook buitengewoon, dat het Comité de jury, welke de inzendingen uit de verschillende landen zal beoordeelen heeft samengesteld zoo als ons is medegedeeld door het Nederlandsch Olympisch Comité. Zonder eenigszins te willen treden in een bespreking van de door Uw Comité gekozenen, moeten wij in het belang van penningkunstenaars en penningkunst met den meesten nadruk verklaren, dat met uitzondering van den medailleur G. Devreeze, noch hunne namen, noch de wijze hunner benoeming, den mededingers uit de verschillende landen ook maar eenigszins de zekerheid geeft, dat de jury werkelijk zal zijn deskundig en onpartijdig.
Wij teekenen dan ook uitdrukkelijk verzet aan tegen deze jury en de wijze waarop zij is samengesteld en dringen er met klem op aan, dat Uw Comité alsnog een werkelijk deskundige en onpartijdige jury zal samenstellen.
Onzerzijds zal een beroep worden gedaan op de Nederlandsche Kunstenaars om in alle gevallen, ook voor het geval, dat Uw Comité onverhoopt niet geneigd is verandering te brengen in de samenstelling van de jury, hunne beste krachten te geven aan de ontwerpen voor de Olympische Medaille.
Wij nemen tegenover de kunstenaars daardoor echter ook de verantwoordelijkheid op ons, tegen een onverhoopte ondeskundige of bevooroordeelde beslissing op te komen met alle middelen die daartoe dienstig kunnen zijn.
Tenslotte deelen wij U mede, dat wij dit schrijven, zoowel in de Nederlandsche Pers, als in de buitenlandsche zullen publiceeren.
Uwe berichten met belangstelling tegemoet ziende,

HET BESTUUR DER VEREENIGING
VOOR PENNINGKUNST.

Ter zake van de uitgifte van nieuwe bankbiljetten in de laatste jaren, heeft het Bestuur van de Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst (V.A.N.K.) den volgenden brief geschreven aan de Directie van De Nederlandsche Bank:

Hoogedelgestr. Heeren,
De Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst heeft met belangstelling gevolgd de uitgifte van nieuwe bankbiljetten in de laatste jaren. Zij heeft daarin kunnen waardeeren de blijkbare pogingen om den vorm te vernieuwen met behoud van al die technische kwaliteiten, welke waardepapieren als deze moeten bezitten. Zij erkent de zeer groote moeilijkheden, welke aan dit laatste verbonden zijn, en ziet in dat de vorm-vernieuwing, welke wordt beoogd, alleen door een kunstenaar kan geschieden, die zich ten volle rekenschap geeft van de technische eischen, welke, o.a. met het oog op waarborg tegen namaak, moeten worden gesteld.
Wij moeten intusschen constateeren, dat het aanzien der biljetten de aesthetische gevoelens van de meerderheid van het volk niet meer bevredigt. In de pers is dit van zeer vele zijden genoegzaam aan den dag gekomen; en inderdaad is ook ons Bestuur van oordeel, dat voorwerpen van zoo algemeen gebruik en zoo hier te lande als buiten onze grenzen ons volk en zijn grafische kunst vertegenwoordigde, wel behooren te voldoen aan zeer hoog gestelde eischen, wat het ontwerp en de uitvoering betreft. En het komt ons voor dat een dergelijk resultaat als hierbedoeld zeer zeker te bereiken zal zijn, wanneer de opdracht wordt gelegd in handen van een

kunstenaar, die, gelijk boven aangeduid, zich terdege verdiept heeft in de practische en technische eischen van het geval en wiens talent een modern ontwerp van artistiek gehalte waarborgt.
Het zij het Bestuur vergund er hier de aandacht op te vestigen, dat de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst een College van Advies heeft gesticht, dat in alle aangelegenheden, waar een werk van toegepaste kunst wordt verlangd, adviseert: dat getuige ingesloten bijlage bij zijn stichting de volle sympathie van den toenmaligen minister van binnenlandsche zaken mocht verwerven en dientengevolge in velerlei aangelegenheden op zijn gebied lands- en gemeentelijke autoriteiten van raad heeft kunnen dienen.
Het College bestaat uit de heeren: Dr. J. Kalf, J. Havelaar, N. P. de Koo, J. J. P. Oud, H. C. Verkruysen en voor de gevallen de grafische kunst betreffende nog de heer S. H. de Roos, vertegenwoordigend de Vereeniging tot bevordering der Grafische Kunst.
De Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst zou het op hoogen prijs stellen, indien Uw bestuur voor een volgende uitgifte van biljetten van de Nederlandsche Bank de medewerking van bovengemeld college zou willen inroepen terzake van de aanwijzing van den Nederlandschen kunstenaar, die voor de opdracht het aangewezen talent zou kunnen worden geacht.

Hoogachtend,
Namens het Bestuur der V.A.N.K.
(Get.) VAN ROYEN.

1 October 1925.

TIJDSCHRIFTEN.

Architekten.
Nr. 20. Woningbouw in de provincie.
Een complex woningen voor ouden van dagen in Helsingör, arbeiders- en beambtenwoningen voor de Scheepswerf van Köge, gemeentelijke woningbouw in Taarnby en Kolding, enz. enz., altegader van zoo'n 18e eeuwsche rustige rust, dat je prentjes je weer doen vragen of de tijd in Denemarken stilgestaan heeft, of daar geen geestelijke cyclonen hebben gewaaid of daar behalve Rosen niemand Sturm und Drang gekend heeft. Geuit werd en wordt die in de bouwkunst welhaast niet. Merkwaardig.
Nr. 21. Afbeeldingen en beschrijvinkjes van de drie door de gemeente Gentofte en de drie door Frederiksborg in 't laatste jaar bekroonde huizen. Als voren.

Baukunst.
Nr. 10. Bayerische Wasserkraftwerke.
Beieren had door zijn ligging aan den voet van de Alpen gelegenheid het verval van zijn bergstroomen te benutten tot het opwekken van electriciteit en die gelegenheid heeft het vooral na den oorlog goed aangegrepen. Van de ingenieurswerken en gebouwen hier afbeeldingen. Ze zijn niet zeer sterk van architectuur, maar zeker deugdzaam.
Städtebauliche Anregungen für München II.
Architekten-Charakterköpfe VII: Wilhelm Kreis, oud 52 jaar. „Er ist ein leidenschaftlicher Tänzer, zu seinem Handgepäck gehört das Grammophon. Bei Tanzwettbewerben fungiert er als konkurrent ebenso wie als Preisrichter, ja er ist sogar erfinderisch auf diesem Gebiet und schon manche seiner neuen Figuren hat Schule gemacht." Dat „sogar" is waarschijnlijk niet boosaardig bedoeld.
Historische Architektenbilder VII: Elias Holl. De vitaliteit van Augsburg's bouwmeester openbaarde zich anders: in zijn eerste huwelijk verwekte hij 8 en in zijn tweede 13 kinderen. Hij werd in 1573 geboren en volgens het opschrift van zijn grafsteen is hij in 1846 gestorven . . . (meldt *Baukunst*).
Baukunst organiseert een carnavalsfeest in de höuxenbräukeller.
Het adres van de redactie is Glückstr. 7, München.

W. B.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

NEGERKUNST DOOR H. C. VERKRUYSEN.

Het geven van beschouwingen over kunstuitingen, waarvan de cultuurbodem nog vrijwel onontgonnen is, brengt het gevaar mede te vervallen in overwegend subjectieve opvattingen, die op zichzelf belangwekkend kunnen zijn, maar in wezen niet voeren tot een werkelijk verstaan van het behandelde. Ongetwijfeld geldt dit voor het schrijven over negerkunst. Het gemoedsleven van den neger, zijn religie en gebruiken, staan zeer ver af van onze opvattingen. Zelfs met de ruimste en goedwilligste houding in zake het aanvaarden van dit ons onverwante, en zelfs toegerust met de betrekkelijk geringe kennis van zaken, die vooralsnog in deze materie te bereiken is, kunnen wij ons slechts inbeelden iets van het negerwerk te begrijpen. Aanvoelen zooals het eigenlijk aangevoeld moet worden, n.l. zooals de neger het verstaat, kunnen wij het niet. Wij kunnen niet *doen*, maar ook niet voelen en denken als negers; wij leggen slechts *onze* gevoelens in hetgeen wij zien en meenen in het waargenomene dan iets te zien weerspiegelen van hetgeen er in *ons* omgaat. Nu zijn negers evenals wij menschen; dat zou inzooverre een wederzijdsch verstaan veronderstellen; maar ook niet meer dan inzooverre, want negers zijn wel menschen, maar *andere* menschen, en menschen, waarvan wij bovendien nog weinig weten.

NEGER-BEELDJE No. 1

Dateering van hun werk is zeer moeilijk, in vele gevallen nog onmogelijk, en de herkomst is al even weinig vast te stellen. Hoe de vele stammen in Afrika zich verplaatst hebben, hoe de negers van Benin, van Joroeba, van Kameroen, van het Tangangikagebied enz. enz. zich in hunne volkverschuivingen tot elkaar hebben verhouden is nog grootendeels problematisch. Toch hebben de vele stammen die in Afrika woonden en verhuisden naar andere streken ieder een eigen karakter, dat men terdege zou moeten kennen om hun ideeënleven te benaderen, als dat in het algemeen mogelijk is. Want er blijft altijd de klove tusschen Oost en West. Er zijn tegenwoordig bewonderaars van het Oosten, die meenen dat die scheiding er niet is of, als zij er wel is, zou zijn weg te nemen maar zij toonen daarmede de geestesgesteldheid van Oost en West slecht te verstaan.
De Westersche cultuur, die schoone en diepe momenten heeft gekend en sporadisch nog bezit begint te verloopen in al wat geacht kan worden besloten te liggen in de woorden: „Vooruitgang in het licht van het eenzijdige verstandsleven." Een begin van verloop, dat het begin van een einde kan beteekenen. Want afgezien van allerlei opflikkeringen van ver-

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
9 JAN. 1926 NO 2

NEGER-BEELDJE No. 2

langen naar dit of dat diep en krachtig levensbeginsel, brengt onze tijd, die wel vol is van allerlei minderwaardige of waardelooze idealen, zonder echter een groot inhoudrijk algemeen ideaal voor oogen te hebben, een voortsuizen door het leven, waarin door de gevorderde technieken het onmogelijke wordt mogelijk gemaakt zonder dat er veel meer wordt bereikt dan geldelijke winst en oppervlakkige verstrooiing. Vooruit worden wij gestuurd, snel vooruit, het dynamische moment heeft ons zoodanig in zijn greep, dat het geestelijke rhythme uit ons wegvloeit en wij stuurloos worden meegesleurd door den stroom naar onbekende kusten.

De vindingskracht in het Westersch intellect is niet meer te remmen en zoo dreigen wij onszelf door onze ongebreidelde mogelijkheden te vermoorden. Naar de zijde van het innerlijke leven is dat, afgezien van enkele uitzonderingen, reeds voor een groot deel geschied, niettegenstaande schoone verwachtingen, die hier en daar gekoesterd worden en niettegenstaande door bepaalde groepen van menschen een remmenden invloed wordt geoefend op de doellooze wilde jacht vooruit.

In het Oosten is men niet „vooruitgegaan" in den Westerschen zin en het Oosten is gemiddeld in wetenschappelijken en technischen zin achter bij het Westen of zoo het dat niet is heeft het zijn kennis uit het Westen betrokken. De geestelijke beweging is daar steeds gekeerd geweest naar binnen, en heeft geleid tot een verdieping, die zich in eeuwenouden cultuur geleidelijk heeft gevormd. Inzooverre de Westersche „beschaving" het Oosten nog niet heeft aangeraakt, leeft in de Oostersche wereld nog de groote statische innerlijke cultuur en diepgang van wat men zou kunnen noemen „geestelijk gevoelsleven", zonder uiterlijken „vooruitgang". Inzooverre staan de hoogtepunten van Westersche cultuur en Oostersch innerlijk leven b.v. de Westersche filosofie en de Veda's-Upanishads, Boeddhisme, Taoisme enz. enz. ofschoon zij betrekkelijk hetzelfde zoeken, n.l. licht, waarheid, onuitsprekelijk ver van elkaar in methode en dus in resultaat. Want wie in dezelfde geestelijke aangelegenheden verschillend zoeken, vinden hetzelfde . . . . . anders. Het Westen en het Oosten hebben beide groote momenten gekend. Bij een innig contact van den Orient met het Westen offeren beiden zooveel op van hun eigen karakter, dat dit niet meer karakteristiek hun wezen vertegenwoordigt; dat geschiedt reeds in onrustbarende mate in verschillende landen. Het resultaat is echter niet een overbruggen van den afgrond tusschen de twee statige bergen, maar het

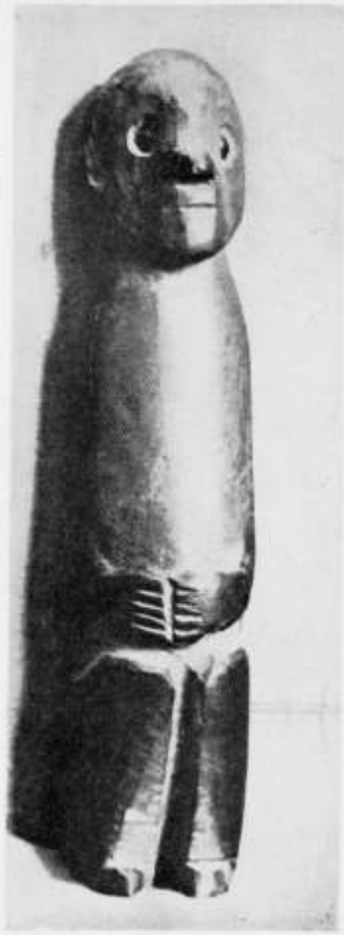

vullen van de diepte met de weggehakte bergen, waarbij wij slechts een vlak land over houden, dat zijn hoogtepunten heeft verloren. Hoe meer wij echter ernstig schouwen in het geestesleven van den Oosterling, hoe meer wij zien dat dit berust op een duizenden jaren omvattend arbeidsveld vol diepe gedachten, maar van een zeer eigenaardig occult karakter, dat den Westerschen geest, ook bij groote waardeering en groote toewijding om te begrijpen, in wezen vreemd moet blijven. Het verstaan van het Oosten blijft voor ons altijd een zaak van compromis. Wij bewonderen een Boeddha, maar niet als boeddhisten: wij bewonderen dus verkeerd. Wij waardeeren de vormen zuiver æsthetisch, maar met die bedoeling zijn zij niet gemaakt. Wij vinden in het beeld een rust voor ons Westersch-afgejakkerd verstandsleven, maar *die* rust, een soort tijdelijke ontspanning van de nerveuze levensspanning, is er niet in bedoeld. Wij genieten van de prachtige techniek, maar die was in de religieuze expressie een vanzelfsprekende bijzaak. Wij nuchtere verstandsmenschen zien dit alles verkeerd en dat geldt dan zelfs nog van de vergelijkenderwijs klassieke kunst der Indiërs, die een groote æsthetische verfijning heeft bereikt.

NEGER-BEELDJE No. 3

Wat is er te verwachten van ons verstaan eener zoo primitief-geestelijke kunst als die der negers? Mogen wij hier wel van kunst spreken? In dat woord ligt voor ons zooveel, dat ieder onzer daarmede bladen zou kunnen vullen; maar zonder dat wij dat doen, blijft ook onbedacht en ongezegd die inhoud in het woord „kunst", wáár wij het ook gebruiken, voor ons schuilen. Wat wist of weet een neger van ons „kunstbegrip"? Wat is een neger tegenover onze „geleerde" kunstwereld, waarin reeds bij onze kunst-studeerenden, nog vóórdat zij het primaire zoeken met kunst gevoelige handen hebben kunnen beproeven om zoo het *vak* te leeren, het verstand tot berstens toe theoretisch volgeladen wordt met „kennis" omtrent hetgeen door eenvoudige grooten in den loop der eeuwen is gewrocht, door een in hen brandend ideaal gericht en met de handen, die vormden in de materie op het geestelijke rhythme van de in hen werkende zuiverheid van gevoel. Wat zijn die negers in hun simpele eenvoud, die ook zóó zochten en werkten, ook trillend van een hevig innerlijk leven, maar van *hun* innerlijk leven, aan ons vreemd, vol tooverij, totemdienst, wreedheid, geweldige uitbarstingen, angsten en hevige ontroeringen, wat zijn die simpele negers tegenover onze deftige, zich hoogstellende, alles wetende, maar in wezen bloedelooze en uitgeputte kunstwereld, die niet

NEGER BEELDJE No. 4

meer door een groot algemeen ideaal gedragen wordt en waarin nog slechts weinigen begrijpen, dat de mystieke en verterende aanraking van het innerlijk brandend ideaal, gepaard aan *doen* en nog eens *doen*, in hevig innerlijk ontroerd zijn, alleen het wonder kan brengen, den geest één te doen worden met die handenarbeid, zoo dat door de scheppend-bezige handen de bezieling als het ware kan uitstroomen in het werk. Misschien is het tenslotte dat alleen, dat wij zouden kunnen verstaan in het negerwerk. Misschien kan het keurige, expositiestukken-makende deel onzer kunstwereld dit leeren uit het neger-kunnen, dat alleen werkende uit een groot algemeen ideaal, dat in zijn inhoud de menschelijke nietigheid met al haar belangen te buiten gaat, echt en ontroerend beeldend werk te stellen is.

Maar het zij hier nogmaals gezegd, wij kunnen bij het aanschouwen van negerbeelden mogelijk wel die ontroering voelen in het algemeen, maar afzonderlijk genomen zijn onze gevoelens zeker niet die emoties, die de neger bij het aanschouwen ondergaat. Wellicht gevoelt hij vrees, waar wij verhevenheid meenen te zien, en zal hij lachen, waar wij huiveren. Hoe het zij, de negerkunst is altijd hevig van felheid en beeldingskracht.

Er is in dit werk iets dat men óf bewonderd óf verafschuwt, maar het laat niet onverschillig. Er zijn enthousiasten die er geen kwaad van kunnen hooren. Afgezien van degenen, die er inderdaad in verstaan, wat er door ons in verstaan kan worden, is de bewondering voor negerkunst bij velen een mode-aangelegenheid. Voor vele, op psychisch terrein vrijbuitende, aesthetische geesten zal het belangwekkende der negerkunst, met zijn lichamelijke misvormingen, die door den neger om der schoonheids wille zeker niet gesteld zijn, wel liggen in het vreemdzinnige dat van de abnormaliteiten in negerbeeldjes uitgaat en dat door zijn samengaan met beeldende knapheid verwarrend op het aesthetische oordeel werkt.

Er zijn anderen, die zich niet kunnen begrijpen, dat men aan dergelijk werk nog een andere waarde toekent, dan die eener bedenkelijke vreemdheid of merkwaardigheid. „Vreemd" is ons de negerkunst zeker en die vreemdheid is een algemeene karakteristiek van alle negerkunst, niettegenstaande de stijlverschillen in de werken der onderscheidene stammen. De vreemdheid teekent de innerlijke gesteldheid, die in den neger te erkennen is: zij is spiegeling van de mediamieke sfeer, waarin de neger leeft en denkt.

De beelden zijn tooverbeelden, die uitdrukking geven aan het gevoel van onverklaarbare vreemdheid van een natuur- en ziele-leven, dat in zijne beangstigende verwikkelingen nog niet door helderheid des begrips wordt verlicht en opgeheven.

Van een eigenlijke filosofie, van een poging de werkelijkheid te begrijpen, is bij de negers geen sprake, en hunne religieuze gezindheid is nog slechts die van het „tooveren" en „betooveren van goden". De negerbeeldjes maken op ons den indruk, dat de neger zich van een angst voor de levensvragen, die hij denkend niet overwinnen kan, beeldend tracht te verlossen. Zij vertoonen een innerlijke worsteling van den geestelijk nog duisteren mensch met de in hem werkende eeuwige machten, en met de natuurlijke boeien, die hij niet kan afwerpen. De kluisters der natuurlijkheid zijn ok niet af te werpen, alleen geestelijk te doorzien en zoo tot op zekere hoogte te beheerschen, en daaraan komt de negergeest niet toe; evenmin als aan het werkelijk één-worden in den geest met het goddelijke; de „vreeze Gods" blijft angst. Het is een beangstigend mysterie, dat uitgaat van negerbeeldjes, van de met koppen besneden tooverstaven, van de tooverbeelden, die de priesters op het hoofd dragen. Onbewust uit de neger in zijn beeldsnijwerk zijn visie op het leven en zijn wereld. De negerkunst is eigenlijk geen „kunst", maar een beeldend verwerken van een mediamieke levensfeer. Ernstig bedoeld zijn al de werken, want vrees is, als het er op aankomt, de grondtoon van de innerlijke gesteldheid, die overigens niet is zonder impulsief-oprijzende momenten van drift.

De kunstzinnige verbeelding der negers is als het karakter van hun land, dat een door hooggebergten ingesloten plateau-gebied is, met geen andere mogelijkheden van contact, dan innerlijke verschuiving en botsing der stammen. Kolonisatie en aanraking met andere culturen is onmogelijk: de kring blijft gesloten en er is in al het negerwerk een benauwende sfeer, een drukkend besloten blijven in de mysterieuze en mediamieke gedachtenkring; een spanningstoestand, waaruit de neger zich beeldend niet bevrijdt tot harmonieuze geestelijkheid. Vragen, eeuwige vragen, angst en stomme gelatenheid met hevige oplaaiingen van woeste hartstochtelijkheid realiseert de kunst der negers.

NEGER-BEELDJE No. 4

Embryonaal is de negercultuur in verhouding tot de ontwikkeling der andere rassen en volkeren en embryonaal ligt in het negerwerk al het menschelijke besloten. Deze onvoldragen en primitieve vorm is voor velen in onzen tijd van over-cultuur bijzonder aantrekkelijk; temeer, daar de vormgeving buitengewoon groote plastische kwaliteiten vertoont. In zooverre zijn de negerbeeldjes weer kunstwerken te noemen, al moeten wij daarbij trachten ons Westersch kunstbegrip van heden te transponeeren in de occulte sfeer der embryonale negerkunst van misschien 1500 of vroeger. Van natuur-copie zonder meer is bij negerkunst geen sprake en zij die aesthetisch nog niet verder zijn dan het verlangen een natuur-geval te genieten,

NEGER-BEELDJE No. 6

door den kunstenaar nog wat naar subjectief believen gepolijst, zal zich van negerwerk onbevredigd afwenden. De natuur is hier in ieder beeld veeleer een factor, die gevormd is naar de psychische spanning die erin leeft. Deze hevige bezieling heeft de natuur op het eene punt onderdrukt en op een ander punt overmatig laten uitgroeien, waardoor in het verbeelde geheel een bepaalde geest wordt gewekt, die in de expressie van de kop culmineert.
Ieder beeldje is een afzonderlijk geheel van bepaalde geesteshouding met alleen in *dat* geheel passende en uit *dat* geheel gegroeide deelen, die allen van dienzelfden geest doortrokken zijn. Wij hebben hiermede dus het gebied van de natuur als zoodanig verlaten en zijn op het terrein waar het innerlijke (in dit geval: embryonaal-geestelijke) de natuur vormt... van binnen uit. De vorm groeit als het ware plastisch om een geestelijke kern, die den vorm tot de uiterste expressie van het drie-drimensionale oppervlak doorstraalt. Ieder werk is een spanning van gedachteninhoud waarin de inhoud een mysterie blijft, al zal een bepaalden trek domineeren, waarop wij subjectief, dus naar onze gevoelens reageeren, en die wij slechts op die wijze kunnen definieeren. Wanneer wij die maatstaf willen laten gelden en dus naar onze gevoelsindruk gaan fantaseeren, zullen wij tallooze ons bekende gevoelens gerealiseerd zien, waarbij overigens weer ieder het zijne ziet naar eigen idee. De als een dier op vier ledematen staande menschelijke-natuurlijkheid in No. 3 zou met zijn brutale bruutheid het natuur-driftige kunnen vertolken, dat betrekkelijk ongevoelig blijft voor de hoogere wereld-angst van den mensch, die het leven niet begrijpend, toch aanvoelt dat er meer is, dan hij waarneemt. Die angst, vermengd met onuitsprekelijk veel ondefinieerbare gevoelens, het geheele mysterie teekenend van het vrouwenleven met zijne verwachtingen, teleurstellingen, angsten, smarten en vaak duur gekochte vreugden, vermengd met een botte gelatenheid, kan men zien in het kleine houten beeldje No. 5 en als tegendeel het even meer spiritueel getinte poppetje van No. 4, waarin een bewustere wil schuilt, zooiets van het volbrengen eener innerlijke noodwendigheid, die geen tegenspraak kan oproepen maar toch, en dat is er ook weer in voelbaar, innerlijk bij den neger volstrekt onbegrepen blijft. Subjectieve fantasie van Westerschen aard in zake interpretatie van negerkunst! Wellicht was echter ook daar evenals hier de man, die meent te weten wat hij wil in het algemeen in zijn dom aanmatigende natuurlijkheid niet veel wijzer dan vrouwelijk-natuurlijke onnoozelheid.

Drie beelden van wijsgeerige overpeinzing en berusting geven de beeldjes 2, 6 en 7. In No. 2 het hopeloos staren in het voor den primitieven geest krankzinnige spel der aardsche en eeuwige machten, waardoor in de kop zelf een uitzinnigheid werkt, doortrokken van doffe berusting: het mysterie onopgelost maar aangevoeld. In No. 6 een stille verzekerdheid, een innerlijke oplossing, die niet zonder humor is: al is de humor hier nog zonder verhevenheid. No. 7 geeft het verinnerlijken en geestelijk-sublimeeren van alle conflicten tot een innerlijken bewegingloosheid en uitdrukkingsloosheid, die alles vooronderstellend, eigenlijk niets uit, en door en door mysterieus blijft. Een duidelijke trek naar verhevenheid, die even aan Indische beelden doet denken geeft No. 1. Zoo kan men lustig doorfantaseeren; maar wat heeft de neger zelf bedoeld met zijn werk? Het is en blijft mysterie, maar een inhoudvol mysterie, met een ongeschreven historie van eeuwenoude cultuur. Inzooverre is er toch nog weer iets te beleven in de van leven bruisende negerkunst, een kunst die niet is vastgeloopen in dit of dat, en die niettegenstaande alle anatomische verminkingen, wonderlijke proporties en vreemde expressies gaaf blijft, omdat zij door en door echt en frisch is, zoodat er niets ziekelijks ligt in dit werk. Is er in dit opzicht misschien iets te leeren voor onze dagen, waarin allerlei abnormaliteiten verbeeld worden, maar zonder die groote innerlijke kracht, die de negerbeelden hebben en die, vergeleken met veel Westersch werk, verheven worden van innerlijke houding. Of is het onmogelijk iets te leeren, omdat een tijdgeest ons drijft in *onze* richting, evenals de neger in de zijne gestuwd is? Ook hierop blijft het antwoord uit. Maar wel voelt hij, die het negerwerk aandachtig en herhaaldelijk beziet, dat in deze simpele arbeid beeldende krachten schuilen en beeldende kwaliteiten aan het licht treden, die ons met bewondering moeten vervullen, al moeten wij blijven zien, dat zij in wezen kiem zijn, mogelijkheid van de volgroeiing der kunstidee, in welker ontwikkeling het aantrekkelijke der primitief-hevige branding van gevoelsleven is ondergegaan of opgegaan in nieuwe factoren, die door hooger beschaafde en geestelijk dieper culturen zijn medegebracht. De geheimzinnige negers in hun gesloten kring, van nog ten deele onverkende gebieden zich rusteloos verplaatsend, staan in hunne vreemde tallloosheid, zonder geschreven historie, zonder teekenen van volledig-menschelijke cultuur, als mysterieuze symbolen eener menschelijke aanvankelijkheid, worstelend met God en natuur, aan den zoom der beschaafde

NEGER-BEELDJE No. 7

NEGER-BEELDJE No. 8

wereld en cirkelen in den geest om het middelpunt des levens zonder het te bereiken. Hun occult-mysterie zal door den Westerschen geest nooit worden opgelost.

Het oude Oosten zweeft velen als een hooggestemde, maar voor ons verloren innerlijke wereld voor de verbeelding, wellicht met de onuitgesproken bijgedachte dat het toch nog wel eens weer zóó zou kunnen worden. Het oude echter keert niet weder; maar de Idee, die eeuwig is, blijft niet aan dien éénen vorm gebonden, al zal in de evolutie met vormverandering ook de inhoud ontwikkeld blijken tot iets anders, dat in wezen weer betrekkelijk hetzelfde is.

TENTOONSTELLING NED. KRING VAN BEELDHOUWERS.

De Nederlandsche Kring van Beeldhouwers heeft een collectie foto's verzameld, ten getale van ongeveer 200 stuks, die een beeld geeft van de werken der leden van dezen kring. In verschillende plaatsen van ons land werd deze reizende tentoonstelling gehouden. Kort geleden weer in Enschede en Middelburg. Thans gaat de collectie, waarschijnlijk in Januari, naar Arnhem en vervolgens in Februari, naar Assen, waar de Volks-Universiteit ze voor haar leden tentoon stelt. Voor volksuniversiteiten, scholen, musea enz., kan deze verzameling een belangrijke opvoedkundige waarde beteekenen.
De collectie is tegen vergoeding der vrachtkosten bij het secretariaat van den Ned. Kring van Beeldhouwers, den heer Theo van Reyn, Twijnderslaan 49, Haarlem, aan te vragen.

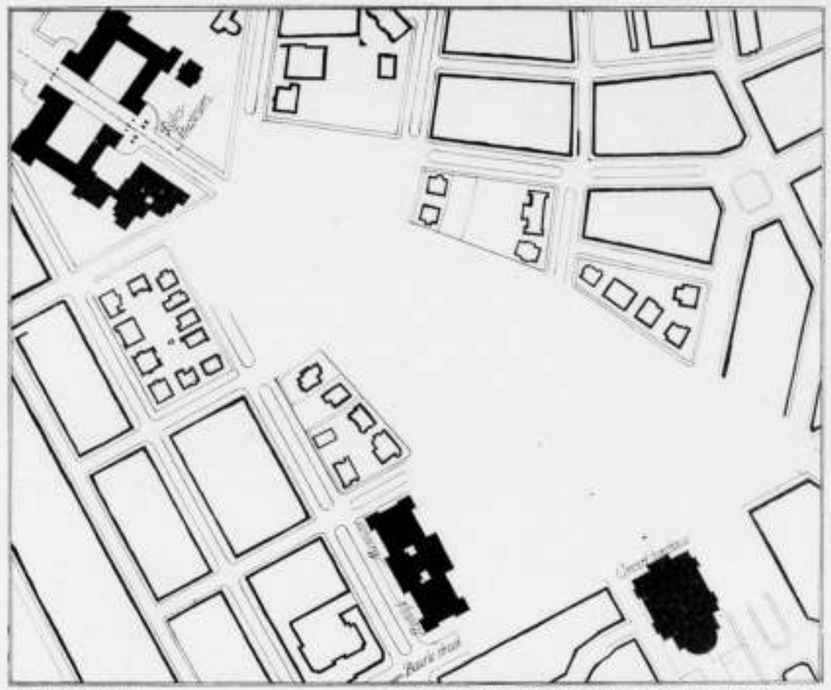
PRIJSVRAGEN VAN BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP.

De Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam heeft, handelende voor Dr. J. Verloop te Wassenaar, een prijsvraag uitgeschreven voor een Heerenhofstad, die moet verrijzen te midden van een open weide, welke deel uitmaakt van een complex landerijen ergens in Nederland gelegen.
De weide is van het landerijencomplex afgesloten door een sloot, welke plaatselijk in de weide ingegraven en verbreed is, en in verbinding wordt gebracht met in de nabijheid gelegen, groot vaarwater. De weide is toegankelijk door twee wegen

die beide naar een in de nabijheid gelegen grooten verkeersweg leiden. Langs drie zijden van den omtrek der weide, met een ombuiging om de vereischte lengte te verkrijgen is een breede proefbaan aangelegd, voor het beproeven van landbouwmachines, het verrichten van proefbeplantingen, enz.
De Hofstad-gebouwen vormen te zamen een U-vormige groep om een warmen tuin, die eventueel op een niet kostbare terrein-ophooging kan worden ontworpen.
De groep bestaat uit: landeigenaarswoning, droogschuur, gastenkamp, wagenschuur, windmolen met silo, enz., stallen voor groot vee, bronhuis c.a., pachterswoning, wagenloods met of zonder paardenstal, landarbeiderswoningen, varkenshokken en overdekte mestvaalt.
Uitgeloofd worden: een eerste prijs van f 1000, een tweede prijs van f 700, een derde prijs van f 500, een vierde prijs van f 300, een vijfde prijs van f 250 en een zesde prijs van f 250. Aan deze prijzen worden onderscheidenlijk verbonden een verguld-zilveren, een zilveren en een bronzen medaille met diploma's van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap". Voorts is de jury een bedrag van f 1000 ter beschikking gesteld om over ten hoogste vier ontwerpen te verdeelen, die met normale hulpmiddelen van de teekentafel, binnen het kader van een juist opgevatte bouwkundige afbeelding blijvende, wijzen op zeer artistieke bekwaamheden van den vervaardiger. De bekroonde ontwerpen worden eigendom van den prijsvraaguitschrijver. De prijsvraag-uitschrijver heeft het recht om niet bekroonde ontwerpen, door de jury daarvoor aan te wijzen, aan te koopen voor door de jury vast te stellen bedragen met een minimum van f 200 per inzending.
In de jury hebben zitting: Dr. H. P. Berlage, architect B. N. A., Den Haag; J. P. Logemann, architect B. N. A. te Rotterdam; H van der Kloot Meijburg, architect B. N. A. te Voorburg; W. M. Dudok, architect B. N. A. te Hilversum; Ir. A. M. Kuijsten te Arnhem, inspecteur van de Volkshuisvesting in Gelderland; Dr. J. H. Verloop, geoloog te Wassenaar.
Indien tot uitvoering van het geheele plan of een gedeelte daarvan wordt overgegaan, dan zal deze worden opgedragen aan den eerstbekroonde, eventueel in samenwerking met een door de prijsvraag-uitschrijver aan te wijzen architect, lid van den Bond van Nederlandsche Architecten, en zal de honoreering plaats hebben overeenkomstig de honorariumregeling van den B. N. A. Indien de prijsvraag-uitschrijver aan een ander dan aan den eerstbekroonde de uitvoering van een, uit deze prijsvraag voortgekomen plan wil opdragen, dan zal hij aan den eerstbekroonde eene schadeloosstelling geven van f 1000.
Alle stukken ter beantwoording van deze prijsvraag worden vóór of op 1 Juni 1926 ingewacht aan het adres van J. P. Logemann, Baan 31a, te Rotterdam.
Op de prijsvraag zijn van toepassing de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen voor Bouw-, Ambachts- en Nijverheidskunst.
Met betrekking tot deze prijsvraag heeft de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" een boekje uitgegeven, dat, na een inleiding, behelst: algemeene beschouwingen over de Heerenhofstad, nadere omschrijving van de prijsvraag, programma met terreinschets, mededeelingen omtrent jury, beoordeeling, bekroning, uitvoering, gewenschte inlichtingen, literatuur, bouwmaterialen, enz.

De jury voor de prijsvragen 1925 der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, bestaande uit de heeren E. J. Kuipers, architect B.N.A. te Amsterdam; Wouter Hutschenruyter te Den Haag; J. P. Logemann, architect B.N.A.; J. C. Meischke, architect B.N.A. en C. N. van Goor, architect B.N.A., allen te Rotterdam, heeft de volgende bekroningen toegekend:
a. *voor een Concertgebouw en Conservatorium:*
den eersten prijs, verguld-zilveren medaille en f 250 aan het ontwerp, ingezonden onder motto „Vorm" van Ir. P. K. van Meurs b.i. te Apeldoorn;

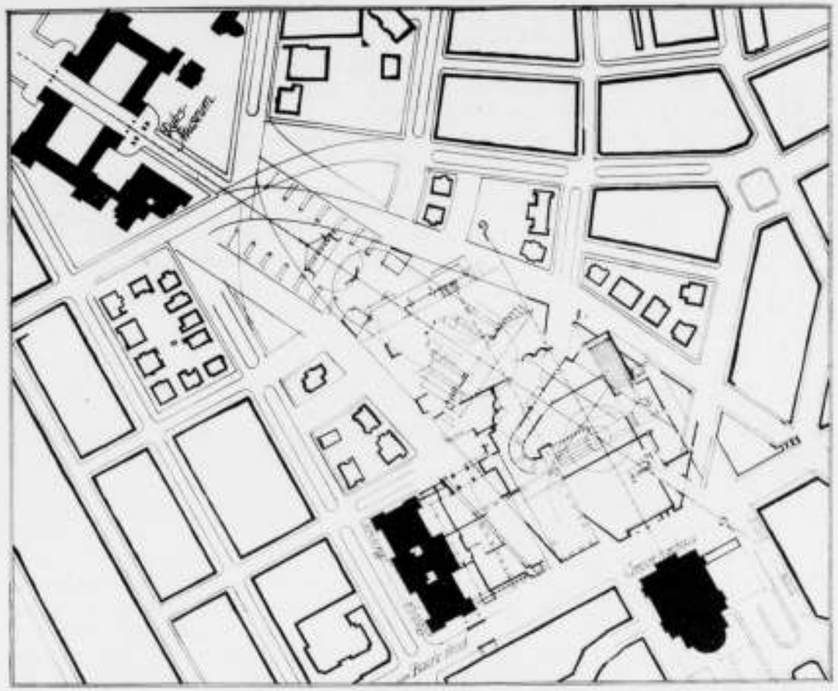

den tweeden prijs, zilveren medaille en f 150 aan het ontwerp, ingezonden onder het motto „Rhythme" van den heer W. van der Sluys te Rotterdam;
den derden prijs, bronzen medaille en f 75 aan het ontwerp, ingezonden onder het motto „40" van Ir. J. D. van den Broek b.i te 's Gravenhage.
b. *voor het Tennishuisje*:
den eersten prijs, zilveren medaille en f 100 aan het ontwerp, ingezonden onder het motto „Why" van den heer Ko Blok te Loenen aan de Vecht;
den tweeden prijs, bronzen medaille en f 50 aan het ontwerp, ingezonden onder het motto „Ci sta el sele" van den heer W. van der Sluys te Rotterdam;
den derden prijs, eervolle vermelding en f 25 aan het ontwerp, ingezonden onder het motto „22" van den heer H. Nederkoorn te Doetinchem.

DE AANSPRAKELIJKHEID VAN DEN ARCHITECT VOOR BESTELLINGEN.

Een eigenaardig geval heeft zich, naar „De Aannemer" mededeelt, te Amsterdam vóór eenigen tijd voorgedaan bij den bouw van een bioscoop, waarvan een architect tot zijn niet geringe verbazing de dupe werd.
Die zaak zat zoo: de architect van dat werk, 't welk door een niet onbekende aannemersfirma werd uitgevoerd, bestelde bij een handelaar in kunststeen de voor dat werk benoodigde marmerwerken, alles volgens gespecificeerde opgave, te leveren op het werk.
Die bestelling wordt uitgevoerd en het geleverde op de gewone wijze verwerkt. Eenigen tijd later ontvangt de architect de nota, op zijn naam, tot een bedrag van

ruim *f* 2000, doch zegt nu tegen den handelaar, dat die levering niet voor hem persoonlijk was, maar voor zijn lastgever, den aanbesteder, tot wien hij zich heeft te wenden om betaling.
De steenhandelaar evenwel geeft te kennen, dat hij alleen te doen heeft met dengene, die het marmer bestelde, i.c. den architect, zoodat hij op hem alleen een vordering heeft en niet op den hem onbekenden aanbesteder.
De architect weigert natuurlijk, doch de handelaar daagt hem voor den rechter en de Rechtbank stelt dezen in 't gelijk.
Zij overwoog n.l.:
dat de architect, die bestellingen van bouwmaterialen doet, zonder daarbij een lastgever te noemen, geacht moet worden, zichzelf te verbinden;
dat hij in die hoedanigheid in betrekking staat zoowel tot den bouwheer als tot den aannemer en hij soms bestelt voor rekening van den een, als den ander, zonder dat de leverancier, die met de interne verhoudingen van die belanghebbenden niet bekend behoeft te zijn, kan weten, wie de architect zal vrijwaren;
dat de leverancier hieromtrent aan den architect geen opheldering behoeft te vragen.
De architect ging van die uitspraak in hooger beroep bij het Gerechtshof, dat een paar weken geleden het vonnis der Rechtbank bevestigde. De architect voerde wel aan, dat een architect, in welke hoedanigheid hij die bestelling zou hebben gedaan, steeds voor zijn lastgever handelt en nimmer voor eigen rekening; dat die hoedanigheid den leverancier bekend was en deze bij twijfel omtrent den lastgever, zich maar op de hoogte had moeten stellen, dat al treedt de architect bij een

bouwwerk altijd op namens den bouwheer, aan wien hij zijn macht ontleent, de aannemer niettemin krachtens het bestek of een andere afspraak moet betalen hetgeen de architect namens den bouwheer aan den leverancier heeft opgedragen en dit moet verrekenen met den bouwheer, voor zoover het werk of de levering niet in de aannemingssom begrepen is: dat voor den leverancier geen twijfel bestond, wie hij aansprakelijk moest achten, daar hij de aannemers kon aanspreken voor dat gedeelte van het marmer, dat in de aannemingssom begrepen was, en overigens de hem bekende aanbesteder, of anders, indien hij beweerde, dat hij nimmer met de aanbesteders had te doen gehad, rechtstreeks voor het geheel de aanbesteder als zijn lastgever, die eventueel de aannemers in vrijwaring kon roepen, maar dat hij zelf nimmer voor de betaling aansprakelijk kon zijn — dat alles baatte hem niet.
Het Hof ging uit van overwegingen:
dat de leverancier van het marmer stond buiten de onderlinge verhouding tusschen de aannemers en den aanbesteder;
dat hij dus niet behoefde na te gaan, of hetgeen hij zou leveren al dan niet viel onder het bestek of werd besteld krachtens een nadere afspraak tusschen hen, welk bestek of andere afspraak hem niet aanging;
dat het ook niet uitgesloten was, dat hij als architect de bestelling deed voor een onderaannemer, of wel geheel eigenmachtig buiten het bestek of eenige afspraak om, in de verwachting, dat de bouwheer ze later zou goedkeuren;
dat de architect, indien hij de onderhavige bestelling deed zonder een lastgever te noemen, eventueele moeilijkheden, die zich zouden voordoen over de vraag, of het marmer kon geacht worden onder het bestek begrepen te zijn, dan wel of en door wien hij gerechtigd was de bestelling als lasthebber te doen, niet mocht afschuiven op den leverancier; dat de architect voorts een beroep heeft gedaan op de gewoonte, volgens welke dergelijke leveranties, ook al zouden ze door den architect buiten den aannemer om besteld zijn, aan dezen worden geleverd en door den aannemer aan den leverancier worden betaald, waarna de aannemer ze met den aanbesteder verrekent;
dat dit beroep niet opgaat, daar niet ter zake doet, of de architect een dergelijke leverantie buiten den aannemer om bestelt, maar slechts, of hij de bestelling doet, zonder zijn lastgever te noemen en in dat geval tegenover den leverancier aansprakelijk is te achten, afgezien nog daarvan, dat die gewoonte zou strijden met des architects overige stellingen omtrent de vraag, wie de leverancier had moeten aanspreken.
Op grond dezer overwegingen werd het vonnis der Rechtbank door het Hof bevestigd en de Architect veroordeeld tot betaling van den leverancier.
Wel een dure les voor een begane informaliteit!

TIJDSCHRIFTEN.

Klei — No. 23. Werken van wijlen M. Brinkman. Hollandsche invloed op Duitsche architectuur: afbeeldingen van een woningcomplex van Dr. Ir. Gutkind, Berlijn.
Nr. 24. Haagsch tehuis voor ongehuwden, van wijlen K. P. C. de Bazel. Programma van een studieprijsvraag voor een brug in baksteen over een gracht in een nieuwe wijk van een onzer groote steden.

Bouwen — Nr. 1. Landhuis „De Haaf" te Oostdorp, van K. P. C. de Bazel. Betonfundeeringen in Amsterdam-West door Ir. J. A. Postema.
Nr. 2. De moderne architectuur in Tsjecho-Slowakije I door Otakar Novotny met afbeeldingen van werk van den schrijver. Prof. Jan Kotera, Josef Gocár, Fraut Bilek en Pavel Janak.
Nr. 3. Vervolg van artikel en afbeeldingenreeks. Stedebouwkundige vraagstukken door Ir. P. K. van Meurs. Inleiding.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

NAAR AANLEIDING VAN PRAEADVIES B. EN W. VAN AMSTERDAM IN ZAKE BEBOUWING IN PLAN ZUID.

Nu wij, naar aanleiding van bovenstaand praeadvies, mogelijk aan den vooravond staan van de toepassing van een besluit, dat wijs en met beheerschte hand toegepast, goede resultaten voor de bebouwing van de stad belooft, bestaat er zeker aanleiding daar even bij stil te staan.
Door een van de Raadsleden werd alarm geslagen. Een goed aangevat bebouwingsplan dreigde, nu verschillende maatregelen minder doeltreffend bleken, ondanks de moeite en toewijding nog wel, die er toch zeker aan besteed werden, tot een mislukt stadskwartier uit te groeien.
Zeker dus reden te over voor een alarm. Overigens kwam dit onverwacht genoeg. Volgens krantenberichten toch wil het toeval, dat, kort vóór het alarm geslagen werd, een geheel afwijkende werkwijze in de Schoonheidscommissie gepousseerd werd en dit wel zoo krachtig, dat slechts enkele leden nog heil in eenig protest zagen. Verwondering baart dit zeker, daar b.v. juist van architectenzijde de thans in praeadvies voorgestelde werkwijze sinds jaren overtuigde voorstanders heeft. Of die toen aangenomen houding (m.i. feitelijk een concessie) voortkwam uit de opvatting, dat op andere wijze geen vruchtbare samenwerking met de Diensten mogelijk zou zijn, is een vraag, die wel nooit beantwoord zal worden, hoewel het antwoord schijnbaar voor de hand ligt. Of de Diensten aan den anderen kant de publieke meening onjuist of te laag hebben getaxeerd is natuurlijk op het oogenblik evenmin uit te maken. Overigens hebben vragen over dingen, die feitelijk tot de historie behooren, geen practische waarde. Ze leggen geen gewicht meer in den schaal nu het alleszins verheugende feit voorligt, dat er een frissche wind begint te waaien, die het beste doet hopen voor de toekomstige bebouwing van de stad. Het is evenwel gebleken, dat, als er eenmaal vaart in komt, menschen en opvattingen wel heel snel kunnen veranderen Een dergelijke snelle wisseling van inzichten is op zich zelf niet erg geruststellend en is zeker het bewijs, dat er geen richtsnoer is, dat door een vast program gesteund wordt. Streeft men thans bij den nu voorgestelden nieuwen opzet naar een vast richtsnoer, dat waarde kan hebben voor meer dan een naaste toekomst? Mogelijk wel, maar dan is dat richtsnoer uitsluitend van æsthetischen aard. Het komt mij voor, dat hierdoor de schoonheid, zonder meer, een draagkracht wordt toegekend, die ze zeker niet heeft. Afgescheiden daarvan bestaat in het algemeen de neiging ze te misbruiken als dood tegenwicht voor tekortkomingen en misgrepen, in anderen zin begaan. Een vrij trieste negatieve functie, een koud, klein en bloedeloos bestaan, berooid en ontluisterd met niets dan de nauwelijks gegunde glorie van de klank „schoonheid".
Het zou van weinig vertrouwen getuigen wanneer wij niet vast overtuigd waren, dat een nieuwe commissie zal trachten die beide klippen te omzeilen. Om dat te kunnen doen heeft ze echter een betrouwbaar compas noodig.
Zoo zal ze, naast zuiver æsthetische dingen, haar aandacht moeten wijden aan allerlei practische eischen; practische eischen die nu eenmaal aan alle doeltreffende schoonheid vooraf dienen te gaan. Een inzicht in die practische dingen zal ze echter, zooals de zaken thans staan, zeker niet kunnen hebben, daar niemand daar de noodzakelijke voorbereidingen voor trof. Voor zoover er een basis komt, zullen er zijn:

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

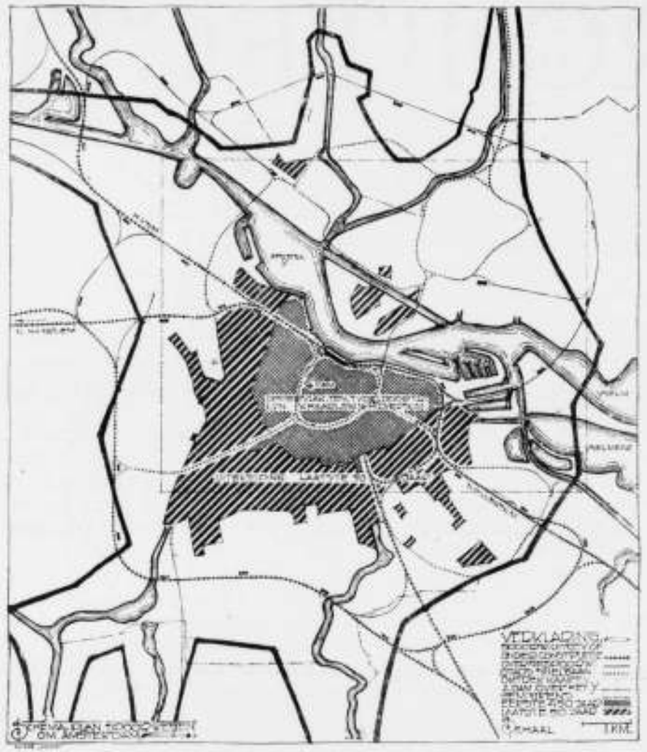
REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
16 JAN. 1926 NO 3

DE ZWARE ZWARTE LIJN GEEFT SCHEMATISCH DEN OMTREK VAN DE STAD AAN, WANNEER DEZE ZICH DE LAATSTE VIJFTIG JAAR HOOFDZAKELIJK IN ÉÉN INPLAATS VAN IN *VIER* WOONLAGEN ZOU HEBBEN ONTWIKKELD

het Plan Berlage, de gevelsilhouetten en de commissie van aanwijzing. Ongetwijfeld een merkwaardig drietal, waarvan de gevelsilhouetten in dit verband, zeker niet de minst bijzondere zijn. De inzichten, die er in verwerkt werden, zijn echter van æsthetischen aard, waaruit volgt, dat een commissie voor æsthetische dingen (waarin ze toch naar vermoed mag worden ten zeerste competent zal zijn) wèl een æsthetische handleiding krijgt, maar geen zakelijke, wat toch zeker niet juist kan zijn. Het doet denken aan den opdrachtgever, die zijn architect de boodschap mee naar huis geeft een heel mooi huis voor hem te bouwen maar weigert zich er over uit te laten of hij een eenzelvig vrijgezel is, dan wel huisvader met een groot gezin, die veel gasten ontvangt, graag wat ruimte heeft voor een stuk of wat auto's, koeien, honden, katten, kippen enz.

Tusschen een particulieren opdrachtgever en een stadsregeering bestaat in zooverre verschil, dat een principaal, als zijn opvattingen achteraf niet juist blijken, wel zoo verstandig zal zijn, dit zich zelf te wijten, een weelde, die een stadsregeering met een groot corps ambtenaren zich natuurlijk niet zoo makkelijk veroorloven kan. Het ligt voor de hand, dat een vrije commissie dan heel makkelijk als zondebok wordt ingeschakeld, wat trouwens door krantenberichten van den laatsten tijd wel werd bevestigd.

De taak van zoo'n commissie is daardoor niet alleen zeer moeilijk, daar komt nog bij, dat ze, door de gebleken geringe waardeering voor dergelijk werk, nog al ondankbaar is ook.

Bovendien is er nog een verschil met den persoonlijken opdrachtgever. In het geval, dat hier voorligt, is het de stad die er nog niet is, waarvan men als van een

ZIE VOLGEBOUWDE STRATEN OMTREK VIJZELGRACHT; AANGEVAT *VOOR* GESLOTEN BEBOUWING UITGAANDE VAN CENTRUM DER STAD

nog sluimerenden Endymion moet trachten wenschen en verlangens af te luisteren. Ongetwijfeld is dit een werk, dat het beste aan menschen met wat fantasie, dus aan kunstenaars, is toevertrouwd. Alle verantwoordelijkheid zoo op die fantasie zonder meer aan te laten komen lijkt mij echter hopelooze lichtzinnigheid. En toch is er weinig meer dan die fantasie tout court, waar men op bouwt. Ambtelijke voorlichting is er weinig, of, waar ze er is, niet gericht op een toekomstig stadsplan. Er zijn meer dingen dan fantasie waarmee een stadsplan moet worden opgebouwd. Bovendien is het niet juist, gesteld dat men het zou willen doen, met fantasie alleen op vaag aangeduide zakelijke dingen aan te sturen. Integendeel, men moet trachten ze goed te onderscheiden om *pas daarna* talent en fantasie te hulp te roepen om vorm en kleur te geven aan allerlei practisch noodzakelijke dingen. Als in alle gebruikskunst is ook in stedebouw bruikbaarheid primair. Schoonheid kan die bruikbaarheid accentueeren, omvormen, er zelfs de prachtigste dingen, uit op laten groeien, die bruikbaarheid, zoo wijd mogelijk gezien dan natuurlijk, het *kan* niet anders, moet de basis zijn; zonder haar wordt schoonheid niet meer dan een holle, lawaaierige frase.

Ambtelijk schijnt hier veel voorlichtende arbeid mogelijk, zuiver ambtelijk zal het evenwel steeds onmogelijk zijn, juist dât te doen wat mogelijk is om fantasie haar scheppende waarde te laten, die te richten en te steunen.

Het is voor ambtelijke bemoeiing *beslist* onmogelijk te weten hoe fantasie en talent kunnen woekeren en werken met practische gegevens. Het komt mij daarom voor, dat een commissie van aanwijzing alle inlichtingen verschaft moeten worden, die ze meent noodig te hebben. Die gegevens zullen in het algemeen zonder veel bezwaar te vinden zijn, op meer principieele punten dient de stadsregeering zich uit te spreken. Dat een commissie van aanwijzing zoo iets meer wordt dan zuiver een aanwijzingscommissie, kan in dit verband moeilijk anders. De stad zal er echter wèl bij varen. Een enkele greep om eenige zaken aan te duiden, die m.i. vooraf dienen te gaan aan elke aesthetische bemoeiing lijkt mij hier voldoende. In een paar punten samengevat zou dit b.v. kunnen zijn over:

a. bebouwingshoogte en open ruimte
b. verkeer
c. volgorde van uitvoering.

Er bestaat nog al verschil van meening over, wat op zich zelf het meest gewenscht is voor steden, hoog- of laag opgaande bouw. Wordt alleen van bewoningseischen uitgegaan, dan schijnt voor zoo laag mogelijken bouw iets te zeggen te zijn. De last van de niet te overbruggen afstanden, die dan ontstaat, meent men te kunnen ontgaan door woningen en industrie bij elkaar in de buurt onder te brengen. Om verschillende redenen schijnt mij dit te verwerpen.
In het bijzonder omdat de gediferentieerde aanleg en geaardheid van de menschen, en in het bijzonder van Hollanders, het onwaarschijnlijk maakt, dat het gros der gezinsleden, gevestigd in de buurt van een bepaalde industrie, zich juist tot een dergelijke industrie aangetrokken zal voelen. Afgescheiden van groote industrieën, zal die gediferentieerde geaardheid alleen onderdrukt kunnen worden door groote armoede en daardoor afhankelijkheid, wat zeker allerminst een aanlokkende perspectief is voor woninghervorming.
Bovendien beteekent het een typische kant van het stadsleven negeeren: de groote waarde, die vrije beweging binnen het stadsgeheel heeft, de mogelijkheid zich dáár een plaats te veroveren, waar men zich het meest geschikt voor acht.
Een aantrekkelijke kant van het leven in groote stadslucht, die immers vrij maakt, wordt zóó, ter vergemakkelijking van het woningvraagstuk, illusoir gemaakt. Dit zijn dingen, die in hun onderling verband m. i. pleiten tegen den woonkant van laagbouw. Dat doorgevoerde laagbouw bovendien ruimte (oppervlak) verslindt, blijkt voldoende uit bijgevoegd schemakaartje van Amsterdam.
Over deze dingen kan men echter nog van meening verschillen, over het volgende zeker niet. Dat Amsterdam zich b.v. uit zou kunnen breiden tot 3 à 4 maal zoo groot als het thans is zal niemand met zekerheid tegen kunnen spreken. In geval van een doorgevoerden laagbouw zooals wij dien uit Engeland en Amerika kennen zou dit beteekenen dat het met alle natuurschoon in korten tijd onherroepelijk gedaan zou zijn. Bovendien worden cultuurgronden dan 4 à 5 maal zoo gauw aangesproken als eigenlijk noodig is.
Het komt mij voor, dat ons land te klein en te dicht bevolkt is, om zich de weelde te kunnen veroorloven, dat op een dergelijke manier met landbouwgrond wordt omgesprongen, waarbij niet vergeten mag worden dat doorgevoerde laagbouw niet alleen sneller van de echte natuur vervreemdt, doch het land als geheel er spoedig de nadeelen van ondervindt. Al deze dingen pleiten m. i. tegen een doorgevoerden laagbouw. Al mag het dan misschien niet in alle opzichten een stadsbelang zijn, een staatsbelang is het zéker, dat de bouw in steden zoo hoog mogelijk zij. Het kan natuurlijk niet de taak van een commissie van aanwijzing zijn, hierin stelling te nemen. De stadsregeering zal, vóór een commissie met haar arbeid begint, principieel uit moeten maken wat zij gewenscht acht. Wil zij dit om den een of anderen reden niet, zoo zal de commissie tot in details ingelicht moeten worden, opdat zij zich kan oriënteeren wát den doorslag dient te geven voor de eene of voor de andere richting.
Er mag niet uit het oog verloren worden, dat, hoe idieëel een stadsuitbreiding ook gezien mag worden, de stad hier tegelijkertijd koopman in grond is en zich als zoodanig steeds min of meer zal moeten doen gelden. Nemen wij nu aan, dat er op grond van exploitatiegegevens een bepaalde verhouding vast te leggen is tusschen hoogeren en lageren bouw, dan komen, let wél, *achter deze gegevens aan*, æsthetische waarden zeer tot hun recht. Het moet dan voor een commissie van aanwijzing mogelijk zijn b.v. de 2 woonlagen op een bepaalde manier te concentreeren of te groepeeren, in verband met b.v. woningen van 4 woonlagen naarmate het door haar geziene stadsbeeld dit noodig maakt.
Een dergelijke massaverhouding is van oneindig grooter waarde dan welke schemaschutterij ook, ze is waarachtiger en geeft zonder kostbare kunstgrepen op een eenvoudige manier een bevredigend resultaat. Komt de commissie dan op grond

van aesthetische overwegingen, tot, zegge 4, inplaats van 3 woonlagen in een bepaald gedeelte, zoo kunnen daar op andere punten even veel woningen van 1 woonlaag bij genomen worden, zonder dat, afgescheiden van straataanleg enz., de exploitatie-cijfers daar al te groote wijzigingen door ondergaan en zonder dat de gemiddelde hoogte er door verandert.
Het is allerminst mijn bedoeling een werkwijze uit te stippelen, het komt mij echter voor, dat er zóó meer aanknoopingspunten te vinden zijn, waardoor er op meer reëelen basis gewerkt kan worden dan met gevelschema's ooit mogelijk is.
Koppelen wij b.v. den verkeerskant van het vraagstuk aan den woonkant, zoo blijkt, dat er hier wel alles ontbreekt wat een redelijke basis kan zijn, zoodat het zeker gewenscht is dat ook hier die basis komt vóór de zaak in een stadium van aanwijzing raakt en daarmee de kurk op de flesch gedaan wordt.
Het komt mij voor, dat men zich duidelijk uit zal moeten spreken of er ooit in der eeuwigheid een onder- of bovengrond spoorweg mogelijk geacht wordt. Is die mogelijkheid zeer positief te ontkennen, zoo zal men reeds thans bij het bepalen der onder- of bovengrondsche profillen der straten daar rekening mee moeten houden.
Men zal zich er verder over uit dienen te spreken of het aantal auto's in de stad constant gehouden moet worden of dat men een mogelijkheid van uitbreiding voorziet.
Zoo ja, of ze op straat mogen overnachten of in garages moeten worden ondergebracht. Men zal dan moeten weten, of het motorgeronk in de buurt van garages als slaapmuziek moet worden beschouwd, of dat het zoo ver mogelijk van woningen verwijderd dient te blijven. Met andere woorden: van tevoren moeten weten hoe en waar garages het meest op hun plaats zijn. Dit is niet iets, dat zoo maar eens oppervlakkig geregeld kan worden, het grijpt in op de manier, waarop een stadsplan op bepaalde punten afgevormd moet worden. Bovendien zijn ze zoo aan te brengen, dat ze niet in andere opzichten schadelijk worden voor de bewoning: ze hebben n.l. nog al wat ruimte noodig. Zonder hierin een behoorlijke regeling te treffen, wordt de meest geperfectionneerde woningverzorging illusoir.
Verder zal men b v. moeten weten waar men cultusgebouwen stichten wil, aan breede drukke straten of meer teruggetrokken aan rustige woonhoven. Een commissie van aanwijzing, die natuurlijk behoorlijk door een stadsplan heenziet, zal dan zonder bezwaar uit kunnen maken of b.v. een toren het beste voldoet uitgroeiende boven behuizingen of dat deze reeds van ver af zichtbaar moet zijn ten voeten uit.
Het zijn belangrijke dingen in een stadsbeeld, die, goed toegepast, ongekende mogelijkheden openen, doch zonder doorzicht toegepast een verkommerd stadsbeeld geven.
Het is mogelijk door analogie te komen tot een redelijk gemiddelde van dergelijke gebouwen per eenheid van bevolking. Eenige risico is hier natuurlijk niet bij uitgesloten: een dergelijk risico moet men echter durven aanvaarden.
Een soepele handelbare basis van zakelijke- en cijfer-gegevens is hier dan ook al weer vrij wat beter dan onnoozele silhouetten.
Waar men deze en dergelijke dingen aan toeval en onverstand overliet zijn de resultaten steeds bedroevend geweest. Wil men er zich niet gedecideerd over uitspreken zoo zal men ook hiervoor zeer gedetailleerde gegevens dienen te verzamelen opdat een commissie van aanwijzing er mee kan werken, voor zoover ze bruikbaar zijn.
Die gegevens zullen loyaal verstrekt moeten worden, zoodat niet straks een, achteraf uit een vergeten hoek opduikend, gegeven de zaak in elkaar kan slaan. Zonder een juist inzicht in die dingen neemt de commissie een verantwoordelijkheid op zich, die ze niet dragen kan, en krijgt men een stad waar over twintig jaar weer belangrijk in gesloopt moet worden.
Ik kan mij voorstellen, dat men in ambtelijke kringen niet sympathiek tegenover

S. JESSURUN DE MASQUITA ARISTOTELES-HERT

een dergelijk inzicht staat. Fantasie en ambtelijkheid verdragen zich nu eenmaal niet zoo gemakkelijk. Het is in dit verband misschien goed er aan te herinneren, dat het werk van de „commission temporaire des artistes" voor Parijs eigenlijk al langer dan honderd jaar zijn bruikbaarheid heeft bewezen.
Fantasie en talent behooren nog altijd tot de beste dingen die er zijn, mits ze op werkelijke gegevens voort kunnen bouwen en niet op, bij voorbaat tot afzabbelen gedoemde, schema-zieligheden.
Een derde voornaam punt voor het slagen van een stadplan is b.v. dat de mogelijkheid open blijft dat het op min of meer willekeurige punten aangepakt kan worden, desnoods uitgestrekte terreinen voorloopig blijven liggen om later met des te grooter zekerheid tot een goed eind geheel volgebouwd te kunnen worden. Dit behoeft natuurlijk geen principe te zijn, maar de mogelijkheid er toe moet ruim open staan. Ik sta hier even bij stil omdat de Gemeente als koopman in het groot er natuurlijk eenigszins mee in het gedrang kan komen.
De algemeene natuurlijke ontwikkeling zal wel steeds zóó zijn, dat eerst de etage-

woningen worden gebouwd. Uit die bewoning ontstaan behoeften. Die behoeften doen de wenschelijkheid ontstaan van het stichten van andere dan woonhuizen. Er moet dus blijkbaar ruimte in het plan gelaten worden, zoodat behoeften, die na een paar jaar gewoonlijk pas ontstaan, dan ook bevredigd kunnen worden.
De gewone economische gang der dingen is, dat er na een paar jaar b.v. winkels noodig zijn. Dit spreekt voor de volgorde: eerst woningen, dan winkels. Als ze noodig zijn is een woningwijk gewoonlijk al zoo dicht bewoningbouwd, dat zelfs geen kleine aanpassing meer mogelijk is en er winkels ingesloopt moeten worden, wat vaak primitief en slecht gebeurt. Hieruit volgt dat men zich de moeite getroosten moet van te voren na te gaan, waar die winkels het beste te maken zijn.
Van op zich zelf staande winkels is moeilijk uit te maken waar zij het beste gedijen zullen: komen ze bij elkaar in de buurt, dan is de loop gauw verzekerd. Hierin schijnt dus de aanwijzing te zitten een of twee jaar na het begin van een bouwcomplex voor winkels te zorgen en die dan bij elkaar, op van te voren met overleg uitgekozen punten, te stichten.
Na een tiental jaren zijn garages, vaste werkplaatsen en kleinere openbare gebouwen noodig. Ook hierin zit een aanwijzing. Voor zoover het eenigszins monumentale gebouwen betreft, zijn ze te denken in de buurt van panden met eenigszins open karakter bij plantsoenen en dergelijken. Behalve aesthetische voordeelen geeft dit de mogelijkheid van eenige speling in de afmetingen der toekomstige bebouwing.
Al die maatregelen zijn betrekkelijk eenvoudig door te voeren, de open ruimten die er voor te sparen zijn, zijn onbelangrijk en noodzaken dus niet tot het nemen van een groot renteverlies, het aantal bijzondere gebouwen en winkels is met een bepaalde speelruimte naar analogie vrij zeker te taxeeren.
Met zeer groote gebouwen is het iets anders.
Terreinen daarvoor bestemd kunnen zeer lang onbebouwd blijven, het kan daarom wenschelijk zijn ze de een of andere provisorische bestemming te geven of ze voorloopig tot plantsoenen te maken. Naar analogie is er een kansrekening te maken, hoeveel van dergelijke gebouwen een stad als Amsterdam noodig heeft. Het blijft echter een kansrekening, waar veel risico op genomen dient te worden.
Geen terreinen er voor te reserveeren lijkt mij onjuist, te eeniger tijd zijn dergelijke gebouwen zeker noodig, het zijn machtige verschijningen in het stadsbeeld waarmee rekening gehouden dient te worden.
Er bestaat de mogelijkheid, dat gegadigden voor woningen van, laten we zeggen 4 verdiepingen, eerder op zullen dagen dan die voor woningen in lageren bouw. Toch kan het in stedebouwkundigen zin noodzakelijk zijn, laag- en hoogbouw ten behoeve van het latere totale stadsbeeld te handhaven. Het moet dan mogelijk zijn belangrijke stukken terrein voor dien minder couranten bouw te reserveeren.
Dit kan aanleiding zijn, dat er offers gebracht moeten worden. Een commissie van aanwijzing zal daarom moeten weten, in hoeverre de stad bereid is dergelijke offers te brengen ten dienste van een harmonische stadsontwikkeling.
Een aardig voorbeeld geeft het hierbij afgedrukte kaartje een deel van het plan van Amsterdam in 1670. Er blijkt duidelijk uit hoe verschillende straten ver buiten den, toen nog lang niet in bebouwing betrokken grachtengordel, toen reeds gebouwd waren, om eerst ongeveer een eeuw later in het toen voltooide stadsplan opgenomen te worden.
Mij dunkt hier zit een aanwijzing in dat desgewenscht een dergelijke mogelijkheid nóg open moet staan.
Met het bovenstaande zijn dus zeer in het algemeen enkele punten van reëelen aard aangehaald, waar elke staduitbreiding van eenige beteekenis rekening mee dient te houden. Ze zijn m. i. gezonder dan de schimmige silhouetten.
Alleen, er is een zeer doelbewuste voorbereiding noodig om ze tot te hanteeren

PETER ALMA BOUWERS

materiaal voor een commissie van aanwijzing (voorbereiding) te maken. Op de principieele dingen na is het hulp van zuiver ambtelijken aard. Het komt mij voor, dat wanneer die hulp loyaal gegeven wordt, er een machtige en solide basis ontstaat, waarop fantasie en talent vruchtbaar kunnen voortbouwen. Zonder dien zeer soliden ondergrond, tot in details voorbereid, gaat de kunstzinnigste voorbereiding van een valschen basis uit, waardoor zelfs de scherpzinnigste aesthetische bemoeiing een slag in de lucht wordt. J. B.

GEWESTELIJKE PLANNEN.

UITBREIDING VAN GEMEENTEN IN NOORD-HOLLAND.

COMMISSIE TER VOORLICHTING.

De Telegraaf deelt het volgende mede:

Onlangs werd het besluit genomen tot samenstelling van een vaste commissie, die Ged. Staten zal moeten voorlichten en adviseeren bij de vervulling van de wettelijke taak in zake gemeentelijke uitbreidingsplannen. Naar wij vernemen, zijn thans de volgende personen uitgenoodigd in die commissie zitting te nemen. Vaste leden: A. W. Bos, directeur van publieke werken te Amsterdam; W. M. Dudok, directeur van P. W. te Hilversum; Ir. N. J. Granpré Molière, hoogleeraar aan de Technische

Hoogeschool te Delft; Mr. D. Hudig, Secretaris van het Nederl. Instituut voor Volkshuisvesting en Stedenbouw, te Amsterdam; P. C. J. Peters, secretaris van de gemeente Laren; Jhr. C. J. A. Reigersman, hoofd-ingenieur, directeur van den Prov. Waterstaat, te Haarlem en Dr. Ir. T. W. v. d. Waerden, lid van de Prov. Staten van N.-Holland.

Bijzondere leden, met wie de commissie zal worden uitgebreid, als het geldt: 1e. De uitbreiding van Amsterdam met aangrenzende gemeenten; J. ter Haar Jr.; S. Rodrigues de Miranda, wethouders van Amsterdam en Jhr. A. H. Op Ten Noort, directeur van gemeentewerken te Utrecht.

2e. Uitbreiding van Haarlem en aangrenzende gemeenten: Ir. J. Cuypers te Roermond; Ir. L. C. Dumont, directeur van publieke werken te Haarlem en M. A. Reinalda, wethouder te Haarlem.

3e. Uitbreiding van gemeenten in het Gooi: H. Boodes, burgemeester van Bussum; Mr. P. J. Reymer, burgemeester van Hilversum; D. F. ter Steeg, tuin-architect te Naarden.

4e. Voor gemeenten in Noord-Holland ten Noorden van het IJ, niet vallend onder 1 en 2: Mr. G. J. Bisschop, burgemeester van Hoorn; S. Jannema, directeur van gemeentewerken, Zaandam; Mr. W. C. Wendelaar, burgemeester van Alkmaar.

Verschillende der genoemde leden hebben hun benoeming reeds aanvaard. Voorzitter van de commissie is Jhr. Mr. Dr. A. Röell, commissaris van de Koningin in dit gewest. Plaatsvervanger van den Voorzitter de heer A. W. Michels, lid van Gedeputeerde Staten.

Als secretaris zal optreden de heer C. Thomese, hoofd-ingenieur van den Prov. Waterstaat te Haarlem.

PRIJSVRAGEN TECHNISCHE HOOGESCHOOL.

Prof. A. F. Gips bracht rapport uit over de in Juni 1924 uitgeschreven prijsvragen van de Technische Hoogeschool te Delft.

Op vraag I op het gebied der natuurkunde en op vraag II op bedrijfseconomisch terrein zijn geen antwoorden ingekomen. Wel echter zijn op vraag III, het handteekenen betreffende, drie antwoorden ingezonden.

Aan het uitbrengen van het rapport deed spreker eenige opmerkingen voorafgaan. Het schijnt hem toe, dat onder de beoefenaars der bouwkunde het besef, dat de kunst van het handteekenen een noodzakelijkheid is voor den architect, nog niet voldoende is doorgedrongen. En dit is niet verwonderlijk als men nagaat, hoe de stemming in de T. H.-kringen nog was vóór twintig jaren. Bij de opening der Technische Hoogeschool was een kleine meerderheid in de bouwkundige afdeeling dermate beducht voor den losbandigen invloed van het handteekenen op de rechtzinnige bouwkunst, dat dit vak administratief gescheiden werd van de Bouwkundige Afdeeling.

Ongeloovig zou toen de profeet zijn aangehoord, die zou hebben voorspeld, dat men in 1925 reisschetsen zou vragen in de examen-portefeuilles van de hoogere studiejaren.

Hoe denkt men thans buiten onze school over deze materie?

Bij de jongste promotie van een bouwkundig ingenieur tot doctor vond men onder de stellingen o.a. deze:

„Voor den architect moet het teekenen steeds middel zijn, nooit doel.

„Niettemin is voor den architect goed teekenen een levensvoorwaarde. Teekenen en schetsen zijn dan ook bij de opleiding van den aanstaanden architect van domineerend belang."

Dat het dus noodig wordt geacht voor het teekenen nog een lans te breken, pleit niet vóór een algemeen uitgebreid inzicht der noodzakelijkheid.

Uit het „Haagsch Maandblad" van Januari 1925 citeert spr. een en ander uit een

lezenswaardig artikel van den Amsterdamschen hoogleeraar jhr. Six over „Een museum der Bouwkunst", waarin de groote waarde van bouwkundige teekeningen wordt betoogd.
De prijsvraag betrof een teekening van een stadhuis, gebouwd voor de 18de eeuw, in aansluiting met de stadsomgeving.
Overgaande tot de bespreking der ingekomen antwoorden, zegt prof. Gips, dat het antwoord ingezonden onder het motto: „Ik reis", en dat, hetwelk als kenteeken draagt: „De teekening van een weefstoel" als onvoldoende worden gequalificeerd.
De derde inzending draagt het motto: „Veere". Deze steekt zeer gunstig bij de vorige af. Toch is het geen teekening, die den beschouwer stormenderhand verovert, doch een, die bij aandachtige beschouwing meer en meer wint, en haar goede hoedanigheden ontvouwt.
Het pleit vóór des teekenaars inzicht, dat hij juist het pittoreske stadhuis van Veere heeft gekozen, dat reeds zoovele malen artiesten van allerlei landaard tot uitbeelding noodde.
Prof. Gips gaf hierna een overzicht van de vele deugden en de weinige tekortkomingen in de teekening.
De opmerkingen van spreker en van de professoren Odé en Sluiterman samengevat, leidden tot de conclusie, dat, hoewel er tekortkomingen zijn aan te wijzen, de deugden dezer teekening daartegen zoo ruimschoots opwegen, dat de balans ten gunste van een bekroning met den eerepenning doorsloeg.
Bij opening van het verzegelde naambriefje bleek de naam van den vervaardiger te zijn: Hendrik Vredenrijk Gerretsen, candidaat-bouwkundig ingenieur.
Prof. Gips overhandigde de gouden eerepenning, met den beeldenaar der Koningin, onder een hartelijke toespraak tot den heer Gerretsen.

TIJDSCHRIFTEN-OVERZICHT.

Architecten.
Nr. 23. Denemarken op de Parijsche tentoonstelling. Vele foto's van het merkwaardige paviljoen met z'n 6 M. hooge glasdeuren, z'n landkaartvloer en -wanden, z'n fameuze lamp en van het paviljoen der Koninklijke Porceleinfabriek.

Journal of the R. I. B. A.
Nr. 2. The architect and his city door Dr. Raymond Urwin: „....in the counsils of our modern city builders, the voice of the artist is too seldom heard; the value of the advice which he might give is too little understood; and the character of the work accomplished is suffering in consequence." Zijn heele lezing is een betoog voor deze stelling. „There has been no vision of the artist to precede and guide the building of the practical man". Een goed ontwerp van een woonhuis is niet tot stand te brengen door passen en meten, door het compileeren van alle kleine en groote factoren, van details die daarbij meetellen. Slechts uit de visie van iemand die dat alles onder de knie heeft kan een goed ontwerp geboren worden. En met het ontwerp van stad en dorp is het niet anders gesteld. „The practical man must realise that his work will be worth much more if it is guided by the comprehensive vision, the co-ordinated design. The artist must recognise that his vision to be of service, his design to be practicable, must be conditioned by the limits of what is and what is possible, which the scientist or the engineer may determine."
„....the practical and the artistic are two aspects of one purpose, and both are equally necessary to successful attainment; without the other each is maimed."
Samenwerking! maar de kunstenaar als schepper vooraan.
Nr. 3. Modern tendencies in French architecture bij H. P. Cart de Lafontaine. Schrijver constateert, dat in de moderne Fransche bouwkunst constructieve vraag-

stukken van grooten invloed zijn en staaft deze bewering met het noemen van werken in gewapend beton.
Opnieuw wordt de prijsvraag voor een Volkenbondsgebouw aangekondigd.
W. B.

TECHNISCHE RUBRIEK.

MARQUISE SCHARNIER.

De heer Dirk van Oort te Den Haag heeft octrooi aangevraagd voor een uitvinding betreffende een scharnier voor marquises (zonneschermen), welke door zijn constructie een solide en een eenvoudige bevestiging aan deze bevordert.
Het scharnier volgens de uitvinding bestaat in hoofdzaak uit een winkelhaak, waarvan het verticale been wordt gebezigd ter bevestiging aan de bevestigingslat der marquise, terwijl op het horizontale been vier draaibare beenen geplaatst zijn, waaraan de beweegbare marquiselatten bevestigd worden.
Uit het Amerikaansche Octrooischrift No. 1.467.476 is een dergelijk samengesteld scharnier bekend, waarbij echter de losse beenen draaibaar zijn om een gemeenschappelijke draaiingsas, welke op het vaste deel is bevestigd. Hierdoor moeten de losse beenen gebogen worden, teneinde ze in hetzelfde vlak te krijgen.
Dit is bij het scharnier der uitvinding niet noodig. Het scharnier wordt door bijgaande teekening nader toegelicht en wel in:
Fig. I. Het scharnier in samengevouwen stand.
Fig. II. Het scharnier in opengevouwen stand.

Fig. 1.

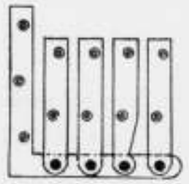
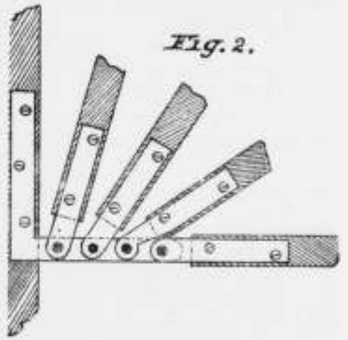

Fig. 2.

PRIJSVRAAG VOOR EEN VERGADERZAAL VAN DEN VOLKENBOND.

Op Maandag 11 Januari zullen te Genève de architecten bijeenkomen, die de jury vormen voor den internationalen wedstrijd ter verkrijging van een vergaderzaal van den Volkenbond. Deze jury bestaat uit de heeren Burnet (Engeland), dr. Berlage (Nederland), Horta (België), Lemaresquer (Frankrijk), Moser (Zwitserland), Muggia (Italië), Tenghbom (Zweden), Steinhoff, als plaatsvervanger van Hofmann (Oostenrijk) en Urdapilleta (Spanje).
Naar men weet beraamt de vergadering den aankoop van een terrein, groot 46.899 M², gelegen naast het gebouw waarin thans de bureaux van het secretariaat van den Volkenbond gevestigd zijn. Bovendien werden de credieten voor den bouw op 11.700.000 gouden francs gebracht. *(Handelsblad).*

EEN RETROSPECTIEVE TENTOONSTELLING TE PARIJS.

De Parijsche „Onafhankelijken" gaan een retrospectieve tentoonstelling houden, die interessant belooft te worden. Ze zal bestaan uit werken van levende en overleden leden van de „Société des artistes indépendants", die toetraden van 1884 tot 1914; ieder zal vertegenwoordigd zijn met hoogstens zes werken, waarvan minstens

vier vóór dit jaar moeten zijn gemaakt. Men verwacht schilderijen van Van Gogh, Toulouse-Lautrec, Seurat, Odilon Redon, Henri Crots, Mediqliani, e.a. Tot eerevoorzitters der tentoonstelling werden benoemd de heeren Paul Léon, Claude Monet en Paul Signac, de opening, in het Grand Paleis is vastgesteld op 10 Februari. *(Handelsblad).*

EEN INTERNATIONALE TENTOONSTELLING VAN KUNSTNIJVERHEID IN DUITSCHLAND.

Op een vergadering van het bestuur van den Duitschen „Werkbund", onlangs te Hannover gehouden, is het hier reeds vermelde plan tot het houden, in 1930, van een internationale kunstnijverheidstentoonstelling uitvoerig besproken. De uitslag hiervan was het besluit, dat de beraamde tentoonstelling in ieder geval van den „Werkbund" zal uitgaan. Over de plaats waar ze zal gehouden worden, is men het niet eens kunnen worden; men dacht aan Berlijn, maar ook aan Keulen. Waarschijnlijk echter zal men in 1930 nog niet gereed kunnen zijn. Een volgende bijeenkomst zal een en ander nader overwegen. *(Handelsblad).*

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

NIEUWE LEDEN.

Als gewoon lid worden voorgesteld de heeren: C. Hellingman Jr., bouwkundige te Amsterdam, door B. T. Boeyinga en C. Lindeboom; en J. W. Hoenders, bouwkundig teekenaar te Aerdenhout, door A. v. d. Vorst Jr. en Ferd. B. Jantzen.
Als Buitenlid werd door het Bestuur aangenomen de heer A. C. Kraneveld, bouwkundig teekenaar te Gouda.

DE CATALOGI DER NEDERLANDSCHE AFDEELING TE PARIJS IN 1925.

Naar aanleiding van verschillende vragen dienaangaande wordt medegedeeld, dat voor de Nederlandsche afdeeling op de tentoonstelling te Parijs in 1925 drie uitgaven werden gemaakt en dat van dezen nog exemplaren voorhanden zijn.
Bij de Firma Joh. Enschedé & Zoonen te Haarlem en in den boekhandel zijn verkrijgbaar:
a. Catalogue de la Section des Pays-Bas à Paris 1925, verzorgd door Mr. J. F. van Royen met houtsneden van Fokko Mees *f* 1.—.
b. L'Art Hollandais à l'Exposition des Arts Décoratifs et Industriels Modernes Paris 1925, verzorgd door J. van Krimpen, met ongeveer 150 afbeeldingen *f* 10.—.
Bij de Tentoonstellingscommissie, Weteringschans 102 te Amsterdam, is op schriftelijke aanvrage en na toezending van een bedrag van *f* 2.— verkrijgbaar:
Section des Pays-Bas à l'Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes Paris 1925, l'Enseignement dans les Ecoles d'Art Décoratif à Rotterdam, Haarlem et Amsterdam, verzorgd door Anton Kurvers.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

BIJ REPRODUCTIES NAAR WERK VAN BONNET.

Ja, wat daarbij te schrijven, dat uit het werk niet al voldoende spreekt? Want dit werk is zoo duidelijk, zoo vanzelfsprekend en voor-zich-zelf-sprekend.
Rudolf Bonnet, geboren te Amsterdam in 1895, daar en te Haarlem op de Kunstnijverheidsschool dan op de Academie en glasschilder; nu sinds vijf jaar in Italië, vooral in Anticoli-Corrado waaraan hij zijn hart verpand heeft. Exposeert voor 't eerst in '24 bij Kleykamp, nu bij Mak. Ziedaar een complete biografie.
Het Italië dat hij naar Nederland brengt, is niet het Italië van charmante bal-masquébloemenmeisjes, van lieve gevallen om hunzelfs wil: het Italië der Romantiek, nog minder het Italië van Mussolini*) of van Marconi en Fiat; het is het Italië van de Sabijnsche bergen waar het leven van zware, weinig loonende landarbeid door de eeuwen welhaast gelijk bleef. Al puft er dan een treintje onder Anticoli door het dal, al is er één auto en sinds een jaar boter te krijgen. En dat eeuwige boerengeslacht attakeert hij niet, belast en beladen met de heerlijkheid en de gruwelijkheid van het moderne stadsleven, hij teekent het niet met jazz-rythme in zijn hoofd en in zijn vingers, speelt geen step op een orgel, maar bespeelt dat diepe, donkere instrument als organist.
Hij bekijkt Anticoli niet zooals een Amerikaan Volendam, staat tegenover zijn boeren niet op een steedsch voetstuk, maar als mensch tegenover mensch. En

R. BONNET ARBEIDER UIT DE SABIJNSCHE BERGEN

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
23 JAN. 1926 NO 4

R. BONNET SCENA PASTORALE

menschen beelden, *die* menschen en daarin *den* mensch, dat trekt hem, dat ligt hem, dat doet hij. En wel „in zulk een klare en simple wijs als kinderen verstaan." Een ernst, die in den beginne bijna beklemmend was, somberheid, soms huivering voor het leven leek, spreekt uit bijna alle oogen. Het latere werk is onbevangener, opener. Zijn beste teekeningen zijn monumentaal — zie zijn Daglooner — en van zijn groote stukken zijn de monumentaal bedoelde (ook papier!) de beste. Zie zijn geiten: Scena pastorale en Terugkeer van het land. De trek die hem jong de Kunstnijverheidsschool deed kiezen, verloochent zich niet. Opmerkelijk is het vervlakken van het zuiver picturale gegeven in Van één familie, met welken titel voortreffelijk de gebeelde spanninglooze verhouding tusschen broer en zuster wordt aangeduid. In alles is een ongemeene, beheerschte rust.

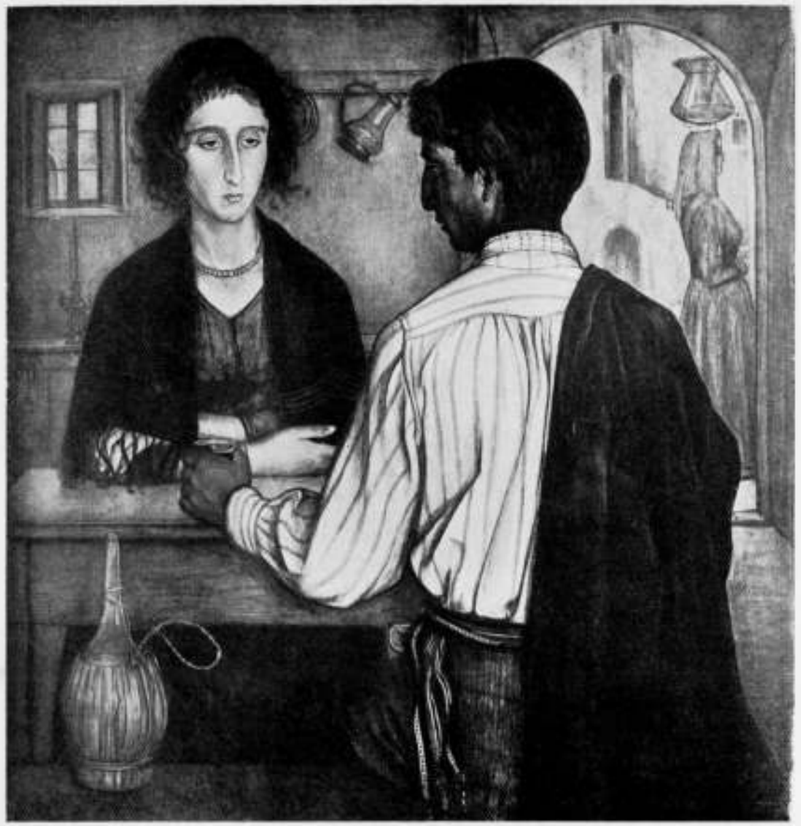
Is dit nou modern? Mijn hemel nee, tenzij het modern zou kunnen zijn, omdat het niet modern is en omdat de strijd niet in het werk zich afspeelt. Maar dit is slechts een kort inleidinkje tot den inhoud van het werk, geen waardebepaling ervan.

Het ware te wenschen dat Bonnet in plaats van hier lijsten om zijn werk te laten maken, er eens werk in een bepaalde omlijsting te maken kreeg. Hij zou het kunnen.

W. B.

*) Wat een arbeidsveld voor een satyricus, een karikaturist!

R. BONNET VAN ÉÉN FAMILIE

DE WONDEREN DER BETONWERELD.

„De nieuwe stijl wortelt nimmer in het nieuwe materiaal, maar steeds in de nieuwe gedachte."
G. F. FONTENAILLE.

Op de decoratieve tentoonstelling te Parijs is een boom van gewapend beton. Toen hierover onder vrienden een boom opgezet werd, moest ik tot mijn spijt bekennen deze „clou" van de expositie nog niet gezien te hebben. Wel had ik de slanke klokketoren van Mallet Stevens bekeken en bewonderd, doch ik was deze merkwaardige boom van de beeldhouwers Martel voorbij geloopen, jammer genoeg, enthousiast als ik ben voor de producten van dit zeer moderne materiaal.

Beton armé; beton, gewapend tegen scheuren en splijten, tegen koude en hitte, ja, maar ook tegen alle vooroordeelen van oude tantes en suffe professoren omtrent de historische wetten van zwaartekracht en evenwicht!

Beton armé, gewapend tegen alle mogelijke en onmogelijke reacties, gewapend tegen al die invloeden zoo gevaarlijk voor de „ouwe-wessche" bouwstoffen, als leem, hout, baksteen en stopverf!

R. BONNET TERUGKEER VAN HET LAND

Mijn god, leven we dan niet in de eeuw van Einstein: leven we dan niet in den tijd, die den Tijd ontkent, en die de Statica verloochent, die het Onder en Boven verwisselt, en die het Al ziet als eeuwig bewegend en zwevend?
En dit wonderbare materiaal, dat architraven en bogen construeert zonder pijlers, zonder consoles; dat massa's voortbrengt in de ruimte, die vallen moesten volgens elk redelijk koeienverstand en die nochtans zweven zonder één steunsel; ja, zou dit wonderbare materiaal dan wellicht niet het plasma kunnen leveren, waaruit we het ijle en wuivende bladerdak eens booms te voorschijn tooveren?
Welnu, ik ben nógmaals ter expositie gegaan en ik heb den boom gezien. Ik heb hem gezien met deze mijn twee oogen; één oogenblik was ik geslagen, maar dan gewerd me een groot licht. Geheel de toekomst rolde zich open voor mijn geestesoog.
Ja, vooruit! Vooruit naar de toekomst. Niet stilgestaan bij dit reeds prachtige resultaat, maar voorwaarts gestormd naar nieuwe gebieden! Niet gepeinsd, niet omgekeken en verstard als die bekende buurvrouw uit den bijbel, maar gewerkt aan het groote doel, aan het groote doel van dezen tijd. Zoeken we dan niet allen een nieuwen stijl, een nieuwe wereld? Welnu het beton, het gewapend beton zal ze ons brengen. Het gewapend beton zal ons trekken uit den poel der stilstand; het zal ons opheffen, het zal ons redden. Het heeft reeds een boom geschapen; het zal morgen geheel een schoone fauna op deze verbaasde wereld voortgebracht hebben. En deze nieuwe god zal niet rusten voor ook de zon, de sterren en het

blauwe uitspansel met zijn drijvende wolken ge-betonniseerd zijn. En alle dieren zal hij herscheppen: de sterke leeuw, de geweldige olifant, de kolossale walvisch, alles van beton armé.
En dat alles zal in zijn vormspraak de sporen dragen van het nieuwe materiaal: en dát zal de nieuwe stijl zijn.
Dan zullen ook wij, het menschenras, herschapen zijn. Na al die beton geslikt, zullen zelfs onze hersenen van beton zijn. En we zullen den nieuwen stijl geheel doordenken en doorvoelen. Maar ook dan eerst kunnen we rusten en er zal uit het diepst van ons betonnen gemoed een gewapend dankgebed opwaarts stijgen tot dezen nieuwen god, dezen nieuwen heerscher der kosmos.

TJERK BOTTEMA.

II. PERIODIEK OVERZICHT.

MONUMENT VOOR GENERAAL VAN HEUTSZ.

Laten wij het ons niet ontveinzen, een monument is voor Amsterdam een onderneming, welke aan veel bedenking onderhevig is.
Bij ons worden de meeste herdenkingen van groote feiten bij Dikker en Thijs gehouden en zij betreffen welgeslaagde finantieele operaties. In de vergleden 651 jaren van Amsterdams bestaan is er weinig van een onstilbaar verlangen naar openbare monumenten ter verheerlijking van groote burgers of landgenooten gebleken. Ik meen dat onze complete inventaris bestaat uit Rembrandt, Vondel en Thorbecke en dat wij er tevreden mee leven. Wanneer hieraan een monument voor Generaal van Heutsz wordt toegevoegd, komen wij op één monument in de 150 jaren, en hebben er ons dus terdege rekenschap van te geven, dat in strikt letterlijken zin iets gemaakt zal moeten worden, dat de eeuwen trotseert. Wanneer wij het doen, dienen wij het zoo te doen, dat ons voorgeslacht, dat het oprichten van monumenten naliet, ongelijk krijgt bij ons nageslacht.
De doelmatigheid van monumenten valt niet te betwisten; er is veel vóór te zeggen historisch belangrijke figuren hulp te verleenen bij het zich ontrukken aan de machtige vergetelheid. De grootsche weg, waarlangs Pharao Snefroe trachtte te schrijden naar de onsterfelijkheid, zou in Amsterdam in het moeras verloopen, en zelfs deze doode Pharao verhindert niet, dat men, wanneer zijn afbeelding aan het licht komt, meer aandacht schenken zal aan het kunstwerk, dan aan zijn bedoeling.
Het is inderdaad netelig dat een monument steeds de eigenmachtige neiging toont te spreken van zijn maker, méér dan van hem, tot wiens eer het is bedoeld. Michel Angelo gaf hun, die zich een aanmerking veroorloofden op de geringe gelijkenis van Lorenzo en Giuliano in het monument der Medici ten antwoord: „Wie zal zich daarom, na eenige eeuwen, nog bekommeren." Het monument spreekt allereerst de kwaliteiten van zijn maker uit, wat weer niet wegneemt dat toch het beste monument dát wordt, waar een ebenbürtige maker en verheerlijkte elkaar gevonden hebben.
De plaats van een monument is van een bijzonder gewicht, voor de herinneringsmogelijkheden aan de daden van den geëerde.
In Parijs kan men Ney zien bij het Observatoire, maar niet begrijpen wat hij daar uitvoert. Vindt men hem echter op Père la Chaise, zij aan zij met zijn groote wapenbroeders, dan spreken daar, waar het hoog en stil is, de niet mooie monumenten van zijn tijd en daden.
Het sympathieke kerkhof is het eerst aangewezen oord voor herinneringsmonumenten, daar het van nature tot terugdenken aanspoort.
Men kan ook het monument doelmatig plaatsen, midden in de levende stad, maar dan in een milieu dat de verbeelding leidt in eene richting van dat denkend of handelend menschenleven, waarin de gedachten of daden van den vereeuwigden grooten burger zich onderscheidend hebben bewogen.

DIRK NIJLAND RIVIER-OEVER

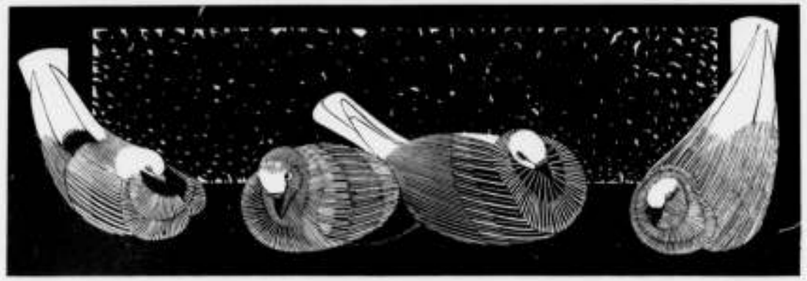
De commissie voor het v. Heutsz-monument wil, naar wij vernemen, behalve de graftombe, ook een gedenkteeken doen bouwen op den openbaren weg, en schijnt daarvoor als plaats te overwegen, het Museumplein. Dit nu, moet de commissie worden ontraden. Want het Museumplein is een soort openlucht-Pantheon der Kunst. Het Rijks- en Stedelijk Museum, het Concertgebouw en binnenkort het Opera-gebouw, die gezamenlijk het karakter van het Museumplein zullen vormen, roepen de herinnering op aan de Kunst, waaraan die gebouwen gewijd zijn. Met het oprichten van het v. Heutsz-monument in hun omgeving, brengt men beschouwers hopeloos op een dood-loopend historisch dwaalspoor, en zal medewerken de herinneringen aan de groote daden van Generaal v. Heutsz kort en onvruchtbaar te doen zijn. En dat, terwijl er in Amsterdam een uitnemende plaats is, waar de bedoeling van het monument gesteund zal worden door de associatie met gedachten aan politieke en militaire kracht.
Erkennende, dat er ook in Amsterdam bepaalde levensopvattingen zijn, die den stemplichtigen kiezer besturend vermogen toedichten en geen adoratie koesteren voor het werk, voor de methoden en de daaruit verkregen resultaten van v. Heutsz, zelfs aannemende dat de dragers dier levensopvattingen zich bij voorkeur vestigen in het Muiderpoortkwartier, dan nog, meenen wij dat het op te richten v. Heutsz-monument behoort in genoemd kwartier, omdat de groote stadstypeerende bouwwerken aldaar zijn o.a. het Koloniaal Instituut en de Kazernes. Geen beeldend kunstenaar met de omvangrijke middelen van eigen geest en van het v. Heutsz-comité, zal het kunnen volhouden tegen de ongewilde indrukkingskracht dier gebouwen. De waardeering voor v. Heutsz wordt door die gebouwen in de juiste richting geleid en versterkt. Het beeldend vermogen van den monument-kunstenaar moet in die richting mede, of zal het afleggen, al ware het in dier mate aanwezig, als de Genootschapsstatuten aan Afgevaardigde Leden voorschrijven. Het monument van v. Heutsz hoort dáár, voor het Koloniaal Instituut, dat wel is waar luidruchtig getuigt van de artistieke kortzichtigheid van wijlen den Heer Cremer, van de zoete toegevelijkheid van het toenmalig Gemeentebestuur en van de verkrulde en verknulde vermogens van den bouwmeester, maar dat tóch om zijn bedoeling en om zijn naam herinnert aan de macht welke Nederland aan zijn Koloniën ontleent. Het monument behoort dáár, bij de gebouwen welke v. Heutsz' middelen en doel symboliseeren, in het stadsdeel dat leidt naar de Indische buurt. Ruimte is er, en ruimte die door een monument gewekt kan worden. Beeldhouwwerk, monumentale kunst is er broodnoodig, want heusch, bij het Instituut, het Aquarium en de Muiderkerk alléén, kan zelfs de mensch van District III niet leven.

J. F. S.

PUNTEN UIT EEN VOORDRACHT MET LICHTBEELDEN GEHOUDEN VOOR DE VEREENIGING „GROOT AMSTERDAM".

N.B. Het gesprokene en de vertoonde lichtbeelden waren in aansluiting met en in aanvulling van een studie met bijbehoorend plan, genoemd: „Amsterdam over het IJ", eerder gepubliceerd in „Architectura" en het „Bouwkundig Weekblad".
Op het eerste gezicht gaat het bovengenoemde plan te ver en grijpt het te veel op het bestaande in, het is echter bedoeld als eindresultaat van een reeks veranderingen en verbeteringen, achtereenvolgens in de volgende 40 à 50 jaar uit te voeren. Dat een dergelijke uitbreiding in de toekomst in dit tijdsverloop niet te ruim gezien is, werd in het artikel „Amsterdam over het IJ" aangetoond door vergelijking met buitenlandsche voorbeelden en ter lezing, door, met lichtbeelden van stadsplannen, Amsterdam van 1874 te vergelijken met Amsterdam van thans (1925).
Het plan „Amsterdam over het IJ" bedoelt eenige van de grootste problemen van het stadsplan aan te snijden en eenige oplossingsmogelijkheden aan te duiden.
Het is niet mogelijk verbeteringen te maken van eenige blijvende waarde, zonder aandacht te schenken aan die grootere problemen. Het zoeken van oplossingen zonder daarmee de groote vraagstukken te raken tevens, is zelfs onverantwoordelijk te achten, daar de oplossing der belangrijkste vraagstukken in de toekomst moeilijk of onmogelijk gemaakt wordt door op zich zelf onbeduidende verbeteringen, die zich incidenteel in den loop der jaren op zullen dringen.
Hoe grooter en schijnbaar moeilijker een probleem op te lossen is, hoe verleidelijker het daarom ook mag zijn het uit den weg te gaan, des te geduchter het zich zal wreken, later, wanneer men natuurlijk toch gedwongen wordt er rekening mede te houden. Er zijn geheel *overbodig* veel te veel problemen *gemaakt* in de laatste 50 jaar. Het plan „Amsterdam over het IJ" koppelt verbeteringen in de binnenstad aan een IJ-overbrugging in een verdere toekomst, een IJ-overbrugging, die gedacht is samen te hangen met een meer logische plaats der groote havens dan thans het geval is (n.l. aan de Westzijde der stad). Bij die overbrugging is verondersteld, dat de havenwerken Oost voor een groot deel afgeschreven zijn en-of, een andere bestemming gekregen hebben in verband met de binnenvaart en de vaart op het IJselmeer.
Er is natuurlijk over te twisten of Amsterdam de volgende 50 jaar nog zoo zal groeien als het de verloopen 50 jaar gedaan heeft. Er is zelfs over te twisten, of een land als Nederland niet binnen afzienbaren tijd zoo *vol* raakt, dat het in verband met de wereldconcurrentie van lieverlede geheel van karakter veranderen moet. Dat de *wil* om het Rijk als landbouwstaat te handhaven ooit zoo sterk zal zijn, dat *die* te zijner tijd een grens aan de bevolkingsdichtheid stelt, is al zeer onwaarschijnlijk.
Het is goed om hier een oogenblik bij stil te staan, daar een theoretisch denkbare top-dichtheid der bevolking natuurlijk een interessante en makkelijk te hanteeren limiet voor de bebouwingsdichtheid zou geven, zoo hij te stellen ware.
Als thans de een meent, dat het land nog 5, de ander, dat het nog 10 maal zoo dicht bebouwd kan worden als thans het geval is, zijn hier natuurlijk gevoelsoverwegingen de eenige basis. In elk geval is het echter wel zeker, dat niemand met beslistheid zal durven voorspellen, dat een twee-, of drievoudige dichtheid de grens van alle mogelijkheden is. Wat voor Amsterdam beteekent, dat een uitbreiding tot 2 à $2^1/_2$ millioen inwoners niet tot de onmogelijkheden behoort.
Gezien het feit, dat de grens der agrarische mogelijkheden spoediger bereikt is dan die eener industrieele ontwikkeling, en een industrieele ontwikkeling, als het geen op zich zelf staande industrie betreft, zich makkelijker *zet* bij steden dan op het platte land, is het al zeer waarschijnlijk, dat de bevolking in de steden zich steeds sneller vermeerderen zal dan die ten platten lande. Het is zelfs aannemelijk, dat, afgezien

S. JESSURUN DE MESQUITA DUIVEN

van nog te ontginnen gronden, de agrarische ontwikkeling van ons land haar hoogsten grens bereikt heeft en er alleen nog de mogelijkheid open is, dat de stadsbevolking toeneemt in verband met industrieele ontwikkeling c.a.
Waaruit te meer moge blijken, hoe onjuist het is zich, bij noodzakelijke, ingrijpende verbeteringen, te laten intimideeren door het feit, dat het *direct* doorvoeren van die ingrijpende verbeteringen gewoonlijk niet mogelijk is.
Zeker is het dan ook noodig, dat er naar een algemeenen lijn gestreefd wordt. De tijden zijn daar tot kort geleden betrekkelijk *niet* gunstig voor geweest, zij zijn het thans echter weer *wel*. Er moest, tot niet zoo heel lang geleden, *te snel* gehandeld worden, misschien. De verminderde bouwbedrijvigheid van thans maakt meerdere bezinning mogelijk. Het zou goed zijn, wanneer daarvan geprofiteerd zou kunnen worden.
Gewezen werd op analogie met het oude Amsterdam, de uitbreiding van 1625 met de ongelukkige Jordaan, in alle haast volgebouwd: waar tegenover staat de uitleg van 1660, van het begin af met zorg behandeld, op willekeurige punten aangevat, doch van het begin af, *nauwkeurig rekening houdend met het geheel, dat later ontstaan zou*, dit laatste alles waarschijnlijk als reactie op de ondoordachte Jordaanbebouwing van 1625.
Zou een meerdere bezinning, waartoe de feiten zeker aanleiding geven, ook thans niet gewenscht zijn?
Wat het bij verordening vastleggen van soorten bebouwing aangaat, (hoog- en laagbouw, verspreid en gesloten) werd verwezen naar Amerikaansche Zoneindeeling. Wat bij verordening geregeld is, staat eenigszins afwerend tegenover natuurlijke ontwikkeling, is dus betrekkelijk willekeurig en voor zoover wij de Vereenigde Staten als voorbeeld kunnen nemen, zondigt de stad met zijn gebouwen vaak het eerst tegen eigen verordening.
De hoofdverkeerswegen zullen een grooter plaats innemen. Hoe vlakker een stad wordt uitgebouwd, hoe sterker zal het rijverkeer in en om den kern moeten zijn. Paardenmiddelen als in San Fransisco, waar vier tramlijnen naast elkaar zijn aangelegd, zijn in de meeste Hollandsche steden onmogelijk. De natuurlijke gesteldheid van ons land maakt ondergrondspoorwegen wel moeilijk, de zijkanten en binnenbermen van dijken kunnen hier echter met voordeel benut worden, wat in andere landen weer niet op zoo eenvoudige wijze kan.
Als voorbeelden van het ondoordacht aanbrengen van verkeerswegen en verkeersmiddelen werden beelden uit Hamburg, New York, Philadelphia en Milwaukee vertoond.
Dank zij de Grachten en Singels, die gedempt konden worden, is Amsterdam tot nu toe vrijwel verschoond gebleven van groote doorbraken. De mogelijkheid om met wat aanplempzand en straatsteenen in een wip iets te hebben, dat overal

anders alleen met jarenlange procedures en kostbare doorbraken te bereiken is, heeft ongetwijfeld zorgeloosheid in de hand gewerkt. Die mogelijkheden behooren nu echter wel geheel tot het verleden.
Hoe gevaarlijk het ook schijnbaar mag zijn op de behoeften vooruit te loopen, redelijke analogie met andere steden, een goed in details doordacht plan, en niet het minst de wil het tot stand te brengen, sluiten groote misslagen uit.
Over de begrensde mogelijkheden van een IJ-overbrugging werd in het artikeltje, gepubliceerd in No. 26 27e jaargang van Architectura, gesproken. De bestaande tunnel- en overbruggingsplannen geven allen toegangswegen tot die werken te zien in de buurt van het Centraal Station.
De wegen daar in de buurt zijn, daar er nooit op tunnels of bruggen gerekend werd, natuurlijk te nauw om tot halve breedte verminderd te worden voor de af- of opgang tot die werken: het toch al zoo aangetaste wateroppervlak zou daarvoor dus op een al heel weinig bevredigende wijze nog meer besnoeid moeten worden.
Het grootste obstakel voor een brug, *waarvan de toegangsweg diep de stad in leidt*, is het IJ-Eiland met zijn kostbare gebouwen, dat n.b. slechts ongeveer 20 jaar geleden ontstond. Was dit er niet, dan zou ongetwijfeld binnen een tiental jaren een bevredigende oplossing van de overbrugging zoowel als van het binnenstadsprobleem mogelijk zijn.
Met enkele lichtbeelden van Berlijn, Helsingfors en Reval werd de wenschelijkheid van een verkeersweg om den ouden stadskern aangetoond.
Het is van belang, dat de quaestie hoog- en laag-, open- en gesloten bouw, tijdig onder het oog gezien wordt, omdat een uitbreidingsplan daar natuurlijk rekening mee houden moet. Zooals de zaak thans geregeld is, is ze min of meer ingesteld op Amerikaansche voorbeelden, met een willekeurigen overgang van de eene soort bouw in de andere, zonder dat uitgegaan wordt van een vast omlijnd plan.
Het komt mij voor, dat, voor zoover het noodig zal blijken hoogten bij verordening te bepalen, deze in hoofdzaak moeten steunen op een algemeen uitbreidingsplan, en het onjuist is hoogten bij verordening vast te stellen voor dit plan er is.
Het is werkelijk van belang, dat de hoog- en laagbouw in een stad, evenals de open en gesloten bebouwing een verhouding ten opzichte van elkaar innemen, die het stadsbeeld steunt.
Het eindresultaat van elke bebouwing is een architectonische verschijning, aan die verschijning moet reeds gedacht worden bij den eersten opzet. Niet een verordening, die in de eerste plaats de bebouwingshoogte regelt, moet het uitgangspunt zijn; de verordening moet, natuurlijk naast andere zaken, architectonische overwegingen *steunen*. De ongelukkige schijngevels van thans kunnen dan vermeden worden, met juist gekozen afwisseling van hoog en laag, open- en gesloten bebouwing, enz. *In verband met bestemming en natuurlijke ligging is er, met veel eenvoudiger, en daardoor meer economische middelen, veel meer te bereiken.*
Een zekere pressie in aesthetischen zin zal, als zijnde een middel van hooger orde, veel makkelijker aanvaard worden, dan de druk van verordeningsparagrafen ten opzichte van bouwhoogten, een druk waarvan de redelijkheid veel minder makkelijker wordt ingezien en aanvaard.
De *thans toegepaste* verordening is toch in hoofdzaak gegroeid uit behoeften, die zich reeds hebben voorgedaan en is van nul en geener waarde voor behoeften, die zich nog voor kunnen doen, waar ze noodgedwongen vijandig tegenover moet staan bovendien. Ook hieruit moge voortvloeien, dat haar werking alleen zoodanig mag zijn, dat ze een stadsplan steunt, nooit een zoodanige, dat ze er op vooruit loopt.
Dat zoo'n algemeen plan naast stedebouwkundige, aesthetische en algemeene eischen, die het terrein stelt, rekening moet houden met grondrente, weg- en rioolkosten, spreekt wel van zelf. Wanneer zoo'n plan tijdig wordt vastgesteld, voor-

komt het onnoodige speculatie, en wordt tevens het nemen van onnoodige risico uitgesloten.
Ter toelichting werden achtereenvolgens plannen van Rading, Jansen, Schumacher, Saarinen en Boterenbrood op het doek gebracht. J. B.

INTERNATIONALE BOND VOOR DE KENNIS DER BOUWSTOFFEN.

Vóór den wereldoorlog vonden allen, die belang stelden in de kennis der bouwmaterialen in den ruimsten zin des woords — geleerden en zij, wier ambt of beroep hen met dezen tak van wetenschap in aanraking bracht, industrieelen en zoovele anderen — een gemeenschappelijk internationaal middelpunt in het „Internationale Verband für die Materialprüfung der Technik" (Association internationale pour l'essai des matériaux; International Association for testing materials), dat eens om de twee of drie jaar congressen hield in een der wereldsteden, congressen, waar de belangrijkste vraagstukken op het gebied der bouwstoffen werden behandeld, veelal voorbereid door daartoe ingestelde internationale commissies.
Deze nuttige instelling is — met zoovele andere goede dingen — het slachtoffer van den oorlog geworden. Thans werken de beoefenaars dezer wetenschap in de meeste landen op zichzelf; de eenige aanraking, die zij met elkander hebben, is bijna uitsluitend die, welke door de tijdschriften geboden wordt en ook deze is uiteraard geringer dan vóór den oorlog; — van een eenigszins vruchtdragende internationale samenwerking is geen sprake. En terwijl in alle landen de normalisatie-idee meer en meer veld wint, ontbreekt het Instituut, dat boven de normalisatie van het reeds bestaande uit, nieuwe banen inslaat en toegankelijk maakt voor de groote schare, die gebaat is bij de voortdurende verbetering der materialen, waaruit onze gebouwen, bruggen, machines, schepen, motoren vliegtuigen en wat niet al, zijn opgebouwd.
Aan een herleving van den Bond viel in de eerste jaren na den oorlog niet te denken. Thans echter, nu de gespannen internationale betrekkingen allengs verbeterd zijn, nu zelfs voor eenige maanden te Locarno een geest van verzoening heeft verbonden wat tot nu toe gescheiden was, — thans schijnt het niet onmogelijk, dat een poging om den ouden Internationalen Bond te doen herleven, zij het ook wellicht in gewijzigden vorm, kans van slagen zou hebben.
De ondergeteekenden willen die poging wagen. Zij meenen dat Nederland, als een der neutrale staten gedurende den oorlog, den eersten stap daartoe zou kunnen doen en zou kunnen trachten medewerkers in eenige der voornaamste landen te vinden. Zij stellen zich voor deze medewerkers dan uit te noodigen tot een bijeenkomst hier te lande, waarin de wederoprichting van den Internationalen Bond zou kunnen plaats hebben.
Zij verzoeken hun, die sympathie koesteren voor het hierboven ontwikkelde denkbeeld, als blijk daarvan hun naamkaartje met volledig adres aan den laatst-ondergeteekende toe te zenden. Deze belangstellenden zullen dan nader worden opgeroepen tot een vergadering met het doel om een Nederlandsche kern van toekomstige leden van den op te richten Bond te vormen en te trachten de in de vorige alinea bedoelde samenkomst tot stand te brengen.

Het voorloopig Comité:
Prof. J. A. VAN DER KLOES, oud-hoogleeraar in de kennis der bouwstoffen te Delft, voorzitter.
Ir. M. E. H. TJADEN, directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam, 2e voorzitter.
Ir. P. JOOSTING, hoofdingenieur der Ned. Spoorwegen te Utrecht, penningmeester.
Prof. Ir. CHR. K. VISSER, hoogleeraar in de kennis der bouwstoffen te Delft.
Ir. P. F. VAN DER WALLEN, industrieel te Den Briel, secretaris.

DRIE CHINEESCHE FABELS.

Onderstaande fabels zijn van oorsprong Hindoe-verhalen, die tusschen de 3e en 7e eeuw in Chineesche bewerking bekend waren in China. Zij zijn in het Fransch vertaald en in vers gezet door Ed. Chavannes en zijn echtgenoote en opgenomen in een werkje getiteld: „Fables chinoises".

LE FRUIT „PIN-LO".

Au bord de l'eau
Pendaient en longues rangées
Des branches chargées
De fruits Pin-lo
La rivière
Coulait à la lisière
De la forêt.

Six lièvres, bons amis, arpentaient le guéret
Lorsqu'un fruit, tout à coup, tomba dans l'eau [courante.
Ils furent saisis d'épouvante
Et détalèrent aussitôt.
Mais un chacal survint bientôt.
De leur course éperdue il demande la cause.
Les lièvres, dont l'élan aux longs discours [s'oppose,
Disent sans s'arrêter: — un animal méchant
Nous menaçait en se cachant. —
Et prr't, prr't, le chacal galope
Et, derrière lui, l'antelope.
Saisis du même instinct fuyard,
Un cerf, un buffle, un léopard,
L'éléphant, la louve, le tigre...
Enfin la faune entière emigre.
Le lion, sortant d'un fourré,
Les raille, d'un ton rassuré.
Ils répondent tous que leur fuite
Est imputable à leur poursuite
Par un animal dangereux
Blotti près de l'eau, dans un creux.

Le lion, se montrant sceptique
Sur l'objet vrai de leur panique,
S'enquiert dès lors exactement
Du lieu de cet événement.

— Nous l'ignorons — disent ensemble
Tous les animaux — il nous semble...
— Tigre, interrompt le lion-roi,
Qui t'a conté ces faits, à toi?
— Sire, je les tiens d'une louve.
— Eh bien, que vite on la retrouve. —
La louve accourt et, pour sa part,
Dit: — Je les tiens du léopard. —
— Léopard, d'où vient la légende?
— De l'éléphant. — Eh bien, demande
A l'éléphant qui lui a dit
Qu'on avait ouï ce grand bruit. —
— C'est le buffle, au réçit d'un lièvre
Encore tout tremblant de fièvre. —
Les lièvres dirent: — C'est bien nous
Qui nous sauvâmes comme fous
Parce qu'un grognement sauvage
Fit dans le bois un gros tapage.
— Venez tous, je suis curieux
De voir l'endroit mystérieux.
Où pareil bruit c'est fait entendre. —
Dit le lion. Sans plus attendre,
Dans cette forêt du pin-lo,
Tous avançaient le long de l'eau
Quand, soudain, dans l'onde culbute
Un fruit
Avec un bruit
De chute.
— Le voilà, de le roi, cet objet de terreur
Et d'erreur. —

Un deva; traversant les nues,
Jetas ces strophes bien venues:
„Les bêtes se crurent perdues
„Parce qu'un pin-lo
„Tomba dans l'eau!
„Voici ma glose:
„Lorsque vous avez peur, sachez au moins [pourquoi;
„Dans le propos d'autrui n'ayez pas toujours foi.
„Et cherchez vous-même la cause
„De toute chose."

LES SINGES ET LA LUNE.

Dans une forêt solitaire,
Et la plus belle de la terre,
Jouaient des singes bondissants;
Ils avançaient en longue bande,
Au nombre de plus de cinq cents:
Ainsi le conte une légende.

Après avoir beaucoup marché,
Sur un puits, ils s'étaient penchés.
La lune se mirait dedans;
— „La nuit restera toujours brune
„Si nous ne repêchons la lune!"
Dirent ces singes imprudents.

„Il nous faut secourir le monde,
„Ne perdons pas une seconde,
„Sauvons-le de l'obscurité:
„Si rien n'éclairait les ténèbres
„Comme les soirs seraient funèbres
„Pour tout l'univers habité!"

— „Pour pêcher l'astre, comment faire?"
— „C'est simple, amis, j'ai votre affaire."
Dit leur chef — „il faut s'attacher:
„Tandis qu'à l'arbre, je m'accroche,
„Formez chaînons, de proche en proche,
„De tête en queue, et sans lâcher."

Une guenon tenait la lune...
Presque... il ne s'en faillait que d'une...
Lorsque, crac! la branche cassa.
Le dieu de l'arbre, philosophe,
N'ajouta plus que cette strophe,
Lorsqu'au fond la bande glissa:

„Comment ces fous, même en grand nombre,
„Nous eussent-ils sauvés de l'ombre?
„Ils ne savent pas seulement,
„Tant leur bêtise est inféconde,
„Avant d'illuminer le monde
„S'éclairer de leur jugement."

LE NAKOULA.

Le Bouddha racontait aux moins rassemblés:
Il était une fois, en des temps reculés,
Un pauvre mendiant sans enfants, une
[brahmane:
Il avait pour avoir: sa femme et sa cabane;
Ajoutez à cela
Qu'un joli Nakoula,
Plus heureux que son maître,
Dans sa hutte fit naître
Un petit
Qu'on lotit
D'une part de tout bien dont vivait le ménage.
On le traitait en fils: pour qu'aucun témoignage
De l'amour paternel ne lui manquât jamais
On lui donnait du lait, du beurre, de la viande,
Des gâteaux et de tous les mets
Qu'en mendiant son maître obtenait en offrande.
Plus tard la femme eut un enfant;
Elle dit, le cœur triomphant,
Pour exprimer sa joie intense,
Cette simple et naïve stance:
„C'est le petit du nakoula
Qui m'a valu ce bonheur-là"
Un jour, pour sa projéniture:
L'homme allant mendier pâture,
Dit à sa femme: „Ayez grand soin,
Si vous allez dehors — que ce soit près ou loin —
D'emmener notre fils. — „L'enfant mangeait
[du beurre."
Sa mère lui cria: „Je suis à toi sur l'heure:
Je vais chez ma voisine et reviendrai grand
[train:
J'ai besoin d'un pilon pour écraser du grain."
Or le parfum du beurre,
Dans la pauvre demeure
Fit venir un serpent;
Le reptile rampant
Traversa la cabane,
Et le fils du brahmane
Courut un grand danger.
Qui sut le protéger
Contre la gueule ouverte
Et conjurer sa perte?
Le nakoula, voyant le serpent, fit trois sauts.
Et, mordant six fois, le mit en sept morceaux:
„O mon frère — dit-il — je t'ai sauvé la vie;
Que notre bonne mère en sera donc ravie!"
Pour qu'elle pressentît de loin ses beaux
[exploits,
Il barbouilla de sang sa gueule par trois fois.
Justement le brahmane, ayant rempli sa bourse,
Rencontra son épouse; elle hâtait sa course;
Il allait demander: — Vous n'étiez donc pas
[la? . . . —
Quand il vit sur le seuil le sanglant nakoula:
— Le monstre, — cria-t-il, vient de tuer son
[frère! —
Alors, sans réfléchir, cédant à la colère,
Sur ce cher bienfaiteur, terrible, il se rua
Et le tua.
Puis il franchit la porte et vit le petit être
Jouant, suçant ses doigts; et, près de la fenêtre,
Gisaient les sept tronçons du perfide serpent.
Il souffrit ce que souffre un cœur qui se repent,
Disant: — Tu dois la vie au nakoula ton frère
Et moi je l'ai tué! — Sa douleur fut sincère;
En prononçant ces mots, il tomba sur le sol.

Alors, au sein du ciel, on entendit un vol:
Un deva, prononçait la gâtha que je cite:
„L'homme est toujours puni qui trop se
[précipite:
„Ne te hâte jamais de juger — tout est là! —
„Pour n'être point nommé „tueur de nakoula"."

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

LEDENVERGADERING TE HOUDEN OP VRIJDAG 5 FEBRUARI, 'S AVONDS 8 UUR, GEBOUW HEYSTEE, HEERENGRACHT 545 AMSTERDAM.

Agenda:

a. Notulen.
b. Voortzetting bespreking rapport commissie van drie.
c. Benoeming commissie van verificatie.
d. Installatie van de in vorige vergadering aangenomen leden: M. F. Wymer, J. J. Blaauwboer, E. F. Bakker, K. de Wolff, allen te Amsterdam; H. M. J. H. Kraayvanger, Rotterdam; H. B. van Broekhuizen, Arnhem, en Ir. H. A. van Rood, Scheveningen.
e. Ballotage van de voorgestelde leden: C. J. Hellingman en J.W. Hoenders, beiden te Amsterdam.
f. Rondvraag en sluiting.

NIEUWE LEDEN.

Als gewoon lid wordt voorgesteld de heer: G. Post, bouwkundig teekenaar te Amsterdam, voorgesteld door J. Zietsma en W. van Gogh.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

HET PORTRET IN DE GRAFISCHE KUNSTEN.

Zou het niet tot de grootste zonden van het menschdom behooren, dat het alle groote uitvindingen weet te misbruiken en zou er wel ooit zooveel misbruikt zijn als in den tegenwoordigen tijd?
Ongetwijfeld behoort de uitvinding van de fotografie tot de belangrijksten van de negentiende eeuw; haar ontwikkeling heeft tot prachtige resultaten geleid, van het allergrootste belang is haar hulp op wetenschappelijk gebied, doch een van haar meest geraffineerde en compleete toepassingen, de bioscoop, is hoofdzakelijk in dienst gesteld van op sensatie beluste decadenten.
De fotografische reproductie van kunstwerken, van zeer groote waarde voor de kunsthistorie, wordt misbruikt voor het maken van leelijke kleurendrukken, die den smaak van het groote publiek bederven; maar het meest zondige op dit gebied, is wel de z.g. portretfotografie. Iedereen heeft uit familiebezit wel eens een oude portretalbum, of oude omlijste daguerreotypen in handen gehad en zal er dan door gefrappeerd zijn, dat menig ouderwetsch portretje een pittig belichte facie te aanschouwen gaf. Wel heeft de tand des tijds meestal flink geknaagd aan die dingen, die niet voor langen duur berekend waren en allerminst kunstpretenties hadden. Tegenwoordig is dat anders. Een fotograaf die zich weet te respecteeren, noemt zich *kunst*fotograaf. Hij scharrelt, retoucheert en knoeit zooveel aan zijn product, dat het meer op een slechte teekening gaat gelijken dan op een goede fotografie, zet het in een modieus lijstje en . . . laat zich

GOLTZIUS — ZELFPORTRET, GRAVURE

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
30 JAN. 1926 NO 5

REMBRANDT ZELFPORTRET, ETS

duur betalen. Het publiek vindt die verwaasde dingen prachtig, er zijn zelfs menschen die zich kunstzinnig achten, schilderijen koopen, doch zich niet schamen om zich bij alle mogelijke gelegenheden te laten fotografeeren door den mode-fotograaf.
Een geschilderd of geteekend portret kan natuurlijk niet in de behoefte voorzien aan meerdere exemplaren, die ter uitreiking aan verwanten en vrienden, of, indien het bekende personen betreft, ter ruime verspreiding, bestaat: maar hoe fraai wisten onze voorouders dit vraagstuk op te lossen, door aan een bekend graveur of „plaatsnijder" de opdracht te geven het geschilderde portret te reproduceeren. Natuurlijk was dit uit den aard der zaak kostbaarder dan de tegenwoordige fotografie, maar als men de karaktervolle oude gravures, de kernige etsen, de fluweelige litho's vergelijkt met de slappe producten der camera en daarbij den tegenwoordigen nood van bekwame grafische kunstenaars in aanmerking neemt, moet het toch verwondering wekken, dat het grafische portret heden ten dage zoo weinig in aanzien is. Het lijkt mij daarom niet overbodig om de aandacht eens te vestigen op hetgeen vroeger op dit gebied werd gemaakt en op enkele proeven van onze moderne grafische kunstenaars.
De oudste grafische techniek, de houtsnede, werd vroeger voornamelijk gebruikt ter verluchting van boeken. Wat men daar onder portretten zou kunnen rangschikken, is minder te beschouwen als welgelijkende beeltenissen van zekere personen, dan als aanduiding van hun staat als geestelijke, of als hooggeplaatste. De bloeiperiode van het grafische portret valt, evenals die der Hollandsche schilderkunst, in de zeventiende eeuw. Van de talrijke uitnemende portretschilders, die toen leefden, werden vele voorname werken in koper gegraveerd door Bloemaert, Goltzius, Suyderhoef, Houbraken, Blootelingh en anderen. Deze graveurs stelden zich niet tot taak het schilderij in alle finesses weer te geven, doch maakten met hun prachtige burijn techniek er een zwart en wit conceptie van en voorzagen die vaak van een omlijsting met wapens en attributen, die op den geportretteerde betrekking hadden, dikwijls met een kort vers er onder, om hem te verheerlijken. De voorname, statige zwier van deze portretten stelt ze op één lijn met de schilderijen waar naar ze gemaakt werden, men denkt niet aan reproducties in den kouden, naren zin dien wij er tegenwoordig aan hechten, doch bewondert ze om hun schitterend zwart en wit en hun décoratieve pracht.

De ets eischt vanzelf meer vrijheid van behandeling dan de stroevere gravure, waardoor het volgen van een voorbeeld minder voor de hand ligt. De meesters van de ets gaven dus meestal oorspronkelijke portretten, klaarblijkelijk direct naar de natuur geteekend. De heerlijkheden die Rembrandt met de etsnaald tooverde, zijn Uytenboogaert, zijn Coppenol, Abraham Franken, Clement de Jonghe en niet het minst zijn zelfportretten, zijn de mooist denkbare voorbeelden van portretkunst, evenzoo het zwierige Breughelportret van Van Dijck, dat de vlotte ets-techniek zoo mooi laat zien.
De tweede helft der zeventiende en de achtiende eeuw waren rijk aan uitvindingen op grafisch gebied. Met de zwartekunstmanier, waarin o. a. Blootelingh mooie portretten maakte, had men gevonden dat door de plaat een egale toonbedekking te geven, vlakke tinten te drukken zijn, wat helaas aanleiding werd om teekeningen te imiteeren, waardoor het zuiver grafisch procédé in het gedrang kwam. Zeer zeker zijn er toen te waardeeren werken in prenttechniek gemaakt, maar spoedig kwam er gekunsteldheid en verval. Een herleving van die omslachtige reproductiemanieren is niet te verwachten, dank zij de tegenwoordige mechanische drukmethoden.

DUPONT PORTRET VAN 's JACOB, GRAVURE

Met de uitvinding der lithografie in 1796 kwam er een nieuwe grafische techniek, de vlakdruk. Door verschillende oorzaken, voornamelijk door ongunstige tijdsomstandigheden, duurde het geruimen tijd eer deze techniek tot vollen bloei kwam. Daar de steendruk uitstekend geschikt is voor groote oplagen, zag men in de eerste plaats zijn geschiktheid voor handelsdrukwerk en nog altijd heeft hij daaronder te lijden. Toch werd, vooral in Frankrijk, spoedig beseft dat de steen een prachtig materiaal is om door vaardige hand beteekend te worden en werden daar mooie lithografische portretten gemaakt. Hier te lande duurde het te lang eer de steendruk naar waarde werd geschat. De fotografie begon zich reeds in te burgeren, toen men begreep dat ook de litho voor portretkunst geschikt was. De foto was toen nog te vergankelijk en te veel aan klein formaat gebonden, waardoor men er toe kwam litho's te laten maken naar fotografieën.
Dit is zeker geen gunstige voorwaarde om tot iets schoons te geraken en de eindelooze saaie reeks portretten die toen ontstond, heeft er zeker niet toe bijgedragen om de lithografie aanzien te geven. Toch valt er nog menig lithografisch portret uit die periode te waardeeren, b.v. de groote prent die Waanders maakte naar het zelfportret van Schmidt, eenige portretjes van Ehnle, van H. van Hove en een paar anderen. Juist toen de lithografie op het punt was geheel in miskrediet te geraken, maakte nog Allebé zijn prachtige portretten, die tot het voortreffelijkste behoorden wat aan portretkunst werd gegeven en later mede aanleiding werden

JAN VETH

PORTRET VAN NIC. BEETS. LITHO

voor Jan Veth en Der Kinderen om te gaan steenteekenen.
Aan Jan Veth komt de eer toe het grafische portret daarna weer nieuw leven gegeven te hebben. Zijn langereeks bekende tijdgenooten in de Groene Amsterdammer, later in De Kroniek voortgezet, heeft hem in de gelegenheid gesteld om te toonen, dat de lithografie alle mogelijkheden biedt, dat geen grafisch procédé zooveel vrijheid toelaat. Ook Haverman en Toorop maakten portretten in steendruk, met alle mooie kwaliteiten van hun andere werk. P. Dupont nam den burijn weer ter hand. Tot de weinige platen die hij in koper sneed, behooren het prachtige ruiterportret naar Potter, de stijlvolle beeltenissen van burgemeester 's Jacob en van Prof. Treub. In ets werden heel weinig moderne portretten uitgevoerd. Jan Veth maakte er een paar, o. a. het expressieve portretje van den dooven schilder Gabriël; Zilcken maakte een enkele droge naald en Jan Boon etste een paar plaatjes, doch het mooist wist Toorop enkele kleine portretjes op koperen of zinken plaat te teekenen: ik herinner mij een uiterst gevoelig kopje van den dichter Stefan Georg en een heel mooie droge naald naar generaal Drabbe.
De houtsnede, zooals onze modernen die opvatten, is wel het meest geëigend, om in enkele forsche lijnen, in groote tegenstellingen van zwart en wit, de synthese van een kop weer te geven. Veldheer, die een der eersten was, die deze oude techniek hier weer invoerden, maakte o. a. voor de Nieuwe Amsterdammer een groot portret van Albert Verweij en voor het Grafisch Jaarboekje een zuivere contour van Th. van Hoytema. S. Jessurun de Mesquita sneed verschillende koppen van groote suggestieve kracht en Jan Mankes een teer zelfportretje.
Verschillende jongere kunstenaars laten af en toe op tentoonstellingen proeven zien, die toonen dat zij in staat zijn een goed portret te maken, gaarne zouden zij hun krachten er aan geven, indien zij slechts opdrachten in dien zin kregen.
Ik meen hiermede te hebben aangetoond, dat een wederopbloei van de grafische portretkunst hier te lande mogelijk is. Men vergeve mij de oppervlakkigheid van dit artikeltje, dat niet meer wil zijn dan een opwekking. Voor het overige hoop ik dat de bijgevoegde reproducties overtuigend zullen spreken.

R.

UITBREIDINGSPLAN VOOR AMSTERDAM.

AUG. ALLEBÉ

PORTRET VAN HELDRING. LITHO

In een concept-voordracht aan den Gemeenteraad van Amsterdam wordt voorgesteld over te gaan tot het vaststellen van een plan van uitbreiding voor het nog onbebouwde gebied der gemeente.
Ingevolge het bepaalde in art. 31 der woningwet kan echter eerst tot vaststelling van een plan tot uitbreiding worden overgegaan, nadat het ontwerp van het plan met uitvoerige kaarten en grondteekeningen ten minste vier weken vóór de vaststelling op de secretarie der gemeente voor een ieder ter inzage heeft gelegen. In het Woningbesluit zijn in de artt. 10 en 11 uitvoerige voorschriften gegeven omtrent de eischen, waaraan de kaarten moeten voldoen.
De werkzaamheden, welke aan de vaststelling van een uitbreidingsplan moeten voorafgaan, vorderen een omvangrijken arbeid.
Opdat deze arbeid niet ten deele vergeefs wordt verricht — immers het zou kunnen gebeuren, dat de Raad ten aanzien van sommige onderdeelen van dat plan wijziging wenscht — meenen B. en W. geen opdracht tot het verrichten der bedoelde werkzaamheden te moeten geven dan nadat is gebleken, dat de Raad zich met het plan van uitbreiding kan vereenigen.
B. en W. vragen mitsdien thans een principieele uitspraak daarover. Is deze gevallen, dan kunnen met spoed de werkzaamheden, noodig om tot de wettelijke vaststelling van het plan te kunnen geraken, ter hand worden genomen. B. en W. wijzen erop, dat de commissie van bijstand in het beheer der Publieke Werken en de commissie van bijstand in het beheer der zaken van Volkshuisvesting zich met het plan hebben vereenigd.

DE CONCEPT-VOORDRACHT.

Kort na het tot stand komen van de gebiedsuitbreiding van de gemeente op 1 Jan. 1921 hebben B. en W., aangezien zij overtuigd waren van het nut van een plan van uitbreiding voor groot-Amsterdam, aan een commissie opgedragen, deze aangelegenheid in studie te nemen en de resultaten daarvan in een rapport neer te leggen. Deze commissie bestond uit den directeur der Publieke werken als voorzitter, den directeur van het Bouw- en Woningtoezicht, den directeur van den Woningdienst, den directeur der Gemeentetram, den hoofdcommissaris van politie en den commandant der brandweer.
Het ter zake ontvangen rapport, benevens een nota, deze aangelegenheid betref-

TOOROP PORTRET VAN GENERAAL DRABBE. ETS

NAAR EEN ALGEMEEN UITBREIDINGSPLAN VOOR GROOT-AMSTERDAM

Het belangwekkende artikel van den Heer Boterenbrood „naar aanleiding van het praeadvies van B. en W. van Amsterdam in zake de bebouwing in plan Zuid", geeft mij aanleiding tot eenige opmerkingen, die verre van het goede en het juiste van genoemd artikel te willen wegredeneeren, juist door hun eenigszins tegenstrevenden aard, de strekking van het genoemde artikel willen ondersteunen en tot nieuw wederwoord den schrijven willen stimuleeren.

Allereerst komt mij voor dat de door den Heer B. gekozen titel niet weergeeft de ruime strekking van den inhoud van zijn schrijven, want dit gaat het geval van de bebouwing in Zuid verre te buiten; immers de eisch die in het artikel van de Heer B. naar voren treedt, is die van een weloverlegd, op goede gegevens gefundeerd *uitbreidingsplan voor Groot-Amsterdam*.

Het komt me niet overbodig voor deze in zoovele voortreffelijke woorden door den Heer B. omschreven eisch nog eens te noemen èn te onderschrijven!

Inderdaad: het Gemeentebestuur van Amsterdam wil pogingen doen om de zich uitbreidende stad te doen worden tot een prijzenswaardig geheel en het laat zich daarbij voorlichten door bekwame ambtenaren, door particuliere architecten, enz. maar, aldus de Heer Boterenbrood, een breedomvattende, van vooruitzien getuigende basis, waarop goedwillend voortwerken tot vruchtbaar resultaat kan voeren, ontbreekt.

Dit nu is eenigszins jammer, dat de Heer B. zijn veelomvattende beschouwing over deze materie koppelt aan de bebouwing van Plan Zuid, want in verhouding tot zijn betoog is Plan Zuid slechts een klein onderdeel, een onderdeel waaraan eigen lijk niet begonnen kon worden zonder dat aan den eisch van een goedoverwogen algemeen uitbreidingsplan, voldaan ware. De in het nog steeds niet verschenen praeadvies bedoelde commissie (wordt die commissie nog bedoeld?) zou niet tot taak hebben wat door den Heer B. bedoeld wordt, haar taak zou zich uiteraard beperken tot Plan-Zuid en tegenover de door den Heer B. bedoelde taak zou die commissie dus machteloos zijn.

In het belang zoowel van het eene (bebouwing Plan-Zuid) als van het andere (het algemeene plan voor Groot-Amsterdam) komt het me juist voor deze beide zaken te splitsen èn op de klemmende noodzakelijkheid van beider voortreffelijke verwezenlijking te blijven aandringen.

Indien het mogelijk ware, zou het door den Heer B. gewenschte vooraf moeten gaan, opdat ook de bebouwing van Zuid gevat zou kunnen worden in het raam van het groote plan, dat, rekening houdende met alle door den Heer B. uitgestippelde gegevens, de verschillende stadsdeelen tot één weloverdachte eenheid verbindt.

S. MOULIJN PORTRET VAN DIRK NIJLAND. LITHO

De practijk zal echter wellicht anders willen: Plan-Zuid is gedeeltelijk bouwrijp, gedeeltelijk zelf reeds bebouwd, vastgelegd dus. Dit vergevorderde stadium kan het noodig maken, hoezeer ook de wenschelijkheid van een leidend beginsel ten volle erkend moet worden, dat Plan-Zuid vooralsnog partiëel behandeld zal moeten worden. Het valt niet te loochenen, dat, hoe het ook zij, de bebouwing van Plan-Zuid inderdaad in dit stadium van urgentie verkeerd en de eventueel te benoemen commissie, waaraan de aesthetische leiding van de bebouwing van dat stadsdeel zou worden opgedragen, kan dan ook nimmer deze taak aanvaarden in den zin als door den Heer Boterenbrood bedoeld. Ook met de meer beperkte taak, als door de urgentie van deze stadsbebouwing wordt medegebracht, blijft de instelling van deze commissie dringend gewenscht!

Niettemin blijft het betoog van den Heer B. klemmend ten opzichte van de wenschelijkheid van een vóórziening van het groote plan, waarin later te bebouwen stadsdeelen gevat kunnen worden (er is behalve Zuid, dat op zichzelf alreeds *verregaand* is, nog *Oost* en *West*), opdat dan niet de aesthetische bemoeiingen voor den opbouw achteraan komen sukkelen om te redden wat nog te redden valt, doch dat deze bemoeiingen een logische voortzetting zij van het groote, omvattende werk als door den Heer B. bedoeld.

S. JESSURUN DE MESQUITA PORTRET VAN JAAP. HOUTSNEDE

De Heer Boterenbrood splitst deze beide taken niet (nl. de dwingend-urgente kleinere en de evenzeer urgente grootere taak) en dit verzwakt zijn betoog of maakt het althans niet zoo duidelijk. Zulks blijkt vooral wanneer den Heer B. herhaaldelijk de z.g. *silhouetten* in het geding brengt, terwijl het toch duidelijk is dat deze silhouetten, ook niet voor hen die er aan medewerkten, niets met een vast te stellen plan voor Groot-Amsterdam te maken hebben. Immers deze silhouetten zijn onderdeel van partiëel werk (onderdeel in het quadraat, zoo men wil) en mogen niet in verhouding met de belangrijke vraag naar een algemeen uitbreidingsplan in het geding komen.
Zelfs zijn deze silhouetten nog onderdeel in de oude (nog bestaande) werkwijze van de Schoonheidscommissie en zou, indien volgens het (nog niet verschenen) preadvies inzake de bebouwing Zuid (zoo dit nog niet verschenen preadvies genade zou mogen vinden bij den Raad), een commissie voor het zij het partiëele, doch urgente werk in Plan-Zuid benoemd worden, dan zou deze commissie de volle vrijheid hebben de gemaakte silhouetten op zij te leggen en òf nieuwe silhouetten kunnen doen vervaardigen, òf een andere werkwijze kunnen volgen!
Er is hier dus sprake van tweeërlei taak: de kleinere, voornamelijk aesthetische en de groote, waarin het aesthetische slechts als factor optreedt. Zuiver genomen, kan de kleinere taak slechts gevolg zijn van de verrichte grootere taak, wat m. i. medebrengt dat beide taken niet in één hand (ook niet in één commissie) kunnen gelegd worden. Indien dus de commissie voor Plan-Zuid in het leven komt (wat gewenscht is), dan zal er een fout zijn in de volgorde der werkzaamheden, een fout, die de continuïteit zal zijn van de foutieve werkzaamheid van 50 jaren. Daaraan zal niets te veranderen zijn, wat niet wegneemt, dat we niet genoeg het betoog van den Heer Boterenbrood voor een algemeen plan kunnen ondersteunen. Juist de fatale mogelijkheid om dit groote werk steeds te kunnen verschuiven en de even fatale gevolgen van deze, zijnde een onevenwichtige en ongefundeerde werkwijze, bewijst de urgentie van een onverwijld en krachtig ingrijpen op dit gebied.

G. BLAAUW.

De Redactie van *Architectura* was zoo vriendelijk mij bovenstaand artikel van den Heer Blaauw ter inzage te doen toekomen.
Gaarne zal ik van de geboden gelegenheid gebruik maken voor het doen hooren van een wederwoord. Daar de dagbladen echter juist mededeelen, dat er een plan „Groot Amsterdam" gereed is, komt het mij juist voor dit wederwoord uit te stellen tot er iets meer van het plan bekend is en blijkt wat er mee bestreefd wordt. J. B.

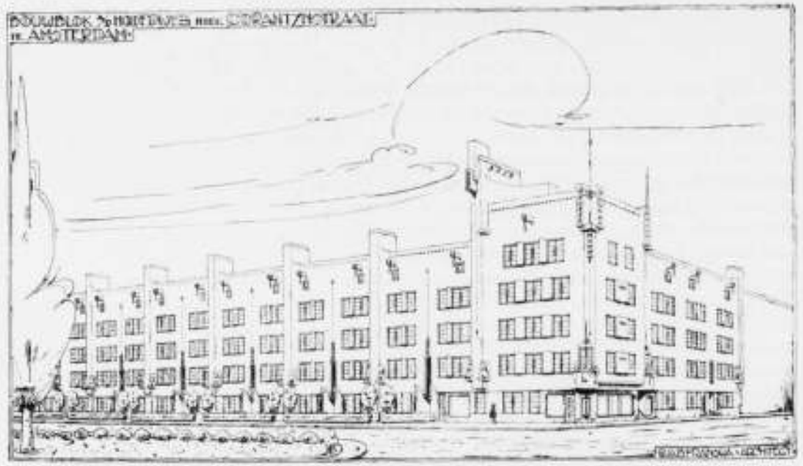
Amsterdam, 26 Jan. 1926.

DE ECONOMISCHE POSITIE VAN DEN KUNSTENAAR

DOOR WILLEM SLIGTING.

Tot de kenmerken van de maatschappij, waarin wij het onuitsprekelijk genoegen hebben te mogen leven, behooren individualistisch ruilverkeer en vrije concurrentie. In zulk een maatschappij is een voortdurend nivellatieproces bezig de inkomens van hen, die tot een zelfde economische groep behooren gelijk te maken. Dergelijke economische groepen vormen de handarbeiders, de hoofdarbeiders, de ondernemers, de kapitalisten enz. Wanneer er door toevallige omstandigheden plotseling groote vraag ontstaat naar een bepaald soort goederen, dan is dit een buitenkansje voor hen, die deze goederen leveren of helpen voortbrengen, omdat zij door verhoogde prijzen wat extra's verdienen. Dit geeft dan echter onmiddellijk aanleiding tot grooter toeloop van kapitaal en arbeid naar deze branche: nieuwe fabrieken worden gesticht, bestaande fabrieken uitgebreid en de vermeerderde concurrentie zal weldra de prijzen doen dalen en het extra voordeel doen verdwijnen: spoedig zijn de inkomens weer op een gelijk niveau gebracht. Ieder, die eenig inzicht heeft in economische vraagstukken, ziet dit proces zich regelmatig voltrekken en weet, dat het richting geeft en orde schept in de schijnbaar zoo anarchistische goederenproductie onzer maatschappij.
Er is één groep van werkers, die niet zoo zeer de invloed van vrije concurrentie en nivellatie ondervinden. Dit zijn de kunstenaars. Feitelijk de kunstenaars niet alleen. Allen behooren tot deze groep, die iets bijzonders praesteeren, die iets praesteeren, dat anderen niet kunnen, of althans niet zóo kunnen. Vele intellectueele werkers behooren hiertoe, maar ook knappe kooplieden en ondernemers, koene wagers, pioniers met durf en inzicht, kunstenaars op hun terrein!
Elk, die niet maar zoo dadelijk door een ander te vervangen is, neemt een monopolie-positie in. Dat is een buitengewoon gunstige positie: bij groote praestatie kan dan ook een groote belooning worden geëischt. Zulk een gunstige positie nemen de kunstenaars in. Wat zij kunnen, kan niet iedereen, en kan ook niet iedereen leeren. De toeloop tot het vak wordt hierdoor beperkt. Gesteld eens, dat de kunstenaars in het algemeen of een bepaalde groep b.v. de beeldhouwers in het bijzonder, door hooge waardeering van hunne praestaties, buitengewone honoraria konden bedingen, dan zou zich daardoor het aantal beoefenaars der kunst nog niet zoo vlug uitbreiden als dit met stucadoors, smids of andere handarbeiders het geval is. Wanneer in het handwerk een groep bestaat, die hooge loonen verdient, dan ontstaat onmiddellijk een toeloop naar dit vak, zoowel uit andere beroepen als van de een-beroep-kiezende jeugd, waardoor een nivellatie spoedig intreedt. In de kunst zal dit veel langzamer gaan, zoo het al mogelijk is.
Nu is het eigenaardige, dat ondanks die monopolie-positie, de positie der kunstenaars in onze maatschappij in de verste verte geen bevoorrechte genoemd kan worden. Integendeel, wie in de kringen der kunstenaars bekend is, weet dat er heel veel wordt geleden en ontbeerd. Enkele gelukkige uitzonderingen mogen in hun talent een goudmijn hebben gevonden, voor de meesten beteekent het zorg en armoede!
Hoe is dit nu te rijmen met de monopolie-positie, die zij toch ongetwijfeld innemen? De zaak is deze, dat een monopolie-positie weinig te beteekenen heeft, wanneer er geen vraag naar het gemonopoliseerde artikel tegenover staat! Wat geeft het of ik den alleenverkoop heb van schaatsen in een tropisch land, of een patent op een nieuw model snorrebinders, als de mode den heeren verbiedt de snor lang te laten groeien! Zoo geeft het ook weinig of mijn buitengewoon talentvolle vriend op wonderbaarlijke wijze een stilleven weet te schilderen met drie appelen, een gemberpot en een mes, wanneer landschappen en zeegezichten bij het hoogeachte kunstkoopende publiek en vogue zijn! Doordat er over het algemeen tegenover

ARCH. J. J. B. FRANSWA BOUWBLOK A/D HOOFDWEG HOEK CORANTIJNSTR. AMSTERDAM

het aanbod van kunstzinnigen arbeid een veel te geringe vraag naar de producten daarvan staat, door gebrek aan artistieke ontwikkeling van het publiek, zijn de kuntenaars weinig in de gelegenheid van hun monopolie-positie te profiteeren.
Maar bovendien is er nog een andere kant aan de economische positie van den kunstenaar. Zijn monopolie-positie is de gunstige kant ervan, die lang niet altijd uitgebuit kan worden; zijn innerlijke drang, zijn moeten, is echter de ongunstige kant, die veelal zeer zwaar weegt.
Kunstenaars werken niet omdat er vraag is naar hun producten, maar uit innerlijken drang. Zij moeten, en werken dikwijls ondanks dat er geen vraag is naar hun werk. Het is duidelijk, dat dit een fnuikende werking op hun economische positie heeft. Tot andere beroepen houdt de toeloop op als de vooruitzichten slecht zijn, zoo mogelijk nemen de menschen iets anders ter hand; de werking van het nivellatie-proces! In de kunst is het zoo niet. De schilder blijft schilderijen maken, ook al wanhoopt hij eraan, dat men ze zal koopen. De dichter dicht, ook al vindt hij geen publiek bereid zijn uitgaven te bekostigen. Ophouden te werken, ophouden te scheppen, beteekent voor den kunstenaar ophouden te leven. Hij richt zijn arbeid naar de innerlijke roerselen van zijn ziel; hij volgt zijn inspiratie, en zou voor een onmogelijke taak staan, wanneer hij ook maar probeeren wilde zijn productie, zooals dit op ander gebied wel gaat, te richten naar de koopkrachtige vraag van het publiek. Monopolie en innerlijke drang vormen de gunstige en ongunstige zijden van de economische positie van den kunstenaar. Deze factoren zullen hun invloed behouden, zoolang in de maatschappij de consumenten in laatste instantie beslissen, wat zij gebruiken zullen en wat zij er voor willen betalen. En een andere toestand lijkt mij, zoo deze al wenschelijk is, toch heel moeilijk te verwezenlijken.
Wanneer we ons dus afvragen, hoe een beperking te vinden is voor de ontberingen, die thans de kunstenaars zich in zoovele gevallen hebben te getroosten, moeten we rekening houden met het bestaan niet alleen, maar ook met het blijven bestaan van deze factoren. En het ligt voor de hand, dat we niet anders kunnen doen, dan trachten de gunstige werking van de monopolie-positie te versterken en de nadeelen van het moeten, van den innerlijken drang te verminderen.
Laten we eens nagaan, wat in deze richting te doen valt. Hoe is de natuurlijke monopolie-positie, welke de kunstenaars genieten, te versterken? Individueel

werkt elke kunstenaar hier uit den aard der zaak reeds aan door te trachten, al worstelend met de stof, zich zooveel mogelijk te bekwamen en zijn praestaties zoo hoog mogelijk op te voeren. Hoe grooter zijn kunnen des te sterker zijn positie. Ook gezamenlijk kunnen de kunstenaars pogen hun toestand te verbeteren. De beteekenis van de organisatie begint ook door te dringen bij de dikwijls zoo a-sociale kunstenaars. Door middel van hun organisaties kunnen zij pogingen in het werk stellen om het dillettantisme te bestrijden. Ik bedoel hiermede niet, dat zij moeten trachten de menschen ervan te weerhouden uit liefhebberij aan kunst te doen, maar zij moeten door goede voorlichting van het publiek het artistiek onderscheidingsvermogen bevorderen. Hier valt nog zoo veel te doen, dat ik wel eens menschen moedeloos heb hooren zeggen, dat er geen beginnen aan is. Aan de kunstzinnige opvoeding van het groote publiek ontbreekt nog alles. Dit lijkt mij echter geen reden om moedeloos te worden; integendeel, ik zou het een ramp achten, als het anders was. Wanneer bij den tegenwoordigen stand van de „markt in kunstpraestaties", om het zoo maar eens te noemen, bleek, dat deze niet meer voor verbetering vatbaar was, omdat reeds iedereen als kooper op deze markt optrad, dan zou dit reden tot moedeloosheid zijn. De werkelijkheid is echter anders. De markt in kunstpraestaties is zeer zwak gestemd, maar aangezien nog slechts een heel klein deel van het publiek die markt bezoekt, bestaat de mogelijkheid dat een verbetering intreedt. De belangstelling voor kunst moet worden opgewekt, en de kunstenaars-organisaties hebben hier een belangrijk werk te doen. Zij moeten de menschen ervan overtuigen, dat zij hun huis niet mogen inrichten met „goudschilderijen", en dat zij voor twee kwartjes geen behoorlijke muziekles kunnen krijgen. Dit zal niet zoo gemakkelijk gaan, maar het is het eenige dat helpen kan. Het dillettantisme, het geknoei van prutsers, is niet afdoend te bestrijden door strenge examens in te stellen, door het geven van een staats-diploma, en zelfs niet — o, architecten, — door een beschermenden titel, al deze instituten zijn volkomen waardeloos, wanneer het publiek niet meewerkt. Verder komt het mij voor, dat de markt vooral van voortbrengselen der beeldende kunst en der kunstnijverheid zou kunnen worden verbeterd door coöperatief verkoopen. Op dit terrein zijn nog slechts enkele heel voorzichtige schreden gezet, en is waarschijnlijk nog wel meer te doen.
Het is duidelijk, dat, wanneer de markt verbeterd is en de monopoliepositie van den kunstenaar daardoor sterker is geworden, de nadeelen van het moeten, waarop ik hierboven wees, ook aanmerkelijk verminderd zijn. Speciale maatregelen om deze nadeelen te verminderen, zijn heel moeilijk te nemen. Toch wil ik in dit opzicht nog op iets wijzen.
We zien thans, dat iemand die „in de kunst" wil gaan, zich groote opofferingen moet getroosten, wanneer hij niet ruim met aardsche middelen is gezegend. Eer hij eenigermate erkend is, heeft hij nagenoeg geen inkomen en die erkenning kan heel lang op zich laten wachten. Deze opofferingen schrikken den waren broeder niet af, maar doen hem toch ontzaggelijk lijden. Hij zou wel graag het een of ander baantje hebben, dat eenig vast inkomen geeft en hem toch genoeg vrijen tijd laat om zich aan zijn werk te wijden, om zijn talent te ontwikkelen en zich te bekwamen, en zoo het oogenblik af te wachten dat de erkenning komt en hij zich geheel aan zijn kunst kan wijden. Zulke baantjes zijn echter niet zoo gemakkelijk te krijgen. Wil men eenig inkomen van beteekenis hebben, dan moet men gewoonlijk den geheelen dag werken. De kunstenaar heeft dan niet alleen slechts weinig tijd over voor het werk, dat hem het liefst is, dat zijn leven is, maar bovendien is hij na zijn dagtaak vermoeid; zijn beste arbeidskracht is weg.
Wanneer echter in de maatschappij in het algemeen een grootere waardeering en dus een hoogere belooning bestond voor den arbeid, dan zouden we een heel anderen toestand hebben. Dan zou het waarschijnlijk niet zoo moeilijk zijn een werkkring te vinden, die bij eenige uren arbeid per dag of eenige dagen per week

een inkomen gaf, waar men iets aan had. Dan zou de beginnende kunstenaar zich nog evengoed offers moeten getroosten, maar ze zouden niet zoo moordend werken als nu. Ze zouden als maatstaf kunnen dienen voor de ernst, waarmede hij zich aan de kunst wil geven, en blijmoedig zou hij ze brengen.
Deze verhoogde waardeering voor den arbeid komt niet in een of twee dagen, maar zal naar mijn overtuiging het resultaat zijn van de maatschappelijke veranderingen, die noodzakelijk komen moeten, wil de samenleving niet tot een chaos ondergaan. Laten de kunstenaars, die dikwijls meenen, dat zij geen belang hebben bij wat er in de maatschappij omgaat, tot het inzicht komen, dat ook hun positie daar ten nauwste mee samenhangt. En laten zij hieruit de noodige conclusies trekken om het standpunt te bepalen, dat zij in het maatschappelijk leven en in den socialen strijd hebben in te nemen.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

LEDENVERGADERING TE HOUDEN OP VRIJDAG 5 FEBRUARI, 'S AVONDS 8 UUR, GEBOUW HEYSTEE, HEERENGRACHT 545 AMSTERDAM.

Agenda:

a. Notulen.
b. Voortzetting bespreking rapport commissie van drie.
c. Benoeming commissie van verificatie.
d. Installatie van de in vorige vergadering aangenomen leden: M. F. Wymer, J. J. Blaauwboer, E. F. Bakker, K. de Wolff, allen te Amsterdam; H. N. J. H. Kraayvanger, Rotterdam; H. B. van Broekhuizen, Arnhem, en Ir. H. A. van Rood, Scheveningen.
e. Ballotage van de voorgestelde leden: C. J. Hellingman en J.W. Hoenders, beiden te Amsterdam.
f. Rondvraag en sluiting.

NIEUWE LEDEN.

Als gewoon lid wordt voorgesteld de heer: G. Post, bouwkundig teekenaar te Amsterdam, voorgesteld door J. Zietsma en W. van Gogh.

De Redactie van Wendingen maakt de leden van „Architectura" en abonné's op Wendingen erop attent, dat (zooals aangekondigd in Wendingen) de uitgever, na het verschijnen van het 7de nummer gewijd aan het werk van Frank Lloyd Wright een linnenband voor het boek (ontwerp Frank Lloyd Wright) beschikbaar stelt tegen bijbetaling van *f* 3.50 mits het vóór 1 Maart aan den uitgever opgegeven is.
De Redactie vestigt de aandacht der leden nog eens speciaal hierop, omdat velen het betreuren, dat zij indertijd geen gebruik hebben gemaakt van de gelegenheid de losse Wendingen-nummers te laten inbinden tegen een bedrag van 40 cts. per nummer, destijds door de drukkerij aangeboden, en herhaaldelijk in 't weekblad aangekondigd.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

EGYPTE IN VERHOUDING TOT AFRIKA

DOOR H. C. VERKRUYSEN.

Het zeer bepaalde karakter, dat, niettegenstaande verschillen bij onderscheidene stammen, aan negerkunst, of ruimer gezegd aan de kunstuitingen van het wereld-deel Afrika eigen is, vestigt in het bijzonder de aandacht op de Egyptische kultuur met haar van den Afrikaanschen geest afwijkend karakter. Inderdaad rijst de vraag of Egypte, niettegenstaande het in Afrika ligt en er dus van nature thuis behoort, in waarheid wel tot Afrika te rekenen is. Deze vraag is niet eenvoudig met een verstandig, en dus eenzijdig antwoord af te doen, maar voert allereerst de gedachten naar een probleem dat hiermede samenhangt en eigenlijk de kern vormt van een waardebepaling der Egyptische kunst in het Afrikaansche geheel. Dit probleem betreft de verhouding van den mensch tot den grond waarop hij zijn cultuur vormt. De verhouding tusschen den mensch en den natuurlijken bodem, dien hij bewoont is niet zonder meer overwegend naar de zijde van den mensch of naar die van de natuur te nemen. Anders gezegd, de vraag waar het om gaat is slechts ten halve verstaan, wanneer eenzijdiglijk wordt gedacht aan het zoeken van bepaalde rassen naar de hen passende streek (die dus reeds ergens voorhanden is), zooals iemand uit eenige bestaande woningen een woning kiest, die hij voor zich geschikt acht.
Hierbij is n.l. vooronderstelt, dat een volk steeds aanvankelijk in het verkeerde land zou zijn, om na verhuizing terecht te komen, maar die aanvankelijke verkeerdheid en hare latere correctie zijn betrekkelijk. Volkeren verplaatsen zich wel, maar niet altijd en bovendien binnen bepaalde gebieden, die men den natuurlijken kring voor een ras of volk zou kunnen noemen; gaat het daar buiten, dan vestigt het zich niet blijvend en vormt geen cultuur, of wordt vernietigd.
Er is dus steeds een innerlijk verband tusschen land en volk aanwezig, dat overigens bij de verschillende rassen bekrompener en ruimer is, naar de geaardheid van het ras.
Het is echter evenzeer een eenzijdige oplossing het kernpunt der verhouding naar de landstreek te verplaatsen en te meenen, dat een bepaald natuurgebied zijne bepaalde menschen zou dragen, omdat het die zoo *vormt*, zoodat er als het ware een groei van beneden uit, van de natuur uit te vooronderstellen zou zijn, waarbij de mensch eigenlijk slachtoffer zonder meer van zijn bepaalde natuurgebondenheid zou moeten heeten.
Zoo gezien zou hij, omdat hij slechts zijn levensmogelijkheid uit dien en geen anderen bodem zou kunnen putten, niet verplaatsbaar zijn, en als een afgesneden plant, van den hem voedenden wortel gescheiden, moeten ondergaan. Hiertegen pleit kolonisatie en reeds het natuurlijke expansie-gevoel van enkeling en gemeenschap. Bepaalde rassen, wier mogelijkheden zeer ruim zijn, b.v. de Kaukasiërs en trouwens de mensch in het algemeen tot op zekere hoogte, wie hij ook zij, vermag zich als het moet, aan vele levensverhoudingen aan te passen.
Voor cultuur-vorming kan echter weer niet de bovengenoemde, natuurlijke grens overschreden worden of ondergang dreigt.
De mensch neemt in de natuur een eigenaardige plaats in. Hij groeit op in de natuur en ontgroeit aan de natuur, terwijl hij er in geworteld blijft. Zoo is hij het dubbelzijdige moment, dat eenerzijds met de natuur één is als de flora en fauna van het

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
6 FEBR. 1926 NO 6

land. Hij *is* zelf natuur, een moment in de hoogere dierenwereld, een orgaan van het natuurgeheel, waarin het groote natuur-organisme mede arbeidt; het natuur-organisme van het bepaalde land. In zooverre is de mensch van een bepaalde natuur, waaraan hij niet ontkomt, omdat hij die zelf mede is. Hij zocht die niet en een natuur buiten hem bracht hem niet voort, maar hij *is die natuur zelf*; hij is haar laatste, hoogste, fijnst-georganiseerde en tevens kwetsbaarste orgaan.
Door den mensch, dat is: in haar „mensch-zijn", doet de natuur wat zij in haar „plant-" of „dier-zijn" niet vermag te doen; in haar "mensch-zijn" *denkt* zij, denkt zij ook zichzelf. Hier is de andere zijde van den mensch, de mensch als geest. In den geest en als geest ontstijgt de mensch den natuurbodem, waar hij niettemin in wortelt, waar hij één mee is. De geestelijke mensch *is* of kan worden de vrije mensch, die zich vrij verplaatst, die zijn natuurlijken grondslag doorziet, die zijn wereld en zichzelf kent. De verhouding van mensch en natuur verwerkelijkt zich in de bewustwording der natuur zelve.
In de levenlooze natuur ontluikt het leven en in het natuurlijke leven ontwaakt de geest; zoo hervindt zich de geest in en door het natuurlijk-andere van zichzelf, zelfs in en door het levenlooze van dat aardsche gestelde.
Zóó gedacht verwerkelijkt zich die verhouding in een veel-eenheid van innerlijk samenhangende momenten. Ieder bepaald gebied draagt zijne planten, dieren en menschen; deze laatsten allereerst van nature, verder door verplaatsing, bij wijze van zelfontwikkeling en bij gelegenheid bij wijze van *zelf-correctie* der werkelijkheid, een correctie die door evolutie of involutie kan worden noodig gemaakt en wellicht vanzelfsprekender aangelegenheid is, dan wij soms wel willen meenen. Die zelfcorrectie is dus bedoeld als een innerlijke en bij wijze van spreken, natuurlijke functie van het wereldgeheel.
Hoe is, in verband met de bovenstaande gedachten nu de geografische gesteldheid van een land te zien (b.v. van Egypte) in verband met het volk dat het land bewoont?
De geografische gesteldheid in het algemeen is samenvattend moment van natuurfactoren. In het begrip der geografische gesteldheid is niet de natuur-kategorie als zoodanig het bepalende, dus niet b.v. het Chemisme, de warmte of het plantaardige afzonderlijk, maar de bijzondere synthese van aardsche momenten, die den bepaalden cultuurbodem vormt. Verschillen van aardsche gesteldheid brengen verschillen van geestelijke ontplooiing op dien natuurlijken bodem van nature, en zoo heeft onze aarde hare gedeelten, waarop zich het geestelijk gebeuren kan voltrekken en gedeelten, die uit hunne natuurlijke gesteldheid niet tot geestesleven ontwaakt zijn. Alle gedeelten der aarde doen mede in de verwerkelijking van het aardsche geheel, maar evenals in het menschelijk lichaam, b v. het hart belangrijker functie heeft dan een vinger, ofschoon beide medewerken tot het menschelijk geheel, zoo zijn er ook op aarde centra van cultuur ontplooid op vruchtbaren en levensvatbaren bodem en er zijn gebieden woest en onbewoond gebleven, die toch evenzeer in het geheel voorondersteld zijn. Een belangrijke cultuur vermag zich slechts dáár te ontplooien waar de natuurlijke voorwaarden gunstig zijn, zegt het eenzijdige verstand dat de vraag vanuit één richting aanvat. In waarheid zijn de groote culturen ontstaan op de terreinen, waar *de natuur zich tot diepere menschelijkheid vermocht te vergeestelijken*.
De bepaalde aard der natuurlijke levensvoorwaarden blijft inzooverre medebepalend voor de aard der cultuur: de geografische grondslag is niet de *éénige* voorwaarde, maar de *médebepalende* factor. Deze aangelegenheid is in algemeenen en in bijzonderen zin te zien. Er zijn nl. algemeene geldigheden, b.v. de invloed der aanwezigheid van zeeën, van bouwmaterialen e.d. die zich overal in beginsel gelijkelijk voelbaar blijven maken; maar de bijzondere aard van die in de natuur aanwezige materialen, b.v. graniet in Egypte, jade in China, marmer in Griekenland, brengt plaatselijke verschillen, die dus in iedere streek een bijzondere richting aan

de kunstontwikkeling zullen geven. Wat de algemeene zijde betreft, is een gunstige voorwaarde voor de ontwikkeling dáár, waar de gesteldheid van land en klimaat om te beginnen landbouw, scheepvaart en handel mogelijk te maken. Deze zijn de allereerst noodzakelijke elementen om maatschappelijk leven te doen ontwikkelen en zonder geordendheid van maatschappelijk leven, zonder redelijke ontplooiing van wat in verhouding tot het diepere geestesleven het „lagere" genoemd zou kunnen worden, geen belangrijke algemeene opbloei van het hoogere. Het gebouw des geestes moet zich op dezen meer natuurlijken grondslag ontwikkelen. Landbouw maakt vastheid van woonplaats noodzakelijk en brengt daarmede ontwikkeling van bepaalde rechtsverhoudingen, ontluiking van nijverheid en handwerk en voert tot staatvorming. Scheepvaart, voerend tot kolonisatie, wekt ondernemingsgeest, versterkt de energie in het algemeen, noopt tot verhooging der intellectueele hoedanigheden, en maakt den geest vrij.
De streken, die in de oudheid, gezien vanuit dezen gezichtshoek belangrijk hebben moeten worden, zijn dus niet in bepaalde werelddeelen te stellen. Een redelijke indeeling der culturen, die zooals alle redelijke indeelingen te vens een waardebepaling inhoudt, zal dan ook de zuiver-geografische onderscheiding betrekkelijk te niet doen en uitgaan van de mogelijkheden, gelegen in het ontbreken of aanwezig zijn van de kiemen van geestelijke ontwikkeling. De aarde, gezien als synthetisch geheel van ontplooiings-mogelijkheid biedende, en voor cultureele ontwikkeling onvruchtbare gedeelten heeft in hare waterrijke streken, in zooverre die tevens bruikbaar land om zich hadden, geestelijk leven aan zich kunnen doen ontluiken. Zulk een terrein is voor de oudheid bij uitnemendheid in het oostelijk gedeelte van de middellandsche zee te stellen. Dit zeegebied heeft alle omliggende landen uit hunne beperktheid en opgeslotenheid bevrijd en de stoutste impulsen in den mensch doen ontwaken. Om de middellandsche zee heeft zich de werkzaamheid der oudheid in haar hoogtepunt volbracht. Weinig bevloeide hoogvlakten, steppen, poolstreken, woestijnen en oerwouden zijn gebieden, die hoogstens slechts zwervende stammen, die van veeteelt leven, of arme culturen, dragen; sommige streken blijven zelfs geheel van ontluiking des menschelijken geestes verstoken; daar woekert de plantaardige natuur en het dierlijke leven ongebreideld voort, slechts betrekkelijk geremd door het natuurlijke einde van alle vergankelijkheid.
Evenzeer ongunstig voor culturele vorming zijn de streken, die, door hooggebergten omringd, een allerzijds afgesloten gebied vormen. In eenen dergelijken toestand verkeert b.v. het hoogland van midden-Afrika. Dit wereldgedeelte heeft dan ook in waarheid buiten de groote geestelijke bewegingen gestaan, die zich in de oudheid voltrokken hebben. Het bestaat, afgezien van het Nijldal en het noordelijke gebied uit hoogplateau's met randgebergten die door de vele rivieren met watervallen en stroomversnellingen het binnenland zeer moeilijk bereikbaar maken. Dit is een geografische gesteldheid, die een diepgaande ontwikkeling der inwonende volkeren onmogelijk maakt, hetgeen ook geldt voor bepaalde gedeelten van Azië. De cultuurcentra van het Chineesche rijk waren dan ook gelegen aan de kusten en in de rivierdalen. De afsluiting met hooggebergten in het westen en noorden was echter weer oorzaak, dat in de ontwikkeling van China geestelijke uitwisseling met andere landen moeilijk is geweest; hetzelfde was op andere wijze het geval in Britsch-Indië. Het kenmerkende van de aziatische geografische gesteldheid is dan ook dat hoog- en laagland *naast* elkaar voorkomen als afzonderlijke gebieden, hetgeen een gemakkelijk verband der deelen belemmert. Europa, waar hoog- en laagland elkaar wederzijdsch doordringen, is dan ook het gunstigste terrein voor eene alzijdige ontplooiing van cultuur. Europa bezuiden de Alpen met de aan de Middellandsche Zee grenzende deelen van Afrika en Azië, is dan ook de kroon der oude kunstontwikkeling geworden. Het overige deel van Europa wordt eerst in de middeleeuwen ontgonnen en wordt dan pas in de kunstgeschiedenis

belangrijk. Afrika, afgezien van het Nijldal, heeft geen belangrijke rol gespeeld in het aesthetisch kunnen der oudheid.
Tot het werkelijke verstaan der cultuur-historische waarden, dient begrepen te worden, dat het Nijldal met zijn koloniseerende bevolking, die in grooten expansiedrang buiten zijn grenzen tredend, tot ver in Syrië, en Soedan voortschrijdt, geestelijk verwant is aan het rijke mogelijkheden biedende Europa.
Het Nijldal met zijn groote cultuur behoort naar den geest niet tot Afrika, maar tot Europa.
Iets van die ruimheid van geesteshouding, die een zoo felle tegenstelling vormt met de doffe beperktheid der negervisie, vertoonen trouwens reeds de Afrikaansche kustgebieden. Noord-West Afrika b.v.: Tunisië, in den loop der eeuwen beroerd door Phenicièrs, Karthagers, Romeinen, Vandalen, Mohammedanen, Turken en thans nog bevolkt met Berbers (o.a. Kabylen) Arabieren, Joden, Negers en Europeanen, is zelfs geheel opgelost in die verstrooiing naar alle zijden, en heeft geen eigen diepe ontwikkeling in grooten stijl gebracht. Kleinkunst is het hoogtepunt van het aesthetisch vermogen in die streken. De handelsplaatsen in het Westen van Afrika, aan Senegal en Congo enz. zijn, in een eindelooze zee doodloopende, uitloopers van den overigens gesloten negerkring, botsend op een cultuurloozen Westerschen drang naar zakelijk gewin. De Middellandsche zee echter was een rijk gebied, vol van centra van geestelijke ontwikkeling en van oudsher ingesloten door landen van rijken inhoud. Zulk een zee is geen afsluiting, waarin alle expansie-drang doodloopt, maar een verbinding met rijkere mogelijkheden. Egypte is het overgangsmoment van de oude Oostersche wereld naar de nieuwe Westersche, allereerst naar de klassieke wereld, die eveneens veelzijdig koloniseerend, de Oostersche oudheid in zich tot nieuw kunnen omvormt. Hiermede betreedt de kunstontwikkeling inderdaad Europa, het bij uitnemendheid gunstige terrein, dat in zijne rijke verscheidenheid en veelzijdig doorwerkte natuurlijkheid de ware bodem is voor eene diepgaande ontwikkeling. Het voortschrijden van de ontplooiing der aesthetische cultuur voltrekt zich in eene verplaatsing der centra van kunstzinnig geestesleven van terreinen met eenvoudig geografische gesteldheid naar wereldgedeelten van eene fijnere aardsche geleerdheid. Het voortschrijden van de ontwikkeling is de zelfontvouwing van het aardsche geheel, dat de aan zich ontluikende geestelijke momenten naar hun aard doet volgroeien.

PRIJSVRAAG, OPERA-GEBOUW.

De Jury ter beoordeeling der voorloopige schetsplannen voor het Operagebouw met ombouwing op het IJsclubterrein te Amsterdam, heeft in zijn Zaterdag j.l. gehouden vergadering met algemeene stemmen besloten aan de Wagnervereeniging het ontwerp „Hindarfjäll" ter uitvoering aan te bevelen.
Bij de opening van den naambrief bleek de inzender van het ontwerp te zijn de architect J. F. Staal.
Het ligt in de bedoeling alle ingezonden ontwerpen binnenkort ten toon te stellen.

Aangaande de verdere stappen inzake de stichting van het groote operagebouw verneemt het „Handelsblad" dat nog met Burgemeester en Wethouders nader moet worden onderhandeld over het gedeelte van het IJsclubterrein, waar het monumentale gebouw zal verrijzen. In principe bestaat n.l. bij het Dagelijksch Gemeentebestuur geen bezwaar tegen de vestiging op het IJsclubterrein.
Wanneer de plaats is bepaald, zullen de erfpachtsvoorwaarden ontworpen, en de Raad voor eene beslissing worden gesteld, omtrent deze erfpachtsuitgifte.
Het ligt in de bedoeling een en ander met bekwamen spoed af te wikkelen. Desondanks zullen er nog jaren gemoeid zijn voor de grootsche plannen geheel zijn uitgevoerd.

INGEZONDEN. *(Buiten verantwoordelijkheid van de Redactie).*

AAN DEN HEER JAN DE MEIJER.

De strekking van dit betoog is, naast eenige algemeene opmerkingen, er op te wijzen, dat er bij de cursussen van Hooger Bouwkunstonderricht verslapping intreedt.
Hoe was de toestand vóór de oprichting? Die was zóó, dat wanneer men in Amsterdam, in de hoofdstad zijn zoon wou doen opleiden tot architect, de gelegenheid daarvoor ontbrak en thans nog is de gelegenheid schaars. De Quellinusschool gaf geen wetenschap nagenoeg. De Industrieschool voorzag daarin reeds ruimer, maar kon in den gegeven tijd niet genoeg bijbrengen op hoogerplan voor vormterrein.
Het doel, dat ik mij voorstelde met cursussen was om dengenen, die in practijk werkzaam zijn, gelegenheid te geven 's avonds vormkennis op te doen. De deelnemers hebben dan gelegenheid in de practijk min of meer zich te oefenen in hetgeen wordt gedoceerd. Verder hebben avondlessen vóór, dat na volledige cursus de deelnemers practisch en theoretisch kunnen zijn voorbereid. Tevens is een voordeel, dat deelnemers *vroeger* met de practijk in aanraking komen, dan wanneer ze den geheelen dag studeeren. Een studietijd, die den vollen dag in beslag neemt, plaatst de studenten eenige jaren te laat meestal buiten contact met de practijk tot hun groot nadeel vaak. Het is te begrijpen, dat bij vermindering van studietijd een beperkter keus is in de vakken in aantal en duur. Maar dit behoeft altijd geen nadeel te zijn. Ten eerste theoretiseeren wij in onzen tijd wel eens *te veel*. Te veel, omdat de studenten worden afgehouden van zoo vroeg mogelijke rechtstreeksche aanraking met de practijk. Maar ook is er een andere reden. Wat is het geval?
Men heeft gelukkig begrepen, dat voor het leven en het vak, wetenschap van groot nut is en daarmede samengaande algemeene ontwikkeling. Maar bij het algemeen ontwikkelend onderwijs, dreigt het algemeene wel eens het bijzondere en rechtstreeksch practische te verstikken. Er is echter wetenschap noodig. Moeten wij nu de jonge menschen maar volproppen met wetenschap? Neen. Het geven van wetenschappelijke kennis was juist, en voortgekomen uit een drang naar wetenschap bij de practici. Na jaren van ervaring op dit terrein ware echter een schifting te maken in de stof. Want het komt niet aan op algemeene wetenschap altijd, maar het komt aan op: *de juist noodige wetenschap*, en als zoodanig mocht menig leerprogram eens worden herzien bij de opgedane ervaringen er van.
Men heeft reeds vroeger deze laatste bezwaren gevoeld, en er zijn vakscholen gesticht. Die vakscholen geven nu niet altijd de meest noodige kennis. Wij zullen begrijpen, dat vakkennis niet veel helpt voor beschaving. Beschaving is zeker van nut in zooverre, dat het de ruwe kanten eenigszins polijst van het individu bij zijn contact in de Maatschappij. En zoo zou bij sommige vakscholen toch eenig gewicht in de schaal mogen leggen: de beschaafdheid der leeraren. Ik heb bij ervaring dien beschavenden invloed gezien bij het vakonderwijs.
Een voordeel van de cursisten van H. B. O. is hun geregelde omgang met verschillende beschaafde en bekwame practici. Een voordeel hebben ook gelukkig die cursussen, dat toch tijd wordt gelaten voor eigen studie, en dat de cursisten worden getraind om hun schouders te zetten onder een Vraagstuk. Eigenlijk moesten ze ook worden geoefend om het vraagstuk te leeren stellen. Tijd wordt hun gelaten, omdat niet alle avonden bezet zijn en gedurende de zomermaanden geen college wordt gegeven. Ze worden getraind in het maken van vraagstukken over vormgeving, dus ontwerpen, door eenig systeem van wedstrijden, die op het vernuft kunnen werken als het wetten op den slijpsteen. Intusschen, ook wedstrijden kunnen een nadeeligen kant hebben. Reeds Marcus Aurelius schreef: „Mijn leermeester verbood mij deel te nemen aan wedstrijden. Hij leerde mij weinig behoeften hebben,

vermoeienissen verdragen en mij niet te bemoeien met andermans zaken". Ik citeer, uit het geheugen, voornamelijk om dit verbieden van wedstrijden. Er is een slechten kant ook aan wedstrijden, als oververmoeien en het kweeken van wederkeerigen haat onder de deelnemers.
Den docenten, leeraren en onderwijzers mag daarop wel eens gewezen worden. Wedijver is goed; maar men passe op de grens: naijver te kweeken. En veel invloed ten goede kunnen leerkrachten daarin uitoefenen, tot leeren elkander óók te helpen en te waardeeren. Bij 't meeste onderwijs worden menschen het leven ingestuurd, met een gevormden karaktertrek: naijver!
Het doel van onderwijs moet ook zijn: de goddelijke vonk, die ieders bezit is, te ontdekken aan de leerlingen en om hun te leeren de, vaak smeulende, verduisterde vonk tot vlam op te voeren. Dat wordt aan onze cursussen voor H. B. O. vaak vergeten. Men beschouwt die vonk alleen als aan hoogst enkelen toebedeeld.
Volgens mijn opzet van de cursussen H. B. O. moest er gelegenheid zijn, dat ook andere dan de gangbare ideeën een plaats aan den catheder verkregen. Niemand beter dan ik kon dat voelen, omdat ik met mijn ideeën over vormwetenschap rechtstreeks tegen de gangbare ideeën inging.
Ik had te bestrijden: vormzoeken alleen op het gevoel. Ik geloof in het helpend optreden van juiste vormwetenschap. Dat is: in het verstandelijk kennen van en voldoen aan gevoelswetten. Het gevoel heeft wetten: dat mogen wij goed begrijpen en die zijn vrijwel algemeen, zoolang niet het gevoel wordt verduisterd door vooringenomenheid als: verkeerde mode en ingekankerde buiten-gevoelstelling door het letten voornamelijk en vaak alléén op zaken, die niet uitsluitend het gevoel betreffen. Dat kan ik bewijzen, maar zal dat hier niet doen. Aesthetiek is de kennis der wetten van het gevoel. Dat kan tot wetenschap worden verheven. En dan zonder de neveneischen als „idee, doel, middel, kracht en stof" te benadeelen. Neen, niet tegenover die eischen mag de vormwetenschap staan. Het doel van vormwetenschap moet zijn: de macht te kweeken aan genoemde eischen te voldoen. Dus de macht te kweeken om den vorm te kiezen, die gene genoemde eischen tegemoet komt, voor hun past en die ze uitdrukt. Dus een vormwetenschap, die ruim genoeg is en groot genoeg ter eener zijde, klein genoeg ter anderer zijde, om zich aan het volledige eischenstel aan te passen. Klein genoeg, omdat een begrip kort en eenvoudig kan zijn om des te grooter te kunnen zijn in toepassing.
Was het vroeger voor mij een strijd om het recht van vormwetenschap, thans bind ik den strijd aan, voor en met een bepaald vormidee. Met een kort woord van ruime strekking. Dat vormidee van mij is „Contrapunt".
Ik wil even in het licht stellen, dat ideeën veelal latent aanwezig zijn, soms zelfs niet beheerschend (in verre minderheid) optreden. En ik bedoel er mede, dat in mijn jeugd reeds de noodzakelijkheid van vormwetenschap zich baan begon te breken. Vormwetenschap was toen verloren gegaan. Ik wijs op een man als Victor de Stuers. Vooral hij is een der genen, dien ik vereer als vechter voor vormwetenschap en die den stoot gaf voor onze opvoeding daarin, wat Nederland inderdaad succes bezorgde. Hij was degeen, die zelf goed teekenaar, onderlegd in teekenkennis, scholen stichtte voor dat weten.
Ik kom op tegen een veelal bestaanden tegenzin ten opzichte van theoretiseerende menschen. Maar zie, wat ik boven schreef herhaal ik nu. Het is wel om theorie te doen, maar zoo mogelijk om de meest juiste ter zake.
Gij, Heer de Meijer behoort tot degenen, die steeds theorie verre achterstelt bij practijk. Getuige uw aanmerkingen aan mijn adres enkele malen gedaan, als ik reeds mijn oordeel had opgemaakt en die dan ook meedeelde, terwijl anderen twijfelden. Ik vraag geen vooropstelling van theorie maar gelijkstelling met practijk. Zeker ik had in 't algemeen te kampen met het idee, dat er te veel getheoretiseerd wordt. Dit idee bestaat met recht. Maar wie het geduld heeft ideeën uit te broeden voor practisch gebruik, die bewijst de practijk een zeer *practischen* dienst. En dit heb ik mij tot levenstaak gesteld. Zouden vele practici meenen, dat mij practijk ontging, dan is dat een dwaling. Neen ik had opdrachten genoeg, voerde er ook uit, ik heb ze nog in huis en als ik ze niet had en wenschte, dan zou ik ze ..... maken en aanpakken! Ik wees vaak practijk af om niet te worden afgeleid van het hoognoodige, schreeuwende vraagstuk om Vormbeheersching! Ik wees in later jaren practijk af om ook niet besmet te worden door sommige practijken der practijk!
Maar ik treed nu *practisch* op met een vormidee, klein genoeg om tevens groot te zijn in wijdloopige toepassing. Dat is contrapunt (in vorm).
En ik vraag daarvoor weer een plaats, ja ik eisch het met goed recht, volgens mijn meening. Zelfs zooveel vertrouwen heb ik erin, dat het ondanks, zelfs dank zij, tegenstand zal gedijen en als een zuurdesem onze vormgeving zal doortrekken! En zie in mijn strijd ervoor ken en erken ik geen autoriteiten meer, die wikkend en wegend en blind soms, verblind meestal door vooringenomenheid, mijn idee onthalsen soms expres, vaak omdat ze teveel zijn vastgegroeid in andere ideeën.
Ik moet nu zeggen mèt de autoriteiten of zonder hun. In weerwil van autoriteit, die er heerscht, soms verkeerdelijk.
En nu Heer Jan de Meijer, gij weet nu wat ge van mij te wachten heb. Ik heb de methode van slappe handjes bij een groot doel verleerd in mijn leven. Ik ging uit den weg vroeger, maar nu niet meer!
Ziet gij het spook van eenige verslapping niet, dat optreedt bij onze cursussen van Hooger Bouwkunst, dat dreigt heerschappij te krijgen? Laat ik u, dan terug voeren tot een vergelijking van voorafgaande jaren en de laatste. Wat zouden wij in de beide laatste jaren niet gegeven hebben, indien er was verschenen, bij de eindbeoordeeling, werk als van Andrela. Deze jonge man werd in den ban gedaan en mocht geen diploma verwerven, omdat hij het begrip van zijn beoordeelaars was voorbijgegaan en daarin geest genoeg toonde. En als gij het u niet meer herinnert: ik heb er nog foto's van. Wat zou dat bij de daarna komende jaren een aangename goede uit-den-band-springende verademing zijn geweest. Ik vocht er voor bijna alleen. En zie, dat is van belang niet alleen, omdat deze enkeling werd benadeeld en ook niet om mij te beklagen, dat ik den strijd verloor. Het zal niet verhinderen, dat ik mijn steun goed geplaatst wetend, er voor zal strijden.
Ik wijs er op, dat met dat ontwerp mijn invloed verdween. Mijn invloed ook te leeren werken met gebogen lijnen en vormen. In 1915, meen ik, hield ik daarover een voordracht in Architectura. Men lachte mij uit. Maar mijn idee won veld en Amsterdam kreeg sinds dien wat smeuïger vorm.
Maar er is iets anders. De eigen medecursisten van genoemden jongenman erkenden het goede in zijn werk. Hun oordeel weegt zeker vaak zooveel als het onze. Er werd echter geboren een geest van ontzien van de leiders, van braafdoenerij, van oogendienerij. Zij pasten zich in den vervolge aan en begrepen hun eigenbelang bij een diploma, om ons leiders (lijders soms) te ontzien, door te veel in 't gareel te blijven, en te vervlakken!
Wat krijg ik hoe langer hoe meer bewondering voor een man als Prof. Six. Hij examineerde mij eens. In mijn jeugd-overmoed en op grond van de ingezogen ideeën beschouwde ik als noodzakelijk in de allereerste plaats: eischen van de stof. Hij daarentegen wees mij er op, dat een Gothische monstrans evengoed in architectuurvormen gemaakt werd en toch ook schoon was. Ik erken dat laatste nu meer en meer; toen niet. Maar in weerwil van mijn dwarsheid gaf hij mij het ..... hoogste cijfer!
Zie, oogendienerij is het spook, waarop ik wil wijzen in de eerste plaats. Ik schreef meer dan ik van plan was om meer algemeene punten aan te roeren.

Een ding wordt er vergeten. Ik was de geestelijke vader van de cursussen. Ik had het idee, met bovenstaande bedoelingen, voor een cursus in Bouwkunst 's avonds aan de academie. In 't begin hielp Lauweriks mij. We gingen naar den Referendaris, aan het ministerie en naar den Directeur der Rijks-academie. Ik hield vol, nadat Lauweriks naar Duitschland ging. En toen ik toestemming had ook van den Heer Derkinderen, heb ik mijn plan gelegd in handen van den Heer Kromhout op het oogenblik, dat hij voorzitter werd van Architectura. Het was aan goede handen toevertrouwd. Hij aanvaardde het en ikwist mij verzekerd van den steun van een Vereeniging.
Ik ben zoo vrij dus hier nog eens te wijzen op mijn vaderschap van het idee: Hooger Bouwkunst-onderricht aan de Academie.
En hoe ben ik er nu bij gevaren? Ik die voelde, dat er aan vormgeving en vormbeheersching zooveel ontbrak en daaraan den drang ontleende te komen tot stichting van een gelegenheid deze intenser te doceeren? Dat mijn idee en mijn eerste aandeel in de totstandkoming door iedereen vergeten is. Dat van de 35 colleges in 't begin, ik er 6 over heb. En nu wijt ik dat niet geheel aan u Heer de Meijer. Maar wel, dat ge sinds het vorige jaar het getal mijner colleges bracht van 7 op 6. Dit laatste in weerwil, dat ik een paar jaren achtereen uitbreiding weer vroeg van mijn colleges, ook gewenscht door de cursisten. Volgens u stuitte dat af op financieele bezwaren. Ik bood aan om meerdere colleges te geven geheel ongehonoreerd. En wat was het antwoord? Een vermindering zelfs van het aantal! Welnu ik ben niet van plan de plaats te ruimen, daarvoor voel ik te veel het belang van het kind. Vroeger deed ik dat. Ik retireerde dan, omdat ik geloofde, dat anderen gelijk konden hebben. Nu geloof ik, dat ik wel eens gelijk had en vaak ongelijk had met heen te gaan! Maar die tijd van opzij geduwd te worden is voorbij. Nu, zou ik zeggen bij verlies van den strijd: da capo, hetzelfde weer en anders!
Ik zoek naar medestanders. De medestanders, die ik zoek, zoeken ook mij: maar dat eischt tijd, ik wil het slagen nu een handje geven en niet slapjes. Fortuna en het Lot willen als vrouw, ook wel eens stevig aangepakt worden.
Dus zoek ik alvast de medestanders, die ik heb. Zijt gij medestander nog? Ik dacht vroeger van wel. Maar uw houding is dan slap. Ik heb liever, dat men het mij vertelt. Zoodra mijn werk over „contrapunt" verschenen is, hoop ik hierop terug te komen. Ik heb nog meerdere grieven, daarover wellicht later.
Mijn program geef ik u aan. Het zal zijn het meerder genoemde werk over „contrapunt". Neem er kennis van. Wees dan eens niet slap en keur het af als gij wilt. Beken dan eens kleur, kijk dan eens niet te veel om u, om opinie op te doen. Leg er de zweep over. Ik mag het u niet kwalijk nemen ik heb het dan uitgelokt.
Ik sprak over „Vormbeheersching". Beheerschen is een leelijk woord in 't algemeen. Maar mijn bedoeling is: vormbeheersching in *dienst* van „idee, doel, middel, kracht, stof" enz. tot tevredenheid van het gevoel. Dit moge een verklaring zijn van mijn opvatting van heerschen. Heerschen niet op zich zelf maar in dienst.

J. H. DE GROOT.

't Spijt mij, dat de Heer de Groot zijn artikel het hoofd geeft: „aan den Heer Jan de Meijer". Dit geeft een valsche stemming. De cursussen der Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst-onderricht zijn geen persoonlijk werk van mij, doch een collectief werk van het Bestuur; zelfs worden de deelnemers en de Club van Gediplomeerden ten opzichte van de leerstof gehoord.
Als ik nu toch eenig antwoord hier schrijf, dan doe ik dit niet als functionaris, daar ik mijn medebestuursleden hierin moet kennen, doch alleen om enkele persoonlijke feiten terug te wijzen.
Ten eerste, de Heer de Groot zegt: „gij, Jan de Meijer behoort tot degenen, die steeds theorie verre achterstelt bij praktijk".

Niets is minder waar. Geen goed kunstenaar, en vooral niet een bouwkunstenaar, kan werken zonder „bezinning". Goede vorm heeft karakter, brengt het typeerend naar voren; en om het karakter te kunnen doorvoelen, moet men het beeldend doordacht hebben. Beeldend denken is een schoone vorm van theorie.
Bovendien ik ben geestelijk te veel uit de school van Lauweriks en de Bazel, dus ook ingegroeid in het levenswerk van den Heer de Groot. Zelf ontwerp ik op systeem, zij het dan een muzikaal-rekenkundig.
Ten tweede: ik zou den Heer de Groot niet genoeg medewerking hebben gegeven. Bij iedere gelegenheid, dat wij elkaar persoonlijk spraken en natuurlijk over het onderwijs praten, waarmee de Heer de Groot geheel is vervuld, heeft hij de overtuiging kunnen krijgen met welk een levende belangstelling, steunende op praktisch verwerken, ik zijn studie over „systeem" volg.
Dat ik als leider der cursussen v. V. en H. B. O. ook andere inzichten tot hun recht moet laten komen en met het budget der Vereeniging moet rondkomen, mag hij mij als persoon niet toerekenen.
De Heer de Groot haalt — en dat gebeurt in de samenleving maar al te dikwijls — persoon en functie door elkaar.
De punten de functie betreffende worden nog afzonderlijk beantwoord.

JAN DE MEIJER, Arch. B. N. A.

PRIJSVRAGEN-RUBRIEK.

Burgemeester en Wethouders van Utrecht, schrijven een Prijsvraag uit voor een Reclamebiljet ten dienste van de propaganda voor de Gemeente Utrecht als woon- en industriestad onder de navolgende voorwaarden:
1e. Het biljet moet op pakkende en bevattelijke wijze de aandacht vestigen op de materieele en ideëele voordeelen die de Gemeente Utrecht biedt, voor hen, die zich voor de uitoefening van hun beroep of bedrijf, of als particulier willen vestigen, of de stad als vreemdeling willen bezoeken.
2e. De ontwerpen moeten een grootte hebben van 120 × 80 c.M., staande genomen. Zij kunnen worden ontworpen voor reproductie door steen- of houtdruk, in beide gevallen met toepassing van ten hoogste drie kleuren, behalve het zwart en de kleur van het papier.
3e. Bij ieder ontwerp moeten drie door den inzender afzonderlijk vervaardigde verkleiningen of varianten worden gevoegd, onderscheidenlijk geschikt om te worden gereproduceerd:
a. als verkleind reclamebiljet, ter grootte van 1/5 van de hoogte en 1/5 van de breedte van het ontwerp.
b. op het formaat van een briefkaart.
c. als sluitzegel, ter grootte van 6 × 4 c.M.
Bij deze verkleiningen mogen de voorstelling en het letterschrift niet aan duidelijkheid verliezen.
4e. Er worden uitgeloofd: een eerste prijs groot *f* 400.—, een tweede prijs groot *f* 200.—.
5e. De ontwerper, wiens teekening voor de uitvoering zal worden aangewezen, is verplicht deze eigenhandig voor reproductie in de door hem gekozen techniek gereed te maken en bij het drukken daarvan de noodige voorlichting te geven. Voor deze bemoeiingen zal hem een honorarium van *f* 150.— worden betaald. Hierbij moet rekening worden gehouden met het aanbrengen van mogelijk door de jury verlangde, niet omvangrijke wijzigingen in het oorspronkelijk ontwerp.
6e. De volledig bekroonde ontwerpen worden het eigendom van de gemeente Utrecht, doch alle ontwerpen blijven het geestelijk eigendom der ontwerpers, wier namen, bij eventueele reproductie, op het biljet, op niet storende wijze, moeten worden vermeld.

Burgemeester en Wethouders hebben het uitsluitende recht om de bekroonde ontwerpen, nadat de prijzen zijn uitgereikt, te doen reproduceeren en te verspreiden en daarvan het gebruik te maken dat uit het, met de prijsvraag beoogde doel, volgens de bepalingen van dit programma, voortvloeit.
7e. Indien Burgemeester en Wethouders, om met de jury overwogen redenen, niet het eerstbekroonde, doch een der andere ontwerpen willen doen uitvoeren, dan moet aan den eerstbekroonde eene schadeloosstelling van *f* 200.— worden uitbetaald.
Indien Burgemeester en Wethouders een der niet bekroonde ontwerpen, na overleg met de jury, wenschen te bestemmen, hetzij voor de in dit programma bedoelde, hetzij voor eene andere reclame, dan hebben zij het recht dit ontwerp aan te koopen voor eene som van *f* 150.—.
Bij reproductie van dit ontwerp gelden eveneens de in 5e. genoemde bepalingen.
8e. Wanneer de jury geen volledigen eersten prijs kan toekennen, dan heeft zij het recht om de uitgeloofde prijzen tot ten minste de helft van het gezamenlijk bedrag over ten hoogste twee ontwerpen te verdeelen, die zij meent dat daarvoor in aanmerking komen.
Burgemeester en Wethouders kunnen in dit geval alleen in nader overleg met de gedeeltelijk bekroonden tot uitvoering hunner ontwerpen overgaan.
De prijzen worden binnen een maand na de uitspraak van de jury uitbetaald.
9e. De jury voor deze prijsvraag bestaat uit de Heeren: W. Graadt van Roggen; Dr. Ir. G. W. van Heukelom; L. N. Holsboer; A. C. Lion Cachet; Prof. R. N. Roland Holst.
10e. De jury zal haar oordeel in een gemotiveerd rapport neerleggen, binnen vier weken na den datum waarop de ontwerpen worden ingewacht.
De uitslag der bekroning zal in ten minste 3 groote dagbladen worden bekend gemaakt.
De inzenders onderwerpen zich onvoorwaardelijk aan het oordeel van de jury.
11e. De antwoorden op de prijsvraag zullen in het openbaar worden tentoongesteld, waarbij het juryrapport ter lezing zal liggen en waartoe de mededingers, langs hun correspondentie-adres, een kosteloos toegangsbewijs zullen ontvangen.
12e. De ontwerpen worden ingewacht vóór of uiterlijk op den 1sten April 1926 aan het adres van den heer W. Graadt van Roggen, Administratiegebouw Nederlandsche Jaarbeurs, te Utrecht.
Zij moeten zijn geteekend op stevig papier, mogen op carton zijn opgezet, doch niet in lijsten worden gespannen of gerold worden.
Zij moeten met alle bijbehoorende stukken worden gemerkt met een motto (liefst niet geteekend met het oog op de publicatie der motto's) welk motto ook op de emballage moet worden herhaald. Op de buitenzijde van de emballage moet tevens duidelijk zijn aangebracht het opschrift „Prijsvraag Reclamebiljet Utrecht".
Bij het ontwerp moeten worden gevoegd twee verzegelde en met het motto gemerkte couverts, respectievelijk inhoudende: een naambrief bevattende naam, kwaliteit en woonplaats van den ontwerper benevens een verklaring, dat het ontwerp zijn geestelijk eigendom is, en een correspondentieadres, dat niet dat van den ontwerper zelf mag zijn.
Op de buitenzijde der couverts moeten respectievelijk de woorden Naambrief en Correspondentieadres voorkomen.
13e. Alle ontwerpen zullen, van den dag der inzending tot aan de terugzending tegen alle schade worden verzekerd voor een bedrag van *f* 100.— voor elk ontwerp.
14e. De ontwerpen blijven gedurende een maand na de tentoonstelling ter beschikking van Burgemeester en Wethouders, die het recht hebben, de bekroonde ontwerpen, ter reproductie af te staan aan eenig vakblad of kunsttijdschrift, zonder gehouden te zijn, daarvoor den ontwerpers eenige schadeloosstelling te betalen.

15e. Na het in 14e genoemde tijdstip, zullen de niet bekroonde of aangekochte ontwerpen, met de ongeopende naambrieven kosteloos aan de correspondentieadressen worden teruggezonden.
16e. Inlichtingen kunnen tot 1 Maart 1926 schriftelijk worden aangevraagd aan het adres van den heer L. N. Holsboer, Directeur der Gemeentewerken te Utrecht en worden door de jury beantwoord in het Bouwkundig Weekblad en in andere, daarvoor naar het oordeel der jury in aanmerking komende bladen, welke daartoe bereid zijn.
17e. De mededinging aan deze prijsvraag is opengesteld voor iedereen.
18e. Voor zoover dit niet reeds uit de bepalingen van het programma blijkt, zijn op deze prijsvraag van toepassing de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen voor Bouw-, Ambachts- en Nijverheidskunst.
19e. Exemplaren van dit programma zijn op franco aanvrage, kosteloos verkrijgbaar aan het adres van den heer L. N. Holsboer, Directeur der Gemeentewerken te Utrecht.

Aldus vastgesteld onder goedkeuring van de Permante Prijsvraag-Commissie tot instandhouding en toepassing van de algemeene nationale prijsvraagregelen voor bouw-, ambachts- en nijverheidskunst.

Utrecht, Januari 1926.

Burgemeester en Wethouders van Utrecht,
FOCKEMA ADREÆ, Burgemeester.
J. DE LANGE, Secretaris.

Namens de Jury,
R. N. ROLAND HOLST, Voorzitter.

PRIJSVRAAG VOOR DE BEBOUWING VAN HET VOORMALIG PEKINGBOSCH TE BAARN.

UITTREKSEL UIT HET PROGRAMMA.

De prijsvraag omvat het ontwerpen van landhuisjes, niet meer kostende dan Zes Duizend Gulden, bevattende op den beganen grond drie kamers, keuken, keldertje en closet; op de verdieping vier slaapkamers, zoo mogelijk met badruimte.
Deze landhuisjes zullen moeten worden ontworpen in verband met de bij het programma gevoegde situatieteekening en de door de inzenders te ontwerpen verdere verkaveling van het terrein.
Verlangd worden:
a. Een plan van de verkaveling van het terrein, met de plaatsing van de huisjes op de verschillende bouwterreinen, op een schaal 1 à 1000.
b. Een teekening op een schaal 1 à 100, waarop voorkomen de plattegronden van den beganen grond, verdiepingen, kapschema, een dwarsdoorsnede en drie gevels.
c. Een perspectiefteekening van één huisje of groep in kleur, opgehaald uit een plan schaal 1 à 50, van een punt naar keuze van den ontwerper.
d. Een duidelijke omschrijving van de te gebruiken materialen.
e. Een begrooting van de bouwkosten van een huisje, of, bij groepeering van meerdere huisjes, de totaal begrooting van de groep.
Alle teekeningen op wit papier, op dun karton plat geplakt, met geen grooter afmetingen dan 1 Meter, niet in lijsten gevat en niet achter glas, geteekend in zwarte potlood- of inktlijnen, zonder schaduwtinten, doch met een vlakke tint op de lichtramen, doorsneden van muren en bouwblokken op de teekening sub *a*.
Alleen de sub *c*. genoemde teekening in kleur.
Er worden uitgeloofd vijftien gelijke prijzen elk van *f* 132.—.
Elk bekroond ontwerp wordt beschouwd als een voorloopig ontwerp, dat als grondslag zal dienen voor het definitieve plan, dat door den bekroonde in samenwerking met den adviseerenden architect van de prijsvraaguitschrijfster, den Heer Jan van der Lip te Utrecht, zal worden opgemaakt en onder hun gemeenschappelijke leiding, op naam van den bekroonde zal worden uitgevoerd voor rekening van de prijsvraaguitschrijfster of onder hare verantwoordelijkheid voor derden.
Het honorarium, inclusief dat voor de werkteekeningen zal worden berekend naar

de honorariumtabel van den B. N. A. in de klasse A. verhoogd met 30 %, en zal door beide architecten elk voor de helft genoten worden.
De behaalde bekroning komt hierbij niet in mindering.
Mocht de jury geen 15 ontwerpen kunnen bekronen, dan zal het totaal bedrag van 15 × f 132.— = f 1980.— over ten minste 10 ontwerpen kunnen worden verdeeld.
Het programma met situatie is op franco aanvrage kosteloos verkrijgbaar aan het adres van den architect Jan van der Lip te Utrecht, en is goedgekeurd door de Permanente Prijsvraag Commissie.
De jury zal bestaan uit: S. de Clercq, architect te 's-Gravenhage: Corn. de Graaf, architect te Utrecht: H. van der Kloot Meijburg, architect te Voorburg.
De jury zal haar oordeel in een gemotiveerd rapport nederleggen binnen vier weken na den datum van inzending der ontwerpen.
Alle stukken ter beantwoording van deze prijsvraag worden vóór of op 30 April 1926 vrachtvrij, niet opgerold, ingewacht aan het adres van den adviseerend-architect van de Exploitatie van het voormalig Pekingbosch te Baarn, den heer Jan van der Lip te Utrecht.
Ontwerpen na dien datum ingekomen, tenzij aan de jury afdoend kan worden aangetoond dat het buiten de schuld van den inzender mocht zijn geschied, blijven buiten beoordeeling.
Binnen een week na den datum van inzending zullen de motto's der ontwerpen worden gepubliceerd in het Bouwkundig Weekblad en Architectura, aan welke bladen tevens het jury-rapport ter publicatie zal worden aangeboden.
De bekroningen zullen in de voornaamste nieuwsbladen worden bekend gemaakt.
De ingekomen ontwerpen zullen binnen vier weken na de jury-uitspraak in het openbaar te Baarn of elders worden tentoongesteld en aan de inzenders zal over hun correspondentieadres een bewijs van kostelooze toegang worden toegezonden.
De ingezonden ontwerpen worden van den dag der inzending af tot dien der terugzending tegen alle schade verzekerd voor f 200.— per ontwerp.
Inlichtingen omtrent dit programma kunnen schriftelijk worden gevraagd tot 20 Februari 1926 aan het adres van den adviseerenden architect te Utrecht.
Binnen een week na dezen datum zullen de vragen, voor zooveel noodig gecombineerd, door de jury worden beantwoord in het Bouwkundig Weekblad en Architectura.
De deelneming aan deze prijsvraag staat open voor alle Nederlanders en in Nederland wonende en werkende architecten van andere nationaliteiten.
Voor zoover niet reeds uit de bepalingen van dit programma blijkt, zijn op de prijsvraag van toepassing de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen voor Bouw-, Ambachts- en Nijverheidskunst.

De Prijsvraaguitschrijfster:
EXPLOITATIE VAN HET VOORMALIG PEKINGBOSCH TE BAARN.

De Permanente Prijsvraag Commissie:
H. VAN DER KLOOT MEIJBURG, Voorzitter.
C. N. VAN GOOR, Secretaris.
W. F. GOUWE, Lid.

De Adviseerend Architect:
JAN VAN DER LIP, Utrecht.

Utrecht, Februari 1926.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

8—14 Februari a.s. zal alhier in gebouw Heystee in de Tentoonstellingszaal eene tentoonstelling gehouden worden van oud-Kaapsche huizen (oud-Hollandsch-Kaapsche bouwstijl) en landschappen.
Deze tentoonstelling wordt ingeleid door den architect J. C. Meischke uit Rotterdam in een voordracht over de Kaapsch-Hollandsche bouwstijl op Maandag 8 Februari a.s. des avonds te 8 uur in bedoelde tentoonstelling; welke voordracht met talrijke lantaarnplaatjes wordt aangevuld.
Voor de leden van A. et A. zal deze tentoonstelling en voordracht gratis toegankelijk zijn.

ARCHITECTURA
WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

AAN H.H. BESTUURDEREN DER STICHTING „DE WAGNERVEREENIGING".

Overeenkomstig Uw verzoek hebben wij de eer U hierbij te doen toekomen de beoordeeling der voorloopige schetsplannen voor een Operagebouw op het IJsclubterrein te Amsterdam.
Tot het vervaardigen dezer schetsplannen waren door U uitgenoodigd zes architecten t.w. de Heeren C. J. Blaauw, Ir. J. Gratama, J. M. van der Mey, Dr. Ir. D. F. Slothouwer, J. F. Staal en H. Th. Wydeveld.
De opdracht, aan deze architecten bij een nauwkeurig gedetailleerd programma gegeven en door hen aanvaard, kan in het kort als volgt worden omschreven:
„Het vervaardigen en inleveren van een voorloopig schetsplan voor een doel-„matig en economisch te beheeren Operagebouw op het IJsclubterrein te Amster-„dam. Al of niet kan daarbij worden ontworpen eene aansluitende ombouwing, die „eveneens goede exploitatie-mogelijkheden bieden moet.
„Dit geheele complex zal zich op harmonische wijze in het stadsplan dienen te „voegen."
De zes ontwerpen werden onder de na te noemen motto's ingezonden, in welke volgorde de inzendingen door de Jury behandeld zijn:
„De Zeven" — „Lohengrin-motief" — „X" — „Opera-Seria" — „Hindarfjall" — „Wagner".|
De Jury hield, om tot eene beslissing te komen, in totaal 7 bijeenkomsten en wel op de volgende data: 4, 6, 9, 13, 16, 28 en 30 Januari 1926.
Op de eerste bijeenkomst werd, na opening der inzendingen geconstateerd, dat deze alle aan de bepalingen van het contract voldoen. Vervolgens werden, teneinde de hoofdgedachte van de ontwerpers te ontleden, in de eerste plaats de situatieplannen der zes inzendingen in behandeling gebracht.
Op de tweede bijeenkomst werd daarop het stedebouwkundige vraagstuk aan de hand der onderscheidenlijke toelichtingen nader bestudeerd.
Op de derde en vierde vergadering werden achtereenvolgens de inzendingen op het punt van het Operagebouw nauwkeurig onderzocht.
De vijfde vergadering was meer bepaaldelijk gewijd aan een omvattende bestudeering der ontwerpen „Hindarfjall" en „X", terwijl de zesde bijeenkomst de gelegenheid bood alle ontwerpen ook op technische onderdeelen nogmaals de revue te laten passeeren.
Bij de zevende (slot-)vergadering kon de Jury daarop hare conclusies trekken en tot een positief resultaat komen.
Het oordeel samenvattend, dat de Jury zich op deze bijeenkomsten gevormd heeft, kan omtrent de onderscheidenlijke inzendingen het volgende opgemerkt worden:
„DE ZEVEN".
Tegen dit plan zijn in hoofdzaak de volgende bezwaren gerezen:
eene te uitgebreide bebouwing van het geheele terrein zonder hiermede nochtans een eenheid te bereiken;
eene niet gelukkige groepeering van het geheele gebouwencomplex ten opzichte van de elkaar kruisende assen, waarvan het gevolg is, dat de gesloten flatbouw tegenover de bestaande open beschouwing komt te liggen en dat de vorm van de

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

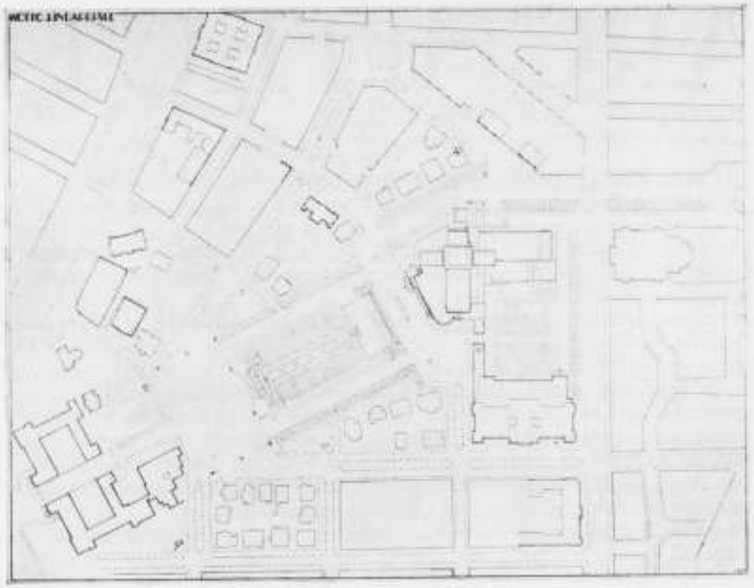
REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

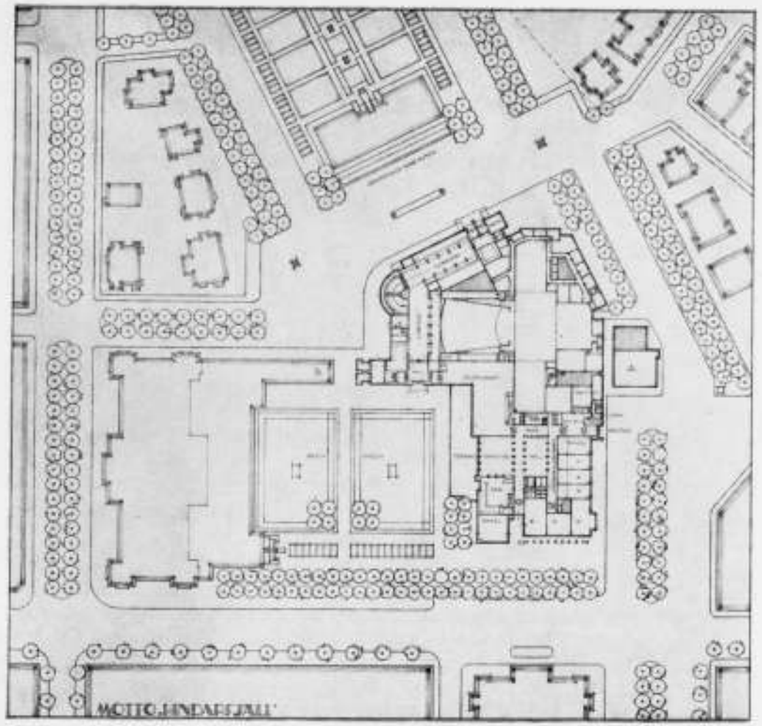
30E JAARGANG
13 FEBR. 1926 NO 7

ARCH. J. F. STAAL MOTTO: „HINDARFJALL"

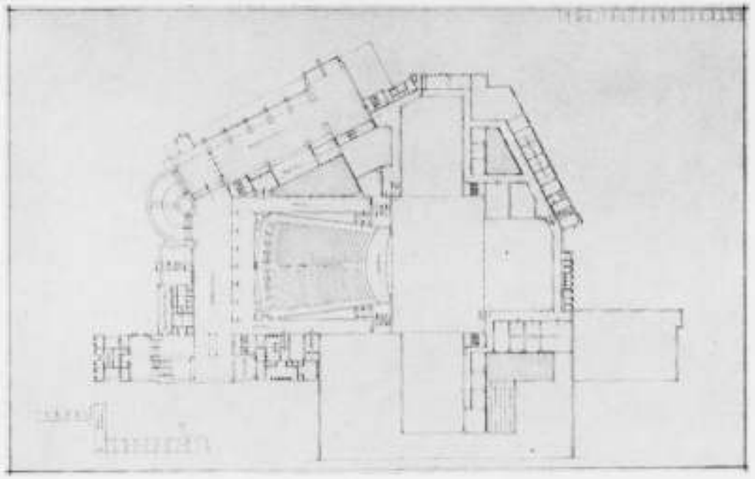
open gedeelten tusschen het gebouwencomplex in verband met de bestaande bebouwing niet bevredigt:
eene niet te aanvaarden oplossing van den hoofdingang onder het straatniveau.
De Jury meent echter wel de aandacht moeten vragen voor de bijzondere wijze, waarop de ontwerper hall, hoofdtrappen, bijtrappen, gangenstel en foyers, alsmede de verschillende rangen in de zaal van het Operagebouw met elkaar in verband heeft gebracht.
„LOHENGRIN-MOTIEF".
De hoofdgedachte van de drie assen heeft iets aantrekkelijks, maar deze is niet tot een bevredigend plan gerijpt, hetgeen vooral tot uiting komt in dat gedeelte van het complex, dat met het Stedelijk Museum één geheel zou moeten vormen. Het verband van vestiaires, trappen, hallen en foyers kan niet als goed aanvaard worden, doch wel mag gewezen worden op de ernstige studie der distributie van tooneelruimten, dienstvertrekken e.a., welke distributie in tegenstelling tot enkele andere ontwerpen goed geslaagd mag worden genoemd.
„X".
Indien men zou aanvaarden de gedachte, dat een Operagebouw slechts een volkomen symmetrische plattegrond mag hebben, dan zou zeker erkend dienen te worden, dat dit plan tot eene in hoofdzaak gewenschte oplossing geleid heeft. De groepeering van het symmetrische gebouw met de daarbij aansluitende bebouwing in de as van het Rijksmuseum bevat eene goede hoofdgedachte. Echter kan niet ontkend worden, dat deze streng doorgevoerde symmetrie aan den kant van de van Baerlestraat en Gabriël Metsustraat een eenigszins geforceerde oplossing tot gevolg heeft.
De plattegronden wijze op een monumentale geslotenheid die tegelijk beknopt is. Doch de Jury meent, dat deze beknoptheid den ontwerper tot een minder gelukkige

ARCH. J. F. STAAL MOTTO: „HINDARFJALL"

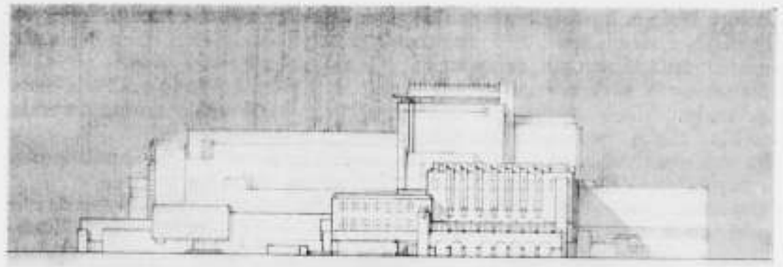
oplossing geleid heeft ten aanzien van de toegangen tot de foyers en trappenhuizen. Niettemin meent de Jury deze inzending te mogen kwalificeeren als een goed doorwerkt plan.
„OPERA-SERIA".
Het plan van dezen ontwerper zou, voorzoover het betrekking heeft op het Operagebouw zelve, bij uitvoering zeer zeker tot een grootsch monumentaal geheel kunnen groeien, want de plaatsing van het gebouw aan het ontworpen plein in de van Baerlestraat is op zich zelve zeer mooi.
Het gevolg hiervan was echter, dat de indeeling van het Museumplein niet tot een harmonische oplossing heeft geleid. De plaatsing van de flatwoningen o.a. — welke overigens niet gelukkig is te noemen — vermocht hierin geen verbetering te brengen. Bovendien zou, ter bereiking van het gewenschte monumentale effect van het plein voor het Operagebouw, de westelijke wand van de van Baerlestraat een belangrijke wijziging moeten ondergaan, waarvan de uitvoering bezwaarlijk kan worden verwacht.
Hoewel de ontwerper op de zeer fraaie teekeningen een buitengewoon mooi zaal- en tooneelcomplex heeft weten voor te stellen, moet de Jury toch opmerken, dat dit resultaat méde verkregen werd door afwijkingen van het programma.
Maar wel zal met de Jury ongetwijfeld elke beschouwer van dit plan getroffen worden door het monumentale karakter der plattegronden en door de liefde, waarmede de ontwerper zich aan zijn taak heeft gewijd.

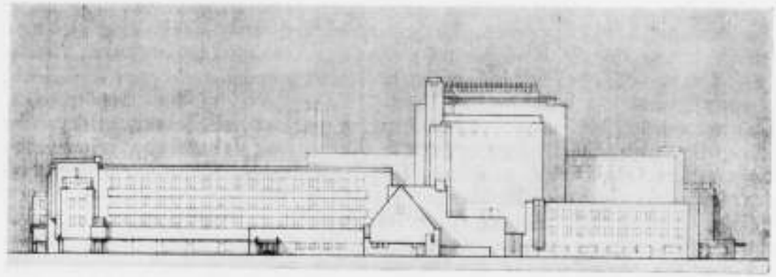

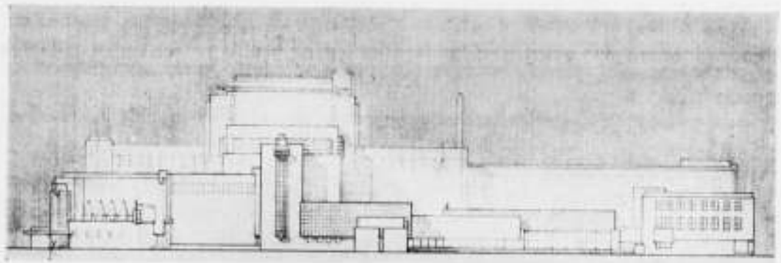
ARCH. J. F. STAAL. MOTTO: „HINDARFJALL"

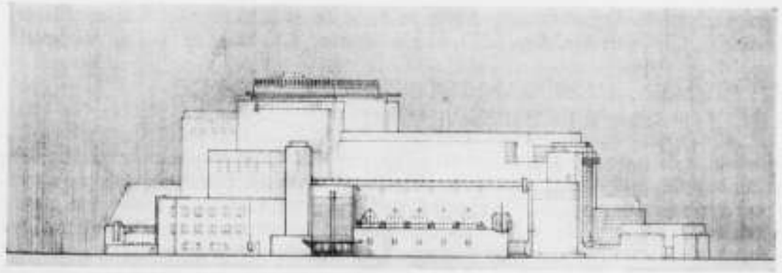
„HINDARFJALL".
De ontwerper heeft de Jury overtuigd, dat bij uitvoering van zijn ontwerp het schouwburg-hotelcomplex zijn naaste omgeving met Concertgebouw-Stedelijk Museum-Rijksmuseum tot een groot monumentaal stadsdeel zal binden: dat de niet symmetrische ligging van den schouwburg ten opzichte van de Rijksmuseum-as volkomen aanvaard mag worden en dat deze ligging in zijn plan tot een groot gedachte plattegrond verwerkt is. Als voornaamste consequentie dezer ligging zij aangeteekend de zeer goede oplossing aan het Museumplein gegeven.
Bovendien heeft, naar de meening der Jury, de ontwerper het schouwburgplan tot een betrekkelijk beknopt, doch grootsch geheel weten te verwerken, waarbij speciaal de aandacht gevestigd worde op de buitengewone wijze, waarop de hoofdtrap met foyers en zaal in verbinding is gebracht.
De ligging van het hotel is zeer gunstig. De ontwerper plaatst dit gedeelte van het gebouwencomplex tegenover het Concertgebouw en slaagt er aldus in de ingang van de Gabriël Metsustraat met het daarbij aansluitende Museumplein tot een goede oplossing te brengen.
Buitendien zal de architectonisch voortreffelijk ombouwde tuinaanleg tusschen dit hotel en het Stedelijk Museum een zeer waardevol effect in het stadsbeeld vormen.
„WAGNER".
De ontwerper heeft getracht de moeilijkheid van het stedebouwkundige vraagstuk op te lossen door het kruispunt der beide assen in het Operagebouw zelve op te nemen. Deze hoofdgedachte kan eene gelukkige worden genoemd.
Bij nadere beschouwing blijkt echter dat de groote voorruimte mede door hare afmetingen niet in eene harmonische verhouding staat tot den eigenlijken Schouwburg, terwijl de ontwerper de moeilijkheid van de kruising der twee hoofdassen in het kernpunt van het gebouw niet tot eene te aanvaarden oplossing heeft gebracht.
Met waardeering voor de goede hoofdgedachte ten aanzien van het stedebouwkundige vraagstuk meent de Jury toch tegen de plattegronden van den schouwburg zelve (zoowel hall met hoofdtrappen als schakeling met bijruimten rondom het tooneel) ernstige bezwaren te moeten doen gelden.

ARCH. J. F. STAAL MOTTO: „HINDARFJALL"

De Jury heeft in haar programma niet meer dan schematische voorstellingen van het architectonisch gedeelte der opgave gevraagd. Aan dezen eisch hebben de meeste inzenders zich ook gehouden.
Niettemin hebben enkele ontwerpers — speciaal die van de Motto's „Opera-Seria" en „Hindarfjall" — een juiste voorstelling gegeven van de architectonische werking van het door hen geprojecteerde complex.
Hoewel, uiteraard, deze arbeid van geen invloed geweest is op de beslissing van de Jury, wenscht deze toch een waardeerend woord hieraan te wijden.
Bovendien biedt, volgens haar meening, — en hierop zij in verband met de hieronder te nemen conclusie speciaal de aandacht gevestigd — het ontwerp „Hindarfjall" alle waarborgen, dat dit bij uitvoering tot eene belangrijke architectonische schepping zal groeien.
CONCLUSIE.
Naar aanleiding van bovenstaande beoordeeling der ingekomen ontwerpen zal het Uw Bestuur niet verwonderen, dat de Jury *zonder eenig voorbehoud met algemeene stemmen* besloten heeft aan de Wagnervereeniging het ontwerp „Hindarfjall", dat, zooals wij U bereids konden berichten, van den architect J. F. STAAL is, voor uitvoering aan te bevelen.
Te meer doet zij dit, waar het ontwerp, zoowel door de beknoptheid van het schouwburgplan zelve als door grootte en ligging van het hotel en van het restaurant met terras, alsmede de juiste plaatsing der winkels en showrooms, zeer goede exploitatie-mogelijkheden biedt.
Tenslotte stelt de Jury er prijs op Uw Bestuur geluk te wenschen met het buitengewoon bevredigend resultaat, dat deze prijsvraag heeft opgeleverd. Zij ontveinst zich niet, dat nog vele moeilijkheden te overwinnen zijn, doch vertrouwt dat Uw Bestuur alle medewerking vinden zal om desondanks de plannen ten volle te verwezenlijken.
Alsdan zal de muziek-dramatische kunst eindelijk de plaats vinden, waar zij op waardige wijze beoefend worden kan. Bovendien zal de stad Amsterdam hiermede een van haar moeilijkste stedebouwkundige vraagstukken tot een schoone oplossing kunnen brengen.

Aldus opgemaakt en vastgesteld in de voltallige Juryvergadering op 4 Februari 1926 te Amsterdam.

w.g. Dr. H. P. BERLAGE
J. C. BUNGE
A. R. HULSHOFF
M. v. NOTTEN
P. VORKINK
Juryleden.
P. CRONHEIM, *Secretaris.*

Tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam van 14 tot 27 Februari 1926 van de voorloopige schetsplannen van het Opera-gebouw met omgeving op het IJsclubterrein te Amsterdam, ontworpen door de architecten: C. J. Blaauw, Ir. J. Gratama, J. M. van der Mey, Ir. D. F. Slothouwer, J. F. Staal en H. Th. Wijdeveld.

DE INVLOED VAN FRANK LLOYD WRIGHT OP DE ARCHITECTUUR IN EUROPA.

Hoewel ik diep doordrongen ben van de betrekkelijkheid van alle waardebepaling in kunst, waar het betreft tijdgenooten of althans zeer dicht bij ons staande personen, zoo rijst voor mij de figuur van Frank Lloyd Wright zoo zeker op boven zijn wereld rondom, dat ik hem met overtuiging een der allergrootsten van dezen tijd durf noemen zonder te vreezen, dat een later geslacht dit oordeel te verwerpen zal hebben.
Zoo gaaf als zijn werk zich presenteert tusschen de bouwkunstproductie, die men in haar stijlloosheid als den 19^{en} eeuwschen stijl zal hebben aan te duiden, zoo één

van opvatting in het geheel en in het detail, zoo bepaald van uitdrukking en vastgericht in de ontwikkelingslijn kan men welhaast geen tweede voorbeeld aanwijzen. Is het aan dezen tijd eigen, dat zelfs het werk der knapsten bijna altijd nog voelen doet *hoe* het werd, zooals het *is*, bij Wright *is* alles zonder dat een geestelijke inspanning tot de voortbrenging noemenswaardig te bespeuren valt. Bewondert men anderen om het talent, waarmede men bij hen de materie bemeesterd ziet, Wright vereer ik, omdat het wordingsproces van zijn werk me volmaakt ontgaat, volledig mysterie blijft.
Het doet geen afbreuk aan deze vereering, die zich in de wisselende fazen der eigen ontwikkeling in haar hoogen graad beproefd toonde, als ik, om bespreking gevraagd, den invloed van Wright op de architectuur in Europa, die zeer belangrijk, groot zelfs, is, niet zonder meer gelukkig prijs.
Het is met dien invloed gegaan, zooals het ging met het opkomen van een „Wrightschool" in het Westen van Amerika. Wright zelf schreef daarover eens in een pessimistische bui, dat het hem verdroot te zien, dat de vorm waarin hij zijn opvattingen verwerkelijkt had in zijn bouwwerken, meer aantrekkingskracht bezeten bleek te hebben dan die opvattingen zelf. Aangezien die opvattingen doelden op een uitgaan van de functie en niet van den vorm, achtte hij dit voor de ontwikkeling der bouwkunst in het algemeen funest.
Met funest in dien zin zou ik ook de suggestie willen betitelen, die de zeldzame begaafdheid van Wright heeft uitgeoefend op de architectuur aan deze zijde van den oceaan. In de verwarring der meeningen, die in de Europeesche bouwkunst der laatste decennia — na al te groote eensgezindheid en zekerheid van vroegere generaties — elk gegeven, dat niet al te gek was, reeds dadelijk tot een haast zenuwsloopend probleem maakten, moest het oeuvre van Wright, toen het grondiger bekend werd, wel als een openbaring werken. Vrij van het detailgepeuter, dat de architectuur der oude wereld ondermijnde, vanzelfsprekend ondanks exotische eigenaardigheden, boeiend niettegenstaande den eenvoud der motieven, overtuigde Wright's werk op slag. Zoo vast van bouw in alle bewegelijkheid was de stapeling der als met den bodem saamgegroeide massa's, zoo natuurlijk was het in- en doorelkander grijpen der als op een film-doek verschietende elementen, zoo redelijk verliep de dienst in de als spelend gemakkelijk aaneengerijde ruimten, dat geen twijfel opkwam aan het onontkoombaar noodwendige dezer vormenspraak ook voor ons, maar men aannam zonder meer, dat zakelijkheid en behagelijkheid hier op de voor onzen tijd eenigst mogelijke wijze in schoone synthese saamgevat waren, dat Wright, de kunstenaar, volbracht had, wat Wright, de profeet, verkondigd had, dat nu het voorbeeld — het lang gezochte — gevonden was, waarin universeele bedoeling en individueel bereiken elkaar volkomen dekten, kortom, dat eindelijk in dit geval voor het eerst persoonlijkheid weer algemeenheid was. Waarbij dan bovendien — en dit liet zeker niet onverschillig! — de toepassing der middelen van Wright, ook waar ze minder zuiver en virtuoos gehanteerd werden dan bij den meester, als regel een dragelijk en pikant effect te garandeeren bleek!
Zoo onderging de architectuur van Holland, Duitschland, Tsjecho Slovakije, Frankrijk, België, Polen, Roemenië, enz. in haar avant-garde en in wat zich daartoe gaarne rekent als 't niet te erg wordt, willig den invloed van dit bewonderenswaardig talent. De verschuiving der plans, de ver-overstekende luifels, de herhaaldelijk onderbroken en zich weer voortzettende volumen, de domineerende horizontaalontwikkeling, alles typische eigenaardigheden van den arbeid van Wright, ziet men omstreeks het tijdstip, waarop de geest van Wright's werken vaardig begon te worden over ons werelddeel, optreden als kenmerken van een belangrijk percentage der moderne bouwkunstproductie in Europa.
Het is intusschen een fout, die door critici herhaaldelijk gemaakt is en waarop de aandacht niet nadrukkelijk genoeg gevestigd kan worden, omdat juist in deze mis-

vatting de reden besloten ligt om welke men den invloed van Wright op de architectuur in Europa minder gelukkig achten moet: het is een fout het ontstaan dezer kenmerken uitsluitend aan Wright toe te schrijven. Ten tijde n.l., dat de adoratie voor Wright's werken bij zijn collega's aan de overzijde van het water een hoogtepunt bereikt had, gistte het in de Europeesche bouwkunst zelf en werd er het kubisme geboren. Evenzeer als aan den invloed van Wright, is aan het kubisme een rol van beteekenis toe te kennen bij het ontstaan der karakteristieke verschijningsvormen, zooals deze in de bovenbedoelde strooming in de architectuur van Europa tot uitdrukking kwamen. Deze strooming zelf — zoo kan daaruit blijken — is gevolg eener vermenging van twee invloeden: een vermenging, die reeds teleurstellend aandoet, omdat zij naar beide zijden voor de zooveelste maal wijst op een vormcultus in plaats van op een oriënteering naar het wezen, die evenwel bovenal teleurstellend is, omdat zij de verslapping meebracht eener tendenz — de kubistische —, welke in haar gevolgen voor de toekomst der bouwkunst van het hoogste belang belooft te worden. Een tendenz, die — dit komt er nog bij — in den grond der zaak Wright zelf nader liggen moet dan de eeredienst van het uiterlijk, dien men door nabootsing van zijn werk onbedoeld te zijner verheerlijking hield.
Stelt men bij de vaststelling der factoren, welke bevruchtend werkten bij de wording der vorengenoemde verschijnselen in de architectuur van Europa, het streven van het kubisme als aanvullend element naast den invloed van Wright, zoo blijft niettemin ontwijfelbaar vaststaan, dat de fascinatie door Wright's werk uitgeoefend, den weg voor het kubisme zelf in groote mate geëffend heeft; de ironie van het noodlot heeft daarbij dan gewild, dat het lyrisch-meesleepende, dat aan het pijpen van dezen architectonischen rattenvanger eigen is tegelijkertijd de zuiverheid schaadde van het geluid, dat zich in de Europeesche bouwkunst te verheffen begon, als gevolg van bedoelingen, die ook die van Wright moeten zijn, al getuigde zijn werken daar dikwijls anders van dan zijn willen (zijn willen dan, zooals dit op te maken valt uit zijn geschriften).
Dat wat Wright wilde n.l.: een architectuur gebaseerd op de behoeften en mogelijkheden van den eigen tijd, welker eischen van algemeen economische uitvoerbaarheid, universeel maatschappelijke bereikbaarheid, in 't algemeen van sociaal-esthestische noodzakelijkheid resulteeren in: gebondenheid, strafheid en exactheid van vorm, eenvoud en regelmaat; dat wat hij wilde alzoo, maar waaraan hij zichzelf middelerwijl met den vleugelslag van zijn groot visionnair vermogen voortdurend onttrok, werd in meer daadwerkelijke consequentie gepoogd in het kubisme.
Het kubisme in de architectuur — men moet ook dit zuiver inzien — ontstond volmaakt zelfstandig, geheel los van Wright, op de wijze als in de vrije kunst en door deze gesuggereerd, uit een innerlijken drang. Behalve oppervlakkige uiterlijke gelijkenis, bestond er ongetwijfeld ook wel innerlijke verwantschap met het werk van Wright — het zou een studie loonen deze op te sporen en men zie er sommige van Wright's reliefs ook eens op aan! —, terwijl beide ten slotte in wezen toch volmaakt verschillend, ja eerder zelfs tegenovergesteld aan elkaar waren.
Overeenkomst schijnt er te zijn in den wil tot het vierkante, in de drie-dimensionale tendenz, in het verbreken van lichamen en het weer aaneenvoegen hunner deelen, in het algemeen in het streven tot het samenvatten van vele kleine — van te voren door ontleding verkregen — deelen tot een geheel, dat in zijn verschijning nog de elementen der oorspronkelijke analyse verraadt; gemeen hebben ze ook: de toepassing van nieuwe materialen, nieuwe technieken, nieuwe constructies, het zich richten naar nieuwe eischen.
Wat bij Wright evenwel uitbundige plastiek, zinnelijke overdaad is, was bij het kubisme — het kon voorloopig niet anders! — puriteinsche askese, geestelijke onthouding. Wat zich bij Wright uit de volheid des levens ontplooide tot een weelderigheid, die slechts een Amerikaansche „high-life" kan passen, drong in Europa

zichzelf terug tot op het nederig niveau eener abstractie, welke aan andere verlangens ontsprong en allen en alles omvatte.
Bleek Wright in de praktijk kunstenaar meer toch dan profeet, zoo bereidde het kubisme[1]) — als gezegd — meer daadwerkelijk de tenuitvoerlegging voor van wat ook zijn theorie was.
Sinds de Renaissance sprak — na 30-jarige opwekking — in het kubisme voor het eerst weer zuiver het geweten der architectuur: pijnlijk nauwgezet nog, zooals dit der puberteitsjaren eigen is, maar ook even sterk!
In de bouwkunst was het, als in de vrije kunst, een overgangsstadium: een stadium van ontbinding van het oude stelsel en opbouw van de nieuwe orde. Het constructieve begrip en de waarde der verhoudingen werden erin teruggewonnen en op ander plan gebracht: het essentieel gewicht van de lijn en de haast drukkende ernst van den vorm werden er opnieuw in erkend en tot op den kern gepeild; het inzicht in de beteekenis der massa en haar complement: de ruimte werd er wederom in veroverd en verdiept. Maar bovenal kwam in het kubisme — als logische voortzetting der vroegere vernieuwingspogingen — tot uitdrukking onmiddellijk en sterk de spanning eener grootere en echtere vitaliteit dan die, welke spreekt uit de architectuur veler voorafgaande tijdperken, welker zelfstandig leven zich tot voor kort in de beste gevallen beperkte tot de zoet-roerende geschiktheid van een met virtuoos compositietalent bedeelden, wel-gecultiveerden smaak.
Zoo was het kubisme een inkeer en een begin: het legde plichten op, vertrouwende op een toekomst, waar vroegere generaties rechten ontleend hadden, parasiteerend op een verleden. In de ongewilde romantiek van zijn krampachtigen saamvattingsdrang was het de aanloop tot een nieuwe vorm-synthese, tot een nieuw — een onhistorisch! — classicisme. De behoefte aan getal en maat, aan zuiverheid en orde, aan regelmaat en herhaling, aan volkomenheid en afgerondheid: eigenschappen van de organen van het moderne leven, van de techniek, het verkeer, de hygiëne, inhaerent ook aan de maatschappelijke gesteldheid, de economische verhoudingen, de massa-gewijze methode van produceeren, vinden haar voorloopers in het kubisme.
Er ligt tragiek in het feit, dat de ontwikkeling van dingen, die Wright zoo lang en zoo krachtig gepropageerd heeft, door verkeerd begrip van zijn werk nadeel ondervonden heeft en ondervindt van het oppervlakkig gedoe der eigen volgelingen. Dat bij hemzelf de conceptie van den bouwmeester uitgroeide boven de bewustheid van den prediker kan ons onverschillig laten: onverschillig om de schoone uitkomst, onverschillig, omdat de grondslag van zijn werken een redelijke, een niet van te voren door esthetische premissen vertroebelde is, onverschillig ten slotte ook, wijl het leven, dat niet in verstarring ontaard is, zich bij voortduring — en het is gelukkig — onttrekt aan het dogma der theorie. De theorie evenwel — hierop zij den nadruk gelegd — is vol waarde als basis in het leven. Vol waarde altijd, maar algeheel onmisbaar in dezen tijd nu elk esthetisch richtsnoer, nu elk traditioneel houvast ontbreekt. De nieuwe bouwkunst kan in haar doeleinden niet consequent genoeg zijn, de onvermijdelijke inconsequenties van haar resultaten zullen we dan, als ze 't waard zijn, van harte gaarne op den koop toe nemen.
Den adepten van Wright kan men — gelijk hijzelf dit deed — niet genoeg voorhouden, dat het voortbouwen op wat Wright deed iets anders is dan wat men het „zich inspireeren" op zijn werk belieft te noemen. Het is niet minder erg te imiteeren, wat een groot tijdgenoot gebouwd heeft dan een Grieksche zuil na te bootsen: integendeel. Schadelijker dan de belemmeringen, welke een academische architectuur aan het ontstaan eener functioneele bouwkunst in den weg legt, zijn de producten der navolgers van moderne voorgangers, omdat het tweedehandsch uiterlijk, waarin de laatsten hun voortbrengselen steken, zich door zijn actueelen vorm en

[1]) Het kubisme te weten in zijn oorspronkelijken staat; niet dat wat men er hier en daar — vooral bij ons — van beliefde te maken!

HET RAAM VAN JOEP NICOLAS

zijn allure van organische wording aan den strijd voor het zuivere bouwen onttrekt, daar waar de Academici hun front open en bloot ten aanval bieden. En zoo iets voor de toekomst eener nieuwe architectuur „funest" is, zóo is het deze halfslachtigheid, welke erger dan openlijk plagiaat, welke karakterloosheid is.

Oct. 1925. J. J. P. OUD.

HET RAAM VAN JOEP NICOLAS.

Dit raam, dat een der vele medailles d'or te Parijs heeft verdiend en enkele weken geleden op de tentoonstelling van het Kunstverbond in het Suasso-Museum — helaas achterste voren — geëxposeerd was: dit raam heeft sommigen nog al uit hun humeur gebracht.

Toegegeven moet worden dat een juiste beoordeeling door de onjuiste plaatsing niet zeer vergemakkelijkt werd.

Er viel meer licht van opzij op het raam dan van achteren er door heen. De fijne grisaille-schilderingen mitsgaders de opgebrachte contouren waren — aan den achterkant — zoo goed als niet te zien. De loodbanden gingen glimmen en verloren hun synthetische beteekenis als bindende contour: de gezamenlijke kleurwerking werd zoodoende aan flarden geslagen. Ik zeg dit geenszins om te vitten, doch uitsluitend om Nicolas een repoussoir te geven.

Echter de mensch, die verder kijkt dan zijn menschelijke neus lang is, zal — hoewel niet zonder moeite — hebben geconstateerd, dat dit raam inderdaad meer is dan een willekeurige strooïng van kleurvlekjes over het vlak, oftewel een louter lichtenflitsend vorm en kleur beweeg.

Zelfs op onze afbeelding, waarin het vele zwart (dus te sterk van contrast) werd veroorzaakt door de diep-roode couleuren, zal men kunnen zien dat de gansche voorstelling, hoe levend van vorm en kleur en hoe prachtig uit de scherf (het karakter van de glas-techniek) ontstaan, toch zeker geen gemis aan compositioneele waarden kan worden verweten.

De voorstelling is geïnspireerd op het Oude Sint Maartensfeest, zooals men dat in Noord-Holland nog viert. Vermomde en gemaskerde kinderen gaan zingende langs de huizen om centen of appels, zooals eertijds de armen langs de huizen der rijken gingen om hun wintervoorraad „op te doen".

Het zijn oude dreunerige liedjes, die voor de lage deuren klinken.

Door de najaarsavond-schemering flonkeren geheimzinnig de kleur-lichten van lantarens en lampionnen.

Het rythme der zotzingende kinderen hier en ginds en overal door 't dorpje heen,

de lichten en de mombakkussen, vormden — aldus Nicolas — de motieven, die werden gegroepeerd om de oude geschiedenis, die zoodoende groeide tot een gebeurtenis onafhankelijk van eenig tijdsgebeuren.

Er is dan ook geenszins gezocht naar een bepaald picturaal effect van impressionistische tendenties, doch voor alles is het vlak doorleefd in z'n synthetische beteekenis en z'n dynamische spanningen. Menschelijk vooral moest dit worden en als diepste kern in zich besloten houden het gebeuren met den wonderen nazaat der oude cultuur.

Op een verwaand paard, dat z'n kop eigenwijs in den wind steekt zit Sinte Maarten, die met z'n zwaard z'n mantel doorsnijdt, om dien te hangen over de armelijkhoekige schouders van een naakten bedelaar.

De compositie is dan ook geconcentreerd op deze handeling, het accent der kleurcontrasten gezocht in het koper-kleurige lijf van den hurkenden schooier en de donkere kleuren van de hoofdfiguren.

Het zwaard als symbool van de handeling n.l. het doorsnijden van den kostelijken mantel en ook het paardenlichaam brengen de diagonaalsgewijze gevormde accenten in de compositie. Daaromheen heerscht de zotteklap der onnoozelen met hun soms rudimentaire tronies. Er zijn koppen onder, dewelke een Breughel in zijn *„Verminkten"* of zijn *„Blinden"* niet psychologisch juister zou kunnen treffen.

Met de eenvoudigste middelen is een summum van expressie bereikt, o.a. in een zingende meisjeskop, waarvan de wijd-open balkende mond zóó geheel-en-al de expressie van het gezicht beheerscht, dat de oogen konden worden gemist zonder dat men dit als een gemis voelt.

De knappe „glazenier" wist bouw en kleur op te heffen tot een conceptie, waarbij beiden soms bevrijd schijnen uit den dwingenden greep der loodbanden en zich vervluchtigen tot het al-omvattend licht.

Ik aarzel niet dit raam van Joep Nicolas een der treffelijkste voortbrengselen van glasschilderkunst van den laatsten tijd te noemen. Zijn arbeid zal ongetwijfeld nog boeiender en rijker van inhoud en expressie kunnen worden, maar het is vooral te wenschen, dat dit talent zich zooveel mogelijk zal kunnen ontplooien en tevens dat dit moge doordringen tot hen, die dit aangaat. A. VAN DER BOOM.

TECHNISCHE RUBRIEK.

GLAS ALS BOUWMATERIAAL.

DOOR P. LIESE. *(Overgenomen uit Zentr. bl. d. Bauverw.)*

Laat men buiten beschouwing de scheppende kracht van *Abbe*, *Schott* en *Zeisz*, wier arbeid zich hoofdzakelijk richtte op de volmaking van het glas voor bepaalde doeleinden, dan kan men de vraag opwerpen: „Waarom heeft het glas, als cultuurfaktor van de eerste soort, de architectuur in den loop der eeuwen zoo weinig of in 't geheel niet beïnvloed; waarom is het glas nog geen bouwmateriaal in den algemeenen zin van het woord geworden; waarom bleef de toepassing van het glas in zoo nauwe banen begrensd?"

Daar, waar binnen het raam der architectuur van een bouwwerk het glas naar voren komt, heeft het overwegend het karakter van versiering en zal het in de meeste gevallen in den vorm van glas in lood met de architectuur in engeren zin samengaan. Als bouwmateriaal en daarmede als bouwlid, is het glas tot voor eenige tientallen jaren boven de toepassing als gewoon vensterglas niet uitgekomen. Eerst toen Prof. Mohrmann in de tachtiger jaren met zijn studie „over de berekening der dagverlichting van het interieur" uitkwam, zich verder de geneesheeren, zooals Prof. Herm. Cohn te Breslau, interesseerden en verdienstelijk maakten voor de toetreding van daglicht in schoollokalen, werd aan het glas in bouwkringen meer algemeene aandacht geschonken — echter ook slechts als middel tot het doel. In onge-

veer denzelfden tijd valt de vanwege de Amerikaansche regeering uitgeschreven prijsvraag „ter verbetering van de daglichttoetreding in lokaliteiten boven en onder den gronslag". Het gevolg was de uitvinding van een belichtingssysteem door middel van glazen prisma's, die spoedig met goed gevolg in de praktijk toepassing vond.
Deze uitvinding opende de mogelijkheid om het glas in anderen vorm voor bijzondere doeleinden bij het bouwen te betrekken, dáár, waar gewoon vensterglas faalde of in 't geheel niet te gebruiken was. Daarmede werd het glas nu in den engeren zin van het woord materiaal tot bouwen geschikt, dat door de bouwmeesters deels eigener beweging, deels noodgedwongen werd gebruikt en met name daar, waar het gold de natuurlijke lichtbron tot het bruikbaar maken van ruimten boven of beneden den grondslag, tot het uiterste te benutten.
In den loop der jaren werd dit systeem der lichtbreking en lichtverstrooïing verbeterd en de belangstelling der architecten verhoogd. En er werd zoowaar in de volgende tientallen jaren groote vooruitgang door bijzondere speciale glasconstructies gemaakt. Genoemd worde slechts het tegen vuur bestand zijnde glas, zoogenaamd Electro-glas, plastische glaskristal-afdekkingen, glasdekkingen, -wanden en -vensters in verband met gewapend beton, enz.
Mocht daarmede het glas al in constructief en kunstzinnig opzicht, door aanzien en vorm in de bouwbedrijven grootere belangstelling en meerdere toepassing vinden, toch bleef het als glasmateriaal tot bepaald gebruik begrensd, zonder dat de architecten zich met het materiaal vertrouwd maakten en hun interesse er naar uitging. Deze interesse ontstond eerst kort geleden, toen enkele bouwmeesters het glas bij het ontwerpen en uitvoeren hunner bouwwerken als bewust bedoeld uitdrukkend materiaal naar voren brachten en zelfs als sterkste uitdrukkingsmiddel in hun architectuur bezigden. Daar werd het meer dan middel ten doel, daar werd het glasbouw in den werkelijken zin. (Men denke b.v. aan het Glashuis op de „Kölner Werkbundausstellung 1914" van architect Bruno Taut.) *(Wordt vervolgd).*

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Voor de leden is een inhoudsopgave met register over de verschenen jaargangen van Wendingen verkrijgbaar bij Uitgeverij C. A. Mees te Santpoort tegen den prijs van f 0.40.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

DE SCHETSPLANNEN VOOR HET OPERA-GEBOUW TE AMSTERDAM.

Het ligt in de bedoeling van de zes schetsplannen de situaties met de door de ontwerpers opgestelde toelichtingen in de volgende nummers van „Architectura" te plaatsen; allereerst van het door de jury voor uitvoering aanbevolen ontwerp van den heer J. P. Staal, en verder van de overige ontwerpen in alphabetische volgorde.

TOELICHTING. Motto: „HINDARFJALL". ONTWERP ARCH. J. F. STAAL.

Situatie. Het complex is vastgelegd aan de nabije groote gebouwen: Concertgebouw en Stedelijk Museum, bepaald van uit hun richtingswerking en van uit die der hoofdstraten. De relatie met het Rijksmuseum acht ontwerper van secundaire orde, hoewel belangrijk. Deze verbinding is gezocht over de volle breedte van het Museumplein, dat door het silhouet van het complex wordt afgesloten. Met behoud van de openheid is bedoeld het Museumplein als ruimte „af" te vormen, van welke de richting- m.k.z. de „strooming"), doch niet de as-werking gewichtig is. De scherpe hoek van het bouwblok Gabriël Metsu- en van Baerlestraat is gesloopt, om het verlengde J. W. Brouwersplein een, aan de gestrekte richting der gebouwen zich aansluitenden, passenden vorm te geven. Tevens om verkeers- en welstandsredenen. Ontwerper meende, waar de Lairessestraat-doorzetting over het Museumplein uit verkeersoogpunt onbelangrijk werd verklaard, het verlengde J. W. Brouwersplein te mogen vernauwen door het bijgebouw A.
Ontwerper heeft de bestaande begrenzing van den tuin Stedelijk Museum, welke dien tuin een onhoudbaren vorm verschaft, doen vervallen, met de straat, die van geen belang is. Den tuin van Stedelijk Museum en dien van het Hotel-restaurant heeft hij, ter verkrijging van een stedebouwkundige eenheid, tot één gemaakt, waarbij, indien noodig, een lichte afscheiding tusschen beide tuinen te accepteeren is. Door verlegging der wegen en verplanting der boomen op het Museumplein ontstaan voor enkele bestaande villa's vóórterreinvergrootingen, welke, bij niet aankoop door de betreffende villa-bezitters, tot plantsoen kunnen worden, van de villa's door een pad te scheiden. Door dezelfde verlegging ontstaan nieuwe villaterreinen.
Bebouwing. Het complex is zoodanig bebouwd, dat de lengte-richtingen, gezien uit van Baerlestraat en van J. W. Brouwersplein, die straatrichtingen onderstreepen. Het is aan weerszijden van de as Rijksmuseum evenwichtig, niet symmetrisch bebouwd, zijn uiterste grenzen zijn ongeveer even ver van die as-snijding verwijderd. Het Theatergebouw is omringd met lagere en kleinere gebouwen of gebouwgedeelten, om een overgang en verband met de schaal der bestaande bebouwing te verkrijgen.
Theater. De situatie leidt tot een afwijking van het gangbare Theatertype: plaats en vorm van de hoofdtrap schijnt ontwerper de aesthetische consequentie der situatie en hieruit is de verdere distributie van gangen en bij-trappen afgeleid.
De volgende zakelijke overwegingen hebben bij de distributie verder gegolden: I. Direct na binnenkomst moet elke bezoeker zich snel en gemakkelijk van jas, hoed, etc. kunnen ontdoen. Geen bezoeker mag de hoofdtrappen betreden anders dan in zijn avondcostuum.

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

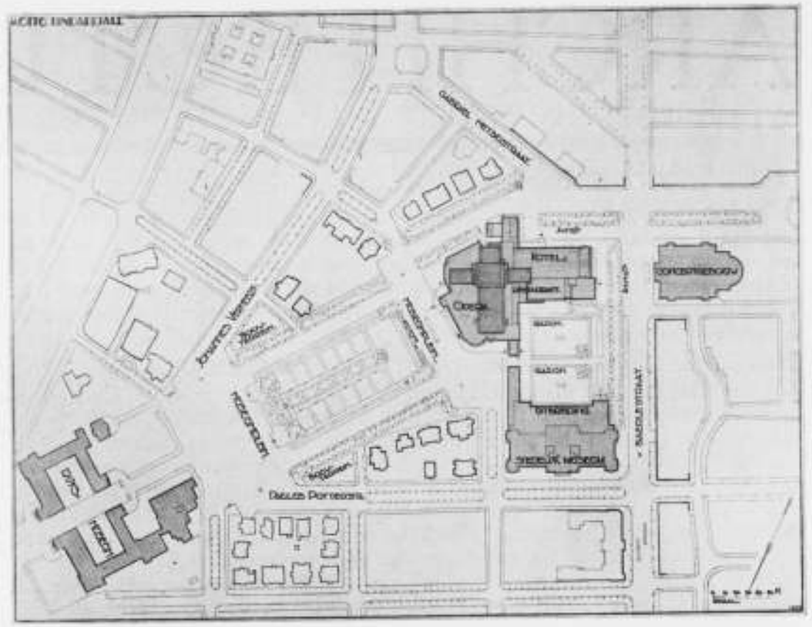
REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
20 FEBR. 1926 NO 8

SCHETSPLAN OPERA-GEBOUW; SITUATIE. MOTTO: „HINDARFJALL". ARCH. J. F. STAAL

II. Hoofdtrap, hoofd-corridor en foyer (hoogere rangen) moeten samenvloeien tot één gezelschapsruimte, waar men elkaar zonder zoeken vindt. Geen circuleerende gangen en geen afgesloten trappenhuis, doch één verbondenheid van hoofdcorridor en foyer, waartusschen de hoofdtrap uitmondt. De hoofdtrap is een zich omhoogschroevende voortzetting der corridors. De hoofd-corridors zijn foyers, in de smallere en lagere gang (tegen de achterzijde van de zaal) zijn fauteuils of banken te plaatsen, hoewel wandelen, niet zitten, het doel der bezoekers is in de pauze. De afgesloten foyer is rook-foyer.
III. Mogelijkheid tot directe oriëntatie, door steeds andere uitzichten en doorkijken bij het zich bewegen door het Gebouw.
IV. In het ontwerp zijn 2 gescheiden ingangen, bedoeld respectievelijk voor de hoogere en lagere rangen (2e en 3e balcon). Doch zij kunnen, daar de hoofdtrappenhuizen naast elkaar en op ongeveer gelijken afstand tusschen de ingangen gelegen zijn, ook voor een andere scheiding van bezoekers (b.v. tusschen abonné's en niet-abonné's) worden gebruikt.
De plaatsverdeeling is als volgt: Zaal 836 zitplaatsen; 1e balcon 448 zitplaatsen; 2e balcon 321 zitplaatsen; 3e balcon 300 zitplaatsen. Totaal 1905 zitplaatsen.

MEMORIE VAN TOELICHTING BIJ HET VOORLOOPIG SCHETSONTWERP VOOR EEN OPERAGEBOUW VOOR DE WAGNER-VEREENIGING TE AMSTERDAM. Motto: „X". ARCH. C. J. BLAAUW.

Het stelsel van wegen, dat zich vanuit het Rijksmuseum ontwikkelt, rangschikt zich in een onmiskenbare regelmaat om de groote as, getrokken door de Museum-

poort. De nauwste omsluiting van dit wegenstelsel is te denken in Paulus Potterstraat, van Baerlestraat, Gabriël Metsustraat en Johannes Vermeerstraat, terwijl tot P. C. Hooftstraat aan de eene en Ruyschdaelkade aan de andere zijde, parallelwegen deze regelmaat bevestigen. In de as van dit regelmatige stadsdeel is het te bebouwen IJsclubterrein en het Museumterrein gelegen, terwijl het *begin* van die as is het *Rijksmuseum* en het einde, tevens het einde van de regelmaat in het stadsplan, gelegen is in de kruising van Baerlestraat-Gabriël Metsustraat.
Het te plaatsen monumentale gebouw (de opera) is in zijn gegeven kern (zaal en tooneelen) uitgesproken symmetrisch en moet geprojecteerd worden binnen de grenzen van het regelmatige, op het Rijksmuseum centreerende, wegenstelsel.
Deze harmoniëerende factoren in terreinligging en bebouwing zijn voor ontwerper beslissend geweest in de bepaling van de ligging van het operagebouw en van het karakter van de betrekkelijk nog onbekende verdere bebouwing, zulks ondanks het feit, dat de bestaande bebouwingen in dit aanwezige regelmatige plan allerminst in harmonie met hun ligging zijn opgevat.
Ontwerper is van meening, dat juist door deze nieuwe bebouwing in het raam van dit regelmatige deel, de regelmaat, die door de bebouwingen niet gehonoreerd werd, thans naar voren kan treden, door van de kern van het operagebouw uit deze regelmaat a. h. w. te bevestigen, vast te leggen, duidelijk te doen worden.
Ontwerpers beginsel is dus geweest: de *ordening* van de gegevens in verband met het aanwezige plan.
Het operagebouw is ontworpen met het front naar de open ruimte, terwijl door een U-vormige ringbebouwing de grens is getrokken tusschen regelmatig stadsplan en het onregelmatige aansluitende plan.
Aan de open zijde van de genoemde U-vorm wordt eenerzijds door het restaurant (waarboven foyer) en anderzijds door de tuinzaal (waarboven foyer) het operagebouw aan den ringbouw geschakeld. Het restaurant sluit aan bij dit in den ringbouw gedachte hotel, terwijl de tuinzaal en de daarboven gelegen zaal aansluiten bij de in den ringbouw ontworpen muziekschool. De beide bij de muziekschool aansluitende zalen kunnen ten dienste komen van de muziekschool als les- en repetitiezalen.
Behalve het genoemde hotel en de muziekschool zijn in de ringbebouwing gedacht flatwoningen. Winkels zijn geprojecteerd ter weerszijden van de poorten in de van Baerlestraat en de Gabriël Metsustraat. De beide genoemde poorten geven toegang tot een binnenhof, waaraan de achterzijde van de opera gelegen is: op deze wijze kan het aanvoeren en lossen van decors, etc. buiten den openbaren weg geschieden. Aan het binnenplein zijn tevens eenige garage's geprojecteerd, welke lage bebouwingen tevens dienen als afscheiding voor de open binnenruimten.
De uitbouw van het Stedelijk Museum strekt zich vooral uit langs de van Baerlestraat. Ontwerpers bedoeling hiermede is deze straat meer te sluiten. Verder heeft ontwerper wenschelijk geacht een grondige verbetering van den hoek van Baerlestraat-Gabriël Metsustraat, dit zoowel uit een aesthetisch als uit een verkeersoogpunt gezien.
De trambaan Gabriël Metsustraat,-de Lairessestraat wordt onder het geprojecteerde gebouw doorgevoerd, zoodat het doorsnijden van het plantsoen-Jan Willem Brouwerplein door de trambaan niet meer noodzakelijk is. Teneinde voor het verkeer het uitzicht op deze kruising open te houden, is het op den hoek Gabriël Metsustraat-van Baerlestraat geprojecteerde gebouw geheel op pijlers geplaatst. Het plantsoen is tegen het Concertgebouw geprojecteerd, hetwelk op deze wijze van het geruischmakende verkeer wordt bevrijd.
Het onbebouwd gebleven deel van het IJsclubterrein vereenigt zich in één grooten aanleg met het plein achter het Rijksmuseum en wel op die wijze, dat het open gebleven terrein als geheel tot voorplein wordt van het Operagebouw. Het groote

SCHETSPLAN OPERA-GEBOUW; SITUATIEPLAN. MOTTO „X". ARCH. C. J. BLAAUW

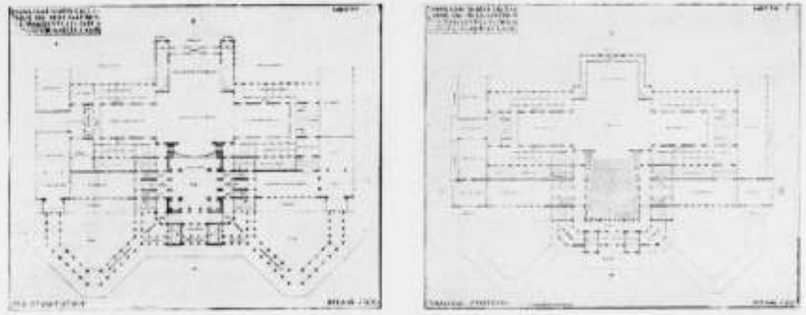
veld voor het Operagebouw is door ontwerper bedoeld als één groot gazon, omsloten door boomenrijen. De plaatsing van één of meer monumentale beeldwerken is in dezen opzet mogelijk.

HET OPERA-GEBOUW.

De kubieke inhoud van het Operagebouw bedraagt: 130000 M³.
De kubieke inhoud van de ringbebouwing bedraagt: 85350 M³.
De inhouden zijn berekend van af 1.50 M. onder de straat tot aan den bovenkant van de bebouwingen (inclusief terrassen en open galerijen).
De inhoud van de schakelbebouwingen (waarin gelegen restaurant, tuinzaal en de beide groote foyer's), totaal 6875 M³. is voor de helft berekend bij het Opera gebouw en bij de ringbebouwing.
Het aantal plaatsen bedraagt:

Zaal	666
Loge's zaal	71
1e Balcon	218
Loge's 1e Balcon	74

SCHETSPLAN OPERA-GEBOUW; BEGANE GROND EN ZAALPLAN. MOTTO „X". ARCH. C. J. BLAAUW

2e Balcon	374
3e en 4e Balcon	468
Tezamen	1871

De diepte der rijen is berekend op 0.80 M. De breedte der plaatsen op 0.50 tot 0.55 M.

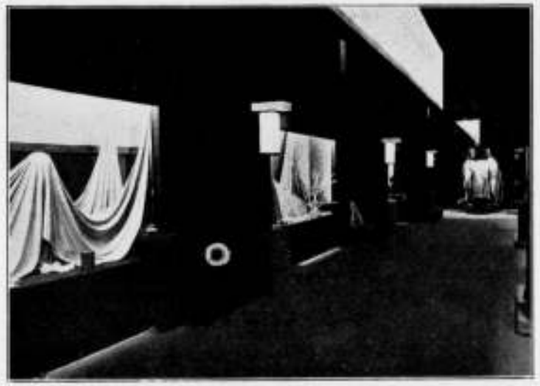
DE RINGBEBOUWING.

Van de in de ringbebouwing voorkomende gebouwen heeft ontwerper gemeend geen nadere planindeeling te moeten ontwerpen. Alleen van het hotel is de aansluiting met het Operagebouw, alsmede van de daarmede verband houdende ligging van restaurant en café met terras en tuin duidelijk verantwoord. De verdere indeeling kan eerst volgen, wanneer de eischen bekend zijn. Zulks geldt evenzeer voor de afmeting van het hotel, hetwelk voorloopig gedacht is zich uitstrekkende langs het z.g. Museumplein, eventueel tot aan de geprojecteerde poort in de Van Baerlestraat.

DE ARCHITECTUUR.

Van de vele zijden aan dit vraagstuk is dat der architectuur er eene, waarvan redelijkerwijze door het programma geen eindoplossing wordt geeischt. Ontwerper heeft dan ook gemeend aan het gevraagde schematische karakter zich te moeten houden en heeft zoo goed als geen poging gedaan de principiëele oplossing van het vraagstuk op te sieren met vormgevingfantasie. De schema's moeten dan ook als „schema's" verstaan worden, niet meer!
De vormgeving zal moeten groeien uit de nauwere bepaling van de eischen van het gebouwen-geheel. Niettemin zullen de aangegeven accenten moeten blijven gelden en verrijkt worden.
Blijvend zal ook moeten zijn de plastische werking van het forsche Operagebouw met zijn schakeling door de gestrekte lagere bebouwingen aan den ringbouw.
De vooralsnog abstracte bestemming van dezen ringbouw gaf ontwerper aanleiding de principiëele symmetrie van het Operagebouw in den ringbouw door te voeren.
Ontwerper acht echter bij nadere uitwerking en bij nadere vaststelling van de bestemming en de eischen dezer bebouwing de absolute doorvoering van deze symmetrie niet noodzakelijk en zelfs niet overal gewenscht; de abstracte symmetrie zal zich later moeten omzetten in concreet *evenwicht* met behoud van de aangegeven accenten.

C. J. BLAAUW

TENTOONSTELLING HIRSCH ARCH. H. TH. WIJDEVELD
ZAAL-INRICHTING

TENTOONSTELLING VAN FRANSCHE STOFFEN.

MODE-ARCHITECTUUR BIJ HIRSCH.

Zoo het bekende „Otempora, o mores" nog eenig recht van bestaan heeft, dan zeker in dit geval. Want voorzeker mag het als een streepje aan den balk gelden, dat in het blad der architecten kan worden geschreven over een der meest wisselvallige creaturen: de mode. Zonder nu vrouwe architectura te willen profaneeren tot een mode-verschijnsel — integendeel — mag het toch op z'n minst verrassend heeten hoe voortreffelijk een onzer bentgenooten zijn architectonische gaven der mode dienstbaar wist te maken.

We weten het nu zoo langzamerhand wel dat Wijdeveld de primus inter pares is om veel banaliteit onder den mantel der liefde te bedekken.

Ook nu weer bij Hirsch.

De beide hem ten dienste staande pijpe-laden, op een der bovenste verdiepingen, werden met zwarte en groene stoffen mitsgaders de noodige cubisch gevormde massa's tot mysterieuze expositie-ruimten herschapen. We voelden er ons als in de kinderjaren bij een bezoek aan den betooverden tuin van het Panopticum zaliger nagedachtenis, waarin het zoo goed te dwalen was en waar je plots in een der vele spiegels je eigen facie met een verwrongen grijns getoond werd. Echter hier bij Hirsch heeft het scheppend vermogen van den bouwmeester de kostelijke Fransche stoffen een achtergrond bereid, dewelke ze soms als gedaald uit den hemel doet verschijnen. En met welke sobere middelen is dit bereikt. Met de goedkoopste bespanningstoffen, de meest ordinaire latjes en gewoon geolied papier voor de lampen. Zoo werd er ondanks het verschil in kwaliteit tusschen achtergrond en het geëxposeerde een wonderlijke eenheid van bouw en kleur bereikt, want hier dacht men niet meer aan goedkoope zwarte katoen of stoffen van 50 gulden de meter.

Een droom van teer groen, parelmoerend grijs, fel rood, blauw, goud en zilverbrokaat werd deze tentoonstelling van Fransche stoffen, die nochthans heelemaal niet op systeem ontworpen zijn en uit muzikaal-rekenkundig oogpunt misschien wel glad verkeerd. Niettemin spreidden zij een rijkdom en een charme ten toon waarbij ons heele styleerend eclectisme liefelijk verbleekt.

Nu zullen er menschen zijn, die zeggen dat dit geen critiek is, doch een verheerlijking, die dit allerminst een kiesche bijdrage voor ons blad vinden. Dezulken kan ik slechts raden: *komt, ziet en overtuigt U.* Ik voor mij acht het een voorrecht dezen droom gedurende een Fransch half uurtje te hebben meegedroomd. Ter geruststelling zij nog medegedeeld dat mijn oer-Hollandsche degelijkheid er geen nadeelige gevolgen van heeft ondervonden.

A. V. D. B.

EEN RAMP VOOR DE STEENFABRIEKEN.

TENTOONSTELLING HIRSCH ARCH. H. TH. WIJDEVELD
ZAAL-INRICHTING

Ten gevolge van de overstroomingen zijn alleen op de bij de Nieuwe Handel-Maatschappij „Waalsteen" te Nijmegen aangesloten fabrieken 100 millioen gebakken en ongebakken steenen verloren gegaan. Daarbij komen nog de extra kosten van waterkeering en schade aan materiaal.

Een officieele enquête zal worden ingesteld voor de schade, welke is geleden door de steenfabrieken in het algemeen. Voor de overblijvende steenen der vorige campagne is een verhoogde verkoopprijs vastgesteld op een basis van *f* 25 per 1000 metselklinkers.

Nijm. Crt.

Dr H. P. BERLAGE.

Zondag 21 Februari a.s. zal Dr H. P. Berlage den leeftijd van 70 jaar bereikt hebben.

INGEZONDEN. *(Buiten verantwoordelijkheid van de Redactie).*

DE HEER J. H. DE GROOT EN DE CURSUS VOOR HOOGER BOUWKUNSTONDERWIJS.

Vóór enkele weken heeft de heer de Groot zijn meening over onzen Cursus gegeven, voor welk blijk van belangstelling wij hem hartelijk dank zeggen. Het ging in den vorm van een open brief aan onzen Voorzitter, den heer Jan de Meyer, waarin zoowel persoonlijke als zakelijke beschouwingen worden medegedeeld. De eerste heeft de heer d. M. beantwoord, — voor de tweede moge het Bestuur thans opkomen.

Men houde ons ten goede, dat wij daarin beknoptheid betrachten, — het is ons geen behoefte onze gevoelens wereldkundig te maken, noch een oordeel uit te spreken over de verdiensten van wie ook. Wij wenschen alleen enkele zaken recht te zetten, waaraan de heer de Groot een minder juiste voorstelling geeft. Wat door hem in de richting der juiste vormgeving op architectonisch gebied is gepresteerd, heeft ons Bestuur steeds hoog gehouden zonder echter de beteekenis van andere takken van kennis op den achtergrond te schuiven.

Beslist onjuist is de bewering, dat den heer de Gr. het vaderschap van onzen Cursus toekomt, wèl is het mogelijk, dat de stoot tot de oprichting mede door hem is gegeven. Ook wijlen prof. A. J. der Kinderen heeft altijd als zoodanig den heer W. Kromhout erkend.

Niettegenstaande de wisselingen in het lesrooster is door ons Bestuur aan den heer de Gr. steeds gelegenheid gegeven, zijn in wezen belangwekkende theorie aan de deelnemers bekend te maken.

Het inkorten van het aantal lessen is geschied in verband met nieuwe onderwerpen, die de aandacht vroegen; ditzelfde is ook bij andere Docenten moeten geschieden.

Wij hebben steeds voeling gehouden met de bouwkundige praxis, met de vraag-

stukken, die zich daarbij voordeden, — niet alleen volgens hetgeen wij zelf waarnamen, maar ook volgens de behoeften ons kenbaar gemaakt door de Club van Gediplomeerden en door de Deelnemers.
Verre zij het van ons te kort te komen in appreciatie der verdiensten hetzij van een Docent, hetzij van een Deelnemer. Die appreciatie is een gevoelskwestie: zooals de heer de Gr. zeer goed weet, geschiedt de al of niet toekenning van een diploma volgens het gezamenlijke gevoelen van alle Docenten, die op architectonisch gebied werkzaam zijn en is dit allerminst een zaak van het Bestuur en nog minder van den Voorzitter-persoonlijk.
Wij kunnen den heer de Gr. de verzekering geven, dat zijn te verschijnen werk over Contrapunt onze volle belangstelling zal hebben en dat aan zijne eventueele beteekenis voor onzen Cursus volle recht zal geschieden.

Namens het Bestuur:
W. J. M. VAN DE WIJNPERSSE,
Secretaris.

TECHNISCHE RUBRIEK.

GLAS ALS BOUWMATERIAAL. *(Slot.)*

DOOR P. LIESE. *(Overgenomen uit Zentr. bl. d. Bauverw.)*

Met al deze constructiewijzen, waaraan het glas ten grondslag lag, kon wel de lust tot bouwen met glas worden opgewekt en aan den glasbouw de weg worden gewezen, die nieuwe mogelijkheden ontsluit. Voor de hand liggend zou zijn het glas van de omhullende constructie vrij te maken, door en in zichzelf als bouwmateriaal heerschend te laten werken. Dat dit echter nog niet gebeurde, is minder te wijten aan de machteloosheid van den scheppenden bouwkunstenaar, als aan het materiaal, het glas zelve. Veel te weinig nog werd en wordt aan het glasmateriaal door de architecten aandacht geschonken. Een oorzaak hiervan is, dat het materiaal afschrikt; men is huiverig voor het licht breekbare, onbestemde, ongewisse van het materiaal. Wel trekt het geheimzinnige en de glans den kunstenaar en zet hem tot gebruik als versieringsmateriaal aan, echter niet tot vormgeving en opbouw der architectuur.
De exacte wetenschap moet hen, die zich voor glasbouw interesseeren en naar de toepassing zoeken, te hulp komen om te bereiken, dat het bouwen met glas iets vanzelfsprekends wordt.
Het moet mogelijk zijn, de evengenoemde bezwaarlijke eigenschappen, die de toepassing van glas in vele vormen in de architectuur tegenwerken en verhinderen, te overwinnen en van de glasindustrie is te vorderen, aan het bouwbedrijf een goed bruikbaar glasmateriaal te leveren. Glasfabrikanten en wetenschap kunnen samen het bouwglas vinden, dat van meer algemeene beteekenis bij het bouwen kan zijn. Het gaat er om het starre en tegelijk broze uit het materiaal te nemen en in velerlei betrekking de toepassings-mogelijkheid te verhoogen, zonder dat daarbij het lichtbrekings- en lichtverstrooiingsvermogen van glas wordt verontachtzaamd. De praktische toepassing van zulk glas vraagt, naast zekere normale eigenschappen de mogelijkheid tot spaarzame en praktische bouwwijze. Zou hiervoor een nieuwe glastechniek op wetenschappelijken grondslag in het leven moeten worden geroepen, dan mag dit geen beletsel zijn.
In den glasbouw sluimeren ongekende mogelijkheden — een nieuwe architectuur — een nieuw tijdperk — een nieuwe kultuur.

NASCHRIFT.

De groote ruimte van de Christias Sience Church in Park Zorgvliet te 's-Gravenhage van Dr. H. P. Berlage, wordt verlicht door in de lichtopenings gebouwde glazen bouwsteen. Aan dezen steen (ontwerp van Dr. Berlage zelve) is echter het broze en breekbare nog niet ontnomen. Het is gegoten glas zonder meer.

De toepassing is er dan ook nog niet een in de richting als schrijver bedoeld. Het zijn hier nog de raamopeningen, met glans bouwsteen bezet. De stichting van schrijvers artikel voert echter veel verder. G. W.

TERMOLITBOUW.

De termolitbouw, een uitvinding van den Russischen ingenieur Orlewski, is volgens berichten uit buitenlandsche vakbladen in Finland reeds sedert 20 jaar met succes toegepast en heeft na den grooten oorlog ook in Oostenrijk toepassing gevonden. De uitvinding betreft de samenstelling van een zaagselvulling voor spouwmuren, een vulling waarin zich geen ongedierte ontwikkelt, die niet rot, niet door nazakken holle ruimten vormt en onontvlambaar is. Ook wordt het materiaal gebruikt voor brandvrij pleisterwerk dat op houten wanden of houtweefsel goed hecht en niet scheurt. De vulling en de bepleistering, toegepast in verbinding met vakwerkbouw geven warme en gezonde, spoedig te bouwen en direct te betrekken huizen.
Het prepareeren van het zaagsel geschiedt door besproeiing met chemicaliën. Hierdoor wordt het beveiligd tegen ongedierte. De aldus toebereide massa wordt vermengd met ongebluschte kalk en gips. De in den vorm van kluiten op het bouwwerk aangevoerde kalk wordt vooraf door bestuiving met chemicaliën gebluscht. De mengverhouding is zoodanig gekozen, dat iedere enkele zaagselkorrel door daaraan hechtende kalk en gips omhuld wordt. Deze omstandigheid verhoogt de brandvrije eigenschap der massa en bewerkt verder, dat alle in het gebouw aanwezige vochtigheid door de vulling opgezogen wordt waarbij kalk en gips langzaam binden. Hierdoor wordt het aan muizen en ratten onmogelijk gemaakt in de massa te nestelen. De massa wordt dus droog in het werk gebracht.
Bij een proefgebouwtje in Duitschland werd voor de vakwerkwanden een dikte van 0.12 M. gekozen. De wanden waren aan de buitenzijde diagonaalsgewijze besloten en daarna aan de binnenzijde ter hoogte van ongeveer 0.50 M. in de horizontale richting, en dit deel dan met het mengsel gevuld. Met een stamper werd de massa vast aangestampt, het bovenvlak werd ruw gemaakt en op dezelfde wijze werden de volgende lagen aangebracht. De beschietingen werden beriet. De op de wanden aangebrachte basterdmortel kreeg een toevoeging van de hiervoren genoemde chemicaliën. Om het pleisterwerk poreus te houden wordt een hoeveelheid baksteenpoeder toegevoegd. Bij de aan het proefhuis genomen brandproeven moeten de goede eigenschappen van het materiaal gebleken zijn.
Over den levensduur van termolitgebouwen heeft men in Finland eenige ervaring. Volgens mededeelingen zou de vulling aangebracht tusschen twee wanden na acht jaar nog volkomen dicht en droog gebleven zijn.
Al zal termolit wellicht ten onzent voor den bouw van huizen weinig of geen toepassing vinden, het verdient toch als isolatiemateriaal wel de aandacht. Zaagsel, kalk en gips zijn goedkoope bouwstoffen. Of de chemicaliën ook goedkoop zijn blijkt niet uit de beschrijving, waarschijnlijk is dit het geheim van den uitvinder.
Voor isolatie b.v. van platte daken zou het termolit, dat ook een gering gewicht heeft, een welkom materiaal kunnen zijn. *N. R. Crt.*

SPOELINRICHTING VOOR EEN PRIVAAT.

Voor een uitvinding betreffende een spoelinrichting voor een privaat, bestaande uit een klepkast met reservoir uit één stuk, waarbij de werking rechtstreeks door het met de hand lichten van een enkele zelfsluitende klep wordt verkregen, is hier te lande octrooi aangevraagd door den heer Rudolf Feijen te Venlo.
Het doel der uitvinding is een eenvoudige spoelinrichting te verschaffen, waarmede een krachtige spoeling bereikt wordt met een naar verhouding gering water-

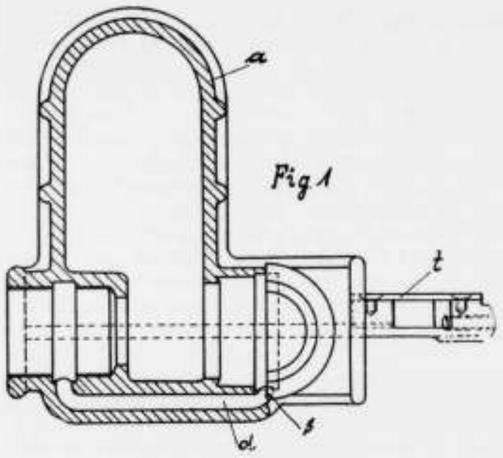

Fig 1

verbruik: het toestel is gemakkelijk te behandelen en behoeft geen of slechts zeer weinig reparatie, terwijl het door zijn geringe afmetingen onmiddellijk aan den closetpot kan aangesloten worden, waardoor een aanzienlijke besparing van materiaal en arbeid ontstaat en dus de aanschaffingskosten niet hoog zijn.

De uitvinding bestaat daarin, dat bij deze privaatspoelinrichting de druk van het toevoerwater werkt in de richting der aslijn van de klepstang, waardoor de klep altijd recht op hare zeting aankomt en een degelijke afsluiting verzekerd wordt na gebruik en dat de watertoevoerplaats heeft door het boveneinde der klepstang, waarvoor deze over een gedeelte der lengte is ingeboord en op den bodem dezer inboring van dwarsboringen is voorzien, die bij gesloten klep juist geheel vrijkomen voor toelating van water in het reservoir, en dat de klepstang aan haar boveneinde van een op zich zelf bekende dubbele werkbus is voorzien en in het buitendeel daarvan een verdund einde bezit, dat aan den watertoevoerdruk blootgesteld is, waardoor de druk op dat eindoppervlak en dus ook op de klep verminderd wordt, zoodat een geleidelijke sluiting der klep verkregen wordt en deze niet plotseling dicht slaat.

Het onderwerp der uitvinding is op de teekening nader aangeduid: figuur 1 geeft een doorsnede van de enkele klepkast met reservoir volgens de lijn A-B van fig. 2, terwijl fig. 2 een langsdoorsnede voorstelt van het geheele toestel. Het toestel bestaat uit een ijzeren kast a, welke aan één zijde aan de bestaande waterleiding b en aan de andere zijde met den uitlaat c aan den closetpot verbonden is.

Om met een naar verhouding gering waterverbruik een krachtige spoeling te bereiken, is de waterdoortocht voor afvoer naar den closetpot (bij i) grooter gemaakt dan de doortocht van het reservoir (bij n).

De klepstang e is aan haar boveneinde, de watertoevoerzijde n over een bepaalde lengte ingeboord en op den bodem dezer inboring van dwarsboringen P voorzien, die, wanneer de klep tegen haar zitting aanligt, juist geheel vrijgekomen van den bodem der pakkingkamer van de werkbus h om water in het reservoir toe te voeren. Tijdens het spoelen regelen deze dwarsboringen den watertoevoer, daar zij na het plotseling leegloopen van het reservoir gedurende het langzaam sluiten der klep, geleidelijk meer openen.

Het boveneinde der klepstang e is van kleiner diameter dan het overige gedeelte; deze overgang vindt plaats in een dubbele werkbuis g. H., waarvan het binnengedeelte zich op het dikke deel en het buitengedeelte zich op het dunne uiteinde van de klepstang e bevindt; tusschen deze twee deelen der werkbus is rond het dunne eind der klepstang een holte f aanwezig. Door de vermindering in diameter van de klepstang wordt bereikt, dat de druk van 't toevoerwater slechts werkt op het kleine oppervlak n in plaats van tegen een oppervlak van de grootte der klepopening bij i, waardoor de klep langzaam zal sluiten.

Aan de kast a is een kanaal d aangebracht, dat in den uitlaat c bij S uitmondt en

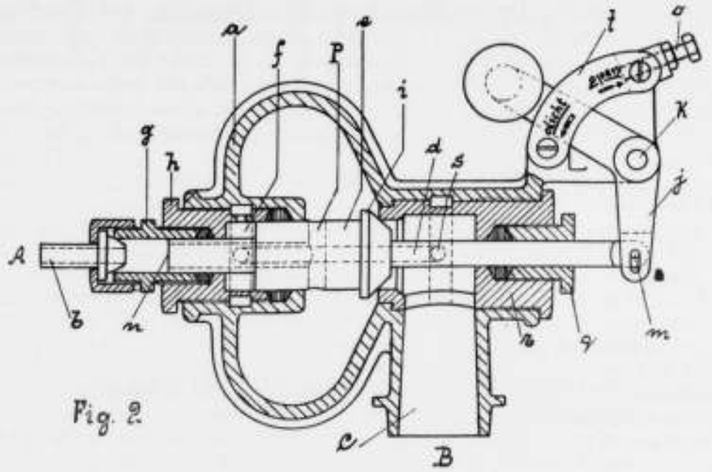

Fig. 2

ten doel heeft, eventueel zich verzamelende lucht en lekwater van uit de holte f te voeren naar den uitlaat c.

Onder de klep r bevindt zich de klepstift, die bij m gekoppeld is aan een arm van den bedieningshefboom j, welke draaibaar aan den uitbouw van de kast a in K is aangebracht en met zijn anderen arm langs een aangeschroefd plaatje t, dat de aanduidingen „dicht" en „open" draagt, bewogen wordt.

De bovengenoemde klepstift vindt geleiding en afdichting in een werkbus q, die evenals de beide deelen der werkbus g-h van geschikt pakkingmateriaal voorzien is. Om het waterverbruik nauwkeurig te regelen is bij o een stelschroef aangebracht, die de uitslagwijdte van den hefboom j begrenst en dus de mate van opening der dwarsboringen P en van de klep i bepaalt.

Voor de bediening behoeft alleen het handel j op „open" gezet te worden, de klep i wordt dan gelicht, het reservoir wordt plotseling geledigd, hetgeen een krachtige spoeling geeft, terwijl daarna automatisch en langzaam de klep gesloten wordt door den druk op het eindoppervlak n der klepstang, waarbij het handel j vanzelf op „dicht" terug komt.

Gedurende dit sluiten heeft de naspoeling plaats met water, dat door de geleidelijk zich verder openende dwarsboringen P stroomt. De te overwinnen druk bij de bediening wordt dadelijk na het lichten der klep verminderd als gevolg van de verhouding der doorsnede bij i en n van de klepstang, waarbij slechts het dunne einde dier stang aan den toevoerdruk blootgesteld is.

VRAGENRUBRIEK.

Onze medewerker de heer S. Jessurun de Mesquita deelt mede, dat de gelegenheid bestaat vragen te stellen de grafische kunst betreffende. De vragen zullen in deze rubriek beantwoord worden.

HET RIJKSMUSEUM.

Van de Commissie voor den Foto-verkoop mocht het Rijksmuseum ten geschenke ontvangen een kapitaal stuk van den Nederlandschen meester Willem Buytewech, die omstreeks 1591 te Rotterdam werd geboren. Het is, zooals Buytewech dit gaarne deed, een symmetrische compositie. Vier figuren in de openlucht, deels

zittend, deels staande, bij een tegen den wand van een tuinhuis aangebrachte fontein. De figuren bezitten al de zwierige aanzienlijkheid, waarmede Buytewech zijn personnages uitdoscht. Een familie-wapen dat nog niet is ontcijferd schijnt op een portretstuk te duiden, terwijl de geheele opvatting van het gegeven meer doet denken aan de afbeelding van de een of andere scène uit een blijspel. Over het eigenlijke onderwerp, dat nog een raadsel is, zullen vermoedelijk verdere onderzoekingen meer licht brengen. *(Handelsblad).*

EEN EIGENAARDIG MUSEUM.

Dit voorjaar wordt te Compiègne een eigenaardig museum geopend onder den titel „La voiture à travers les âges". Het zal een overzicht geven van de ontwikkeling van het voertuig: men zal er middeleeuwsche draagkoetsen zien, rijke met goud versierde statiekarrossen uit de 17de en 18de eeuw, en ook de eerste houten rijwielen, waarop onze grootvaders zich bevend in evenwicht hielden. Het museum wordt gevestigd in het „Palais national". *(Handelsblad).*

DE VER. VAN NEDERL. BEELDENDE KUNSTENAREN.

Het *Handelsblad* schrijft:
Te Amsterdam is opgericht „De Vereeniging van Nederlandsche Beeldende Kunstenaren", welke ten doel heeft op heel aparte wijze het contact tusschen kunstenaar en publiek tot stand te brengen. Als kunstenaarsleden zijn toegetreden: M. Adamse, H. J. Bendien, P. Böhncke, R. Bremmer, Johan Buning, J. H. Fekkes, Otto Hanrath, Ch. Hassoldt, Johan van Hell, Jan Heyse, J. J. Isaäcson, F. G. Koster, Dirk Kruizinga, Sal Meyer, D. B. Nanninga, J. Nieweg, Dirk Nijland, A. Rädecker, J. Rädecker, Wout Schram, Walter Smith, Jan Visser en Wilm Wouters.
Bestuurderen in functie gekozen: Jan Visser, voorzitter; D. B. Nanninga, vicevoorzitter; Otto Hanrath, secretaris en Walter Smith, penningmeester.
Het secretariaat der vereeniging is gevestigd Jac. Obrechtstraat 65.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

DE SCHETSPLANNEN VOOR HET OPERA-GEBOUW TE AMSTERDAM.

TOELICHTING. MOTTO: „WAGNER". ONTWERP ARCH. Ir. J. GRATAMA.

Situatie. Ontwerper meent, dat het Opera-gebouw met zijn gevel aan de van Baerlestraat moet liggen, mede door de omstandigheid, dat het restaurant productief moet zijn en dus aan een drukke verkeersweg dient te liggen.
Het terrein wordt beheerscht door 2 assen, één loodrecht op het Rijksmuseum en één loodrecht op het Concertgebouw. Plaatst men het Opera-gebouw aan de verlengde Honthorststraat, dan verdeelt men de groote en mooie openheid van het terrein te veel in kleinere pleinen, daar de kant aan de van Baerlestraat te onregelmatig is om open te blijven. Waar Burgemeester en Wethouders de wenschelijkheid van zoo groot mogelijke openheid hebben uitgesproken, leek het ontwerper het beste, alleen de van Baerlestraatkant te bebouwen, en vanaf de verlengde van de Veldestraat tot aan het Rijksmuseum een groot open terrein als park te behouden.
De uit den aard van het gebouw kleinere voorgevel ligt aan een ondiep plein tegenover het Concertgebouw, de grootere monumentale achtergevel aan het grootere park.
Voor een fraai, open effect is, in aansluiting aan het echt Amsterdamsch karakter als water-stad, voor de achtergevel een groote vijver ontworpen. Voor een goede uitwerking van deze gedachte is het volgende gewenscht:

1. de scherpe hoeken bij de Museumstraat worden afgerond;
2. door veel boomen en heesters wordt de vorm van het park Paulus Potterstraat en idem Joh. Vermeerstraat-Honthorststraat sterker aangeduid;
3. het ontworpen van Heutzmonument moet laag blijven, bijv. niet hooger dan 3 M. Van uit de hooger gelegen poort van het Rijksmuseum overziet men dan het geheele terrein tot aan de achtergevel van het Opera-gebouw;
4. de uitspringende hoek van Baerlestraat-Gabriël-Metsustraat wordt afgesneden tot aan het verlengde van de Lairessestraat;
5. als evenwicht tegenover deze hoek wordt de uitbreiding van het Stedelijkmuseum dusdanig, dat op den hoek: v. Baerlestraat-Museumplein een niet laag gebouw geplaatst wordt bijv. ± 15 M. hoog aansluitend eventueel bij lagere gangen en expositie ruimten;
6. De ingang van het Concertgebouw, zijde Lairessestraat, wordt met 3 bogen verbonden aan een nieuw gebouw, eventueel woonhuis, kantoor of nieuwe politiepost; hierdoor krijgen èn het J. W. Brouwerplein èn het Concertgebouwplein een beter karakter.

De bebouwing. De moeilijkheid van de 2 hoofdassen van het terrein, die verschillend zijn, is opgelost, door in het snijpunt der assen in het Opera-gebouw de overgang te maken van traphal tot zaal.
Verder is er naar gestreefd zoowel om het Concertgebouwplein, als aan het park een volkomen evenwichtige, symetrische bouw te maken.
In de as van het Concertgebouw ligt de as van de hoofdingang; de as van het tooneel en de bijgebouwen ligt in de as van het park.
Door een ombouwing links met étagewoningen en flat-woningen, en door winkels

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

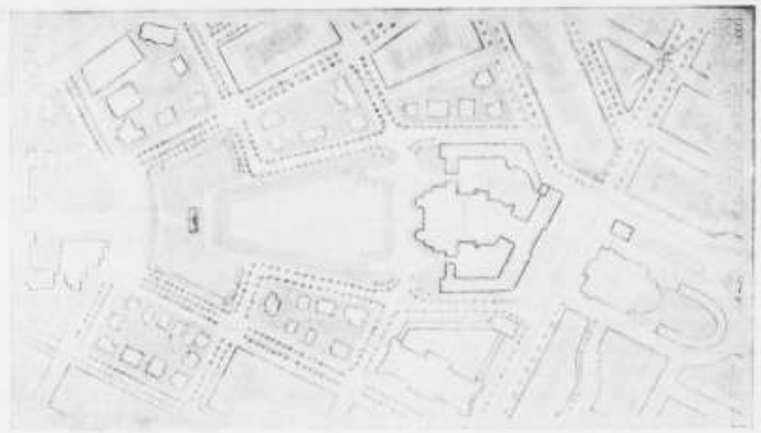
REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

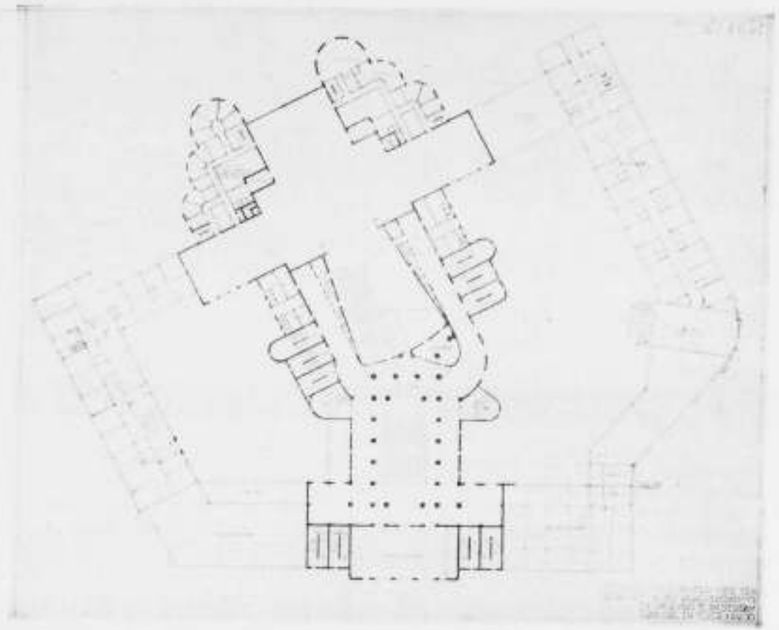
30E JAARGANG
27 FEBR. 1926 No 9

SCHETSPLAN OPERA-GEBOUW. SITUATIE. MOTTO: „WAGNER" Ir. J. GRATAMA

met bovenwoningen aan het Concertgebouwplein; en rechts door étagewoningen, een flink hotel en door een restaurant met bovenzalen eveneens aan het Concertgebouwplein, wordt de grond productief gemaakt en wordt tevens de onregelmatigheid van het Opera-gebouw met zijn 2 verschillende assen geheel aan het oog onttrokken. Alleen op groote afstand kan men iets van den onregelmatigen binnenbouw zien, en dan nog zeer weinig. Namelijk in de van Baerlestraat vanaf het midden van het Stedelijk Museum, en vanaf de Lairessestraat ter hoogte van het gebouw Lindeteves-Stokvis beginnen de zaal en het tooneel zichtbaar te worden. Zoowel door gebouw A, als door gebouw B. is een en ander niet in het minste van belang.
Ter markeering van de bocht in de Gabriël Metsustraat en als gezichtspunt van de Lairessestraat is een dikke toren van 10 bij 10 M. ontworpen, waarin de toegang tot de zalen boven het restaurant en waarin 5 schildersateliers zijn ontworpen.
Het complex is dusdanig ontworpen, dat hotel, restaurant en Opera-gebouw om den tuin heen liggen en onderling verbonden zijn; één centrale keuken kan dus alles bedienen.
De moeilijkheid: de 2 verschillende assen in het gebouw, acht ontwerper opgelost doordat van uit de groote traphal naar de zaal toe een regelmatig gezicht is behouden: de overgang der assen vindt plaats bij den middeningang der zaal. Hier, waar de bezoeker stil moet staan om de deur te openen, is het niet hinderlijk, dat hij zijn loopen in richting moet veranderen.
Overigens spreken de teekeningen voldoende voor zich zelf.
Over de hoofdtrap gaan de bezoekers voor zaal en 1e balcon; 2e en 3e balcon hebben elk links en rechts een trap; verder hebben de zaal en de 3 balcons elk 2 noodtrappen. Deze komen uit in de binnenterreinen, met open toegang naar de poorten in de achtergevel.
De te gebruiken materialen in den bouw moeten later bepaald worden, overeenkomstig de beschikbare fondsen; evenzoo de behandeling van het interieur. Daarom is deze zeer schematisch op de doorsnede aangegeven.
Het groot aantal zitplaatsen in de niet-groote zaal eischt groote en diepe balcons, en een groote hoogte van de zaal; dit lijkt ontwerper niet gewenscht, maar het was hier noodzakelijk, in verband met den voorgeschreven vorm en grootte der zaal en het groot aantal zitplaatsen.

SCHETSPLAN OPERA-GEBOUW. ZAALPLAN. MOTTO: „WAGNER" Ir. J. GRATAMA

De balcons zijn dusdanig ontworpen, dat alle bezoekers goed over elkaar heen kunnen kijken en dat zij allen de belangrijke punten A., B. en C. van het tooneel en achter tooneel kunnen zien.
De kubieke inhoud van het gebouw bedraagt ongeveer 143000 M³.
De kubieke inhouden der ombouwing bedragen ongeveer:

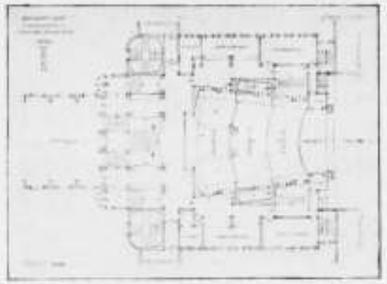
Winkels met bovenwoningen . .	8900 M³.
Woningen in den linkervleugel . .	18200 „
Restaurant met bovenzalen . . .	7700 „
Hotel	35000 „
Toren boven de kap	2000 „
Tezamen . .	71800 M³.

De inhouden zijn berekend vanaf bovenkant houten fundeering. Deze is gerekend te liggen op 0.50 M. — A.P. = 1.20 M. — straat.

SCHETSPLAN VOOR HET OPERA-GEBOUW. MOTTO: „DE ZEVEN". ARCHITECT J. M. VAN DER MEIJ.

Van dit ontwerp is geen toelichting bij de redactie ingekomen, zoodat alleen de daartoe verstrekte teekeningen gereproduceerd konden worden. De afbeeldingen staan op de volgende bladzijde.

SCHETSPLAN OPERA GEBOUW. SITUATIE EN ZAALPLAN ARCH. J. VAN DER MEIJ
MOTTO: „DE ZEVEN".

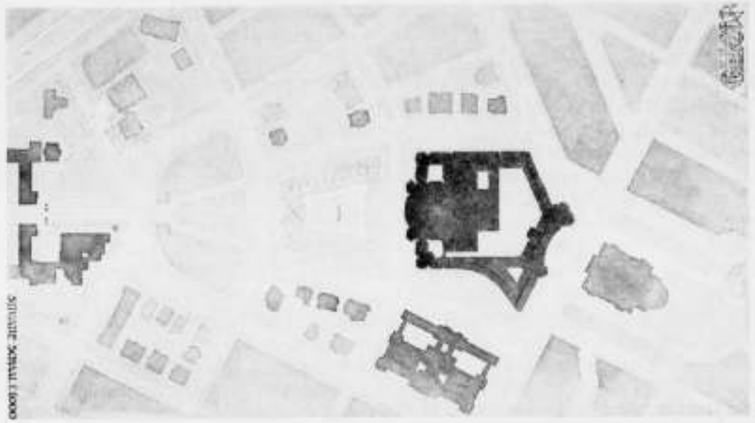
TOELICHTING. MOTTO: „LOHENGRIN-MOTIEF".
ONTWERP ARCH. Dr. Ir. D. F. SLOTHOUWER.

Hierbij behooren:
1 situatie, schaal 1 : 1000.
4 gevelwanden, schaal 1 : 500.
2 plattegronden, schaal 1 : 200.
1 lengtedoorsnede, schaal 1 : 200.
1 schematische dwarsdoorsnede, schaal 1 : 200.

De geprojecteerde gebouwen zijn op de situatie aangegeven in oranje, de bestaande in lichtbruin.
Er wordt slechts een gedeelte van het IJsclubterrein bebouwd en wel het zuidwestelijk gedeelte tot aan een te maken verbindingsstraat tusschen Teniersstraat en van de Veldestraat. Het overblijvende gedeelte wordt bestemd voor openbaar park, waarin een vijver is gedacht. De indeeling van dit park is zeer voorloopig aangegeven, terwijl voor de wijziging van het plein achter het Rijksmuseum de hoofdlijnen, door de Gemeente voorgesteld, zijn overgenomen.
De met dubbele arceering aangegeven blokken der bestaande bebouwingen zijn voorgestelde wijzigingen, waarvan de verbreeding der Hobbemastraat reeds door de Gemeente is aangegeven. Ook verschillende trottoirverbreedingen zijn van de Gemeente overgenomen, terwijl de voorgenomen aanbouw aan het Stedelijk Museum is geteekend volgens de voorloopige plannen der Gemeente.
De hoek van Baerlestraat-Gabriël Metsustraat is teruggebracht in de rooilijn van het Jan Willem Brouwersplein, terwijl de Jan Willem Brouwersstraat is verbreed, zoodat ook aan die zijde van het Concertgebouw een beplanting mogelijk is als aan de andere zijde.
Het geprojecteerde gebouwencomplex, bestaande uit Operagebouw, Operarestaurant (enkele arceering), Hotel (kruisarceering), Bijgebouw (dubbele arceering) en Magazijngebouw (dubbele kruisarceering) is op drie hoofdassen gecristalliseerd. De Opera als het belangrijkste gebouw ligt in de hoofdas van dit geheele stadsplan n.l. de as van het Rijksmuseum, in de as van het Concertgebouw ligt het Hotel, terwijl het Operarestaurant in de as van het Stedelijk Museum is gelegen.
Dit laatste denkbeeld, terwille waarvan de aldaar aanwezige weg, Museumplein, wordt omgebogen, is voortgekomen uit de overtuiging dat, na een symmetrischen aanbouw aan het Stedelijk Museum, bijv. in den voorgenomen vorm, de as daarvan sterker zal spreken en dat het naar de zuidzijde zeer op den voorgrond zal komen, waardoor het een onmogelijk te verwaarloozen element wordt in de geheele compositie der gebouwen daar ter plaatse.
Zou men bezwaren gevoelen tegen het in noordelijke richting ombuigen van dezen

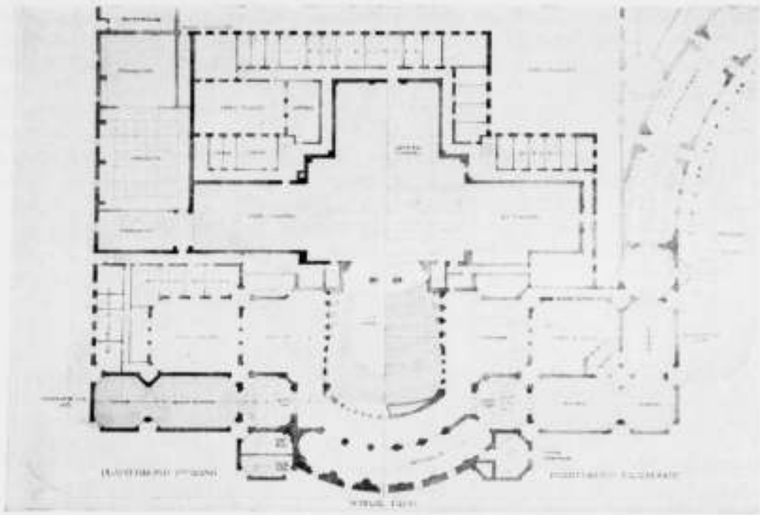
weg dan kan aan deze bezwaren tegemoet gekomen worden door den weg recht door te trekken, waarbij echter eenige m. i. belangrijke voordeelen van het hier overgelegde plan verloren zouden gaan: het Operarestaurant zou een langgerekt lokalencomplex worden, terwijl nu juist de gebogen vorm zoowel binnen als buiten een meer karaktervol geheel geeft en ook de tuin van het Operarestaurant zou minder gesloten worden. Bovendien zou het nu naast het Hotel geprojecteerde hotelrestaurant, dat ook door de verbetering van de Jan Willem Brouwersstraat een goede ligging krijgt, moeten vervallen. Maar het belangrijkste is dat dan het verband met het Stedelijk Museum vrijwel verloren zou gaan, evenals het nu aangegeven gesloten stadsbeeld van de zijde van het Rijksmuseum.
Het Hotel is zoowel wat plan als opbouw betreft als geheel schetsmatig op te vatten, aangezien hier voorloopig alle gegevens ontbraken. Met het oog op den verschillenden stand der assen van Rijksmuseum en Concertgebouw is, eenmaal aangenomen dat de Opera in de as van het eerstgenoemde gebouw zal liggen, een hooge bebouwing tegenover het Concertgebouw gewenscht, waarvoor, ingevolge de mededeeling op de vergadering van 12 November 1925, een Hotel is gekozen.
Aan dit Hotel sluit aan de noordzijde het hotelrestaurant aan, waarvan de ligging reeds hierboven is aangeduid, dat in directe verbinding kan staan met het Operarestaurant en waarvan de daaronder gelegen keukens gecombineerd kunnen worden. Het Operarestaurant staat in directe verbinding met de foyers van het Operagebouw, zoodat het buffet van den foyer door een lift verbonden kan worden met de keukens van het restaurant.
Aan de andere zijde sluit het Hotel aan bij het Bijgebouw, waarvan de bestemming nader is te bepalen. Hierin zouden ateliers en winkels voor aanverwante bedrijven (zie Memorie) kunnen worden ondergebracht, terwijl ook te denken valt aan garages en verdere dienstruimten van het Hotel. Voor de talrijke operabezoekers van buiten de stad zijn ruime garages zeker gewenscht. Deze zouden eventueel toegankelijk kunnen zijn door de aangegeven poort vanaf de ruime open binnenplaats, die tusschen Opera en Hotel is geprojecteerd.
Naast het Bijgebouw sluit aan het Magazijngebouw, dat eventueel in het Operabouw kan worden opgenomen en dat bij de verdere toelichting zal worden besproken.
Het Operagebouw biedt plaats, zooals op de teekening aangegeven, aan 1910 personen, wier plaatsen, behalve voor den bovensten rang, zijn gehouden binnen de in het programma aangegeven lijnen.
Ingevolge het programma is een combinatie van het amphitheater- en van het logesysteem toegepast. De plaatsen zijn verdeeld over de zaal en vier rangen, waarvan de derde en de vierde rang bij elkaar aansluiten.
De korte voorbereidingstijd heeft een diepgaande studie der plaatsindeeling niet toegelaten; voorloopig is hier de mogelijkheid aangegeven van het aanbrengen van parketloges in de zaal, waarvan de afscheidingen op leuninghoogte bedoeld zijn. Dit is ook het geval met de loges op de zijbalcons van den eersten rang, terwijl de middenloges van dien rang hoogere afscheidingen kunnen hebben.
De zaal ligt gemiddeld op 5 M. boven de straat, hetgeen eventueel terug te brengen zou zijn op 4 M., ook al omdat met het oog op de economie van het plan geen groote vestibule onder de zaal is aangebracht. Deze ruimte zou gebruikt kunnen worden voor de verschillende technische voorzieningen als verwarming, luchttoevoer, enz. Ook is eventueel hierbij te denken aan ruimte voor het aanbrengen van een plancher als bedoeld in de Memorie.
De vijf hoofdingangen van het gebouw geven toegang tot een eenvoudige vestibule, welke op 60 c.M. boven de straat ligt en waar zich de plaatsbureaux bevinden. Deze vestibule is aan de uiteinden verhoogd tot 1.50 M., vanwaar zoowel de hoofdtrappen als die naar de 2de en hoogere rangen bereikbaar zijn. Deze laatste

SCHETSPLAN OPERA-GEBOUW. SITUATIE. Dr. Ir D. F. SLOTHOUWER
MOTTO: „LOHENGRIN-MOTIEF"

hebben ook met het oog op het uitgaan een directe verbinding met de straat. De hoofdtrappen voeren naar de zaal en naar den eersten rang terwijl zij tevens toegang geven tot de foyers, die op 3 M boven de straat zijn geprojecteerd. Links is een rookfoyer gedacht, die eventueel na het aanbrengen van een aparte ingang, als zaal te verhuren zou zijn. Rechts is de groote foyer met het buffet gelegen. De eerste rang zal dus anderhalve trap moeten dalen om deze foyers te bereiken. Dit geldt voor 323 personen. Doch voor dezen rang is een ruime wandelgang aan den voorgevel geprojecteerd waar noch gerookt, noch gegeten of gedronken wordt. De 755 personen uit de zaal bereiken de foyers door een trap van slechts 2 M. hoog. De directe verbinding van den grooten foyer met het Operarestaurant maakt het gemakkelijk tafels te reserveeren, terwijl bij groote uitvoeringen ook in de entr'actes maaltijden geserveerd kunnen worden. Voor het geval dat men het onaangenaam zou vinden na afloop der voorstelling door den leegen foyer naar het restaurant te gaan is vanaf de rechter vestiaire een kleine verbindingsgang geprojecteerd.
Aan het Operarestaurant is een ruime terrastuin verbonden, die op 2 M. boven de de straat is gedacht.
Voor de vestiaires in het Operagebouw zijn groote ruimten aangegeven, teneinde een radiale opstelling mogelijk te maken.
Voor den tweeden rang is in deze ruimten een buffet gedacht, terwijl voor den derden en vierden rang aan den voorgevel een foyer met buffet is geprojecteerd. Eventueel zijn in de ruimten der vestiaires, in aansluiting aan de trappenhuizen eenige liften aan te brengen voor oude of gebrekkige bezoekers.
Op de doorsneden is het aspect der zaal schetsmatig aangegeven. Het is de bedoeling om, zooals bijv. in de Volksbühne in Berlijn door Oskar Kaufmann, de wanden geheel met behoorlijke houtsoorten te betimmeren, terwijl van een architectuur in den ouden zin van het woord, geen sprake zal zijn. Inplaats van de avantscène loges zijn hier gepanelleerde wanden bedoeld, waar bijv. in nissen groote candelabres zouden kunnen worden aangebracht. Inplaats van de vroeger traditioneele middenkroon is een inrichting voor het aanbrengen van zoeklichten gemaakt.
Voor de tooneelruimten zijn de geeischte afmetingen aangehouden. De aangegeven dienstruimten tezamen met de bureauruimten beslaan per verdieping, zonder de gangen, ongeveer 800 M²., hetgeen dus, verdeeld over 3 verdiepingen volgens

SCHETSPLAN OPERA-GEBOUW. ZAALPLAN. Dr. Ir. D. F. SLOTHOUWER
MOTTO: „LOHENGRIN-MOTIEF"

het programma vereischt en op de lengte-doorsnede aangegeven, voert tot een gezamenlijk oppervlak van ongeveer 2400 M².
Daar in het programma uitdrukkelijk is aangegeven, dat deze dienstruimten een hoogte moeten hebben van 3 à 3.50 M. dient ook nog gerekend te worden op die ruimten, welke een grootere hoogte vereischen. Zooals op een der vergaderingen met de Jury geantwoord is op een besbetreffende vraag zullen de zijtooneelen zeker niet gebruikt mogen worden voor opberging van coulissen en requisieten. Het zal mogelijk moeten zijn de zijtooneelen in te richten voor schiebebühnen, zooals b v. in Duisburg. Daarom is in directe aansluiting een Magazijngebouw geprojecteerd, waarin alle mogelijke berging, bijv. ook van groote stukken mogelijk zal zijn. Tevens zouden daarin bijv. een probeertooneel, een balletzaal, een koor-repetitiezaal kunnen worden ondergebracht. Ook voor een goede timmermanswerkplaats blijkt een groote hoogte gewenscht. Bovendien heeft men in alle moderne theaters in Duitschland een zgn. Prospektmagazin, een diepe schacht, waarin een lift loopt en waarin de achterdoeken, die zeker langer dan 20 M. zijn, worden bewaard. Deze laatste ruimte zou eventueel onder het tooneel gevonden kunnen worden. Maar in ieder geval lijkt het gewenscht in de mogelijkheid van groote bergruimten te voorzien, waartoe dan het aangegeven Magazijngebouw kan dienen.
Men zou kunnen aanvoeren, dat deze ruimten niet in het programma verlangd worden, waartegenover staat dat verschillende noodzakelijke ruimten niet afzonderlijk vermeld worden.
Mocht intusschen zonder al deze ruimten kunnen worden volstaan dan zouden hier verdere bijgebouwen kunnen worden geprojecteerd.
Van de verdieping gelijkstraats van het Operagebouw is op de overgelegde plattegronden alleen de vestibule aangegeven, terwijl hierboven verschillende ruimten genoemd zijn, die daar zijn ondergebracht. Overigens is deze verdieping noodig voor de verschillende technische installaties, zooals eventueel de machinekamer voor de gelijkstroominstallatie, accumulatorenkamer, luchtverversching enz. enz.

De verwarmingskelder behoeft waarschijnlijk slechts weinig verdiept te worden, zoodat daaraan niet speciaal de aandacht is geschonken.
Voor de bureauruimten is een ingang direct van de straat te maken, overigens komen verschillende ingangen uit op de binnenplaatsen.
Wat de hieronder volgende inhoudsmaten betreft moge opgemerkt worden, dat hier inderdaad de totaalinhoud tot op de houten fundeering is berekend, hetgeen dus wil zeggen, dat ook de kapruimten geheel zijn meegerekend. Voor een kostenberekening dient hierop de aandacht gevestigd te worden.

Het Operagebouw met inbegrip van alle dienstruimten, doch zonder de foyers . .	140.764 M³.
De Foyers	11.144 „
Het Operagebouw totaal.	151.908 M³.
Het Operarestaurant	19.049 „
Het Hotel met inbegrip van het hotelrestaurant.	54.548 „
De Terrassen der restaurants	p. m.
De Bijgebouwen	13.535 „
Het Magazijngebouw	16.874 „

In deze toelichting, hoe onvolledig ook, dient het een en ander gezegd te worden over de architectuur hoewel het ontwerp nog niet veel verder is gekomen dan een voorloopige groepeering der massa's. Hierbij is bewust gestreefd naar tegenstellingen omdat daardoor, ook bij een zeer eenvoudige uitvoering in baksteen, een belangwekkend geheel is te bereiken.
De geweldige massa's der tooneelruimten kunnen een groote werking hebben juist gezien over het restaurant of de bijgebouwen heen. Het Hotel is zoo gelegen, dat men aan weerszijden daarvan het Operagebouw juist van achteren of vrijwel van opzij te zien krijgt. Alle dienstruimten rondom de tooneelen met nooduitgangen en brandtrappen kunnen door de ombouwing onzichtbaar blijven en dus ook uiterst eenvoudig in de uitvoering zijn.
In aansluiting bij de groote baksteenwanden dient een dakbedekkingsmateriaal van een sterk karakter gekozen te worden, waarbij gedacht is aan metalen als koper en lood of aan kleurrijke leisoorten.
Ook wat betreft de kleuren zijn de hierbij overgelegde gevelwanden slechts als zeer voorloopige schetsen op te vatten.
Amsterdam, 31 December 1925.

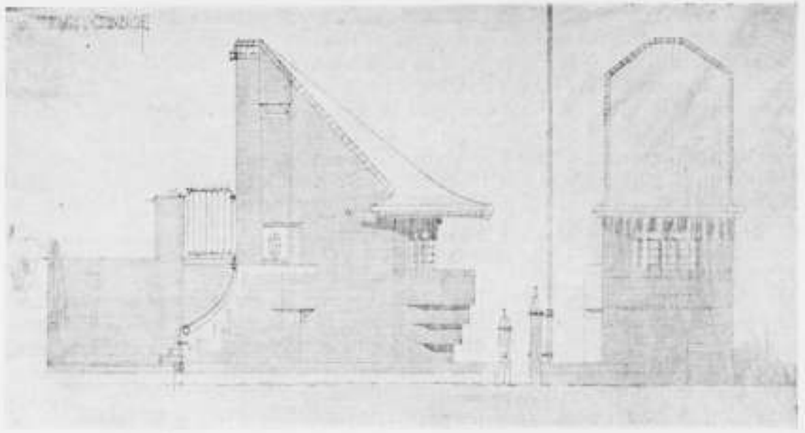
VIJFTIG JAREN NEDERLANDSCHE KUNST.

KUNST AAN HET VOLK IN HET SUASSO-MUSEUM.

De literatuur vormde de avant-garde. In den beginne was het woord! Het woord voerde tot bezinning en afkeer van de verstarring der dogmatici, classici, slappe romantici enz. Het woord bleek het eerste vatbaar voor verruiming en werd aldra het schoon gedrukte woord. Door het woord kwam men tot de daad. En de daad werd architectuur, muziek, meubelkunst enz.
Wel kwam de daad hortend, stootend met hevige vlagen soms, hetgeen psychisch misschien te verklaren is doordat men de natuur weer wilde zien, maar het nochthans niet kon. Verlost wilde men zijn uit de muffe binnenkamer-atmosfeer, uit de vochtig riekende Zondags-kamers met hoezen op de stoelen en de brandende zon op de neergelaten stores.
Men wilde wat anders zonder zich nauwkeurig bewust te zijn wat dit andere dan wel zijn moest. Het was er ook niet, dies trok men naar buiten, nam een bad in de natuur, dewelke nog steeds was als voorheen: ongerept en van een majesteitelijke pracht.

Dan kwam Van Deyssel, die met „virtuoos-geweld van den taalbestormer" (Querido) zijn medemenschen het grootsche leven weer trachtte te beelden.
Wij herinneren ons — misschien wat moeilijk — weer een Gorter; de beminnelijke naïviteit van een Perk. Naast de tachtigers stonden in streven verwant: de Hagenaars met dien grooten eenzame, Jozef Israëls, in wien het natuurgevoel dieper accenten aansloeg. Minder hevig dan de Barbizonners, voerde hun verheerlijking van de natuur tot een passievolle wedergave van het geziene zonder meer.
Na de levenszinnelijkheid der Hagenaars kwam de levensvergeestelijking. Het realisme werd van louter natuurgenieting tot natuurver-beelding en zoodoende symbool van de innerlijke werkelijkheid.
Daar naast, we hebben het tot vervelens toe gehoord, kwam de reactie van buitenaf. Engeland!
De voorgangers kwamen, die wij nu al eens om hun houterig rationalisme smalend bejegenen. Men ging toegepaste kunst maken, batikte dassen en teacosies of een boekomslagje voor een artistieke tante, ging langs 's Heeren wegen in dik fluweel en verhelderde zich het aanschijn met baarden en lange haren. Dit werden de jaren dat men aan kunstnijverheid deed en het gemeene bloemetjes-behang achterste voren op de wanden plakte. Men las ijverig de Kleine Johannes en Claims of Decorative Art. Het pièce de résistance was de hobbezak.
Toch heeft men toen in stilte een ontzaggelijke massa-arbeid gepresteerd en het is goed dat de tentoonstelling van Kunst aan het Volk ons dit weer even wil herinneren.
Met het bekende „la fin justifie les moyens" voor oogen zou men dan ook geneigd zijn tot loven en prijzen m.a.w. de daad voor lief te nemen. Niet alzoo in ons weekblad. Want per saldo is deze heele tentoonstelling — de beeldhouwkunst in zeker opzicht uitgezonderd, omdat daar tenminste naar een overzichtelijk geheel werd gestreefd — een wonderlijk mengelmoesje, dat meer lijkt op een met kunst en vliegwerk bijeengeraapte verzameling, dan een door ernstig overleg en met inzicht geordend overzicht.
Zoo goed als alles is geforceerd, vanaf het salonameublement uit 1875, waarin de jeugdige schoone met haar crinoline net niet paste, tot aan het heerlijk onlogische meubel van De Klerk, dat het typeerende van dezen tijd net niet is.
Daartusschen zijn in hokjes afgezonderd, een gothisch ameublement van Dr. Cuypers; een buffet in den vorm van een huisorgel van Dr. Berlage (daar was van dezen voorganger toch waarachtig wel iets rationeelers te vinden dan dit nog geheel in 19ᵉⁿ eeuwschen geest ontworpen pronkstuk); verder het bekende kamertje van Penaat: het meer verfijnde rationalisme van Van den Bosch: dan Lion Cachet, prachtige materiaalbewerking. Perzische kussens, een rooktafeltje voor een of andere pasja bij elkaar in een opstelling, waar een etalage van Vroom & Dreesman het glansrijk van wint. Dan zijn er nog fijne mahonie-meubelen naar ontwerp van De Bazel, het geheel strak, beheerscht en koel benevens de om eigen rust worstelende eetkamermeubelen van De Klerk.
Daaromheen kwistiglijk verspreid in veel te hooge vitrines, glaswerk van Copier, de Bazel en het nieuwste van Berlage, prachtig turkoïze kommen van Nienhuis en de fijne gespikkelde mosschotel van Lanooy. Aan de wanden affiches waaronder een opmerkelijke van Konijnenburg met zeer vreemde cartouche-vormen. Dan foto's van moderne Amsterdamsche bouwkunst, eerst de Pijp en eindigend met de bekende werken van onzen gebenedijden tijd.
Zoo is deze tentoonstelling een gemoedelijk allegaartje geworden. Moge er dus van eenheid in opbouw en continuïteit van het geëxposeerde niet veel goeds te zeggen zijn, dan toch kan met erkentelijkheid worden getuigd, dat onze moderne kunsten langzamerhand geworden zijn tot machten, die meetellen, zelfs al laat de door velen aangekondigde en weer door anderen reeds luidruchtig verkondigde

ARCH. P. KRAMER — BOOTHUISJE LYCEUM-BRUG TE AMSTERDAM

nieuwe stijl zich voorloopig nog wachten. En juist bij het henen gaan van de tentoonstelling moest ik er onwillekeurig aan denken, hoe over b.v. 500 jaren het nageslacht zal oordeelen over deze onze kunstomwenteling in 40 à 50 jaren.
Mogelijk verhaalt dan de kunsthistoricus van dat handjevol idealisten, die omstreeks 1900 plots aan rationalisme, cubisme, expressionnisme enz. gingen doen om het verdorde en van alle stijlbesef vervreemde leven hunner medeburgers te verlossen van zijn allerellendigste en schamelste leegheid.
Dan zal men tot zijn verbazing kunnen lezen van stijlisten, die boeken schreven over methodisch vlakversieren, muzikaal, rekenkundig, met en zonder systeem of van ontwerpen voor Jan-en-alleman. Dan zal men elkander de mop vertellen van dien allerhevigsten moderneling, die z'n burgerlijke abstractietjes op de meeste tentoonstellingen — bij ongeluk — ondersteboven zag gehangen en dewelken bejaarde en dus bezadigde burgers kennelijk uit hun humeur plachten te brengen.
Doch dit laatste neme men niet te veel naar den letter, want het is maar toekomstmuziek en bovendien heelemaal niet ernstig bedoeld. Men gelieve daar dus rekening mee te houden bij het bepalen van de mate zijner verontwaardiging.

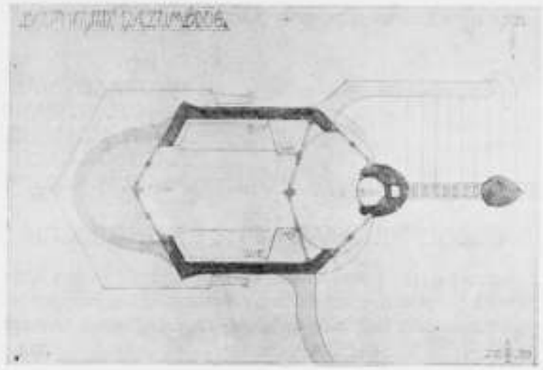
A. VAN DER BOOM.

PRIJSVRAGEN-RUBRIEK.

Beantwoording der vragen, ingekomen naar aanleiding van de door de Gemeente Utrecht uitgeschreven prijsvraag voor een reclamebiljet.

VRAGEN:	ANTWOORDEN:
1e. Welke tekst of opschrift moet op de reclameplaat voorkomen?	Daar volgens artikel I de reclameplaat bij de Nederlanders of vreemdelingen de aandacht moet vestigen op de voordeelen, die de Gemeente Utrecht biedt, is de plaatsaanduiding „Utrecht-Holland" noodzakelijk, terwijl vrijheid bestaat voor toevoeging van meerdere woorden, waarbij echter op beknoptheid wordt aangedrongen.

ARCH. P. KRAMER — BOOTHUISJE AMSTERDAM

2e. Welk formaat moet de tekst hebben?	Wordt aan den ontwerper overgelaten.
3e. Voor welken datum moet de inzending geschieden?	Zie artikel 12 van het programma.
4e. Moet de tekst internationaal zijn, of moeten verschillende talen later kunnen worden ingedrukt?	Zie antwoord op vraag I.
5e. Indien de tekst Hollandsch moet zijn, is daar dan verder iets over vastgesteld?	Zie antwoord op vraag I.
6e. Mogen 3 kleuren in verschillende nuances toegepast worden, b.v. rood, lichtrood en donkerrood; mogen alleen primaire kleuren toegepast worden?	De ontwerper is geheel vrij in de keuze zijner kleuren, maar behalve het zwart mag hij slechts 3 andere kleuren gebruiken.
7e. In welke bladen worden de vragen beantwoord?	Bouwkundig Weekblad, V. A. N. K., De Reclame, Architectura, Handelsblad, Telegraaf, Standaard, Utr Prov. en Sted. Dagblad, Utrechtsch Nieuwsblad en Het Centrum.
8e. *a.* Wordt met de verkleining op 1/5 bedoeld, dat de maat 120/80 op 1/5 wordt verkleind en hetzelfde ontwerp wordt aangehouden? *b.* Is het de bedoeling op het briefkaartformaat en den sluitzegel 6/4 c.M. het ontwerp 120/80 te handhaven, of mogen hierop varianten worden gemaakt? *c.* Mogen of moeten de verkleinde varianten ook foto's zijn? *d.* Worden met de in artikel 3 van het programma bedoelde verkleiningen of varianten bedoeld foto's of kleurschetsen?	Met verkleiningen, geschikt voor briefkaart en sluitzegel, worden niet bedoeld fotografische verkleiningen van het ontwerp-affiche, doch zoodanige verwerking van hetzelfde gegeven, dat het geschikt gemaakt wordt voor een kleiner formaat. Met andere woorden, de overeenkomst der voorstelling moet gehandhaafd blijven, maar zoo noodig mag het gegeven vereenvoudigd worden, opdat de duidelijkheid ook in het kleiner formaat bevestigd blijve.

9e. Mag ook goud als kleur worden gebezigd? — Goud is niet gewenscht.

De Jury,
W. GRAADT VAN ROGGEN.
Dr. Ir. G. W. VAN HEUKELOM.
Ir. L. N. HOLSBOER.
A. C. LION CACHET.
Prof. R. N. ROLAND HOLST.

PRIJSVRAAG BEBOUWING VAN HET PEKINGBOSCH TE BAARN.

Juist nadat dit nummer gereed was kwam bij de Redactie in een lijst van 67 vragen en antwoorden met betrekking tot deze prijsvraag. Deze konden niet meer opgenomen worden en zullen in het volgende nummer geplaatst worden.

MARIONETTENSPEL.

TENTOONSTELLING EN VERTOONINGEN.

Het *Handelsblad* schrijft:
Van Zaterdag 27 Februari af zal in den Koninklijken Bazar te 's-Gravenhage een reeks vertooningen worden gegeven op het gebied van het marionetten-, masker- en schimmenspel, met een daaraan verbonden tentoonstelling.
De vertooningen zullen achtereenvolgens gegeven worden door het Russisch-Fransche Marionetten-theater „Les petits Comédiens de Bois" onder leiding van Julie Sasonowa, het oorspronkelijke Antwerpsche Poesjenellen-Theater; Yva Puhonny's Künstler-marionetten uit Baden-Baden; de Amsterdamsche Poppenkast van den Dam; de Voorburgsche Schimmenclub; Vilmos Huszar's mechané-marionetten; Pieter van Gelder met zijn schimmenspel „Prikkebeen"; Raden Mas Poerbotjoroko met een Javaansch Wajangspel, en ten slotte een groep Westersche en Oostersche maskerdansers.
De tentoonstelling omvat verschillende collecties marionetten van Harry v. Tussenbroek, Julie Sasonowa, Pieter v. Gelder, Paul Brann, Lumière-groep (Brussel), Xilmos Huszar e. a.; een collectie wajang-poppen van Raden Mas Noto Soeroto, Boegineesche marionetten van Mevr. Mia Aarwen; maskers van Cris Agterberg, Christian de Moor, W. Havermans, Gerard Rutten, Jozef Cantré, Otto van Tussenbroek, W. v. d. Winkel, Johan Schaake e. a., benevens een collectie oud-Japansch Nô-maskers, oud-Javaansche dansmaskers, Dajaks- en Negermaskers; ten slotte een aantal schimmen van Pieter van Gelder, dr. J. R. B. de Roos, Piet Zwart, Christian de Moor, Vilmos Huszar e. a. Aan de tentoonstelling is toegevoegd een collectie sierpoppen, ingezonden door Paul van Vliet, Lotte Pritzel, Szatchet, Ghanika, Mevr. v. d. Berg—Pam en Mevr. Bus.
De tentoonstelling zal geopend zijn van Zondag 28 Februari tot en met Zondag 28 Maart. De data der voorstellingen worden nader bekend gemaakt.
De tentoonstelling en de vertooningen staan onder artistieke leiding van Gerard Rutten.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

NIEUWE LEDEN:

E. J. Rothuizen, Architect te Velp, voorgesteld door de Heeren J. Boterenbrood en J. F. Staal; J. Plas Jr., Bouwkundig-Teekenaar te Amsterdam, voorgesteld door de Heeren B. T. Boeyinga en G. Lindeboom; Mart. Stam, Architect te Rotterdam, voorgesteld door de Heeren J. F. Staal en J. Boterenbrood.
Voorgesteld door de Commissie van onderzoek als afgevaardigd lid, de Heeren: J. M. van Hardeveld, Architect te Amsterdam; Theo van Reijn, Beeldhouwer te Haarlem; J. Roodenburgh, Architect te Amsterdam.

Aan hen, die na het plaatsen van een artikel of om eenige andere reden extra nummers van Architectura wenschen, wordt verzocht deze zelf aan te vragen bij den Uitgeefster, N.V. Drukkerij Ten Hagen, Nobelstraat 20, 's-Gravenhage. De nummers zijn daar tegen f 0.40 per exemplaar te bekomen.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

DE SCHETSPLANNEN VOOR HET OPERA-GEBOUW TE AMSTERDAM.

TOELICHTING. MOTTO: „OPERA-SERIA".
ONTWERP ARCH. H. TH. WIJDEVELD.

Een volledige uiteenzetting te geven van de gedachten en gevoelens die het ontwerp „Opera-Seria" beheerschen, zou te uitvoerig worden. Het ontwerp zal voor zichzelf spreken!
Toch stelt de inzender er prijs op de leidende gedachten, die hem tot dit ontwerp voerden, kort uiteen te zetten.
De kern van de opdracht, ... voor de „Opera" de juiste plaats op het terrein te bepalen, en de architecturale vormgeving tot zijn monumentaalste oplossing in het stadsgedeelte brengen . . . . is als natuurlijk uitgangspunt genomen.
Het Opera-gebouw richt zich als cultureel verschijnsel tot den Mensch om hem na zijn dagtaak rust en verpoozing te bieden en hoog en edel te stemmen.
De oude kern van Amsterdam wordt meer en meer aan het zakenleven gewijd, de buitenringen worden de woonwijken, ... van uit deze woonwijken bereiken de bezoekers het gebouw en aldus richt zich de hoofdingang naar de buitenringen der stad.
Dat een monumentaal gebouw als het Rijksmuseum geen tweede architecturaal accent in zijn directe omgeving verlangd, behoeft geen betoog. De van Baerlestraat als toekomstige, belangrijke verkeersader, met haar beide aan de kunst gewijde gebouwen (Concertgebouw en Stedelijk Museum) biedt als vanzelf sprekend een plaats aan het Opera-gebouw. Het Concert-gebouw, dat in een zonderlinge asverwringing ten opzichte van het Rijksmuseum in het stadsbeeld is geplaatst, moet als belangrijk gebouw meer tot zijn recht komen en vormt met het Operagebouw zulk een eenheid van kunstuiting, dat de inzender deze beide als onafscheidelijk beschouwd; en gedreven door deze gedachte, groepeerde hij de Opera, het Concertgebouw en Stedelijk Museum bijeen op één groot plein. Door deze plein-oplossing wordt het stadsbeeld langs de van Baerlestraat belangrijk verrijkt en prijkt de Opera als hoogste en edelste uiting in de as van dit plein. De bijgebouwen die het program aan de ontwerpers toestaat zijn als steunende elementen in de pleinvorming opgenomen. Het geheele complex is dus als volgt gedacht:
In de Hoofdas de Groote Opera, naar de Zuidzijde (rechts) het verlangde restaurant met een Hotel.
Naar de Noordzijde (links) een Tooneelschool-Conservatorium en de aanbouw van het Stedelijk Museum.
Schijnbaar onafhankelijk van dit Complex gebouwen, ligt aan de andere zijde van het beschikbare terrein de stedebouwkundige oplossing ten opzichte van het Rijksmuseum. Dit gebouw verlangt erkenning en zijn macht is reeds in de bestaande situatie uitgedrukt. De ontwerper nam daarom de Rijksmuseum-as op, en voerde deze over het ijsclub-terrein tot aan zijn Opera-gebouw door . . . . alwaar de asombuiging plaats vind en zich de conceptie gaat richten naar Concertgebouw en van Baerlestraat.
Even op het Museumplein vooruitgeschoven, projecteerde de ontwerper een gebouwengroep b.v. bestemd om als eerste klas flatwoningen verhuurd te worden.

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

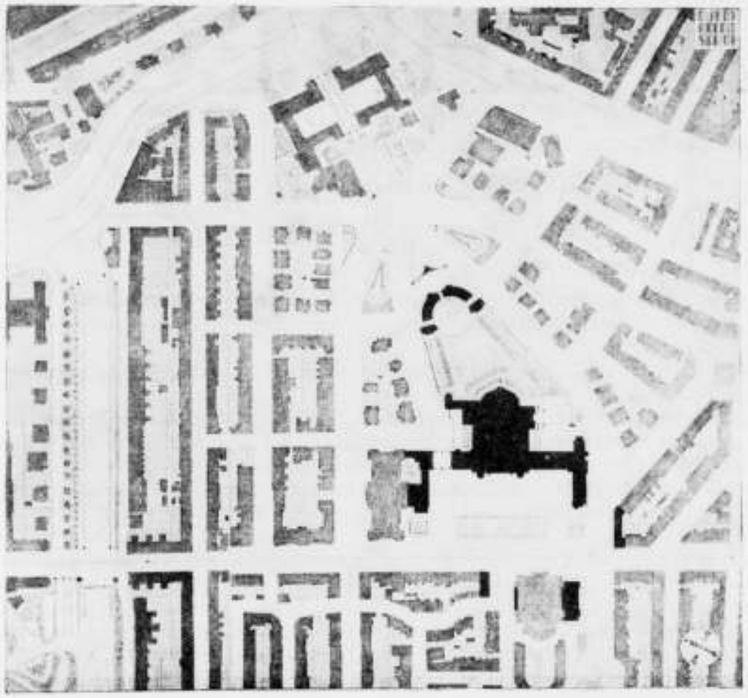
REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

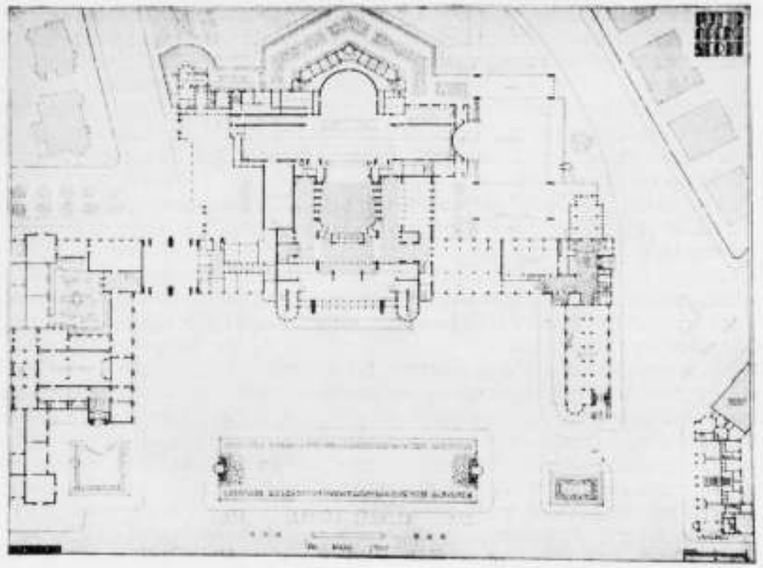
30E JAARGANG
6 MAART 1926 NO 10

SCHETSPLAN OPERA-GEBOUW. SITUATIE. ARCH. H. TH. WIJDEVELD
MOTTO: „OPERA SERIA"

De gewenschte „Openheid" van het terrein wordt bereikt door den aanleg van een openbaar park tusschen Opera en flatwoningen.
Aldus de Architectuur in groote trekken
Het verkeer was voor den inzender eveneens een vraagstuk van bijzondere studie. De door het programma vastgelegde hoofdwegen zijn aangehouden, echter is een verkeersverbetering gedacht in het doorloopen van de van Baerlestraat dóór het Vondelpark, en, door de hoofdweg van het Vondelpark van daar af tot stadspark-boulevard te maken. Het vermoeden van deze komende verkeers-verbeteringen, bevestigd de gedachte van de bizondere beteekenis van de van Baerlestraat in de toekomst.
De de Lairessestraat bestaat! . . . en draagt een steeds groeiend verkeer naar Stadion en nieuwe stad. Het doorvoeren van dit verkeer naar de oude stad schijnt noodzaak, en daarom ontwierp de inzender een doorloopende verbinding. Deze nieuwe weg verlangde de slooping van de oude politie-post en den bouw aldaar van b.v. een groep woonhuizen met winkels. Van deze straatvernieuwing maakte de ontwerper gebruik om het plantsoen op het Jan Willem Brouwerplein naar het Concertgebouw te verschuiven en dit gebouw te voorzien van een uitbouw voor de zoo hoognoodige uitbreiding en foyer-corridorvergrooting.
De straat die tusschen de uitbouw van het Stedelijk Museum en de Tooneelschool door, op het Opera-plein uitloopt, werd door den inzender om drie redenen over-

SCHETSPLAN OPERA-GEBOUW. ZAALPLAN ARCH. H. TH. WIJDEVELD
MOTTO: „OPERA SERIA"

brugd; ten eerste omdat het een secondaire verkeersweg is, die als een kalme rivier in de zee (die het Opera-plein is), uitmondt; . . . ten tweede omdat de plein-wanden een doorvoering der architectuur verlangen, ten derde omdat het een verrassende noot is, dat een groot plein, geen dóód plein is. Immers het verkeer in die linker hoek brengt het steeds bewegende element.
Het behoeft nauwelijks toegelicht te worden dat de ontwerper zijn Operagebouw als het belangrijkste moment in zijn project heeft opgenomen. Hij trachtte alle medewerkende elementen dienstbaar te maken aan de hooge en nobele houding van deze cultureele verschijning. . . . Zelfs de achtergevel ligt geheel vrij van ombouwingen in het openbare park.
Voor zoover dan ook een voorloopig project op de gevraagde kleine schaal dit toelaat, is getracht in en om de Opera de nobele sfeer te scheppen die daarvoor noodig is.
De groote ingang op het plein ligt breed en open, gereed de ruim 1860 bezoekers te ontvangen. *Allen!* gaan deze ingang binnen. . . . Eerst in de groote voorhal begint de splitsing voor de rangen en loges.
In verband met de wetten der acoustiek heeft de ontwerper slechts twee galerijen en getracht het elkaar overheenschieten dezer rangen zoo gering mogelijk te doen zijn. . . . Zijn pogen zal zijn één zaal te maken, die door verspringen van het achterprofiel, de rangen formeerd. Alle technische ruimten, bureaux enz., liggen gecentraliseerd aan de *Noord*zijde. . . . De Directeurswoning als contrôle-centrale in de nabijheid daarvan. Het laden en lossen van de dagelijks wisselende decors geschied aldaar op een eigen dienstterrein. . . . Ook de groote ateliers liggen aan deze zijde van de Opera. De ideeën van den ontwerper over deze belangrijke technische decors-dienst zijn zóó afwijkend van de door de jury verstrekte bijlage III, dat hij niet kon nalaten hierin aftewijken.

Aan de Zuidzijde van het gebouw liggen de verschillende ontspannings-ruimten, zooals foyer, groote rookfoyer, restaurant, zomertuin en hotel. In den zomertuin denkt de ontwerper zich eenige terrassen en gelegenheid voor het orkest of acteurs om te spelen.
Over de verlichting alleen dit: Het komt de ontwerper als hoogst belangrijk voor, dat de verlichtings-installatie bediend kan worden ook vóór het tooneel. Op de plaats van de oude Proscenium-loges is dan ook in dit project de verlichtingsdienst verdekt opgesteld.
Bij de muziek denkt de ontwerper zich een orgel. Dit orgel kan tevens de decoratieve afsluiting van de tooneel-opening vormen.
Waarom bij de Opera een Tooneelschool en Conservatorium?
Omdat een Theater en Opera-gebouw niet bestaan kan zonder de Geest die het bezielen moet. Er is reeds lang behoefte aan een goed Gebouw voor de Tooneelschool te Amsterdam. Het is daarom, dat de ontwerper zulk een school-bouw in ernstige overweging geeft.
De aanbouw van het Stedelijk Museum is een architectonisch geheel met de omgeving, echter toch geheel afgescheiden van de tooneelschool en conservatorium te bouwen. Deze aanbouw heeft (zoo mogelijk) een eigen ingang, die tevens voor de congressen kan dienst doen.
Zoo eindigt deze korte beschrijving eveneens onvolmaakt, zooals het voorloopige project van den inzender; . . . maar wat in zoo'n korten tijd nog onaf is, kan groeien, zich wijzigen en . . . . zich verbeteren!
Als slot volgt nog de inhoudsopgave van de verschillende bouwblokken.

Het Opera-gebouw	pl.m.	100000 M³.
Het Hotel-Restaurant	„	23000 „
Conservatorium, School . . .	„	13000 „
Museum-uitbreiding	„	20000 „
Ambtswoning	„	1400 „
Winkelbouw	„	9000 „
De Flatbouw	„	12000 „

PRIJSVRAAG OPERA-GEBOUW.

Om na te gaan hoé een Opera-gebouw het beste is onder te brengen op het Museumterrein, werd eigenlijk deze prijsvraag uitgeschreven. Terecht werd ingezien, dat dit vooraf uitgemaakt moest worden, het terrein toch biedt geen voor de hand liggende mogelijkheden. Het wordt beheerscht door de assen van twee groote, in hoofdzaak symmetrische, gebouwen: het Rijksmuseum en het Concertgebouw. Nu is een opera-gebouw, zooals dit door de geschiedenis heen gegroeid is, eveneens symmetrisch. Het lag dus schijnbaar voor de hand, dat, met een ligging, zich instellende op de as van één van die beide groote gebouwen, een goed geheel te verkrijgen zou zijn. Een blik op het plan van dit stadsdeel doet zien, dat dit niet zoo is. Nu is deze prijsvraag een typisch voorbeeld hoe moeilijk het is, voor een bepaald nieuw verschijnsel ook nieuwe uitdrukkingsmiddelen te vinden. Zelfs idealen, hoe hoog, hoe machtig en hoe algemeen ze ook mogen zijn, hebben in den aanvang niet meer dan de uitdrukkingsmiddelen, die zij pasklaar vinden. De ontwikkeling van de bouwkunst zelf geeft daar voldoende bewijzen van; heeft het niet eeuwen geduurd, voor zelfs de kerkelijke bouwkunst haar eigen onafhankelijke vormenspraak vond? En wat een verschil in stuwkracht is er niet tusschen het nieuwe, dat een groot ideaal geeft, en het nieuwe van alleen maar een wat lastige situatie.
Eigenlijk is het dan ook zeker geen wonder, dat de meeste ontwerpers de eeuwenoude symmetrie niet los konden laten en slechts hier en daar concessies deden aan den bijzonderen vorm van het terrein, eigenlijk zonder het probleem te zien, dat

hier lag: het stedebouwkundig vatten van een schouwburgcomplex op een onregelmatig plein.
Wat de vroegere Christelijke bouwkunst niet vermocht ten opzichte van de Romeinsche hallen, toen slechts enkele eeuwen oud, vermocht bij de meeste ontwerpers niet, het is zeker geen wonder, een wat ongewoon terrein ten opzichte van een zoo veel eeuwen oudere theater-symmetrie.
Alleen een groote, forsche, machtige greep kon hier uitkomst brengen, daarnaast moest natuurlijk aan honderden eischen van uiteenloopenden aard voldaan worden. Ik meen, dat het een groot oogenblik is geweest in de bouwkunstige ontwikkeling van Amsterdam, toen die greep werkelijk mogelijk bleek, toen bleek, dat er een abele hand was, die ze uit kon voeren met een beslistheid en zekerheid, zooals alleen een, in overwonnen twijfel gesterkte, innerlijke overtuiging, die geven kan.
De meeste ontwerpers in de prijsvraag kozen de bovengenoemde assen als uitgangspunt, trachtten met aanvaarding van het conflict, dit te verwerken.
Enkele niet onknappe composities zijn er, zóó opgevat, uit ontstaan, naast andere in botte systematiek. Vier der ontwerpers, hebben zóó, met meer of minder overtuiging gestreden tegen de dwingende assen.
Motto „Lohengrin-motief" en „X" hebben het hoofdgebouw in de as van, en met het front naar, het Rijksmuseum geprojecteerd. Motto „Lohengrin-motief" geeft hiervoor bijgebouwen te zien, front makend naar het Stedelijk Museum en het Concertgebouw, in poging, om de scheeve ligging ten opzichte van de Van Baerlestraat te camoufleeren, wat natuurlijk slechts ten deele gelukte.
Motto „X" heeft de symmetrie op de meest overtuigende wijze doorgevoerd, wat hem noodzaakte, het zoeken naar evenwicht zoover door te zetten, dat een schuin, het Concertgebouw flankeerend, bouwmotief noodig werd.
Motto „Lohengrin-motief" is daar minder principieel in en werkt met twee plans, een lagen ombouw met het Opera-gebouw er boven uit, wat op zich zelf wel aantrekkelijk is.
Motto „Wagner" geeft een plompe oplossing door met een onbeheerscht groot trappenhuis tot elken prijs het schouwburglichaam zoover terug te drukken, dat het geheel onzichtbaar wordt, gezien vanaf de van Baerlestraat, een middel dat m. i. erger is dan de kwaal.
Ontwerp motto „De Zeven" vat het hoofdprobleem nog simpeler, door Opera en bijgebouwen als in luchtigen rei-dans langs beide, geestig in de foyers samengeknoopte hoofdassen te doen cancaneeren. Toch heeft het knappe momenten, die zich echter tot „gevallen" bepalen. Het „groote" gebouw komt weinig tot zijn recht, door gemis aan een behoorlijk brok vrije ruimte er voor en de niet tot een climax gebrachte stuwing der bouwmassa's.
De ontwerper van „Opera-Seria" heeft zich ten opzichte van het geheel op een totaal afwijkend standpunt gesteld. Hebben eenige van de vorige ontwerpers getracht, met waarachtige overgave aan het probleem, de inspiratie, den greep te benaderen door spitsvondige systemen, om daarmee het koude, onverbiddelijke assenstelsel iets schoons af te wringen, de ontwerper van „Opera-Seria" heeft het probleem door enthousiasme laten overbruisen.
Eigenlijk bestond er voor ontwerper geen probleem. Een zoo groot mogelijk plein, werd naast het Stedelijk Museum, aan de zijde van de Gabr. Metsustraat, uitgezet en dit beëindigd door een dwarsbouw. Midden tusschen Stedelijk Museum en dien dwarsbouw werd de as van het Opera-gebouw geprojecteerd, geflankeerd door vrijwel symmetrische lagere bouwmassa's, alles voorgedragen met een onvergelijkelijke teeken-vaardigheid. Het is hier niet het theater dat een passende plaats vraagt in het stadsbeeld, het is hèt theater, dat zich grimmig en wat eigenzinnig een plaats eischt, de plaats voor hèt theater. Het theater, dat hier, hoe fijn ook in détails geteekend, sterk den indruk geeft vóór alles den toon aan te willen geven in de

omgeving. De sterk sprekende middenmassa, als afgestemd om een groote breede esplanade af te sluiten, ligt scheef voor een onbelangrijk straatje. Het Stedelijk Museum en het Concertgebouw, beide door hun ligging toch wel belangrijk, werden niet gezien of genegeerd, wat niet wegneemt, dat ze een hinderlijke rol in het geheel spelen. Het is mij dan ook niet duidelijk, waarom het jury-rapport hier van een mooi plein spreekt.
O! O! Wat is het jammer, dat een toch wel bijzonder talent zich hier met zoo weinig zelfbeheersching uitleeft. Aan de zijde van het Museum werd de bijzondere vorm van het terrein toch wèl gezien, een coulisse-architectuur van flatwoningen is m.i. hier echter minder juist, zij neemt alle ruimte uit het plein weg, en belet toch niet, dat, waarvoor ze waarschijnlijk bedoeld is, de wat verwrongen achterzijde van het Opera-gebouw gemaskeerd wordt.

* * *

Uit het bovenstaande blijkt dus wel, hoe ontzaggelijk groot de moeilijkheden waren, die het plein bood. Alle gebruikelijke wapens van studie, systeem, vernuft en enthousiasme springen er op af. En nu is het voor de verschillende ontwerpers wel jammer, dat dit zoo is, als kunstenaars, moeten ze diep in zich de overtuiging hebben, dat het zoo zijn moet en dat het zoo goed is. Tegenover het fijne, van hooger orde, is al het andere waardeloos, machteloos. De groote zeldzaamheid, waarmee de inspiratie, in dat eene kleine, korte openbaringsoogenblik zich zet, waaruit al het andere op te bouwen, spel schijnt, het is te zeldzaam dan dat het door meerderen tegelijk beleefd kan worden. *Dit korte merkwaardige oogenblik moet hier, door één onder ons, onder ons in Amsterdam, doorleefd zijn, en het werd dan ook doorleefd, het werd doorleefd, door Staal.* Men spreekt dan wel van begenadiging. Toch moet het loodzwaar zijn, het sterke zóó in een persoon geconcentreerde verantwoordelijkheidsgevoel, dat er dan tegelijkertijd mee geboren wordt.
Het verantwoordelijkheidsgevoel, dat het bezit van iets kostbaars en zeldzaams meebrengt, het iets, dat beschermd moet worden, dat onuitputtelijk is, waaraan telkens opnieuw vonken ontlokt kunnen worden bij het terugdenken aan dit korte oogenblik van klare openheid, dat dan wel inspiratie genoemd wordt. Daarbuiten schijnt wel haast onmogelijk, dat een dergelijk, ofschoon lang niet af en gaaf, ontwerp in enkele luttele maanden ontstond.

* * *

Bezien wij ook hier eerst weer op de bijgevoegde situatie-teekening, de ligging, den stedebouwkundigen kant van het geval, als men wil. Tegenover het Concertgebouw een Hotelgebouw met in de verte daar boven uit rijzend de theater- en tooneelmassa. Tusschen hotelbouw en vergroot Stedelijk Museum een breed en diep gazon. Is het simpeler mogelijk? En zou ook maar ergens een, toch uit haar aard doffe en vervelende, tooneelruimte prachtiger tot stijging zijn gebracht, boven opstuwende bouwmassa's, mij dunkt van niet. Het hotel deinst eenigszins terug boven de „Dancing", wat sterker de functies van hoogen en lagen bouw ten opzichte van elkaar accentueert. Tegenover de Gabriël Metsustraat in een langen hotelgevel, met een laag afsluitend motief, eindigt ze in een dak-gedekt politiegebouw. Tot hoe een geweldig ding maakt het niet den tooneelbouw, die hier bijna zijn geheele flank laat zien. Het is monumentaal, het is schilderachtig, het is echt Hollandsch bovendien.
Wie onder het Rijks Museum doorkomt, ziet ter weerszijden een verspreiden villabouw. Daar in de verte het afsluitend motief van een façade te maken, beteekent een pleinwand, of althans een beëindigingsvorm te maken, die, vanaf het plein gezien, eigenlijk weinig werkzaam is.
Staal sloot het plein af met de geheele massa van zijn gebouw, organisch, eerlijk en open. Dit is een beheersching van massa, die niet alleen architectuur geeft in den besten zin van het woord, maar tevens een plein-afsluiting, zoo levend als men zich

maar denken kan. Weer stijgt het motief van den zaalbouw hier boven alles uit, doch nu zoo gesteld, als dat past bij verspreide bebouwing van het Museumterrein. Is het niet een wonder, zoo gevoelig als dit gebouw aan alle kanten afgestemd is op zijn omgeving?
De ligging, het bezwaarlijke terrein, gaven bovendien nog aanleiding tot een Wagner-theater van een zeer eigen allure. De wijze waarop men hier in een muziektempel komt is wel zeer bijzonder.
De lange hal, waarin men zijn dagelijkschheid in de vestiaire aflegt, wordt terzelfder breedte voortgezet in een machtige trappenwinding, die als het ware na iedere trappenreeks, een zaalgedeelte hooger opvoert in wisselende perspectieven. Is het te ver gezocht om hierin associatie te zoeken, met het gevoel van klare verheffing dat het hooren van goede muziek geeft? Mij dunkt van niet. Het is wel zeer bijzonder, zooals hier met alles in dit gebouw de kunst van een bijzonder man geëerd is.
Het „Leitmotiv" van het hoog-uitstekende tooneel, dat met den ombouw telkens nieuwe facetten te zien geeft! Is het wonder, dat men architectuur bevrozen muziek noemt en is dat, zinrijk, ooit meer van toepassing gemaakt dan hier, juist bij een Wagner-theater?
Er moet wel iets aparts in den Amsterdamschen bodem steken, dat een terrein, met zoo'n kribbig onbehouwen vorm, zich alleen gewonnen geeft, wanneer een voortreffelijk gebouw daar op voortreffelijke wijze wordt ondergebracht. Die kribbige vorm deed hier bovendien een zeer bijzonder theater geboren worden, waar verfrisschende bezieling uit spreekt.
Mij dunkt, naast Amsterdam als stad, is in de eerste plaats de Wagnervereeniging en alles wat Wagner vereert, geluk te wenschen met dit resultaat. Als in ieder spontaan gegroeid ontwerp, zijn er moeilijkheden te over in vastgelegd, die nog om oplossing vragen. Hoeveel er ook al mag zijn bericht, per slot van rekening is er niet meer dan een schets. Het is te hopen, dat er bij alle, bij zoo een geweldige opgave betrokken partijen, de inzichtelijke rust zal zijn dit onder oogen te zien. I. B.

PRIJSVRAGEN-RUBRIEK.

Beantwoording der vragen van het voormalig Pekingbosch te Baarn.
Vraag 1. Blijft de 10 M. erfscheiding, genoemd sub 1 alinea 8 gehandhaafd, ook voor 2, 3 of 4 perceelen?
Antwoord. Van erfscheiding wordt niet gesproken. Het programma geeft antwoord op Uw vraag.
Vraag 2. Is plaatsing van groepen van vier perceelen niet storend voor een villapark?
Antwoord. Ontwerper moet dit zelf beoordeelen. Zie alinea 4 sub 1.
Vraag 3. Mogen de gevraagde drie kamers ook ineenloopende ruimten zijn, eventueel afscheidbaar door gordijnen of vouwdeuren?
Antwoord. Ja.
Vraag 4. Aangegeven is dat de huisjes geplaatst moeten zijn 10 M. uit de grensafscheiding van terrein en weg. Nu ligt op de stukken B. No. 10091 de rooilijn vier en zes M. uit deze terreinafscheiding. Moet nu daar ter plaatse de voorgevel resp. zes en vier M. uit dien rooilijn staan?
Antwoord. Ja.
Vraag 5. Moet het veelhoekig gedeelte bij de begraafplaats ook verkaveld worden?
Antwoord. Neen, zie onderschrift teekening.
Vraag 6. Wat is bedoeld met „eventueel niet opgaande muren van de verdieping". Zie al. 26 pag. 1?
Antwoord. Muren, niet op de beganegrond muren opgetrokken.
Vraag 7. Wordt de voorkeur gegeven aan vrijstaande huisjes?
Antwoord. Neen.

Vraag 8. Mag de terreinverkaveling gekleurd zijn?
Antwoord. Neen. Zie sub 2 programma.
Vraag 9. Mogen, zoo dit voor een gunstige verkaveling gewenscht blijkt, ondergeschikte wegen bijgeprojecteerd worden?
Antwoord. Neen, wel toegangen tot tuinen.
Vraag 10. Indien meer dan één villa-ontwerp onder verschillende motto's ingezonden wordt, moet dan bij elk motto weer een plan van terreinverkaveling gevoegd worden?
Antwoord. Ja.
Vraag 11. Mogen, wanneer de meeste terreintjes minder zijn dan 500 M²., er enkele grooter zijn, waardoor dus de 500 M². als een gemiddelde is te beschouwen?
Antwoord. Ja, zie programma.
Vraag 12. Vallen de schuurtjes in of buiten de f 6000.—?
Antwoord. Zie programma.
Vraag 13. Wordt nog een zolder vereischt?
Antwoord. Ontwerper wordt hierin vrijgelaten.
Vraag 14. Hoeveel moet de afstand tusschen de huisjes onderling zijn?
Antwoord. Zie uittreksel Bouwverordening art. 16.
Vraag 15. Mag een balkdragende tusschenmuur, waarop doorgaande balken rusten, 0.11 M. dik zijn?
Antwoord. Ja.
Vraag 16. Mogen noodrukken in zwart, op wit teekenpapier, ingediend worden (opgeplakt natuurlijk)?
Antwoord. Geen bezwaar.
Vraag 17. Is de rooilijn voor de terreinen No. 10138 aan alle zijden 10 M. uit den weg gelegen.
Antwoord. Ja.
Vraag 18. Met keldertje, is daarmede bedoeld een z.g. kelderkast, of een kelder op volle diepte?
Antwoord. Ontwerper wordt hierin vrijgelaten.
Vraag 19. Kan één plan worden ingediend op naam van twee personen en compagnon?
Antwoord. Ja, mits uit den naambrief blijkt welke der twee personen de eigenlijke ontwerper is.
Vraag 20. Moet in de begrooting een post worden uitgetrokken voor de badkamerinstallie?
Antwoord. Neen.
Vraag 21. Kunnen de schuurtjes naar keuze ontwerper in hout of steen worden uitgevoerd?
Antwoord. Ja.
Vraag 22. De noordelijkst gelegen perceelen 10138, grenzende aan Torenlaan en Kettingweg, geven een beperking in de verkaveling door de terreinbreedte en de maximum oppervlakte van 500 M²., waardoor m.i. ongunstige terreinverhoudingen (b.v. 10 × 50 M.) niet zijn te vermijden. Kan voor dergelijke gevallen van de maximum oppervlakte worden afgeweken?
Antwoord. Dit sluit het woord „ongeveer" in.
Vraag 23. Omvat de prijsvraag het ontwerpen van *alle* landhuisjes, die men izch in verband met de verkaveling van het terrein er op gebouwd denkt, of wel de ontwerpen van één of meerdere dezer landhuisjes, m. a. w. denkt men zich de bebouwing als een herhaling van eenige normaal-plannen, of wordt deze samengezocht uit verschillende ingezonden ontwerpen?
Antwoord. Ja, de mogelijkheid bestaat, doch alleen uit hoogstens 15 bekroonde ontwerpen.

Vraag 24. Moet het ontwerp van gevels en plattegronden voor ieder huisje afwisselend zijn? Zoo ja, moet dan voor ieder huisje volgens punt 2 sub b de plattegronden op schaal 1 à 100 geteekend worden of kan men volstaan van één huisje plattegronden enz. te geven?
Antwoord. Bij één te beoordeelen verkaveling behoeft slechts één huisje volledig volgens programma te worden uitgewerkt; de varianten daarop in dezelfde verkaveling dus niet.
Vraag 25. Wanneer 15 of 10 ontwerpen bekroond worden, welke ontwerper heeft dan kans op uitvoering van zijn plannen, of wordt de uitvoering, wanneer deze doorgaat, verdeeld onder deze 15 of 10 ontwerpers?
Adtwoord. Ieder van de eventueel 15 bekroonden heeft kans op uitvoering.
Vraag 26. Is het Pekingbosch dicht begroeid met groote boomen, struikgewas etc.?
Antwoord. Neen, slechts weinige boomen nog aanwezig.
Vraag 27. Als door het propaganda maken (sub 10 pag. 3) der diverse ontwerpen een kooper komt, die een niet bekroond ontwerp gebouwd wil hebben, hoe wordt dan gehandeld?
Antwoord. Als het ontwerp een goede jurybeoordeeling heeft kan dit worden uitgevoerd, buiten den prijsvraaguitschrijver om, anders niet.
Vraag 28. Het juiste adres van den adviseerenden architect, den Heer Jan van der Lip?
Antwoord. Utrecht, Voorstraat 11bis.
Vraag 29. Mogen ook kleine tuinhuisjes worden ontworpen?
Antwoord. Neen.
Vraag 30. In het programma staat vermeld, dat door één ontwerper niet meer dan drie ontwerpen mogen worden ingediend. Mag de ontwerper niet het terrein verkavelen en daarop, naar zijn idee, verschillende types plaatsen, en dat uit die types door de jury 1, 2 of drie ontwerpen kunnen worden gekozen, b.v. het terrein kan bevatten 40 landhuisjes, mag dan de ontwerper hiervan b.v. 6, 8 of 10 verschillende types ontwerpen en deze over het terrein verdeelen?
Antwoord. Als U drie ontwerpen mag inzenden, begrijpen wij niet, dat U daaruit tien kunt lezen.
Vraag 31. Kan de huisrioleering op het gemeente-rioolbuis worden aangesloten, of moet op de gemeente contróleputten worden aangesloten, indien deze aanwezig zijn?
Antwoord. Zie uittreksel Bouwverordening art. 70 sub 2.
Vraag 32. Is het de bedoeling, dat de verkaveling van het te bebouwen terrein geheel volgens één ontwerp wordt gemaakt, en moet dan de plattegrond van het ontwerp in elk verkregen terrein gezet worden of moet het te bebouwen terrein enkel verdeeld worden in deelen van pl.m. 500.— M². het meest geschikt voor het bouwen van landhuizen?
Antwoord. In iedere verkaveling de huisjes of groepen van huisjes inteekenen.
Vraag 33. Is in begane grond als derde kamer een serre of soort serre geooroofd?
Antwoord. Ja.
Vraag 34. Zijn de vier kamers op verdieping beslist als op een verdieping voorkomend bedoeld?
Antwoord. Neen.
Vraag 35. In hoeverre is het noodig kleine variaties in uiterlijk, b.v. aan te geven van de zoovele aanwezige landhuisjes?
Antwoord. Wordt aan ontwerper overgelaten.
Vraag 36. Mogen enkele kamers of vertrekken worden gecombineerd, b.v. één ruimte te splitsen in eet- en woonvertrek?
Antwoord. Ja.

Vraag 37. Indien de pannen behoorlijk bevestigd zijn, verleenen B. en W. dan ontheffing van art. 66 nº. 1.
Antwoord. De mogelijkheid is niet uitgesloten.
Vraag 38. Hoe worden feacale stoffen afgevoerd?
Antwoord. Door middel van beerput en overstort naar gemeenteriool.
Vraag 39. Is het de bedoeling dat onder één motto één ontwerp, hetzij al dan niet tot een groep gecombineerd, wordt ingezonden, of kan een volledig ontwerp voor de bebouwing van het geheel met verschillende typen, gegroepeerd naar de ligging, worden ingezonden. Zoo ja, wordt dan ieder type als een ontwerp beoordeeld, of de bebouwing in zijn geheel?
Antwoord. Ieder ontworpen type wordt afzonderlijk beoordeeld. Zie ook antwoord op vraag 24.
Vraag 40. Is het geoorloofd een of meer der gevraagde slaapkamers op den beganen grond te ontwerpen, en (of) kan een der drie op den beganen grond gevraagde kamers opgevat worden als woonhall?
Antwoord. Ja.
Vraag 41. Moet op de begrooting geen post voor risico, verzekeringen enz. voorkomen, of is ook deze post in de eenheidsprijzen begrepen?
Aniwoord. Is in de opgegeven eenheidsprijzen begrepen.
Vraag 42. Wat is bedoeld met de zin: Doorsneden van muren en bouwblokken op de teekening sub a.?
Antwoord. Dat de doorsneden van muren en huisjes op de verkaveling met een tint worden aangegeven.
Vraag 43. Is de bedoeling zooveel mogelijk enkelvoudige landhuisjes te ontwerpen, of zal worden gelet op juiste groepeering van verschillende typen, n.l. enkelvoudige en dubbele?
Antwoord. Wordt aan ontwerper overgelaten. Zie ook antwoord op vraag 24.
Vraag 44. Hoeveel landhuisjes mag de groepeering bedoeld in alinea 4 ten hoogste bevatten?
Antwoord. Wordt aan ontwerper overgelaten,
Vraag 45. Mag in het driehoekvormig middenpark tusschen de landhuisjes ook een terrein blijven liggen voor het tennisveld, speelterrein of iets dergelijks?
Antwoord. Ja.
Vraag 46. Moet eventueel van elk type een teekening worden gemaakt bedoeld in *b*. en moet tevens van elk type een begrooting worden gemaakt, of is een teekening van één type met de begrooting van dat type voldoende plus een perspectief met de omschrijving der materialen?
Antwoord. Ja, als gevolg daarvan antwoord het tweede gedeelte neen.
Vraag 47. Hoe geschiedt de terreinafscheiding van den weg, door hekken of muurtjes?
Antwoord. Ontwerper is hierin vrij.
Vraag 48. Moeten de voorgevels alle evenwijdig loopen met grensafscheiding weg, of is men hierin vrij, mits men niet door de vastgestelde 10 M. komt?
Antwoord. Ontwerper is hierin vrij.
Vraag 49. Kan van art. 79 der Bouwverordening ook door B. en W. ontheffing worden verleend door het lichtoppervlak $^1/_8$ van de vloeroppervlakte te maken?
Antwoord. Ja.
Vraag 50. Wordt bij een groepeering van huisjes dit met het oog op de 10 M. rooilijnafstand tot den weg berekend als één perceel of meerdere?
Antwoord. Een groep wordt als een perceel beschouwd.
Vraag 51. Zijn de op situatie aangegeven wegen geprojecteerde of bestaande wegen?
Antwoord. Bestaande wegen.

Vraag 52. Mag op de terreinen op een centraal punt één groote garage worden gebouwd?
Antwoord. Tegen gezamenlijke garage is bezwaar.
Vraag 53. Hoe hoog liggen de bouwterreinen ten opzichte der wegen.
Antwoord. Te rekenen op gemiddeld gelijk met kruin van de wegen.
Vraag 54. Moet de perspectiefteekening gekleurd zijn of is zwart op wit ook toegestaan?
Antwoord. Gekleurd, niet in zwart op wit.
Vraag 55. Moet in den keuken een stookplaats zijn, of kan op gas worden gerekend?
Antwoord. Ja, ook gas.
Vraag 56. Moeten de villa's beslist van een verdieping worden voorzien, of mogen ook alle vertrekken beganegrond liggen?
Antwoord. Ontwerper is hierin vrij.
Vraag 57. Wat is het minimum aantal huizen, dat op de gezamenlijke terreinen wordt verlangd?
Antwoord. Niet bepaald.
Vraag 58. Worden ook dubbele villa's *gewenscht*, of worden deze in sommige gevallen als een noodzakelijkheid beschouwd?
Antwoord. Ontwerper is hierin vrij.
Vraag 57. Is bij groepeering maximum aantal huisjes bepaald?
Antwoord. Neen.
Vraag 60. Is met 10 M. afstand bedoeld: minstens 10 M., ook bij groepeering?
Antwoord. Minstens 10 M., verder is ontwerper vrij.
Vraag 61. Volgens art. 7 kunnen niet meer dan drie bekroningen aan één ontwerper worden toegekend. Volgens mijn berekening moeten, daar elk perceel niet grooter mag zijn dan 500 M²., de verkavelingen zóó zijn, dat ruim 240 woningen kunnen worden gebouwd. Hoogstens worden 15 ontwerpen bekroond. Bij het inzenden van drie ontwerpen zou elk dezer plattegronden dus minstens tachtig maal op de verkavelingsteekening moeten worden herhaald. Indien dit niet de bedoeling is, zal de ontwerper meer plattegronden moeten ontwerpen tot 15 stuks toe, en die op de verkaveling der terreinen verdeelen, zoodat elk dezer plattegronden minstens zestien maal zal moeten worden herhaald, doch zal dit plan dan, volgens art. 6, als niet gevraagd stuk (n.l. 15 ontwerpen) moeten worden terzijde gelegd. Wat is hier dus de bedoeling?
Antwoord. De bedoeling is een verkavelingsplan met een groepeering van huisjes, waarvan een of meerdere gelijk kunnen zijn, of, bij elkaar tot groepen vereenigd, maar bovendien moet bij elke inzending één uitgewerkt ontwerp schaal 1 à 100 zijn.
Vraag 62. Terwijl hoogstens drie ontwerpen van één inzender kunnen bekroond worden, wordt verkaveling met plaatsing der gebouwen op de perceelen gevraagd voor minstens 240 woningen. Op welke wijze wordt deze arbeid van het bekroonde verkavelingsplan, welke volgens de honorariumtabel valt onder art. 49 *c* (blz. 26) gehonoreerd?
Antwoord. Wanneer een ontworpen verkavelingsplan in zijn geheel wordt uitgevoerd, zal ook honoreering worden betaald volgens de tabel.
Vraag 63. Wanneer een project voor meer dan een woning wordt gebruikt, waardoor de totale bouwsom der woningen dus aanmerkelijk wordt verhoogd, welk honorarium wordt dan uitbetaald?
Antwoord. Elke te bouwen woning wordt gehonoreerd volgens programma.
Vraag 64. Mag de niet opgegeven te begrooten afrastering en tuinaanleg worden aangegeven en tevens begroot?
Antwoord. Mag wel worden aangegeven maar niet begroot

Vraag 65. Welke bedragen zullen ongeveer berekend moeten worden voor aansluiting electrisch licht, gas- en waterleiding?
Antwoord. Fl. 20.— van grens bouwterrein tot de leidingen in den weg.
Vraag 66. Moeten alle woningen eengezinswoningen zijn, of mag men rekenen op bovenwoningen?
Antwoord. Geen bovenwoningen.
Vraag 67. Bij plat-dak-combinatie met schuin dak, mag dan deze verdieping ook 2.60 M. zijn?
Antwoord. Zie art. 28 sub 3.
Den vrager „Anonimus" te Amsterdam raden wij aan ernstig van het programma en de beantwoorde vragen kennis te nemen.
Enkele vragen getuigen van niet voldoende kennisname van het programma.

De Jury:
S. DE CLERCQ, Architect te Den Haag.
H. VAN DER KLOOT MEYBURG, Architect te Voorburg.
CORN. DE GRAAF, Architect te Utrecht. Secretaris.

MARIONETTEN, SCHIMMEN EN MASKERS.

KONINLIJKE BAZAR, 'S-GRAVENHAGE.

De tentoonstelling wordt gehouden in een achtergebouw van den Bazar, die een afzonderlijken ingang heeft aan de Bazarstraat en wel op de galerij van een aardig zaaltje, waarvan de ruimte gelijkvloers zal worden gebruikt bij de uitvoeringen van masker-, schimmen- en marionettenspelen, die, het is vroeger meegedeeld, aan de tentoonstelling verbonden zijn. Een kleine ruimte is voor deze uitvoeringen van het zaaltje afgeschoten. Dit is het tooneel, dat wij nog niet anders dan gesloten hebben gezien en waarachter zich een strijkorkestje liet hooren. Het zaaltje is met klapstoelen bezet en biedt plaats voor een vrij groot aantal toeschouwers, de acoustiek is er, voor zoover wij konden nagaan, goed en de verdeeling van de zitplaatsen zoodanig, dat men van overal de voorstelling op het tooneel zonder moeite zal kunnen volgen.
De ruimte op de galerij is klein maar goed besteed. Gerard Rutten heeft er met donkerbruin doek en lichte getimmerten een ineenloopende reeks van kabinetten van gemaakt, waarin, zooveel mogelijk bij elkaar, de maskers en marionetten zijn geplaatst. Een kleine ruimte is voor de schimmen afgezonderd. In het theaterzaaltje vindt men nog een aantal poppen, waarvoor blijkbaar boven geen plaats meer was. De eerste indruk van de tentoonstelling is belangwekkend. De opstelling is overzichtelijk en er is uitstekend licht, zoodat men alles goed kan zien. Voor het oogenblik vermelden wij alleen dat er maskers zijn van Cris Agterberg (o. a. voor het maskerspel „Nataraja"), van Josef Cantré (vier speelmaskers voor „De man zonder lijf"), W. van de Winkel, Christian de Moor (voor het ballet „De Zeeman"), J. W. Havermans (o. a. twee maskers voor „l'Histoire du Soldat" van Strawinsky), Otto van Tussenbroek en T. W. van Os (voor het Levende Schaakspel ter gelegenheid van het Lustrum der Leidsche Studenten in 1925). Verder maskerontwerpen van Pieter van Gelder en Lajos von Ebneth, oud-Japansche Nô-Maskers uit het Handelsmuseum te Amsterdam, Javaansche maskers, Afrikaansche, Japansche, Dajaksche en negermaskers. Een aparte groep vormen de Javaansche wajangfiguren. En dan is er nog een zeer uitgebreide groep marionetten, waaronder er zijn van Harry van Tussenbroek, Pieter van Gelder, Gerard Rutten, Vilmos Huszár, Louis Téchary en Gontsjarova. Hiermee is echter lang niet alles genoemd. Maar dit zal bij nadere bespreking wel blijken. Tenslotte moeten nog een reeks van schimmen (ontworpen door Dr. J. R. B. de Roos te Voorburg en Christian de Moor) genoemd worden en een 12-tal sierpoppen van Paul van Vliet. De eerder vermelde collectie poppen, die beneden is tentoongesteld, is van Maison Ghanika, een naar het schijnt Haagsche firma; ook zijn er eenige karakterpoppen van Mevr. van den Berg-Pam en Hollandsche kleederdracht-poppen van Mevr. Bus. De kleine collectie boekwerken, die is tentoongesteld, is afgestaan door de Koninklijke Bibliotheek. J. W. F. Werumeus Buning, H. Th. Wijdeveld en J. Johan Schalke.
De tentoonstelling is ontworpen en in hoofdzaak in elkaar gezet door den heer Simon Koster, die er een speciaal nummer van het mede onder zijn redactie verschijnende *Spel en Dans* aan heeft gewijd. Aan hem en aan den heer Gerard Rutten, die als gezegd het decoratieve gedeelte heeft verzorgd, bracht de heer Couvee Jr., Directeur van den Bazar, vóór de eigenlijke opening in een korte toespraak hulde en dank om vervolgens het woord te geven aan H. Th. Wijdeveld, die voor Otto van Tussenbroek, die als spreker was aangekondigd, maar plotseling door ongesteldheid verhinderd was, inviel met een korte geestdriftige improvisatie over het masker en de marionet.
(N. Rott. Courant).

ARCHITECTURA
WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MODERNE DEUTSCHE GEBRAUCHS-GRAPHIKER
VON DR. ADOLF BEHNE.

Wenn ich die hier mit Arbeiten vertretenen Künstler als für die moderne deutsche Gebrauchsgraphik charakteristisch bezeichne, so will ich damit nicht behaupten, dasz es nicht sehr viele Graphiker gäbe, die auch anders arbeiteten. Es ist im Gegensatz zur kompakten Majorität sogar die exacte Minorität, die hier repräsentiert ist. Die Majorität der Gebrauchsgraphiker in Deutschland ebenso wie in den anderen ländern arbeitet nach wie vor literarisch-novellistisch und illustrativ. Ich nenne im Gegensatz zu ihr die Minorität für die moderne deutsche Gebrauchsgraphik charakteristisch deshalb, weil sie allein neue Momente an die Arbeit heranbringt — während die kompakte Majorität an den alten, nicht unbedingt bewährten Methoden festhält.
Welche neuen Momente finden wir nun bei den „Jungen"?
Wir finden als entscheidend den Willen, der Sache zu dienen.
Das sollte für Gebrauchsgraphiker im Dienste der Reklame gewisz selbstverständlich sein; aber wir wissen wohl, dasz der durchschnittliche Gebrauchsgraphiker oft genug die Werbung nur als Mittel benutzte, seine hohe Kunst zu demonstrieren. Diese Kunst konnte jeden Stil tragen und konnte jede Wandlung des Stils mitmachen, und so hat sie auch die Wandlung zum Futurismus, Expressionismus, ja zum Konstructivismus mitgemacht. Man nennt gerne eine Werbung im expressionistischen Geschmack eine moderne Werbung. Doch scheint es uns angebracht, dagegen zu opponieren. Uns nämlich scheint, dasz jede Werbung, die noch irgend einen von der Malerei übernommenen „Stil" trägt, prinzipiell veraltete Werbung sei . . . . . gleichviel, ob ihr Stil Passäismus oder Futurismus, retrospektiv oder radikal, überholt oder dernier cri ist — Moderne Reklame-Kunst ist jene, in der „Sache" und „Form" zu einer völligen Einheit verschmolzen sind . . . . . und prinzipiell jede Reklame-Arbeit eines Künstlers, in der *neben* der Werbung eine „Kunst" steht, ist Reklame von Gestern und Vorgestern. Nur dort, wo die Kunst integrierender Teil der besten, wirksambsten, prägnantesten Werbung selbst geworden ist, können wir von wirklich moderner Reklame-Gestaltung sprechen.
Nun hört man des öfteren hierauf die Frage: ja, ist der Künstler dann nicht ganz überflüssig?
Es ist allerdings unsere Meinung, dasz der Künstler im alten Sinne, der Staffelei-

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
13 MRT. 1926 NO 11

Maler, der Illustrator-und dekorierende Verschönerer in der modernen Reklame überflüssig, ja hinderlich ist. Er hat kaum je die Reklame in ihrem Wesen, in ihrer eigensten Funktion verbessert, er hat sich begnügt, jeder beliebigen Irgendwie-Reklame einen mehr oder minder hübschen Schnörkel anzuhängen — der sie meist nur beschwerte.

Aber es ist doch auch noch ein anderes Verhältnis zwischen Kunst und Reklame denkbar. Sobald nämlich der Künstler sein Amt darin sieht, aus der einzelnen klar erkannten, sachlich angepackten und technisch gezielten Reklame-Aufgabe die jeweils notwendige präzise Form logisch zu entwickeln, statt der irgendwie, gut oder minder gut, laufenden Werbung eine willkürliche Kunstform äuszerlich beizugesellen, kann er der Werbung sehr wohl nützen ..... kann es deshalb, weil er am besten über optische Wirkungen Bescheid weisz ..... wenigstens Bescheid wissen sollte. Auf der Akademie lernt er diese Dinge allerdings nicht. Er musz schon sein akademisches Wissen durch vorurteilslose Beobachtung des Lebens aktiv gemacht haben.

Jedenfalle ist das Verhältnis zwischen Werbefachmann und Reklame Künstler in der modernen Gebrauchsgraphik ein anderes als bisher in der sogenannten „künstlerischen Reklame". Dort, wo der Reklamefachmann, der keineswegs Zeichner selbst sein musz, genau Bescheid weisz über die optischen Werte einer Fläche, die Raum-Psychologischen Qualitäten der Seite, der Plakatfläche u.s.w. beherrscht, wird er, besonders wenn er auch technisch in allen graphischen und typographischen Verfahren sich gut auskennt, ohne Künstler ausgezeichnete Dinge schaffen können. Der Künstler andererseits wird selbst zum Reklamefachmann, wenn er seine Kenntnis optischer Taktik und Strategie vollkommen verurteilslos in den Dienst der sachlich durchdachten, ganz konsequent auf das Werbeziel hinnämlich die Auslösung des Kauf-Entschlusses artikulierten Werbung stellt.

Die von uns hier in Abbildungen repräsentierten Graphiker arbeiten in dieser Gesinnung.

Nirgends finden wir hier noch erzählende, ausmalende, anekdotisch-illustrierende Elemente. Alle langatmige Umschreibung, alle ermüdende, Einkleidung ist ver-

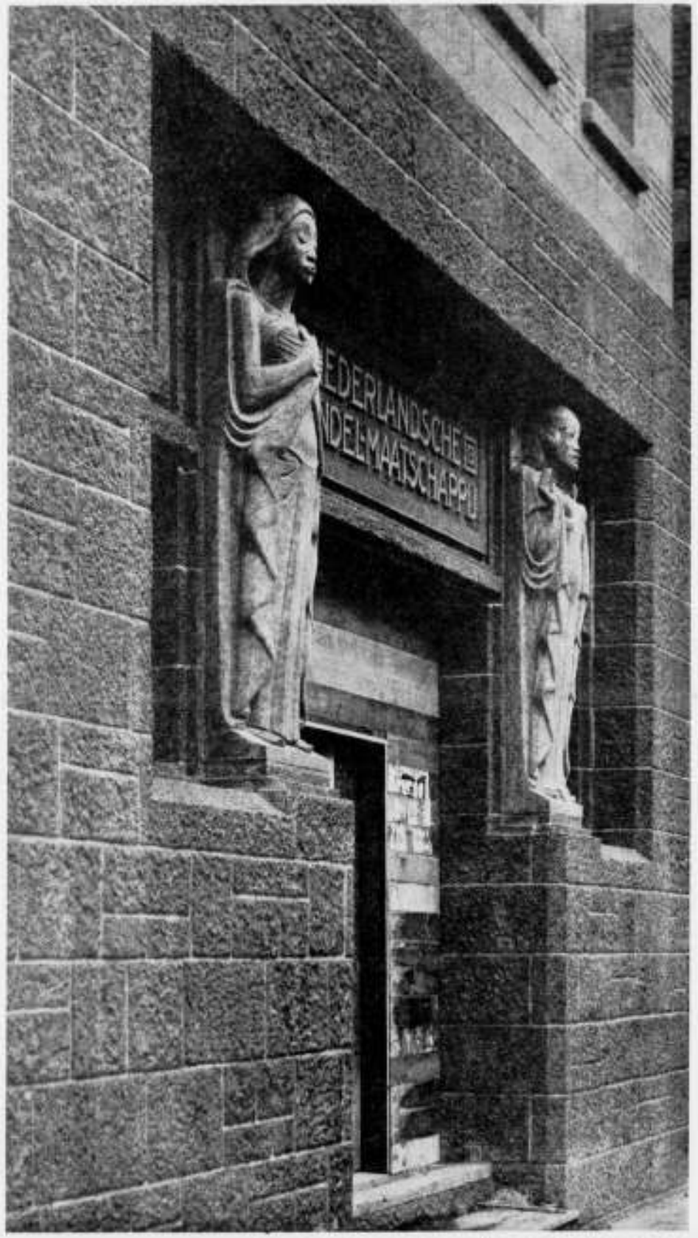

mieden. Die gute Form wird aus den sachlichen Gegebenheiten selbst entwickelt. Von Bedeutung sind folgende Momente: die lebendige, energische Aufreisung (mehr aus Aufteilung) der Fläche, die gliedernde, klärende (nich mehr dekorative) Verwendung der Farbe; die bewuste Ausnutzung der in den typographischen Formen ruhenden elementaren Schönheitswerte; die Neigung, gezeichnete Gegenständlichkeit durch photographierte Gegenständlichkeit zu ersetzen - d.h. durch die unpersönlich-objectiv erzielte Wiedergabe; die Reduzierung erläuternder Abbildungen auf ganz knappe, signalartige „Marken". Zusammenfassend ergibt, sich eine Haltung, die als das Wesentliche und Entscheidende in jeder Reklame die *Mitteilung* betrachtet. Diese Mitteilung, der eigentliche Kern jeder Werbung, soll zur höchsten Wirksamkeit rein entfaltet werden. Die künstlerische Form soll nichts anderes mehr sein, als die mit letztem Feingefühl ausgearbeitete, optisch-psychologisch eingängigste Mitteilung.

Wie wenig diese gemeinsame sachliche Gesinnung Uniformität und Langweiligkeit bedeutet, bezeugen wohl die Abbildungen, in denen bei aller Einheit des Zieles doch ganz verschiedene Charaktere und Temperamente vor ons hintreten nur das sich diese Charaktere nicht mehr darnach unterscheiden, ob sie expressionistische Ranken vorziehen oder naturalistische Mädchengesichter, sondern eher nach der Verschiedenheit des fundamentalen Raumgefühls, der Farbempfindung-kurz: nach spezifisch künstlerischen Werten, nicht nach Lieblings-Motiven. Wie wenig es sich um Schematismus und um Doktrinarismus handelt, beweist vielleicht auch die von *Oskar Fischer-Berlin* gezeichnette statistische Tabelle-Gerade hier, wo auf einem graphisch bisher arg vernachlässigten Gebiet die trockene Begrifflichkeit schwer zu entwirrender Kurven herrschte, sehen wir das sonst in der modernen Gebrauchsgraphik stark zurückgedrängte „Bildchen" auftreten. Ist dieses ein Widerspruch? Keineswegs! Auch hier wirkte Ausschlag gebend der allgemeingültige Wunsch nach prägnantester Anschaulichkeit. Dort, wo der unmittelbar einleuchtenden Mitteilung durch ein „Bildchen" *gedient* ist, wird es selbstverständlich benutzt. Denn, um es zu wiederholen, die Triebfeder dieser modernen Reklame-Gestalter ist unbedingte Sachlichkeit, nicht aber herrscht ein wie immer geartetes ästhetisches oder

Dr. J. MENDES DA COSTA BEELDEN NED. HANDEL-Mij INSULINDE EN EUROPA

Dr. J. MENDES DA COSTA INSULINDE

Dr. J. MENDES DA COSTA EUROPA

TEN KLOOSTER HOUTSNEDE

formales Rezept. Es gibt also keine Verwerfung irgend eines Ausdrucksmittels „aus Prinzip", vielmehr soll ein jedes in seiner vollen Nützlichkeit ausgewertet werden, das an eben dieser Stelle gute Wirksamkeit verspricht.
Nicht nur in Deutschland arbeiten Künstler in dieser neuen Auffassung von künstlerischer Reklame. Wir finden ganz gleichlaufende Tendenzein in allen europäischen Ländern — und einer der Anstösze kam ohne Frage von weit drauszen ..... von Amerika.

MEENINGEN OVER ZWART-WIT KUNST EN DE HOUTSNEDE.

> Les purs dessinateurs sont des philosophes et des abstracteurs de quintessence.
> BAUDELAIRE.
>
> Il faut respecter le noir. Rien ne le prostitue. Il ne plaît pas aux yeux; il n'éveille aucune sensualité. Il est agent de l'esprit bien plus que la plus belle couleur de la palette ou du prisme. ODILON REDON.
>
> Wit (rood + blauw + geel, 't uiterste licht). Zwart (rood + blauw + geel, 't uiterste zwart). Zoo begrijp ik voor mij de zwarten en witten.
> VINCENT VAN GOGH. Brief 428.
>
> Schwarze Kupferstiche und Tuschbilder entsprechen einem edleren en höheren Geschmack, als kolorirte Kupfer und Aquarellbilder; während hingegen diese dem weniger gebildeten Sinne mehr zusagen. Dies beruht offenbar darauf, dasz die schwarzen Darstellungen die *Form* allein, gleichsam in abstracto geben; deren Apprehension intellectual, d. h. Sache des anschauenden Verstandes ist.
> SCHOPENHAUER. Zur Metaphysik des Schönen.

Deze kunstenaarsmeeningen kunnen eene verbinding vormen tusschen den aanschouwer en de zwart-wit uiting.
De „houtsnede" is het rechtstreeksche hulpmiddel tot weergave van de zwart-wit voorstelling.
Men kent het procédé. Door wegsnijden worden in vlak bewerkt hout lijnen en vlakken uitgespaard. De afdruk hiervan is de „houtsnede". Alle soorten van lijnen, alle soorten van platte vlakken, de cirkel inbegrepen.
Afhankelijk van het „kunnen" van den snijder. Dit is het eeren van de grondelementen van het platte vlak.
Keuze van houtsoort (hard of zacht, lange of korte houtvezel); te bezigen instrument (mes of guts) zijn *één met de voorstelling* en individueel.

TEN KLOOSTER HOUTSNEDE

Evenzoo de werkwijze. Zonder de lenigheid der Oostersche hand te bezitten is het dwaas hare vorm van snijden te willen volgen.
C'est la simplicité et encore la simplicité. Juist daarom zoo moeilijk.
De strijd met de materie is als bij geen ander materiaal (het zuigend Chineesch papier en O. I. inkt uitgesloten) „sans pardon". Onverbiddelijk is het hout.
De groote waarde is, dat de minste fout en de kleinste vergissing een blijvende hoon zijn.
Dit is het opvoedende element.
Hout en het „zich laten gaan" zijn tegenstellingen. Met deze materie onmiddellijk naar de natuur te werken heeft geen zin.
De geest, die zich bezig houdt met toevalligheden, meenende, dat hierdoor de materie wordt aangevoeld, ontkent het wezen.
Het wezen is de „voorstelling", natuurlijkerwijze sluit deze het toeval uit.
Als het „hart" het eerste is, en dit is het immer, moet dit zich uiten in de voorstelling, den handenarbeid voorafgaande.
Het is geen spel, noch spelen.
Het is nog minder „picturaal".
Van begin tot einde moet de voorstelling één zijn met de materie „hout" en hare mogelijkheden.
De hartstocht gaat de spanning vooraf.

> Spannung ist der indifferent scheinende Zustand eines energischen Wesens in völliger Bereitschaft sich zu manifestiren, zu differenziren, zu polarisiren,

zegt Goethe in zijne „Maximen und Reflexionen". Het moment waarop de pijl den boog verlaat. Daarna volgt *altijd* de teekening.
Eenigste middel om te ontkomen aan het toeval".
Het natuurlijk „innerlijk evenwicht" en een juiste verdeeling van zwart en wit zijn één.
Wat leert de geschiedenis?
De overgang van houtsnede in kopergravure. Reeds nu komt dit verschijnsel in enkele houtsneden tot uiting.
Hout stelt echter andere eischen dan koper, en we zijn nog maar pas aan het eerste begin der houtsnede.
Een vergelijking met de meest eenvoudige Japansche prent moet iedereen hiervan overtuigen.

TEN KLOOSTER HOUTSNEDE

Een ander gesteld „doel" in het Oosten?
Idee is doelloos.
Medium en objectivatie zijn het taoïstische „wollen ohne wollen wollen".
Tot slot eene aanhaling van Schopenhauer uit zijne „Welt als Wille und Vorstellung II" Ueber das innere Wesen der Kunst:
„Die zum Genusz eines Kunstwerkes verlangte Mitwirkung des Beschauers beruht zum Theil darauf, dasz jedes Kunstwerk nur durch das Medium der Phantasie wirken kann, daher es diese anregen musz und sie nie aus dem Spiel gelassen werden und unthätig bleiben darf. Dies ist eine Bedingung der ästhetischen wirkung und daher ein Grundgesetz aller schönen Künste. Aus demselben aber folgt, dasz, durch das Kunstwerk, nicht Alles geradezu den Sinnen gegeben werden darf, vielmehr nur so viel, als erfordert ist, die Phantasie auf den rechten weg zu leiten: ihr musz immer noch etwas und zwar das Letzte zu thun übrig bleiben. Musz doch sogar der Schriftsteller stets dem Leser noch etwas zu denken übrig lassen: da Voltaire sehr richtig gesagt hat: Le secret d'être ennuyeux, c'est de tout dire. In der Kunst aber ist überdies das Allerbeste zu geistig, um geradezu den Sinnen gegeben zu werden: es musz in der Phantasie des Beschauers geboren, wiewohl durch das Kunstwerk erzeugt werden."
Dit is de grondgedachte, die tot kern heeft, „het magische element" der zwart-wit uitbeelding.
TEN KLOOSTER.

TEN KLOOSTER HOUTSNEDE

TECHNISCHE RUBRIEK.

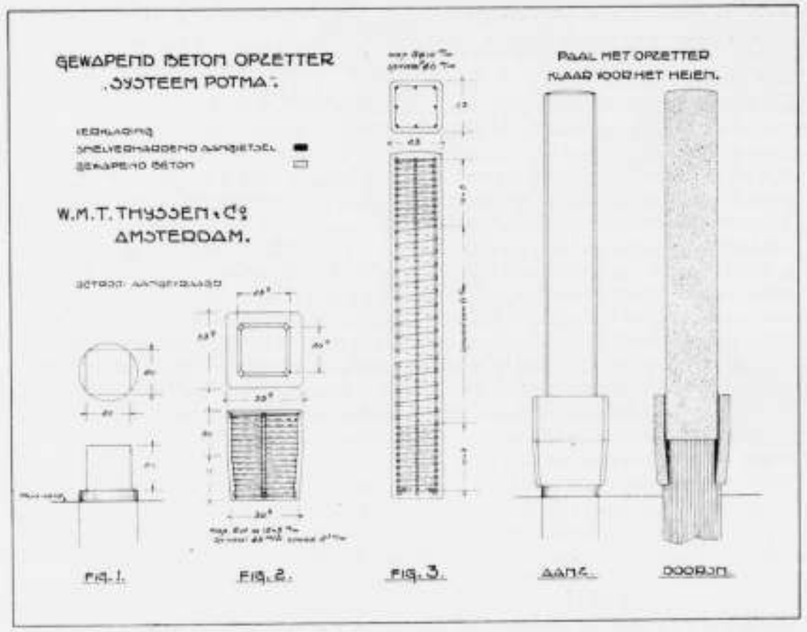
ERVARINGEN MET EDELCEMENT.

Wij lezen in *Cowhei:*
De Duitsche Betonvereeniging heeft onlangs aan haar leden een rondschrijven gezonden, waarin op overzichtelijke wijze van de tot heden op bouwwerken opgedane ervaringen met edelcementen verslag wordt gegeven. Deze mededeelingen zijn voor de praktijk eveneens van groot belang, want de toepassing van edelcement heeft snel ingang gevonden en neemt in steeds sterker mate toe. In het bovenbedoelde rondschrijven worden niet minder dan 28 verschillende soorten edelcement genoemd. Zij zijn echter blijkbaar van zeer uiteenloopende kwaliteit geweest. In het algemeen heeft men in de praktijk wel goede resultaten bereikt met edelcement, deze overtreffen de mislukkingen, doch 't is juist het belangrijke van het rondschrijven dat de mislukkingen daarin worden gesignaleerd. Al spoedig heeft men ontdekt dat edelcement bijzondere zorg vereischt in de behandeling en bij het verwerken. Vooral is bijzondere aandacht noodig voor de juiste samenstelling der andere grondstoffen van het beton (korrelgrootte) en van groot gewicht is ook het juiste waterpercentage. Een gedeelte der edelcementen heeft na langere ligging het predicaat „edel" ingeboet. De verharding van edelcement geschiedt bij warm weer ook spoediger dan bij koud en vochtig weer en dikwijls heeft men ook waargenomen dat voor verharding onder water (hier en daar ook reeds bij regenachtig weer) een betrekkelijk lange periode noodig was. Ook sterke zonbestraling is van nadeeligen invloed. Niet steeds was de gelijkmatigheid der kwaliteit, ook bij bekende merken, gewaarborgd, zoodat met de eene levering goede, met de andere minder goede ervaringen werden opgedaan. Eenige cementen moesten zich in het rondschrijven de mededeeling laten welgevallen dat zij den naam van „edel" niet verdienden en zelfs bij het gewone cement in vastheid achterstonden. In veel gevallen is het ook voorgekomen dat inplaats van edelcement gewoon snelbindend geleverd werd.
Hier en daar zijn ook beteekenende storingen bij het binden waargenomen. De Duitsche betonvereeniging geeft aan het slot van haar rondschrijven een reeks raadgevingen waaraan de volgende zijn ontleend:
1e. Niet alle edelcementen zijn edel. Ook bij een en hetzelfde merk kunnen ongelijkmatigheden voorkomen. Van iedere wagon cement dient dus een monster te worden gekeurd, waarbij vooraf het vraagstuk van het waterpercentage moet worden onderzocht.
2e. Vooral bij langere ligging voor de toepassing is keuring noodzakelijk.
3e. Bij groote bouwwerken zijn bovendien betonproeven (in blok- en balkvorm) aan te bevelen om de juiste versterkingswijze van het cement, de juiste korrelsamenstelling en het juiste waterpercentage vast te stellen. De meting van de temperatuur bij het binden en verharden speelt eveneens een rol.
4e. Eerst nadat deze resultaten bekend zijn kunnen de ontkistingstermijnen zonder bezwaar worden vastgesteld.

EEN NIEUW SYSTEEM GEWAPEND BETON OPZETTER

DOOR Ir. J. POTMA, Civiel-Ingenieur.

In „de Ingenieur" van 5 Maart 1921, no. 10, is door Ir. Slim, hoofdingenieur en P. Bergsma, ingenieur bij Publieke Werken te Amsterdam een nieuwe fundeeringswijze beschreven, waarbij de groote besparing aan tijd, kosten en arbeidskrachten wordt aangetoond bij toepassing van gewapend beton opzetters (b.v. voor woningbouw) volgens systeem Slim en Bergsma, in terreinen, welke heiwerken vereischen en welke hoog boven den grondwaterstand gelegen zijn. Een herhaling van de

voordeelen, aan deze werkwijze verbonden, ligt niet in onze bedoeling en wij verwijzen daarvoor naar genoemd artikel. (Zie ook o.a. „Deutsche Bauzeitung", jaargang 1904, nº. 8, blz. 32 en „Bouwkundig Weekblad", orgaan van den B. N. A., 18 April 1925, artikel van W. J. M. v. d. Wijnpersse).

De verbinding van den houten paal aan den gewapend beton opzetter is van het allergrootste belang, daar de soliditeit van deze verbinding, (niet alleen gedurende de werkwijze zelf, maar vooral ook ten opzichte van de krachten, welke op de constructie zullen werken na voltooiing van het bouwwerk), zal bepalen of een of ander systeem opzetter in een bepaalde behoefte voorziet en toegepast zal worden.

Werkwijze: een houten fundeeringspaal van vooraf bepaalde lengte wordt weggeheid, totdat de kop van de paal tot ongeveer 30 centimeter boven het maaiveld is gekomen. De heiploeg slaat achtereenvolgens alle palen tot deze diepte in; direct na het heien wordt aan de palen een vlakke kop gezaagd, 20 centimeter boven het maaiveld, en wordt een vierkante pen, hoog, lang en breed 20 centimeter gemaakt (figuur 1).

Over deze houten pen heen wordt een gewapend beton manchet geschoven (fig. 2), hoog 40 centimeter, waarvan dus de onderkant gelijk met het maaiveld komt en rust op de kleine paalborsten; met een paar kleine houten wiggetjes, tusschen pen en manchet aangebracht, kan de manchet vastgezet worden, waarna deze met snel verhardende cementmortel (1 ciment fondu op 2 zand) aan de paalpen wordt vastgegoten. De, eveneens vooraf klaargemaakte, gewapend beton opzetter (figuur 3), wordt, nadat overvloedig mortel in de manchet is gegoten, daarin geplaatst; overtollige mortel wordt weggeperst en vloeit over den rand van de manchet, waarna men de opzetter eveneens met wiggetjes vastzet.

Na afloop van het omschreven heiwerk slaat men de palen, voorzien van de opzetters, tot stuit weg, zoodat de bovenkant van den houten paal onder den grondwaterstand komt te liggen. Bij dit heien worden de opzetters van een heimuts voorzien, en gebruikt men een zwaar heiblok (ongeveer 1000 K.G.) met een valhoogte van ongeveer 2 M.; in den beginne wordt met zeer kleine valhoogte geheid, om eerst weer leven in de palen te brengen, (hetgeen na een paar slagen reeds het geval is), waarna met genoemde valhoogte de paal op stuit wordt geslagen. Bij palen van 13 M. lengte zijn zakkingen gedurende den laatsten tocht van 30 slagen van b.v. 5 á 6 centimeter geconstateerd. Door genoemde werkwijze betreffende het heien vervallen de bezwaren, welke verbonden zijn aan het onafgeheid laten overstaan van palen, hetgeen in bestekken soms als verbod is opgenomen, welk verbod hierop gebaseerd is, dat, indien een onafgeheide paal na de rustperiode zal worden weggeslagen met de valhoogte, welke van te voren als normaal gebezigd werd, stukslaan kan voorkomen.

OPZETTERS GEREED VOOR HET INHEIEN, OP DEN VOORGROND EEN INGEHEIDE OPZETTER.

Na het wegheien der opzetters sloopt men deze over een lengte van ongeveer 30 centimeter, en wordt het blootkomende langsijzer in een raamwerk van gewapend betonbalken, verbonden door koppelbalken, vormende de fundeering van het bouwwerk, opgenomen.

Het toe te passen normaal-type is in de figuren weergegeven; te Amsterdam is dit type, met toestemming van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht, met volkomen succes weggeheid voor den bouw van een paar villa's in Plan Zuid. De verkregen resultaten zijn zeer gunstig, daar bij deze toepassingen gebleken is, dat de verbinding het zware heien goed verdragen kan en volkomen gaaf blijft, terwijl ook de paalkoppen na het heien onbeschadigd voor den dag komen.

EIGENSCHAPPEN:

1e. In verband met de eischen, welke aan de constructie gesteld zullen worden, zijn de bewapeningen van opzetter en manchet, aangegeven voor het normaal-type, te verzwaren; ook kan, indien gewenscht, de hoogte van de manchet grooter genomen worden. Voor nog niet in rust zijnde terreinen, zooals genoemd in den aanvang van het artikel in „de Ingenieur" nº. 10 van 1921, kan zulks van belang zijn.

2e. De verticale kracht, waaraan de opzetter weerstand moet bieden, wordt door dezen opzetter *direct* op *bijna* het geheele paaloppervlak, en door opzetter, manchet en vulling samen op het *totale* paaloppervlak overgebracht.

3e. De houten paal (diameter van den kop 23-26 c.M.) wordt door bewerking tot een pen van 20 × 20 centimeter zoo goed als niet verzwakt. (Vergelijkende met andere systemen kunnen wij nog opmerken dat het traagheidsmoment van een cirkel met 20 c.M. diameter ongeveer 7850 c.M⁴. is en het traagheidsmoment van een vierkant, met zijdelengte van 20 c.M. is 13300 c.M⁴.)

4e. De constructie bestaat uit *vooraf* klaargemaakte onderdeelen, zoodat de be-

ONBESCHADIGDE KOPPEN

zwaren, verbonden aan het storten van beton ter plaatse in kokers, welke dikwijls niet waterdicht aansluiten tegen den paal (welke methode bij eenige andere systemen gevolgd wordt) hier vermeden zijn.
5e. De voorgestelde constructie is een *zuivere gewapend betonconstructie*, daar het wapeningsijzer zorgvuldig door het bezigen van vette beton tegen roesten beschermd wordt en ook verder geen onbeschermde ijzerdeelen toegepast worden. Dit is van groot belang, daar de verbinding in het, misschien zure, grondwater komt te liggen. Daar roesten niet alleen materiaalvernietiging is, maar tevens, door de er mede gepaard gaande volume-vergrooting, zeer groote krachten ontstaan, die vernielend kunnen werken, is dit een groot voordeel, aan deze constructiemethode eigen. De groote weerstand tegen buiging en afschuiving, die de constructie direct na vervaardiging bezit, zal alzoo met den loop der jaren niet geringer worden.
6e. De werkwijze is eenvoudig en gemakkelijk te controleeren.

Op gewapend betonopzetters, vervaardigd volgens het omschreven principe, is door de firma W. M. T. Thijssen & Co., civiel-ingenieurs, aannemers van grond-, hei-, gewapend beton-, utiliteits- en waterbouwkundige werken te Amsterdam, octrooi aangevraagd.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Voordracht op Donderdag 18 Maart a. s. des avonds te 8 uur (precies) in Gebouw Heystee, Heerengracht 545, door den heer H C. Verkruysen over:

Natuur-invloeden op kunstuitingen in het Oosten.

De bedoeling is gedachten over het verwerken van het natuur-moment in oude en nieuwere Oostersche kunst te demonstreeren door lichtbeelden en een aantal film-opnamen uit Afrika, Indië en Japan.

VRIENDELIJK VERZOEK.

De Administratie van „Architectura", Nobelstraat 20, Den Haag, richt een vriendelijk verzoek aan de Leden en Adverteerders om toezending van de drie eerste nummers van dezen jaargang, voorzoover die gemist kunnen worden. Eventueele kosten worden gaarne vergoed.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

IN HET BELANG DER ARCHITECTUUR

DOOR FRANK LLOYD WRIGHT.

Het is de bedoeling dat, evenals de teksten van den Hoofdredacteur van Wendingen en den Heer Oud, de drie opeenvolgende Engelsche Artikelen die Frank Lloyd Wright voor de uitgave van zijn werk schreef, in de Hollandsche vertaling zullen verschijnen. Het eerste der drie artikelen laat de Redactie hier volgen:

Eerste artikel. Maart 1908.

Hoe radicaal het werk hier geïllustreerd ook moge zijn, het is gewijd aan een ideaal, dat in de beste beteekenis des woords conservatief mag heeten. In geen enkel opzicht wordt daarmede de in grootsche architectuur ingewortelde elementaire regelmaat en discipline verloochend. Integendeel, het verkondigt juist eerbied voor den geest dezer regelmaat en discipline en is een eerbiedige erkenning van die elementen, die indertijd aan de classieke grootsche architectuur hare schoonheid en levenskracht verleenden.
Oorspronkelijk verschafte de Natuur de materialen, waaruit de ons thans bekende bouwkundige vormen ontwikkeld werden en, ofschoon het eeuwenlang onze gewoonte is geweest haar den rug toe te keeren, de inspiratie in boeken zoekende, welke op slaafsche wijze doode formules aankleefden, is haar rijkdom aan suggestie onuitputtelijk, hare gaven grooter dan de verlangens van onwillekeurig wien.
Ik ben er van bewust, hoe groot de argwaan is tegen dengene, die het waagt zich voor kunstaangelegenheden op de Natuur te beroepen. Ik weet, dat een onraadzame terugkeer gewoonlijk nagestreefd wordt, want datgene, dat gewoonlijk bereikt wordt is een naspiegeling van de natuur in haar uiterlijk, voor-de-hand-liggend aspect. Maar, eene ingeboren verbeeldingskracht vooropgezet, bestaat er geen bron zoo vruchtbaar, zoo suggestief, aestetisch zoo behulpzaam voor den bouwkunstenaar als een begrip van natuurlijke vormen. In denzelfden zin, waarin de Natuur voor een schilderij nooit geschikt is, is zij dat ook niet voor den bouwkundige, d.i. zooals zij zich in haar geheel vertoont. Niettegenstaande dit, schuilt onder hare in het oog springende vormen een praktische school, waarin een gevoel voor verhoudingen gekweekt kan worden, juist daar, waar Vignola en Vitruvius falen. Daar kan de architect een zin voor de werkelijkheid ontwikkelen, die, naar zijn eigen sfeer verplaatst en uitgedrukt in de eigenschappen van zijn eigen werk, hem ver boven het realistische in zijn kunst zal verheffen: hij zal geïnspireerd worden door sentiment, dat nooit zal afdwalen tot sentimentaliteit en hij zal met steeds zekerder hand de zoo moeilijk te stellen grens tusschen het zonderlinge en het schoone leeren te trekken.
Een begrip van het organische in de Natuur is voor een architect onmisbaar. Waar kan hij beter dit begrip ontwikkelen dan deze school? De kennis van de verhouding tusschen vorm en functie ligt zijn praktijk ten grondslag: waar kan hij de pertinente aanschouwingslessen, die de Natuur zoo grif tentoonstelt, vinden? Waar anders zal hij beter de gelegenheid vinden de verschillen in vorm, welke mede karakter bepalen, te bestudeeren dan in de boomen? Of waar zal dat gevoel voor het noodzakelijke, dat een kunstwerk kenteekent, zoo in het leven worden geroepen als bij omgang met de Natuur in dien zin? De Japansche kunst is meer vertrouwd met deze

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
20 MRT. 1926 No 12

school dan de kunst van eenig ander volk. In hun taal komen veelal woorden voor als „edaburi". Zoo doelmatig mogelijk vertaald beteekent dit: „De vormende rangschikking der boomtakken". Zoo'n woord bezit noch de Nederlandsche noch de Engelsche taal. Onze beschaving leert ons niet in zulke terminologie denken, maar de bouwkundige moet leeren om niet slechts in zulke beeldspraken te denken doch om ook voor zichzelf een eigen vocabulair te vormen en het doelmatig te verreiken met nuttige woorden even sprekend als het bovenaangehaalde.

Zeven jaren lang heb ik het geluk gehad om in den dienst te zijn van een grooten leeraar en een grootschen architect — m.i. de grootschten van zijn tijd, t.w., Louis H. Sullivan.

Beginselen worden niet uitgevonden, zij worden nooit door een enkeling in een enkel tijdperk uitgevonden, doch Sullivan's inzicht en gebruik er van waren een openbaring gelijk, op een tijdstip, dat zij, van een handelsstandpunt uit, onbruikbaar waren en zoo goed als onopgemerkt bleven in het loopend werk. Het kunstgevoel van het beroep was in dien tijd zoo goed als dood: slechts in het werk van Richardson en Root waren schemeringen ervan zichtbaar.

Aangezien Adler en Sullivan weinig tijd hadden om woonhuizen te bouwen, vielen die weinigen, die onvermijdelijk uitgevoerd moesten worden, mij ten deele buiten mijn kantoortijd. Mij bleef dus grootendeels over, den strijd, die zij aangeknoopt hadden in den handelsbouw, op het gebied van de huishoudelijke architectuur door te zetten. Gedurende de vroege jaren van mijn praktijk is dit eenzaam werk geweest en ik heb slechts weinigen gevonden, die met mij meeleefden. Ik herinner mij goed, hoe „De boodschap" in mij brandde, hoe ik snakte naar kameraadschap, tot ik de jongeren leerde kennen, en hoe welkom Robert Spencer, later Myron Hunt en Dwight Perkins, Arthur Heun, George Dean en Hugh Garden waren. Dat waren inspireerende dagen voor ons allen. Den laatsten tijd hebben wij het allen te druk gehad om elkander dikwijls weer te zien, maar „De Nieuwe School van het Midden-Westen" krijgt langzamerhand bekendheid en misschien zal zij inderdaad eens bestaan. Want waarom zouden dezelfde geest en hetzelfde leven niet in de bouwkunst bestaan, die het wezen zijn van alle ware kunst?

In 1894 formuleerde ik, met deze tekst uit Carlyle aan het hoofd van de pagina, de navolgende „Voorstellen":

„The ideal is within thyself, thy condition is but the staff thou art to shape that same ideal out of" (Uw ideaal ligt in Uzelf — Uw toestand is slechts het stof waaruit U dat ideaal moet vormen.)

Deze voorstellen zet ik neer vrijwel zooals zij toen geschreven werden, ofschoon zij thans volledíger en beknopter uiteengezet zouden kunnen worden.

I. Eenvoud en rust zijn de kwaliteiten, welke de maatstaf van de innerlijke waarde van een kunstwerk moeten zijn.

Doch de eenvoud op zichzelf is niet een doel. Streef eerder naar het verkrijgen van een eenheid met een bevallige schoonheid, waarvan tegenstrijdigheden en alles wat maar eenigszins doelloos is, uitgesloten zijn. Een wilde bloem is in den waren zin des woords eenvoudig.

1. In een gebouw moet het aantal vertrekken uiterst beperkt zijn, d.i. slechts toereikend om aan de omstandigheden te beantwoorden, welke het gebouw noodzakelijk maken, en die waaronder wij leven en welke de architect steeds moet trachten te vereenvoudigen; het ensemble der vertrekken dient dan zorgvuldig overwogen te worden, opdat gemak en nuttigheid samengaan met schoonheid. Behalve den ingang en de noodige werkkamers behoeft de eerste verdieping van ieder onwillekeurig huis slechts drie kamers te bevatten, n.l. de zitkamer, eetkamer en keuken met, wellicht, een ontvangkamer. Eigenlijk hoeft er maar één kamer te zijn, n.l. de zitkamer, waarin de andere benoodigdheden afgezonderd, of door bouwkundige middelen gemaskeerd zijn.

2. Openingen dienen voor te komen als integrale eigenschappen van de constructie en den vorm — indien mogelijk, als hunne natuurlijke versiering.

3. Van het standpunt van kunst en savoir faire, zijn meer mooie dingen door een overmatige voorliefde voor detail vernield dan door eenig andere menschelijke tekortkoming. Veel te veel huizen zijn, indien niet kleine regies of ensceneeringen, slechts een opeenhooping van uiteenloopende ideën, bazaars of rommelwinkels. Versiering, indien zij niet grondig begrepen wordt, is gevaarlijk: wanneer gij niet met zekerheid weet, dat zij iets goeds beteekent in het schema in zijn geheel, doet U beter om haar voor het oogenblik weg te laten. Slechts het feit, dat versiering een uiterlijken schijn van rijkdom geeft, rechtvaardigt hare toepassing geenszins.

4. Op zichzelfstaande en doellooze bijvoegsels zijn ongewenscht. Zorgt, dat deze met alle andere toebehooren bij het algemeen plan der constructie worden ingelijfd.

5. Wanden worden eerder door schilderijen ontsierd dan versierd. Schilderijen behooren decoratief te zijn, in het algemeen plan verwerkt als versiering.

6. De meest geslaagde vertrekken zijn die, waarin alle of bijna alle meubelen ingebouwd zijn als deel van het oorspronkelijke plan, één geheel vormende.

II. Er moeten net zoo vele soorten (stijlen) huizen zijn als er soorten (stijlen) menschen zijn en net zoo vele verschillen als er verschillende persoonlijkheden zijn. Iemand, die persoonlijkheid bezit (en wie heeft haar niet?) heeft eenigszins het recht om haar in zijn omgeving uit te drukken.

III. Een gebouw behoort den aanschijn te hebben als of het gemakkelijk uit zijn bouwterrein is verrezen, gevormd om te harmoniseeren met de omgeving, indien de natuur zich aldaar manifesteert. Wanneer dat niet het geval is, tracht het gebouw net zoo rustig, deugdelijk en organisch te maken als de Natuur zou zijn geweest, wanneer zij daartoe in de gelegenheid ware gesteld. [1])

Wij Midden-West bewoners leven op uitgestrekte prairies. De prairie heeft een zich eigenaardige schoonheid en wij dienen deze natuurlijke schoonheid — hare rustige uitgestrektheid — te erkennen en te accentueeren. Dus, zacht hellende daken, lage proporties, rustige gezichteinders, gedempte, ineengedrongen schoorsteenen en beschermende, overhangende beschutmiddelen, lage terrassen en verstrekkende muren, die tuinen afsluiten.

VI. Kleuren vereischen hetzelfde conventionaliseeringsprocédé als natuurlijke vormen om ze geschikt te maken, ermede te leven: dus, ga naar de bosschen en de weiden om kleurenschakeeringen te zoeken. Gebruik liever de zachte, warme optimistische tinten van de aarde en herfstbladeren dan de pessimistische blauwen, paarsen of koude groenen en grijzen van de lintjesafdeeling. Zij zijn gezonder en, in de meeste gevallen, beter geschikt voor goede decoratie.

V. Breng het karakter uwer bouwmaterialen naar voren en verwerk dit karakter altijd op intieme wijze in uw plan. Maak het hout vrij van vernis en vette verf — laat het óf met rust, óf beits het. Ontwikkel de natuurlijke hoedanigheid van het stuc en verkleur het. Openbaar het karakter van het hout, de gips, baksteen of steen in uwe ontwerpen. De behandeling kan nooit waarlijk kunstig zijn, wanneer deze natuurlijke eigenschappen — of het karakter daarvan — verkracht of verwaarloosd worden.

VI. Een karaktervol huis wint met den tijd in waarde, terwijl een huis in den tegenwoordigen stijl, van welken stijl dan ook, is al spoedig uit de mode, afgezaagd en waardeloos.

Evenals de menschen, dienen gebouwen zoo rustig, oprecht, waar en vooral bevallig en beminnelijk mogelijk te zijn.

Boven al, oprechtheid. Het werktuig is het normale instrument onzer beschaving. Geeft het werk te doen, dat het goed verrichten kan — niets is belangrijker. Hierdoor zullen nieuwe, zoo droevig noodige nijverheidsidealen geschapen worden.

[1]) Hier doelde ik op de onvruchtbare stadsgedeelten, ontbloot van boomen of natuurlijke incidenten, waarin slechts huizen in van affichezuilen geflankeerde wegen waar te nemen zijn.

Het interessante van deze voorstellen ligt voornamelijk hierin, dat toen zij geformuleerd werden, zij om de eene of andere onbegrijpelijke reden nieuw waren tegenover omstandigheden, welke hun vijandig waren en, omdat de idealen daarin geuit, min of meer verwezenlijkt werden in de gebouwen, die gebouwd werden in nastreving dier idealen. De gebouwen der laatste jaren zijn hen niet alleen getrouw doch zijn in vele gevallen een verdere ontwikkeling van de eenvoudige voorstellen, die toen zoo positief werden neergelegd.
Gelukkig zijn deze idealen thans meer alledaagsch. In dien tijd waren de gezichteinderen onzer huishoudelijke architectuur fantastische misgeboorten, gemarteld door toevalligheden, die de verwrongen dakoppervlakten uiteenrukten, waaruit spits toeloopende schoorsteenen den hemel gelijk magere vingers bedreigden; de altijd hooge interieurs werden onderverdeeld in doosachtige vertrekken — hoe meer doozen hoe prachtiger het huis, en de „architectuur" bestond hoofdzakelijk in het verhelen der randen van de eigenaardige verzameling gaten, die in de muren gesneden moesten worden, om den bewoner het binnenkomen en het uitgaan mogelijk te maken. Deze interieurs werden altijd vermoord met de stoot en jaap van den onderplint en hoek, van verdachte origine, en eindelijk verstikt in gruwelijk tooisel. Het denkbeeld, dat individualiteit in een gebouw mogelijk of wenschelijk was voor een ieder, die een huiselijke omgeving voor zich bouwde, scheen in dien tijd de waardigheid van een „idee" na te streven. Zelfs beschaafde mannen en vrouwen geven zoo bitter weinig om de geestelijke oprechtheid van hunne omgeving, behalve in uitgezonderde gevallen zijn zij niet geraakt — het laat hun totaal koud, zoolang hunne huizen modieus zijn of die hunner buren evenaren en hen droog en warm houden. Een gebouw beteekent voor hen niets meer dan de stal voor het paard. En in de eerste jaren trof mij dit als een besliste ontmoediging. Er zijn uitzonderingen, die zich hoofdzakelijk bevinden onder Amerikaansche handelslui met onbedorven instincten en onbevlekte idealen. Iemand van deze type heeft gewoonlijk de faculteit om onafhankelijk te denken. Hij mocht dit „idee" wel en een groot deel van de bemoediging, welke dit werk ten deel is gevallen, komt direct van hem, omdat het vernuft daarvan hem aantrekt. Terwijl de „beschaafden" nog steeds tevreden zijn met hunne châteaux, koloniale „wedding cakes", Engelsche gemaaktheden of Fransche tierelantijntjes, geeft hij de voorkeur aan iets gewoons, dat toch zijn eigen is. Al dwaalt hij, dan doet hij dat tenminste aan de zijde van karakter en wanneer de architectonische ontwikkeling van zijn land door het verloop der tijden beproefd zal zijn geworden, dan heeft hij zijn deel daartoe bijgedragen. Al moge zijne bijdrage dan ook in het eindresultaat nog zoo klein zijn, zal hij als een waren conservator beschouwd worden.
In dit werk heb ik getracht een harmonieuse verhouding te scheppen tusschen den plattegrond en den verticalen opstand dezer gebouwen, den eenen als een oplossing, den anderen als een uiting van de voorwaarden van een probleem, waarvan het geheel een project is, beschouwende. Ik heb getracht, in de eerste plaats organische oprechtheid vast te stellen, welke den grondslag vormt voor het verder uitwerken van beteekenisvolle grammaticale uiting en heb het geheel, voor zoover in mijn vermogen, consequent gemaakt.
Indien deze gebouwen een zekeren stijl bezitten, is dit te danken aan de kunstige wijze waarop het conventionaliseeren als oplossing en een kunstige uiting van een gegeven probleem binnen deze grenzen behandeld is geworden. De typen zijn grootendeels een kwestie van persoonlijke smaak en kunnen veel of weinig te maken hebben met de amerikaansche bouwkunst, waarnaar wij verlangen.
Vanaf het begin van mijn praktijk was de vraag, welke ik mij steeds stelde, niet „welken stijl?" doch „wat is stijl?" en ik geloof, dat de grootste waarde van het hier geillustreerde werk daarin ligt, dat, zoodra het een of andere type, ondanks hedendaagsche omstandigheden, op onafhankelijke wijze behandeld kan worden

en doordrongen is van stijl, dan wordt een waarlijk nobele architectuur eene definitieve mogelijkheid vanaf het oogenblik, dat Amerikanen haar werkelijk van de jonge architecten van het opkomende geslacht eischen.
Ik geloof niet, dat wij ooit weer die eenvormigheid van type, die de zoogenaamde groote „Stijlen" gekenmerkt heeft, zullen krijgen. De toestanden zijn veranderd, ons ideaal is de democratie, de hoogst mogelijke uiting van het individu als een eenheid, die niet inconsequent is met een harmonieus geheel.
Het gemiddelde menschelijke verstand groeit geleidelijk en naar gelang het individu betrouwbaarder wordt, zoo zullen wij een bouwkunst krijgen met weelderiger verscheidenheid in eendracht dan tot dusverre bestaan heeft; maar de vormen moeten uit onze veranderde omstandigheden geboren worden, zij moeten ware vormen zijn, anders is de beste nalatenschap der traditie slechts een roemlooze maskerade, ontbloot van alle levensvatbare beteekenis of geestelijke waarde.
De moeilijkheden der eerste dagen waren veel, en, van dezen afstand gezien, pittoresque. Werklieden denken überhaupt zoo min mogelijk, vooral wanneer dit financieel risico met zich medebrengt; het is gevaarlijk hunne vastgestelde geestelijke of technische werkwijze te storen. Iets op een ongewone, zelfs wanneer dit tevens een betere en eenvoudiger wijze te doen beteekent, dat de situatie onmiddellijk gecompliceerd wordt. In dien tijd waren eenvoudige dingen op industrieel gebied nergens voorhanden. Een stuk hout zonder lijst was een abnormaliteit; een gewoon houten lat in plaats van een gedraaide baluster: — een grap; het weglaten van de verkoopbare „grille": een misdaad; eenvoudige stoffen voor gordijnen of vloerbedekking waren nergens in voorraad te vinden.
Den erkenden vijand worden van de bestaande industrieele orde was geen kleinigheid, want reeds vroeg, wanneer een stel mijner teekeningen een Chicago fabrieksbaas overhandigd werden voor becijfering, wilde hij gaarne het pak openen, las echter den naam van den architect en, zijn hoofd schuddende, gaf hij het terug met de bemerking, dat hij „geen ruzie zocht of wilde hebben". Wijze eigenaren of algemeene aannemers probeerden den naam er uit te snijden, doch tevergeefs, de scherpzinnigheid van den molenaarsbaas was fretachtig; hij had langzamerhand met één oogopslag het werk leeren herkennen. Zoodoende, behalve de speciale voorbereiding in ieder geval voor iedere kleine constructie en afwerkingsaangelegenheid benoodigd, moesten er speciale detailteekeningen zijn, louter om die dingen aan te toonen, welke weggelaten of ongedaan moesten blijven en uitgebreide ontwerpen voor ieder deel aanwezig zijn, maar tevens moesten kwantiteitopmetingen en lijsten van molenwerk aan de aannemers overhandigd worden. Na eenige jaren werd op deze wijze de architect voor het feit gesteld, dat het honorarium voor zijne diensten, welk door de American Institute of Architects werd vastgesteld, bedoeld was voor voorraadseenheden, want het reikte zelfs niet voor het vervaardigen der teekeningen voor nauwgezet werk.
De verhouding van den bouwkundige tot de economische en industrieele beweging van zijn tijd is, vanuit het standpunt van kunst beschouwd, nog steeds zoo een wanverhouding, dat het voor niemand een makkelijke taak zou zijn, haar naar voldoening te regelen. Men is het er over eens, dat er iets aan hapert doch, indien de architect geen planfabriek magnaat is, die zijne kunst gedegradeerd heeft tot een filosofie van vodden en slecht-passende of confectie goederen, welke hij met handelsaplomb en maatschappelijke distinctie verkoopt, dan kan hij op den tegenwoordigen grondslag, welke door de praktijk gevestigd is geworden, onmogelijk succes behalen. Behalve eene situatie voor hen reeds gecompliceerd, werden de klanten, die het aandurfden, ook tegenover een noodgedwongen verhoogd honorarium gesteld. Sommige hunner hebben gedurfd, zooals de hier afgebeelde voorbeelden kunnen bewijzen.
De strijd was toen en is nog om van „Goede architectuur" ook „Goede zaken" te

maken. Het is wellicht kenteekenend, dat het in het begin zeer moeilijk was een bouwleening te verkrijgen, op welke voorwaarden dan ook, op een dezer huizen; thans is het makkelijk zelfs een betere leening te verkrijgen dan gewoonlijk het geval is, maar in hoeverre deze ambitie met succes bekroond is geworden kunnen slechts de eigenaren dezer huizen getuigen. Zij hebben vele beproevingen doorstaan maar ieder, naar ik meen, voelt, dat hij net zooveel huis bezit als zijne buren, met iets daarin en daarboven van innerlijke waarde erbij, hetgeen niet in één levensperiode uit de mode zal zijn geraakt en dat gestadig tot zijn waardigheid en voldoening als mensch bijdraagt.

Het is nutteloos om verder op de ondervonden moeilijkheden uit te breiden, want het is het gewone verhaal van eenvoudigen voorgang overal, op elk gebied: ik wensch hier slechts het „motif" achter de typen op te sporen. Na het bestudeeren der illustraties zal het duidelijk zijn, dat de afgebeelde gebouwen zich in die groepen met een familiegelijkenis rangschikken: de laag-hellende heup-daken, op elkander pyramidaalsgewijze gedrongen of rustige, ongebroken gezichteinders vertoonende; de lage daken met eenvoudige pedimenten, opstaande op lange randen en die met een eenvoudige plaat afgedekt. Van het eerste type zijn de Winslow, Henderson, Willits, Thomas, Heurtley, Heath, Cheney, Martin, Little, Gridley, Millard, Tomek, Coonley en Westcott huizen, de Hillside Home School en de Pettit Memorial Chapel typeerend. Van het tweede type, zijn de Bradley, Hickox, Davenport en Dana huizen typeerend. Van het derde, Atelier voor Richard Bock, Unity Church, het betonnen huis van de Ladies' Home Journal en andere ontwerpen thans in uitvoering. Het Larking gebouw is een eenvoudige waardige uiting van een gewoon nuttig type met vlakke baksteenen muren en eenvoudige steenen muurkappen. Het atelier is slechts een vroeg experiment in „uiting".

Foto's geven deze onderwerpen niet op voldoende wijze weer. Een gebouw heeft, zooals een mensch, een voorkomen, dat den fotograaf trotseert en de voor de volledige uitdrukking zoo noodige kleur ontbreekt, maar hèt zal een ieder duidelijk zijn, dat al deze constructies voor het oog zoowel als daadwerkelijk op hunne fundaties staan. Aan het niveau van den grond zijn voor al deze gebouwen goede, soliede voorbereidingen verricht en het is de eerste gramaticale uiting van alle typen. Deze voorbereiding beteekent voor deze gebouwen hetzelfde als het stylobaat voor den ouden griekschen tempel. Om dit te bereiken is het noodig geweest de bekende werkwijze, n.l. om de ondersteuningen van het gebouw aan den buitenkant te zetten, om te keeren en aan de binnenzijde te verplaatsen, om zoodoende de noodige ondersteuningen voor het buitenfundament te verschaffen. Dit was zeer natuurlijk en een voldoende goede constructie maar er waren vele eigenaren, die zich lieten beïnvloeden door de vrijwillig door den practischen aannemer verstrekte persoonlijke inlichtingen, in die voege, dat zijn huis in den kelder terecht zou komen als hij in een dergelijke werkwijze toestemde. In dien tijd was dit een duidelijke innovatie, ofschoon iets zeer natuurlijks en voor mij zelfs tot heden onmisbaar. Toen eenmaal deze innovatie was vastgesteld, werd een horizontale streep grondmateriaal — de fundatiemuur boven den grond — uitgesloten en de complete gramatica van type I werd mogelijk gemaakt. Zoodoende werd een eenvoudig, ongestoord muurvlak van den voet tot de hoogte van de kozijn der tweede verdieping bereikt, alwaar een ander materiaal gebruikt werd, om de eenvoudige fries te maken, welke de vroegere gebouwen kenmerkt. Zelfs dit werd dikwijls weggelaten, zooals b.v. in de „Francis Apartments" en vele andere gebouwen en er werd aan den muur van fundament tot den kroonlijst of den vooruitspringenden dakrand, niets toegevoegd. Ik weet mij te herinneren, dat zij „Reform huizen" door de gemoedelijk gestemden genoemd werden. De benamingen, waarmede andere deze gebouwen uitscholden kunnen fatsoenshalve niet herhaald worden. Door het eenvoudiger maken en accentueeren der muurvlakten werd het

bevensteren een zeer moeilijk probleem en belangrijker dan ooit en ik glunderde over de prachtige gebouwen, die ik zou kunnen maken, indien het niet noodig ware er gaten in te snijden; maar het probleem der gaten werd ter hand genomen, eerst op eenvoudige wijze, zooals in het Winslow huis, later als elementaire bestanddeelen der structuur, op rhythmische wijze gegroepeerd, zoodat alle licht en lucht en uitzicht, welke de meest veeleischende klant zou kunnen wenschen, zouden ook van artistiek oogpunt uit niet te veel zijn; en op deze praestatie ben ik trotsch. Dè groepen zijn bovendien, waar noodig, zoodanig behandeld, dat de vooruitspringende benedendakranden geen schaduw over hen werpt, ofschoon de muren nog beschermd zijn tegen het weêr. Spoedig werd op de poezie-smorende kenmerken van het guillotinevenster, hetwelk toen in de praktijk ingeworteld was, acht geslagen en geheel alleen vocht ik voor naar buiten openslaande ramen, niettegenstaande het noodig was, daarvoor ijzerwaren speciaal te laten maken, aangezien die aan deze zijde van Engeland niet te krijgen waren.

Klanten kwamen, bereid alle innovaties te aanvaarden behalve „die naar buiten openslaande ramen" en wanneer hun gezegd werd, dat zij bij de voorstellen inbegrepen waren en dat zij die ramen er bij zouden moeten aanvaarden of alles laten schieten, dan werd dikwerf den „anderen kerel" opgedragen hun iets dergelijks te leveren, echter . . . met de hun zoo dierbare „practische" ramen.

Met de grammaire zoover tot stand gebracht, kwam een zoo reine en eenvoudige uiting, zelfs klassiek van atmosfeer, in den besten zin van dat veel misbruikte woord, d.w.z., daarmede een zekere lieftallige natuurlijk-waardige redelijkheid van vorm en lijn inhoudende.

Ik heb opgemerkt, dat de Natuur gewoonlijk hare vormen volmaakt: de individualiteit van het attribuut wordt zelden daarmede prijsgegeven, d. i. verwrongen en verminkt door coöperatieve deelen. Het gebeurt zelden, dat zij iets zegt en tegelijkertijd het gezegde weder terug neemt. Zij zou nooit hare goedkeuring schenken aan de zoogenaamde „klassieke" handelwijze van b.v. een „orde", een collonade, te vormen en dan muren tusschen de kolommen van die orde in te bouwen, deze daardoor tot pilasters terug te brengen en vervolgens gaten in den muur te snijden en kroonlijsten daarboven te plakken, omgeven door nog meer pilasters . . . met het gevolg, dat aan iederen vorm gewelddaad gedaan wordt, het geheel een afschuwelijke verminking wordt, zooals dat het geval is bij de meeste Renaissance gebouwen, waarin de eene stijl den anderen verteert, en alle vormen verdwazen.

Bij het uitwerken der plattegronden van zelfs de meer onbeteekenende van deze gebouwen, wordt een eenvoudige wet gevolgd van organisatie en de georganiseerde indeeling der ruimte gebaseerd op een systeem van zekere structuureenheden, definitief geijkt voor iedere structuur in overeenstemming met het schema van practische constructie en aesthetische proportie; dit als hulpmiddel tot het vereenvoudigen der technische uitvoeringsmoeilijkheden. Ofschoon de symmetrie niet altijd duidelijk mag zijn, wordt toch het evenwicht gewoonlijk bewaard. In den regel zijn de ontwerpen welsprekender dan het schoolproduct der Beaux Arts. De individualiteit der verschillende functies van de verschillende onderdeelen is meer tot ontwikkeling gebracht; alle vormen zijn op zichzelf compleet en dienen dikwijls, zoowel van binnen als van buiten, als decoratieve eigenschappen van het geheel. Deze neiging tot grootere individualiteit der deelen, geaccentueerd door steeds volkomener uiting, zal blijken uit de ontwerpen voor Unity Church, het landhuisje voor Elizabeth Stone te Glencoe en het Avery Coonley huis, thans in aanbouw te Riverside, Illinois. Deze fundatieplannen zijn slechts de wezenlijke projectie van een nauwkeurig overwogen geheel. De „Architectuur" is niet „opgebouwd" in den geest van een artistieke oefening, een kwestie van opbouwing van een voorbedachten plattegrond. De schema's zijn in drie grootten opgevat als organische eenheden, terwijl het uiterlijke perspectief buiten beschouwing blijft en aan zijn lot

wordt overgelaten. Terwijl een zin voor de toevallige perspectieven, welke het ontwerp zal ontplooien, steeds aanwezig is, heb ik groot vertrouwen, dat wanneer slechts het geheel ordentelijk opgebouwd wordt in den waren organischen zin, met werkelijke juiste verhoudingen, dan kan het pittoreske aan zichzelf overgelaten worden. Niemand heeft ooit een gebouw — den naam van architectuur waardig — gebouwd, die het perspectief naar zijn smaak inschetste en toen het ontwerp in overeenstemming daarmede bracht. Zulke methodes brengen slechts decoratieve ensceneeringsschilderijen te weeg. Een perspectief kan wel een bewijs zijn doch is geen voedsel. *(Wordt vervolgd).*

PRIJSVRAGEN-RUBRIEK.

Tweede beantwoording der vragen, ingekomen naar aanleiding van de door de Gemeente Utrecht uitgeschreven prijsvraag voor een reclamebiljet.

VRAGEN:	ANTWOORDEN:
13*a*. Wat maakt Utrecht aantrekkelijk als woonstad?	Ruime park- en plantsoenaanleg, schoone omstreken, flinke winkelstand, gelegenheid voor beoefening van alle sporten, alle gelegenheid tot het volgen van verschillende soorten van onderwijs, ook Universitair onderwijs; een opgewekt muzikaal leven, enz. enz.
b. Als industriestad?	Tegen lage prijzen zijn industrieterreinen direct aan een zevental spoorlijnen en grootscheepsvaartwater gelegen, te koop: Utrecht is in het centrum des lands gelegen.
c. Welke zijn de belangrijkheden van Utrecht?	Zie onder 13*a* en *b*. Oude schilderachtige stad en moderne uitbreiding.
14. Mogen de teekeningen zijn gevouwen?	Niet toegelaten, zie art. 12 van het programma.
15. Is de witte rand rondom het ontwerp in de maat begrepen?	Art. 2 van het programma vermeldt de juiste afmetingen van de ontwerpen.
16*a*. Worden bij ten hoogste 3 kleuren het zwart en de kleur van het papier niet medegerekend?	Zie artikel 2 van het programma.
b. Moet één der kleuren in ieder geval zwart zijn, of is dit niet noodzakelijk?	Is niet noodzakelijk, zie art. 2 van het programma.
17. Wordt inzenders naam met eventueele bekroning gepubliceerd?	Zie art. 10 van het programma.
18. Welke tekst moet op de plaat voorkomen?	Daar volgens artikel I van het programma de reclameplaat bij de Nederlanders of vreemdelingen de aandacht moet vestigen op de voordeelen, die de Gemeente Utrecht biedt, is de plaatsaanduiding Utrecht-Holland" noodzakelijk, terwijl vrijheid bestaat voor toevoeging van meerdere woorden, waarbij echter op beknoptheid wordt aangedrongen.
19*a*. Wordt met verkleining op 1/5 bedoeld, dat de maat 120 80 op 1/5 wordt verkleind en hetzelfde ontwerp wordt aangehouden?	Met verkleiningen, geschikt voor briefkaart en sluitzegel, worden niet bedoeld fotografische verkleiningen van het ontwerp-affiche, doch zoodanige verwerking van hetzelfde gegeven, dat het geschikt gemaakt wordt voor een kleiner formaat. Met andere woorden, de overeenkomst der voorstelling moet gehandhaafd blijven, maar zoo noodig mag het gegeven vereenvoudigd worden, opdat de duidelijkheid ook in het kleiner formaat bevestigd blijve.
b. Is het de bedoeling op het briefkaartformaat en den sluitzegel 6/4 c M. het ontwerp 120 80 te handhaven of mogen hierop varianten worden gemaakt-	
c. Mogen of moeten de verkleinde varianten ook foto's zijn?	
d. Worden met de in art. 3 van het programma bedoelde verkleiningen of varianten bedoeld foto's of kleurschetsen?	
20. In welke bladen worden de antwoorden opgenomen?	Bouwkundig Weekblad V.A.N.K., De Reclame, Architectura, Handelsblad, Telegraaf, Standaard, Utr. Prov. en Sted. Dagblad, Utrechtsch Nieuwsblad, Het Centrum en de Utrechtsche Courant, indien deze tot opname bereid zijn.

DE JURY.

VOORLOOPIG PROGRAMMA VAN HET NATIONAAL VEILIGHEIDSCONGRES 1926.

VRIJDAG 26 MAART 1926.

9.30 Openingsrede door den Algemeen Voorzitter van het Congres, Dr. N. M. Josephus Jitta, Voorzitter van het Bestuur van het Veiligheidsmuseum.

Groep I. Veiligheid in Landbouw en Industrie.

Algemeene beschouwingen over de veiligheid in landbouw en industrie door den Voorzitter dezer groep, den Heer C. J. Ph. Zaalberg, Directeur-Generaal van den Arbeid.
Praeadviseurs:
Ir. A. H. Straatman, Hoofdinspecteur van den Arbeid,
Ir. V. R. Y. Croesen, Directeur van de Centrale Landbouw-Onderlinge,
N. M. H. Doppler, Electrotechnisch adviseur bij de Arbeidsinspectie.

Groep II. Veiligheid op den weg in de stad en op het land.

Algemeene beschouwingen over de veiligheid op den weg in de stad en op het land door den Voorzitter dezer groep, den Heer Edo Bergsma, Voorzitter van de A. N. W. B. Toeristenbond voor Nederland.
Praeadviseurs:
C. Bakker, Hoofdinspecteur Chef van het Bureau Verkeerswezen te Amsterdam,
C. Sormani, Voorzitter van de Nederlandsche Unie van Arbeiders in het Automobielbedrijf.

ZATERDAG 27 MAART 1926.

Groep III. Veiligheid bij verlichting en verwarming (in het huisgezin).

9.30 Algemeene beschouwingen over de veiligheid in het huisgezin door de Voorzitster dezer groep, Mevr. M. J. Brauns—Schagen, Voorzitster van de Ver. van Nederlandsche Huisvrouwen.
Praeadviseurs:
L. Heyermans, Directeur van den Geneeskundigen en Gezondheidsdienst te A'dam,
C. T. F. Tuckerman, Voorzitter van de Kon. Nederl. Brandweervereeniging,
Th. van Mierlo, Directeur der Gasfabrieken te Tilburg,
Ir. H. Th. Baart de la Faille, Hoofdingenieur der Gemeente Electriciteitswerken te Amsterdam.

Groep IV. Veiligheid en Onderwijs.

Algemeene beschouwingen over Veiligheid en Onderwijs door den Voorzitter dezer groep .....
Praeadviseurs:
Ir. H. van Couwelaar, Voorzitter van de Afdeeling Amsterdam der Vereeniging van Directies en Leeraren aan Middelbare Technische Scholen,
C. L. van Balen, Directeur van de Gemeentelijke Kweekschool voor Onderwijzers(essen) te Amsterdam.

Zij die voornemens zijn aan het Nationaal Veiligheidscongres 1926 deel te nemen, kunnen zich daartoe thans reeds opgeven bij den Algemeen Secretaris, adres Veiligheidsmuseum, Amsterdam (Telefoon 22060).
De bijdrage tot deelneming bedraagt ten minste f 3.— per persoon (voor leden en donateurs van het Veiligheidsmuseum ten minste f 2.— per persoon).

TECHNISCHE HOOGESCHOOL. AFDEELING DER BOUWKUNDE.

De Stedebouwkundige Raad uit het Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw heeft zich voor eenigen tijd in verbinding gesteld met de Afdeeling der Bouwkunde van de Technische Hoogeschool ter bespreking van de vraag of van de zijde der T. H. kon worden medegewerkt, om door het organiseeren van voordrachten, door vooraanstaande personen op stedebouwkundig gebied, de belangrijkste vraagstukken in hun samenhang te belichten. De Raad werd bij het stellen van de vraag geleid door de verwachting dat daarmede kon worden tegemoet gekomen aan een behoefte door velen gevoeld, die dagelijks met deze vraagstukken rechtstreeks of zijdelings in aanraking zijn, maar niet altijd de gelegenheid hebben om uit den doolhof van inzichten den juisten weg te vinden. Ook meende hij, dat voor a.s. stedebouwers, als b.v. studenten der T. H. de behandeling van zulke vraagstukken van blijvende beteekenis zou kunnen zijn. Bij de Afdeeling der Bouwkunde heeft deze gedachte onmiddellijk instemming gevonden en zij heeft de gelegenheid aangegrepen om in deze richting werkzaam te zijn, daartoe in staat gesteld door den niet genoeg te waardeeren steun van het pas opgerichte Delftsche Hoogeschoolfonds, zonder welken steun de Afdeeling zeker niet in staat zou geweest zijn aan het zoo sympathieke denkbeeld uitvoering te geven. Na breedvoerig overleg heeft zij besloten in 1926 een serie voordrachten te doen houden op stedebouwkundig gebied waarin een samenhangende reeks onderwerpen, die thans in het middelpunt der belangstelling staan, door verschillende sprekers zal worden behandeld. Zij hoopt dat velen, die door hun werkkring met deze vraagstukken in aanraking komen de gelegenheid zullen aangrijpen deze voordrachten te volgen.
Door de Afdeeling der Bouwkunde is een commissie ingesteld bestaande uit de volgende personen:
Prof. Ir. J. A. G. van der Steur, Voorzitter der afdeeling;
Prof. Ir. M. J. Granpré Molière, Hoogleeraar in de afdeeling der Bouwkunde;
Prof. Ir. G. H. de Vries Broekman, Hoogleeraar in de afdeeling der Weg- en Waterbouwkunde;
Prof. Dr. J. H. Valckenier Kips, Hoogleeraar in de afdeeling der Algemeene Wetenschappen;
Mr. D. Hudig, Secretaris van het Instituut voor Volkshuisvesting;
J. Leupen, student aan de T. H.;
W. B. Kloos, student aan de T. H.;
welke beide laatste heeren respectievelijk als eerste en tweede secretaris zullen optreden.

Deze commissie is belast met de samenstelling van een programma en met de verdere regelingen, die voor de uitvoering noodig zullen zijn. Het adres dezer commissie is: Afdeeling der Bouwkunde van de Technische Hoogeschool, Oude Delft 89, Delft.
Bij de samenstelling van dit programma hebben de volgende denkbeelden voorgezeten:
In de eerste plaats is overwogen, dat, wil men velen in de gelegenheid stellen deze voordrachten bij te wonen, het noodig zal zijn ze in een onafgebroken reeks, op enkele achtereenvolgende dagen dus te doen houden. Het aantal dagen kan uit den aard der zaak, niet groot zijn en daardoor moet dus ook het aantal onderwerpen en het aantal sprekers betrekkelijk beperkt blijven, zoodat slechts de hoofdzaken naar voren zullen kunnen komen en onderdeelen slechts kunnen worden aangestipt en niet in den breede worden behandeld.
Het karakter dezer voordrachten zal van dien aard zijn dat debat zal zijn uitgesloten. Wel zal de gelegenheid bestaan in de avondsamenkomsten zich met de sprekers in verbinding te stellen om op deze wijze allerlei gerezen vragen tot oplossing te brengen.
Met het oog op een mogelijk groot aantal deelnemers moest het tijdstip waarop de voordrachten zullen worden gehouden zoodanig worden gekozen dat beschikt zoude kunnen worden over groote lokalen zonder dat dit stoornis in het onderricht zoude geven. Hiervoor was dus de vacantietijd aangewezen, terwijl de overweging dat het ook voor vele studenten van belang zoude zijn de voordrachten bij te wonen, de keuze deden vallen op de laatste twee dagen van den cursus en den eersten dag der Paaschvacantie.
Bij het gering aantal bruikbare hotels in Delft was het onderdak brengen der deelnemers een eenigszins moeilijk punt, vooral ook omdat de gelegenheid voor logies in Den Haag of Rotterdam betrekkelijk gemakkelijk is te vinden, doch dat daarmede het bezwaar gepaard gaat, dat de deelnemers spoedig het zoo gewenschte contact, zoo gemakkelijk tot vruchtbare gedachtenwisseling leidende, zouden verliezen. Getracht zal worden, voor zoover de Delftsche hotels de deelnemers niet zullen kunnen opnemen, de Delftsche ingezetenen te bewegen hun logeerkamers beschikbaar te stellen. Ook is te verwachten dat verschillende studentenkamers in deze dagen kunnen worden beschikbaar gesteld. Bij tijdige aanmelding zal het dus waarschijnlijk mogelijk zijn een gedeelte der deelnemers in Delft zelf te logeeren. De bedoeling is, bij de beschikbaarstelling van logeerkamers de volgorde van aanmelding in acht te nemen.
Voor het bijwonen der voordrachten is uitsluitend inschrijving op het daarvoor bestemde formulier en tijdige toezending daarvan, vereischt. Geldelijke bijdragen worden van de inschrijvers niet gevraagd. Getracht zal worden tijdig voor den aanvang aan elk der deelnemers een opgave der in elke voordracht te behandelen punten ter hand te stellen.
De commissie voornoemd heeft het genoegen U tot het bijwonen dezer voordrachten uit te noodigen.
Exemplaren van het programma met bijbehoorende bescheiden zijn op aanvrage te verkrijgen bij het Secretariaat der Commissie.

Namens de Commissie van voorbereiding voor de stedebouwkundige voordrachten,

J. A. G. VAN DER STEUR, Voorzitter.
J. LEUPEN, Secretaris.

De inschrijvingsbiljetten worden **vóór 25 Maart a.s.** terug verwacht aan het secretariaat.

PROGRAMMA VAN DE VOORDRACHTEN OP STEDEBOUWKUNDIG GEBIED, TE HOUDEN VAN DINSDAG 30 MAART TOT EN MET DONDERDAG 1 APRIL 1926 TE DELFT.

DINSDAG 30 MAART.

11.15 v.m. Ontvangst van de deelnemers door den Rector Magnificus der Technische Hoogeschool Prof. Dr. Ir. G. van Iterson Jr. in de Senaatszaal (Oude Delft No. 118 hoek Nieuwstraat).
11.30 v.m. Inleidende voordracht door den voorzitter van de afdeeling der Bouwkunde Prof. Ir. J. A. G. van der Steur.
12.30 v.m. Gemeenschappelijke koffiemaaltijd in de Stud.-Societeit „Phoenix" in de Phoenixstraat.

Voordrachten over „de menschelijke aglomeratie, ook in verband met de economische ontwikkeling" in zaal 120 van het Gebouw voor Weg en Waterbouwkunde, Oostplantsoen 25.

1.30 n.m. [1]) **Het onderwerp in het algemeen beschouwd,** door Dr. Ir. Heiligenthal.
3.30 n.m. Thee.
4.— n.m. **Het onderwerp behandeld voor Nederland,** door Ir. Th. K. van Lohuizen.
9.— n.m. Samenkomst der deelnemers in de Studenten-Societeit „Phoenix".

WOENSDAG 31 MAART.

Voordrachten over „het gewestelijk en het landelijk plan" in zaal 120 van het Gebouw voor Weg en Waterbouwkunde aan het Oostplantsoen 25.

9.30 v.m. [2]) **De groote steden en de decentralisatie,** door Dr. Raymond Unwin.
12.30 n.m. Gemeenschappelijke koffiemaaltijd in de Studenten-Societeit „Phoenix".
2.— n.m. **Gewestelijk plan,** door Mr. D. Hudig.
4.— n.m. Thee.
8.30 n.m. Receptie door den Senaat der T. H. in de Senaatszaal.

DONDERDAG 1 APRIL.

Voordrachten over „de stad en de dorpsgemeente" in zaal 120 van het Gebouw voor Weg en Waterbouwkunde aan het Oostplantsoen.

9.30 v.m. **Verkeer,** door H. W. O. de Bruin.
10.30 v.m. **Landontginning en bevolkingsaanwas,** door J. P. van Lonkhuyzen.
12.30 n.m. Gemeenschappelijke koffiemaaltijd in de Studenten-Societeit „Phoenix".
2.— n.m. **Middelbare Gemeenten,** door Prof. Ir. M. J. Granpré Molière.

TENTOONSTELLING WERK AFGEVAARDIGDE LEDEN.

Zooals men weet ging de tentoonstelling van werk van afgevaardigde leden te Rotterdam niet door, vanwege de moeilijkheden met het verkrijgen van een geschikte expositieruimte.
De tentoonstelling wordt nu gehouden te Amsterdam en wel waarschijnlijk in de tweede week van April in 't gebouw Heystee.
Juiste datum en adres van inzending zal nog worden bekend gemaakt.

Voor de Commissie,
HILDO KROP.

[1]) Deze voordracht wordt in de Duitsche taal uitgesproken.
[2]) Deze voordracht wordt in de Engelsche taal uitgesproken.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

TENTOONSTELLING WERK VAN AFGEVAARDIGDE LEDEN.

De tentoonstelling zal worden gehouden in het Gebouw Heystee, Heerengracht 545, Amsterdam, van Zaterdag 10 April, 's middags 2 uur, tot Zaterdag 17 April. 's Zondags zal zij geopend zijn: 's middags van 2—4 uur; alle andere dagen van 's morgens 10 tot 's middags 4 uur.
Den afgevaardigde leden leden wordt verzocht hun werk uiterlijk Donderdag 8 April in te zenden adres Tentoonstellings-Commissie A. et A., Gebouw Heystee, Heerengracht 545, Amsterdam.

Voor de Commissie,
HILDO KROP.

IN HET BELANG DER ARCHITECTUUR

DOOR FRANK LLOYD WRIGHT. *(Slot van het eerste artikel).*

Wat de algeheele waarden der gebouwen betreft, de aestetische beginselen in Voorstel III geschetst zullen gedeeltelijk hun karakter verklaren.
Wat betreft de kwestie van decoratie, is er neiging om daaraan hoe langer hoe minder toe te geven terwijl slechts voorzien wordt in zekere architectonische voorbereiding voor natuurlijk loofwerk of bloemen, zooals b.v. in den ingang van het Lawrence huis te Springfield. Dit gebruik van natuurlijk loofwerk en bloemen ter versiering wordt aanmerkelijk doorgevoerd in alle ontwerpen en, ofschoon de gebouwen compleet zijn zonder deze bloei, kan gezegd worden, dat zij met het seizoen bloeien. De architectonische versiering, welke de gebouwen dragen, wordt niet alleen beperkt tot het punt waar het stil is en blijft als een zekere achtergrond voor de natuurlijke vormen, waarvan het afgeleid is en waarmede het op intieme wijze in verbinding moet staan, maar het is altijd *van* den buitenkant, nooit er *op* gelegd. De ramen worden gewoonlijk voorzien van karakteristieke rechte-lijn patronen, geheel vlak en gewoonlijk streng. Er wordt in deze ontwerpen rekening met het karakter van het glas gehouden, als ook van de metalen staaf, welke in hunne constructie gebruikt wordt, waarvan het meerendeel als metalen „Grilles" behandeld wordt met ingelegd glas, een eenvoudige rhythmische inrichting van rechte lijnen en ruitjes vormende, zoo eigenaardig mogelijk, mits het resultaat niet druk is. Het doel is, dat de ontwerpen het meest mogelijke gebruik zullen maken van de technische middelen, welke zij voortbrengen.
Over het algemeen wordt de versiering bij de schering en inslag van de constructie ingewerkt. Zij is constitutioneel in den besten zin des woords en wordt reeds gevoeld in de conceptie van den plattegrond. Om dit element in compositie te verklaren zou een lang en misschien weinig interessant verhaal noodig zijn, ofschoon het voor mij de meest fascineerende phase van het werk is, de ware poëzie van conceptie.
De verscheidenheid van een enkelen zekeren eenvoudigen vorm kenmerkt de expressie van een gebouw. Een geheel andere vorm kan wellicht voor een ander gebouw dienen doch alle vormelijke elementen van het onderwerp worden in elk afzonderlijk geval aan één fundamenteel idee ontleend, waardoor zij in school en karakter goed samengevat blijven. De gekozen vorm mag uitvlammen, zich als een

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

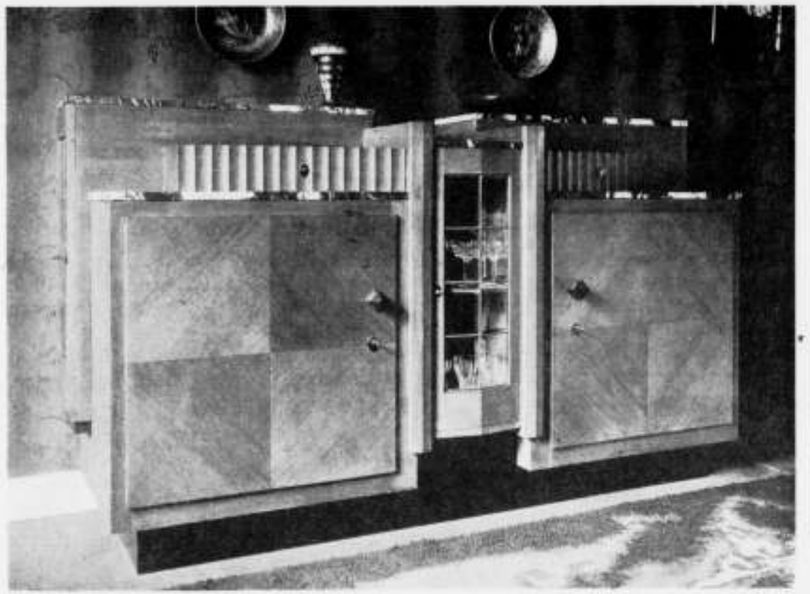
MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES: H. C. VERKRUYSEN SPAARNELAAN 40 HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
27 MRT. 1926 NO 13

HUIB MARTENS DRESSOIR

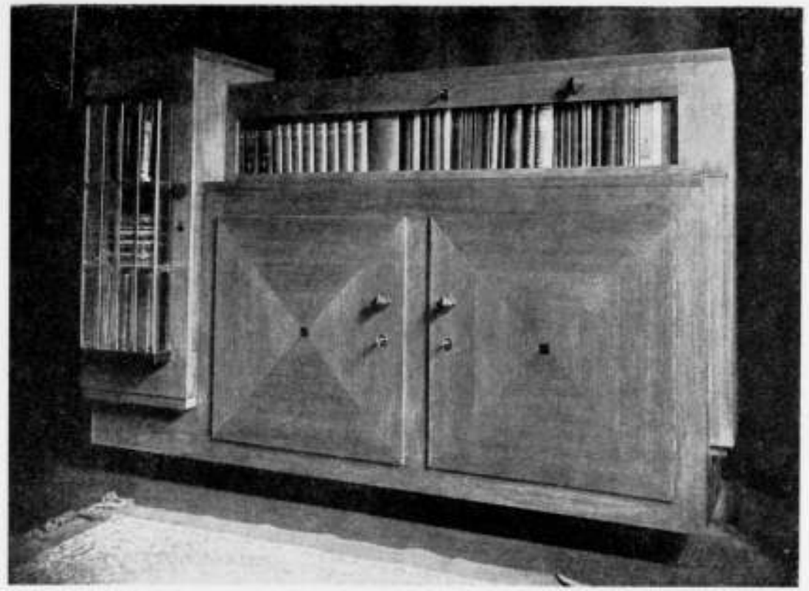
bloem naar den hemel openspreiden, zooals in het Thomas huis; een andere mag hangen om artistiek het gewicht der massa te accentueeren; nog een andere kan neutraal of abrupt klemmend zijn of zijne grammaire kan ontleend zijn aan de een of anderen plantenvorm, welke tot mij sprak, zooals zekere proporties in lijn en vorm van den sumak in het Lawrence huis te Springfield gebruikt werden; maar in elk geval wordt steeds aan het motief vastgehouden door het geheel en het mag gezegd worden, dat ieder gebouw aestetisch uit één stuk gemaakt is en consequent samenhangt met eene integriteit, die anders onmogelijk ware.

Van het artistieke standpunt uit, zijn deze gebouwen gegroeid zooals bloemen groeien, de individualiteit van ieder is integraal en zoo volmaakt als bekwaamheid, tijd, kracht en omstandigheden het toelieten.

De methode zal niet noodzakelijkerwijze op zichzelf een mooi gebouw teweeg brengen, maar zij verschaft een kader als basis, welke een organische integriteit bezit gevoelig voor de verbeeldingskracht van den architect en hem terstond de weelde van artistieke suggestie van de natuur aanbiedt, hem een leidend beginsel verzekerende, binnen welke grenzen hij nooit geheel kan dwalen of aan rationeel motief ontbreken. De subtiliteiten, de verschuivende, in elkaar geweven harmonieën, cadenzen en nuances worden door zijn eigen karakter, zijn eigen ontvankelijkheden en faculteiten beïnvloed.

Maar zelfontbering wordt den architect, meer dan eenig ander lid der kunstfamilie, opgelegd. De verleiding om het werk te verzoeten, om ieder afzonderlijk detail op zich zelf beminnelijk en welsprekend te maken is groot; doch, opdat het geheel waarlijk zijn eindfunctie moge weergeven, is beheersching noodzakelijk. Om enkele elementen te doen uitblinken ten koste van de slot-rust is een verraderlijke daad tegenover het vertrouwen, want gebouwen zijn de achtergrond of kader van het menschelijke leven binnen hunne muren en een entourage voor de bloemweelde

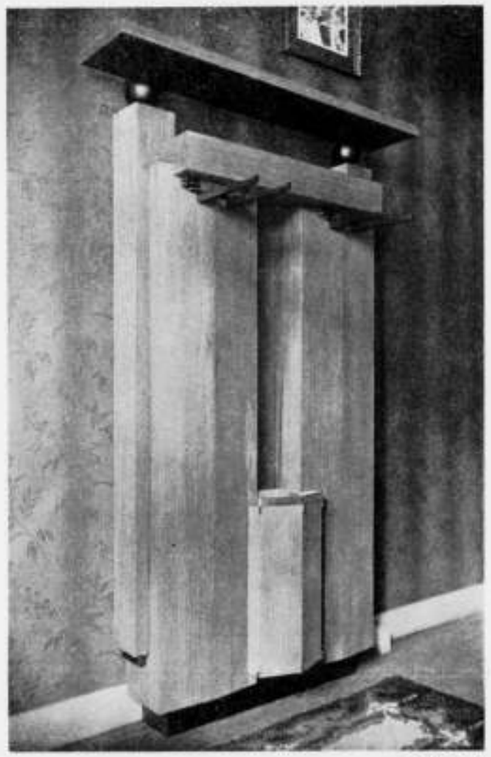

HUIB MARTENS BOEKENKAST

der buitenwereld. De architectuur is de volledigste van alle conventionaliseeringen en, de muziek buitengesloten, van alle kunsten de meest subjectieve.

Voor den architect kan de muziek een medevoelende vriendin zijn, wier raad, beginselen en modellen zelfs, hem kunnen dienen en waarvan hij zonder vrees gebruik kan maken. Maar heden ten dage is de letterkunde een plaag voor alle kunsten; kunstenaars pogen van schilderen en beeldhouwen — ja zelfs van muziek, literatuur te maken en zouden zonder twijfel van de bouwkunst hetzelfde doen, indien deze kunst niet in verval ware geraakt. Wanneer zulks gedaan wordt, sterft altijd de ziel van het kunstwerk en wij krijgen . . niet kunst doch iets, dat lager staat, waarvoor de kunstenaar noch liefde noch eerbied kan koesteren.

In tegenstelling met de algemeene veronderstelling, is deze wijze van het uitwerken van een thema flexiebeler dan eenig ander uitwerken van een vasten, historischen stijl het ooit kan zijn en de individualiteit van diegenen, welke het betreft zal misschien geschikter behandeling verkrijgen binnen wettelijke grenzen. Deze kwestie van „individualiteit" is voor velen een raadsel; zij veronderstellen, dat de persoonlijkheid van den eigenaar en inwoner van een gebouw opgeofferd wordt aan die van den architect, die de zijne aan Jan Rap en zijn maat opdringt. Een architect, den naam architect waardig, heeft weliswaar een persoonlijkheid, zijn werk zal, en behoort haar te, weerkaatsen en al zijn gebouwen zullen gelijkende familietrekken bezitten. De persoonlijkheid van een eigenaar openbaart zich ten eerste in zijn keuze van zijn bouwkunstenaar, dengene aan wien hij zijne persoonlijkheid toevertrouwt. Zijn werk is hem (den eigenaar) sympathiek; de expressie van dat werk bevalt hem en dit verschaft het gemeenschappelijke terrein, waarop klant en architect elkander kunnen benaderen. Dan, indien de architect is zooals hij behoort te zijn, zal hij met zijn voorhandige techniek op conscientieuse wijze voor den klant werken, diens karakter en smaak idealiseeren en zal hem doen gevoelen dat het gebouw van hem

HUIB MARTENS KAPSTOK

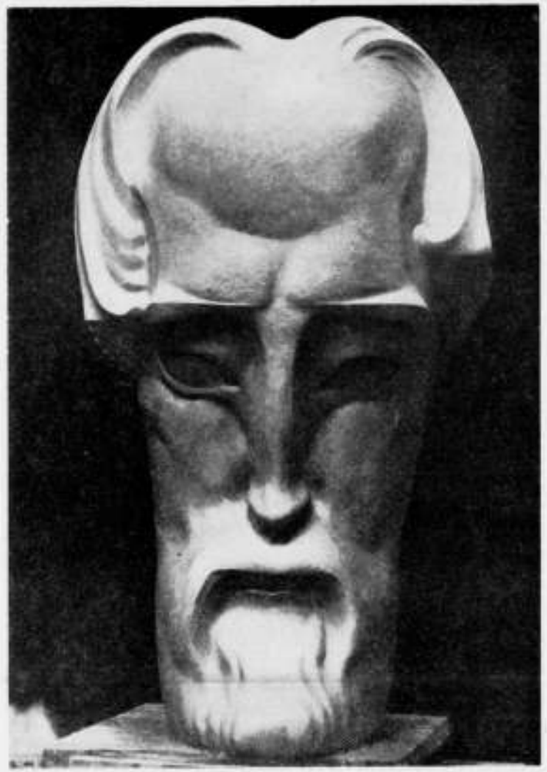
is, zooals dat dan ook werkelijk het geval is, zoodanig zelfs, dat hij waarlijk kan zeggen, dat hij liever zijn eigen huis wil hebben dan eenig ander, dat hij gezien heeft. Is een portret b.v. door Sargent gemaakt, minder een openbaring van het karakter van zijn model, omdat het zichtbaar het werk van Sargent is en als zoodanig gemakkelijk herkenbaar is? Verliest men zijne persoonlijkheid, wanneer die op sympathieke wijze vertolkt wordt door iemand van zijn eigen ras en eeuw, die hem en zijne behoeften intiem kan kennen en beide idealiseert? Of wint men in persoonlijkheid, wanneer men een klaargemaakt historische style, welke de vrucht is van een andere zaad en tijd, welke style of dit ook moge zijn, aanwendt tot zijne levenswijze? De tegenwoordige industrieele toestand wordt steeds in het oog gehouden bij de practische toepassing dezer architectonische idealen en de behandeling wordt vereenvoudigd en geschikt gemaakt voor moderne procédés om op de voordeeligste wijze het werk van de machine te benutten. Het ameublement verkrijgt de afgebakende rechte-lijn vormen, welke door de machine veel beter uitgevoerd kunnen worden dan met de hand mogelijk zou zijn. Van verschillende faciliteiten ook, welke de machine aanbiedt en waarover het interessant zou zijn verder uit te wijden, wordt gebruik gemaakt en daarmede wordt gewoonlijk het karakter der materialen naar voren gebracht.

Daarbij is de atmosfeer van het resultaat in zijn geheel geenszins nieuw en hard. In de meeste interieurs zal een stille eenvoudige waardigheid gevonden worden, welke, volgens de algemeene meening, slechts bij het „oude" te vinden is en dit heeft zijn oorzaak in de ten grondslag liggende organische harmonie van het detail ten opzichte van het geheel en het geheel, dat de details aan elkander onderling verbindt, door het gansche gebouw heen. Dit is de moderne gelegenheid — om van een gebouw, tezamen met zijn uitrusting, toebehooren en omgeving, een eenheid te maken, welke een volkomen kunstwerk zal vormen en een voor de maatschappij waardevoller kunstwerk in zijn geheel over het algemeen, dan tot dusverre het geval is geweest, omdat disharmonische toestanden, die eeuwenlang hebben bestaan, eindelijk uit den weg zijn geruimd; het dagelijksche leven vindt hier een uiting verwant aan zijn dagelijksch bestaan: een idealisatie van een algemeene behoefte, die zeker verheffend en hulpvaardig is in denzelfden zin, als frissche

lucht beter is om in te ademen dan door schadelijke gassen vergiftigde lucht. . . . De tekortkomingen van een kunstenaar zijn zijne beste vrienden. De machine is gekomen om te blijven. Zij is de voorbode van die echte democratie, welke onze dierbaarste hoop is. De architect heeft thans geen belangrijker werk in het vooruitzicht dan om dit normale werktuig der beschaving tot het grootste voordeel te benutten in plaats van het te misbruiken, zooals hij dat tot dusverre heeft gedaan, voor het reproduceeren met doodende alomtegenwoordigheid van vormen, door andere tijden en andere toestanden geschapen en welke het slechts kan vernietigen. De façades van deze gebouwen zullen misschien minder in den smaak vallen dan de interieurs en wel omdat zij het gevolg zijn van een totaal afwijkende conceptie van hetgeen een gebouw behoort te zijn. Wij hebben ons een gemoedsbepaling tegenover bouwkunst aangewend, welke door het gedaante dezer exterieurs een schok krijgt, welke eerst onaangenaam is, des te meer daar deze gemoedsgewoonte nog enger bepaald is geworden door zoogenaamde klassieke training. Onze aesthetica is dispeptisch door een volmaakte overgave aan franschachtige pastei. Wij verlangen naar versiering als zoodanig, bedekken onze fouten met sierlijke zinnelijkheden, die lang geleden sensueele versiering waren. Ik wantrouw dit ongezonde en onreine verlangen en beroep mij op de eenvoudige lijn, op den reinen doch levenden vorm en de stille kleur, net zoolang tot de werkelijke beteekenis dezer dingen ons weer geopenbaard wordt. De oude constructievormen, welke tot dusverre „de architectuur" beteekenden zijn vergaan. Hun wezen heeft hun reeds lang geleden verlaten en nieuwe industrieele toestanden, staal en beton en terra cotta in het bijzonder, voorspellen een plastischer kunst waarin, zooals de huid is voor het beenderenstelsel, zoo zal het uiterlijk zijn ten opzichte van de constructie, maar nog echter en op nog schoonere wijze expressief dan tot nu toe. Maar dat is ook een lang verhaal. Terughoudendheid inzake versiering is kenmerkend van deze constructies en voor minstens twee voor de hand liggende redenen: Ten eerste, zij zijn de uiting van een idee, dat versiering organisch behoort te zijn, een kwestie van het karakter der constructie, welke al aanwezig is in den plattegrond. In de gebouwen zelf, in den geest van het geheel ontbreken noch weelde noch toevalligheden maar deze attributen worden niet bereikt door opgelegde versiering doch worden getroffen gedurende het maken van het geheel, waarin kleur ook eenzelfde rol speelt als in oude Japansche houtsneden. Ten tweede: omdat, zooals reeds gezegd, gebouwen verrichten hun grootste functie in verhouding tot het innerlijke menschelijke leven en de natuurlijke bloeiing van buiten; en om de harmonie van een waren band daartusschen te ontwikkelen en te handhaven zijn eenvoudige oppervlakten en zeer geconventionaliseerde vormen onvermijdelijk. Deze idealen rukken de gebouwen uit de akademie en vereenigen hen met den grond, maken ervan intieme uitingen of openbaringen van de interieurs, verpersoonlijken hen, onverschillig de bevooroordeelde ideeën omtrent stijl. Ik heb getracht hunne grammatica als zoodanig volmaakt te maken en den vormen en verhoudingen een integriteit te verleenen, welke tegen bestudeering bestand is, ofschoon er maar weinig zijn, die op intelligente wijze bestudeerd kunnen worden buiten hun verband met hunne omgeving. Derhalve, datgene, dat het democratische karakter der façades genoemd mag worden, is hun eerste onbepaalde zonde — het totale gemis aan datgene, dat de beroepscriticus „architectuur" noemt; inderdaad is het grootste gedeelte van de architectuur van de critici weggelaten.

Er is een synthetische basis voor de eigenschappen van de verschillende constructies en daarom een steeds groeiende residu van formules, welk steeds nuttiger wordt; maar ik wil niet daarmede zeggen, dat begrip of conceptie niet eerst intuitief was of dat, datgene, dat nog verder ligt niet op dezelfde intuitieve wijze begrepen zal worden; maar per slot van rekening is de architectuur een deskundige kunst en voor den architect zal immer de gedachtebasis zijne zeker-

THEO VAN REIJN DE DENKER

heid zijn, de hoogste vluchtheuvel, waarop zijne fantasie zijne gevoelens doortast.
De weinige teekenaars tot dusverre verbonden aan dit werk zijn in elk afzonderlijk geval bijna geheel ongeschoold in de teekenkamer gebracht, vele hunner zondereenigespecialevoorafgaande oefening en werden gedurende jaren opgevoed in de atmosfeer van het werk zelf totdat zij, op een impressionabelen leeftijd, doordrongen door intieme associatie van zijn motifs en stadia, hulpvaardig werden. Het heeft gewoonlijk jaren geduurd om het medevoelende begrip van detail, dat vereischt wordt, voordat dit punt bereikt wordt, te ontwikkelen, met weinig voordeel wat betreft geschoolde krachten. Deze jongelui zijn gewoonlijk tot mij gekomen door natuurlijke sympathie voor het werk en zijn trouwe assistenten geworden. De leden, tot dusverre, van onze kleine veertienjarige universiteit, zijn in het geheel, hier en elders als volgt: Marion Mahony, een capabelen assistent gedurende elf jaren; William Drummond, zeven jaren; Francis Byrne, vijf jaren; Isabel Roberts, vijf jaren; George Willis, vier jaren; Walter Griffin, vier jaren; Andrew Willatzen, drie jaren; Harry Robinson, twee jaren; Charles E. White Jr., één jaar; Erwin Barglebaugh en Robert Hardin, ieder een jaar; Albert Mc Arthur, juist toegetreden.
Anderen weer voelden zich aangetrokken tot hetgeen hun de nieuwigheid van het werk leek, bleven slechts lang genoeg om een oppervlakkige kennis van vorm op te doen en gingen dan heen om een oppervlakkige vaardigheid elders te verkoopen. En nog anderen bemeesterden het werk al vroeg, terwijl zij ontdekten, dat het toch precies dat was, hetgeen zij toch zelf zouden hebben gedaan en ergerden zich tegen het kwade noodlot, dat hen in de praktijk vóór was en besloten hun eigen weg maar te banen zonder verder tijdverlies. Tegen de trouweren wordt bepleit, dat zij hunne persoonlijkheid opofferen aan datgene, hetwelk hun werk beheerscht heeft; maar het is thans nog te vroeg om eenig student op dien grondslag aan te klagen, want, ofschoon zij onvermijdelijk jarenlang de methodes, vormen en gedachtengang, zelfs de uiterlijke gemanierdheden van het tegenwoordige werk zullen herhalen, zal,

indien de beginselen, welke dit werk ten grondslag liggen werkelijk deugdelijk zijn, die deugd hun bijblijven gedurende de beginstadia van hun eigen praktijk, totdat hun eigen persoonlijkheid zich werkelijk onafhankelijk ontwikkelt. Ik heb gemerkt, dat juist diegenen, die zich het meeste bekommeren over hunne persoonlijkheid in de vroege stadia, die het gewichtigst deden in dit opzicht, waren zonder uitzondering juist die, die de minste persoonlijkheid bezaten. Vele elementen van den Heer Sullivans persoonlijkheid in zijn kunst – wat zijn „uiterlijkheden" mag heeten – waren natuurlijk duidelijk zichtbaar in mijn werk van de vroege jaren en kunnen door den toevalligen waarnemer makkelijk herleid worden, maar voor mij zal een der echte bewijzen van de deugdelijkheid van dit werk liggen in het feit, dat de dag zal komen, wanneer sommige van de jonge mannen en vrouwen, die zich zoo trouw aan mij in deze laatste jaren hebben gegeven, eens hun eigen volgroeide persoonlijkheid en eigen geschapen vormen zullen bijdragen tot de nieuwe school.

THEO VAN REIJN DE DENKER

Dit jaar draag ik aan ieder hunner een project op, dat zorgvuldig door mij is ontworpen, hetwelk hij ontvangt als een bepaald werk. Hij volgt de verdere ontwikkeling van dat project in alle stadia in teekenkamer en op het bouwterrein, ontmoet soms den klant zelf, verkrijgt een algemeene ontwikkeling, welke anders onmogelijk zou zijn, een enthousiasme en een begrip van detail verzekerende, welke zeker in het beste belang van den klant zullen komen. Zulke voorrechten in de handen van egoistische, eerzuchtige assistenten met overmatig zelfvertrouwen zou dan spoedig zoo een systeem vernielen; maar ik kan zeggen, dat het onder mijn eigen jongens tot dusverre met tamelijk veel succes is bekroond, met het vooruitzicht, dat het in de toekomst een geregeld toegepaste methode zal worden. Niettegenstaande dit ben ik de meening toegedaan, dat slechts dan, wanneer een enkel individu het ontwerp maakt van de verschillende projecten en ook het karakter van ieder detail in het geheel bepaalt, zelfs tot de afmeting en vorm van de ruit in de ramen, de opstelling en het profiel van de meest onbelangrijke der architectonische stukken,

slechts dan kan die eenheid worden verkregen, welke de ziel is van het individueele kunstwerk. Dit beteekent, dat minder gebouwen aan één architect toevertrouwd behooren te worden. Zijn productiviteit zal noodgedwongen aan den kleinen kant zijn, d.w.z. vergeleken bij de kwantiteit werk, dat in eenige van vijftig „geslaagde" bureaux in Amerika verricht wordt. Ik geloof, dat er geen middenweg bestaat, welke de moeite waard is ten opzichte van de beste toekomst voor Amerikaansche bouwkunst. Een architect kan net zoo min de details aangaande het uitwerken zijner opvatting aan assistenten — hoe sympathiek en bekwaam ook — overlaten als een schilder het inwerken van de details van zijn schilderij aan een leerling kan toevertrouwen; want, een architect, die „persoonlijk" werk wil doen moet over een goed ontwikkelde en een hem eigen techniek beschikken, welke, wanneer hij vindingrijk is, groeit met zijn groei. Om alles op zijn rechte plaats te houden vereischt voortdurende zorg en studie in zaken, welke beneden de waardigheid van den oudeschool bouwkundige zouden zijn.
Wat de toekomst betreft, het werk zal op waarlijke wijze eenvoudig worden, expressiever met mindere lijnen, mindere vormen: uitdrukkingsvoller met minder zwoeging; plastischer; vloeiender of schoon logischer, organischer. Het zal langzamerhand niet alleen op volmaakter wijze de methoden en procédé's, welke het moeten produceeren passen maar zal bovendien ontdekken wat ook maar schoon of deugdelijk is in methode of procédé en dat weer idealiseeren met den reinsten, krachtigsten slag, welke ik mij kan voorstellen. Terwijl het begrip en de waardeering van het leven rijper en dieper worden zal dit werk het karakter van het individu, voor wien het gemaakt is om op intiemerer wijze te dienen, voorspellen en idealiseeren, hoe weinig kostbaar het resultaat ook ten slotte moet zijn. Op zijn deemoedige wijze zal het in zijn atmosfeer net zoo rein en verheffend worden als de boomen en bloemen dat zijn op hun volmaakte wijze. Want slechts zóó kan de architectuur haar hooge rang als een kunst waardig zijn, of de architect, zijne verplichting, welke hij op zich neemt tegenover het publiek, nakomen — hem opgedragen door het karakter van zijn eigen beroep.

TECHNISCHE RUBRIEK.

KUNSTMATIG DROGEN VAN HOUT.

Zooals men weet, aldus het *Pol. Wbld.*, heeft het kunstmatig drogen vooral ten doel het drogingsproces te bespoedigen. Men kan op velerlei wijzen te werk gaan, ofwel men verwarmt of berookt het hout, ofwel men doet het drogen door ventilatie; dikwijls gaat het hout daardoor openspringen. Het uitstoomen is meer rationeel, doch droogt iets te veel de cellen uit. Eindelijk kan men ook op een gemengde wijze te werk gaan door vlotten en eigenlijk drogen.
In het tijdschrift *Arts et Métiers* beschrijft H. Faron de werkwijze, aangewend in de fabrieken van „Dyle en Bacalan" te Leuven. Het proces omvat twee deelen: eerst het bevochtigen, dan het uitdrogen.
Eerst bevochtigt men door de stukken hout gedurende een maand te besproeien. Om de productie op te drijven, installeerde men eerst een reservoirbak met stroomend water, dan een betongoot, 40 M. lang, 1 M. breed, 40 c.M. diep, waarin de houtstukken, aan stroomend water worden onderworpen.
Nadat het hout aldus van zijn sap ontdaan is, is het voldoende om het water zonder sap spoedig te doen verdampen, de stukken rechtop te stellen in een goed verluchte kamer gedurende ongeveer veertien dagen. Het hout kan dan direct naar de bewerkingsmachines gezonden worden.
Het aldus behandelde hout blijft zijn natuurlijk uiterlijk behouden na het schaven, het barst niet en trekt 's zomers zelfs niet en de verbindingsnaden blijven goed dicht.

HET NIEUWSTE TYPE AUTOGARAGE.

„The Jewellers Building" in Chicago, thans in uitvoering, omsluit een rechthoekig bouwblok begrensd door 4 straten. Het hoofdgebouw wordt 23 verdiepingen hoog en krijgt aan een hoek een toren van 160 M. hoogte. Daar de randbebouwing van het blok zoo geprojecteerd is, dat alle ruimten daglicht van de straatzijde krijgen, zal het ombouwde middengedeelte dat anders de binnenplaats vormt, met een torengarage bebouwd worden van 22 verdiepingen. De geheele gebouwrandbebouwing en autogarage vormen constructief een eenheid en wordt gefundeerd op 120 pijlers, die op 25 meter diepte rusten op den rotsbodem. De torengarage, die in de kern van het „Jewellers Building" gebouwd wordt, zal worden uitgerust met 4 lifts die de 572 autoboxen moeten bedienen. De wanden en de vloeren der boxen vormen geen geheel met het gebouw, doch zijn als afzonderlijke kasten gevormd, die in horizontale richting beweegbaar zijn, zoodat ze in gewenschte opeenvolging op machinale wijze voor den ertoe behoorenden liftschacht gebracht kunnen worden. Bij elk der vier lifts behooren twee ruimten, die op straathoogte aan beide zijden van de in overeenstemming met een automobiel langwerpig gevormde lifts zijn geprojecteerd. Een dezer ruimten is uitgang, de andere ingang. De boxen hebben aan de liftzijden oprolbare deuren. In- en uitgangen alsmede de lifts hebben U-vormige sporen waarin de automobielen loopen.
De bediening van de garage geschiedt als volgt:
De aankomende auto rijdt door den ingang voor een der lifts. De garagehouder ziet aan de hand van een tableau na, welke boxen vrij zijn en neemt van het sleutelbord den sleutel van een vrije box en geeft hem den autobezitter als bewijs van stalling. Door het wegnemen van den sleutel van het sleutelbord wordt bedoelde box automatisch voor de lift gedraaid. Door druk op een electrisch contact wordt het U-vormige spoor van den ingang in een schuine ligging gebracht, waardoor de auto vanzelf in de lift rolt, welks deur zich door afnemen van den sleutel vanzelf heeft geopend. Hier wordt hij door wielbuffers tot staan gebracht. Zoodra de lift, die door een liftganger bediend wordt, de gewenschte verdieping bereikt heeft, opent zich vanzelf de deur naar de vrije box die den auto moet opnemen en de wagen rolt vanzelf naar binnen, daar het spoor in de lift op automatische wijze in hellenden stand wordt gebracht.
Door het dalen van de lift sluit zich vanzelf de deur van de thans bezette box en deze kan alleen geopend worden, wanneer hij, die de auto heeft gestald, den sleutel weer inlevert en deze weer in het sleutelbord wordt gestoken.
Wanneer een auto moet worden afgehaald, levert de bezitter den sleutel in na betaling der huur. De beheerder steekt hem in het voor dezen sleutel bestemde gat in het sleutelbord, waardoor zich de bovenomschreven gang van zaken in omgekeerde volgorde afspeelt.
In de bekapping zijn luchtzuiginrichtingen voor het ventileeren der garage ondergebracht, en in den kelder wordt gelegenheid gegeven tot het wasschen der wagens.
De beschreven garage is er een van het allernieuwste type en uitgerust met al hetgeen de moderne techniek presteert. Het ontwerp is van de hand van den onlangs te Chicago gestorven ingenieur Joachim Gräver.

SKYCRAPERS VAN HOLLANDSCHE STEEN.

Uit de kringen van Nederlandsche steenfabrikanten schrijft men aan het „Hbld.", dat de Hollandsche waalsteen in New York „er in" is. Een paar wolkenkrabbers van Hollandsch materiaal zijn verrezen, en wel in de beste gedeelten van New York, o.a. 310 West End Avenue en 381 Park Avenue; eind 1925 is besloten tot het bouwen van een skycraper van 33 verdiepingen op den hoek van de 44ste straat en de vijfde Avenue, in het hartje van de metropolis.
Waaraan de vooruitgang te danken is? Onder meer aan den karakteristieken

indruk, dien de kleur van de Hollandsche steen maakt, zoo deelt men aan het blad mede. De kleur bleek aantrekkelijk, vooral toen men op het denkbeeld kwam eigenaardige kleurschakeeringen te maken („soft tints in great variety") door roode, gele, oranje steenen te zamen met mondklinkers, alles dooreen aan denzelfden gevel te gebruiken. Een gekleurde afbeelding kan men vinden in het reclameboekje „Holland Face Brick" van de Anglo-Dutch Trading Corporation.
De berichtgever voegt er een ernstige waarschuwing aan de Nederlannsche steenfabrikanten aan toe, om zich te vereenigen en dus den verkoop van hun product aan één lichaam toe vertrouwen, daar onderlinge concurrentie er toe zou kunnen leiden, dat het belangrijke afzetgebied weer verloren werd. Men hoopt binnen enkele jaren den export te kunnen opvoeren tot 100 millioen per jaar.

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR AMBACHTS- EN NIJVERHEIDSKUNST.

JAARVERSLAG DER VEREENIGING OVER HET JAAR 1925.

Ten einde bij de uitbreiding der werkzaamheden meer mogelijkheid tot verdeeling daarvan te scheppen en ook meer onmiddellijk contact met verschillende groepen van leden te kunnen tot stand brengen, heeft 't bestuur dit jaar gebruik gemaakt van de machtiging door de ledenvergadering verleend, om 't bestuur uit te breiden. Het aantal bestuursleden is gebracht op zeven. Tot de aftredende bestuursleden behoorde Mejuffrouw E. Nierstrasz, die jarenlang den arbeid van het bestuur heeft gedeeld en, inzonderheid door haar ijveren voor de belangen der handwerken, der vereeniging groote diensten heeft bewezen. Deze mag zich dan ook gelukkig achten Mejuffrouw Nierstrasz te hebben behouden voor de handwerken-commissie, waarvan de resultaten voor niet gering deel aan haar medewerking te danken zijn. De heer van der Sluys heeft zich uit den arbeid der verschillende commissies, waarin hij zitting had, teruggetrokken; ook hij heeft de vereeniging door vele jaren van medewerking, o.a. in het bestuur, aan zich verplicht; uit het College van advies trad de heer Dr. Pit bij wiens sympathie voor ons werk en waardevolle inzichten de vereeniging zeer vele malen baat heeft gevonden. Behoudens deze betreurde verliezen bleef het bestuur, ter zijde gestaan door de verschillende commissies, op onveranderde wijze de belangen en handelingen der vereeniging leiden. Het voorzittersschap en het secretariaat bleef in dezelfde handen. Het aantal leden bleef nagenoeg gelijk. Door vermeerdering van werkzaamheden en verschillende ter ledenvergadering besloten maatregelen, welke in het voorgaande jaar tot uitvoering waren gebracht, kon de stand der geldmiddelen niet zonder eenige bezorgdheid worden aangezien; ter ledenvergadering van 21 Maart is deze toestand besproken en is aan het bestuur machtiging verleend uit de inkomsten van Coll. van advies en Steunfonds het tekort op de begrooting voor 1925 te dekken; terwijl een aantal leden zich bereid verklaarden voor dit jaar een extra contributie bij te dragen.
Van den arbeid der commissies valt het volgende te vermelden: In het college van advies is thans de Vereeniging ter bevordering van de Grafische Kunst vertegenwoordigd voor aangelegenheden deze kunst rakende; haar afgevaardigde is S. H. de Roos. (Deze vertegenwoordiging is terstond practisch werkzaam geweest, o.a. bij de behandeling van een door 't Hoofdbestuur der Posterijen gevraagd advies betreffende een buitenlandsche briefkaart.)
Het College van advies bleef op denzelfden voet samenwerken met het Instituut voor Sier- en Nijverheidskunst. De Handwerken-commissie hield in den aanvang van het jaar hare tentoonstelling ter eere van E. Siewertsz van Reesema in Utrecht (ter gelegenheid van de jaarvergadering van den Bond van Leeraren en Leeraressen bij het Nijverheidsonderwijs.) Na sluiting te Utrecht (Dec.) ging de tentoonstelling naar verschillende andere plaatsen als: Den Haag, Zutfen, Groningen, Haarlem,

en mocht een zelfs onverwacht groot succes behalen; aan deze tentoonstelling was een verloting verbonden (men zie over een en ander orgaan 1925 bl. 6). De ijverige commissie, waarvan mej. Mr. de Groot het secretariaat bekleedt, blijft het contact met het onderwijs in deze vakken levendig houden, o.a. door het geven van gelegenheid tot inzending van werk der scholen, dat in samenkomst wordt besproken.
De Commissie voor de Eerecode en Honorariumtabel werd met een lid verminderd; onder leiding van den secretaris der vereeniging is zij tot hernieuwde werkzaamheid gekomen, zoodat verwacht kan worden dat binnen kort een ontwerpregeling betreffende code en honoraria het bestuur en de ledenvergadering zal bereiken. De vitrine-commissie heeft haar taak feitelijk voleindigd, nu de vitrines vrij eigendom der vereeniging zijn geworden (zie org. bl. 23). De vitrines zijn, op een enkele uitzondering na (welke wordt verhuurd) aan Instituut en musea in bruikleen gegeven, met dien verstande dat zij voor eventueele tentoonstellingen der vereeniging beschikbaar blijven. De dank der vereeniging komt toe aan den heer Van den Bosch, die als leider van de vitrine-commissie hierin onze belangen op volijverige wijze heeft behartigd. De Permanente Prijsvraag-commissie, waarin de V.A.N.K. een lid heeft afgevaardigd, heeft dit jaar wederom in verscheidene gevallen moeten waken voor de rechten der kunstnijveren. Men zal later het afzonderlijk jaarverslag dezer commissie in het orgaan vinden. Nu brengen wij slechts in herinnering dat, toen het de P.P.C. ondanks hare bemoeiingen niet mocht gelukken de vereischte wijzigingen te doen aanbrengen in het program der prijsvraag Voor Jong Nederland (affiche), onze leden Prof. Roland Holst en G. Rueter de jury, waarin zij zitting hadden, hebben verlaten, aldus het goede voorbeeld gevende van de eensgezindheid waarop het werk der commissies steunen moet. In de prijsvraag voor een Olympische medaille heeft de P.P.C. een goede regeling voor het nationale gedeelte van de prijsvraag weten te verkrijgen; hoewel de commissie volgens reglement alleen nationale prijsvragen bestrijkt, meende zij in het belang der kunstenaars in dit geval toch haar bemoeiingen verder te moeten uitstrekken en heeft zij pogingen gedaan om te verkrijgen dat ook de Internationale jury uit competenten zou worden samengesteld. In het vorige orgaannummer heeft de uiteenzetting van dit geval gestaan; de P.P.C. heeft haar doel niet volkomen mogen bereiken, doch heeft de voldoening dat de Vereeniging voor Penningkunst hare actie heeft overgenomen en nadere stappen bij het Internationaal Olympisch comité doet; waartoe samensprekingen tusschen Vereen. v. Penningkunst en V.A.N.K.-bestuur hebben plaats gehad. Het vervolg van deze aangelegenheid kan van belang blijken voor het allengs tot stand brengen van betere internationale regelingen in zake prijsvragen. De commissie voor de typografie ving hare werkzaamheden nog niet aan, voornamelijk doordat sommigen harer leden zeer door de voorbereiding van de Parijsche tentoonstelling in beslag waren genomen. Dit jaar werd geen commissie voor studie-prijsvragen benoemd, wegens het geringe succes dat de studie-prijsvraag in 1924 heeft gehad; inmiddels heeft het bestuur pogingen gedaan om het aantal der aspirant-leden te vergrooten en daartoe de medewerking ingeroepen van de directies van kunstnijverheidsscholen, enz.
In dit jaar is het eerste Jaarboek onder eenhoofdige redactie verschenen. Ter ledenvergadering van 21 Maart werden besprekingen dienaangaande geopend en zette de redacteur, de heer N. J. van de Vecht iets van zijn bedoelingen en ervaringen uiteen. Deze behandeling had ten gevolge het instellen van een Commissie voor het Jaarboek, welke in de volgende ledenvergaderingen rapport uitbracht, waarin de opdracht door de vereeniging aan den redacteur gegeven omschreven werd. Dit stuk is in de ledenvergadering van 14 April aangenomen (Org. 1925, blz. 17). Besloten werd de redactie van het eerstvolgend Jaarboek weer aan één persoon op te dragen; bij referendum is daarvoor de heer J. van Krimpen aangewezen. Naar aanleiding van den brief van den heer Jac. van den Bosch aan het bestuur in zake

de tentoonstelling te Parijs, welke brief aan de leden was rondgezonden door den schrijver, heeft het bestuur een rondschrijven gericht tot de leden met vragenlijst. De ingekomen antwoorden (behelzende opmerkingen en bezwaren betreffende de voorbereiding der tentoonstelling) zijn door het bestuur elk afzonderlijk schriftelijk beantwoord. De ledenvergadering van 21 Maart besloot op voorstel van den voorzitter een vergadering aan de tentoonstelling te wijden, wanneer deze een feit zou zijn geworden en men over de resultaten zou kunnen oordeelen. Om deze vergadering voor te bereiden heeft het bestuur in November weer een rondschrijven gestuurd aan de kunstenaarsleden met vragen ter beantwoording: de ingekomen antwoorden worden door het bestuur verwerkt en vormen den grondslag voor de besprekingen op aanstaande vergadering. Voorbereiding en inrichting van de tentoonstelling en wat daarmee verband hield, hebben in belangrijke mate beslag gelegd op de werkzaamheid van het bestuur gedurende het afgeloopen jaar. Aan de redactie van de N. Rotterdamsche Courant heeft 't bestuur een brief geschreven om te pogen een meer zaakkundige bespreking van de tentoonstelling in dat blad te verkrijgen; waarop het bestuur echter geen antwoord mocht ontvangen. Een voorgenomen bezoek van V.A.N.K.-leden gezamenlijk aan de Tentoonstelling kon niet doorgaan wegens het zeer gering aantal antwoorden dat het bestuur op zijn oproep ontvangen heeft. Een schaduw op de opening der tentoonstelling wierp het plotseling overlijden van den heer Mr. Duparc, in wien de Nederlandsche kunstnijverheid een zeer welgezind vriend heeft verloren, wiens sympathie ook onze vereeniging menigmaal krachtig heeft gesteund. Het bestuur vond hierin aanleiding Mr. Duparc in ons orgaan te herdenken en een schrijven van rouwbeklag te zenden aan den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen; welk schrijven door Z.E. op heusche wijze is beantwoord.

Door de V.A.N.K. zijn in 1925 verzonden: een adres betreffende de verdeeling van de opbrengst der Weldadigheidszegels en der entrees in de Rijksmusea, waarvan wij een deel vroegen te bestemmen voor de noodlijdende kunstenaars (zie org. 1925, bl. 2). Een adres in zake de z.g.n. Weeldebelasting, strekkende tot wijziging van het artikel dat de kunstnijverheid raakt in het ontwerp van wet (org. 1925, bl. 10). Aan den Minister van Financiën een schrijven over het Gouvernementsgebouw te Arnhem en de wijze waarop de V.A.N.K. in deze aangelegenheid in het verslag der Rekenkamer was ter sprake gebracht. Het bestuur onderteekende met andere vereenigingen een adres strekkende tot behoud van de School te Haarlem en zond, toen sprake was van opheffing van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen dienaangaande een adres aan den heer Colijn, Minister van Financiën. Over de nieuwe bankbiljetten heeft het bestuur een brief gericht tot de directie van de Nederlandsche Bank (welke brief is opgenomen in Orgaan bl. 23). Op verzoek van de Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs heeft het bestuur de vraag omtrent het belang van het teekenonderwijs op de middelb. scholen ter beantwoording voorgelegd aan eenige leden die bij het onderwijs meer of min zijn betrokken; hunne bevindingen zijn verwerkt in het antwoord aan de Vereen. voor Teekenonderwijs gezonden en door deze (met andere antwoorden op haar enquête) gepubliceerd. Op een klacht van een vakvereeniging heeft het bestuur geantwoord (en dit antwoord gepubliceerd) dat het met de in die klacht omtrent naleving van arbeidsvoorwaarden, gehuldigde opvatting van sociale ethiek instemt en van onze leden verwacht dat zij naar vermogen de handhaving van de van staatswege ingestelde arbeidsvoorwaarden zullen betrachten en bevorderen.

(Wordt vervolgd).

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V[H] GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

TENTOONSTELLING WERK VAN AFGEVAARDIGDE LEDEN.

De tentoonstelling zal worden gehouden in het Gebouw Heystee, Heerengracht 545, Amsterdam, van Zaterdag 10 April, 's middags 2 uur, tot Zaterdag 17 April.

's Zondags zal zij geopend zijn: 's middags van 2—4 uur; alle andere dagen van 's morgens 10 tot 's middags 4 uur.

Den afgevaardigde leden wordt verzocht hun werk uiterlijk Donderdag 8 April in te zenden adres Tentoonstellings-Commissie A. et A., Gebouw Heystee Heerengracht 545, Amsterdam.

Voor de Commissie,
HILDO KROP.

GRAFIEK VAN KEES KOEMAN.

Het is met de houtsnede als met de architectuur. Velen achten zich geroepen, doch weinigen zijn de uitverkorenen. In de houtsnede wordt den laatsten tijd ontzaggelijk geëxperimenteerd en geknoeid. Dat valt niet te ontkennen! En evenals de goede bouwmeesters zeldzaam zijn, moeten wij de goede houtsnijders met een lantaarn zoeken. Middelmatighedens, d. w. z. prentjesfokkers, zijn er genoeg — of liever — te veel, evenals dat gemoedelijke allemansgoedje, hetwelk zich eigenbouwer noemt

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
3 APRIL 1926 NO 14

en zich vermenigvuldigt gelijk de familie der langooren.
Dat in onze dagen de houtsnee weer „en vogue" is, vooral bij de jongeren, heeft — zooals dit een behoorlijk verschijnsel betaamt — natuurlijk een of meer oorzaken. In de eerste plaats sluiten hun opvattingen zich heel goed aan bij het eenigszins stugge en breede karakter van deze monumentale techniek en . . . . . „men" koopt eerder een stuk grafiek dan een schilderij. Dit laatste klinkt wel erg prozaïsch, doch het is een factor die meetelt.
Het is echter bedroevend te zien hoe weinig kunstenaars zich de werkelijke eigenschappen van het houtblok — de mogelijkheden en, meer nog, de beperkingen welke het oplegt — weten te realiseeren: want er is misschien wel geen techniek, die meer aanleiding tot vlot en gemakkelijk werken biedt, en toch inderdaad zoovele en verscheidene moeilijkheden inhoudt, dan het bewerken van het taaie kopspalm of perenlangs met beitel, guts en naald.
De oude plaatsnijders uit de late middeleeuwen, begrepen dat terdege, en hun innig-vrome, door de 19e eeuwsche impressionisten voor onbeholpen gescholden, prentjes getuigen nog altijd van het fijne aanvoelen dezer materie door die pretentielooze eenvoudige handwerks-lieden. Na die eerste onvolprezen uitingen ongeveer van voor of omstreeks 1500 is onder invloed van de schilderkunst de houtsnede verworden tot een hoe langer hoe oppervlakkiger vertoon en werden de effecten steeds grover en meer tegenstrijdig aan het eigendommelijk karakter. Men denke in dit opzicht aan de z.g. kruissteek in Dürer's of Holbein's prenten. Hoe langer hoe meer paradeert de houtsnede voor de uitgestoken penteekening. Verbazingwekkend is soms de techniek, maar even teleurstellend het resultaat van de z.g. Clairobscur. De z.g. two-colour prints, in de 17e eeuw door Bloemaert e.a. beoefend, die zelfs zoover gingen om houtblok en etsplaat te combineeren.
Hoe de houtsnede ten slotte in de 19e eeuw ontaardde in een xylografisch vunzigheidje en hoe — alweer sinds '80 — Veldheer en Nieuwenkamp haar op de been hielpen, het is alles te bekend om meer dan even te worden gememoreerd.
De volgelingen kwamen en ondanks 't geen in den aanvang werd gezegd, valt toch te constateeren, dat de houtsnede in ons land zoowel als in België voor vele kunstenaren een nieuw en zeer treffelijk uitdrukkingsmiddel is geworden. De Duitschers vinden over 't algemeen hun valkuil in het te verstandelijk expressionisme: de Engelschen sukkelen nog voornamelijk door in hun stereotype Studio Stijl, behoudens dan Cordon Graig, die kostelijke prentjes gesneden heeft, welke getuigen van een grooten eerbied voor en een volkomen beheerschen van het materiaal.

(Men zie o.a. Graig's boek: „Woodcuts and some Words").
De Fransche houtsnee hebben wij kort geleden kunnen aanschouwen in de uitgaven van Leon Pichon, welke eerst in Arti, later in het Haarlemsche Kunstnijverheid-museum werden geëxposeerd. Naast veel technische bravoure, imponeerde knap gestoken werk, o.a. van een der — voor zoover mij geen andere bekend zijn — sterkste talenten Herman-Paul, die o. m. een prachtige Danse Macabre heeft gesneden.

* * *

In de houtsneden van Kees Koeman treft mij het zuivere aanvoelen van de onmiddellijkheid der dingen. Hij ontleedt ze, verwaarloost bijkomstigheden, zoekt dikwijls steun in bijkans geometrische vormen en . . . zit soms nog met een te naturalistische behandeling van details in zijn artistieken maag. Wel zoekt hij het abstract-symbolische, nochthans zonder het volledig te bemachtigen als een vorm van diepste zekerheid. Maar dat kan toch niet verhinderen, dat U zijn prenten waardeert om de overgave en de liefde voor het nobele metier waarmee ze gestoken zijn en dewelken U in eens weer doen beseffen hoe goed het is zulk werk, dat een hooge mate van verantwoordelijkheidsgevoel ten toon spreidt, te beschouwen tegenover het vele, dat onder het motto „abstractie" wordt opgedischt, maar in werkelijkheid slechts is: de ondoorleefde verstandelijkheid, de abdicatie van den geest voor de z.g. innerlijke spanning.

Daarentegen imponeeren Koeman's prenten door hun stille, maar niettemin aandacht vragende, schoone zwart-wit verdeeling. Hij weet er eigen accenten in te vinden en deze te vormen tot een sterk synthetische verbeelding van het natuurlijke. Zoo ook in z'n aquarellen, die in breede vlakken zijn gewasschen, waarin niet is gezocht naar een liefelijk gepenseeld schilderachtig effect, doch waar kleur en structuur zijn doorvoeld en doorschouwd, simpel en eenvoudig, maar toch steeds zóó, dat ze sterk doortrokken zijn van het verlangen van onzen tijd naar een breeder en monumentaler kunst. Een verlangen dat bovendien heeft overwonnen de angst voor de werkelijkheid
Wel mist men in sommige drukken nog kwaliteiten, die bijv. een houtsnede van Jan Mankes of Jessurun de Mesquita tot een mysterie van fijn afgestemde zwart-wit werking maken, doch hij, die de technische verzorgdheid nog weet te waardeeren zal van Koeman's prenten kunnen genieten, zooals een echte prentenverzamelaar z'n kostbaarheden in een stil oogenblik op de hand bekijkt.
En dit is voor mij het bewijs, dat deze bescheiden jongere de plichten, welke het kunstenaarschap hem oplegt, niet van zich schuift, doch ze terdege aanvaardt; want

dit is wel zeker, dat „men" eerder een fatsoenlijk gelikt landschapje koopt in zwaar vergulden lijst, dan dit eerlijke, soms wat rudimentaire werk. Dat Koeman, ondanks „den nood der tijden" niet aan deze prentenfabrikatie met haar commercieel gewin heeft toegegeven, is een bewijs te meer, dat hij zijn roeping als kunstenaar terdege heeft begrepen.

A. VAN DER BOOM.

INTERNATIONALE TENTOONSTELLING VAN TOEGEPASTE KUNST TE ZÜRICH.

In het Kunstgewerbemuseum van de stad Zürich zal van 11 April tot 20 Mei a.s. een niet groote maar interessante tentoonstelling van toegepaste kunst worden gehouden. Door den directeur van dit museum, den Heer Altherr, zal daar worden bijeengebracht hetgeen naar zijne meening op de Parijsche tentoonstelling van verleden jaar als het belangrijkste in de afdeelingen van de verschillende vreemde landen was te beschouwen. Een tiental landen noodigde hij daartoe uit, waarvan Rusland, in verband met de politieke verhoudingen, moest afvallen. Denemarken zal deelnemen met eene inzending grafische kunst en ceramiek. Engeland met boekkunst, ceramiek en eenige meubels. Frankrijk met glas en verlichtingsornamenten. Italië met rietvlechtwerk. Oostenrijk met architectuurmodellen, kantwerk en eene inzending van de kunstnijverheidsschool te Weenen. Polen met handweefwerk. Zweden met bewerkt metaal en textielkunst. Tsjecho-Slowakije met glaswerk, kantwerk en boekkunst.

De Nederlandsche inzending werd bijeengebracht door den Tentoonstellingsraad voor Bouwkunst én verwante Kunsten en zal bestaan uit een groot aantal photografieën van architectuur en interieurkunst, benevens een collectie klein plastiek. Uit de Parijsche inzending werd een keurcollectie samengesteld door eene Commissie van Toelating, welke voor de architectuur gevormd werd door de H.H.: J. F. Staal, Ir. J. Duiker en H. van der Kloot Meyburg, voor de interieurkunst door de H.H.: W. F. Gouwe en Ir. S. van Ravesteyn, en voor de beeldhouwkunst door de H.H.: L. Bolle, John Raedecker en Joh. Polet.

Waar het op de tentoonstelling in de Fransche hoofdstad door de groote uitgestrektheid niet gemakkelijk was de beste inzendingen met elkander te vergelijken, zal de tentoonstelling te Zürich door haar beknopten vorm een zuiverder oordeel over de daar aanwezige werken van verscheidene kunstuitingen mogelijk maken.

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR AMBACHTS- EN NIJVERHEIDSKUNST.

JAARVERSLAG DER VEREENIGING OVER HET JAAR 1925. *(Slot).*

De ledenvergadering van Maart besloot tot het toevoegen aan de statuten van een bepaling aangaande de vorming van Plaatselijke Kringen van V.A.N.K.-leden (org. bl. 12). Hoewel de gedachte door verscheidene leden zeer werd toegejuicht, heeft tot heden geen bericht van het tot standkomen van een Plaatselijken Kring of Club het bestuur bereikt. De leden worden uitgenoodigd hieraan hun aandacht nog eens te schenken en, waar daartoe gelegenheid bestaat, dit middel tot verlevendiging van het vereenigings-gevoel aan te grijpen. Het bestuur ontving een uitnoodiging van den Haagschen Kunstkring deel te nemen aan besprekingen met het oog op een actie ter bescherming van kunstenaars tegen onbevoegde kritiek: het bestuur deed zich vertegenwoordigen door de heeren de Koo en van Krimpen; ook is deelgenomen aan de besprekingen gehouden op initiatief van eenige beeldhouwers in den Haag, betreffende beeldhouwkunst aan gebouwen en den weg ter bovordering van meerdere toepassing, o.a. in gevallen waarin bezuiniging ten onrechte dit deel der bouwplannen schrapt; (deze bespreking leidde niet tot genoegzame overeen-

ARCH. P. KRAMER — DE BIJENKORF, 'S-GRAVENHAGE

HET NIEUWE GEBOUW VAN DE BIJENKORF TE 'S-GRAVENHAGE.

Op dit omvangrijke werk hopen wij weldra met uitgebreider foto-materiaal terug te komen.

De Redactie.

stemming om tot practische resultaten te komen). Meer dergelijke plannen en samenwerking kunnen wij hier voorbijgaan, hetzij als van minder belang, hetzij omdat hun uitvoering of voortzetting grootendeels ligt in het nieuwe jaar. Aan het Museum van Kunstnijverheid te Brugge is een rapport gezonden betreffende onzen arbeid, met het oog op mogelijke tot standkoming van dergelijke actie, ginds (initiatief van den heer Reynaert, bibliothecaris van het Museum te Brugge).
Wij kunnen in dit Jaarverslag twee welgeslaagde excursies herdenken. Ten eerste het bezoek aan de Fabriek van de firma Pander, te den Haag, op 14 April, waar de heeren Pander Jr. en Smit ons rondleidden, (org. bl. 16) en de tocht naar Leerdam die door de directie van de Glasfabriek tot een feest werd gemaakt dat bij alle deelnemers lang in de herinnering zal blijven. Zij hebben van den heer Cochius een foto ontvangen, die hun den zonnigen dag in Leerdam en het prettige samenzijn op dien vijftienden Juni voor den geest zal roepen.
Twee onzer leden jubileerden in dit jaar; de heer Lantman, die 24 Juli voor vijf- en twintig jaar begon metaal te drijven en de heer Jac. van den Bosch die de stichting van 't Binnenhuis voor een kwarteeuw mocht herdenken. Beiden ontvingen namens de vereeniging den gelukwensch van het bestuur; betreffende het jubileum van 't Binnenhuis schreef Van Krimpen een oorkonde op perkament, die door onzen ondervoorzitter Van Ravesteyn is overhandigd, te Amsterdam op den eersten October.

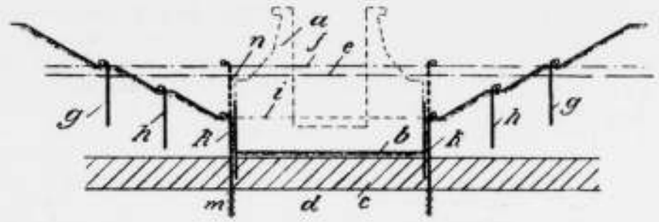
N. P. DE KOO,
Secretaris V.A.N.K.

TECHNISCHE RUBRIEK.

BRONBEMALING VOOR EEN BOUWPUT MET ONDER DEN BODEM EEN GRONDLAAG, DIE ONDER DRUK STAAND GRONDWATER AFSLUIT.

Voor een uitvinding betreffende een bronbemaling voor een bouwput met onder den bodem een grondlaag, die onder druk staand grondwater afsluit, is hier te lande octrooi aangevraagd door Siemens-Bauunion G. M. B. H. Kommanditgesellschaft, te Berlijn. De uitvinding bestaat daarin, dat de zuigbuizen tot onder de water afsluitende laag zijn aangebracht. Hierdoor kan daaronder gelegen water worden weggemalen en zoodoende de opwaartsche druk tegen de water-niet-doorlatende grondlaag worden verminderd. De op deze laag rustende grondbelasting kan dan ook worden verminderd, d.i. de bouwput dieper uitgegraven, zonder gevaar van een doorbreken of scheuren van de waterafsluitende laag.
Een uitvoeringsvorm van de uitvinding is op de teekening aangegeven. Deze uitvoeringsvorm betreft het droogleggen van een fundeeringsput voor een sluis *a*, waarvan de bodem *b* weinig boven een waterafsluitende laag *c* ligt, waaronder zich water onder druk bevindt. Deze druk komt overeen met een niveau *e*: het grondwaterniveau van de bovenlaag is met *f* aangeduid.
Voor het afvoeren van het grondwater uit de bovenlaag dienen de bronnen *g* en *h*, die door van elkander gescheiden, op verschillende hoogten liggende ringleidingen op pompen aangesloten zijn. Onder bescherming van deze bemaling wordt de grond eerst tot op de diepte *i* weggegraven, op welke hoogte evenwicht is tusschen het gewicht van den grond boven de afsluitende laag en den opwaartschen druk daaronder. Van hieruit worden nu de bronnen voor de diepe bemaling in de laag omlaag gedreven. Deze buizen worden slechts over de hoogte *m*, gelijk aan de diepte, waarover zij in die laag omlaag reiken, uitgerust met doorlatende filters. In deze buizen komen dan de zuigbuizen, aan het ondereinde omringd met kiezel en daarop goed aangestampte kleiafsluiting, van den onderkant van de niet doorlatende laag bereikt tot op de hoogte van den afgegraven grond bij *i*. De op deze wijze aangebrachte zuigbuizen worden door een zuigleiding verbonden en op pompen aangesloten. Met behulp van de bronnen *k* moet de druk van het diepe grondwater onder de laag *e* plaatselijk zoo verminderd worden, dat de ontgraving van den

bouwput naar den bodem *b* kan worden voortgezet. Gevaar voor een doorbraak of een scheuren van de laag *c* bestaat niet, zoolang de plaatselijk verlaagde opwaartsche waterdruk evenwicht maakt met, of kleiner is dan het gewicht van de belasting.
Indien gevaar bestaat voor een zeer krachtigen aandrang van het diepe grondwater, verdient het aanbeveling, enkele zuigbuizen eerst te voorzien van een langere opzetbuis, zooals bij *n* is aangegeven. Deze worden dan door een hooger liggende zuigleiding verbonden en door deze wordt dan zoo lang water afgevoerd, tot de aandrang van het water opgehouden heeft, en de op de hoogte *i* liggende zuigleiding in gebruik kan worden genomen.
Teneinde de kleiafsluiting op de gewenschte hoogte te laten beginnen, kan in de zuigbuis ook een hoekijzeren flens zijn bevestigd, waarvan de buitenmiddellijn nagenoeg gelijk is aan de inwendige middellijn van de bronbuis. Om de zuigbuis te kunnen verwijderen, moet de flens gemakkelijk losgemaakt kunnen worden.

UIT DE STEENINDUSTRIE.

De Vereeniging van fabrikanten van Dakpannen in Gelderland, Utrecht en Zuid-Holland heeft den Minister van Arbeid verzocht, gedurende het tijdvak 1 Maart—31 October 55 uren per week te mogen laten werken.
De Bond van waalsteenfabrikanten heeft aan de werknemersorganisaties meegedeeld, dat hij geen collectief contract voor 1926 wil afsluiten. Een groep van steenfabrikanten heeft nu aan de besturen der samenwerkende organisaties een collectief contract aangeboden, waarvoor dat van 1924 als grondslag moet strekken. Alleen met goedkeuring der arbitrage-commissie zal van den inhoud daarvan kunnen worden afgeweken. De volgens collectief contract van 1925 bestaande arbitrageregeling kan behoudens eenige redactiewijzigingen blijven bestaan.
Ten aanzien van de loonen is een algemeene loonsverlaging van 5 pCt. voorgesteld, van het uurloon een verlaging van 1 cent. Het uurloon strekt tot basis van belooning bij uitbesteden arbeid. De kinderbijslag blijft geregeld zooals deze in 1925 was.

WAT DE RECHTBANK ONS LEERT.

Voor den Haagschen Politierechter stond dezer dagen terecht een bouwkundige uit Rijswijk, beschuldigd van valschheid in geschrifte met betrekking tot een door B. en W. der gemeente Rijswijk gewaarmerkte teekening van een bouwwerk. Verdachte had van B. en W. vergunning gekregen voor de uitvoering van een bouwwerk op grond van een door hem ingediende teekening, welke teekening in verband daarmede door B. en W. was gewaarmerkt. Verdachte gaf toe, dat hij later iets in de teekening heeft veranderd. Hij had in deze verandering echter geen valschheid gezien, omdat het z. i. een verbetering betrof. Eenig nadeel kon er dan ook volgens hem niet ontstaan.
Het O. M. merkte op, dat het aanbrengen van veranderingen in dergelijke teekeningen de contrôle tot een onmogelijkheid zou maken. Daarin schuilt het nadeel,

dat naar spr's oordeel niet altijd van materieelen aard behoeft te zijn, maar even goed van moreelen aard kan zijn.
Hetgeen verdachte gedaan heeft, gebeurt veel meer in het bouwbedrijf. Daarom zal er eens een voorbeeld gesteld moeten worden, waaruit de bouwondernemers kunnen leeren, dat dit niet mag.
De Politierechter veroordeelde verdachte tot *f* 150 boete.

Onderstaand artikel werd ons ter plaatsing aangeboden door het Bouwbedrijf.
Redactie.

KEURINGSVOORSCHRIFTEN VOOR HOUT ALS BOUWMATERIAAL EN VOORSCHRIFTEN VOOR HOUTBEREIDING.

ONTWERP-NORM VAN DE HOOFDCOMMISSIE VOOR DE NORMALISATIE IN NEDERLAND.

Critiek op dit ontwerp (of aankondiging hiervan) in te zenden aan het Centraal Normalisatie-Bureau, Koningskade 23, 's-Gravenhage, vóór 1 September 1926.

TOELICHTING BIJ HET ONTWERP:

V 1004. Keuringsvoorschriften voor hout als bouwmateriaal en voorschriften voor houtbereiding.

Deze voorschriften zijn ontworpen door de Centrale Commissie T voor de normalisatie van keuringsvoorschriften voor bouwmaterialen, waarin zitting hebben: ir. B. M. Gratama (Voorzitter), luit.-kol. G. C. Beltman, ir. G. C. Bremer, P. G. Buskens, J. J. Cos, ir. D. A. van Heyst, dr. ir. G. W. van Heukelom, ir. J. E. Inckel, O. Jelsma, ir. H. van der Kaa, ir. F. C. J. van den Steen van Ommeren, ir. M. E. H. Tjaden, ir. B. A. Verhey, prof. ir. Chr. K. Visser, S. L. Wijnbergen, ir. W. H. Tromp (directeur C.N.B.), secretaris.
De voorschriften werden voorbereid door de Commissie T1, voor de normalisatie van keuringsvoorschriften voor hout, waarin zitting hebben:
ir. M. E. H. Tjaden (voorzitter), luit.-kol. G. C. Beltman, J. J. Cos, ir. A. W. C. Dwars, F. B. J. Gips, ir. H. Hoekstra, W. C. Hulsman Jr., ir. H. van der Kaa, ir. N. M. de Kanter, L. C. van der Meulen, B. J. Ouëndag, dr. ir. J. Ph. Pfeiffer, ir. J. E. van der Ploeg, prof. ir. Chr. K. Visser, S. L. Wijnbergen, ir. W. H. Tromp (directeur C.N.B.), secretaris.

MEDEDEELING OMTRENT DE BEHANDELING VAN V 1004 IN COMMISSIE T1.

De voorgestelde ontwerp-voorschriften hebben slechts betrekking op hout als bouwmateriaal voor blijvende constructies in den burger- en waterbouw. Zij zijn dus niet bedoeld voor hout in de meubelindustrie, scheepsbouw, kistenfabricage, emballage, kuipersbedrijf, wagenmakerij, enz. evenmin als voor de industrieën van houten gebruiksvoorwerpen als borstels, bezems, hamerstelen, huishoudelijke artikelen, enz.
Daar hout een natuurproduct is en dus vaak naar herkomst en groei verschillende afwijkingen van een gemiddelde vertoont, bleek het opstellen van algemeen geldende voorschriften voor de keuring van hout als bouwmateriaal niet eenvoudig. In hoofdzaak is voortgebouwd op het ontwerp eener „Commissie 1913" (zie: Ing. 1913, blz. 402 e.v.).
Het ontwerp bepaalt, dat hout in het algemeen gaaf en gezond moet zijn. Echter zal zeer vaak het toelaten van kleine ondergeschikte gebreken en van wan, den prijs aanmerkelijk drukken. Er is geen algemeene regel op te stellen, welke gebreken men in ieder bijzonder geval nog zal kunnen toelaten. Hierbij zal telkens de keurmeester met gezond verstand te werk moeten gaan, in aanmerking nemende, dat

het eventueel toelaten van kleine gebreken afhankelijk moet worden gesteld van het doel en de plaats, die ieder stuk op zich zelf in den bouw inneemt.
Betreffende kwaliteitseischen, wan, grootste afmetingen enz. zijn de ontwerpeischen aanmerkelijk soepeler dan de bestaande A.V.'s, hetgeen ook geboden is, eensdeels door een streven naar tegengaan van onnoodige verkwisting, anderdeels doordat men gedwongen is zich te richten naar wat de houthandel levert.
Ter zake van den droogtetoestand echter zijn de eischen zooal niet verzwaard, dan toch beter vastgelegd dan vroeger. Het kwam de Commissie voor, dat speciaal in den burgerbouw, veel meer slecht werk wordt geleverd, doordat het hout den gewenschten droogtetoestand niet bezit, dan doordat het hout de gewenschte kwaliteit niet zou bezitten.
Voor de soort van het te leveren hout is geen algemeene regel te stellen; het bestek zal dit voor ieder onderdeel moeten voorschrijven.
Waar het opstellen van keuringsvoorstellen, gedifferentieerd naar het doeleinde, voor de gewone bouwhoutsoorten reeds een onbegonnen werk is, daar geldt dit à fortiori voor de hardhoutsoorten.
Het gebruik van meskant bezaagd en van hartvrij hout dient om redenen van efficiency, te worden beperkt tot de gevallen, waarin zulks strikt noodig is.
Het vaststellen van normale handelsmaten is van urgent belang, zoodat reeds in deze keuringsvoorschriften een gedeeltelijk voorstel daartoe is gedaan. De Commissie vertrouwt, dat daarmede althans de in de practijk meest voorkomende moeilijkheden kunnen worden overwonnen.
Uit normalisatie-oogpunt zal naar geleidelijke beperking van het tegenwoordig groote aantal handelsmaten moeten worden gestreefd.
Bij de voorschriften voor creosoteeren zij opgemerkt, dat de grootst mogelijke meerderheid der Commissie aan de oude wijze van beoordeelen volgens literpersen de voorkeur bleef geven boven keuren volgens urenpersen.
Ook de spaarbereiding volgens het Rüpingproces is genormaliseerd, daar deze bereidingswijze voor het verduurzamen van dwarsliggers steeds meer wordt toegepast.
De voorschriften voor kyaniseeren sluiten nauw aan bij die van den Techn. Dienst der Rijkstelegrafie en van de Genie.
Naar het oordeel der Commissie komen andere bereidingswijzen niet voor normalisatie in aanmerking.
De Commissie acht haar werkzaamheden in het belang der normalisatie met de indiening van dit ontwerp nog niet beëindigd, maar stelt zich voor nog ter hand te nemen de normalisatie van keuringsvoorschriften voor sommige speciale artikelen (dwarsliggers, leidingpalen e.d.), terwijl voorts nog moet worden beslist over de vraag of voorschriften dienen te worden opgesteld voor: hout voor bestrating, parketvloeren, triplex en multiplex, stellinghout, mijnhout, enz.
Met deze bepalingen alleen is de houtkeuring nog niet volledig omschreven. Met name ontbreken nog bepalingen over de plaats, waar de keuring zal geschieden, over gebreken, welke tijdens de bewerking aan het licht treden, over het van het werkterrein verwijderen van afgekeurd hout, over de verplichting tot betaling van kosten inzake de keuring, over beslechting van geschillen enz.
Deze bepalingen dragen een algemeen karakter in zooverre zij niet uitsluitend voor hout gelden, maar voor alle bouwstoffen.
Het ligt in de bedoeling deze Algemeene Bepalingen nader te formuleeren, zij kunnen dan aan de hier gegeven houtvoorschriften worden toegevoegd.

V 1004. KEURINGSVOORSCHRIFTEN VOOR HOUT ALS BOUWMATERIAAL EN VOORSCHRIFTEN VOOR HOUTBEREIDING. I. I. B. 691.1 : 620.1.

Inhoudsopgave.

§ 1. Kwaliteit van hout in het algemeen. § 2. Droogtetoestand.

§ 3. Soort van het te leveren hout.
§ 4. Rondhout en gekloofd hout.
§ 5. Beslagen hout.
§ 6. Wan aan bezaagd hout.
§ 7. Hart in bezaagd hout.
§ 8. Sprint aan bezaagd hout.
§ 9. Afmetingen van bezaagd hout.
§ 10. Het verduurzamen van hout.
§ 11. Creosoteeren.
§ 12. Kyaniseeren.

Opmerking. Bij het opmaken van het bestek of de overeenkomst letten op:

§ 1 sub d	§ 4 sub d en f	§ 7 sub j	§ 11 sub f
§ 3 „ a en b	§ 5 „ b en g II	§ 9 „ e, g en h	Aanhangsel sub II

§ 1. KWALITEIT VAN HOUT IN HET ALGEMEEN.

a. Hout moet gaaf en gezond zijn, met dien verstande, dat eigenschappen of gebreken, welke, in verband met de bestemming van het hout, niet schadelijk of hinderlijk kunnen worden geacht, geen reden tot afkeuring zullen zijn.
b. In elk bijzonder geval zal, gelet op de bewerking, welke het hout zal ondergaan, gelet op de deugdelijkheid en gelet op de oogelijkheid van het werk, worden beoordeeld, of wardradigheid, noesten, windscheuren, runwassen, losse kwasten, kalkringen, roestvlekken, blauw spint of andere gebreken en afwijkingen al dan niet schadelijk of hinderlijk zijn in den zin van sub a.
Onder voornoemde „andere gebreken" wordt, voor hout, dat op zijn bestemming voortdurend droog of wel blijvend onder water zal zijn, ook verstaan een beperkte mate van roodstrepigheid (mits het hout ter plaatse nog voldoende hardheid heeft behouden).
Toelichting. Roodstrepigheid is een roode verkleuring in hoofdzaak langs lijnen loodrecht op de jaarringen. Roodstrepigheid moet niet worden verward met hardrood, hetwelk een roode verkleuring is van de jaarringen.
c. Voor zoover wankant en gebreken bij de bewerking wegvallen, zullen zij geen reden tot afkeuring zijn. Indien vóór de bewerking omtrent het wegvallen geen zekerheid bestaat, kan de keuring voorwaardelijk geschieden.
d. Indien speciaal fijnjarig of speciaal grofjarig hout wordt verlangd, moet zulks in het bestek of de overeenkomst duidelijk worden vermeld.

§ 2. DROOGTETOESTAND.

a. Hout wordt, wat droogtetoestand betreft, in vijf klassen onderscheiden, en wel naar het gemiddelde percentage vocht, berekend op drooggewicht.
Klasse 1. Kamerdroog hout, met minder dan gemiddeld 12% vocht.
Klasse 2. Door en door droog hout en belegen hout, met minder dan gemiddeld 15% en meer dan 12% vocht, waarbij het verschil in percentage vochtgehalte tusschen de buitenste laag en het binnenste gedeelte niet meer dan 4 mag bedragen.
Klasse 3. Luchtdroog hout, met minder dan gemiddeld 18% vocht.
Klasse 4. Winddroog hout, met minder dan gemiddeld 35% vocht.
Klasse 5. Nat hout, met meer dan gemiddeld 35% vocht.
b. Hout van klasse 1 en 2 moet zijn vrij van inwendige droogscheuren en mag, voor wat betreft het kamerdroog en het door en door droog hout, slechts in geringen graad korstverharding vertoonen of overstoomd zijn.
c. Het bestek of de overeenkomst zal voor ieder doeleinde de verlangde klasse voorschrijven, met dien verstande, dat als het bestek of de overeenkomst daaromtrent niets voorschrijft, de hieronder volgende regel van kracht wordt.
Klasse 1 of 2 voor: Paneelwerk, parketvloeren, ramen, deuren, luiken, blinden, lijsten en fijnere binnenbetimmeringen, treknagels en wiggen.
Klasse 3 voor: in handelsmaat opgegeven hout voor kozijnen, ruwere betimmeringen, vloeren, trappen, bebordingen en beschietingen.
Klasse 4 voor: Balklagen, kaphout en in bestekmaat opgegeven kozijnhout.
Klasse 4 of 5 voor: Damwand, schoeiingwerk, fundeeringhout.

In den regel is binnenlands gezaagd hout van droogteklasse 4.
d. Te verduurzamen hout, behalve heipalen, moet ten minste klasse 4 (winddroog) zijn.

§ 3. SOORT VAN HET TE LEVEREN HOUT.

a. De soort van het te leveren hout zal in het bestek of de overeenkomst worden voorgeschreven.
In vele gevallen levert het geen bezwaar op dennen en vuren door en voor elkaar te verwerken.
b. Indien, in afwijking van het bepaalde sub a. geen houtsoort is voorgeschreven, moet voor binnenwerk vuren- en (of) dennenhout, voor buitenwerk aan gebouwen grenenhout (Europeesch) worden geleverd.

§ 4. RONDHOUT EN GEKLOOFD HOUT.

a. Onder rondhout en gekloofd hout wordt hier verstaan hout, dat als zoodanig wordt verwerkt.
b. Rondhout moet zijn behoorlijk recht, goed gevuld en ontdaan van takstompen.
c. Heipalen moeten zijn dennen, vuren of grenen stammen en mogen met of zonder schors worden geleverd.
d. Indien bij gebruik van inlandsche palen levering van stammen in de schors wordt verlangd, zal dit in het bestek of de overeenkomst worden omschreven.
e. De omtrek der palen wordt gemeten zonder de schors op 1 m uit het worteleinde en aan de punt.
f. Indien geen bepaalde houtsoort is voorgeschreven, moeten perkoenpalen zijn ronde of gekloofde eiken, grenen, dennen of vuren palen.
g. Perkoenpalen moeten 1,60 m lang zijn; op 0,10 m afstand van het dikste einde moeten ronde perkoenpalen ten minste 0,30 m omtrek en gekloofde perkoenpalen ten minste 0,0075 m^2 doorsnede bezitten beide zonder de schors gemeten.
h. Treknagels en wiggen moeten zijn vervaardigd van taai, rechtdradig eikenhout droogteklasse 1 of 2 (zie § 2).

§ 5. BESLAGEN HOUT.

a. Beslagen paalhout moet zijn behoorlijk recht en goed gevuld.
b. De lengte, over welke het vierkant bewerkt moet zijn, zal in het bestek of de overeenkomst worden voorgeschreven.
c. Over de sub b voorgeschreven lengte mag de gezamenlijke breedte der wanvlakken in geen doorsnede meer dan $^1/_5$ en de breedte van elk wanvlak afzonderlijk in geen doorsnede meer dan $^1/_{12}$ van den omtrek dier dwarsdoorsnede bedragen. Alle wan wordt zonder de schors gemeten.
d. Voor beslagen eiken palen moet de diameter aan de punt ten minste de helft bedragen van het gemiddelde der vereischte dikte- en breedtemaat aan het worteleinde. Is de punt ook nog beslagen, dan wordt als diameter de diagonaal van het vierkant gerekend.
Als normaal gelden de volgende afmetingen:

Lengte in m	Zwaarte aan het worteleinde in cm	Minimum diameter aan den punt in cm
15	36 × 36	18
12	30 × 30	15
10	25 × 25	12½
8	20 × 20	10

e. Voor beslagen palen van andere houtsoorten dan eiken, moet de diameter aan de punt ten minste twee derden bedragen van het gemiddelde der vereischte dikte- en breedtemaat aan het worteleinde.

Is de punt ook nog beslagen, dan wordt als diameter de diagonaal van het vierkant gerekend.
Als normaal gelden de volgende afmetingen:

Lengte in m	Zwaarte aan het worteleinde in cm	Minimum diameter aan den punt in cm
18	42 × 42	28
15	36 × 36	24
12	30 × 30	20
10	28 × 28	19
8	25 × 25	17

f. Beslagen Amerikaansch grenen paalhout mag over de vierkant bewerkte lengte in geen doorsnede meer spint vertoonen dan $^1/_3$ van den omtrek dier dwarsdoorsnede.
g. I. Beslagen paalhout van andere houtsoorten dan Amerikaansch grenen, moet over de sub b voorgeschreven lengte op elk der zijvlakken een doorgaande spintvrije strook vertoonen.
II. Voor zoover een geheel spintvrij gedeelte wordt vereischt, moet de lengte hiervan in het bestek of de overeenkomst zijn voorgeschreven.
h. Voor eikenhout wordt boven en beneden de bepaalde breedte- en diktematen een speling toegelaten van ten hoogste 5 % onder beding, dat daardoor de doorsnede van een paal met ten hoogste 5 % worde verminderd en het gemiddelde der doorsneden van alle palen ten minste even groot zij als de voorgeschrevene.
i. Voor andere houtsoorten dan eiken wordt boven en beneden de bepaalde breedte- en diktematen een speling toegelaten van 10 % onder beding, dat daardoor de doorsnede van een paal met ten hoogste 10 % worde verminderd en het gemiddelde der doorsneden van alle palen ten minste even groot zij als de voorgeschrevene.
k. De inhoud wordt berekend door de lengte te vermenigvuldigen met het oppervlak der dwarsdoorsnede op 1.— m van het worteleinde, den wankant volgemeten.

§ 6. WAN AAN BEZAAGD HOUT.

a. Onder meskant bezaagd hout wordt verstaan hout zonder wan.
b. Onder vierkant bezaagd hout wordt verstaan hout, waaraan eenig wan, in den zin van het onder f en g dezer paragraaf bepaalde, is toegelaten.
c. Behalve het rondhout en het hout, dat volgens het bestek of de overeenkomst gekloofd of beslagen moet zijn, moet al het te leveren hout bezaagd zijn.
d. Hout, bestemd voor buitenwerk, balklagen en kapconstructies, planken uitgezonderd, dat niet geverfd, gevernist of gebeitst moet worden, benevens kozijnhout, mag, voor zoover de ooglijkheid zulks toelaat, vierkant bezaagd zijn.
e. Overigens moet meskant bezaagd hout worden geleverd, tenzij de wan bij de bewerking kan wegvallen.
f. Van een partij vierkant bezaagd hout met een doorsnede van 2,5 dm² of meer wordt aan ten hoogste 25 % der hoeveelheid wan toegelaten tot een hieronder nader bepaalde hoeveelheid, waarbij alle wan zonder de schors wordt gemeten.
I. Indien de wanvlakken niet in het gezicht komen, of het hout voor waterbouwkundige doeleinden wordt gebruikt, mag de gezamenlijke breedte der wanvlakken nergens meer dan $^1/_8$, en de breedte van elk wanvlak afzonderlijk nergens meer dan $^1/_{20}$ van den omtrek der dwarsdoorsnede bedragen.
II. Indien het hout voor den burgerbouw is bestemd en de wanvlakken in het gezicht komen, mag de breedte van elk wanvlak afzonderlijk nergens meer dan 2 cm bedragen.
g. Van een partij vierkant bezaagd hout, waarvan de dwarsdoorsnede kleiner is dan 2,5 dm² mag aan ten hoogste 25 % der hoeveelheid aan ten hoogste twee hoeken over ten hoogste $^1/_3$ der lengte wan voorkomen, terwijl bovendien elk wanvlak afzonderlijk nergens grooter breedte mag hebben dan $^1/_{20}$ van den omtrek der dwarsdoorsnede. Alle wan zonder schors gemeten. *(Wordt vervolgd).*

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

TENTOONSTELLING VAN WERK VAN AFGEVAARDIGDE LEDEN.

De tentoonstelling zal geopend zijn van Zaterdag 10 April 'smiddags 2 uur tot Zaterdag 17 April 'smiddags 4 uur.
Op werkdagen van 10—4 uur, uitgezonderd op Vrijdag 16 April tot 'smiddags 3 uur, en op Zondag 11 April van 'smiddags 2—4 uur. Voor de Commissie,
HILDO KROP.

In de volgende week zullen de quitanties voor het lidmaatschap van A. et A. uitgaan. Den leden wordt verzocht het bedrag klaar te leggen, opdat het innen der gelden geen vertraging ondervinde. *De Administratie.*

KEURINGSVOORSCHRIFTEN VOOR HOUT ALS BOUWMATERIAAL EN VOORSCHRIFTEN VOOR HOUTBEREIDING *(Slot).*

§ 7. HART IN BEZAAGD HOUT.

a. Onder hartvrij hout wordt verstaan hout, waarbij het hart over de geheele lengte afwezig is.
b. Onder hartgekloofd hout wordt verstaan hout, waarvan het hart over tenminste $^1/_3$ der lengte bloot is of afwezig is en zich overigens niet meer dan $^1/_3$ der dikte onder de hartzijde bevindt.
c. Onder hout met besloten hart wordt verstaan hout, dat niet valt onder a. of b.
d. Hout voor paneelwerk, parketvloeren, ramen, deuren, luiken, blinden, kozijn-, binnen- en buitenbetimmeringen, lijsten, treknagels en wiggen, moet hartvrij zijn.
e. Hout bestemd voor kozijnen, mag, indien het hartvlak niet in het gezicht komt, hartgekloofd worden geleverd. In het tegenovergestelde geval moet het hartvrij zijn.
f. Met besloten hart mag worden geleverd:
1. Hout voor niet-dragende constructiedeelen;
2. Hout, dat onder water wordt toegepast;
3. hout voor niet in het gezicht komende constructiedeelen; en
4. hout voor balklagen;
de beide laatsten alleen voor zoover de doorsnede grooter is dan 2,2 dm².
g. Van een partij hout voor balklagen en dragende constructiedeelen met een doorsnede van 2,2 dm² of minder, doch met een dikte van tenminste 7,5 cm., mag ten hoogste 25 % met besloten hart, de overige 75 % hartgekloofd worden geleverd.
h. Hout voor kapconstructies mag, indien het niet geverfd, gevernist of gebeitst moet worden, hartgekloofd worden geleverd. In het tegenovergestelde geval moet het hartvrij zijn, tenzij de doorsnede grooter dan 2.2 dm² is.
j. indien voor de sub d bedoelde doeleinden en voor vloeren en bebordingen planken van halve breedte moeten worden gebezigd, moet zulks in het bestek of de overeenkomst zijn vermeld.

§ 8. SPINT AAN BEZAAGD HOUT.

a. Bij plankhout mogen de spinthoeken elkaar slechts over ten hoogste 10 % der

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
10 APRIL 1926 No 15

lengte raken, terwijl die maximum lengte van aanraken slechts bij ten hoogste 10% der partij mag voorkomen.
b. Bij ribhout worden de sub a. genoemde cijfers beide verhoogd tot 25%.
c. Bij hartvrij of hartgekloofd hout mogen ten hoogste twee spinthoeken voorkomen.
d. Bij vloer- en dekdelen moet de bovenzijde vrij van spint zijn.
e. Aan te verduurzamen hout worden geen eischen omtrent spint gesteld.

§ 9. AFMETINGEN VAN BEZAAGD HOUT.

a. Zonder nadere aanduiding worden onder de zwaarte-afmetingen verstaan die van ongeschaafd hout. Indien men met een bepaalde maat die van blijvend hout bedoeld moet zulks uitdrukkelijk worden vermeld.
b. onderstaande lijst geeft een overzicht van de normale handelsmaten. Daarbij zijn de courante maten cursief gedrukt. De maten met een * voorzien gelden uitsluitend voor binnenlands gezaagd hout; de overige zoowel voor binnenlands als voor buitenlands gezaagd hout.

Normale handelsmaten voor ongeschaafd hout in mm				
Met beloten hart				
*200 × 250	78 × 283	39 × 283	26 × 283	20 × 230
*200 × 230	78 × 254	39 × 254	26 × 254	20 × 203
*200 × 200	78 × 230	39 × 230	26 × 230	20 × 180
*180 × 200	78 × 203	39 × 203	26 × 203	20 × 152
*180 × 180	78 × 180	39 × 180	26 × 180	20 × 130
	78 × 153	39 × 152	26 × 152	20 × 102
*150 × 230	78 × 100	39 × 130	26 × 140	
*150 × 200	78 × 78	39 × 100	26 × 130	18 × 78
*150 × 180		39 × 78	26 × 100	18 × 65
*150 × 150	65 × 230	39 × 65	26 × 78	18 × 52
	65 × 203	39 × 52	26 × 52	
*120 × 280	65 × 180	39 × 39	26 × 39	10 × 52
*120 × 250	65 × 165		26 × 32	10 × 26
*120 × 230	65 × 153	32 × 283		10 × 23
*120 × 200	65 × 140	32 × 254	23 × 180	
*120 × 180	65 × 130	32 × 230	23 × 153	
*120 × 150	65 × 100	32 × 203	23 × 130	
*120 × 120	65 × 78	32 × 180	23 × 100	
	65 × 65	32 × 152	23 × 78	
*100 × 300		32 × 140	23 × 65	
*100 × 280	52 × 230	32 × 130	23 × 52	
*100 × 250	52 × 203	32 × 100	23 × 39	
*100 × 230	52 × 180	32 × 78	23 × 32	
*100 × 200	52 × 152	32 × 65		
*100 × 180	52 × 140	32 × 52		
*100 × 150	52 × 130	32 × 39		
*100 × 120	52 × 115			
*100 × 100	52 × 102			
	52 × 78			
	52 × 65			
	52 × 52			

Voor alle afmetingen wordt een spelling van 1 mm naar beneden en naar boven toegelaten. De maten zijn bedoeld voor de droogteklasse als is voorgeschreven.
Toelichting. I. Opgemerkt worde, dat iedere gewenschte maat, zoowel de maten uit de tabel alsook andere maten, op bestelling, in binnenlands gezaagd en in Midden-Europeesch hout, te leveren zijn.
II. In den regel is binnenlands gezaagd hout van droogteklasse 4.
III. Indien men in den vervolge hout van 100 × 100 mm bestelt, moet ook hout van

100 × 100 mm worden geleverd, behoudens de aan het einde van alinea *b* genoemde speling.
c. Indien plankhout geschaafd wordt gemeten, moeten de volgende diktematen worden aangehouden:

Plankhout.		
Ruig Dikte in mm	Eenzijdig geschaafd Dikte in mm	Tweezijdig geschaafd Dikte in mm
39	36—37	35
32	30	28—29
30	27—28	26—27
26	24—25	23
23	21—22	20—21
19	17—18	16—17
16	14—15	13—14
13	11	9—10

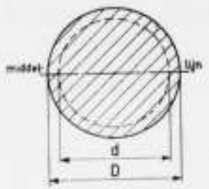
d. Bij hout van zwaardere afmetingen dan 39 mm wordt 2 mm maatverlies toegestaan voor ieder geschaafd vlak.
e. Indien de lengte van het te leveren hout niet uit het bestek of de overeenkomst blijkt, zal de gemiddelde lengte der te leveren stukken ten hoogste 4,50 m en de maximum lengte ten hoogste 7,30 bedragen. Voorzoover genoegen wordt genomen met Midden-Europeesch dennen of vuren, kunnen deze maten worden opgevoerd tot onderscheidenlijk 6,50 m en 12,50 m.
f. De meest courante lengtematen voor vuren- en grenenhout, aangevoerd uit Rusland en de Oostzeehavens, zijn:

Lengte in m							
2,44 2,75	3,05 3,35	3,65 3,95	4,27 4,90	5,20 5,80	6,10 6,40	6,70 7,00	7,30

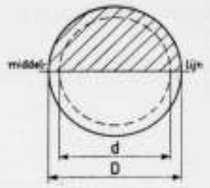
g. Indien de dikte- en breedtematen van het te leveren hout niet nader in het bestek of de overeenkomst zijn omschreven, zullen geen grooter zwaarte-afmetingen worden verlangd dan die, welke met inachtneming der bepalingen omtrent wan, hart en spint van de §§ 6, 7 en 8, gezaagd kunnen worden uit stammen waarvan de dunste (of top-) doorsneden de in onderstaande tabel vermelde afmetingen niet te boven gaan.

Houtsoort	D in cm	d in cm	h in cm
Eiken (Europ.)	50	42	3,0
Am. grenen	47	35	2,5
Grenen (Europ.)	27	19	2,5
Vuren	30	} met spint wordt geen rekening gehouden	2,5
Dennen	35		2,5

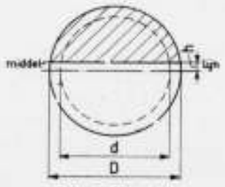
h. De minimum breedte van ongekantrechte planken, gemeten aan slechts één zijde, zal in het bestek of de overeenkomst worden voorgeschreven.
j. Onder de breedte van ongekantrechte planken wordt verstaan de gemiddelde breedte van onder- en bovenvlak, gemeten op de helft der lengte.
k. Planken moeten, na te zijn afgewerkt, naar den eisch van het werk, onderling gelijk van breedte zijn.
l. Onder planken van halve breedte worden verstaan planken, waarbij een der smalle zijkanten ongeveer door het hart van den stam is gezaagd.
De breedte moet ten minste 10 cm en mag ten hoogste 16 cm bedragen.

Afb. 1. Besloten hart

Afb. 2. Hartgekloofd

Afb. 3. Hartvrij

D = middellijn aan den top (dunste eind); d = middellijn zonder spint; h = halve dikte van de hartplank.

§ 10. HET VERDUURZAMEN VAN HOUT.

a. Hout, dat met bederfwerende stof gedrenkt of waarin zulke stof geperst moet worden, moet tevoren zijn gekeurd en zooveel mogelijk afgewerkt en pasklaar gemaakt; het hout, met inbegrip van rondhout, moet tevoren van de schors en den bast zijn ontdaan.

b. Te verduurzamen hout moet winddroog zijn, in den zin van § 2 sub a (vochtgehalte minder dan 35%).

c. Het hout moet de onder a. bedoelde bereidingen ondergaan in een fabriek ten genoege van den besteller.

d. Indien de besteller zulks verlangt, moeten die bereidingen geschieden onder contrôle van of vanwege den besteller en moet een verklaring van den fabrikant worden overgelegd, zooals nader omschreven in § 11 sub h en § 12 sub j.

e. Aan den besteller moet een kennisgeving van het tijdstip waarop met de bereiding van het hout zal worden begonnen, tenminste vijf werkdagen tevoren worden verzonden.

f. De fabrikant moet ten behoeve van den besteller de noodige toestellen en reagentia voor het keuren der bederfwerende stof volgens de in § 11 en 12 omschreven keuringseischen beschikbaar stellen.

g. Bij het verwerken van gecreosoteerd hout, moeten alle verbindingen en alle plaatsen, die niet met creosootolie blijken doortrokken te zijn, driemaal rijkelijk met verwarmde creosootolie worden bestreken, voordat de verbindingen worden opgesloten.

§ 11. CREOSOTEEREN.

a. De voor de bereidingen te bezigen olie moet zijn een destillaat van steenkoolgas- of cokesoventeer. In afwijking van de op normaalblad N . . . . . voor handelsolie gegeven eischen, moet zij aan de volgende eischen voldoen:

1. Het watergehalte mag ten hoogste 3 gewichtsprocenten bedragen.
2. Het s.g. bij 25° C. moet ten minste 1,035 bedragen, uitgedrukt ten opzichte van water van 4° C.
3. Het mag bij 25° C. slechts sporen vaste bestanddeelen bevatten.
4. Bij destillatie mogen, berekend op watervrije olie, ten hoogste overgaan:
tot 210° C. 5 gewichtsprocent
„ 235° „ 25 „

Opmerking. De destillatie zal geschieden in een glazen retort met tubus en luchtkoelbuis, met 100 g. olie.
Afstand bol thermometer tot vloeistofspiegel: 15 m.m.
Afstand thermometer tot einde koelbuis: 60 cm.
Snelheid van destillatie: 2 druppels per seconde.
De retort wordt aan alle zijden beschermd door een asbestkap, welke den hals tot 5 cm lengte omsluit.
De verhitting der retort geschiedt op metaalgaas.

5. Bij sneldestillatie van 30 cm³ in een retort van 50 cm³ inhoud, zonder tubus, mag niet meer dan 6 volumeprocent pekresidu overblijven.
6. Het gehalte aan teerzuren moet ten minste 6% bedragen.

b. De besteller is bevoegd vóór het onderzoek der olie één of meer monsters der voor de bereiding te bezigen olie te doen nemen en deze monsters te doen onderzoeken.

c. De bereidingsketel moet zijn voorzien van de noodige appendages voor het aflezen van den overdruk, het vacuum, de temperatuur, enz.; de reservoirs moeten zijn voorzien van een peilschaal met een afleeseenheid van ten hoogste 100 liter.

d. Alvorens de creosootolie in den bereidingsketel wordt toegelaten, wordt zij tot ten minste 60° C. en ten hoogste 90° C. verwarmd; gedurende de persing moet zij in den ketel tusschen deze temperatuursgrenzen worden gehouden.

e. I. Nat hout in den zin van § 2 sub a, dat moet worden gecreosoteerd, moet gedurende ten minste een half uur in den bereidingsketel onder een luchtverdunning van een aanwijzing van ten minste 60 cm kwikdruk [1]) op den vacuummeter worden gehouden, waarna of terwijl de in den ketel aanwezige vloeistoffen moeten worden afgetapt.

II. Tenzij met goedvinden van den besteder, mogen geen twee of meer verschillende houtsoorten in één ketel worden bereid, met dien verstande echter, dat dennen en vuren als gelijksoortig worden beschouwd. Voorts zal iedere ketellading zooveel mogelijk hout van gelijke afmetingen en gelijke structuur moeten bevatten.

f. Men onderscheidt de volgende methoden van creosoteeren:

I. Volle bereiding.

De olie in den ketel wordt geleidelijk onder een overdruk van ten minste 8 kg/cm² gebracht, tenzij deze druk niet behoeft te worden bereikt, omdat de voorgeschreven hoeveelheid reeds vóór het bereiken van den druk van 8 kg/cm² is ingeperst. De duur tijdens welken de spanning van 8 kg/cm² moet worden onderhouden, wordt door den fabrikant geregeld, in verband met de voorgeschreven op te nemen hoeveelheid olie, met dien verstande dat, indien na 4 uur persen de vereischte hoeveelheid nog niet is bereikt, genoegen wordt genomen met de alsdan ingeperste hoeveelheid.

Toelichting. Aanbevolen wordt de volgende in te persen hoeveelheden in liters per m³ in het bestek of de overeenkomst voor te schrijven.

Benaming	Lichte afmetingen	Gewone afmetingen	Zware afmetingen
Dennen—Vuren	175	125	100
Grenen	200	175	125
Eiken	125	100	60
Beuken	250	250	175
Grenen perkoenen (voor gewoon gebruik) .	175	—	—
Grenen perkoenen (tegen den paalworm . .	300	—	—

Omtrent de contrôle der opgenomen hoeveelheid gelden onderstaande bepalingen:

1e. De contrôle zal, zoo mogelijk, door weging geschieden. Voorzoover de inrichting der fabriek dit niet toelaat, mag ook door meting worden gecontroleerd.

2e. Bij de contrôle door weging wordt iedere wagen vóór en na de bereiding gewogen. Uit het verschil in gewicht wordt de ingedrongen hoeveelheid berekend. De beoordeeling geschiedt per ketellading, mits de geheele ketellading uit dezelfde houtsoort bestaat. Anders geschiedt zij per wagenlading.

3e. Bij de contrôle door meting zal, met behulp van onderstaande tabel, uit den

[1]) De resteerende druk is dus circa 1/5 atmosfeer.

stand der peilschaal en de temperatuur der olie in het reservoir vóór en na de bereiding de verbruikte hoeveelheid worden bepaald, welke, herleid tot een volume van 15° C., als grondslag voor berekening zal dienen.

Creosootolie.
Gemiddelde uitzettingscoëfficiënt bij temperatuurgrenzen van 15° — 65° C.

Soortelijk gewicht bij 15° C.					
1,04	1,05	1,06	1,07	1,08	1,09
0,00085	0,00085	0,00080	0,00080	0,00077	0,00068

II. Spaarbereiding.

Enkel Rüping-proces. Nadat het hout in den bereidingsketel is gebracht en deze is afgesloten, wordt daarin lucht geperst tot een overdruk van 2 à 4 kg/cm², afhankelijk van de gesteldheid van het hout. Daarna wordt de olie in den bereidingsketel toegelaten, waarbij de daarin aangebrachte druk behouden moet blijven.
Na de vulling wordt overgegaan tot het persen van de olie tot een overdruk van ten minste 8 kg/cm², tenzij deze druk niet behoeft te worden bereikt, omdat de voorgeschreven hoeveelheid reeds vóór het bereiken van den overdruk van 8 kg/cm² is ingeperst. De duur, tijdens welken de spanning van 8 kg/cm² moet worden onderhouden, wordt door den fabrikant geregeld, in verband met de voorgeschreven op te nemen hoeveelheid olie. Daarna wordt de olie afgelaten en gedurende ten minste 15 minuten een luchtverdunning onderhouden tot een aanwijzing van ten minste 60 cm kwikdruk op den vacuummeter. Alsdan moet het hout een in het bestek voorgeschreven minimum hoeveelheid olie per m³ hebben opgenomen.
Toelichting. Aanbevolen wordt de volgende in te persen hoeveelheden in het bestek of de overeenkomst voor te schrijven:
Eiken 45 liter per m³. — Grenen 63 liter per m³.
Dubbel Rüping-proces. Dit is het enkel Rüping-proces, tweemaal onmiddellijk na elkaar toegepast. Na de tweede toepassing moet het hout een in het bestek voorgeschreven minimum hoeveelheid olie per m³ hebben opgenomen.
Toelichting. Aanbevolen wordt de volgende in te persen hoeveelheden in het bestek of de overeenkomst voor te schrijven:
Beuken 150 liter per m³.
g. Gecreosoteerd hout mag bij de verzending niet worden gevlot, tenzij het paalhout betreft.
h. De verklaring van creosoteering, als bedoeld in § 10 sub d, moet van onderstaand model zijn:

Verklaring van creosoteering.

Ondergeteekende ..... verantwoordelijk bestuurder der ..... gevestigd te ..... verklaart, dat op ..... 19.. aan zijn fabriek is gecreosoteerd, volgens de voorschriften der Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland, Normaalblad N....., ... m³ ..... hout.
Bovenbedoeld hout was, volgens verkregen inlichtingen, bestemd voor de werken te ..... directie ..... te ..... geleverd door den houthandel ..... te ..... ingezonden door den aannemer ..... te .....

De voorgeschreven hoeveelheid creosootolie werd $\frac{\text{bereikt.}}{\text{niet bereikt.}}$

Het hout is gedurende ..... uren aan een druk van ..... kg/cm² onderworpen geweest.

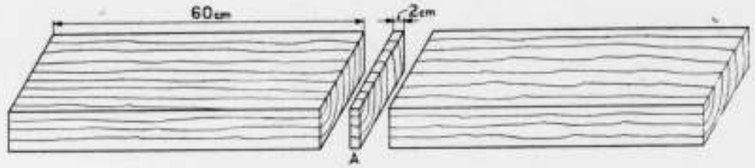
§ 12. KYANISEEREN.
a. Het hout moet zoodanig in de bakken worden gestapeld, dat het naar het oordeel van den besteller, voldoende door de kwikchloride-oplossing wordt omgeven: de vloeistofspiegel moet ten minste 5 cm boven het hout staan.
b. De constructie der bakken moet zoodanig zijn, dat nergens ijzer met de kwikchloride-oplossing in aanraking kan komen. Pompen en andere bij de bereiding benoodigde werktuigen mogen geen ijzeren deelen bevatten.
c. De oplossing moet, in gewichtsdeelen, 1 kwikchloride op 150 water bevatten.
Toelichting. Voor de bereiding van de oplossing wordt het kwikchloride in een eikenhouten of steenen bak, bij hoeveelheden van ongeveer 4 kg, onder toevoeging van een weinig water, stukgestooten en daarna onder voortdurend omroeren, met kokend water overgoten.
Toevoeging van keukenzout of andere stoffen om het oplossen van het kwikchloride te vergemakkelijken, is niet toegestaan.
De aldus verkregen verzadigde oplossing wordt vervolgens in een reservoir overgebracht en door toevoeging van water tot den hierboven genoemden graad verdund.
d. De oplossing moet gedurende de bereiding ten minste éénmaal daags flink worden omgeroerd of doorgeblazen en door toevoeging van kwikchloride-oplossing, op sterkte worden gehouden.
e. De besteller is bevoegd, zoo dikwijls hij zulks noodig acht, één of meer monsters uit den kyaniseerbak te doen nemen en deze monsters te doen onderzoeken.
f. De sterkte van de oplossing zal in een „Söligkeitsmeter" worden onderzocht met behulp van een oplossing van kaliumjodide in water, van bij den meter behoorende sterkte.
g. Het te kyaniseeren hout moet gedurende den hieronder voor de onderscheiden houtsoorten nader bepaalden tijd in de chloride-oplossing ondergedompeld blijven.
Dennen- en vurenhout 10 achtereenvolgende etmalen.
Grenenhout 8 achtereenvolgende etmalen.
Lorkenhout 8 achtereenvolgende etmalen.
h. De neerslag van kwikchloride, welke zich tijdens de bereiding op het hout heeft gevormd, moet door afspoeling met water worden verwijderd; daarna moet het hout zoodanig ter droging worden opgestapeld, dat de lucht van alle kanten kan toetreden.
i. Het bereide hout mag niet worden gevlot.
j. De verklaring van kyaniseering, als bedoeld in § 10 sub d, moet van onderstaand model zijn:

Verklaring van kyaniseering.

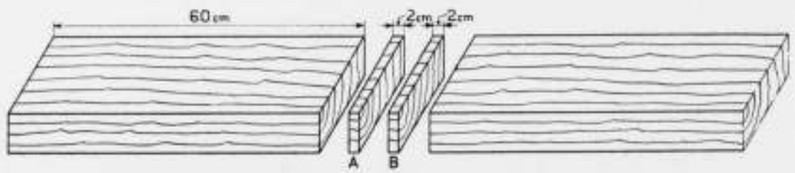
Ondergeteekende ..... verantwoordelijk bestuurder der ..... gevestigd te ..... verklaart, dat van ..... 19.. tot ..... 19.. aan zijn fabriek is gekyaniseerd, volgens de voorschriften van de Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland, normaalblad N....., ... m³ ..... hout.
Bovenbedoeld hout was, volgens verkregen inlichtingen bestemd voor de werken te ....., directie ..... te ....., geleverd door den houthandel ..... en ingezonden door den besteller ..... te .....

AANHANGSEL.

I. Indien over den droogtoestand van het geleverde hout verschil van meening bestaat en besteller en leverancier niet op een andere wijze tot een vergelijk komen, zal de bepaling van het vochtgehalte geschieden als hieronder is vermeld.
Monstertrekken.
De monstertrekking kan in gemeen overleg door beide partijen of door een onpartijdig deskundige geschieden volgens de hieronder volgende bepalingen:

Afb. 4. Schijf A ter bepaling van het gemiddelde vochtgehalte

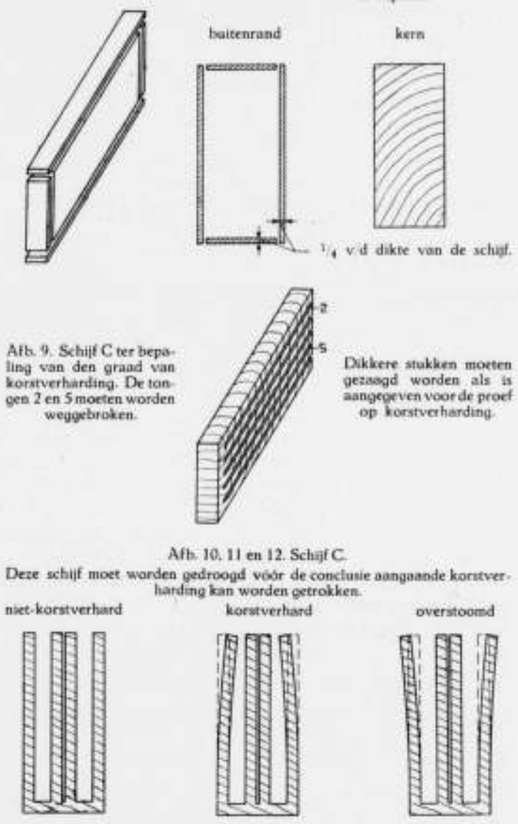

Afb. 5. Schijf B ter bepaling van de vochtverdeeling

Van de ter keuring aangeboden partij zal van 3 % van het aantal houtwaren een monster worden genomen, met dien verstande echter, dat ten hoogste 10 monsters zullen worden verzameld.
Dit monster zal bestaan uit een schijf kopshout van ongeveer 2 cm dikte, welke op ten minste 60 cm van één der beide uiteinden van het hout zal worden ontnomen. (Afb. 4).
Indien de houtwaren minder dan 1.20 m lang zijn, zal deze schijf uit het midden moeten worden genomen, terwijl bij zeer kleine houtwaren (die, welke minder dan 200 g wegen) het geheele stuk zal worden gebruikt.
De monsterschijven moeten onmiddellijk na de monsterneming ieder afzonderlijk in een overigens ledige droge goedsluitende stopflesch of blikken bus worden verpakt. Te dien einde mag zoo 'n schijf eventueel in eenige stukken worden gebroken. De flesschen moeten daarna terstond goed worden gesloten en de bussen terstond worden dicht gesoldeerd. De verpakking mag eerst bij den aanvang van het onderzoek op het vochtgehalte worden geopend.
Onderzoek.
Ieder monster wordt in een gesloten, getarreerd vat tot op 0.1 ‰ van het gewicht nauwkeurig gewogen, vervolgens in een droogstoof gebracht en gedurende ten minste 2 en ten hoogste 3 etmalen onafgebroken bij 103—105° C. gedroogd.
Daarna laat men het monster in een exsiccator afkoelen en weegt het wederom alsboven. Noemt men het gewicht bij de eerste weging A en bij de tweede B, dan is het vochtpercentage $\frac{A-B}{B} \times 100$ %.
Indien ook de vochtverdeeling moet worden bepaald, wordt van een tweede schijf, welke naast de hierboven bedoelde is gelegen (B afb. 5) bij de monsterneming een buitenrand afgezaagd ter dikte van $^1/_4$ der dikte van de schijf, volgens afb. 6, 7 en 8, dus 5 mm.
De uit vier stukken bestaande rand en het binnenste deel moeten afzonderlijk worden verpakt en behandeld, als hiervoor werd beschreven.
Indien bovendien nog de graad van korstverharding van kunstmatig gedroogd hout moet worden bepaald, zaagt men van elk te onderzoeken stuk, naast de hierboven genoemde schijf (of schijven) nog een schijf C. Deze wordt daarna volgens afb. 9 zoodanig uitgezaagd, dat een aantal tongen overblijft, welke ongeveer 10-maal zoo lang als dik moeten zijn. Indien eenigszins mogelijk maakt men deze tongen 1 à $1^1/_2$ cm dik. Van deze tongen worden er eenige, zooveel mogelijk om de andere, uitgebroken,

doch steeds zoo, dat de beide buitenste blijven staan.
De schijf wordt vervolgens zoodanig verpakt, dat breken uitgesloten is en bij het onderzoek gedurende ten minste 2 en ten hoogste 3 etmalen onafgebroken bij 103—105° C. gedroogd.
Daarna zal worden bepaald of, en zoo ja, in hoeverre de buitenste tongen naar binnen of naar buiten zijn gebogen.
Buigen de tongen naar binnen, dan is korstverharding aanwezig; buigen zij naar buiten, dan is het hout lang gestoomd (z.g. overstoomd).
De uiteinden der tongen mogen niet verder uit den rechten stand zijn uitgeweken dan overeenkomt met 5 % der tonglengte.
II. Het verdient aanbeveling, ter zake der benamingen, het volgende als standaard aan te nemen:
Onder hout met een bepaalden naam wordt verstaan hout, afkomstig van de in onderstaande lijst, achter dezen naam vermelde boomsoort, of bij de met een (*) gemerkte houtsoorten ook van naverwante botanische soorten, welker hout, wat eigenschappen betreft, naar het oordeel van den besteller practisch geheel met dat van de vermelde boomsoorten overeenkomt.

Afb. 6, 7 en 8. Schijf B.
waarvan de buitenste rand moet worden afgezaagd of afgespleten als is aangegeven.
rand en kern moeten afzonderlijk gewogen, gedroogd en weer gewogen worden om de vochtverdeeling te bepalen.

Afb. 9. Schijf C ter bepaling van den graad van korstverharding. De tongen 2 en 5 moeten worden weggebroken.

Dikkere stukken moeten gezaagd worden als is aangegeven voor de proef op korstverharding.

Afb. 10, 11 en 12. Schijf C.
Deze schijf moet worden gedroogd vóór de conclusie aangaande korstverharding kan worden getrokken.

Handelsnaam.	Botanische benaming.	Handelsnaam.	Botanische benaming.
Ahorn (Eschdoorn, Maple)	Acer pseudo-platanus Linn.	Blackbutt	Eucalyptus patens Benth.
* Amaranten (Purperhart)	Peltogyne confertiflora Benth.		Eucalyptus pilularis Sm.
	Peltogyne paniculata Benth.	Blauwgom	Eucalyptus globulus Labill.
* Amerikaansch rood-eiken	Quercus rubra Linn.	* Bolletrie (Paardevleesch-hout)	Mimusops balata Gärtn.
* Amerikaansch wit-eiken	Quercus alba Linn.		Mimusops surinamensis Miq.
Amerikaansch grenen	Pinus palustris Miller.	* Borneo-teak (Bankirai)	Isoptera borneënsis Scheff.
	Pinus heterophylla Sudw.		Hopea spec. div.
Angelique (Basra-Locus)	Dicorynia paraënsis Benth.	Bux (Palmhout)	Buxus sempervirens Linn.
Azijnhout	Quercus ilex Linn.	Cederhout	Cedrela odorata Linn.
* Bankirai (Borneo-teak)	Isoptera borneënsis Scheff	Demerara groenhart	Nectandra Rodioei Hook.
	Hopea spec. div.	Dennen (zilverden of zilverspar)	Abies pectinata D.C.
Basra-Locus (Angelique)	Dicorynia paraënsis Benth.		
Berken	Betula verrocosa Linn.	Djati (Teak)	Tectona grandis Linn.
Beuken	Fagus sylvatica Linn.	Douglas-spar (Oregon pine)	Pseudotsuga taxifolia Britton.

Handelsnaam.	Botanische benaming.
Douglas-spar (Oregon pine)	Pseudotsuga mucronata Sud.
*Ebbenhout	Diospyros ebenum König.
	Diospyros mespiliformus Hochst.
	Diospyros Perrieri Jumelle.
	Maba buxifolia Pers.
Eiken (Europeesch)	Quercus pedunculata Ehrh.
	Quercus sessiliflora Sm.
*Eiken (Wit Amerikaansch)	Quercus alba Linn.
*Eiken (Rood Amerik.)	Quercus rubra Linn.
Elzenhout	Alnus glutinosa Linn.
Eschdoorn (Ahorn, Maple)	Acer pseudo-platanus Linn.
Esschen	Fraxinus excelsior Linn.
Grenen (Amerikaansch)	Pinus palustris Miller
	Pinus heterophylla Sudw.
Grenen (Europeesch) (Pijnboom, grove den of grove spar)	Pinus sylvestris Linn.
Groenhart (Demerara)	Nectandra Rodioei Hook
Groenhart (Surinaamsch)	Tecoma leucoxylon Mart.
	Tecoma spec. div.
Haagbeuken	Carpinus betulus Linn.
Hazelaarhout	Corylus avellana Linn.
*Hickory	Carya alba Koch.
	Carya laciniosa Sarg.
	Carya glabra Spach.
	Carya ovata Koch.
Iepen	Ulmus spec. div.
Jarrah	Eucalyptus marginata Don.
Karri	Eucalyptus diversicolor F. v. M.
Linden	Tilia grandiflora Ehrh.
	Tilia parfifolia Ehrh.
Locus	Hymenaea Courbaril Linn.
Lorken	Larix europea D.C.
Mahonie	Swietenia mahagoni Linn.
	Swietenia macrophylla King.
*Manbarklak	Eschweilera longipes Miers.
	Eschweilera spec. div.
Maple (Ahorn, Eschdoorn)	Acer pseudo-platanus Linn.
*Merbau	Intsia bijuga Colebr.
	Intsia palembanica Bak.
Mora (Peto)	Dimorphandra excelsa Baill.
Noten	Juglans regia Linn.
Onglen (IJzerhout)	Eusideroxylon Zwageri T. & B.
Oregon pine (Douglas spar)	Pseudotsuga taxifolia Britton
	Pseudotsuga mucronata Sud.
*Paardevleeschhout (Bolletrie)	Mimusops balata Gärtn.
	Mimusops surinamensis Miq.
*Palissander	Dalbergia nigra Allem.
	Jacaranda brasiliensis Benth.
Palmhout (Bux)	Boxus sempervirens Linn.
Peto (Mora)	Dimorphandra excelsa Baill.
Pokhout	Guajacum officinale Linn.
	Guajacum sanctum Linn.
Populieren	Populus spec. div.
*Purperhart (Amaranten)	Peltogyne confertiflora Benth.
	Peltogyne paniculata Benth.
*Ressak	Shorea simaloerensis Smith.
	Shorea glauca King.
	Shorea utilis King.
*Surinaamsch groenhart	Tecoma leucoxylon Mart.
	Tecoma spec. div.
Tallowwood (Talkhout)	Eucalyptus microcorys F. v. M.
Teak (Djati)	Tectona grandis Linn.
Vezelschorshout	Eucalyptus obliqua l'Hérit.
Vuren (fijnespar of fijnden)	Picea excelsa Linn.
Walaba	Eperua falcata Aubl.
Wilgenhout	Salix spec. div.
IJzerhout (Onglen)	Eusideroxylon Zwageri T. & B.

Deze lijst is ten tijde van het opstellen (1925) met betrekking tot de in Nederland toegepaste houtsoorten zoo volledig mogelijk opgemaakt.
Daaruit moet echter vooral niet de conclusie worden getrokken, dat er niet nog andere houtsoorten voor levering of verwerking in aanmerking kunnen komen.
Met name moet gewezen worden op het feit, dat het aantal aan de markt komende houtsoorten zich in de laatste jaren voortdurend uitbreidt.
Het verdient in sommige gevallen aanbeveling in het bestek of de overeenkomst een bepaling op te nemen als volgt:
„Ter identificatie van de houtsoorten moeten één of meer monsters van ten minste 1 dm³ inhoud worden ingezonden. Het te leveren hout mag, wat bouw betreft, niet meer van het standaardmonster afwijken dan de normale variaties van de voorgeschreven soort."
Onder wagenschot wordt verstaan hout, afkomstig van de over de volle lengte en door het hart gekloofde onderstammen van recht gegroeide Europeesche eiken, zonder groote en met slechts weinig kleine kwasten.
III. Onder binten of balken, ribben, platen, baddings, richels, delen, schroten, tengels en latten wordt onderscheidenlijk verstaan hout van de hieronder in mm aangeduide afmetingen.

Binten of Balken	Ribben	Platen	Baddings	Richels	Delen	Schroten	Tengels	Latten
Dikte × breedte in mm	Dikte × breedte in mm	Dikte × breedte in mm	Dikte × breedte in mm	Dikte × breedte in mm	Dikte × breedte in mm	Dikte × breedte in mm	Dikte × breedte in mm	Dikte × breedte in mm
150 × 200	78 × 78	78 × 153	65 × 130	39 × 65	20 × 280	20 × (100 tot 152)	18 × 65	(kleiner dan
150 × 230	78 × 100	78 × 180	65 × 140	39 × 78	20 × breeder	23 × („)	18 × 78	39 × 39)
180 × 180	100 × 100	78 × breeder	65 × 153	52 × 65	dan 180	26 × („)	23 × 65	39 × 39
180 × 200	100 × 120	dan 180	65 × 165	52 × 78	23 × 180	32 × („)	23 × 78	39 × 52
200 × 200	100 × 150	100 × 200	65 × 180	65 × 65	23 × breeder	39 × („)	26 × 78	52 × 52
200 × 230	100 × 180	100 × 230		65 × 78	dan 180	52 × („)	32 × 65	
200 × 250	120 × 120	100 × breeder		65 × 100	26 × 180		32 × 78	
en	120 × 150	dan 230			26 × breeder			
zwaarder	120 × 180	120 × 200			dan 180			
	150 × 150	120 × 230			32 × 180			
	150 × 180	128 × breeder			32 × breeder			
		dan 230			dan 180			
		65 × 203			39 × 180			
		65 × 230			39 × breeder			
		65 × breeder			dan 180			
		dan 230			52 × 180			
					52 × breeder			
					dan 180			

HET BESTAANSRECHT DER CERAMIEK IN DE HOLLANDSCHE ARCHITECTUUR. *(Jaarbeursgedachten.)*

DOOR A. M. VAN DER LEE.

Over de vraag of de baksteenbouw de aangewezene is voor ons land krachtens z'n bodem, wordt niet meer gestreden en dat die baksteenbouw zich nog verder ontwikkelen zal, mag met grond worden verwacht, hoewel alles er op wijst, dat daarnaast een grooter plaats moet worden afgestaan aan den betonbouw, die óók wat háár materialen betreft, van eigen bodem is.
Wie weet, zal die betonbouw nog niet aangewezen zijn om onze woeste gronden in Drenthe en op de Veluwe een toekomst te openen, een mogelijkheid van levensonderhoud te scheppen voor haar nú arme bevolking; immers, zand en grint liggen er, zoo te zeggen, voor het weghalen.
In beide gevallen echter, of baksteen, of betonbouw, beidt de bouwceramiek haar tijd.
In vroegere bouwstijlen, ik denk hier b.v. aan de Moorsche, Byzantijnsche of Romaansche, aan de Gothiek, enz. enz., steeds vind men er de bewijzen van toegepaste bouwceramiek. Van de Moorsche tijd vinden we o.a. nog de Spaansch-Moorsche Azulea's, (tegels) met een eigenaardige manier van bewerking, waarbij de omtrek der figuren in licht relief is opgebracht, en de daardoor omsloten vakken zijn ingevuld met kleurige emaille of glazuur.
Van latere toepassing (wij gaan maar met groote sprongen, omdat 't hier geen historisch-wetenschappelijke uiteenzetting betreft) is vooral bekend de school van „Luca della Robbia". Vooral veel altaren zijn destijds in geglazuurde gebakken steen uitgevoerd.
In een Berlijnsch museum bevindt zich zoo'n hoofdaltaar en, 't moet gezegd, het wint het verre van de in witten steen of hout gesneden en daarna gepolygromeerde werken.
Men kan zich gemakkelijk voorstellen dat bij het zachte licht der kaarsen, hetwelk zich duizendvoud weerkaatst, en dat in alle kleuren, er in de glazuur een zachte, fijne schittering ontstaat, die men tevergeefs zal zoeken in de door polygroom versierde kerkmeubelen.
Waarom men deze wijze van werken heeft verlaten? Waardoor kwam deze kunst in verval? Vermoedelijk is men teleurgesteld doordat dikwijls de glazuur niet

houdbaar was: afsprong bij koude en barstte bij warmte (óók wel juist omgekeerd). Men ziet nu dikwijls (België) de gevelversiering in „terra cotta", gewoon gebakken potaarde en in den laatsten tijd ook hier in Nederland veel de versiering gehakt in de metselsteen.

Dit laatste vooral is een sterk sprekend bewijs dat de architecten op den duur er niet mêe tevreden zijn om, wanneer zij versiering willen toepassen, te zijn aangewezen op een stuk natuursteen tusschen de baksteen. Nog afgezien daarvan, dat zij dan niet bij hun baksteen kunnen blijven is het vooral wat kleur betreft dikwijls zeer hinderlijk, in een rood of geel gevelvlak opéén een stuk grauw zandsteen of blauw Ecozijn te moeten plaatsen.

Dat men er ten slotte toe komt in de metselsteen zelve te hakken, is dus uit dién grond zeer goed te verdedigen, echter wordt hiermede het materiaal veel geweld aangedaan.

Wij mogen eigenlijk niet eens voorbijgaan dat bij dit procedée dikwijls een metselsteen alleen aan de specie blijft hangen, zonder eenigen steun, maar laten dit nu maar achterwege om op een veel grooter gevaar te wijzen.

Wanneer de metselsteen gebrand wordt ontstaat vanzelf aan den buitenkant een harder oppervlak. Ieder weet wel dat een baksteen op z'n breuk nooit zoo hard is als aan zijn buitenvlakken, die door grootere hitte bovendien eenigszins zijn dichtgesinterd.

Wat doet men nu bij het hakken in dien steen, van een ornament of figuur? Men legt het hart der steen bloot en verwijderd de hardere buitenkant.

Bij alle dergelijk behandelde werken kan men dit onmiddellijk, zóó, bij den eersten oogopslag zien, bij intuïtie vóélt men dat het materiaal „vermoord" is.

Wat vocht en verdere weersinvloeden daarop uitoefenen behoeft geen betoog. Het zou niet moeilijk zijn hiervan aan bestaande werken feiten te noemen, maar naam en kritiek zijn hier niet op z'n plaats, nog minder bedoeld.

Wil de architekt voor z'n versiering bij den baksteen blijven, hij late dan zijn ornament of figuur modelleeren en afvormen en persen evenals de metselsteenen, daarna branden, maar dit bij veel hooger temperatuur, opdat daardoor de oppervlakte dichtgesintert wordt en dus, in spijt van de diepten of verhevenheden, welke allicht water ophouden, weerstand zal kunnen bieden tegen weersinvloeden. Hij zal ten slotte ook zijn vreugde beleven van de meer beschaafde vormen, welke daarvan 't gevolg zullen zijn.

Niets zal hem bovendien nú nog weerhouden dit werk hier of daar óf geheel met een glazuur te bedekken, omdat door onze meer gevorderde chemische wetenschap vele fabrieken in staat zijn een glazuur te leveren welke zuiver gelijk met de klei krimpt of uitzet en daardoor blazen of barsten voorkomt en vorstvrij is.

Het zal echter altijd aankomen op eerste klasse fabrikaat.

Dat dus de bouwceramiek nog een goede toekomst door de baksteenbouw mag verwachten, staat dus wel vast, vooral wanneer ze in staat zal zijn aan de hoogste eischen te voldoen.

Daar nu elk gevraagd kunstwerk zijn maker schept (een zeer bemoedigend woord van wijlen den bouwmeester J. J. van Nieukerken) zullen bij toepassing van bouwceramiek door góéde architekten vanzelf goede ceramikers opstaan.

(Wordt vervolgd).

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

METHODEN VAN KUNSTHISTORISCH ONDERZOEK

DOOR H. C. VERKRUYSEN.

De verhouding van den mensch, tot de hem omringende en in hem werkzame werkelijkheid, ook dus van den onderzoeker tot zijn object van onderzoek laat zich op onderscheidene wijzen denken.

Te weinig is voorshands nog in kunsthistorischen arbeid aandacht geschonken aan de vraag, hoe men te werk zal hebben te gaan: de stof wordt gewoonlijk aangevat zonder te bedenken, dat verschillende onderzoekingsmethoden verschillende resultaten zullen hebben, temeer daar het in kunsthistorischen arbeid niet slechts om het *eind*resultaat gaat, maar om het geheel der ontwikkeling als resultaat. Men ziet voorbij, dat de eene methode te verkiezen zou kunnen zijn boven de andere op logischen grond. Aan de ontvouwing eener kunstgeschiedenis heeft de doordenking van de onderzoekingsmethoden, die als hoofdtypen in de veelheid van werkwijzen kunnen gelden, vooraf te gaan, opdat te bepalen zij, in welken trant de arbeid verricht zal moeten worden, teneinde het object van onderzoek waarlijk te kunnen verstaan.

Die hoofdtypen zijn tezamen te denken met de mogelijkheden, die in het algemeen in den mensch schuilen.

Het spreekt voor zich, dat de gedachte, die in deze aangelegenheid het eerst kan opwellen, moet zijn, dat ieder, die eenigen arbeid als resultaat van studie geeft, daarmede eigen inzicht brengt; anders gezegd: zoovele verhandelingen, zoovele inzichten, en inderdaad is het niet te loochenen, dat men eigen ideeën-wereld geeft in zijn arbeid. Evenwel, en dat is de ommezijde van dien persoonlijken invloed, niet zonder het object van onderzoek, naar zijne natuur recht te doen wedervaren. In allen onderzoekingsarbeid, werkt die innerlijke tegenstrijdigheid, dat de beide zijden: subjectieve verwerking van het object van onderzoek en objectieve aanvaarding van het gegeven als zoodanig, er in omvat zijn. Al naar den aanleg van de onderzoekende persoonlijkheid zal de arbeid óf naar de éene óf naar de andere zijde overwegend uitkomen.

Teneinde te kunnen nagaan in hoeverre de overwegend subjectieve, dan wel de overwegend objectieve zienswijze in kunsthistorisch inzicht de wenschelijke is, dient doordacht te worden, wat elk dier momenten in het algemeen, en voor het kunstgeschiedkundig onderzoek in het bijzonder, medebrengt. Hierbij dient voortdurend in aanmerking genomen te worden, dat zich nooit één der genoemde zienswijzen voltrekt en met uitsluiting van de andere verwerkelijkt. Overweegt de éene zijde, dan doet de andere alhoewel onduidelijk, toch mede. Bij het overwegen van het persoonlijke moment in onderzoekingsarbeid kan het object van onderzoek in het resultaat van den arbeid eigene

F. LENSVELT STAND VOOR OHIM. MEUBELBEURS AMSTERDAM

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES: H. C. VERKRUYSEN SPAARNELAAN 40 HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
17 APRIL 1926 NO 16

F. LENSVELT STAND VOOR OHIM, MEUBELBEURS AMSTERDAM

natuur niet zonder meer blijven behouden. Wanneer de mensch zich bezig houdt met een gegeven dan brengt hij dat aanvankelijk schijnbaar buiten hem verkeerende, en van hem wezenlijk onderscheiden gegeven tot zich in betrekking: hij doorstroomt met zijne ideeën het gegeven en beeldt het om, herschept het in zijne persoonlijke visie tot een geestelijk resultaat, waarin het eigenaardige van zijne bepaalde persoonlijkheid duidelijk zal uitkomen. Het kenmerkende van dit moment[1]) is, dat het in het teeken staat van het bepaalde stemmings- en gevoelsleven. De hier bedoelde synthese van subject en object voert tot een overwegend verwerkelijken van het subject, zonder het objectieve als zoodanig te laten gelden. Het onderzoeken der werkelijkheid is hier dus eigenlijk meer een zoeken van eigen innerlijk, een uiten van een ideeën-wereld, die in het bewustzijn is gewekt door het object, dat daarbij zelf op den achtergrond geraakt. Het is een doorzoeken, dat een op het gevoel af, doorschouwen kan zijn. In zooverre blijft het onderzoekende, i.c. eigenlijk doorschouwende bewustzijn niet staan bij het enkele object, maar de meer omvattende innerlijkheid grijpt over op andere gebieden en brengt in hetgeen aanvankelijk gescheiden leek, verband. Het subjectieve gevoelsmoment werkt dus in dubbelen zin synthetiseerend in het aanvankelijk differente, niet slechts doordat het verband stelt van zich met de gegevens van onderzoek, maar ook, doordat het, een verband der gegeven momenten onderling, aanvoelt.

Iedere zijde van menschelijkheid, dus ook het gevoelsleven doortrekt het menschelijke in al zijne ontwikkelingsstadia, anders gezegd: op iederen leeftijd is de mensch op de wijze die de bepaalde ouderdom medebrengt, geval van gevoelsleven.

Het kind heeft zijn gevoel en er is een gevoelsleven van den volwassene te erkennen, dat in hoogsten aanleg als dichterlijk gevoel, gevoelde wijsheid kan zijn. Het zuiver wijze gevoel is de denkbaarheid van het menschelijke, dat in de chaotische veelheid van verschijnselen intuïtief zinrijkheid vindt, zonder zich echter meer bepaaldelijk rekenschap te vragen van den aard dier verschijnselen, hun onderscheid en verband in de hem omringende en in hem werkzame werkelijkheid. Hij is de mensch die zin in de wereld ziet op het gevoel; in zooverre is hier van *begripsgevoel* te spreken. Het begripsgevoel is eene intuïtieve helderheid van inzicht, die niet op wetenschappelijk onderzoek, maar op innerlijke verzekerdheid berust. Deze intuïtieve wijsheid zal dan ook ongaarne naar gronden voor hare beweringen zoeken en even weinig naar systhematische doordenking van bepaalde gebieden uitgaan.

Hierin werkt onvermijdelijk en onmiskenbaar een meerdere of mindere mate van fantasie en geldt niet overwegend het exacte weten, want des menschen innerlijk is weliswaar werkzaam naar aanleiding van een bepaald object van onderzoek, maar niet in uitsluitend aan dat gegeven ontleende kennis. Het subject realiseert, daartoe door beschouwing van het object opgewekt, *eigene* idee, daarmede het

[1]) „Moment" zijn is hier: „factor" zijn van een meer omvattende éénheid.

F. LENSVELT STAND VOOR OHIM, MEUBELBEURS AMSTERDAM

object ombeeldend en herscheppend in eigen verbeelding. Het gevoelselement brengt in lijdelijkheid en bedrijvigheid een ondergaan en uiten van hetgeen op de wijze der intuïtieve helderheid in het menschelijke werkt, eene wetenschappelijk, dat is objectief, on-gegronde, maar voor den intuïtieven geest vanzelf sprekende innerlijke zekerheid, die als lichtflits des geestes de duisternis der onwetendheid verheldert.[1])

Het persoonlijke, uit het gevoelsleven wellende inzicht verwerkelijkt de mensch van het rijke gemoed, wiens innerlijk een wondere wereld van verbeelding kan ontsluiten; in zooverre is het verbeeldingrijke gevoelsleven het gebied van den schoonen droom, die een geïdealiseerde, hoogere werkelijkheid voortoovert, welke in hare verhevenheid haar wezen duidelijker benadert dan de verschijnende werkelijkheid vermag te doen. Overwegend in het teeken van dit intuïtieve geestesleven staat dus de kunstenaar; in hoogsten aanleg, de dichterlijke geest, wiens roeping is: oneindigen zin voelbaar te maken in en aan het eindig gebeuren. Het intuïtieve inzicht komt echter nooit tot eene volledige wereldverklaring, want het blijft steeds in het onbepaalde. Het maakt op abstracte wijze, algemeenen zin voelbaar in de bepaaldheden; het hoogere wordt b.v. in het drama voelbaar in de dramatische personen als eene algemeene uitstijging boven het gemiddeld-menschelijke, welke levenshouding voor het gegeven geval dan wel zoo volledig mogelijk kan zijn doorgevoerd, maar daarmede zijn de mogelijkheden, die in het menschelijke in het algemeen noodwendig liggen en waaruit alle bijzondere gevallen van menschelijkheid het licht der begrijpelijkheid zouden kunnen krijgen, nog niet aangegeven. De mensch wordt in de spheer van het gevoel niet volledig verklaard als moment in het wereldgeheel. De intuïtieve visie gevoelt, wat in bepaalde verhoudingen en gevallen het ware, de algemeene zin is, zonder er toe te komen, die vondst door te voeren en methodisch te ontwikkelen tot concreetheid van wereldbegrip. Dit geldt evenzeer van het begripsgevoel als b.v. van het religieuse gevoel, inzooverre als geloofsvertrouwen de abstracte en niet nader waargemaakte zekerheid is aangaande goddelijke eenheid in de veelheid van aardsche verschijnselen, wereldsche aangelegenheden en menschelijke bestrevingen.

Ook het kunstgevoel als zoodanig blijft in het onbepaalde, want het is meer de innerlijke ontvankelijkheid in het algemeen voor menschelijk teweeggebrachte schoonheid, dan het bewust waardeeren van de schoonheidswaarden met afzien van eigen smaak, van eigen voorkeur of afkeer, maar gegrond op hetgeen in de zaak zelf redelijkerwijs in algemeenen zin te erkennen valt. [2])

[1]) L'enfant qui me rencontre ne sera pas capable de dire à sa mère ce qu'il a vu; et cependant, dès que son œil a touché ma présence, il sait tout ce que je suis, tout ce que j'ai été, tout ce que je serai, aussi bien que mon frère et trois fois mieux que moi-même. Il a dit sur son âme des choses très profondes; mais en ce petit instant qui sépare le regard qui s'arrête du regard qui s'éloigne, j'ai appris tout ce qu'il ne pourra jamais dire et tout ce qu'il ne pourra jamais faire vivre en son esprit. (Maeterlinck).

[2]) In het met de ter zake mogelijke kennis genieten van een toonwerk b.v. doet de wetenschappelijke factor duidelijk mede.

Evenzeer kan al hetgeen het natuurlijke brengt, met innig natuurgevoel genoten worden, zonder eenige wetenschappelijke kennis aangaande de natuur. Schoone droomen kunnen wakend gedroomd worden door fantasten en zoo is het onderscheid tusschen kunstgevoel, religiegevoel en begripsgevoel niet zonder het verband, dat alle doorleefd zijn van wat het ik aan verbeeldingsvollen rijkdom in zijnen intuïtieven waarheidszin medebrengt.
De Waarheid echter is niet de meer of min fantastische droom van een enkeling, maar de *noodwendige, logische gang der werkelijkheid*. Het kenmerkende van het gevoelsleven is, dat het die noodwendige beweging, die innerlijke noodwendigheid wel in het algemeen erkent, maar deze bij de doorvoering in de bepaalde gebieden en gevallen door zijnen persoonlijken en gevoelvollen inhoud met een sluier van subjectief-dichterlijke verbeelding omhult. Het gevoelsmoment staat kennelijk in het teeken van het subjectieve: het accent der gevoelskritiek is dan ook: „ik vind" . . . . . enz. Maar een ander vindt omtrent hetzelfde wellicht iets anders en welke van die meeningen heeft dan als de ware te gelden? Het gevoel vraagt niet naar absolute geldigheid, maar slechts in hoeverre eigene persoonlijkheid bevredigd of onbevredigd is, hetgeen niet uitsluit, dat in meerdere meeningen overeenstemming kan schuilen. Betrekkelijke overeenstemming van meeningen echter, maakt deze niet tot de absolute waarheid, die ongeacht, welke persoon haar uitspreekt heeft te gelden omtrent het betrokkene. De „meening" is als subjectief geaccentueerd moment, een inzicht, dat steeds samenhangt met en resulteert uit de toevalligheden van het aan stemmingen onderworpen ik. [1]) Inderdaad wordt ook het gevoel wanneer het zijn hoog gehalte van zuiverheid niet kan bewaren, aangedaan door allerlei lagere momenten, samenhangend met het natuurlijke leven. Zelfs het organische gevoel zal het hoogere gevoel niet onbeïnvloed laten. Het gevoel met zijn geweldig rijken inhoud, (het betrekt het geheele leven in zijn veld van werkzaamheid) is door het in zich besloten blijven aangewezen op zichzelf en kan zeer licht verarmen en zelfs tot het minderwaardige neerzinken, ware het niet dat er nog factoren in sluimeren, n.l. verstand en rede, die, zóó zij er kracht genoeg toe bezitten, het gevoel voor óndergaan kunnen behoeden. Het gevoelsleven is een der meest omvattende gebieden en aan de loutering van deze zijde onzer menschelijkheid wordt doorgaans het minst gedacht.
Alles is betrekkelijk en tusschen de subjectieve uiting, die zegt: „ik vind", of „mij dunkt", of „het komt mij voor" enz. en de intuïtieve wijsheid van hem, die met de innerlijke verzekerdheid of overtuiging van den ziener getuigt, liggen vele momenten. Evenwel waar het subjectieve overweegt, moet het objectieve ondergeschikt blijven. Dat stelt, de poging, het wezen der kunstgeschiedenis te willen verstaan op de wijze van het subjectieve inzicht, in het ware licht. De onmiddellijk uit het gevoelsleven wellende historiebeschouwing, die komen moet tot het stellen van indrukken-weergevende opstellen, kan niet tot een waarlijk bevredigend resultaat voeren, want zij vermag den noodwendigen gang der aesthetische werkelijkheid, die slechts middellijk, dat is na wetenschappelijke doordenking van het feitenmateriaal te verstaan is, niet bereiken. Subjectief valt wat kunsthistorische waarheid genoemd wordt uiteen tot eene veelheid van meeningen. De vraag kan hier rijzen of wel ooit redelijkerwijze van kunsthistorische „waarheid" gesproken mag worden. Een kunsthistorisch gegeven kan als „vermelding" van hetgeen bestaat of bestaan heeft slechts juist of onjuist zijn, dus overeenkomen of niet overeenkomen, met de voorhandene of voorhanden geweest zijnde werkelijkheid. Waarheid wil echter nog iets meer zeggen, is een diepere aangelegenheid, althans in den wijsgeerigen zin. Waarheid zeggen, beteekent aldus: spreken in overeenstemming met het wezen, het innerlijk geaard zijn van het betrokkene. Juiste vermelding van feiten is nog geen waarheid. Waarheid is begrip, inzicht. Het subjectieve moment, als gevoelde

[1]) Wie nog „meent" wat hij zegt, weêt niet wat hij zegt. (Prof. Bolland. Boeken d. Spreuken I: 155).

wijsheid, blijft zelfs in dezen haar hoogsten ontwikkelingsgrond, iets mededragen van haar lagere momenten, de grilligheid en redelijke ongegrondheid van de „meening". Overeenkomst en tegenstelling van persoonlijke meeningen kan na gedachtenwisseling verstaan worden. Spreken of schrijven echter veronderstelt formuleering van gedachten, hetgeen wil zeggen, dat zonder verstand het gevoelsleven zich niet zou kunnen uiten, en in het gevoel als onontbeerlijke ommezijde het verstand schuilt. Maar het verstand geldt voor den in het intuïtieve accent staanden mensch b.v. den kunstenaar, slechts inzooverre het vanzelfsprekend te veronderstellen is, want in bepaalde en als zoodanig bedoelde verstandig-analyseerende onderzoekingen begeeft zich de gevoelsmensch niet. Overwegend verstandelijk is het bepaald wetenschappelijk onderzoeken. De gevoelvolle eenzijdigheid der subjectieve meening verkeert zich verstandig in eigen tegendeel, in het „objectief" willen zijn. De vraag: „hoe vind ik"... verkeert zich tot de vraag: „hoe *is* de werkelijkheid". Het verstand zoekt niet intuïtief, niet in eigen innerlijk, maar schouwt naar buiten en meent de werkelijkheid objectief te moeten aanzien en zonder inmenging van eigene persoonlijkheid te moeten nemen zooals zij is, om haar te verstaan. Het ligt in de bedoeling van den objectieven onderzoeker, het denken slechts lijdelijk te laten toezien, hoe de tegenover dat denken staande werkelijkheid zich gedraagt. Inzooverre maakt het denken zich één met het object, of althans poogt dat te doen.
In hoogsten aanleg voert het verstandsmoment tot den geest der wetenschappelijkheid, die door empirisch onderzoek, met verrekijker, balans of microscoop, door naamonderscheiding, meting en berekening, de veelheid der verschijnselen tracht te ordenen en overzichtelijk te maken. De objectieve onderzoeker staat tegenover eene wereld, die hij als „gegeven" aanvaardt, welk „gegeven" hij niet zelf heeft teweeggebracht, zoodat het tegenover hem staat als eene betrekkelijke raadselachtige onverwantheid, waarin hij zich niet vrij gevoelt. Vrij is n.l. hij, die niet door een macht tegenover zich gebonden is. De natuurgebondenheid is onze onvrijheid, het geestesleven onze verlossing van den aardschen dwang. Hij tracht evenwel, en dat is de strekking der wetenschappelijkheid, die onvrijheid te overwinnen, de vreemdheid tot bekendheid te maken en wel op zeer bepaalde wijze, n.l. door hare verschijnselen nauwlettend te onderzoeken, hetgeen hem kennis dier verschijnselen brengt. Kennis *aangaande* de verschijnselen, d.w.z. namen, maten, gewichten, data, enz., is echter nog niet de verklaring dier verschijnselen. Het benoemen, meten, wegen, berekenen, enz., blijft een stellen van uiterlijkheden n.l. namen [1]), maten, gewichten, berekeningen, enz., maar het verschijnsel is een uiterlijk schijnsel, van hetgeen in dat schijnsel verschijnt, n.l. het wezen, de zin of inhoud van het verschijnsel. En inderdaad zoeken ook eigenlijk b.v. natuuronderzoeker en de objectieve aestheticus in de dingen naar hunnen zin, hun wezen, want zij zoeken voor de verschijnselen eene verklaring die zij echter, omdat zij objectief willen blijven, steeds als weer nieuwe empirische kennis meenen te moeten en te kunnen vinden, hetgeen zeggen wil, dat het objectieve onderzoek niet doordringt tot het wezen der verschijnselenwereld, doch in deze zelf verblijft. [2]) Dat is het teeken van het empirisch onderzoek en tevens de duidelijke tegenstelling van het verstands- en het gevoelsmoment.
Het gevoel ziet het geheel, schouwt het innerlijke in het uiterlijke en zonder van het innerlijke eene inwendigheid te maken, die door het uiterlijke omsloten wordt. Voor het gevoel n.l. doorstroomt het innerlijke, dat is het wezenlijke, de uiterlijke verschijning. Het verstand echter is kennis des onderscheids, meent het wezen te kunnen vinden, door het uiterlijke, de verschijnselen uitéén te houden en betreffende deze

[1]) In een naam ligt een oppervlakkig gevoel van bekendheid. Doordat wij vanaf onze kinderjaren een bepaald dier, b.v. paard hebben hooren noemen, is het bij het hooren uitspreken van den naam, alsof wij reeds eene bepaalde kennis aangaande dat dier bezitten. Veel kennis komt niet verder dan het geven van een naam, of het stellen van eenige namen voor onderdeelen. De gewoonte der namenkennis doet ons de natuur verwanter lijken dan zij voor ons in waarheid is.
[2]) Zooals het geval is bij verklaringen door causaliteit.

alles „vast" te stellen door berekenen, meten, wegen, ontleden, enz. maar daarmede stelt het verstandig objectief onderzoek slechts feiten, óf maakt aanvankelijk omsloten inwendigheid tot nieuw uitwendig gegeven, zonder evenwel tot het wezenlijk innerlijke, d.w.z. den zin van het verschijnsel te kunnen doordringen. Het verschijnsel is slechts ééne zijde der werkelijkheid, maar het is de verschijningswijze van het *Wezen* der werkelijkheid. Juist daarom is het verschijnsel en daarmede het wetenschappelijke onderzoek een zoo belangrijk moment: het Wezen, de absolute geldigheid der wereld is niet denkbaar *zonder* verschijnsel; het geldt alleen als *verschijnend* Wezen, als om en in ons schijnend Wezen; het verschijnsellooze Wezen zou een Wezen zijn van niets. Zoo is de wetenschappelijkheid, die nauwlettend speurt, ordent en analyseert het onmisbare en hooge moment, zonder hetwelk geen waarlijk geestesleven mogelijk is.
Hoog is de geest der wetenschappelijkheid omdat haar streven kiemt in belangeloozen waarheidsdrang. Het gevoelsleven vraagt verwerkelijking van eigen innerlijk, is te veel gericht op het ik om vrij te staan. De onderzoeker vraagt niet allereerst naar bevrediging van eigen verlangen, maar naar het „hoe" en dan naar het „waarom" met de vooraf gestelde goedwilligheid het gevondene te zullen aanvaarden. Dit standpunt is zakelijk of althans schijnt het te zijn.
Evenzeer is deze objectieve onderzoekingsmethode van groot belang voor dê aesthetische gebieden. Het overwegend uitkomen van het verstand voert tot kunstwetenschap, dat is allereerst, wat meer bepaaldelijk oudheidkundig onderzoek te noemen is, verder tot studie van kunstgeschiedenis als verwerving van feitenkennis en tot de z.g. praktische aesthetica, waarin wordt ingedeeld en onderscheiden en waarin getracht wordt de grenzen der kunsten vast te stellen. Hoe belangrijk het oudheidkundig onderzoek ook moge zijn, het heeft zijn zeer bepááld belang en eigen beperkt terrein; met het vaststellen van een jaar van wording is de geest van een werk nog niet onthuld en het ontwikkelen van den tijdgeest eener periode als moment in het volledige geschiedverband is niet meer de taak van de archæologie als zoodanig. Ook de kunsthistorische feitenkennis heeft haar nut en het handboek der kunstgeschiedenis zal eene onmisbaarheid blijven, maar feitenjacht is op zijn best juisthedenjacht, maar nog geen waarheidsdrang en een ontal van kunstenaarsnamen en stijlkenmerken verklaren nog niets omtrent het wezen van eenigen scheppingsdaad of kunstuiting.
Ook de praktische, indeelende en uiteenhoudende aesthetica vermag tot het wezen van het kunstbegrip niet door te dringen. Verstandig afdoende definities zijn in waarheid van gebouwen, beeldhouwwerken en schilderwerken al even weinig te geven als van levenloosheden, planten en dieren. Hunne vormen gaan in elkander over en hunnen tegenstelling is alleen te verstaan in hun verband. De objectief-analytische methode leidt in kunsthistorisch onderzoek, in zooverre er naar den *zin* van het aesthetische gebeuren gevraagd wordt, niet tot een bevredigend resultaat. De zin der wereld is niet een aantal harer waarneembaarheden, maar het geestelijk innerlijke, en alleen de geest kan de geest verstaan. Welbedacht kan zich ook het denken niet zóó in het andere, in zijn object inleven, dat het slechts de natuur en ontwikkeling van dat andere denkt, zich dus eigenlijk tót dat andere maakt zonder meer. Het denken denkt en geldt op redelijke wijze in verband met het waargenomene of bedachte object.
De onderzoeker, die verschijnselen waarneemt, en deze denkend nagaat, verwerkt in eigen denken het waargenomene: hij brengt zijne denkbaarheden over op de onderzochte objecten en maakt eigen denken tot het begrip der objecten. [1]) Het

[1]) Menschelijk nagaan, waarnemen en opnemen laat voor zichzelf het opgenomene niet zooals het was; het verinwendigt uitwendigheid, om het natuurlijke te vergeestelijken. Boeken d. Spr. 1 : 331.
De wereld van verschijnselen en gedachten is eene zelfde werkelijkheid en de realiteit blijft in de idealiteit vooronderstelt, gelijk de laatste de eerste medebrengt. Boeken der Spr. 1 : 337.

verstand, dat objectief wil zijn en denkt te zijn, laat toch steeds het denken mededoen, zoodat het resultaat van wetenschappelijk onderzoek produkt is van de twee factoren — denkenden mensch en objectenwereld. Het verstand, de kennis des onderscheids wil zekerheid, bepaaldheid, vastheid, het onweersprekelijke; het wil iets constateeren, dat eenzijdig en zonder meer heeft te gelden. Wanneer iets zóó is, is het niet anders. Het verstand komt daardoor echter voor vragen te staan, die niet verstandig zijn te beantwoorden. [1])
Nader doordacht is dus de verhouding niet die van een onderzoeker, die een onafhankelijk buiten hem staand object „objectief" onderzoekt, maar van een denken, dat in zichzelve idealiter de objectenwereld samentrekt, benoemd en ordent. Het objectieve denken, dat zonder inmenging zijnerzijds het object zijne eigene natuur wil laten om zoo tot waarheid omtrent het object te komen, tracht daarmee zichzelf geheel uit te schakelen, zich te identificeeren met het object, zonder dat toch eigenlijk geheel te kunnen, of zelfs te willen. En al moge de objectieve onderzoeker, *méénen*, dat hij zich denkend identificeert met het object, zoodat alleen het object heeft te gelden, bij nadere doordenking der verhouding moet toch blijken, dat het subject, ook al laat het zijn object overwegend gelden, toch ook meedoet en eigene natuur behoudt; d.w.z. de vermeende identiteit van het ik en het andere is niet zonder de differentie, dat het ik toch niet het andere *is*, al is het er één mede in dat onderscheid.
Zoo doemt aan het analytische weer het synthetische op, maar nu in andere verhouding, namelijk als een synthese, die het analytische moment inhoudt.
Er schuilt in de verstandigheid eene keerzijde, die terugwijst naar het subject, zonder daarbij echter de wetenschappelijkheid te loochenen of te kunnen ontberen; dus zonder terug te vallen, tot het subjectieve gevoelsmoment. In zooverre is het terugkeeren tot het subject een vooruitgaan naar het inkeeren tot eigen begrip, hetwelk wetenschappelijke kennis van het andere, n.l. van de verschijnselenwereld vooronderstelt.
Als polaire denkbaarheden vooronderstellen het eenheid schouwend maar niet redeneerend gevoel en het veelheid zoekend, betoogend verstand elkaar wederzijds. Het subjectief-synthetische en het objectief-analytische zijn slechts zijden, accenten of vereenzijdigingen van *het ééne volledige denken*, dat zoowel synthetisch als analytisch, zoowel subjectief als objectief is.
Het bewustzijn en zijn objecten van onderzoek komen hiermede in een nieuwe verhouding te staan, die rede of begrip te noemen is. Het begrip begrijpt, dat het bewustzijn zich synthetisch gedacht tegenover een betrekkelijk vreemde objectenwereld om en in hemzelf bevindt en tegelijk analytisch één is met die verschijnselenwereld, zoodat deze zich voor hem uit, naar eigen natuur ontwikkelt. In het begrip ontwikkelt zich dus het object van onderzoek, als gedachte objectiviteit naar eigene natuur, die dus de buiten het denken getreden natuur van het denken zelf is. De denker ziet in, dat hij denkend over het andere tegenover zich, eigen denkwetten, dus zichzelf, verwerkelijkt ziet. Het redelijke denken staat dus niet tegenover een natuur (als die object van onderzoek is) en is niet hetzelfde als die natuur, maar in het geheel heeft eene zelfonderscheiding plaats in natuur en geest, die dus voortdurend in elkaar en toch verschillend zijn. Maar de geest vindt in de natuur hare ommezijde in beider eenheid. Zooals in ons het leven zich verwerkelijkt in ons organisme, daarin als het ware behoort en toch niet dat organisme *is*, zoo denkt de geest zich in de natuur en vindt eigen denkwetten in die ommezijde van zichzelf.
Door het gelden van dit verband alleen is het mogelijk dat het denken in de natuur

[1]) Is wasdom ontwikkeling nàar buiten, of aangroeiing vàn buiten? En is het leven (bestendige) stofwisseling of (veranderlijke) vormbestendiging? Is het levende wezen, zeggen wij als mensch, (een bezield lichaam of een belichaamde ziel?) Is de levende werkelijkheid stervende, of wordt zij geboren? Worden onze daden door onzen inwendigen aanleg of door uitwendige omstandigheden bepaald? Prof. Bolland, Zuivere Rede 2e dr. blz. 57.

zichzelf vindt. Ware dit niet het geval, wij zouden nooit een schrede in de natuur of in welk object van onderzoek ook doordringen.
Het redelijk inzicht wordt dus niet van buiten aangebracht maar is zelf redelijk; het is slechts de zaak van het denken die redelijkheid tot bewustzijn te brengen. [1]) Deze gedachte gaat het wetenschappelijk en verstandig gedacht causaal verband te boven. Het causaal verband is een uiterlijk verband en raakt niet de innerlijke drijfveeren der werkelijkheid; het is een verband dat „bepaaldheden" betreft, maar niet „algemeene" dus „absolute" begrippen. Een bepaald leven, van dezen of genen mensch b.v. heeft een oorzaak en heeft gevolgen; een bepaald sterven evenzeer, maar: hèt leven in het algemeen, d.w.z. dat er leven denkbaar is of te gelden heeft in de werkelijkheid heeft geen verstandig te bepalen oorzaak, evenmin als hèt sterven; het zijn vormen, manifestaties van de wereldrede, van het Oneindige, Algemeene. [2]) Het „bepaalde geval" is een door den mensch op velerlei wijze te beinvloeden moment. Een bepaald geval van „leven", van dezen of genen bepaalden persoon b.v. kan belemmerd of bevorderd worden. Hèt leven echter, dat in alle gevallen van leven, in alle levensverschijnselen werkt, is noch te belemmeren noch te bevorderen, want het is het Algemeene, maar .... als het *levend* Algemeene. In „het leven" als het levend Algemeene, afgezien dus van de byzondere manifestatie van dat leven is het Algemeene verbijzonderd; dat geldt ook van de andere begrippen, zoo laat zich b.v. het Algemeene „chemisch" verbijzonderd denken, als het chemisch Algemeene en mathematisch, als het mathematisch Algemeene, enz.: begripmatig gezegd: het leven, het chemisme, het mathematisme zijn ieder: kategorie. Ten opzichte van de kategorie zijn dus twee verhoudingen denkbaar; zij is het Algemeene in verhouding tot hare verbijzondering, zij is het beperkte in verhouding tot het Absolute, dat alle kategorieën omvat. Het absolute, Ware, Algemeene of Oneindige of hoe men het Wereldwezen noemen wil, is niet ééne zijner kategorieën, maar de ware, dat is volledige Werkelijkheid: eenheid van en in alle veelheid. Geene der kategorieën is opzichzelf de Waarheid, iedere kategorie is daarvan verbijzondering: de *beeldhouwende* Werkelijkheid is even weinig als de *wiskundige* Werkelijkheid, de *volledige* Werkelijkheid. Alle kategorieën zijn slechts aanzichten van één en hetzelfde Ware. Een kategorie b.v. chemisme of beeldhouwkunst of leven *verklaren, begrijpen*, wil zeggen: doorzien en beredeneeren, dat zich de Werkelijkheid noodwendig tot chemische of beeldhouwende of levende werkelijkheid heeft moeten ontwikkelen, waardoor die kategorieën zich openbaren als momenten in den eeuwigen zin des geheels. De kategorie is het volledige, de geheele Werkelijkheid, maar op bepaalde en dus beperkte wijze. Het chemisme is het Al, maar chemisch gedacht, als chemisme gedacht; het leven is het Al of de Werkelijkheid als levende werkelijkheid gedacht, hierbij zijn chemisme en leven de algemeene Werkelijkheid, maar gedacht als verbijzondering: zoo is iedere kategorie als bijzondere algemeenheid, als algemeene bijzonderheid, als omvattende begrensdheid, eene innerlijke tegenstrijdigheid, [3]) daarmede meer dan een eenzijdigheid en inzooverre niet door eenzijdige aanduidingen, genaamd definities, te omschrijven. De ware definitie eener kategorie is het geheele proces van hare ontwikkeling *uit* het moment dat als hare potentie, hare mogelijkheid te denken is, waarin zij schuilt dus, en voorts hare ontwikkeling *tot* het moment, waarin zij opgaat om daarin opgeheven, d.w.z. anders geworden, te blijven gelden. De kategorieën vormen in hun samenhang n.l. een gelede eenheid, zij zijn ieder op bepaalde wijze het volledige en hebben of zijn dus ieder een rijken inhoud. In iedere kategorie schuilen de mogelijkheden van de in het begrip naastliggende, die bij

[1]) Diese Dialektik ist dann nicht äusseres Thun eines subjektiven Denkens, sondern die eigene Seele des Inhalts, die organisch ihre Zweige und Früchte hervortreibt. (Hegel, Phil. d. Rechts 5 : 34).
[2]) In een verstandigen zin laat zich de waarheid niet zeggen. (Prof. Bolland, Boeken der Spr. 1 : 144.)
[3]) Het ware en werkelijke is in strijd met zichzelf. (Prof. Bolland, Boeken der Spr. 1 : 124.)

doordenking zich uit haar als zelfstandige kategorie zal vrijmaken. Opgeheven blijven factoren van de in den denkgang voorafgaande kategorie mededoen. De volledige Werkelijkheid, het veeleenige Algemeene of Oneindige gaat in zichzelf uitéén tot hare kategorieën, die de Oneindige Idee tot aanzijn voeren. Het begrip begrijpt, dat slechts éène Werkelijkheid heeft te gelden, die als Idee der Oneindige Veeleenheid de eindigheid, hare eindigheid doortrekt; want in en door de natuur, *als* natuur begrenst zich, bepaalt zich het Wezen, de Idee tot eene verschijnende Werkelijkheid. De Idee heeft de natuur dan ook niet zonder meer tegenover zich, maar deze is (door haar gesteld als) haar eigen vorm; natuur en Idee zijn zóó verweven, dat zij zich verhouden als vorm en inhoud van dezelfde absolute eenheid. Voor den denker is de natuur meer dan een hoeveelheid gesteenten, plantaardigheden en dierlijkheden; zij is voor hem in al hare momenten het aanzijn van den eeuwigen inhoud. In eeuwige wording, in voortdurende werkzaamheid van schepping en opheffing verkeert zich die Oneindige inhoud tot natuurlijken vorm. Deze wording is niet slechts te erkennen in de werkzaamheid der nog levenlooze natuurkracht en de zelfvorming der kristallische natuur, maar ook en vooral in de zich kategorisch door plantaardigen levensdrang en dierlijke begeerten tot menschelijken wil in zichzelf voortbepalende absolute Idee.
Tusschen de uitersten van geboorte en dood verwerkelijkt zich het natuurleven met ongebreidelde levensdrift en in overstelpende vruchtbaarheid. Het dierlijk-natuurlijke leven streeft in zijne zelfverwerkelijking steeds opnieuw naar bevrediging, dit is naar vrede in gevoelde onvrede; maar kan de betrekkelijk bereikte voldoening niet deelachtig blijven. Het driftige natuurleven bewerkt zich wel oogenblikkelijke verevening van tweespalt (een tijdelijke harmonie) maar niet blijvende opheffing der innerlijke gebrokenheid. In het troostelooze wisselen van ontstaan en vergaan, van opbloeien en sterven, ligt voor het individu een natuurlijke onrust; het natuurlijke leven is het onrustige leven: van zijne natuurlijke zijde genomen leeft het individu buiten zichzelf; het richt zijn leven niet vanuit eigen bewustzijn, het leeft niet uit zichzelf, maar in de natuur. De natuur richt het leven van het dier en drijft het tot zelfverwerkelijking. *Hierdoor ondergaat het dier het leven wel, maar het kent het niet*. Tot kennen van het leven is noodig: *bewustzijn*. Wel schemert aan het dierlijk leven een vorm van bewustzijn, in een meerdere of mindere mate van *dierlijk verstand*, maar niettegenstaande dit dierlijk bewustzijn blijft in het dier het natuurlijke leven hoogtepunt. *In den bewusten mensch is dit slechts moment*, factor in een meer omvattenden inhoud.
Het menschelijke bewustzijn, dat het natuurleven als moment blijft inhouden, zoodat de mensch in zijn levensteekenen en teekenen des doods, teekenen van vermenschelijkte dierlijkheid geeft, het menschelijk bewustzijn richt zich in zijn verstandelijke ontwikkeling persoonlijk op bepaalde en overwogen doelen en maakt voor zich en zijne medemenschen geordend menschelijk, dat is maatschappelijk leven mogelijk. In hoogsten aanleg bevrijdt zich het verstandig bewustzijn van zijne maatschappelijke banden tot de hoogere sfeer van den zuiveren waarheidsdrang en wordt dan allereerst wetenschappelijk verstand, dat tot wetenschappelijk onderzoek voert.
Wetenschappelijke bevrediging is van hoogere orde dan natuurlijke bevrediging; met de stijging des geestes verhoogt zich de begeerte en hare bevrediging. Toch is het verlangen van het ordenend denken der wetenschappelijkheid te eenzijdig zakelijk gericht, teveel naar het verschijnsel, dat is naar het eindige gewend, om te voeren naar verstaan van het algemeene, dat is de algemeen-geestelijke waarde, de inhoud of idee der werkelijkheid.
Al dadelijk geldt dit in zake het menschelijke zelf. De menschelijke geest, het bewustzijn, is niet te omvatten in hetgeen zich zakelijk laat aantoonen. De aanvaardbaarheid van het aanvankelijk onbekende is voor den geest teeken zijner betrekkelijke onbegrensdheid en het verwijlen van den geest in het verwijderde teeken van zijne

betrekkelijke alomtegenwoordigheid, subjectieve zelfvergrenzing van de alomtegenwoordige Idee. Wij aanvaarden tevoren niet gekende wetenschappelijke vondsten, en verwijlen in den geest op planeten of in een ver verleden.
De mensch is het hoogtepunt der natuur en het keerpunt tot den geest; met den mensch ontwaakt in de natuur uit het natuurlijke begeerteleven de geest. Die geest heeft een tweevoudigen inhoud, want de mensch is eenerzijds: eindige geest, d.w.z. zich op eindige bedoelingen richtende „wil", maar andererzijds zoekt en vindt de geest in zich het Ware, Algemeene, de absolute Idee. De Idee is geest en staat voor den eindigen geest, die tot zijne ware Algemeenheid opstijgt of inkeert, naar alle zijden open. De mensch is in zijne eindigheid en sterfelijkheid van oneindigen inhoud; hij is vereindigde oneindigheid. In den mensch vindt de Idee de haar passende natuurlijke gevormdheid, en keert dus in den mensch (uit hare natuurlijke zelfvervreemding) tot zichzelf in. Werkelijk verkeeren in het hoogere, in de sfeer van het algemeene doet de geest, wanneer hij aesthetisch, religieus of wijsgeerig werkzaam is.
In deze gebieden ontstijgt de geest aan de eischen van persoonlijk belang; hier is slechts het allerhoogste belang geldig: in het tijdelijke het eeuwige te beleven. Voor den religieuzen mensch is het aardsche leven met een hooger licht omstraald; de denker schouwt in de wereld den redelijken zin. De kunst brengt in de troostelooze wisseling der eindigheden een verlichtenden en verheffenden schijn van het overgankelijke.
De mensch, meenend alleen zichzelf te verwerkelijken, volbrengt toch onbewust of bewust mede het doel der Idee, want de natuurlijke menschelijke werkzaamheid is het middel, waardoor de Idee werkelijk wordt. De Idee, het Ware, kan niets buiten zich stellen om zich in te verwerkelijken, want dan was dat stellende niet het ware, het had dan n.l. iets anders tegenover zich dat zelfstandige geldigheid had en dus buiten het ware viel. De Idee der Waarheid stelt de schepping door zelfdifferentiatie *in* zich; stelt het middel ter zelfverwerkelijking *in zich* en is daarom in zijne schepping alomtegenwoordig. [1])
Het oneindige bemiddelt zich tot die zelfbedoeling en het middel (de natuur of de mensch) vindt zichzelf bedoelend in hoogsten aanleg het Oneindige in zich. De oneindige Werkelijkheid bemiddelt zichzelf in hare zelfbedoeling, en bedoelt zichzelf in hare zelfbemiddeling, waarin zij zich bestendig verkeert en zich verkeerend bestendigt. In waarheid is de werkelijkheid zelfdoel en als wij de Idee (religieus gesproken: God) denken, denkt de Idee (God) zich in ons. Dit begrip is de idee der absolute vrijheid, die is de oneindige gebondenheid aan zichzelf, de zelfbepaling, die tevens zelfbeperking beteekent. De vrije zelfbedoeling wordt in de drie kategorieën kunst, religie en redelijk denken in drieërlei zin verstaan. In het aesthetische moment nog betrekkelijk ondoordacht en zinnelijk gerealiseerd; de kunst heeft, zuiver gedacht, niet anders te bedoelen dan zichzelf, waarmede zij eigenlijk géén doel heeft in den maatschappelijken zin des woords. De zichzelf bedoelende en naar openbaring van de in haar wezen liggende schoonheid strevende kunst is moment van het hooger doellooze, dat niet beneden de nuttigheid blijft, maar aan deze ontstijgt in den absoluten geest. De kunst is spiegeling van het goddelijk spel der vrije zelfbedoeling, der zichzelf bedoelende Oneindige vrijheid. De kunst is in hare weliswaar eindige werken, Oneindigheid beeldend. Naar het goddelijke *als zoodanig* wordt echter in de kunst niet gevraagd, zij is eene goddelooze dienst van het goddelijke, waarin het Wereldwezen beleefd wordt, zonder den naam „God" te noemen. In de religie wordt niet meer gevraagd naar schoone waarneembaarheid, maar naar

[1]) Het ware oneindige of oneindige ware is niet het ware „buiten" de werkelijkheid en God niet een God aan den anderen kant van de sterren. Het oneindige zonder meer is het oneindige zonder werkelijkheid; in de werkelijkheid van het oneindige is het eindige opgeheven als het vooronderstelde. (Prof. Bolland: Boeken der Spr. 1: 173 en 172).

het Wereldwezen zelf, evenwel, nog zonder in eene zich redelijk-methodisch ontwikkelende kategorieënleer te doordenken, hoe het Wezen zich doet gelden in alle verschijning, want die geestesarbeid is begrepen in het derde moment: het begrip.
In het begrip kent de mensch het goddelijke en daarin zich zelf, waarmede God zich kent in den mensch, d.w.z. het Wezen tot begrip komt, doordat het zich subjectiveert. Immers in de inwendige verkeering van het Absolute tot eene verschijnende natuur, rijst het oneindige moment op in het menschelijk subject. Het redelijk begrip denkt methodisch die zelfbeweging, die zelfverwerkelijking door inwendige wending van het Oneindige tot zelfverkeering.
Het redelijke denken doorziet de momenten in verhouding en begrijpt, dat in waarheid niet gezegd mag worden: „ik vind" . . . . en even weinig: „het is" . . . . maar dat het begripswoord in eene aangelegenheid moet spreken van de wijze waarop het gedachte „geldt", d.w.z. wat de bepaalde geldigheid is in het volledige.
Alleen het redelijk denken vermag tot het Wezen van een object van onderzoek door te dringen en het redelijk begrip, dat zoowel de kunst als de geschiedenis ziet als zijden van ééne Wereld-Idee kan die tweeëënheid die in de kunsthistorie is te denken, in waarheid, dat is vanuit het Wezen van de zaak zelf, doorzien.
In het redelijk inzicht blijven echter het gevoelsmoment en verstandig onderzoek vooronderstelt, maar als ondergeschikte momenten. Te bedenken blijft, dat de verhouding van den onderzoeker tot zijn object zich laat uiténdenken tot de momenten: gevoel, verstand en begrip, en zich tot eene synthese daarvan laat samenvatten. Samenvatten, omdat deze drie denkbaarheden in elken persoon tezamen werkzaam zijn; uiténdenken, omdat, alhoewel nooit één der momenten geldt onder volstrekte uitsluiting der andere, toch iedere mensch een bepaald accent heeft in zijn geestesleven, door het overwegend gelden van één der drie. Iedere persoon heeft zijn gevoel, verstand en wijsgeerig inzicht, maar toch kan de één kennelijk: gevoelsmensch, een ander typeerend: verstandelijk onderzoeker en een derde overwegend: denker, zijn. Anders gezegd: denkbaarheden, die zóó in samenhang en tegenstelling te begrijpen zijn, dat zij als de drie gezichtspunten op de werkelijkheid, van die eenheid drie aanzichten blijken, welke in iederen mensch gezamenlijk uitkomen als eene naar één dier drie zijden bepaald geaccentueerde drie-eenheid. De mensch is eene drieëënheid van gevoel, verstand en rede, maar met de duidelijke neiging, één dier drie overwegend in zijn leven te verwerkelijken. Elk der drie menschtypen beleeft de werkelijkheid, maar elk beleeft haar anders. In de verhouding van gevoel, verstand en rede zijn: kunstgevoel, kunstwetenschap en kunstbegrip te denken als: synthetisch subjectieve genieting, analytisch-objectief onderzoek en analytisch-synthetisch of absoluut inzicht. In het redelijk kunsthistorisch inzicht wordt objectieve kennis aangaande de onderscheidene kunstperioden vooronderstelt, maar opgeheven in de synthese van geschiedenis- en kunstphilosophie.

HET BESTAANSRECHT DER CERAMIEK IN DE HOLLANDSCHE ARCHITECTUUR. *(Jaarbeursgedachten.)*

DOOR A. M. VAN DER LEE. *(Slot).*

Hoe staat nu de ceramiek in verhouding tot die andere strooming, tot dien concurrent der baksteenbouw, n.l. de ijzerbetonbouw?
De betonbouw roept geheel nieuwe architectonische inzichten op. Niet langer aangewezen op zware pijler of muren, ook niet meer gebonden aan vorm en afmetingen en voegen der materialen, strekt het betonbouwwerk zich uit in slanke hoogten, zoowel als in breede spanningen, worden de assen van het werk op willekeurige groote afstanden geplaatst. In 't kort, is deze wijze van bouwen aangewezen op geheel nieuwe materialen en opvattingen. De ervaring van vele eeuwen

baksteen-bouwkunst heeft hier niet alleen geen nut, het zou zelfs tot verwarring voeren wanneer men die oude vormen niet geheel los liet.
Die oude vormen toch ontstonden als gevolg uit den aard der materialen, de metselsteen of natuursteen, het stabiel op elkaar zetten, het opstapelen der steenen tot een organisch harmonisch geheel.
Werd aanvankelijk de betonbouw alleen toegepast bij technische werken, allengs is dit terrein uitgebreid tot het warenhuis en kantoor- of bankgebouw, zelfs tot het woonhuis. Dat echter de algeheele ontplooiïng van de kunst in betonbouw reeds voltrokken zou zijn, waagt wel niemand te beweren, en zéker zal ze in de praktijk moeten groeien en ieder eerlijke echte architect zal naar z'n beste weten willen medewerken de bouwkunst ook op dit terrein steeds hooger op te voeren, ook het aesthetische met het practische zoeken te verbinden.
Ook dán echter, wanneer die betonbouw zuiver zal zijn, in z'n vormen niets meer verraadt van conservatief overblijfsel van oude materialenvormdwang, ook dán zal de ceramiek haar helpster kunnen zijn bij de verdere, de aesthetische volmaking. Immers, hoe technisch-geschikt ook, blijft voor ons de uiterlijke verschijning van het betonmateriaal als zoodanig dood en kleurloos. Bovendien zal elk rechtgeaard architect gaarne in z'n werk willen doen uitkomen hoe het geconstrueerd is, z'n uitgangspunten willen uitdrukken door zinrijke voorstelling, z'n uitgestrekte spanningen met kleur en lijn markeeren, zonder evenwel als bij den baksteenbouw gebonden te zijn aan afmetingen.
Een bekleeding met gewone tegels zal het karakter van z'n werk dikwijls kunnen verdoezelen; daarentegen stelt hem de moderne wetenschap en techniek, in deze de *ceramische* wetenschap en techniek in staat den betonwand te bekleeden met ceramische platen en stukken van groote afmetingen in elke vorm, meegaande in vorm met de bedoelde constructie-uiting.
Omdat de gebakken klei niet alleen in platte vlakken maar ook als halve buizen en halve kokers is te vormen, wijst zich hieruit vanzelf de verdiensten der ceramiek voor het bekleeden der ruwe betonwand of pijler met kleurige of en geprofileerde mantels.
Waar nu bij den betonbouw het dragende element zich meer tot enkele punten bepaald en niet meer op groote muurvlakken berust, inplaats der zware baksteenconstructie nú de slanke pijler staat, daar is het aan de ceramiek deze pijlers te accentueeren, haar verder architectonisch uit te werken in haar vorm en wezen.
De grootere stukken ceramiek kunnen zelfs als uitgangspunten reeds bij het stampen der beton geplaatst worden en zóó geheel in het bouwwerk worden opgenomen.
Op de vraag dus, of de bouwceramiek weêr, en beter zelfs dan vroeger, haar bestaansrecht bezit in de Hollandsche bouwkunst, kan zéker volmondig worden toegestemd.
Moge bovenstaande bijdragen tot weer nieuwe waardeering van die heerlijke kunst.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Algemeene ledenvergadering op **Donderdag 6 Mei** a.s. te 8 uur in Gebouw Heystee, Heerengracht 545, Amsterdam.
De agenda zal in het volgende nummer bekend gemaakt worden.

Het Vlaamsche Volkstooneel onder leiding van Johan de Meester Jr., zal op Zaterdagmiddag 8 Mei a.s. in de Stadsschouwburg een voorstelling geven van Anton van de Velde's „Tijl".
Het tooneelontwerp is van René Moelaert en Johan de Meester Jr., muziek van Karel Albert.
Leden van Architectura genieten op vertoon van hun lidmaatschapskaart 25 % reductie op alle rangen.

PRIJSVRAGEN-RUBRIEK.

PRIJSVRAAG RECLAMEBILJET GEMEENTE UTRECHT.

De Jury voor de beoordeeling van de ontwerpen, welke ingekomen zijn op de door de Gemeente Utrecht uitgeschreven prijsvraag voor een reclamebiljet, heeft den 13en April j.l. vergaderd. Met algemeene stemmen is de 1e prijs toegekend aan het ontwerp, dat onder motto „Hand" was ingezonden. De ontwerper daarvan is de Heer Jac. Jongert te Rotterdam.
Verder stelt de Jury aan Burgemeester en Wethouders van Utrecht voor, den 2en prijs niet toe te kennen, doch aan de ontwerpers van de inzendingen onder motto's „Kees", „Fortuna's gunsteling", „Kruispunt" en „Handel en Wetenschap" een eervolle vermelding met gratificatie te doen toekomen. De namen van deze ontwerpers kunnen nog niet bekend gemaakt worden, daar de Jury hiervoor nog de toestemming van de ontwerpers moet hebben.
Het Juryrapport zal eerstdaags verschijnen, terwijl het in de bedoeling ligt, de tentoonstelling van de 132 ingekomen ontwerpen op het einde van April 1926 in het Jaarbeursgebouw te Utrecht te doen houden.

IN HET BELANG DER ARCHITECTUUR
DOOR FRANK LLOYD WRIGHT.

Tweede artikel. Mei 1914.

„Nature has made creatures only; Art has made men." (De natuur heeft slechts schepselen, de kunst heeft menschen gemaakt). Desniettegenstaande, of misschien juist daarom, heeft altijd ieder streven naar de waarheid in de kunst en voor de vrijheid, die met de waarheid samen behoort te gaan, zijn eigen eigenaardige reeks volgelingen, nieuwelingen en kwakzalvers.
Het jonge werk in de bouwkunst hier in het Middenwesten wordt door een zekere mate van vroegtijdig succes reeds sinds eenigen tijd dagelijks weder ontdekt, verkondigd en in geraas verdronken door dien thans kenmerkenden trek van zijn strijd. De zoogenaamde „beweging" dreigt spoedig in domme exploitatie van

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
24 APRIL 1926 No. 17

onrijpe uitvoeringen uiteen te barsten of neer te storten in pretentieuze pogingen om „de taal te spreken." De makelaar is bovendien te voorschijn gekomen, om in den voorraad van die beweging handel te drijven. Dit is allerminst een nieuwe vorm van artistieke activiteit, doch een, die dient om aan te toonen, hoe loonend dit intensief dringen om een plaats in „de nieuwe school" geworden is.
Juist nu zou het misschien aanbeveling verdienen om te onthouden, dat niet iedere vorm van artistieke activiteit synoniem is met de kunst. Klaarblijkelijk was dit stadium van ontwikkeling te verwachten en heeft het ook zijn humoristischen kant. Ook heeft het onverwachte en gevaarlijke gevolgen, die wonderlijk overeenkomen met zekere profetische brieven, welke door eerlijke „conservatieven" geschreven werden naar aanleiding van het verschijnen van mijn vorig artikel van 1908.
Ofschoon het voor mij pijnlijk is, mij critisch uit te laten, omdat het vanzelf iets persoonlijks moet zijn — misschien een schijnbare herroeping mijnerzijds — toch is alles, wat ooit werkelijk gebeurt, „een persoonlijke kwestie" en de tijd is gekomen, wanneer terughoudendheid ophoudt óf deugdelijk óf gepast te zijn. Het schijnt, dat een veelbelovende tuin snel door onkruid overgroeid wordt, niettegenstaande het feit, dat „allen thans de bloemen mogen kweeken, want allen hebben het zaad." Maar . . . het zaad is nog niet geplant: aan overplanten wordt de voorkeur gegeven, hoewel dát de benoodigde bloemen niet kan kweeken. Onze architectonische mogelijkheden te niet te doen of te verknoeien beteekent ons aesthetisch leven aan zijne bron in het verderf te storten.
Zijne bouwkunst is de kostbaarste van alle ontvankelijkheden van een jong opbouwend land in dit opbouwende ontwikkelingsstadium en zijn onverdorvenheid in dit opzicht te handhaven is zonder twijfel een levenszaak.
Toen ik éénentwintig jaar geleden in opstand kwam — geheel alleen in mijne sfeer — was de zaak onvoordeelig, schijnbaar onmogelijk, bijna onbekend, of, indien bekend, gewoonlijk niet geëerd en werd zij bespottelijk gemaakt. Montgomery Schuiler was de eenige belangrijke uitzondering op dezen regel. Zóó spoedig beweegt zich alles in deze energieke en opwekkende eeuw, dat, ofschoon aan de zaak zélf slechts weinig of geen waardeering werd geschonken, het werk meer dan de gebruikelijke aandacht geniet en misbruiken tot zich heeft getrokken, die zelden omschreven zijn geworden, nooit openlijk zijn aangevallen, maar welke ik, door een overzicht van de laatste zes jaren te geven, zal kunnen beschrijven, daar ik voel, dat zij de fijnere waarden van dit werk tijdelijk zullen doen mislukken, wanneer zij inderdaad het doel niet ganschelijk voorbijstreven. Veel gelijksoortig werk in het verleden is door gelijksoortige misbruiken vroegtijdig vernietigd geworden — om weer te verrijzen — weliswaar, maar, in tijdsbepaling, na menschengeslachten lang te zijn achtergehouden.
Nog steeds geloof ik, dat het ideaal van een organische [1] architectuur de oorsprong en bron, de kracht en, au fond, de beteekenis van alles, dat ooit den naam architectuur waardig is geweest, beteekent.
En ik weet, dat het begrip van een organische architectuur, eenmaal gevat, in zijn karakter zelf de discipline van een ideaal met zich brengt, wat het ook moge kosten aan eigenbelang of bestaande orde.
In zichzelf is het een standaard en een ideaal.
En ik beweer, dat slechts ernstige, kunstzinnige oprechtheid, van instinct zoowel als van intelligentie, in staat is een dergelijke vooruitgaande beweging in de bouwkunst van blijvende waarde te maken. Het ideaal van een organische architectuur voor Amerika is niet slechts een privilege om datgene te doen, wat U belieft, om dan het gemaakte zonderlinge verschijnsel te vertoonen met een kinderlijken trots:

[1]) Met „organische architectuur" bedoel ik een architectuur, die zich van binnen uit in harmonie met de voorwaarden van haar wezen ontwikkelt, in tegenstelling met een architectuur, die van buitenaf aangewend wordt.

„zie wat ik gemaakt heb". Evenmin wordt het bereikt, door de gemaniereerde taal van „vorm en functie" te spreken — huichelachtige, van buiten geleerde uitdrukkingen — of door dom wauwelen over „vooruitgang vóór precedent" — dat ondenkend, ondenkbaar ding! Immers, het is juist de totale afwezigheid van eenig idee van dezen ideaal-standaard, die zich duidelijk doet voelen door deze dwaasheid en de praktijken, welke er mede samengaan.
Om de bewering, in 1908 gemaakt, te herhalen: Dit ideaal van een organische architectuur voor Amerika werd door Richardson en Root en misschien ook nog door anderen aangeroerd, maar het ontwikkelde zich reeds bewust acht-en-twintig jaar geleden in de praktijk van Adler & Sullivan, toen ik op hun kantoor kwam. Deze ideale combinatie van Adler & Sullivan werkte toen om voort te brengen, hetgeen geen andere combinatie van architecten, noch eenig zelfstandig architect, in dien tijd zelfs durfde te prediken, n.l. een gevoelig, redelijk gebouw, dat zijn „stijl" zou moeten hebben te danken aan de onbedorvenheid waarmede het op zelfstandige wijze gemaakt werd om aan zijn speciaal doel te beantwoorden: een „denkende" zoowel als een „voelende" werkwijze, welke het onafhankelijke werk van een ware kunstzinnige verbeelding noodig had — een ideaal, dat als dynamiet, percussiehoedje en lont is, in zelfzuchtige, ongevoelige handen.... terwijl persoonlijke eerzucht de brandende lucifer vormt.
Aan het einde van zes leerjaren, gedurende welken tijd Louis Sullivan mijn meester en mijne inspiratie was, begon ik een-en-twintig jaar geleden op een terrein, dat hij nog niet met den nieuwen geest aangeroerd had, n.l. het terrein van de huishoudelijke architectuur en begon ik alleen — geheel en al alleen — een nieuwen weg te banen en de nieuwe vormen te maken, die ik noodig had. Deze vormen waren het gevolg van een conscientieuze studie van de materialen en bovendien van de machine, welke, of wij dat willen of niet, het werkelijke werktuig is, dat wij moeten gebruiken om onzen idealen vorm te verleenen: een werktuig, dat in dien tijd nog niet een zoodanige artistieke aandacht van den kunstenaar of architect genoten had. En het feit, dat mijn werk thans individualiteit en bovendien de macht bezit om op zichzelf te staan, eert den Heer Sullivan des te meer. De beginselen echter, die het fundamenteele ideaal van een organische architectuur ten grondslag liggen (eigen aan zijn werk en aan het mijne), zijn van toepassing op al het werk in de architectuur van de heele wereld waaruit waarheid sprak en zoo vrij als de lucht voor alle jonge, oprechte longen, die diep genoeg ademen willen.
Maar ik wil hier slechts spreken van dat element in deze z.g. „nieuwe beweging", hetwelk ik gekenmerkt heb door mijn eigen werk en hetwelk tegenover *mij* verantwoordelijk zou moeten zijn — en in een verder gevorderd cultuurstadium tegenover mij verantwoordelijk *zou* zijn — voor het gebruik en het misbruik van de vormen en voorrechten van dat werk. In het bijzonder richt ik mijn woorden slechts tot dat element *in* dat element — thans buiten privé bereik of contrôle — hetwelk gewetenloos de zaak, die het niet begrijpt of niet kan dienen, kenschetst en openlijk exploiteert.
In het belang van die zaak moet iemand toch een geweten hebben en de waarheid zeggen. Aangezien discipelen, nieuwelingen en makelaars het niet willen, de critici het niet doen en het publiek het niet kan doen — zal ik het doen. Ik zal wel verdacht worden van de ongepaste beweegredenen, welke gewoonlijk aan den man worden toegeschreven, die naar voren komt ten behoeve van zichzelf of van een ideaal: desniettegenstaande moet op de een of andere wijze deze beginnende beweging, welke het mijn levenstaak is geweest te helpen uitrusten en op gang brengen, beschermd worden, of in haar loop geholpen worden. Een ingelichte openbare meening zou hiervoor kunnen zorgen, maar deze bestaat niet. In den loop der tijden zal zij er wel komen; intusschen echter gaat goed werk verloren, gelegenheden worden voorbijgestreefd of — wat nog erger is — hypotheken op de bouwkunst

worden en gros op toekomstige geslachten vervalscht; en in de architectuur moeten zij met woekerwinst betaald worden.
De zonden van den Architect zijn blijvende zonden.
Om goed werk te bevorderen is het noodig slecht werk als zoodanig aan te duiden. Halfbakken, nagemaakte ontwerpen — onechte schijn — op pretentieuze wijze te voorschijn gebracht in naam van een beweging of een zaak, vooral terwijl nieuwheid de voornaamste populaire standaard is, brengen de zaak in gevaar, verzwakken de uitwerking van het echte werken — in ieder geval tijdelijk —; zij verlagen den standaard van artistieke oprechtheid voor goed, zij demoraliseeren artistiek alle waarden, totdat het op algeheele prostitutie uitloopt. Nu moet ik toegeven, dat deze prostitutie gedeeltelijk het nieuwe werk heeft teweeggebracht, als een nevenproduct van een intiem, persoonlijk slag van werken, tot nu toe nog niet geprobeerd in het bureau van een Amerikaanschen architect; en ook gedeeltelijk, misschien, als één der gevolgen van een ideaal van individualiteit in de bouwkunst, in te sterke dosis, te vroeg toegediend voor bouwkundige kinderen en zuigelingen: maar in hoofdzaak m. i. te wijten aan het bijna algeheele gebrek aan eenigen standaard van kunstenaars-eerlijkheid onder de architecten als een klasse, ten minste in deze streek. Van tijd tot tijd hooren wij iets omtrent ethica, doch slechts met betrekking tot de verhouding van architecten onderling, wanneer het een klant betreft — nooit naar aanleiding van inspiratiebronnen, het fijnere materiaal, dat de architect gebruikt in het vormen van datgene, hetwelk hij zijn klant geeft. Ethica, welke in dit opzicht integriteit bevordert, is nog ongevormd en de jonge man in de architectuur is zonder stuur in de belangrijkste zijner ondervindingen: hij kan niet weten waar hij staat, terwijl duidelijk omschreven beginselen van den kant van zijne confrères of zijne ouderen ontbreken.
Indien ik één-en-twintig jaar geleden het recht had, mij in de richting van een organische architectuur te projecteeren, dan bracht dat met zich mede het recht tot mijn werk en, voor zoover het in mijn vermogen ligt, het recht om mijn doel te verdedigen. Ook ben ik — doch niet op zoo duidelijke wijze — verplicht om al het mogelijke te doen om het publiek te beschermen tegen ongunstige gevolgen, die in het spoor van mijn eigen breuk met de tradities optreden. Ik brak bewust met de tradities om aan de Traditie beter te kunnen trouw blijven dan de toen heerschende conventies en idealen in de bouwkunst dat veroorloofden. De meer levensvatbare gedragslijn is gewoonlijk de ruwere en dringt door conventies heen, die dikwijls zich in wetten gevestigd hebben, die overtreden moeten worden, met het gevolg, dat andere machten worden bevrijd, die niet tegen de vrijheid bestand zijn. Derhalve is een breuk van dezen aard iets gevaarlijks, hoewel onmisbaar voor de maatschappij. De maatschappij ziet het gevaar en zorgt gewoonlijk, dat de breuk noodlottig wordt voor dengene, die er voor aansprakelijk is. Zulk een breuk behoort dan ook nooit gemaakt te worden, voordat eerst het gevaar en de opoffering gewikt en gewogen zijn geworden; zonder de kracht om strenge straf te doorstaan, noch zonder oprecht geloof, dat het doel de middelen zal heiligen; evenmin, geloof ik, dat deze breuk doelmatig kan zijn, wanneer dit alles niet tevens wordt aanvaard. Maar wie kan de dwaasheid, geboren uit wereldlijk succes in een land, dat nog geen artistieke standaards bezit, vooruit berekenen, waar geen ander god zoo machtig is als juist dit Succes? Voor elke duizend mannen, die de natuur uitgerust heeft met het vermogen om tegenslag te verdragen, maakt zij misschien één man geschikt om het succes te overleven. Een oningewijd publiek is altijd aan dit succes overgeleverd — aan het „Succes" van het eene duizend, zoowel als van den eenen in het duizend: indien de tegenstand van oprechte vijandigheid niet bestond, de maatschappij — ja de natuur zelf — zou spoedig in het ongeluk gestort worden. Daarom is reactie noodzakelijk voor den vooruitgang, en vijanden zijn een even waardevol bezit in alle vooruitstrevende bewegingen als vrienden, mits zij oprecht zijn: in het geval, waar zij tevens

intelligent zijn, zelfs van onschatbare waarde. Eenigen tijd geleden bereikte dit werk het stadium, waar het oprechte vijanden zeer noodig had om zijn voortbestaan mogelijk te maken. Het heeft dan ook eenige oprechte vijanden gehad, wier oprechte vreezen werden uitgedrukt in de profetische brieven, die ik reeds aangehaald heb. Maar, op enkele uitzonderingen na, hebben zijn vijanden dit werk niet goed gediend. Zij zijn óf onintelligent geweest, óf zij begrepen de kern van de heele kwestie niet. Inderdaad hebben zijn erkende vijanden gewoonlijk denzelfden oppervlakkigen, met-de-wolven-mede-huilenden geest geopenbaard als dien van vele zijner tegenwoordige menigte discipelen en nieuwelingen. Zelfs nu is nog nergens, behalve in Europa, en, met een paar bekende uitzonderingen, in dit land, het organische karakter van het werk eerlijk erkend en gewaardeerd geworden — het karakter, dat misschien het eenigste kenteeken van blijvend vitaal belang is. Wat zijn eigenaardigheden betreft — indien mijn eigen aandeel in dit werk een onderscheiden kenmerk heeft, is dat: ongeschonden individualiteit. Het is vooruitgegaan, van het begin, niet afwijkend, onveranderlijk, doch zich ontwikkelende in deze kwaliteit van individualiteit en stand, zooals het minstens 19 jaar gestaan heeft — een duidelijk bepaalde individueele eenheid. Wat de waarde van deze individualiteit ook moge zijn, zij is net zoo onvermijdelijk de mijne, als het werk van welken schilder, beeldhouwer of dichter ook, die ooit geleefd heeft, onvermijdelijk het zijne was. De vorm van een werk, dat dit kenteeken van individualiteit bezit, is nooit het voortbrengsel van een scheppende samenstelling. Een kunstenaar weet dit; maar het algemeene publiek, in de nabijheid van den kunstenaar, en misschien de „criticus" ook, moet wellicht daaraan herinnerd of daarop gewezen worden. Een werk deze kwaliteit toe te kennen beteekent tegelijk, dat men het zonder meer vrijspreekt van alles wat op samengestelden oorsprong lijkt en daarmede zijne grenzen bepaalt. Er zijn voldoende typen en vormen in mijn werk aanwezig om het werk van een architect te kenmerken, maar zeker niet genoeg om een architectuur te karakteriseeren. M. i. bestaat er geen grootere bezoeking, dan een willekeurig iemand, die, al is het maar tijdelijk, opzettelijk de uiterlijke vormen van zijn opvatting der schoonheid opdringt aan de toekomst van een vrij volk, of zelfs een groeiende stad.
Een tastende, voordeel-opleverende voorspelling van mogelijke toekomstige utiliteitsontwikkeling gaat in deze richting al ver genoeg. Wie meer wil ondernemen, zou daarbij slechts zijn ongeschiktheid voor die taak bewijzen, aannemende, dat die taak mogelijk of wenschelijk is. Een socialist zou op deze wijze met zijn eigen schaduw het zonlicht van een vrij en zich ontwikkelend volk kunnen afsluiten. Een kunstenaar is te zeer een individualist om zulk een dwang te verdragen, laat staan uit te oefenen; zijne problemen zijn geheel andere. De wijze van uitvoering van alle werk (en alle werk van eenige kwaliteit is gekenmerkt door een „Wijze van uitvoering") mag voor het oogenblik een kracht zijn, doch op den duur is zij een zwakheid; en, te oordeelen naar de statistieken, lijkt het wel of niet alleen de gemaniereerdheid van dit werk, of zijn „aankleeding", maar ook zijn kracht juist in deze kwaliteit van individualiteit, — die een kwestie van zijn ziel is, zoowel als van zijne vormen, — zijn ondergang zou worden, om tot den draad toe afgedragen te worden door dwaze, gewetenlooze nabootsing. Wat het oer-beginsel van het werk betreft — de hoedanigheid van een organische architectuur — dát is geheel uit het gezicht verloren, zelfs door zijne volgelingen. Toch ben ik er nog altijd vast van overtuigd, dat zonder artisten-oprechtheid en het manifesteeren van deze, als logisch gevolg ontstane individualiteit in veelvuldige vormen, er geen grootsche architectuur kan zijn, geen groote kunstenaars, geen groote beschaving, geen waardig leven.
Is dan juist de kracht van werk zooals dit, zijne zwakheid? Is het zoo door een valsch democratisch systeem, dat de kunst natuurlijk vijandig gestemd is? Of is het zoo, omdat het voor-den-handel-nuttig-maken van kunst geen nobele standaards overlaat? Is het, omdat architecten minder persoonlijke eer hebben dan beeld-

houwers, schilders of dichters? Of is het, omdat mooie gebouwen thans van minder belang zijn dan mooie schilderijen en goede boeken?
In ieder geval, te oordeelen naar hetgeen als zoodanig wordt geëxploiteerd, is het meerendeel van datgene, dat de „Nieuwe School van het Midden Westen" begint te heeten, niet alleen ver van het ideaal van een organische architectuur verwijderd, doch het verwijdert zich er dagelijks steeds verder van.
Als men soortgelijke toestanden in het verleden bestudeert, ziet men, dat alle afwijkingen van begane wegen moeten óf vaststaan en groeien in organisch karakter, óf spoedig vallen, blijvende débris en verlatenheid in uiteindelijke ruïne achterlatende; zij durven niet lang handelen in loutere vormen, hoe onvermijdelijk zij ook lijken. Handel in den letterlijken zin is voor de kunst eeuwenlang een vloek geweest, maar in de architectuur is het gewoonlijk een tamelijk onpersoonlijk begrip geweest van reeds lang geleden begraven personen.
Men kan zich persoonlijk aan de vleierij van nabootsing of aan karikatuur onderwerpen: iedereen, die begane wegen verlaat of ervan afdwaalt, moet zich aan het een of ander onderwerpen, maar nooit zal hij hetgeen hij lief heeft gedwee aan karikatuur onderwerpen.
Wat mij persoonlijk betreft, heb ik er meer dan genoeg van om als handelobject beschouwd en gebruikt te worden; maar bovenal doet het mij huiveren om de typen, waarmede ik zoo lang en zoo geduldig heb gewerkt, te zien afdrijven naar ondernemende aannemers, goedkoop gemaakt of verdwaasd door zinnelooze veranderingen, van kwaliteit en distinctie beroofd, doode vormen of grijnzende originaliteiten ter wille van de originaliteit, een eindelooze reeks gehakte lijken om democratische vóórtuinen vijftig jaren lang, of meer, te versperren. Thans keer ik mij dikwijls met een gevoel van afkeer van mijn werk af: maar ik kan het net zoo min er aan geven, als ik kan ophouden te ademen — ik kan slechts beide tegelijk doen.
Voor mij zou het een bovenmenschelijke krachtsinspanning zijn om deze typen ter zijde te leggen, om ze naar de behoeftigen en den prostituë te laten gaan, en het maken van nieuwe te ondernemen, om het leven van „de Beweging" eenigen tijd te verlengen. Grammaire en alles inbegrepen, zij vertegenwoordigen mijn eigen gevoel, gedachte en ervaring. Het zou hetzelfde beteekenen als mijn eigen huid afwerpen en, op den leeftijd van zes-en-veertig een nieuwe huid aan te laten groeien.
En waarvoor zou ik dat doen? Dit is echter slechts de persoonlijke kant der zaak, welke zwijgend gedragen zou moeten worden, wanneer de toekomstige architectuur van den „smeltkroes" er baat bij zou vinden.
De meer ernstige kant van, en de werkelijke aanleiding voor dit tweede artikel is het feit, dat, bemoedigd of voor den gek gehouden door zijn „succes", het nieuwe werk zwakheden heeft vertoond in plaats van het karakter, dat het misschien eenige jaren geleden vertoond zou hebben, wanneer het beschaafder en tactvoller, oprechter en bescheidener, bereid om te wachten, te wachten en voor te bereiden, ware geweest.
De doorsnee Amerikaan — man of vrouw — die een huis wil bouwen, wil iets anders: „iets anders" is wat zij zeggen en het meerendeel hunner wil het vlug gereed hebben. In één opzicht is het te betreuren, dat dit vruchtbare aarde is, waarop een ongedisciplineerde, „taal sprekende" nieuweling zijn oogst tot het hoogtepunt van zijne ambitie mag inhalen, maar, in een ander en meer levensvatbaar opzicht, niet minder hoopvol. De gemiddelde zakenman in Amerika heeft zuiverder intuïtie en dus een juistere schatting van artistieke waarden als hij de gelegenheid heeft om tusschen goed en slecht te oordeelen, dan een man van een soortgelijke standing in eenig ander land. Hij is evenwel geneigd, om dat „iets anders" in ieder geval te aanvaarden — als het niet goed is, dan maar slecht. Hij ontgroeit snel de boersche bekrompenheid, welke een buitenlandsche etiket op „kunst" noodig heeft; derhalve

loopt hij op het oogenblik niet slechts het gevaar om bedrogen te worden, doch er bestaat alle kans, dat hij op den duur iets in het bijzonder zijn eigen zal vinden, en voor hem waardevol, mits hij kan voortbestaan. Ik hoop en geloof, dat hij kan voortbestaan. In ieder geval bestaat er geen mogelijkheid hem er voor te bewaren, dat hij óf bedrogen wordt, of slechts „iets anders" krijgt; evenmin geloof ik, dat het wenschelijk is, dat het mogelijk ware hem er voor te behoeden totdat het anorganisch ding, dat hij gewoonlijk krijgt in den vorm van dit „iets anders" naar voren gebracht en openlijk geadverteerd wordt als zijnde van dat karakter van het jonge werk, waarvoor ik mij aansprakelijk moet voelen.
Ik geef niet toe, dat mijne volgelingen of leerlingen — kunstenaars, nieuwelingen of makelaars — verantwoordelijk zijn voor slechtere gebouwen dan negen-tienden van het werk gemaakt door den doorsnee architect, die „goede school" is, integendeel, ik geloof, dat de ergsten hunner beter werk doen — ofschoon zij zich in verdachte gevallen soms rechtvaardigen door naar dit feit te verwijzen. Al zou er niets beters uit mijn werk voortkomen dan datgene, dat op het oogenblik zichtbaar is, dan zou de architectuur van het land een aansporing gekregen hebben, die zich eindelijk in iets goeds zal oplossen. Maar voor mij is het een tergend feit, dat het het groote iets, dat wij allen wenschen, doortastend zou kunnen helpen, wanneer het naar zijne waarde behandeld werd — gebruikt en niet misbruikt. Om zelfs goede edities van een oorspronkelijk werk tweedehands te verkoopen is, onder de omstandigheden, niet voldoende. Het is goedkoop en slecht — demoraliseerend in ieder opzicht. Maar, ongelukkigerwijze moet ik bekennen, dat de toestand erger lijkt waar originaliteit als zoodanig tot dusverre nagestreefd is geworden, want het schijnt, dat zij om harentwille hoofdzakelijk werd nagestreefd en de resultaten lijken op een organische architectuur ongeveer net zoo veel als het geval zou zijn, wanneer men een klassieke zuil zou nemen, haar breken, de bovenste helft slordig aan den voet van de onderste helft leggen, dan het kapiteel op pittoreske wijze scheef tegen de nedergeworpene helft zetten, dan de geheele uitstalling als de een of andere organische bijzonderheid van staat of tuin zou vaststellen.
Het is voor den werker of makelaar makkelijk om, volgens de tegenwoordige standaards, met succes zulke „ontwerpen" ten toon te stellen als proeven van scheppende architecten, voordat de inkt noch op het werk, nog op den werker, droog is, maar de handeling werpt ten slotte slechts weinig verdienste af op den geëxploiteerden architect en op de zaak. Wat deze zaak betreft, een groei, dien zij op deze wijze bereikt, is ongezond. Ik blijf er bij, dat dergelijke dingen niet „nieuwe school" zijn, noch is dit de wijze om er eene te ontwikkelen. Dit is rooverij, waanzin, plundering, nabootsing, kruiperij — of hoe men het noemen wil; wanneer op deze wijze bewerkt, is het geen zich ontwikkelende architectuur, noch zal zij dat ooit worden, tot zij van dezen geest gezuiverd is; in het allerminst is zij eene organische architectuur. Hare praktijken verloochenen zulk een karakter.
„Discipelen" er buiten gelaten; een vijftiental jonge lieden, allen geheel onervaren en ongevormd (slechts enkelen hunner hadden een lyceum bezocht), aangetrokken door het karakter van mijn werk, zochten mij als hun werkgever. Ik ben geen leeraar: ik ben een werker, maar ik stelde allen, onpartijdig, mijne werkkamer, mijn werk en mijzelf ter beschikking, om hen van *den geest* der uitvoeringen ten bate van henzelf te doen doordringen, en van de letter der uitvoeringen te mijnen bate, opdat zij nuttig voor mij zouden worden, daar het karakter van mijn streven van dien aard was, dat ik mijn eigen hulpkrachten moest opleiden en de salarissen moest betalen gedurende die opleiding. In een vroeger artikel, hetwelk denzelfden titel droeg als dit, sprak ik van het werk als van eene kleine universiteit en den laatsten tijd werd het in dien geest verricht. Het scheen mij toe, dat ik de toekomst van een zich ontwikkelende architectuur het best kon dienen door mijne hulpkrachten in dien geest te ontwikkelen.

De aard van het beroep, hetwelk deze jonge menschen moesten aanvaarden, toen zij besloten zich aan de bouwkunst te wijden, vereischt veel meer zorgvuldige voorbereiding dan die voor den „goede-school"-architect: wat zij te doen hebben is veel moeilijker, zoowel technisch als artistiek, indien zij iets eigens willen maken. Tot mijn groote spijt, zijn te velen hunner tevreden met het „klaargemaakt" aan te nemen en, zonder verdere voorbereiding, haasten zij zich om te concurreeren om eigen klanten te krijgen. Nu dan, vijftien goede, slechte en middelmatige jonge architecten brengen de bouwkunst in het Midden Westen, Zuid Westen en Verre Westen in praktijk en met aanzienlijk „succes". Gelijk het geval is met het werk van vele volgelingen (te oordeelen naar het werk, dat openbaar is geworden), worden onderdeelen onverpoosd gebruikt, het eene hier weggelaten, een ander toegevoegd, met verschillende bedoelingen — bij sommigen een vergeefsche poging om de oude typen opnieuw te individualiseeren; bij anderen, een poging om den oorsprong te verbergen, maar altijd — ad nauseum — de onvermijdelijke herhaling van de bijzonderheden, die aan het oorspronkelijke werk zijn stijl en individualiteit verleenden. Het zou niet „fair" zijn hier iets op aan te merken. Het is noch onverwacht, noch zonder belofte, behalve in die ondragelijke gevallen, waar slecht gewijzigde anorganische gevolgen hun scheppers' opvatting van originaliteit schijnen te bevredigen; en banaliteiten van vorm en proportie worden dienovereenkomstig haastig geadverteerd als het werk van scheppende architecten van „een nieuwe school". Dat eenvormigheid in uitvoering gedurende eenige jaren eenigszins geheerscht heeft, is natuurlijk; het kon niet anders zijn, tenzij ik onwetend besliste genieën geherbergd had. Maar wanneer eenmaal het genie komt, zal niemand zijn werk met het mijne verwarren — nog minder zal hij mijn werk verkeerdelijk houden voor het zijne.

„The letter killeth". In dit jonge werk in dezen tijd is het nog altijd de letter die doodt en het nastreven van de „letter", dat de illusie of waan van „beweging" geeft. Het lijdt echter geen twijfel, dat het sentiment is wakker geroepen, dat op den duur progressieve beweging zal veroorzaken. En er zijn velen, die kalm doorwerken en die — ik ben ervan overtuigd — goed werk zullen leveren.

Intusschen is de geest waarin de letter gebruikt wordt belangrijk voor de mogelijk nobele toekomst, die de zaak misschien nog tegemoet gaat. Wanneer de praktijken, die de ziel van den jongen man in de architectuur te schande doen en demoraliseeren, hem duidelijk gemaakt konden worden; wanneer hem erop gewezen kon worden, dat dubbelzinnigheid onvermijdelijk dàt scheppende vermogen, dat hij bezitten moge, verkleint, en ten slotte vernietigt; dat intrigeeren ligt in het voornemen zichzelf en anderen te bedriegen — één voor één ontnemen zij hem de mogelijkheid om zijn eigen gaven tot ontwikkeling te brengen, hoe gunstig gelegenheden ook mogen zijn; als men hem kon doen beseffen, dat des kunstenaars hart één onbuigzame kern van de waarheid is in het zoeken, het geven of het nemen, dan zou men hem een kostbaren dienst bewijzen. De jonge architect, die voldoende kunstenaar is om te weten waar hij staat, en mans genoeg om zijne oorspronkelijke vormen als zoodanig conservatief en eerlijk te gebruiken, totdat hij zijn eigen kracht in zich voelt heerschen, bezigt slechts een artistiek geboorterecht in het belang van een goede zaak — hij tenminste heeft het karakter, waaruit groote dingen wel geboren kunnen worden. Maar de jongeling, die zijne vormen steelt, „steelt" ze, omdat hij ze verkoopt als de zijne om het oogenblik van oppervlakkige distinctie, die hij wint door baat te trekken uit de gevolgen: hij is geen artiest, hij heeft niet een idee van de eerste beginselen van het ideaal, dat hij poseert na te streven, noch van de vormen, welke hij misbruikt. Hij verloochent zijn geboorterecht, een kenmerkende en onbelangrijke daad, maar, voor een hap eten brengt hij de kansen van een ware vooruitgaande beweging in gevaar, beleedigt de zaak zoowel als het precedent, met een verbazingwekkende onbeschaamdheid, welke geheel bijzonder is aan zulke aangelegenheden in de Vereenigde Staten, zuigt meedoogenloos dàt

bloed, dat nog in de gemartelde en misbruikte vormen mag overblijven, die hij karikaturiseert en exploiteert, als de parasiet, die hij is.

Een toestand, die even ver verwijderd is van scheppend werk is de gemoedstoestand van diegenen, die, nadat zij in den loop van hun arbeidsdag een paar steken aan de „kleeren" van het werk hebben gemaakt, aannemen, dat de stijl en het patroon wettelijk van hen zijn en ze uitdagend onverbeterd dragen. De artistieke kern van alles is hun ontsnapt. Dit mag misschien het z.g. „democratische" standpunt zijn; het is in ieder geval de onheugelijke dwaling van het janhagel. Nooit is een groot kunstenaar noch een groot kunstwerk uit die opvatting geboren en zal ook nooit daaruit worden voortgebracht.

Dan is er die bedorven en bedervende franje van alle scheppende pogingen, een type gemeen aan alle werk overal, dat met een zekere mate succes bekroond wordt, ofschoon het wellicht hier nog erger is, omdat er lage standaards heerschen: diegenen, die baat trekken uit een anders werk en, om zich te rechtvaardigen het werk zoowel als den werker van wien zij het genomen hebben onderschatten — het type, dat in staat is te verklaren: „In de eerste plaats, heb ik nooit jouw schep gehad; in de tweede plaats, heb ik nooit jouw schep gebroken en, in de derde plaats, was hij tòch al gebroken toen ik hem kreeg" — het type, dat met een beetje sluwere intelligentie zich in den „doodkistworm" ontwikkelt. Een van Whistlers „doodkistwormen" is net in en uitgekropen. Ik moet echter gelooven, dat onder alles de koortsachtige ambitie schuilt om roem of fortuin „vlug" te bereiken, iets dat zoo kenteekenend is voor de haast van commercieele standaards, die in de plaats van artistieke standaards gelden, met als gevolg, gebrek aan geduld om te wachten om goede voorbereidingen te maken. „Voor den een is de Kunst zoo verheven als een hemelsche godin: voor den ander is zij slechts de voorspoedige koe, die hem zijn boter geeft" zei Schiller: en wie zal tegenspreken, dat onze kunst prostituée is voor de koe, schraal aan idealen, goedkoop in uitvoering, doordrongen van handelsgeest; gedemoraliseerd door verachtelijke eerzucht! Dom optimisme hieromtrent dient slechts om dezen toestand te helpen voortbestaan. Dom optimisme en de ijdele vrees voor bespotting of „mislukking" zijn beiden vrienden van de onwetendheid. In geen enkel land in de heele wereld kunnen discipelen, nieuwelingen of makelaars zóo makkelijk voor artisten worden aangezien als in deze Vereenigde Staten. De kunst, nog meer dan iets anders, wordt hier tot een handelszaak gemaakt, ofschoon de kunsten net zoo verschoond van deze smet behooren te zijn als de godsdienst. Maar is de godsdienst daaraan ontsnapt? De standaard van de critiek is dus niet slechts laag, hij is dikwijls oneerlijk of een geknoei tusschen de twee dingen in, veelvuldig gefabriceerd op commando voor winst of vooroordeel. De critiek wordt uitgeoefend als een reclamesport, handelaars-instincten onderworpen aan den bestaanden commercieelen smet. Daarin ligt een opdringen van een radicaal kwaad, dat het publiek schaadt; dat ook waarden verder verwringt, verwart en benadeelt en slecht werk bevordert; dat bijdraagt tot een oudbakken onvruchtbare grap maken van de oprechtheid èn van den kunstenaar èn van den handel en zelfs eerlijke vijanden moeilijker te vinden maakt dan eerlijke vrienden. De geest van „Fair play", de poging, om de integriteit van waarden intelligent te handhaven op een hoog niveau, om het peil van den prestatiestandaard in het land te helpen verheffen en het niet met het zinneloos gewicht van het middelmatige en slechte werk te belasten — dit alles is helaas veel te schaars onder de redakteuren. De doorsnee redakteur heeft een „kiesdistrict" — niet een standaard. Dit kiesdistrict is in hoofdzaak de doorsnee architect, die het „artistieke" in zijn architectuur gekocht heeft in den vorm van één van zijn twijfelachtige en kleinere kanten; of de vervalschte nieuweling, de makelaar en de kwakzalver, voor wien de drukkersinkt ijdelheidsstreling en fortuin beteekent.

Derhalve is alle pleiten voor artisten-integriteit als een kreet om water in de Geschilderde Wildernis zoolang de standaard niet wordt verhoogd. Die bekwame

critiek, — het eerlijke woord, dat het inzicht moet verhelderen — waar is die? Niets is kostbaarder of noodzakelijker voor den vooruitgang. Waar is de redakteur of de criticus te vinden, die niet bekrompen of boersch is? Of slordig en onontwikkeld? Of op knappe of oppervlakkige of laffe wijze handelsman? Dat hij zijn standaard verheffe! Vriend of vijand, er is hier zelfs nog vraag naar hem, maar, wanneer hij het zou doen, zou hij falen — glansrijk mislukken door „succes"!
Moet de architectuur dus niet langer worden uitgevoerd als een kunst? Is de uitvoering daarvan voor goed gedaald tot een vorm van louter „artistieke activiteit"? De bouwkunst is van haar hoogen stand gedaald, steeds lager, sinds de Mannen van Florence fragmenten van de kunst van Griekenland en Rome in elkander flansten en, in een vergeefsche poging om hare verhevenheid weder te herstellen, de Renaissance fabriceerden. Zij is gevallen — van de hemelsche Godin van de Oudheid en de Middeleeuwen tot de voorspoedige, hedendaagsche koe.
Deze kwesties in dit land aan te roeren is dubbel onvriendelijk, want het beteekent hoofdzakelijk de kwestie van „brood en kaas". Buiten de gewetenlooze eerzucht van den kunstenaar — lager dan eenige zucht naar geld — en onder deze dunne laag schijn van het ideaal, welke aan het eigenaardige mengsel van makelaar en nieuweling een vernisje geven, schuilt er, ik weet het, voor alle jonge architecten een altijd tegenwoordige vrees voor het soort „mislukken", dat het tegenovergestelde is van het soort „succes", hetwelk in-den-handel-gemaakte standaards van hem vergt, indien hij voortleven moet. Degene, die zijn hemelsche godin aanbidden wil, heeft maar weinig keus — hij moet óf zijn aandacht vestigen op de voorspoedige koe, óf zijn droom van „succes" opgeven, en het inzicht, hetwelk de koe bezit, belooft niet veel voor de toekomstige oprechtheid van een organische architectuur. De einduitkomst van de tegenwoordige standaards wordt waarschijnlijk een arm schepsel, een lafaard, die op pretentieuze of theoretische wijze nastreeft, op handige wijze adverteert en heimelijk melkt. Er is geen echt verband tusschen nastreving en uitvoering behalve een reeks van leugens en bedrog: anders kan er nooit zijn. Voordat een jonge architect heden ten dage in de bouwkunst begint met een ideaal, moet hij eerst zeker van zijn godin zijn en dan zorgen, dat hij in verbinding staat met een depôt, waarvan hij niet afgesloten kan worden, of anders, zich aansluiten bij den grooten hoop van de „goede school", die op dat oogenblik en vogue is. Wie dit geprobeerd heeft, weet dit, tenminste als hij eerlijk is en van plan is, zijn eigen materiaal te gebruiken, zoodra hij daartoe in staat is. Dus, aan de voortdurende tegenwoordige economische vraag ligt deze kwestie van artisten-integriteit ten grondslag in dit stadium van onze ontwikkeling, gelijk drijfzand op de plaats waar het fundament moet komen en het lijkt alsof het gebouw zelf gedoemd ware om spleten en barsten te vertoonen, en de daarop volgende lappen en stutten, het doodend compromis en de zielige lapmiddelen van den strijd om te slagen. Zelfs de roep om deze integriteit zal het legioen aan elkander verbinden als één man tegen den roeper en den roep.
Is dit dan Kunst — een sentimenteele Democratie, welke, naar het schijnt, slechts een andere vorm van deze zelfde huichelarij is? Wijst mij den man aan, die praat van zulk eene „Democratie" als de basis van des kunstenaars streven en ik zal U een buitengewoon dwazen egoïst of een kwakzalver aanwijzen. De „Democratie" van den gewonen, alledaagschen Amerikaan is niets anders dan het Evangelie van de Middelmatigheid. Als eenmaal begrepen wordt, dat een groote Democratie de hoogst denkbare vorm is van de Aristocratie — niet van geboorte of stand of rijkdom, maar van die kwaliteiten, die den man als zoodanig distinctie verleenen — en dat zij als een maatschappelijke status gekenmerkt behoort te zijn door de eerlijkheid en verantwoordelijkheid van den absoluten individualist als de eenheid van haar structuur, dan en slechts dan kunnen wij een Kunst, dien naam waardig bezitten. De wet van de menschheid, door de menschheid voorgeschreven, is één ding:

maar valsche „Democratie" — de huichelachtige sentimentaliteit in de politiek uitgevoerd en hier gepredikt, — gewoonlijk de schapenvacht van den bekenden wolf, — of de egoïstische droom van den zelf ingestelden schutsheilige — is geheel iets anders.
„The letter killeth"; inderdaad, maar nog doodender is de ondertoon van valsche democratie, die den man als een scheppend Kunstenaar voordoet en hem doet verhongeren, wanneer hij zijn godin niet oplapt of zichzelf overtuigt met „taal", dat de koe in werkelijkheid die godin is. Is dus het gebrek aan kunstenaars' geweten louter de hulpelooze overgave van den „would-be" kunstenaar aan deze zoogenaamde Democratie, waarmede een idee geleidelijk tot onderwerping indommelt? Heeft de integriteit, waarvoor ik hier pleit, geen deel aan dezen tijd en aan deze plaats? En mag geen jong strever of doorgefourneerde zondaar afgekeurd worden, omdat hem die integriteit ontbreekt? Misschien is het zoo. Als het zoo is, mogen wij tenminste ook daaromtrent eerlijk zijn. Maar welke strevende kunstenaar zou zulk een toestand kunnen verdragen? Hij zou verkiezen om handenarbeid te verrichten en zijn droomen bij avondlicht te ontwerpen, op een stukje papier uitgewerkt ten bate van zijn eigen ziel — een zoete en eerlijke bezigheid, hóe nutteloos ook vanuit een handelsstandpunt beschouwd.
Ik heb gehoopt om onder mijne leerlingen een of twee persoonlijkheden te inspireeren om aan dit werk eens eigen ontworpen vormen bij te dragen met een artistieke integriteit, die helpen zal, de vóór hun tijd gemaakte pogingen op een vaster basis te vestigen, en om hen in staat te stellen, te gelegener tijd hun praktijk voort te zetten met een persoonlijke mildheid, wijsheid en eerbied, welke den leiders ontzegd waren, die voor hen baan braken, met een verlangenden blik naar betere toestanden voor hunne toekomst.
En ik geloof, dat, eenmaal gereinigd van de oppervlakkige pose en den drang, die het onoverkomelijk misbruik van de haar geboden gelegenheid is, en waartegen ik mij hier op ongracieuze wijze verzet er goed werk zal worden gevonden in een zaak, die oprechte vrienden en oprechte vijanden onder de betere architecten van het land verdient. Laat het gedaan zijn met „taal" en het oneerlijke gebruik van geleende vormen: laten wij begrijpen dat zulke producten of praktijken niet tot het karakter van dit jonge werk behooren. Dit werk is een oprecht streven om het ideaal van een organische architectuur in een nieuw land te vestigen, een soort streven, dat alleen blijvende waarde aan iedere willekeurige architectuur kan verleenen en dat in de lijn van den geest van ieder grootsch en nobel précedent in de wereld van vormen is, die als de nalatenschap van het groote leven, dat geleefd is geworden, tot ons is gekomen, en in welken geest alle grootsch toekomstig leven nog geleefd zal worden.
En dit ding, dat den discipel ontglipt, verscholen blijft voor den nieuweling en in naam waarvan de makelaar zijn klant verleidt — wat is het? Dit raadsel — het argot van een nieuwe taal benoodigende om de zielsangst van den bekeerde te verminderen en in naam waarvan alomtegenwoordige gruwelen begaan zijn en zullen worden, met het vreeselijke enthousiasme van den „ego waanzin", die daarvoor een pest is? Eerst een studie van het karakter van de materialen, welke U verkiest te gebruiken, en van het gereedschap, dat U er bij moet gebruiken: de kenteekenende kwaliteiten in beide zoekende, die gepast zijn voor Uw doel. Ten tweede, met een ideaal van organische natuur als leidraad, om deze kwaliteiten zóó te vereenigen om dat doel te dienen, dat datgene, dat U maakt, integriteit bezit of innerlijk juist is, ongeacht vooraf opgevatte ideeën omtrent stijl. Stijl is een neven-product van het procédé en komt voort uit den man of uit het gemoed, tijdens het werken. De stijl van het ding zal dus de man zijn — hij is van hem. Laat zijne vormen met rust.
Om een „stijl" als een motief aan te voeren beteekent, de paarden achter den wagen

spannen en niet verder dan de „stijlen" te komen — om nooit stijl te bereiken. Het ligt voor de hand, dat dit noch ideaal noch werk voor knoeiers of beginners is: want, wanneer dit procédé niet eindelijk zoo ingeworteld wordt, doordrongen van een gevoel voor de schoonheid en de overtuiging, dat bevalligheid en verhouding onvermijdelijk zijn, kan het resultaat niet beter worden dan machinewerk. Een geheel onbelangrijke zaak? En toch moet een organische architectuur dezen loop volgen en niets verloochenen, voor niets terug deinzen. Discipline! De architect, die zijn werk serieus aanvaardt langs dezen weg is tegelijk bevrijd en gevangen. Zijn werk mag wel streng, maar kan niet dwaas zijn. Het kan bevalligheid missen: het kan echter nooit geheel ongepast zijn. Het mag misschien leelijk lijken; het zal niet valsch zijn. Doch geen wonder, dat het uitoefenen van de bouwkunst in dezen zin zoowel het hoogtepunt van ambitie als de afgrond van armoede is!
Er bestaat niets moeilijker bereikbaars dan de integrale eenvoud van organische natuur tusschen den warboel van onnoemelijke overblijfselen van vorm, die het leven voor ons belemmeren. Dit eenigszins te bereiken beteekent een serieuse toewijding aan de „onderlaag" in een poging om de beteekenis van het op schoone wijze bouwen van een schoon gebouw te vatten, op zichzelf net zoo organisch waar en aan zijn doel zoo getrouw als iedere boom of bloem. Dat is de behoefte en de behoefte wordt gedemoraliseerd, niet gediend, door denzelfden oppervlakkigen wedijver van de letter in het nieuwe werk, die tot dusverre de verrichtingen heeft gekenschetst van diegenen, die hun loopbaan in de bouwkunst beginnen uit te oefenen met te verkiezen te werken in een klaargemaakten „stijl".

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Algemeene ledenvergadering op **Donderdag 6 Mei** a.s. te 8 uur in Gebouw Heystee, Heerengracht 545, Amsterdam.

AGENDA:

a. Notulen.
b. Jaarverslag van den 1en Secretaris.
c. Jaarverslag van den Penningmeester.
d. Verslag van de verificatiecommissie.
e. Jaarverslag van den Redacteur van het weekblad „Architectura".
f. Verslag „Wendingen".
g. Verkiezing van 2 leden in het Bestuur wegens het periodiek aftreden der Heeren Vorkink en Wijdeveld (beide herkiesbaar).
h. Verkiezing van een nieuw lid in het Bestuur tot aanvulling daarvan.
i. Verkiezing van een Voorzitter uit het voltallig Bestuur.
j. Stemming over de 3 voorgestelde afgevaardigde leden, de Heeren J. M. Hardeveld, Theo van Reijn en J. Roodenburgh.
k. Ballotage der voorgestelde leden, de Heeren G. Post, E. J. Rothuizen, J. Plas Jr. en Mart. Stam.
l. Benoeming van een derde lid in de Commissie van onderzoek voor afgevaardigde leden, wegens aftreden van den Heer J. B. van Loghem.
m. Benoeming nieuwe redactiecommissie voor Wendingen.
n. De bebouwing in Amsterdam-Zuid.
o. Rondvraag.

NIEUWE LEDEN.

Als gewoon lid wordt voorgesteld de Heer K. J. Mijnarends door de Heeren K. de Wolf en J. Plas Jr.

DE VERKIEZING VAN EEN REDACTIE-COMMISSIE VAN HET MAANDBLAD „WENDINGEN".

Zooals den leden bekend, is het laatste jaar, sinds het aftreden van de Heer Wijdeveld als redacteur, de leiding van het maandschrift „Wendingen" gevoerd door de Redactie-commissie, die van tijd tot tijd in gecombineerde vergadering met het Bestuur, de Wendingen-aangelegenheden behandelde.
Er werd voor den jaargang 1925 een redactioneele regeling ontworpen, waarbij telkens aan één persoon, die daartoe de geschiktheid en de toewijding bezat, de geheele redactioneele leiding van één of meerdere te verschijnen nummers werd opgedragen.
Zoo werd het eerste N°. van dezen jaargang samengesteld (een Jessurun de Mesquita-nummer) door den Heer H. C. Verkruysen, het tweede (het Krop-nummer) werd samengesteld door den ondergeteekende. Hierop volgde de bereids verschenen 7 nummers van de Wright-serie, die in boekvorm zal verschijnen, onder leiding van den Heer Wijdeveld, terwijl mede onder diens leiding nog zullen verschijnen een Bijenkorf-nummer en een nummer gewijd aan de meubelen van wijlen Arch. M. de Klerk, waarmede de jaargang dan gecompleteerd zal zijn.

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

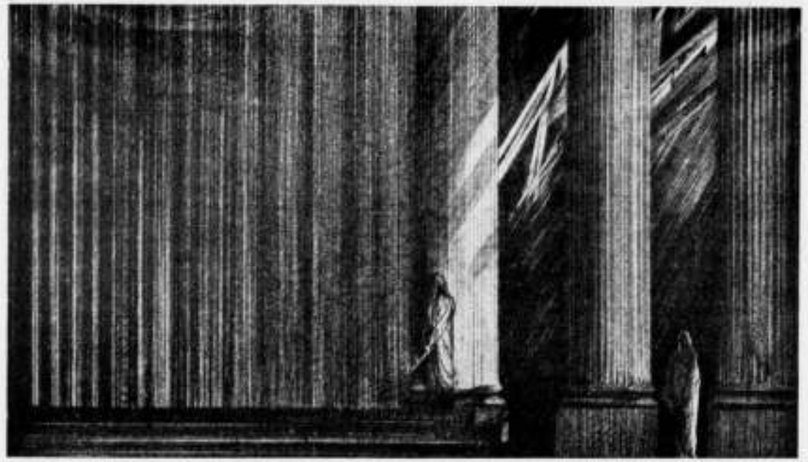
REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
1 MEI 1926 N° 18

STRAAT IN ROME. 1E BEDRIJF, 3E TOONEEL. (CASCA EN CICERO)

Hoewel de voor het jaar 1925 getroffen redactioneele regeling veel aantrekkelijks biedt, en het medewerken van daartoe geschikte personen aan de verzameling van de stof voor een nummer van „Wendingen" ook in de toekomst wenschelijk zal blijken, toch heeft deze regeling het bezwaar medegebracht van het ontbreken van een centrale leiding.
In de laatste gecombineerde Redactie- en Bestuursvergadering is dan ook besloten voor de jaargang 1926 de leiding van het maandblad weer te doen voeren op de gewone wijze en wel door een Redactie-Commissie, waaruit een Redacteur wordt gekozen, bij welken Redacteur de centrale leiding van het blad zal berusten, met dien verstande echter, dat de Redactie-commissie *actief* aan het blad zal medewerken, door in regelmatig te houden bijeenkomsten den inhoud der nummers te bepalen, van de stof kennis te nemen, enz.
In verband met deze vernieuwde werkwijze achtten de op de voornoemde vergadering aanwezige Redactieleden het wenschelijk hunne mandaten ter beschikking te stellen, hetgeen door het Bestuur werd aanvaard.
De algemeene ledenvergadering zal dus in de gelegenheid zijn voor het maandschrift „Wendingen" een nieuwe Redactie-commissie samen te stellen. Het spreekt vanzelf, dat, waar van eenig conflict hier geen sprake is, de redactieleden van „Wendingen" verzocht is zich voor eventueele herkiezing beschikbaar te stellen. Waar t. a. v. „Wendingen" belangrijke besluiten genomen móeten worden, is het wenschelijk, dat allen, die in het maandblad belangstellen, ter vergadering komen. Ook de Afgevaardigde Leden zij er aan herinnerd, dat zij toegang hebben tot de ledenvergaderingen.

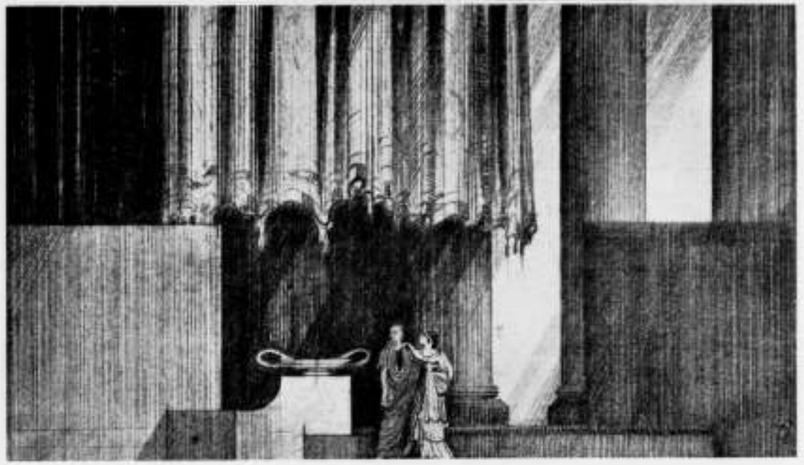
C. J. BLAAUW.

BIJ DE DECOR-ONTWERPEN VAN ARCH. H. TH. WIJDEVELD VOOR SHAKESPEARE'S JULIUS CAESAR

DOOR H. C. VERKRUYSEN.

Het ontwerpen van een tooneeldecor voor een opvoering van Shakespeare's Julius Caesar stelt den kunstenaar voor buitengewone moeilijkheden. De omgeving te scheppen, die de juiste sfeer in het spel kan versterken of helpen wekken voor

CAESAR'S HUIS. 2E BEDRIJF, 2E TOONEEL. (CAESAR EN CALPURNIA)

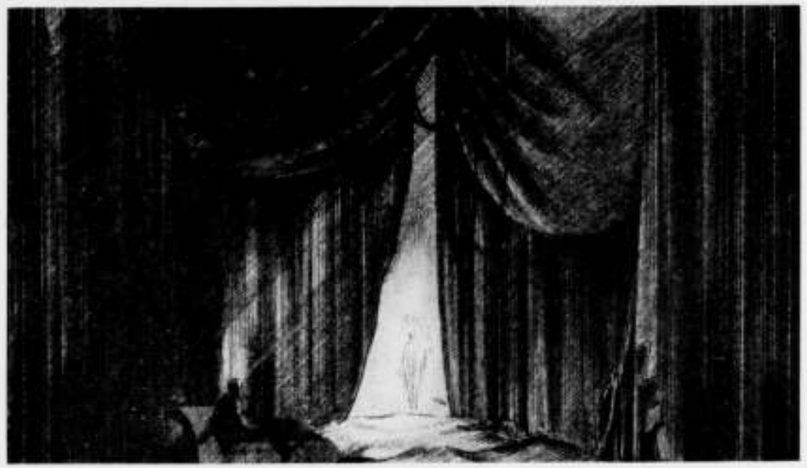
figuren van zoo voorname geesteshouding als Julius Caesar, Brutus en Antonius is o.m. daarom zoo zwaar, omdat de realiteit, die toch altijd blijft beneden de ideëele werkelijkheid die de kunstenaar in de verbeelding zag bij het doen worden der compositie, in dit geval zoo licht de ideëele sfeer, door het woord gewekt, kan vertroebelen.
Misschien is bij een stuk als Julius Caesar, waarin het overwegend gaat om het woord, zelfs het opvoeren als zoodanig voor sommigen een te ver gaande daad en zou men liever enkele gedeelten, die er voor in aanmerking komen, hooren voordragen of zou men liever willen blijven bij het lezen van het werk.
Als het tot opvoering komt, moet hetgeen te *zien* gegeven wordt, ondergeschikt blijven aan den inhoud, maar er moet toch juist zóóveel zijn, dat het element geschapen is, waarin de figuren in harmonieuzen samenhang hun noodwendigen tragischen gang met en tegen elkaar kunnen uitspelen.
Bij allen die het stuk kennen en de schoonheid van de bekende gedeelten sterk in zich voelen leven, is de verwachting bij een eerste opvoering zeer gespannen, door de vraag hoe het gegeven woord met spel en decor in hun samenhang zullen werken op gemoed en geest. Denkende aan dit begrip van samenhang dier drie factoren is het lichtelijk dwaas iets te zeggen over de decors alleen, die toch bedoeld zijn slechts uit te komen met de in hen opgenomen levende en sprekende acteurs. Dwazer nog is het er over te schrijven bij reproducties die kleur en leven ten eenen male missen.
Reproducties van schetsen voor decors zijn zeer onvolledige beelden van de vertoonde werkelijkheid. Desniettegenstaande ligt er iets zeer aantrekkelijks in het bezien van de teekeningen van den ontwerper, want zij spiegelen wel zeer zuiver de aanvankelijke bedoeling. Het is daarom zeker belangwekkend de fraaie teekeningen van de decors voor Julius Caesar, die hierbij gereproduceerd zijn, te beschouwen en te zien hoe getracht is de voorname geesteshouding, die het stuk beheerscht, in de schetsen voor de verschillende tooneelen vast te houden.
De soberheid der vormen, en de eenvoud van den algemeenen toon, hier en daar door een kleurig accent verrijkt, kunnen bij sterk spel de juiste basis vormen voor den te wekken indruk.
Bovendien is met een betrekkelijk klein aantal objecten, zooals uit de detailteekening

HET KAPITOOL. 3E BEDRIJF, 1E TOONEEL FOTO GENOMEN DOOR B. EILERS

kan blijken, het resultaat bereikt, hetgeen de wisseling der decors kan bespoedigen en economisch een voordeel is.
Er ligt in het decor van Wijdeveld een opvatting, die in beginsel zeer waardevol te achten is. Deze is n.l. hetgeen te zien gegeven wordt, zóóver te doen afstaan van de reëele werkelijkheid, dat het tooneel waarlijk een verkunste wereld kan vertoonen, waarin het dichterlijke woord tehuis behoort. Costuum en spel zullen dan echter in dien zelfden geest gehouden moeten worden om de nieuwe werkelijkheid, die de poësie ontsluiten kan in de hoorders te doen leven. Het decor is dan slechts als een zacht opklinkende begeleiding, die het gesproken woord wil dragen. Het best is dit wellicht geslaagd ten opzichte van de sfeer die Brutus' huis vereischte. Hier omfloerste het halfduister de reëele vormen en wekte het besef van het vreemd mysterie, dat om de spelenden fijnzinnig de nadering van het onvermijdelijk gebeuren weefde. Als in het zon-verlichte kapitool het lot voltrokken is, en Caesar is gevallen, komt later Brutus nog eenmaal terug in den toover van een duisteren nacht. In zijn legertent, waar Caesar's geest verschijnt, wordt de laatste phase van het tragische gebeuren voorbereid. In voortdurende wisseling van duisternis en licht voltrekt zich in de reeks tafreelen het onafwendbare.
Deze lijn is in de decors met vaste hand getrokken, en de drie werkteekeningen voor tooneelen uit de eerste drie bedrijven geven een prachtig beeld van de eenheid van hoofdmassa en de geringe wijziging van onderdeelen, die toch voor ieder tooneel een geheel nieuwe sfeer vermag te scheppen. Het ontwerpen van tooneeldecor of misschien beter gezegd, de aangelegenheid der tooneel-opvatting is in onze dagen een brandend vraagstuk, en men kan de resultaten van tooneelverzorging vanuit verschillende oogpunten bezien. Zoo kan men vragen naar het resultaat van den arbeid, of het bevredigend te noemen is, of het werk in al zijn onderdeelen en als geheel geslaagd is. Men kan ook overwegen of alles wat men zag wel origineel, en werkelijk nog nooit vertoond was. Aan den eisch der oorspronkelijkheid dreigt onze kunst te gronde te gaan; een dergelijke noodlottige gang ligt wel in den geest des tijds, die de persoonlijke uiting als eenig aesthetisch bezit gered heeft uit den chaos der verscheurde geesteseenheid. Ook kan men zich afvragen of er een gezond principe en mogelijkheid voor de toekomst ligt in een ont-

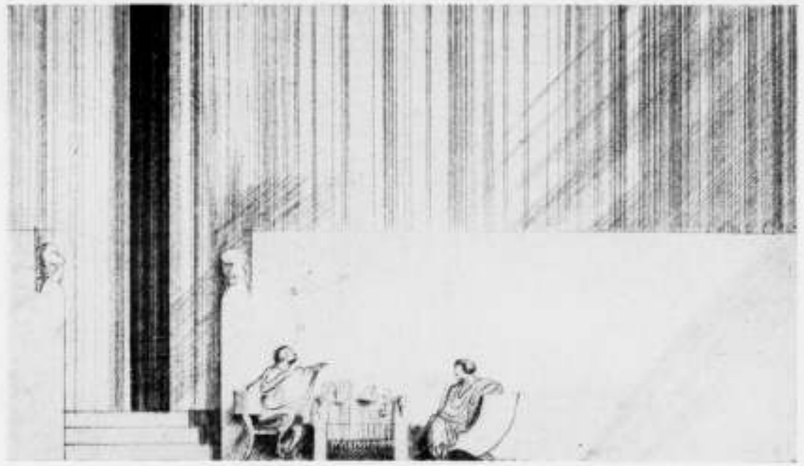

BRUTUS' TENT. 4E BEDRIJF, 3E TOONEEL (VERSCHIJNING VAN CAESAR'S GEEST)

werp. Het zal zeker wel zoo zijn, dat alles wat gemaakt wordt ook wel op andere wijze is te denken of te doen en dat het dan ook schoon zou kunnen zijn. Afgezien daarvan ligt er in de opvatting van Wijdeveld een principe dat beteekenis heeft en vooral met vereenvoudiging van costuum en bij sober en decoratief spel grootere mogelijkheden in zich draagt, dan er in het algemeen nog in aan het licht hebben kunnen komen.

NAAR AANLEIDING VAN DE VOORSTELLING VAN HET VLAAMSCHE VOLKSTOONEEL OP 8 MEI.

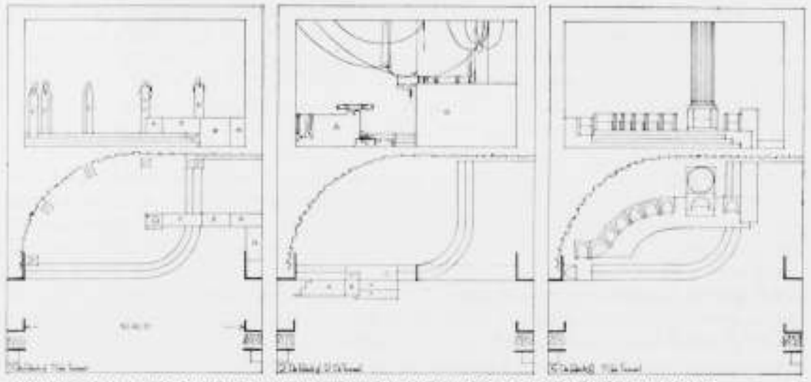
De opvoering, die het Vlaamsche Volkstooneel van van de Velde's „Tijl" geeft, is er een, die al wat er fascineerends en meesleepends is aan vrij, zuiver, sterk-gespeeld tooneel, zijn volle ontplooiing en toepassing geeft. Het gaat om het spel, om het rythme en de spanning, om de levende vertooning. En het lijkt de verwachte vervulling van een behoefte, die zich aanhoudend en overal deed voelen: het tooneel te zien terugkeeren naar zijn eigen wetten, de wetten van het spel, niet die van de nagebootste werkelijkheid of uitgebeelde litteratuur. Men roept zelfs om de draak — zoo dringend wordt de onbevredigdheid.
In de moderne tooneelvorm, die wij bij het Volkstooneel zien, en waarin de actie al haar rechten glorierijk herneemt, wordt het stuk (dat allerminst een draak hoeft te zijn, als het maar een tooneel-stuk is) zóó sterk, intens en direct gespeeld, dat het niet alleen geschreven schijnt vóór het tooneel, maar *vanuit* het tooneel, vanuit die verhevigde, uiterst gespannen realiteit, die het gebaar van de acteur, elke avond opnieuw, op de stuwing van licht, kleur en muziek, tot leven brengt, en waaruit nu de gestalten van Tijl, Lamme, Nele en zoovele anderen hel-belicht en fel-levend naar voren komen.
Een der belangrijkste vernieuwingen in deze vertooning is de tooneelbouw, die (het ligt in het voorgaande al bijna vanzelf opgesloten) elk niet uit de dynamiek van het spel voortkomend decoratief effect als afleidend verwerpen moet. Men spreekt van constructief decor — het is opgebouwd uit de noodzaak van het spel, en gestyleerd door zijn rythme. Het is niet noodig dat het decor een illusie schept, een voorstel-

IN ANTONIUS' HUIS. 4E BEDRIJF, 1E TOONEEL (ANTONIUS EN OCTAVIUS)

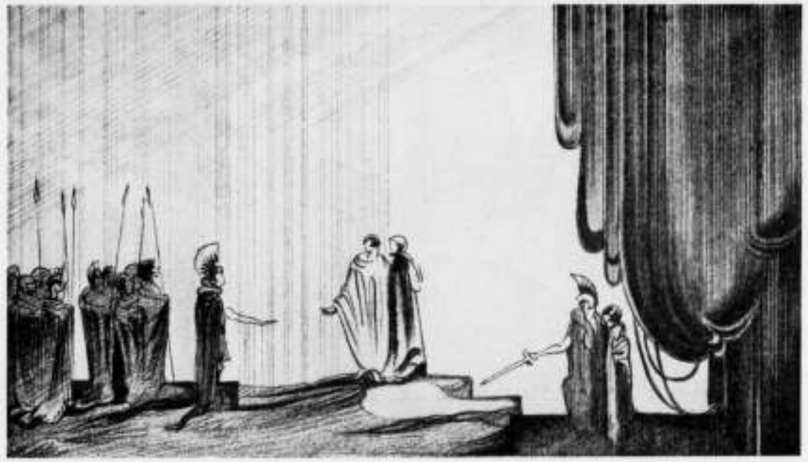
ling oproept: men komt er rond vooruit, dat men speelt op een voor enkele uren opgebouwd tooneel. Maar op dat tooneel moet gespeeld worden, moet rythmisch en plastisch bewogen worden, moeten spanningen en tegenstellingen tusschen acteurs en groepen ontstaan.

Op het tooneel zijn daarom stellages gebouwd, die de verschillende, hooger en lager gelegen, duidelijk-onderscheiden plans vormen. Afwisselend of gelijktijdig concentreert zich het spel op een of meer dezer plans. Bruggen en trappen, die de stellages verbinden, maken een snel en verrassend verplaatsen, een rythmisch heen en weer bewegen der actie mogelijk. Het tooneelbeeld wordt versterkt door de requisieten, de niet-illusionistische, „tooneelmatige" tooneelaanduidingen: het vaandel en het zeil, de groote klok, „style Louis XXX", bij de markies, het rad van avontuur in de bar, die met een kleur en een effect een scène localiseeren en een eigen sfeer geven; de costumes, chargeerend, beelden een karakter in een enkel, fantastisch-overdreven detail.

DRIE VAN DE 17 TOONEELEN. WERKTEEKENINGEN VOOR DEN TOONEELMEESTER

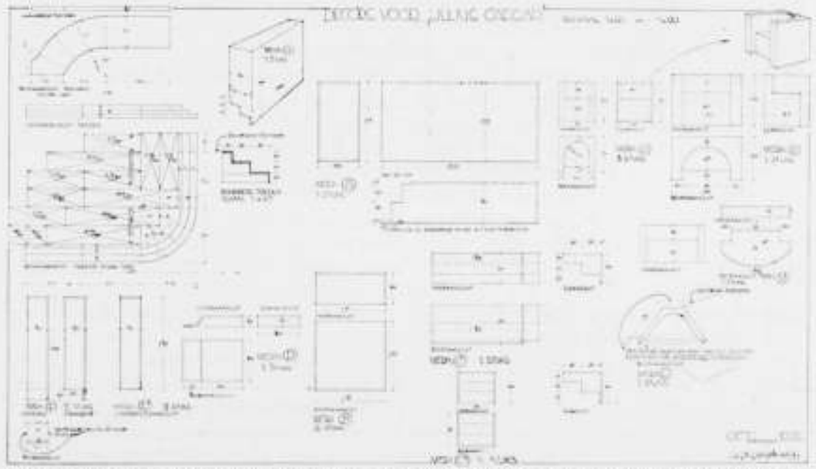

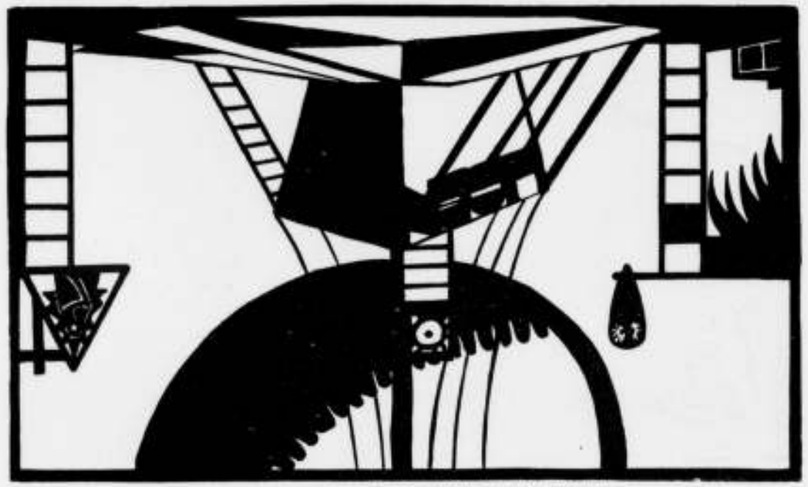
VLAKTE BIJ PHILIPPI. 5E BEDRIJF (ANTONIUS, OCTAVIUS, BRUTUS, CASSIUS)

Hoe sterk de werking van dergelijk tooneel zijn kan, zelfs op een toeschouwer, die de tekst niet verstaat, getuigt Henri Ghéon, die Tijl zag in de Vlaamsche provincie, en er een opgetogen artikel („Ecoutons la leçon des Flandres") over schreef in de *XXme Siècle*. Het is interessant een enkele passage hier over te nemen:

„Vous pensez bien", schrijft hij, „que sur le plan, les petitesses réalistes ne sont plus de mise. Le poète a d'autres soucis que de ménager adroitement entreés et sorties, et le metteur en scène que d'observer la vraisemblance dans le décor. Aussi de Meester a-t-il dressé un échafaudage visible, qui dit à tous: Nous sommes dans la convention. Divers escaliers et paliers permettent d'etager l'action et d'embras-

DETAILTEEKENING VOOR DE UITVOERING VAN HET DECOR OP HET ATELIER VAN DE STADSSCHOUWBURG

HET VLAAMSCHE VOLKSTOONEEL. TOONEELONTWERP 1E EN 4E ACTE

ser d'un seul regard les personnages dans les divers lieux qu'ils occupent, et chacun dans sa fonction. Aussi le drame va, monte et descend, occupe tout le cube âerien de la scène et au bout d'un moment, ses fonds paraissent naturels, c'est pendire encore : nécessaires.
Par la magie de l'art hardi et simple de de Meester, qui a su prêter a l'action sa véritable figure plastique et rythmique, je peux dire que pas un mot, pas un de ces mots, dont je ne connaissais pas le sens, ne m'a semblé indifférent, tant l'attitude, ou le geste, ou le mouvement prêtait à chacun d'eloquence. E. G. DE R.

DE BEBOUWING IN PLAN-ZUID.

Het *Handelsblad* schrijft:

In de raadsvergadering van 7 October 1925 heeft het raadslid Mr. G. van den Bergh, het volgende voorstel ingediend:
„De Raad noodigt B. en W. uit: Alvorens eenige verdere voordracht tot erfpachtsuitgifte van grond in Amsterdam-Zuid bij den Raad in te dienen, aan den Raad over te leggen zoo volledig mogelijke gegevens omtrent de bebouwing welke aldaar zal ontstaan, zoowel wat den aard en den onderlingen samenhang dier bebouwing betreft als omtrent het silhouet van straten en pleinen, en de ligging der te stichten openbare gebouwen."

HET PRAE-ADVIES.

Dit voorstel werd in handen gesteld van B. en W. tot het daarop uitbrengen van prae-advies.
Dit prae-advies, herhaaldelijk gewijzigd, zal binnenkort verschijnen.
In dit zeer uitvoerige stuk, waarvan wij in staat zijn, een en ander mede te deelen, hebben B. en W. eerst uitvoerig een historisch overzicht gegeven van het ontstaan van het plan-Zuid en van de wijzigingen, die het in den loop der jaren heeft ondergaan; wijzigingen die het gevolg zijn van de snel veranderde denkbeelden inzake het schoonheidstoezicht en ten opzichte van het stadsschoon.
Na een en ander uitvoerig te hebben nagegaan, deelen B. en W. mede, welke

maatregelen h. i. dienen genomen, om eene in elk opzicht bevredigende bebouwing der in de Uitbreiding-Zuid gelegen gemeenteterreinen, te verkrijgen. Zij zijn de volgende:
1°. Een oordeelkundige verdeeling der te bebouwen terreinen, zoodanig, dat tot stand kan worden gebracht een bebouwing in drie principieel onderscheiden hoofdtypen, te weten blokbouw van étagewoningen, aaneengesloten gedifferentieerde bebouwing en villabouw, ten aanzien waarvan, voor elke soort afzonderlijke, regelen voor de beoordeeling der schoonheid zouden moeten gelden;
2°. het in acht nemen van silhouetplannen bij het beoordeelen van de gevelontwerpen der bebouwingen;
3°. het nemen van een preventieven maatregel, welke verhoedt, dat de bouwers het maken van gevelontwerpen opdragen aan daarvoor onbevoegden;
4°. wijziging van het toezicht op de gevelontwerpen;
5°. instelling van een uit hoofdambtenaren der gemeente en uit architecten bestaande commissie, ten behoeve van de uitvoering der boven aangegeven maatregelen.
Elk dezer punten is van een vrij uitvoerige toelichting voorzien. Inzake het punt 3°: Beperking der bouwondernemers in hunne architectenkeuze, wordt er op gewezen, dat meermalen door de bouwers plannen worden ingeleverd door geheel onbevoegden. Niet zelden moeten deze ontwerpen zonder meer worden afgewezen, wat tot geen enkel positief voordeel leidt. Ten einde het indienen van dergelijke ziellooze en daardoor voor het aspect der stad schadelijke plannen, die tot veel overbodig en onvruchtbaar werk, en tot vertraging van den bouw aanleiding geven, te voorkomen, is het volgens de opinie van B. en W. noodig dat voor de bebouwing der gemeenteterreinen in „Zuid", alleen plannen in beoordeeling zullen genomen worden, van architecten van erkende bekwaamheid.
B. en W. verwerpen de architectenkeuze door de gemeente; ook het instellen hunnerzijds van een lijst van toegelaten architecten, keuren zij af. Zij stellen zich, als het meest gewenscht voor, de volgende regeling:
Gegadigden zullen, nadat zij met de aan bepaalde bebouwing te stellen eischen, zijn op de hoogte gesteld een voorloopig gevelschetsontwerp moeten indienen. Dit plan wordt ter beoordeeling in handen gesteld van de commissie onder 5°. en bestaande uit hoofdambtenaren en architecten. Blijkt uit het plan dat de ontwerper niet voor zijn taak is berekend, dan volgt afkeuring ervan, zonder nadere motiveering, de onderhandelingen over het gemeenteterrein worden dan afgebroken.
B. en W. achten het voorts onwenschelijk, aan de bouwers gebiedend voor te schrijven, dat dezelfde architect moet verzorgen, en den gevel en de binnenarchitectuur. De gevelontwerpen behooren, meenen zij, te worden beoordeeld door de architectonische commissie die van de eerstgenoemde commissie een onderdeel uitmaakt.
Als het zóó gaat zou, oordeelen B. en W. een nadere beoordeeling der gevelplannen door de Schoonheidscommissie achterwege kunnen blijven.
De technisch-aesthetische commissie, onder 5°. genoemd, zal bestaan uit den directeur van P.W., voorzitter; de directeuren van Bouw- en Woningtoezicht; Woningdienst; den Stadsarchitect; dr. H. P. Berlage, ontwerper van plan-Zuid. De drie laatstgenoemde leden zullen, onder voorzitterschap van den Stadsarchitect eene gehonoreerde architectonische commissie vormen. Deze leden zullen geen *particuliere* bouwplannen in „Zuid" mogen ontwerpen.
De Commissie zal worden bijgestaan door een bureau voor het administratieve werk. De Commissie zal B. en W. adviseeren inzake de herziening van het plan-Zuid; over stratenplannen in hetzelfde stadsdeel; in de aanwijzing van terreinen voor gedifferentieerde aangesloten bebouwing en voor den villabouw; inzake de gevelbreedte der perceelen; de silhouetplannen voor de „Zuid"-bebouwingen.

SANDRO BOTTICELLI FRESCO UIT VILLA LEMMI

B. en W. stellen ten slotte voor dat de Raad besluite, de door hen aanbevolen regelingen goed te keuren.
Opdat op die wijze eene goede „harmonische bebouwing van „Amsterdam-Zuid" tot stand kome.
Voorts vernemen we nog, dat B. en W. het door hen uiteengezette stelsel voorloopig enkel op het nog niet bebouwde gedeelte van „Zuid" willen toepassen, doch later op alle stadsuitbreidingen op het gebied der gemeente.

DE ARCHITECTONISCHE COMMISSIE.

Wij hebben in een vorige editie het voornaamste gedeelte gepubliceerd van een binnenkort te verschijnen prae-advies op het voorstel van Mr. G. van den Bergh inzake de bebouwing van Amsterdam-Zuid. Ter nadere verduidelijking zij hieromtrent nog het volgende medegedeeld:
Met de aesthetische leiding van deze bebouwing zal worden belast eene speciale commissie, bestaande uit den Directeur van P. W., voorzitter: de directeuren van Bouw- en Woningtoezicht en van den Woningdienst, den Stadsarchitect, den ontwerper van het plan-Zuid *en uit een anderen door B. en W. te benoemen bouwkundige van erkende bekwaamheid.*
De door ons gecursiveerde woorden zijn in onze vorige publicatie uitgevallen.
De drie laatstgenoemde leden zullen, onder voorzitterschap van den stadsarchitect, de architectonische commissie vormen.

BIJ TWEE FRESCO'S VAN BOTTICELLI IN HET LOUVRE.

Wanneer men in 't Louvre de trap die zich vlak bij en pal tegenover de trap met de Nice van Samothrace bevindt, bestijgt, ziet men in de muur voor zich twee prachtige fresco's van Sandro Botticelli: [1446 (of 1447) — 1510].

SANDRO BOTTICELLI FRESCO UIT VILLA LEMMI

Ze zijn gemaakt ter gelegenheid van 't huwelijk tusschen de beide voorname Florentijnen, Lorenzo Tornabuoni en Giovanna degli Albizzi, in 1486, en dienden tot versiering van de Villa Lemmi, gelegen tusschen Florence en Fiesole.
In 1873 van onder een kalklaag vandaan gehaald, bevinden zij zich sedert 1881 in 't Louvre.
Op 't linksche fresco ziet men rechts de sober gehouden figuur van Giovanna degli Albizzi: droomerig staart ze voor zich uit, de blik 'n weinig naar omhoog gericht: ze houdt een doek op, om van één van haar vier bezoeksters vier bloemen in ontvangst te nemen. Die vier personen hebben 't echte type, en ook de drukke gewaden, die we van Botticelli gewoon zijn. Des te meer indruk maakt de stille Giovannafiguur, met haar stemmig, roodbruin gewaad.
Men is 't niet eens over de voorstelling. Sommige zeggen dat 't de drie Gratiën zijn, onder aanvoering van Venus, die dan de bloemen, waarvan op 't sterk beschadigde fresco nog slechts de stelen over zijn, aan Giovanna overhandigt, als huldeblijk aan haar schoonheid. Anderen zien in hen de vier cardinale deugden, die de juist gehuwde deelachtig worden zal. De putto geheel rechts hield een wapen, dat thans geheel beschadigd is.
Van 't tweede fresco is wel met zekerheid bekend wat 't voorstelt: Lorenzo Tornabuoni wordt geleid in de kring der zeven vrije kunsten. 't Is een prachtige figuur, deze Tornabuoni, met zijn in scherp profiel geschilderde, weemoedig-droomerige kop, en 't prachtig blauwe, purper omzoomde gewaad. Als voornaamste kleur der overige figuren valt rood op. In origineel vormt 't fresco, waarschijnlijk door de kleuren, veel meer een eenheid dan op de reproducties.
Reeds de oudheid kende de zoogenaamde artes liberales, dat zijn die kunsten en

GHIRLANDAJO PORTRET VAN LORENZO (DETAIL)

wetenschappen, die door vrije menschen, in tegenstelling tot slaven en ambachtslieden, werden beoefend. De Middeleeuwen kenden zeven artes liberales of vrije kunsten, waarin elk middeleeuwer die 'n hooge trap van beschaving deelachtig wilde worden, zich moest bekwamen. Ze werden verdeeld in twee groepen: de drieweg of trivium, en de vierweg of quadrivium: men gaf aan die groepen de naam van „weg", omdat 't de wegen waren die de menschen tot de wijsheid konden leiden.
Het trivium omvatte grammatica, waaronder kennis van de latijnsche taal en letterkunde verstaan werd, de rhetorica en de dialectica, dat is de wetenschap die leerde hoe men onderzoeken, definieeren, betoogen en bewijzen moet. Het quadrivium omvatte astronomia, musica, geometria en arithmetica, de rekenkunde. Als hulp bij 't rekenen met grootere getallen diende de abacus, 'n rekenbord met 27 velden.

Op 't fresco zien we deze zeven artes liberales afgebeeld. Op een troon, dus boven hen verheven, zit de Philosophia, het einddoel waar de zeven artes de voorbereiding voor vormen. De Dialectica voert Tornabuoni bij de hand mee, leidt hem binnen in de kring en stelt hem aan de Philosophia voor, die daar zit met leerend gebaar. Aan de linkerhand van de Philosophia zit eerst Geometria, een winkelhaak bij zich; dan volgt Astronomia met de wereldbol, en naast haar Musica met 'n orgel. Aan de rechterhand van de Philosophia zit Arithmetica, haar getallenbord in de hand, Grammatica, met schorpioen en stokje, naar ik vermoed tot tuchtiging van niet vlijtige discipelen, terwijl tenslotte Rhetorica 'n schriftrol in de hand houdt.
Het huwelijk van Giovanna en Lorenzo mocht niet van langen duur zijn. Reeds heel spoedig na 't huwelijk stierf Giovanna. Waarschijnlijk was ze reeds gestorven toen Ghirlandajo in 1490 op 'n fresco, dat de ontmoeting van Maria en Elisabeth voorstelt, in de Santa Maria Novella te Florence, haar portret schilderde: de tweede (niet de derde!) figuur van rechts af op dat fresco. Dit vermoeden wordt vooral hierdoor bevestigd, dat dat portret, op kleine verschillen na, als 'n copie van dat van Botticelli is te beschouwen.
Ook Lorenzo is door Ghirlandajo op een van diezelfde fresco's afgebeeld, en wel op de verdrijving van Joachim uit de tempel, de vierde persoon van links. Wanneer men 't portret van Botticelli kent, kan men duidelijk zien dat het portret van Ghirlandajo dezelfde voorstelt. Maar, al is dat laatste ook heel knap geschilderd, Botticelli geeft ons van Lorenzo 'n veel vergeestelijkter beeld.
Ook Lorenzo had 'n droevig einde; hij stierf den 21sten Augustus 1497, nog geen 29 jaar oud, als slachtoffer van de vele woelingen in Florence, onder beulshanden.

J. JESSURUN DE MESQUITA

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

DE SCHOOL VOOR BOUWKUNDE, VERSIERENDE KUNSTEN EN KUNSTAMBACHTEN TE HAARLEM.

Het Bestuur van de School moet zeer tot zijn leedwezen mededeelen, van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en van den Minister van Financiën bericht te hebben ontvangen dat zij zich voorstellen met ingang van 1 September a.s., dus op zeer korten termijn, het Rijkssubsidie der School in te trekken. De leerlingen worden verwezen naar het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs te Amsterdam, de Middelbaar Technische School te Haarlem of die te Utrecht. Hoe een overplaatsing der leerlingen zal geregeld worden is niet bekend.
Aangezien in het schrijven over de heeren leerkrachten niets wordt vermeld, zullen verdere regelingen vermoedelijk later tegemoet te zien zijn.
Het Bestuur der School behoeft na alle pogingen, die in het werk zijn gesteld tot behoud der School wel niet nader aan te duiden dat het slechts noodgedwongen tot uitvoering van het Ministerieele voornemen zou overgaan en dat het ten zeerste betreurt, dat aan een meer dan veertigjarigen ernstigen arbeid aldus in enkele maanden een einde wordt gemaakt. Bij den Minister is dan ook tegen het voornemen tot intrekking der subsidie geprotesteerd en het Bestuur is thans met den Minister in onderhandeling.

De heer A. van der Boom schrijft naar aanleiding van het bovenstaande in de Stads-Editie der *Oprechte Haarlemsche Courant:*
Het is een kwade dag voor Haarlem!
Ondanks herhaaldelijk geuite protesten sinds de fatale „aanhangige plannen": ondanks de adressen door de Mij. van Nijverheid en de verschillende kunstenaarsbonden aan den Minister van Onderwijs gezonden; ondanks de audiëntie van drie vooraanstaande kunstenaars als dr. H. P. Berlage, dr. J. Mendes da Costa en prof. Roland Holst, die bij dienzelfden bewindsman het voortbestaan van de school gingen bepleiten; ondanks het protest van „het comité tot behoud" voorzien van meer dan 500 handteekeningen, door middel van een oproep in de dagbladpers verzameld; ondanks een adres van ouders der leerlingen; ondanks herhaalde pogingen aangewend door het ijverige bestuur der school om het naderend onheil te keeren; maar *bovenal!* ondanks het voortreffelijke onderwijs, dat aan deze eenigste inrichting van dien aard, welke ons land bezit, wordt gegeven; ondanks dit alles hebben de Ministers van Onderwijs en Financiën besloten het subsidie van de School voor Bouwkunde per 1 September e.k. in te trekken.

* * *

Praktisch gesproken beteekent dit dus de sluiting van een inrichting, waarvan een veertigjarige geschiedenis kan getuigen, dat ze steeds is geweest een centrum van cultureelen arbeid.
Natuurlijk wordt er geprotesteerd, doch de vraag rijst of tegenover zooveel brute machtswillekeur en rechteloosheid, tegenover het vermoorden van een zóó zorgvuldig en moeizaam opgebouwd stuk cultuurarbeid, eenig redelijk verweer nog zal helpen?
Haarlemmers — U allereerst! — en verder gij allen, die de gaafheid van onze Nederlandsche cultuur minstens evenwaardig acht aan de gaafheid van den Hol-

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

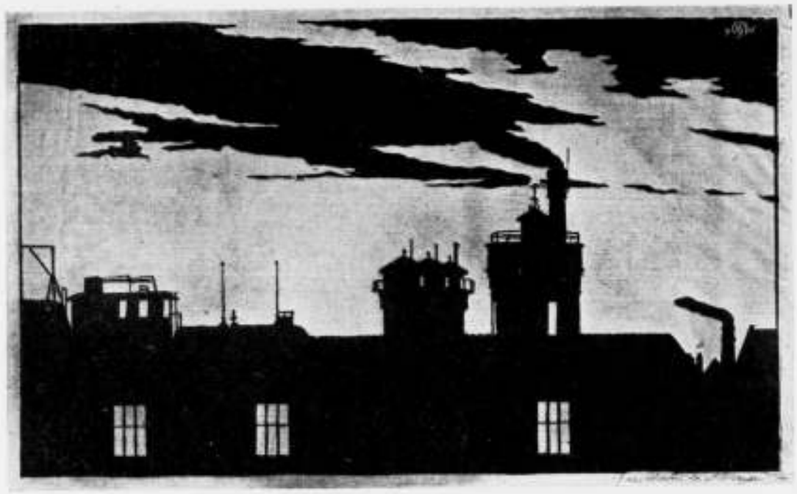
MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES: H. C. VERKRUYSEN SPAARNELAAN 40 HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
8 MEI 1926 No 19

S. JESSURUN DE MESQUITA HOUTSNEDE

landschen gulden, thans is het de tijd om spijkers met koppen te slaan, wil een inrichting van — we mogen gerust zeggen — Europeesche bekendheid niet om een bezuinigingetje van een stomme 50.000 gulden per jaar ten gronde gaan.
Daar moet iets gebeuren!!
In de eerste plaats dient er een actie te worden ontketend om den Minister van Onderwijs af te brengen van dit noodlottig voornemen en er met klem op aan te dringen de school voor Bouwkunde een royale ontwikkeling van haar program te waarborgen. Daar zullen protesten moeten opgaan, uit de volksvertegenwoordiging, tegen zooveel officieele minachting voor een zaak van ideëele waarde.
En als dat alles te vergeefs blijkt?
Welnu dan moet er op een of andere wijze voor gezorgd worden, dat die benoodigde 50.000 gulden per jaar worden gevonden.
Maar afgezien daarvan is *een ieder*, die wat voor de zaak voelt, verplicht dit balletje mee aan het rollen te brengen. Want als eenmaal blijkt, dat uit onze stedelijke bevolking een drang is gekomen om de School voor Bouwkunde voor Haarlem te behouden, welnu dan valt er geen oogenblik aan te twijfelen of ook ons ijverige gemeentebestuur, dat zich zeer zeker voor de zaak interesseert, zal de behulpzame hand bieden.
Wat ons dan op 't oogenblik te doen staat?
In de eerste plaats een protestactie te voeren tegen de voorgenomen plannen en verder „even afwachten" hoe de betrokken autoriteiten hun leiding in dezen zullen verklaren.
Gaarne wil ik weer — evenals verleden jaar — bewijzen van instemming met een eventueel te voeren actie verzamelen.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNST

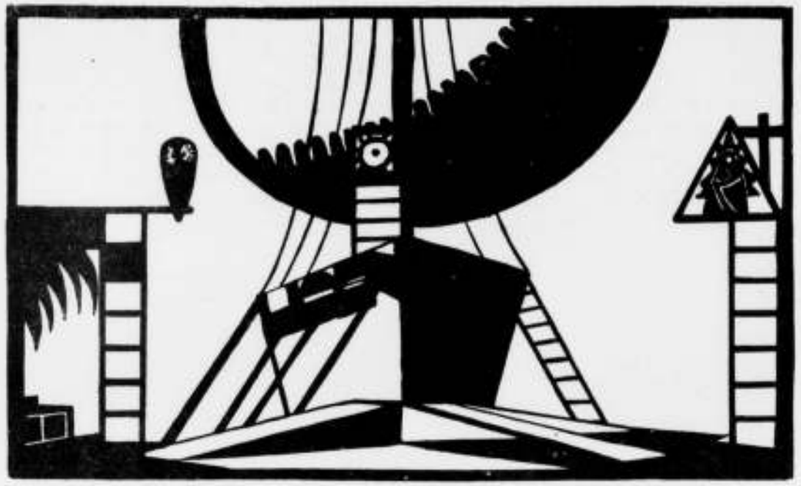
DOOR DR. F. H. FISCHER.

Er is een blik op de advertenties van den omslag toe noodig, om mij den moed te geven te schrijven in een tijdschrift, waar elke regel met een zoo statig breeduit

voortschrijdt. Als leek in de architectuur treed ik op — men gelieve dit nimmer te vergeten — en al mijn woorden zullen gedrukt worden als een verkondiging! Maar zoo is nu eenmaal bij U, architecten, het gebruik: in mijn wetenschappelijke wereld wordt zooveel geschreven, dat er voor groote letter geen plaats is. Ik bewonder niet die ontzaggelijke ophooping van feiten, althans in de historische wetenschappen, waar het kunnen vaker dan mag wordt doodgedrukt door het kennen. Ik verlang naar een wederzijdsche doordringing van die vakken met de kunst, die er eigenlijk de ziel van moest zijn, daar toch de artiest nu eenmaal geleerd gaat worden. En waarom ook niet? Diep lijkt mij een woord, dat ik hoorde van Bolland, die zooveel op de geleerden had aan te merken: „laat het ons toch nooit vergeten: zonder onze wetenschap zijn wij, Westerlingen, niets."
Dat kan natuurlijk slechts heel in het groot waar zijn, in dien sfeer, waar deze mijne oncollegiale rubriek wil heenvoeren. Ik zou mij in dit orgaan der bouwwereld willen zien als een ambtenaar van het ministerie van buitenlandsche zaken. Zulk een departement heeft niet de taak, de bestuursmaatregelen van andere staten na te gaan, of inlichtingen te verstrekken omtrent hun toestand: het let alleen op de wijdere spanningen in de wereldpolitiek, voor zoover die voor het eigen land van belang kunnen zijn. Onmiddellijk gezegd: ik ben noch verslaggever noch kunstcriticus; ik laat de bespreking der zoogenaamde „stroomingen" over aan de eenig bevoegden, hun dragers. Mijn rubriek is gewijd aan studiën over de hoofdmomenten der bouwkunst: structuur, evenwicht en expressie, maar altijd buiten de bouwtechniek en in den regel ook buiten die kunst zelve.

Dat de drie genoemde hoofdmomenten der bouwkunst ook voor andere kunsten van beteekenis zijn, lijkt vanzelfsprekend, doch het blijkt geenszins. Het is een heel gewoon verschijnsel, dat de deelen van een roman in geenerlei verhouding tot elkaar staan, en dat de rustpunten ontbreken, waaraan het intuïtieve overzicht zich kan kristalliseeren. Hadden die schrijvers nagedacht over bouwkunst, zooals iedere belangstellende leek dat doen kan, zij zouden die fouten vermeden hebben. Waarschijnlijk mag ook het omgekeerde gelden, en zal de overdenking van den bouw eener symfonie den architect nuttig kunnen worden, al weet men niet te beredeneeren hoe. Maar de natuur zelf, het menschenleven inbegrepen, is een bouwmeesteres, en kent structuur, evenwicht en expressie. De geheele wereld verkeert in evenwichtstoestand, zij het ook in een verschuivenden. De kustlijn is het product van een evenwicht tusschen den weerstand van het land en de aggressie van lucht, temperatuur en zee. Dieren en planten verkeeren in evenwicht tusschen voeding en slijting. De fauna van een land is in evenwicht tusschen onderlingen jachtmoord en geboorte. En in de maatschappij leert zelfs onze verstoorde tijd hoe langzaam de balans der klassen beweegt.
Voor de expressie is het wel niet noodig voorbeelden op te noemen. Immers zij is niet afhankelijk van de zakelijke werkelijkheid. Alle zien, dat boven de dierlijke oriëntatie uitgaat, zoekt expressie in de verschijnselen, en hoe sterker iemands artistieke begaafdheid is, des te expressiever is hem de omgeving. Hoe machtig kan niet een kaal muurvlak werken! Hoe tooverachtig wordt, op een stillen zondagmiddag, het gemeenste behangsel. Het is het eigenaardig noodlot der schilderkunst, dat zij betrekkelijk weinig met zulke effecten werken kan; voor den architect daarentegen lijkt mij hun opzettelijke studie hoogst vruchtbaar.
Structuurstudiën werden gewichtig sedert wij leerden inzien, dat ook de natuur haar kent. Het was de taak der schilderkunst dat te onthullen — men denke aan Albrecht Dürers boomen — maar zij wordt geloof ik, nog al eens in de war gebracht door de voor haar zoo belangrijke compositie, die iets geheel anders is. Structuur is, in den grond, objectief, compositie altijd overwegend uitgekozen, subjectief. Ook de bouwmeester construeert slechts in de natuur der zaak liggende verbindingen, op straffe

HET VLAAMSCHE VOLKSTOONEEL. TOONEELONTWERP 1E EN 4E ACTE *)

van bizarriteit. Goede constructie doet aan als vanzelfsprekend; de beste compositie eener schilderij is zichtbaar gewild. Men doet daarom goed, die twee begrippen uit elkaar te houden. Kom ik in deze rubriek over schilderijen te spreken, dan zal mij dat zwaar genoeg vallen, doch dit bewijst, naar mij dunkt, het nut van zulke beschouwingen.

Is de architectuur alzoo op dit punt bevoorrecht, daartegenover wordt zij bekneld door een zekere armoede aan mogelijkheden. Het is niet van mijn bevoegdheid, haar daar te hulp te willen komen, maar één kant der zaak mag ik ter sprake brengen, ongeveer als een patient zijn onverholpen klachten. De bouwkunst moet meer en meer rekening houden met het karakter der gebouwen, die zij te construeeren krijgt, en in de vervulling van die taak schijnt zij mij nog wel iets te kunnen leeren. Haar fantasie blijkt, vooral op maatschappelijk gebied, wel eens wat eng. Nemen wij bijvoorbeeld een bank. Dat is een instelling, van waaruit een groot deel van het zakenleven behoort te worden overzien, teneinde de kredietwaardigheid der aanvragen te kunnen beoordeelen, en de deposito's zoo voordeelig mogelijk te beleggen. Men zou verwachten, dat de architect, met zulk een opdracht vereerd, torens op zijn plan zal aanbrengen, of de eerste etage, waar de directie gemeenlijk zetelt, laten uitspringen, met groote glasvakken. Integendeel, men krijgt een streng gesloten blok te zien, met heel veel vensters, achter randen en lijsten terugzinkend, alsof de bestemming van het gebouw was de ontvluchting van het kantoorpersoneel te beletten. Zulk een architect zal een hoofdkantoor der gemeentelijke gasfabrieken, waar het publiek niet komt, weinig anders ontwerpen, en als het begrip uitstalvenster niet overbekend was, misschien een groot warenhuis ook. Een studie van het wezen der instellingen, waarvoor men bouwt, van hun natuurlijk constructieve geaardheid, moet toch wel nuttig zijn. Ik waag het, hoewel leek, te onderstellen, dat het oogenblik van het verleenen der opdracht voor die studiën te laat is: dat de architect wel doet, zich van den beginne te oefenen in het doordenken van de natuurlijke constructieve schema's der verschijnselen.

Nu wil ik, om allen misverstand te vermijden, nog eens verzekeren, dat ik er niet

*) Tengevolge van een fout ter drukkerij is bovenstaande afbeelding herplaatst.

aan denk, de architecten onderricht te geven in structuurstudie. Wat zij noodig hebben, kan ik ten leste, en in de kunst is „ten leste" de hoofdzaak — niet beoordeelen. Ik hoop mijn eigen werk te geven, wanneer dat te pas komt, zooals de kultuurhistorie en sociologie het eischen, meer om op die studie te wijzen, dan ze te onderwijzen. Het is een zoeken naar contact van iemand uit het andere kamp. En dat dat geen bloote bescheidenheid is, blijkt overtuigend uit de overweging van de redenen, waarom men in mijn vak anders te werk heeft te gaan: De theoretische geschiedbeschouwing opereert grootendeels met *psychologische* verschijnselen en psychologische methoden. De bouwkunst kan met dien factor zeer weinig rekening houden, reeds omdat haar scheppingen voor aller oogen bestemd zijn. De historicus daarentegen heeft het individueele te begrijpen en met de invloeden, die er op werkten, in oorzakelijk verband te brengen. Meest zijn dat maatschappelijke invloeden. Mensch en maatschappij, een haast afgesleten formule, is toch het devies van alle naar begrip strevend onderzoek.

Ten slotte noch iets over mijn arbeidsveld. Alle pogen bedoelt het heden, en voor den kunstenaar, immers naar ik hoop mijn lezer, bestaat slechts heden en toekomst. Maar het verleden als voorbij te beschouwen ware voor hem onverantwoordelijke zelfverblinding. Er leeft geen kunstenaar, die niet vol zit van kunstgeschiedenis, dat wil zeggen van de ervaring, die men in zijn vak reeds verkreeg, de kennis van nog levende of reeds versleten effecten. Politiek en economie verouderen, kunst nooit.

MEDEDEELING AAN DE LEDEN.

Aan de leden, die van onderstaande uitnoodiging wenschen gebruik te maken, wordt verzocht zich vóór 15 Mei op te geven aan de Administratie P. C. Hooftstraat 53, Amsterdam. Tot vertegenwoordiger van het Genootschap is benoemd de Heer H. Th. Wijdeveld te Amsterdam.

B. D. A. — DER VORSTAND DES BUNDES DEUTSCHER ARCHITEKTEN ... OSTGRUPPE DÜSSELDORF.

Düsseldorf, 8. April 1926.

An die Architektenvereiniging Architectura et Amicitia,
P. C. Hooftstraat 53, Amsterdam.

Hochgeehrte Herren Kollegen!

Durch die Hauptverwaltung unseres Bundes, des Bundes Deutscher Architekten in Berlin, ist Ihnen eine offizielle Einladung zur möglichst zahlreichen Teilnahme an dem Bundestage des Bundes Deutscher Architekten (BDA) in Düsseldorf in der Zeit vom 24. bis 29. Juni ds. Js. zugegangen. Der unterzeichnete Arbeitsausschuss für die Vorbereitung des Bundestages gibt sich auch seinerseits die Ehre, Sie zur Teilnahme an dieser Tagung und deren Festveranstaltungen sehr ergebenst einzuladen. Es würde uns eine grosse Freude sein, eine recht grosse Anzahl dortiger Kollegen mit ihren Damen bei uns als Gäste begrüssen zu können. Wir sehen mit grossem Interesse Ihrer baldigen Mitteilung darüber entgegen, welchen Anreiseweg Sie wählen beabsichtigen, damit wir für eine würdige Begrüssung beim Betreten Deutschen Bodens und für eine Führung nach Düsseldorf und Empfang daselbst Sorge tragen können. Es wäre uns auch erwünscht, die ungefähre Zahl der Teilnehmer baldmöglichst zu erfahren, um hiernach unsere Dispositionen wegen Unterkunft etc. rechtzeitig und mit einer gewissen Sicherheit treffen zu können. Erwünscht wäre es uns, wen Sie am *Freitag, den 25. Juni ds.Js.* in den Mittagsstunden zwischen 12 und 4 Uhr auf den Hauptbahnhofe in Düsseldorf eintreffen könnten, sodass dem Bundesvorstande und den Bundesausschüssen, sowie den bereits anwesenden Mitgliedern und evtl. auch unsern österreichischen Kollegen Gelegenheit gegeben

wäre, Ihnen auf dem Bahnhofe einen würdigen Empfang zu bereiten. Sie hätten dan Gelegenheit sich in den bereitsgestellten Unterkünften einzurichten und in den späten Nachmittagsstunden einige Spaziergänge durch Düsseldorf zu unternahmen. Mit einem Gartenfeste in dem bekannten Vereinshause des Künstlervereins „Malkasten" würden die Veranstaltungen für den Bundestag. beginnen. Diese sind wie folgt in Aussicht genommen:
Sonnabend, den 26. Juni ds.Js. Bundestagverhandlungen, abends Festoper im grossen Hause der vereinigten Städtischen Theater.
Sonntag den 27. Juni Forsetzung der Verhandlungen des Bundestages; nachmittags Besuch der Grossen Ausstellung Düsseldorf 1926 „Gesolei", abends grosses Festessen und Ball.
Am Montag, den 28. Juni Dampferfahrt von Düsseldorf nach Duisburg-Ruhrort zur besichtigung der sehenswerten grössten Binnenhafenanlagen des Kontinents, oder wahlweise Dampferfahrt nach den historischen Stätten und Zons am Rhein.
Für den *Dienstag den 29. Juni* ist eine Fahrt mit einem Sonderzuge nach Bonn am Rhein in Aussicht genommen und anschliessend hieran eine Rheindampferfahrt nach Linz am Rhein zur Besichtigung der dortigen Basalt-Steinbrüche. In den Abendstunden Rückkehr nach Köln, daselbst bei den Kollegen des Landesbezirks linksrh. des BDA. Abschiedstrunk. Wir haben die Beendigung des Bundestages mit Absicht nach dem Oberrhein verlegt, sondern nach Köln, um unseren Gästen die Möglichkeit zu erleistern, von hier aus etwa anschliessend Besichtigungen in unseren Rheinisch-Westfälischen-Industriegebieten und in den norddeutschen Stadten vorzunehmen.
Wir erwarten Sie zu ernster gemeinsamer Arbeit und zu frohen Stunden. Ihrer freundlichen Erwiderung sehen wir entgegen und begrüssen Sie

in vorzuglicher Hochachtung
der Arbeitsausschuss für die Vorbereitung
des Bundestages 1926 des B.D.A.

Adresse: Büro des Bundestages des BDA. 1926
p.A. Herrn Stadtbaurat a. D. E. SCHUBERT,
Düsseldorf. Mauerstrasse 21.

PRIJSVRAGEN-RUBRIEK.

STUDIE-PRIJSVRAAG „KLEI".

De ingekomen ontwerpen op de door het tijdschrift „Klei" uitgeschreven prijsvraag „Brug in Baksteen" zullen worden geexposeerd:
te 's-Gravenhage, Academie van Beeldende Kunsten tot 9 Mei e.k.;
te Amsterdam, Gebouw Heystee, Heerengracht 545 van 19 tot 29 Mei e.k.
De tentoonstelling is voor belangstellenden kosteloos te bezichtigen.
(Het Jury-rapport is opgenomen in „Klei" van 1 Mei, hetwelk op aanvraag gratis wordt toegezonden).

PRIJSVRAAG BEBOUWING VOORMALIG PEKINGBOSCH TE BAARN.

Totaal zijn ingekomen 127 ontwerpen onder de volgende motto's:
F., Blier Herne, Rust, Park, Sparre, Mei, Joko, Waldheimat, Trio, Dubbel, Enkel, Paddestoel, Penatus, Reurle, B.M.A.S., Het Tentdak, Het Schuurken, Nooit, X.Y.Z., Fukerufusu, Knus, Mei, De Huif, Maison de campagne, Johanna, Stemmig, K.L.M., H.I.J., Ribes, Arabis, Iris, Mooi Buiten, Lente, Studie, Honk, Mei, S., J., Eerste worp, Maxi-Mini, Rie, Zodiac, Cadre, Platdak, Combinatie, Eigen Haard, Baarn, Teerling, B., Suitetype, Peking, Ogu, Kolhoop, Zuid-Oost, Red leg, Toekkie-Takkie-Tao, N., M., Wending, Eenvoud, Eemland, 11-5-11, 6000 Gld., Baarn, Gebroeders, Massabouw, 12, Peking, Vierkant, Rival, Cactus, Boomen,

Eigen Haard, Het Dak, Ons Huis, Buiten, S.A., Eenvoud, Rythme, Week End, Praktijk, Forens, Passe Partout, Mini Max, Entre deux, Moed, Zon is leven, Jewell, Vrijbuiter, Uitkiek, Variant, F. zes D., Woeker, Buiten, Hellas, Tokio, Hidalgo, Lelie, Mei, Groepeering, Gusta, Facta, Willy, Structuur, Junctie, Onder één dak, Huis en Tuin, Dryade, Licht en Lucht, Econome, 7, Buiten, Stretto, Jane, Anneke, De gustibus non est disputantum, M.S., Havana, Robert, Ekkie, China, Getij 1, Getij 2, Peking, Trio, Nieuw Peking, en een zonder motto.

Utrecht, Schoolstraat 16.

Namens de Jury,
De Secretaris: C. DE GRAAF.

OVER DE KLASSIEKE IDEE EN HET IDEAAL

DOOR H. C. VERKRUYSEN.

DAS HOHERE IST DAS TIEFERE.

Alle die vielfachen fremden Ingrediendzien brachten die Künstler in den Schmelztiegel, doch sie machten kein Gebräu daraus, wie in einem Hexenkessel, sondern verzehrten alles Trübe, Natürliche, Unreine, Fremde, Maaszlose in den reinen Feuer des tieferen Geistes, sie brannten es zusammen, und lieszen gereinigt die Gestalt hervortreten, mit nur schwachen Anklängen an den Stoff, woraus sie gebildet ward.
HEGEL.

De schoonheid zoekende en vindende mensch gevoelt onvergankelijke waarden in de vergankelijkheid der eindige wereld. Inzooverre hij schoonheid heeft gesteld in het kunstwerk, heeft hij de eindige werkelijkheid omgebeeld, daar hij aan het gebeelde zijn visie van oneindigheid heeft ingebeeld, om zoo uit het betrekkelijk waardelóóze het waardevólle te doen lichten. Het menschelijke, dat de aesthetische zin der werkelijkheid gevoelt en stelt, stelt en verwerkelijkt zich een „ideaal" van schoonheid. In het „aesthetische ideaal" wordt het innerlijke, in hoogsten aanleg: geestelijke, gesteld als ideaal van schoon verschijnende uiterlijkheid en het uiterlijke opgeheven tot oneindig-aesthetischen inhoud. Hiermede wordt de natuur verdiept tot geestelijk resultaat en gaat de kunstenaar naar de mate zijner vergeestelijking eigene subjectiviteit te boven tot oneindigen inhoud.
De geest verlangt de natuur niet slechts in hare afgetrokkenheid, maar „wezenlijk-concreet" te beleven. De vraag naar het ideaal van schoonheid is in dit moment niet meer de vraag naar schoone verhoudingen zonder meer, maar naar het *volledig* ideale type, waarin echter het voorgaande voorondersteld blijft.
De wereldtotaliteit, die zich in zichzelf onderscheidt in levenloosheden, planten, dieren en menschen, d.i. in het doode, het bewusteloos-levende, het natuurdriftige en het nadenkende, begrijpt die zelfonderscheiding door en in haar hoogste moment: het denken. Denkend over hare zelfverdeeling, komt zij tot zelfhereeniging, tot harmonizeering harer veelheid, die in wezen veeléénheid is. De schoonheidszin gevoelt de wezenlijke verschillen dezer zelfonderscheiding en wil de natuur toetsen aan ideëel gedachte typen. Redelijkerwijze laat zich echter vragen, waarvan het ideaaltype gezocht moet worden, want ieder der kategorieën heeft wel in haar hoogtepunt een eigen karakter, maar ook de soorten en bepaaldheden, en de laatsten zelfs op ieder tijdstip, zijn karaktervol onderscheiden. Eenzijdige idealiseeringszin normaliseert en neutraliseert ook in het concrete door den weinig karakteristieken middenweg te kiezen, zoodat de karakterzoekende schoonheidszin vindt, wat niet bedoeld was, n.l.: het gemiddeld-normale, waarmede echter het veeleenig-menschelijke niet is te identifieeren. Ook geboorte en dood zijn in des menschen wezen omvat en wel bedacht laat zich geene ideaal-schoonheid stellen, omdat daarin steeds iets anders, hét andere van het gemiddeld-normale mededoet.
De geest, die de natuur (in hoogsten aanleg als natuurlijk leven) in haar ontstaan en vergaan doorvoelt, verstaat op het gevoel af den nooit voltooiden strijd tusschen de zelfbevrijdingswil des geestes uit de beperkingen, die de natuur oplegt;

en gevoelt, dat de oneindige idee steeds haar vergankelijk tegendeel in zich draagt, en dat schoonheid slechts geldt op voorwaarde van innerlijke tegenstrijdigheid. Elke graad van schoonheid is ook graad van leelijkheid.
Inzooverre de schoone Idee, dat is de werkelijk aesthetische zin der wereld, beleefd wordt als het „wenschelijke", wordt de Idee in den mensch tot „aesthetisch ideaal". De Idee wordt slechts beleefd als „verschijnende" Idee; de Idee *is* het ware, maar verschijnt steeds „verkeerd", en zoo is het ideaal, dat niet anders dan in het verschijnende gesteld kan worden, eene beperktheid, die evenwel oneindigen zin heeft in te houden. Het aesthetisch ideaal is met zichzelf in strijd en onbestaanbaar, hetgeen niet wegneemt, dat het steeds weer nagestreefd, gesteld en bij doordenking in waarheid opgeheven wordt. In het „aesthetisch ideaal" wordt het „innerlijke" gesteld als ideaal van schoon verschijnende „uiterlijkheid", en het uiterlijke opgeheven tot oneindig aesthetischen inhoud. In het begrip van het aesthetisch ideaal ligt eene „verzakelijking", die tevens „verzaking" is der onzienlijkheid tot schoone aanschouwbaarheid, hetwelk uitkomt in de verwerkelijking van het aesthetisch ideaal in de kunst.

* * *

In dit proces zijn de beeldingsmogelijkheid, die in ieder der kunsten ligt en de graad harer vergeestelijking van invloed. Inzooverre de scheppende aesthetische geest vermag de natuur eenerzijds en eigen subjectief gevoel andererzijds op te heffen in de algemeene waarden der oneindige idee en deze in het kunstwerk te laten gelden, inzooverre voert de kunstenaar de werkelijkheid terug tot haren eigen polsslag van innerlijk leven, tot de vrijheid des geestes. Deze is het blijvend waardevolle in den inhoud van het kunstwerk, omdat in haar slechts bedoelingen, handelingen en botsingen van algemeene, eeuwige strekking gelden. De ware kunstenaar ziet dat het kunstwerk de toevalligheid heeft te boven te gaan tot het zinvolle, tot het vervuld zijn van onvergankelijken zin, want hij gevoelt, dat de verschijnende werkelijkheid in al hare deelen doortrokken is van haren inhoud, hare idee. De oneindige Idee heeft de natuur dan ook niet zonder meer tegenover zich, maar deze is (door haar gesteld als) haar eigen vorm: natuur en Idee zijn zóó verweven, dat zij zich verhouden als vorm en inhoud van dezelfde absolute eenheid. Voor den diep schouwenden kunstenaar is de natuur méér dan eene hoeveelheid gesteenten, planten, dieren en menschen: zij is voor hem het aanzijn van den eeuwig algemeenen en tijdelijk bijzonderen inhoud. In eeuwige wording verkeert zich de oneindige inhoud tot dien natuurlijken vorm. Deze wording is niet slechts te erkennen in de werkzaamheid der nog levenlooze natuurkracht, maar ook en vooral in de zich door plantaardigen levensdrang en dierlijke begeerte tot menschelijken wil in zichzelf voortbepalende absolute Idee. De mensch is het hoogtepunt der natuur en het keerpunt tot den geest: met den mensch ontwaakt in de natuur, uit het natuurlijke begeerteleven, de geest. De geest heeft een tweevoudigen inhoud, want de mensch is eenerzijds eindige geest d.w.z.: „verstand", dat zich als „wil" nog op eindige bedoelingen richt, maar andererzijds zoekt en vindt de mensch in zich het ware Algemeene.
De Idee is geest en staat voor den eindigen geest, die tot zijne ware algemeenheid opstijgt of inkeert naar alle hare zijden open. Het hoogtepunt der natuur, de mensch is het moment, dat in zijne natuurlijkheid van oneindigen inhoud is. In den mensch vindt de Idee de haar passende natuurlijke gevormdheid, en keert dus in den mensch (uit hare natuurlijke zelfvervreemding) tot zichzelf in. De schoonheid in het kunstwerk kan dus in hoogsten aanleg een tweeëenheid zijn van vorm en inhoud, dat is eene veeleenheid van het eindige (in de natuur) en den (in den geest beleefden) zoowel subjectieven als absoluten zin. Het ware in het kunstwerk is de aesthetische geest, die in zijne vormen leeft: de geest is het hoogste moment van beelding en verbeelding in de kunst. Noch het levenlooze noch het plantaardige of dierlijke kan

zoo volledig en zuiver de oneindige diepte der Idee realiseeren als de menschelijke geest, die in zijn diepste zelf één in wezen is met het Alwezen. De geest van het kunstwerk is niet de „verstandige" geest. Het verstand kan het kunstwerk niet verstaan. De aesthetisch herbeelde menschelijkheid draagt dan ook in hoogsten aanleg het méér dan verstandige in zich; van haar gaat uit een verheven zijn boven de vreugden en nooden der eindigheid; een verwijlen in de tot verscheurende botsingen voerende vergankelijke wereld zonder wezenlijke verstoring der harmonische rust en innerlijke vrijheid. Slechts in strijd, gegroeid uit de werkelijke bron van het diepere geestesleven, kan zich het hooger-menschelijke ontwikkelen. Die wezenlijke bron is de innerlijke tegenstrijdigheid, die in het menschelijke zelf ligt, n.l. dat daarin het eeuwige wezen zich in vergankelijke vormen hult, en dat de mensch tot zijne ware en goddelijke waarde wil inkeeren. Het is de innerlijke strijd en band van eindigheid en oneindigheid. Bepaalde accentueering door het bijzondere „karakter" en de bijzondere „omstandigheid" brengt in de noodwendige ontwikkeling van de tot innerlijk en uiterlijk conflict gedreven menschelijkheid eene eindelooze schakeering van beeldingsmogelijkheid voor den kunstenaar. Bij algemeenheden zonder meer kan het kunstideaal niet blijven: het vraagt individualiseering van het menschelijke, waardoor het algemeene, noodwendige zich in concreten vorm kan voltrekken. In de groote zedelijke en religieuse conflicten, die motieven voor het kunstwerk kunnen zijn nemen de personen, met hunne uit innerlijke (absolute) kracht gegroeide overtuiging eene plaats in, die hunne bestreving motiveert. De goddelijke werkzaamheid der metzichzelf en in zichzelf „strijdende" en „harmoniseerende" werkelijkheid wordt in het ideale kunstwerk gebeeld. Maar de harmonische eenheid, die door den tweespalt noodwendig verscheurd wordt, heeft in het kunstwerk tot aesthetische oplossing te komen: toevalligheden door het bijzondere object in de handeling gebracht hebben haar redelijke beteekenis te krijgen. Zinvol naar alle zijden heeft het ideale kunstwerk te zijn, waaruit volgt dat noodwendig het menschelijke, doel en inhoud van het kunstideaal moet wezen. Ook naar de zijde der gevormdheid heeft te gelden, dat het ideaal in de beeldende kunsten „plastisch" naar zuiverheid van „menschelijke" beelding voert. In verband met hetgeen voor den inhoud van het kunstwerk heeft te gelden is deze niet de naturalistische menschfiguur zonder meer, maar de beelding, die het bovenmenschelijk-menschelijke, de goddelijke rust van het evenwicht des geestes in den waarlijken natuurlijken vorm, in den natuurwaren vorm tot nobele uitdrukking vermag te brengen. Deze denkbaarheden omtrent vorm en inhoud heeft het klassicisme zuiver verwerkelijkt, weliswaar met eene beperking. In het klassicisme openbaart zich de Idee niet in het menschelijke om daarmede tot bewustzijn te brengen, dat de ware verbeelding Gods in den geest is als de geest; want dan wordt het zinlijke betrekkelijk gedood, om uit die smartelijke verscheuring der natuurlijke zinlijkheid de eeuwige geest te doen lichten. Dat is de denkbaarheid die de romantiek heeft gebracht. In het klassicisme is het hooger menschelijke wel drager van het goddelijke, maar als zoodanig, zoodat de Idee klassiek uitkomt als de niet tot oplossing komende, maar in evenwicht verkeerende innerlijke tegenstrijdigheid. De Grieksche verbeeldingen dragen de peinzend-weemoedige grootheid hunner vermenschelijkdheid uit als eene onaantastbare hoogheid. De klassieke geest doortrekt al het zinlijke met eene reine macht van in helderheid des geestes aangevoelde oneindigheid.

De klassieke, meer bepaaldelijk de Grieksche kunst, is de zuiver evenwichtigschoone verzinlijking der aesthetische Idee.
Het goddelijke is een veeleenheid, die niet aan één beeld is in te beelden. God beelden is goden beelden, die in eene drieledigheid van aarde, — lucht, — en hemelgoden eene ontwikkeling vertegenwoordigen van natuur tot geest, van ontzag voor de tellurische machten en voor de donker-mysterieuze innerlijkheid van het dier-

lijke naar de vrijheid der bezinning. De oude godenwereld wordt in Titanenkrijg opgeheven in de nieuwe wereld van vrije subjectiviteit, maar blijft als achtergrond gelden. De Grieksche godenwereld is resultaat van het verdiepings- en reinigingsproces der natuurvergeestelijking: de goden stammen uit de natuur, hun oorsprong is de werkzaamheid der bewustelooze noodwendigheid, die Chaos stelt, waaruit de eerste goden ontstaan. Zeus wordt in de natuurmacht het andere, dat, uit de natuurmacht zelf geboren, zich door list tegen de natuur handhaaft, en de vrije subjectiviteit als religieusen achtergrond van het aesthetisch kunnen doet lichten. De goddelijke drieledigheid is nog niet goddelijke drieëenheid en het samenvattende moment is niet de ware synthese der afzonderlijke goden. De noodwendigheid is de begriplooze blinde algemeene macht, waaraan allen, ook de goden zijn prijsgegeven en zich prijsgeven. Deze houding brengt in de menschelijke bestreving eene berusting, die troost ontberen kan, omdat zij aan de troostbehoefte niet toe komt. Van de verdieping tot persoonlijke smartelijkheid des geestes blijft ook de kunstzinnige verbeelding verlaten, en de goden zijn dan ook verzonken in eene algemeene rust en hoogheid, die, ofschoon vol van menschelijkheid, het ruimere overwegend doet uitkomen. De heroën, die zich hunne goddelijkheid moeten veroveren, stammen niet zonder meer uit de natuur; zij zijn het verbindende moment van mensch en god. Het schoonste beeld van zichzelf brengt de Grieksche kunstenaar als het goddelijke; de Grieksche godenbeelden zijn schoon-verheven menschbeelden, die gedachtenrijk medeleven met de menschelijke bestrevingen, zoo zijn zij des menschen eigen innerlijkheid, aesthetisch gerealiseerd.

Het Grieksche tempelgebouw is de aestetische realisatie van de religieuse gedachte eene ruimte te omsluiten, waarin de godheid aanwezig wordt gedacht.
Bouwkundig kan de Idee slechts symbolisch aangeduid worden, want de ware vorm der Idee is het levend-bewuste in den mensch en niet de levenlooze materie. Het gebouw draagt zijne beteekenis niet in zich, de beteekenis is de aesthetisch-intellectueele daad van den kunstenaar, welke daad meer of minder duidelijk aan het werk waarneembaar zal blijken. Aan het gebouw schemert de totaliteit van den dierlijk-levenden vorm, maar het gebouw is overwegend kristallisch of heeft het althans te zijn, echter zonder de axiale saamgetrokkenheid en bepaaldheid van het kristal; andererzijds is het ook niet eene onbepaalde veelheid van deelen als de plant vertoont. Het gebouw heeft in zijne eenheid, die geen organische totaliteit is, in elk zijner deelen aanvang en einde. Toch is het ware bouwwerk voltooid en volledig in zich, niet door de natuurlijke noodwendigheid, maar door den bepaald gerichten wil van den kunstenaar.

Het griekschе tempelgebouw is eene veeleenheid van onderdeelen, die allen door vorm en versiering de schoone uitdrukking zijn van de functies, welke zij statisch en aestetisch vervullen. Zoo vertolkt niet alleen ieder lid voor zichzelf zijne functie, maar tevens zijne betrekking tot de overige bouwdeelen.
De Grieksche geest heeft het bouwen zuiver naar zijn beginsel ontwikkeld. Het gebouw is de eenheid van de algemeene bouwkunstige beginselen, van de bouwkunstige idee en de verbijzonderde bouwbedoeling (klassieke tempelbouw voor dezen of genen god in bepaalden streek). De tempel is naar zijne algemeene zijde de steenwording der idee van tegenstelling en eenheid van steun en last, hetgeen voerde tot horizontaalbouw, eene bouwwijze, die door hare kleine overspanningen groote beperkingen medebrengt. Evenwel het bouwen is hier construeeren en wel het construeerend zoeken naar de door en door zuivere oplossing, zoowel technisch als aesthetisch der gestelde en tijdens het bouwen opdoemende moeilijkheden.
Het ideaal blijkt in de werkelijkheid echter niet te verwerkelijken en zelfs in het Parthenon schijnt b.v. de triglyhpen-verdeeling niet gestrookt te hebben met de

balklaag-verdeeling er achter. Afgezien hiervan heeft de klassieke geest bouwend een nieuw beginsel gebracht, dat het stapelen der Oostersche oudheid te boven gaat tot de passieve — activiteit der doorgevoerde horizontaalbouw. De natuur geeft geen rechtstreeksch vorm-voorbeeld voor de statische idee of hare schoone realiseering, de bouwkunstenaar zoekt en vindt beiden in zichzelf. Het fijne intellect van den Griekschen kunstenaar heeft met ingehoudenheid een vormrijkdom ontwikkeld, die den tempel tot een gevoelig spel van schoone doordachtheid en doordachte schoonheid maakt. Zinvol is elk deel gevormd en versierd en zinrijk is het geheel der deelen gecomponeerd, waarbij de klassieke idee, Dorisch, Ionisch en Korinthisch uitééngaat tot eene drieledigheid van onderscheidene opvattingen, die uit de innerlijke cultuur te verstaan zijn. In ieder dier stijlrichtingen zullen de bouwende kunstenaars de rankheidsgrens hunner materialen gekend hebben en onder deze grens naar eigen inzicht de ideale vormverhouding gezocht hebben: althans reeds in de Dorische orde vertoonen b.v. de ordonnanties van de tempels van Selinus en het Parthenon een verhoudings-verschil van 16.5×13.5 en 14×15.5. Het ware systeem is het voor innerlijke beweging vatbare systeem en dus meer eene werkmethode.
Nagenoeg elk bouwdeel is dragend en gedragen; in de Grieksche bouwwijze, die nog niet de doorwrochte activiteit van de middeleeuwsche constructie inhoudt, wordt zonder gebruik van specie de zuivere verwezenlijking gesteld van de statische idee, zoowel technisch als aesthetisch, van de eenheid van steun en last. Voor „dragen" en „gedragen worden" zoekt en vindt de klassieke geest de duidelijke uitdrukking. Dit voert tot de zuilstelling met de vrijstaande „ronde" zuil. In de zuilstelling geldt in ieder deel het conflict van steun en last. De Griek trekt die alomgeldigheid „aethetisch" samen in één lid: het kapiteel.
In de Dorische orde b.v. is het echinus kyma het belangrijke moment in den opstand, de scheiding en vereeniging van boven- en onderbouw. De Dorische geest is een geest van soberheid en eenheid. De zuilen, zonder eigen basement, zijn één op het gemeenschappelijk stylobaat en in den opbouw zijn de stootnaden der architraafbalken boven de zuilen, en onder de middens der triglyphen met de balken van de bedekking tot eene constructieve eenheid verwerkt. Het echinus kyma komt in de Dorische orde weinig voor, wel de torus, taenia en astragaal, hetgeen te begrijpen is.
De Dorische geest is de mannelijk ernstige, in eigen betrekkelijk kleinen gezichtskring rondschouwenden, en daarin zuiver klassiek scheppenden geest. Ioniseerend wordt de Grieksche geest: koloniseerend, ruim schouwend, spelend-beweeglijk, vol vrouwelijke gratie en schoone ingetogenheid.
De Ionische bouworde is in zich verdeeld; iedere zuil heeft haar eigen basement, de opbouw draagt soms wel zevenmaal het kyma, waarbij te bedenken is dat de z.g. Attisch-Ionische bouw meer de oude kunst van het moederland in zich laat spiegelen dan de Aziatisch-Ionische, hetgeen zich in tal van onderdeelen laat aantoonen. Het Korinthisch is de tot weelderige prachtlievendheid ontwikkelde gratie, die in haar lichtelijk wuften aard op den grens der ontaarding staat, al kan b.v. een monument als dat van Lysicrates getuigen van de beheersching, die steeds in den Grieksch-aesthetischen geest het gevoel louterde.
De Grieksche tempel is geene woning, want den tempel is geen bewoner ingedacht. Het godenbeeld is moment van het gebouw zelf, het is de tempelidee culmineerend in het god-menschelijke van haar begrip en de aanschouwing van het godenbeeld (door de opengeslagen deurvleugels) is het schouwen in het innerlijk der religieuse bouwidee; de cella heeft geen subjectief beïnvloed „interieur". De tempel is door en door „abstract bouwbegrip" in „concreten" vorm. Dat is hare waarde voor alle tijden, en juist in die waarde ligt het, dat zij geen „vorm" voor de kunst van eenigen tijd kan geven, maar wel „idee".

EENIGE KORTE GEDACHTEN OVER DE OOSTERSCHE KLASSIEKEN EN MIDDELEEWSCHEN GEEST

DOOR H. C. VERKRUYSEN

1. God en mensch verhouden zich in de Oostersche oudheid als het Eéne tegenover het vele; als het machtige tegenover het machtelooze.
2. Alomtegenwoordig is in het oude Oosten het goddelijke slechts als „macht", niet als „rede".
3. De tempel der oudheid is geene *werkelijke* vereenigingsplaats van God en mensch; het goddelijke is er voorondersteld in de duisternis van het nooit door den leek aanschouwde of betreden sanctuarium. In de oudheid schouwt de mensch niet *in* het goddelijke, maar blijft voor den dorpel van de goddelijke woonplaats.
4. Duister blijft de goddelijke waarheid in de Oostersche oudheid.
5. De verhouding van God en mensch spiegelt in de verhouding van priester en leek, van sanctuarium en verzamelruimte des volks.
6. In het sanctuarium is het goddelijke tegenwoordig en door de priesterlijke bemiddeling heeft de leek betrekkelijk deel aan het oneindige.
7. De tempel der oudheid is als woonplaats Gods, ook *werkelijk* huis van aanbidding, al vermag de nietige mensch daar niet vrij of voor zichzelf in het oneindige wezen te deelen.
8. De kunstvormen der Oostersche oudheid zijn symbolisch in priesterlijk-canonischen zin.
9. In de klassieke oudheid geldt de mensch als hoogste uiting der schepping, als reinste spiegeling van het goddelijke.
10. In de klassieke kunst wordt het menschelijke in een niet meer priesterlijk, maar geïdealiseerd-natuurlijk canon tot goddelijke zuiverheid van beelding opgevoerd.
11. Het evangelie brengt aan de wereld de gevoelde zekerheid van de oneindige beteekenis des menschen: van zijn geestelijk deelhebben aan het Eéne, alomtegenwoordige Goddelijke.
12. Het godsbegrip heeft in de kunstzinnige vertolking van de middeleeuwsche gedachtenwereld eene, zij het in den voortijd der middeleeuwen, aanvankelijk nog naïve innigheid van menschelijkheid medegebracht.
13. De kunst van het christendom is het schoone symbool van de christelijke idee der verzoening van God en mensch.
14. De oud-christelijke catacombenkunst is eene kerkeloos-symbolische uitdrukking van het christelijk beginsel zonder meer: de in het oude Oosten geldende scheiding tusschen den van nature goddelijken priester of god-koning in zijn duister sanctuarium en den buiten de duistere voltrekking van het mysterie verblijvende leek is betrekkelijk opgeheven in den stillen vrede van de in den geest der oneindigheid tezamen verkeerende geloovigen, die zonder leiding van eenen bepaalden priesterstand zich in hun eenvoudig rituëel bevrijd weten van het aardsche.
15. Hetgeen in het catacombenchristendom school, heeft zich in de middeleeuwen ontplooid. In de middeleeuwen valt de idee der eenheid van God en mensch uiteén tot eene tweeheid van momenten: ter eener zijde de mensch, die de waarheid kent en draagt (de priester) en ter andere zijde de mensch, die daaraan door bemiddeling van die bevoorrechten slechts betrekkelijk deel kan hebben.
16. Het ware zèlf kan slechts door bemiddeling van den priester werkelijk worden.
17. De Noodwendigheid van bemiddeling is teeken van scheiding; die gedachte symboliseert het plan van het kerkgebouw, want de woonplaats Gods (het sanctuarium) mag door den leek niet betreden worden, al kan hij het goddelijke „aanschouwen".
18. Het duistere mysterie van het oude Oosten keert in de middeleeuwen terug als eene doorzichtige afgeslotenheid.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

VERSLAG VAN DEN 1ste SECRETARIS.

Zetel: Het Genootschap was tot Augustus 1925 gevestigd Heerengracht 545—549, daarna P. C. Hooftstraat 53.

Leden: Het aantal leden bedroeg in 1925 totaal 480, waarvan 35 donateurs en 8 eereleden. 40 leden werden afgevoerd of bedankten; aangenomen werden 6 nieuwe leden. Overleden 1 lid.

Bestuur: Door herbenoeming van den heer Zietsma bleef het bestuur ongewijzigd.

Commissies: De Redactie van Wendingen bleef onveranderd. De commissie v. onderzoek bestond uit de heeren P. Vorkink, D. Roosenburg en J. B. van Loghem. De Redactie commissie voor Architectura bestond uit de heeren C. J. Blaauw, W. Kromhout, J. L. M. Lauweriks, J. Luthmann, J. F. Staal, H. C. Verkruysen en H. Th. Wijdeveld. In de Schoonheids-commissie van Amsterdam hadden zitting de heeren Boterenbrood, Eibink en Vorkink. In de schoonheidscommissie van Baarn had voor het Genootschap zitting de heer Wormser. In de Hoogere Schoonheidscommissie van Leeuwarden de heer Van Hoogstraten. In den Tentoonstellingsraad werd A. et A. vertegenwoordigd door de heeren: Blaauw, Eibink en Boeyinga.

Bijzondere functies: De heer J. F. Staal was secretaris der afgevaardigde leden, de heer D. Roosenburg tweede secretaris.

VERSLAG VAN DEN PENNINGMEESTER.

De inkomsten en uitgaven geven dit jaar geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen. De inning van de contributies ging vrijwel geregeld, alhoewel tegen enkele wanbetalers dwangmaatregelen moesten genomen worden.

De uitgaven overtroffen de inkomsten met ƒ 352.52.

Een zuinig beheer is daarom ook dit jaar noodzakelijk, en bijzondere uitgaven zijn dan ook niet mogelijk. De penningmeester P. VORKINK.

BALANS DER VENNOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA OP 31 DECEMBER 1925.

BEZITTINGEN.

Folio	REKENINGEN	Bedragen
211	Kas	ƒ 474.83
217	Kas vereeniging	„ 35.31
231	Maandblad Wendingen: voorschot uitgever	„ 1200.—
233	Contributies: nog te innen	„ 300.—
237	Girorekeningen	„ 5041.77
241	Jubileum v. Walen: nog te innen	„ 10.—
		ƒ 7061.91

SCHULDEN.

Folio	REKENINGEN	Bedragen
239	Leening 1917	ƒ 725.—
219	Drukwerken: nog verschuldigd	„ 13.85
227	Weekblad: nog verschuldigd	„ 371.35
231	Maandblad Wendingen: nog verschuldigd	„ 4550.—
233	Contributies: geïnd van 1926	„ 35.—
241	Jubileum v. Walen: nog verschuldigde kosten	„ 650.—
243	Crediteuren	„ 41.10
235	Winst en Verlies: saldo winst 1924 ƒ 1671.64 verlies 1925 „ 352.53	„ 1319.11
		ƒ 7061.91

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES: H. C. VERKRUYSEN SPAARNELAAN 40 HAARLEM TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
15 MEI 1926 No 20

WINST- EN VERLIESREKENING DER VENNOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA OP 31 DECEMBER 1925.

VERLIES.			WINST.		
Folio	REKENINGEN	Bedragen	Folio	REKENINGEN	Bedragen
199	Bestuursonkosten	f 147.16	213	Interest	f 86.12
209	Lezingen	„ 111.70	233	Contributies	„ 13946.67
215	Onkosten	„ 1191.13	235	Winst en Verlies: saldo verlies	„ 352.53
219	Drukwerken	„ 26.61			
223	Subsidies en Contributies	„ 75.10			
225	Salarissen	„ 2560.—			
227	Weekblad	„ 3443.24			
231	Maandblad Wendingen	„ 6816.19			
241	Jubileum v. Walen	„ 14.18			
		f 14385.32			f 14385.32

GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

Begrooting voor het Vereenigingsjaar 1926.

ONTVANGSTEN		UITGAVEN	
Contributies	f 13250.—	Maandblad Wendingen	f 3654.—
Rente	„ 50.—	Weekblad	„ 2000.—
		Redactie Wendingen	„ 1600.—
		„ Weekblad	„ 1100.—
		Bodenloon	„ 1560.—
		Verzekeringen	„ 225.—
		Bestuursonkosten	„ 250.—
		Druk- en typewerk	„ 200.—
		Subsidies	„ 75.—
		Voordrachten	„ 120.—
		Telefoon	„ 142.—
		Kantoor- en zaalhuur	„ 400.—
		Administratie	„ 1800.—
		Diverse onvoorziene uitgaven	„ 174.—
Totaal	f 13300.—	Totaal	f 13300.—

JAARVERSLAG OVER 1925 VAN DEN REDACTEUR VAN ARCHITECTURA.

Het schrijven van een jaarverslag is een eigenaardige arbeid, wanneer het een aangelegenheid betreft, die allen, voor wie het verslag geschreven wordt, zelf hebben medegeleefd, zij het dan ook iets minder van nabij dan de redacteur, die het overzicht opstelt. In zooverre zou deze dan nog wel een en ander van achter de schermen kunnen vertellen, b.v. over zijn feestelijke stemming op sommige plakavondjes wanneer de laatste post geen stellig verwachte kopy of proef meer gebracht had, terwijl er nog drie pagina's kopy te kort waren en over een groot uur de laatste buslichting zou plaats hebben, die de opmaak voor het nummer moest meenemen, of, wanneer hij het heele nummer netjes in elkaar had geplakt, en foto's en artikelen sloten precies op de 8 pagina's en er kwam plotseling een briefkaart of telefoon met dringend verzoek nog een mededeeling van een halve pagina in te voegen of die of die foto, die natuurlijk juist achteraan stond, toch vooral voorop te zetten. Geen enkele moeilijkheid heeft echter meer dan zeer tijdelijke ontstemming gewekt, behalve die eene: kopygebrek, omdat hieruit gebrek aan werkelijke belangstelling voor het blad zou kunnen worden afgeleid. Behalve enkele nijpende momenten, die door voorhanden stof in voorraad van den redacteur overwonnen werden, kon echter een groeiende belangstelling van de leden voor het blad geconstateerd wor-

den. Wat misschien nog niet voldoende tot uiting kwam is, dat Architectura het orgaan *van* en niet alleen vóór de leden is, waarin zij hunne gedachten kunnen uiten en hun werk kunnen publiceeren. Vooral wat betreft deze laatste uitingswijze is van Architectura nog te weinig gebruik gemaakt.

Het jaarverslag bracht den redacteur er toe den jaargang nog eens door te bladeren en zoo allerlei te zien bijwijze van terugblik. Allereerst dient vermeld, dat de redactiecommissie, bestaande uit de Heeren C. J. Blaauw, W. Kromhout, J. L. M. Lütmann, J. F. Staal, H. Th. Wijdeveld en H. C. Verkruysen, geregeld wekelijks vergaderde, aanvankelijk beurtelings te Amsterdam en te Haarlem, later steeds in Amsterdam. Ongeveer de eerste helft van den jaargang 1925 werd door den Heer Blaauw en ondergeteekende tezamen verzorgd, de laatste helft alleen door ondergeteekende. Het omslag van het blad werd gedrukt naar ontwerp van den Heer Wijdeveld. Het blad werd in 1925 uitgegeven door de uitgeverij Mees te Santpoort; de cliché's werden gemaakt in de clichéfabriek Union te Amsterdam; gedrukt werd bij de Firma Ipenbuur & van Seldam te Amsterdam.

N. J. VAN DE VECHT. OPDRACHT IN HET SCHÄFERALBUM IN ZWART EN GOUD OP PERKAMENT.

Eerst aan het einde van den jaargang kan overwogen worden of aan de bedoeling in het 1e nummer uiteengezet, is voldaan.

Bij het doorzien van de 52 nummers kan wel gezegd worden, dat het verlangen naar kruising van gedachten daar genoemd te verwerkelijken, tot uiting is gekomen. Toch had de redacteur, vooral in verband met het zoo vaak geuite verlangen naar grootere mogelijkheid van gedachtenwisseling, het in veel ruimere mate inzenden van persoonlijke inzichten verwacht.

Naast den arbeid der vaste medewerkers zijn wel verscheidene artikelen of foto's van arbeid van leden, verschenen, maar zooals gezegd, niet voldoende om een eenigszins volledig beeld te geven van hetgeen door de leden werd gewrocht en gewild.

Geregeld werden verder voor publicatie in aanmerking komende prijsvragen vermeld en mededeelingen van de Perm. Prijsvraag-Commissie opgenomen. Mededeelingen en verslagen van de V.A.N.K. en andere vereenigingen, die hiervoor in aanmerking kwamen werden geplaatst.

Een jubileumnummer van 16 pagina's druk werd gegeven bij gelegenheid van het 650-jarig bestaan van de Stad Amsterdam.
De Heer Wijdeveld werd bereid gevonden voor dit nummer een ander omslag te teekenen
Tegen het einde van den jaargang doemden moeilijkheden op, doordat de firma Mees het blad voor den jaargang 1926 niet wenschte te blijven uitgeven. Gelukkig zijn de hierdoor ontstane bezwaren overwonnen en is het blad zooals bekend in vergroote uitgave voortgezet door de N.V. Drukkerij Ten Hagen te 's-Gravenhage.
Bij dezen nieuwen en grooteren omvang lijkt de jaargang 1925 klein en schijnt alweer in het verleden terug te wijken. Wij leven snel en zien vooruit. De redacteur, die in gedachte 1925 reeds ver achter zich voelt en geheel bij 1926 en de nieuwe groei in ons blad verwijlt, wil niet eindigen zonder hartelijk dank te brengen aan allen, redactie, leden en niet-leden medewerkers, die hebben bijgedragen aan het doen worden van den jaargang 1925 van Architectura.

Voor de redactie-commissie,
H. C. VERKRUYSEN.

NOTULEN DER LEDENVERGADERING GEHOUDEN OP VRIJDAG 5 FEBR. 1926.

De voorzitter opent de vergadering en geeft het woord aan den heer van Loghem. Spreker zet uiteen, dat het niet de bedoeling van de commissie Boeynga, Bruin, van Loghem is geweest opvattingen te poneeren, die niet de belangstelling van de vereeniging hebben. Nu inderdaad gebleken is, dat die belangstelling er niet is meent de commissie haar mandaat ter beschikking te moeten stellen in de hoop, dat er toch iets van haar ideeën zal blijven leven, want, wel is gebleken, dat er iets noodig was, al moet dan erkend worden dat het de commissie niet gelukt is den juisten toon te treffen. Tot op zekere hoogte ontwaardt spreker een verhoogde activiteit zoodat er zeker niet geheel onvruchtbaar werk verricht werd.
De voorzitter dankt de Commissie namens het Bestuur voor haar arbeid. Spreker geeft in overweging haar actie in een andere richting voort te zetten: het zou jammer zijn wanneer de beweging dood liep. Uit den geheelen opzet blijkt dan toch een verheugende belangstelling in de aangelegenheden van het Genootschap.
De heer Bruin geeft als nadere toelichting, dat de commissie haar voorstellen in hun geheel terug neemt. Ze is niet bereid tot een compromis en laat een verdere regeling gaarne over aan het Bestuur. De leden der commissie individueel laten de hoofdgedachte niet los en hopen daar in gunstiger tijden op terug te komen.
De voorzitter acht dit een zeer aannemelijk standpunt, dat, voor zoover daarin sprake is van het Bestuur zeker alle belangstelling verdient. Hieraan kan toegevoegd worden, dat in het Bestuur reeds verschillende reorganisatie-mogelijkheden zijn overwogen.
De voorzitter doet mededeeling over de bezwaren die het inrichten van een tentoonstelling van het werk der afgevaardigde leden te Rotterdam meebrengt. De vergadering spreekt zich uit voor het houden der tentoonstelling te Amsterdam.
Bij de rondvraag wisselen de heeren Eibink en Vorkink van gedachten over de waarde van een tentoonstelling ook voor het vinden van materiaal voor het Weekblad. Verschillende sprekers brengen hulde aan den heer Verkruysen. De heer Bruin oefent critiek uit op het uiterlijk van het blad. De voorzitter meent, dat er te eeniger tijd een vorm te vinden zal zijn, waarbij de zakelijke belangen van den uitgever samen zullen kunnen gaan met een beter verzorgd uiterlijk van het blad. Met klem dringt spreker aan op meerdere medewerking van de leden waardoor het blad toch veelzijdiger kan worden.
De heeren Eibink, Krop en van Hardeveld worden in de verificatie-commissie benoemd.
De nieuw aangenomen leden worden geïnstalleerd: de heeren Hellingman en Hoenders tot lid aangenomen.

De voorzitter wenscht de heer van Loghem geluk met zijn grootsche opdracht van de Russische Regeering.
Volgt sluiting.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNST

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Er is voor ons aan het begrip „nieuwe beweging" een laffe bijsmaak. Wij hebben er al zoo veel beleefd, waaraan ten slotte niets gewichtig bleek dan de bewoordingen, waarmede ze werden aangekondigd, dat wij het opzetten van zulke dingen bijna als kinderwerk gaan beschouwen. Iets voortreffelijks te beproeven in ouden trant lijkt ons van meer ernst te getuigen. Vergeten wij echter voor een oogenblik de jonge lieden met slappe hoeden en zeer verzorgde of zeer verwaarloosde kleeren, de gelokte eerzuchtigen met hun damesvolgelingen, dan erkennen wij niet alleen de onmisbaarheid van zulke pogingen, maar ook haar beteekenis als verschijnsel. Er moet een plooi in de menschelijke natuur liggen, die hun psychologisch type bepaalt, en die ook structureel tot uitdrukking te brengen is hetgeen ik bij dezen beproef.
Nieuwe bewegingen vereischen publiek. Ze moeten, als ze ernstig zijn, uitdrukking geven aan een sluimerende behoefte. Hoe grooter de kring, die bij de zaak geïnteresseerd is, des te grooter ook de kans, dat ze ontstaan en als beweging de aandacht trekken. Daarom was de klassieke Oudheid, met hare aristokratische kultuur, er geen goede voedingsbodem voor. Tijdens Griekenlands hoogsten bloei, in de zesde en vijfde eeuw vóór onze jaartelling, hooren wij wel van filosofenscholen, maar nog niet van filosofische bewegingen. Alleen de Orfische secte trad toen als zoodanig naar voren, maar dat was dan ook een religieuze beweging van een zeer bijzonder karakter. Zij hield zich streng binnen de vormen van het ritueele leven. Eerst sedert de vierde eeuw, toen de kultuur der oude polis begon te wankelen, hooren wij van echte bewegingen. Allereerst trad de Cynische als zoodanig op. Wel waren hare vertegenwoordigers enkelen, doch hare beteekenis ligt niet in die personen zelf, doch in de stemming, waarin vele geesten door hen gebracht werden. Dat blijkt al dadelijk uit hare behoefte, haar gezindheid door uiterlijke middelen te doen opvallen. Hadden hun geestelijke voorloopers, de „Spartanenvrienden", zich vergenoegd met een ruwen stok en een grove mantel, de Cynici kleedden en gedroegen zich zoo armoedig en vuil mogelijk. Dat was geen armoede om haar zelfswil.
De Cynicus huldigde de „onbewogenheid" (ataraxie), het door leed noch vreugd, en dus ook door geen behoeften gestoorde evenwicht des gemoeds. Zeer ver staat dat van het latere monniksideaal. Hier geen sprake van zondigheid van het aardsche of vrees voor het zinnelijke op zich zelf. De Cynicus had soms een vrouw, en kon die hebben, waar de Grieksche huwelijksopvatting zoo weinig gemoedelijk was, dat de trouwende, neen, hij die een vrouw „nam", daarom nog in geen gevoelsbanden verstrikt behoefde te raken. Bovendien kon men haar desgewenscht ieder oogenblik weer kwijt. De onbewogenheid, toch niet volledig door te voeren, werd door berouw over pekelzonden niet bedreigd. Het kwam op den toestand van het oogenblik aan, niet op geweten.
Wij kunnen deze geesteshouding schematiseeren als een halve cirkel, het uiterlijk vertoon, met de ataraxie als uitstralend middelpunt. Een halve cirkel, want wij weten thans, wat men toen niet wist, dat de persoonlijkheid door den geheimzinnigen band van het onbewuste met de natuur verbonden is: als gesloten ciriel is zij dus niet voorstelbaar. Ik herhaal, wat ik onlangs zeide: ik ken aan zulke schema's geen zelfstandige waarde toe; het zijn verduidelijkingen tot huiselijk gebruik, evenals sommige curven uit de statistiek. Ze dwingen ons, de zaak van vele kanten te bekijken. Zoo dringt zich hier de vraag op: is de ataraxie het zuivere middelpunt van het geheel! En wij herinneren ons: neen, zij is onverstaanbaar zonder haar

Sokratische afkomst, die zij ook nimmer ontkende. Sokrates had geleerd, dat deugd en voordeel hetzelfde zijn, dat het goede en het welbegrepen aangename samenvallen. Wij zullen in plaats van ons middelpunt dus de eene zijde van een rechthoek dienen te nemen. Deze stelt voor de Sokratische leer, met haar beide zijden: de matigheid en zelfbeheersching in het praktische leven, en de afstooting van al hetgeen de gemoedrust bedreigt. Deze laatste zijde is de cynische achtermuur waartegen de galerij der ataraxie gebouwd is, met als halve cirkel daarvoor het hekwerk van het uiterlijk vertoon.

Nemen wij nu, om goed historische redenen, een grooten sprong naar de latere middeleeuwen, de 12e, 13e en 14e eeuw, dan treffen wij daar, vooral in de Rijnstreken en de zuidelijke Nederlanden en omgeving, een andere groote en echte beweging, die onder velerlei vorm velerlei namen draagt, doch zich zeer goed laat samenvatten onder den naam Begarden. Het is geen filosofenleer, die haar gewekt heeft: revolutionair protest tegen de kerk, met haar dubbele moraal voor armen en rijken, is er de voedingsbodem van. Men trekt de conclusie, dat de Kerk de draagster van het Evangelie niet zijn kan, en kiest zich eigen, meer apostolisch geachte levensvorm. De eene secte verwerpt het Oude Testament, een andere tevens de brieven van Paulus; men onthoudt zich van vleesch, vermijdt het huwelijk of vormt kleine huishoudens van een tiental vakgenooten, die hun overvloed aan de armen geven. De grondgedachte is steeds dezelfde, de leerstellingen verschillend.

Hier krijgen wij een andere teekening. Geen gezichtspunt, dat een algemeen perspectief opent — zooals straks de in alle opzichten doorgevoerde levensleer der Cynici — maar eene bij allerlei gelegenheden gewekte indruk: „die Kerk deugt niet", en daaruit een enkele conclusie: „ze is de ware niet", aanleiding gevend tot een onbepaalde *vatbaarheid* voor allerlei opvattingen in de détailpraktijk des levens. De basis is breed, de conclusie enkelpuntig, de consequenties betrekkelijk willekeurig, zich richtend naar ieders geaardheid. Structureel uitgedrukt: geen afsluitend hek, maar een groot aantal toegangen naar één platform, vanwaar breede trappen weder naar een wijde ruimte voeren.

Nu is het best mogelijk, dat sommigen het nut van zulke schema's nog altijd niet inzien. Maar wie ervaring heeft van het gepraat over kultuurverschijnselen uit alle oorden der schepping, klakkeloos vereenzelvigd omdat ze onder één begrip, bijvoorbeeld „beweging" zijn saam te vatten, die voelt onze methode blijde als een zeef, waar direct al een hoop leeghoofdige babbelaars in hangen blijft. En wanneer daarbij menig — overigens geleerde — of niet zoo erg geleerde — vakprofessor in het spoelwater terecht, welnu dan zal hij er nog altijd een beetje verfrischt uit op kunnen krabbelen.

Men kan de beide gegeven schema's misschien varieeren, doch altijd moet dit onderscheid er in blijven: het eerste divergeerend, het tweede convergeerend. De Cynische idee komt van een enkel inzicht (dat al zijn diepte aan Sokrates te danken had) tot een algemeene levenspraktijk; de Begarden komen van velerlei indrukken tot één conclusie waaruit de meest verschillende consequenties getrokken kunnen, doch niet behoeven te worden. Psychologisch is dat onderscheid belangrijk. Het convergeerend type heeft, door zijn oorsprong, iets zuivers, en dwingt niet zoo tot bepaalde consequenties. Het divergeerende past goed bij den beruchten homo uxius libri, den man die in één boek alle wijsheid bezit. Wie denkt hierbij niet aanstonds aan Leidsche wijsheid?

Sociale bewegingen zijn uitteraard meest convergeerend, maar sterk onderhevig aan de gevaren, die systemen eigen. Van het platform, waar alle poorten heenleiden, moet men tenslotte de breede trappen weer af, min of meer in de roes van het zooeven genoten perspectief. En dan loopt men wel eens verkeerd, of vergeet zijn voeten goed neer te zetten. Zoo verging het m. i. het moderne communisme. Voortgekomen uit de socialistische idee, met hare ontzaggelijke diepte, die toch al licht duizelig maakt, wil de communist regelrecht los op het mooie panorama in de

verte. Daarom lijkt mij Odyssens' stuurman Elpenor, die, uit zijn slaapje op het dak opgeschrikt, de trap vergat en zijn nek brak, de ware schutspatroon van het communisme.

De moderne slappehoedenbewegingen zijn veelal divergeerend, eenzijdig, gewild. Nog vaker echter behooren ze tot de linéaire varieteit van dat type. Bijvoorbeeld: „de wereld ziet er uit als een doek met vlekken"; welnu, dan schilderen ze zoo. Of: „de dieren zijn onze collega's"; welnu, ze eten dan ook deze collega's niet meer op. Kunstrichtingen kunnen deze engheid moeielijk vermijden, daar hare toepassing nu eenmaal tot de kunst beperkt blijft. Men onderschatte evenwel niet den verengerden invloed, die ze op de algemeene geestesgesteldheid van hun dragers uitoefenen. Ideëen zijn óók bagage, die meegedragen moet worden, en een plaats inneemt, die soms voor noodiger dingen beter besteed was. En wie aan één kant overbelast is, groeit scheef.

DE HAAGSCHE RAADHUISBOUW.

Waar men de Haagsche stadhuiskwestie geen blijspel kan noemen en evenmin tot heden toe een treurspel, kan men nog het beste spreken van „een voorspel vol verwarring".

Met welk een inderdaad onbeschrijfelijke verwarring deze kwestie gepaard gaat, dat wordt nog eens goed duidelijk bij lezing in *Het Vaderland* van een kort résumé van dit voorspel, hetwelk tot tientallen van jaren terugloopt. Men wordt getroffen door een absolute afwezigheid van een groote lijn, van een vaste hand die op een bepaald doel afstuurt.

We denken in dit verband aan een mannetjesputter als burgemeester Zimmerman, die met zijn lijfspreuk „Rotterdam woonstad!" met zoo vaste hand leiding gaf in de totstandkoming van zijn Raadhuis. Erkend dient te worden dat in Rotterdam de omstandigheden gunstiger waren.

Het eindresultaat valt daarom niet minder te betreuren.

Maar eveneens is het te betreuren dat hier in Den Haag een kostbaren tijd van voorbereiding verloren is gegaan met een heen-en-weer-gelooptusschen Alexanderveld en Spuiterrein, van Spuiterrein naar Oranjekazerne-terrein, vice versa.

Door het voorstel van B. en W. om, niettegenstaande het tot tweemaal toe genomen raadsbesluit tot bouw aan het Spui, aan Dr. Berlage en Ir. Limburg de bekende opdracht te geven, is het vraagstuk thans wederom acuut geworden.

Een beoordeeling van de tactiek hier door B. en W. gevolgd, valt buiten dit terrein, evenals de vraag of de motiveering van hun eenigszins verrassend voorstel zwakke punten heeft.

Voldoening geeft het in ieder geval dat zij aan deze kwestie het belang toekennen wat haar ongetwijfeld toekomt en voor het verkrijgen van de beste oplossing niet schroomen om nog eens op eenmaal genomen besluiten terug te keeren als dit hun gewenscht voorkomt.

De stichting van een Raadhuis is voor een groote gemeente een evenement 't welk eenmaal in de zooveel eeuwen voorkomt.

Waar hier niet alleen aan practische behoeften moet worden voldaan maar ook wel degelijk groote ideële belangen op het spel staan, zou het zeker voldoening schenken indien in het huidige stadium nog geen beslissing werd genomen.

Het Spuiplan toch, 't welk het dichtst bij een verwezenlijking staat, kan lang geen onverdeelde instemming oogsten. Bemerkingswaard in dit verband is dat zoowel Dr. Kalf en Jan Wils als Mr. Drooglever-Fortuyn en Ir. Buys in hun studies van Stadhuisbouw aan het Spui, tot plannen komen die veel verder gaan dan den bouw van een raadhuis zonder meer en dus veel verder dan de strekking van het destijds genomen Raadsbesluit. Beide combinaties kunnen zich in een dergelijk stadsdeel niet anders een raadhuis denken dan gecombineerd met zeer ingrijpende wijzigingen betreffende de stadskern.

Mr. Drooglever Fortuyn—Ir. Buys denken aan niet minder dan de stichting van een „cultureel centrum" en ook in het Plan Dr. Kalf—Jan Wils is de stichting van groote openbare gebouwen in de omgeving van het nieuwe raadhuis opgenomen. Evenwel, men stampt hier in Holland zoo maar niet kunstmatig een geheel nieuw cemtrum uit den grond. De vraag is of het betreffende stadsdeel door zijn ligging voorbestemd is om tot iets dergelijks uit te groeien.
Iemand die met onbevangen blik de kaart van Den Haag met omgeving bekijkt zal moeilijk kunnen beamen dat het Spuiterrein de plaats is waar in de toekomst het hart van Den Haag zal gaan kloppen.
Waar momenteel het hart van Den Haag klopt en wel zal blijven kloppen, dat is de Groenmarkt en omgeving. Gaarne zouden we deze omgeving uitstrekken tot Buitenhof en Hofvijver, maar . . . . .
In ieder geval is de Groenmarkt met omgeving een natuurlijk centrum omdat het een knooppunt is van verkeerswegen.
Maar dit knooppunt is een samenstel van nauwe straten en steegjes van volstrekt onvoldoende capaciteit.
Dit zal natuurlijk in de toekomst nog verergeren.
Bovendien is dit centrum uit architectonisch oogpunt, op enkele plaatselijke uitzonderingen na, zoo goed als van onwaarde.
Het is dan ook daar op dat brandpunt dat Den Haag staat voor stedenbouwkundige problemen van een vitaler en directer belang dan die welke het Spuiplan impliceert.
Wij kunnen dan ook niet anders dan toejuichen dat B. en W. in hun voorstel dit centrum ook in het geding betrekken en dat ze bekwame kunstenaars aan het werk willen zetten om mogelijkheden ook daar te onderzoeken, alvorens een definitieve beslissing in dit voor Den Haag zoo belangrijke vraagstuk te nemen. J. L.

FRAGMENTEN.

1. Recept voor de geheele architectuur en technische nijverheid.
Men neme: 1 deel Le Cortrosier
1 „ Ford
1 „ Lissitzky en
1 spoortje Poiret.
Laat dit 25 jaar op het heete vuur der maatschappij staan.
2. Men zegt vaak: In dezen tijd is de traditie te loor gegaan.
Zou het echter niet beter zijn te zeggen, dat sedert men de tradities van vroeger jaren zoo nauwkeurig naar den vorm heeft leeren herkennen en rubriceeren, men het vermogen verloren heeft de levende traditie van dezen tijd waar te nemen?
3. In de middeleeuwen schilderde men tafereelen op de wanden en vensters, plaatste men beelden aan en op de bouwwerken, om het analphabete publiek de bestemming van het gebouw of allerhande dingen, die het voor zijn dagelijksch leven noodig had te weten, duidelijk te maken, of wel om de nog minder belezen booze geesten aan het schrikken te maken.
Tegenwoordig schildert men groote reclames op de gebouwen of laat men 's avonds heftige lichtreclames op en aan de bouwwerken branden en draaien.
De booze geesten zijn zoo onnoozel niet meer als in vroeger tijden. Het publiek kan schrijven en lezen. De zaken waarom het gaat zijn veranderd, de middelen eveneens, maar de bedoelingen zijn hetzelfde gebleven.
Affiches, reclame-toestellen, vlak en plastisch in alle mogelijke vormen, lichtreclames, zijn de hedendaagsche „decoratieve" schilderkunst en „sculptuur", en laten voor de andere, de oudere *geen plaats meer;* indien misschien nog aan de architectuur dan toch niet in onzen geest.
4. Onder volkomen „onartistieke" menschen van een vorig geslacht leeft nog de traditie van groote ramen. De architecten en al hun verwanten, hebben de laatste

kwarteeuw, kleine ramen, ramen met een sterke onderverdeeling, lage breede ramen met een groot stuk wand tusschen kozijn en plafond gepropageerd. Natuurlijk krijgt men daardoor een sterker tegenstelling van licht en donker in de kamer; men heeft zonder meer het uitzicht in een sterke omlijsting en men onderbreekt niet zoo de geslotenheid der wanden. Maar de eerste twee effecten zijn schilderachtigheden en het laatste is een aesthetische vooropgesteldheid, die zich zelf overleefd heeft.
Die onartistieke menschen hadden zoo bitter gelijk.
Maakt hooge breede ramen, opdat gij zooveel licht beschikbaar hebt, dat gij het naar behoefte temperen kunt. Ziet daar komen de twee, drie lagen gordijnen van onze grootouders weer, maar thans niet door verdroogde stoffeerders gedrapeerd maar door architecten geconstrueerd.
Maakt in de kamers geen belichting maar verlichting. Niemand vraagt licht en schaduw; alléén maar licht, de schaduw komt van zelf wel.
Alle pogingen om de architectuur gesloten te houden, zijn in dezen economischen tijd te vergeefsch; maakt haar daarom maar open. Het hunkeren naar muuroppervlakte is hysterie.
Verdeelt de ramen voor zoover de eischen van bewegelijkheid en de technische constructie dit voorschrijven; die verdeeling is zoo belangrijk niet en wordt van zelf wel goed.
Weg met het interessante raam, maar leve het licht, waarin de interessante wereld tot haar recht kan komen!
5. De geheele architectuur is zoo verpersoonlijkt, dat een onpersoonlijke wijze van bouwen weer persoonlijk wordt.
6. Waar „massakunst" begint, is het einde van de „ruimtekunst".
7. Maakt allen voor elk gelijk probleem, een gelijke oplossing, tenzij een betere!
8. Algemeene instructie voor een bouwkundig teekenaar.
Maakt alles: dun, glad, recht, rechthoekig, gelijk, overal waar de functie en constructie niet uitdrukkelijk het tegendeel gebiedt en
maakt geen details behalve de technisch noodige.
Indien zoo het werk niet goed wordt, ligt het aan het ontwerp van den architect. Als nu de architecten maar willen.
9. Nauwelijks hebben de architecten de architectuur ontdaan van de schijnvertooning van klassieke en andere overbodige gevelcamouflage of diezelfde menschen camoufleeren den stedebouw met architectuur-vormen-dwaasheden.
10. De vierkante mode is toch zoo gemakkelijk. Men trekt maar horizontale en vertikale lijnen net zoo lang tot men klaar is, er blijven nooit stukken over waar men niets mee weet aan te vangen, zooals vroeger toen men nog met bogen werkte. Een boog in een rechthoek, of een cirkel in een vierkant veroorzaakte altijd een lastige, ornamentale puzzle. Nu komen die rare segmenten of moeilijke punten niet meer voor.
De vierkante mode is toch zoo gemakkelijk.
Horizontale lijnen zijn toch nog altijd het courantste. Dat komt door het moderne snelverkeer en door de horizontale teekenhaak.
Den laatsten tijd experimenteert men tusschen de horizontale en waterpaslijnen ook weer met cirkels. Die maken de zaak weer ingewikkelder; maar men mag toch niet nalaten ook aan het mechanisme en het constructivisme mee te doen.
11. De „onartistieke" dameskleeding-industrie is met haar rigoureuse voorschriften in zake stoffen, kleuren en dessins veel verder dan de „artistieke" meubelstoffenindustrie. Door een moedwillige beperking gedurende een seizoen van hare productie tot enkele kleuren, tot een paar stoffen en tot één of twee dessin-soorten, een beperking, die de grondslag is tot de positieve creatieve kracht der mode, is het voortbrengen van complete series, voorzien in alle mogelijke bijzondere gevallen veel gemakkelijker uit te voeren.
Binnenhuis-architecten zullen eens moeten overwegen, hoe het goede, dat er in

deze keuzebeperking der mode-industrie zit, in de stoffeerings-industrie zou zijn over te nemen.
12. Elke geometrische vorm kan zoowel vormbewustheid als vormonnoozelheid zijn, zoowel doelbeheersching als doelloosheid.
13. De komende architectuur zal wel weer een bekrompenheid hebben, die het aan kunsthistorici zal mogelijk maken een nieuwen „stijl", een „mode„ of een „isme" te ontdekken.
14. Bouwmaterialen zijn hulpmiddelen. Dat is niets nieuws.
In de techniek gebruikt men natuurlijk altijd zoo weinig mogelijk van deze hulpmiddelen.
Maar in de architectuur? Maakt men daar alles zoo dun mogelijk? Is architectuur integendeel niet vaak een steenen orgie? Zwelgen architecten niet graag in bonken hout?
O, wellust van de materialen-overdaad.
Toch wie de charme van het lijn-ijle en van het vlak-dunne ooit gevoeld heeft, weet de verfijnde lust van de bijna alleen in lijnen en vlakken verwerkelijkte gedachte, en ziet het materiaalgeschrok als een grove perversie. — — —
Kunstfilosofen zien natuurlijk weer analogie tusschen deze opvatting en de heerschende platte dunne damesmode. Natuurlijk.
Arme filosofen, die overal analogieën zien spoken; arme geobsedeerden!
15. Wij zijn „aesthetisch" zoo verworden, dat, als wij vergrootingen van sneeuwkristallen zien, wij gaan denken aan ornament.
16. Als men niet weet hoe dik men iets maken moet, wijst dit er op, dat men het heel dun moet maken.
17. Wij zijn gewoon de negentiende eeuw te verguizen.
Wij zijn gewoon haar te veroordeelen, omdat de kunsttradities verloren gingen onder den druk van burgerlijk-individueele en mercantiel-industrieele invloeden.
Natuurlijk is er veel moois verloren geraakt, maar tot nu toe zijn wij „kunstenaars" blind geweest voor het nieuwe groote en mooie dat de negentiende eeuw bracht of mogelijk maakte.
Het zal een heel werk zijn ons oordeel over deze eeuw te zuiveren van vooringenomenheden. Als wij alleen reeds denken, dat de aesthetici der laatste dertig jaren de opleving laten beginnen met Cuypers en op hem de heele „moderne" kunst opbouwen en als wij dan in aanmerking nemen, dat Cuypers met zijn Gothische en Renaissance idealen niets te maken had met wat de 19e eeuw op het gebied der nieuwe industrieën en zich uitbreidende wereldorganisaties bezig was voort te brengen of voor te bereiden dan wordt het ons duidelijk, dat wij onze negatieve beschouwingen over dien geheel verkeerd begrepen tijd niet meer kunnen vertrouwen.
Zeker is het gedweep van kunstenaars en aesthetici met de wonderen der 20e eeuw overdreven en veelal ijdel, evenals de zwartgalligheden der pessimisten eenzijdig zijn, maar het groote nieuws of laat ons bescheidener zijn, de groote beloften dezer eeuw is niet denkbaar zonder de donkere geheimen der vorige.
Herziening van onze beschouwingen over deze vorige eeuw, ziedaar een nieuwe opdracht voor kunst-en cultuurhistorie zoodra wij twintigste-eeuwers steriel genoeg zijn voor dergelijk werk.
18. Indien men in een bouwwerk iets wil uitdrukken, bekent men daarmee het werk zelf niet goed te kunnen maken en zijn toevlucht te moeten zoeken in iets anders om het „belangrijk" te maken.
19. Van vroeger tijden kennen wij niet veel meer „kunstismes" dan klassicisme en romantisme, van de laatste vijf en twintig jaren kennen wij er wel een paar dozijn.
O, de armoede van die „ismes"!
Uitgevonden door de kunstrubriceerders en aanvankelijk wellicht door de heeren artisten aanvaard om deze stumperds welwillend voor den gek te houden zijn die

„ismes" zoo langzamerhand geworden tot de leege leuzen, achter welker gefingeerden massa-aanhang de kunstenaars hun armelijk individu trachten te verschuilen en welken aanhang ze tevens gebruiken om den buitenstaander te overdonderen.
20. Den laatsten tijd is onder de aesthetici, die met hun tijd willen meegaan, de term „machine" zeer in zwang gekomen. Een huis is een woonmachine of zoo men wil een stamachine, een stoel is een zitmachine, een ledikant een slaapmachine.
Nu is er tegen dezen term geen bezwaar, indien men bij het woord „machine" denkt aan de meedogenloos-eenvoudigste oplossing van het technisch probleem, dat elk ding den ontwerper in de eerste — maar niet in de laatste — plaats stelt; want gelijk de eenvoudigheid en meedoogenloosheid eerste grondslag zijn van de technische welgeslaagdheid en ten slotte ... van de schoonheid der machine, zoo zullen deze beginselen dit ook kunnen zijn voor al die takken der menschelijke voortbrenging, die in het algemeen niet tot de machines worden gerekend.
Maar... meestal zijn machines, op grond van de gecompliceerde technische opgave, ingewikkelde, den leek verbluffende voorwerpen met draaiende raderen, excentrieken, hefboomen, enzoovoort en wanneer men het begrip „machine" gaat verbinden met zulke eenvoudige zaken als huizen en meubels, dan is het gevaar groot, dat men daar meteen maar met die verbluffende ingewikkeldheid der gewone machines de meest alledaagsche voorwerpen tot krankzinnigheden maakt.
21. Natuurlijk is er verband tusschen het kunstwerk en den kunstenaar, innerlijk en uiterlijk, maar als men zoo'n behoefte heeft deze verbanden na te gaan en er over te filosofeeren, dan blijkt daaruit, dat men in het kunstwerk zelf als kunstwerk toch eigenlijk geen voldoening vinden kan.
En dan deugt de beschouwer zeker en vaak de beschouwer en het kunstwerk beide niet.
22. Het gaat er niet om, om den collega's, heelen en halven, altijd een paar slagen voor te zijn in de ontwikkeling der bouw... mode, maar om met alle vakgenooten samen te werken aan den vooruitgang en opbloei van de waarachtige bouw... kunst.
23. In den hedendaagschen stedebouw gaat men trachten de architectuur „mooi" te maken omdat — of juister dóórdat — men haar niet goed maken kan.
24. Zelfverloochening is ook de eerste architectendeugd.
25. Wilt rationeel en systematisch zijn, maar blijkt gevoelig en poëtisch.

D. d'A.

Het *Handelsblad* schreef onder het hoofd:

STARRE BEHOUDZUCHT.

Bij den bekenden Engelschen schilder Turner beklaagde zich eens een dame, dat zij nog nooit een zonsondergang zóó had gezien, als hij ze schilderde.
Zijn antwoord was: „Neen? Zoudt u niet graag willen, dat u een zonsondergang zoo zoudt kunnen zien?"
Wij vermoeden, dat menigeen er een lief ding voor over zou hebben, als hij de glorie van een zonsondergang zou kunnen beleven, zooals de schilder dien zag. Voor zeer velen van ons worden toch de sensaties, die wij onbewust ondergaan bij de aanschouwing van iets heel moois eerst verklaard door de wijze, waarop een plastisch kunstenaar ze vastlegt op het doek of in steen.
Die intuïtieve verovering van wat wezenlijk is, dat is het groote geheim van den kunstenaar. Het zijn niet alleen natuurwonderen die zij ons doen aanvaarden. Ook menschenwerk krijgt door de wijze, waarop het ons door intuïtief begrijpende reproduceerende kunstenaars wordt geboden plotseling soms voor ons een beteekenis, die het nooit nog had.
Reinhardt's voorstelling van het tweede deel van Goethe's Faust heeft aan velen, die meenden de schoonheid van dit werk geheel en ten volle te hebben gepeild, nieuwe perspectieven gegeven, goudstof doen ontdekken in den kiezel aan den

beekoever, kleuren losgemaakt uit het spectrum, dat voor den oppervlakkigen kijker een niet meer dan even genuanceerde grauwte was.
Wie dergelijke dingen ervaren heeft, zal als een modern kunstenaar hem een werk voorzet, dat hem sterk bevreemdt zich even aarzelend afvragen, of hem hier niet een geheim is ontdekt door een artistieke intuïtie, waaraan hij tot nu toe voorbij was gegaan, zonder begrip voor wat er sluimerde aan mogelijke schoonheid.
Kunst heeft ons eerst de vormen leeren zien, gelijkenissen doen bevroeden en eerst daarna doordringend tot het wezen besef gewekt voor hetgeen bij levende wezens den vorm en het uiterlijk bepaalde, de bezieling.
Nu is het mogelijk, dat de moderne kunstenaar, die ons even versteld doet staan bezig is ons op te voeden tot inzicht voor iets nog diepers in de dingen die hij verbeeldt, dat hij achter de kleuren van den hemel, waaronder de zon is verdwenen ons uitzichten opent naar een andere wereld die ons nu als onwezenlijk, als de droom van een door liefde krankzinnig geworden dichter aandoet.
Wij willen dan ook niet schelden op den kunstenaar, die de pijlers van de nieuwe brug voor de J. M. Coenenstraat versierde met granieten dekstukken, waarin onze nuchterheid behalve den kikkerkop weinig anders vermag te ontdekken dan golfjeskabbeling en ons liever afvragen, of wij ook hier ons weer vergissen en hier evenals bij de brug bij het Leidsche Boschje ons het alleressentiëelste van het begrip dier of meer specifiek „kikker" wordt medegedeeld, dat wij alleen nog maar niet zien, omdat ons gezichtsvermogen te beperkt is, te weinig geschoold, om te beseffen, wat de doorschouwende geest van den kunstenaar bevroedt en weet weer te geven.
Het rampzalige is alleen, dat de meesten van ons, als de kunstenaar ons de vraag zou stellen, die Turner deed aan de dame, zonder begrip voor zijn zonsondergangen, waarschijnlijk zouden antwoorden: neen mijnheer, wij zijn niet in 't minst verlangend de dingen zoo te zien, zooals gij ze ziet.
Zoover gaat ons gebrek aan begrip, dat wij zelfs niet verlangen uit onzen droom te worden geholpen. EGO.

De heer Hildo Krop schrijft naar aanleiding hiervan:

STARRE BEHOUDZUCHT OF ONNOZELHEID?

— De heer Ego schrijft. —
— Waarom zou hij niet?
— Waarom zou hij niet schrijven in 't *Handelsblad?*
— Waarom zou hij zich zelf niet eens wagen aan de kunst. Hij schrijft immers over alles 'n leesbaar artikel — bovendien is hij, wat je noemt vies bij. Kent hij niet hoopen kunstenaarsanecdoten? —
Hij begint dus in 't *Handelsblad* van 3 April j.l. met er een los te laten van Turner en 'n goeie ook, als inleiding voor zijn oordeel over 't werk van 'n beeldhouwer.
En 't is enig te zien, dat hij zoo de juiste anecdote plaatst; ten minste als je 't werk, waarover hij schrijft niet gezien hebt.
Heb je dat wel gezien, dan merk je direct dat deze vriendelijke heer schrijft over iets, waar hij niet alleen niets voor voelt, maar wat hij zelfs niet bekeken heeft.
Want als hij het bekeken had . . . . . of nee laat ik liever ook 'n anecdote vertellen.
Er was 'ns 'n kunstenaar, die zerken gemaakt had.
Toen kwam er 'n slaperig heer naar hem toe, die hem vroeg, waarom hij van 'n zerk 'n kikker maakte.
Toen zei de kunstenaar: maar meneer ik heb heelemaal geen kikker gemaakt; wat ik maakte was de kruising van 'n ezel met 'n levenskunstig journalist" —
Waarom juist 'n ezel met 'n levenskunstig journalist?
„Wel ik zag die twee toen ze elkaar vonden voor het boek, waaruit de ezel balkte, omdat ie voer tusschen de bladen vond — hun geesteshouding inspireerde mij."
Overigens wens ik U wel te rusten meneer Ego, want U bent die slaperige heer, dat zult U wel al in de gaten hebben — en de kunstenaar ben ik. HILDO KROP.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

HET KAN NIET SLECHTER!

Door W. J. Thieme & Co. te Zutphen is uitgegeven een omslag met „Ontwerpen voor Opschriften" ten dienste van Nijverheids- en Teekenscholen, Schilders, Teekenaars enz. Die heele bos „ontwerpen" is ontworpen, zoo maar, met z'n bloote handen, door R. Renssen, L^r N. O. eveneens te Zutphen. Waarom? Niet daarom! Maar omdat er „zoo dikwijls naar voorbeelden gevraagd wordt"!
Niet, dat er geen goede letterboeken zijn, o neen, daar niet van, maar weet je wat je juist in die wel aanwezige goede letterboeken zoo mist? In die letterboeken mis je zoo veelal de volledige opschriften waarbij versiering, die vaak gewenscht is, en letters, één geheel uitmaken.
Nu, dat „geheel" vindt men nu in dien omslag: die dus heel wat beter is dan de goede letterboeken; en „zoo uitgebreid" mogelijk, want, zoo als gezegd is, de map geldt niet alleen voor 't onderwijs aan Nijverheids-, Dag- en Avondscholen, o jeetje, lang niet, maar juist voor de practijk. Heerlijk! 't Schrift is dan ook „duidelijk leesbaar". Goddank! „Nu is het te begrijpen dat elke schilder niet alles zal overnemen en dat is te wenschen, want het werk moet tevens een aansporing worden om te trachten zelf ook eens iets te ontwerpen — dit gaat gewoonlijk eerst wanneer voldoende teekenonderwijs is genoten" en „zij die een Ambachtsschool of een Teekenschool hebben bezocht zullen dat met meer smaak kunnen doen dan zij die zulk een cursus niet hebben gevolgd". Dit laatste „smakelijke" versche eitje van Columbus is gelegd door 'n Directeur van een Ambachtsschool en Nijverheidsavondschool, ook alweer, te Zutphen. Enfin, je hebt nu eenmaal van die steden die altijd boffen.
Maar alle gekheid op 'n stokje, de omslag en wat er in zit is VREESELIJK om te zien, 't is van het begin tot het eind zoo ongelooflijk slecht, dat het niet slechter kan! 't Is ellendige beunhazerij. Mijnheer Renssen, om het nu maar kortweg te zeggen, GIJ KUNT HET NIET! Op zichzelf niet zóó erg, maar met het oog op de leerlingen die aan U overgeleverd worden, bepaald misdadig. Uw „ontwerpen" schreeuwen om 'n soort ontwerpverbod en Uw letters bewijzen ten duidelijkste dat die materie geheel en al boven Uw begrip gaat. U is lijdende, en in hevige mate, aan de Algemeene Ziekte, „gebrek aan eerbied". Denk eens even na, die 24 of 26 teekentjes, alleen maar streepjes en boogjes, die teekenachtige dingen die we letters noemen, zijn het materiaal waardoor het U mogelijk wordt, de Gewijde Geschiedenis te lezen en de Schoonheid der Dichtkunst tot Uw geestelijk voedsel te maken. En die zelfde lettertjes, die gij zoo gruwelijk mishandelt, maakten het de Geliefde mogelijk U te melden dat zij kwam.
En gij acht dat materiaal niet! Die letterteekens zijn niet van U, ze zijn van ons allen, en ze zijn een kostelijk bezit. Daarom moest ge beseffen, dat ge er maar niet mee doen moogt wat ge wilt, wat ge *misschien* wilt maar *zeker niet* kunt. Voelt ge U niet misdadig, dat gij als „LEERAAR" dergelijk bocht Uw leerlingen durft voor te zetten?
Begin nu tenminste het EN teeken goed te plaatsen en veeg daarna de heele regel maar weer weg.
Dit fraaie „geheel" is zeker voor de practijk he? Als ik het niet dacht. Maar ge zijt toch niet zóó onbescheiden, of vermoedelijk dacht ge, het kan altijd nog weer beter, en toen kwam dit, zoo ziet men alweer, dat de aanhouder het toch steeds wint,

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES: H. C. VERKRUYSEN SPAARNELAAN 40 HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30^E JAARGANG
22 MEI 1926 N° 21

wat maar heel goed is, anders hadden we de volgende „ontwerpen" misschien leelijk gemist.

Wat ik van 4 zoo goed vind en wat ik bij 2 nog een klein tikje miste, is juist het „geheel". Van dit „geheel" is de „achtergrond" rood, en de letters wit. Kranig! Op den „voorgrond" ziet men het goede begrip van zuivere vormgeving.

Trouwens, ook 5 is in z'n geheel, wat men noemt, heel sterk een „geheel". Iedereen ziet op het eerste gezicht dat in dit „ontwerp" de vorm der letters niet anders dan zóó kon zijn wilden ze niet in disharmonie met de „versiering" komen. Deze versiering is zuiver eigen vinding, dat ziet men aan de letters. Hier is de „achtergrond" nu eens paars. En de letters? . . . . . Wit! . . . . . Mis!! . . . . Licht geel!! De „voorgrond" is verder niet vermeld, waarschijnlijk om niet te gronderig te worden, misschien is het 'n aansporing om zelf ook eens iets te ontwerpen. Maar dan denke men aan wat de Directie zegt omtrent ontwerpen, smaak en cursus. Wat gelukkig dat die jongens tegenwoordig toch alles maar zoo goed leeren he? en zoo „uitgebreid mogelijk" want zoo iets als dit is toch maar modern! Zie je wel? Alles is recht! Zoo, en de o dan? Ach verrek vent, dat is weer 'n aansporing. De monogrammen zijn, ook al weer met het eene oog op de practijk, niet vergeten, zie maar. Lap 't 'm zoo es, schilders, teekenaars en diverse enzoovoorten! Elk woord van lof is eigenlijk al een miskenning.

Wat ik ook zoo vreeselijk leuk vind, het werk heeft een moreele basis, ik bedoel, de contrôle wordt niet gemist, want een goed leeraar is er van overtuigd dat hij zonder zelf-contrôle kans loopt allerlei gekke dingen te doen en dat is allerminst z'n bedoeling. Integendeel, z'n bedoeling is in 'n „bestaande behoefte" te voorzien. Een van de vele behoeften is 'n goed reclamebiljet. Nou vooruit dan, hier heb je er een. Voor mogelijke kleurwellustelingen wil ik even verklappen hoe je zoo iets „verft". De „achtergrond" wordt natuurlijk donkerrood, letters en vaas wit (zie je wel, wit) en lichtgroen, de „versiering" wit en licht rood, de „omtreklijnen" zwart, maar laat in vredesnaam de inktpot niet over den voorgrond vallen, want dat is

zonde van de omtreklijnen. Mijnheer Rensen, U is nu eenmaal LR. N.O. en U heeft nu eenmaal een aanstelling en Uw directeur heeft blijkbaar met U op, maar bedenk, Uw salaris komt uit 's Lands Schatkist, kweek dus wat verantwoordelijkheidsgevoel. Weet je wat je doet, je begint met aan Thieme te vragen of hij de reeds verkochte exemplaren terugkoopt (voor geld is véél te koop) en of hij dan de heele oplaag wil vernietigen. Daarna moet je doen wat je niet laten kunt, maar beter is te laten wat je niet doen kunt. Wil je persé niet laten wat je toch niet doen kunt, welnu, dan is dit misschien het psychologisch moment om opnieuw te beginnen. Het zal moeilijk zijn om het slechter te doen, de vrees daarvoor kunt ge gerust van U schudden en op dit keerpunt mag ik U niet verheelen, dat het, zeer in 't algemeen natuurlijk, altijd mogelijk is, dat verbetering intreedt. Maar begin dan bij het begin dat is altijd raadzaam.

Zie, dit is werk van leerlingen in een voorbereidende klasse van een school ergens in Nederland en natuurlijk met de gewone gebreken van alle beginners-werk. Maar ik geef dit als voorbeeld, omdat ik het tegenover Uw werk niet billijk vind betere voorbeelden te plaatsen, dat zou eventjes vies buiten de proporties zijn. Wilt ge dus met alle geweld letterkundige worden, koopt dan een paar Redis-pennen en vraag eens aan die leerlingen hoe je nu bijv. een letter maakt. De „achtergrond" moet zeer zeker zeer zacht groen zijn, maar die hebben ze, als echte beginners die nog niet „voldoende teekenonderwijs genoten" hebben, natuurlijk heelemaal over het hoofd gezien. Wat jammer is, omdat het gebrek aan „smaak" verraad.

N. J. VAN DE VECHT.

EEN AMERIKAANSCH OORDEEL OVER HOLLANDSCHE BOUWKUNST.

In het April-nummer van het Amerikaansche tijdschrift *The Architectural Forum* vond ik de volgende boekbespreking van Prof. Wattjes' Nieuw-Nederlandsche Bouwkunst. Het is een heerlijk voorbeeld van typisch Amerikaansche mentaliteit, en ik wil deze goedgemeende waarschuwing daarom in extenso vertalen: misschien brengt het een der afgedoolde schapen op het alleen-zaligmakende pad der historische stijlen terug.

„De rage voor nieuwigheden in architectuur en het gebruik van ornament, die zeker wel zijn maximum van uitdrukking bereikt zal hebben op de Exposition des Arts Décoratifs te Parijs in 1925, is blijkbaar niet binnen de grenzen van eenig speciaal land opgesloten.

Sommige van de meest buitenissige voorbeelden van architectuur en decoratie die in Parijs te zien waren, waren uit landen afkomstig die men gewoonlijk vereenzelvigt met van die ouderwetsche deugden zooals bijvoorbeeld conservatisme, soliditeit en een zeker flegmatiek gezond verstand. Een bezoeker van deze ten-

toonstelling zou misschien nog welwillend hebben kunnen veronderstellen, dat de tegenwoordigheid van zulke voorbeelden te Parijs enkel te danken was aan een soort speelsche gril, een uitstapje in het rijk der fantaisie, gerechtvaardigd door het feit dat een tentoonstelling maar een tijdelijk iets is, dat het niet langer dan een enkelen zomer behoeft uit te houden, en dan nog wel aan de oevers van de Seine, waar (zooals Amerikanen geneigd zijn te gelooven) de geest van vroolijkheid en luchthartigheid zijn vaste woonplaats heeft.

Dat dit niet het geval is, schijnt wel rijkelijk bewezen te worden door dit werk dat een groot aantal nieuw gestichte gebouwen in Holland illustreert. Het zijn er van allerlei soort: stads- en landhuizen, woningcomplexen, kerken en allerlei soort openbare gebouwen; en met slechts weinig uitzonderingen is het alles juist precies dat soort architectuur, dat wij in Amerika zooveel mogelijk trachten te vermijden. Een groot aantal doet daarbij angstig veel denken aan een zeker soort gebouwen, dat zoo wat 30 jaar geleden in de buurt van Chicago ontstond en toen toegejuicht werd als de eerste vruchten van een nieuwe vooruitstrevende architectuur, een soort wat gelukkig in de wieg gesmoord is.

De Hollanders hebben edele architectonische tradities:

men kan niet door het land van dijken en windmolens reizen zonder onder de bekoring te komen van oude steden als Amsterdam, Utrecht of Rotterdam, met hunne rustige straten, geflankeerd door rijen mooie oude huizen, en waarbij een geheele wijk door den rijzigen toren van de een of andere statige kerk beheerscht wordt. Hoe is het mogelijk, dat de Hollandsche architecten, met al dergelijke voorbeelden om tot „achtergrond" te dienen, zoo hardnekkig vreemde goden naloopen? Waarschijnlijk omdat de rage naar nieuwerwetsigheden zonder ophouden en met groote hevigheid om wat „nieuws" en „anders" roept; dit verlangen vertegenwoordigt zonder twijfel een uiting van de rusteloosheid dezer eeuw, die zelfs de meest conservatieve landen en volkeren aantast. Evenals sommige architectuur-uitwassen in Amerika zal het binnenkort wel weer uitsterven, en de baksteenen monstruositeiten (misschien zelfs wel van staal!) zullen blijven staan als waarschuwend en afschrikwekkend voorbeeld voor een later geslacht van architecten."

Is 't niet prachtig? Die zelfgenoegzame Yank, voor wie de gedachte dat hij het aan het verkeerde eind zou hebben, in zulken mate ongerijmd is, dat hij liever veronderstelt, dat de heele oude wereld zenuwziek geworden is door auto-lawaai en filmgetril! Die brave, die uit het volkomen gemis aan waardeering dat Lloyd Wright in Amerika ondervonden heeft, concludeert, dat het „dus" niks was! De „Forum" is een blad dat in de heele oude wereld zijn weerga niet heeft, wat omvang van advertentie-kolommen betreft en zelfs voor Amerikaansche begrippen is die omvang zeer respectabel. Waar deze recht evenredig gesteld mag worden met het aantal lezers, mag men dus veronderstellen dat het een zeer druk gelezen blad is en heel aardig de gemiddelde meening in het land verkondigt.

Per slot heeft ieder land de architectuur die het verdient, en men zou deze groote kinderen het halve pleizier ontnemen als ze niet langer konden snoeven over „hun" stijl, die precies zoo nagemaakt was naar dit of dat beroemde gebouw in de oude wereld. Er is eenige overeenkomst tusschen American drinks en American Architecture, beide hebben een uitstekenden „mixer" noodig, om genietbaar te zijn. Maar toch blijft het „groc"!

Ir. P. H. ENDT.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNST

door Dr. F. H. FISCHER.

Ik mocht hier laatst spreken over „nieuwe bewegingen" en onderzocht toen de hoofdtypen hunner structuur. Van dat andere element, dat der bouwkunst zoo gewichtig is, het evenwicht, viel toen niet veel te bespeuren. De figuren, waarin ik de structuur der verschijnselen poog vast te leggen, zijn toch te oneigenlijk, dan dat ze de overige architecturale eigenschappen zouden uit kunnen drukken. Bekijken wij de zaak thans eens van een anderen kant.

Nieuwe bewegingen zijn psychologische verschijnselen, en moeten dus als zoodanig behandeld worden. Er bestaat echter een psychologische manier, die met groote zekerheid tot nonsens voert. Dat is de rationalistische. Wie den mensch aanziet voor een voelend en denkend wezen, neergezet in het een of ander milieu, als een geranium in een bloemenrekje, die belandt waar de dwaas thuis hoort. Ons voelen en denken is gegroeid uit de invloeden van ons milieu, die het ik doordrenken, en wij „bestaan" niet als enkelingen, althans niet op deze stoffige aarde. Nieuwe bewegingen zijn dus geen eenvoudige reacties van individuen op hun omgeving, doch in zekeren zin reacties van het milieu op zich zelf. Zooals aardmassa's in beweging komen, langzaam of met een slag, wanneer de ondergrondsche gesteenten verschuiven, zoo reageert de menschelijke wil op de onderbewuste spanningen, die het maatschappelijk geheel doortrekken, nooit in rust.

De evenwichtstoestand der menschelijke persoonlijkheid op zich zelf hangt natuurlijk af van de vastheid of losheid van het maatschappelijk verband. In perioden van gesloten rust wordt zij er door gedragen, en op haar plaats gehouden. Zij voelt zich dan als georiënteerd op een vaste pool, waaraan zij haar veilige gewisheid toeschrijft, zooals in de vroege middeneeuwen het familiaal en feodaal verband, en in de zeventiende eeuw de godsdienst. Want het is niet waar, dat de middeneeuwen zoo vroom en zeker waren: hun vroomheid komt pas laat en draagt een zeer onrustig, bijna angstig karakter. Eerst de zeventiende eeuw heeft die kalme en onwrikbare geloofszekerheid gebracht, die men aan de vroegere tijden heeft toegedicht, omdat die overwegend Katholiek waren, en men bij geloofszekerheid onwillekeurig aan Rome denkt. Komen er echter groote verschuivingen, dan voelen velen zich van hun veilige pool afgetrokken, berispt door anderen, die niet beseffen dat zij zelf toevallig tamelijk vast zijn blijven zitten, terwijl genen los raakten.

De losgelaten steen nu moet zijn eigen evenwicht zoeken. In werkelijkheid is wel de mensch nooit zoo heel los, en zou daaraan ook te gronde gaan. Maar het eigen zwaartepunt kan toch soms den doorslag geven, wanneer de zijwaartsche druk der omstandigheden verzwakt. Die nieuwe orientatie, dat is de oorzaak aller nieuwe bewegingen, en zoo zitten wij met ons onderzoek midden in de evenwichtsverhoudingen, die wij zochten.

Overal waar de sociale orde een andere wordt, treden zij op, die bewegingen, steeds natuurlijk naar de „eischen des tijds". In de zestiende eeuw dragen ze een religieus karakter, in de negentiende een humanitair. Men moet het voor oogen hebben, hoe Luthersche en Calvinistische doordrijvers voor hun eigen bijzondere opvattingen de algemeengeldigheid pogen af te dwingen, hoe ze elkaar verketteren en vervolgen ten bloede toe, om te beseffen, hoe die menschen uit de koers geslagen waren door de ondergrondsche maatschappelijke schokken en geestelijke hoogspanningen, die ze ondergingen zonder ze te begrijpen. Het was een sauve qui peut der persoonlijkheid, gemaskeerd achter theologemen, een wanhopige worsteling om de nieuwe wereldorientatie parallel te krijgen met de eigen stroomrichting. Maar in duisternis moest het eindigen, want geen der strijders was zich klaar bewust van zijn werkelijk doel.

Hoog begunstigd staat daar boven de negentiende eeuw. Wat haar aan diepte

ontbreekt — episch, als de zestiende, kan zij niemand worden — vergoedt zij door klaarheid van bedoelen. De humanitaire idee heeft nauwkeurig datgene ten doel wat ze nastreeft: den menschelijken mensch. In de achttiende eeuw was men zich voor dat onderwerp gaan interesseeren. De romans van Defoe en Richardson, de opstellen der Engelsche essayisten, het burgerlijke Fransche en het romantische Duitsche tooneel, alles heeft het oog op den mensch als natuurlijk, aardsch wezen, met een hemelsche toekomst ongetwijfeld, maar toch met voorloopig overwegend „natuurlijke" belangen. De Fransche Revolutie zwemt in humanitaire frases, en de nieuwere tijd gaat er ernst mee maken. Zien wij af van al die bestrevingen die een sociaal karakter dragen, als verkenners der opzettende arbeidersbeweging. Bepalen wij ons tot het zuiver humanitaire. Dan verschijnt al dadelijk de emancipatie der negerslaven als een zuiver menschelijk bedoelde beweging, afgezien van het misbruik, dat ook daar al weer van gemaakt is in de Amerikaansche Unie.

De Engelsche beweging tot afschaffing der slavernij beriep zich op het Christendom, maar datzelfde Christendom had achttien eeuwen lang geen hand ten bate der onvrijen uitgestoken. Men heeft zich zelfs in het vijandelijk kamp met het volste recht er op beroepen, dat het Nieuwe Testament de slavernij niet veroordeelt. De Engelsche burgerij die voor de emancipatie ijvert, waren de onmiddellijke nazaten dier kooplui, die er schatten aan verdiend hadden. Vanwaar op eens die menschenliefde? Vraag het hun zelf, en ze zullen antwoorden: „dat is de vooruitgang der beschaving in onze verlichte eeuw". Maar wat wij van dien vooruitgang te denken hebben, leert de wereldoorlog, leert nog duidelijker de toestand der Engelsche arbeidende klasse, door den tijdgenoot Dickens beschreven. Europa vaart niet op een schip, genaamd de Vooruitgang; we kunnen niet op ons horloge kijken en zeggen: zooveel later zooveel verder. Doch met de verlichting was het beter gesteld. Er was inderdaad verlichting gekomen, sinds een goede honderd jaar. Alleen was dat licht niet aangestoken door den schipper van de Vooruitgang. Het was een langzaam sterker wordende verheldering van de sociale omgeving, een aldoor duidelijker zien waar men zich eigenlijk bevond. Vroegere geslachten hadden de maatschappelijke verhoudingen als gegeven beschouwd, en de eene groep had weinig kijk op het leven der andere. Tot de stijgende intensiteit van het economisch bedrijf hen zoo dicht opeen drong, dat ze elkaar, en daardoor hun eigen positie, begonnen te overzien. En daarmede verbleekte het naïeve geloof aan een vaste door God gewilde maatschappelijke orde, en verloor de commercieel verlichte mensch zijn sociale onschuld en gemoedsrust.

Men noemt het resultaat van zulk een proces gewoonlijk: toeneming van individueel besef. Maar is dat niet een eigenaardig individualisme, dat zich openbaart in vermeerderd gemeenschapsgevoel? De burger, die de slavernij bestrijdt, geeft blijk zich verantwoordelijk te weten voor de handelingen zijner sociale omgeving. Het bewustzijn, verplichtingen te hebben, eerst beperkt tot gezin, beroep en vaderland, breidt zich uit over de grenzen van elk groepsbelang. Het is dus een verschuiving van verantwoordelijkheidsgevoel, dat deze actie ten gevolge had, en naar ik meen is dat altijd zoo bij humanitaire bewegingen. Tuberculeuze kinderen, in den oorlog gedreven soldaten, halftoerekenbare misdadigers, het zijn allen objecten eener nieuwe belangstelling, allen te voren over het hoofd gezien en vergeten.

Waar komt die nieuwe moreele kracht nu vandaan? Ontspringt ze eenvoudig onder den nieuwen prikkel? Ontwaakt daarmede iets in den mensch, dat tot nu toe sluimerde? Misschien. De ervaring maant echter tot voorzichtigheid. In de economie zoo van het stoffelijke als van het geestelijke pleegt elke nieuwe exploitatie eerst kapitaal te vereischen. De kost gaat voor de baat uit. Moge de gewone man, getroffen door een verhaal van onrecht en lijden, ook een golf van menschelijkheid in zich voelen opwellen, duurzaam pleegt dat niet te zijn. Men moet hem geen al te hooge eischen stellen. Vermag het nieuwe hem eenige vergoeding te geven voor

zijn extra inspanning, hetzij door een nieuwe illusie, hetzij door moreele bezuiniging elders, ja dan wil de golf zich nog wel eens als een straaltje handhaven. Daarom vermoed ik, dat het vermeerderd bewustzijn de moreele productiviteit wel op den duur doet stijgen, doch eerst voorraden van elders verbruikt, of zich schadeloos stelt door een vermeerdering van *aanspraken*.
Van beiden vindt men in Dickens' Verlaten Huis het klassieke voorbeeld: de dame die nooit dichterbij ziet dan Afrika. Haar moederplichten verzuimt ze, om te poseeren als gewichtig en nuttig lid der maatschappij, weldoenster der menschheid. Dit is nu karikatuur: de juiste verhoudingen ziet men dagelijks om zich heen. Het gevoel van verplichting tegenover familieleden is sterk afgenomen, geweldig gegroeid daarentegen dat van het bezit van *rechten*. Men kan in het algemeen zeggen, dat het gevoel van aansprakelijkheid evenredig is aan dat van het bezit van aanspraken. De moderne mensch bekommert zich zeer veel om de maatschappij, maar eischt er niet minder van voor zich zelf. Men kan dat betreuren of bespotten, het blijft een gewichtig kenmerk van socialen groei, en geeft, waar de oude illusie van een automatisch werkende „vooruitgang" vervliegt, althans de troost van het inzicht in een moreele, niet al te mooie, en daarom des te betrouwbaarder ontwikkeling.

Zoo is de werking van het evenwicht bij nieuwe bewegingen.

* * *

De Heer Fischer schrijft in No. 20 van *Architectura*:

„Het divergeerende past goed bij den beruchten homo unius libri, den man die in één boek alle wijsheid bezit. Wie denkt hierbij niet aanstonds aan Leidsche wijsheid?"
Ja wie? Dat zijn van die vriendelijk gestelde vragen, waarbij de vrager schijnt te veronderstellen, dat *iedereen* er aan zal denken. Vermoedelijk dacht „aanstonds" de Heer Fischer zelf er aan en toch had de Heer Fischer, wanneer hij die z.g. Leidsche wijsheid beter kende, dan waarvan hij blijk geeft, die schampere opmerking over den reusachtigen arbeid van den overleden Leidschen hoogleeraar Bolland binnen gehouden. Het ééne boek hier bedoeld zal zijn: *„De boeken der spreuken uit de leerzaal van Zuivere Rede"*, een leiddraad bij een meer dan 15-jarigen college-arbeid in verschillende steden van ons land.
Uitvoeriger is de inhoud van de 2102 spreuken die dat ééne boek bevat, uitgewerkt in 56 werken, waarvan Zuivere Rede alleen reeds 1062 pag. druk omvat. Ook dit boek was echter bedoeld als leiddraad, zij het dan in uitvoeriger vorm, bij de colleges, die voor de getrouwe hoorders een onvergankelijk bezit zullen blijven, door den diepen inhoud, die het sprankelend vernuft van den onvergelijkelijken Bolland vermocht te openbaren, voor wie begrip en arbeidskracht bezat. In die colleges is de werkelijkheid met al hare factoren, door het licht der rede in het bewustzijn der hoorders verhelderd, zoodat hetgeen in die 15 jaren is geschied, niet is te identificeeren met één boekje, zelfs niet als het er één uit 56 is.
Naar ik meen, kan het nooit aanbeveling verdienen, als men iets tegen de arbeidsresultaten van een groot denker, die bovendien niet lang geleden gestorven is, wil zeggen, dat te doen op de door mij geciteerde schampere wijze, die slechts voor oningelichte buitenstaanders een effect kan opleveren. Daarvoor is de aangelegenheid te ernstig en te waardevol. Inplaats van oppervlakkige dooddoeners dient een geleerde met een andere strijdwijze aan te komen of te zwijgen. Wijsheid in één boekje was bij den man, die leerde dat het ware het volledige is, niet te denken: een rijke persoonlijkheid als Bolland was zoomin in één boekje als in één of twee citaten te vangen.

H. C. VERKRUYSEN.

VIJF DAGEN IN ZEELAND.

EEN REIS-SYNTHESE DOOR H. TH. WIJDEVELD.

Als de zee langs onze strakke kust verglijdt, schept zij in het Zuiden behagen in de vormen van het land en wirrelt met haar golven rond de eilanden van den Scheldemond. Soms ligt zij in speelsche liefkozingen aan het bezonde strand en slipt de wadden aan met zand en vette klei; soms rooft zij weer in woeste vlagen de geschenken die zij bracht. Aan de kusten toont het land zijn tanden, maar in het schuimende spel met de golfbrekers ligt nochtans een glimlach, want aan den roover dankt het zijn ontstaan.
In deze Lente werd mij Zeeland een bron van kracht, een land van droomen. Eens groot in daden, nu vol wijsheid, ligt de macht van zijn wezen in de vruchtbare klei verborgen. De stilte der natuur brengt rust en zijn eenvoud lust tot werken. Het landschap is open en toch vol perspectieven. De dorpen liggen in onregelmatige orde temidden der landerijen en hebben hun moeder-markten in de nabije steden. Ieder dorp heeft zijn Kerk en Molen; — zij waken nog over de geestelijke en wereldlijke nooden.
De Kerken spieden over wegen en velden, dienen het dorp tot baken en schouwen vanuit de hooge torens, wakend den ronde-om. De stilte heeft haar rijk in deze oude steenen wereld opgeslagen, het innerlijk beeft mede met de emoties van het gemoed, de Kerken schijnen nog het symbool van de zoekende, mistastende ziel.
De Molens staan met hun volle lijf in de gezonde bloeiende wereld en in hun mengeling van vormenspel en kleur scheppen zij de stemming voor het vrije, onbezorgde leven. Hun muziek en actie leeft mede in het rythme van weer en wind. De Molens in Zeeland zijn nog het symbool van het zwoegende lichaam dat zij in stand houden.
De archictectuur is op deze eilanden gespaard gebleven voor het ruwe geweld van oorlog en vernieling en al is de liefdevolle verzorging van het Godsgebouw verzonken in de groote omwenteling van geest en geloof, haar monumentale houding is nog fier en krachtig middeleeuwsch. De pracht van de details wedijvert met de Zeeuwsche knoopen en gouden oorsieraden..... filigraanwerk in heerlijken overvloed van leven. Hier ligt de oude wereld nog in de zware muren en hooge torens verscholen. Domburg en Zoutelande, Middelburg en Veere, idyllen voor de mijmerenden geest, verboden vruchten voor den modernen kunstenaar, maar die geurender lokken en kostelijker smaken dan de vormen die onzen zoekenden geest nu rijpen doet. Veere, een oase aan den zoom van de waterwoestijnen der zee.
De wolken schijnen hier hooger, voller, zuiverder dan in Holland; de vlakte van het zoute water effener dan de zee; de huizen zondoorbrander en winddoorwoelder dan elders. De natuur, die eeuwig aanrandt en altijd overwint, is zeker van haar werk. Hier is alles zoo wijdsch en eeuwig, dat de steden betrekkelijkheden worden, die opkomen, bloeien en vergaan, zooals planten bloeien, groeien en vruchtengevend zelve verzinken..... Alleen tempo en tijd verschillen. Zeeland leeft natuurlijk en sterft edel. Nog zijn de kerken het hoogst en de molens het levendigst, nog zijn de wegen het smalst en de kaden het breedst, maar zij die in deze wereld dwalen, zien slechts het wazige verleden, want alles ligt in stervensmijmering.
Goes en Zierikzee, Wemeldinge en Kapelle, verschrompeld en scheef, verzonken in dommelenden onwil tot nieuwe scheppingen, nooden tot beschouwingen over leven en dood. Het conflict tusschen het gaande en het komende ontbrandt ook hier. Ik bemin deze oude wereld al evenzeer als dat wat komen gaat, betreur in het onvermijdelijk verdwijnen de medestervende schoonheid; zooals ik verlang naar de harmonie in de nieuw groeiende cultuur. Er schijnt in ieder mensch die bloeiende en stervende wereld aanwezig te zijn. In iedere samenleving woont oud en jong in bestendige wisseling tezamen; beiden zoeken erkenning en behoud. De stilte van den ouderdom is vol Wijsheid; de juiching van de jeugd, vol Leven. Maar leven in

Wijsheid is de ware erkenning van het Groote. Hoe zal men deze in harmonie verbinden? Hebben Franciscus of Goethe, hebben Confucius of Mahomed het geheim gevonden?
Waar het sterven komt vindt de jeugd geen plaats. Aldus ligt in Veere de ondergang in opperste schoonheid. Wat nieuw is, blijft op veiligen afstand. Kan het frappanter dan juist in Veere? De watervliegtuigenfabriek ligt in haar nuchtere loodsenreeks naast den ouden toren en het raadhuis. De ijle metalen draden, de gespannen dunne velden van triplex, de glimmende schitteringen der gedraaide assen, de gepolijste glijvlakken en sleden; het zijn de juichende kreten van het durvende nieuwe leven. Het roept vergeefs naar den gammelen toren, naar de zwaar beproefde Kerk- en Raadhuismuren..... het wil niet meer!
De gemeenschap heeft echter schoone herinneringen aan de dagen van geloof en glorie, en al is de gevel van het Raadhuis verzand, verblaasd, verschrompeld en vergaan, een stijger omgort den ouden toren tot steun en restauratie. Het stervensuur van het oude wordt geheim gehouden, want hier en daar steunt een ijzeren balk de nok van een dak dat doorzakt als de rug van een oude koe, — de lampen zijn reeds gas geworden, de zeilende veerboot turbient ons naar de overzijde, en de visscherbooten hebben gasmotoren in hun bast geborgen. Ik hoor de gescheurde klanken van de klok over Veere galmen, de heesche stem denkt nog te bevelen, maar de jeugd tuurt op het armbandhorloge en deelt de kwartieren van den grijsaard in minuten en seconden.
Toch geurt de Zeeuwsche wereld hier en daar nog naar het lijfeigenschap en den feodalen tijd; — de ridders en graafschapsheeren fluisteren nog bevelen vanuit hun graf, en al mogen de kerkhervormingen hier sterker voltrokken zijn dan elders, de Abdij van Middelburg vertoont alleen de geesten van Bisschoppen en Prelaten en langs den prachtigen toren trekken processies van priesters en geloovigen.
De kerk te Goes ligt in tweeën gespleten; de eene helft vervallen en hijgend naar den laatsten adem, de andere helft nuchter starend in haar gekalkte gedaante. Het woord heeft er zijn intrek genomen, de erkenning van het denken als al-doorgrondende zielekenner; het accent ging van het altaar naar den kansel. Maar de symbolen onzer vergankelijke zinnenwereld wisselen niet zoo snel als sommigen wel meenen. Met een eenmaal vastgelegden vorm ligt tevens de ziel gemetseld in de pijlers en fundamenten zelve, — daarom ligt het groote geheim van den bouw meer ongeschonden in het oude vervallen deel, dan in het nuchter gespaard-vernieuwde koor. Tusschen de zieke, bijna ingestorte bogen zweeft het natuur-mysterie de doorgezakte vensternissen binnen en doorsiepelt het dak, neervallend, mede met den regen, op de gebroken zerken. Het fladdert des nachts met de vleermuizen en uilen om de zwartgeworden pijlers en geurt in de voorjaarswinden, die het transcept en de beuken gierend doorsuizen.
Sommige kerken zijn geheel gerestaureerd, de daken vernieuwd, de gewelven met ornament beschilderd, de Heiligen en Bisschoppen, gesneden in de zware eiken kapbalken, gepolichromeerd, de zerken aan den wand geschaard en geolied; de kansel en het orgel als willekeurig hun plaats opdringend aan den geest van het bouwwerk. Het is de restauratie om het wereldlijk, niet om het geestelijk behoud. Wat dood is naar den geest, moet rustig naar den lijve ten grave kunnen dalen. Het protestantisme was het behoud van den katholieken God „of" een pshysiologische fout, zooals de zittingen van den Sovjet in de paleizen van den Tsaar. Nu ziet men eindelijk de zuivere houding tegenover deze oude stervende gebouwen in en de groote organisatie van het Rijk begint haar werk te verrichten . . . . . geen restaureeren, maar conserveeren. In eenvoud en stilte de oude sfeer laten sterven.
De Kerkeraden volgen vreezend en schoorvoetend, de Buurtschappen en ouderlingen speuren, als bij instinct, dat het om den ouden geest gaat en staren wantrouwend naar dat sobere behoud, naar die kleurige glasschijven, die de zondoor-

straalde boogvensters wederom gaan vullen. Het is een tweestrijd van piëteit voor de schoone architectuur, vermengd met den argwaan tegenover den geest van een ouden eeredienst.
Daarom zie ik gaarne de ingestorte gewelven en staar naar den open hemel, waar de zon brandend en de duiven cirkelend de eeuwige symbolen binnendragen . . . . . want de natuur belooft schooner vernieuwing der symbolen dan het restaureeren van kerken en monumenten.
En Zeeland heeft een schoone en grootsche natuur. De wijsheid en kracht van vele eeuwen ligt in de vette klei verborgen en wie er loopt wordt mede doordrongen van haar vruchtbaarheid . . . . . Eens zal dit land wederom helpen de symbolen eener nieuwe cultuur te vormen, want haar bodem heeft de beloften van den arbeid in zich.
Ik heb de rijpheid van haar velden geproefd; ik heb de paarden zien veulen, en de schapen zien lammeren; ik heb de Zeeuwsche wateren doorkliefd en den regenboog veelbelovend aan den hemel zien staan; ik heb op een killen voorjaarsdag de boomen gezien die aan een onbekende toekomst hun teeder bloesemende knoppen hadden toevertrouwd en zelf beschaamd over deze overgave, gaf het mijn eigen kracht en hoop gelijkelijk nieuwe bloesems. Het land van Zeeland heeft in mij schoone droomen gewekt en hoewel ik wist dat in het betooverende Japan de kers en goudenregen in onovertroffen schoonheid bloeien, waren voor mij de bloesemende boomgaarden in het Zeeuwsche landschap tuinen van een tooverland. Hoewel ik wist dat ter zelfder tijd, toen de eenvoudige kerken in de Zeeuwsche stadjes groeiden, Cordoba (heilige stad van den Islam) 600 Moskeeën had, 6000 belangrijke gebouwen, een universiteit met meer dan 600.000 geschreven boeken en 80 vrije scholen, — heb ik de macht van een middeleeuwsch geloof even sterk gevoeld in den statigen opgang van één enkele kolom, in de transparante doorschemering van één venster in de Moederkerk te Goes. Hoewel ik wist dat Jezus van Nazareth eens de grootelijdenssymbolen voor de menschheid schiepen Boeddha de diepste en edelmoedigste overgave kende, doorgrondde ik in het gelaat van een ouden boer in de stilte van een Zeeuwschen landweg, het lijden en de vreugde van heel de Menschheid.

PRIJSVRAGEN-RUBRIEK.

PRIJSVRAAG BEBOUWING VOORMALIG PEKINGBOSCH TE BAARN.

De onderstaande 15 ontwerpen werden door de jury bekroond.

Motto.	Ontwerper.
Mei.	S. J. Bouma, Teekenaar Gemeentewerken, Groningen, Hoornsche dijk 102 9b.
S.	D. Brouwer, Architect H. B. O., Amsterdam, 2e Const. Huygenstraat 47 I.
J.	Dezelfde.
B.	G. W. Baas en A. J. M. Buys, Rotterdam, Goudsche Singel 218.
N.	Jan J. Dummen, Architect, Brunssum.
M.	Dezelfde.
11-5-11.	H. Sutterland, Architect, Rotterdam, Bergschelaan 262.
Mini max.	J. W. de Groot en H. Russcher, Architecten, Rotterdam, Boezemsingel 19 b.
Moed.	J. C. van Epen, Architect, Hilversum, Bremlaan 2.
Jewell.	Dezelfde.
Groepeering.	J. Boterenbrood, Amsterdam, Prinsengracht 799.
Huis en Tuin.	H. T. Zwiers b. i., Haarlem, Florastraat 12.
Licht en Lucht.	Dezelfde.

M. S. J. B. Fels, Architect, den Haag, Leeuweriklaan 9.
Robert. Ir. G. L. van Straaten b. i., Arnhem, Velperplein 1.
Totaal werden ingezonden 127 ontwerpen.
De jury bestond uit de heeren: S. de Clercq, Architect te 's-Gravenhage; Corn. de Graaf, Architect te Utrecht en H. van der Kloot Meijburg, Architect te Voorburg.

De stads-editie der *Oprechte Haarlemsche Courant* vermeldt het onderstaande:

DE PROV. GRIFFIE IN HET PAVILJOEN TE HAARLEM.

DE SCHOOL VOOR BOUWKUNDE VERLAAT 1 SEPTEMBER HET GEBOUW.

Door B. en W. van Haarlem werd op 22 Maart j.l. de volgende brief aan den Minister van Binnenlandsche Zaken gestuurt:

„Reeds sedert geruimen tijd zijn door Ged. Staten dezer provincie pogingen in het werk gesteld om op afdoende wijze te voorzien in het gebrek aan bureauruimte in het bestaande Gouvernementsgebouw. In verband daarmede heeft de regeering zich in beginsel bereid verklaard om het Paviljoen „Welgelegen" staande aan de Dreef alhier, welk gebouw Rijkseigendom is, voor genoemd doel ter beschikking van de Provincie te stellen.
Daar het onderbrengen van de Prov. Griffie in het Paviljoen naar onze stellige overtuiging geen afdoende oplossing voor de vraag dier huisvesting zou brengen en bovendien Haarlem ten zeerste zoude worden geschaad doordat èn het gebouw èn de omgeving uit een aesthetisch oogpunt bezien na verloop van tijd ernstig nadeel zouden ondervinden, meenden wij dat Haarlem, wilde men die gevolgen ontgaan en tevens medewerken om voor de huisvesting der Provinciale Griffie, ook voor de verdere toekomst, een waardige oplossing te verkrijgen, een offer zoude moeten brengen. Wij stelden daarom den Raad voor aan de Provincie kosteloos en om niet aan te bieden een gedeelte grond nabij den Kinderhuissingel voor de stichting van een Gouvernementsgebouw. In zijn vergadering van 15 Juli 1925 vereenigde de Raad zich met ons voorstel. Een exemplaar van dat voorstel met het daarbij behoorende besluit en teekening leggen wij hierbij over.
In verband met een waarschijnlijk spoedig door de Staten Generaal te nemen besluit in verband met de huisvesting van genoemde Griffie en lettende op het zeer groot belang dat Haarlem heeft bij het niet voor dat doel bestemmen van het Paviljoen en bij het onderbrengen der Provinciale huisvesting in een, zij het eenvoudig, doch waardig en voor den dienst volledig doelmatig gebouw, meenden wij Uwe Excellentie vooraf het vorenstaande te moeten mededeelen.
Wij vertrouwen dat in de in ons bijgevoegd voorstel aan den Raad aangevoerde argumenten, door U voldoende redenen zullen worden gevonden om de stichting van een nieuw Gouvernementsgebouw op den door deze gemeente daarvoor om niet aangeboden grond wel te willen bevorderen".

Antwoord Minister van Binnenlandsche Zaken.

Volgend antwoord van de Minister van Binnenlandsche Zaken en van Financiën werd op 6 Mei ten stadhuize alhier ontvangen:
In antwoord op Uw terzijde aangehaalde brieven hebben ondergeteekenden de eer U mede te deelen, dat zij met groote waardeering voor de daarin vervatte aanbieding, na hernieuwde overweging van het huisvestingsvraagstuk der Provinciale Griffie, het standpunt innemen van hunne ambtsvoorgangers, dat onderbrenging in het Paviljoen „Welgelegen" met benutting van het daarachter gelegen schoolgebouw, voor het Rijk de aangewezen oplossing is. Deze huisvesting moge voor het Prov. Bestuur niet in *alle* opzichten een ideale zijn te achten, buiten twijfel zal zij voldoen en is als zoodanig ook door het Prov. Bestuur aannemelijk geacht.
Het achtergelegen schoolgebouw, hetwelk tegen 1 September a.s. wordt ontruimd, is geschikt om daarin zonder groote kosten, de bureelen onder te brengen. Het eigenlijke Paviljoen, waarin eenige verbeteringen zullen worden aangebracht, met behoud van zijn waarde als monument van geschiedenis en kunst, zal een waardig verblijf zijn voor de overige onderdeelen van het Prov. Bestuur. Mogelijk dat het schoolgebouw geen blijvende oplossing zal geven, doch na 15 à 20 jaar zal moeten worden vervangen door een nieuw administratiegebouw; doch het alsdan verloren gedeelte van het thans bestede bedrag zal dan grootendeels afgeschreven zijn.
Zij achten daarom deze oplossing èn voor nu èn voor de toekomst de beste en de meest economische en zouden het bezwaarlijk kunnen verantwoorden, nu het Rijk hier zelf een geschikt gebouw heeft, tot stichting van een Gouvernementsgebouw elders over te gaan, of tot eenige andere oplossing welke zeker het besteden van een belangrijk grooter bedrag aan publieke gelden zou met zich brengen.
Vertrouwende dat ook door U, bij nadere overweging, de juistheid van het door het Rijk in te nemen standpunt zal worden ingezien, werd, in afwachting van het ten deze van U te ontvangen bericht, opdracht gegeven een aanvang te maken met het opmaken der verbouwingsplannen.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA EN KRING AMSTERDAM VAN DE MIJ. TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST. BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Aan den Raad der Gemeente Amsterdam. Amsterdam, 15 Mei 1926.

Het Genootschap Architectura et Amicitia en de Kring Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, kennis genomen hebbende van het prae-advies van B. en W. van Amsterdam, op het voorstel van het lid van den Raad, Mr. Dr. G. van den Bergh, d.d. 5 October 1925, betreffende den aesthetischen opbouw van Amsterdam-Zuid, zoowel als in technisch opzicht, achten het dringend gewenscht op de volgende punten van genoemd prae-advies Uwe aandacht te vestigen.

1. *De aanwijzing van architecten door de vanwege de Gemeente in te stellen architectonische commissie voor de bebouwing van terreinen in Zuid.*

Hoewel de goede resultaten van een dergelijke werkwijze in het prae-advies worden erkend, meenen toch B. en W. dit principe te moeten ontraden. Zulks wordt door de voornoemde vereenigingen (A. et A. en B. N. A.) ten zeerste betreurd, daar een aan den bouwer overgelaten architectenkeuze groote bezwaren voor een aesthetischen opbouw kan medebrengen. Wordt inderdaad een harmonische opbouw ernstig nagestreefd, dan blijft het dringend gewenscht aan de Architectonische Commissie de bevoegdheid te verleenen tot aanwijzing van architecten, *vooral waar het de belangrijke architectonische kernpunten der bebouwing betreft.*

Geschiedt deze aanwijzing met beleid en overleg, dan zullen de bezwaren tegen deze regeling tot een minimum teruggebracht kunnen worden.

2. *Het preventief optreden door beoordeeling van een voorloopig schetsontwerp.*

De in het prae-advies voorgestelde preventieve maatregel, waarbij een architectonische commissie op grond van een *voorloopig schetsontwerp* zal moeten oordeelen, zal èn voor de opdracht-gevers èn voor te bereiken resultaten t.a.v. een voortreffelijke bebouwing groote moeilijkheden met zich brengen. Immers, de bouwer zal van het voorloopig schetsontwerp zich niet het juiste beeld kunnen vormen van wat straks door hem zal moeten worden uitgevoerd, met alle economische en technische consequenties van dien, terwijl evenmin de architectonische commissie door een dergelijk voorloopig ontwerp, noch omtrent het karakter en de weloverwogenheid van het ontwerp, noch omtrent de technische en aesthetische bewaamheid van den ontwerper voldoende ingelicht zal kunnen zijn, zóó dat hieruit genoemde commissie de vèr strekkende consequentie van wèl of niet afbreken der onderhandelingen over het aangevraagde terrein zal kunnen aanvaarden.

Voor alle partijen zijn duidelijke en zoo noodig uitvoerige en gedetailleerde architectonische teekeningen, vergezeld gaande van een schriftelijke toelichting ter zake van de toekomstige bebouwingen noodzakelijk voor het vormen van het juiste oordeel. De belangrijkheid van deze voorbereiding, eenmaal erkend en bekend, zal niet weinig bijdragen tot weloverwogen en juiste architectenkeuze, op welke wijze deze ook geschieden moge.

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S-GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
29 MEI 1926 No 22

Indien uit deze breedvoerige architectonische voorlichting de onvoldoende aesthetische en technische qualiteiten des ontwerpers blijken, dan dienen naar meening van adressanten de onderhandelingen over het uit te geven terrein afgebroken te worden.
Zonder dezen maatregel streng door te voeren wordt alles wat met het voorstel van Mr. Dr. G. van den Bergh werd beoogd, tot nul of geener waarde teruggebracht.
3. *Voorschriften omtrent het ontwerpen van opstanden en plannen door den architect.*
Dat B. en W. voorschriften in bovengenoemden zin *niet* wenschelijk achten, wordt door de vereenigingen ten zeerste betreurd. De eenheid van plan en opstand en de daaruit voortvloeiende wenschelijkheid, dat beide factoren in een hand berusten, is een gezond architectonisch beginsel, dat in het belang van de architectuur nimmer verlaten had mogen worden.
Waar het Gemeentebestuur een voortreffelijken opbouw van Zuid wil bevorderen, mag het verwondering baren, dat het groote belang van dit gezond architectonisch beginsel niet wordt ingezien. Reeds meermalen werd erop gewezen, dat het splitsen van het architectenvak in gevel- en plan-architectuur, tot ongezonde architectuur *moet* leiden.
Wil men in Amsterdam-Zuid tot bevredigende resultaten komen, dan zal dit gezonde architectuurbeginsel gehandhaafd en bevorderd moeten worden.
Bovendien zal bij een ernstige beoordeeling door een architectonische commissie een juiste doorwerking van de opstanden in verband met de plannen toch een onafwijsbare eisch moeten zijn. Wordt deze eisch niet gesteld, dan zoude deze architectonische commissie hare medewerking moeten verleenen aan het tot stand komen van een gezonde architectuur, wat niet verwacht mag worden.
4. *De samenstelling van de technisch-aesthetische commissie.*
De bij het prae-advies voorgestelde samenstelling van genoemde commissie, voor zoover betreft z.g. architectonische commissie, bestaande uit den Stadsarchitect, den ontwerper van Uitbreidingsplan Zuid en *één door B. en W. te benoemen architect*, kan de vereenigingen geenszins bevredigen.
Zooals thans voorgesteld, zou de commissie een overwegend ambtelijk karakter verkrijgen, wat in zake schoonheidsbemoeiing niet gewenscht mag heeten, omdat de actieve medewerking van de particuliere architecten, die tot heden een belangrijke factor in deze bemoeiingen was, daarmede verloren dreigt te gaan. Juist door die medewerking verkreeg de zoo delicate taak der schoonheidsbemoeiing het zoo juiste karakter van een door de beoefenaars der bouwkunst gewenschte zelf-contrôle. Gaat dit karakter verloren — en dit gebeurt, wanneer B. en W. zonder meer de aesthetische contrôle-commissies samenstelt — dan wordt de schoonheidsbemoeiing in geheel verkeerde banen geleid en zal ze een bron worden van moeilijkheden.
Het wekt dan ook verwondering en teleurstelling dat in het prae-advies voorgesteld wordt de historisch geworden samenwerking i.z. Amsterdamsche aesthetische bouwbelangen tusschen Gemeentebestuur en de in de vereenigingen georganiseerde particuliere architecten te verbreken.
Zulks toch zoude het geval zijn, indien een aan de S.C. voornaam gedeelte werd onttrokken, zonder dat deze commissie, waarin de afgevaardigden van de bouwkundige vereenigingen zitting hebben, noch deze vereenigingen zelve, eenige invloed op de benoeming van de leden der nieuw te benoemen commissie zou kunnen oefenen.
De vereenigingen moeten dan ook samenstelling van de architectonische commissie, zooals in het prae-advies voorgesteld, ten sterkste ontraden en moeten erop aandringen dat de vertegenwoordigers van de architecten in de commissie worden benoemd door B. en W. op enkelvoudige voordracht van de bouwkundige ver-

eenigingen (A. et A. en B. N. A.) en wel ten getale van *drie*, zoodat de geheele architectonische commissie besta uit *vijf* leden.
5. *Het toezicht op de goede technische uitvoering.*
Adressanten achten het verder dringend gewenscht, dat door het Gemeentebestuur de noodige maatregelen worden getroffen ter bevordering van een zoo voortreffelijk mogelijke technische uitvoering van de bebouwing in Amsterdam-Zuid.
Zulks ware te bereiken door een streng toezicht op de goede technische uitvoering en preventief zoude hier opgetreden kunnen worden door het stellen van eischen t. a. v. de vakbekwaamheid van uitvoerende bouwers.
Ten slotte moeten de vereenigingen ten sterkste aandringen op een spoedige behandeling van de voorstellen i.z. bebouwing van Amsterdam-Zuid, daar de tegenwoordige regeling t. a. v. van die bebouwing alleszins onbevredigend mag heeten, zulks zoowel voor de bouwers als voor de architecten.
Dringend gewenscht is het spoedig tot stand komen van een goede regeling, die een aesthetisch en technisch goed verzorgden opbouw van Amsterdam-Zuid verzekert.

Voor het Genootschap Architectura et Amicitia:
(w.g.) C. J. BLAAUW, Voorzitter.
(w.g.) J. BOTERENBROOD, Secretaris.

Voor den Kring „Amsterdam" van de Mij. tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten:
(w.g.) G. VERSTEEG, Voorzitter.
(w.g.) E. J. KUIPERS, Secretaris.

NIEUWE LEDEN.

Als gewone leden worden voorgesteld: J. van der Linden b. i., door de Heeren B. J. Ouëndag en A. H. Kwantes, en Mart. Jansen, bouwkundig teekenaar, door de Heeren Ferd. B. Jantzen en B. van der Meer.

SENMUT.

De Egyptische kunst bewonderen wij, maar al kennen wij de namen van enkele kunstenaars, meest nog handwerkslieden, wij bezaten tot nog toe geen enkel werk, dat den naam van den maker droeg. Al wat zij maakten was bestemd voor hun lastgever en deze alleen moest er de gunst van de goden in het hiernamaals voor genieten.
Door den uitnemend wetenschappelijk onderlegden speurzin van de Amerikanen, die voor het Metropolitan Museum te New-York in Egypte graven en onderzoeken, die niets aan het toeval overlaat en daarom zoo vaak door het lot voortreffelijk gediend wordt, is daarop thans een merkwaardige uitzondering gevonden.
Zij hebben den naam en de beeltenis van een van de grootste bouwmeesters van alle eeuwen ontdekt, van Senmut, het hoofd van de bouwwerken van de groote koningin Hatshepsut, die haar mooien graftempel te Deir el Bahari bouwde.
Het was hem, natuurlijk, evenmin als een ander, veroorloofd zijn naam en zijn beeltenis in dien tempel aan te brengen en zoo een deel van de verdienste van dit werk voor zich zelf te behouden, maar, wat hij niet in het openbaar doen mocht, deed hij in het verborgen. Al werd zijn list ondekt en, op zijn minst, door wegbeitelen bestraft, enkele van die namen en afbeeldingen ontgingen der vernietiging en werden thans ontdekt.
Er zijn in dien graftempel kleine kapelletjes met deuren, naar binnen openslaand, vlak tegen den zijwand er naast, zoodat, als de deur openstond, die wand bedekt was en dus niet gezien kon worden. Als de priester in deze kapelletjes zijn heilige handelingen verrichtte, stonden die deuren open en zag men niet de stoutigheid die daar was bedreven. Na afloop sloot en verzegelde hij die deuren.

FIGUUR 1 SENMUT

FIGUUR 2 SENMUT

Toch is blijkbaar, door toeval, of eer door verraad, uitgebracht wat hij had gedaan en zijn zij bijna àlle zoo goed als geheel weggehakt, zoodat uit de overgebleven sporen, Senmut's naam ternauwernood te ontcijferen was. (Fig. 1). Evenwel zijn, in de diepste duisternis van den tempel, een viertal afbeeldingen aan de vernietiging ontkomen, (Fig. 2) waar hij nog te zien is en vóor hem zijn bede is te lezen „prijs gevend aan Hathor", de godin bij voorkeur door de koningin vereerd, of „Terwille van leven, voorspoed en gezondheid van Hatshepsut door de beambte Senmut", die H. E. Winlock en zijn medewerkers daar opspoorden en die hij bekend maakte in Part II of the Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, New-York, March MCMXXVI. Is het geheim van den bouwmeester reeds bij het leven der vorstin ontdekt en gestraft, of is dit geschied onder Thutmosis III, die, eindelijk bevrijd van haar krachtige voogdij, ook haar beelden en haar naam, waar hij die vond, vernietigde? Wie zal het zeggen!

Een van de grootste bouwmeesters van alle eeuwen heb ik hem genoemd, al is de graftempel, dien hij bouwde, noch in plan, noch in vormen oorspronkelijk. Ook Iktinus vond, toen hij het Parthenon bouwde, den zuilenkrans en het zadeldak van den dorischen tempel niet uit, die reeds een paar eeuwen te voren aan de Heraia, op een soortgelijk plan, voorkwam en de Propylaeën van Megakles treffen niet minder door hun edele verhoudingen omdat soortgelijke sierpoorten al meer dan duizend jaar vroeger gebouwd werden.

Zoo is het ook met zijn werk (Fig. 3). Naast den graftempel van Hatshepsut, ligt die van Mentuhotep III, meer dan vijfhonderd jaar ouder, met bijna hetzelfde plan van terrassen, met breede voorgalerijen van vierkante pijlers, voor dezelfde, als orgelpijpen oprijzende rotsen. Het lijkt zelfs zeer mogelijk, dat zijn koningin zelve hem dit voorbeeld ter navolging aanwees.

Maar, al is bij de verwoesting, waaraan dat heeft bloot gestaan, niet met zekerheid te zeggen, hoe daarvan de werking was, het heeft allen schijn, dat de afmetingen en verhoudingen, die Senmut verkoos, zóó veel mooier zich aansluiten bij de stijlte, waaronder zij zich in breede strakke lijnen uitstrekken, dat het grootsche geheel, dat hij schiep, het werk van zijn voorganger verre overtrof en van wonderlijke schoonheid werd.

Het komt mij voor, dat in dezen tijd de eenvoudige grootheid van die breede rijen vierkante pijlers, zonder een enkelen siervorm, met hun vlakke afdekking, ten volle gewaardeerd kunnen worden en men meer dan ooit, moet voelen hoe grootsch de

FIGUUR 3. GRAFTEMPEL VAN KONINGIN HATSHEPSUT TE DEïR-EL-BAHARI ARCH.: SENMUT

bouwmeester zijn werk wist aan te passen aan de omgeving, die er door wint en er de bekoring van verhoogt.

Daarom heb ik gemeend, dat de lezers van dit tijdschrift er belang in zouden stellen kennis te maken met dezen voorganger uit het eind der XVIe eeuw vóór onze jaartelling, dus van voor meer dan 34 eeuwen, den bouwmeester van Egyptes grootste koningin, met Senmut.

J. SIX.

JURY-RAPPORT BETREFFENDE DE PRIJSVRAAG TOT BEBOUWING VAN HET VOORMALIG PEKINGBOSCH TE BAARN.

Aan de Directie der N.V. Bouw- en Handelsmaatschappij „Vriesenburg III", Da Costakade 45, Amsterdam.

Mijne Heeren,

Na het openen der ingezonden pakketten bleek, dat 127 antwoorden zijn ingekomen, welk getal reeds een succes mag worden genoemd voor deze door U zoo breed opgezette prijsvraag. Deze opzet valt te loven. Immers, door het uitschrijven van deze prijsvraag heeft U niet alleen den architecten, en vooral den jongeren onder hen, de gelegenheid geboden te laten zien wat zij presteeren, doch tevens te kennen gegeven, dat het Uwe bedoeling is Uw terrein te doen bebouwen met landhuisjes, waarvan zoowel bewoonbaarheid als welstand aan meer dan normale eischen zullen voldoen.

De mogelijkheid is dus aanwezig om tot een goed geheel te geraken dat een voorbeeld zal kunnen zijn voor andere landelijke Gemeenten, die in dit opzicht in gebreke bleven.

Daartoe is echter onvermijdelijk eene vaststaande architectonische groepeering

der landhuisjes op het terrein, eene eenheid in opzet, eene volkomen beheerschte harmonische afwisseling noodig. Wanneer b.v. het geheele terrein zou worden bebouwd met architectonisch goed verzorgde landhuisjes zonder een hoogere eenheid in de veelheid zal van eene dusdanige bebouwing nog niet de beoogde bekoring uitgaan.
Een juiste groepeering van deze eenheden, waarbij niet alleen op de onderlinge ligging, doch ook op overeenstemming in vormverschijning moet worden gelet, is zelfs van hooger belang dan het aanzien van elk huisje op zich zelf. Uwe Mij. heeft thans de eerste schrede gezet op den weg die naar welslagen voert en kan nu beschikken over de medewerking van een groot aantal architecten die blijken hebben gegeven met talent te zijn bedeeld. De volgende schrede zal moeten zijn opdracht te geven tot het maken van een algemeen bebouwingsplan, waarin de 15 bekroonde ontwerpen op een harmonische wijze moeten worden verwerkt en dat als leidraad moet dienen bij de geleidelijke voltooiing van het complex.
Wij zijn ons wel bewust, dat het vasthouden aan dit beginsel in de praktijk moeilijkheden zal opleveren, doch met goeden wil en overleg tusschen Uwe maatschappij en de toekomstige koopers en bebouwers van Uwe terreinen zal eene bebouwing van aantrekkelijker aard worden verkregen, en zal daardoor het bezit van een huisje in Uw park waardevol kunnen zijn niet alleen in aesthetischen, doch ook in financieelen zin.
Vele goede ontwerpen voor huisjes zijn ingekomen, doch goede bebouwingsplannen mochten wij slechts sporadisch aantreffen. Deze goede plannen worden hierachter nader besproken, waaruit U zal blijken, dat wij het bebouwingsplan onder motto: (79) Groepeering als het beste tot uitvoering kunnen aanbevelen en dat als grondslag voor een algemeen bebouwingsplan ware te nemen.
Bij de bestudeering der plannen viel het op, zooals dit trouwens bij vele prijsvragen het geval is, dat er nog steeds mededingers zijn, die blijkbaar het onderwerp nog onvoldoende konden beheerschen. Deze ontwerpen zijn bij de eerste schifting terzijde gelegd. Dit waren de inzendingen onder de motto's:

(1) "F", (4) „Park", (5) *Geen motto*, (9) Waldheimat", (13) „Penatus", (24) „Johanna", (27) „Mooi buiten", (28) „Lente", (29) „Studie", (33) „Eerste worp", (33 A) „Maxi-Mini", (34) „Rie", (44) „Kolhoop", (45) „Zuid-Oost", (47) „Toekkie-Takkie-Tao", (52) „Eemland", (55) „Baarn", (58) „Peking", (59) „Vierkant", (81), „Facta", (81 A) „Willy", (81 C) „Junctie", (84) „Economie", (90) „De gustibus non est disputantum", (97) „Trio", waarvan de inzending onder motto: (1) „F", en de inzending (5) zonder motto wegens onvolledigheid.

Hierop volgde een reeks ontwerpen in een tweede schifting. Deze bezaten wel betere kwaliteiten, ofschoon het vraagstuk nog niet tot bevredigende oplossing werd gebracht en de tekortkomingen nog te groot en te veelvuldig bleken om een detailbeoordeeling te wettigen. Dit zijn de inzendingen onder de motto's:

(2) „Blier Herne", (8) „Joko", (11 A) „Enkel", (12) „Paddestoel", (17) „Nooit", (18) „X. Y. Z.", (20) „Knus", (25) „Stemmig", (25 B) „H. I. J.", (36) „Cadre", (37 A) „Combinatie", (43) „Ogu", (50) „Wending", (56) „Gebroeders", (56 A) „Massabouw", (57) „12", (62) „boomen", (64) „S. A", (65) „Eenvoud", (72) „Vrijbuiter", (72 A) „Uitkiek", (72 B) „Variant", (74) „Buiten", (77) „Hidalgo", (77 A) „Lelie", (81 B) „Structuur", (93) „Ekkie".

De hieropvolgende derde schifting omvatte plannen, waarvan de ontwerpers blijk gaven het gegeven beter te beheerschen. Over elk dezer ontwerpen volgt hierachter een korte beoordeeling. Het zijn de inzendingen onder de motto's:

(3) „Rust", (6) „Sparre", (11) „Dubbel", (14) „Reurle", (15) „B. M. A. S.", (16) „Het tentdak", (22) „De Huif", (25 A) „K. L. M.", (26) „Ribes", (26 A) „Arabis", (30) „Honk", (37) „Platdak", (37 B) „Eigen Haard", (38) „Baarn", (39) „Teerling", (41) „Suitetype", (42) „Peking", (54) „6000 Gld.", (63) „Eigen Haard", (63 C) „Buiten", (66) „Rythme", (68) „Passe Partout", (68 B) „Entre deux", (76) „Tokio", (78) „Mei", (80) „Gusta", (83) „Dryade", (87) „Stretto", (88) „Jane", (89) „Anneke", (91 A) „Havana", (94) „China", (95 A) „Getij II", (98) „Nieuw Peking".

3. Motto: *Rust*. De situatie is te eentonig, er is een te veel aan huisjes. Het plan van het huisje

is niet onverdienstelijk, er is wel weinig wandoppervlakte in de benedenkamers. De plaatsing voor de haarden is slecht. De gevels bevredigen geenszins, vooral door de verscheidenheid van raamgroepeering.

6. Motto: *Sparra*. De situatie als (3) „Rust". De trap in den plattegrond ligt zeer ongunstig. Het kamertje met het ronde uitbouwraam is erg klein. De gevels hebben wel eenige aantrekkelijkheid in de groote lijnen, doch zijn in de onderdeelen niet geslaagd.
11. Motto: *Dubbel*. De situatie verraadt eenigen wil tot eene aantrekkelijke groepeering, maar juist de moeilijke punten zijn niet beheerscht, evenmin als de gevels. De plattegrond geeft geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen. Bij het dubbele huis zijn er geen goede verhoudingen tusschen muur en dak.
14. Motto: *Reurle*. In de situatie is eene poging te prijzen om de huisjes ruim uiteen te plaatsen, maar dit zal in de praktijk eene ongunstige verkaveling blijken, hetgeen reeds bij de vijf aaneengebouwde huisjes sterk uitkomt. De ontwerper heeft zich het geval te moeilijk gemaakt. In den plattegrond is de trap te benepen, de W. C. te bekrompen, het portaal op de verdieping te groot, de slaapkamers te klein ten opzichte van het trapportaal.
15. Motto: *B. M. A. S.* De situatie is te droog. De plattegrond is verbrokkeld, terwijl de architectuur der gevels geen type vormt dat straffeloos herhaald kan worden. De minder goede verhoudingen van raam tot muur komen op de vlot geteekende perspectief nog meer tot uitdrukking.
16. Motto: *Het Tentdak*. Op de verwarde situatie zijn lanen met bebouwing bijgeprojecteerd, wat tegen het programma strijdt. De plattegrond is wel goed, de verdieping zelfs economisch. De hoofdverhoudingen der gevels zijn niet slecht, doch de dakvensters verbreken te veel de dakvlakken.
22. Motto: *De Huif*. Het bebouwingsplan is te willekeurig en zonder vinding. De plattegrond heeft wel kwaliteiten, echter zonder iets nieuws te geven. De vestibule is verbrokkeld en onaangenaam van vorm. Het verdiepingsportaal is veel te groot. Hoewel de groote lijnen van de gevels bevredigen, storen de zwakke details van banden en uitmetselingen in hooge mate.
25 A. Motto: *K. L. M.* De situatie is weinig zeggend. Plan beg. grond wel voldoende. De middenslaapkamer op de verdieping heeft geen voldoende licht. Het trapportaal met de bijna vorstelijke trap is veel te groot. Als groote massa is de horizontale lijn van het landelijke dak niet ongeschikt, doch de zoogenaamde versieringen zijn meer ontsieringen.
26. Motto: *Ribes*. De situatie is te weinig aaneengeregen, en mist eenheid. Het plan type A. is logisch, doch niet boeiend. Op de verdieping is te weinig nuttige ruimte en de douche ligt voor het raam niet gunstig. De architectuur is behoorlijk, maar zwak in details. In type B. is de zakgoot zeer leelijk tusschen de beide topgevels. In type C. is het middenhuis onaangenaam van planindeeling.
26 A. Motto: *Arabis*. Situatie als (26) „Ribes". Plan A. heeft een te lange gang. De verdieping is wel goed. Door de veel te groote verhouding van de dakvensters met de leelijke schoorsteenen is de zijgevel mislukt. In type B. bederven de platjes in het dak het geheele aspect.
30. Motto: *Honk*. De verkaveling is bepaald onvoldoende. Het plan om de W. C. in de zitkamer uit te bouwen is al zeer gebrekkig. De bovenverdieping is te hokkerig. De gevels zijn zeer onrustig met gezochte effecten van voorsprongen, welke geenszins bevredigen.
37. Motto: *Het Platdak*. De situatie is zeer gebrekkig. De plattegrond heeft goede eigenschappen, maar de trap is niet opgelost. De architectuur der gevels is, hoewel van eenige verdienste, niet geheel beheerscht, hetgeen in de gebrekkige raamvormen wel tot uitdrukking komt.
37 B. Motto: *Eigen Haard*. De situatie als in (37) „Het Platdak". De plattegrond is versnipperd en mist eene voldoende ruimteontwikkeling en is van eene oneconomische verdeeling. De gevels zijn zwak en onharmonisch.
38. Motto: *Baarn*. De situatie heeft geen interessante momenten. De plannen zijn verbrokkeld door de gangen, en de gevels zijn van onaesthetische raamvormen voorzien.
39. Motto: *Teerling*. Het bebouwingsplan is aan de kopterreinen onvoldoende afgesloten, terwijl er bij de begraafplaats geen oplossing is verkregen. In het plan ligt de keuken op de belangrijkste plaats van het huis. De verdieping is goed van indeeling, maar de gevels zijn buitengewoon onbevredigend van architectuur.
41. Motto: *Suitetype*. De situatie is zeer gebrekkig van indeeling. Hoewel de beknopte plattegrond op eenige waardeering aanspraak maakt, getuigt het suitetype van weinig vindingrijkheid. De woonhoek ligt wel goed. De voorgevel is nog het meest geslaagd, hoewel de luikjes met andere details ontsieren en de rust verstoren.
42. Motto: *Peking*. In de verkaveling is het bij een pogen gebleven. De „zit" in de hoekhuizen is onaangenaam van vorm en lichtinval. De gevels zijn conventioneel.
54. Motto: *6000 Gld*. In de situatie is slechts een kleine poging gewaagd, om tot een gunstig resultaat te komen, maar is overigens niet geslaagd. De plattegrond is wel beknopt door de

bekende deuroplossing. De keuken is voor zoo'n huisje te groot en de badkamer is te veel ingebouwd. Door de vele aan de gevels voorkomende dakjes, de zakgoot tusschen de topgevels en de weinig aantrekkelijke raamvormen is de architectuur niet geslaagd.

63. Motto: *Eigen Haard*. De situatie is nietszeggend. De plattegrond is goed. In de gevels is het raam van woonkamer-eethoek te groot en zijn de raamopeningen onaangenaam van verhouding ten opzichte van de muurvlakken, 't geen vooral op de verdieping tot uitdrukking komt.

63 C. Motto: *Buiten*. De situatie mist de vereischte bekoring. De plattegrond heeft goede kwaliteiten, hoewel de keuken niet organisch aansluit en de ingang niet geslaagd is. De raamverhoudingen in de gevels zijn niet aesthetisch opgelost.

66. Motto: *Rythme*. De situatie is te waardeeren, doch het schema is te eenzijdig toegepast. In de plattegronden zijn groote gebreken, zoo is de eetkamer in A. een vervelend suitetype en dient teveel als doorloop naar de woonkamer, de W. C. ligt ingebouwd en de badkamer is te groot, terwijl het slaapkamertje met trap in de 2de verdieping niet praktisch is en doet vermoeden alleen ter wille van het uitwendig uitzien te zijn bedacht. Van den opzet, de zaaglijn, is in C. geen voldoende gebruik gemaakt voor het uitzicht uit de kamers; ook is de woonhall te veel een doorloop en liggen de W. C.'s al zeer slecht. De gevels zijn niet geslaagd, wat in de perspectieven sterk naar voren komt.

68. Motto: *Passe partout*. De beoordeeling van de situatie geldt ook voor (68 A) „Mini Max" en volgt hierna. In het plan is de W. C. en de badkamer van licht en lucht verstoken, en zal men op de trap in zeer gebogen houding onder den badkamermuur door moeten gaan. De gevels getuigen van goeden smaak en eigen richting en het teekenwerk is talentvol.

68 B. Motto: *Entre deux*. Hetzelfde als voor (68) „Passe partout" omschreven.

76. Motto: *Tokio*. In de situatie is iets bereikt om, de gebogen rooilijnen corrigeerende, tot een bevredigender oplossing te komen, 't geen echter bij de hoekperceelen niet is gelukt. De plattegrond is goed van groepeering doch in omtrekmuren te veel verbrokkeld, en zal den trapuitbouw in den zijgevel (welke wijselijk niet in perspectief is gezet) storend werken.

78. Motto: *Mei*. De situatie is al zeer saai. In den plattegrond is de vestibule benepen en is de woonhall eenigszins een doorloop naar de overige vertrekken. De opbouw is veel te gezocht, zonder schaal, zonder rythme in de vensters, terwijl de erker onvoldoende opgelost is.

80. Motto: *Gusta*. Ontwerper heeft zich in de situatie moeilijkheden geschapen, die wellicht na groote studie tot oplossing waren te brengen, hetgeen hier evenwel niet is geschied. Het economische van aaneengebouwde huizen is in de plattegronden niet voldoende verwerkt, wat vooral blijkt uit de ingebouwde schuurtjes en garages op de belangrijkste punten van de plattegronden. In de lange gevels zijn vooral de dakvensters veel te grof en de zijgevels verbrokkeld.

83. Motto: *Dryade*. De situatie mist eenige kwaliteit. De plattegronden zijn wel beknopt. Evenwel is de salon slechts bereikbaar. De architectuur is eenvoudig en vrij goed van verhouding.

87. Motto: *Stretto*. Hoewel de situatie goede partijen vertoont, is het geheel niet geslaagd en vooral bij de begraafplaats niet doorgevoerd. In den plattegrond A. is het portaal wat ruim en misvormd en zijn de gevels en het silhouet daarvan verward. In B. hebben de gevels enkele goede kwaliteiten, maar zijn de dakvormen te gecompliceerd en de details te gezocht.

88. Motto: *Jane*. In de situatie is wel gestreefd naar eenige groepeering, evenwel zijn de accenten van het stratenbeeld niet voldoende verwerkt. De plattegrond is wel origineel, maar niet vrij van gezochtheid, wat eveneens in de gevels tot uiting komt.

89. Motto: *Anneke*. Zie de omschrijving van (88) „Jane".

91 A. Motto: *Havana*. De situatie is droefgeestig. De zeer bewerkelijke plattegrond getuigt van weinig vinding en is boven hokkerig en onconstructief, daar geen enkele muur opgaat. De architectuur is van eenige beschaving, doch te ingewikkeld.

94. Motto: *China*. De situatie verraadt geen poging om door samenvoeging der huizen iets te bereiken, doch aantrekkelijke hoofdpartijen worden gemist. De plattegronden zijn goed. Door het aanbrengen van te veel topgevels is het dak op de hoeken te veel verdeeld en gedwongen van oplossing.

95 A. Motto: *Getij II*. De situatie is eentonig. De plattegrond onsamenhangend. De schoorsteen bij de trap is niet tot oplossing gebracht en de gevels zijn te veel verbroken door de dakvormen en killen.

98. Motto: *Nieuw Peking*. De situatie is zeer onbevredigend. De plannen zijn beknopt, maar weinig zeggend. De badkamer en de berging op de verdieping zijn niet gunstig gelegen. Het balcon als luifel en gootvoortzetting is niet aan te bevelen, terwijl de dakvensters wat groot voor dit dak zijn.

Uit de nu overgebleven ontwerpen ontstond de 4e schifting, waaronder vielen ontwerpen, die hoewel verdienstelijk, niet voor bekroning konden worden voorgedragen om de hieronder omschreven redenen. Dit waren de ontwerpen ingezonden onder de motto's:

(7) „Mei", (10) „Trio", (16A) „Het Schuurken", (19) „Fukerufusu", (21) „Mei", (23) „Maison de campagne", (26B) „Iris", (35) „Zodiac", (46) „Red leg", (51) „Eenvoud", (60) „Rival", (61) Cactus", (63A) „Het dak", (63B) „Ons Huis", (67B) „Forens", (70) „Zon is leven", (73) „F zes D", (73A) „Woeker", (75) „Hellas", (85) „7", (86) „Buiten", (95) „Getij I", (96) „Peking".

J. WITTENBERG — HOUTSNEDE

7. Motto: *Mei*. In de situatie is de aandacht te prijzen, die de ontwerper aan de terreinindeeling heeft gegeven, zonder dat het hem echter mocht gelukken het geheel tot een goede oplossing te brengen. Uit den plattegrond spreekt de vooropgezette bedoeling om een uitwendig effect te bereiken, waardoor vooral de beganegrond heeft geleden aan organische samenhang. De opbouw is te wijdsch, waardoor het huis de allures van openbaar gebouw heeft gekregen. De perspectief is keurig van teekenwerk.

10. Motto: *Trio*. De eentonigheid van de situatie zou bij het uitwerken daarvan eerst recht aan den dag treden. Alleen type C. heeft bepaalde verdienste in verband met de ligging op het terein, maar een bezwaar is, dat de keukens op de kruising te groot en de kamers daarboven slecht verlicht zullen zijn. De gevels als hoofdlijn hebben zeker verdienste, echter de raamvormen zijn zwak.

16 A. Motto: *Het Schuurken*. Ontwerper heeft nieuwe lanen met bebouwing ontworpen, hetgeen verboden is. De plannen zijn goed. De groote massa van dezen opbouw is goed, maar zwak in de onderdeelen. Het schuurtje hangt niet voldoende samen met het geheel.

19. Motto: *Fukerufusu*. In de situatie zijn evenals bij het vorige besproken motto nieuwe lanen met bebouwing ontworpen. De plattegrond van het huis heeft wel verdienste, de massa is wel geslaagd in opbouw, maar iets te monumentaal voor den bescheiden prijs. Moge de architectuur voor een op zich zelf staand huisje voldoen, herhaling van dit type zou een te eenzijdig bebouwingsplan in de hand werken.

21. Motto: *Mei*. De plattegrond is goed, doch de W. C. is benepen. Op de verdieping stoot men het hoofd tegen de bekapping op den overloop van het linker huis. In de gevels zijn te veel glaspartijen, zoowel in- als uitwendig, wat het aangenaam bewonen niet zal bevorderen. De groote schoorsteenen in de sluitgevels staan onlogisch op de kleine raampjes.

(Wordt vervolgd.)

ORGANISATIE, COÖPERATIE EN KUNST
DOOR WILLEM SLIGTING.

In het nummer van 30 Januari j.l. van dit orgaan gaf ik een uiteenzetting van de economische positie van den kunstenaar in de huidige individualistische maatschappij. Ik wees er daarbij op, dat deze positie eenigszins verbeterd zou kunnen worden door organisatie der kunstenaars en door coöperatie. Nu zijn, zooals men weet, organisatie en coöperatie begrippen, die lijnrecht tegenover het individualisme staan, dat het karakter onzer maatschappij voor het grootste deel bepaalt. De verhouding tusschen deze elkander tegenovergestelde krachten is zoo, dat in het economische leven van onzen tijd het individualisme heerscht, doch niet overheerschend is, doordat het wordt gekruisd door andere tendenzen, door gemeenschapsgevoel, collectiviteitsgedachten, door universalisme en door strevingen naar organisatie en coöperatie.

Op elk terrein van het economische leven heeft men ingezien, dat een streng door-

gevoerd individualisme geen heilzame gevolgen heeft, dat het krachtverspilling en vernietiging met zich brengt, en is men het door doelbewuste organisatie gaan temperen. In de grootindustrie heeft dit geleid tot de oprichting van trusts, kartels, syndicaten e. d.; in de kleinindustrie en den landbouw gaf het voedsel aan de coöperatie; terwijl het de arbeiders tot organisatie in de vakvereenigingen aanzette.
Ook bij het brengen van kunst tot het publiek worden pogingen gedaan aan het individualisme een grens te stellen. Let wel, het gaat hier niet om een artistiek vraagstuk: individualistische kunst of gemeenschapskunst, het gaat hier om een economisch vraagstuk: het vergrooten van het afzetgebied voor kunst, het verbeteren van de markt in kunstprestaties door opheffing van het individualisme. Dit individualisme heerscht over het algemeen nog op deze markt. Koopers zoowel als verkoopers, het publiek zoowel als de kunstenaars treden afzonderlijk, individueel, op. Slechts enkele pogingen worden gewaagd om dit individualisme door coöperatie te vervangen. Op deze pogingen wil ik in dit artikel wijzen. Ik geloof, dat zij van groot belang zijn voor het publiek en voor de kunstenaars, en ook voor de cultureele ontwikkeling.
Alvorens hiertoe over te gaan ben ik verplicht met een enkel woord nader te definieeren, wat onder individualisme en coöperatie in dit verband is te verstaan. Individualistisch is de productiewijze, waarbij geproduceerd wordt voor de markt; coöperatief is zij, wanneer geproduceerd wordt voor een bekende groep afnemers. De individualistische productiewijze is riskanter. Men gaat voortbrengen in het vertrouwen, dat het voortgebrachte voor een loonenden prijs wel afgezet zal kunnen worden. Men brengt zijn producten ter markt en moet daar op koopers wachten. De coöperatieve productiewijze heeft het groote voordeel, dat de afzet zoo niet geheel, dan toch voor een groot deel verzekerd is. Men heeft te doen met een bepaalde groep afnemers, wier behoeften bekend zijn, en men kan zijn productie daarnaar richten.
Nu meent men wel, en niet geheel ten onrechte, dat het terrein, waarop de coöperatie werken kan, beperkt is. Men zegt b.v., dat goederen, die aan modeverandering onderhevig zijn, of waarop de persoonlijkheid van den voortbrenger haar stempel drukt, niet geschikt zijn voor de coöperatie. Ook zal men de opmerking maken, dat het werken voor een bepaalde groep afnemers iets onmogelijks is voor den kunstenaar. Hij werkt namelijk in het geheel niet voor den afnemer, maar uitsluitend voor zichzelf. Hij vraagt zich niet af hoe men het kunstwerk, waaraan hij bezig is, zou willen hebben; hij vraagt niet welke eischen het publiek stelt; hij tracht zijn werk te doen beantwoorden aan de opgave, die hij zich zelf gesteld heeft.
Deze opmerkingen overdenkende zou men tot de conclusie kunnen komen, dat kunstprestaties absoluut ongeschikt zijn om coöperatief verhandeld te worden. Theoretisch moge deze conclusie voor de hand liggen, de praktijk heeft bewezen, dat kunst en coöperatie zich wel verdragen kunnen. En om nu van alle getheoretiseer af te stappen en de praktijk er bij te halen, wil ik om te beginnen wijzen op de pogingen, welke door de directies van tooneelgezelschappen zijn gedaan om een vast publiek om zich heen te verzamelen. Men heeft dit op verschillende manieren geprobeerd, waarvan de een beter resultaat had dan de ander. De meest toegepaste middelen zijn het uitgeven van een tijdschrift, het couponstelsel en abonnementen. Vooral deze laatste kunnen goede resultaten opleveren. Gesteld eens, dat een tooneelgezelschap door het uitgeven van abonnementen er in slaagt zich er van te verzekeren, dat het gedurende het geheele seizoen ten minste eenmaal per week voor een uitverkochte zaal speelt, waarvoor de plaatsen reeds vooruit genomen en betaald zijn, zij het ook met een belangrijke reductie op den prijs, dan staat dit gezelschap heel wat sterker, dan wanneer het iederen avond opnieuw moet afwachten of er publiek komt. Het kan dan zijn artistieke bevrediging vinden in de opvoering van werk, dat nu juist niet geschikt is om de kas te sterken, of dat door kostbare

J. WITTENBERG HOUTSNEDE

monteering aan de kas een groot offer vraagt. Het spreekt van zelf, dat zoo'n gezelschap er voor moet zorgen blijvend het vertrouwen van het publiek te hebben. Het moet er dus voor waken, dat bij den aanvang van het seizoen, bij de uitgifte der abonnementen geen beloften worden gedaan, welke naderhand blijken niet nagekomen te kunnen worden. Hieraan ontbreekt nog wel eens iets en het is er dikwijls de oorzaak van, dat het publiek de abonnementen niet zoo gretig opneemt. De meest volkomen vorm van dit systeem zou bereikt zijn, wanneer een goed tooneelgezelschap, over een eigen gebouw beschikkend, voortdurend spelen kon voor een publiek, dat zich in vereenigingsverband om dit gezelschap georganiseerd had. Dan zou in dit theater kunnen ontstaan een bloeiende tooneelkunst, waaraan de kunstenaars zich geheel konden wijden, en die gesteund werd door de voortdurende belangstelling van een aaneengesloten meelevend publiek. Dit meeleven van het publiek zou zich ook kunnen uiten buiten de eigenlijke tooneelvoorstelling om, door het stichten van een bibliotheek ten behoeve van de tooneelspelers en het publiek, door het organiseeren van lezingen en voordrachten en zelfs door de genoegens van een societeit! Waarom zou de foyer alleen in de pauze gebruikt mogen worden, en welke reden is er om bezoekers en spelers na de voorstelling onmiddellijk de straat op te jagen, zoo dat zij, die nog wat willen napraten over de voorstelling, hun troost moeten zoeken in de naburige café's?
Zou in een stad als Amsterdam dit ideaal niet te verwezenlijken zijn? Zou het hier onmogelijk zijn een voldoend groot aantal vrienden van het tooneel te organiseeren rondom een goed gezelschap? Mij dunkt het moest eens beproefd worden. Op muziekgebied is ditzelfde reeds lang bereikt in het Concertgebouw. Daar heeft men een gebouw, een orkest en een net abonnementenpubliek in één organisatie. Op tooneelgebied is het wellicht moeilijker te verwezenlijken, maar een ernstige poging daartoe is, naar ik meen, nog nimmer gedaan.
In Amsterdam bestaat op muziekgebied nog een groote organisatie, die hier genoemd moet worden. De Amsterdamsche Kunstkring „Voor Allen", welke in 1920 werd opgericht, is een organisatie, die meer dan 10.000 leden telt en in het hoofdstedelijk muziekleven een zeer belangrijke plaats inneemt door de groote reeksen goede concerten, die den leden voor weinig geld worden geboden. Ook hier is het de kracht der organisatie, het samenwerken van velen, die dit mogelijk maakte. In dit verband kan nog gewezen worden op het bestaan van het coöperatief Concertbureau, dat werd opgericht door de Nederlandsche Organisatie van Toonkunstenaren in samenwerking met den Amsterdamschen Kunstkring. Het doel van dit concertbureau is voor de musici concerten te arrangeeren zonder winstbejag. Men hoopt hen op deze wijze het concerteeren gemakkelijker te maken, dan wanneer zij de organisatie aan een particulier concertbureau of een impressario moeten opdragen.

Het tooneel en de muziek zijn kunstuitingen, die regelmatig genoten worden door een collectiviteit. Deze collectiviteit, dit publiek, in organisatorisch verband te brengen is betrekkelijk gemakkelijk. Heel wat moeilijker is het, het publiek ten opzichte der beeldende kunst te organiseeren. Toch ontbreekt het op dit gebied niet aan pogingen om tot coöperatie te geraken. Pogingen, die nog belangrijk uitgebreid zouden kunnen worden en waarvan ik een enkele noemen zal.
De Maatschappij „Rembrandt" is zulk een poging. Deze organisatie is opgericht door een aantal schilders, en bestaat uit deze schilders, als kunstenaarsleden, en uit z.g. kunstverlangende leden. Deze laatsten betalen een jaarlijksche contributie, waarvoor zij recht hebben op uit te geven premies, etsen en ander grafisch werk, en bovendien op een aandeel in de jaarlijksche verloting van schilderijen, welke van de Kunstenaarsleden worden gekocht. Men heeft zoodoende de tot deze groep behoorende schilders den verkoop van eenige schilderijen per jaar verzekerd, en stelt het pubiek in staat door matige betaling in bezit van goed werk te komen.
Ditzelfde principe wordt toegepast door de onlangs opgerichte Vereeniging van Nederlandsche Beeldende Kunstenaren, zij het ook met eenige wijzigingen, terwijl dezer dagen de dagbladen de oprichting vermeldden van een nieuwe schildersgroep, die een andere gedachte in praktijk wil brengen. Deze groep wil n.l. den verkoop van kunstwerken, op afbetaling bevorderen. Dit wordt in het buitenland reeds sedert eenigen tijd gedaan, en het heeft mij verwonderd, dat men er in ons land nog niet eerder mee begonnen is. Het denkbeeld heeft veel aantrekkelijks, zooals we allen weten is met de naoorlogsche „Umwerkung aller Werte" een groote verandering gekomen in de inkomensverdeeling, en daarmee in de koopkracht der verschillende groepen der bevolking. Het aantal menschen, dat vrij regelmatig groote bedragen kan uitgeven ten behoeve van kunstaankoopen, is sterk verminderd. Daarentegen zijn de inkomens van groote bevolkingsgroepen min of meer belangrijk gestegen. Dit laatste is echter niet van dien aard, dat het automatisch dezelfde aankoopen van vroeger nu door deze bevolkingsgroepen laat doen. Toch kunnen deze aankoopen wel plaats vinden, maar dan moeten coöperatie en eventueel afbetalings-systeem er bij te hulp komen.
Men ziet hieruit, dat het werk der genoemde schildersorganisaties niet toevallig in dezen tijd ontstaat, maar noodzakelijk is geworden door de verouderde economische constellatie.
Hiermede heb ik enkele karakteristieke verschijnselen van coöperatie en organisatie op het gebied der kunst weergegeven. Ik heb gemeend, dat het goed was ze eens de revue te laten passeeren, opdat men hun werking en hun nut kan nagaan en opdat kunstenaars, die met de economische moeilijkheden van onze dagen overhoop liggen, kunnen overdenken op welke wijze in hun vak aan de hier geschetste denkbeelden verdere toepassing zou kunnen worden gegeven.
Eén ding nog. In het begin van dit artikel wees ik er op, dat hier van een economisch vraagstuk sprake is; niet van het artistieke vraagstuk: individualisme of gemeenschapskunst. Ik moet er evenwel op wijzen, dat, naar het mij voorkomt, naarmate groote groepen der bevolking zich voor kunst zullen interesseeren, en dit zal het resultaat der organisatie zijn, de invloed der gemeenschap op de kunstuitingen grooter zal worden. Sommigen zullen dit vreezen, anderen zullen het toejuichen; onvermijdelijk is het. Waar echter tegelijkertijd de kunst grooter invloed krijgt op de gemeenschap, kan hier een wisselwerking ontstaan, waaruit een nieuwe cultuur geboren kan worden!
En roepen we hier niet allemaal om, om een nieuwe cultuur!

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET BESTUUR.

In de op 27 Mei gehouden redactie-vergadering van „Wendingen" werd tot hoofdredacteur benoemd de heer H. C. Verkruysen. De heer Verkruysen heeft deze benoeming nog in beraad gehouden. Onderhandelingen worden gevoerd met den uitgever over een nieuwen vorm en andere typografie voor het tijdschrift.

ARTI ET AMICITIAE.

Tentoonstelling van grafische werken door: Peter Alma, B. Essers, S. Jessurun de Mesquita, Fokko Mees, D. Nijland, J. Schelfhout, J. G. Veldheer, J. Wenkebach, J. Wittenberg. Geopend van 29 Mei tot 20 Juni van 10 tot 5 uur.

OVER ARCHITECTUUR IN ONZE OOST
DOOR JAN POORTENAAR.

Wanneer de klimatologische gesteldheid van een land zoo geheel aan die van het onze is tegengesteld, dat zij onze levensgewoonten en kleeding, huisraad en muziekinstrumenten onmogelijk maakt of te gronde richt, hoe sterk zal zij dan haar stempel drukken op de architectuur, die zich van alle kunsten het meest naar de weersgesteldheid moet richten, voortgesproten uit materieele noodzaak als zij is.
Dat is met betrekking tot de bouwkunst wel de eerste zich aan den Westerling opdringende gedachte, ook — of misschien juist — wanneer hij een leek in de architectuur is, die zich bij het reizen door Indië voor het eerst geplaatst vindt tegenover de volle werkelijkheid der verschillende bouwkunstige vormen van het Oosten. Want hoezeer uiteenloopend niet alleen beschaving en taal, maar ook levenswijs en geloof der vele Indische volken wezen mogen en de beide laatste in de bouwvormen een weerspiegeling vinden, er zijn cardinale tegenstellingen met alles wat bij ons wordt voortgebracht op architectuurgebied, hoe onderling tegenstrijdig dat maar kan zijn.

MINANGKABAUSCH WOONHUIS, PADANGSCHE BOVENLANDEN, SUMATRA

Het is allereerst tegen de, in zulk een hevigheid ten onzent onbekende, slagregens dat de eilanders daarginds een beschutting vragen. De Indische natuur — deelde zij haar karakter ook mede aan de menschen, die in haar midden leven? — is tegelijk traag, loom naar den schijn en fanatiek, explosief in wezen. Als er regenvalt,

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

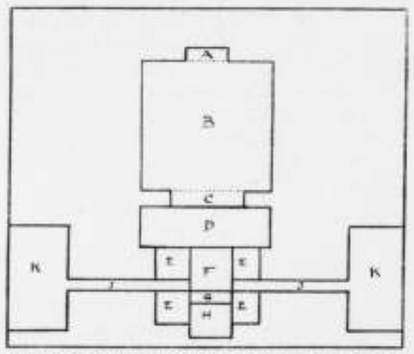
UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
5 JUNI 1926 NO 23

DE PENDOPPO IN HET PALEIS VAN DEN SULTAN VAN DJOCJAKARTA

is dat in een mate waarvoor ons woord wolkbreuk nog veel te zwak klinkt. Schijnt de zon, dan is er licht en hitte in een ware razernij, intenser dan alles wat in het Westen bestaat of zelfs maar denkbaar is. Ligt een landstreek open, dan is ze als een brok oerland, zoo ledig, uitgemoord en verstard van aanblik, als een maanlandschap in onze verbeelding wezen moet. Is er groeite, dan is die een onontwarbare, ondoordringbare massa, van boomen met klimplanten, onderling zoowel als soortgewijs, eeuwig strijdend op leven en dood, terwijl nog schimmels op hun levenskracht woekeren. De natuur der tropen, die men zich in onze gematigde wereld niet genoeg als het tegenovergestelde uiterste van de pool kan voorstellen, doch die men zich met behulp van ontoereikende, gematigde begrippen binnen zijn gezichtskring tracht te brengen, is er een van excessen, en de veelvuldigste daarvan: hitte en regen, geven aan de Javaansche ontvangzaal, de pendoppo, haar eigenaardigen vorm. In engeren zin een zaal is de pendoppo eigenlijk niet, maar bij gebrek aan het begrip mist onze taal

SCHEMA VAN DE WONING DER JAVAANSCHE AANZIENLIJKEN

A Luifel, B Pendoppo (ontvangzaal), C Overdekte doorloop, D Peringgitan (galerij), E Slaapvertrekken, F Dalem (binnenzaal), G Pronkbed, H Achter-pendoppo, J Overdekte doorloop, K Bijgebouwen

TEEKENING. TRAPPEN VAN DEN BOROBOEDOER JAN POORTENAAR

natuurlijkerwijs het voor dat begrip geëigende woord. Een pendoppo is ten slotte slechts een combinatie van de eischen die aan een bouwwerk gesteld worden om aan de zon en den regen te ontkomen: beschutting van boven voor „het oog van den dag" zooals de inlander het alverwekkend licht noemt, beschutting van onderen voor het gevallen water, die wordt verkregen door een enorm, breed overhuivend dak boven een verhoogden vloer. Het laatste der twee principes trouwens brengt de terp onzer voorouders in herinnering, gelijkelijk noodzakelijk in de toenmaals nog niet ingedijkte landen. Terwille van de hitte, die het gansche jaar gelijkelijk hangt, wordt het dak niet door muren gedragen doch door pijlers, zoodat de ruimte

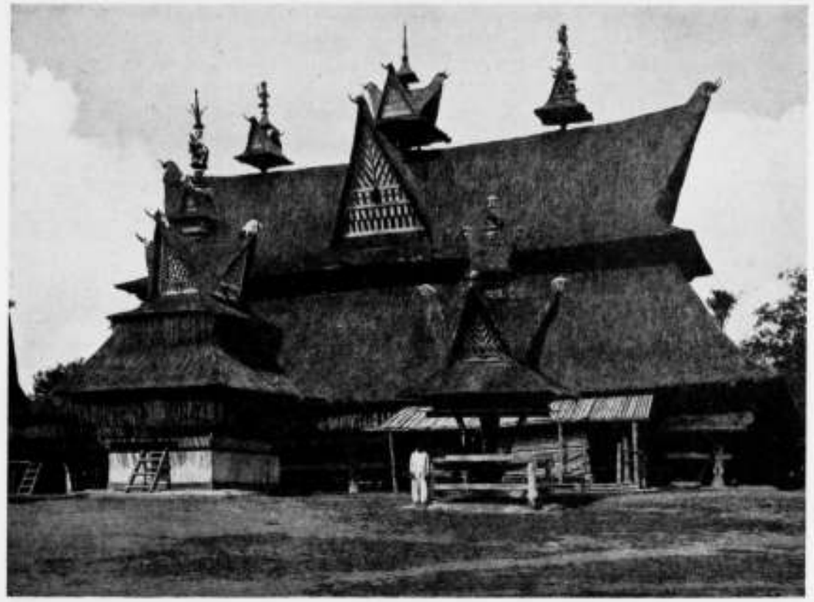

MINANGKABAUSCH WOONHUIS IN DE PADANGSCHE BOVENLANDEN, SUMATRA

tusschen dak en vloer naar alle zijden geheel open is. De daklijn vertoont een knik, het bovendeel is steil, het onderste nagenoeg vlak: er is steeds een, betrekkelijk korte, nok, nooit een kegelspits. Van voren gezien is de overeenkomst met het silhouet van een vulkaan dan ook treffend: architectuur en stijl van het landschap, want behalve in een paar brokken bergland: de Preanger en de Oosthoek, rijst de vulkaan zoo op uit het vlakke land van Java.

Van den vloer is het middendeel weer iets hooger gelegen dan de buitenkant; op dit laatste rusten de kleine stijlen voor het lage dak. Ze zijn soko laré geheeten, dat, naar ik meen, kinderstijlen beteekent. Hier is de dakrand slechts twee tot drie meter boven den beganen grond. De grootere stijlen op den middenvloer, soko gotjo, hebben een rijker bewerkt voetstuk, soms een kapiteel, eveneens in hout gesneden; zij omringen de vier hoogste, die het middendak dragen (soko goeroe). Deze zijn het meest door verguld snijwerk versierd, gewoonlijk over de volle lengte; ze zijn van boven door vier dwarsbalken verbonden, twee met platte, twee met vierkante pennen. Hierboven liggen horizontale, trapsgewijs vooruitspringende balken, die een trap-gewelf vormen, gelijk dat ook in de steenen tempels van den Hindoe-tijd is te zien. Het aantal dezer balken klimt met den hoogeren rang van den bewoner: aanzienlijke, adelijke, vorst. Buiten de vier hoofdstijlen echter loopen, straalsgewijze, dakspanten naar de architraaf, die op de soko gotjo rust; van deze gaan ze, bijna horizontaal, verder naar de architraaf die door de soko laré wordt gedragen. Deze ribben, die op hun beurt de horizontale panlatten dragen, worden tegenwoordig soms beschoten, n.l. wanneer het dak met pannen is bedekt, wat natuurlijk een jammerlijk effect maakt. De Javaansche bedekking, sirappen, zijn eenvoudige plankjes van (het hier goedkoope) djatihout, dakpansgewijs op elkaar gelegd. Des daags kan de verlichting in zulk een pendoppo voor ons, die aan omsloten ruimten met invallend licht sedert eeuwen zijn gewend, verrassend maar niet licht aantrekkelijk wezen: te meer, daar bij de welverzorgde pendoppo de vloer uit spiegelend marmer bestaat, treedt niet alleen rondom licht binnen maar is ook overal sterke spiegeling. Bovendien wordt alles wat zich in de pendoppo bevindt,

HUIS EN SCHUREN VAN EEN HOOFD, BATAK-LANDEN, SUMATRA

menschen en voorwerpen, steeds gezien tegen den lichten achtergrond van „buiten", want de pendoppo staat op een ruim plein, dat in den regel verblindend verlicht is. Het is een beetje alsof men op het tooneel voor het voetlicht staat en aan alle kanten in het voetlicht kijkt: het schijnsel der zon wordt door geen damp of nevel verzacht. Zelfs met den besten wil is het dan ook moeielijk deze stationskapverlichting zoo hoog aan te slaan als een enthousiast bewonderaar op Java doet, die er de schoonste van alle in ziet voor plechtige audiënties van inlandsche vorsten, die met hun stoeten van dienaren, lijfwachten, hovelingen en dienstvrouwen als onder een geweldigen troonhemel recipieeren. Maar een prachtig en typisch Javaansch bouwwerk is de pendoppo zeker, en wanneer er in den avond de gamelan speelt en zijn geluid met het sjirpen der duizenden krekels samensmelt, de wind zacht ruischt in de duisternis en vervloeit in de natuurmuziek van het gamelanorkest, dan wordt ons een der vele vormen geopenbaard waarin wij de eenheid waarnemen kunnen die in het Oosten behouden bleef tusschen mensch, kunst en natuur, tusschen individu en heelal, een eenheid, die bij ons wel pijnlijk is verstoord.

De pendoppo is het voorste deel van de woning der Javaansche aanzienlijken en regenten, kaboepatèn geheeten. De naam van de vorstenwoning is kraton (of kedaton). Men nadert deze over een in verhouding grooter of kleiner voorplein, aloon-aloon, waarvan de zijden toch al gauw een paar honderd meter lang zijn. In het midden bevinden zich een of twee waringin-boomen. Te Djocja is het geheele plein eveneens met geschoren waringins omzoomd. Aan de aloon-aloon grenst tevens de moskee, missigit, welke haar front op het Oosten heeft. Het geheele plein is in den regel door een lagen muur omgeven, zoodat men van buiten de voorpoort meestal alleen het geweldige pendoppo-dak er boven uit ziet oprijzen. De grootste pendoppo van Java meet 1000 M^2, het is die van het Mangkoenagoro-sche

TEEKENING. TERRASSEN VAN DEN BOROBOEDOER JAN POORTENAAR

huis te Solo. Is men de ommuring binnengetreden, dan vertoont zich ook het onderdeel van de pendoppo, de vloer, aan voor- en zijkanten door trappen omgeven, een halve tot één meter hoog. In 't midden vooraan is de luifel, tratag, met het oog op den tropenregen onmisbaar voor de uit hun karossen komende bezoekers. In de pendoppo staan de instrumenten van het gamelan-orkest gereed.
Achter de pendoppe ligt het eigenlijke hoofdgebouw, door een overdekte loop ermede verbonden. Daar is eerst, ook met een verhoogden vloer, de peringgitan, die zich het best met een galerij laat vergelijken, dan volgen de eigenlijke vertrekken: dalam. Ringgit is het hoog-Javaansch voor wajang, de peringgitan is de plaats, waar de schimmenwajang wordt vertoond; tusschen de stijlen wordt hier het witte scherm gespannen. De wajang-orang, de door acteurs gespeelde wajang, vertoont men in de pendoppo. De achterzijde van de peringgitan wordt gevormd door een muur, die het eerste binnenvertrek begrenst, 't welk aan de beide zijden door slaapvertrekken is ingesloten. De verlichting en ventilatie van dit hoofdvertrek laat alles te wenschen over. Het dak wordt er door even hooge soko goeroe's gedragen, de middelstijlen kunnen soms vervallen, de kleine soko laré's worden door de muren vervangen. Het heeft in het midden van den achterwand het antieke pronkbed, men bewaart er de poesaka — de den Javaan zoo heilige erfstukken: wapentuig en sieraden zijn het veelal. Achter deze binnenzaal ligt een achtergalerij, die op het binnenerf en de tuinen uitzicht geeft.
Van het hoofdgebouw leiden overdekte paden naar de bijgebouwen, die het buitenerf ten deele afsluiten. Daar vindt het personeel onderdak, men heeft er de koetshuizen, stallen, provisie-ruimten, badgelegenheid, keukens, alles meer of minder uitgebreid in verband met stand of welvaart.
Het muurwerk is, zoowel van binnen als van buiten, meestentijds bepleisterd en gewit. Bij wijze van plint is een strook langs den vloer..... geteerd. Bij ontstentenis

van marmer voor bedekking van den vloer wordt deze gepleisterd met cement. Het geheele interieur verkrijgt op deze wijze een atmosfeer, die den Hollander sterk aan dat van de kazerne herinnert, en het zal ook wel in dezen vorm door het Hollandsche pakhuis van de Oost-Indische Compagnie zijn beïnvloed.
Daar het als een eer beschouwd wordt, in het verblijf van een hooggeplaatste te wonen, heeft een Javaansch regent of vorst een voor onze begrippen zeer grooten familiekring, die op zijn beurt weder de waardigheid van den hoofdpersoon des te meer doet uitkomen.
In de Javaansche samenleving is de vorst met zijn omgeving van familie en verdere adel een uitgebreide, maar ten opzichte van de bevolking een beperkte élite. Zoo omvangrijk als des vorsten paleis is met zijn woningen voor de vele vrouwen, wachten, ambtenaren, hofdanseressen, zijn koetshuizen en binnenhoven, even zoo beknopt en primitief is de woning van den „gewonen" Javaan. Hij baadt in 't naastbijzijnde riviertje, zijn huisraad, dat geen stoelen of tafels kent, bestaat uit een rustbank en een pannetje om rijst te koken. Een paar stijlen van bamboe, wanden van vlechtwerk en een dak van gedroogd blad vormden tot voor kort alle benoodigdheden van zijn woning, en nu het atap-dak verbannen is, dient dakzink, of alles wat maar bij de hand te vinden is, tot dekking. Geen enkele eilander spijkert: hij bindt. De stijlen en de wanden van zijn huis, de onderdeelen van zijn prauw, tot het anker toe, worden aaneengevlochten of gebonden met grof arenvezeltouw.
In de religieuze bouwkunst van eeuwen her vinden wij het beginsel van open-lucht-architectuur evenzeer als in de hedendaagsche pendoppo, zooals ook het leven, toen gelijk nu, in de openheid der natuur ononderbroken wordt geleefd. Religieuze, niet kerkelijke bouwkunst noemen wij haar, want behalve de met de komst van het Mohammedanisme mede-geïmporteerde moskee, kent de oudere architectuur van Indië geen kerken of tempels in den zin dien wij aan dat woord zouden hechten. Noch het Boeddhisme, noch de nieuwe godsdienst heeft den inlander ooit belet in hooge mate aan de goede en booze geesten te blijven gelooven en natuurkrachten te aanbidden, die het animisme onuitroeibaar van hun voorouders tot in onze dagen levend hield.
Het bekende kanon van Batavia, dat in de nabijheid ligt van wat eens een stadspoort was in de dagen der Oost-Indische Compagnie, wordt alle dagen aanbeden door vrouwen die er kinderzegen van verwachten en er bloempjes offeren. Zoo is het ook met de beelden in den Tjandi Mendoet, en toen, ergens in Sumatra, de auto die ons vervoerde een steile helling niet haalde, achteruit gleed en nog juist een leelijk ongeluk vermeden werd, doordat de chauffeur den wagen kon laten vastloopen tegen den rotswand aan den eenen kant van den weg, achtte hij dat niet een fout in de machinerie, doch had een kwade geest het op ons voorzien die in een groot rotsblok huisde, zooals er honderden langs den wegrand lagen. Toch bidden vrome hadji's op enkele meters afstand van het befaamde afgodskanon en richten hun tot den grond neergebogen hoofden naar het graf van den profeet, die wel vreemd van die nabuurschap zou hebben opgezien.
Wat de ruimte-omsluitende tjandi's, de schijnbaar gesloten bouwwerken als de Mendoet, de Pawon, de Kalassan betreft, is het de vraag of wij die niet beter als nissen dan als tempels met een deur-afsluiting kunnen beschouwen. Het hedendaagsche Bali is er om aan zulk een opvatting kracht bij te zetten.
Stoepa's, als de Boroboedoer, vertoonen geheel het karakter van het monument, al zijn zij óók plaatsen des gebeds. Maar geen is als deze volkomen en grootsch. Of in den ganschelijk gesloten en ontoegankelijken bovensten koepel het onafgewerkte, grootste Boeddhabeeld behoort, dat nu aan den voet van het bouwwerk is opgesteld, dan wel dat dit beeld er geplaatst werd door de bevolking om de ontdekkers aangenaam te zijn, zal wel altijd een moeilijk oplosbare vraag zijn. Toen de door aardbevingen uiteengeschudde Boroboedoer als het ware opnieuw werd

ontdekt, moeten de onderzoekingen weinig systematisch en wetenschappelijk zijn toegegaan, maar schrijver dezes houdt het, hoewel volkomen leek, toch voor een grapje wel een heel sterk stuk om een kolossaal beeld als het bedoelde eens extra in den bovensten, grooten koepel te gaan plaatsen..... Immers elders is er geen plaats in het bouwwerk aan te wijzen, waar het wèl zou kunnen hebben gestaan. Hoe dit zij, na de uiterst zorgvuldige reconstructie door Van Erp is het bewuste beeld maar onder de boomen opgesteld, die een toegangsallee tot het geweldige monument hebben gevormd, en daar staat het nu mooi neutraal tusschen al de verschillende meeningen die het heeft ontketend.

Men mag het bekend noemen, dat de trapsgewijs afgegraven heuvel den grondslag vormt van de rechthoekige gaanderijen, die het onderste, en de drie terrassen, die het bovenste deel uitmaken. In het geheel uit zich onmiskenbaar het streven om den geloovige, naarmate hij hooger komt, ook geestelijk te doen stijgen. De galerijen geven in hunne reliefs eerst het leven van den Boeddha, hooger hebben zij betrekking op den toekomstigen, allerlaatsten Boeddha. De terrassen hebben geenerlei versiering — het is alsof daar alle aardsch overdenken ophoudt en niets meer den geest mag afleiden. De honderden Boeddha-beelden in hunne verschillende houdingen, die de gaanderijen omsluiten, en daar in open nissen zijn gesteld, vindt men op de ronde terrassen als het ware minder toegankelijk voor aardsche aanraking in hun doorboorde klok-vormige koepels. Ten slotte bekroont de gansch gesloten, groote stoepa het geheel — volkomen buitensluiting van het wereldsche. Uit de meer dan vierhonderd nissen stralen de Boeddha's hun geestelijk licht naar alle windstreken ongehinderd uit, als een baken des geloofs staat het monument boven de landen rondom.

Aan alle vier zijden voeren trappen tot de bovenste dagob, die op de punten waar zij de balustraden der rechthoekige gaanderijen snijden door poorten zijn overwelfd. Deze dragen de Banaspati's, Verslinders des Tijds, symboliseerend hoe de zoekende geest tot het eeuwige komt, het tijdelijke achter zich latend.

Is het in de zooveel grootere dichtheid der bevolking en het evenredig schaarscher voorkomen van wild gedierte op Java, dat men de verklaring moet zoeken van het feit dat er zoo zelden de woonhuizen op palen boven den grond worden opgetrokken, terwijl op Banka, Borneo en Sumatra veelal onder den vloer een ruimte van een tot twee meter wordt opengelaten? Voor de kustgebieden van Borneo en het evenzeer moerassige Zuiden van Sumatra kan het water een reden zijn, maar de tijgers en slangen zullen wel in hooger, heuvelachtig land daartoe aanleiding geven, zooals bijvoorbeeld Minangkabau in midden-Sumatra en het Noorden der Batakvolken, waar dezelfde regel geldt. In menige kampong op Java huizen de inlanders in krotten zooals wij ze ternauwernood voor varkenshokken voldoende zouden achten. Vlak achter de hoofdstraat van Soerabaja, de Pasar Besar, kan men ze reeds in overvloed vinden die van brokken zeil, platgeslagen autolineblikken, oude planken, vlechtwerk en allerlei afbraakresten zijn samengeflanst. De woningen op Banka, die met die van Zuid-Sumatra, Palembang, overeenkomen, zijn regelmatige, vierkante houten bouwsels, in regelmatige rijen geplaatst. Trouwens, het treft op alle genoemde eilanden (op Bali is dat anders) hoe de woningen meestal in gelederen staan en hoe weinig dat ook in de tropen bekoort. Hunne ramen zijn, evenals die der Chineesche huizen door een traliewerk van dunne, staande latten gesloten tegen het inkijken en open voor den weinigen wind dien men in Indië heeft; zij worden des nachts terwille van de veiligheid gesloten door simpele luiken, als het geheele huis van blank hout.

Een geheel afzonderlijken bouwstijl bezit het gebied van Minangkabau, Sumatra's Westkust. Hier is het matrimonaat, het beginsel waarop de samenleving van de sterk Mohammedaansche bevolking is gegrondvest. Het bijeenwonen op dien grondslag leidt er toe, dat aan het oorspronkelijke huis van het stam-gezin, verlengstuk na verlengstuk wordt aangebouwd. Het typische, hooge dak met holle noklijn en aan

beide einden in hooge punten oploopend, herinnert aan Chineesche vormen. Bij uitbreiding wordt tegen den zijgevel een nieuw halfhuis tegen het bestaande aangebouwd, echter met een lager dak en soms ook met een hooger gelegen vloer, zoodat, wanneer een tweede bijbouw tegen den anderen zijgevel is verrezen, het geheel een zeer fraai verloop van vormen vertoont. De aanbouw kan zoo worden voortgezet, doch een meer dan vijfdeelig huis — dus met twee aanbouwsels links en twee rechts — troffen wij niet aan. Bij de woningen van dorpshoofden zijn er, waarvan de wanden en stijlen met mooi snijwerk zijn versierd, en een enkele maal wordt door kleuren de werking daarvan verhoogd. Helaas zijn de stoepen, die tot zulk een sierlijk geheel toegang geven, meestentijds van grof en karakterloos metselwerk.

Een groot deel van hun aantrekkelijkheid hebben deze huizen echter daardoor verloren, dat om hygiënische redenen het aloude atap-dak van gedroogde bladeren verboden is. De bouwvorm is zoo goed mogelijk behouden voor zooverre zich daaraan het afgrijselijke, in de felle zon blikkerende, gegolfde dakzink kon aanpassen. Alleen in het maanlicht kan men er soms vrede mee hebben, maar overigens is de verandering barbaarsch. De wanden der huizen hebben een vooroverhellenden stand (die, nog sterker uitgesproken, eveneens voorkomt bij de noordelijker wonende Batakstammen). Ook hebben de rijstschuren dezelfde vormen; daar zij vierkant van grondvorm zijn, worden het de allersierlijkste gebouwtjes. Aan het heuvelige landschap geven zij, met de hier veelvuldig voorkomende vischvijvers, waarin zij weerspiegelen, een afwisseling die men elders mist.

Bij de huizen op de wederom belangrijk hooger gelegen Bataksche Hoogvlakte is door de vooral 's nachts intredende afkoeling een gesloten woning een voor de hand liggende eisch. Ramen kent het Batakkershuis niet. De toegang geeft één deur, die bereikt wordt langs een ladder van zware bamboe. Het huis is van buiten niet onderverdeeld, doch biedt plaats aan verscheidene gezinnen; het heeft den langgerekten vorm van een schuur. Snijwerk is aan het hout niet te vinden, wel loopen de dakpunten uit in koppen met hoornen, die de booze geesten kunnen afschrikken. De woning van een radjah is met kleine dak-kapellen versierd. Atap is de algemeene dakbedekking. De breede planken waaruit de wanden zijn samengesteld zijn overeind geplaatst en door het zwarte touw aaneengeregen; de sierzin van de primitief levende Batakkers uit zich hierin: meestal is de beëindiging een krokodillenkop met pooten, een ornament dat het vlechttouw op het hout te voorschijn roept. De daken zijn tegenover de wandhoogte geweldig van afmeting en zulk een huis op zijn hooge palen — meestal van meer dan manshoogte — met zijn overhangend dak doet aan een schip met volle zeilen denken. De, zeer groote, huizen staan in een lang gelid tot een dorp bijeen. Zulk een dorp is doorgaans ommuurd door een zwaren wal van los opeen gestapelde, groote steenblokken zooals er in het wilde bergland overal in grooten getale verspreid liggen, want tot voor korten tijd kwamen menschenroof en koppensnellen nog voor, en het dorp moest dus ten allen tijde in staat van verdediging verkeeren. Het met boomen omplante erf bevat dan nog de hokken voor dieren en rijstschuren eveneens met een verhoogden vloer. Bezoekt men zulk een dorp, dan is het tien tegen een, dat er een stilte des doods heerscht. De mannen, die het zware werk aan de vrouwen overlaten, spitsen hun meesterschap in het schaken — zij verslaan zonder moeite een goed Europeesch speler — nog wat verder toe. De vrouwen werken op het land of halen water van de spaarzame bronnen in het kale land in lange bamboekokers, op het hoofd gedragen, zij weven en verven de kleeding van het gezin. De enkelen, die zich in het dorp ophouden, hebben zich bij de komst der blanken binnenshuis teruggetrokken, hebben die het dorp weer verlaten, dan bemerken zij bij het omzien overal de glinsterende oogen die door de omplanting de bezoekers nagluren.

Zondert men uit wat in de laatste jaren dikwijls wordt nagestreefd en soms bereikt, dan slaat wat de blanken in de Oost bouwden bij inheemsche architectuur wel een allerdroevigst figuur. Uit den tijd der Oost-Indische Compagnie, de Kompenie,

zooals het hedendaagsche gouvernement nog altijd in den volksmond van een groot deel der bruine millioenen heet, dateert het soliede renaissance pakhuis, de ophaalbrug, die men in Oud-Batavia en hier en daar nog in de kustmoeras-steden van Borneo aantreffen kan. Ook de niet zeer fraaie, reeds genoemde stadspoort te Batavia met barokke beelden is nog in een zekeren „stijl". Doch lange, lange jaren duurde het, dat het burgermansidee van wat een paleis moet zijn de grondslag was voor de woningen der welgestelden. De voorgalerij, overdekt met een dak van gegalvaniseerd ijzer of Hollandsche dakpannen, gedragen door gecanneleerde zuilen in Ionischen of Dorischen stijl, maar altijd braaf-Calvinistisch gewit als het stucplafond thuis en het kerk-interieur van het vaderland, is het parade-uiterlijk waarmede het huis tracht te imponeeren. Het inwendige is met meer simpelheid doch met even weinig gevoel voor verhoudingen samengesteld: in 't algemeen gesproken voert een rechte, breede gang van de voorgalerij naar een dergelijke, vestibule-achtige achterzijde van het huis: op deze gang, binnengalerij, komen de kamers uit, die met deuren van latwerk worden afgesloten. Het is de Indische woning met een Europeesch air. Even weinig in het landschap past een enkele imitatie-Gotische kerk, zooals bijv. Weltevreden heeft. In het geweldig golvend oerland, met deiningen van honderden meters, dat het Toba-meer op Sumatra omsluit en met reuzenschreden komt afdalen naar de watervlakte, teekent zich in zijn waarlijke kleinheid af een wit kerkje, op een der uitloopers van het heroïsche land zijn spits bleekneusje in de lucht stekend boven deze binnenzee, die de oppervlakte heeft van een kleine Hollandsche provincie. Deze peuter-architectuur is het typische voortbrengsel van de bekeering die de Batakker daar kan ondergaan, die nog voor enkele geslachten menscheneter was en nu gedoopt wordt met romantische en martiale namen als Fridolin en Bismarck, en welke de vocabulaire van den Duitschen zendeling verder mag bevatten.

RECTIFICATIE.

In het artikel over Organisatie, Coöperatie en Kunst in het vorig nummer zijn enkele storende drukfouten blijven staan.
De schrijver sprak op blz. 263 regel 16 v.o. van een „vast" abonnementen-publiek, over de „netheid" van dit publiek passen hem geen opmerkingen. Op blz. 264 staat „Umwerkung aller Werte", dat dit „Umwertung aller Werte" moet zijn, heeft men natuurlijk begrepen; iets verder, regel 17 v.o. is niet van „verouderde" doch van „veranderde" economische constellatie sprake.

PRIJSVRAAG PEKINGBOSCH.

Het vervolg van het Jury-rapport wordt de volgende week geplaatst.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNST

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Van alle elementen, die in deze rubriek ter sprake komen, is de expressie verreweg de interessantste. Want evenwicht en structuur hebben slechts betrekking op het geraamte der scheppingen of verschijnselen, expressie is, zoo niet het doel, dan toch hun effect.
De kunstenaar, geloof ik, streeft zeer vaak naar een bepaalde expressie; nog vaker echter zal hij er zelf door verrast worden. Ware zulk een overrompelend resultaat in die mate nieuw voor hem, dat hij er geen innerlijk verband mede voelt, dan moesten we een goed deel der kunstgeschiedenis op rekening van het toeval schrijven. De ervaring leert het tegendeel; het onverwachte effect blijkt toch geheel bij de persoonlijkheid van den voortbrenger te hooren. Wij hebben dus het recht, het bestaan van een onbewust bedoelen aan te nemen.
Dat is zeer belangrijk. Want meer en meer wordt het duidelijk, dat het onbewuste in den mensch nauw verwant is aan dat in maatschappij en natuur. Dezelfde instincten die de dierenwereld nagenoeg volledig beheerschen, overwegen ook in het

leven der vrouw, en zijn in dat van den meest geestelijken man nog sterker dan alle bewust beoogen. Het maatschappelijk leven wordt door andere instincten geleid, maar toch door instincten. Omgekeerd neigt men thans in sommige deskundige kringen tot de opvatting, dat iets als intelligentie ook in den groei der dierlijke organen aanwezig is. Het parallelisme lijkt dus volkomen. En bij dien staat van zaken is het ook wel veroorloofd, den onbewusten drang tot uitdrukking van den kunstenaar ook elders in natuur en maatschappij te gaan zoeken.
Een treffend getuigenis van den aangeboren drang tot expressie leek mij altijd de symboliek der oude volksrechten. Om haar te verstaan moet men zich indenken in al den eenvoud van bijvoorbeeld het leven der Germanen in de vroege Middeleeuwen. Aan huis en veld gebonden, zich vermakend of werend met speer en schild, was de Germaan zoozeer vervuld van grijpbare en tastbare dingen, dat hij ook het abstracte, waar het in zijn bestaan gelding had, niet buiten aanschouwelijkheid denken kon. Wie bijvoorbeeld een huis als zijn eigendom aanvaarden wilde, moest den rechter voet op den drempel zetten en met de rechter hand de post of grendel grijpen: het gebaar van binnengaan, met de expressie van vastheid en grijpen. Rechten, door de bewoners van een plaats uit te oefenen, moesten gelimiteerd worden door iets zintuigelijk waarneembaars, dat er van uitging. Zoo bezaten dorpelingen soms het recht, te hengelen zoover als de klank hunner kerkklok te hooren was. In een Middeleeuwsch verhaal gelast een koning een zijner mannen op een heuvel den hoorn te blazen; vervolgens gaat de man de omgeving rond, vraagt ieder, of hij zijn hoorn gehoord had, en geeft hem, bij bevestigend antwoord, een oorveeg met de woorden: „gij zijt mijn man (vazal)". Die oorveeg was, tusschen twee haakjes, de toen gebruikelijke beleefde manier om feodale pretenties te kennen te geven: ook al het symbool der aanraking, want dat het hard ging was slechts wederzijds viriel vertoon. De hoornblazer van zooeven had, onder deze vormen, van zijn koning het door zijn stem bestreken gebied in leen gekregen.
Onder het gezichtspunt der symbolische aanraking moeten zeker ook bepalingen opgevat worden, die op het eerste gezicht bevreemden. Het aanraken van vinger of hand eener vrije vrouw, tegen haar wil, werd door den Germaanschen volksrechter gestraft met een boete van 15 solidi, evenveel als op de diefstal van een eenjarige koe stond. Dat wil nog al wat zeggen! Fatsoen is een schoone zaak, doch allerminst van de kinderen der Volksverhuizing verwacht men toch een dergelijke Calvinistische strengheid! Het is dan ook voorzeker de symbolische waarde der handeling, die door den primitieven geest dier menschen onmiddellijk en uitsluitend in hare expressieve beteekenis verstaan werd. De geschiedenis dier ruwe tijden bezit toevallig een aardig verhaal, dat deze expressieve aanvoeling nog eens duidelijk demonstreert.
Het gebeurde in het jaar 584. De jonge koning der Langobarden, Authari, wenscht zich de dochter van den hertog der Beieren, Theodelinde, tot vrouw. Het gebruik eischt, dat een der zijnen haar voor hem vraagt. Hij wil echter zelf het meisje zien, waarmede hij zijn troon deelen zou — in die tijden dikwijls meer dan een manier van spreken. Onbekend als hij zich weet, gaat hij onder een anderen naam als zijn eigen voorspraak. Wanneer hij echter de prinses ziet, die hem beloofd wordt, en hem wonderwel aanstaart, dan bekruipt hem, stel ik mij voor, de lust tot een daad van inbezitneming. Terwijl hij den beker aan haar teruggeeft, die zij den gast reikt, raakt hij, op een oogenblik dat niemand er op let, haar hand aan, en strijkt met zijn eigen hand — met de plek dus, die haar geraakt heeft, zich over voorhoofd en gelaat [dextramque suam sibi a fronte per nasum ac faciem produxit. Bij Paulus Diaconus]. Haar ontgaat dat geenszins, en met een kleur als vuur [rubore perfusa] vertelt ze het haar voedster. „Als hij dat heeft durven doen", antwoordt de ervaren vrouw, „moet hij de koning zelf zijn."
Aardig, en voor mij volkomen verstaanbaar, is ook het vervolg. De bruidsstoet begeeft zich op weg. Aan de grenzen van het Langobardische gebied gekomen, waar

hij vooruit moet, om haar als koning te ontvangen, drijft hij zijn strijdbijl met een geweldigen slag in een boom, zeggende: „Zoo houwt de koning der Langobarden."
Het komt bij deze daad van krachtbetoon zoo duidelijk uit, dat de *toestand* eigenlijk niet door een *woord* veranderd kan worden. Een verklaring: „Ik ben Anthari zelf", had slechts verlegenheid doen ontstaan, op den duur niet zonder moeite weg te nemen, door een wisseling van woorden, die daden slecht verving. De bijlslag aan de grens, symbool van machtsafbakening, deed den nieuwen toestand vanzelf werkelijkheid worden.
Wat zijn woorden? Constateeringen of redeneeringen, die weer tot een constateering voeren. „Het wordt laat", of „de weg is nog lang; het zal dus laat worden". Het denken wordt er door beïnvloed, ongetwijfeld, doch daardoor eerst, dus middellijk, het positiegevoel. In alle vitale aangelegenheden zijn woorden nutteloos en verstaat men elkaar, als men ze noodig heeft, in het geheel niet.
Eenvoudige menschen voelen het ontoereikende van woorden beter dan wij, daar ze er zoo'n moeite mee hebben. Het is hun een behoefte, zich onmiddellijk te uiten, dat wil zeggen symbolisch, want alleen het symbool drukt behalve het feit ook de stemming uit, waarin het vermeld wordt. Een pagina van een meesterhand is nauwelijks toereikend om een enkele symbolische daad te vervangen.
Het is dan ook begrijpelijk, dat primitieve naturen ook alleen *vertrouwen* stellen in het symbool: het is duidelijk, onherroepelijk. Aldus, en niet cynisch-rationalistisch heeft men de bepalingen te verstaan die het Germaansche recht met het Mozaïsche en dat van Hamurapi in hoofdzaak gemeen heeft: de aanklacht eener vrouw wegens geleden geweld moet bij de Germanen geschieden: onmiddellijk, onder geschrei, met loshangend haar en gescheurde kleeren. In de beide andere wetboeken wordt haar klacht niet aangenomen, wanneer men haar niet heeft hooren schreeuwen, hoewel haar geschreeuw hoorbaar geweest zou zijn. Dat is geen voorzorg tegen aanstellerij: het is de behoefte aan het zintuigelijk waarneembare bewijs.
Ik geloof dat men dan ook die voorbeelden terzijde moet houden, waarbij het symbool tot datgene geworden is, wat wij modernen er onder verstaan: iets onwezenlijks, een formaliteit. Zooals wanneer een abt verplicht is, een groot heer als leenhulde voor een jachtveld den *geur* van een gebraden hoen te brengen: de schotel wordt eenvoudig weer dichtgedekt, en de heer abt verorbert het gebraad met smaak. Dit is verval, werk van een tijd, die de behoefte aan een expressieve daad niet meer kende.
Wat is er uit die behoefte geworden? Ik geloof ook in het psychische aan een wet van het behoud der energie: er kan niets verloren gaan, echter niet zonder verschrompeling. Een deel dier spankracht is ongetwijfeld overgegaan op de kunst. Zooals de eenvoudige sierkunst der boeren is tenietgegaan naast de verfijnde artisticiteit van enkelen — van een steeds *enger* groep — zoo is ook op dit gebied de functie overgegaan van zeer velen op weinigen, van wat tot zekere hoogte de gemeenschap kan heeten, op het individu. De toepassing der arbeidsverdeeling door het sociaal instinct. Ten deele heeft echter naar mijn vermoeden wel degelijk een verlies plaats gehad, dat komende tijden van socialistische gemeenschap wellicht zullen vergoeden.

* * *

Antwoord aan den heer Verkruysen. — De uitdrukking „homo unius libri" heeft geenerlei betrekking op het aantal boeken dat iemand heeft gelezen of geschreven. Bedoeld wordt, de man die één standpunt, leer, wijsbegeerte, voor het eenig ware houdt.

* * *

Wederwoord. — Mijn betoog ging niet over de latijnsche uitdrukking, maar over de hollandsche woorden van den heer Fischer: „den man die in één boek alle wijsheid bezit. Wie denkt hierbij niet aanstonds aan Leidsche wijsheid?" De weerlegging van Dr. Fischer weerlegt dus niets.

H. C. VERKRUYSEN.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

Met instemming van de Permanente Prijsvraag-Commissie plaatsen wij onderstaand artikel van den heer Wiessing.

NAAR AANLEIDING VAN DE PRIJSVRAAG VOOR EEN ST. CANISIUS-STANDBEELD TE NIJMEGEN

Het geviel, dat mij in een coupé van de lijn Amersfoort—Amsterdam een nummer onder de oogen kwam van „De Gelderlander", een der hoofdorganen van de stad Nijmegen. Het papier van die courant beviel mij bizonder, 't is droog en zacht bij aanvoeling, de typografie ervan vertoont dat versleten druksel, waardoor men zoo prettig provinciaal wordt aangedaan, en daar dit mij, tezamen met het mooie weer, meegaand geluimd maakte, las ik zonder te lezen.
Totdat ik iets werkelijk opvallend aardigs vond. Onder Nagekomen Nieuws, en „Buiten verantwoordelijkheid van de Redactie", stond daar door den meer bekenden X. de vraag gesteld, waarom toch de expositie van ingezonden ontwerpen voor het St. Canisius-standbeeld te Nijmegen niet ook 's avonds voor belangstellenden open was. En de redactie, natuurlijk buiten haar verantwoordelijkheid, want dit wordt geen geschiedenis van verantwoordelijkheid, antwoordde, ook namens het Comité, dat „de beelden bij lamplicht niet tot hun recht komen".
Nu weet ik niet, hoe het u zou gegaan zijn, maar deze delicate zorg voor de zuivere, ja de zuiverste beoordeeling van kunstwerken, was voor mij in verband met die gezellige „Gelderlander" zoo verrassend, dat ik, te Nijmegen zijnde, mij ter tentoonstelling begeven heb, vol verwachtingen. Aan de verwachtingen is de bodem radicaal ingeslagen. Maar heb ik dan ook al het plan opgevat, de te Nijmegen bekroonde standbeeld-ontwerpen voortaan, n'en déplaise het Comité, nooit anders meer dan bij sterk gevoileerd lamplicht te bekijken, ik heb, van informatie tot informatie komend, hier zooveel stof tot overdenking gewonnen, dat het misschien, nut heeft, iets van die stof, laat ik zeggen af te stoffen.
't Was in het St. Jozefsgezellen-huis. Een aan alle zijden door het witte daglicht bestormde zaal. Tien of twintig klein formaat tafels. Daarop een overvloed van voornamelijk witte gipsen beeldjes en koppen, een elleboogslengte hoog, zeer te gispen gips, alle de bijna 40 inzendingen met nummers of motto's erop geprikt, een doode, eenigszins griezelige, knekelige verzameling. Naast al dit kleine goed een paar tafels met óók doode, maar veel grootere poppen, waarbij manshoogte bustes, ingezonden door een paar ondernemende heeren (Dupuis en Falise), die daarmede het prijsvraagreglement overtreden hebben, doch de prijzen gewonnen. Zij wisten, wat men met onervaren en ondeskundige jury's kan doen.
Nu hebt gij gehoord, wien al deze eere geldt. Die eere geldt, meent men, Petrus Canisius. Canisius was een groot Roomsch man, een Heilige, die niet alleen te Nijmegen vereerd wordt, — maar ik geloof de plank der waarheid niet ver mis te slaan, als ik opmerk, dat die heele Nijmeegsche standbeeld-beweging niet in de eerste plaats Canisius geldt, en dat die heilige man integendeel zijn posthume bevordering tot „Kerkleeraar" en zijne plaats, zoozeer *en vue* in den hedendaagschen Hemel, en nu dat monument, voor een belangrijk deel dankt aan de versterking (door de zoo miskende Coalitie) van de Roomsche politiek in ons vaderland. Het Eucharistisch Congres te Amsterdam, de opeisching van een Hooge School te

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
12 JUNI 1926 No 24

Nijmegen, het Kerkleeraarschap van den Nederlander Canisius, en thans zijne haastige verheffing tot Standbeeld, men moet het alles zien in hetzelfde licht.
Zijne „haastige" verheffing . . . Ziedaar inderdaad wel de zwakheid van eerst kortelings opgestane krachten, dat zij soms te véél haast hebben.
In materieelen zin is die haast, naar mij dan gebleken is, bij de standbeeld-voorbereiding al opvallend geweest. De man van de dagelijksche besogne in het „Internationaal Canisius-Comité" was de hoofdredacteur van de meergenoemde Nijmeegsche „Gelderlander". Deze heer nu moest de zakelijke kleinigheid van de oprichting van een standbeeld ('t geld was er, en dan gaat immers alles vanzelf?) maar eens vlug opknappen. Hij had gehoord, deze goede heer, van het bestaan eener Permanente Prijsvraag-Commissie, en zonder twijfel een wenk gekregen, dit lichaam niet voorbij te gaan, dat in Nederland een niet enkel theoretische, en trouwens heilzame prijsvragen-contrôle uitoefent.
Zoekende met deze bemoeizuchtige Commissie contact te krijgen, n.l. zoekende op de manier van iemand, die zoekt in de vage hoop, niet te vinden, zocht hij zóó, dat hij niet vond. En toen hij van dien vreemden overlast verlicht was, bestelde dit ijverig comité-lid, ik kan niet anders zeggen dan: *bestelde* hij, door middel van een lukraak ineengezette Prijsvraag (een soort aanbesteding), het bronzen beeld met granieten voetstuk, hoogte van het enkele beeld 3 à. 3½ M., maximum der gezamenlijke kosten 18.000 gulden. Als jury zouden fungeeren, naast twee hoogleeraaren aan de R.K. Hoogeschool te Nijmegen en een oud-directeur van Gemeentewerken derzelve stad, twee „deskundigen", n.l. de heeren C. W. H. Baard, directeur van het stedelijk Museum te Amsterdam en prof. Dr. W. Martin, directeur van het Mauritshuis.
Pluis, merkte de man van het Comité en van de „Gelderlander", was het niet, sinds aan de wieg van den Nijmeegschen Canisius de kwade fee van de Permanente Prijsvraag-Commissie als ongenoode gast toch nog verschenen was, met spoedig daarna de vloekzegging, d.w.z. de „raadgeving" aan alle Nederlandsche kunstenaars, om wegens de ontoelaatbare voorwaarden der Prijsvraag „zich van mededinging te onthouden".
Niet één, inderdaad, der vaderlandsche beeldhouwers van erkende beteekenis heeft zich met de prijsvraag, sindsdien geoccupeerd. Mendes da Costa, de beide Raedeckers, Hildo Krop, Polet, Zijl, Van den Eijnde, Jacobs van den Hof, ik noem er maar enkelen, die mij invallen, hielden zich afzijdig.
De haastmakers te Nijmegen hebben daar intusschen, naar het schijnt, niets van gemerkt. . . . .
Inlichtend over den geest (indien van geest sprake mag zijn), waarin zoo'n heele standbeeld-affaire, onder de oogen zelf van de Katholieke Universitaire hoogepriesters te Nijmegen, kon worden afgewikkeld, is de Spaansche Brabanderachtige manier, waarop de secretaris van het groote Canisius-Comité achteraf in zijn dagblad pochte op de medewerking van „de bloem onzer kunstenaars", blijkens „een tentoonstelling als er slechts zelden in ons land te bezichtigen valt." Dat was de kamer vol gipsen poppen, bovenbedoeld.
Maar niet alleen de materieele haastige spoed is te vermelden. Het heele geval leidt er toe, dat men denkt: Is het niet juist zulk een volkomen neutraal, zulk een „net" standbeeld, dat de hedendaagsche Roomsche Kerk als uitdrukking van haar wezen verlangt, en, men zou dan maar meteen willen zeggen: verdient? En als dit zoo is, hebben de Nijmeegsche dragers der Nederlandsche Roomsche cultuur dan niet ook van een te groote geestelijke haast laten blijken door een beroep te doen op de Nederlandsche beeldhouw-*kunst?* Zijn zij hier in Holland (gelijk zij dat in vroeger eeuwen wáren) aan de kunst toe? Ik bedoel niet enkele afzonderlijke Katholieken, in wie men sterke belangstelling vindt voor levende schoonheid, — maar de heerschende Kerk?

Mij dunkt, dat de behandeling van deze monuments-quaestie weer duidelijke aanwijzing geeft, wat 't antwoord zijn moet. De Roomsche heeren doen een beroep in den wilde op „kunstenaars", — en stooten hen tegelijkertijd af. Zoeken zij dan soms toch naar dien eenen beeldhouwer, in wien de Katholieke gedachte, hun eigen gedachte dus, sterk genoeg leven zou om hem in staat te stellen den Katholieken man Canisius uit te beelden? Daar denken zij heelemaal niet aan! En waar zij dus de adressen der eigen hemelsche muze niet kennen, daar komen zij, maar zonder goed te weten hoe, bij den duivel der tegenwoordige beeldhouwerij te biecht; het zal de godsdienstlooze kunstenaar zijn, die hun den man van den godsdienst op het piedestal zet. Nietwaar, als de bronzen Canisius dan niet Roomsch kan wezen, zoo hebbe hij tenminste iets van de verhevenheid der onkerkelijke hoogere inspiratie? Zooals de half-heidensche, groote Pausen der Renaissance dat goûteerden? Ook dat niet. Hun instinct deed hen eenvoudig grijpen naar de afbeelding van hun diepstgeworteld ideaal: een fatsoenlijk, neutraal, een tikje deftig 17de eeuwsche burgerheer, waar Toon Depuis, die dit soort werk verstaat, onder gezet heeft St. Canisius, — maar die was 't niet; àls het een lid van de mij onbekende familie Canisius geweest is, dan is 't de mij onbekende gereformeerde notaris Johan Canisius geweest, of de ook u zeker onbekende voorzitter van de pluimveevereeniging Willem Evertsz. Canisius, of wel de gewezen pensionaris, van wien ik nooit gehoord heb, Abraham Canisius, komtom het was de heer iedereen. De beste naam, echter, die op het bestelde „voetstuk van Zweedsch graniet" passen zal, dunkt mij: St. Confectius.
De tweede inzending, die de Nijmeegsche hoogepriesters der Roomsche cultuur bekroond hebben, is die van August Falise geweest. Toen ik, van de Tentoonstelling komende, een Roomsche beeldjeswinkel passeerde, vond ik Falise's Canisius, of een Canisius, die er sprekend op leek, vooraan in de winkelkast staan. Werd het poppetje al zoo haastig *en gros* geëxploiteerd? Ik kan alleen zeggen, dat het daar tusschen de andere Jozeffen met twee roze wangetjes en de gebedenboeken met schildpadden beslag en blikken montuur niet misstond.
Was er dan geen bij al die veertig inzendingen, goed genoeg, dat een jury er bij kon stilstaan en overwegen of er tenminste het beginsel in stak voor een goed standbeeld.
De Vlaming Josef Cantré heeft, is mij bekend, de illusie gehad, dat een meer moderne geest zich dit keer van de Roomsche heeren zou meester maken, en hij heeft er zijn maquette dan ook bij gezet: die ik niet zonder voorbehoud heb kunnen bewonderen, maar die in ieder geval voor elkeen, als hij geen bare vreemdeling is in het Jeruzalem der plastische uitdrukkingskunst, alle andere ontwerpen terzijde stelde.

In Cantré's Canisius treft niet het religieuze, het innig vrome (dat was van hem trouwens niet te verwachten); de verhevenheid der overtuiging echter, en het klemmende daarvan, en de breedheid van de wereldfiguur met het gedurfde teeken van den op Canisius' borst in volle breedte zich uitstrekkenden Christus is door de uitbeelding levend geworden.

Ik neem graag aan, dat indien het jurylid Baard b.v., die toch als directeur van ons Amsterdamsch museum voor moderne kunst, de moderne kunst ex officio begrijpt, geweten had, van wie die kleine maquette kwam, hij Cantré's inzending wel naar voren zou hebben gehaald, doch..... de gesloten briefjes verborgen de namen der inzenders, en zoo werd in de paar uur, dat de juryleden den voorraad gips bekeken hebben, het examen der beeldjes (en der juryleden) wel bijzonder zwaar.

Zoo zal dan in het daarvoor aangewezen park-entrée, en op zooals mij bleek ook, heel gezellig, het precies verkeerd gekozen gazon, de vroeger-eeuwsche nette burgerheer van Toon Depuis zich komenden herfst verheffen. Verheffend zal het niet wezen, maar verheffen doet hij zich: de z.g. St. Canisius van Depuis verheft zich n.l. als voor een lang niet mis betoog van zijn zetel.

Mij werd te Nijmegen verteld, hoe een goed Roomsch en fijnzinnig man, toen hij, na heel de misère van dit standbeeld van terzijde te hebben meegeleefd, den uitslag zag en hoorde, de tranen van schaamte en ergernis in de oogen sprongen. Het is eigenlijk ter intentie van dezen idealist, dat ik, helaas zelf zoomin verbaasd meer als geërgerd, mij hier heb afgegeven met belangen, die mij niet aangaan.

H. P. L. WIESSING.

BRITISH ARCHITECTS' CONFERENCE 1926.

In view of the General Strike in Great Britain it has been necessary to postpone the British Architects' Conference, which was to have taken place on June 14th to 19th 1926.

All the arrangements made for those dates have been cancelled.

ANTIEKE BESCHAVING.

Het Bulletin van de Vereeniging tot bevordering der kennis van de antieke beschaving, wordt uitgegeven voor den geringen prijs van *f* 0.50 per nummer voor niet-leden der Vereeniging.

Het is een uitgaaf van het Museum Carnegielaan 12 te 's-Gravenhage, waar door Dr. C. W. Lunsingh Scheurleer een uitgelezen verzameling van antieke kunst is bijeengebracht, aangevuld door de niet minder mooie verzameling van, in hoofdzaak, Egyptische oudheden van Prof. Dr. F. W. Freiherr von Bissing.

De bedoeling is deze schatten meer algemeen bekend te maken bij hen, die van deze kunst reeds weten te genieten, en er belangstelling voor op te wekken in ruimeren kring.

Naast voorwerpen, die meer de aandacht zullen trekken van den oudheidkenner, worden er andere in uitgegeven, die mij ook voor bouwkundigen belangwekkend lijken. Grieksche vazen van aardewerk en brons bijvoorbeeld of een Egyptisch beeldje uit het oude rijk, waar zoo duidelijk reeds het gevoel voor groote en simpele verhoudingen uit spreekt, die het kleine figuurtje een monumentale grootheid geven. De proportie is hier wel zeer opmerkelijk. Het hoofd, $^1/_8$ van de geheele hoogte is de *modulus*. Van de kruin tot onder de breede borstspieren is tweemaal die hoogte, dus $^1/_4$, tot onder het geslachtsdeel, viermaal, dus $^1/_2$, welk tweede kwart weer door den navel in twee achtsten wordt verdeeld. Zooals gewoonlijk, is dezelfde eenheidsmaat ook de onderlinge afstand van de borsttepels en tevens de helft van de schouderbreedte.

De inhoud van dit eerste nummer is de volgende:

Zelf heb ik de rij opstellen geopend met de verklaring van een figuurtje uit een wandschildering, zooals er tot voorbeeld hebben gestrekt voor den stijl van het eerste keizerrijk; Prof. Dr. A. W. Bijvanck heeft eenige Grieksche beschilderde vazen besproken; Mej. Dr. E. F. Prins de Jong heeft een *applique* van aardewerk uitgegeven; de heer Lunsingh Scheurleer zelf zeer mooi bronzen vaatwerk; de heer von Bissing een paar Egyptische beeldjes, waaronder het reeds genoemde; de heer C. C. van Essen steenen mallen voor het drijven der metalen wapenrusting voor de troepen van een der Ptolomaeën en de redacteur, Dr. G. van Hoorn een skylla van kalksteen uit Tarente en aan het slot een vroege panathenaeische vaas.

Waarlijk deze 23 bladzijden, dicht gedrukt, in groot octavo met 23 afbeeldingen zijn voor dien luttelen prijs te geef en de tekst is berekend op een belangstellenden leek, wat niet uitsluit, dat de man van het vak er heel wat uit kan leeren.

Moge het blijken dat deze uitgaaf aan haar doel beantwoordt en in veler handen komt!

J. SIX.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Er is indertijd een strijd geweest — en die zal zich nog wel herhalen — over de eigenlijke bedoeling van den kunstenaar. Het waren toen dichters en literatoren, die hem voerden; wil men echter de zaak ernstig opnemen, dan is het niet te zien waarom ze niet ook voor andere kunstenaars beteekenis zou hebben. Schept, vroeg men zich af, de artiest voor zich zelf of voor het publiek? Is het genot van het voortbrengen, de vreugde over het slagen, hem genoeg, of heeft hij behoefte aan waardeering en begrip, aan menschen, die zijn werk als gewonnen bezit in dankbaarheid bewaren?

Het was toen een zeer individualistische tijd, om en nabij 1900. De algemeene houding der kunstenaars neigde tot het zelfgenoegzame standpunt. Echter moet men geen kunstenaar spoedig gelooven, waar het deze teere kwestie betreft. Geen hunner heeft gemeenlijk veel reden tot tevredenheid over zijn publiek, zoolang hij nog niet bekend is. En is ten laatste het succes gekomen, dan overheerscht bij hem

M. W. VAN DER VALK ETS

gemeenlijk reeds een gevoel van wanhoop en ontmoediging over het ontoereikende van alle kunstmiddelen, en in die worsteling weet hij zich maar al te zeer alleen. Zoo zal er wel zelden een waarachtig kunstenaar geweest zijn, die zijn publiek niet dikwijls „veracht" heeft, als wijlen Multatuli, al is hij vermoedelijk evenmin als die zoo geheel ongevoelig geworden voor bewondering. Het is dan wel heel verleidelijk, het publiek als een lastige bijkomstigheid op te vatten, ongeveer als een concertmeester de toehoorders buiten het hek, en het werk als het doel op zich zelf. Wat daartegen echter al dadelijk spreekt, dat is de houding der schilders. Zelden zal men hen volledig met de schrijvers hooren instemmen. Wel beschouwen ze zich als onbegrepen, doch dat geldt slechts voor de tijdgenooten; het nageslacht wordt wijzer geacht, en in het bewustzijn daarvoor te scheppen, voelt zich de schilder bevredigd. Het komt misschien doordat een schilderij zoo echt een „ding" is, dat als andere dingen zijn nut wel behoort te hebben; ook wellicht omdat het ondanks alle beter weten moeielijk is niet te gelooven, dat de schoonheid van een schilderij er niet „op" staat, zichtbaar voor iederen ernstigen beschouwer. Het genot van een gedicht heeft iets van een roes; de dichter ziet zijn lezer als een man, die zijn glas opneemt om het uit te drinken; die man zou het ook niet hebben kunnen inschenken. Een schilderij daarentegen heeft den schijn van het onmiddellijk grijpbare. En zoo is het natuurlijk met bouwwerken eveneens.

Maken wij ons nu eens los van de subjectief beïnvloedde stemmingen der kunstenaars en zoeken wij de kwestie van den kant der algemeene waarschijnlijkheid te benaderen. Ik geloof dat de oplossing afhangt van de wijze, waarop men de kunst beschouwt. Wordt ze door den kunstenaar werkelijk voortgebracht? Is ze niet alleen een techniek, en is ook de schoonheid, de expressie, zijn schepping? Wanneer iemand een pop snijdt uit een stuk hout, maakt hij dan iets dat hem bevalt, omdat het hem nu eenmaal bevalt? Zoo ja, dan werkt hij ongetwijfeld voor zich zelf alleen en is het een toeval, dat ook anderen in zijn werk behagen vinden. Maar psychologisch is dat buitengewoon onwaarschijnlijk. Men pleegt te erkennen, dat schoonheid en expressie door den artiest *gevonden* worden, ook dan, wanneer ze uitsluitend bestaat uit verhoudingen. Dit zoo zijnde kunnen wij een deel der artistieke productie onder ons gezichtspunt brengen: overal waar de natuur algemeen erkend schoon is, beperkt zich de rol des kunstenaars tot technische reproductie, en heeft het weinig zin, alleen voor zich zelf te willen werken. Zoo is het bijvoorbeeld met veel landschapschildering, die tot een bestaande „school" behoort. Maar de eigenlijke kunst begint toch eerst waar de artiest de schoonheid *ontdekt*, zoo dat later anderen, die er zelf nooit iets van gezien hebben, er oog voor krijgen. Is nu de aldus ontstane ontvankelijkheid een verschijnsel van aanpassing

M. W. VAN DER VALK ETS

of mode, dan zouden wij den kunstenaar wederom gerust een eigendomsrecht mogen toekennen, en bleef het zijn zaak, of hij anderen wil laten meekijken. Heeft hij daarentegen een ontdekking van objectieve beteekenis gedaan, dan heeft hij daarop evenmin uitsluitend recht als de ontdekker van een eiland. Ik geloof dat het zoo is, en dat men mij op dit punt niet zal tegenspreken. De conclusie, waartoe deze voor de hand liggende stelling voert, is echter verrassend en wordt door velen niet gaarne aanvaard. Immers de ontdekking van schoonheid of expressie is alleen mogelijk, wanneer ze in het model aanwezig was, dus in de natuur.

Ieder die geneigd is de kunst te beschouwen als een ernstige bezigheid en een gewichtige levensfactor, is gedrongen te erkennen, dat de natuur uit zich zelf expressie heeft, niet enkel toevallig, maar om zoo te zeggen opzettelijk. Het vreemde van die gedachte valt voor een groot deel weg, wanneer we letten op sommige verschijnselen in de dieren- en plantenwereld. De insecten, die bloemen bezoeken, kunnen de schoonheid daarvan naar vorm en kleur niet genieten, daar hun oogen daartoe niet geschikt zijn. Trouwens in onbewoonde gewesten bloeien de bloemen ook al voor de vogels, wier aesthetische waardeering toch wel eenigermate achterlijk zal zijn, en in voorhistorische perioden ontbrak het ontvankelijk publiek geheel.

Men kan natuurlijk volhouden, dat de schoonheid van bloemen, insecten en vogels menschelijk subjectief is, een toevalligheid, die wij toevallig waardeeren. Doch afgezien van de enormiteit dier toevalligheid lijkt het toch al heel weinig waarschijnlijk, dat de fijne bouw van zoovele natuurvoorwerpen niets te beduiden zou hebben. De dierlijke en plantaardige organen hebben toch ook iets te beduiden; waarom dan de vormen niet? Men heeft bij alle denken rekening te houden met een zekere evidentie. Niets ter wereld is tenslotte te bewijzen, ook het bestaan van deze aflevering niet. Men komt met zulke eischen echter tot niets. Alle wijsheid is menschenwijsheid, ten slotte feilbaar. Die kwaal wordt evenwel door hyperkritiek in geenen deele genezen. Ik aanvaard daarom het „opzettelijke" (bij manier van spreken) van de schoonheid in sommige natuurvormen. Mogen we nu verder gaan, en objectief bestaan toekennen aan al datgene wat het menschenoog er met overtuiging in ziet? Ik kies een duidelijk en streng voorbeeld: een kaal, grillig rotsgebergte, onder de brandende zon van Afrika of Arabië. De vormen der rotsen kunnen natuurlijk imponeerend zijn. Men kan ze zoo nemen, dat verlatenheid, barheid, troosteloosheid genadeloosheid en verschrikking er fel door uitgedrukt worden. Naar den oorsprong is het misschien een grondverheffing, door water en lucht uitgeknaagd. De lijnen zijn betrekkelijk toevallig. Niemand zal trouwens beweren, dat een Schepper daar nu eens een landschap van gruwelijke schoonheid in elkaar heeft willen zetten. Het toevallige is ongetwijfeld aanwezig. Maar wanneer ik iemand ergens tegen kom, is dat ook toevallig, in zooverre dat hij ook thuis had kunnen blijven; anderzijds

echter weer niet, daar het immers in zijn woonplaats gebeurt. De vraag, die wij ons gesteld hebben, wordt dus: zijn de natuurvormen zoo geschapen, dat ze in een aantal combinaties onvermijdelijk expressief moeten worden? En daarmede komen wij al dadelijk op meer effen terrein.
Waarop toch berust de mogelijkheid van expressie? Mij dunkt op de allerprimitiefste ervaring. Donker en licht werken ongetwijfeld direct fysiologisch op ons, en van de kleuren zal dat ook wel gezegd mogen worden. Maar dat een reusachtige scheef overhangende rots schrikkelijk dreigend kan werken, komt toch wel doordat schuin staande voorwerpen nu eenmaal gauw omvallen. In een andere combinatie wekt de schuine verticale de gedachte aan rouwvol verval: eenvoudig omdat we er de vizie bij krijgen, dat ze zich niet langer rechtop weet te houden. Zoo zijn het de natuurlijke lijnen der natuurvoorwerpen uit onze kinderherinneringen, die de gewaarwordingen wekken, waardoor het expressief verstaan van andere vormen mogelijk wordt. Het woeste rotslandschap werkt op ons met de symbolen, die ons gemoedsleven als 't ware met de natuur verbinden.
In het licht dezer beschouwing zou de natuur dus dan alleen dan zuiver toevallig op onze stemming inwerken, wanneer hare lijnen en tinten niet onder de juiste gezichtshoek gezien worden. Zoo wanneer door het branden van vuur rook ontstaat, die de gedaante der boomen en het karakter van den atmosfeer zoozeer verandert, dat bijvoorbeeld de schijn van een toevallige Corot ontstaat. In zekeren zin veroorloven de wolken zich wel eens zulke aardigheden. Het is echter duidelijk, dat dit uitzonderingsgevallen zijn. Bijna altijd bestaat er harmonie tusschen beeld en zien. Het nijlpaard is werkelijk een log en dom dier, en de windhond is inderdaad vlug.
Zoo mogen wij dan wel aannemen, dat de kunstenaar schoonheid en expressie „vindt", en dat het werk, waarin hij ze weergaf geenszins zijn particulier eigendom is.

* * *

Slotwoord aan den heer Verkruysen. De Hollandsche woorden, waarop de heer V. zich beroept, hebben natuurlijk dezelfde beteekenis als de Latijnsche spreekwijze, waarvan ze de vertaling zijn. Ze hebben dus hoegenaamd geen betrekking op het aantal boeken, dat iemand heeft gelezen of geschreven.
Uit den samenhang is trouwens duidelijk te zien, dat ik met het type, waartoe Bolland dan zou behooren, onmogelijk iemand bedoelen kan, die slechts weinig, of over weinig onderwerpen, spreken of schrijven zal. F.

JURY-RAPPORT BETREFFENDE DE PRIJSVRAAG TOT BEBOUWING VAN HET VOORMALIG PEKINGBOSCH TE BAARN.

(Vervolg van No. 22 van Architectura.)

23. Motto: *Maison de campagne.* Eene origineele verkaveling, waarin echter de hoofdgroepen ontbreken. Er is een te veel aan huisjes; hoewel schijnbaar een economische verkaveling, zal waarschijnlijk de bouwmaatschappij niet gaarne de daaraan verbonden risico dragen. De hall beneden en het portaal boven zijn slecht verlicht; er is geen organisch verband in buitenmuurontwikkeling en het huis is duur van bouw. De dakvensters vernietigen de dakvlakken, 't geen in de perspectief sterk naar voren komt.

26 B. Motto: *Iris.* De situatie is verward. In de plannen zijn de keukens en W. C.'s niet gunstig gelegen, de verdiepingen rationeel. De gevels missen eenheid in raamvorming en de platjes op het dubbele huis zijn weinig fraai, mede omdat zij de dakschilden aan het oog onttrekken.

35. Motto: *Zodiac.* De situatie geeft eene goede groepeering, de kruispunten zijn echter niet voldoende opgelost, en aan de Torenlaan niet gelukkig. De plattegrond is goed. De gevel geeft door het groote raam niet den indruk, dat daarachter twee kamers liggen. Het aanbrengen van de suitedeurschotten, verwerkt achter een kozijnstijl van een raam, is al zeer arm. De kelder is veel te groot.
De pilasters zijn onnoodig; de driemaal gebroken kap bevredigt niet.

46. Motto: *Red leg.* De situatie heeft verdienste door haar wandelwegen binnen de terreinen. De huizen zullen duur zijn. De kamer in B. is achter de serre te veel ingebouwd, en dus niet

gewenscht. Plan A. geeft geen eenheid en is niet beknopt. De dakvormen zijn te gecompliceerd voor de kosten; er is gemis aan rythme in de gevels; de topgevels zijn slecht.

51. Motto: *Eenvoud.* Van de situatie is veel te weinig werk gemaakt en de binnenterreinen zijn niet opgelost. In type A. is de binnenkamer voor de bewoning niet aantrekkelijk. In type C. is een kamer op de verdieping niet bereikbaar van uit de gang. Type D. heeft een conventioneelen plattegrond. De gevels hebben goede verhoudingen en zijn prettig van aanzien. De drie dakvensters zijn zwak en de kap is te bewerkelijk.

60. Motto: *Rival.* De situatie bevredigt niet. Door de buitengewone kwaliteiten van de planindeeling en de uiterste beknoptheid is dit ontwerp echter toch in deze groep ondergebracht, doch de gevels zullen in werkelijkheid teleurstellen en zijn niet geheel beheerscht. De achtergevel is beter dan de voorgevel met de vele overstekende horizontale accenten.

61. Motto: *Cactus.* De situatie heeft verdienste, zonder bepaald te boeien. In de plattegronden van type 1 en 2 zijn de W. C.'s te veel ingebouwd en zonder licht. In een enkelen hoek van het park zou een dergelijke gevelarchitectuur, na rijpe overweging, het geheel niet schaden. Voor een totale bebouwing echter, zou het park te veel het beeld verkrijgen van een grootestadswijk, hoewel de architectuur beschaafd en zonder pretentie is.

63 A. Motto: *Het dak.* De situatie geeft geen bevredigende oplossing van het vraagstuk. In den beganen grond is de eethoek donker. De keuken is meer gang dan keuken. Op de verdieping gaat geen enkele binnenmuur op, welke binnenmuren voor het verband van het huis moeilijk kunnen worden gemist. De zijgevel met den topgevel en de achtergevel zijn zeer zwak van architectuur.

63 B. Motto: *Ons Huis.* Ook deze situatie is onbeteekenend. De plattegronden zijn wel goed. De hoofdvorm van den opbouw is niet voldoende samenhangend; dit zal, vooral bij de overhoeksche bebouwing, mede door het samenvallen van de dakvlakken, blijken.

67 B. Motto: *Forens.* De situatie wordt bij (67) „Week end" beoordeeld. De plattegrond van het huisje is gemakkelijk van indeeling, maar niet gelukkig van omtrekvorm. Het bovenportaal is te groot ten opzichte van de kamers. De gevels zijn niet geheel geslaagd en missen de groote rustige lijn, wat ook in de perspectief is te zien.

70. Motto: *Zon is leven.* De situatie heeft goede detailoplossingen, waarvan echter de hoekblokken zijn uit te zonderen. In de hall van twee huizen is te weinig bruikbare woonruimte, en is deze ook te veel doorloop naar de vele deuren. Het middenhuis is wat saai, ontstaan door de toegepaste symetrie van de gevels. In de gevels is de overgang van alleenstaande huisjes met lage daken naar hooger gebouwde huizen bereikt door middel van een geheel afhangend, en overigens ongemotiveerd, dakschild. De gevelpartij met den top en den schoorsteen doen wat droog aan.

73. Motto: *F. zes D.* De situatie is zeer aantrekkelijk en is stedenbouwkundig ontworpen. Geen afgesloten lanen met afgesloten beelden; de huizen zijn doeltreffend aaneengeregen door de schuurtjes, eventueel garages; ook op de binnenterreinen zal dit een rustige werking waarborgen. In het plan is de W. C. gezocht aangebracht met een klein spleetje voor licht. Het portaal zal tochtig zijn. De bovenverdieping is goed. In de gevels openbaart zich een gebrek aan eenheid in dakvormen en uitbouwen, 't welk aan het geheel schade doet.

37 A. Motto: *Woeker.* Voor de situatie gelden dezelfde opmerkingen als bij het voorgaande ontwerp. De plattegronden zijn goed; natuurlijk alleen bruikbaar op de juiste windstreken. De gevels hebben onsamenhangende dakvormen en geforceerde overstekken, waardoor het geheel onrustig is geworden. Bij het ontwerp met het rieten dak is de eenheid beter tot haar recht gekomen, hoewel de gebogen lijnen wat grillig van werking zijn.

75. Motto: *Hellas.* Het bebouwingsplan is op de knooppunten zeer verdienstelijk opgelost; enkele binnenlanen zijn nog wat eentonig. De plattegrond van dit dubbele huis is correct, maar de architectuur van de gevels is niet sterk. Het dak is niet gunstig van verhouding, de luifels van de entrée's zijn arm, terwijl de schuin overstekende pannen aan de zijgevels eenigszins bedenkelijk zijn.

85. Motto: *7.* De situatie mist groepeering en zal bij het verder afteekenen eentonig worden. De plattegrond is goed, doch conventioneel van vorm, terwijl de kamers met de schoorsteenen midden in de wanden moeilijk te meubelen zijn. De gevels hebben te groote gaten voor vensteropeningen, hoewel de hoofdvorm van den opbouw goed is.

86. Motto: *Buiten.* De situatie geeft blijken van een zoeken naar een goede groepeering, evenwel zonder in de hoofdmotieven geslaagd te zijn. De plattegrond is goed; de badkamer is wat benepen. De voorsprong bij de twee groote kamers doet in den gevel niet gelukkig aan.

95. Motto: *Getij I.* De situatie is eentonig. De plattegrond is beknopt, maar de W. C. vlak bij de deur en de trap bij de tochtdeur verdient geen aanbeveling. De kleine terugsprongen zijn onnoodig en van den schoorsteen is geen partij getrokken. De ramen in den topgevel zijn slecht verdeeld.

96. Motto: *Peking.* De situatie is nietszeggend. De W. C. heeft geen direct licht en de trap-

opgang direct bij de voordeur is niet gelukkig. De indeeling is wel zeer beknopt, doch deze beknoptheid heeft de bruikbaarheid van de slaapkamers geschaad. De gevels zijn vriendelijk en goed van verhouding.

Na de vierde schifting bleven er 18 ontwerpen over, waarvan bij nadere beschouwing de motto's (67) „Week end", (67 A) „Praktijk", en (82) „Onder een dak" voor eene bekroning uitvielen om de volgende redenen:

67. Motto: *Week end*. De ontwerper heeft het bezwaar begrepen van kleine verkavelingen, en, door het laten verspringen van de scheidingen der terreinen, deze moeilijkheid niet onaardig opgelost. Doch slechts op een klein gedeelte van het terrein ware het misschien gewettigd zulk een gewaagde proef te nemen. De kopterreinen zijn goed verzorgd, en er is naar een gesloten beeld gezocht. Doch ten slotte zullen veel van deze huisjes op een rij een eentonig aspect geven. De plattegrond is origineel, waardoor de kamers mooi uitzicht op de zijgedeelten der tuinen hebben en goed op de windstreken liggen. De lange gang is van eenig bezwaar in de bewoning. De architectuur der gevels is goed gesloten, echter hier en daar met negeering van enkele toch noodzakelijke constructieve eischen. De bouwkosten zullen echter hooger zijn dan geoorloofd en daarom kon vooral het ontwerp niet worden bekroond.

67 A. Motto: *Praktijk*. De omschrijving van de situatie als bij het vorige ontwerp. De plattegrond en architectuur zijn goed, zelfs beter dan het voorgaande en iets goedkooper, maar toch nog te duur, en daarom niet bekroond.

82. Motto: *Onder een dak*. Twee der na te noemen bekroonde ontwerpen kwamen zoo zeer met dit ontwerp overeen, dat aan dit derde, als minst geslaagde plan, geen prijs kon worden toegekend.
Afgezien daarvan bestond er ook bezwaar tegen de vele, de groote lijn verbrokkelende, topgevels aan de achterzijde.

Bekroond zijn ten slotte de motto's:

(31) „Mei", (32) „S", (32 A) „J", (40) „B", (48) „N", (49) „M", (53) „11—5—11", (68 A) „Mini Max", (69) „Moed", (71) „Jewell", (79) „Groepeering", (82 A) „Huis en Tuin", (82 B) „Licht en lucht", (91) „M. S." en (92) „Robert".

Enkele opmerkingen volgen hieronder:

31. Motto: *Mei*. Het bebouwingsplan is gekunsteld met de scheeve terreinscheidingen, om zoodoende goedkoope bouwterreinen te verkrijgen, welke breed aan de lanen zijn, maar waarvan de achterliggende huizen de dupe worden. De groepeering is op enkele punten wel te prijzen. In den beganen grond is de W. C. en de trapopgang wat bekrompen gelegen bij de entrée. De gevels zijn zeer aardig en rustig; de schoorsteen is goed geplaatst. In den westgevel is het schuurtje aardig opgelost.

32. Motto: *S*. In het bebouwingsplan heeft de ontwerper eene aantrekkelijke methode gevolgd om de terreinen breed te houden. Het is te vreezen, dat voor een goede exploitatie deze methode niet geschikt zal zijn; voor een enkel bouwblok ware het misschien nog te probeeren, doch voor het geheel zal het op een mislukking uitloopen. De plattegronden zijn origineel, de vertrekken goed op de windstreken gelegen en de ontwerper heeft blijkbaar de bedoeling gehad met weinig meubileeringsruimte toch gezelligheid in huis te bereiken. De gevels zijn pikant, hier en daar geknutseld. Enkele effecten op de teekening verkregen, b.v. door de ramen zeer vlak te teekenen, zullen in de praktijk niet zijn aan te houden; vooral op de verdieping zal er ten behoeve der ventilatie in de ramen nog wel een vensterindeeling noodig zijn voor de beweegbare gedeelten. Het teekenwerk is artistiek.

32 A. Motto: *J*. Met veel talent is de plattegrond van het dubbele huisje ontworpen en met zorg is partij getrokken van de windstreken. De gevels zijn pikant, zelfs beter dan in het voorgaande ontwerp en minder gekunsteld.

40. Motto: *B*. Door verscheidenheid te brengen in de afmetingen der voortuinen is een aangename afwisseling in het aanzien der lanen verkregen, maar wordt de gewenschte geslotenheid gemist door niet voldoende aaneenkoppeling der huisjes. De binnenpaden met speelterreinen zijn goed. De plattegrond is beknopt, goed op de windstreken gelegen, en zeer goed geslaagd. De architectuur is als het plattedakbouw in het karakter van een woonhuis gebleven en heeft niet de allures aangenomen van een openbaar gebouw.

48. Motto: *N*. Uit de situatie is niet gehaald wat te bereiken was. De enkele terugsprong aan de Torenlaan is geen voldoende accent om de saaiheid in de rooilijn op te heffen. De W. C. zonder voorportaal uitkomende in de woonhall is een gebrek in het plan, welk gebrek wel-

iswaar door eene kleine wijziging is te ondervangen. De ruimteontwikkeling vertoont een prijzenswaardige beknoptheid. De magere steunpunten van den bovenbouw werken in de perspectief teleurstellend. Deze steunpunten zullen bij een eventueele uitvoering verzwaard moeten worden. Overigens is de architectuur van de gevels goed.

49. Motto: *M*. De situatie als bij het vorige. De plattegronden van het huis zijn goed; het bovenportaal is wat ruim. Door de ietwat overdreven dakschuinte is de geheel vrijstaande schoorsteen constructief zwak. De schoorsteenoplossing was in het voorgaande plan beter. Doch ook aan dit bezwaar is gemakkelijk tegemoet te komen.

53. Motto: *11—5—11*. Buiten beschouwing latende of het goed is gezien eenige scholen in de exploitatie van het bebouwingsplan op te nemen, zooals in dit ontwerp, heeft deze situatie verdienste. Een accent in het bebouwingsplan, alleen door plaatsing van enkele boomen verkregen, is niet afdoende. De garageoplossing is als opzet verdienstelijk, doch of dit denkbeeld goed kan worden gehandhaafd vereischt nadere bestudeering. De plattegronden der huisjes hebben, zonder veel af te wijken van de normale bouwwijze, veel goeds. De ruimteontwikkeling is in ieder geval zeer aantrekkelijk en is op juiste wijze partij getrokken van de windstreken. De gevels zijn goed van verhouding, vriendelijk, bewegen zich buiten het gangbare type en brengen aardige partijen. Het teekenwerk is buitengewoon knap gedaan.

68 A. Motto: *Mini Max*. De situatie geeft niet veel bijzonders; de plattegrond is zeer eenvoudig en goed, vooral goed gezien voor plaatsing op een smal terrein, waaraan het huis talentvol is aangepast. De architectuur is karaktervol en van eigen opvatting, zoomede het teekenwerk.

69. Motto: *Moed*. In de situatie is met vrucht gestreefd naar hoogtepunten, doch de hoekblokken zijn niet voldoende opgelost. De plattegrond is beknopt, waardoor evenwel de afmetingen der keuken in het gedrang zijn gekomen. In dit vertrek is geen ruimte voor een zitplaats en de keukenschoorsteen is vrij primitief. Het huisje is daardoor alleen geschikt voor menschen welke geen dienstbode houden, hetgeen tegenwoordig echter niet tot de uitzonderingen behoort. De architectuur van de gevels past geheel in het karakter van een landelijke gemeente.

71. Motto: *Jewell*. De situatie als bij het vorige ontwerp. De plattegronden zijn goed, zelfs beter dan in het voorgaande ontwerp, vooral wat de keuken betreft; evenwel ligt de trapopgang en de W. C. ten opzichte van de voordeur minder gunstig. De architectuur is goed.

79. Motto: *Groepeering*. Dit bebouwingsplan is het beste van alle inzendingen. Door samenvatten van verschillende huizen is een groote aantrekkelijkheid verkregen, zonder een onrustig beeld te wekken. Door plaatsing van enkele huisjes, zoomede van kleine en groote groepen huisjes, is hier eene bebouwing verkregen voor verschillende inzichten en beurzen, dus, „voor elk wat wils". De plaats voor de garage aan het begin van de Torenlaan had beter voor een klein openbaar gebouwtje kunnen worden benut. De pleintjes en verdere momenten in het plan zijn stedenbouwkundig goed geslaagd en stempelen dit tot een talentvol uitgewerkte gedachte. De goede opvatting van de groote kamer met eethoek vergoedt het minder juiste verband hiervan met de keuken. Daar het ingebouwde schuurtje niet medetelt in de begrooting, zullen de beschikbare kosten niet worden overschreden. Het landelijke type in de architectuur der gevels is volkomen bereikt. Het type C. is in de planindeeling het minst geslaagd, is wat gezocht en heeft zwakke punten. Ook is de achtergevel minder geslaagd. Type D. is een goed plan, maar wat duur, met iets onevenwichtigs in de gevels. Deze inzending is dus voornamelijk bekroond voor de situatie en de typen A, B en C.

82 A. Motto: *Huis en Tuin*. De situatie is zeer goed met aantrekkelijke achteringangen, een beslotenheid van beeld en met een goede voorgestelde rooilijnwijziging. Juist gezien is het niet meegaan met de gebogen rooilijnen der wegen. De plattegronden van de huisjes zijn goed, de gevels aangenaam van verhouding, beschaafd en zonder opsmukking. Het teekenwerk bijzonder talentvol.

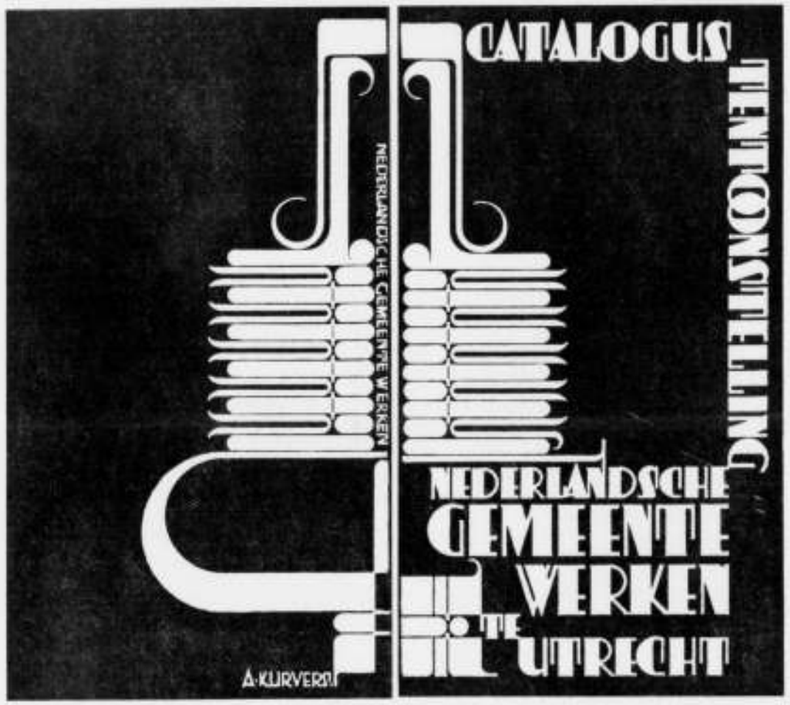
82 B. Motto: *Licht en lucht*. De hall en keuken zijn in dit plan wat bekrompen; aardig is de verbinding tusschen keuken en eetkamer gevonden in de middenhuizen. In het hoekhuis zou eene omwisseling van badkamer en slaapkamer beter zijn. Overigens verwijzen wij naar de beoordeeling van het vorige ontwerp.

91. Motto: *M. S.* De ontwerper heeft gepoogd de situatie aantrekkelijk te maken, door daarop om en om een groot en klein huisje te projecteeren. Dit is als systeem doorgevoerd, echter bij eene poging gebleven en vervelend geworden. In type A. is de gang wat gewrongen. De gevels verraden een vastheid in een bescheiden architectuur met een goede verdeeling en een binden van de ramen. De midden-plattegrond van D en D 1 heeft een W. C. zonder voldoende licht en de entrée is onnoodig in de zitkamer gebouwd; dit is uitsluitend gedaan om de symetrie van den gevel te redden, wat een onjuist doch gemakkelijk te wijzigen standpunt is.

92. Motto: *Robert*. De schuurtjes doen afbreuk aan de situatie, welke toch al niet vrij van eentonigheid is. Het evenwijdig houden van groote bouwblokken heeft een vreemde knik-

scheiding te weeg gebracht. Door de huizen zoo aaneen te rijgen is echter wel een goedkoopen bouw verkregen en is de eenheid in de gevels te prijzen. Door dezen goedkoopen massabouw en eenvoudige ontwikkeling is het hier geoorloofd de entrée en hall wat ruim te nemen. In de keuken ligt de stookplaats vrij ongunstig, wat wel te verbeteren is. De bovenportalen zijn te groot en te donker. De ruime plattegronden hebben hier als gevolg bescheiden en aantrekkelijke gevels.

De Jury:
S. DE CLERCQ.
H. VAN DER KLOOT MEIJBURG.
CORN. DE GRAAF, Rapporteur.

CATALOGUS-OMSLAG. ROOD EN GOUD. ONTWERP: A. KURVERS

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

DE BEKEERING VAN DEN BEELDHOUWER BOURDELLE.

VAN KLASSIEK NAAR NIEUWE ORGANISCHE SCULPTUUR.

De grijze Bourdelle, die na Rodin's dood te zamen met Maillol de Fransche beeldhouwkunst aanvoert, heeft zijn oude monumentale werk met zijn talrijke archaïsche herinneringen, afgezworen:

„Mijn huidige monumenten bezitten te veel bekende thema's, klassieke symbolen, die mij kluisteren aan trotsche, maar bindende wetten".

De onmogelijkheid zijn werk in de huidige architectuur in te passen, heeft den artist tot inkeer gebracht. Maar er was nog een andere plotselinge openbaring op den weg naar Damascus:

„Ziehier: de reizen per auto, het besef van den auto-op-zichzelf, mijn reis per vliegtuig. Zijn vertrek, die architectuur der vleugels: die beet in 't hart van de lucht door de schroefbladen, dorstend naar vlucht, al de zakelijkheid van het huidige leven maken, dat wij walgen van de overblijfselen van het ornament: We houden ons aan de schoonheid der structuren!!

„Ik weet niet, hoe die onweerstaanbare beweging van simpele vormen, van constructie-zuiverheid, van helderen plan-opzet in mij opgekomen is, maar het wortelt diep in mij, het is mijn structuur".

De beeldhouwer is reeds met deze nieuwe organische sculptuur begonnen, doch wil niets vertoonen voordat voldoende stalen gereed zijn. Hoewel innerlijk op de eeuwige wetten der Antieken gebaseerd, zal het op niets van het bestaande lijken. Onze huidige eeuw is volgens Bourdelle te geweldig om op herinneringen te leven. De bekeering van den grijzen meester tot de lessen van onzen tijd is een heroïsche daad en brengt hem voorbij alle antiekiseerende discipelen plots in de voorhoede van „l'Esprit Nouveau".

Vorenstaand alarmeerend bericht uit een onzer bladen, weliswaar eenigen tijd geleden, (we leven zoo belangwekkend snel!) is ondanks zichzelf veelbeteekenend als verschijnsel onzer dagen in de wereld van kunst, zijnde kennelijk een journalistiekgrofgebouwde „canard" (ten deele door den grijzen meester zelve geïnspireerd?), of wel een vorm van hedendaagsche reclame in de kunst, volgens bijgaand recept: het schokkende nieuws eener geruchtmakende bekeering (ongelooflijk!), vaagheden, ietwat overspannen taal, „het Parool", „mijn diepste overtuiging", nogmaals vaagheden, ev. onzin en vage beloften voor de Toekomst-, enz

Zelfs de geestelijk-genivelleerde krantenlezer in dit provinciale land kent nu het bestaan der duimzuigjournalistiek in verscheidenheid van vorm- of, zou men ons werkelijk willen doen gelooven, nu, na Rodin, het officieele Frankrijk der beeldhouwkunst, in Bourdelle het symbool zijner Traditie vond en hem hiermede dus uitriep tot officieel wereld-genie, zijnde de wereld der kunst gecentraliseerd in Parijs, wereldimport- en exportmarkt, nietwaar?

— dat het mogelijk zou zijn —, zijn leven lang te slòffen in het platgetreden spoor der traditioneele, officieel geconserveerde, klassicistische en renaissancistische, reeds eeuwen geleden overleden en nadien ontelbare malen opnieuw gebalsemde, gefriseerde en geparfumeerde cadaveren der beeldhouwkunst, zonder als kunstenaar onzer huidige geweldige eeuw ooit het gevoel te hebben, „Tevergeefsch!"? (Neen, — nog éénmaal „Baigneuse", Heracles, Venus, Madonna.)

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

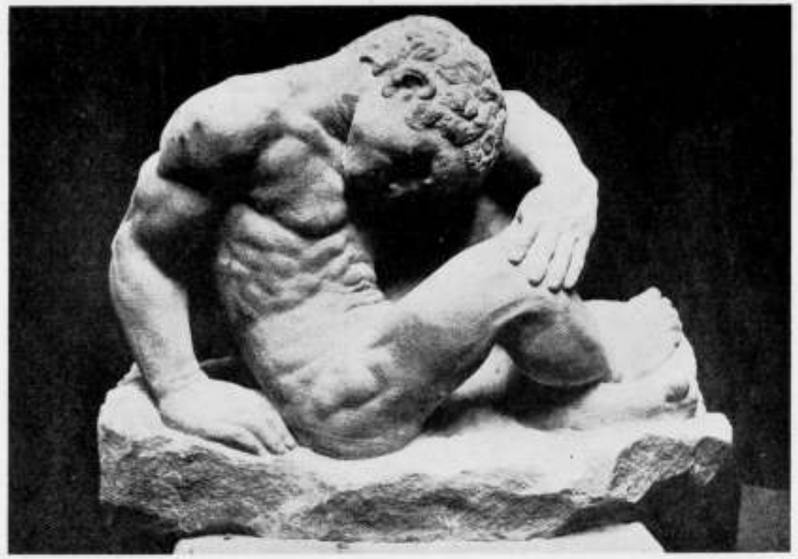

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

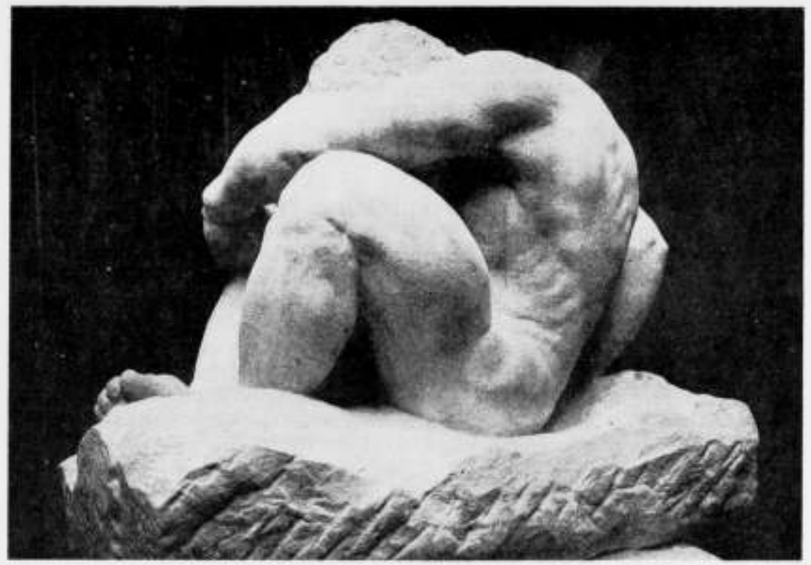
30E JAARGANG
19 JUNI 1926 NO 25

L. WENCKEBACH HET BEGIN (ZANDSTEEN)

— zou, zeg ik, een onbekend gebleven individu uit het kamp der Koningin der Aarde, ons, vereenigde provincialen, willen doen gelooven, dat er in Frankrijk momenteel een bouwkunst zou bestaan, waarin het werk van een officieel-erkend wereld-genie niet zou passen?
— ons willen overrompelen met de tot op den draad versleten frase der mechanisatie der kunst, via de gevoelens (Amerikanisatie) der benijdenswaardige menschheid „onzer huidige geweldige eeuw" natuurlijk?
— laat ons, polderbewoners, dan, met voorbijgaan van alle journalistieke grappenmakerij, in al onze eigendommelijke schuchterheid, de volgende meening doen hooren,
— dat in geen geval van werkelijke genialiteit, (bewust of onbewust zienerschap) deze ooit officieel werd herkend en erkend als zoodanig, ook en zeker niet in Parijs. (Waar moesten de kunsthandelaars van bestaan bij een, tot het geniale werk gereduceerden omzet op de Parijsche wereldmarkt?) De geschiedenis der schilderkunst verschaft een keten van namen als bewijzen van categorische officieele miskenning van nú beroemde meesters. (De roem van Rembrandt bestond zoolang hij de portretten schilderde van Amsterdamsche en Leeuwardener patriciërs, — wáár waren zijn begunstigers toen hij zijn laatste zelfportretten schiep? — Rodin, werd (tot zijn geluk openlijk) beschuldigd zijn „l'Age d'Airain" naar levend model te hebben afgegoten, zeer veel later zijn „Balzac" door een jury niet geschikt bevonden!)
— dat men, zooals kortelings bleek, in Parijs pogingen doet „modern" te zijn in architectuur, geïmponeerd door puriteinsch-ascetische Stijltheorieën in maquettevorm, en dat, typeerend voorbeeld, de architect Le Corbuzier beweert, (nu reeds) dat wij nog altijd niet voldoende de gewoonten hebben aangenomen van menschen uit een machinetijdperk, laatsten vorm van romantisme naar een schoone toekomst!
— dat ten slotte, in Parijs, in een sfeer, waarin men elke maand minstens een nieuwe leuze noodig heeft om de belangstelling te prikkelen, alles ten slotte moet uitdraaien

L. WENCKEBACH HET BEGIN (ZANDSTEEN)

op het lanceeren van noviteiten, koortsachtige toestand alleen geschikt voor cinema en variété, maar niet voor architectuur;
— dat het een romantiseerend verlangen is te wenschen, dat beeldhouwwerk van dezen tijd zich *moet* áánpassen aan de bouwkunst, (daar staan ons voor den geest voorbeelden van stijleenheid, ongeweten en ongewild, van het verleden) uit welk verlangen de bedoeling duidelijk wordt tot het à prioristisch harmonisch-aesthetisch resultaat, natuurlijk van individualistische beperktheid;
— dat men nog niet „modern" is (of misschien juist wel?), als men het ornament (heel goed!) weglaat en de oorspronkelijke, klassicistische of renaissancistische verhoudingenschaal in de bouwkunst blijft handhaven. Beide gevallen gaan niet uit boven decoratief vertoon;
— dat de betrekkelijk eenzijdige Rassenkultuurtijdperken, ook het Latijnsche dus, zich sedert lang hebben opgelost in toestanden, die niets klassieks meer bezitten;
— dat, diensvolgens, men in Amerika, Holland, Duitschland, barbaren in de bouwkunst, duidelijk merkbare symptomen van overeenstemming, een instinctieve zekerheid en zuiverheid van doel en handeling vindt;
— dat men dus op elk gebied van kunst, den moed behoorde te hebben zich af te wenden van elke romantiseerende, aesthetiseerende en mystificeerende, heimelijk naar het verleden terugschouwende tendenz en van de ééndags-theorieën, van waaruit men de stijl van vandaag zou willen opbouwen;
— dat de stijl van onzen tijd, ondanks ons willen hier of daarheen, zal voortgebracht worden door de handen van kunstenaars, ongeweten en ongewild, als gevolg van de in waarheid aanvaarde werkelijkheid en menschelijkheid van dezen tijd.
En hoever is men daar, in onze huidige geweldige eeuw, nog dikwijls niet van verwijderd, dikwijls juist op die plaatsen, die zich de eer geven de geschiedenis van dezen tijd te schrijven in monumenten. Nog altijd opnieuw die exploitatie van een grootsch verleden, de vlucht voor onze eigen werkelijkheid naar de geromantiseerde

Geschiedenis, het litéraire teruggrijpen in de beeldhouwkunst naar het onherroepelijk voorbijzijnde, de klassieke sculptuur, naar den inhoud voor ons toch naïf van geestelijke houding — van levenshouding voor ons, absurd. — Wat heeft zich sindsdien niet aan de menschheid voltrokken in psychischen en geestelijken zin, waarvan het hedendaagsch bewustzijn getuigt.
Maar, — dat is alles ondienstig aan succes in het officieele kunst- en kunsthandelswereldje en daarom, voor ev. eerzuchtigen het volgend recept, (geheel gratis) tot besluit.
Methode tot het verkrijgen van succes in breede lagen op 't gebied der beeldhouwkunst:
Men neme een litéraire aanleiding, (vooral niet te zwaar) — lettend op de algemeene vermoeidheid — eer onbenullig, zoodat „men" zich blijde verwondert over zóóveel naïviteit, geruststellend en opwekkend dus. Men windt zich nu op (dit is zéér „modern") tot het pathos van den Grooten Stijl, en blaast hiermede bovengenoemde aanleiding op. Dit gedaan zijnde, waarschuwt men de pers, zie „de bekeering van Bourdelle" aan den kop van dit artikel. — Daarna verder zorgvuldig toebereid met een saus van romantisme, archaïsme en mysticisme van de bekende merken op dit gebied, verkrijgbaar in alle musea en den boekhandel. — Wordt aesthetisch verzorgd opgediend en gaarne genuttigd, ook door lieden van verfijnden smaak en éducatie — Veel succes!
Avis: Voor Holland en Koloniën doet men verstandig de saus achterwege te laten, als zijnde nog te weinig ingeburgerd en daarom niet verlangd. J. P.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Ik geloof dat er geen tak van menschelijk bedrijf is, in zoo intieme verhouding met tot de logica verbonden, staat als de bouwkunde. Dat een gebouw logisch geconstrueerd moet worden, is wat ik noem een negentigprocentswaarheid, eene, die men gewoonlijk ten volle laat gelden, en die slechts nu en dan, onder bepaalde omstandigheden, met een zeker recht wordt betwist. Doch zelfs wanneer de architect opzettelijk de logica schendt, of wat hooger staat, vergeet, dan gebeurt dat toch nog slechts tot een zeer beperkte hoogte. Ongeveer zooals iemand, die „niet op zijn kleeren let": men verwachte niet hem zonder pantalon op straat te zien loopen. Een wezenlijk onlogisch bouwwerk ware niet om aan te zien. En daarom juist spreek ik van een intieme verhouding: in de bouwkunst wordt de logica iets voelbaars. Het recht is zelf toegepaste logica en telt dus niet mee; de bouwkunst is in wezen iets anders, en toch zoo innig ermede doordrenkt, dat hare verwaarloozing u lichamelijk hinder doet.
Verhoede de hemel, dat ik ooit logica gelijk stelle met wiskunde! Kategorische verwantschap is niettemin aanwezig. De logica is meer dan wiskunde, omdat ze meer omvatten wil. Al wat even hooger is dan het laagste gaat der wiskunde te boven. De logica doet haar werk echter armreikend: zoo als iemand die de hand uitstrekt naar iets in de hoogte, de poging tot het naar beneden brengen op borstniveau als automatische spanning in zijn armen heeft, zoo bestreeft de logica onophoudelijk en van nature de grootst mogelijke nadering tot elementaire wiskunde. Elementaire, omdat zij eenvoud behoeft. De mathesis heeft aan eenvoud niets; hare beteekenis ligt in het volhouden eener verhouding tot in het meest ingewikkelde. De logica is geen verstand alleen, doch oordeel, waardeschatting tevens; ze bevat aanvoelingselementen. En daar de aanvoeling altijd eenvoudig is, schuwt de logica het ingewikkelde, en streeft dus in een richting, tegenovergesteld aan die der wiskunde.
Met dat al blijft een goed begrip van het wezen der wiskunde noodig, om de functie der logica niet mis te verstaan. Uit structureel oogpunt is de wiskunde zeer overzichtelijk. De elementen structuur, evenwicht, expressie, zijn er duidelijk in aan te

toonen. De materie, waarop zij zich betrekt, is natuurlijk een andere dan bij de bouwkunst, maar niet zoo geheel ongelijksoortig. Behandelt de bouwkunst de ruimte in hare geledingen, de wiskunde is de leer der beweging. Zonder beweging geen meetbaarheid, en zonder meetbaarheid hangt de wiskunde in de lucht. Meten is doorloopen Als er niets te doorloopen valt, kan men ook niets meten De geleding van dat doorloopen noemt men tijd. In zooverre is de mathesis eigenlijk de wetenschap van den tijd.
Bouw*kunst*, wis*kunde*, ruimte en tijd. De tijd is niet aanschouwelijk, de ruimte wel. Aardig, dat van die twee parallelkategorieën de eene aanleiding geeft tot een wetenschap, de andere tot een kunst. Hoe verwant blijken die bezigheden toch te zijn! En hoe onaardig is het, dat men dat in de kringen der wetenschap zoo vaak vergeet! En juist in die wetenschappen, waar men er het meest aan behoorde te denken. Cijfers zijn slechts rangnummers. Ze bevatten geen waarheid. De wiskundige formule bestaat haast alleen uit letters, teekens voor in te vullen waarden. Cijfers treden in een formule, die zuiver mathematisch is, alleen op, wanneer een waarde er in betrekking wordt gebracht tot zich zelf. Bijvoorbeeld: $(a+b)^2=a^2+2ab+b^2$. De cijfers 2, coëfficient en exponent, beteekent dat a en b met zich zelf éénmaal in aanraking (vermenigvuldiging) worden gebracht.
De wiskundige formule is het evenwicht in zijn simpelste gedaante: die der volstrekte gelijkheid. De beoefenaars brengen nog wel gaarne evenwicht in de gedaante der formule, terwille van het overzicht; maar dat is onwezenlijk vergeleken bij het fundamenteel evenwichtskarakter der geheele disciplina. De structuur is er altijd doorzichtig. Een formule is niets anders dan de demonstratie, de structuur van een evenwicht. Ook het element der expressie springt er in het oog: een goed wiskundige construeert zijn formules zoo, dat hij er de functie eener waarde op de meest aanschouwelijke wijze mede tot uitdrukking brengt. Alle bouwelementen zijn in de wiskunde dus met angstwekkende duidelijkheid aanwezig. De heele mathesis heeft iets angstwekkends; ze is zoo zeker, als alleen mogelijk blijkt waar van vastigheid in het geheel geen sprake meer is.
En zoo staat het er ook mee. De wiskunde beweert niets, belooft niets en leert niets kennen. Ze is te vergelijken met een advocaat, die tot zijn cliënt zegt: „Is uw vordering absoluut bewijsbaar? Hebt u de geschriftelijke schuldbekentenis der tegenpartij? Zijn geen bijzondere omstandigheden ingetreden? Kan de tegenpartij betalen? Weet u zeker dat hij geen voorwendsel of uitvlucht hoegenaamd zal kunnen vinden? Zoo ja, dan waarborg ik u, dat wij het proces winnen. Ontbreekt er iets aan, dan sta ik voor niets in." Mathematisch kan men tot een volstrekt zeker resultaat komen, mits men zelf zorge voor volstrekt vaststaande gegevens. Kent gij precies het karakter eener kromme? Welnu, dan zal ik u zeggen, hoe ze loopt. In de praktijk weet men dat zoo goed als nooit, en moet men zich dan ook vergenoegen met een preciesheid bij benadering.
Het is belangwekkend te zien, hoe zulk een eigenaardige, geraamteachtige wetenschap werkt op de fantasie der menschen. De exactheid der mathematische methode verblindt hen. De wiskunde begint met een vaststaand gegeven, en trekt daaruit alle conclusies, die met absolute zekerheid daaruit te trekken zijn. Er bestaan gebieden, waar men op die wijze ver kan komen: de levenlooze natuur. Overal elders faalt zij. En omdat zij voor alles wat niet zuiver stoffelijk en levenloos is, niet deugt, daarom meenen velen, dat hare methode de beste is, overal! Een paar jaar geleden mengde een zelfverzekerde mijnheer zich in een debat in een groot dagblad over de schoolprogramma's en de opvoedkundige waarde van taal en wiskunde. Taal en literatuur, vond hij, voeren tot verweekelijking. Men kan daar tot zekere hoogte doen wat men wil; men mag er rekening houden met het aangename. De wiskunde daarentegen is streng, leert tucht; daar is van willekeur of aangenaamheid geen sprake. Daarom moeten de kinderen vooral opgevoed worden met de Spartaansche wiskunde.

Ik weet niet welk gezicht de Spartanen gezet zouden hebben bij deze poging tot navolging hunner krijgshaftige opvoeding met behulp van papier en potlood. Van Spartaansche wiskunde heb ik nooit gehoord: de voornaamste vertegenwoordigers dier wetenschap in de oudheid woonden in drie nu niet bepaald om hun soberheid en manlijke gestrengheid befaamde steden: Tarente, Alexandrië en Syracuse. Maar wij willen niet vallen over een woord: de heer Ezel bedoelde: de gestrenge wiskunde. Nu zijn er verschillende manieren om iemand zedelijk op te voeden. Geen enkele echter, zoover ik weet, zoekt haar doel door het kind van het begin tot het eind geheel en al aan den leiband te houden. Wie nooit zelf een beslissing te nemen had, en voor alle verleiding gevrijwaard bleef, zal in de praktijk des levens verlegen staan en gevaar loopen zich in elken strik te verwarren. Tucht kan hoogst nuttig genoemd worden, wanneer er gevaar bestaat voor het tegendeel, of wanneer het er op aan komt iemand aan regelmaat en doorzetting of aan het verdragen van ongemakken te gewennen. Doch voor dit alles zie ik bij de wiskunde maar weinig gelegenheid. Natuurlijk is het niet aangenaam, een opgegeven aantal vraagstukken op te lossen, en kan het kind voordeel trekken van de gewoonte, de bindende regelen der kunst toe te passen. Maar dat is met alle werk het geval. De mathesis heeft daarin niets bijzonders. Wat echter hare speciale techniek aangaat, zie ik overal slechts het tegendeel van de schoone noodzakelijkheden, waarvan de heeren Ezel en Cie fabelen. De leerling, die een stel algebraïsche vergelijkingen heeft op te lossen, moet de regels volgen, anders komt de som niet uit. Ik kan niet zien, wat voor aangenaams daar voor hem in kan zitten, en welke verleiding hij dus heeft te weerstaan. Afgezien van de trucs, die de vraagstukken der lagere wiskunde beheerschen, en die toch zeker niets zedelijk sterkends aan zich hebben, moet de leerling methoden toepassen, waar hij ijskoud bij blijft, en die hij daarom met volkomen onverschilligheid zal gebruiken. Traagheid en genotzucht worden door zijn wiskundewerk slechts in zooverre gemoeid als het nu eenmaal werk is, niet verder. Hij leert er tucht noch soberheid van, aangezien er geen aangenamer manier dan de voorgeschrevene bestaat, waardoor hij zich zou kunnen laten verlokken.
Ongetwijfelt oefent de wiskunde het strenge denken, en is dat nuttig. Maar het is die wijze van denken, die in het leven zoo goed als nooit te pas komt. De transacties, die men heeft af te sluiten, hebben zelden een wiskunstig becijferbaar gevolg. De besluiten, die men te nemen krijgt, het oordeel, dat men zal vellen over een persoon of toestand, vereischen een denken, dat meer intuïtief, in ieder geval meer oordeelkundig dan wiskundig is. Zoodat er wel geen vak bestaat, dat als opvoedingsmiddel voor het leven minder geschikt is dan de wiskunde.

EEN RECHTZETTING IN ZAKE EEN CAUSERIE OVER DE AFFICHE ALS KUNSTUITING.

In No. 1—2, Januari—Maart 1926 van het tijdschrift Schoonheid en Opvoeding, wordt een verslag gegeven van een causerie, die de heer Otto van Tussenbroek 8 December l.l. in het volkshuis te Leiden over „de affiche als kunstuiting" heeft gehouden.
Bij voorbaat neem ik aan, dat de heer van Tussenbroek dat verslag niet heeft gelezen voor het ter perse ging, en daaraan zal dan ook ongetwijfeld te wijten zijn, dat er een heel verkeerde voorstelling van de lithografische techniek in te lezen is: er staat n.l. het volgende: „De lithografische steen is vet en gevoelig: geen hand mag er op steunen. In vet krijt of in vetten inkt wordt met penseel of pen het spiegelbeeld der teekening in zwart door den kunstenaar aangebracht. Een zuur bijt den steen dieper weg daar waar zich geen inkt of vet krijt bevindt; dus ontstaan er walletjes en dan, als het diep genoeg is uitgebeten, wordt het vlak afgewasschen".
Deze uiteenzetting van het lithografisch procédé is ten eenenmale onjuist. De uitvinding door Senefelder gedaan om op Solenhofener kalksteen teekeningen te maken

die door scheikundige bewerkingen af te drukken zijn, is een procédé, dat bij uitstek te rangschikken is onder *Vlakdruk*.
De Solenhofener kalksteen is poreus, 't geen hem de geschiktheid geeft vocht op te nemen: dus precies 't tegenovergestelde van 't geen is aangehaald n.l. dat hij vet is. Wanneer de teekening op een steen gemaakt wordt door middel van vet krijt of door touche d.i. vette inkt en deze teekening is gereed dan wordt de steen geëtst met een zeer verdunde oplossing van bijv. salpeterzuur waar gompoeder bijgevoegd is. Daar de steen de eigenschap heeft vocht op te zuigen en het beteekende gedeelte dat niet kan doen door het vetgehalte van krijt of touche, zal theoretisch de steen lager worden daar waar hij niet beteekend is, maar dat verschil is niet merkbaar, de steen blijft effen, practisch gesproken. De reden, waarom men dan ook zoogenoemd „etst", is niet om te verdiepen, maar om een scheikundige bewerking te doen plaats vinden die het vet van het krijt of van den inkt nog vaster aan den steen doet hechten, zoodat de oplosbaarheid van de teekening door water nog minder mogelijk wordt. De scheikundige verbinding van het krijt met den steen door middel van bovengenoemd etsvocht is n.l. de in water onoplosbare oleomagarinezure kalk.
Er is dus geen kwestie van diep etsen en nog veel minder van 't doen ontstaan van walletjes. In het kort de lithografische druk is een vlakdruk en de lithografische steen geen vette steen.

S. JESSURUN DE MESQUITA.

GRAFIEK VAN NEDERLANDSCHE KUNSTENAARS.

In Arti exposeeren de kunstenaars: Peter Alma, B. Essers, S. Jessurun de Mesquita, Fokko Mees, D. Nijland, L. Schelfhout, J. G. Veldheer, L. Wenckebach en J. Wittenberg, houtsneden, etsen en litho's.
De houtsnede is — evenals ze thans tot de onmisbare inventaris van een aesthetisch gevormd mensch behoort — vertegenwoordigd, evenredig aan haar maatschappelijke(!) beteekenis. Daarbij heeft de houtsnede een geenszins denkbeeldig gevaar n.l. dit, dat ze door haar altijd naar het spontane neigende bewerking, de oppervlakkigheid — althans gemakkelijkheid van doen — in de hand werkt.
Het lijkt ook inderdaad zoo gemakkelijk: snijden in een plankje. Immers m'n nichtje snijdt ook in een plankje, al is het dan maar voor een lucifershangertje, en op sommige scholen vergiftigt men den kindersmaak nog met de sentimenteele huisvlijt, welke kerbschnitt is geheeten.
Maar het snijden oftewel steken in een plank spiegelglad perenlangs of kopspalm is een mannelijker werk. Ge moet dat zelf gedaan hebben. Uw guds moet met een flitsend geluid door de plank zijn geschoten, u moet de splinters rond-om hebben zien vliegen. Niets zoo eenvoudig als de houtsnee. Motto: steek weg, wat er uit moet!
Vandaar dat deze schoone materie, en nog meer haar bastaard de linoleumsnee, op haast iedere middelbare school waar een teekenmeester is, die wat je noemt „bij" is, wordt misbruikt. Maar, zoo moge ik u vragen, is deze eenvoud-der-houtsnede niet als de ware eenvoud-des-harten: d.w.z. is het niet een samenvattende oftewel synthetische eenvoud van de beste eigenschappen des houtsnijders: geworden tot een daad, een gebaar van: hier sta ik, wie doet me wat.
De houtsnede eischt dus van haar beoefenaren een groote mate van bezonnenheid en inzicht en het is voor den houtsnijder een kwestie van het hoogste belang, dat hij z'n zuiverheid van wezen tegenover z'n edele materie bewaart en voortdurend nog cultiveert.
Die zuiverheid bezitten maar zeer weinigen, omdat slechts weinigen de houtsnee vermogen te zien als een uiteindelijk spel van zwart en wit en geenszins als een handig vertoon, dat moet leiden tot z.g.n. clair-obscur effecten.
Dat heeft Mesquita al lange jaren van zijn vruchtbaar kunstenaarsleven begrepen: dat heeft Nijland zeker niet begrepen, ten bewijze zijn prenten, die den eenen keer

een uitgestoken penteekening bedriegelijk imiteeren, dan weer den kunstschilder Nijland de volle maat geven; terwijl soms — maar dan toch zeer zelden — de echte Nijland d.i. de houtsnijder om den hoek kijkt, en ons een vrijend paartje op een langen weg, in volle eenzaamheid, maakt, waarin onderwerp en omgeving schijnen toegespitst op de intimiteit van het zeker niet alledaagsche geval.
Maar Mesquita is voor mij één der weinige en bovendien één der beste Hollandsche houtsnijders, hetgeen voor een Engelschman, die een boek schrijft als het pas verschenen foliant: „*The Modern Woodcut*" natuurlijk een reden is om dezen kunstenaar niet te vermelden.
Ik zeg dit ook niet om een goedkeurend zalfje van onzen medewerker Mesquita op mijn hoofd te krijgen, doch ik zeg het uit overtuiging en ik zeg het bovendien omdat, hetgeen juist door vele jongeren nog al eens wordt vergeten of genegeerd, Mesquita u steeds toont, n.l. z'n gave, feillooze beheersching van het metier. Hij weet z'n guds te besturen en weet mede daardoor te komen tot den volkomen bevrijden en verzuiverden vorm van zwart-wit.
Daarenboven bluft hij niet met technisch dédain, al wordt door de van de werkelijkheid afwijkende stijleering soms het abstracte te overheerschend — *Aristoteleshert* — hetwelk, door z'n geconstrueerde vormen, eer leeg dan primitief doet. De bekende langwerpige prent met de *Duiven* is forsch. Maar die gesneeuwvlokte achtergrond.....
De liggende Kameel, al een oudere prent, is toch gevoeliger dan de Duiven. Hier is meer de directe natuurkracht verbeeld, evenals in de *Reiger*, waarin ook is gestijleerd, doch waarin tevens een sfeer (men leze of begrijpe *niet:* stemming) behouden bleef welke in de Duiven wordt gemist.
Ook de andere prenten zijn diep en boeiend van inhoud. De *Ara* bijv lijkt een gebouw van klare en in-eens gestoken vormen.
Een paar geteekende dierstudies — o. a. een maraboe, die als een wijsgeerige bovenmeester loopt te ijsbeeren — en enkele van de bekende fantasieën behooren nog bij deze inzending. Over deze laatste, welke geen concrete beelden voorstellen, zij hier gezwegen: al moge ik mij als teekenaar toch stiekum vergapen aan de soepele vastheid van lijn, waarmee deze dingen zijn neergeschreven.

* * *

Verwant aan Mesquita's arbeid — althans voor hen, die achter den uiterlijken schijn geen verschillen van innerlijken drang zien — is die van *Jan Wittenberg*.
Ook bij dezen kunstenaar spreekt een fijn natuurgevoel en ook hij beschikt over een gave — soms wel eens te vrouwelijke — techniek. Want waar Mesquita monumentaal is, wordt Wittenberg romantiseerend. Wat bij den eerste een vorm van diepste zekerheid is, lijkt bij den ander nog te veel chabloon.
Tegenover schilderachtige opvattingen als in „*Monniksgieren*" en den slappen bouw in „*Blauwe Reiger*" staan krachtiger dingen; b.v. in de „*Pelikanen*". Dit is een der beste prenten, een verbeeldingsvol en innerlijk schouwen in de geheimen van het natuurleven, dat door dezen houtsnijder soms zeer geestig en vol fijnen humor (o. a. 3 kakatoe's) wordt verdiept.
Dirk Nijland is ongetwijfeld een knap man, die in z'n prenten vele en velerlei kwaliteiten ten toon spreidt, doch een der voornaamste niet genoeg bezit n.l.: de eigen karakteristieke beeldingswijze. Het navolgen van deze wijze van werken is dan ook uitsluitend een kwestie van techniek, dewelke ik — zooals reeds werd gezegd — geenszins versmaad, doch naar mijn meening is de handigheid hier troef. Ik zag laatst zulke prenten, het waren haast vervalschingen van Nijland's werk. Maar dan houdt de houtsnee hier ook op ons te voeren in de sfeer der bovenpersoonlijke aanschouwing, doordat ze hier nadert het realisme, dat weliswaar aangenaam-aandoende kwaliteiten bezit, doch op den duur onbevredigd laat.

J. G. Veldheer is onze meest archaïsche houtsnijder. Hij is een historisch gestemde, al is hij dit om der wille van de toekomst, maar zijn prenten zijn alle min of meer een herinnering aan het verleden. Veldheer heeft echter uitnemende, goed verzorgde prenten gemaakt. Dat mag wel eens worden gezegd, vooral aan de Kunstenaren met de groote „K", die zich zoo tusschenbeide eens — en passant — om de houtsnee bekommeren.
Ondanks Japansche allures (de gekleurde visschen) blijft Veldheer in wezen: de schilder. Daarom — misschien — greep hij naar de kleur-houtsnede, waar het éénkleurige hem niet bevredigde.
Z'n *Kruisiging* — een kapitale prent in verschillende kleuren, geheel in den stijl der oude plaatsnijders — bevredigt eveneens niet. Hij zoekt hier ten onrechte het streelend stemmingsbeeld en niet de harde waarheid van het hout. De compositie mist klaarheid, de figuren zijn sentimenteel-romantisch en missen de soms mystische vervoering der oude primitieven.
Maar Veldheer's verdienste is bovenal, dat hij als reactie op de laffe sentimenteele houtgravures, weer de liefde voor het nobele mëtier heeft gekweekt. Z'n „*Oude Wachter*", de „*Neurenbergsche prenten*" zijn daarvan de treffende bewijzen.

* * *

Een zeer eigenzinnig talent toont zich de jonge *Wenckebach* in z'n houtsneden en litho's, hoewel zijn inzending beneden het peil der overige blijft. In de houtsneden zoekt hij vooral de clair-obscur effecten, hetgeen ze een overwegend schilderachtig karakter verleent, waar op zichzelf natuurlijk niets tegen is. Daarenboven is een der beste eigenschappen: de evenwichtige wisseling van witte en zwarte partijen. Door spontane en weinig van de werkelijkheid afwijkende vormbepaling treft speciaal: *de Vlucht naar Egypte*.
Eenigszins aan elkander geparenteerd lijken mij: *Essers*, de houtsnijder, en *Schelfhout*, de etser; voornamelijk echter wat den uiterlijken, bij beiden meestal, strak gesloten vorm betreft.
Schelfhout is echter veel meer teekenaar en bovendien is datgene, waarin Schelfhout zich tot religieuze gevoelens wist te verdiepen, bij Essers meer een sierlijke vormbepaling gebleven.
Essers' groote houtsnee „*Kruisiging*" bijv. is niet verdiept tot een voor alle tijden geldend gebeuren, doch slechts een vertooning — en een zeer mooie vertooning! — maar als geheel te cerebraal, te veel in 't karakter van een aesthetisch verzorgde opvoering eener dramatische opera.
In een „*Duinlandschap*" wist hij Japansche strakheid te brengen, evenals in de „*Palmen*". Ook de „*Christophorus*" is vol van een fijn beweeg, al werd bij het drukken naar verkeerde effecten getracht.
Mij resten nog te vermelden: *Fokko Mees* en *Peter Alma*. De eerste is een voornamelijk illustratief talent. Hij maakt sterk futuristische of expressionistische (what is in a name!) verbeeldingen. Zijn prenten zijn als 't ware caleidoscopisch.
Invloeden van buiten zijn merkbaar o.a. van de Belgen (Masereel, Minne, e.a.). Waar Masereel echter een levendige expressiviteit weet te bemachtigen, blijft Mees rommelig (o.a. in „*De Baadsters*"). In „*Schouwing*" is hij rethorisch, doch in de map „*Soirées de Pêcheurs*" toont hij zich een graficus van beteekenis.
Alma — eveneens beoefenaar van „ismen", mitsgaders dynamische spanningen en schakeeringen — bouwt z'n prenten, hetgeen in beginsel wel juist is; doch zijn bouwen wekt eer belangstelling dan ontroering.
Alma is een principieel bouwer, doch de uitvoering is te goedkoop, te veel revolutie-bouw; wat heel jammer is, want deze kunstenaar blijkt in staat het innerlijke — dat is de verborgen harmonie — van veel dingen te benaderen.

A. VAN DER BOOM.

ADVERTENTIE-PRIJSVAAG BLUE BAND.

JURY-RAPPORT.

De jury is den 14en Mei bijeengekomen. Ingekomen bleken 121 inzendingen, waarvan één buiten mededinging moest blijven als verzonden na sluiting van den termijn. Drie inzendingen vervielen, omdat geen teekening bij den gezonden tekst was gegeven, en drie andere bleven buiten beschouwing, daar zij niet onder motto, doch onder vermelding van den naam der teekenaars waren ingezonden. Bleven te beoordeelen 114 inzendingen.

Het algemeen overzicht gaf de jury geen krachtige bevrediging. Niet alleen dat een zeer groot aantal onmiddellijk zou moeten worden uitgesloten, wegens al te zwakke teekening, wegens totaal wanbegrip aangaande de eischen van een advertentie, wegens blijkbare onbekendheid met de druktechniek, waarin het ontwerp zou moeten worden uitgevoerd, wegens niet voldoen aan de voornaamste eischen van het program, en om dergelijke redenen. Dit toch is bij de meeste prijsvragen het geval; maar ook omdat in het algemeen niet heel veel vinding, weinig pittigheid getoond werd; waar goede kwaliteiten van teekening, vlakverdeeling, lettervorming te waardeeren vielen, ontbrak in het algemeen toch te veel iets spontaans, iets kernachtigs en pakkends, dat de advertentie aantrekkelijk zou hebben kunnen maken boven een norm van wel waardeerbare, maar dan toch niet buitengewoon suggestieve middelmaat. Juist waar de zwart- en witwerking goede momenten gaf, ontbrak in den regel dat wat de advertentie in het bijzonder voor *het gegeven artikel* beteekenis zou moeten geven. Ook moet worden opgemerkt, dat de weloverwogen ordening van zwart en wit, de bedoelde decoratieve werking in de beste der ontwerpen, (waar zij dan om de aesthetische intentie te apprecieeren en in het resultaat in meerdere of mindere mate geslaagd was), te weinig die gemakkelijkheid of speelschheid had, waardoor een advertentie, voor een dergelijk onderwerp, licht en zonder schoolsche pretentie, boeiend kon worden. Het is wel waar, dat, vergeleken met wat de dagbladen over het algemeen aan advertenties te zien geven, de beste der inzendingen zeker een aannemelijk figuur maken; maar het peil van de annonces in kranten is over het algemeen nog zoo gering, dat deze vergelijking geen richtsnoer mag zijn. En zonder nu juist het voortreffelijkste door binnen- en buitenlandsche teekenaars op dit gebied gepresteerd als maatstaf te willen aanleggen, moet de jury toch als algemeenen indruk te kennen geven, dat het resultaat van de prijsvraag, wat vinding en fantasie zoowel als teekening en practische doeltreffendheid aangaat, niet boven nog al te lagen norm is gestegen.

Om redenen hierboven reeds aangeduid, werden, als in geen geval in aanmerking komende voor bekroning, ter zijde gelegd:

BB. Blue Band bovenal; Hoefijzer; Fijna; Alle goede dingen bestaan uit drie (drie ontwerpen); Zeemeeuw; Kroon; Eet smakelijk; Studio (drie ontwerpen); Klaverblad; Jopie; Dertien; Na schooltijd; 'n Fijne boterham; Medalje; Mah Jongh; Zeelandia (vier ontwerpen); Cl. P. 24 en 25; Als 't maantje lacht; De markt; Boter; Alle dag Blue Band; Lest; Eenvoud; Huisboot; Kon ik maar teekenen; Waad; Eenvoud; Puck; Dinges; Pieta; Treise; 4—8 B's (zes ontwerpen); A.B.C.; Emiel; Apotheose; Rik; 'n Bevoegd oordeel; Bul; Nederland; Vooruit; Recla; Gras; B.B.; Lion; Koningin; Torentje; AO; Pogen; Alcohol-Dood; Probeeren; Betje; Godin; El; Kris; kras, kruisje, F.; S; De blauwe band; Artef; Z. I. M.; Slogan; Wit; Blauw; Op den top; A. B. C.; W.; XYZ.; Motor; Op hoop van zegen; Hernandez (drie ontwerpen); Immer streven; EP.; Prijsvraag; Niets zonder arbeid (drie ontwerpen); Eenvoud; Aan allen kant; De band die wint; Pall; Casalpulsterlengo; Willen; Eenvoud; Meteor; Op hoop van zegen; Jan Olyslager; Het hemelsche Blueband.

Bij de tweede schifting vielen uit: Reclamekunst (drie ontwerpen); Ster; Holland; Multi; Globe; Gommetje (een van twee ontwerpen); Semper Crescendo; Type (ontwerp, afdruk); Blue Band; Reclame; Janèjà; (twee ontw.) Blauw blauw; B.B.C.;

Treise (een van twee ontwerpen); Verbeter; Grondslag; Toppunt; Blue Bandmeisje No. 1 en 2; Poging; Rust; Mobile.

Waarna overbleven: Drie Dubbeltjes; Proef; Gommetje; Butterfly; Jakwil; 1926; Diek; Krachtig; Het pakje; in welke ontwerpen de jury in het algemeen een zoeken naar goede wit- en zwart-verdeeling kon waardeeren.

De inzending Gommetje werd bij herbeschouwing toch te zwak van teekening geoordeeld. Proef is wel heel goedkoop van scherts; dit kan soms gered worden door een sterke geestige teekening; zij is echter hier niet van die kracht. Tot de laatste schifting zijn aangehouden 1926 en Diek; het eerste van deze beide is evenwel eenigszins hinderlijk onduidelijk; het andere schijnt in zijn werking niet te beantwoorden aan de bedoeling van den teekenaar: de witte letters voldoen niet, werken negatief. Zoodat de jury tenslotte meende deze twee beneden de thans nog overblijvende te moeten stellen. Gedachtenwisseling gaf geen beslist overwegen van een dezer laatste vijf; wonnen Drie dubbeltjes en Het pakje iets door doeltreffendheid als advertentie; een ontwerp als Butterfly moest als teekening hooger aangeslagen worden. Waar de zwart- en wit-werking het sterkst is, (de twee BB's met de groote stip) kwam het verband van de advertentie met het artikel weer minder tot zijn recht. Zoo meende de jury tenslotte aan geen dezer vijf teekeningen beslist den voorrang boven de andere te kunnen toekennen; en ook vond zij, met erkenning van zekere verdienste, niet, dat in deze advertentie-teekeningen het doel in die mate was bereikt als bij redelijken maatstaf mocht worden verlangd. Op gronden, in den aanhef van dit rapport aangeduid, kwam de jury tot het besluit, dat het wenschelijk was, elk dezer vijf ontwerpers een belooning toe te wijzen en daarbij geen verschil te maken in rangorde. Om dit mogelijk te maken verklaarde de Directie van de N.V. Van den Bergh's Fabrieken zich bereid het totaal prijzen-bedrag met *f* 50.— te vermeerderen. Zoodat een bedrag van *f* 100.— is toegekend aan elk der volgende inzenders: Drie dubbeltjes; Butterfly; Jakwil; Krachtig; Het pakje.

De Jury: W. F. GOUWE.
P. D. H. HENDRIKS.
M. MONNICKENDAM.
J. D. VAN REES.
JAN SLUYTERS.

De vijf ontwerpers zijn: (motto Drie Dubbeltjes) J. Denijs, 's-Gravenhage; (motto Krachtig) Ir. M. H. M. Gewin, arch. Hengelo; (motto Het Pakje) Ir. M. H. M. Gewin, arch. Hengelo; (motto Jakwil) K. Vegter, Rijswijk; (motto Butterfly) Wouter Ydo, Hoorn.

De inzendingen zullen worden tentoongesteld te Rotterdam, van den 7en Juni tot en met den 12en Juni, in een lokaal van de N.V. Van den Bergh's Fabrieken, Nassaukade 3, Rotterdam.

JAARVERSLAG PULCHRI STUDIO.

Verschenen is het jaarverslag over 1925 van het Haagsche schilderkundig genootschap „Pulchri Studio".

Het Genootschap heeft in het afgeloopen jaar het verlies te betreuren van vijf kunstenaars — werkende leden — en een eerelid: Floris Arntzenius, J. W. Wijsmuller, M. Kamerlingh Onnes, prof. dr. Jan Veth, J. J. v. d. Sande Bakhuyzen en het eerelid Mr. M. I. Duparc, administrateur bij het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

Dit jaar hadden de drie bij reglement vastgestelde tentoonstellingen plaats en groepen-tentoonstellingen in Februari, Maart, April, Juni, November en December.

Een eere-tentoonstelling werd gehouden van het werk van wijlen Floris Arntzenius terwijl een bijzondere tentoonstelling werd ingericht van Vincent van Gogh.

Een verzoekschrift werd ingediend aan de Tweede Kamer, tot intrekking van de

ontwerp-wet „Weeldebelasting"; een request aan den Minister van Ond., K. en W. om instemming te betuigen met den wensch tot het bestendigen van de kunstnijverheidsschool te Haarlem; een request aan de Koningin toen er geruchten liepen, dat het Departement van Ond., K. en W. zou ophouden te bestaan, om dit ministerie als onafhankelijk Departement te behouden.
De exploitatie der zalen van „Pulchri Studio", welke goede baten had opgeleverd, stelde het bestuur in staat verschillende verbeteringen aan te brengen.
De financieele toestand van het genootschap is gunstig.
Wordt deze gunstige toestand een blijvende, dan zal het bestuur meer gelegenheid kunnen vinden om zijn aandacht te wijden aan het houden van bijzondere tentoonstellingen zoowel van Nederlandsche als buitenlandsche kunst.
De exploitatie-rekening wijst een batig saldo aan van *f* 13.150,70.

WAT DE RECHTBANK ONS LEERT.

De kantonrechter te Leiden heeft uitspraak gedaan in de zaak tegen een bloemist te Noordwijkerhout, die aldaar een koffiehuis met woning had doen bouwen op een afstand van minder dan vijftig meter van de begraafplaats van de Ned. Herv. Gemeente.
Het O. M. had, ofschoon de bloemist later van Ged. Staten het verlof had gekregen, veroordeeling gevraagd tot een geldboete van vijf gulden, met last tot opruiming op kosten van bekl. van het gebouw, omdat, al had deze ook later vergunning van Ged. Staten verkregen, niettemin de overtreding is gepleegd.
De kantonrechter heeft bekl. veroordeeld tot een geldboete van drie gulden, subs. een dag hechtenis, met last tot wegneming op kosten van den veroordeelde van het 1½ M. te dicht bij de begraafplaats gebouwde, in dit geval slechts van de waranda, dus niet van het geheele gebouw.

GEKLEURD CEMENT.

In een voordracht, gehouden op een vergadering van Engelsche ingenieurs, heeft een vertegenwoordiger van een cementfabriek medegedeeld, dat men er in is geslaagd gekleurd cement te vervaardigen. Het gekleurde cement, thans nog weinig bekend, zou dit volgens genoemden spreker spoedig worden. De moeilijkheid tot heden was dezelfde kleur voor latere leveringen of zelfs bij het vervaardigen te kunnen herhalen. Dit is natuurlijk een vereischte, aangezien men een bouwwerk in gelijke kleur dient te kunnen afwerken. Het zou thans mogelijk zijn cement in elke gewenschte kleur te leveren; zelfs na jaren zou men weer cement van eenzelfde kleur als de oorspronkelijke kunnen bestellen. Het gekleurde cement is wel duurder; de kosten van een bouwwerk worden er echter slechts weinig door verhoogd, want men behoeft de kleurspecie alleen te gebruiken voor de dunne afwerklaag. Bij deze gelegenheid noemde de vertegenwoordiger het beton thans de belangrijkste bouwstof voor ingenieur en architect. Hij ging zelfs zoover te beweren en daarmede besloot hij zijn rede, dat, zoo goed als men een steenen en een bronzen tijdperk gekend had, in de toekomst ons tijdperk het beton-tijdperk zou worden genoemd.
Wanneer de toepassing van cement in de eerstvolgende twintig jaar in dezelfde mate toeneemt als zulks de laatste twintig achter ons liggende jaren het geval was, dan bestaan er voor productie van en handel in dit artikel geen grenzen. Ongetwijfeld zal de toepassing van gekleurd cement, indien de hierboven uitgesproken verwachtingen niet ijdel zullen blijken, vooral voor betonwerken, een hooge vlucht nemen, want het kost nog steeds veel moeite betonwerk door bepleistering of anderszins een aangenaam aanzien te geven.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

L. ZIJL BEELDHOUWER

De groote beeldhouwer, de nu ook zestigjarige, wiens talent ons volledig zal worden geopenbaard. Want de kring organiseert een eeretentoonstelling van het werk van Zijl, van den kunstenaar, die aan het begin stond van de moderne Nederlandsche beeldhouwkunst.
Een echte Hollander, ook als mensch, wiens plastiek zelfs het karakter vertoont van het nationale schilderstemperament.
Elke Hollandsche kunstenaar heeft immers twee geliefden: zijn eigen kunst en die van den schilder.
En Zijl in het bijzonder is er een, die met de spontane natuurlijkheid van een 17den eeuwer, uit geen andere overweging dan om „een mooi ding te maken", met duim en wijsvinger toetst en drukt, zooals gene met zijn penseel.
Een vriend, met wien samen te werken, zooals ik het geluk had vele jaren te doen, een genot is, omdat wederzijdsche waardeering daarbij was verondersteld.
Hij, die nu ook plaats zal moeten maken voor jongeren, maar die, zelf jong gebleven, tusschen hen nog niet kan worden gemist.

H. P. BERLAGE.

TWEE AFFICHES — RECLAME EN KUNST.

Het is den laatsten tijd nog niet dát met de schoone const van het plakaat. Wel wordt er allerwege over getheoretiseerd, velen meenen dat de affiche-kunst een terrein voor jan-en-alleman is om eens rustig te grazen of te experimenteeren. De zeer zakelijke zakenman lucht zijn van zakelijkheden overkropt zakengemoed op den onzakelijken kunstenaar, door wiens ideëele voorstellingen en aanprijzingen hij met zijn beroerde sinaasappelen of z'n te vette schoensmeer in z'n zakelijke maag blijft zitten. De artiest daarentegen gelooft dat de reclame pas zakelijk wordt,

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'SGRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
26 JUNI 1926 NO 26

AFFICHE ONTWERP: A. KURVERS

als de kunstenaar er aan te pas komt. Hij — de zeloot — spreekt zelfs van de „schoone suggestie".

En misschien wordt eerstdaags het ordinaire „reclame", waaraan de eeuwige concurrentiestrijd toch maar een bittere bijsmaak geeft, vervangen door het ongetwijfeld idealistischer: suggestie.

We krijgen de suggestie-adviseur die op z'n suggestie-bureau een suggestie-zin laat ontploffen. De dagbladen krijgen hun suggestie-kolommen. We hebben eerstdaags een suggestie van Ouwe Bols, Abdijstroop of Pinkpillen. Jacoba Maria Wortelboer suggereert ons haar kruiden.

Het is nu maar de vraag of al deze suggesties inderdaad de gewenschte praktische resultaten zullen opleveren.

Ik voor mij ben den laatsten tijd nog al sceptisch gestemd over den intiemen omgang van Kunst en Reclame, want werkelijk als wij langs de straten die gore massa plakpapiertjes eens terdege bekijken, wie durft dan — zoo vraag ik U — nog praten over Kunst in de Reclame.

Zijn wij dan eigenlijk geen stakkers, wij: de kunstenaren, de aesthetici, de belangstellende leeken (ook een ras! maar een zeer goedaardig) om nog maar steeds te gelooven aan den behaag'lijken vorm der schoone verschijning waar we dagelijks op honderde manieren van het tegendeel overtuigd worden. Met een ware furore hijgen we langs schuttingen en zuilen om een kunstzinnig affiche te ontdekken, dat ergens tusschen een hoop „schund" is terecht gekomen (en dan te weten dat er reclame-aesthetici zijn die zelfs aesthetisch willen laten plakken door aesthetisch gevormde plakkers).

Met belangstelling namen wij kennis van de ver-aestheticeeringspogingen der straatreclame, aangewend door de zoo-en-zooveelste sub-commissie uit de A'damsche schoonheidscommissie. Met nog grooter belangstelling begroeten wij de artistieke lichtreclamezuilen in onze gebenedijde hoofdstad, ofschoon het resultaat al direct een mislukking was omdat ze al weer vol zitten met de meest schandaleuze reclamestukken. Is het wonder dat de grootste optimisten in zake reclame en kunst zich gaan afvragen of de pessimist soms gelijk kan hebben als hij zegt: „reclame is slechts d'aandacht trekkend, zoolang ze leelijk blijft".

We kunnen nu kunstregels gaan opstellen. We kunnen verkondigen dat een affiche moet zijn een soort synthetisch wederbeeld van het straatrumoer, althans het leven op de straat; een brok futurisme dus. We kunnen ook zeggen, dat het — gedachtig

aan de „kolossal" reclame der Duitschers — moet zijn een schreeuw, een kreet tot de massa, waartegenover staat de rustige beschaafde mededeeling van den ethisch aangelegden mensch. Ten slotte kunnen we ook zeggen, dat we eigenlijk maar heelemaal niets moesten zeggen, omdat de kunstenaar — de gottbegnadete — in het oogenblik zijner inspiratie toch eigenlijk lak heeft aan wat wij en anderen believen te zeggen of vast te stellen.

* * *

Zoo heeft b.v. de heer Le Roy, die het biljet lithografeerde voor de Biologische Tentoonstelling, zijn artistieken neus opgehaald voor de eigenschappen (niet te verwarren met de voorschriften!) van het vlak.

In zijn inspiratie ging hij blijkbaar uit van de blauwe lucht. Voor deze lucht is een fatsoenlijk, hoewel vreemd uitgesneden bordje geplaatst en boven dat bord kijkt men in een gat n.l. een gat in de lucht, waarin een niet onverdienstelijk plaatje met drie lieve beestjes is gevat. Onderaan rechts blaast een zeer pathetisch gebarende kikker zich verschrikkelijk op (Hildo Krop zal dus ervaren dat meerdere kunstenaren zich op den kikker inspireeren!), links zit een zwijgzaam konijn te filosofeeren over de taak van den kunstenaar in de reclame.

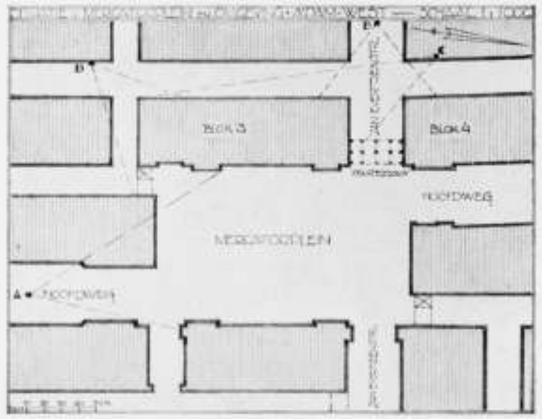

AFFICHE ONTWERP: LE ROY

Daartusschen en daaromheen bevinden zich botanische en animale bijzonderheden als druive- en andere blaadjes, varentjes, hagedissen, torren, kevers, vlinders, doodskoppen.

Maar die letters, meneer Le Roy. Die zijn toch wel een beetje bar. Met veel moeite herinnerde ik mij vroeger wel eens van die dronkemansoptochten te hebben gezien en ziet, na eenig snuffelen vond ik in een Duitsche letterproef van omsteeks 1900 punten van overeenkomst. Ze noemden dat toen — als ik mij niet vergis — soepgroente — oftewel aspergestijl.

Als legkaart voor de lieve jeugd bezit dit lithografisch wanproduct zeer eigen kwaliteiten en b.v. ook als puzzle met onderschrift: waar is de slang, waar is de neef van de aide-de-cuisine of..... waar is de sierkunstenaar; maar als artistieke reclame, als schoone suggestie . . . . . brrrrrrr.

Daar ik echter veronderstel dat het bekende gezegde van Madame de Sevigné: „enfin la joie est l'état véritable de votre âme et le chagrin vous est plus contraire qu'à personne du monde", ook nu nog door den architectura-lezer zal worden erkend, meen ik goed te doen met nog even te wijzen op het mooie, eveneens hierbij afgebeelde, affiche door Anton Kurvers slechts in één kleur (rood) gelithografeerd.

Ook dit is geen schoone suggestie en zeker geen „echte" reclame. Maar wel is dit een ontwerp, waarin het naturalistisch detail geen troef is, doch het letterbeeld werd gevormd tot een ingetogen horizontalen en verticalen bouw, hetwelk mijns inziens voortreffelijk de bouwende elementen van het vlak heeft geaccentueerd.

A. VAN DER BOOM.

AMSTERDAM-WEST MERCATORPLEIN. SITUATIE

AMSTERDAM-WEST.

Het Mercatorplein, waarvan in dit No. een perspectievische overzichtteekening is weergegeven, is wel het belangrijkste centrum van de uitbreiding Amsterdam-West. Zooals bekend, werden de pleinwanden ontworpen door architect Dr. H. P. Berlage. Twee hoofdwegen, de Jan Evertsenstraat en de hoofdweg, komen op dit plein samen, of beter gezegd: ze komen er en gaan weer. Drie poortgebouwen maskeeren de mondingen van straten en houden de pleinwanden gesloten. Twee van deze poortgebouwen zijn vereenigd met torens van ± 35 M. hoogte (op de situatie met een kruis aangegeven). Het derde poortgebouw vormt een afsluiting van de verlengde Jan Evertsenstraat.

Een perspectievische teekening geeft de achterzijde van dit monumentale poortgebouw te zien met de daarbij aansluitende woningblokken, ontworpen door architect C. J. Blaauw (blokken 3 en 4, op de situatie aangegeven). Van blok 3 zijn verder nog twee perspectievische beelden weergegeven, waarvan die, gezien vanuit punt D een der door Dr. H. P. Berlage ontworpen poortgebouwen met daaruit oprijzenden toren aan de straatzijde vertoont.

De meeste in beeld gebrachte bebouwingen zijn reeds gebouwd of in aanbouw: de teekeningen geven echter een rustiger beeld dan met de camera nog te verkrijgen zou zijn. Het spreekt vanzelf, dat bij de perspectievische beelden eenige vrijheid werd betracht met de gezichtshoeken: op de situatie zijn de oogpunten van de verschillende beelden aangegeven en daaruit blijkt in hoeverre ter wille van een duidelijker overzicht sommige bouwmassa's werden uitgelicht.

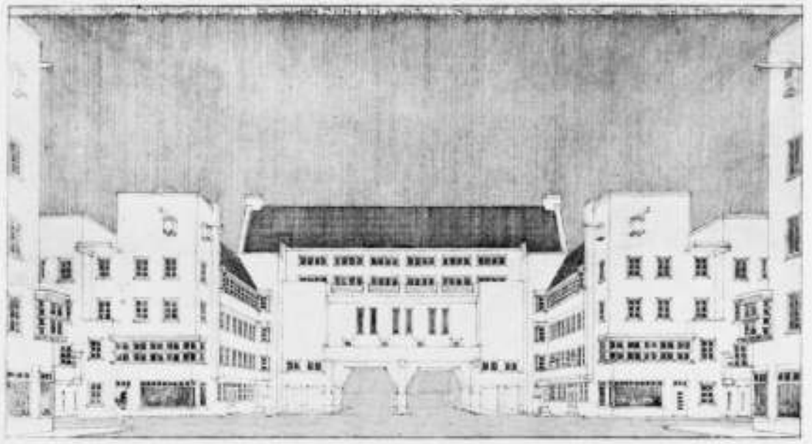
Van het poortgebouw, dat de verlengde Jan Evertsenstraat afsluit, staat nog niets: het wachten is op gegadigden voor dezen bouw In verband hiermede kan het mogelijk zijn, dat bij het nader bepalen van de bestemming, de architectuur nog een kleine wijziging zou ondergaan. Wenschelijk is, dat het poortgebouw spoedig verrijze, want het is in de architectonische compositie een onmisbaar element geworden en het Mercatorplein zal niet *af* zijn voor dit poortgebouw er staat.

(Red.)

PRIJSVRAAG VOOR DEN BOUW VAN EEN PALEIS VOOR DEN VOLKENBOND.

De Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, brengt ter algemeene

AMSTERDAM-WEST POORTGEBOUW VAN Dr. H. P. BERLAGE. AANSLUITENDE WONINGBLOKKEN VAN ARCH. C. J. BLAAUW. PERSPECTIEF B.

kennis, dat hij van den Secretaris-Generaal van den Volkenbond te Genève de volgende mededeeling heeft ontvangen betreffende een prijsvraag voor den bouw van een paleis voor den Volkenbond:

„SOCIÉTÉ DES NATIONS"

„Le concours pour le choix d'un projet en vue de la construction d'un Palais de la Société des nations à Genève, s'ouvrira le 25 juillet 1926.

„Le Jury international, composé de neuf architectes réputés, qui est chargé de l'étude et du classement des projets, adresse aux architectes l'appel suivant:

„Un appel des plus larges est adressé aux architectes afin que cet édifice soit non seulement conçu avec le souci de grouper d'une manière pratique et moderne tous les organismes essentiels qui seront indispensables au fonctionnement de la Société des Nations, mais encore pour que cette conception traduise la haute destination d'un monument qui, par la pureté de son style, l'harmonie de ses lignes, est appelé à symboliser la gloire pacifique du XXième siècle.

„Le terrain sur lequel ce bâtiment doit être édifié est magnifiquement situé: il comporte, vers la route de Lausanne, une partie culminante d'où il s'étend et s'avance en pente douce par des pelouses et des allées ombragées jusqu'au bord même du lac. A cet endroit, le terrain se développe en une longueur de rives de plus de 400 mètres par un chemin faisant partie de propriété, chemin qui peut être élargi et qui constitue une admirable promenade en bordure, d'où la vue s'etend jusqu'au Mont-Blanc sur un merveilleux panorama.

„C'est dans ces conditions de grandeur et de beauté qu'il s'agit d'établir le projet du Palais, siège de la Société des Nations.

„Une somme de 165.000 frs. suisses est mise à la disposition du Jury, pour être répartie entre les meilleurs projets présentés.

„Le montant total des frais de construction ne devra pas dépasser le chiffre maximum de 13.000.000 francs suisses.

„Afin de ne pas favoriser les concurrents des pays rapprochés de Genève, les programmes seront expédiés de manière qu'ils arrivent dans tous les pays à peu près à la même date, quelques jours avant le 25 juillet 1926.

„Le Gouvernement néerlandais recevra, à titre gracieux, 125 exemplaires du programme.

„Un exemplaire du programme sera expédié directement à toute personne qui fera la demande, accompagnée de l'envoi de 20 frs. suisses (coût du programme et des documents annexes), au Secrétariat-Général de la Société des Nations, à Genève."

Belanghebbenden, die een der bovenbedoelde gratis-exemplaren van het programma der prijsvraag wenschen te ontvangen, gelieven hunne desbetreffende aanvragen schriftelijk te richten tot het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (Kamer No. 56).

Zij, die zich hiervoor vroeger reeds opgaven, behooren hunne aanvrage thans te herhalen.

Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal,
(get.) C. FEITH.

's-Gravenhage, 12 Juni 1926.

Overeenkomstig het oorspronkelijke,
De Secretaris-Generaal van
Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen,
C. FEITH.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

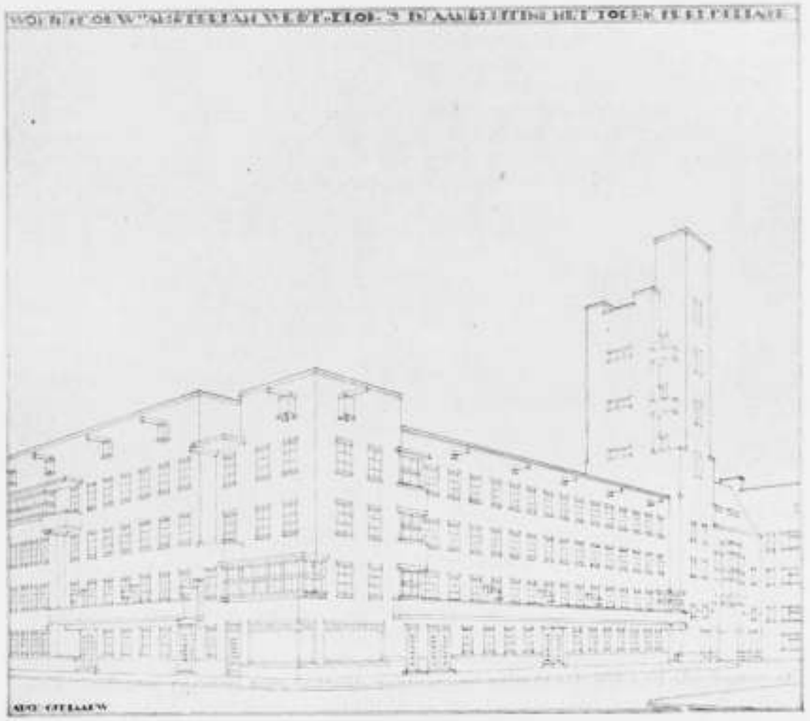
Men heeft zich verwonderd over mijne bewering, dat de rustige geloofszekerheid, die men gewoonlijk als kenmerkend voor de Middeleeuwen beschouwt, veeleer der zeventiende eeuw eigen is. Gezien de wijze, waarop men over de eerste hoofdperiode onzer Westersche geschiedenis pleegt te worden ingelicht, is dat begrijpelijk. Het waren Duitsche Romantici, van de orde der Blauwe Bloem, die de vroeg-Roomsche vroomheid in de mode gebracht hebben, en wat *zij* zochten, een aesthetische mystiek, laat zich uit Middeleeuwsch materiaal ook het best samenstellen. Maar het beeld, dat zij van die tijden met zich omdroegen, verhoudt zich tot de werkelijkheid ongeveer als een koloniale tentoonstelling tot Nederlandsch Indië. Op hen volgden, en volgen nog heden, de vrijzinnig protestantsche geschiedschrijvers, beter ingelicht wat de feiten betreft, doch niettemin in Roomsche religiositeit weinig meer dan conservatoren van opgezette vlinders. Naast hen traden de vereerders van enkele mystieke figuren op, Bernard van Clairvaux, Franciscus van Assisi, zeer goed wat het verschijnsel aangaat, eenzijdig echter als voorlichters over de historische ontwikkeling.

AMSTERDAM-WEST WONINGBLOK ARCH. C. J. BLAAUW. PERSPECTIEF C

Vast staat, door niemand ontkend, het uiterlijke der aanvankelijke bekeering. De geesteshouding dier tijden was de feodale, en moest dat zijn, daar er in een overwegend agrarische maatschappij geen andere mogelijk is. De vrije boer is onafhankelijk en weerloos. Hij heeft buiten zijn omgeving niemand eigenlijk noodig, doch allen te vreezen. Waar wat te halen is, zoekt de roover zijn buit. En de geweldadige roof is het oudste grootbedrijf, dat de geschiedenis kent! Tegenover die kameraadschap der plundering moet de boer steun zoeken in die van den afweer. De geheiligde banden der familie omspannen daartoe niet genoeg weerbare mannen. Het „volk", een tamelijk toevallige eenheid soms, treedt daarvoor in de plaats. Waar echter het gemeenschappelijk belang zich tot enkele, niet alle jaren voorkomende gelegenheden beperkt, ontbreekt de voorwaarde voor den groei van een ethisch bewustzijn. Een massa heeft altijd iets zichtbaars, iets onmiddellijk voor den geest staands noodig om zich te organiseeren. Dat de menschen met een „salaris" zoo weinig klassebewustzijn vertoonen tegenover de patroons, en zoo veel tegenover de menschen met een „loon", ligt voor een groot deel aan het ontbreken van een zichtbaar onderscheid in het eene, en het aanwezig zijn daarvan in het andere geval. Het zichtbaarste, begrijpelijkste vereenigingspunt nu was en is nog altijd een persoon. De nationale staat is rondom de dynastie saamgegroeid, de oude volksstam rondom den aanvoerder.
In het bekende gedicht van Heine disputeeren de vertegenwoordigers van den Joodschen en den Christelijken godsdienst met bloote verzekeringen. Ieder verklaart zijn god voor den ware en spiegelt den ander de zaligheden voor, die den getrouwen vereerder wachten. Hoe weinig doeltreffend deze wijze van verkondiging ons thans ook lijken moge, het was de oorspronkelijke, en toen zeer effectieve. De Germaan was gewoon zich aan te sluiten bij het gevolg van een aanvoerder, die hem rijkelijk buit beloofde. Voor het hiernamaals was hem een dergelijke feodale verbintenis, met wederzijdsche garantie, geenszins onaangenaam, en wat men van Jezus, den grooten aanvoerder der Christenen vertelde, leek, gezien de grootschheid van den Romeinschen naam en de successen der Frankische koningen, niet onaannemelijk. In het land der pas met wapengeweld bekeerde Saksers ontstond in de negende eeuw een Christelijk heldendicht, de Heliand, waarin Jezus geheel als een koning met een groot gevolg van „mannen" behandeld wordt.

AMSTERDAM-WEST WONINGBLOK ARCH. C. J. BLAAUW IN AANSLUITING MET DEN TOREN VAN Dr. H. P. BERLAGE

Trouw is oorspronkelijk een instinctieve eigenschap. Het is het gevoel van onafwijsbare verplichting in bepaalde natuurlijke verhoudingen. Naarmate het maatschappelijke het natuurlijke overwoekert wordt het karakter der verhoudingen, waarin trouw plicht is, meer met het zedelijk oordeel gemeten. Het beginsel blijft instinctief, als alle moraal; de toepassing wordt bewust. Welken maatstaf zal het bewustzijn daarbij aanleggen? Er is geen andere dan die der wederkeerigheid. Een vrijwillig aangegane verplichting vereischt *dan ook* het nakomen daarvan; een natuurlijke band trekt naar beide kanten, en legt *dan ook* aan beide partijen trouw op. Zoo groeide het gemoedsleven dier vroege Middeleeuwen gelijk op met hetgeen behoefte en rede vorderden. Wederzijdsche trouw was hun het kort begrip aller moraal, en juist datzelfde beginsel beheerschte dus ook, naar hun opvatting, de betrekkingen van mensch en God. Ze hebben het natuurlijk nooit zoo gezegd, maar ze zouden het ongetwijfeld schandelijk van God gevonden hebben, als hij zijn getrouwen in den steek had gelaten. Hun geloof in hem beteekende, dat ze hem tot zoo iets niet in staat achtten.
Dat is niet precies de religieuze opvatting van Calvinisten en Jezuïeten.
De tiende eeuw aanschouwde de eerste verandering. Het beginsel wel is waar, werd niet uitdrukkelijk gewijzigd, maar de toepassing des te meer. Een sober en rein leven was door enkele geloofsverkondigers reeds vroeger wel geleden; thans werd dat algemeene verplichting, ten minste voor de monniken. De enkele geloofs-

belijdenis gold niet meer als voldoende, om aanspraak te geven op de goddelijke contraprestatie. Men moest er offers voor brengen. Tot onuitsprekelijke ergernis van de goede monniken, die zoo genoegelijk vischten en tafelden, begonnen sommige doordrijvers ernst te maken met de Regula Sancti Benedicti. Weldra dorst niemand de verplichting daartoe, althans theoretisch, meer ontkennen. Dat was een groote vooruitgang. Niet dat het er veel op aankwam, hoe die monniken nu leefden. Maar de zelftucht berust ten slotte niet op eenig godsdienstig voorschrift, al is dat ook de stok waarlangs het opgroeit: ze spruit voort uit het zedelijk, niet te motiveeren, besef, dat in den mensch een element bestaat boven de zinnen, dat hun heerschappij niet gedoogt. Daarmede werd een nieuwe gehoorzaamheid geboren, die niet berust op wederkeerigheid: de gehoorzaamheid aan een Wet, die haar eigen belooning is. Want het is psychologisch onmogelijk, wat de rationalisten ook fabelen, op den duur het lagere te bedwingen uit pure berekening van later loon. Zelfs niet uit angst alleen. En zoo is de religieuze onderwerping, in den zin waarin wij haar thans verstaan, aanvankelijk gericht geweest op de in eigen gemoed ontdekte Wet, buiten onmiddellijk verband met de voorstelling aangaande God. Zoodra men aan hem dacht, kwam de oude feodale wederkeerigheid weer naar voren.

Op den duur moest de godsvoorstelling er in betrokken worden. Dat is het werk der twaalfde eeuw geweest, de ervaring der mystiek. Het bovenzinnelijk zijn, dat de mensch in zich zelf ontdekt had, moest bij dieper inleven wel betrokken worden op God. De mysticus is de eerste geweest, die, in verrukking, God gehoorzaamd heeft in gemoedsaanbidding, in zelfvernietiging, waarmede de gedachte aan verplichtingen van Gods zijde onvereenigbaar is.

Hiermede was die ascetische, en toch ook weer optimistische godsdienstigheid geschapen, die om zoo te zeggen de eigenlijke bedoeling is van de Roomsch-Katholieke kerk en waaraan zij sedert altijd is blijven vasthouden. De dertiende eeuw is de tijd van haar triomf als kerk. Een triomf, waarvan ze de weelde vooralsnog niet heeft kunnen dragen. Terwijl hare organisatie ontaardde, en de Europeesche maatschappij de schrikkelijkste stormen te doorstaan kreeg, moest de nieuwe religiositeit ingroeien. Dat is zoo glad niet gegaan. Al wat nieuw is neigt tot overdrijving. De gedachte aan de onderwerping aan God duwde alle vroegere veilige verwachtingen achteruit. God werd die vreeselijke onberekenbare, zij het ook heilige, tyran, waarvoor Luther gesidderd heeft, en waar tegenover de behoefte aan de zekerheid der genade zich ten slotte wel een weg heeft moeten breken. De vijftiende eeuw is er voor gevlucht in de mystiek, de zestiende in de Hervorming. Zoo hebben dan de Middeleeuwen, die zulk een roep van geloofverzekerdheid genieten, haar aanvankelijk slechts gekend in een gedaante, die wij thans niet meer als echte godsdienstigheid kunnen erkennen, en later in oogenblikken van verrukking van enkelen, bij de zielsangst van velen. De angst der tiende eeuw voor de listen en lagen van den duivel is niets vergeleken bij die, welke de ernstige menschen der veertiende en vijftiende gekend hebben bij de gedachte aan een God, die boven alle mogelijkheden en motieven verheven was, die iemand eventjes voor eeuwig verdoemd kon maken, omdat hij er nu eens zin in had, en dien men met geen hartstochtelijk smeeken of geduldig dragen, met geen middel hoegenaamd kon bereiken. Uit die benauwenis heeft Luther zich gered door het dogma van het geloof, ontleend aan Romeinen I 17, Calvijn door ..... er een leerstuk van te maken. Het Middeleeuwsch afhankelijkheidsbesef was spontaan en daarmee onweerstaanbaar. Het Calvinistische is een katechismusparagraaf, ernstig gemeend ongetwijfeld, maar psychologisch een afleidingsmiddel, zooals de man, die door ieder voor lafaard wordt uitgescholden, zich van den druk daarvan bevrijdt met een: „nu ja, ik ben een lafaard; wat wou jelui dan?" De Calvinist meent het ernstig met Gods „vrijmachtige" ongenade, maar hij denkt gewoonlijk aan Gods vrijmachtige genade.

De oude ervaren Katholieke kerk rangeerde zich rustig, op het Trentsch Concilie, op dertiendeëeuwschen voet. En toen de zeventiende eeuw intrad, waren in beide kampen de voorwaarden aanwezig voor die rustige geloofsverzekerdheid, die wel de schoonste vrucht is van het Christendom.

PORTRETKUNST.

Wij mogen aannemen, dat ieder détail aan het menselik lichaam van belang is voor het individuele karakter.

In engere zin geldt dit voor „de kop". Het is dus duidelik, dat in principe alleen een ideaal-objektieve afbeelding van die kop de volledige psyche van het individu kan weergeven, terwijl voor een meer summiere, een synthetiese uitdrukking der psyche wel grotere vrijheden zijn toegestaan, als daar zijn vereenvoudiging en accentuering, maar de objektiviteit gehandhaafd moet blijven.

Nu treffen ons in dit verband drie feiten, die verband met elkander houden. Ten eerste: dat kunst nooit ofte nimmer een weergave, zelfs niet een z.g. synthetiese weergave van de realiteit is. Ten tweede: dat de portretten van werkelik grote kunstenaars inderdaad van de werkelikheid afwijken, zelfs dikwels zo, dat voor de beschouwer de gelijkenis niet tot z'n recht is gekomen, voor de kunstenaar deze tot een betrekkelike onverschilligheid is geworden. En tenslotte: dat er een portretkunst bestaat, die als uitsluitend doel de psychologiese weergave beoogt. Tot deze groep zou ik de kunst van Jan Veth en Bart Peizel willen rekenen.

Drie vragen doen zich hier voor, aan welker beantwoording ik mij wil wagen.

1. In hoeverre is het portret, dat, in overeenstemming met zijn wezen als kunstwerk, van de realiteit afwijkt, werkelik een *portret*?
2. In hoeverre is het objektieve portret „kunst"?
3. Is er, in het eerste geval, een harmonie ontstaan tussen persoonlike stijl en psychologiese weergave?

1. Stijl kan verschillende betekenissen hebben. In dit verband betekent het: de biezondere „vorm", waarin zich het karakter en de idealen van een zeker kunstenaar uitspreken: de uitdrukking van 's kunstenaars individualiteit in abstracto, de eigenlike inhoud van het kunstwerk, waarbij de voorstelling de vorm is, het ding in de werkelikheid, waaraan de voorstelling meest is ontleend, de inspirerende aanleiding tot scheppen. De kunstenaar is de van God bezielde, die a.h.w. steeds rondzoekt in de wereld der realiteit om daar vasthoud te vinden voor zijn vage beelden, die een materiële vorm behoeven.

De stijl is primair, aanwezig nog vóórdat de kunstenaar iets van zijn vak verstaat, nog vóórdat hij zich zijn eigen vorm is bewust geworden.

Daarom kunnen wij zeggen, dat ieder kunstwerk een zelfportret is. Waaruit volgt: dat ook ieder portret door een kunstenaar gemaakt, een zelfportret is.

Natuurlik is de voorstelling volstrekt niet onverschillig. Het is niet toevallig, dat ieder kunstenaar een bepaald genre vertegenwoordigt. Eenvoudig drukken wij dat uit door te zeggen: dit of dat inspireert hem 't meest. Zo kan ons inspireren *de* mens of een bepaalde mens. Inspiratie beteekent: de tendenzen, in de kunstenaar aanwezig, liggen voor hem in beginsel ook uitgedrukt in het af te beelden ding en zullen daaruit worden geabstraheerd, waarmee een radikale omvorming kan gepaard gaan. Wanneer dus de voorstelling een mens zal worden, dan moet het ook hier de verwantschap zijn, die tot het kunstwerk aanleiding geeft. In beginsel kunnen wij zeggen, dat die verwantschap er altijd is. Het is ook ondenkbaar, dat wij iets zouden begrijpen, dat wij niet zelf in ons hebben. Begrijpen is zijn. Alles is in allen.

Maar tenslotte zijn wij allen verschillend geschakeerd. Er zijn evenveel eigenschappen-kombinaties als er mensen zijn. En nu mogen wij zeggen, dat op lage beschavingstrap een absoluut individualisme heerst, met dien verstande, dat afwijkende eigenaardigheden van anderen niet worden begrepen, daardoor ook dikwels

vijandig worden bejegend. Er bestaat een gebrek aan invoelingsvermogen, gepaard gaande met hoogmoed en onverdraagzaamheid. Op hoger trap echter verdwijnt niet het individueel gericht zijn — integendeel, het verscherpt zich — maar er is breder en dieper ontwikkeling ook van de minder karakteristieke eigenschappen, er is dieper zelfschouwing, de eigen psyche wordt meer omvattend, totdat op de hoogste trap een universeel leven ontstaat, dat alles begrijpt als ware het eigen, (en alles vergeeft).

Deze universele menselikheid nu moet tot op zekere hoogte het eigendom zijn van de portretkunstenaar. Zij voert hem van eigenliefde tot liefde. Het is een groot genot zijn mens-zijn zo breed uit te leven, de eenheid te beseffen met al wat menselik is, een genot, dat zeer zeker ook voor een deel ten grondslag ligt aan ons meeleven in alle mogelike scheppingen der literatuur, en het is het verlangen naar dit genot, dat een belangrijke faktor is bij het scheppen van mens-beeldingen.

Maar intussen: de kunstenaar heeft zijn eigen idealen, en heel zijn oeuvre is — zoals gezegd — een strijd om de zuiverste uitdrukking daarvan te vinden, op zijne wijze. Zijn *stijl* sloot die idealen in, en zo wordt ook het portret voor hem geen doel op zichzelf, maar middel alweer tot verwezenliking van zijn ideaal in konkrete vorm. Tegelijk leeft zich dus uit zijn eenheidsgevoel en persoonlik idealisme. Bij voorkeur zal hij dan ook geïnspireerd worden door een kop waaruit een zeker idealisme spreekt, omdat nu eenmaal de verwantschap in graden bestaat. Het blijkt, dat de kunstenaar eigen ideaal verlangt te beleven als universeel mens.

Eigen wezenlikheid is dus gegeven in de vormen en gelaatstrekken van anderen. Daarom is ook hier, in hogere zin, een zelfportret. Doel was dus niet mensschepping, maar ideaalverwezenliking in eenheidsbesef, de hoogste zelfverwezenliking. En op dezelfde wijze voelen wij, die het portret zien, het aan. Want dit zij vooral in het oog gehouden: wij beoordelen niet de afgebeelde, maar de *maker*, die geen *af*beelder is, maar *beelder*.

2. En nu de andere soort: de makers van portretten zonder meer. Zij zijn zeker geen kunstenaars in eigenlike zin. Kunst is zeer zeker altijd *om*beelding of *ver*beelding. Zij beelden *af*. Maar hun werk valt niet te onderschatten. Ook zij hebben dit universeel leven, die psychologiese intuïtie, en de besten van hen een zin voor synthese, waardoor zij ver boven de fotografie kunnen uitreiken, die tenslotte een onintelligente naprater is. Zij kunnen hun figuren leven geven, zij verklaren de psyche door begrijpende weergave, door vereenvoudiging en accentuering. Zij kunnen ook een zeker schoonheidselement toevoegen (waardoor zij tot de kunst naderen) en hebben het voordeel van de kleur. Voor oude tijden, waarin de fotografie nog niet bestond, hebben zij onschatbare waarde. En, daar zij het portret als doel op zich zelf bestreven, zijn voor het portret als zodanig, dus niet als kunstwerk, hun prestaties zeker van meer waarde dan de portretten van kunstenaars: want deze zijn minder betrouwbaar.

Tenslotte zijn de grenzen natuurlik niet scherp, maar het is ons slechts om een principiële onderscheiding te doen. Anders zouden wij ook andere vormen, als karikatuur en politieke prent moeten beschouwen, waarvan wij hier echter afzien.

3. Wat tenslotte de vraag betreft, of er in geval 1 harmonie bestaat tussen de persoonlike stijl en de psychologiese weergave, ik geloof dat wij deze bevestigend mogen beantwoorden, mits wij niet te streng vasthouden aan het begrip „portret". Wij zouden hierbij eigenlik de term „persoonsverbeelding" moeten invoeren. In ieder geval is het duidelik, dat op dit gebied de kunstenaar iedere vrijheid is toegestaan, en dat slechts hij zelf kan uitmaken of zijn werk geslaagd is, ongeacht of er gelijkenis is of niet. De beste beoordelaars zijn dan ook zij, die het model niet kennen. Een ander geval is het natuurlik, wanneer het „portret" op bestelling gemaakt is. . . . .

E. COHEN.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

IS HOOGER BOUWEN IN AMSTERDAM WENSCHELIJK?

DOOR Ir. A. KEPPLER.

In bijna elke stad van eenigen omvang komt de vraag naar voren of het wenschelijk en toelaatbaar is hooger te bouwen. Hierbij zijn echter twee zaken niet met elkaar te verwarren.

a. Moet het gangbare aantal woonverdiepingen worden gewijzigd en toegestaan worden, dat één of twee verdiepingen meer, algemeen wordt gebouwd?

b. Wenscht men de stad te voorzien van ware skyscrapers of miniatuur skyscrapers.

a. Het gangbare aantal woonverdiepingen is meestal een gevolg van het karakter van de stad. In Amsterdam is sinds 1870 à 1880 het vier-verdiepingshuis in zwang gekomen. Voor dien tijd was de stad nog gelegen binnen de vestinggracht en was het z.g. étagehuis niet in zwang. Wel waren vele huizen z.g. „farmed out", d.i. verdeeld in woningen vanaf den kelder tot aan den zolder, maar het met het vooropgezette doel arbeiderswoningen op elkaar te stapelen in nieuw-bouw dagteekent van die tijden. Wel is later gepoogd het aantal woningen boven elkaar tot vijf te vermeerderen, doch door den heer Tellegen, gesteund door vele anderen, is dit streven den kop ingedrukt. Zoo is in Amsterdam het karakter van de nieuwe stad geworden het vier-verdiepingshuis.

In andere plaatsen heeft wederom een andere ontwikkeling plaats gehad. In Rotterdam was tot na den oorlog het drie-verdiepingshuis regel. Na een bezoek van Rotterdamsche Raadsleden aan Amsterdam is ook in de Rottestad het aantal woonverdiepingen gebracht tot vier.

In de Zuidelijke steden zooals Brussel, Parijs, Milaan, Zürich enz. zijn meer étages toelaatbaar, ja zelfs treft men twee en meer étages in de mansarde aan.

Ook in de Schotsche, Duitsche en Skandinavische steden zijn de woonkazernes hooger dan vier verdiepingen.

Daarentegen zijn het de Engelsche steden en ook de steden in de Vereenigde Staten van Amerika, welke — uitzonderingen daargelaten — het eengezinshuis hebben hooggehouden. Wel komen in Londen hoogere huurkazernes voor en ook bouwt Liverpool thans arbeidershuizen van 10 verdiepingen, doch zulke complexen zijn slechts uitzonderingen, welke den regel bevestigen. In de Vereenigde Staten is eveneens het eengezinshuis inheemsch, al wonen in zoo'n huis wel eens meerdere families, en al kan men in New York en andere groote steden ook wel huurkazernes van vele verdiepingen aantreffen.

Zoo ziet men, dat over de geheele wereld het wonen in steden van 500.000 tot aanéén of meer millioen inwoners zeer verschillend is. Vaste regels zijn niet te vinden. Volksaard, traditie en methode van grondexploitatie e. d. storen zich niet aan de grootte van de stad, doch blijken sterker te zijn dan andere invloeden.

In Amsterdam is gepoogd vóór en tijdens den oorlog het aantal verdiepingen gaandeweg te verminderen, niet alleen in het Noorden, doch ook in de uitbreiding-Zuid en in de Indische Buurt. De voorbeelden kunnen worden getoond. Doch de oorlog heeft dit streven vernietigd en het vier-verdiepingshuis, wel vaak zonder zolder, is de laatste jaren „en masse" gebouwd, ja bijna tegen beter weten in. Vooral de sleur, de traditie, is schuldig aan dit verschijnsel. De bepalingen betreffende hoogbouw, opgenomen in de gewijzigde Bouwverordening, hebben nog

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
3 JULI 1926 NO 27

niet veel resultaat gebracht ten aanzien van lagere bebouwing. Doch de bepalingen zelf zijn het gevolg van den wensch om tot lagere bebouwing te komen. Dit mag niet vergeten worden.

Door het ontwerpen van breede wegen van 50 à 60 M., welke aanvankelijk bedoeld waren als parkwegen, is de neiging ontstaan om hooger te bouwen. Moet nu aan dit streven gevolg worden gegeven? Naar mijne meening mag daar *geen* gevolg aan gegeven worden. In de woonstad van Amsterdam moet het vier-verdiepingshuis een maximum zijn en blijven. En gepoogd moet worden, de stad in gedeelten te verdeelen, zoodanig, dat ook wijken met eengezinshuizen en wijken met vrije boven- en benedenhuizen ontstaan. Uit een oogpunt van bewoning zullen zulke wijken het winnen van de wijken met den vier-verdiepingsbouw.

Door den verkeerden aanleg van parkwegen is terecht het streven naar hooger bouwen ontstaan; wordt de aanleg van parkwegen zoodanig gewijzigd, dat deze lang gerekte parken worden, dan zal dat streven verdwijnen. Het is niet noodig — uit welk oogpunt ook — meerdere woningen boven elkaar te plaatsen. Hoogstwaarschijnlijk zijn de kosten per woning ook meer, indien het maximum aantal woningen wordt bepaald op zes of zeven boven elkaar. Immers, aan woningen in hoogere gebouwen worden andere eischen gesteld. De trap zal vervangen moeten worden door liften of door zeer gemakkelijk-loopende trappen gelegen in ruime, goed verlichte en geruischlooze trappenhuizen; de vuilnisafvoer zal mechanisch moeten geschieden. De afscheidingen der woningen moeten meer geluidwerend geconstrueerd worden. De bouwblokken zullen dieper moeten zijn; aanleg van een hof of van gemeenschappelijke tuinen kan niet achterwege blijven.

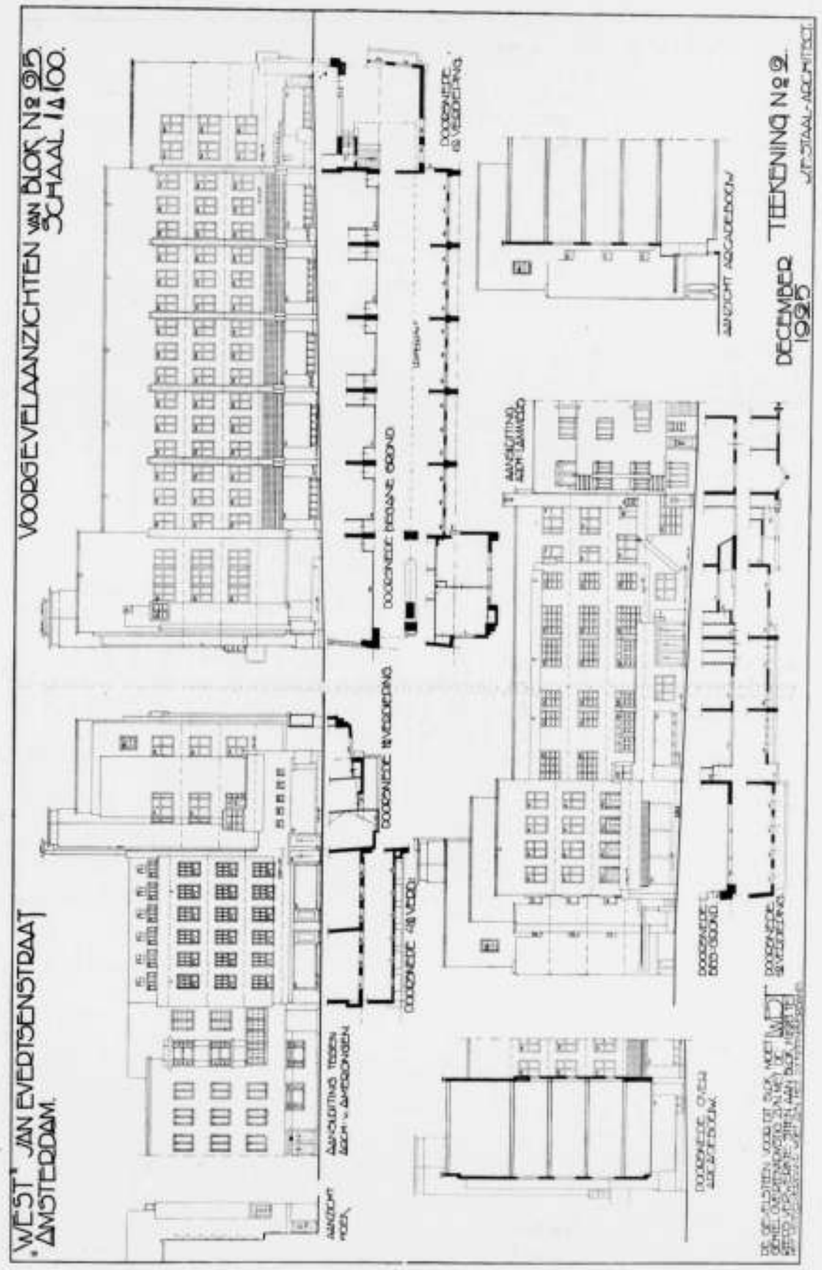
Zooals in onze stad de woning is ontwikkeld, kan zelfs niet één étage meer worden gebouwd. Want de Amsterdamsche woning is een minimale woning en staat achter bij de étage-woningen in het buitenland. Zou men dus overgaan om aan breede wegen (40 tot 60 Meter) hooger te bouwen uit aesthetische overwegingen, d.w.z. uit den wensch om betere verhouding tusschen wegbaan, wegindeeling en hoogte van de bebouwing te verkrijgen, dan zal er in Amsterdam een geheel nieuw woning-en huizentype moeten ontstaan. Een type, dat niet past in het Amsterdamsche leven en dat veel en veel kostbaarder zal zijn. Zou het bouwen van zulke typen in ernstige overweging worden genomen, dan zou een nadere studie zeer zeker op haar plaats zijn. Beter ware het uit de toelaatbare of gebruikelijke huizenhoogte het meest passende straatprofiel te construeeren, dan zal aan de aesthetica volkomen voldaan kunnen worden. De Amsterdamsche bevolking wenscht niet 5, 6 of 7 hoog te wonen: berg-beklimmers zijn zij in het algemeen niet. Eerder bespeur ik het streven om een woning te betrekken met „eigen buitendeur". Het eengezinshuis blijft ook voor de minderbedeelden, uit een oogpunt van bewoning, het ideaal. En nu zou het toch wel eigenaardig zijn, dat de aesthetica de bewoners tot een hun niet passende bewoning zou dwingen. Stedebouw is gebruikskunst, dus moet in de eerste plaats doelmatig zijn. Dat zulks wel vergeten wordt, daarvan kan de nieuwe en de nieuwste stad wel voorbeelden geven.

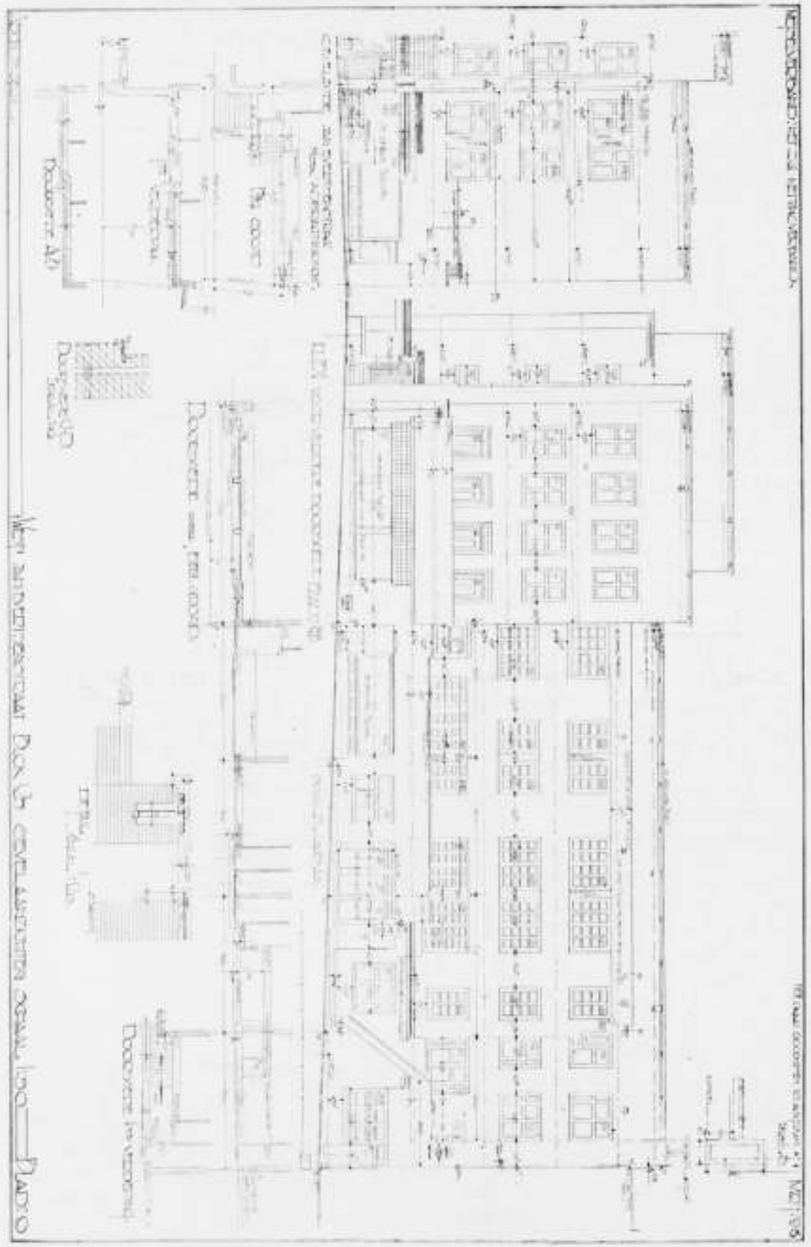
b. Het bouwen van skyscrapers.

De neiging om elke stad van zulke gebouwen te voorzien, bestaat reeds lang. Elke Amerikaansche stad wil een of meer skyscrapers hebben en de Europeesche steden volgen na.

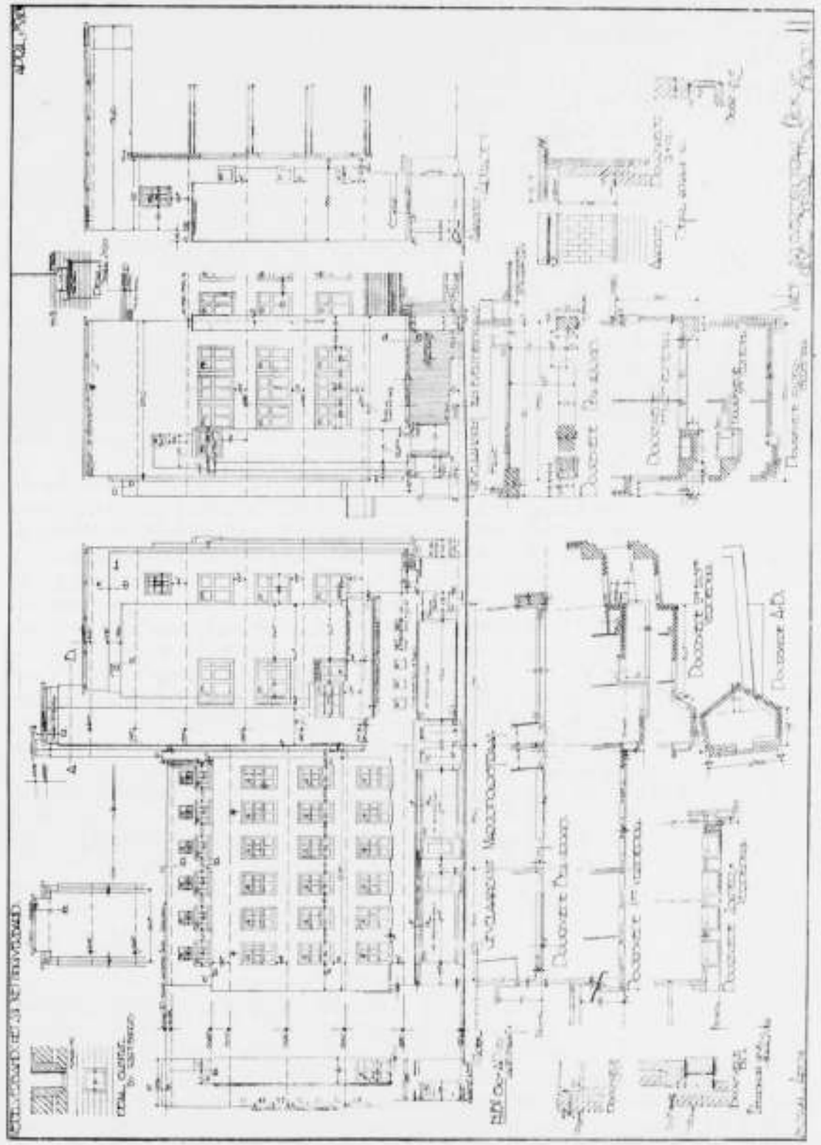
Nu is door een onvergefelijke fout in Amsterdam aan de verbreede Vijzelstraat een sémi-skyscraper ontstaan, welke geflankeerd zal worden door soortgelijke huizen. Hierdoor wordt het karakter van onze stad zeer sterk aangetast. De Munttoren zakt weg tegen deze gebouwen en afbreken van dit deels historische gebouwtje is slechts een kwestie van tijd. In de binnenstad zal natuurlijk getracht worden meerdere van deze gebouwen te doen ontstaan. Tegen het oprichten moet ernstig gewaarschuwd worden en wel uit twee overwegingen.

a. het stadsbeeld wordt vernield.
b. het verkeer zal groote moeilijkheden ondervinden (zoo'n huis herbergt zeer veel menschen).
Een andere vraag is, of in de Nieuwe Stad, zelfs in een wijk met twee- of driehoogbouw, een skyscraper zou kunnen worden toegelaten. Ik zou daar niet beslist tegen zijn, indien zoo'n gebouw in een zeer wijde omgeving een architectonisch middelpunt zou vormen.
Ik zou mij kunnen indenken, dat een gebouw als de nieuwe Rijksverzekeringsbank in Zuid opgericht in een vrije omgeving een hoogte van 15 of 20 verdiepingen zou krijgen.
Aan de bekoring, welke uitgaat van de ontworpen Universiteit te Pittsburg, in een laaggebouwde wijk en goed gesitueerd, kan niemand ontkomen. Maar bij één zoo'n gebouw in Zuid, passend in het bebouwingsplan, zal men het moeten laten.
Eertijds bouwde men de groote Gothische kerk of het nieuwe Stadhuis of het Belfort als hoog Centraal punt. Die tijden zijn voorbij en de nieuwe tijd geeft ons nog niets terug, dat het werkelijke middelpunt van het gemeenschappelijke leven geeft. Bij dit gemis vat de stad Pittsburg haar Universiteit aan, waarom zal een andere stad een ander gebouw niet een verheven plaats geven!
Het bebouwingsplan moet daar echter wel speciaal voor zijn ontworpen en de stad moet inderdaad den bouw van zulk een gebouw verzekerd weten.
Zou een geheel nieuwe stad gebouwd worden, zeer zeker ware te overwegen of het plan van „Le Corbusier" ontwikkeld in zijn boek „Urbanisme" niet voor verwezenlijking vatbaar zou zijn, doch Amsterdam is een oude karakteristieke stad, ja zelfs tot in de buitenwijken. Le Corbusier stelt voor een zeer ruim centrum met hooge skyscrapers en daaromheen lagere bebouwing — doch steeds nog vrij hoog — in ruime omgeving en het geheel als een centrum omgeven door tuinvoorsteden. Zoo'n aanleg biedt aantrekkelijkheden, doch is voor onze stad, met uitzondering van de ceintuur van tuinvoorsteden, niet meer te verwezenlijken.
Samenvatting:
a. Indien de stadsopbouw het eischt, moet het mogelijk zijn, dat bijzondere bouwwerken in grooten hoogbouw kunnen worden uitgevoerd.
b. Het opeenstapelen van meerdere verdiepingen in woonhuizen — dus meer dan de tegenwoordige Bouwverordening toelaat — is niet toe te staan.
c. Met het toelaten van hoogbouw moet met groote voorzichtigheid worden gehandeld:
1e. In de oude stad met zeer groote voorzichtigheid, als men het Amsterdamsche karakter en het verkeer niet wil schaden:
2e. In de nieuwe stad eischt de voorzichtigheid een passend bebouwingsplan.
Amsterdam, Mei 1926.

SCHOOL VOOR BOUWKUNDE, VERSIERENDE KUNSTEN EN KUNSTAMBACHTEN TE HAARLEM

Onderstaand adres werd door den Ned. Bond van Technici aan den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen gestuurd:
„Ondergeteekende, G. B. W. Denzler, voorzitter van den Nederlandschen Bond van Technici, gevestigd te Amsterdam, Rozengracht 243, handelende namens het bestuur van genoemde organisatie, geeft met verschuldigde gevoelens te kennen, dat hij met groot leedwezen heeft kennis genomen van het Ministerieel besluit tot intrekking, met ingang van 1 September a.s., van het Rijkssubsidie voor de School voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten te Haarlem, waardoor het voortbestaan van deze door hem zoo nuttig geachte onderwijsinrichting niet langer mogelijk zal zijn,
dat z.i. de opheffing dier school een groot gemis zal beduiden voor hen, die de

lessen aan deze inrichting volgen of kunnen volgen, teneinde zich op het door haar bestreken gebied te bekwamen, hetgeen te meer klemt, wijl een andere, soortgelijke, instelling te Haarlem niet bestaat en de Middelbaar Technische School ter plaatse, z. i., haar slechts voor een zeer gering deel zal kunnen vervangen,
dat hij, waar de door hem ten deze vertegenwoordigde Nederlandsche Bond van Technici zich krachtens zijn beginselprogram heeft uitgesproken voor een zoo ruim mogelijk aantal kunstnijverheids- en middelbaar technische scholen, in de opheffing der Haarlemsche school voornoemd, een vermindering ziet van de gelegenheid voor velen, zich de noodige bekwaamheid te verschaffen in de vakken, waarin aan deze school onderwijs wordt gegeven, hetgeen door hem ten zeerste wordt betreurd;
reden waarom hij bij dezen adhaesie betuigt aan het verzoek door het bestuur van genoemde Haarlemsche School aan Uwe Excellentie gedaan, alsnog die maatregelen te willen treffen, die het voortbestaan der school verzekeren."

HET BEGINSEL DER SCHOONHEIDSBEMOEIING.

In het door het Genootschap A. et A. en den kring Amsterdam van den B. N. A. aan den Raad dezer Gemeente verzonden adres i.z. de aesthetische commissie voor de bebouwing in Amsterdam-Zuid, werd al reeds met een enkel woord gewezen op de gevaren, welke schuilen in het feit, dat B. en W. zelf, zonder bemiddeling van de bouwkundige vereenigingen, de architect-leden van de aesthetische controle-commissies aanwijzen.
Inmiddels werd door den Raad der Gemeente Amsterdam, met de goedkeuring van vrijwel het geheele praeadvies, ook dit nieuwe beginsel voor de samenstelling van de commissie-Zuid aanvaard. Dit is belangrijk genoeg om er nog even op terug te komen en op de consequenties van dit besluit nog eens te wijzen.
Vooropgesteld worde, dat een verkeerd besluit nog niet noodzakelijkerwijs behoeft te voeren tot een verkeerde benoeming. Aangenomen mag worden, dat B. en W., waar ze ook de samenwerking met de Bouwkundige Vereenigingen op dit gebied heeft beëindigd, toch over deze benoeming nog van ter zake bevoegden eenig advies in deze kwestie zal vragen of verkrijgen. Zulks neemt echter niet weg, dat niettemin de mogelijkheid van een verkeerde benoeming (dat zou zijn: de benoeming van architecten, die *niet* het vertrouwen van de architecten-zelf bezitten) toch niet uitgesloten is te achten. Den architecten, vereenigd in de beide bouwkundige vereenigingen, is thans de gelegenheid, om zich over deze benoeming mede uit te spreken, ontnomen. Dit is het feit, waarop het thans aankomt. In het adres werd reeds in het kort gewezen op de taak door de bouwkundige vereenigingen t.a.v. de schoonheidsbemoeiing verricht. Nogmaals moge er aan herinnerd worden, dat de instelling der Schoonheidscommissie's geschiedde op aandringen van de architecten-zelf, die, door middel van hunne vereenigingen, voor de instelling er van ageerden. Volkomen logisch was, dat bij de samenstelling van de commissie's, B. en W. de voordracht lieten opmaken door de vereenigingen, waardoor dan ook de taak van contrôle het karakter verkreeg van een door de architecten-zelf gewenschte èn uitgevoerde contrôle over de architectonische werken.
Hier werd een zuiver beginsel doorgevoerd: het oordeel over den zgn. welstand der bebouwingen werd in handen gegeven van hen, die voor dezen welstand uiteraard verantwoordelijk zijn. Dit is m.i. ook het eenige beginsel, dat in deze aangelegenheid gelden kan.
De aesthetische beoordeeling kan zich niet gronden op bekende wetten, regels of verordeningen. Ze moet zich dus gronden op het aesthetisch gevoel van de beoordeelaars, waarop eigenlijk geen beroep mogelijk is en waarop niemand vooraf staat kan maken, d.w.z.: niemand kan door moeite of inspanning zich vooraf de zekerheid verschaffen, dat zijn ontwerp goedgekeurd zal worden. Dit brengt mede,

dat de ontwerper tegenover het zgn. schoonheidsoordeel eigenlijk rechteloos staat: hij kan in dit geval de „wet" niet kennen, omdat die wet er niet is en beroep is niet mogelijk, omdat men zich uiteraard nergens op „beroepen" kan. Ik stel dit alles in het licht om duidelijk te maken dat een zgn. welstandsbepaling in een bouwverordening alleen dan moreel gerechtvaardigd kan zijn, wanneer de architecten (de belanghebbenden in deze) zélf de uitvoering van deze bepaling ter hand willen nemen, daarmede te kennen gevende, dat zij de doorvoering er van, desnoods tot eigen schade, in het belang achten van het algemeen.
Zooals reeds gezegd, is trouwens het ontstaan van deze „welstandsbepaling" gevolg van een door de architecten gewenschte zélf-contrôle en bij elke verandering, die men aan de uitvoering van deze bepaling wenscht te geven, mag van de historische ontwikkeling der feiten niet afgeweken worden, zonder de moreele rechtvaardiging van de zgn. aesthetische contrôle te niet te doen.
Hiermede wil gezegd zijn, *dat de uit de zgn. welstandsbepaling voortvloeiende aesthetische contrôle op bouw-ontwerpen nimmer in handen gegeven kan worden van een ambtelijk orgaan, omdat de moreele rechtvaardiging, zooals de historische lijn in deze materie die aanduidt, daarmede vernietigd zou zijn.*
Laten we, ter verduidelijking, eens aannemen, dat een ambtelijke beoordeeling zou geschieden, dan zou het waarschijnlijk zijn dat deze beoordeeling berusten zou bij het Bouw- en Woningtoezicht. Dit zou om te beginnen als logische consequentie medebrengen, dat de „welstandsbepaling" uitgebreid zou moeten worden tot een reeks van welomschreven regelen en eischen der „schoone bouwkunst", want het ambtelijk oordeel kan niet berusten op subjectief gevoel: het moet berusten op geschreven, den ontwerper bekende, regelen. Geen overheidsorgaan kan een vergunning weigeren op het gevoel, elke handeling moet berusten op verordening of wet en moet onder verwijzing naar het desbetreffende „artikel" gemotiveerd worden.
Welnu, we behoeven maar één blik te werpen op de „hedendaagsche architectuur", om te voelen en te begrijpen, dat het opstellen van een „schoonheidsverordening" niet mogelijk is.
Zou een ambtelijk schoonheidstoezicht met de enkele vage „welstandsbepaling" willen volstaan, dan zijn de gevaren voor machtsmisbruik en corruptie zóó groot, dat binnen korten tijd van dit toezicht geheel afgezien zou moeten worden.
Ter illustratie van dit betoog nog dit:
Stel u voor, dat een ambtelijk schoonheidstoezicht een ontwerp afkeurt. Motiveering: niet voldoen aan de welstandsbepaling. Ontwerper is het met die uitspraak niet eens, heeft altijd het *recht* het er niet mee eens te zijn. Gevolg: beroep in alle phasen, die mogelijk zijn, waarbij tenslotte de Raad zal moeten beslissen. Zal dan tenslotte de Raad de taak der Schoonheidscommissie moeten overnemen of zal langs dezen omweg toch weer een advies ingewonnen worden van particuliere architecten? Moraliter, zal het laatste gebeuren.
Mijn conclusie van dit alles is deze:
De geheele bouwkundige schoonheidsbemoeiing is een zeer subtiele zaak, waarmede voorzichtig omgegaan moet worden en die alleen uitgeoefend kan worden onder medewerking van de belanghebbenden (de architecten), die als werkers verantwoordelijk zijn voor den „welstand" of laten we zeggen: de schoonheid der nieuwe bebouwingen. Zij (de architecten) kunnen aan deze schoonheidsbemoeiing alleen medewerken, als ze invloed kunnen uitoefenen op de samenstelling van de commissie's, waaraan de taak van het zgn. schoonheidstoezicht opgedragen wordt. Alleen door deze mede-verantwoordelijkheid en het daaruit voortvloeiende medezeggenschap wordt de overigens subjectieve beoordeeling moreel gerechtvaardigd en kan verwacht worden, dat men zich dat oordeel laat opleggen.
Wat nu betreft de geschiedenis van de architectonische commissie-Zuid, hierin is een afwijking van de historische lijn van de ontwikkeling der schoonheidsbemoeiing

te bespeuren: het medezeggenschap van de architecten werd door de genomen besluiten in beginsel te niet gedaan: B. en W. zullen de leden van deze commissie zelf benoemen. M.i. is dit een ernstige fout en al behoeven we vooraf nog niet te twijfelen aan de mogelijkheid dat B. en W. voortreffelijke personen zullen benoemen, het goede beginsel is geschonden.
B. en W. hebben zich het recht verzekerd min of meer autocratisch deze materie te kunnen regelen en het gevaar is niet denkbeeldig, dat zulks het begin van het einde van de geheele schoonheidsbemoeiing zou inhouden. Het zij nogmaals uitdrukkelijk gezegd: deze materie laat zich niet van één zijde regelen, zonder dat zulks èn voor het Gemeentebestuur èn voor de architecten groote en onoverkomenlijke moeilijkheden met zich zou brengen.
C. J. B.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Onlangs sprak ik over de evolutie van het godsvertrouwen in de Middeleeuwen. Mij lust, bij wijze van sport, in dit strikt neutraal orgaan over den godsdienst zelf te spreken. Er is daarover heel wat te zeggen, dat niet voor redelijke tegenspraak vatbaar is, en dus niemand behoeft te kwetsen. Er zijn natuurlijk menschen, die niet kunnen verdragen, dat men iets zegt dat hun niet bevalt. Zulke lieden moet men zooveel mogelijk kwetsen. Overigens behoeft men geen moeielijkheden te hebben, wanneer men zich slechts de moeite geeft te bestudeeren, wat anderen ervaren, en niet in de gebruikelijke fout der vrijzinnigen vervalt, alles wat men zelf niet voelt inbeelding te noemen.
Wie weten wil wat godsdienst is, beginne niet met de boeken der geleerden. Die zijn zonder twijfel heel belangrijk; ik zelf heb ze ijverig bestudeerd. Maar toen ik merkte, dat alle wijsheid, daaruit te halen, wel verre van de hoofdzaak te verklaren, slechts dient om negen-tienden der menschelijkheid als dwaasheid te doen zien, heb ik ze eens ter zijde gelegd en ben goed gaan bekijken, wat levende godsdienst beteekent. Dat is ook de weg waarlangs wijlen Dr. A. Kuyper in zijn gemeente Beesd van rationalist tot geloovige werd. Precies zoo is het mij nu niet gegaan. Maar ik heb er heel veel uit geleerd.
De hoofdzaak is in een paar woorden te zeggen: wat de geloovigen zich voorstellen omtrent God en wereld, is misschien verkeerd, maar dat kan hun, bij manier van spreken, niet schelen. Hun is het te doen om een innerlijk leven, dat den steun dier voorstellingen schijnt noodig te hebben, en dat oneindig belangrijker is dan wetenschappelijke juistheid.
Tot zoover zullen mijn vrijzinnige geestverwanten wel met mij mee willen gaan. Nu echter komt de scheiding: die innerlijke ervaring der geloovigen, die zulk een hooge moreele waarde heeft, berust die ook op waarheid? Of is het een heilzame waan? Staat het er mee als met dien koloniaal uit „Le meilleur amour" van Villiers de l'Isle Adam, die gelukkig stierf in den waan, dat zijn liefje nu, volgens haar belofte, in een klooster zou gaan, terwijl ze reeds verpleegd werd in een hospitaal voor niet te noemen ziekten? — De bedoeling is natuurlijk niet, dat men zal antwoorden: „het is waarheid", of „het is geen waarheid"; dat kan geen mensch objectief uitmaken. De vraag is, of het hooger religieus leven op waarheid *kan* berusten, of het standpunt, door de geloovigen ingenomen, redelijk verdedigbaar is; — redelijk, want de uitvluchten, waarachter zij zich plegen te verschansen, gelden niet.
Wij moeten nu eerst tot de methoden der wetenschap terugkeeren: En wel tot de psychologie, niet tot de godsdienstgeschiedenis. De laatste is misschien de belangrijkste daad geweest, die de negentiende eeuw op het gebied van den geest verrichtte, doch voorloopig heeft ze door gemis aan psychologisch inzicht veel verwarring gesticht. De vorige eeuw redeneerde ongeveer aldus: de mensch is begonnen met een hoop onzin te gelooven; wat hij nu gelooft ziet er beter uit, maar deugen

zal het wel evenmin. — Die redeneering gaat niet op. De menschelijke intelligentie is misschien begonnen met de amoebe: die is niet erg schrander; is daarom de mensch ook niet veel zaaks? Men zou kunnen zeggen: de negentiende eeuw heeft zich te veel geschaamd voor haar familie. Men kan ook te bescheiden zijn. Het zijn niet altijd de geringsten, die klein beginnen. De ontwikkelingsgeschiedenis leert hoe fijne organen op den duur ontstaan kunnen. Hoogere noties vereischen evenzeer als hoogere functies een bepaalde trap van ontwikkeling.

Stellen wij ons de voorstellingen, die wij van de dingen hebben, gemakshalve materieel voor, dan bezitten wij in ons hoofd een kopie van de wereld, die wij kennen. Ze zou, indien ze zichtbaar ware, de constructie vertoonen van een vergezicht: een kleine groep voorwerpen zeer groot en duidelijk; rondom daarachter een snel toenemende vaagheid, met enkele hel verlichte partijen, de herinnering aan hetgeen ons vroeger nabij was en nog belang voor ons heeft. Aldus moet het er ook in het hoofd van een dier uitzien. Wat het dier vermoedelijk mist, en ook de eenvoudigste mensch reeds heeft, dat is een hemel boven het innerlijke aardsche landschap. Ik bedoel een hemel in algemeen metafysischen zin. Het menschelijk wereldbeeld heeft meer dan drie afmetingen. Daar is allereerst de tijd; wij kennen de dingen, ten deele althans, ook als verleden, en als voorgestelde toekomst. Maar bovendien wordt iedere geest beheerscht door een begrip, dat ik met het neutrale woord „beschikking" zou willen benoemen, wat niet hetzelfde is als toekomst. Wij zien een koe duidelijk en altijd als beschikt tot geslacht worden. De zee vertoont zich als een bevaarbaarheid. In een vrouw „zien" we het vrouwenlot. Wij bedoelen daarmee niet, dat dat lot haar ook zeker deelachtig zal worden, evenmin als we zouden willen garandeeren, dat elke koe geslacht wordt. Maar als het niet gebeurt, voelen we het als een afwijking, zooals de muzikale dissonant gevoeld wordt als contrast tot de harmonie.

Deze hemel of atmosfeer van beschikking, die over onze voorstellingen hangt, is voor ons bewustzijn veel belangrijker dan de realiteit, die eigenlijk een dood gegeven is. Daarin oordeelen wij, daarin leven wij. Ons wereldbesef is niet enkel statistisch, maar ook dynamisch; alles is voor ons op weg, wij zelf ook. Goed op dreef zijn we eerst als we een doel hebben, al is het ook maar een rustigen ouden dag. Het is ons instinct dat ons de doelidee heeft gegeven. Instincten drijven voort, men weet soms nauwelijks waarheen. Het bewustzijn bedenkt er een doel bij, maar het doel van het doel blijft ons onbekend.

Het hindert niet. Leven is meer dan weten. We gaan voort, zien alles als voortgaande, en beschouwen dien voortgang als het eigenlijke van het zijn. Boven de veelheid der dingen hangt de atmosfeer der beschikking. In haar hoogste lagen lijkt het alsof zich een doorzichtige koepel kristalliseert, een alomspannende vastheid, uitgangspunt wellicht van alle aardsche beweging. Is die koepel er werkelijk? Is het gezichtsbedrog? Met de redenen der zinnen zullen we nooit tot een bevestigend antwoord komen, al is een ontkennend ook geen graad waarschijnlijker.

De feiten van onzen geest zijn even werkelijk als die der stof. Een meening is even hard als een steen. Het beschikkingsgevoel hebben wij niet „bedacht", het is spontaan, een feit. De vraag is eigenlijk, of de psychische feiten onafscheidelijk zijn van de stoffelijke, of niet. Wij weten ten slotte niet wat stof is, maar zooveel weten we zeker, dat het iets is waar wij met onzen geest of ziel onbeholpen tusschen staan. De stof is ons hier de baas. Alleen wanneer het zou blijken, dat we slechts in haar gevangen zitten, door die gevangenschap onze kracht niet kunnen gebruiken, die anders grooter is dan de hare, alleen dan bezitten wij een toekomst buiten dit leven, alleen dan heeft godsdienstig geloof objectieve waarde.

Het bewijs nu, dat wij als vrijen geboren zijn, is werkelijk aanwezig. Ieder kent het, al wordt er ook door velen zelden aan gedacht. Het openbaart zich reeds in het vermogen, zich iets in te beelden en daarin gelukkig of ongelukkig te zijn. Reeds dat

spreekt van onafhankelijkheid. Ten volle openbaart het zich in die oogenblikken, waarin de mensch met volle bewustzijn de realiteit trotseert, en draagt wat ondragelijk schijnt. De martelaren zijn niet enkel voor hun geloof gestorven; ze getuigen namens allen van de vrijmachtigheid van den geest. Den overtuigden paganist mogen zij even heilig zijn als aan hun eigen kerk. Maar de grootste heldendaden worden toch niet op den brandstapel volbracht. In het onopgemerkte burgerleven zijn ze niet zeldzaam. En hooger staat het vrijwillig dragen, waar ontwijken ieder oogenblik mogelijk was. Toch is het feit, dat iemand onder de marteling der vlammen juichen kan, sterker bewijs voor onze aangeboren vrijheid dan menige moreel wellicht hooger staande prestatie.

Waar nu een dergelijk tijdelijk slaken van de stoffelijke banden bestaat, kan de mogelijkheid van verdere bovennatuurlijke ervaringen niet geloochend worden. Ongetwijfeld is hun realiteit daarmede nog niet bewezen en mag ieder er van denken wat hij wil. Hun objectiviteit te ontkennen op gronden van wetenschap is echter niet gerechtvaardigd.

TWEE CHINEESCHE FABELS.

Onderstaande fabels zijn van oorsprong Hindoe-verhalen, die tusschen de 3e en 7e eeuw in Chineesche bewerking bekend waren in China. Zij zijn in het Fransch vertaald en in vers gezet door Ed. Chavannes en zijn echtgenoote en opgenomen in een werkje getiteld: „Fables chinoises".

LE BUVEUR DE VIN.

Au temps où le Bouddha répandait sur le monde
Sa doctrine profonde,
Dont nul ne se nourrit en vain,
Vivait un vieux buveur de vin.
Pour ses graves intempérances,
Il recevait des remontrances,
Et le bon disciple Ānanda [1])
L'exhortait à voir le Bouddha.
— J'ai bien — lui répondait notre homme. —
Le désir de le voir: mais comme
Il impose, dit-on, sa loi
Et que je ne pourrais pas, moi,
Cesser de boire
Quand il me plaît,
Tel un nouveau-né, s'il voulait
Vivre sans lait,
Mieux vaudra, vous pouvez me croire,
Digne et vénérable Ananda,
Ne pas aller chez le Bouddha, —
Le vieillard se remit à boire.
Après avoir bu, dit l'histoire,
Il s'enivra,
Et s'effondra
Ainsi qu'une grande montagne,
Un soir qu'il courait la campagne.
Il se releva bien meurtri
Et cette fois, plus attendri,
Il pensa: „Le Sage eut raison."
A tous les gens de sa maison,
Très étonnés, il fit entendre
Qu'il s'en irait, sans plus attendre.
Chez le Bouddha.
Le Saint fit quérir Ananda
Et demanda:
— Ce vieillard parvenu jusqu'au seuil de ma porte
N'est-il pas amené par quelque immense escorte?
Cinq cents éléphants blancs l'ont fait venir chez
[moi. —
Ānanda restait coi:
— Cinq cents éléphants blancs, — réitéra le
[Maître —
Sont dans le corps de ce pauvre être.
Le vieillard, introduit, parla: — Depuis
[longtemps
Je sais que, vous et moi, nous sommes peu distants
L'un de l'autre — dit-il — et toutefois j'hésite
A venir vous rendre visite.....
A la boisson j'eus tort de m'adonner,
Bouddha peut-il encore me pardonner? —
Le Bouddha répondit: — Si cinq cents charretées
De bois sec sont jetées
A terre, compte un peu
Combien il faut de chars de feu
(Sera-ce vingt, cinquante ou mille?)
Pour les brûler entièrement? —
Le vieillard dit: — Un chargement
De feu serait fort inutile:
Une flamme subtile
De la grosseur d'un pois
Brûlerait tout ce bois,
Le temps de lever les cinq doigts! —
Le Bouddha poursuivit: — Depuis combien
[d'années
Ton corps a-t-il porté ces hardes surannées?
— Depuis un an, — répond le vieux.
— Précisons mieux:
Et pour blanchir ce linge sale
Faudrait-il période égale?
— Avec des cendres (un boisseau),
Et de l'eau pure dans un seau,
Qu'une heure on lave sans relâche:

[1]) *Ānanda* (Joie). Cousin du Bouddha; domestique et disciple favori du Maître. C'est à sa requête que le Bouddha permit aux femmes d'entrer dans les ordres.

Ce ligne noir sera sans tache. —
Alors le Bouddha dit au vieux:
Quel qu'en soit le nombre odieux,
Tes crimes sont les charretées
De bois sec, d'un souffle emportées,
Ou les taches du vêtement
Qui devient propre en un moment.
Vite, reçois les *cinq défenses:*
On pardonnera tes offenses. —
Son intelligence s'ouvrit
Et cet homme-là se guérit.

LA VIEILLE MÈRE.

Il était autrefois une très vieille mère,
Écoutez le récit de sa douleur amère:
Elle avait un enfant qu'elle adorait, un seul;
Or elle dut un jour préparer son linceul;
Quand elle eut déposé ce fils au cimetière,
Elle crut voir en lui mourir la terre entière;
Avec lui, toute joie à jamais s'envolait;
Rien ne la charmait plus, rien ne la consolait:
— Je n'avais qu'un seul fils, et ce fils me délaisse!
Ah! qui donc veillera sur ma triste vieillesse? —
Disait-elle — je veux dormir auprès de lui
Puisque, par son départ, s'est bien évanoui
Tout espoir de bonheur, pour moi, sur cette terre!
Elle cessa de boire et manger; solitaire,
Elle vécut ainsi pendant quatre ou cinq jours.....
Mais le sage Bouddha passait aux alentours,
Et, cherchant un peu d'ombre, il vint au cimetière;
A ses côtés marchait, calme, une armée entière
De disciples fervents: cinq cents religieux!
Quand la vieille aperçut le Saint prestigieux,
Dans sa majesté douce et puissante et sereine,
Le trouble si profond dont son âme était pleine
Se dissipa soudain; son ahurissement
Disparut aussitôt mystérieusement;
Une paix bienfaisante envahit tout son être:
Elle vint au-devant du grand Sage, du Maître,
Et, simple et confiante, adora le Bouddha.
— Que fais-tu donc ici, la vieille? demanda
Le vénérable Saint. — Je n'avais, dit l'aïeule,
Qu'un fils; je l'aimais tant; il est mort; je suis seule;
Ne pouvant supporter un éternel adieu,
Je voudrais bien mourir à mon tour en ce lieu.
— Voudrais-tu que ton fils mort revînt à la vie? —
— Rien n'est pour moi l'objet d'une plus grande
[envie —
Lui répliqua la vieille. — Eh bien, va, cherche
[un peu
Et trouve des parfums, puis, donne-moi du feu:
Les invocations dont je connais l'usage
Je les prononcerai, lui répondit le Sage,
Et ton fils revivra; mais ce feu-là, vois-tu,
N'aura toute sa force et toute sa vertu
Que s'il vient d'un foyer, centre de pure joie,
Où la mort n'aurait point fait encore une proie. —
Alors la vieille mère alla de lieu en lieu
Quand elle demandait son aumône de feu:
— Avez-vous eu des morts chez vous? ajoutait-
[elle:
On répondait partout la même ritournelle:
— Nos ancêtres sont morts, ainsi que nous
[mourrons.
Nous avons vu mourir; nous aussi, nous
[pleurons. —
Lorsqu'elle eut visité mainte et mainte demeure,
Sans en découvrir une où quelque être ne meure
Elle s'en fut auprès du Maître, du Bouddha;
Au Saint, au Vénéré du monde, elle accorda
Qu'elle avait fait beaucoup de recherches avides
Mais qu'elle revenait de partout les mains vides:
— Partout, dit-elle, hélas! j'ai répété mon vœu;
Nulle part on n'a pu me remettre de feu:
Car, dans aucun village et dans aucune ville,
N'est maison où la mort n'ait trouvé quelque
[asile.
Le Bouddha répondit: — C'est notre commun
[sort.
Est-il un seul vivant qui résiste à la mort?
Depuis toujours, depuis les premiers temps du
[monde,
Mère, il en est ainsi. Sur quelle erreur se fonde
Ton aveugle désir et ta prétention,
Pour ton fils ou pour toi, d'être l'exception? —
Alors la vieille ouvrit sa pauvre intelligence
Et connut la raison de notre impermanence.
Le sens des livres saints, Bouddha le lui donna;
Elle obtint le savoir d'un vrai srotâpanna. [1])
Les milliers de témoins de tout ce qui précède
Conçurent la sagesse, et comment l'on accède
Au chemin droit et pur, à tous supérieur,
Au bonheur souverain, le plus haut, le meilleur.

[1]) Premier degré de sainteté.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

DE SCHOOL VOOR BOUWKUNDE, VERSIERENDE KUNSTEN EN KUNSTAMBACHTEN TE HAARLEM.

De Haarlemsche School houdt hare laatste tentoonstelling van het werk der gediplomeerde leerlingen. In vier zalen is het werk geëxposeerd van de dames L. Bosman, S. de Josselin de Jong en F. de Gruyter, die voor de afdeeling decoratieve kunsten het einddiploma der school verwierven en van de heeren G. Hartmann en J. Hillebrants, die het einddiploma voor de afdeeling bouwkunde behaalden.
De tentoonstelling is te bezichtigen in het schoolgebouw, Dreef 3, Haarlem, op Zaterdag 10 en Zondag 11 Juli a.s. van 10 tot 12, van 2 tot 4 en van half 8 tot half 10 ure.

MEDEDEELING VAN HET BESTUUR.

Het Administratie-adres van het Genootschap is van 15 Juli tot en met 15 Augustus: 1e Helmerstraat 187, Amsterdam.

MEDEDEELING VAN HET GENOOTSCHAP.

NIEUWE LEDEN.

Als gewoon lid wordt voorgesteld de Heer Edm. Nysten, Architect te Amsterdam, door de Heeren H. W. Valk en J. Boterenbrood.

ROLAND HOLST DIRECTEUR DER RIJKSACADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN.

We zullen maar niet zoeken naar de oorzaak der lang uitgestelde benoeming van een Directeur dezer Academie. Ze is er nu eindelijk en de keuze voortreffelijk. Met een leider als Roland Holst wordt immers dezelfde lijn gevolgd, als bij die van zijn voorganger. Maar wat deze niet vermocht te bereiken, zal nu allicht in vervulling gaan. Want Holst is ook de kunstenaar van wat in het algemeen kan worden genoemd „de architecturale idee". En dat, ten spijt van een zekere categorie van schilders, voor wie dat begrip, vooral na de lezing in de Sorbonne van Holst zelf, tot een schrikbeeld is geworden.
En toch is daarvoor allerminst reden. Want dat het nu verboden zou worden vóór een schildersezel te gaan zitten, op straffe van buiten de kunst te worden gesteld, daarvan geloof ik niets.
Het programma van onderwijs, door een Commissie, met medewerking van Holst gereorganiseerd, vermeldt zelfs een verruiming van de afdeeling der „vrije kunsten", terwijl er bovendien een nieuwe afdeeling voor decoratieve- en monumentale schilderkunst wordt gesticht, welke speciaal onder zijn leiding zal staan. Maar beteekent zulk een stichting, als bevestiging dezer architecturale idée, niet juist „de wijdste" verruiming van de kunstontwikkeling in het algemeen.
Het onderwijs aan een Hoogere Kunstinstelling (er is aan de R.A.V.B.K. geen leergang voor architectuur!) zou immers het einddoel veronachtzamen, wanneer dit niet ware gericht op de erkenning der geestelijke saamhoorigheid van alle beeldende kunsten, en daarmee op het streven tot hun verwerkelijking volgens een

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

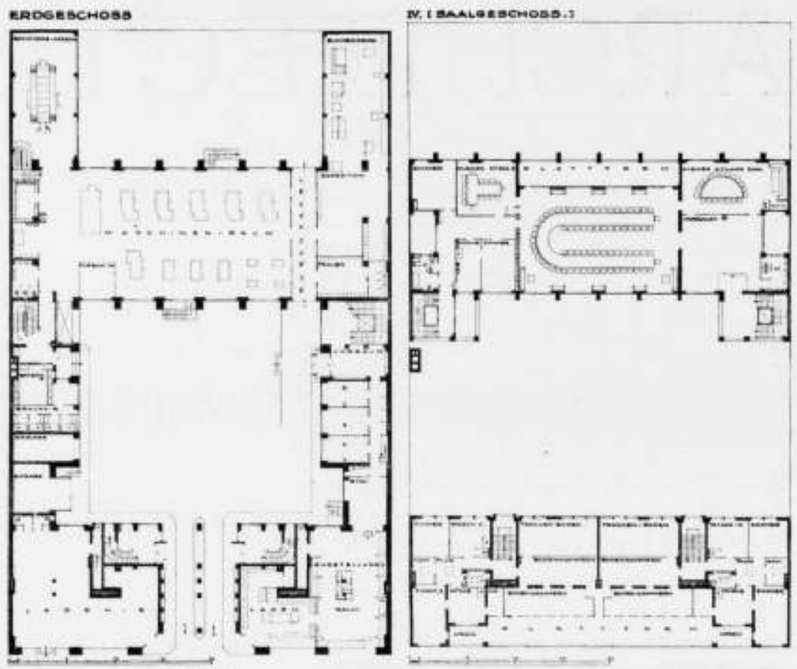
REDACTIE-ADRES: H. C. VERKRUYSEN SPAARNELAAN 40 HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
10 JULI 1926 No 28

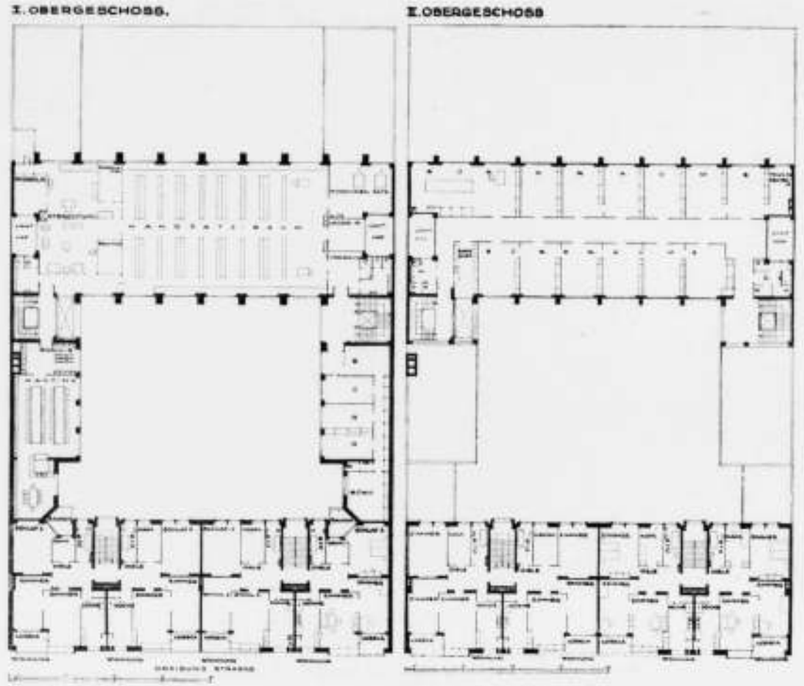

gezamenlijk stijlbegrip. Want een kunstwerk (in diepste wezen een gemeenschapsopenbaring), zal eerst dan waarlijk levend zijn, wanneer het aan dat begrip uiting geeft. Een vaste, doelbewuste leiding in deze richting, heeft aan onze hoogste kunstinstelling al veel te lang op zich laten wachten. Thans is er een begin. De Rijksacademie van Beeldende Kunsten, de reeds dood verklaarde, kan weer aan haar roeping gaan beantwoorden, zelfs aan haar hoogste. H. P. BERLAGE.

DAS VERBANDSHAUS DER DEUTSCHEN BUCHDRUCKER IN BERLIN VON MAX TAUT.

Dr. ADOLF BEHNE.

Das Verbandshaus der Deutschen Buchdrucker in Berlin ist 1925/26 nach den Plänen Max Taut's gebaut worden. Der 40 m. breite und 65 m. tiefe Baublock in der Dreibundstrasse trägt einen vorderen Wohnhaus-Trakt mit Läden und Ausstellungsräumen im Erdgeschoss und einen hinteren Trakt, der im Erdgeschoss und im Obergeschoss die Druckerei, im 2 und 3 Obergeschoss Büros und im letzten Geschoss die Sitzungssäle enthält. Zwischen die beiden Trakte legt sich ein für die grossen Papierlager unterkellerter Hof, und ein kleinerer Hof liegt hinter dem Geschäftstrakt. Beide Höfe sind seitlich überbaut. Der kleinere hintere Hof eingeschossig met der Rotationsdruckerei links, mit der Buchbinderei rechts. Im vorderen grosseren Hof verbinden die Trakte in je zwei Geschossen links Waschräume und Garage (unten), Speiseraum für Arbeiter und Angestellte (oben) und rechts Büros.

Der Wohnhaustrakt stellt an zwei Treppen je zwei symmetrisch liegende Wohnungen in vier Geschossen. Jede Wohnung besitzt 2 Wohnzimmer, 1 Schlafzimmer, Kammer, Küche, Bad u.s.w. Die Küchenfenster, je zwei in jedem Flügel nebeneinander, liegen bündig in der Frontwand aus gelbem Backstein. Das äussere Wohnzimmer liegt hinter einer Loggia. Das innere Wohnzimmer stösst mit einem grossen Gaswinkel zur Front vor und zwar bei den zwei Aussenwohnungen mit einem gewissen Vorsprung vor die Wand tretend, bei den zwei Innenwohnungen etwas hinter der Mauer zurückbleibend. Auf diese Weise entsteht eine lebendige, auch farbig betonte, doch nicht aufdringliche Differenzierung der Front und ihrer öffnungen, ein reizvolles Spiel von horizontalen und vertikalen Beziehungen. Das 5-Geschoss hat, um eine geräumige freie Plattform geordnet, rechts und links je eine Wohnung von zwei Stuben und Kammer, Bodenraum für die einzelnen Bewohner und die gemeinsamen Wasch- und Trockenräume.

Der in Eisenbeton konstruierte Geschäftstrakt wurde in seiner Formung mitbestimmt durch die Forderung, die Druckerei-Säle von 14 m. Tiefe nirgends durch Stützen zu verstellen. Die Stützen wurden also nach aussen vorgelegt, woraus sich die vertikale Gliederung der Front ergab.

Im Erdgeschoss stehen die Druck-Maschinen. Hier ist auch die Expedition der Buchbinderei benachbart und durch eine Durchfahrt mit den Höfen und der Strasse verbunden. Im ersten Geschoss finden wir die Säle für Handsatz und Maschinensatz und die Stereotypie. Es folgen zwei Bürogeschoss. An den Enden ihres Mittelflures je ein Lichthof von $2^1/_2$ zu $4^1/_2$ m.

MAX TAUT VERBANDSHAUS DER DEUTSCHEN BUCHDRUCKER

Die Geschosse sind zugänglich durch zwei Treppenhäuser, die in den grossen Hof vorspringen. Das linke enthält Lasten-Aufzug und Stiege: das rechte, breitere mit dem Personen-Aufzug die Treppe, die als Hauptzugang zu den Sitzungssälen anzusehen ist und daher eine repräsentative Haltung empfing. Vor ihrem Ansatz liegt ein Vorraum, der mit in die Wand eingelassenen Schaukästen für mustergültige Erzeugnisse der Druckerei ausgestattet ist, und vor der ersten Stufe ist in die Wand ein keramisches Relief von Rudolf Belling eingefügt worden — in einer freier Formung das Wappen der Buchdrucker.
Im vierten Obergeschoss mündet die Treppe in einen Vorraum, von dem aus der grosse und der kleine Sitzungssaal zugänglich sind. In die Stirnwand des grossen Saales ist ein Porträt des Begründers des Buchdrucker-Verbandes gleidsfalls von Rudolf Belling modelliert, eingefügt. Vor die hintere Längsseite des Saales legt sich eine grosse Loggia, von der aus man einen schönen freien Blick über die Stadt hat. Es schliessen sich noch an ein Vorstandszimmer und eine Zweizimmer-Wohnung mit Küche.
Bis die Mittel zum Bau des Hauses zusammen waren, hat jedes Mitglied des Verbandes der Deutschen Buchdrucker (rund 75.000 Mitglieder) 20 Pfennige von seinem Wochenlohn beigesteuert.
Gedruckt werden hier u.a. die „Typographischen Mitteilungen" und die Buch-Ausgaben der „Büchergilde".
Max Taut hatte zuvor das Verbandshaus des Allgemeinen Deutschen Gewerkschaftsbundes in Berlin (Wallstrasse) gebaut. Nachdem die deutsche Arbeiter-Bewegung lange Zeit hindurch ihre Bauten in historischen Stilen, in sehr schlechter Gotik oder in noch schlechterem Rococo ausgeführt hat, stellen die beiden Gewerkschaftsbauten Max Taut's eine hoffentlich entscheidende Wendung zum Guten, d. h. zu einer natürlichen modernen Formensprache dar.

MAX TAUT VERBANDSHAUS DER DEUTSCHEN BUCHDRUCKER

IS HOOGER BOUWEN IN AMSTERDAM WENSCHELIJK?

Gaarne voldoe ik aan het verzoek der Redactie om iets te zeggen over bovenstaand onderwerp, naar aanleiding van de beschouwing van den heer Keppler in het vorige nummer van dit blad.
Of de Redactie hierbij stilzwijgend hoopt, dat de goede zijde van, wat met een slagwoord „hoogbouw" genoemd wordt, ook eens in het licht gesteld wordt, is mij niet bekend. Een „slagwoord" doet eigenlijk ongeveer hetzelfde als een „leuze", het vraagt om *voor*- en *tegen*standers. Of het nu komt door de belangrijkheid van een onderwerp zelf, dat het aanleiding geeft tot een slagwoord, of, dat omgekeerd, een woord, dat vaak genoeg herhaald wordt, de voorlooper is van den roem of de beruchtheid van de zaak, die het aanduidt, waag ik niet te beoordeelen. Een feit is het, dat er bij een slagwoord, waarschijnlijk terecht, haast altijd aan een *pro* en een *contra* gedacht wordt.
Met geen enkel nieuw ding, zaak of verschijnsel zal dat wel anders gaan.
Zoo stel ik mij voor, dat er, toen de oermensch zich bewust werd, dat er een zon en een maan bestonden, er onmiddellijk voor- en tegenstanders van die zon en maan waren ook.
Een slordige paar honderd eeuwen later is er met mijnheer Gallileï toch immers ook zooiets met dienzelfden zon aan de hand geweest.
Ongetwijfeld is wat hoogere bouw, mits goed en op de juiste plaats toegepast, afgezien van een overheersching van dien bouw, en afgezien van wat drukkere straten, heusch niet zoo erg.
Maar ja, als er te laat rekening gehouden wordt met een verschijnsel, wanneer het zonder meer ontkend wordt, kunnen er formidabele bezwaren uit groeien, dat is wel zeker.
Die anti-zon- en maanmensch van vroeger, zoo stel ik mij voor, zal tot erkenning

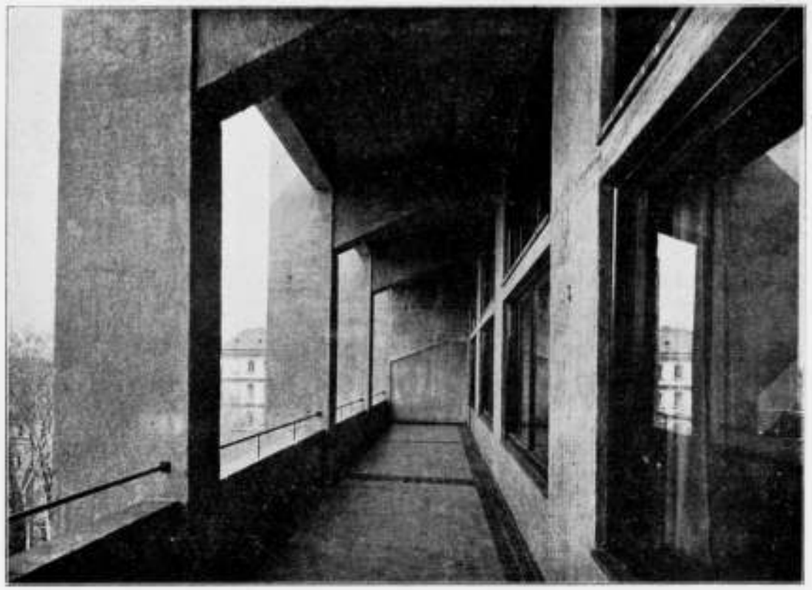
MAX TAUT. VERBANDSHAUS DER DEUTSCHEN BUCHDRUCKER

gebracht zijn toen hem, laten wij zeggen, een gat in zijn bol gebrand was, wat, zooals ons toeschijnt, toch wel een ongemak geweest moet zijn, zooals het voor de clerus, zooveel eeuwen later, ook wel niet zoo heel prettig en makkelijk geweest zal zijn toen er, met wat averij, bijgedraaid moest worden.
Zooals opgemerkt, is het niet noodig dat hoogbouw op zichzelf zooerg verkeerd is. De heer Keppler zegt dit in zijn artikel dan ook duidelijk genoeg. Daarnaast ben ik het gaarne met den heer Keppler eens, dat klakkeloos opschietende hoogbouw een ramp zonder weerga voor de stad zou zijn.
Veel werkelijk meeningsverschil schijnt er dus niet mogelijk en verdere polemiek overbodig.
Zooals boven opgemerkt, is er evenwel nog iets anders. Aangenomen dat de opvatting van den heer Keppler juist is, zoo verfoeit elk weldenkend mensch hooger bouwen.
Is het nu niet merkwaardig, dat er tóch steeds hooger gebouwd wordt, en die hoogere bouw er dus blijkbaar komt dwars tegen alle vóór-overtuiging, die immers vóór-oordeel is, in? Nog merkwaardiger is het, om bij Amsterdam te blijven, dat de Gemeente in de Vijzelstraat b.v. feitelijk het eerst tegen eigen verordening doet zondigen. Er schijnen dus dingen te zijn, sterker dan algemeen gevoelen, en de, laten wij zeggen, daarop gebaseerde verordeningen.
Het spreekt vanzelf, dat een Gemeentebestuur niet blind mag zijn voor dergelijke verschijnselen. Het zal in andere steden niet anders zijn gegaan. Dingen, die iedereen, neem aan, zelfs verfoeit, kunnen op een bepaald oogenblik noodzakelijk worden. Dit is heelemaal niet zoo'n bijzonder verschijnsel, evenmin als het een bijzonderheid is, dat de Gemeente zelf het eerst zondigt tegen eigen decreeten. Het schijnt niet anders te kunnen. Toch is er niet aan te twijfelen, dat het mogelijk zal zijn bij verordering b.v. in de kern van de stad de bouwhoogte te drukken. Het is echter even zeker, dat er over een 50-tal jaren vele gebouwen zullen zijn, welke die hoogte zullen overschrijden. Die gebouwen zullen dan ook even zeker den hatelijken vorm hebben, die samen gaat met wat slechts tegen scherpe tegenwerking in, verkregen wordt.
Die gebouwen zullen dan ongetwijfeld van een overtuigende leelijkheid en onjuistheid zijn in het stadsbeeld; hun mogelijkheid mocht immers onder geen enkele omstandigheid overwogen worden, vóór het oogenblik dat ze niet meer te vermijden waren.
Het spreekt van zelf, dat de belangen van een particulier of een lichaam bij een bepaald soort van bouw zóó groot en algemeen kunnen zijn, dat de Gemeente er zich noch tegen kán, noch tegen mág verzetten.
Nu zal men opmerken, dat lichamen, die dergelijke eischen kunnen stellen, slechts eens in de tien à twintig jaar aan het woord komen. Aangenomen dat dit zoo is, dan zullen die bouwsels tot noodzakelijk gevolg hebben, dat hun omgeving zich althans eenigszins naar hen richt, aan welk richten de volgende 10 à 20 jaren rustig gewerkt kan worden, maar dat zeker niet bij zal dragen tot een goed stadsbeeld.

MAX TAUT. VERBANDSHAUS DER DEUTSCHEN BUCHDRUCKER

Bij elken economischen opbloei zal er vooral in de kern van de stad een behoefte aan ruimte ontstaan, die niet getollereerd kán noch mág worden. De gemiddelde bouwhoogte Spuistraat-Voorburgwal is sinds de laatste 10 jaren belangrijk hooger geworden. Het zou struisvogel-politiek zijn te meenen, dat een verordening een grens zou kunnen stellen aan zoo'n natuurlijken groei. Dit neemt niet weg, dat het weinig minder dan een ramp zou zijn voor stadsbeeld en stadsplan, wanneer men voortging zooals thans geschiedt. Wanneer men zich tijdig genoeg op komende behoeften instelt, is er een *zekere* winst te behalen. Wie verwacht, dat dit ooit een winst voor morgen of overmorgen zou kunnen zijn, komt natuurlijk bedrogen uit. Wil men trachten de zaak eenigszins ruim te zien, dan zal men het áán moeten durven, een komende behoefte wat te overschatten. In het algemeen is er hier toch in dit verband meer onder- dan overschat. Edoch dit zijn dingen, die alleen aan de hand van een behoorlijk uitbreidingsplan onder oogen gezien kunnen worden, iets waar Amsterdam zich jammer genoeg niet toe aangetrokken gevoelt.
Wat hooge woonhuizen aangaat, kan ik mij voorstellen, dat er in kringen, waarin veel over woningverbetering gedacht wordt, vrees bestaat voor verslechtering van den woningtoestand, wanneer een enkele woonlaag toegevoegd zou worden. Dit zou toch inderdaad een verhooging over de geheele linie kunnen beteekenen. Dat er ook maar eenig gevaar zou zijn voor verslechtering bij bouw van b.v. dubbele hoogte, wil er bij mij niet in. Dergelijke gebouwen zijn toch alleen goed mogelijk

MAX TAUT VERBANDSHAUS DER DEUTSCHEN BUCHDRUCKER

met een perceelverdeeling, die er speciaal op afgesteld wordt; bovendien zijn zulke gebouwen op onzen bodem *te* kostbaar, dan dat er ooit gevaar zou kunnen bestaan dat ze algemeen worden. Het zullen op onzen grond bovendien slechts betrekkelijk luxieuse bouwsels kunnen worden, waardoor zeker geen gevaar voor overbevolking is te duchten. Wanneer het mogelijk zou zijn ruime terrassen toe te passen, en wanneer dergelijke gebouwen geïsoleerd geplaatst zouden kunnen worden, lijkt mij zoo'n hoog-verheven woning de aangenaamste, die zich denken laat. Het maken van dergelijke woningen is echter op zich zelf wel zóó bezwaarlijk, dat er toch nooit veel van zullen komen.
Mochten er menschen zijn, die lust hebben in dergelijke bouwsels te wonen, dan kan men hen gerust hun gang laten gaan; het zou jammer zijn wanneer zoo'n bouw door overdreven en onjuist geplaatste zorg voor het algemeene woningpeil, onmogelijk gemaakt zou worden. Edoch met dergelijke gebouwen zou ook direct in een uitbreidingsplan rekening moeten worden gehouden en dat toch wenscht men niet.
Wij zijn wel bereid om de ingewikkeldheid van technische problemen: boekhouding en administratie in de samenleving te aanvaarden; de problemen die een stad in uitgebreiden zin stelt, schijnt men nog niet aan te willen.
De vraag van de Redactie: „Is hooger bouwen in Amsterdam wenschelijk?" is thans nog niet zonder meer te beantwoorden. Ze zou moeten luiden: „Is hooger bouwen in Amsterdam op den duur tegen te gaan?" Het antwoord zou dan zeker luiden „neen". Het spreekt van zelf, dat men dit „neen" kan zeggen zonder ook nog maar eenigszins aan hemelkrabbers te denken.
De tweede vraag zou dan moeten luiden: „kan Amsterdam, zonder zich een beeld te vormen van die krachten, die in elk groeiend stadslichaam tot uiting komen, ooit de hoop hebben, dat de stad zich goed zal ontwikkelen?"

Dit wijst op de wenschelijkheid van een goed uitbreidingsplan, waarmee wij weer op het bekende doode punt zijn aangeland, waarop het eenige antwoord kan zijn: Zoolang Amsterdam niet zeer solide voorbereidingen treft voor een uitbreidingsplan, is het moeilijk en eigenlijk onmogelijk, wenschelijkheden te bediscussieeren.

J. B.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

De godsdienstige heeft de neiging het geloof boven alles te achten; tegenhanger is, aan den verstandelijken kant, de wijsgeer.
Het is zonderling, dat men onder elkaar pleegt te doen, alsof het volkomen vast stond wat wijsbegeerte is, terwijl toch minstens twee zeer verschillende geestelijke bedrijven daarmede plegen te worden aangeduid. Twee zoo verschillend, dat het eene haast even graag aangehoord wordt door belangstellende leeken, als het andere geschuwd, of na een mislukte poging met verborgen schaamte ter zijde gelegd. En historisch is het verschijnen der beide takken — zoo het takken zijn — duidelijk gemarkeerd. Het Europeesche denken — de Indiërs zijn brave lui, maar vóór de negentiende eeuw hebben wij niet met hen te maken — begint met de populaire richting: het denken over de natuur en de moraal. Wat is het grondelement onder de stoffen? Hoe ontstond hun verscheidenheid en wat is haar wezen? Maar de conclusiën, waartoe de oudste Grieksche denkers gevoerd werden door de beschouwing der tastbare wereld, brachten hen tot het ontastbare, den geest. Dat is begrijpelijk, want nadenken is geestesarbeid, en draagt dus een reflexief karakter. Het bewustzijn staat op den smallen rand tusschen geest en wereld, tusschen subject en object. Elke beweging in de eene richting veroorzaakt een andere daaraan tegenovergesteld, zal het evenwicht bewaard blijven. Het peinzen over de wereld brengt tot peinzen over den geest. Daarmede raakt men dan aan een conflict, dat onoplosbaar is: de wereld, als iets zelfstandigs beschouwd, en de wereld door het medium van den geest bekeken, vallen niet samen. Onverwijld begint de filosofie aan het tergend probleem, en zwoegt en moddert, om ten slotte moedeloos het werk neer te werpen.
Dit is in het kort de geschiedenis der eerste Europeesche filosofie, der antieke. De sofisten wenden zich tot de zelfkritiek, de kennisleer, en geraken in het zand. Sokrates haalt haar met geweld er weer uit, steunend op de lokkende vastheid der evidentie, waarin de Stoa weer even diep verzinkt als haar voorgangers. Tot met het Christendom voorloopig aan alle werkelijke wijsbegeerte een eind kwam.
Met de Middeleeuwsche herleving begint een contra-beweging, waarbij de filosofie in gewijzigden vorm terugkeert tot haar oorsprong. De scholastiek is begripsfilosofie, geschraagd door de evidentie. Het algemeen als waar erkende levert de steunpunten voor een ingewikkeld begripssysteem van wijde spanning. Het geslotene en gebondene, het Thomisme eigen, past prachtig bij het binnen de conventioneele gegevens hechte gebouw van de Roomsche geloofsleer. Juist daarom was het een aanstoot voor de naar vrijheid strevende Renaissance. Maar wat die afwerpt, is niet het begripmatige der scholastiek, doch het evidentieprincipe. Haar streven is, den omgang van het als vanzelfsprekend aangenomene te verkleinen, de empirie te vergrooten. De wijsbegeerte van het Barok volgt haar daarin na, doch met overbrugging van beide elementen door een nieuw begripssysteem, welker diepste wortelen eigenlijk tot in die onderlagen dringen, waaruit later de psychologie zal ontspruiten. En nu is het, alsof de wijsbegeerte onder eigen gewicht bezwijkt: de natuurstudie en de begripsontleding, de laatste eng verbonden met kennisleer, bewegen zich meer en meer van elkaar af. Wetenschap en wijsbegeerte zijn in de nieuwere tijden gescheiden. De eerste wordt meer en meer experiment, althans ervaring, de laatste zuivere begrippenleer. Wel is in de negentiende eeuw sedert

Schopenhauer, een nieuwe natuur- en geschiedenisleer ontstaan, maar de groote mannen der Westersche wijsbegeerte, Spinoza, Leibnitz, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, behooren toch tot die der begrippen.
Het zijn nu de begripsfilosofen, die rond loopen met een soort Caesaristische pretentie. Ze hebben het over alles, of houden zich daartoe althans de vrijheid open, en gelooven op grond daarvan over alles het „hoogste" woord, in letterlijken zin, te mogen voeren. Wij hebben, zeggen sommigen, niet altijd de kennis, maar wel het begrip. Of, om een vriendelijken vorm te citeeren, die een intelligent leerling van Bolland mij eens aan de hand deed: „de een zoekt het in godsdienst, de ander in kunst, een derde in economie of politiek, een vierde weer in wetenschap; wij willen dat alles nu eens tezamen nemen." Deze geenszins aanmatigende man hield het er dus voor, dat de wijsbegeerte alles omvat, waar ze het over heeft of hebben kan, zoodat voor de vakken zelf alleen het handwerkmatige overblijft. Is dat de waarheid? Ik heb er mij altijd met geheel mijn bewustzijn tegen verzet.
Met het voorbeeld der dieren en der natuurvolken voor oogen, mag men wel aannemen, dat de mensch begonnen is, dat wil zeggen vóór hij mensch was, als zuiver instinctwezen. Het wezen van het instinct is: onmiddellijke, onverworven, praktische, betrouwbare kennis. Voor het instinctwezen hebben de dingen onmiddelijk beteekenis, voor zoover ze althans niet onverschillig laten. Duidelijk is nog te zien, hoe ook de hedendaagsche kultuurmensch in belangrijke opzichten zoo bestaat. Men denke bijvoorbeeld aan de sexueele verhoudingen. Eigenlijk berust de geheele maatschappelijke orde op instincten van plicht en saamhoorigheid en van voortplanting. Daarnaast bezitten wij bewuste, verstandelijke kennis, waardoor vele zaken een beteekenis voor ons krijgen, die ons niet uit de diepte onzer onbewuste ziel geopenbaard werd. Het gebied, waarop wij met die verstandelijke kennis werken kunnen is evenwel beperkt. Onze geest verkeert eigenlijk in het geval van iemand, die nu eens op zijn eene been gaat staan, dan weer op het andere; dat gaat wel; allebei tegelijk van den grond lichten gaat echter niet. Men kan zich zelf niet zonder spiegel op den rug zien. De werkelijkheid nu verleent onzen geest niet zulk een spiegel, noch een steunpunt, om beide beenen tegelijk op te lichten. Er is een deel van ons zelf, dat wij niet „zien" kunnen, waarover wij ons niet bewust kunnen worden. Zoo bijvoorbeeld een belangrijk deel der door de zintuigen verkregen ervaring. Wij vermogen heel goed te constateeren dat bitter en zout niet hetzelfde zijn: begrip daarvan is niet mogelijk. Al zou men ook precies weten uit te vinden, welke chemo-fysiologische processen er bij betrokken zijn, in laatste instantie bleef toch onze verschillende reactie op die twee „kategorieën" onverklaard. Het woord kategorie is zelfs uitgevonden om al die onbegrijpelijkheden zóó onder te brengen, dat men er langs kan filosofeeren zonder er telkens tegen te stooten.
Reeds dat belangrijk verschijnsel moest den wijsgeeren een waarschuwing zijn. In de wereld der begrippen kunnen al die kategoriën slechts vertegenwoordigd zijn door woorden, die niets anders eigen hebben, dan dat ze niet verward worden met andere dergelijke woorden. Men kan met zoet en bitter, zuur en zout, licht en geluid, liefde en vrees, psychologische proeven nemen, doch „begrijpen" laten ze zich niet. Daarmede hangt direkt samen, wat den filosoof belet, begrip te bezitten van vakken, die hij niet zelf kent. Want ook de natuurvoorwerpen hebben dat onherleidbare aan zich. Metalen en dieren, electriciteit en kunst, taal en politiek, godsdienst en planeten, ze laten zich niet in elkaar omzetten. De wereld, waartoe zij behooren, is steeds een eigene. De studie van elk dier sfeeren brengt daarom typische moeilijkheden mede en oefent het oog op een elders niet precies zoo bruikbare wijze. De gedaante der dieren spreekt een onvertolkbare taal. Men kan er verstandelijke opmerkingen over maken, in verband met hun levenswijze en omgeving; er blijft dan toch een rest over, die er het karakteristieke van is. De anatomie vereischt een blik, die stomp wordt wanneer men hem richt op chemische resten. Vergelijkende anatomie gewend

aan een manie van denken, die op de meeste andere gebieden tot vergissingen voert. De studie der levensverschijnselen stelt weer geheel anderen voorwaarden. De zoöloog, als volledig type, kijkt alles anders aan en pakt alles anders aan dan de natuurkundige, om niet te spreken van den jurist.
Zoo blijft er dan voor het begrip niets over dan een geraamte van verschijnselen, dat nog niet het belangrijkste verdient te heeten, omdat het overal door heen loopt. Het begrip is datgene, wat in de wiskunde de functie heet. Wijsbegeerte, in den hier bedoelden zin, vult aan wat de wiskundige logica ontbreekt, om buiten de wereld der materieele beweging te handelen. Begripsfilosofie bereikt nooit meer dan het betrekkelijk lagere aan de verschijnselen. Vult haar beoefenaar die leegte aan door de met normen opereerende wijsbegeerte der onherleidbare verschijnselen, dan handelt hij als een man, die het geraamte van een kermiskraam behangt met tapijten, om het ontbreken der muren te bedekken.

's RIJKS ACADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN.

De reorganisatieplannen voor de Rijks Academie van Beeldende Kunsten, die thans door de benoeming van Prof. R. N. Roland Holst tot directeur ook den steun en medewerking der regeering hebben verworven, komen in groote lijnen op het volgende neer:
De twee eerste studiejaren zullen voor zoover het de practische lessen aangaat, geheel worden gewijd aan het teekenen in de ruimste beteekenis van het woord, 1o. het teekenen naar gekleed en naar naakt model, 2o. het uit het hoofd teekenen, 3o. het teekenen naar levende dieren enz.; terwijl daarnaast ook het teekenen naar antiek gehandhaafd blijft, echter niet als hoofdvak. (Een uitzondering hierop maken de beeldhouwers, die onmiddellijk in de vakklasse de beeldhouwkunst naar overeenkomstige methode zullen beoefenen.)
Het ligt in de bedoeling de toelatingsexamens tot de dagklassen te verzwaren, maar de avondklassen — zonder dat daarom de tegenwoordige eischen van toelating worden verlicht — ruimer toegankelijk te stellen, zoodat ook zij die geen vakleerlingen worden, van het academisch teekenonderwijs kunnen gebruik maken.
Na het tweede studiejaar zal het onderwijs gesplitst worden, dan zal, na overleg met de hoogleeraren, aan de leerlingen de keuze worden gelaten, verder te studeeren in de richting der vrije kunsten, of in die der decoratieve en monumentale kunsten.
In de ontwikkeling gericht op de vrije kunsten voorziet het bestaande programma der R. A. v. B. K., echter zullen ook in dit deel van het academisch onderwijs veranderingen moeten plaats hebben. Waar deze buiten de grenzen vallen van het bestaande programma, zal het programma zoodanig verruimd worden, dat ook alle gewenschte uitbreiding van het onderwijs in de vrije kunsten mogelijk blijve. Over den aard dezer uitbreidingen zal de hoogleeraar-directeur steeds overleg plegen met de betrokken hoogleeraren.
Nauwe samenwerking zal eveneens worden nagestreefd tusschen de afdeelingen voor monumentale beeldhouwkunst en decoratieve grafiek, met de thans te stichten afdeeling voor decoratieve en monumentale schilderkunst.
De nieuwe afdeeling voor decoratieve en monumentale schilderkunst (glasschilderkunst-mozaïek etc.) zal onder de directe leiding komen van den nieuw benoemden hoogleeraar-directeur.

* * *

Toelichting tot het bovenstaande.
Daar in de laatste jaren de jongere kunstenaars in toenemende mate opdrachten krijgen voor monumentale en decoratieve werken, ligt het op den weg der regeering zorg te dragen dat de Rijks Academie ook in de opleiding tot deze vakken, zoo volledig mogelijk voorziet.
Daar de lokaliteiten, die voor deze uitbreiding van het onderwijs noodig zijn, in

het bestaande gebouw ontbreken, zullen deze door verbouwing alleen verkregen kunnen worden. Plannen voor deze verbouw zijn reeds in bewerking bij de afdeeling P.W. der gemeente Amsterdam. (Het gebouw der R.A. is gemeente-eigendom.)
Door lagen uitbouw in den Tuin zal volgens die plannen plaats worden verkregen voor de volgende lokaliteiten:
1e. een groote Tentoonstellingszaal, 2e. een zaal voor het opstellen van een keurcollectie afgietsels, 3e. een groote gehoorzaal met aangrenzende kleine vergaderzaal, 4e. een ruime Teekenzaal met bekapping en wanden van glas (plein-air klasse) uitkomende op den tuin, 5e. nieuwe zaal voor steenbewerking, 6e. depôts.
De afdeeling administratie zal volgens het ontwerp van P. W. boven den ingang der R. A. v. B. K. worden aangebracht. De voordeelen hiervan zullen zijn, dat dank zij de goede zorgen van den stadsarchitect, de ingang van het gebouw uit architectonisch oogpunt zeer zal worden verbeterd, bovendien zal de toegang tot de administratie geheel vrij komen te liggen van alle werkruimten.
Door deze verbouwing komen op de eerste verdieping ruimten vrij, die bestemd zullen worden voor de volgende doeleinden:
een groot lokaal voor de vrije schilderkunst (voorheen groote gehoorzaal);
een groot lokaal voor de decoratieve en monumentale schilderkunst (voorheen avondteekenklasse);
een groot lokaal voor avondteekenklasse (voorheen kleine avondteekenklasse en aangrenzende lokaliteiten voor de administratie);
een extra ruimte voor de bibliotheek.
Terwijl op den beganen grond nog een ruim lokaal beschikbaar komt voor het onderwijs in beeldhouwen.
De hoogleeraar-directeur die behalve met de algemeene leiding, bovendien belast zal worden met de nieuwe afdeeling voor decoratieve en monumentale schilderkunst, zal voor het secretariaat en de administratie der R. A. v. B. K. bijgestaan worden door een nieuw te benoemen functionaris.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

HULDIGING VAN Dr. BERLAGE.

Maandag, den 12en Juli, werd door het Comité tot huldiging van Dr. H. P. Berlage, gevormd door den Bond van Ned. Architecten, de V.A.N.K. den Kring van Beeldhouwers en het Genootschap A. et A., aan Dr. Berlage overgedragen het huldeblijk ter gelegenheid van zijn 70sten verjaardag, hem geschonken door de Nederlandsche kunstenaars.
De overdracht had plaats ten huize van Dr. Berlage te Scheveningen in tegenwoordigheid van Mevrouw Berlage, van dr. Mendes da Costa en de vertegenwoordigers van de voornoemde kunstenaarsvereenigingen.
Namens de commissie werd het woord gevoerd door den Heer Blaauw, die na de memoreering van de geschiedenis dezer huldiging uiteenzette, welke groote beteekenis het leven en het werk van Dr. Berlage voor de Nederlandsche kunstenaars hebben en de diepe gevoelens van erkentelijkheid en waardeering, door de Ned. kunstenaar voor het werk en het woord van Dr. Berlage gekoesterd, kenschetste. Spr. herinnerde aan de laatste jaren van de 19e eeuw, toen de bouwkunst als het ware gekluisterd was in de verstarde vormen van een traditie, die zichzelf had overleefd.
Het was Dr. Berlage, die in die tijden voor de Bouwkunst het verlossende woord heeft gesproken en haar voerde tot het zuivere begrip van het bouwen. De zelfbevrijding, die zich manifesteert in de drie verschillende ontwerpen van de Amsterdamsche beurs, werd als het ware tot een symbool van de bevrijding der Nederlandsche Bouwkunst van de verstarring der traditie. In het leven van Dr. Berlage heeft naast en in zijn kunstenaarsschap steeds heel sterk gestaan: zijn diep sociaal voelen. Deze gevoelde roeping tot veralgemeening van eigen overwinning tot een overwinning van allen, heeft Dr. Berlage zichzelf de taak doen opleggen om, naast het stellen van eigen architectonische scheppingen, door woord en geschrift, de nieuwe, zuivere gedachte van het bouwen te verbreiden onder allen.
Aan deze pionierstaak danken we de mogelijkheid tot vernieuwing van de Nederlandsche bouwkunst, zooals we die van de laatste 25 jaar kennen en beleven.
Met nadruk gaf spreker uiting aan de overtuiging, dat geen architectonisch werk van beteekenis in de laatste 25 jaren in Nederland is ontstaan, dat niet de vrucht in zich draagt van de zuiverende en logische gedachte, van het vormend denken van Dr. Berlage.
De invloed van Dr. Berlage's werk en woord heeft zich niet alleen doen gelden in de Bouwkunst, doch ook in de verwante kunsten: zelfs is door den breeden socialen grondslag, waarop het vormend denken bij Dr. Berlage rustte, deze verwantschap als het ware opnieuw geboren om zich in verschillende architectonische werken te openbaren.
Aan Dr. Mendes da Costa werd opgedragen voor Dr. Berlage een beeld te maken, waarin, zoo mogelijk, de huldigende gedachte van den Nederlandschen kunstenaar zou worden tot uiting gebracht.
Spreker bracht een woord van hulde en dank aan Dr. Mendes da Costa, die op voortreffelijke wijze er in slaagde de grootsche gedachte, die het leven van Dr. Berlage heeft gekenmerkt, te synthetiseeren in een beeld, dat het „vormend denken" op treffende wijze symboliseert.

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P.C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
17 JULI 1926 No 29

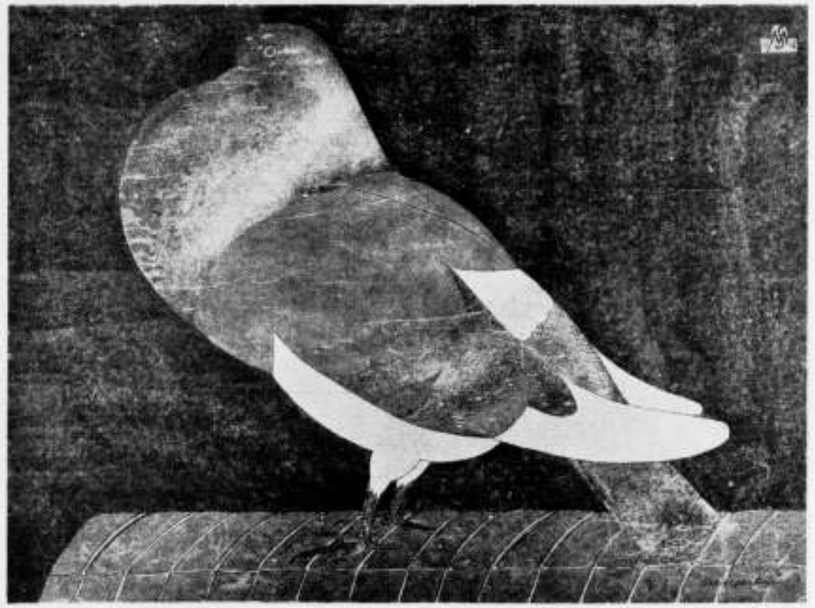

VORMEND DENKEN — Dr. MENDES DA COSTA

Spreker eindigde met de overdracht van het huldeblijk aan Dr. Berlage onder het uitspreken van den wensch, dat het tot in lengte van dagen een getuigenis mag afleggen van de waardeering en erkentelijkheid, door de Nederlandsche kunstenaars gevoeld voor het leven, het werk en het woord van Dr. Berlage.
Met een kort woord bracht Dr. Berlage dank voor dit bewijs van hulde, dat tot blijde ontroering hem stemde, doordat het tot hem kwam van „allen"! RED.

ANTWOORD VAN B. EN W. OP ADRES IN ZAKE BEBOUWING „PLAN ZUID".

Bij het namens U medeonderteekend aan den Raad gericht adres, d.d. 15 Mei 1926, wordt o.m. verzocht de samenstelling van de architectencommissie, welke deel uit zal maken van de Commissie van advies voor de bebouwing van de Uitbreiding-

S. JESSURUN DE MESQUITA — NAAR EEN OOST-INDISCHE INKT TEEKENING

Zuid, zoodanig te wijzigen, dat zij — de architectencommissie — in plaats van uit drie, uit vijf leden zal bestaan.
Naar aanleiding daarvan hebben wij de eer U te berichten, dat wij bij de overweging van dit door den Raad in onze handen gesteld adres termen hebben gevonden aan Uw genoemd verzoek eenigermate tegemoet te komen. In verband daarmede is door ons voorgesteld, de commissie alsnog met één architect uit te breiden, zoodat de architectencommissie dan uit vier leden zal bestaan.
Het ligt evenwel in de bedoeling de werkwijze van deze Commissie zoodanig te regelen, dat zij steeds haar taak verricht met drie leden, terwijl het vierde lid als plaatsvervanger optreedt, wanneer een der andere leden, door welke reden ook, verhinderd is zijn functie waar te nemen.
Met het genoemde voorstel heeft de Raad zich in zijne vergadering van 9 Juni j.l. vereenigd.

DE SCHOOL VOOR BOUWKUNDE, VERSIERENDE KUNSTEN EN KUNSTAMBACHTEN TE HAARLEM.

Het bestuur van het Verbond van Vakorganisaties van Hoofdarbeiders heeft een adres verzonden aan de Minister van O., K. en W. naar aanleiding van de plannen, het rijkssubsidie ten behoeve der school voor bouwkunde, versierende kunsten en kunstambachten te Haarlem in te trekken.
Adressant steunt de adressen, strekkende tot het handhaven dezer school en herinnert, hoe voor eenige jaren de toenmalige minister, na uitvoerig te hebben kennis genomen van de beteekenis dezer school, constateerde, dat het onderwijs der school, waar reeds gedurende 40 jaar lang les in de bouwkunde werd gegeven, een eigen karakter droeg, dat naast het veel jongere, van 1919 dateerende middelbaar-tech-

nisch onderwijs in Haarlem zijn waarde had door de kunstzinnige sfeer, waarvan het onderwijs aan deze school doortrokken was.
Een overplaatsing der leerlingen naar de Technische scholen te Haarlem of te Utrecht zal geen oplossing geven in de richting van hetgeen deze leerlingen of hun verzorgers door de keuze van de met opheffing bedreigde school gezocht hadden, daargelaten de bezwaren, die dusdanige overplaatsing naar een andere gemeente met zich brengen.
De herhaalde stappen in de richting der opheffing van dergelijke instituten moeten op zich zelf reeds een zeer deprimeerenden invloed oefenen, daar zij den onjuisten en funesten indruk wekken, dat dusdanige instituten, zoo noodzakelijk voor de cultureele ontwikkeling van ons volk, feitelijk als overbodige luxe beschouwd worden.
Adressant verzoekt den Minister alsnog te bevorderen, dat het voortbestaan der school voor bouwkunde, versierende kunsten en kunstambachten te Haarlem worde verzekerd.

DE GEBRANDSCHILDERDE RAMEN VAN JAAP WEYAND IN HET KENNEMER LYCEUM.

Reeds eenigen tijd geleden werden in het trappenhuis van de centrale hal van het Kennemer Lyceum negen gebrandschilderde ramen, uitgevoerd door Jaap Weyand, geplaatst. Een omvangrijke opdracht aan een der besten van de hedendaagsche schildersbent; en bovendien een opdracht, waarin de kunstenaar al weer niet vrij stond tegenover z'n kunst, doch waarin allerlei factoren, in min of meer zijdelingsch verband tot de eigenlijke opgave staande, een grooten invloed hebben gehad op het uiteindelijk resultaat.
Daar is ten eerste de weinig persoonlijke architectuur van dit schoolgebouw. Via een ingang, die meer op een achterdeur dan wel op een riante entrée gelijkt, komt men pardoes voor een trappenhuis van het gerenommeerde type. U weet wel, trapje links, trapje rechts, te samenkomend op een bordesje, ook al heel bekrompen — en verder vereend tot één opgang, waarover men naar boven strompelt. Strompelen zeg ik, want met vluggen veerkrachtigen tred wordt zoo'n degelijk bouw-onderdeel niet bestegen.
Boven genoemd bordes zijn bij den bouw negen vierkante gaten gemaakt, waarin dan later wel eens zou worden voorzien. Weyand moest dus zijn ramen concipieeren in een architectonische ruimte, waarin van te voren in geen enkel opzicht — aesthetisch noch practisch — was rekening gehouden met den thans voltooiden glasarbeid.
Aesthetisch niet, omdat hier in een onbelangrijke architectuur een monumentale schepping werd verlangd: practisch niet, omdat een allereerste voorwaarde om het werk te aanschouwen — de behoorlijke distantie — ontbreekt.
Een andere, m.i. wel de moeilijkste factor, waarvoor de kunstenaar werd geplaatst was deze: dat zijn arbeid, ondanks het schoone en abstracte wezen van de glasschilderkunst, zoowel door vorm als inhoud voor den gemiddelden Lyceumbezoeker te begrijpen en te aanvaarden zou zijn.
Immers de jeugd moest hier wat te zien krijgen en toch moest dit geziene voor hen zóó zijn, dat tevens de verbeelding geprikkeld werd en de phantasie vrij spel had.
Nu zullen er wel Kunstenaren zijn, die zeggen: ja maar, dáárvoor ben ik geen k-k-k-kunstenaar! Ik zou zeggen: meneertje, daarvoor bent U het juist wel. Kijk maar eens naar de — tegenwoordig weer zoo „en vogue"-zijnde — middeleeuwen. Spreekt in zoo'n middeleeuwsche kathedraal niet elk onderdeeltje van het symbolisch-didactische opvoedingssysteem dier dagen, om de massa door het plastische beeld te leeren, wat hen thans uit een boekje wordt onderwezen.
En wel verre van Weyand als een moraliseerend mensch te bestempelen (moraal-

KENNIS IS MACHT

KRISTALLISATIE VAN DE WAARHEID

OPOFFERING, EENVOUD

KRACHT, ZELFKENNIS

GELOOF, VRIENDSCHAP, VERTROUWEN

DEVOTIE, LIEFDE

JEUGD

WIJSHEID, TRADITIE, DEUGD

JEUGD

GEBRANDSCHILDERDE RAMEN VAN JAAP WEYAND IN HET KENNEMER LYCEUM TE OVERVEEN

nisch onderwijs in Haarlem zijn waarde had door de kunstzinnige sfeer, waarvan het onderwijs aan deze school doortrokken was.
Een overplaatsing der leerlingen naar de Technische scholen te Haarlem of te Utrecht zal geen oplossing geven in de richting van hetgeen deze leerlingen of hun verzorgers door de keuze van de met opheffing bedreigde school gezocht hadden, daargelaten de bezwaren, die dusdanige overplaatsing naar een andere gemeente met zich brengen.
De herhaalde stappen in de richting der opheffing van dergelijke instituten moeten op zich zelf ree
en funesten inc
cultureele ontv
worden.
Adressant verz
school voor bou
verzekerd.

DE GEBRAN
IN HET KEN

Reeds eenigen
Kennemer Lyc
geplaatst. Een
schildersbent; e
stond tegenove
verband tot de
het uiteindelijk
Daar is ten eers
een ingang, die
men pardoes vc
links, trapje rec
verder vereend
zeg ik, want m
deel niet beste
Boven genoem
dan later wel
pieeren in een a
aesthetisch noc
glasarbeid.
Aesthetisch nie
schepping wer
het werk te aa
Een andere, m.
was deze: dat
schilderkunst,
zoeker te begri
Immers de jeug
zóó zijn, dat te
Nu zullen er w
k-k-k-kunstena
maar eens naar
Spreekt in zoo
bolisch-didacti
beeld te leeren
En wel verre v

predikers hebben wij werkelijk al genoeg in ons land!) constateert men toch, dat zijn voorstellingen, naast sterke beeldende en vooral coloristische eigenschappen, een zeer schoone moreele ondergrond hebben; n.l. de opgang van den jongen en het meisje tot het leven, tot het volledige mensch-zijn.
Er zit een fijne steiging in deze drie-aan-drie boven elkaar gecomponeerde voorstellingen.
De gebondenheid, m.a.w. de kracht, der strikt versierende opgave heeft Weyand dus tendeele geofferd aan de meer illustratieve voorstelling, waarmee tevens een sterk persoonlijk en lyrisch element dit kleurgeflonker heeft doortrokken.
Bovendien kon de kleur niet op „volle kracht" worden aangewend, vanwege de reeds té onvoldoende verlichting van hal en trappenhuis. De onderste ramen ondervinden bovendien nog een storenden invloed van een zich vlak daarachter bevindend rood dak. Ik zeg dit alles niet om Weyand reeds van te voren een soort repoussoir te geven — wat zijn arbeid ook allerminst van noode heeft — maar ik vestig uitsluitend de aandacht op de funeste gevolgen, welke de sierende kunsten kunnen ondervinden van een in wezen verkeerde — althans nonchalante — samenwerking van den architect met den kunstenaar, die geroepen is hem in zijn taak bij te staan.
Maar nogmaals, Weyand treft hier allerminst eenig verwijt, ook al constateert men in deze zijn eerste groote glasopdracht een soms nog wat aarzelende en onvaste compositie. De kleuren zijn echter van een verrukkelijke pracht, wat niet zoo heel erg te verwonderen valt voor hem, die met Weyand's overige arbeid bekend is.
Hij is in zijn kleuren soms zoo hevig, dat deze werkelijk er den vorm in te buiten gaan. Want al deze glasschijven en loodbanden zijn tenslotte geworden tot een kleurig fonkelend tapijt. Het licht trilt door de prachtige blauwen, groenen, rooden en goudgeelen.
De onderste ramen, die het minste licht ontvangen zijn overwegend in rood, geel en daarmee verwante kleuren gehouden. Naar boven vervloeien deze langzaam tot koelere gamma's, tot de kristallen klaarte van het blanke middenraam. Wel gaan de vlak-decoratieve eigenschappen en vooral de gespierde werking van het lood soms te veel schuil onder het accidenteele beweeg', maar ondanks deze tekortkomingen — die ik bovendien in lateren glasarbeid van Weyand reeds veel meer overwonnen acht — kan het niet anders, of de geestelijke invloed zal z'n uitwerking op de gaande en komende jeugd niet missen, door de stille ontroering, welke telkenmale van dit mystiek geflonker moet uitgaan. Bovendien wil ik nog even extra de aandacht vestigen op de knap geteekende figuren, die ondanks hun gevoelige détailleering, op een enkele uitzondering na, toch bovenmate goed in de vlakken zijn gegroepeerd. Ik zeg dit vooral omdat velen der tegenwoordige „cierenden" hun paar van buiten geleerde standen, zoo gaarne in het vlak platslaan (ze noemen dat dan ondergeschikt maken aan het vlak!) zonder dat hun synthese-honger ook maar in het minst wordt gestild.
Het is verheugend dat in een tijd, waarin men een rijks beeldhouwverbod, nekomdraaierijen van de beste kunstscholen en meerdere verheffende obstakels met gelatenheid aanvaardt, een omvangrijke en kostbare opdracht als deze negen ramen werd mogelijk gemaakt, door de hartelijke belangstelling van der kunst goedgezinde particulieren.
Te meer verheugend, omdat hun nobele daad allereerst aan den bloem onzer jongelingschap ten goede kan (zal?) komen.
Nog deelde de schilder Weyand mij mede, dat hij, op de ateliers van den Haarlemschen glas schilder-brander Bogtman, den meest onbekrompen steun bij zijn arbeid mocht ondervinden. Een feit dat hier ter plaatse zeker gereleveerd mag worden.

A. VAN DER BOOM.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Ik vrees, dat de wensch, in elk artikel een geheel onderwerp te behandelen, mij wel eens heeft doen vervallen tot de zonde der onduidelijkheid. Waar nu de literatuur aan de beurt is, een bijzonder omsprakelijk onderwerp, zal ik de stof maar liever in meerdere opstellen articuleeren.

Proza en poëzie verschillen psychologisch zeer veel. De typische „literator", altijd een prozaïst, heeft dikke lippen, is in 't algemeen eer breed dan lang. De dichter het omgekeerde. De laatste kan in het algemeen alles zijn, koopman, officier, leeraar, beambte, en men zal niets aan hem opmerken. De literator verloochent zich niet licht; hij kiest zoo 't even gaat een geletterd vak, of poogt van zijn pen te leven. Hij is veelzijdiger dan den dichter, doch ook minder gereserveerd; een zekere gevoelskuischheid, den geboren poëet eigen, wordt bij literatoren minder vaak aangetroffen.

De poëzie is de klank of niets; proza kan den klank niet missen. Poëzie is rythme of niets; proza kan het rythme niet missen. Proza is, althans in grootere stukken, gedachte of niets; poëzie kan de gedachte niet missen. Poëzie is gedragen subjectiviteit, proza bewogen objectiviteit. De pols der poëzie klopt sneller.

Vertoont zich de verhouding der beide elementen dus als een wisselevenwicht, dwars door hun verbindend uitloopen gaat een belangrijke grenslijn. De poëzie heeft een sensueel materiaal, den klank, en komt daarin overeen met alle andere kunsten. Het materiaal van het proza is onzintuigelijk. Het werkt op, dus eigenlijk met, de verbeelding. In het bijzonder geldt dat voor het verhalend proza, dat vóór de andere genies een beschouwing verdient, juist omdat het in de hoogste mate, en tegelijk het duidelijkst, dat eigenaardig karakter bezit. Het betoog en de brief bevatten te veel rhetorische, dus sensueele bestanddeelen.

De hedendaagsche ernstige roman is uit de novelle voortgekomen. Het is dus raadzaam, de beschouwingen over het verhaal met de laatste te beginnen. En eenmaal den historischen weg volgend, beginnen wij ook maar met het begin : De Italiaansche novelle der voor-renaissance. Wat wij daar zien, vinden wij eeuwen later en in andere landen in hoofdzaak terug. Zulk een verhaal verloopt ongeveer als volgt: Een koopmanszoon gaat zijn fortuin zoeken in vreemde landen. Op reis maakt hij kennis met een ouden beroepsgenoot, die een kantoor zijner firma, dat door overlijden van den beheerder verweerd is, gaat ordenen. De jonge man maakt een even gunstigen indruk op den ouderen als deze op hem. Ze komen overeen, dat de jongeling den ander in zijn zaken helpen zal. Na eenigen tijd heeft Junior volkomen het vertrouwen van Senior gewonnen, zoo zeer, dat deze hem tijdens een bezoek aan het hoofdkantoor, dat veraf gelegen is, als vertegenwoordiger achterlaat. Junior vervult de hem toevertrouwde taak met hinderlijken ijver. Althans de boekhouder, die al jaren aan de zaak verbonden is, beproeft tevergeefs hem tot deelneming in knoeierijen over te halen. Een poging van dezen onverlaat, er met een aanzienlijk bedrag van door te gaan, wordt door Junior met diligentie verijdeld. De terugkeerende Senior is verrukt, stelt hem voor aan zijn familie, die nu is meegekomen, en geeft hem ten slotte zijn dochter met toebehoorende bekoorlijkheden en expectantiën.

De manier waarop zulk een verhaal verteld wordt is, gelijk ik reeds zeide, merkwaardig vast. De auteur doet heel anders dan men verwachten zou. Immers datgene, wat de geschiedenis reden van bestaan geeft, is de belangstelling, die hij hoopt te wekken voor het nobele gedrag van Junior, het misdadige van den boekhouder en voor de mooie belooning en het prettige leventje, dat Junior eindelijk ten deel valt. De schrijver, zou men denken, haast zich naar die momenten en besteedt er het grootste gedeelte van zijn aandacht aan. Mis! Alle gevoel voor proportie schijnt den auteur te ontbreken. Wij worden eerst ingeluid in de ouderlijke woning

van Junior. De achtbaarheid zijns vaders, de goede gang van diens zaken, worden ons met ernst voorgehouden, hoewel een en ander voor het verhaal van geen belang hoegenaamd is. Het uitzenden des jongelings verloopt even omslachtig. De vader roept Junior bij zich, vernemen wij — hoewel we ook zonder die mededeeling niet verwachtten, dat hij het hem uit het dakvenster zou toeschreeuwen — wijst hem op den leeftijd, dien de zoon reeds bereikt heeft, op het nut van reizen, op de gevaren, daaraan verbonden, en op de leidende beginselen, die men overal in het oog behoort te houden. Niet verzuimd wordt te releveeren, dat Junior zijn koffers pakte, en, wel verre van met de noorderzon te verdwijnen, afscheid nam van al zijn familie en vrienden; omtrent het gunstig verloop van de eerste dagreizen stelt men ons gerust. En dan begint het eerst goed. De kennismaking met Senior wordt met zorg gemotiveerd, hoewel het ons onmogelijk is ook maar een seconde te vergeten, dat de schrijver de aanleidende omstandigheden voor de behoefte van het oogenblik uit zijn duim heeft gezogen, en de ontmoeting zelf beschreven met een toon van interesse, alsof het iets heel merkwaardigs was, dat twee menschen in aanraking met elkaar komen. Dat de verstandige opmerkingen van Junior, bescheiden en toch vrijmoedig gemaakt, niets kostende fabriekswaan zijn, worden wij ondersteld niet te bemerken, en wanneer de schrijver in een genoegelijke stemming komt bij het relaas van de goede en veelbelovende verstandhouding van Senior en Junior, vertrouwt hij blijkbaar, dat wij ten hoogste voldaan zijn, en wel over dat resultaat, en niet omdat wij nu eindelijk de noodelooze preliminairen achter den rug hebben.

Toch eigenlijk nog niet. De oude heer moet een tijdje weg, dat snappen we al spoedig. De schrijver poogt ons niettemin wijs te maken, dat alleen een samenloop van toevallige omstandigheden geheel onverwachts een reis hebben noodig gemaakt. Maar eindelijk is Senior dan toch weg, en staan we voor het conflict, dat de kern van het verhaal vormt; de boekhouder begint zijn manipulaties. Wij verschikken ons in onze stoel, en bereiden ons, gezien den langen duur der noodeloosheden, voor op iets voluminairs. Wederom mis! Er moet natuurlijk een en ander verteld worden, maar ditmaal gaat het men een verrassende economie. Het is, alsof de auteur slechts over een beperkte tijdsruimte beschikt, en, zijn tijd verpraat hebbend, zich haast naar het einde. Alleen bij de beschrijving van de mislukte vlucht des boekhouders keert de schrijver terug tot de oude breedte, doch wederom alleen bij die omstandigheden, die voor het verloop van het verhaal niet wezenlijk zijn, niet bij de aanhouding. De dramatiek der situatie wordt niet uitgebuit.

De koopman keert nu terug, en wel, nadat hij zijn zaken thuis geordend had, moet ge weten, dus niet midden in dezelve. Zijn voldoening over des jongelings zorgzaam beheer wordt sober voorgedragen. De dochter speelt haar figurantenrol in een vlug tempo, en bij de geheele gelukkige ontknooping laat de schrijver duidelijk merken, dat met het naderend einde zijn eigen belangstelling snel verflauwt.

Heb ik het type goed weergegeven, dan blijkt dus de hoofdzaak tamelijk verwaarloosd, overbodige bijzonderheden daarentegen breed uitgemeten. Wat kon daarvan de verklaring zijn? Voor het verwaarloozen van de hoofdgebeurtenissen moet dit, geloof ik, in naïeveteit gezocht worden. Ieder beginner, die het ernstig meent en vervuld is van zijn onderwerp, denkt dat de mededeeling van het treffende zelf reeds treffend genoeg is. Hij is zeker van zijn succes, omdat hij meent, de middelen daartoe in handen te hebben. De lezer, denkt hij, leest graag een geschiedenis, en zal daarmee wat daarin belangrijk is, ook zelf aanstonds als belangrijk ondergaan. Impressie en oorzaak worden door den, historisch genomen, jongen schrijver verward. Des te opvallender wordt echter het tweede verschijnsel, de breedvoerigheid in de onbelangrijke détails. Het blijkt, dat de auteur met genoegen juist het alledaagsche schildert. Dat komt ook uit in de tegenstelling tusschen de behandeling in Senior en Junior. De gedeelten, den eersten betreffend, en evenzoo die over den vader des

jongelings, zijn uitvoeriger dan de andere. Klaarblijkelijk is ook hier het vanzelfsprekend en alledaagsche, het conventioneele van de oudemannenaangelegenheden, dat des schrijvers praatlust gaande maakt, terwijl de jeugdige rol, omdat die de gebeurtenissen emotioneel heeft te ondergaan, een psychologie vereischt, waar de novellist nog niet aan toe is.
Ik geloof, dat deze liefde voor het alledaagsche het wezen is van den literator. Het leven, dat gewone menschenleven, is hem een object ter reproductie. Daarom is hij ook ambtsschuwer dan de dichter. Poëzie wil zelf beleefd worden, proza aanschouwd.

PORTRETKUNST. II.

Het interresseert ons tans, hoe dit alles in zijn werk gaat: wat er gebeurt op de psychiese weg, die ligt tussen het model en het voltooide „portret". Wij zullen hier de onderscheiding tussen persoonsverbeelding en portret blijven doorvoeren, en deze groepen dus afzonderlik behandelen. Enige algemene opmerkingen zullen hieraan echter moeten voorafgaan.
Een kunstwerk, zagen wij, is een wijze van zelfverwezenliking. Wij moeten dit iets scherper omlijnen. Een kunstwerk is een droom, een bevrijding uit de banden der realiteit, een wegvluchten van de ziel naar een nieuwe werkelikheid. Er is een zeer wezenlik verschil tussen kunst en realiteit, ook al is het verband nóg zoo eng. Kunst is in zekere zin vijandig aan de werkelikheid en ontkent deze dan ook zeer beslist. Want kunst is bevrediging van een verlangen in een zinnelik waarneembare vorm, en verlangen streeft weg van de werkelikheid. Het is verlangen naar het grote Geluk, dat anders is dan het aardse geluk, hetwelk in de tragedie immers ontkend wordt. Wij zullen dit het Ideaal noemen, het bevredigd verlangen hiernaar in de vorm van kunst, noemen wij Schoonheid. Kunst is verlangen naar het Ideaal „op de wijze der Schoonheid".
Het verlangen naar het Ideaal is dus bevredigd in een zinnelik waarneembare vorm. Wij kunnen dit bezwaarlik anders verklaren dan door de elementen, waaruit deze vorm is samengesteld te beschouwen als symbolen, die dit Ideaal of de richting erheen uitdrukken. Want het is bekend uit de psychoanalyse, dat het uitdrukken in symbolen van een bepaald verlangen, tot op zekere hoogte gelijk staat met bevrediging van dat verlangen. Wij zullen dit voor de kunst verduideliken door een konkreet voorbeeld, dat ons dan geleidelik zal terugvoeren tot het eerste deel van onze vraag: hoe een persoonsverbeelding ontstaat.
Gaan wij uit van het meest algemene geval, dat een kunstwerk ontstaat n.a.v. een indruk van buiten, dan kunnen wij het noemen: de vrucht van een paring tussen die indruk en een reeds voorhanden gevoel, dat aan die indruk is geassocieerd. De hoofdtrekken van een bepaald beeld kunnen voor een of ander gevoelskomplex een zekere betekenis hebben. Zo kan een kale winterboom, met twee takken, die vorksgewijs omhoogsteken, voor het verlangen naar het Ideaal de betekenis verkrijgen van het streven naar omhoog, op de wijze van twee armen, die ten hemel geheven zijn. De grijze wintereenzaamheid, waartegen deze boom scherp profileert, kan tegelijk voor het verlangen naar intens persoonlik leven de betekenis aannemen van een romantiese eenzaamheid. Deze verlangens nu zullen zich bevredigen doordat uit het beeld dát wordt afgezonderd wat voor de symboliek van omhoogstreven en eenzaamheid van belang is, terwijl zij iets kunnen toevoegen, dat wellicht nog aan het ding in de werkelikheid ontbreekt. Zo kan bv. de kleurtegenstelling van boom en omgeving geaccentueerd worden, en de vorm meer in overeenstemming gebracht met omhooggeheven armen. Het onderbewuste heeft aldus een nieuw beeld geschapen uit de samensmelting van beeld en gevoelskomplex. Dit innerlike beeld wordt door de kunstenaar zo getrouw mogelik gekopieerd, en zo is het kunstwerk ontstaan.

De elementen van het kunstwerk: lijnen, vlakken, kleuren, klanken, ritme, melodie, harmonie etc., vormen dus een symboliek.
Nu is bij het menselik lichaam als objekt van beeldende kunst, met tweeërlei symboliek rekening te houden: 1°. De reeds objectief gegeven „taal" der lijnen, gelaatstrekken etc. [1]) als konkrete uitdrukking der psyche. 2°. De door de artist zelf erin gebrachte nieuwe elementen, de vaste vormen, waarin zich zijn eigen stijl kenbaar maakt, die hij toevoegt aan de reeds gegeven symbolen, of in de plaats van deze stelt. Deze zijn het, die de beeltenis doen afwijken van de psyche van het model, in de zelfde mate, waarin zij uitdrukking geven aan die van de maker.
De kunstenaar dus, zich metamorfoserend in de psyche van een ander, drukt deze in symbolen, d.i. gelaats trekken etc., uit. Tegelijk echter maakt hij het gelaat tot drager van eigen idealen, of wel bevredigt in de vorm van een gebeeld gelaat eigen verlangens, op zijn biezondere wijze. Dus tenslotte is het proses gelijk aan dat wat wij straks zagen gebeuren bij de winterboom: de gelaatstrekken van een ander wekken in de kunstenaar de „zielstrekken" op, waarmee zij zijn geassocieerd. Terwijl deze nu enerzijds direkt uitdrukking geven aan zijn eigen wezenlikheid, op grond van de algemeene menselike verwantschap (alles is in allen), zullen voor de uitdrukking van het persoonlik ideaal aan het beeld van het model toevoegingen en wijzigingen worden aangebracht, die van belang zijn voor dit ideaal en die dus op de beeltenis het stempel van 's kunstenaars stijl drukken. Wij zien duidelik, hoe noodzakelik hier van een objektieve gelijkenis afstand moet worden gedaan, hoe hier eigenlik is een spel met de ziel van anderen, waarbij behoud of ontwrichting van die ziel in alle mogelike gradaties denkbaar is (behalve natuurlijk absoluut behoud), al naar de mindere of meerdere egocentriciteit van de artist. Wij mogen ook zeggen, dat de grootste kunstenaar een zo getrouw mogelik bewaren van de psyche verenigt met het behoud van eigen persoonlikheid.
De vraag naar het ontstaansproces van het gewone portret hebben wij eigenlik al beantwoord. Wij zagen, hoe de gelaatstrekken geassocieerd waren met eigenschappen („zielstrekken"), die de portretkunstenaar alle in zekere graad in zich zelf terugvond. Deze geeft hij terug in nieuwe gelaatstrekken die een trouwe, maar begrepen, want stuk voor stuk „doorleefde" afbeelding van de oorspronkelike trekken zijn.

E. COHEN.

„ARCHITECTURA" OP DE BUNDESTAGUNG VAN DE B. D. A. IN DÜSSELDORF.

EEN PARADOXAAL VERSLAG DOOR H. TH. WIJDEVELD.

De ontvangst.
De „Gesolei" is geen architectuur tentoonstelling, zij wil „Gesundheitspflege" en streeft naar de verbetering van „Soziale Fürsorge" en wil meer „Leibesübungen". De Tagung van den Bond van Duitsche Architecten had geen Architectuur op haar programma, maar zocht genoegelijk samenzijn met vele speechen te vereenigen. Wij waren met negen „Architectura"-leden in Düsseldorf, de regen hield ons tezamen en de stemming was gelijk, de teleurstelling algemeen. In doelloos dwalen werd de eerste middag doorgebracht, maar de officieele ontvangst zou des avonds in een „Künstlergarten" plaats vinden. Wij waren present en zochten een weg tusschen vierhonderd Architecten. Bier en wijn stroomden in kannen en glazen en de zware zang daverde door de zalen. De gonzende massa klontte bijeen en de speechen in Hoch-Deutsch en dialect dreunden langs de wanden. Onze angstige blikken zochten de vlucht..... want „Die Gute, Alte Zeit" zweefde binnen. Gelukkig voelde de vertegenwoordiger der B. N. A. zich thuis en speechte „drauf los dass es donnerte". De muziek speelde ons volkslied en dan volgde Beieren.

[1]) Gemakshalve zullen wij voortaan van „gelaatstrekken" of „trekken" spreken, waar wij bedoelen alles wat uitdrukking geeft aan de psyche van het model.

„ARCHITECTURA" OP DE GESOLEI

Würtemberg, Posen und weiss der ¡Teufel was noch sonst..... maar zang en bier de hoofdvreugde. Deutschland, Deutschland über alles, und Die Wacht am Rhein!

Wij zochten den tuin en de schetterende fanfare trok mede. De stoet was in optocht-stijl en trok komisch in 't rond..... als in den tijd „Als der Grossvater die Grossmuter nam". Leeft hier de Moderne Architect? Leeft hier het Nieuwe Rythme? Welk een vergissing! Onze groep zocht de duisternis in den tuin. Daar stond tegen de donkerte van de boomen een bekende verschijning: de Hollandsche architect, die steeds zich zelf vertegenwoordigt, een van de oude garde. Een groet en handdruk en een weemoedige stem, als speurend de overeenkomst met dezen avond, begint te vertellen van den ouden tijd: — van de vroolijke dagen van voorheen. De Amsterdamsche figuren uit de Architecten-wereld rijzen op en met hen de feesten van toen. Het was een tijd van werken en jool en samengaan. Het heden kent slechts zure gezichten, ernst en nuchterheid. In ons luisteren en onze strakke blikken lag het verzwegen antwoord:..... „Gij zijt een der weinigen, die den ouden tijd nog tot ons bracht, wij erkennen u als een organisator. Aan uw werken hebben vele jongeren hun arbeid gegeven en gij hebt velen onzer onbewust gesteund. Gij ziet in ons niet meer de vreugde, omdat wij de tragische ridders zijn van een architectuur — die nicht gebaut wird ..... — Maar uw jolige vrienden waren „die komischen Alten" uit een naar Chablonen bouwende wereld. Wij zijn de kritiek en de tragiek zelve, de nooit tevredenen, de rampzaligen..... Ja, gij hebt gelijk, wij zijn de wrangen, omdat wij de voorboden zijn van een Nieuwen Tijd. Maar *hier* zijn wij vreemden, hier zijn wij weemoedig, hier zijn we stil, temidden van nuchter bier en doodenzang."

De voordrachten.

Eine Versammlung in der Tonhalle. Vijfhonderd toehoorders vullen de zaal. Gurlitt, de voorzitter, spreekt en huldigt Holland en de overige vreemde gasten. Een sobere, sympathieke figuur ..... Dan, hör, hör, Beieren spreekt, dan de Rijnprovincie en dan Midden-Duitschland en het Zuiden en het Noorden. Begrüssungsreden ohne Ende. Dan plotseling Wilhelm Kreis, der Professor mit der Eulen-Brille, en houdt zijn voordracht over „Der neue Stil" ... in Altagsworten und Gedanken. Maar zij sloegen hevig in en bij de uiting der nieuwe gedachte, dat de kunst slechts groeien kan uit een algemeen aanvaarden stijl, gonsde het hör, hör, und klatschten alle Hände.

Doch wij Hollanders, schijnen de nieuwe gedachte alleen nog in vlammen te lezen. Ook hier trok de kilte ons hart binnen; wij hadden woorden verwacht over: „die Notwendigkeit einer neuen Technik" of wel over: „der Städtebau in Bezug auf die Masse". Waar was de Revolutionsgedanke van '18 en '19? Neen, er ging een telegram naar den Oostenrijkschen Bundespresident en als tegengift een voorstel om Hindenburg telegrafisch te huldigen.

Architect Schluckebier was in zijn zakelijkheid goed. Hij sprak over „die Wirtschaftslage des Privatarchitekten" en wij hoorden zijn klachten over het beambtenleger, over de kleine woning en de Mietskaserne: zijn vechten tegen de meer dan

duizend staatscommissies, die in rapporten, adviezen en verslagen meer geld en tijd verspillen dan de opheffing van den geheelen woningnood zou verlangen. Hij klaagt over ambtelijke proef-konijnen in de laboratoria voor den woningbouw en de Häuserfabriken, die ihren Höhepunkt in dem Lehmbau fanden. Noch die Reichspost, noch die Eisenbahnen nehmen Rücksicht auf die freie Architektenschaft (comme chez nous, mon cher) en zoo is het met de stedelijke en staatsbouwwerken. Sinds den oorlog heeft niet één Privat-Architekt een staats- of gemeente-opdracht gekregen. Een Pruisische Minister meende de kosten der Bauleitung uit te sparen door den bouw van een gesubsidieerd instituut, dat aan een particulier architect was opgedragen, aan zijn staatsbeambten over te laten, en menigmaal zijn prijsvragen uitgeschreven, die nur aestetische Ausbeutung tot resultaat hadden. Een krachtig protest weerklonk aan het adres van ambtenaren, die nebenbei noch Privatarbeiten verrichten. Rijk en gemeente moeten de opdrachten verdeelen en de bureaucratie moet samenwerken met de vrije architecten: — of, vraagt Schluckebier, werken de vrije architecten alleen um das Künstlerische und kulturele Niveau unserer Baukunst zu neuer Blüte zu bringen? Sprak deze architect in Düsseldorf of in Holland?

Das Rheingold.

Kent ge op het oude feestprogramma de voorstelling im Stadt-Theater die u 's avonds bezig hield? Hier was het Wagner die voor het congres den Rhein bezong. Voor de Architecten elk wat wils. De praktische zakenman kreeg de dwarsdoorsnede over de Rhein, de idealist, Wotan's Traumgebilde, die himmlische Burg Walhall. De muziek is vol geweld, de dramatiek machteloos. Wij ondergaan Wagner's grootheid niet meer en met zijn Goden gaan ook zijn zangers ten gronde.

Wat wil het leven dan van ons? Een sterker rythme, een gloeiender onrust, geen zang noch melodie, geen Wotan-oder Freia-motiven? Loge! Loge! Waar is je brandende vernieuwing? Ook bij ons moet de gloed ontstoken worden, want het Rein(e) goud is ook ons ontstolen. Zoo jaagt de groep de straten door, de Düsseldorfer avond in, de onrust in 't gemoed. Im Kristall-Palast, im Palais de Dance groeit de avond tot de nacht..... Ellendigen, die de Saxophone beminnen en het schrille fluitgeluid en den dans op de Boston en Valenzia. Maar wie in Duitschland reist en de nieuwe architectuur zoekt, vind haar in het restaurant en de bar.

De Gesolei.

De charme die van Düsseldorf uitgaat, ligt in haar breeden aanleg en in het behoud van haar Rijn-oevers. Hier is de Rijn nog het vrije oord voor de inwoners en de schoonheid is er even wisselend als het water zelve. Het oever-park is tevens tentoonstellings-terrein, de terrassen liggen aan het rustelooze water. De fabrieken verrijzen op veiligen afstand. Benijdenswaardige Anlagen. Hier is de Rijn-oever rein gebleven. Oh, Amstel en IJ, vergane vruchten voor een volk dat de vreugde van het feest in den aanleg zijner steden mist.

Alleen reeds door haar lucht en water en zon is de Gesolei een feest, maar in de uiterlijke belijning harer architectuur, in haar Ehrenhof, Tempels, Kuppels en Fontainen is zij nog meer, ... een heerlijk oord voor moderne klassisisten. Op de Gesolei staan de permanente gebouwen im (Wilhelm) Kreis herrum, kapiteel-vrije tempeltjes mit Wright'sche verstrakkingen, Hollandsche architectuur mixed met Moorsche of warm-kleurig Persische koepels. Kreis heeft het Klassisisme bij den kapper gebracht. Bubikopf, rasieren, Poeder oder Frixion? Eh, voilà de moderne Kunst ist da. Maar in zijn hoofdgebouw is een geheele benedenverdieping met zalen en werkruimten zelfs bij zonlicht nog in het donker, om het effect eener glad-geschaafde Italiaansche paleizen-sokkel. Düsseldorf heeft zijn permanente tentoonstellings-gebouwen en zal het tot in lengte van dagen weten. En toch frappeert het Planetarium door zijn hooge gesloten massa's en door zijn doel. Het wordt een congres- en feestzaal maar het wonder van het Heelal vertoont zich hier tijdelijk in klein-formaat. Het is een reis naar Düsseldorf waard, maar wij zijn er niet in geweest want de roes was over

ons gekomen. Zeker wij hebben de schoone grafieken der geneeskunde gezien en de kreupelen van Duitschland geteld, de sport beleefd en het Wellen-Bad genoten. Wij hebben het lichtorgel gehoord en de fabricatie van Persil's zeeppoeder gevolgd, bewonderd den arbeid van den architect van dit gebouw der Henkel fabrieken met het edele interieur.... Maar meer nog hebben wij op de terrassen gezeten und Kuchen mit Slagsahne gegessen, want de wind was luw en de zon in gloeiende pracht verschenen. Wij hebben van de stille avonden en luide nachten genoten en de Düsseldorfer Wolkenkratzers bij zon- en maanlicht in het stadsbeeld bewonderd.

Het afscheid.

Zoo is het einde gekomen en zuidwaarts Duitschland in stoof de auto van onzen gastheer met een deel van de negen. Het was als de laatste diepe duik van een zwemmer, die het verfrisschende bad niet kan verlaten. Nog twee dagen langs den Rijn, nog twee dagen lucht en zon en vergetelheid. Ook de anderen hadden het Nieuwe gevonden: zij noemden het de Rust en zakten langzaam den Rijn af in luie stoelen op het achterdek en zonden zich en zogen Zigaretten-duft. Maar ook wij hadden het Nieuwe gevonden: de Actie en het Tempo van de machine. Wij zogen het in en suisden van Keulen naar Bonn, van Remagen naar Cochem. Wij hebben den stroom gevolgd en in den nacht met nixen en nymphen gefluisterd: den Rijnschen Wijn gedronken als kristallen drank en als het troebele vloeisel uit grijsbestoven flesschen. Wij hebben het straffe, scherpe van den Sekt geproeft en den drank der vier Religionen genoten.

En verder vloog het weer. Het landschap leert men niet kennen: het kloppen van het hart was een vreemd rythme geworden, de ademhaling een onnatuurlijk verschijnsel. Het tempo, de duivel van de machine, verbrak met zijn 100 K.M.-vaart de harmonie van ons oude gestel. De zomertijd verschuift ons natuurlijk contact met de zon.

Zoo is deze natuur in de Natuur aldus een vreemd realisme. Wij hebben genoten van de bruisende jacht naar het Niets. Wij hebben de bergkloven met onzen vaart gescheurd en zijn langs de toppen gevlogen. De boomen werden wanden. Een zaligend doopsel in den poel der razernij. Wij zaten in stof en vuil en niemand herkende onze Nationaliteit. Zoo is het vuil en de stof dus het element dat heden op aarde gelijkheid schept. Wij hebben de gezonde vreugde gekend en de ondeugende kout niet verzuimd.

Wij zijn geërgerd, maar hebben ons zoet gewroken, want al is „Architectura" in zware schalen gewogen, het „Amicitia" is in vluchtige vreugde genoten.

VERDWIJNEND DORDT.

Jan v. d. Maas schrijft in de „Dordtsche Crt.":

Als wij zoo doorgaan en gulhartig toestemmen, dat onze mooie oude gevels worden gesloopt, zal Dordrecht weldra niets meer hebben, dat aan zijn schoon verleden herinnert dan de Groote Kerk.

Het stemt wrevelig, te zien, dat voor het wereldverkeer, dat men zich droomt, het eenmaal prachtige heerenhuis op den hoek der Lombardstraat, de aloude brouwerij „De Lelie" der familie De Coninck, later der familie Onderwater, gelijk uit het wapenschild boven de deur blijkt, wordt afgebroken, nadat het eerst, voor winkelpand, behoorlijk was bedorven.

Met het verdwijnen van dit pand gaat het huis, waarin 15 November 1691 onze grootste Dordtsche schilder Aelbert Cuyp, ten huize van zijn schoonvader Pieter Onderwater overleed, verloren.

Breekt maar af Dordtenaars, uw stad wordt met den dag schooner!

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

ADRES INZAKE PRIJSVRAAG PALEIS VOOR DEN VOLKENBOND.

Het Bestuur van het Genootschap zond in overleg met het Bestuur van den B.N.A. het volgende adres aan den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen:

De Besturen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A. en het Genootschap Architectura et Amicitia, kennis genomen hebbende van de mededeeling van den Secretaris-Generaal van den Volkenbond, betreffende de prijsvraag voor den bouw van een paleis voor den Volkenbond, nemen de vrijheid het volgende onder de aandacht van Uwe Excellentie te brengen:

Hoewel de gedachte, het gebouw voor den Volkenbond tot onderwerp van eene algemeene internationale architectonische prijsvraag te maken alleszins sympathiek en de breede gedachte van den Volkenbond waardig moet heeten, betwijfelen wij, of de opzet van deze prijsvraag wel het gewenschte resultaat, nl. het beste denkbare architectonisch ontwerp zal opleveren.

Het is n.l. uit de ervaring met groote, algemeene prijsvragen bekend, dat de meest bekwame architecten aan dergelijke prijsvragen niet deelnemen. Dit is toe te schrijven aan het feit, dat de bekwame architecten, die hun taak in de particuliere bouwpraktijk hebben te vervullen, zich meestal niet kunnen veroorloven voor een belangrijk bouwkundig project de daaraan benoodigde energie en tijd te gebruiken, daar zulks gepaard gaat met groote onkosten, welke zeker een Nederlandsch architect zich niet kan veroorloven. Het gevolg van deze omstandigheid is, dat juist de architecten, wier deelname voor het welslagen van een dergelijke prijsvraag noodzakelijk is, zich daarvan moeten onthouden.

Onze Besturen betreuren het, dat in de organisatie van deze prijsvraag deze omstandigheid niet is voorzien en zijn van oordeel, dat naast de algemeene deelname in elk land een aantal tot deelname uitgenoodigde bekwame architecten de kans op het welslagen van deze prijsvraag, waarbij een kern van bekwame deelnemers in alle landen het beoogde resultaat meer nabij zou brengen, bovendien de vrije deelname sterk zou stimuleeren, doordat de geheele prijsvraag hierdoor op hooger peil zou worden gebracht. Zij vinden hierin aanleiding tot Uwe Excellentie het dringend verzoek te richten het alsnog daarheen te willen leiden, dat door de Nederlandsche Regeering inzake de organisatie van deze wereldprijsvraag met het Bestuur van den Volkenbond in overleg wordt getreden, opdat een bevredigende regeling tot stand zoude kunnen komen. Mocht een dergelijk overleg in verband met het vergevorderd stadium, waarin de uitschrijving van deze prijsvraag verkeert, onmogelijk blijken, dan zouden wij toch het op hoogen prijs stellen, zoo Uwe Excellentie bereid zoude worden gevonden eene regeling, welke beoogt de Nederlandsche deelname aan deze prijsvraag zoo doeltreffend mogelijk te maken, te willen bevorderen en steunen.

Onze Besturen stellen zich voor gezamenlijk over te gaan tot de stichting van een „Comité tot aanmoediging van de Nederlandsche deelname aan de prijsvraag voor een paleis voor den Volkenbond" en zij verzoeken Uwe Excellentie dringend het daarheen te willen leiden, dat aan dit Comité een Regeeringssubsidie worde verstrekt, waardoor het aan dit Comité mogelijk zal zijn zich de deelname van enkele van de meest bekwame Nederlandsche architecten te verzekeren en de vrije Nederlandsche deelname daardoor aan te moedigen en te stimuleeren. Zij ontleenen

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

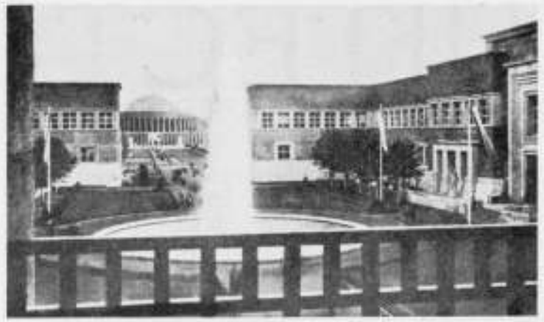

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
24 JULI 1926 No 30

8 FOTO'S VAN DE „GESOLEI" TE DÜSSELDORF. „EHRENHOF"

de vrijheid dit verzoek tot Uwe Excellentie te richten aan het feit, dat de Nederlandsche Bouwkunst ook in het buitenland in de laatste jaren zich een goede reputatie heeft verworven en zij achten het zonder eenig voorbehoud een nationaal belang, dat de Nederlandsche Bouwkunst in den vreedzamen architectonischen wedkamp, waartoe deze internationale prijsvraag aanleiding geeft, hare reputatie handhave en zoo mogelijk nog versterke. Het behoeft geen betoog, dat ter bereiking van dit doel nevens een zoo groot mogelijke, een zoo superieur mogelijke deelname noodzakelijk is.

Onze Besturen verzoeken Uwe Excellentie, het bovenstaande wel in gunstige overweging te willen nemen en zij verklaren zich gaarne bereid, Uwe Excellentie een en ander alsnog mondeling nader toe te lichten. Amsterdam, 12 Juli 1926.

WISKUNDE, WIJSBEGEERTE EN VREES.

De wiskunde heeft zich tot eene wetenschap ontwikkeld uit aanvankelijk zuiver practische reken- en constructiemethoden, belangrijke onderdeelen hebben aan de bouwkunst hun ontstaan te danken; onder de beoefenaars en bevorderaars der wiskunde, wier namen steeds met eere genoemd zullen worden, telt men verschillende architecten.

Men mag dus bij bouwkundigen en wiskundigen eene zekere waardeering voor elkanders vak onderstellen. Het heeft mij dan ook bevreemd, dat in No. 25 van Architectura iemand wiens kennis van en inzicht in bouwkunde ik niet kan beoordeelen, maar die voor zoover uit zijn geschrift blijkt, van de wiskunde slechts eene zeer oppervlakkige kennis bezit, en in het geheel geen inzicht in haar wezen en hare methoden, eene poging doet om in eene wijsgeerig getinte rhetoriek hare waarde als opvoedingsmiddel te verkleinen.

Ik kan mij moeilijk voorstellen, dat zijn betoog, waarin zelfs eene dwaasheid voorkomt, die men in een ander artikel *zeker* aan den letterzetter zou hebben geweten („functie eener waarde"), meer overtuigingskracht op den lezer zou uitoefenen, dan b.v. de bewering, dat elk bouwwerk niets anders is dan de verzameling der gebruikte materialen, of dat van elk stuk proza of poezie de inhoud in elk eenigszins volledig woordenboek te vinden is. Toch zou ik gaarne een paar dingen in herinnering brengen, waarin men — m. i. terecht — aanleiding vindt, om aan de wiskunde opvoedende waarde toe te kennen.

De *taal* kan op verschillende wijzen gebruikt worden: wanneer men scherpe, exacte gedachtenformuleering wenscht te bevorderen en niet uitsluitend op zoetvloeiendheid der zinnen let, vindt men het geschiktste materiaal in wiskundige betoogen, omdat de daarin optredende eenvoudige begrippen gemakkelijk te beschrijven zijn, zulks in tegenstelling met de in eindelooze verscheidenheid voorkomende roerselen van het menschelijk gemoed. — De wiskunde eischt van hare beoefenaars grondige kennis van de objecten der redeneering (en zij kan deze eischen, wegens den eenvoud dier objecten), en vergenoegt zich niet met halfheid, zoo ongeveer weten, en vooral niet met phrasen. — Wegens de onbelangrijkheid (in materieelen

zin) van de resultaten en de daarmee samenhangende onbevooroordeeldheid van den onderzoeker is de wiskunde bij uitstek geschikt om nauwgezet en volledig te leeren onderzoeken, welke gevolgen een gegeven stel hypothesen hebben kan.

EHRENHOF MET KUNSTPALAST ARCH. PROF. Dr. W. KREIS

Eene uitwerking van deze en andere argumenten zou te veel plaats innemen, daarom verwijs ik den belangstellenden lezer naar een tweetal artikelen van Dr. E. J. Dijksterhuis in „De Gids" (1923 en 1925), en naar eene brochure van Felix Auerbach over „Die Furcht vor der Mathematik" (Jena, 1924), welke *Furcht* voor de „angstwekkende mathesis" — mirabile dictu — ook den *wijsgeerigen* schrijver der „Structuurstudiën" bevangen heeft.

J. H. SCHOGT.

Antwoord aan den heer J. Schogt.

Dat de wiskunde paedagogische waarde heeft, wordt door niemand ontkend. Niemand wil haar van de schoolprogramma's schrappen. Maar zeer velen wenschen het onzinnig vraagstukjes oplossen, tot een twintigste te reduceeren. Ik althans, zou daarmee tevreden zijn, en de theorie wel willen behouden.

De verdedigers der groote tijdverknoeiing beweren nu, dat wiskunde in het algemeen, dus ook vraagstukjes oplossen, het *beste* middel is om helder te leeren denken. Dat loochen ik, en ik heb gezegd waarom. De heer Schogt neemt van mijn argumenten geen notitie. Exacte gedachtenformuleering wordt *niet* het best aangeleerd door wiskundige betoogen, *omdat* wiskundige begrippen doodeenvoudig zijn. Men leert geen pianospelen door enkel toonladders te oefenen.

De verdedigers der onverantwoordelijke krachtverspilling verzuimen nooit eenige verachtelijke blikken ter zijde te werpen op de fraze, die in de wiskunde niet voorkomt. Ook de heer Schogt schaart zich onder die zeelieden, die trotsch zijn, omdat ze op schip nooit overreden worden. Ik weet niet, hoe het verhoudingsgewijze zeelieden gaat aan wal, maar dat gedebarkeerde wiskundigen ieder oogenblik onder de wielen der fraze terecht komen, dat wist ik en weet ik ook nu weer door den heer Schogt.

Want wat anders dan een holle en bolle fraze zijn die eerste alinea's van hem, waarin hij verlangt, dat architecten — dat ik er geen ben doet niet ter zake — uit dankbaarheid voor de constructieve diensten, die de wiskunde der bouwkunst bewezen heeft, hare paedagogische waarde zonder kritiek behooren te erkennen? En waar is de exactheid van den wiskundigen heer Schogt, wanneer hij niet bedenkt, dat de term „functie", door de wiskunde aan het dagelijksch leven ontleend is en daar een geheel andere beteekenis heeft? Waarde is een potentieel begrip, functie een actief; functie hoort bij waarde als de draad bij de batterij, als de stroom bij de lading. In de zinsnede, die de heer Schogt aanblaft zonder argumentatie (vruchten van wiskundige studie!), heb ik het over de rol, die een factor in een systeem speelt. In plaats van „rol" zei ik „functie".

Ik zou de beleefdheid van den heer Schogt betreffende mijn inzicht in het wezen

„EHRENPORTAL" MET DOORZICHT NAAR HET PLANETARIUM

der wiskunde door een taxatie van zijn taalbegrip kunnen reciproceeren.
Doch laten wij zulke kinderachtigheden liever aan de wiskundig geschoolde geesten over!
F. H. FISCHER.

NAAR AANLEIDING VAN HET UTRECHTSCHE OPENLUCHTSPEL.

Dat, wat in het Utrechtsche spel, na de onmiddellijke besprekingen, nog aanleiding geven kan tot een nabetrachting van zeer algemeenen aard, is de opzet. Het is trouwens altijd de opzet, die bij deze feestspelen, zoolang de geheel eigen stijl voor een dergelijk massaspel nog niet gevonden is, en ook waarschijnlijk niet dan na een lange reeks vertooningen, die weer een traditie worden moeten, groeien kan, meer dan de details der verwezenlijking, het probleem is. Men kan deze spelen van zoo vele kanten aanpakken, en al deze verschillende gezichtspunten kan men dan weer toepassen óf vanuit het werken met de massa van medespelers en publiek, óf vanuit de aesthetische verwezenlijking van den opzet, óf vanuit de geestelijke inhoud, die te dramatiseeren is.....
In Utrecht had van te voren de prachtige gedachte, spel en maskerade te vereenigen en dus vanuit het spel de stoet de stad in te laten trekken, hooge verwachtingen gewekt over een grootschen en werkelijk massalen opzet, die de twijfel, of het Egyptische motief niet te ver-af en in zijn historischen stijl te dwingend zou zijn om er de wil tot moderne dramatiek in te verwezenlijken, deed vergeten. De optocht zou het spel voortzetten, en terwijl een der beide hoofdfiguren in de stilte op het verlaten terrein achterbleef, zouden de menschen de stoet met den anderen, triumpheerenden held volgen en zoo de sfeer van het spel de stad indragen. Dat dit niet verwezenlijkt werd — het lag niet enkel aan de practische mislukking van de optocht. Al in het spel was de algemeene, sterke spanning, die in een directe inwerking van het spel op het publiek, dit publiek onverbiddelijk binnen de dramatische sfeer getrokken zou hebben, uitgebleven. En ik geloof niet, dat dat in de eerste plaats aan regie of details der opvoering te wijten was; momenten als de stoet van duistere dreigende gestalten op de muren langs de donkere lucht, het eenzaam achterblijven van Ichnaton, waren op zich zelf indrukwekkend genoeg, maar ik betwijfel, of bij deze opzet ooit het gevaar vermeden had kunnen worden van het eenigszins kijkspel-achtige van een vertooning, die op een afstand aan ons voorbijtrok, maar niet trof.
Natuurlijk, het was ook hier een feestspel, dat in een feeststemming ontvangen werd: de heele stad leefde een week lang in die sfeer, was versierd in die stijl (althans in die richting)[1]), men leeft buiten de gewone stemming. Voor wie de heele lustrumweek meemaakte, moet het spel dus ook wel als een schoone droom uit de sfeer

[1]) Men opperde bij deze gelegenheid hier en daar het denkbeeld, ook de versiering van de stad in één hand te geven; inderdaad zou de aanblik veel stijlvoller zijn, maar waar blijft dan weer de idee volksfeest, de menschen, die meewerken, de stad, die meeleeft? Reden te meer, om het feest zooveel mogelijk een modern karakter te geven, des te makkelijker is er eenheid te verkrijgen.

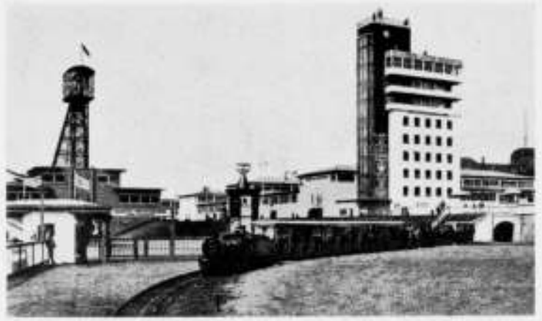
van het geheele feest zijn voortgekomen. Maar: een droom, die mét het voorbijgaan van de lustrumweek vervluchtigde; waar de afstand tusschen het eigen, moderne leven en deze irreëele wereld zóó groot was, dat zij reeds gedurende het spel zelf een te onoverkomelijke kloof bleek, dan dat de gespannenheid van de feestvierende menigte en de dramatische ontroering, die van het spel uitging, elkaar waarlijk raken konden, daar was het onmogelijk, dat de herinnering, nadat het feest voorbij was, anders dan als aesthetisch moment in de realiteit daarna zou kunnen blijven doorwerken. Men zou niet graag deze aesthetische waarde gering willen achten, maar juist voor een openluchtspel en een massaspel kan dat alleen niet genoeg zijn. Alléén al om de omgeving en het aantal: om het feit, dat er met massa's gewerkt wordt inplaats van met enkelen afzonderlijk, en om de natuur (of stadsachtergrond, die meer dan elke andere omgeving een eigen, grooter leven heeft) er omheen en de hemel er boven; vanzelf neemt de ruimte zoozeer spelers én toeschouwers gelijkelijk op, dat er geen sprake meer zijn kan van enkel geven aan den kant van de vertooning en enkel ontvangen aan den kant van den toeschouwer; elke aestetische ontroering alleen moet vervluchtigen en verijlen, als niet een andere bewogenheid én publiek én spelers op een zelfde niveau van spanning gebracht heeft en houdt.

HET „PLANETARIUM" ARCH. PROF. Dr. W. KREIS

En deze bewogenheid kan verkregen worden, doordat in de menigte van toeschouwers op een moment één gevoel, één verwachting, één emotie, waarop zich alles concentreert, tot leven wordt gewekt, en, in de vertooning gesynthetiseerd en verhevigd, tot een direct aangrijpende stuwkracht wordt opgevoerd. Laat het gegeven daarom eenvoudig, reëel en menschelijk zijn (de *gedachte* van den strijd held-heilige was dat ook), of laat men het putten uit een nationale of historische overlevering, die nog aanspreekt, een figuur, die nog held is voor een volk (als in Leiden de tachtigjarige oorlog, De Zwijger en Alva), men kan 't ook onmiddellijk uit de moderne realiteit nemen, een toestand verwerken, die op een bepaald oogenblik alle menschen beheerscht. (Men probeerde dat o.a. in Rusland). Op den duur vloeien deze vormen natuurlijk in elkaar. En onze eigen tijd heeft bij alle verwarring toch altijd het rythme als wezenlijk bestanddeel, en dat een vertooning, waarbij het rythme de stuwkracht is, sterk genoeg kan zijn om de menigte mee te voeren — niet enkel de film is daar om het te bewijzen.

Maar in ieder geval wordt voor mijn gevoel de opgaaf van een dergelijk spel, een openluchtspel, een massaspel én een feestspel, slechts voor een gedeelte verwezenlijkt, wanneer, als in Utrecht, de opzet zich vergenoegt (hoe mooi het ook is) met een prachtig fragment te verwerken tot een vertooning, die op zichzelf schoon is, maar die met de werkelijkheid van de feestvierende menigte geen verband zoekt te houden.
Het geheel was te ver-af, te onwezenlijk, te uitsluitend decoratief ook soms, om expressief genoeg te kunnen zijn.
De gedachte held-heilige is aangrijpend, het denkbeeld die monumentaal en drama-

LILIPUT-SPOORWEG EN BRANDWEERTOREN (RESTAURANT)

tisch te realiseeren prachtig — maar hadden wij, in onzen tijd, *behoefte* aan de expressievorm, die hier gebruikt werd?
Hoe ontroerend ook de glans is, die voor ons om de figuur van Ichnaton hangt, hoe subliem een egyptische tempel, hoe schoon, nog voor ons, Ichnatons zonnehymne mag zijn, heeft het voor ons daarom zin deze vorm nog eens te doen herleven (dit te trachten althans) om er onze eigen inhoud in uit te drukken? Niet alleen heeft het geen zin, maar het is zelfs onmogelijk gebleken: de aankleeding was geen historisch-juiste navolging van de Egyptische, maar, al was zij soms mooi van lijn en kleur en onder de suggestieve belichting vaak van een sterke werking, — van een waarlijk eigen, moderne stijl en die tóch het historisch karakter bewaarde, was zij ook niet. Een voorbeeld als de Spaansche soldaten uit het A-Z spel in Leiden bewijst, dat dit omscheppen van een historische stijl tot een voor dezen tijd levende vorm heel goed mogelijk is: deze costuums waren van een volkomen moderne, synthetische en bovendien dramatisch-werkende vormgeving, en toch kon men geen moment twijfelen of het waren Spaansche soldaten uit 1600.
Maar de tachtigjarige oorlog is dan toch ook een periode van onze historie; het tijdperk is een stadium van een cultuur, die nog niet is afgesloten, die, hoe anders ook, nóg de onze is. Zoo zou men zich ook een oogenblik — in het absurde — kunnen voorstellen, dat, wanneer de egyptenaren nu nog een levend cultuurvolk waren, en de periode van Ichnaton viel enkele eeuwen inplaats tientallen van eeuwen terug, dat dan deze egyptenaren het gegeven van Ichnaton zouden kunnen omscheppen tot een nieuwe, eigen expressiemogelijkheid, zooals wij nu b.v. kunnen met een motief uit de middeleeuwen! Maar de egyptische cultuur is nu eenmaal afgesloten: zij is voor eeuwig schoon, maar ook voor eeuwig gecristalliseerd en in zich besloten. (Met de invloed van de egyptische kunst op de onze is het toch, naar mij voorkomt, niet anders dan met elke vruchtdragende invloed, die niet tot nabootsing leidt: het is *de wijze van zoeken*, die een voorbeeld is (de wijze, waarop naar een eigen stijl wordt gezocht, verstrakking b.v., synthetiseering: de inhoud, dien we zoeken en die tenslotte den stijl bepaalt, is die van onze eigen tijd en geest.)
En hierin lag tenslotte het tweeslachtige van het Ichnaton-spel: de vertooning, ondanks de ontroerende momenten, kon niet intenser dan als een voorbijgaand visioen, een suggestieve herinnering, leven vatten, terwijl de gedachte, die zeker van alle tijden en ook van de onze is, tot ons had moeten komen in een vórm, die van onzen tijd bij uitstek was, om onmiddellijk en diep aan te grijpen.

EL. G. DE R.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

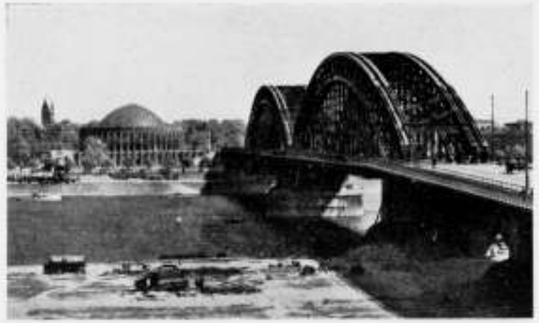
Den lust in het alledaagsche vonden wij botgevierd, — het woord is natuurlijk te sterk — in het type der oude Italiaansche novelle. Dat het wezen van den schrijver in engeren zin daarin voor den dag komt, is een onderstelling, die voor mij een sterke bekoring heeft, omdat ze klopt met de psychologische ervaring. Wanneer iemand

RIJN PROMENADE LANGS HET KUNSTPALAST

ernstige literaire neigingen heeft, openbaart zich dat niet sterker in hetgeen hij wenscht te doen, dan in hetgeen hij wenscht te laten. Hij vertoont gemeenlijk een grooten tegenzin tegen „zaken", in het bijzonder tegen een vaste betrekking of gebonden leefwijze. Daarentegenslentert hij gaarne rond, brengt bezoeken en hangt in café's. Nu wil ik geenszins ontkennen, dat de luiheid een onkruid is, dat de Ouden op den berg der Muzen over het hoofd hebben gezien; ik ontken echter, dat ze het uit kortzichtigheid vergaten. Royaal verklaart bijvoorbeeld Horatius, in navolging zijner Grieksche voorbeelden, dat hij liefst onder een boom een liedje ligt te zingen, of zich den wijn in een prieeltje reiken laat, heel bepaaldelijk in den tijd, dat anderen handelsreizen maken, den akker ploegen, speculaties op touw zetten of in het leger een eervolle carrière volgen. Dat is toch duidelijk zat. Die weinig verburgerlijkte lieden vereerden het werken om het werken niet zoo afgodisch als wij; hun was niet ontgaan, dat er iets slaafs kleeft aan alle zwoegen. Het recht op luiheid hebben ze nooit gevindiceerd, omdat het nooit werd aangevochten.
Maar niet elke geldproleet heeft zulke rechten. Versmading van de nuttige bezigheid vindt haar rechtvaardiging alleen in een occupatie van hooger orde, in het openstaan voor geestelijk-zinnelijke indrukken. De dichter heeft er allereerst recht op; de schrijver in onzen zin heeft de Oudheid weinig gekend; anders hadden ze hem ongetwijfeld hetzelfde privilege toegekend. Het is voorzeker een gevaarlijk voorrecht, een weelde, waar de mensch regelmatig te weinig beenen voor blijkt te bezitten, doch die niettemin gedragen moet worden, desnoods met vallen en opstaan, omdat sommige intellectueele bedrijven het volstrekt noodig maken. De contemplatieve arbeider heeft iets van den boer: hij is seizoenwerker. Rijping wil tijd hebben. En onderwijl is er tusschen niets doen en het stilzitten van den contemplatieve nog een groot onderscheid!
Keeren wij nu tot een bepaald geval, den verhalenden schrijver, terug, dan maakt hij bij nader inzien niet den indruk, de geregelde bezigheid enkel te schuwen om zijn innerlijk stil te laten doorwerken. Hij is niet graag bij zijn „zaken", omdat buiten die zaken te vinden is wat hij behoeft. Er zijn twee groote, bij elkaar aansluitende instituten in de wereld, die het leven in stand houden, terwijl ze het in eigenlijken zin onmogelijk maken: de school en het beroep. Zien wij om ons heen: daar ligt de straat met haar verkeer, de drukke menschen en de wandelaars; daar de winkels, wereldjes op zich zelf; ginds staan banken in de parken voor een aardig zitje gereed. Men komt thuis; de huiskamer heeft stoelen om in te zitten, tafels om een kopje op te zetten, kasten om in te bergen; ginds, bij de gordijnen, die de gezelligheid mogelijk maken, is het venster met zijn uitzicht op de straat. Dat alles ligt klaar voor het leven. Maar gebruiken doen het misschien de vrouwen, als ze geest genoeg daartoe hebben, hetgeen zelden het geval is. De man, de werker, zit een uurtje op een stoel, drinkt even een kopje thee, kijkt een oogenblik uit het venster, en wandelt ook wel eens een eindje om. In den regel heeft hij geen tijd voor het leven.
Hij spoedt zich 's morgens naar zijn kantoor, kijkt den geheelen dag naar geen ding

RIJNBRUG MET PLANETARIUM (RHEINHALLE)

terwille van het ding zelf, en haast zich naar huis om te eten. En des avonds is hij allicht bezet. O zeker, de meeste menschen deugen voor niets anders, hoewel sommigen zich verbeelden van wel. Maar wie wel deugt voor het leven, heeft het tusschen hen dan toch maar moeielijk. Het is niet alleen de bezigheid, het is het in beslag genomen worden, dat de schrijver niet verdraagt. De wereld ontvouwt zich dagelijks in al haar heerlijkheid, en *hij* zal met zijn neus op een offerte zitten?

Het is niet mogelijk te zeggen, waarom de dingen belangrijk zijn, maar ze zijn het. Ze vragen bekeken te worden. De botanicus kijkt naar planten, de beeldhouwer naar vormen, de schrijver naar het dagelijksch leven. De term dagelijksch beteekent hier geenszins alledaagsch, en sluit het merkwaardige niet buiten. Het natuurlijk verloop eener handeling, misschien van een bijzondere, misschien van een heel gewone, dat trekt blijkbaar den schrijver vooral. Het te beschrijven, daar heeft hij pleizier in. Het is te constateeren in alle verhaal. Nemen wij ditmaal een ander document uit den aanvang der Westersche literatuur, den middel-Nederlandschen ridderroman, die zooals men weet, tegelijk het Fransche type vertegenwoordigt. Bijvoorbeeld den Walewein. Ik kies op goed geluk een avontuur. De held, type van den dolenden ridder, komt ergens aanloopen op een godsgericht. Een „knaap", dat wil zeggen, iemand die nog geen ridder is geslagen, is door een ridder gedood. Zijn broer, insgelijks nog een knaap, heeft den moordenaar uitgedaagd, maar omstandigheden verhinderen hem op het juiste uur aanwezig te zijn. Toen alles gereed was — zoo gaat de dichterlijke verteller dan voort — sprak de koning tot den wèl aanwezigen ridder: „Heer ridder, als 't U schikt, neem dan uw plaats in het krijt in; uw tegenstander zal wel spoedig komen." De ander doet het, zijn paard bestegen hebbend, en wacht tot over twaalven, maar er kwam niemand opdagen. Hij zelf en al de omstanders vonden, dat hij nu lang genoeg gewacht had, — dat de knaap door wegblijven zijn zaak verloren had. De koning denkt er anders over. „Van haesticheden comt selden goet; ghevet hem noch een stic respijt " Men wacht tot vespertijd. De ridder reklameert, wederom onder algemeene instemming. En nu wordt de voorzichtigheid des konings gerechtvaardigd, want de knaap komt aanrennen, als een pijl uit den boog; schuim en bloed druipen van het paard op den weg. Desniettemin is hij terstond ten strijde gereed. Nadat de koning hem bescherming heeft toegezegd, bestijgen beide strijders hun rossen. De koning en alle lieden uit het slot spoeden zich naar de vensters, die op het slotplein uitzicht geven.

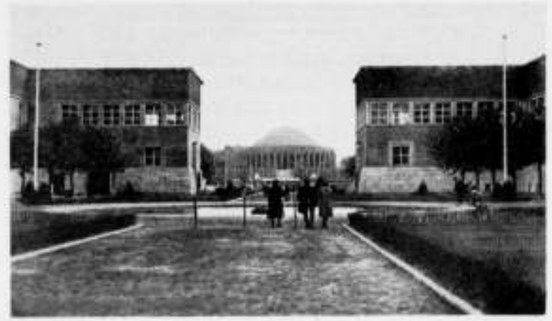
De beschrijving van het tweegevecht — iets heel gewoons in die dagen — is zeer volledig. Ze rijden met de speer op elkaar in, zoodat deze breekt. Ze laten de stukken vallen en trekken de zwaarden. De knaap, in het aangezicht van den moordenaar zijns broeders, weet van woede niet wat hij doet. Maar ook de ander laat zich niet onbetuigd:

„Ende waren beide van slaghen milde,
Die spaenre vloghen vanden scilden".

De knaap krijgt een slag, die hem schild en kolder in stukken doet springen. „Dat

is niet mis", denkt hij, en dient den ander dusdanig van bescheid, dat eerst een oor, daarna een arm tegen den grond gaan. De ridder is dood eer hij den grond bereikt (het was de schildarm, dus de linker, die hem afgehouwen werd). De vrienden des ridders zijn woedend. Eer de koning het kan verhelpen, rennen ze hem onder den voet. Maar Walewein, die uit de verte heeft toegezien, komt hem te hulp. Wat hem voor het vizier komt, gaat tegen den grond.

EHRENHOF MET DOORZICHT NAAR PLANETARIUM

„Sulc brac syn been ende sulc sinen arm."
— — — — — — — — — — — — —
„Wie so hem quam te ghemoete
Walewein quetstene so onsoete
Metter spere, al sonder vraghen,
Hine ghenas in viertich daghen."

Het voorbeeld is expres op goed geluk genomen. Een mooier geval zou minder bewijzen. Natuurlijk hebben de lezers vermaak geschept in de spanning, toen de knaap, wien hier de sympathieke rol toevalt, niet kwam. Natuurlijk hebben ze hun hart opgehaald aan zijn eindelijke overwinning, zijn ze geboeid door het gevaar, waarin de trouwelooze ommestand hem bracht, en door de prachtige hulp van Walewein, te rechter tijd. Maar dat alles had veel korter verteld kunnen worden. Met het verhaal, dat ik, zeer verkort, weergaf, zijn een driehonderd versregels gemoeid. Ware de dichter niet door den lust in het vertellen van de eigenlijk vanzelfsprekende détails gedreven, nimmer ware het voor ons liggend verhaaltype tot stand gekomen.

DE LETTER „LUTETIA", ONTWORPEN DOOR J. VAN KRIMPEN VOOR DE FIRMA JOH. ENSCHEDÉ EN ZONEN TE HAARLEM.

Er zijn er, die hebben beweerd, dat de uitvinding der boekdrukkunst en de ontdekking van Amerika zijn te beschouwen als een keerpunt in de ontwikkeling der wereldcultuur, in dien zin n.l., dat tegelijk met den drang naar expansie der volkeren, de boekdrukkunst aan het opkomende humanisme — „de bevrijding van den menschelijken geest uit een kerkelijk dogma" (Berlage) — geheel nieuwe mogelijkheden tot geestelijke verruiming van de, in de middeleeuwen, ongeletterde massa bood. Het geschreven of geteekende boek, dat eertijds van uit de kloosters werd verspreid, doch steeds een luxe-bezit was gebleven, kon, door de snellere reproductie der drukpers, langzamerhand het onontwikkelde volk in z'n breedere lagen bereiken. Veel heeft zich in den loop der eeuwen gewijzigd, doch los van alle technische ontwikkeling staat één groote factor van praktische en symbolische beteekenis: n.l. de letter.

De letter is het wonder, dat zich vanaf de oude magische beeldteekens, vanaf het hieroglyphen- en spijkerschrift, steeds completer en eenvoudiger heeft geopenbaard. De letter is in laatste instantie de bemiddelende factor, waardoor de gedachten van den eenen mensch tot vorm en begrip worden voor den ander. De letter is de ziel der drukkunst, de vormgeworden synthese van het vervluchtigende

woord: kortom een factor van belang in ieders leven, waarvan iedereen den invloed ondergaat en welke toch maar door zeer weinigen met kennis des onderscheids wordt waargenomen. In de letter spreekt zich de groei en het verval der eeuwen uit. Het is dan ook volkomen aannemelijk, dat zij, die op het einde der vorige eeuw de drukkunst uit haar groot verval poogden op te heffen, begonnen met het opnieuw vervormen van de letter.

In zijn misschien te groote liefde voor het oude boek zette William Morris zich tot een bewonderend copieëeren der oude lettertypen van 15de eeuwsche Italianen en Duitschers.

De verdiensten van dezen pionier voor het schoone boek liggen dan ook meer in de erkenning van de juiste principes, dan wel in hun karaktervolle verwerkelijking voor dezen tijd.

Morris heeft weer tot één geheel gebracht de essentieele factoren van het boek: n.l. het papier, de letter, de inkt, de versiering en de illustratie. Hij vestigde weer de aandacht op de elementaire voorwaarden voor een kunstzinnig boek-uiterlijk: goede verhouding van den zwarten letterspiegel tot de overblijvende wit-marge van de pagina. Een eigenschap, welke de oudste drukwerken juist zoo aantrekkelijk maakt.

Daarnaast bracht Morris' overdreven liefde voor het oude hem er toe, zijn drukmethoden weer zoo veel mogelijk op het handwerk in te stellen, aldus demonstreerend zijn gebrek aan inzicht in de niet te stuiten machinale productie-wijze. Morris' werk had echter tot gevolg, dat ook in andere landen de tot dufheid verschrompelde opvattingen eens duchtig werden herzien. Wie zich nog het maskeradepak van boeketjes, guirlandes, omgebogen bladpunten en de meest willekeurige lettercombinaties herinnert, zal begrijpen, dat er van die heele z.g. vrije richting niet veel overbleef.

Zoo kwam ook hier de opleving, echter wat schuchter en bedachtzaam en hoofdzakelijk beperkt tot gelegenheidsarbeid van speciaal daarvoor aangezochte kunstenaren. De groote productie stond tusschen 1900 en 1910 in het teeken van het pathos onzer oostelijke buren.

Eerst na 1910 heeft het Nederlandsche drukwerk een eigen nationaal karakter aangenomen. Er is in belangrijke mate gekomen, liefde voor het boek en kennis van zijn typografische samenstelling.

* * *

De letter Lutetia.

Door buitengewone bereidwilligheid der firma Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem is het mogelijk in Architectura een pagina af te drukken, gezet in haar nieuwe Lutetialetter, welke werd ontworpen door den bekenden Palladium-drukker J. van Krimpen.

Over het belang van nieuw-Hollandsch lettermateriaal hoef ik te dezer plaatse vermoedelijk wel niet uit te wijden. Immers, in verhouding tot de geweldige hoeveelheid *„Quatsch"*, die het verborgen bezit van vele drukkerijen uitmaakt, verschrompelen die paar goed-Hollandsche letterseries tot bedenkelijke goed bedoelde doch zwakke pogingen, waarmede wij voorloopig nog niet in onze artistieke maag zitten.

De tot nu toe vrijwel nationale letter, *De Roos' Hollandsche Mediæval*, is sinds 1912, het jaar harer geboorte, uitgegroeid tot een fiksche manifestatie van Nederlandsche kunstzin. Door veelvuldig gebruik heeft De Roos' mediæval echter te veel het karakter van rustige gedegenheid gekregen, zoodat als vanzelf naar een verfijning werd gezocht, die ook werd verkregen in de *Erasmus-Mediæval*, nu enkele jaren geleden ontstaan, terwijl De Roos bovendien dit jaar nog een nieuw lettertype bracht n. l.: de *Grotius*.

Ook de fa. Enschedé heeft beseft, dat haar bedrijf, waarin een zoo voorname, en

IN DEN BEGINNE WAS HET WOORD, EN HET WOORD was bij God, en het Woord was God. Dit was in den beginne bij God. Alle dingen zijn door hetzelve gemaakt, en zonder hetzelve is geen ding gemaakt, dat gemaakt is. In hetzelve was het leven, en het leven was het licht der menschen. En het licht schijnt in de duisternis, en de duisternis heeft hetzelve niet begrepen. Er was een mensch van God gezonden, wiens naam was Johannes; Deze kwam tot eene getuigenis, om van het licht te getuigen, opdat zij allen door hem gelooven zouden. Hij was het licht niet, maar was gezonden, opdat hij van het licht getuigen zou. Dit was het waarachtige licht, hetwelk verlicht een iegelijk mensch, komende in de wereld. Hij was in de wereld, en de wereld is door hem gemaakt; en de wereld heeft hem niet gekend. Hij is gekomen tot het zijne, en de zijnen hebben hem niet aangenomen; Maar zoo velen hem aangenomen hebben, die heeft hij magt gegeven, kinderen van God te worden, namelijk, die in zijnen naam gelooven; Welke niet uit het bloed, noch uit den wil des vleesches, noch uit den wil des mans, maar uit God geboren zijn. En het Woord is vleesch geworden, en heeft onder ons gewoond, en wij hebben zijne heerlijkheid aanschouwd, eene heerlijkheid als des eenig geborenen, van den Vader, vol van genade en waarheid. Johannes getuigt van hem, en heeft geroepen, zeggende: deze was het, van welken ik zeide: die na mij komt, is voor mij geworden: want hij was eer dan ik. En uit zijne volheid hebben wij allen ontvangen, ook genade voor genade: Want de wet is door Mozes gegeven; de genade en de waarheid is door Jezus Christus geworden. Niemand heeft ooit God gezien; de eeniggeborene Zoon, die in den schoot des Vaders is, die heeft Hem ons verklaard. En dit is de getuigenis van Johannes, toen de Joden eenige Priesters en Leviten afzonden van Jeruzalem, opdat zij hem zouden vragen: wie zijt gij? En hij beleed, en loochende het niet; en beleed: ik ben de Christus niet. En zij vraagden hem: wat dan; zijt gij Elias? En hij zeide: ik ben die niet. Zijt gij de Profeet? En hij antwoordde: neen. Zij zeiden dan tot hem: wie zijt gij; opdat wij antwoord geven mogen dengenen, die ons gezonden hebben; wat zegt gij van u zelven? Hij zeide: ik ben de stem des roependen in de woestijn: maakt den weg des Heeren regt! gelijk Jesaja, de Profeet, gesproken heeft. En de afgezondenen waren uit de Farizeën; En zij vraagden hem, en spraken tot hem: waarom doopt gij dan, zoo gij de Christus niet zijt, noch Elias, noch de Profeet? Johannes antwoordde hun, zeggende: ik doop met water; maar hij staat midden onder ulieden, dien gij niet kent; Dezelve is het, die na mij komt, welke vóór mij geworden is, wien ik niet waardig ben, dat ik zijnen schoenriem zou ontbinden. Deze dingen zijn geschied

wellicht de oudste traditie der vaderlandsche drukkunst wordt bewaard, in onzen tijd, met z'n vele nieuwe kunstverlangens, behoefte heeft aan een moderne letter. Een letter dus, waarin het karakter der moderne bestrevingen zou zijn uitgedrukt. Van Krimpen, bekend door zijn fraai verzorgde bibliophiele drukken voor Palladium, maar meer nog door zijn met de kalkoen- of ganzepen geschreven boeken op perkament, heeft met zijn Lutetia werkelijk eenige principieele vernieuwingen aangedurfd. Verder verloochent deze Lutetia haar afkomst niet, want feitelijk is ze een verstolde oftewel gereglementeerde schrijfletter. Men zal bij nauwkeurige beschouwing op vele plaatsen den pittigen aanzet van de schrijfpen kunnen herkennen. Een bijkomende, hoewel toch geenszins onbelangrijke vraag is deze: of het in onzen tijd, waarin het handschrift zoo'n betrekkelijk bijkomstige rol speelt, psychologisch juist is een drukletter „al schrijvende" te laten ontstaan.
Afgezien van dit min of meer gevoelsargument, kan men constateeren, dat Van Krimpen een letter met een volkomen eigen karakter heeft ontworpen. Wel is de indruk van een totale pagina zeer verfijnd — Fransch verfijnd bijna — doch het geheel doet niet modieus, noch grillig aan, waardoor een rustige en aangename leesbaarheid is bereikt. Immers een modeletter vermag slechts kort te bevredigen, een letter, waarin een fijne logische bouw is betracht, zal daartegen blijvend boeien. Wel het meest essentieele verschil tusschen de Lutetia en b.v. de bekende Mediæval-letters is gelegen in de bij de eerste aangewende vergrooting van den bovenkant van het letterstaafje, waardoor het mogelijk is een vergrooting te verkrijgen van de staart en halsletters.
De Roos deed dit niet en drukte zijn lettervormen (o.a. de g, l, b, enz.) in de door de techniek geboden rechthoekige bovenkant van het letterstaafje.
Economisch is dit een voordeel, omdat men met smallere interlinie's kan volstaan. Artistiek wint Van Krimpen's pagina met haar noodzakelijk breedere witverdeeling aan openheid en aangename leesbaarheid, en bovendien aan grooter levendigheid van het totale letterbeeld. Kleine onvolkomenheden kleven ook deze opvatting aan, als het toeval hals- en staartletters boven elkander plaatst, waardoor deze zoo goed als samenvallen. Ook is m. i. de weggewaaide of verdwaalde punt van de i (b.v. in het woord „zijt") tegenover de zeer korte t iets onevenwichtigs.
En zoo zijn er nog wel meer kleine bezwaren door de praktijk gebleken, die echter gemakkelijk te verhelpen zijn. Bedenken wij vooral, dat het bij het ontwerpen van een boekdrukletter, door de vele duizenden lettercombinaties vrijwel onmogelijk is, deze van te voren een oplossing te geven, voor allen bevredigend.
Zoo hebben b.v. sommige kapitalen, o.a. de A, de E, de N en de M, iets te benepens tegenover de vele gratievolle onderkastletters. Toch heeft deze Lutetia eigenschappen, die haar speciaal geschikt maken voor de verzorging van beter drukwerk: catalogi, programma's, goed gedrukt proza, poëzie.
Het tijdschrift *„De Witte Mier"* wordt thans ook in Van Krimpen's letter gedrukt. Uit al deze toepassingen is dan ook reeds gebleken, dat deze letter het schaarsche Hollandsche materiaal een welkome aanvulling is geworden.
Daarnaast blijft echter de behoefte aan een kunstzinnige massa-letter voor massadruk bestaan. Een letter dus, waaraan het karakter van dezen tijd, d.i. het machinewezen, is af te lezen, zonder dat daarbij aan modieuze grapjes wordt geofferd.
Inderdaad een mooie opgave voor den sierenden mensch, maar ook . . . . . een moeilijke!

A. VAN DER BOOM.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

NIEUWE LEDEN.

Als gewoon lid wordt voorgesteld de Heer Jozef Cantré, beeldhouwer te Blaricum, door de Heeren H. Th. Wydeveld en J. Luthman.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

PRIJSVRAAG „DE HEERENHOFSTAD".

Zooals bereids door de dagbladpers is bekend gemaakt werd geen der ontwerpen, ingezonden op den prijsvraag „De Heerenhofstad", met den eersten prijs bekroond. De volgende bekroningen werden uitgereikt:
2e prijs T. M. Luthmann te 's-Gravenhage, 3e prijs T. W. de Groot en H. Russcher te Rotterdam, 4e prijs J. P. A. Bos te 's-Gravenhage, 5e prijs Ir H. T. Zwiers te Haarlem en 6e prijs A. van der Weele te Groningen.
Het is der Redactie aangenaam, het ontwerp van den Heer Luthmann in dit nummer te kunnen afbeelden.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Het rustig vertellen van gewone dingen is natuurlijk geenszins het eenige in de literatuur. De hooge spanning, niet alleen van het verhaalde, maar ook van het verhaal, komt echter veel minder voor dan men zou verwachten. Rekent men de negentiende en twintigste eeuw niet mee, dan krijgt men zelfs den indruk van een zekere onverschilligheid voor een genre, dat toch de grootste kans heeft te pakken. Misschien is het materiaal te zeldzaam, of komt het te weinig onder de oogen van den man, die het zou kunnen hanteeren. Het zal wel dikwijls gaan zooals Kipling bedoeld heeft met zijn aardige ontmoeting van den man van de daad en den man van de pen. Ergens in Achter-Indië komt een beroemd schrijver eens kijken. Een welverzorgd, goed tegen klimaatinvloeden gewapend heer; overigens zeer belangstellend. Op een buitenpost wordt hij ontvangen door de jongelui, om en nabij de dertig, die daar door de regeering of hun firma gestationneerd zijn en die den befaamden man met groote eer en diep ontzag begroeten. Van den aanvang is duidelijk, dat ze de gevende rol geheel aan den schrijver hebben toegedacht: ze bereiden zich voor op een gestreeld luisteren, terwijl hun bijdrage tot de conversatie slechts uit stille aandacht en ververschingen zal bestaan. Maar de beroemde is geenszins gekomen om te vertellen; hij wil hooren, de lui aan de praat brengen. Och! ze hebben niets te vertellen. Er is niets bijzonders voorgevallen. Nu ja, ze hadden die kleine affaire, laatst, met dien overval. En dan komt er argeloos weg een praatje over doodsgevaar en tegenwoordigheid van geest, van gewapende kerels over den muur gooien, en in het gevaarlijk duister belaagd worden, dat de bezoeker hen telkens met een „en hebt *gij* dat gedaan?" onderbreekt. Maar zij begrijpen niet wat hij er aan vindt.
Ik beschouw die vertelling als het eenige mij bekende voorbeeld van het type dat zuiver is. De soort zelf bewonder ik allerminst. Tegenstelling tusschen grof mannenwerk en kriebelig schrijven is zoo goedkoop te maken, en zoo onwaar in haar effect, dat er een Kipling toe noodig is om de juiste maat te houden. Lichamelijk optreden lijkt moeilijk voor den man van den studeerstoel; in de praktijk is het niet zulk een geweldige prestatie, en hebben de jongelui van Kiplings vertelling meer gelijk dan hun gast. Geschikt tot dramatische behandeling is het ongetwijfeld, maar dan wordt de eigenlijke hooge daad toch eerst gedaan door den schrijver, en alleen de levering van de stof geschiedt door de lichamelijk handelenden, die door hun beminnelijke bescheidenheid toch bewijzen, dat hun geestelijke activiteit weinig ontwikkeld is. Maar misschien zijn romantiek en zien voor romantiek niet te vereenigen.
Een van de mooiste voorbeelden van gespannen vertelling lijkt mij er een, waarvan ik

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES: H. C. VERKRUYSEN SPAARNELAAN 40 HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S-GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
31 JULI 1926 No 31

nooit ben te weten gekomen, van welken Arabischen geschiedschrijver ze afkomstig is. Tegelijk illustreert ze treffend de gedachte, die ik zoo even neerschreef. Ze speelt in de wonderlijke wereld van het Arabisch Khalifaat tijdens zijn grootheid. West-Azië was betrekkelijk rijk toen, althans welvarend, maar er was nog niet zoo heel veel „Oostersche pracht". De Abbassieden, rechtmatige opvolgers van den profeet, althans in verhouding tot de ten val gebrachte Omayaden, waren nog bezig hun macht te bevestigen en te organiseeren. Bagdad was nog niet gebouwd. In hun persoonlijke ongeschiktheid voor het oorlogswerk representeerden ze ongewild en onbewust de burgerlijke orde, die zich van den soldaat wil bedienen tot hare bescherming, en niet zijn tent deelen. Tusschen den strijdbaren veldheer en den op zijn troon regeerenden vorst bestond iets als zooeven tusschen den man van de daad en den auteur. In het vorstelijk meerderheidsgevoel, in hun hartelooze consequentie, bestaat een weinig van de noodzakelijke arrogantie van den geest.

De Khalief Al Mansoer, die van 754 tot 775 regeerde, werd voortdurend bedreigd door zijn militaire voorvechters, ten deele misschien omdat die zich zelf ook niet veilig voelden. In het bijzonder vreesde hij den geduchten Aboe Moeslim. Een veldheer van dat slag won zijn oorlogen niet zoozeer door krijgskunst, al deed die ook mee, maar door zijn imponeerende, meeslepende persoonlijkheid. Woeste ordelooze krijgslieden moest hij door zijn optreden en wil in het gareel houden, hun de idee suggereeren, dat achter hem aan de bloedige weg door allen tegenstand heen voerde. Een schrikkelijk mensch was ongetwijfeld die Aboe Moeslim, en niet iemand van al te hooge overwegingen. Hij had voor den Khalief een gevaarlijke vijand verslagen, Abdallah, pretendent der Alieden, ook al wettige opvolgers van den profeet. Abdallah was in de moerassen van de delta gejaagd, en heel zijn rijk kamp en al zijn schatten waren in Aboe Moeslims handen gevallen. Dat was het oogenblik. Voor den Khalief en voor hem.

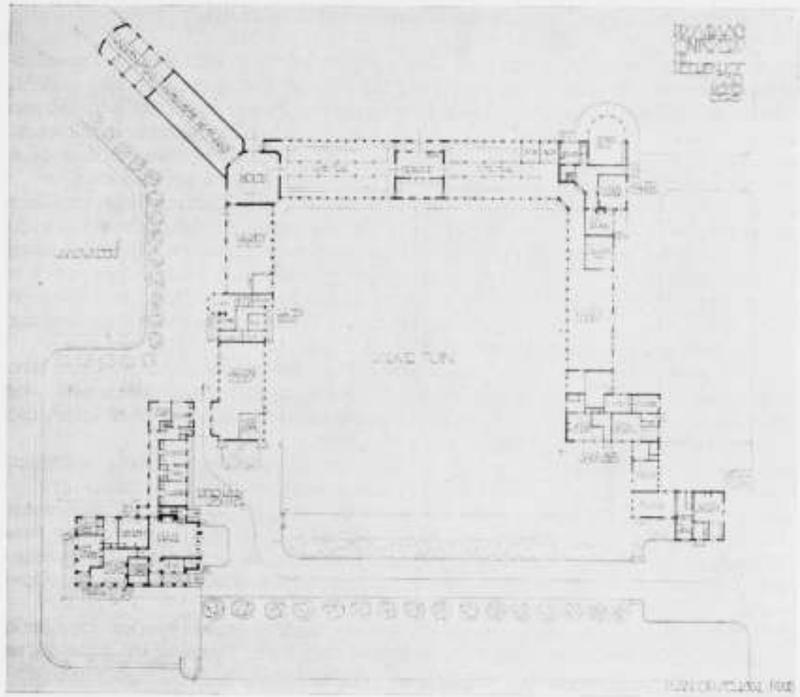
Het kwam er vooreerst op aan, hem zijn buit af te nemen. „Heil zij U, emir", begroette hem des vorsten afgezant. „Vloek over U, ellendeling", was het antwoord. „Denk je, dat ik niet weet, waarvoor je gekomen bent? Vechten mag ik voor den Khalief, mijn bloed vergieten, maar als er wat bemachtigd is gaat het naar hem." „Emir", antwoordde de hoveling, „moge ik van mijn vrouw gescheiden worden, als ik voor iets anders kom, dan om U geluk te wenschen". Aboe Moeslim grinnikte woest. „De vent zou zich van zijn vrouw laten scheiden, om zijn meester een dienst te bewijzen."

En hij rukte op in de richting van de Khorassan, om de vaan van den opstand te planten. Toen zond de Khalief een hoveling, zoo welsprekend en overtuigend, dat hij een ieder bracht waar hij wilde. — „Emir", zeide deze, „gij hebt tot nu toe voor de Abbassieden gevochten: waarom wilt gij veranderen, en uw loon derven? De Khalief eert U en koestert niet het minste wantrouwen tegen U." — Zoo ging hij lang voort. — „Deze man zou mij aan mijn eigen oogen doen twijfelen, riep Aboe Moeslim eindelijk uit. En hij begaf zich naar de residentie van Al Mansoer, leverde zijn buit uit, en verscheen ten paleize.

De Khalief ontving hem vele malen zeer vriendelijk. Zoodra hij echter bemerkte, dat Aboe Moeslim zich nu geheel veilig begon te voelen, verzwakte langzaam zijn minzaamheid. Ten laatste gelastte hij, tegen het uur, dat de veldheer hem placht te bezoeken, dat soldaten zich achter de wandtapijten zouden opstellen, om toe te slaan, zoodra hij in de handen zou klappen.

Toen Aboe Moeslim binnentrad, en eenige onbeduidende plichtplegingen gewisseld waren, begon de Khalief over dingen te praten, die hem in Aboe Moeslims gedrag indertijd niet behaagd hadden. Geleidelijk werd hij scherper en hatelijker. „Gij hebt dit gedaan, en dat. En heb je het zelfs niet gewaagd," — dus verhief hij eindelijk dreigend zijn stem, — „te dingen naar de hand van mijn tante Abbassa, om te komen waar je niet hoort?" — „Beheerscher der Geloovigen, antwoordde de ontstelde veldheer, „denk om alles wat ik voor de Abbassieden gedaan heb." —

ONTWERP HEERENHOFSTAD ARCHITECT J. M. LUTHMANN

„Een negerslavin," donderde de Khalief, „zou hetzelfde gedaan hebben, wanneer de genius van ons huis haar bijgestaan had." — En terstond in zijn handen klappend, beval hij den toeschietenden soldaten hun werk te doen. — „Beheerscher der Geloovigen," riep Aboe Moeslim, „spaar mij tegen uwe vijanden" — „God moge mij nimmer sparen, als ik U spaar," was het antwoord.

Toen het lichaam ter aarde lag, beval de Khalief het in een tapijt te rollen en terzijde te leggen. Vervolgens ontving hij een zijner raadslieden. „Wat dunkt U van Aboe Moeslim?" — „Wanneer Uwe Majesteit het ongeluk hebt gehad een haar van zijn hoofd te krenken, zijt gij in gevaar." — „God heeft U verstand gegeven: daar ligt hij." — „Beheerscher der Geloovigen", riep de ander uit, „reken dezen dag als den eersten uwer regeering." —

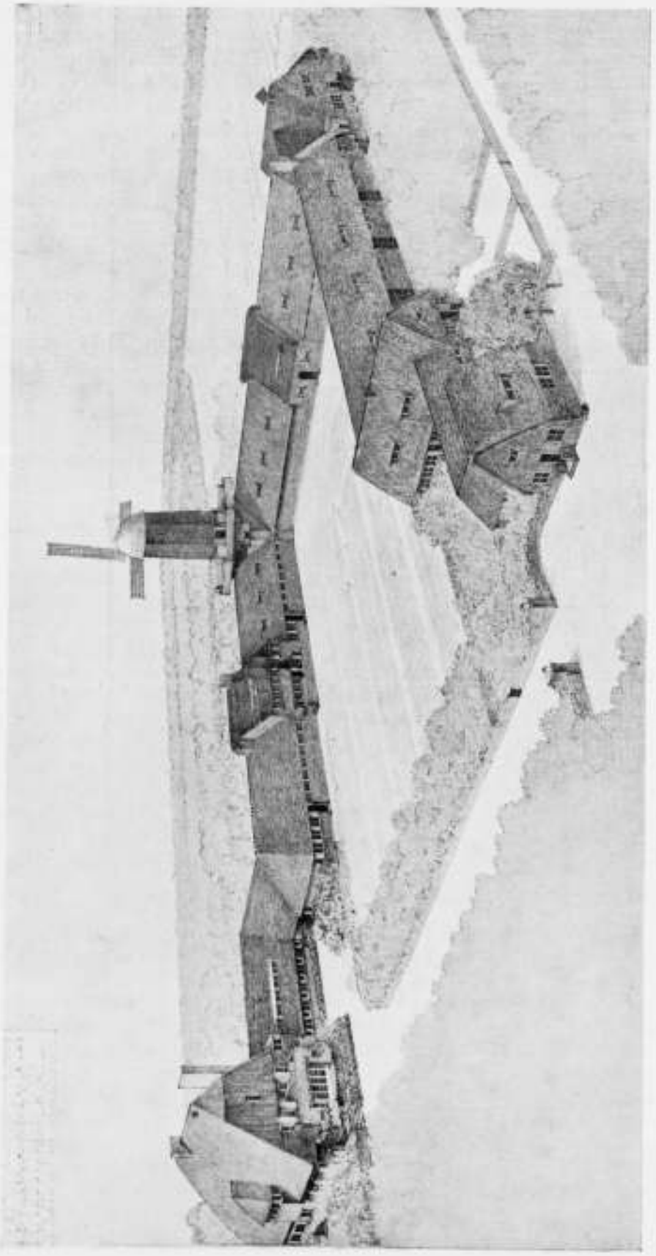
Wat mij aan dit verhaal het eerst opvalt, is de onmogelijkheid, het goed neer te schrijven. De onvermijdelijke tusschenzinnen en aanduidingen onderbreken telkens de spanning. Toch is het als dialoog weer niet denkbaar. De ware vorm zou zijn de mondelinge voordracht. Daarbij immers kan men al die onmisbare stoornissen door stemvervluchting en versneld tempo naar den achtergrond dringen. De spreker heeft ook de mogelijkheid, door zijn houding en voordracht uit te laten komen, wat hij belangrijk vindt en wat niet, en vermag, als hij een goed verteller is, dat gemakkelijk aan den hoorder te suggereeren. Hier komt een element aan het licht, dat wellicht veel raadselachtigs verklaren kan. Beproeven wij de volgende week daarmee ons geluk.

TWEE HERINNERINGEN AAN AUGUSTE RODIN
DOOR VAN DEN EECKHOUT.

Ik was op dien leeftijd, dat de eerste dunne stoppelhaartjes onder den neus opschieten als het vroege gras. Onzeker als die haartjes op een nog onwennig gezicht, voelde ik mijzelf staan in de vreemde nieuwheid van Parijs. Toen trof het, dat een Franschman mij sprak van de „open deur" van Rodin's atelier, eenmaal in de week, en van zijn pleizier om zeer veel menschen uit alle werelden te ontvangen, zoodat ik aangemoedigd werd, daar maar eens als vreemdeling mij te presenteeren.
Rodin genoot reeds in die dagen de eer, over een der Fransche staatsateliers vrijelijk te beschikken. Frankrijk heeft nog van die groote gebaren, die via den tijd der Lodewijken of soms langs dien van de groote Revolutie tot de antiquiteit terug gaan: zoo bijvoorbeeld de instelling van zulke Staatsateliers, maar verder, om iets te noemen, de behandeling van de ministers als kinderen van Staat (voor wie zelfs de wasch e.d. gratis geschiedt), de begrafenis op Staatskosten en de bijzetting der grands hommes in een Panthéon.
Rodin's naam was door de in gebruikneming van het beroemde staatsatelier (een oud paleis in, ik meen de rue de l'Université) met een glorieglans omschenen voor de menigte, die tegelijkertijd naar haren aard, of aard-loosheid, goed vond, dat een stedelijke autoriteit zijn Balzac bleef weigeren.
In de een of andere taxi-équipage en met zorgvuldig afgeplumeaude schoenen toog ik, niet geheel rustig geloof ik, naar dien beeldhouwenden pharao.
De inrijpoort gaf toegang tot een ledigen cour van heel groote afmetingen, waar men in was vóór men het wist, een cour, omgeven door een opeenvolging van zeventiende-eeuwsche vertrekken, die met hun vele, meters-hooge renaissance-deurvensters, dik-wit-bestoft en versleten, iets verwaarloosds hadden en voornaams tegelijkertijd.
Eén dier hooge terrasvensters stond open. Daarachter krioelde bezoek. Een oude dame schoof binnen. Ik volgde. En, terwijl ik dacht, van instantie tot instantie te zullen worden verder getransporteerd tot bij den Meester, stond ik ineens tegenover hem: $^2/_3$ lichaam, $^1/_3$ hoofd; en het hoofd op zichzelf gezien: $^2/_5$ baard, $^1/_5$ gelaat en $^2/_5$ donkere cheviotmuts. De kleine, sterke gestalte, bewoog zich niet. Rodin gaf mij een beeldhouwershand. Dan keek hij mij aan. Het was duidelijk, dat ik wat moest zeggen: „Ik zou graag uw werken zien, mijnheer," zei ik. Maar hij bleef mij aankijken. Ik zocht, uit den kleinen voorraad van Fransche woorden, er eenige bij elkaar, die tezamen een verontschuldiging konden inhouden voor mijn overmoed: „Ik wou graag een artikel schrijven," voegde ik er haastig aan toe.
Toen keek Rodin terzijde naar een slanken man, een dertiger, denk ik, dien ik meteen voor het eerst daar opmerkte, en die een van zijn medewerkers moest zijn, een zacht, intelligent gezicht. „Wil u", zei Rodin, „mijnheer rondleiden en alles laten zien?" En toen op denzelfden ernstigen toon: „Hij wil er een artikel over schrijven." Mijn blik, nog half kinderlijk maar reeds gespannen, bleef op den jongen beeldhouwer gericht. Deze boog in Rodin's richting. Maar ik kon toch heel even zien, hoe een nauw merkbare glimlach in zijn wimpers en mondhoeken wegdook.....
Heel charmant en eenvoudig liet hij mij toen zien wat er was. En hij gaf allerlei verklaringen.
Wat ik over mijn bezoek aan Rodin geschreven heb, heeft God mij sedertdien vergeven.

Mijn tweede herinnering aan Rodin staat in verband met Isadora Duncan.
De Amerikaansche danseres was in Parijs gekomen met hare dansen, als een antwoord op de „verouderde", zeide zij, balletkunst: zij verscheen, en voor het eerst te Parijs, in het Théâtre Sarah Bernhardt.
Ik zat ergens boven. Bij muziek van Couperin danste Isadora Botticelli's Primavera,

ARCHITECT J. M. LUTHMANN
ONTWERP HEERENHOFSTAD

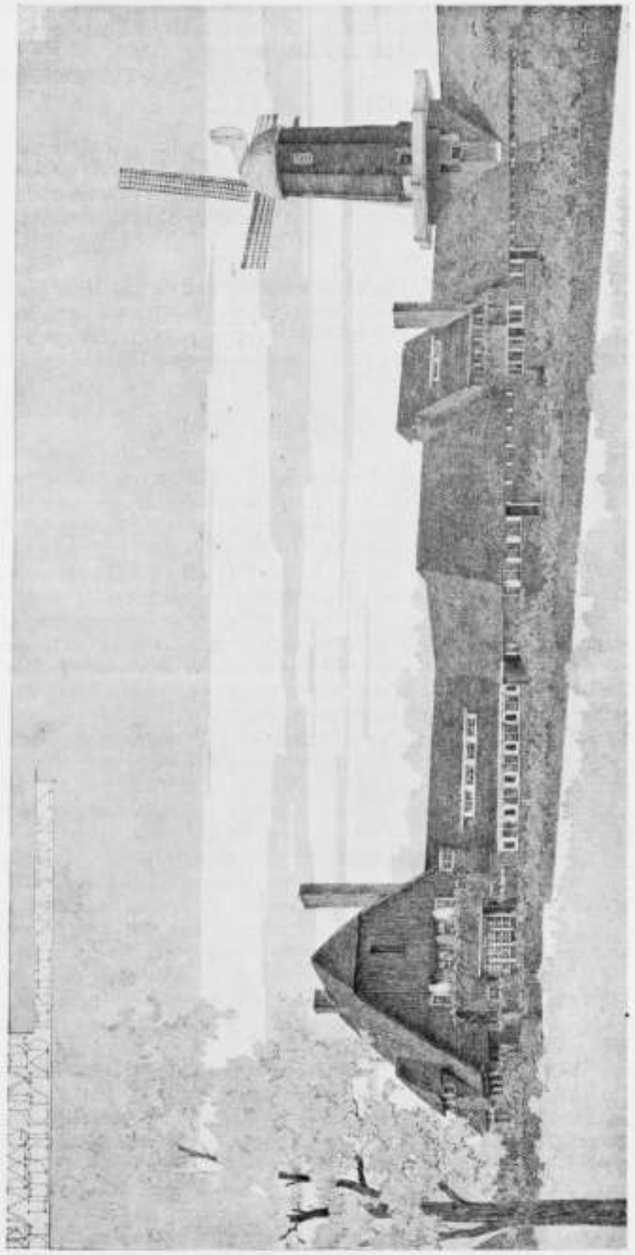
of, bij afwisseling, wekte zij de tanagra's uit het Louvre-museum tot trillend leven op. De geleerden zeggen, dat er licht is, dat niemand ziet, en vuur, dat niemand voelt. Hieraan schrijf ik het toe, dat rondom mij geen merkbare verschillen intraden, hoewel ik zelf in brand stond, in lichtelaaie. Verwondering en verveling waren en bleven rondom mij. Ik applaudisseerde als een wildgeworden Dajakker. Diep beneden mij, in een der onzichtbare fauteuils van de parterre, applaudisseerde nog een menschelijk wezen, al even trouw en eenzaam als ik, na ieder nummer. Voor het overige was de, met bezoekers zeer bezette zaal volkomen koud.
Ik heb niet de slechte gewoonte, beroemde kunstenaressen met brieven te benaderen. Maar toen greep mijn twintigjarige hand toch „de pen" zooals het heet, en ik schreef: „Mevrouw, ik was een van de twee, die u beapplaudiseerd hebben", en nog eenige van dergelijke wanhopige mededeelingen.
Mijn brief werd per omgaande door de geadresseerde beantwoord. Ik trad toe tot de weinigen, die de danseres met hun eerbied omringden. De stilte in de zaal, waarin zij optrad, duurde alle volgende avonden onverminderd voort. Isadora echter had een natuur, die kon wachten. Zij smeedde ons niet samen tot een complot ter bespoediging van haar roem. Zij danste wachtende en wachtte al dansend.
Op een avond, dat ik, zonder twijfel met een bloesemenden traan in het oog, in een loge zat, en de poorten des Hemels weer door Isadora voor mij geopend werden, vergrootte haar succes hoorbaar en zichtbaar, in de stalles was telkens beweging. Wat het geweest was? Bij den uitgang drentelde ik nog met anderen. Daar gingen ineens menschen opzij. Rodin passeerde, sterk omstuwd. Hij ging, zooals ik later in Parijs zooveel befaamde lieden heb zien gaan, omringd, gecourtiseerd, met een ganschen sleep van „gevolg" achter zich aan, als Tribunen van het oude Rome, of als Cicero, of als de zoete lierdichter Horatius. Zoo zag ik toen Rodin gaan uit de peristylen van het theater. Hij betoogde met iets meer nadruk in zijn bewegingen dan waarmee hij gewoonlijk zich uitte.
Den volgenden dag stond een „interview" van Rodin in den Figaro. En van iemand, die in zijn buurt had gezeten, hoorde ik, dat hij in de zaal na Isadora's eersten dans hardop gezegd had: „*c'est beau*".
Van dien datum af liep het te Parijs storm, om Isadora Duncan te zien dansen. Ik heb de, weer tot den nok bezette zaal van het Theâtre Sarah Bernhardt..... nu ineens hooren juichen en kletterend applaudiseeren. Een gehaaide Amerikaan regelde voortaan als bureaulist de prijzen der „laatste" logeplaatsen, die met elke vijf minuten stegen tot 20, 30, 40 gulden per plaats. Het Parijsche snobisme had zich aan Rodin's bewondering doen gelegen liggen.
En ik onderkende voor het eerst, en verwonderd, wat 's werelds roem is.

EEN RECHTZETTING INZAKE DE CAUSERIE OVER DE AFFICHE ALS KUNSTUITING.

(Ingezonden.)

Door verblijf buitens'lands sedert Mei l.l. nam ik eerst heden kennis van de opmerkingen van den Heer Jessurun de Mesquita in „Architectura" van 19 Juni betreffende het verslag in „Schoonheid en opvoeding" van eene in den aanvang van dit jaar door mij te Leiden gehouden causerie over het Aanplakbiljet als Kunstuiting. Het is juist zooals de Heer de Mesquita vermoedt: inzage van dat verslag heb ik niet gehad, trouwens: inzage van verslagen in kranten en tijdschriften krijgt men nimmer, mij is het althans nog nooit overkomen, doch wie voordrachten houdt zal zich vele malen hartgrondig kunnen ergeren aan de nonsens welke hem als spreker in den mond wordt gelegd en het ware inderdaad te wenschen, dat men de goede gewoonte instelde om waar dit mogelijk was dergelijke copie vóór het definitieve afdrukken en openbaar maken, even ter correctie te zenden. Ware dit hier geschied, dan zouden ook in dit geval de, overigens volkomen waardeerbare, opmerkingen van den kunstenaar de Mesquita, onnoodig zijn geweest, hoewel toch ook weder

ARCHITECT J. M. LUTHMANN

ONTWERP HEERENHOFSTAD

deze geheel en al in den lijn vallen van het doel mijner causerie: meerdere belangstelling te wekken in ruimeren kring, voor de nobele techniek van het steenteekenen welke zoowel hem als mij zoozeer na aan het hart ligt.

OTTO VAN TUSSCHENBROEK.

LEIPZIGER MESSE.

Van 29 Augustus tot 4 September zal, vanwege den Bond van Duitsche architecten, op de Leipziger Messe in de groep voor het bouwbedrijf een tentoonstelling van Amerikaansche Architectuur plaats hebben. Hiervoor bestaat reeds nu groote belangstelling, alsook voor een terzelfder tijd te houden tentoonstelling op het gebied van de steenbakkerij.

Naar aanleiding van een te St. Louis vertoonde film van de Leipziger Messe, besloot de Kamer van Koophandel aldaar, aan een Europeesche reis harer leden een bezoek aan de Herfstbeurs te verbinden. Het Amerikaansche gezelschap, ten getale van ongeveer 50 deelnemers, wordt voor een tweedaagsch bezoek op 30 en 31 Augustus te Leipzig verwacht.

INSTITUUT VOOR SIER- EN NIJVERHEIDSKUNST. JAARVERSLAG OVER 1925.

In den terugblik op de werkzaamheden van het afgeloopen jaar en de omstandigheden, waaronder deze geschiedden, staat onze herinnering in de eerste plaats stil bij een plotseling en op droeve wijze opengevallen plaats in het college, dat de leiding heeft van het Instituut; ons ontviel Mr. M. I. Duparc, chef der afdeeling Kunsten en Wetenschappen, die van de stichting af zitting had genomen in den Raad van Beheer. Nog versch in het geheugen ligt de ontsteltenis, die de Nederlandsche kunstwereld beving toen uit Parijs de zoo onverwachte tijding van zijn overlijden ons bereikte: en dat de dood dezen vriend van ons streven opeischte, juist toen hij de expositie der Nederlandsche decoratieve kunsten in Frankrijks hoofdstad den steun schonk van zijn aanwezigheid en van zijn enthousiast woord, stelde de beteekenis van dit verlies in een te heller licht.

Reeds bij de voorbereiding van onze stichting mochten wij ervaren, dat de heer Duparc de idee, welke in ons Instituut stond verwezenlijkt te worden een warm hart toedroeg. Op de stichtingsvergadering van 21 Maart 1921 nam hij levendig en vol belangstelling deel aan de ontwikkeling van onze plannen; in de daarop volgende jaren bleef deze belangstelling ons trouw ter zijde en mocht het Instituut herhaaldelijk ondervinden van hoeveel waarde deze onmiddellijke verstandhouding met het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen was, een contact waarvan de vruchtbaarheid in overwegende mate te danken was aan het tegemoetkomend en daadwerkelijk medeleven van den heer Duparc met onze bedoelingen.

Wij achten ons gelukkig bij de herdenking van dit groot verlies tevens te kunnen vermelden, dat de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen de opengevallen plaats in onzen Raad van Beheer niet lang onbezet heeft gelaten, en den opvolger van Mr. Duparc, den heer P. Visser, heeft aangewezen als vertegenwoordiger van het departement in den Raad.

De heer Mr. A. E. von Saher, die in de plaats van den heer O. van Tussenbroek zitting nam in den Raad van Beheer als afgevaardigde van de Maatschappij van Nijverheid en Handel, bleek bereid tevens de penningmeesters-functie te aanvaarden, toen de heer Mr. D. Crena de Jongh, wegens verandering en uitbreiding van beroepsbezigheden deze taak niet langer kon vervullen. Behoudens deze wijzigingen werkte het Instituut onder dezelfde leiding en in gelijke omstandigheden als het voorafgaande jaar.

Onze arbeid heeft zich langs dezelfde lijnen als te voren bewogen, en hierbij is ge-

ARCHITECT J. M. LUTHMANN

ONTWERP HEERENHOFSTAD

bleken, dat het Instituut hoe langer hoe meer bekendheid heeft verworven bij officieele en groote lichamen, instellingen en vereenigingen, door deze in allerlei zaken, betreffende de Nederlandsche kunstnijverheid, wordt geraadpleegd en om medewerking aangezocht.
Hoewel dit in het algemeen niet altijd een werkzaamheid is, waarvan een *onmiddellijk* resultaat in den vorm van opdracht aan kunstenaars verstrekt valt aan te wijzen, moet geenszins de belangrijkheid ervan hieraan alleen gemeten worden; integendeel ligt wellicht juist dáár het gewichtigste deel van onze taak, waar wij het meest den algemeenen toestand kunnen beïnvloeden en den bodem vruchtbaar maken; een opvoedende en propagandistische beteekenis waarop wij in onze vorige jaarverslagen herhaaldelijk hebben gewezen, daar zij voor onzen tijd speciaal op den voorgrond treden moet. Een onmiskenbaar groeiende belangstelling openbaart zich bijvoorbeeld in het toenemend aantal tentoonstellingen, waarvoor onze bemoeiingen in het afgeloopen jaar dan ook sterk zijn uitgebreid.
Wat betreft de directe adviseering en wegwijzing van particuliere en industrieele opdrachtgevers, blijft de wenschelijkheid aan den dag treden, dat het Instituut bij het groote publiek, inzonderheid dat deel, dat meer en meer den weg zoekt tot de kunstenaars, toeneemt. Ten aanzien van wat hieraan ten goede zou kunnen komen, moeten wij om overbodige herhalingen te vermijden, naar vorige jaarverslagen verwijzen; een meer intensieve propaganda in allerlei kringen en paraat op het oogenblik en ter plaatse bij gunstige mogelijkheden van onmiddellijk tastbaar effect, zou waarschijnlijk vat geven op vele gevallen en kansen, welke ons nu onbekend voorbij gaan of te laat bekend worden. Intusschen, dit op krachtige wijze te ondernemen zou kosten meebrengen, welke op het oogenblik ons budget niet toestaat. Nochthans is ook hier het werk van het Instituut in dit jaar niet bij vorige jaren achter gebleven. In de daarvoor in aanmerking komende gevallen bleef de adviseering steunen op de medewerking van het College van Advies der Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst (bijgestaan door vertegenwoordigers der Vereeniging voor Grafische Kunst en den Kring van Nederl. Beeldhouwers). Wij noemen onder de belangrijke adviesvragers, o.a.: het Gemeentelijk Electriciteitsbedrijf van 's-Gravenhage, de Singer-Maatschappij, Philips' Gloeilampenfabriek, Verzekeringsmaatschappij Phoenix te Rotterdam, Kolff's Drukkerij te Batavia, Vereeniging van directeuren van Electrische Bedrijven, Vereeniging van personeel aan het dagblad Het Volk, Gemeente-Archief 's-Gravenhage, Hoogere Textielschool te Enschede, het Hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie, Eerste Nederlandsche Electromagnetische Uurwerkenfabriek, N.V. Amerikaansche Fijnwasscherij, Dagblad Voorwaarts, enz. Verreweg de meerderheid der adviezen betrof de reclame (borden, lichtbakken, biljetten; o.a. firma Sprenger, Kleuskens, reclame-bureau Van der Leeuw en Wisse, Electro-technisch bureau van Viersen & Co., enz. enz.). De afdeeling Kunsten en Wetenschappen der gemeente Amsterdam riep onze medewerking in bij het toekennen van opdrachten aan noodlijdende kunstenaars en ten behoeve van den Woningdienst. Het uit onze vorige jaarverslagen bekende contact met de Schoonheidscommissie te den Haag bleef bestaan en werkte wederom nuttig. Van onzen kant gingen wij door in belangrijke gevallen, waar zich een gunstige mogelijkheid voordeed, de aandacht te vestigen op het Instituut en zijn doel. Het dagelijks geven van kleinere inlichtingen, het verstrekken van adressen aan particulieren, kunsthandels enz., vulde deze propagandistische werkzaamheid aan. Ook naar het buitenland; zoo ontving bijv. de Kunstgewerbe-Schule te Bremen litteratuur en andere gegevens betreffende Nederl. kunstnijverheid voor de Werkbundstagung in Juni van dit jaar. Terwijl voor den Bond voor Kunst en Industrie gegevens werden verzameld betreffende lichamen op dit gebied in het buitenland. Aan industrieën hier te lande werden adressen verstrekt voor het vinden van verkoopgelegenheid in den vreemde, en dergelijke (o.a. aan Glasfabriek Leerdam). Verscheidene kunsthandels wezen wij den weg naar kunstenaars op verschillend gebied; aan reclame-instellingen en vereenigingen kunden wij overeenkomstige diensten bewijzen; wij gaven inlichtingen inzake materialen en technieken, resp. litteratuur daarover; lantarenplaten werden beschikbaar gesteld voor lezingen! [1])
Met verschillende lichamen onderhielden wij de bestaande samenwerking, waaronder het College van Advies der V. A. N. K. reeds is genoemd en de Schoonheidscommissie van 's-Gravenhage; voorts de Permanente Prijsvraagcommissie, volgens welker reglementen verschillende prijsvraagprogramma's voor uitschrijvers werden behandeld. Onder dezen zijn als bijzonder belangwekkend te noemen de prijsvraag voor een Olympische Medaille, uitgeschreven door het Nederl. Olympisch Comité; de Prijsvraag voor Behangselpapieren uitgeschreven door de Firma Goudsmit; een prijsvraag voor een affiche der gemeente Utrecht enz.
Op uitnoodiging van de Nationale Schilderschool te Utrecht werd deelgenomen aan de beoordeeling van de werkstukken in een voor de leerlingen door het bestuur uitgeschreven wedstrijd.
Onder de uitgaven waaraan wij medewerkten, door het verstrekken van reproductie-materiaal en artikelen e.d., noemen wij: De Toegepaste Kunsten in Nederland (uitg. Brusse, Rotterdam); De Reclame: Onze Kunst (Antwerpen); „International Yearbook" van de Design and Industries Association (voor laatstgenoemde uitgave brachten wij een collectie foto's van Nederlandsch werk bijeen; voor die welke de architectuur betroffen werden wij daarin bijgestaan door de heeren architecten Mieras en Van der Kloot Meyburg); Commercial Holland. Voor een Italiaansche uitgave is een bijdrage over Nederlandsche ceramiek met afbeeldingen in voorbereiding. (in samenwerking met het Nationaal Bureau voor Documentatie over Nederland). Lezingen werden gehouden in Ons Huis te Zutphen (Ontwikkelings-Federatie) en in de Academie van B.K. en T.W. te Rotterdam.
Aan de voorbereiding van de Tentoonstelling te Parijs werd medewerking verleend door het verstrekken van inlichtingen en adressen aan den Commissaris-Generaal voor de Nederlandsche inzending, tekst over onze hedendaagsche kunstnijverheid voor den catalogus, rapport over onze moderne toegepaste kunsten, foto's benevens een aantal affiches voor de expositie; terwijl door een regeling met de tentoonstellingsleiding en een fotografisch atelier in Den Haag voor de kunstenaars, die een of meer fotografieën exposeeren, de gelegenheid werd geboden daarvoor vergrootingen te verkrijgen met belangrijke prijs-reductie.
Verder werd medegewerkt aan de Tentoonstelling van den Nederlandschen Bond voor Kunst- en Industrie te Haarlem en aan de voorbereiding van de Tentoonstelling van Kunst aan het Volk in Amsterdam (welke in 1926 plaats heeft gehad en waarvoor o.a. een keuze van aanplakbiljetten werd beschikbaar gesteld). In het Museum Plantin te Antwerpen is een tentoonstelling van het moderne Nederlandsche boek gehouden onder leiding van den heer S. H. de Roos, directeur van de Typografische Bibliotheek te Amsterdam, de Vereeniging Joan Blaeu en het Instituut, dat ook materiaal verstrekte. Voor een expositie in het buitenland van Nederlandsche affiches onder toezicht van J. van Krimpen, werd van gegevens van het Instituut gebruik gemaakt. Een zending van Nederlandsche moderne handweefkunst, op uitnoodiging van den directeur van de Kunstgewerbe-Schule te Zürich, kon niet doorgaan wegens onvoldoende belangrijke inzendingen. (Deze aan het Instituut ontvangen, werden beoordeeld door een op onze uitnoodiging samengestelde commissie, bestaande uit de dames J. O. van Regteren Altena,

[1]) Hier worde nog eens een beroep gedaan op degenen, die in het bezit zijn van lantaarnplaten, welke zij voor hunne lezingen enz. niet meer gebruiken. Door ze in ons instituut te deponeeren kunnen zij ze dienstbaar maken aan het algemeen belang, terwijl zij eigendom van de bruikleengever blijven, indien deze dit verlangt. Ook aan boeken op ons gebied, tijdschriftafleveringen, overdrukken, afbeeldingen, belangrijke dagbladartikelen, enz. kan deze nuttige bestemming worden gegeven. Wij aanvaarden erkentelijk deze medewerking en ontvangen toezending gaarne aan het Instituut, Zwarteweg 64, Den Haag.

Mr. B. de Groot, de heer J. B. Smits en de drirecteur van het Instituut). Wij namen deel aan de voorbereidende stappen tot een textiel-tentoonstelling op initiatief van den Haagschen Kunstkring en materiaal werd gezonden voor een internationale expositie van kinderboeken in het Gewerbe-Museum te Basel.
Medewerking is verleend aan het plan der tentoonstelling Klein Tooneel te 's-Gravenhage onder leiding van den heer S. Koster; een serie verzorgde drukwerken werd verstrekt ter expositie in de Stads-Drukkerij van Amsterdam. Collecties zijn gezonden naar de volgende plaatsen: Groningen (Vereeniging Pictura, affiches) Handelsschool te Den Helder (biljetten en handelsdrukwerken); Groningen (H.B.S. expositie-materiaal bestaande uit boeken en typografie; deze collectie ging door naar M. T. School afd. Kunstnijverheid te Groningen, en vandaar naar de Meisjes-H. B. S. en de Christelijke H. B. S.; van Groningen naar scholen te Appingendam, Warffum, Veendam; Haarlem H. B. S., Zijlvest, Boeken; Alphen aan den Rijn (Christ. H.B.S., Handelsdrukwerken en typografie); Maastricht (Stedelijk Museum, affiches); Bussum (Lyceum, affiches e.a. drukwerken); Zutphen (Stedelijk Museum, expositie: Het moderne Nederlandsche Boek); Leiden (Vereening Schoonheid in Opvoeding, expositie affiches.)
Naar aanleiding van een adres van den Haagschen Kunstkring aan B. en W. van 's-Gravenhage, betreffende opdrachten aan architecten en kunstnijveren, is door het Instituut een adres van adhaesie aan genoemd College gezonden. Eerste stappen werden gedaan om te geraken tot de uitgave van een monster- of modellenboek op het gebied der moderne Nederlandsche kunstnijverheid, als practische wegwijzer voor kunsthandel en publiek. De enquête inzake de subsidies en andere vormen van steun aan de kunsten verleend door de regeeringen in het buitenland, werd voortgezet.
Ten einde de mogelijkheid te onderzoeken om te komen tot een internationale regeling op het gebied van prijsvragen (onze reeds bestaande overtuiging, dat een dergelijke regeling hoe langer hoe meer onmisbaar wordt, is door onze ondervindingen, inzake de prijsvraag voor een Olypische medaille en andere internationale prijsvragen, in den laatsten tijd nog versterkt) heeft het Instituut zich gewend tot onderscheidene vereenigingen van belang in het buitenland, met voorlegging van een reeks hoofdpunten ter overweging, als grondslag voor voorbereiding van een internationale regeling (in den geest onzer Nationale Prijsvraagregelen). Van verschillende voorname vereenigingen en invloedrijke personen ontvingen wij reeds warme betuigingen van instemming met het plan en de genoemde hoofdpunten. Onder deze personen en lichamen noemen wij o. a. Prof. Jos. Hoffmann, Weenen; Huib Hoste, Brugge; Ed. Telcz, Budapest; den Deutschen Werkbund; de Design and Industries Association te London; de Impérial Arts League; de Ungarische Landesgesellschaft für Kunstgewerbe; den Zentral Verein der Architekten Oesterreichs, enz. *(Wordt vervolgd.)*

DE ROYAARDS-SCHOUWBURG.

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland hebben op Woensdag 14 Juli een beslissing genomen inzake de bezwaarschriften ingebracht tegen het raadsbesluit van 31 Maart j.l., waarbij aan de N.V. Dr. Willem Royaards-schouwburg grond in erfpacht wordt uitgegeven aan het Kleine Gartmanplantsoen. Gedeputeerde Staten hebben geen redenen hun goedkeuring aan het raadsbesluit te onthouden, zoover die goedkeuring noodig is. *(Bouwk. Weekbl.)*

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

REISHERINNERING, I: KATHEDRALEN

DOOR H. C. VERKRUYSEN

Wie kort na elkaar eenige kathedralen van uitéénloopend stijlkarakter bezoekt, wordt zich telkenmale zeer sterk bewust dat hij, niettegenstaande die karakterverschillen, bij het betreden der kerken steeds dezelfde wereld binnentreedt: een „andere" wereld. Wie zijn, uit studieboeken en door foto's vergaarde kennis, emotioneel doorleeft en verdiept door het betreden der gebouwen, wie door de mysterieuze duisterheden en vlammende kleurbranden is gegaan, hij ziet de kathedraal-idee in zich groeien als een symbolische eenheid en als een levende werkelijkheid: hij ziet dat hij binnen de hechte muren en bij de zware pijlers, toch eigenlijk niet in een gebouw zonder meer staat en dat hij zelf hier niet meer de geldigheid heeft van den gewonen mensch, zooals die op de straat verkeert.
De kathedraal is een symbolische wereld; zij vormt bij wijze van spreken een koor van symbolische stemmen, waarin alle kunsten haar eigen deel tot het vormen der harmonische accoorden bijdragen. Er is geen kunst-uiting, die in de kathedraal ontbreekt: architectuur, meubileering, beeldhouwkunst, bronsgietwerk, goudsmeedarbeid, de muurschildering, mozaïkwerk, glasschilderkunst, miniatuurschilderwerk, calligrafie, textielarbeid, ceramiek en emailleerkunst, alles werkt samen in de vreemde en ten deele steeds onverklaarde ideeënwereld van het kathedraalsymbool, alles zingt mede in het vreemde lied van leven, dood en eeuwigheid. Aan ieder symbool, ook al kent men van het teeken de beteekenis, blijft iets onopgehelderd, er blijft een mysterie om zweven, dat juist de oorzaak is der onophoudelijke aantrekkingskracht, die symbolen blijven oefenen. Maar ook toonkunst, gebarenspel en woord zijn in het kathedraal-geheel begrepen. Reeds in de leege kerk zingt een onvernomen muzikale harmonie; het is alsof hare beeldende eenheid de voorafschaduwing is der hoogere kunsten. Als in de stilte van een leege kathedraal plotseling heel zacht een orgeltoon begint te fluiten en langzaam aanzwellend uitbreekt in een bruising van accoorden om dan weer in te zinken en omsluierd voort te zingen, dan is het alsof dat geluid het nog ontbrekende was of dat het er misschien wel aldoor was geweest, om van vorm en kleur een dieper inhoud openbaar te maken. Maar de kathedraal is eerst volledig en wordt een „levende" werkelijkheid, wanneer „het schip van Petrus" gevuld is door de gemeente en in het koor de priester de heilige handeling verricht. Dan culmineert de symboliek in zinrijke stijging tot klank, gebaar en woord en vanaf de lagere natuur, dóór het menschelijke leven tot den goddelijken inhoud en omvat in zooverre de geheele werkelijkheid. De mensch heeft zijn alledaagsche beteekenis verloren; hij is een nietig en vergankelijk teeken geworden van een onvergankelijke beteekenis, zooals trouwens alle overige symbolen.
Deze onstoffelijkings-idee, die overal in de kathedraal te voelen is, verklaart de idealiteit harer nutteloosheid, bezien vanuit een materiëelen en verstandigen gezichtshoek in den geest van onzen tijd. Nutteloos in dezen zin is alles in en aan de kathedraal: het gebouw zelf, de torens, ramen, beelden en schilderingen, al de schoone overdaad van den weelderigen tooi. Als in onze dagen van idealen gesproken mag worden, dan is deze idee niet meer één met het ideaal van onzen tijd. De geheele sfeer staat, evenals de groote kathedraal, in het moderne stadsverkeer als een

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S-GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
7 AUG. 1926 NO 32

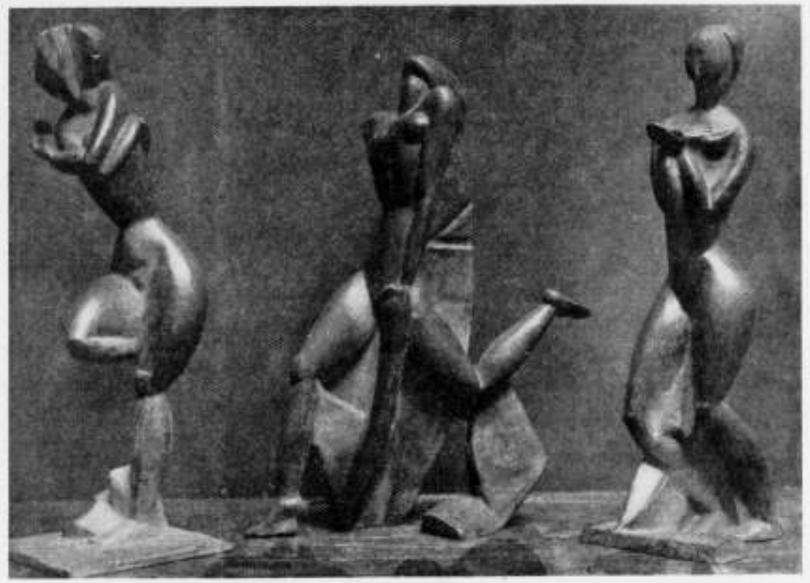
eiland in een wilden, bruisenden stroom, waarvan de krachtige golven in gejaagden slag en met gestadig weerkeerenden druk aan de oevers vreten. De middeleeuwen waren ook hevig bewogen, vervuld van verlangens, strijd en emotie, maar het bleef alles in de kleur van het religieuse leven, dat van die bewogenheid de loutering vertegenwoordigde, en al die ontroeringen toch mede verwerkte. In de kleurige tinteling en de spanningsvolle kracht der oude kerken leeft nog die geest. Nu is er slechts overgebleven de tweespalt tusschen de oude levende kracht, waarvan de hevig-laaiende gloed tot een rust verstard is in de oude kathedralen en kijkspel is geworden voor de talrijke haastige najagers van de slappere verlangens van den gemiddelden mensch van heden. Zal er in de toekomst nog eens een eenheid komen van kunst en leven en het hoogere verlangen in een nieuwen trant, gegroeid uit den tijdgeest zelf, of zal ons gescherpt verstand in komende cultuurmomenten voor kunst geen plaats meer eischen?

Vragen, die rijzen, wanneer men gaat door de stille kloostergangen, langs de eeuwenoude graven in de hoven en wanneer men ziet naar de naïve oude kunst in de kathedralen. Kinderlijk is, niettegenstaande alle geestesdiepte en gecompliceerdheid, toch de middeleeuwsche sfeer; een sfeer van groote contrasten en snel wisselende stemmingen, van hevige smart-emoties en heftig vreugd-beweeg; een sfeer, die niet meer is van onzen tijd, waarin het berekenend verstand zoo is gescherpt, dat alle naïviteit verloren gaat. De inhoudvolle kinderlijkheid maakt geleidelijk plaats voor iets anders: de kathedraal zelf ook, inzooverre n.l. als zij door voortdurende restauratie geleidelijk van stof verwisselt. De groote kerken gaan op organismen lijken in dit opzicht; zij bestendigen haar vorm in het wisselen harer stof. Doch zij blijven bij het oude. Bij den mensch voert de verandering tot nieuwe vormen: van eeuw tot eeuw heeft de menschelijke geest zijn doolpaden bewandeld, en zal wel weer een pad vinden, dat naar een betrekkelijk doel leidt.

De middeleeuwsche kathedraal is een symbolische stuwing, die den mensch uitdrijft boven zichzelf en opneemt als culminatiepunt in de kunstenstroom; maar omdat het om den dienst, den priester en den leek gaat in hoogsten aanleg is de overweldigend-æsthetische verzorging der groote kathedralen een verwarrend moment, dat b.v. de toerist wel meestal verkeerd zal verstaan. Hij gaat een kathedraal „bezichtigen". Ik zou den gemiddelden toerist willen raden eenige kleine kerkjes op het platteland binnen te gaan; als het geen oude romaansche kerkjes zijn, dan zijn zij meestal bepaald leelijk en de inrichting is doorgaans uit schoonheidsoogpunt ontoonbaar; de gewoonste artikelen voor dagelijksch gebruik zijn saamgebracht om in het gewenschte te voorzien: er moest een achtergrond zijn aan het altaar, een looper over de treden vóór het altaar; er moesten beelden zijn en zetels in het sanctuarium enz., enz. Heel duidelijk wordt het den aandachtigen beschouwer van zulk een kerk-interieur, dat, als het er om gaat, de verschijning nietig is en alles gaat om de „idee", de idee der symbolen: die idee wordt tot werkelijkheid in den geest. De geloovige beleeft dit alles emotioneel; de boer op het platteland in zijn kerkje naar *zijn* trant, de groote-stadsmensch in zijn weelderige kathedralen op andere wijze; er zullen echter wel eenvoudige geloovigen zijn, wien een dienst in Notre Dame van Parijs niet bevredigt.

In een wereld van symbolen legt ieder het zijne aan emotioneelen inhoud, buiten en behalve de gekende beteekenis. Inzooverre zal ieder geloovige zijn stemming uitstorten en beantwoord vinden in het kerkgebouw; maar niet zonder meer, want de verhevenheid, die in het religieuse werk leeft, en die er ook is, al is het æsthetische van onbeduidenden aard, zal steeds het gevoelsleven blijven zuiveren. Het æsthetische en het religieuse zijn weliswaar twee verschillende arbeids- en gevoelsgebieden, zij voeren echter beide op eigene wijze naar het verhevene, zoodat zoowel de æsthetisch-gevoelende als de onartistieke geloovige naar hetzelfde doel geleid worden, alleen langs verschillende wegen. De kern blijft het symbool, waarin

JOZEF CANTRÉ DETAIL: DANSREI (1920). BRONS

tenslotte ieder iets kan beleven: in zooverre zal zelfs hij, die betrekkelijk onverschillig deze symbolenwereld betreedt, niet zonder eenige loutering van gevoel weer buiten gaan.

JOZEF CANTRÉ, BEELDHOUWER EN HOUTSNIJDER

De geschiedenis, die ik U thans ga verhalen — en die aan deze beschouwing over den arbeid van Jozef Cantré moge voorafgaan — heeft plaats gevonden in den jare 1926, binnen de muren van een niet nader aan te duiden provincieplaats, een plaats grootendeels bevolkt met diakenhuismannetjes en vrouwen met omslagdoek mitsgaders de neepjesmuts; een plaats waar men bovendien gauw schrikt en een somtijds ontroerende liefde koestert voor het oude en alles wat fossiel of half vergaan is.

Het gebeurde daar n.l. dat, tijdens een heftig bewogen vergadering van de vroedschap, een der vaderen aan 't opponeeren ging tegen de bloedeigen kunst van dezen tijd, en meer in 't bijzonder tegen een uitwas, die door een der verdwaasde modernelingen voor der vroede vaderen woonst was gebeiteld. De bezwaren van onzen opponent — een voortreffelijk man overigens en evengoed thuis in de politiek als in de kunst — tegen de gehate kunst dezer dagen bestonden voornamelijk hierin: dat ze heelemaal niet „nieuw" is, doch integendeel zeer sterk aan de alleroudste *kunstvoortbrengsels* (sic!) uit den oertijd herinnert, toen de kunst nog in het tijdperk der *kindsheid* (sic!) verkeerde. Thans — zoo luidde ongeveer het bitter betoog — doet de kunst weer zoo onbeholpen in haar uitdrukkingswijzen, dat het net is alsof dezelve haar kindsheid genaderd zou zijn. Et voilà!

Nu wil ik U wel bekennen, dat ik van deze vroedschappelijke lyriek, die overigens

JOZEF CANTRÉ ER WAREN TWEE KONINGSKINDEREN
TEAKHOUT. (1920)

opklonk als de gebroken toon van een afgedankte waschkom, verschrikkelijk ben geschrokken, temeer daar door dien bewusten kunstjager de bewijsvoerende bok werd geschoten in de richting van de bekende oudste rotsteekeningen en grottenschilderingen.
Maar, à propos, is het nu voor elk niet-vroedschappelijk mensch, die zich even zuiver tegenover zulke dingen stelt, eigenlijk geen absurditeit om van „kindsheid" te gewagen, zoowel in de grottenschilderingen — b.v. die van Altamira, waarin ons juist de buitengewone zin voor realiteit even door de nevelen van het voor-historische met verbazing en bewondering vervult — als in de kunst van dezen tijden dan alsof men honderden jaren geleden den zin voor het mensch-zijn in pacht had. Ik vind die heele poppenkasterij eigenlijk een burgerlijk-grapje — immers „da-da" is in de mode — waarmede we nu maar voorgoed moesten ophouden. Ik zal op de aesthetische manipulaties van het vroed-vaderlijk lid uit de bewuste provincieplaats niet verder ingaan. Wat hij eigenlijk wilde en meende bleef in het vage, doch de zaak schoot mij te binnen bij het zien van Cantré's arbeid en daarom plaatste ik ze als inleiding boven deze bespreking.
Een tentoonstelling van hout- en bronsplastiek benevens een groot aantal houtsneden, welke op 't oogenblik door Cantré bij de fa. Boskamp te Overveen wordt gehouden, is gereede aanleiding om in Architectura iets over den arbeid van dezen talentvollen *Vlaming* te schrijven.
Ik zou dan eerst willen herhalen — zij het in eenigszins andere bewoordingen — wat ik kort geleden over den arbeid van dezen kunstenaar in eenig nieuwsblad heb geschreven, o.a.: dat in diens plastieken mij direct twee goede eigenschappen boeien, n.l.: een gave beheersching van het metier, en een gezonde moderniteit. Vooral de kleine bronsjes „Dansrij" (zie afb.) bezitten als primaire kwaliteit: het vloeibare karakter van het gieten. Naast een fraaien gesloten en gestyleerden vorm bemerkt

men, dat Cantré van alle verschijningen der werkelijkheid de geheimzinnigeinnerlijke kracht ondergaat, die de kracht van het leven zelf is: de kracht van het Goddelijke in alle dingen. Ik bedoel het zóó, dat Cantré's gestyleerde vorm niet is verschrompeld tot het abstracte of het cerebrale en wel voornamelijk omdat verwerkelijking-in-schoonheid hem een eerste voorwaarde is.
Zijn ontroering is echter zóó direct, dat hij alles zonder bijkomstigheden tracht uit te zeggen, hoewel dan de vorm wel eens hol en leeg blijft, waardoor niet steeds het levensgevoel zich tot een diepe beeldende expressie heeft kunnen vormen. Dat ten slotte expressie — of zooals men het tegenwoordig gaarne zegt: expressionistische kunst — niet mogelijk is zonder impressie, heeft deze beeldhouwer terdege begrepen. Men ziet dan ook in zijn onderwerpen den nieuwen vorm gedragen door een eeuwenoude wet, die zich evenzeer voltrok aan Oud-Chineesche plastiek, vroeg-Mexicaansche beeldjes of archaïsch Grieksch en zooveel andere voorbije stijlen. Wel hebben sommige van Cantré's beelden, door een bijkans overdreven vereenvoudiging, soms iets gewild monumentaals, iets dat zich te sterk als een louter vormenspel doet gelden; een spel dat evenmin vrij van geposeerdheid is.

JOZEF CANTRÉ TEEDERHEID. GEPOLYCHROMEERD HOUT
GROOT 44 c.M. (1924)

"Ik ben dan echter eerst nog een kleine opheldering verschuldigd aangaande mijn inleidende boutade over de kindsheid der kunst. En dan vraag ik U thans: bekijk deze foto met de drie dansende Bronsjes en zeg mij dan of deze hun kindsheid genaderd zijn. Nu weet ik wel, dat voor den oppervlakkigen aanschouwer, die bovendien nog niet weet te onderscheiden, zulke figuren iets sterk primitiefs hebben. Immers „men" eischt altijd het concrete, het reëele. Men eischt van

JOZEF CANTRÉ CHRISTOPHORUS (ÉÉN NACHT) (1922)

een beeld alleen datgene, wat men door directe ervaring steeds heeft waargenomen. Dat juist in de uitbeelding van de menschfiguur zich diepere accenten kunnen openbaren, in een van de werkelijkheid afwijkende vormexpressie schijnen de meesten niet te beseffen. Want er is inderdaad een zeer groot verschil tusschen het zoeken naar synthese van den tegenwoordigen kunstenaar en de rudimentaire uitbeeldingswijze van b. v. de oude Tolteken of bij het vroegste archaïsch Grieksch. Inderdaad slaat Cantré in zijn figuren primitieve accenten aan, doch deze zijn een gevolg en geen uitgangspunt: een gevolg n.l. van zijn zoeken om zooveel mogelijk den essentieëlen vorm te benaderen, ongeveer zooals Cezanne eens heeft gezegd: „traiter la nature par le cylindre, la sphère, le cône . . ." Men ziet b.v. in het linksche der drie beeldjes het lichaam haast geheel in dezen geest teruggebracht tot meetkundige gegevens. Dat het daarbij toch spontaan is gebleven bewijst ons dat Cantré een gevoelig kunstenaar is, ook al gaat mijn waardeering het meest uit naar de middelste figuur. Daarin is hij prachtig van actie en bovendien is hier het „alpha et omega" van de beeldhouwkunst: het ruimtelijke, al bijzonder geslaagd. Deze ruimte indringende ten allen kanten te bekijken vormen zijn vooral ook te waardeeren in het mooie teakhouten groepje: *„Er waren twee Koningskinderen"*, waarin het heele vormbeweeg zich met sterke spanning heeft geconcentreerd tot in de beide koppen.

De groote gepolychromeerde vrouwenkop met papegaai „Teederheid" toont in de technische behandeling een voortreffelijk gestoken of gesneden vorm. Een fijne bestorven gelaatskleur van mat geel met de dofroode lippen geeft dit vrouwe-beeld

iets mystieks doch tegelijk een innigheid, die men wel eens bij oude volkskunstproducten aantreft.

Opmerkelijk is het hoe deze beeldhouwwerken en misschien nog meer de houtsneden doortrokken zijn met de levenssappen van het Vlaamsche volk. Het volk met z'n boertige humor, z'n ruige kracht en z'n levensgespannenheid.

Cantré toont zich in al zijn arbeid een bouwer, zelfs ook in z'n houtsneden, waarin hij slechts met hoogte en breedte de diepte van den geest uitbouwt. U kunt dat ervaren aan de robuste *Christophorusprent*.

Veel sneed deze kunstenaar ter illustreering van boeken o.a. voor „La Lumière" van Georges Duhamel: „Opgangen" van Wies Moens; „Het Ventje van onzen lieven Heer" van Lemonnier; en een zeer mooie prentenserie in portefeuille: „Geelzaad of Tijdzoom".

Het goede in dit werk is vooral dat het zich niet door overdreven artistieke pretenties aan ons opdringt, maar als levensvolle uiting zeer sterk van dezen tijd is.

A. VAN DER BOOM.

De beide in deze bespreking afgedrukte initialen werden oorspronkelijk door Cantré in hout gesneden voor Karel van de Woestijne's „Christophorus".

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

De sterk op de fantasie werkende schrijfwijze is de sobere. Slechts een klein aantal beelden wil zij opwekken, opdat zij des te levendiger zullen zijn. In welke verhouding komt ze daardoor te staan tot de verschillende elementen, die wij den vorigen keer bespraken?

Het ligt in het wezen der goed functioneerende verbeelding, dat ze lang nawerkt. Het bedoelde genre zal dan gaarne een vorm kiezen die daartoe gelegenheid geeft. Bleek niet zooeven de redevoering, althans de voorlezing daarvan de meest geschikte? Het is moeilijk op die vraag een ontkennend antwoord te geven. En toch verheft zich een zware bedenking: het is niet de ervaring der literatuurgeschiedenis, dat de redenaars het levendigst op de fantasie werken. Wel zijn er die dat doen, maar dan op een andere wijze. De pauzen die noodig zijn om de nawerking te verlengen, kunnen ook op een andere manier gewonnen worden dan door rust. Men kan ze ook vullen met onverschillige woorden, met woordseries. Het is bekend genoeg, dat vulsel: kranten feuilletons plegen er vol van te staan. Onkundige schrijvers van artikeltjes kruipen er lustig in rond. Maar men vindt het ook opvallend veel in de gedrukte verslagen van redevoeringen. Het allerhoogste genre van oratie mag het niet zijn, het is toch het meest gebruikelijke, ook in de betere soorten. Ook de goede redenaar zal gewoonlijk zoo spaarzaam niet zijn met proëminentie, dat zijn gehoor tijd heeft, ze rustig te verteren. Een redenaar heeft niet veel gedachten noodig; hij mag ze zelfs niet hebben; hij heeft ze dan ook gewoonlijk niet. Het is ongeloofelijk, met hoe weinig gedachten men toekomt, als men over genoeg woorden beschikt. Er schijnt in de redekunst met de fantasie dus een moeielijkheid te bestaan. Allerlei middelen worden aangewend, om haar op te wekken: van het langzaam laten volgen van suggereerende beelden is mij geen voorbeeld bekend. Ik denk, dat de tijd, dien het publiek daarvoor noodig zou hebben, te groot werd. De klank mag niet haperen. Er is wel wat tusschen de woorden, maar het moet schijnen van niet. De nawerking der klanken moet de tusschenruimten vullen.

Zoo moet het sobere fantasiewekkende genre wel de lectuur kiezen als voermiddel. Maar met tegenzin. Er zal iets aan die lectuur hangen, dat een zeker verlangen wekt naar den luiden klank der voordracht. Ik geloof dat het Arabisch verhaal uit het voorlaatste artikel er een voorbeeld van is. Daar werden weinige, maar belangrijke dingen in gezegd. Wat de Kalief deed, wat hij zegde, en hoe Aboe Moeslim daarop reageerde: dat was op zichzelf eenvoudig genoeg, letterlijk en wezenlijk „simple

comme bonjour". Maar alles zat vol spanning. Een reeks aan elkaar sluitende handelingen, die met onafwendbare zekerheid samen naar een conflict moesten voeren. Ik wil het vergelijken met een groot opgestapeld gevaarte: er bezwijkt ergens een verbinding; een balk stort langzaam scheef neer; een paar onderliggende deelen komen in beweging: het gaat snel, maar nog zonder massaal geweld; men voelt echter, dat de donderende verschrikkelijkheid aan het eind van den korten keten ligt, en houdt den adem in.
Die korte, staande feiten konden niet worden voorgedragen. Er was geen tempo voor te vinden. Want elke tempovertraging verzwaart de expressie, en het behoort juist tot het wezen zulker gebeurtenissen, dat ze met niet al te veel expressie worden voorgedragen. Het noodlottige van de opeenvolging zou er door weggenomen worden.
Er blijft niets over dan het op schrift stellen, zoo sober, dat de herinnering aan elk detail gemakkelijk blijft hangen, zoodat de lezer *na afloop* van *de lectuur* het verhaal kan gaan genieten. Er zijn van die vertellingen, die men slechts innerlijk reproduceerend kan savoureeren. Bestaat er dan heusch geen middel om ze hoorbaar te maken? Zeer zeker; dat is de *mondelinge* vertelling. De verteller beschikt over vele middelen, die niemand verder bezit. Hij verschilt fundamenteel van den redenaar. De laatste behoort de houding aan te nemen, alsof hij zijn gedachten wel heeft doorleefd, maar nu, als spreker, ze enkel maar aan zijn publiek wil voorhouden. Hij moet, tot zekere hoogte, „unbeteiligt" zijn. De verteller geenszins. Die hoort het verhaal zelf voor de eerste maal. Hij doet uitkomen, hoe interessant, hoe erg, hoe heerlijk hij het vindt. Hij verblijft onder zijn gehoor. De redenaar blijft altijd op zijn gestoelte.
Juist door dat medeleven krijgt de verteller de beschikking over nieuwe middelen. Hij mag alle gebaren maken, die de redenaar te vermijden heeft. Hij kan in zijn kleinen kring zijn stem allerlei buigingen laten maken, die voor den orator te fijn zijn en te intiem. Hem is ook mogelijk het ontroerde in te houden, dat voor bovenbedoeld verhaal noodig was. Het gehoor van den spreker kan zulke dingen door den afstand niet volgen.
Is mijn opvatting juist, dan levert de schrijver van een verhaal als het bedoelde slechts de stof voor den verteller. Zijn genot zit in het wekken van de lust tot navertellen. Een indirecte kunst dus: minder onmiddellijk misschien dan geen andere. Want de componist kan den uitvoerenden musicus op alle wijzen binden, en doet dat ook. De vertellingschepper vermag niets anders dan als het ware zeggen: „zoudt gij deze wending niet gebruiken kunnen?" Troost is hem alleen, dat hij het edelste aller instrumenten bespeelt, den bewogen wil van een ander.
Het is geen toeval, dat ons voorbeeld aan een Arabisch schrijver ontleend is. Ook niet dat een ander, waaraan ik daarbij telkens herinnerd wordt, in het Boek der Koningen staat: de geschiedenis van de troonsbeklimming van Salomo, I Koningen I, Oostersche verhalen dus, uit dat Oosten, waar de vertelling bloeit. In onze kultuur is de kunst verloren gegaan.
Maar we hebben de Short Story! In ieder geval geen navolging, want ze is precies het tegendeel. De vertelling werkt met kort aangeduide aanschouwelijkheden, de Short Story met elastiek. Het gebeuren in de vertelling is belangrijk, dat in de Short Story een zoogenaamd „tableau". Twee honden, die met den neus tegen elkaar loopen, zijn al een prachtonderwerp. Het komt maar op de voorbereiding aan. Men begint — maar ik heb het mij schandelijk gemakkelijk gemaakt! — met de beide bazen der beide honden (dat is al dadelijk twee!). De een zal kort en dik zijn, en zijn beestje aan een touwtje meevoeren, o! neen, aan een riempje van mooi geel leer (weer een paar woorden!). De ander is slank en voornaam; hij draagt glacé handschoenen en sokken, en de punten van zijn laarzen glimmen altijd. Zijn hond is ook van een voornaam ras.

Op een schoonen morgen gaan beiden uit. (Beschrijf het weer; vergeet niet eenige gevoeligheden te lanceeren, maar niet al te ernstig; er moet iets van luchtige ironie aan zitten). Het kleine meneertje haat den grooten meneer, en de groote meneer veracht den kleinen. Het hondje van den kleinen meneer haat den hond van den grooten, en de hond van den grooten minacht het hondje van den kleinen. (Geef eenige plastische voorbeelden; houding van kop en staart vooral). Het kleine meneertje is altijd erg bang, dat zijn hondje het mooie beest zal aanblaffen of aanranden. De hautaine wijze waarop de mooie dat beantwoordt is kwetsend, oneindig kwetsender nog de zeemleeren minachting, waarmee de fijne meneer zijn dier terugroept. Het dikke mannetje barst dus bijna van spijt en heimelijken eerbied.
Op dien noodlottigen morgen dan zouden de vier doodsvijanden elkaar weer passeeren. Dat moest. De post lag hier en de nederige woning van het beestje daar, anderzijds was de deftige societeit, waar de voorname zijn bladen las, ginds, zoo, dat de natuurlijke verbinding met zijn voornaam huis langs dezelfde straten voerde. De kleine wil toch eens pogen zóó tijdig te zijn, dat hij het gemeenschappelijk stuk voorbij is, eer de ander het betreedt. Dies loopt hij zoo hard als zijn fatsoen toelaat, het hondje van den weeromstuit met gespannen riem. Daar is eindelijk de hoek. Juist kwam echter van de andere zijde . . . . . Enfin, het belangrijke ging gebeuren, en de „schrijver" heeft zijn honorarium verdiend. *(Wordt vervolgd.)*

INSTITUUT VOOR SIER- EN NIJVERHEIDSKUNST
JAARVERSLAG OVER 1925. *(Vervolg.)*

Evenals vorige jaren stonden weer vele kunstenaars en belangstellenden fotografieën en andere afbeeldingen af. Op deze wijze werd onze verzameling reproducties en afdrukken vermeerderd met werk van S. H. de Roos (zegels consulaire dienst); J. H. E. Schilling (foto's kerkramen); G. Rueter (weldadigheidszegel, biljetten); N. P. de Koo (meubelen); A. Pijpers (houtsnede); Mej. D. Kohnstamm (bedrukte stoffen); K. Kuiler (grafisch werk); v. d. Winkel (beeldhouwwerk); S. van Ravesteyn (meubelen, drukwerken); L. J. Muller (ceramiek); M. Wilmink (drukwerken); P. Bromberg (meubelen); Mej. F. Cohen (drukwerken); J. van Krimpen (drukwerk in de „Lutetia"-letter); L. O. Wenchebach (beeldhouwwerk); Huysmans (wandschildering); Planjer (drukwerken); Van der Kloot Meyburg („Nautilus" Rotterdam); L. Visser (kalender); Crouwel (meubelen); G. de Jong (kalender); P. de Zwart (typografisch werk); C. Rol (Verkade-Album); Van de Vecht (kalender); Jac. Jongert (afdrukken en foto's reclame Van Nelle); A. van Dobbenburgh (litho's); Winkelman (doorgaande reeks foto's van nieuwe werken); Joan Collette (litho's, kalender); J. J. P. Oud (Outlines of Extension Rotterdam); werk van Raedecker, Lantman, Gispen, Acronius, Van Loghem, A. P. Smits, Van Reyn, J. de Meyer, B. Bake, Eibink en Snellebrand en vele anderen. Affiches van H. Luns, Pieck, Lavies, W. Sluiter, Harmen Meurs, Wenckebach, Denys, Stegeman, enz.
De Nederl. Oudheidk. Bond schonk een penning (door H. Krop); Jansen van Galen een afslag van medaille ter herinnering aan de mobilisatie. De Amsterdamsche Dienst van Kunsten en Wetenschappen een afslag van plaquette van Richters; de heer Putter twee afgietsels van beeldhouwwerk van Werner; verpakkingen ontvingen wij van Calvé Delft en van Verkade. De heer Dreesen gaf coupons van door hem ontworpen stoffen (wol); de firma Rath en Doodeheefver zond een monsterboek van moderne behangsels; de „Duinvoet" stond aardewerk in natura af; Mej. Meyer Timmermans Thysse een gebatikt zijden kleedje. De heer C. de Lorm stond af een collectie negatieven, meerendeels naar werk uit den aanvang van de herleving onzer kunstnijverheid.
Boeken ontvingen wij van Brusse's Uitgeversmaatschappij (De Tors, Huyts, Aan den Ondergang); Nijgh en van Ditmar (Advertentie-boek; H. E. v. d. Tol, Meubileering en Inrichting van de woning); W. B. (Gulden Woorden); P. van Dam,

(Schabloneeren): A. J. van Huffel, (brochures over onderwerpen onzer kunstnijverheid betr. uit het begin dezer eeuw); Mevrouw Nicola van Nottes te Lausanne zond het tijdschrift L'Oeuvre (1925 volledig); de heer Asselin afleveringen van Art et Décoration, enz. enz. Behalve de in vorige jaarverslagen genoemde periodieken ontvangen wij thans regelmatig de maandschriften „Woninginrichting" en „Bouwen" door de welwillendheid van de uitgevers N.V. v/h Van Staal & Co., Rotterdam. Wij besluiten dit jaar-overzicht met een dankbare vermelding van den steun ook thans weer van Regeeringswege genoten; en van de hooggewaardeerde medewerking der Gemeente 's-Gravenhage, in den vorm van gastvrij voor het vervullen van ons werk verstrekte lokaliteit. Voorts met een woord van erkentelijkheid aan allen, die ons in dit jaar blijken gaven van hun daadwerkelijke belangstelling. Een belangstelling, welke — wij zijn gelukkig het te mogen constateeren — groeit met, maar dan ook steeds onmisbaarder wordt door het toenemen van den omvang onzer werkzaamheden; een belangstelling, die, op dit voorbeeld van lands- en stadsregeering, zich in het komende jaar weer sterk moge uitbreiden, overal waar vrienden van de Nederlandsche kunstnijverheid te vinden zijn. Wie ons werk bevorderen wil, vestige daarom hun aandacht op dit verslag.

PRIJSVRAGEN RUBRIEK

PRIJSVRAGEN DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP"

Ie Prijsvraag: Een Brandweerpost.
Uitgeloofd worden:
Een eerste prijs: Zilveren medaille der Vereeniging met f 100.—.
Een tweede prijs: Bronzen medaille der Vereening en f 50.—.
Een derde prijs: Eervolle vermelding en f 25.—.
IIe Prijsvraag: Een stiation voor Autobussen.
Uitgeloofd worden:
Een eerste prijs: Bronzen medaille der Vereeniging met f 50.—.
Een tweede prijs: Eervolle vermelding en f 25.—.
Een derde prijs: Eervolle vermelding.
De jury voor deze prijsvraag bestaat uit de heeren:
1. H. van der Kloot Meyburg, Voorburg; 2. J. P. Logemann, Rotterdam; 3. Ir. M.C. Meischke, Rotterdam; 4. A. Stahlie, Schiedam; 5. C. N. van Goor, Rotterdam; architecten B.N.A.
De Heer F. van 't Sant, Hoofd-Commissaris van Politie te 's-Gravenhage, zal in zijn kwaliteit van chef van de brandweer in Den Haag, de jury bij de beoordeeling der ontwerpen van de brandweerpost ter zijde staan.
Exemplaren van het programma zijn kosteloos verkrijgbaar bij den Secretaris, Hondiusstraat 14.

Aangezien van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" het programma nog niet ontvangen is, kunnen de prijsvragen nog niet volledig opgenomen worden.
(Redactie).

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

REISHERINNERING, II: NOTRE DAME, PARIJS, DE MUNSTER TE BONN EN DE DOM VAN KEULEN.

DOOR H. C. VERKRUYSEN

Ik heb de opmerking gemaakt, dat wie kort na elkaar verschillende kathedralen betreedt, ervaren zal, dat hij steeds dezelfde wereld binnengaat, een wereld van hoogere waarden dan daar buiten geldig zijn en dat hij inzooverre in een „andere" wereld, een wereld des geestes verkeert. Ik moet er nu bij zeggen, dat hij tevens zal zien, dat in ieder der kathedralen die „andere" wereld in een eigen vorm verschijnt en dat die vormen beduidend uitéénloopen, zelfs in zoo sterke mate, dat een geheel andere geesteshouding het resultaat wordt. Zoo is er dan na bezoeken aan Notre Dame van Parijs, de Munster te Bonn en den Dom van Keulen aanleiding bespiegelende vergelijkingen te maken en zich een karakterbeeld der betrokken kathedralen voor de verbeelding te brengen. De verschillen zijn zeer groot; het is bijkans niet te gelooven, dat een en dezelfde geestelijke idee aan de drie gebouwen ten grondslag ligt.
Iets als frissche voorjaarskracht tintelt in de krachtige vormen van de Parijsche Notre Dame. Machtig oprijzend aan het einde van het groote plein, breidt de kathedraal, vast als een burcht, hare bouwmassa's uit. Het horizontale domineert in de groote partijen van den bouw; wel is er een beweging opwaarts en zeker zou die meer voelbaar geworden zijn bij voltooiing der torenspitsen, maar in het conflict tusschen de uitdrukking van positieve vastheid en het verlangen om in een transcendente stijging aan het aardsche te ontkomen is in Notre Dame een gezond besef van physieke kracht de conceptie blijven beheerschen. Architectonische belijningen en massa's zijn symbolen, inzooverre zij n.l. door hun bepaald karakter teeken zijn van een wellicht onbewusten levensinhoud. De bouwmeester bouwt zichzelf onbewust in zijn bewuste overwegingen, en in een tijd, die tot een bepaald stijlkarakter is gegroeid, komt dat karakter uit in het werk dat gebouwd wordt. Aan teekenen, die geen traditioneel erkende beteekenis hebben, kan men allerlei waarden toekennen. Zoo zijn de begrippen „horizontaal" en „verticaal" van die algemeenheden, waarin ieder iets kan leggen en betrekkelijk gelijk krijgen. Toch is er in het voor ons zich horizontaal uitbreiden der aarde stellig iets dat het „horizontale" een eigenaardig karakter geeft ten aanzien van het aardsche. Het horizontale voert de gedachte naar het aardsche of althans wekt verwante gevoelens met aardsche kwaliteiten. De grond is het vaste, het positieve; wie twijfelt aan de vastheid van den grond doet dan ook een duidelijke schrede in de richting eener nadenkendheid, die het ware in het begrip zal vinden en van het aardsche de nietigheid moet erkennen. De aardsche vastheid, de zekerheid van den positieven grondslag, is een kracht, een physieke kracht; bij het domineeren van het horizontale komt iets tot bewustzijn van aardsche kracht, van contact en verwantschap met den onverzettelijken grondslag. Dat karakter hebben de bouwwerken van vroege kunstperioden, zoo ook Notre Dame. Wordt nu deze anorganische massa beeldend ten leven geroepen, dan blijven de beeldende vormen aan dien grondslag verwant; er blijft in het leven, ook in het geestelijk-verdiepte, der beelden een innerlijk contact met den positieven bodem waaraan zij ontloken zijn.
De geest wortelt in de natuur: een gezonde natuur doet in de vroeg-Fransche

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES: H. C. VERKRUYSEN SPAARNELAAN 40 HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
14 AUG. 1926 NO 33

kathedraal een gezonden geest opbloeien, die tintelt van een frissche levenskracht. Vanaf de groote ingangen met de statige beeldenrijen tot de pijnlijk-groteske chimaeren aan de omgangen is alles vol spanning; geen oogenblik van matheid; alles is sterk en grootsch. Dat is ook het interieur met de gedrongen pijlers, de rustige toon van het steenwerk en daartusschen, als laaiende kleurbranden, de vensters. Alles is betrekkelijk en sprekende over Notre Dame, maar denkende aan de Munster te Bonn kan de gedachte rijzen: innig van stemming is Notre Dame eigenlijk niet; daarvoor is de geheele conceptie te grootsch, te wijdsch van gedachte; het verhevene is er als een geweldig bazuingeschal, maar dan zeer zuiver van toon. Notre Dame is indrukwekkend en maakt den aandachtigen beschouwer stil en klein; verwarmend voor het gemoed is deze monumentale kathedraal eigenlijk niet.

(Wordt vervolgd.)

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

MESSAMT FÜR DIE MUSTERMESSEN IN LEIPZIG.

Behalve de tentoonstelling van Amerikaansche architectuur zal op de van 29 Augustus tot 4 September te houden Leipziger Messe ook een expositie op het gebied van moderne Duitsche bouwkunst gehouden worden, ingericht door de districtsgroep Leipzig van den bond van Duitsche architecten.

Secretariaat in Holland:
L. H. BRAUN, Rotterdam
Schiekade 185, Tel. 11466 en 43268.

PRIJSVRAGEN-RUBRIEK.

HET GEBOUW VOOR DEN VOLKERENBOND TE GENEVE.

Bij de Redactie is het programma met bijlagen ingekomen voor bovengenoemde prijsvraag. Het programma is in de Engelsche taal of in de Fransche taal te verkrijgen. Het exemplaar dat de Redactie ontving is in het Engelsch gesteld. De inhoud van het programma omvat de volgende hoofdstukken:

CONTENTS.

		Page
Section I.	Programme proper:	
	Introduction	7
	Summary of the Organisation of the League of Nations	8
	Site	8
	Access to the Grounds	9
	Orientation	9
	Character of the Soil and the Foundations	9
	Buildings	9
	Description of the Secretariat	10
	Detailed Description of each Floor of the Secretariat	12
	Committee Rooms	13
	Detailed Description of the Assembly Hall and Rooms for the Council, with Dependencies:	
	Description of the Assembly Hall	13
	Annex to the League Building	15
	Cost of Construction	16
Section II.	Documents supplied to Competitors	18
Section III.	Designs and Documents to be furnished by Competitors	20
Section IV.	Rules of the Competition	22
Section V.	Prizes, Awards, Execution of the Design, Exhibition of Designs	26
Section VI.	Composition and Duties of the Jury	28

Verlangd worden de volgende teekeningen en documenten:

DESIGNS AND DOCUMENTS TO BE FURNISHED BY COMPETITORS.

(a) General plan—buildings and gardens—drawn tot the scale of 2 millimeters (0.002) to the meter.
(b) Plans of the ground floor and of the other floors (including the basement and garage) on a scale of 5 millimeters (0.005) to the meter.
(c) Three elevations on a scale of 5 millimeters (0.005) to the meter.
(d) Elevation facing the lake on a scale of 1 centimeter to the meter.
(e) Four vertical sections (longitudinal and transverse) on a scale of 5 millimeters (0.005) to the meter.
(f) A detail of the Assembly Hall, giving one plan and two sections, drawn to the scale of 2 centimeters (0.02) to the meter.
(g) Two perspectives (one of them a bird's-eye view).
(h) Summarised estimate prepared on the basis of the list of prices and specimen estimate supplied to competitors.
(i) A brief typewritten description of the design, with information as to the method of construction, heating and ventilation.

Notwithstanding the rules in forse in the league of Nations regarding the use of two official languages, and solely as a guarantee additional the those already provided for in the present programme with a view to preventing any indication being given of the origin of the designs, the *French language* alone shall be employed by all competitors for the inscriptions *on the plans* and designs.

As regards the brief descriptions, in view of the difficulty which certain competitors might experience in drawing up such a description in French, that description may be drawn up in English or in French—the official languages of the League of Nations. The brief descriptions drawn up in English will be translated into French by the Secretariat of the League of Nations and the translations substituted for the original text, so that all documents submitted to the Jury may be drawn up in the same language.

N.B. Plans must be gummed on to a stretcher or thick rigid carboard.
Plans must be drawn and filled in *(pochés)* with Indian ink.
Sections and elevations should be executed in line, or in line and merely washed over in one colour.
Full liberty is left to competitors as to the method of presenting perspectives.
All units employed must be those of the metric system.

De regels voor de prijsvraag zijn als volgt omschreven:

RULES OF THE COMPETITION.

The competition will be open until January 25th, 1927, to architects [1]) who are nationals of States which are Members of the League on that date.

No competitor or firm may submit more than one design or send in sketches or plans not asked for in the present Programme and Rules of the competition. No award will be made in respect of any design if it is incomplete, or if the Jury is of opinion that the cost of executing such plan would exceed the amount indicated, or if it does not comply with the conditions of the specification.

Competitors must:
(*a*) Forward a signed declaration that the designs submitted by them to the Jury are their own work and were drawn by them or under their immediate direction;
(*b*) Furnish evidence that they are personally capable of acting as architects in charge of building operations.

The declaration mentioned in (*a*) must give the christian names, surname, style and

[1]) The Council of the League of Nations decided, on June 9th, 1926, that the competition should also be open to architects who are nationals of Germany, of the Free City of Danzig and the Saar Basin.

exact address of the competitor. It should be enclosed, together with the papers required under (*b*), in a sealed envelope, bearing no distinctive mark except a number for the purpose of identification, selected by the author or joint authors of the design, and the word "*Declaration*".
The indentification number mentioned above must consist of from six to eight figures. It must be repeated in the bottom right-hand corner of each drawing sheet and on each sheet of the summarised estimate and brief description accompanying the design: no signature or distinctive mark must be affixed. The summarised estimate and brief description must also be enclosed in one envelope marked "*Estimate and Description*" and bearing the selected identification number.
This number must not take up a space more than 4 centimeters in lenght and 1 centimeter in height on the envelopes or plans.
All the designs and all the declarations, references, estimates and descriptions, must be enclosed in a single package clearly labelled with the words "*Architectural Competition*", and addressed to the Secretary-General of the League of Nations, Geneva.
No mention of origin may be made except the name of a firm of forwarding agents. The marks, stamps or seals of such firm may be affixed to the package, which must bear no other distinguishing marks.
Packages must be forwarded in accordance with the table of dates furnished to competitors.
On reaching the Secretariat of the League of Nations, each plan will be given a registration number, which will be placed on the outside of the whole package.
When the packages are opened, the same registration number will be placed on each of the drawings and papers sent in. It will be printed on squares of gummed paper and affixed over the identification number.
No person employed by the League of Nations or associated with or employed by a member or substitute member of the Jury may compete. Such persons are not allowed to give assistance to a competitor.
Furthermore, designs will not be accepted:
(*a*) If they are not received at the time specified in the table of dates;
(*b*) If they or the packing or the envelopes bear any name, emblem, or other direct or indirect indication of origin such as might reveal the competitor's identity;
(*c*) If they are framed or glazed.

De prijzen zijn als volgt aangegeven:

PRIZES, AWARDS, EXECUTION OF THE DESIGN, EXHIBITION OF DESIGNS.

The sum of 165,000 Swiss francs will be placed at the Jury's disposal for awards in respect of those designs which it considers the best. The prizes and supplementary awards will be as follows:—

		Swiss francs
First prize		30,000.—
Second prize A		25,000.—
Second prize B		25,000.—
Third prize		20,000.—
Fourth and fifth prizes	(each)	15,000.—
Sixth and seventh prizes	„	5,000.—

The Jury will also have at its disposal 25,000 Swiss francs to be distributed in the form of supplementary awards, of not less than 2,500 Swiss francs each, to the best designs which have not been awarded prizes.
Should certain prizes not be given, the money will be distributed in the form of further supplementary awards.
The drawings, estimates and descriptions of the designs awarded the first, second and third prizes will become the property of the league of Nations.

The league of Nations reserves the right to publish the designs obtaining prizes and supplementary awards.
Execution of the Design. The League of Nations may require the author of the design placed first on the list by the Jury and accepted by the League of Nations to make changes in his design.
Should the League of Nations fail to execute the design or decide, before detailed plans for its execution have been drawn up, not to continue negotiations with the author, the latter will receive 50,000 Swiss francs as sole compensation.
Fees. The fees payable to the architect selected to erect the building will be at the rate of 5 per cent of the total cost of erection and of any furniture which the architect may be asked to design.
These fees will cover all the work generally undertaken by architects, as specified in the *Scale of Fees of the Swiss Association of Engineers and Architects* supplied to competitors.
Public Exhibition of Designs. After the prizes and supplementary awards have been given, all the designs accepted for the competition will be publicly exhibited for not less than a fortnight.
Prizewinners' names will be attached to their designs.
The names of competitors obtaining supplementary awards will not be published unless they so request.
Al the close of the exhibition, the sealed envelopes accompanying the designs which have not obtained awards will be opened by a representative of the Secretary-General, who will be bound to secrecy.
Subject to such delay as may be rendered necessary by the proposed publication, all designs except those obtaining the first, second and third prizes will, after the close of the public exhibition, be sent back to their authors by and at the expense of the League of Nations.

De jury bestaat uit de heeren:

M. H. P. BERLAGE (The Hague);
Sir JOHN J. BURNET (London);
M. CHARLES GATO (Madrid);
M. JOSEPH HOFFMANN (Vienna);
M. VICTOR HORTA (Brussels), President;
M. CHARLES LEMARESQUIER (Paris);
M. KARL MOSER (Zurich);
M. ATTILIO MUGGIA (Bologna);
M. IVAR TENGBOM (Stockholm).

Should any member of the Jury be unavoidably prevented from taking part in the deliberations, his place will be taken by a substitute member of the same nationality.

Substitute members:

M. W. KROMHOUT (Renkum-Arnhem);
Mr. H. S. GOODHART-RENDEL (London);
M. PASCUAL BRAVO (Madrid);
M. EUGEN STEINHOF (Vienna);
M. FRANZ DE VESTEL (Brussels);
M. GABRIEL HERAUD (Paris);
M. CAMILLE MARTIN (Geneva);
M. G. B. MILANI (Rome);
M. ERIK LALLERSTEDT (Stockholm).

Verder omvat het volledige programma:
1°. Plan van Geneve 1 : 15000.
2°. Een situatieplan 1 : 500. Deze druk meet ongeveer 1 × 2 Meter.
2a. Een supplement hierop 1 : 1000. Deze druk meet ongeveer 0.70 × 1 Meter.

3°. Een teekening met geologische doorsneden en boringen.
4°. Een verzameling van de volgende 10 foto's:

1. 2. 3. 4. Photographs of the Site, taken from points marked on the Ground Plan (Annexe II).
5. General photograph of that part of the Site which borders on the lake. View taken from the lake.
6. Panoramic photograph of the shore of the lake, containing the Site. View taken from a hill on the opposite side of the lake.
7. Air photograph of the Site, taken obliquely. (Direction : North. Height : 300 m.).
8. Air photograph of the Site, taken obliquely. (Direction : East. Height : 250 m.).
9. Air photograph of a part of the Site, taken from a height of 150 m.
10. View of Mont-Blanc, taken from the shore of the lake on which the Site in situated.

5°. Een tabel met de benoodigde ruimten.
6°. Schets met details.
7°. Tabel met prijzen van materialen in Zwitserland.
8°. Honorariumtabel voor architecten.
9°. Nota ter verklaring van de organisatie van den Volkerenbond.
10°. Staat van verzenddata der programma's voor de verschillende landen.

PRIJSVRAGEN „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" 1926.

De eerste prijsvraag betreft het ontwerp van een brandweerpost voor een sectie van een groote gemeente, ter bediening van een stadsdeel van 50 à 60 duizend inwoners, te projecteeren op een terrein van 50 M. diep en 40 M. breed.
De teekeningen moeten een uitwendige maat hebben van 0.55 × 0.65 M. en binnen het kader van 0.50 × 0.60 M.
Zij moeten op carton worden opgezet van 2 mM. dikte en volkomen vlak worden ingezonden. Voor het ophangen bij de expositie moeten in den rand gaatjes (geen uitstekende oogen, ringen of andere metalen ophangers), worden aangebracht.
De behandeling der teekening is vrij, doch moet duidelijk en nauwkeurig zijn.
Lichtdrukteekeningen mogen niet worden ingezonden en zullen van beoordeeling worden uitgesloten.
Uitgeloofd worden:
Een eerste prijs: Zilveren medaille der Vereeniging met f 100.—.
Een tweede prijs: Bronzen medaille der Vereeniging en f 50.—.
Een derde prijs: Eervolle vermelding en f 25.—.

De tweede prijsvraag betreft een station voor Autobussen, gedacht op een plein in een groote stad, en bedoeld om den reizigers een afgesloten wachtlokaal te bieden, geheel of gedeeltelijk omgeven door een overdekt trottoir, dat een gemakkelijke gelegenheid geeft tot het instappen in de autobussen.
Uitgeloofd worden:
Een eerste prijs: Bronzen medaille met f 50.—.
Een tweede prijs: Eervolle vermelding en f 25.—.
Een derde prijs: Eervolle vermelding.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

De deelname aan deze prijsvragen is opengesteld voor alle Nederlandsche bouwkundigen.
De teekeningen moeten met een motto gemerkt zijn en vergezeld gaan van twee

gesloten brieven, waarvan de eene den naam, kwaliteit en woonplaats van den ontwerper en de andere een correspondentie-adres bevat. Op de brieven moeten aan de buitenzijde, respectievelijk de woorden „naambrief" en „correspondentie-adres" voorkomen en tevens het motto van het ontwerp, welk motto ook op de buitenzijde der emballage moet geplaats zijn.
De ontwerper van eenig antwoord mag zich niet als zoodanig bekend maken vóór de uitspraak der jury.
De jury voor deze prijsvraag bestaat uit de heeren: 1. H. van der Kloot Meyburg, Architect B.N.A., Voorburg; 2. J. P. Logemann, Architect B.N.A., Rotterdam; 3. Ir. M. C. A. Meischke, Architect B.N.A., Rotterdam; 4. A. Stahlie, Architect B. N. A., Schiedam; 5. C. N. van Goor, Architect B.N.A., Rotterdam.
De heer F. van 't Sant, Hoofdcommissaris van Politie te 's-Gravenhage, zal in zijn kwaliteit van chef van de brandweer in Den Haag, de jury bij de beoordeeling der ontwerpen van de brandweerpost ter zijde staan.
Wanneer geen antwoord ter volledige bekroning kan worden voorgedragen, heeft de jury het recht om het bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap" voor te stellen de uitgeloofde prijzen op andere dan de aangegeven wijze te verdeelen.
De uitspraak der jury zal door het Bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap" door middel van drie Rotterdamsche dagbladen en het „Bouwkundig Weekblad" bekend gemaakt en de antwoorden publiek tentoongesteld worden, nadat het jury-rapport in het „Bouwkundig Weekblad" zal zijn gepubliceerd.
De uitreiking der bekroningen zal geschieden in de algemeene vergadering der Vereeniging, die in Januari of Februari 1927 zal worden gehouden.
Alle stukken ter beantwoording dezer prijsvragen worden vóór of op den 15den November 1926 vrachtvrij ingewacht aan het adres van den heer J. P. Logemann, Baan 31 te Rotterdam.
Ontwerpen na dien datum ingezonden, tenzij aan het Bestuur afdoend kan worden aangetoond, dat dit buiten de schuld van den inzender mocht zijn geschied, blijven buiten beoordeeling.
De Vereeniging behoudt zich het recht voor, gedurende 3 maanden na publicatie van het jury-rapport, alle of een gedeelte der antwoorden ter expositie af te staan aan andere Vereenigingen in ons land. Gedurende dien tijd mag geen der ontwerpen gereproduceerd worden zonder toestemming van „Bouwkunst en Vriendschap".
De Vereeniging heeft echter het recht de bekroonde antwoorden ter reproductie aan te bieden aan de redactie van eenig plaatwerk, tijdschrift of vakblad, zonder dat zij gehouden zijn den bekroonden eenig honorarium daarvoor te betalen.
De ingezonden ontwerpen worden *niet* van wege de Vereeniging tegen brand, diefstal of anderszins verzekerd en blijven dus geheel voor risico van de inzenders.
De ontwerpen zullen na het verstrijken van bovengenoemde 3 maanden, met de ongeopende naambrieven, binnen een maand aan de correspondentie-adressen franco worden teruggezonden.
Inlichtingen kunnen schriftelijk worden gevraagd tot 5 Augustus 1926 aan het adres van het onder 5 genoemde jury-lid, 's-Gravendijkwal 71 en zullen door de jury beantwoord worden in het „Bouwkundig Weekblad".
Exemplaren van dit programma zijn kosteloos verkrijgbaar bij den Secretaris, Hondiusstraat 14.

Namens het Bestuur,
J. HEYINK, Voorzitter.
A. H. VAN KOOT, Secretaris.

Rotterdam, 15 Juli 1926.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

De literatuur draagt haar naam naar de letter, waarmede zij geprostrueerd wordt. Een ongelukkige benaming eigenlijk! Spraakkunst ware beter geweest, maar dat woord wordt merkwaardigerwijze vooral met de schrijftaal in verband gebracht. Zegkunst is geloof ik de eenige juiste term. Aanspraken op dien naam, door de voordrachtskunst ingebracht, moeten afgewezen worden. Zeggen beteekent overal het uitspreken van eigen gedachten en eigen bedoelingen. Als iemand heet iets gezegd te hebben, zal geen sterveling aan de mogelijkheid denken, dat hij het wel heeft uitgesproken, maar alleen om de bedoelingen van een ander op diens verzoek uit te spreken. Wij houden den term „zegkunst" dan in plaats van het verouderde „literatuur".

Het is niettemin merkwaardig, dat de meeste zegkunst geschreven wordt. Of eigenlijk niet, dat ze dat wordt, want daarvan is de verklaring al heel eenvoudig, het geschrevene kan men gemakkelijk vermenigvuldigen en bewaren. Het merkwaardige waarop wij zooeven doelden, is gelegen in de omstandigheid, dat de zegkunst zich opschrijven *laat*. Het gelezene doet toch anders aan dan het gehoorde. Ieder die eenig inzicht in de kunst van het woord heeft, zal toegeven, dat datgene wat werkelijk goed geschreven is, niet kan worden voorgelezen, tenzij het daarvoor bestemd werd. Een redevoering waardeeren gaat alleen, als men haar bij zich zelf uitspreekt. Het psychologische proces van het lezen is niet zoo eenvoudig. De verschillende functies, die er bij te pas komen, hebben in overeenkomen een zelfstandig bestaan. Ik heb natuurlijk geen meening over het vraagstuk van de localisatie der vermogens en voorstellingen in de hersenen. Gall en zijn tijdgenooten geloofden er reeds alles van te weten. Men kan nog dikwijls hardpapieren hersens in een winkel zien staan, met een buste op elk gedeelte gedrukt, welk orgaan daar geïnnerveerd wordt. (Voor wie het niet mocht weten: innerveeren is het uitzenden van zenuwbanen ergens naar toe). Het is natuurlijk onzin. Maar het localisatiethema is daarmede niet van de baan. Behouden wij als leeken de term „centra", onbekommerd of die te toonen zijn of al dan niet een aansluitend hersenstuk innerveeren. Het woord „hersencentrum" bezig ik in dit artikel dus als verkorte aanduiding van de zelfstandigheid eener hersenfunctie.

Bij het lezen nu komen meerdere van die centra te pas. Wij hebben van een woord allereerst een klankbeeld, geheel aan de gesproken taal ontleend. Dan een schrijfbeeld, en ook, als die term veroorloofd is, een spreekbeeld, alleen in zooverre als het uitspreken van de woorden, waarvan men den klank kent, en van het hooren daarvan onafhankelijk verzwegen is. Elk dier „centra" kunnen beschadigd worden of buiten werking gesteld, terwijl de andere dan nog functioneeren. Zoo is het begrijpelijk, dat de spelling van een woord, dat wij kennen, beteekenis voor ons heeft. Groote veranderingen er in doen ons aan, alfsof we een ouden bekende zagen, die snor en baard heeft afgeschoren.

Uit de omstandigheid, dat een goede redevoering niet goed te lezen is, en een stuk goed proza bij voorlezen verliest, mag dan worden afgeleid, dat het psychologisch proces nog ingewikkelder is. Er bestaat blijkbaar een klankbeeld, dat onmiddellijk aan het spelbeeld vastzit, en dat verschillend is van hetgeen bij het luid uitspreken te pas komt. Al lezende hooren wij de woorden toch min of meer, we spreken ze in ons binnenste uit. Met dat uitspreekcentrum moet dus geassocieerd zijn een inwendig gehoorcentrum, dat ons in staat stelt, den klank van een niet voor voorlezen bestemden tekst te genieten. De beidecentra voor de twee soorten klank hebben blijkbaar ieder hun eischen, vandaar het onderscheid tusschen redevoering en leestekst.

Wij kunnen ons trouwens wel een voorstelling maken van de oorzaken van het verschil. Klank vult. De redenaar houdt zijn gehoor niet enkel bezig met de woor-

den die hij zegt en de gedachten die hij uitspreekt: hij doet het ook met de korte rustpauzen tusschen de woorden. Een deel dezer pauzen wordt nu gevuld door den klank van zijn stem.

Wij moeten hier wederom tot een vergelijking onze toevlucht nemen. Wanneer het licht in de kamer plotseling wordt uitgedraaid, maakt het den indruk, alsof het schijnsel niet op alle plaatsen tegelijk verdween. Het tijdsverschil is uiterst klein, maar toch merkbaar. Dit kan natuurlijk niet objectief waar zijn. Het licht verspreidt zich van de bron over de omgeving met zulk een snelheid, dat alle tijdsverschil daarbij volkomen wegvalt. Het ophouden van de weerkaatsing van de voorwerpen in uw oog moet dan ook op precies hetzelfde oogenblik gebeuren. Dat het ons anders lijkt komt, doordat het netvlies niet over zijn geheel gevoelig gedeelte gelijkelijk beïnvloed wordt. De nawerking der belichting is op de eene plaats sterker dan op de andere: de „lichtherinnering" duurt dan ook verschillend. Het achter elkaar uitdooven van die nawerking maakt op ons den indruk, alsof de duisternis zich over het gezichtsvlak verbreidde.

Zoo is het ook met ons oor. Het duidelijk gesproken woord laat een klankherinnering na. En al is die nog zoo klein, ze heeft beteekenis, omdat ze gesteund wordt door de voorstelling, die er door wordt opgewekt. Wanneer iemand met kracht uitroept: „dat nooit!", dan is het den hoorder, alsof niet de klank, maar de *gebeurtenis* van den uitroep eenigen tijd aanwezig was, nadat de roeper zweeg. Met alle woorden is dat min of meer het geval.

Deze naklank der woorden speelt een groote rol bij de redevoering, en een zeer veel kleiner, althans een derde, bij de lectuur. Hier blijft het gezichtsveld, althans in de herinnering, nawerken. De geluidsherinnering is daarentegen veel zwakker. Dat alles zou niet van zooveel beteekenis zijn, wanneer er geen voordracht bestond. Maar een redevoering of voorlezing zonder voordracht ware niet te volgen. De spreker of voorlezer zal dan de mogelijkheden, die sterkte en toonhoogte der klanken, en de lengte der rustpauzen hem verschaffen, zoo goed mogelijk gebruiken. De opsteller, die zijn vak verstaat, heeft daarop gerekend. Gaat men de redevoering nu voor zichzelf lezen, dan valt dit alles weg. De zinswendingen en woordgroepeering, met het oog op de boven aangeduide effecten aangebracht, werken niet meer, of erger, ze werken anders. Het is er ongeveer mee als met sommige zangstemmen, die wel voor een zaal, maar niet voor een kamer berekend zijn. Of beter: als met een kamerversiering, ontworpen voor een damessalon, en toegepast op een ontvangzaal.

De vraag doet zich nu voor, of het onhoorbaar geluid, dat de goede lezer — want er zijn ook slechte, die niets hooren: een eeresaluut hierbij aan onze boekenverslindende dames; die door haar gehoorscherpheid alles ongehinderd doorstaan kunnen, en aldus de leesportefeuille mogelijk maken! — ik zei dat de goede lezer voortbrengt niet als kunstmiddel te gebruiken is. De vraag stellen is haar beantwoorden. Periodeerbouw en klankrythme kunnen ook in de „stille" literatuur worden aangewend; de goede schrijvers hebben dat altijd gedaan. De mate der toepassing verschilt evenwel. De nawerking van het gelezen woord bestaat, gelijk we zagen, uit twee elementen, den stillen naklank, eng geassocieerd met het spelbeeld, en de gedachteherinnering. Men kan dan zoowel op het eene als op het andere den nadruk leggen. De eene auteur werkt vooral op het klankelement, de andere meer met het intellectueele. Het laatste element is echter weer splitsbaar. Gedachte en voorstelling staan naast elkaar. Een zin als: „Het gebouw was aan de achterzijde door hooge boomen tegen regen en wind beschermd" — werkt voornamelijk op het begrip. Het is echter zeer goed mogelijk, hem zoo in te kleeden, dat de gevoelige lezer den regen tegen de ruiten ziet zwiepen. De laatste soort ecrituur zal gewoonlijk soberder zijn, dan wat op het gehoor werkt. De fantasie immers is een vermogen, dat niet overladen mag worden. Haar wezen ligt in haar kracht. Zich een groot

aantal dingen, die in een snel tempo worden voorgevoerd, duidelijk voor te stellen, is moeielijk, voor de meesten zelfs onmogelijk. Het is ook niet noodig. De fantasie brengt immer, om zoo te zeggen, haar eigen stoffage mee. De man wiens verbeelding door het woord „minimum" geprikkeld wordt, ziet zelf al het mos er op zitten, en de onregelmatige belijning van de voegen over het oppervlak heen.

(Wordt vervolgd.)

CHINEESCHE FABEL.

Onderstaande fabel is van oorsprong een Hindoe-verhaal, die tusschen de 3e en 7e eeuw in Chineesche bewerking bekend was in China. Zij is in het Fransch vertaald en in vers gezet door Ed. Chavannes en zijn echtgenoote en opgenomen in een werkje getiteld: „Fables chinoises".

LE BŒUF A CORNE COURBE.

Il était un homme autrefois
Qui possédait un bœuf, un bœuf de belle taille.
Un bœuf noir de grand prix. Son voisin toutefois,
Était aussi connu pour son bétail de choix.
Et s'en allait criant: — Est-il un bœuf qui vaille
Le mien? Non! Si quelqu'un
En possède un,
Qu'il le dise! A cet homme,
Je livrerai tous mes biens comme enjeu,
Et ce n'est point légère somme!
Mais, s'il perd la gageure, adieu
Pour tous ses biens à lui, car je les accapare!
Qu'on me provoque à présent, gare! —
Le maître du bœuf noir accepta le concours:
Chargeant un char d'objets fort lourds,
Il attela son bœuf au pesant véhicule,
A gauche, et, le tournant lui-même en ridicule,
Il criait au pauvre animal
Qui ne lui faisait pas de mal,
Brutal, le frappant en cadence:
— O corne courbe, avance, avance! —
Mais ce bœuf insulté prit cette injure à cœur,
Et le sentiment de l'honneur,
Il le perdit avec sa force et son courage.
Auteur, victime aussi, de cet outrage,
Son maître y perdit, lui, son bien;
Le voisin eut tout, lui plus rien!
L'autre recommença, proclamant sa gageure:
— S'il est un bœuf plus fort que mon bœuf, je le [jure.
Son maître aura tout mon trésor.
A-t-il quelque rival encor? —
Or
Le bœuf noir, entendant cela, dit à son maître:
— Acceptez le défi, vous gagnerez peut-être. —
— Le puis-je, hélas, — fit-il — bœuf sournois, [bœuf mauvais,
Et n'ai-je point perdu par toi ce que j'avais?
Le bœuf lui répondit: — Grimper un monticule
Quand il se voit tourné par tous en ridicule
Eh! quel bœuf le pourrait? Je n'avais plus,
Par l'effet de votre dédain [soudain,
La force de traîner votre lourd véhicule
Ni le sentiment de l'honneur!
C'est ce qui vous porta malheur.
Pourquoi des coups? Pourquoi cette vile
De *„corne courbe, avance!"* [insolence
Je vous donne, ô mon maître, un avertissement:
Pas de rudes propos, parlez-moi doucement,
Publiquement:
Dites:
— Lorsque vous étiez veau, des épines maudites
Vous blessèrent au pied; alors, pauvre animal,
Tandis que vous cherchiez la cause de ce mal,
Votre corne entra dans la terre
Et, simple raison du mystère,
On sait que depuis ce jour-là
Elle est courbe, voilà;
Mais vous êtes un bœuf noir de fort belle essence
Et vos cornes étaient très droites de naissance. —
L'homme, cessant de le rosser,
Se mit à le brosser.
Et, pour lui témoigner une amitié sans bornes,
Il fit couler sur ses puissantes cornes
De l'huile de sésame et les orna de fleurs
De toutes les couleurs.
L'attelant à son char, mais cette fois à droite,
Il eut cette apostrophe aimable et plus adroite:
— „Grand bœuf noir qui portez bonheur,
Par votre corne large et haute,
Tirez mon char sur cette côte." —
Et le sentiment de l'honneur,
Animé par ce doux langage,
Fit porter au bœuf son bagage
Avec succès.
Son maître eut des biens en excès;
Pour gage,
Il lui fut aussitôt rendu
Trois fois plus qu'il n'avait perdu.
Lorsqu'il eut fait ces gains considérables,
Il dit ces stances mémorables:
„Un bœuf avance dans l'ornière
„Selon le geste et la manière
„Dont on l'exhorte; doucement
„Il faut parler en le charmant."
Le Bouddha, qui narrait l'histoire
De ce bœuf à la robe noire,
Ajoutait que *si l'animal*
Peut agir ainsi bien ou mal,
Selon la parole du maître
Et le ton de son oraison,
Pour l'homme, ainsi doit-il en être,
A plus forte raison.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

GEBOUW VOOR BLOEMBOLLENCULTUUR TE HEEMSTEDE.

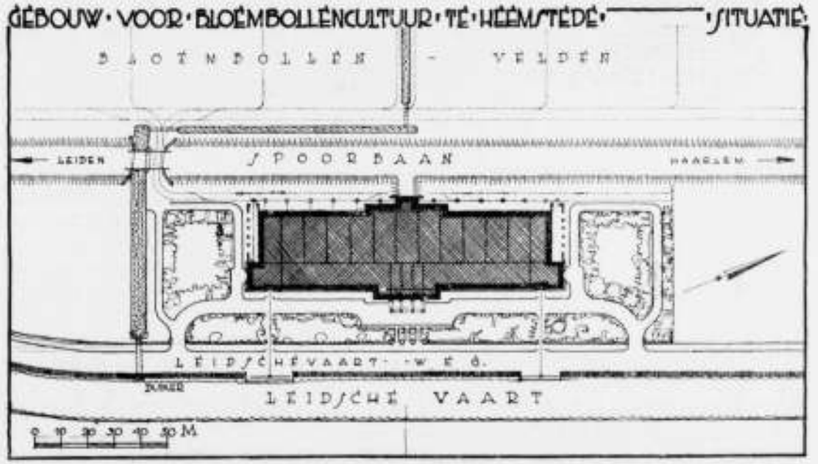
Aan de Leidschevaart te Heemstede dicht bij Vogelenzang is thans voor rekening van de N.V. Hollandsche Cultuur Maatschappij te Bennebroek in aanbouw een gebouw voor Bloembollencultuur, waarvan de ontwerpteekeningen in dit blad zijn gereproduceerd. Men verwarre dit gebouw evenwel niet met dat, hetwelk de Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur zich als zetel wenscht te stichten, en waarvan nog niet bekend is of de Gemeente Heemstede de eer zal genieten dit binnen haar grenzen te zien verrijzen.

De min of meer weidsche benaming van het eerste geldt slechts wat in de „bollenstreek" „bollenschuur" geheeten wordt, het aldaar welbekende doosvormige bouwsel van twee of meer verdiepingen, met een ontelbaar aantal glasdeuren rondom, en van binnen volgestopt met houten droogstellingen.

Dat dit type, hetzij dan in het beste geval „architectonisch verzorgd", hier niet tot uiting gekomen is, vind haar oorzaak in het feit dat de Hollandsche Cultuur Maatschappij, na dit probleem geruimen tijd te hebben bestudeerd, haar bedrijf voor eenige jaren terug geleidelijk volgens een geheel herziene, moderne bedrijfsvorm is gaan inrichten.

Het geheele complex van handelingen welke de verschillende soorten bloembollen volgens de oude methode ondergingen, voornamenlijk wat betreft transport van en naar de schuren bij het uitplanten en rooien, de wijze van behandeling in de schuren, de bewerking van het land enz. is herzien en gewijzigd.

Dat in gelijksoortige bedrijven van smalspoortractie werd gebruik gemaakt was misschien niet geheel nieuw; in het betreffende bedrijf is dit systeem evenwel consequent doorgevoerd, en heeft geleid tot economisch zeer belangrijke resultaten en een grootere onafhankelijkheid van weersinvloeden.

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

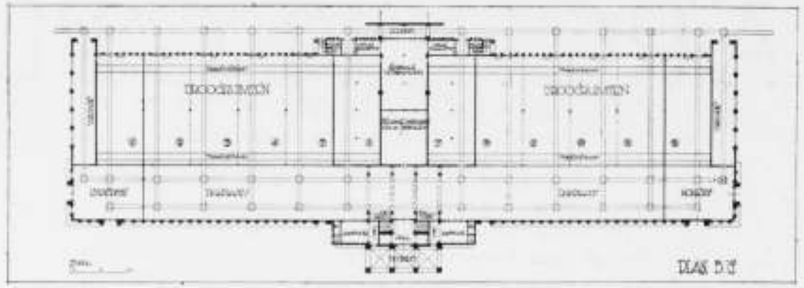
MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES: H. C. VERKRUYSEN SPAARNELAAN 40 HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
21 AUG. 1926 No 34

GEBOUW VOOR BLOEMBOLLENCULTUUR PLAN BEGANE GROND. ARCH. J. ZIETSMA

Een der ingrijpendste veranderingen met betrekking tot de vormgeving der nieuwe gebouwen was wel, dat niet als voorheen, de bloembollen in manden van het land naar de vaste houten stellingen in de schuren, en omgekeerd, werden getransporteerd, doch dat rijdende droogstellingen werden geconstrueerd, welke naar het land worden gereden tot het uitplanten of opnemen der bollen, in de schuren met haar inhoud te drogen worden gezet, en daarbinnen in droogruimte of pakplaats voor het pellen, sorteeren, inpakken, en verdere behandeling, naar believen konden worden „gerangeerd".

Naast de technische eischen waaraan een gebouw voor dat doel had te voldoen, was de Directie allerminst ongevoelig voor de architectonische behoeften, de welstand van haar bedrijf en het aanzien der omgeving.

Een zuiver utilitair „fabrieksgebouw" achte zij als aspect van een bedrijf, dat jaarlijks haar bloemrijk product in groote massa's naar oude en nieuwe wereld transporteert, ongewenscht, integendeel, zij wenschte dat in het nieuwe gebouw iets naar voren kwam in overeenstemming met den aard van het product en de „standing" van het bedrijf.

In deze gedachtegang zal dan ook na de voltooiing van het gebouw een demonstratieve sierbeplanting rondom-, en een goede verzorging van de gemetselde en losse bloemenbakken aan het gebouw, de noodige zorg worden besteed.

Voorts bestond de wensch het gebouw met het oog op een goed overzicht van de weg af, zoo dicht mogelijk als het bedrijf toeliet, aan de spoordijk te plaatsen, zoodat van het betrekkelijk ondiepe terrein, rekening houdende met een behoorlijke wegverbreeding, een voorterrein van ongeveer 20 M. breedte overblijft.

Van de Directiekamer en kantoor uit wenschte men uitzicht over de spoordijk heen op de westelijk gelegen tuinen, zoodat deze ruimten als verdieping boven de droogschuren zijn geprojecteerd.

Als overige met betrekking tot de vormgeving belangrijke eischen golden nog een ingang met doorrit en trappenhuis aan de wegzijde, waardoor met een corridor over de pakplaats heen verbinding met het kantoor bereikt werd.

Door een overweg van het terras af over de spoorbaan hoopt men directe verbinding met de tuinen te verkrijgen.

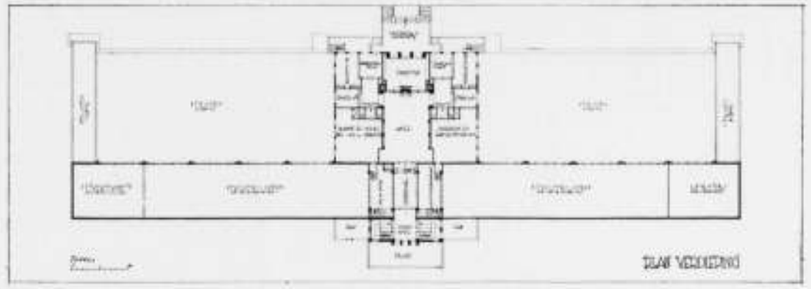
Overigens kan omtrent het gebouw nog het volgende worden toegelicht.

De afmetingen ervan houden verband met de grootte van de tuinen, tezamen uitmakende een uitgestrektheid van ongeveer 40 H.A. aaneengesloten terrein, gelegen ten Westen van de spoorbaan.

Voor de plaats van het gebouw viel de keuze op de smalle strook terrein tusschen de spoorbaan en de Leidschevaartweg.

Verkeer met de tuinen vindt plaats onder het spoorwegviaduct door.

GEBOUW VOOR BLOEMBOLLENCULTUUR PLAN VERDIEPING. ARCH. J. ZIETSMA

De as van het gebouw valt samen met die van de tuinen, welke streng rechthoekig en symmetrisch zijn ingedeeld.

De begane grond is ingedeeld in 13 vakken, bestaande uit eenheden van 8.50 × 20.00 M. hoog 4.00 M., aan de wegzijde uitkomende op een pakplaats met nevenruimten van 10.00 × 119.00 M. hoog 6.80 M.

Van de bovengenoemde vakken dienen 12 als droogruimte, waarin opgesteld de transportabele stellingen, bestaande uit z.g. etagewagens, elk bevattende 40 uitschuifbare houten ramen met zeefgaas bespannen, met een netto oppervlak van 1 M² elk.

Het volle aantal te plaatsen wagens bedraagt ongeveer 270 stuks, opgesteld in rijen van 5, met een tusschenloop per 2 rijen.

In het middenste vak zijn ondergebracht ketels en apparaten ten behoeve der warmelucht-, stoom- en waterverwarming.

De verwarmingslichamen in de droogruimten zijn gelegd in ondergrondsche kanalen van gewapend beton, afgedekt met ijzeren roosters.

Onder de terrassen aan de spoorbaanzijde bevinden zich bergplaatsen voor brandstoffen en toiletten voor het schuurpersoneel.

Om het trappenhuis zijn gelegen de doorrit en twee kantoortjes voor schuurchefs.

Een corridor over de pakplaats heen verbindt het trappenhuis met de kantoorverdieping.

In thermotechnisch opzicht is het gebouw zoodanig geconstrueerd, dat het bedrijf bij het handhaven van verwarmings- of koeltemperaturen, zooveel mogelijk onafhankelijk is van wisselende buitentemperaturen.

Het systeem der verwarming, koeling en ventilatie, zoomede de keuze van bouwmaterialen en constructie's ter voorkoming van warmteverlies, is ingericht en geschied volgens advies van een thermotechnisch-Ingenieur.

De gevels worden uitgevoerd in bruingrijze baksteen, hier en daar verlevendigd met blokken Musschel-kalksteen.

Het gevelmetselwerk wordt afgedekt met dekbanden van Namensche steen; de luifels zijn van gewapend beton.

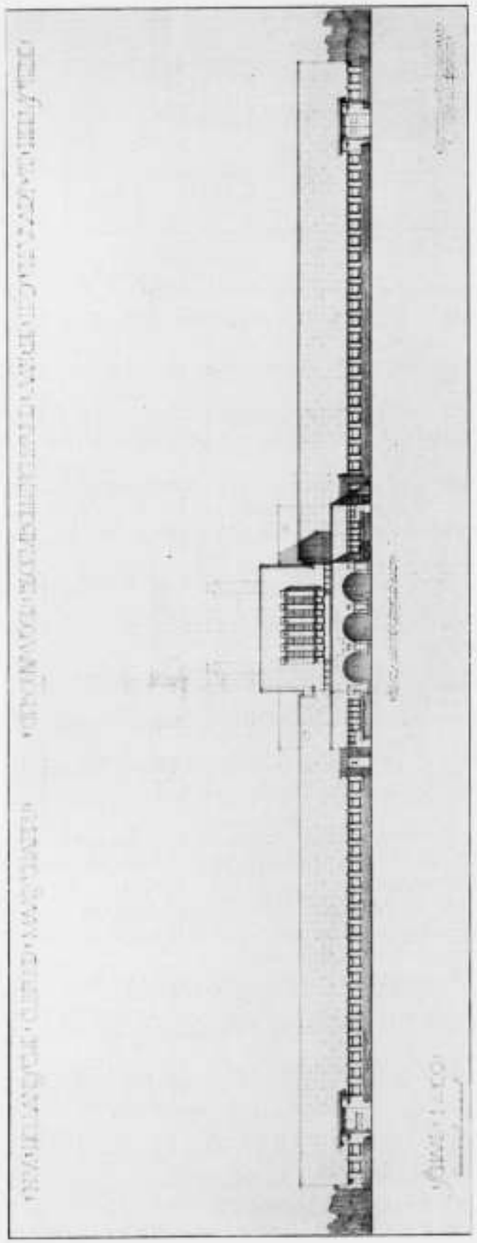
De gemetselde bloemenbakken en de lage afsluitmuur worden uitgevoerd in mondklinkers.

J. ZIETSMA.

REISHERINNERING, II: NOTRE DAME, PARIJS, DE MUNSTER TE BONN EN DE DOM VAN KEULEN *(slot)*

DOOR H. C. VERKRUYSEN.

Te spreken van „innigheid van gevoel" met betrekking tot architectuur zou gevoegelijk dwaasheid genoemd kunnen worden, en in de beoordeeling van oude kathe-

GEVEL AAN DE LEIDSCHEVAART-ZIJDE. ARCH. J. ZIETSMA

dralen dient dan ook stellig in aanmerking genomen te worden, dat de gevoelssfeer van de kerk voor een belangrijk deel door de beeldende kunsten gedragen wordt. Toch is er in de eenvoud van den rondboog bouw; in het weinig gecompliceerde constructie-systeem en de geslotenheid der slechts door kleine ramen doorbroken muren een intimiteit en een naïveteit, die aan de Romaansche kerken een bijzonder karakter geeft en de wijding, die het gebouw uiteraard steeds medebrengt, in een afzonderlijke sfeer brengt. In verhouding tot de weelderigheid en grootschheid der Gothische kathedralen is er iets primitiefs, iets simpels in het Romaansche gebouw, iets dat werkelijk warmte van gevoel, in religieuzen zin, wekt. Dat is het wat dadelijk voelbaar is bij het betreden van de Münsterkerk te Bonn, zelfs reeds zeer duidelijk wanneer men de kloostergang doorgaat.

Hier is het beeldende element vrijwel afwezig, maar daar wordt de architectuur van dezen omgang zeer sterk „gevoelig" beïnvloed door den kloostertuin met eeuwenoude graven en een prachtige oude begroeiïng, die men door de zuilenrijen kan waarnemen. De werking van dergelijke bijzaken moet niet onderschat worden: de beroemde duizendjarige rozenstruik in den Hildesheimer kloostertuin is zeer stellig een der bekoorlijke monumenten in dien hof, en wekt een bepaalde stemming, die zich in al het

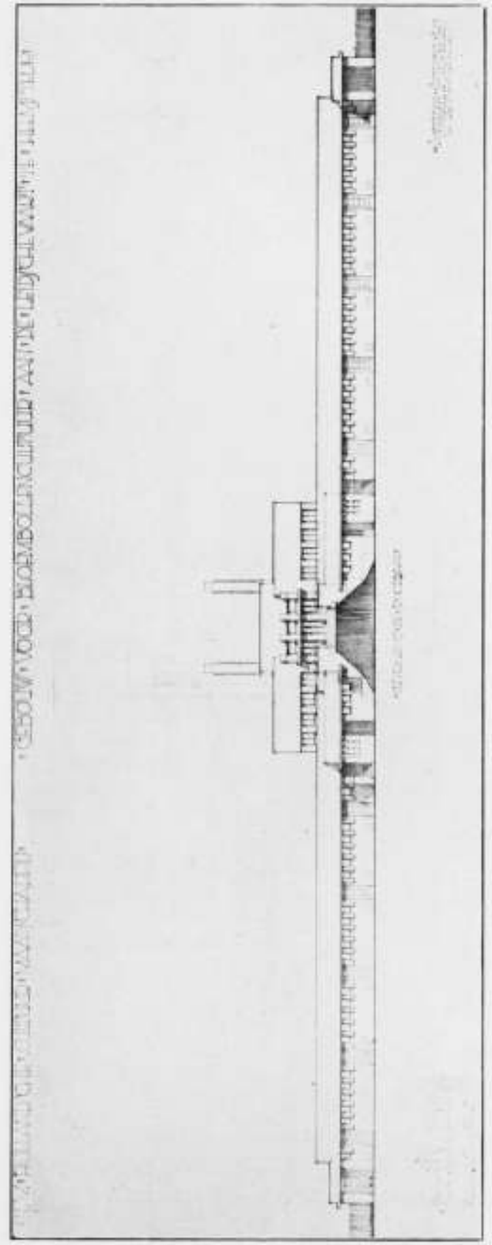
GEBOUW VOOR BLOEMBOLLENCULTUUR

andere voelbaar maakt. Het gepolychromeerde interieur van de Münsterkerk van Bonn is warm en innig van stemming: de kerk is ook niet zóó groot, dat de mensch er in verzinkt, zooals b.v. in den Keulschen Dom, men kan er te midden der gedempte kleurenweelde inkeeren tot zichzelf. Een dienst in een Romaansche kathedraal is geen concert, zooals een dienst in de Parijsche Madeleine, het is een dienen van God.

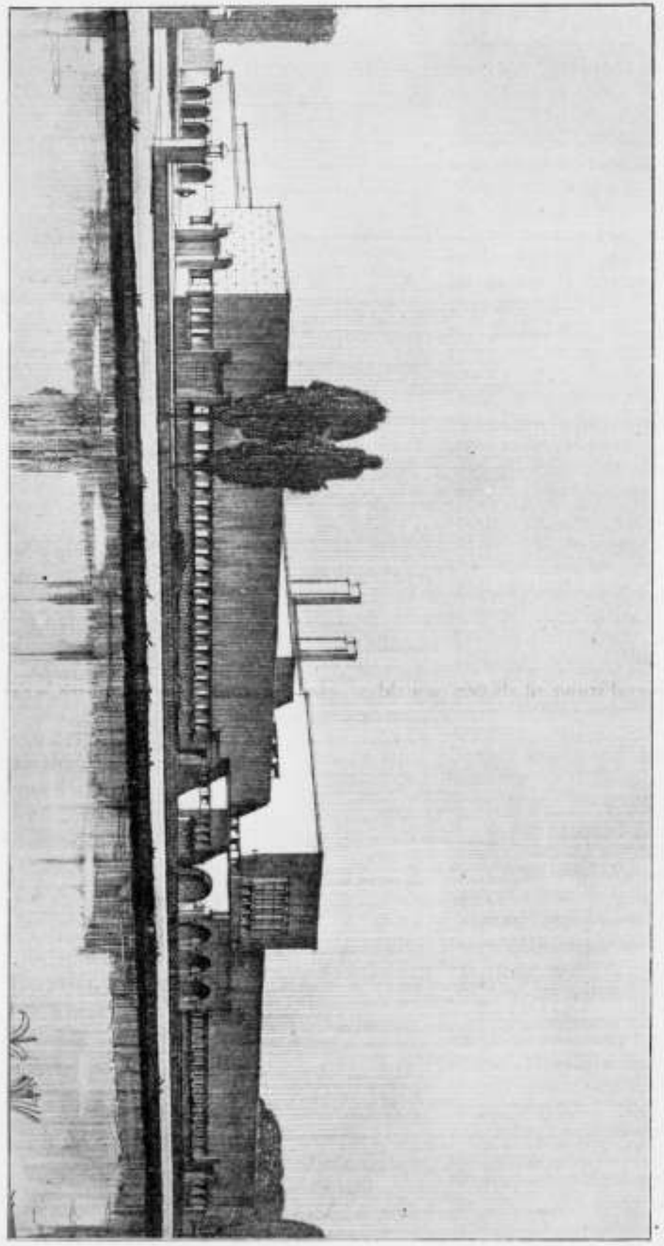
Hier kan voelbaar worden, dat alle kunsten, die medewerken aan het kerkgeheel, ondergeschikt moeten blijven aan de religieuze idee, en die spreekt zich hoofdzakelijk uit in het onderwerp. Wanneer men zou kunnen spreken van een niet-religieus behandeld Christusbeeld, dan zou het toch altijd den Christus blijven verbeelden en inzooverre toch altijd religieuze gevoelens kunnen wekken. De muziek echter, ook de religieuze, doet licht op hare „vleugelen" den hoorder wegzweven uit de kerkruimte, omdat haar klankenspel zoo ijl en vaag is, dat zij zelfs met een godsdienstigen tekst, zichzelf afzonderlijk zeer sterk doet gelden.

De stille innigheid van de kleine Romaansche kerken blijft het sterkst in de herinnering als een diep symbool van de schoone rust, die de geloovige zich denkt in een betere wereld; hij moet zich dáár dichter gevoelen aan het hart des Vaders en meer in den geest van Hem, die bij gelegenheid de kinder-

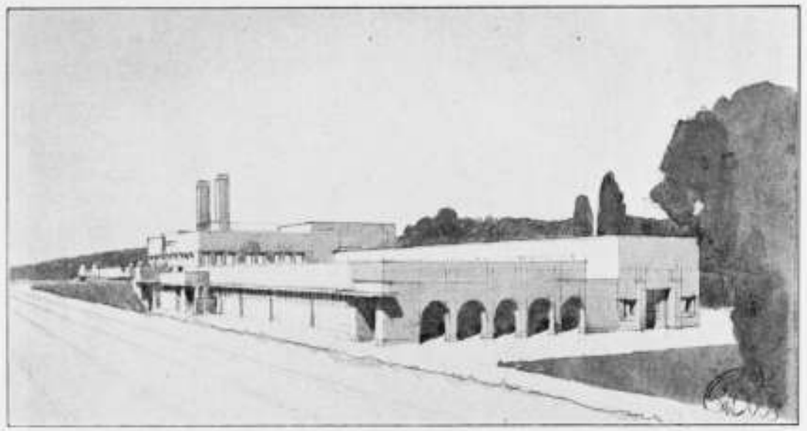
GEVEL AAN DE SPOORBAANZIJDE. ARCH. J. ZIETSMA

GEBOUW VOOR BLOEMBOLLENCULTUUR

GEBOUW VOOR BLOEMBOLLENCULTUUR TE HEEMSTEDE PERSPECTIEF AAN DE LEIDSCHE VAART-ZIJDE. ARCH. J. ZIETSMA

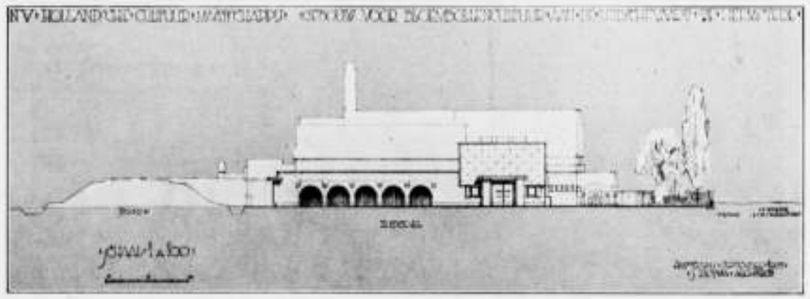

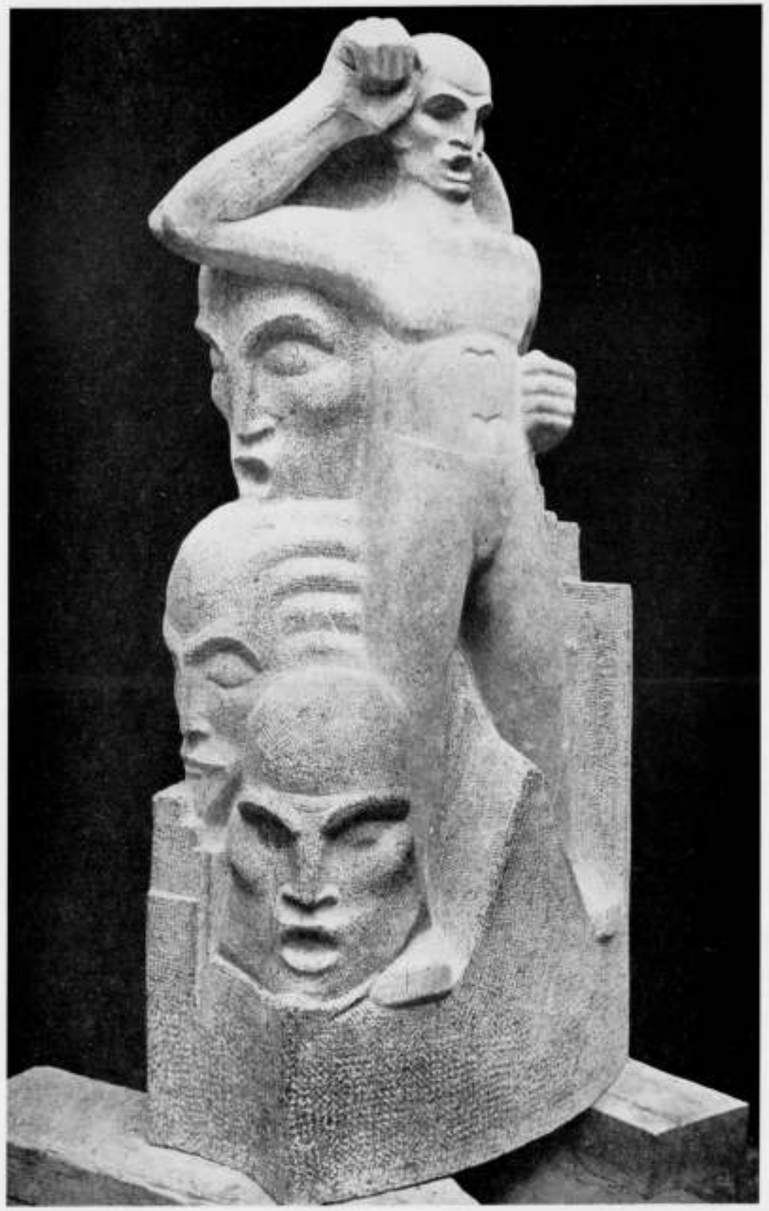
GEBOUW VOOR BLOEMBOLLENCULTUUR. PERSPECTIEF SPOORBAANZIJDE. ARCH. J. ZIETSMA

kens in het middelpunt der gedachte stelde, dan in de luidruchtige, groote kathedralen der latere middeleeuwen mogelijk is.

De Keulsche Dom imponeert door zijn afmetingen: niet door de uitdrukking van gezonde bouwlust en frissche kracht, zooals in Notre Dame van Parijs zoo opwekkend en sterk gegeven is. De Keulsche Dom wordt tamelijk nauw ingesloten door de huizenmassa der stad: vrij smalle pleinen liggen aan de zijgevels, de frontzijde staat tegenover een ruimer veld, maar van welke zijde men de kathedraal ook beziet, overal stuwt zij als een geweldige, niet te omvamen grijze massa, naar boven. Van de basis tot de toppen glijden de evenwijdige belijningen langs elkaar: monotoon rijzen de massa's; het is voortdurend één geluid, dat vermoeid maakt door een gemis aan boeiende tinteling, aan prikkelende levenslust. Toch wordt men voortdurend weer aangetrokken tot de enorme steenkolos en telkens, wanneer men binnengaat, is weer de indruk allereerst overweldigend. De vier pijlers, die de binnensteunpunten van de torens zijn en waartusschen de hoofdingang ligt, zijn bijkans muren, die zich met hare profielenstroom in de gewelven verliezen. Een fijne schemering neemt alles op in een transparanten nevel, waarin zich de koppen der koorbeelden slechts schemerig afteekenen. Deze kring van beelden,

GEBOUW VOOR BLOEMBOLLENCULTUUR ZUIDGEVEL. ARCH. J. ZIETSMA

geplaatst tegen de koorpijlers, schijnen met hunne verwonderd vragende expressies, plotseling ontwaakt in een vreemde wereld, waarin zij hun wijsheid tegen elkaar meenen te moeten uitspreken. Welk een vernuftige en gevoelige vinding is het verduisteren van het kerk-interieur door gebrand-geschilderd glas, omdat de ramen het licht niet zonder meer uitsluiten, maar in een gedempten warmen toon omzetten. De raamwanden vormen daardoor een zeer bijzondere grens tusschen de buitenwereld en de hoogere wereld binnen. Zij hebben niet alleen de functie van kunstwerken, maar zij verkunsten tevens de geheele kerkruimte door het natuurlijke licht om te zetten in verkunst licht, en zoo de beelden met een wonderen schijn te omtooveren. Met dat al zijn die kokette koorbeelden toch geen stukken bouwplastiek en de kolommen, waartegen zij zijn aangebracht, zijn onbevredigende bouwdeelen. De transcendente idee heeft zich in den Keulschen Dom meester gemaakt van de bouw-idee.

Voor de technische beheersching van een bouw-opgave als de Keulsche Dom kan men eerbied hebben, toch is het niet het laatste, dat in de herinnering blijft als het grootsche van den bouw.

Het is de vraag of in de bouw-opgave de architectonische idee is uitgedrukt, en hier is het bouw-karakter opgegaan in iets anders; het gebouw schijnt zwaarteloos gemaakte bouwmassa's te moeten uitdrukken, een wegvluchten van den aardschen grondslag, een onbelemmerd opstijgen ten hemel. Die opvatting is een eindpunt; het is het laatste, waartoe men komen kan en er is dan ook een matheid in dit geweldige bouwwerk, waartoe zeker ook bijdraagt dat de 160 M. hooge torens eerst in 1880 voltooid zijn; in 1856 waren de torens nog niet hooger dan het dak opgetrokken en in 1437 was de in 1380 begonnen Zuid-West-toren nog slechts 50 M. hoog, de Noord-toren slechts enkele meters. Bedenkt men nu nog, dat voortdurend ingrijpend gerestaureerd is en nog steeds gerestaureerd wordt, dan komt het karakter van een dergelijk monument in een eigenaardig licht te staan.

Religieuze wijding is niet altijd te vinden in de grootste bouwwerken, maar veeleer in die kerken, die zich voelbaar aanpassen aan de religieuze idee, die in beginsel zeer eenvoudig is. De breede doorvoering van het kerkelijke leven als zoodanig echter heeft de kathedraalbouw buiten zichzelf gevoerd.

De boven-architectonische bouwwerken, hieruit ontstaan, stellen thans degenen, die voor hun onderhoud hebben op te komen, voor moeilijke, zoo niet onoplosbare problemen, die met de religieuze idee niets meer hebben te maken.

De met schadelijke stoffen bezwangerde groote-stads-lucht vreet het gesteente aan en symboliseert ten slotte, dat nieuwe tijden andere gebouwen, uit andere materialen gebouwd, vragen.

HET CHRISTENDOM IN JAPAN.

Het Christendom zal niet langer meer een „onwettige" religie zijn, wanneer het voorstel van het Japansche ministerie van onderwijs door het parlement zal zijn aangenomen. De christelijke kerk werd reeds stilzwijgend gedurende geruimen tijd in Japan geduld zonder dat evenwel haar positie wettelijk geregeld was. Ten tijde der Sjoguns was het Christendom verboden en dit verbod is eigenlijk nooit opgeheven. De nieuwe wet, die zeker door het parlement zal worden aangenomen, erkent het Christendom als gelijkgerechtigd als de andere erkende religies, zooals het Boeddhisme en het Sjintoïsme. Evenals deze laatsten zal de Christelijke kerk vrijgesteld zijn van inkomsten-, personeele- en grondbelasting. Een faire behandeling van alle legitieme godsdiensten is het voornaamste doel der nieuwe wetgeving, zooals de Japansche minister van onderwijs, Ryohei Okada verklaard heeft. Japans bereidheid om het Christendom te erkennen is volgens dezen minister vooral op twee factoren terug te voeren. Vooreerst op het groeiende liberalisme, dat voor elke godsdienstige gemeenschap de deur opent en vervolgens op de overtuiging, dat het Christendom niet langer een bedreiging der nationale tradities en instellingen van het Japansche volk beteekent. „Het Christendom past zich zeer goed aan bij de zeden en gebruiken van ons land. Ik ben overtuigd, dat het in het Japansche leven diepe wortelen slaan kan, zonder dat het met onze tradities in botsing komt". De wet verleent echter aan den minister de bevoegdheid om aan iederen bedienaar van welke religie ook, het preeken en onderrichten te verbieden, wanneer de minister meent, dat door de betreffende persoon de openbare orde of het staatsbelang bedreigd wordt.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Het verschijnsel der generatiewisseling, het verschil tusschen de ouderen en de jongeren, is om twee redenen merkwaardig: ten eerste om de opvallende beteekenis die het schijnt te hebben in onze eigen dagen, ten tweede om den geringen invloed, die het schijnt uitgeoefend te hebben in het verleden. Is het veranderd? Was het vroeger grooter dan het lijkt? Overschatten wij het voor heden? Er is op deze vragen nog geen exact antwoord gevonden. In ieder geval doen wij goed, op onze jongeren te letten, en niet met hoogmoed neer te zien op hun pogen, ook al vertoont het zwakheden, die wij weten te vermijden.

Het is daarom, dat ik hier een boek ga bespreken, in dit jaar verschenen: „Naar de geestelijke revolutie", door E. Smedes, bij het Uitgevershuis „Europa" te Rotterdam. Het is — laat ik het maar dadelijk zeggen — rijk aan schoone bladzijden, hooge gedachten, klare uiteenzettingen, pittige taal. Jammer alleen, dat dat allemaal citaten zijn. Het gebruik, dat de heer Smedes van die citaten maakt, is echter geniaal. Ze vervallen in twee groepen. De eerste bestaat uit aanhalingen van Van Deyssel of Nietzsche, fel klaroengeblaas tegen het rotte en vunze in literatuur en wetenschap. De heer Smedes geeft hun bij den eersten regel van het hoofdstuk al aanstonds het woord, gaat achter hen staan, en begint, als ze uitgesproken zijn, krachtig te applaudiseeren, waarna hij met een glimlach en een handgebaar van „voilà" het hoofdstuk sluit. Zoodat het verbaasd publiek den indruk krijgt, dat Van Deyssel en Nietzsche op verzoek van den heer Smedes in smoking verschenen zijn om zijn programma aan te bevelen. Dat programma — ik had het haast vergeten: de heer Smedes neemt er zelf ook weinig notitie van — is nieuw en ongehoord.

Heel iets anders dan het slappe gedaas van de hedendaagsche leiders der kultuurbewegingen. Het is de gouden leus der toekomst. Het verderf der epigonen. Maar bovenal nieuw en ongehoord. Het is: de ontwikkeling der persoonlijkheid!

REIJER STOLK. ITALIAANSCHE STAD. HOUTDRUK MET KLEUR

Ja, het is wat moeielijk zoo ineens te bevatten. Ik ben dan ook voorzichtig geweest, en heb niet dadelijk alles gezegd. Hetgeen ons in de toekomst te verwachten staat, onder leiding van den grooten Smedes, is namelijk nog niet eens enkel de ontwikkeling der persoonlijkheid: het is bovendien, en dezelve

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

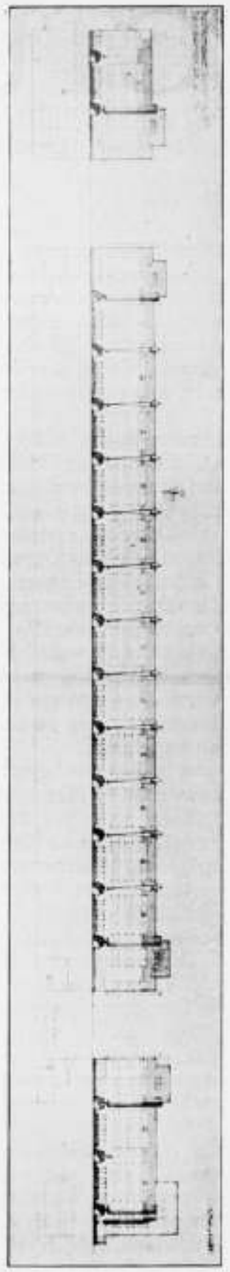

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

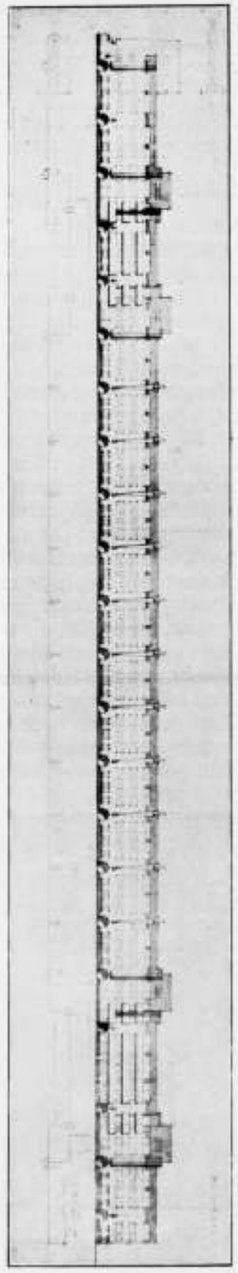
UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
28 AUG. 1926 No 35

ARCH. J. ROODENBURGH

ARBEIDERSWONINGEN. AMSTERDAM-WEST. PARKSTRAAT

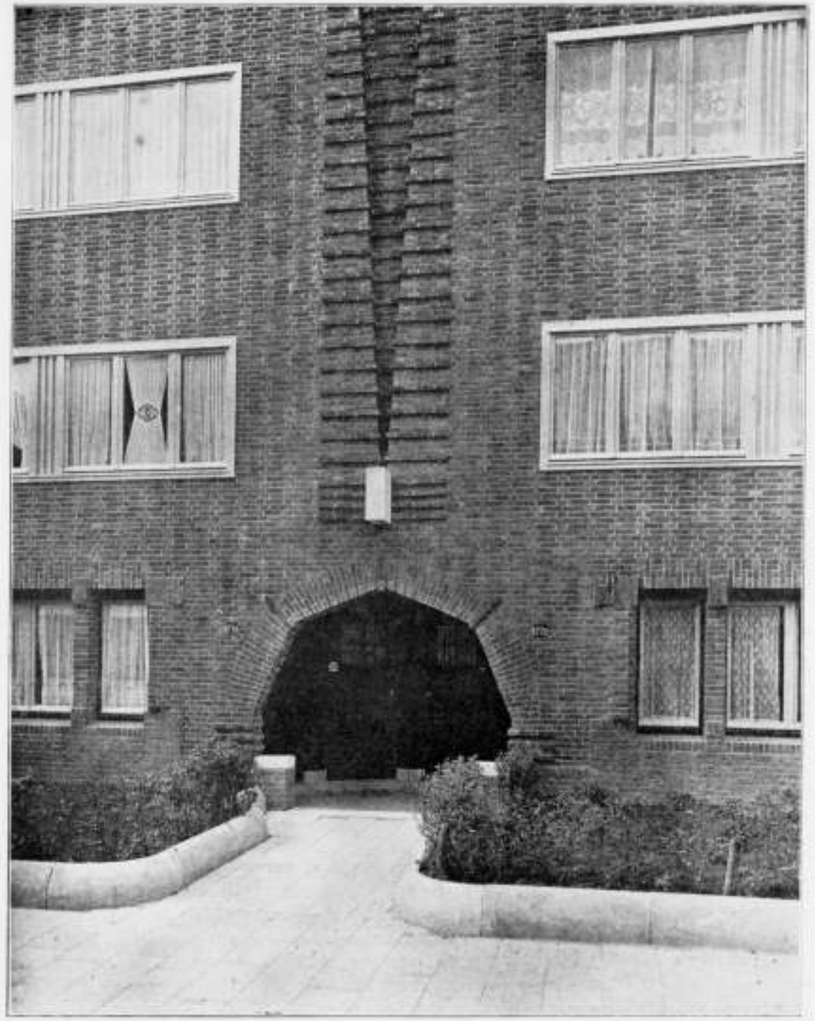
ARCH. J. ROODENBURGH

ARBEIDERSWONINGEN. AMSTERDAM-WEST. PARKSTRAAT

gansch onverzwakt, de gemeenschap! — En nog weet ge niet alles. Het is niet zoo maar de een of andere gemeenschap, neen, het is de stijlvolle gemeenschap. Jongens, laten we stijlvol worden! Maar gij en ik hebben geen kans. Wij zijn epigonen der Renaissance, nietelingen. Het is den jongeren beschoren, de nieuwe wereld, welker komst zeker is, te scheppen. Nu komen wij hier aan het eenige, dat ik van den heer Smedes eigenlijk niet netjes vind. Het is overduidelijk, dat hij de uitvinder van de geheele geschiedenis is. Hij is het, die de groote ontdekking deed, waarover straks. Hij vertelt ergens, dat hij een gelijkgestemde ziel gevonden heeft. Maar blijkbaar zijn de nummers 3 tot 100.000 der bewijzen van lidmaatschap nog niet uitgegeven. En niettemin gebaart de heer Smedes alsof hij de aanvoerder eener talrijke schare jongeren was. Dat is epigonenbedrog.

Maar ik ben U nog de tweede soort citaten schuldig. Ze zijn afkomstig van vertegenwoordigers van richtingen, die door den heer Smedes verdoemd zijn. Dus van alle richtingen. Ook hierbij ziet men, dat het genie altijd eenvoudige en toch geheel onverwachte vondsten heeft. Tot heden moest men bij het afwijzen van een standpunt althans eenigermate polemiseeren. Daar doen

ARCH. J. ROODENBURGH — AMSTERDAM-WEST, VESPUCCISTRAAT

de Kosmische Humanisten niet aan. De heer Smedes drukt een groot stuk van een tegenstander af, en zegt dan: „hoe vin je die? De kerel merkt niet eens, dat hij geheel verouderd is. Hij heeft geen flauw vermoeden van het gloeiend streven der Jongeren van het Kosmisch Humanisme". En gaat over tot de orde van den dag. Is het niet grootsch!

Op deze wijze vernietigt hij het Neo-Calvinisme, het gymnasium, de universiteit, den volkenbond, en de professoren Casimir en Kohnstamm. Op niet onaardige wijze drijft hij den spot met het onbeduidend woordengerammel van prof. Casimir. Maar

ARCH. J. ROODENBURGH ARBEIDERSWONINGEN, AMSTERDAM-WEST

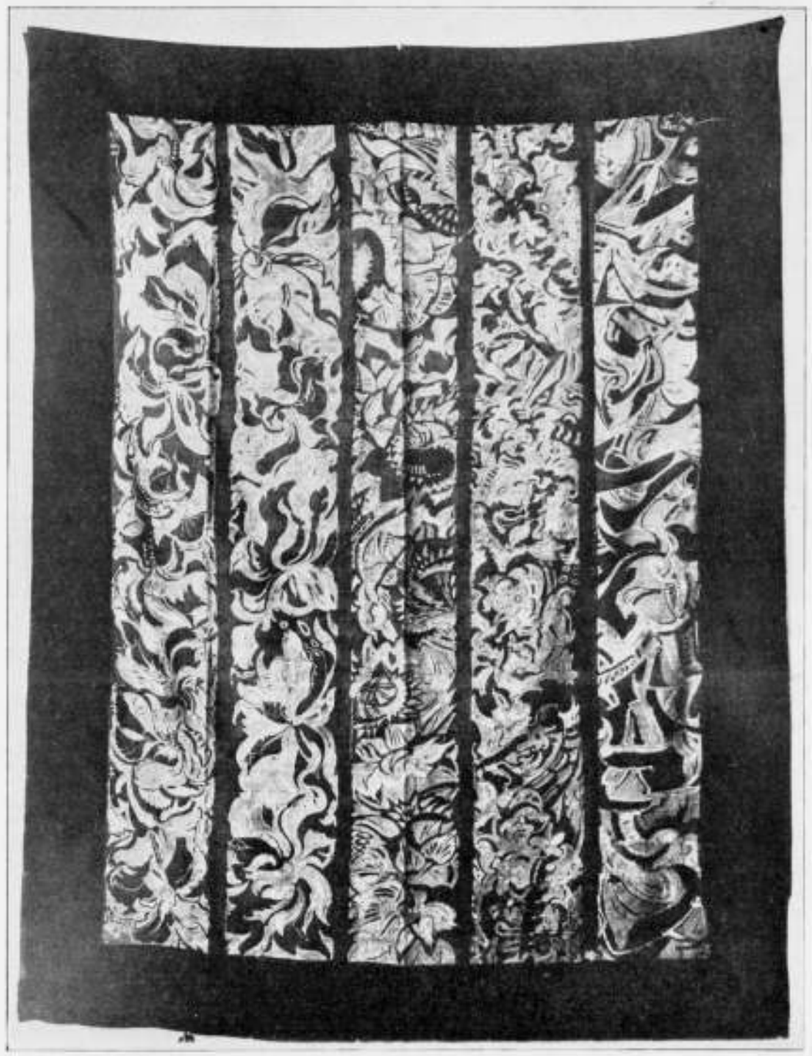
dat prof. Kohnstamm zou optreden als de leider naar een nieuwe cultuur zal hem zelf waarschijnlijk niet weinig verbazen.
Het is op bladzijde 37 dat de schrijver zijn geheim verraadt:
„Vele jongeren meenen dan ook in hem den leider te zien naar een nieuwe organische beschaving. Ik zelf heb zoowel Casimir als Kohnstamm daarvoor gehouden."
Hier herkent men den onwetende, die leiders zoekt, omdat hij met eerstehandsch kennis niet kan omgaan, den van intuïtie ontbloote, die zich daarbij zoo belachelijk vergist.
Neen, deze aanvoerder in spe der jongeren verdient geen welwillende aandacht! Maar de „groote" ontdekking! Het was in 1909, dat een twintigjarig student, hooren wij, er zoo maar tegen aanliep. Hij ontdekte: de levenskracht, die van het eene volk naar het andere verhuist, maar voor de naaste toekomst bepaaldelijk domicilie gekozen heeft in Nederland. De perioden van opkomst, bloei en verval, duren namelijk steeds 400 jaar, of daaromtrent en het valt zoo, dat we tegen 1950 iets geweldigs verwachten kunnen, neen moeten.
Wat is er nu aan van die „groote ontdekking" des heeren Smedes? Zijn Kosmisch Humanistische Jongeren weliswaar zijn ontslagen van de verplichting tot kennen, denken en voet bij stuk houden, maar wij ouderen hebben nog vooroordeelen op dat punt, en bekijken openbaringen gaarne een beetje precies. Het heeft hem behaagd, uit te gaan van den termijn 1350, vanwege de revolutionaire bewegingen van de tweede helft der 14de eeuw, en het naar voren komen van het burgerlijk element. Ik vrees, dat hij daar geen onderscheid tusschen maakt; ze zijn niettemin geenszins hetzelfde. De revolutionaire beweging is proletarisch, evenzeer gericht tegen de burgerlijke aristocratie als tegen den adel. Ze is tweehonderd jaren later volkomen geëindigd, en wel met een nederlaag over de geheele linie. Ze beteekende

ARCH. J. ROODENBURGH ARBEIDERSWONINGEN, AMSTERDAM-WEST

ook geen opbloeiende levenskracht, doch was integendeel een verzet tegen de opbloeiende levenskracht der bourgeoisie, die de arbeidende klasse begon uit te buiten. Kosmische heeren en dames plegen op zulke kleinigheden niet te letten. We zullen dus de veertiende eeuw in haar geheel moeten nemen als burgerlijk begin, hoewel onder protest, want de burgerlijke actie vangt zeer duidelijk reeds met 1250 aan. Enfin, de veertiende eeuw dan. Aangezien de heerschappij der bourgeoisie nog heden voortduurt, staan wij hier aan de grootste insnijding der geheele Westersche geschiedenis, en moeten we voor den volgenden termijn naar nieuwe kenmerken uitzien. Wat toen begon heeft in het juk van 1500 (periode 1450—1550) zijn glorie bereikt en was in 1550 niet voltooid, gelijk de heer Smedes meent, maar afgeloopen. In het midden der zestiende eeuw bloeiden alleen in Italië een paar groote voorbereiders van het Barok; de glorie van Spanje, Engeland en Nederland begon eerst omtreeks 1570. Wanneer de vierhonderdjarige periode van den heer Smedes dus bestaat, dan komt hij met zijn Kosmisch Humanistische schare te vroeg, en moet hij gerekend worden tot die onbeduidende gewichtigheden, waaraan de eerste decenniën der zestiende eeuw zoo rijk waren, een veelbelovend en niets gevend afvalprodukt.
Zijn eenige redding lijkt mij te liggen in het falen zijner periode. De termijn 1750, die hij als tweede koos, en die hem tot zijn 400 jaar gebracht heeft, is onaanvechtbaar. De achttiende eeuw bracht op haar manier evenzeer iets geheel nieuws als het juk van 1300, dat de heer Smedes ten onrechte een stuk verplaatst heeft. Maar daarmede hebben we nog geen constante periode aangetoond. Wij moeten teruggaan. Nu kan men omstreeks 950 een nieuwe periode inluiden, doch men kan het ook laten. De eeuw der Ottonen is natuurlijk het voorspel van de elfde eeuw, doch evenzeer het vervolg der Karolingische Renaissance. Overal buiten Duitschland is

REIJER STOLK BATIK: „ZWARTE RAND"

de tiende eeuw nauwer met de negende verbonden dan met de elfde. Kultureel geldt dat ook voor Duitschland, en politiek is het werk der Ottonen in de volgende periode ineengestort. Het komt dus niet uit.
Evenmin het overige. De zesde eeuw is in zekeren zin de laatste der Volksverhuizing; ze maakt geen insnijding. Eerst de zevende maakt een begin, althans voor het Oosten (de Islâm). De heer Smedes echter staat voor niets. Volgens hem zou 350

REIJER STOLK BATIK: „ST. FRANCISCUS"

het hoogtepunt der periode 150—550 zijn, en hij motiveert dat als volgt: „de 4de eeuw is die der volksverhuizing, van nieuwe aanvangen in het geestelijk leven van het Romeinsche Rijk." Nieuw geestelijk leven in de Volksverhuizing! Wij zijn den heer Smedes dankbaar, dat hij hier tenminste een argument geeft, tegen zijn gewoonte: oneindig grooter ware onze erkentelijkheid, wanneer hij ons eens iets over dat nieuw geestelijk leven in het Romeinsche Rijk, tijdens de Volksverhuizing, had medegedeeld: of bedoelt hij misschien den frisschen strijd over de natuur van Christus? Men zou het haast denken, want het eenige, dat omstreeks 150 begon, was de Oud-Christelijke ruzie.
Zoo komt dan het systeem des heeren Smedes, tot zijn geluk, op geen stukken na uit, en is in zijn geheele beschouwing niets periodiek dan zijn onwetendheid. Rien n'y brille qu'une ignorance remarquable!

Het program der Kosmisch Historische Jongeren? Ik zou het U waarlijk niet kunnen vertellen. Maar we zullen er spoedig wel meer van hooren. De groote leider heeft verklaard, dat het verdrag met België verworpen *moet* worden. En daar zijn volgelingen (in spe) „grimmige" kerels zijn, die niets of niemand ontzien, ook niet zich zelf, kunnen we een geweldige botsing tegemoet zien.
Bergt uw epigonenlijf!

BATIKS EN HOUTSNEDEN DOOR REIJER STOLK.

„If you are interested in silk picture, please give your ticket." Door deze uitnoodiging, benevens een tentoonstelling van de producten zijner werkzaamheid bij den kunsthandel De Bois te Haarlem, werd ik weer herinnerd aan het bestaan van een oud studiemakker der Haarlemsche Kunstnijverheidschool: Reijer Stolk. En toen ik hem weer sprak in Amsterdam, heel hoog ergens op een verdieping, die uitzicht geeft op een gracht met veel vertier en beweeg, was het of de tijd, dien hij in Oostenrijk had doorgebracht en de jaren, die ik versleet via mobilisatie en een eerzaam teekenmeestersberoep, plots verzonken en wij, als vroeger, ons in den goeden ouden tijd bevonden.
Stolk heeft middelerwijl in Weenen en laatstelijk in Gmunden in het Oostenrijksche bergland gezeten. Hij heeft er in hout gesneden, geteekend, gelithografeerd en gebatikt, met welke laatste goed-Hollandsche techniek hij thans als het „enfant

REIJER STOLK BATIK: „SHAWL"

prodigue" weer tusschen de vaderlandsche kunst-broederen is terecht gekomen. De resultaten, die hij met z'n batiks wist te bereiken, lijken mij van genoeg belang om er in het blad der architecten eens de aandacht op te vestigen. Met te meer genoegen doe ik dat, omdat in dezen haasttijd met z'n vele modevormen, z'n ornament van lijnen, punten en blokken, door Jan Rap en zijn maat aan batikken — en dan liefst nog wel aan snel-batikken — wordt gedaan. Want als we tegenwoordig aan batikken denken, denken we tegelijk aan een handigheidje, of een aardigheidje voor de dames. Maar we vergeten, hoe de heele nobele batiktechniek, die haar ontstaan vond in ons Nederlandsch Indië, daar werd te gronde gericht door de uit Europa geïmporteerde „schund".
Weliswaar heeft het oude procédé, met het beperkte gebruik van twee kleuren n.l.: bruin en indigoblauw, juist in de uitbreiding der beschikbare kleuren een zeer groote verandering ondergaan, maar daarmee werd tegelijk het sein gegeven voor allemans-gebeunhaas als: „batikken voor iedereen", misschien wel in navolging van dat andere burgerlijke grapje: „ornament ontwerpen voor iedereen". Nietwaar, men moet met z'n tijd meegaan en de kunst moet vanuit haar ivoren toren weer onder de massa worden gebracht. Echter niet langs dezen weg, mijn waarde snelbatikkers. Immers, die heele batikkerij van u berust op een handigheid, waarvan het resultaat slechts is: een poenig succes. Dat handigheidje bestaat meestal uit het verven van uw lap met wat in elkaar gedraaide knoopen, waarop na de ontknooping de ongereptheid van uw blanke lap is gesmet door een stel mesjogge vlekken en vegen, die bovendien geheel buiten den „ontwerper" om zijn ontstaan.
Wat aldus te denken van een dergelijke uitbuiting van „de taal zijner ziele"?
Maar ook de kunstenaren in deze dagen moeten zich occupeeren — en dat helaas dikwijls terwille van hun bestaan — met methoden, die sneller gaan dan de oude tijdroovende techniek uit den tijd van een langzamer levend geslacht. Ik bedoel hier de z.g. penseelbatik, die een belangrijk sneller tot het einde voerend procedé is, dan de omslachtige druppeltechniek van de tjanting. Maar penseel-batik houdt, door de groote plakkerige plekken en streken van de kwast, steeds iets schablone-achtigs. Nu weet ik wel, dat het schabloon echt iets voor dezen floddertijd is, die zich

zoo goed als overal van het schabloon bedient, doch mijn interesse gaat dan toch meer uit naar den kunstenaar, die zegt: ik heb lak aan snelheidsrecords, ik be-was-druppel mijn lap toch lekker met de tjanting.
En juist dit is m.i. allereerst in de batiks van Reijer Stolk te waardeeren: de aantrekkelijkheid van den in volle overgave ontstanen arbeid. Hij toch kent voor alles de liefde en de zorg, om zoo maar ergens heel eenvoudig met z'n tjanting op het smetteloos wit te beginnen.
Vooraf teekenen doet hij niet. Het is mij gewoon onmogelijk, vertelde hij mij, om eerst te teekenen, wat later met was moet worden bedekt. Het wordt toch steeds anders en bovendien is het karakter van de geteekende lijn zóó totaal anders dan de vloeiende streep van de tjanting, dat de onmiddellijke daad zonder eenige retouche op de blanke zijde toch maar je ware is. Het kleuren geschiedt dan later meestal bij gedeelten, door deze ingedijkt als 't ware met een walletje van was, met 't penseel in te vullen.
In de serie knappe doeken, die Stolk kort geleden in Haarlem heeft geëxposeerd, toont hij zich evenzeer de knappe en fijnzinnige teekenaar, als wel de gevoelige colorist. Van bepaald ornament in den zin van zich herhalende of op andere wijs repeteerende motieven is meestal geen sprake. De vormgeving is in vrijheid ontstaan en een schoolsche manier van styleeren is nergens te bekennen. Het is zoo maar gedaan, en dan nog „zonder veel flauwe kul" — aldus de batikker! — juist dát gegeven, waar het om gaat.
Waar het dan juist om gaat, moet een ieder nu maar voor zich zelf uitmaken.

REIJER STOLK BATIK: „SHAWL"

Ik zal daar dus niet verder over uitweiden; wel wil ik nog iets zeggen van de hierbij afgebeelde lap *St. Fransiscus*.
Op een verrukkelijk gelen ondergrond (men bedenke vooral, dat deze afbeeldingen van hun grootste charme: de kleur, zijn verstoken), waarin een fijn beweeg' van bijen, vlinders en kevers in wit is uitgespaard, staat de kleine figuur van den heilige, sprakeloos voor het groote wonder, de openbaring van het rijke natuurleven. Als bij een oud Chineesch figuurtje is het vooral de geestelijke aanduiding, welke werd gesteld boven het reëele mensch zijn. Daaromheen is het een druk gedoente van de vogelen des velds, de viervoeters en de visschen; en dit alles met pure groene, roode, blauwe en zwarte propjes kleur tot een geheel gecomponeerd.

REIJER STOLK. ITALIAANSCHE STAD. HOUTDRUK MET KLEUR

Men voelt hier een verwantschap met den „Wunderhorn-klang" uit Gustav Mahler's „Lieder eines fahrenden Gesellen", meer in 't bijzonder met het wonderlijk mooie:

„Ging heut morgen übers Feld,
Tau noch an den Gräsern hing,
Sprach zu mir der lust'ge Fink:
Guten morgen! Ei, du gelt!
Wird's nicht eine schöne Welt?
— Und da fing im Sonnenschein
Gleich die Welt zu funkeln an.
Alles, alles, grosz und klein,
Ton und Farbe da gewann."

* * *

Dezelfde innerlijk blijde stemming spreekt uit een aantal kleine handgekleurde houtsneden: reisherinneringen, waarvan er hierbij enkele worden afgebeeld. Het zijn kleine, primitief opgevatte prentjes, waarin zooveel mogelijk van het geziene bij elkander wordt gegeven. Als vanzelf wordt de houtsnijder dan gedreven tot een soort vogelvlucht-perspectief. De Italiaansche stad b.v. — Assisi met kerk en Campo-Santo — is als 't ware gezien in een brandspiegel.
Het is van harte te hopen, dat deze kunstenaar hier spoedig aan den slag kan komen. Naar mijn bescheiden meening zal hem dat ook wel gelukken, want ik kan niet aan de gedachte ontkomen, dat zijn batiks, in dezen *bloeitijd* van de Nederlandsche architectuur, uitnemend zijn toe te passen als sierend onderdeel van het interieur. Zij kunnen er inderdaad de „blijde noot" brengen, waarnaar in deze barre maatschappij zoo dikwijls wordt verlangd!

A. VAN DER BOOM.

HET TIJDSCHRIFT „BOUWEN".

In verschillende bladen komt de volgende mededeeling voor omtrent het tijdschrift „Bouwen".
De hoofdredacteur van het tijdschrift „Bouwen", ir. G. Friedhoff te Haarlem, verzoekt ons plaatsing van het volgende:
De uitgevers van het tijdschrift „Bouwen" en die van „Het Bouwbedrijf" hebben een overeenkomst gesloten, waarbij het genoemde blad door „Het Bouwbedrijf" is aangekocht.
Deze transactie is geheel buiten de redactie om gegaan, die zich hiermede niet vereenigen kan. Ze betreurt het ten zeerste, dat de nieuwe uitgever niet toestaat, dat de halve jaargang gecompleteerd wordt; ze staat hier machteloos tegenover en weigert dan ook medewerking aan „Het Bouwbedrijf", zoodat van een *gecombineerd* blad, wat het redactioneele gedeelte betreft, niet gesproken kan worden.
Alle mededeelingen omtrent deze samenvoeging welke niet door mij persoonlijk zijn geteekend, zijn buiten verantwoordelijkheid der redactie.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

PRIJSVRAGENRUBRIEK.

PRIJSVRAAG HEERENHOFSTAD 3 VAN DE VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

JURYRAPPORT.

De ontvangen ontwerpen stonden permanent ter beschikking der juryleden in de groote tuinkamer van het kleine Loo te Den Haag. Algemeene opmerkingen.
Er werden 16 ontwerpen ontvangen, met de motto's:
Al zij de inslag nieuw, de schering blijve bestaan — Campestra — Ceres — Con Amore — D. D. D. — De Jaargetijden — D. J. O. — Energia — F. A. F. — Gerard — Hof — Holland — Huifkar — Sigma — V. L. — Zonnenhoeve.
Bijna geen der inzenders is erin geslaagd het profiel der Heerenhofstad tot een architectonische eenheid op te voeren.
Bij de meeste inzendingen werd het ontwerp tot een conglomeraat van gebouwen die alle meer of minder onafhankelijk van elkaar staan, bij sommige zelfs in die mate dat een vrij willekeurig dorpsbeeld ontstond.
De oorzaak ligt gedeeltelijk in het probleem zelf: namelijk de moeilijkheid van een aaneengesloten bouw van naast elkaar gegroepeerde gebouwen van diverse beteekenis.
De geheele opzet werd door allen te royaal ontworpen. Voor de molen, de krachtcentrale van de Hofstad economie, werd door velen een vorm gezocht, welke als hoekoplossing kon gelden. De eenvoudigste ontwerpen bleken in het algemeen de meest bevredigende aspecten op te leveren.
Bijna allen verzuimden op de juiste plaats in den molenkop de zoo noodzakelijke opening te construeeren. De kop is immers de machinekamer van den molen, licht en lucht aan de van den wind afgekeerde zijde zijn practisch onmisbaar. Zeer vele bestaande molens hebben daar ramen met of zonder balkon (voor dakbuitenwerk); waar vroeger de dorpstimmerman of de molenmaker hier soms zeer pittoreske details aanbracht, had de architect thans een artistiek detail kunnen scheppen.
De arbeidswoning, een platgeloopen terrein, viel over het algemeen niet mede. Velen ontwierpen deze bovendien opvallend te ruim. Ook het landbouwkundig gedeelte werd nog te veel verwaarloosd, maar vond hier en daar toch waardeerbare resultaten die van studie getuigden.
In de typeering van de verschillende gebouwen naar hun aard, waren slechts enkelen met hun pogingen op den goeden weg.
De inzending Zonnenhoeve viel buiten beoordeeling, aangezien dit werk aan geen enkelen eisch voor een inzending voldeed!
Bij de eerste schifting vielen af de werken onder de motto's D.D.D. — F.A.F. — Gerard en de Jaargetijden. Deze inzendingen hadden architectonisch te weinig kwaliteiten terwijl het geheel in diverse opzichten te onbeduidend was.
Bij de tweede schifting vielen de inzendingen af, die wel kwaliteiten hadden, doch architecturaal weinig beteekenden. Ook de plattegronden waren niet bevredigend. Deze inzendingen waren Con Amore — D.J.O. — Hof en Holland. Er bleven over: Al zij de inslag nieuw, enz. — Campestra — Energia — Ceres — Huifkar — Sigma — V.L., die voor bekroning in aanmerking konden komen. In de eerste plaats heeft de jury in een langdurige discussie de vraag beantwoord of tot dit

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

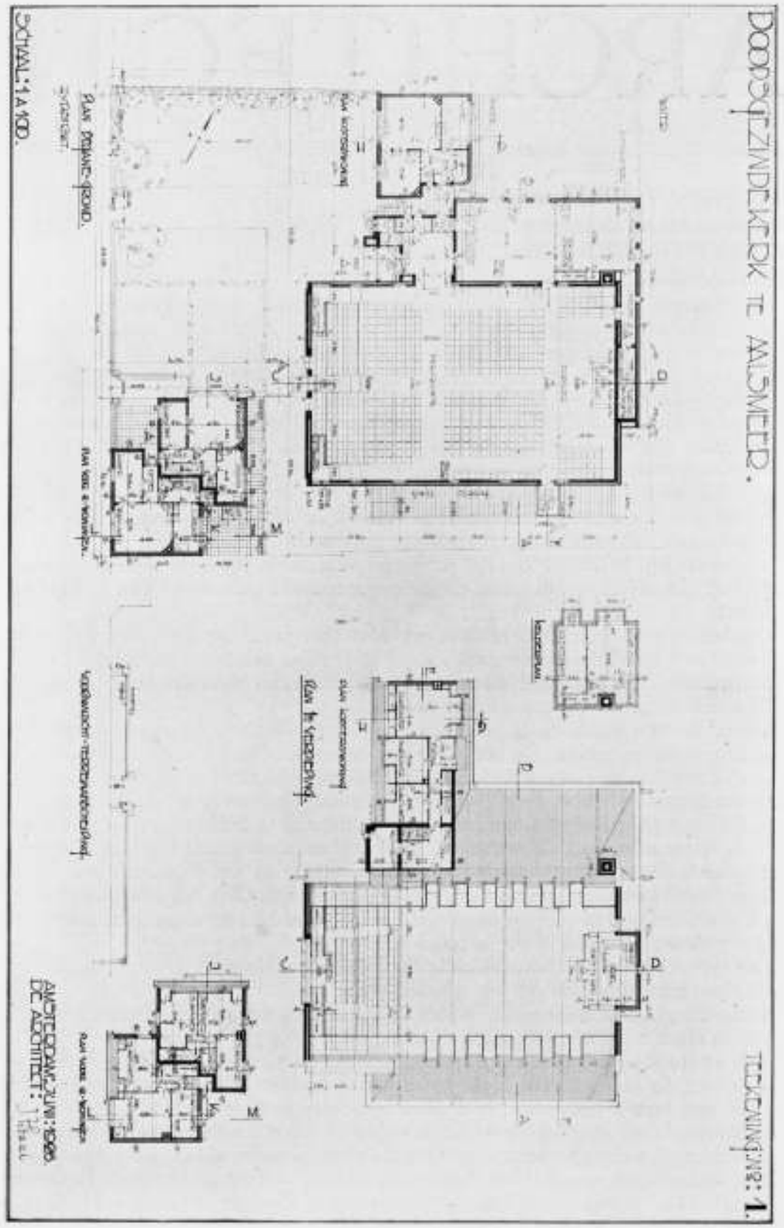

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

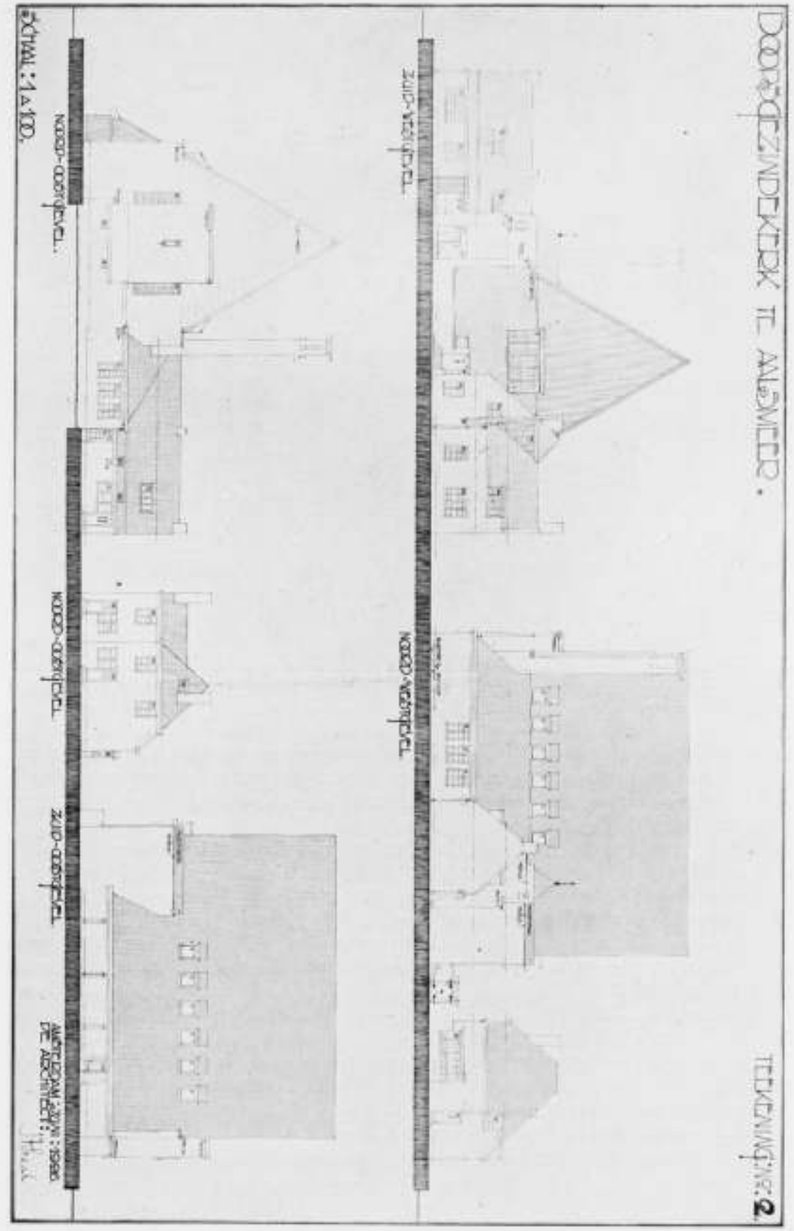
UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7,-
BUITENLAND F 10,-
PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
4 SEPT. 1926 NO 36

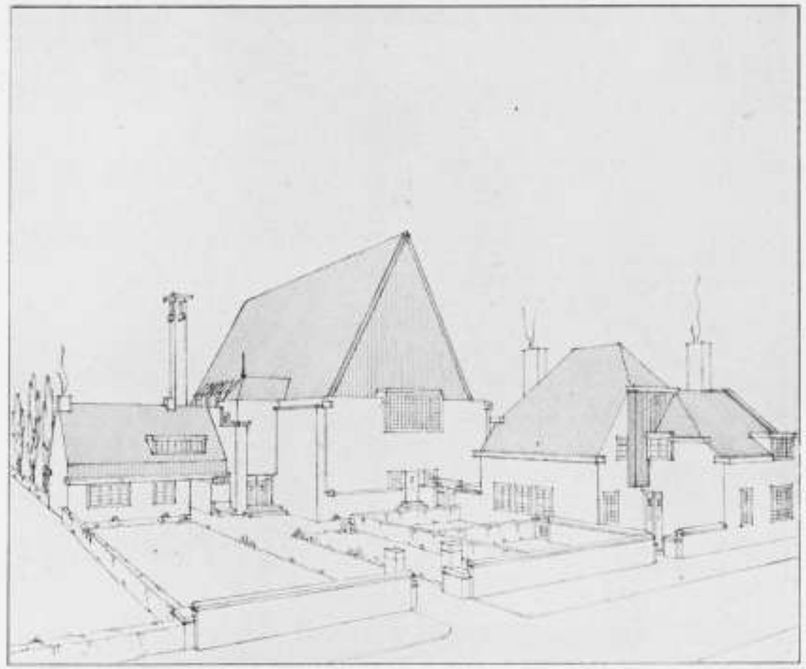

DOOPSGEZINDE KERK TE AALSMEER ONTWERP ARCH. J. F. STAAL

DOOPSGEZINDE KERK TE AALSMEER ONTWERP ARCH. J. F. STAAL

DOOPSGEZINDE KERK TE AALSMEER ONTWERP ARCH. J. F. STAAL

overgebleven werk een plan behoorde waaraan een eerste prijs kon worden toegekend. Het resultaat was dat in het daarvoor in aanmerking komend ontwerp nog zooveel gebreken bleken te zitten dat men niet tot een bekroning met den eersten prijs kon besluiten.
Nadat dit besluit gevallen was bood de verdeeling der prijzen nog een ernstige doch niet langdurige gedachtenwisseling omtrent de toekenning van den tweeden en derden prijs.
De overwegingen leidden tot de toekenning der volgende onderscheidingen:
Motto Ceres. De 2e prijs zijnde f 800.— en een zilveren medaille der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, benevens een toelage van f 400.— voor ongewoon fraai teekenwerk.
Motto Energia. De 3e prijs zijnde f 600.— en een bronzen medaillle.
Motto Sigma. De 4e prijs zijnde f 300.—.
Motto. Al zij de inslag nieuw, de schering blijve bestaan, de 5e prijs, zijnde f 300.— met een toelage van f 200.— voor ongewoon fraai teekenwerk.
Motto Campestra. De 6e prijs, zijnde f 250.—. Verder werden voor aankoop bestemd de ontwerpen met de motto's Con Amore, D. J. O., Huifkar en V.L., elk tegen een vergoeding van f 200.—.

GEDETAILLEERDE BEOORDEELING DER ONTWERPEN.

Motto Ceres. (16 vel T.: + schets, werk in potlood).
Deze inzending is van groote beteekenis. De plattegrond is bondig en van een

behoorlijke indeeling. Een verschuiving van de eigenaarswoning ten opzichte van de droogschuur bracht een fraai onderdeel in het totaalbeeld. Alle gebouwen werden met grooten eenvoud in elkander opgelost en hier en daar vond de ontwerper een sierlijk detail voor de overgangen. De molen is sober gehouden en staat goed gevat in den hoek doch zonder iets emotioneels uit de beteekenis van het bouwwerk op te wekken.
De pachterswoning is fraai en de tuinhoek in den warmen tuin bevat een aantrekkelijk detail.
Een behoorlijke hoofdingang sluit aan bij een fraaie muuromheining, welke de intieme beslotenheid van den warmen tuin bevordert, waartoe voorts sober doch juist geplaatst schermgewas medewerkt.
Evenwel bevat dit ontwerp ernstige gebreken in den plattegrond. De indeeling werd niet voldoende uitgewerkt in verband met het klimaat van ons land (art. 2 van hoofdstuk III). Bij het gastenkamp werd de eenige woonkamer geplaatst in den langen westgevel van den westvleugel van het bouwwerk en vlak bij de bedieningsplaats der eigenaars wagenschuur en droogschuur met den stal. De warme tuinzijde bevat slaapvertrekken, uitziende op den sier- en proeftuin.
De droogschuur raakt voor haar doel wat in de verdrukking. De molentop, machinekamer volgens program, bevatte geen opening voor licht en lucht. De arbeiderswoningen zijn niet juist ingedeeld. De paardenstal geeft precies verkeerd licht en toegang ten opzichte van den wagenschuur. Ook het arbeidsverkeer in den grooten stal is onpractisch ontworpen.
De geheele architectuur toont een gave eenheid van buitengewone bekoring en echt landelijk karakter.
Dit is inderdaad één mogelijkheid, één beeld van een Heerenhofstad. Voor een uitvoering van dit ontwerp zouden evenwel een groot aantal vrij ingrijpende wijzigingen in den opzet noodzakelijk zijn om een object van practische beteekenis te verkrijgen.
De eigenaarswoning heeft een dak van riet, toelaatbaar wegens de aanwezigheid van een pannen dak in den verschoven uitbouw. (Zie de vragenbeantwoording.)
Het houtwerk in den gevel kan geconserveerd hout in duurzame kleur zijn.
Het teekenwerk getuigt van een buitengewoon bekwame hand, en wekt bijzondere stemming, vooral het winteraspect. Er werden echter verscheidene details op de perspectieven verwaarloosd.
In een sierlijke variantschets gaf de inzender als zijn meening te kennen, dat het plaatsen van den molen op een buitenhoek, namelijk bij de arbeiderswoningen tot een fraaier beeld zou leiden.
In de Jury waren de meeningen hieromtrent gedeeld, doch die plaats is in het plan van een Heerenhofstad praktisch volkomen ongeschikt, omdat de molen een verantwoordelijke en in zekere mate intellectueele belangstelling of toezicht (bediening) vereischt, welke nergens aan arbeiders wordt overgelaten.
De plaats op den binnenhoek van het bouwwerk ligt tusschen de woningen van den pachter en den eigenaar — dicht bij het warenhuis enz., terwijl voor den eenvoudigen molenarbeid de krachten in de nabijheid aanwezig zijn.
Bovendien staat op bovenbedoelde wijze de molen direct in front van de eigenaarswoning, wat voor velen een onaangenaam uitzicht zou zijn.
Een betere variant zou gelegen kunnen zijn in een ontwerp waarin de molen boven en in de eigenaarswoning werd geconstrueerd. Bij Hamburg heeft een landhuiseigenaar zulks reeds verwezenlijkt, voor zijn behoeften en bouw-economie. In een Heerenhofstad schijnt een combinatie van gastenkamp en molen, in den arbeidshoek, als bedoeld in het demonstratieontwerp, de meest belovende variant.
Het ontwerp uit de variantschets herinnerde eenigermate aan een dergelijk ontwerp uit vroeger tijd gebouwd aan de Zaan. Het gold toen een houtwerf binnen een

schurenreeks welke den u-vorm had; de molen die hout uit het water direct verwerkte, en een reeks overdekte houtsilo's met aan het andere einde van den u-boog een woning. Dit ontwerp was o.a. tentoongesteld te Koog a.d. Zaan (zie programma onder literatuur.
Motto Energia. (20 vel T.: werk in inkt en waterverf). De plattegrond geeft een krachtig ontwikkelde eigen opvatting welke echter geheel blijft binnen de bedoelingen van de prijsvraag. De hofbouw wordt omgezet in een vijfhovenplan waarin vier secundaire hoven den warmen tuin omgordelen op een wijze waarin intieme oplossingen de bewoonbaarheid der nederzetting niet schaden. De meestgeslaagde detailleering van den warmen tuin is zeker wel gelegen in den gastenhof, en ontstaan door een toelaatbare verschuiving van de droogschuur. De passage van de Eigenaarswoning naar het gastenkamp, door een open gang (loggia) in rechte lijn naar de bedrijfsgebouwen is aantrekkelijk.
Ook de wagenhof kenmerkt zich door een eigen karakter met practische groepeering der omliggende gebouwen.
De plattegrond getuigt in alle opzichten van een serieus bestudeerd werk waarin verscheidene practisch wel doordachte details voorkomen.
De architecturale verhoudingen staan evenwel op lang niet dezelfde hoogte. Er zijn bekwame partijen te vinden doch het geheel is te massaal van compositie en veel te royaal. De perspectieven toonen een hoogst onbevredigend beeld: het gebouwencomplex is absoluut niet tot plastische eenheid opgelost.
De molenopvatting getuigt van zoeken naar een moderne herschepping, doch kan niet als geslaagd gelden. De steunbeeren maken het beeld achter de draaiende wieken te druk. Daklicht ontbreekt ook hier.
Het landbouwkundig gedeelte van het ontwerp bevredigt niet geheel maar de plattegrond getuigt van een gezonden geest.
Het teekenwerk is vlot en van goede kwaliteit, evenwel zijn de perspectieven niet gelukkig opgezet.
Motto Sigma. (19 vel T.: werk in inkt en waterverf).
De plattegrond heeft lang niet de bekoring van die van Energia, de arbeiderswoningen zijn zelfs zeer onpractisch en véél te ruim. De ontvanghal van de eigenaarswoning wordt omgeven door slaap- en badkamers! Tusschen den molen en de pachterswoning wordt een ongemotiveerde poging gedaan om symmetrie te verkrijgen, hetgeen tot zonderlinge oplossingen aanleiding gaf. Het geheel is door de massawerking van diverse gebouwen niet tot harmonische eenheid gekomen. De landelijke Hollandsche molen staat in dit ontwerp eenigszins vreemd tusschen de monumentale zwaartepunten van het plan.
De arbeiderswoningen zijn slecht ingedeeld en te duur: een ballast welke zoowel voor bewoners als voor eigenaar een voortdurende handicap is. Beknoptheid is beter en van groote beteekenis: de artistieke kwaliteiten worden gelukkig niet met den kubieken meter of met den prijs afgemeten.
De landbouwdetails geven geen aanleiding tot eenige bijzondere opmerking. Het program eischt ten deze geen absolute correctheid, dit ontwerp geeft geen aparten kijk op dit gebied.
De perspectieven toonen duidelijk den minder gelukkigen invloed van overzeesche motieven.
Het teekenwerk is verdienstelijk.
Motto Campestra. (10 vel T.: in inkt en sepia).
Het ontwerp bevat hier en daar zeer aantrekkelijke aspecten, die evenwel worden geschaad door weinig gelukkige hoofdmotieven. De situatie wijkt zoo goed als niet af van de programmatische voorstelling.
De plattegronden zijn matig, hier en daar zelfs zwak.
Een streven naar eenheid in de architectuur valt te waardeeren met hier en daar een

bekoorlijken landelijken eenvoud en romanstische accenten, maar ook met verschillende rammelende details. In den molen is een streven naar vernieuwing kenbaar, doch dat streven heeft den ontwerper parten gespeeld. In de perspectieven is hier en daar stemming bereikt met eenvoudige middelen.
De landbouwkundige afdeeling is weinig gedetailleerd. De plaats van den paardenstal ten opzichte van de wagenschuur is onvoldoende bekeken. De woningen zijn ondoelmatig. De eigenaarswoning is saai van opzet. Het teekenwerk is zwak.
Motto Al zij de inslag nieuw, de schering blijve bestaan. (24 vel T.: werk in potlood).
De situatie is op een hoog architectonisch peil gebracht. De plattegronden zijn veel te royaal maar hebben goede kwaliteiten. De pachterswoning heeft gezellige hoekjes met terras.
Het totaalbeeld geeft een verzameling van op zichzelf eenigermate geslaagde eenheden. Een eigen streven naar een molenoplossing is merkbaar.
Het landbouwkundig gedeelte is goed bekeken, de huisvesting van den pachter en van de landarbeiders is minder geslaagd. Deze categorie van bewoners hebben hun eigen, typische eischen.
Het zeer bekwaam teekenwerk is met veel liefde behandeld.
Motto Con Amore. (14 vel T.: in potlood en waterverf).
De situatie toont geen verandering. Het ontwerp bezit wel kwaliteit doch is druk van indeeling met weinig overtuigende verbrokkelde silhouetwerking. De plattegronden zijn onpractisch van indeeling. Bij het molenontwerp werd getracht een hoekoplossing te vinden, maar het resultaat is niet bevredigend. Onder de details valt o.m. een apart resultaat op te merken, van de wijze waarop het laboratorium van den eigenaar werd gegroepeerd met den stillen hoek in top.
Con Amore is het eenige werk waarin getracht werd den molenkop in de juiste zijde op artistieke wijze van licht en lucht te voorzien. Het molenbouwwerk bevat goede beginselen die evenwel onbevredigend werden uitgewerkt.
Het landbouwkundig gedeelte is onvoldoende bestudeerd, zoo passeert bijvoorbeeld de mest per smalspoor de voedergang. De ziekenstal is niet van het andere vee gescheiden.
In een bijgevoegde aquarel, voorstellende Hollandsche molens, en in de perspectieven toont de ontwerper verdienstelijk aquarelwerk.
Motto Huifkar. (10 vel T.: in potlood en waterverf).
Hier is een streven naar originaliteit met als resultaat een meer typisch dan fraai beeld van een Heerenhofstad. In het algemeen zijn de plattegronden (eigenaarswoning) onbevredigend, in sommige opzichten is het werk zeer inconstructief; landbouwkundig is het plan weinig verzorgd. In de perspectiefteekening is wel stemming bereikt.
Motto D. J. O. (13 vel T.: in inkt en waterverf).
De situatie is weinig serieus ontwikkeld, en verbrokkeld. Er is geen rustig geheel ontstaan. De molen is over het algemeen goed gevat. De studie in landbouwkundig opzicht is te waardeeren, doch van geen bijzondere beteekenis. De arbeiderswoning is het minst geslaagd.
Motto V.L. (16 vel T.: in inkt en waterverf).
De plattegronden zijn wel ordelijk, maar wijdloopig, de werkkamer van de eigenaarswoning is goed begrepen en de verhouding van die woning tot het gastenkamp is juist; ook de ruimte-indeeling van dat bouwwerk is sympathiek.
De geheele ombouwing is echter tot een rammelend geheel geworden, waarin sommige details op zichzelf te waardeeren zijn. Men kan hier van een dorpsbeeld gewagen, dat toevallig is ontstaan.
Wellicht lag de bedoeling voor, zooveel mogelijk van het zuiden te profiteeren.
De poging om den molen een moderne oplossing te geven is mislukt.

Motto D. D. D. (9 vel T.: in inkt en potlood).
Dit ontwerp is aan alle kanten zwak.
Motto De Jaargetijden. (15 vel T.: in inkt en waterverf).
Een werk, dat totaal buiten het karakter van de prijsvraag valt.
Motto F. A. F. (12 vel T.: in inkt en waterverf).
In dit project valt een geheel onvoldoende architectuur te constateeren.
Motto Gerard. (12 vel T.: in inkt en waterverf).
Het plan wijkt sterk af van de opgave, alle gebouwen werden n.l. in een zeshoek ontworpen: noch de afwijking op zichzelf,noch de architectuur is gelukkig te achten.
Motto Holland (14 vel T.: in inkt en waterverf).
Een ontwerp zonder leidende gedachte en zonder eenheid, hier en daar echter wel beschaafd. De plattegronden zijn onvoldoende. In landbouwkundig opzicht vallen haast alle denkbare gebreken te constateeren'
Motto Hof. (20 vel T : in inkt en potlood).
Het veel te royale ontwerp mist onderlingen samenhang. De architectuur is eenvoudig doch verbrokkeld en zonder rhythme in het bouwwerk.
Het bronhuis is goed bekeken doch overigens is de landbouwkundige indeeling zwak.
Jury : Dr. H. P. Berlage, den Haag ; Arch. J. P. Logemann, R'dam ; Arch. H. v. d. Kloot Meijburg, Voorburg ; Arch. W. M. Dudok, Hilversum ; Ir. A. M. Kuijsten, Arnhem ; Dr. J. H. Verloop, Wassenaar.
De vervaardiger van het met den 2den prijs bekroonde werk was de heer J. M. Lutman, den Haag, van het met den 3den prijs bekroonde werk J. W. de Groot en H. Russcher te Rotterdam, met den 4den prijs bekroonde werk J. P. A. Bos, den Haag, met den 5den prijs bekroonde werk Ir. H. T. Zwiers, b. i. Haarlem, met den 6den prijs bekroonde werk A. van der Weele, Groningen.
Door de Vereeniging werden de volgende ontwerpen aangekocht.
motto Con Amore, van den heer N. Ch. Dekker Jr. Amsterdam, motto D. J. O. en Motto V. L., zonder naamsvermelding en motto Huifkar, van den heer L. Andrela, Amsterdam.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Ik herinner mij, als een symptomatische ergernis, in 1914, het artikel van een student in de Mosgroene over decadentie en oorlog. Het was toen fable convenue onder de intellectueele leeghoofden, dat wij decadent waren. Wat ze daaronder verstonden, moest men niet vragen ; ze hadden daarvoor geen klaar begrip. In hun koppen spookten voorstellingen van jongelui in Parijs, literatoren daar en elders, praters overal, die niet „gezond" waren in hun smaak en opvattingen — gelukkig! met volkomen „gezonde" lui is niets te beginnen dan duiten verdienen — en terwille van die dames en heeren moesten de boeren in Champagne en Friesland zich laten welgevallen decadent genoemd te worden. Toen kwam de oorlog, en hoe betreurenswaardig ook als gebeurtenis, gaf die toch het prachtig tegenbewijs door den rustigen heldenmoed van millioenen. Het pleit voor den bovenbedoelden student, dat hij daartegenover zijn ordinaire dwaasheid althans systematisch doorvoerde en een verklaring zocht voor de klaarblijkelijke contradictie. Die was : decadenten hebben geen levenskracht en geven dus niets om hun leven. Een zotte redeneering natuurlijk. Het behoort altijd tot de kenmerken van een gezond man, in den goeden zin, dat hij zoo noodig den dood niet vreest; slappelingen daarentegen gaan dadelijk aan den haal. En nu trof het mij, dat er menschen waren, die dat artikel lazen, en er licht in vonden. Dat is mij sinds een waarschuwing geweest, dat geen bewering, hoe zot ook, geheel ongevaarlijk is. Men kan er nooit op rekenen, dat het publiek de dwaasheid er van zal merken.
Met deze gedachte voor oogen kom ik nog terug op een paar beweringen uit het

boek, dat ik verleden week besprak ; niet op het boek zelf. Daarvan is reeds eer te over bewezen. En den schrijver bekeeren zou toch niet lukken. Deze man is hoogstwaarschijnlijk volstrekt niet gek. Zijn verblinding is groot, maar principieel niet anders dan die van zoovelen. Hij weerlegt zijn tegenstander niet, en gelooft blijkbaar het gedaan te hebben, maar hij zegt het niet. Dat maakt een groot onderscheid. Den wil voor de daad nemen, dat doen wij allen min of meer, omdat wij gewoonlijk meer droomen, drijvend op de stroomingen onzer sentimenten en begeerten, dan denken. Zoo ook de heer Smedes. Het abnormale verraadt zich eerst wanneer iemand hetgeen hij gezegd heeft recapituleert en dan nog niet merkt, dat hij de hoofdzaak wegliet. De heer Smedes schrijft nergens : „ik heb nu het Neo-Calvinisme weerlegd." Hij heeft alleen het genoegelijk gevoel, uiting gegeven te hebben aan de animositeiten, die in zijn onklaren geest de plaats innemen van argumenten, en die hij daarom ook argeloos aan ons als zoodanig voorzet. Maar zijn daad, van buiten bezien, verschilt niet van die des krankzinnigen, die zich voor den koning van Spanje houdt. Langs den een zoowel als langs den ander gaan alle bezwaren heen, die zijn idée fixe bedreigen. Alle drijvende rietjes ziet hij slechts op het oogenblik, dat hun spits toevallig in zijn richting wijst, overtuigd van te voren, dat de stroom op hem aanhoudt.
De typische fout in het boek, juist zoo een, waarmede ik geleerd heb voorzichtig te zijn, betreft de intuïtie. Hij zelf mist die ten eenen male. Dat blijkt uit zijn dwaze overschatting van de beide hoogleeraren in de paedagogiek, die hij zoo zwaar straft voor de onverdiende eer, die hij hun ongevraagd bewezen heeft ; dat blijkt minder éclatant, maar met meer zekerheid uit zijn geschiedbeschouwing, of zeggen wij liever geschiedgebrabbel. Welk een onderscheid tusschen den Duitschen Spengler en den Hollandschen ! Ginds geniale grepen op elke bladzijde, niet duurzaam pakkend misschien, doch altijd suggestief en leerzaam ; hier botte onjuistheid en onzin. Trouwens achter het geheele geschrijf van den heer Smedes komt het beeld op van een volstrekt onbegaafd man. Niettemin gelooft hij de intuïtie in pacht te hebben. Nog meer : al de jongeren, die bereid zullen blijken zich achter hem te scharen, zijn daarmede rijk bedeeld ? Waarom ? Nogmaals, de heer Smedes is niet krankzinnig. Hoe komt hij aan dien bekoorlijken waan? — Hij geeft het antwoord op zijne wijze, argeloos en terloops, alsof argumenten voor zulke voor zich zelf sprekende beweringen eigenlijk niet noodig waren. Men heeft, zegt hij, de beteekenis der intuïtie lang onderschat ; tegenwoordig begint men die beter te begrijpen!
Heel aardig, niet waar ? De ouderen hebben de beteekenis der intuïtie onderschat, dus hadden ze geen intuïtie. De jongeren (maar ik vrees dat het bejaarde heeren zijn, waar de kapitein der jongeren die wijsheid van gehoord heeft) hebben er oog voor, dus bezitten ze intuïtie. — Heel mal, maar volstrekt niet ongewoon.
Men kan ongetwijfeld niet beter demonstreeren, dat men woorden en zaken verwart. Maar dat ziet men alle dagen : intuïtie is intuïtie voor die menschen, of er nu de zaak zelf mee bedoeld wordt of enkel een meening daaromtrent. Men kan elke week iets dergelijks lezen. Durft iemand de waarde van het gevoel geringer schatten dan een ander, dan blijkt daaruit dat hij weinig gevoel heeft. Betwijfelt hij de betrouwbaarheid van het verstand, dan komt dat omdat hij er zelf niet veel van heeft.
Het is misschien niet onnut, deze gelegenheid aan te grijpen, om er op te wijzen dat de werkelijkheid aangaande de intuïtie juist ongekend is. In de historische vakken, waar het hier over gaat, hebben de oudere generaties heel weinig over intuïtie gesproken, maar er des te meer mee gewerkt. De inzinking, die deze wetenschappen thans vertoonen, is het gevolg van die praktische overschatting. Men is zich aan het gebruik van intuïtieve middelen eenvoudig te buiten gegaan. Een goed voorbeeld leveren de Oud-Testamentische studiën, geschikt ook omdat haar resultaten niet enkel wetenschappelijke beteekenis bezitten.
Het begon met het onderscheiden van een drietal bronnen of bewerkingen in den

Hexateuch, de zes eerste bijbelsche boeken. Er was een Jahvist geweest, en een Elohist, en een priesterlijk bewerker, die er veel van zijn gading had bijgevoegd. Dat zal tot zoover wel waar zijn. Maar wat moeten wij nu aan den een toeschrijven en wat aan den ander? De kenmerken, die het uitgangspunt der onderscheiding vormen, zijn natuurlijk niet in elk tekstdeel aan te treffen. Dat moet uit het karakter der schrijvers afgeleid worden. Men overzag al datgene, wat men met zekerheid aan elk van hen meende te mogen toeschrijven, nam den indruk op, die elk maakte, en beoordeelde daarnaar het overige, aan ieder toekennend wat met zijn aard overeenkwam. Wie lang met zulke studiën bezig is, krijgt op den duur een vaste meening over zulke kwesties. Professor A. kende ten laatste den Jahvist beter dan deze zich zelf ooit gekend heeft. Geleid door zijn intuïtie, neen, met intuïtieve zekerheid, verdeelde hij den dikken tekst, enkele brokken, waarmede hij geen raad wist, boekend op het tegoed van een paar kleinere bronnen of bewerkers. L'appétit vient en mangeant. Er was geen reden om niet ook de andere bijbelboeken uit elkaar te nemen en van inlapsels en latere medewerkers te zuiveren. Zoo verkreeg men wetenschappelijke resultaten, waarvan het alleen te betreuren viel, dat ze aanmerkelijk verschilden van die van professor B.
Er ontspon zich nu een interessant debat, waar zich natuurlijk de jonge hoogleeraren C., D. en E. in mengden. Alle vijf waren volkomen vertrouwd met aard en wezen van den Jahvist, den Elohist, den priesterlijken bewerker en de kleinere hulpkrachten. Alle vijf wisten feitelijk heel weinig van die oude lieden af, maar werden door hun geoefende intuïtie niettemin veilig naar het goede resultaat geleid. En toch konden ze het niet eens worden. Et adhuc sub judice lis est, en nog heden is het proces aanhangig.
Dat alles is nu even droevig als onvermijdelijk. Een raadsel wil opgelost worden. Wat men niet weet poogt men te raden. Maar die generaties van geleerden te verwijten, dat ze te weinig met intuïtie gewerkt hebben, is toch wel onbillijk.

GIFTIGE VLOER- EN WANDBEDEKKING.

Dr. W. R. H. Kranenburg waarschuwt in het „Ned. Tijdschr. voor Geneesk." tegen het gebruik van „Trinoline", een vloer- en wandbedekking ter vervanging van linoleum, die ongeveer een jaar geleden in den handel is gebracht door een Berlijnsche firma.
„Trinoline" is een nitroverbinding. Zijn hoofdbestanddeel is het brandbare nitrocellulose. Bij een onderzoek in het laboratorium van de Technische Hoogeschool te Stuttgart is gebleken, dat deze stof reeds bij betrekkelijk lage temperatuur (ongeveer 112—125 gr. C.) begint te ontleden onder vrijwording van groote hoeveelheden damp, van overeenkomstige samenstelling als de rook, ontstaande bij verbranding van deze stof: een analytisch onderzoek van dezen rook toonde de aanwezigheid aan van koolzool, kooloxyde, salpeterig zuur, blauwzuur, benzol en nitro-benzol, phenol, nitrophenol en homologen: nagenoeg alle vergiftige stoffen. Bij proeven in het Pharmakologisch Instituut der Berlijnsche Universiteit werd aangetoond, dat in den zomer door zonnewarmte reeds bij 30—40 gr. C. en in den winter door een zelfde temperatuur in de nabijheid van verwarmingstoestellen vergiftige gassen worden gevormd, terwijl bij verbranding zeer groote hoeveelheden van verschillende gassen en dampen in doodelijke concentratie ontstaan.
Andere proeven hebben aangetoond dat „Trinoline" als bedekking van een betonvloer in een „brandvrij" gebouw, wanneer deze vloer van onderen verhit wordt, brand in de bovenverdieping kan doen ontstaan.
Trinoline werd op tal van plaatsen in Duitschland reeds als vloerbedekking gebezigd, o.a. in een stadsschouwburg, doch het gebruik is thans in Oldenburg en Beieren verboden, wegens vergiftigingsgevaar bij verhitting of brand.

(Handelsblad.)

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

PROF. DR. IR. D. F. SLOTHOUWER.

Dr. ir. D. F. Slothouwer, b.i. is benoemd tot gewoon hoogleeraar in de afd. der Bouwkunde aan de Technische Hoogeschool te Delft om onderwijs te geven in de architectonische vormleer en de geschiedenis der bouwkunst.

AMSTERDAMSCHE FANTASIETJES
OF
WAT IK ZIE UIT MIJN RAAM.

Twee titels wil ik naar goed oud-Hollandsch gebruik boven deze pennevruchten plaatsen.
Als u de eerste leest, zie ik u, dunkt me, de wenkbrauwen even vragend optrekken en prevelen: „Fantasietjes? — Wat zou dat moeten?"
Maar dan. Duidelijker-omlijnd en minder-wuft klinkt de tweede, nietwaar? „Wat ik zie uit mijn raam." Die moet u al dadelijk een gevoel van meer vastigheid geven en uw wenkbrauwen gaan weer omlaag.
Ik twijfel er dan ook niet aan, of ge zijt nu reeds bij voorbaat aangenaam-gestemd, of laat ik 't liever noemen, luchtigjes-geboeid door deze dubbele betiteling, en in alle bescheidenheid vlei ik mij met de gedachte, dat zij uwe nieuwsgierigheid zullen opwekken naar 'tgeen ik zal fantaseeren over wat ik zie uit mijn raam.
Welnu dan: wat zie ik?
Eigenlijk dingen, zooals ieder ander er ook wel ziet; ik zie de Boulevard. Boomen. Water. Daken. Duiven. Lucht. Land. En wie uwer kijkt niet uit op een boulevard, of boomen, of water, of daken, of duiven, of lucht, of land?
Maar van uit mijn toren zie ik ze, is 't geen wonder, allemaal bij elkaar.
Laat ik bij 't begin beginnen: De boulevard.
En dan vrees ik, dat ik u even moet teleurstellen, lezer, heel even, al is dat wel jammer zoo in 't begin, want mijn boulevard is eigenlijk absoluut geen boulevard, althans niet wat wij in Holland daaronder verstaan — een Parijsche.
Neen, mijn boulevard is maar doodgewoon — ja, het hooge woord moet er maar uit — de Amsterdamsche Ceintuurbaan.
Prozaïscher kan het al niet, nietwaar? En toch, en toch, u zult zien, waarde lezer, après tout, toch een poëtische boulevard!
Van uit mijn hooge torenraam ziet hij er n.l. heelemaal niet uit als de Ceintuurbaan waar je op loopt; neen, op dien afstand bekeken zou niemand, die 't niet wist, hem als de Ceintuurbaan herkennen.
Van uit de hoogte zie ik hem, o, ver, ver, tot waar hij bij 't Sarphati-park een knik maakt, en ik hem helaas niet tot aan den Amstel toe kan volgen. Maar wat ik van hem zie is al belangrijk genoeg, want ik zie hem van uit dit duizelingwekkend-hooge verblijf als een lange, breede, imposante baan, met een geweldig perspectief in de verte verloopen, tot waar aan 't eind de poppetjes nog maar als mieren zoo klein zijn. 't Wriemelt daar maar zoowat van trammetjes en karretjes en menschjes, o alleraardigst, net een ouderwetsch knibbelspel. Van de huizen, aan beide zijden, zal ik u liever niets vertellen, althans niet hoe ze er bij dag uitzien, ze kunnen het daglicht niet al te best verdragen, althans hun architectuur kan dat niet, en 't verhaal zou dan een te droevige wending nemen.

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
11 SEPT. 1926 No 37

Mijn boulevard verkeerde tot voor kort in een toestand van ontbinding, d. w. z. hij werd opgebroken, en we zouden daarna de voordeelen van „bitumen" te ondervinden krijgen. Voorloopig echter waren we er heelemaal van in de war.
Eerst heb ik met belangstelling toegezien op de vele bouwsels, die aan den voet van mijn sky-scraper verrezen. Even vroeg ik mij beangst af: „Wat gaat er gebeuren, toch niet een andere sky-scraper vlak tegenover de mijne? Dan ga ik verhuizen!" Want er kwamen heele files van handkarren, — volgeladen met planken, rails, steenen, vierkante tegels, schoorsteenpijpjes, lantaarns, allerhand gereedschappen, — die hier halt hielden. Op het buiten-trottoir werd een hekwerk opgericht en toen, in een ommezien, stond daar een heel regiment van keeten achter 't hekwerk, en 't werd er sindsdien alle dagen een bedrijvig en gezellig va-et-vient. Maar gelukkig, 't bleef daar beneden in de diepte slechts een onschuldige nederzetting, een soort kampong van lage, primitieve hutjes. Ik was weer heelemaal gerustgesteld over mijn vrije uitzicht op de boulevard, en zag van nu af aan met sympathie naar de rookende schoorsteentjes en naar de werklui, die bij mooi weer buiten de keeten kwamen schaften met brood en flesschen melk, en bij slecht weer het zich binnen gemakkelijk maakten, op banken om een tafel hingen en hun pijp opstaken.
In *mijn* stuk boulevard werden rails opgebroken, maar overigens gebeurde er langen tijd niets. Wel zag ik alle dagen de mannen met de hier-in-de-kampong-gestalde handkarren in optocht de boulevard op-trekken, maar bij de knik verdwenen ze en men kon slechts vermoeden, wat er zich tusschen de knik en den Amstel zou afspelen.
In mijn prille jeugd heb ik de eer en het genoegen gehad af en toe in kinder-operettes te mogen meewerken. Zoo herinner ik mij er een, getiteld „Blauwbaard". Een allerluguberste en weinig-kinderlijke geschiedenis. Er komt daar o.a. een scène in voor, waar Blauwbaard zijn vrouw dreigt, dat ze zoo meteen het gruwelijke lot van haar voorgangsters zal moeten ondergaan en opgehangen zal worden. De arme vrouw hoopt nog tot op 't laatste moment, dat er van buiten-af redding zal komen opdagen om haar te ontzetten, en roept maar steeds in vertwijfeling naar haar zuster, die in een toren op den uitkijk staat:

„Zuster Anna, zuster Anna, ziet gij nog niets komen?"

En, God-zij-geloofd, natuurlijk juist op 't hachelijkste oogenblik, is het antwoord:

„Ja, ik zie een wolk van stof,
Die hier nader schijnt te komen!"

Is het wonder, dat ik daar nu de laatste maanden zoo vaak aan heb moeten denken? Niet zoozeer aan den wreedaardigen Blauwbaard, dan wel aan de turende zuster. Want hoe we ook keken, er kwam maar niets den hoek om daar bij het Sarphatipark, tot eindelijk, eindelijk . . . . .

„Ja, ik zie een wolk van stof,
Die hier nader schijnt te komen!"

En de stofwolken zijn in steeds grooter getale komen aandwarrelen en hebben zich in mijn vensterkozijnen als een fijne, grijze sluier ter ruste gelegd. Hoe ik ze ook daaruit tracht te verdrijven en weleens tegen zuster Anna zou willen zeggen, dat ik ze nu heusch óók wel gezien heb, hardnekkig waaien ze over de boulevard recht op mijn ramen aan.
Toch troost ik mij gereedelijk over dit kleine inconvenient, want de stofwolken zijn gevolgd door de mannen met de handkarren en heele legers van wegwerkers, ketels om de pap in te koken, stoomwalsen en wat dies meer zij. En wij hoeven nu al wekenlang niet meer naar de mieren te gaan om wijs te worden en te zien hoe ze werken, want dag-in dag-uit is mijn boulevard een mierenhoop gelijk.
Hoe u te beschrijven op welke wijze de „bitumenweg" tot stand komt? Eerst is het alsof er een aardbeving heeft plaats gehad. Het wordt, althans in 't oog van een leek, een onbeschrijfelijke verwarring van zandhoopen, kuilen, bergen van groote

en kleine steenbrokken, vuurhaarden, laaiende en ziedende ketels met asfaltpap, stapels van nette, roggebrood-achtige, zwarte blokken, palen, pijpen, buizen, stangen, draden; en menschen en machines, die daar tusschendoor zwoegen en puffen. Dit alles gaat gepaard met een gestadig ge-roes, ge-steun, ge-piep, ge-kraak, wat waarlijk geen wonder is als men die heksenkeuken in actie ziet. — Ik heb ineens beter de beteekenis van „da-da" kunnen begrijpen. —
Echter langzaam-aan, aan den horizont, komt er meer orde in den chaos. De oude steenen zijn er uitgegooid, er is gegraven, er zijn ruwe steenbrokken in gebracht, daarna fijnere, dan is er zand over gestrooid, ge-stoomwalst, gespoten, zwarte pap uitgespreid en glad-geharkt, weer ge-stoomwalst. En plotseling zien we een stukje mooie, gladde „bitumen" en den volgenden dag weer een stukje en onze boulevard begint zich daar aan 't eind al in een nieuw kleed te steken en kennelijk tot bedaren te komen.
Maar hier, in deze buurt, is 't nog volop: de wolk-van-stof, de heksenkeuken en — waarde lezer, ge zult 't nauwelijks gelooven, maar 't is toch zoo — Zandvoort-aan-de-Zee.
Ook dát nog! Want stel u voor hoe 'n verrukkelijk iets voor alle kinderen, die aan de Ceintuurbaan en in de daarop-uitmondende zijstraten wonen! Elken dag weer is het uit alle huizen een ware uittocht van meisjes en jongens, vooral jongens, met emmertjes en kruiwagentjes, spaden en schoppen, kolenschepjes en pollepels. Naar de zandhoopen! Of in hun romantische breintjes waarschijnlijk: Naar de duinen! En ik verzeker u, daar wordt wat afgewerkt, tusschen 's morgens 9 en 's avonds 9! Daar wordt door de jeugd het voorbeeld gegeven aan allen, die zich afkeerig toonen van een meer-dan-acht-urigen werkdag.
Hier kan men tevens zien, hoe het opkomende geslacht vierkant lak heeft aan antimilitarisme, vredespaleizen en volkenbonden, want heele vestingwerken worden opgebouwd tegen vijandelijke invasies, tunnels en gangen worden gegraven om stiekem een nabuur te kunnen aanranden, en door schietgaten worden buksjes gestoken om op belegeraars te mikken.
Maar ook wordt meer vreedzaam ingenieurswerk verricht: bruggen ontworpen, wankele pijlers gestut, torens opgetrokken. Sommigen maken haastig dijken, alsof zoo meteen de vloed zal opkomen, waartegen men zich te beschutten heeft. Groote jongens werken er als razenden, zonder op- of omzien, aan hun fantasie-bouwsels van één dag. Waartoe die ijver? Wat denken ze er wel bij? Ze voelen het zeker al aankomen, dat er morgen waarschijnlijk niets meer van terug te vinden zal zijn, en ze werken er des te harder om. Ja, morgen zal de bitumenweg al die luchtkasteelen meedoogenloos hebben opgeslokt en netjes glad-gemalen.
Zijn eindelijk al die even werkelijke als gefingeerde dag-taken volbracht, en komt dan 's avonds de schemering heimelijk over de stad aangevaren, dan betrekt de nachtwaker zijn post en doet eerst de ronde. Aan de beide uiteinden der wegversperring steekt hij de lage lantaarns aan, die in de bestrating en tusschen de tramrails staan geplant, en keert dan slenterend terug naar de keeten, waar hij de nachtwake zal houden. Hij zet zich voorloopig buiten op een bank met krant en pijpje, om zich later in den nacht naar binnen terug te trekken bij de schamele oliepit en daar den langzamen gang der uren uit te zitten, terwijl hij af en toe buiten nog eens een wakend oog in 't zeil komt houden. In 't begin van den avond zijn er nog wel eens spelende, rumoerende jongensbenden te verdrijven, die achter 't hekwerk om sluipen en verstoppertje spelen tusschen de daartoe zoo aanlokkelijke gebouwtjes, of ook wel om er te snuffelen naar verleidelijke voorwerpen: houtjes, latjes of steenen. Maar als de zon geheel verdwenen is en daarmee ook de jeugd naar binnen in de huizen, dan is er voor den waker geen andere bezigheid meer dan bij de eigendommen der gemeente aanwezig te zijn.
Maar zie nu mijn boulevard! Zoudt ge nu toch niet zweren in Parijs te zijn? Van

de huizen, waaraan ge u als ge zwartgallig zijt den geheelen dag hebt kunnen ergeren, zijn nu nog slechts wat vage schimmen te onderscheiden. Ja, ze zijn nu zelfs mooi te noemen, daar ge niets anders ontwaren kunt, dan wat spikkelig kantwerk van spitsen, schoorsteenen en geveltoppen, dat grillig tegen de diepblauwe lucht uitkomt. Wat boomengroen onttrekt de burgerlijke, eenvormige voorgevels aan het oog, en ge ziet slechts die blauwe, blauwe baan, met een violettig waas overtogen, feestelijk getooid met lange rijen van sterretjes, die als kerst-kaarsen tusschen de boomen hangen en hier zoo wijd uit elkaar beginnen, om dan allengs zoo sterk naar elkaar toe te perspectieven.
Hier en daar, van een schelle winkelverlichting, valt een plasje uitbundiger licht tusschen de boomstammen door op de straat, en verlevendigt daarmee de anders tè eentonige sterre-verlichting der lantaarns. Honderden fietslichtjes pinkelen over de breede baan, waartusschen furieuse autolampen komen aangesneld, die haar brutale lichtbundels laten schieten en zwenken over de als-nat-lijkende gladde straat en rails. En ook de trammetjes komen maar zoo goedig gestadig af- en aanglijden met roode, groene en oranje-gele oogjes, als houden ze kinderlijke optochten met lampionnetjes. Ook zoudt ge, als ge niet beter wist, u een zeer mondain verkeer daar kunnen denken, maar 't komt hoogstens tot „demi". De boulevard heeft, van dichtebij gezien, toch nog maar zeer bescheidene wereldstad-allures. Mijn toren staat hier hoog-verheven en bakent de grenzen van het fatsoen af. Aan dezen kant van de brug, daar kan men van op aan, valt er geen ziertje op te zeggen, 't fatsoen wordt streng gehandhaafd. Aan den anderen kant van de brug, daar waar de boulevard begint, heerschen weliswaar wat loszinniger levensbeschouwingen, maar daar is 't dan toch ook een boulevard voor. Als daar niets loszinnigs te constateeren viel, dan zou 't immers heelemaal geen boulevard zijn.
Onontbeerlijk zijn natuurlijk aan- en uitgaande lichtreclames en die *zijn* er gelukkig ook. Er is o.a. een telkens aan-en-uitschietende lichtpijl, die u aanmoedigt pijlsnel op te gaan tot een der vele hedendaagsche vreugde-tempels: in dit speciale geval is dat het Ceintuur-theater. Verderop schrijven lichtende letters maar uit den treure: Rialto. Dat is een ander in tempel-stijl opgetrokken gebouw. En in die tempels wordt er, zooals dat in tempels gebruikelijk is, voor uw cultureele ontwikkeling en zieleheil gezorgd. En de keuze wordt nog moeilijk genoeg als ge voor uzelf moet uitmaken of ge veredeling en verheffing wilt gaan zoeken bij: „Het Brood der Schande", „De Wolven van Montmartre", „Een lichtzinnige Vrouw", „Vlammen der Liefde", „De overval in den Nachtexpress", of, „De Meisjes uit Weenen".
Ik zou, geloof ik, „Montmartre" maar kiezen om in Parijschen stijl te blijven.
De zoele zomeravonden brengen veel flaneerders op de been, en nu de trottoirs mooi breed worden, belegd met groote grijze tegels en hier en daar hun voltooiing naderen, brengen alle caféhouders weer haastig de tafeltjes en rieten stoelen naar buiten, want er wordt daar gaarne gepleisterd. Ook wat dat betreft zijn we in de laatste jaren veel Parijscher geworden. Was het vroeger een groote uitzondering, wanneer men midden in de stad zoo maar buitenshuis zijn kopje thee, glaasje bier of andere, meer geraffineerde lafenis kon genieten, thans is het zoozeer „bon ton" geworden, dat er op sommige onzer boulevards en pleinen meer gezeten dan geloopen wordt. Net als in Parijs.
Iets wat voor mij de rust van zoo'n zitje een beetje zou verstoren, is, dat er bepaald uit elk restaurant in uw rug muziek over u *moet* worden uitgegoten. D.w.z. het woord „muziek" is hier eigenlijk eenigszins misplaatst, want het zijn óf electrische ratelmachines, óf neuzelende gramophoons, óf, God-betere-'t, levende strijkers, wien men het waarlijk niet euvel kan duiden, dat ze de deunen van den dag nog slechts machinaal kunnen produceeren. Laat ik er echter dadelijk bijvoegen, dat dit bezwaar absoluut een quaestie van smaak schijnt te zijn, want alle rustende gasten, die daar zoo tevreden achter hun tafeltjes zitten te soezen, schijnen er niet het

minste bezwaar tegen te hebben, integendeel, ze zien er uit of het een aangename streeling voor hun leege hersenen is. Dat ze leeg zijn geworden na beëindiging der zware dagtaak of door het flaneeren, spreekt vanzelf.
Aanrijdingen en opstootjes zijn er legio. Ook dàt hoort er zoo bij. Al zijn we niet zoo kwajongens-achtig als de Parijzenaars, die een auto-voor-zich-uit niet kúnnen zetten en er altijd voorbij willen, waardoor er altijd ongelukken gebeuren, toch zijn ook de Hollanders een recalcitrant volk. Fietsers vinden het een kolfje naar hun hand om nog net even voor een tram om te zwenken en chauffeurs toonen ook altijd graag hoe 'n groote dosis branie en tegenwoordigheid van geest zij van hun beroemde en eeuwig-bezongen voorvaderen uit de 17de eeuw hebben meegekregen. De mannen van de „Kompenie" strekken nog steeds tot voorbeeld. Een natuurlijk gevolg van deze karaktertrek is, dat er slachtoffers vallen, maar dat heeft men in den koop mee te nemen.
Diezelfde recalcitrantigheid brengt ook nogal eens opstootjes en woordenwisselingen met zich. Ook alweer niet in die mate zooals we dat in Parijs gewoon zijn, waar men elk oogenblik razend-schreeuwende en -gesticuleerende woestelingen kan aantreffen, die over een klein voorval in de grootste oneenigheid kunnen geraken. Neen, bij ons gaat dat alles op kleiner schaal, maar toch hebben we ook hier vaak van die onvoorziene botsingen, die aan het boulevard-leven de noodige kleur en gezelligheid geven. Kalmeerende agenten komen zoo'n geschil altijd weer tactvol in goede banen leiden.
Veel vertier geeft in dit kwartier de brandweer. Bijna dagelijks worden we opgeschrikt door het bekende waarschuwende ge-bel, en daar schieten de vlugge wagens bezet met moedige, koperhelmige mannen alweer van alle kanten toe. Het is merkwaardig, maar in de stadsdeelen, die ter weerszijden van de boulevard liggen en „De Pijp" genoemd worden (waarom eigenlijk?) schijnen zich bijna alle bewoners tegen brand verzekerd te hebben. Altijd vallen er in die huizen petroleumstellen om of komt er brand in de schoorsteenen, zoodat 't hier door dat extra en luidruchtige verkeer bepaald fleurig en geanimeerd toegaat.
Nog moet ik u vertellen, dat het mij als torenwachter intrigeert, wat of die groote stralende ster daar 's avonds moet, boven een van de huizen. Ik heb dat nog niet kunnen uitvorschen en ik kan niet aannemen, dat het iets met Bethlehem te maken heeft. Wel was er vroeger, heel curieus, een „stalletje", zooals men een kleine geïmproviseerde kerk noemde, maar die is nu verplaatst naar de nieuwe Vredeskerk en het primitieve stalletje is garage geworden. Neen, die ster zal vermoedelijk wel boven een van onze cultuur-tempels staan. Maar schitterend en fantastisch is ze, daar gaat niets van af.
En als in 't middernachtelijk uur alle wereldsche pijlen en sterren uitgaan en de laatste trams vermoeid naar honk toe schuiven, dan blijft nog slechts de stille, glimmende, perpectievende baan met Kerstlichtboomen over, bij tijd en wijle door Luna liefelijk beschenen, zoodat ik u nu toch wel overtuigd zal hebben, dat een prozaïsche Ceintuurbaan een poëtische boulevard kan zijn.

DE TORENWACHTER.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Ik wil ditmaal over een politiek onderwerp spreken. Misschien is het niet overbodig er aan toe te voegen, dat het niet mijn persoonlijke gevoelens zijn, die ik neerschrijf. De zaak is hier voor mij even buiten-persoonlijk, alsof het over de belangen der veehouders in Oost-Afrika ging. Ik bedoel de historische vorming te bestudeeren van de constructie der revolutionnaire idee.
Het is tegenwoordig mode in zekere kringen, elk gewelddadig verzet tegen de overheid revolutie te noemen. Men werpt bijvoorbeeld den Antirevolutionnairen voor,

dat hun geestelijke voorouders revolutionnair verzet hebben gepleegd tegen den koning van Spanje. Men kan dat natuurlijk doen, zoo goed als men iemand, die een brutalen bedelaar de deur uit werpt gelijk kan stellen met een matroos die vechten gaat in een nachtcafé. Het lijkt mij echter beter, anders te handelen. Verzet tegen een persoon of regeering, of tegen bepaalde daarvan uitgaande maatregelen, is nog geen revolutie. Dat woord past beter voor opstanden met een sociaal doel. De Nederlandsche opstand ging in hoofdzaak tegen een regeering, die het land financieel wilde exploiteeren, en het geld gebruiken voor zuiver dynastieke doeleinden.
Echter erken ik, dat men vroeger de beide begrippen niet uit elkaar gehouden heeft. De „GloriousRevolution" der Engelschen tegen Jacobus II was eigenlijk een opstand. Om niet te vroeg op te halen: de eerste groote revolutionnaire beweging in Europa is die der veertiende eeuw. Het karakter daarvan was uitgesproken sociaal. Waar was, vroeg men in Engeland, de edelman, in de dagen dat Adam zelf den ploeg hanteerde en Eva aan het spinnewiel zat? Een theorie wordt aanstonds, onbewust, geanticipeerd: men vat de bevoorrechting der hoogere klassen als een ingeslopen misbruik op. Er zit iets van het natuurrecht in. Dat is heel begrijpelijk. De standen waren, in theorie althans, streng gescheiden in de Middeleeuwen. De economische en kultureele noodzakelijkheden, die de bevoorrechting van adel en geestelijkheid geschapen hadden, bestonden reeds lang niet meer; het waren doellooze misbruiken geworden. Dat alleen bepaalde personen ervan profiteerden, verscherpte den indruk van een aanmatiging. Het was geen economisch systeem dat door de revolutionnairen der veertiende eeuw werd aangevallen; het was, of leek althans te zijn, een brandschatting. De menschen dachten nog feodaal: tusschen den grond en zijn bewerkers werd geacht een natuurlijke band te bestaan. De boer voelde zich niet als bewerker van eens anders land, maar als de natuurlijke eigenaar van de vruchten daarvan, en de feodale rechten der heeren als iets van buiten opgelegd.
Met den boer vereenigde zich het wordend proletariaat der steden: kleine bazen die onder de concurrentie der beunhazen bezweken, arbeiders, die de loonen zagen dalen. De stijging der prijzen ruïneerde menigeen, en wie niet meer op de oude manier zijn brood kon verdienen zag zich aangewezen op een vernederenden en slecht betaalden loondienst. Dat was zeer te betreuren, maar onvermijdelijk. De economische ontwikkeling bracht dat alles mede, en dus is alle gewapend verzet vruchteloos geweest. De Vlaamsche arbeiders zagen met verbazing en ergenis, dat hun tijdelijke overwinning niets aan hun maatschappelijke positie veranderde.
Het primitief verzet tegen de maatschappelijke ongelijkheid is natuurlijk tot op den huidigen dag het ware motief van de groote massa der revolutionnairen. Maar in de kringen der leiders komt men sinds lang daarmede niet meer uit. Er hoort een economische of staatsrechterlijke theorie bij. De wenschelijkheid van het nieuwe behoeft den steun van het mogelijke of noodzakelijke. De oorsprong dier theorie ligt in den tijd der Kerkhervorming. Het natuurrecht, met het daaruit voortvloeiend recht tot opstand, door de Middeleeuwen onbewust geanticipeerd, is duidelijk geformuleerd door menschen, bij wie men het niet zoeken zou: door de Jezuïeten. In het belang van de Katholieke partij in Frankrijk, die den wettigen koning Hendrik IV niet erkennen wilde, verkondigde men de leer, dat de macht door het volk aan den koning is opgedragen, en dat die volmacht vervalt, zoodra hij zijn plicht ergerlijk verzaakt. Het was een tweesnijdend zwaard, want in de volgende eeuw werd dezelfde leer toegepast tegen de Katholiceerende koningen van Engeland.
In zooverre lijkt dus de achttiende eeuw, met haar Contrat Social en haar leer van de natuurlijke rechten van den mensch, niets nieuws gebracht te hebben. Toch wel. De toepassing was veel ruimer en werd ongemerkt een economische. Het burgerlijk bedrijf beheerschte de wereld, en speciaal Frankrijk, meer en meer. Reeds kwam het ambtelijk bestuur in burgerlijke handen. Lastig waren alleen de oude feodale privileges. Met geestdrift nam men den strijd daartegen op, en zou die waarschijnlijk in een dikke zestig jaar gewonnen hebben, als niet het platteland plotseling tot revolutie was overgeslagen. De boeren van dien tijd dachten reeds burgerlijk economisch. Ze wisten heel goed, dat de grond het eigendom van den heer was, zooals hun spade van hen zelf, en dat de feodale rechten geldswaardige bezittingen vormden. Maar ze konden het eenvoudig niet meer uithouden. Snel en afdoende hebben ze zich geholpen, en de ontstelde Nationale Vergadering heeft zich gehaast de transactie te legaliseeren.

Een groote verandering was nu in Frankrijk geschied. De boeren waren landeigenaars geworden, wat ze te voren niet waren, en de burgers waren openlijk en duidelijk datgene, wat ze vroeger ook al waren, maar meer verdekt: de eigenlijke beheerders van den staat. De tijdgenooten en hun kinderen hebben die twee verschijnselen met elkaar verward. De nuttelooze gruwel der Terreur verborg de werkelijkheid achter een nevel. Men wist alleen nog, dat er opstand, moord en schrikbewind was geweest, en dat toen alles veranderde, ook economisch. Zoo is de illusie ontstaan, dat het mogelijk is de maatschappij langs revolutionnairen weg om te keeren. Men vergat dat er in het geheel geen nieuw economisch systeem, zelfs geen nieuwe levenshouding ontstaan was, en dat alleen de verdorde huid van het verleden was afgestroopt.
In het parlementaire stelsel vond de bourgeoisie den bij haar belangen passenden staatsvorm: een regeering, sterk genoeg om de volksklasse in bedwang te houden, een parlement voor contrôle op de loopende zaken en voor de organisatie der rechtsverhoudingen. Maar de krachten van het verleden waren sterker dan men gedacht had. Het parlement werd een worstelplaats tusschen oud en nieuw, weldra tusschen de groote economische groepen: handel, industrie, grondbezit. De strijdkrachten werden aan beide zijden gerecruteerd uit de publieke opinie. Een ministerie, dat het belang eener andere groep vertegenwoordigde, werd omvergeworpen door het omslaan der publieke opinie.
Natuurlijk moest die publieke opinie daartoe bewerkt worden. De bestaande regeering werd afgeschilderd als de oorzaak van alle ongewenschte toestanden: de toekomstige, de eigen partij, als de waarborg voor bloei op elk gebied. Dit werd niet tot doove ooren gepreekt. De mensch is vanzelf geneigd zijn ideeën te belichamen, en personen aan te zien voor de auteurs van het treurspel der wereld, vergetend dat ze er slechts de acteurs van zijn. Het publiek, ter stembus geroepen tegen personen, om toestanden te veranderen, ging dat eindelijk op eigen rekening doen. Wij zijn thans zoover, dat men tegen alle onaangename toestanden de omverwerping van een ministerie als het beste geneesmiddel aanwendt. Valutadaling, werkloosheid, misgewas zelfs verzwakt de positie eener regeering, en men is heel verbaasd, dat de nieuwe eigenlijk weinig „doet".
Een halve eeuw geleden onthulden Marx en Engels de grondwaarheid in deze zaken: de maatschappij is een organisme, beheerscht door de economische verhoudingen, hoewel de heerschende ideeën en vooroordeelen hun invloed zeer sterk doen gelden. Het economisch leven verandert geleidelijk; wetgeving oefent er invloed op uit. Maar een gewelddadige omkeering, en regeling van boven af, is onmogelijk. De Sociaal-Democratie, die van deze leer uitgaat, tracht dan ook niet de maatschappij te veranderen; ze wil enkel de vanzelf komende veranderingen verhaasten, door het uit den weg ruimen van legale moeilijkheden, en door de opvoeding der arbeiders tot burgers van den staat der toekomst.
Het is maar al te zeer te begrijpen, dat zulk een wetenschappelijk inzicht de oude revolutionnaire ideologie niet zoo spoedig vermag te verdrijven. De groote veranderingen, door de Fransche Revolutie zoogenaamd veroorzaakt, de omverwerping van regeeringen, zoolang als probaat middel tegen alle maatschappelijke kwalen aangeprezen, spoken in de hoofden der onontwikkelden en warhoofdigen, en verschaffen weinig wijzeren leiders aanhang en parlementairen zetel.

WONINGNOOD EN LEEGE WONINGEN. *

HET „PREMIUM"-STELSEL TE LONDEN.

De Telegraaf schrijft: Het valt den vluchtigen vreemdeling niet op, dat in Londen zoo iets bestaat als woningnood. Waarheen hij ook zijn toeristenblik richt, door welke straten hij zich rijden laat — overal ontdekt hij de bekende bordjes: „to be let" en „to be sold". In de aardige voorsteden zijn in het algemeen slechts woningen te kóóp — tegen zéér hooge prijzen. Meer naar de binnenstad is het „te huur" het talrijkst. Het allergrootste deel dier huizen is voor de woningzoekenden onbereikbaar. De huurprijzen, die men vraagt, zijn voor hen wellicht nog niet het ergste bezwaar, ofschoon in vele gevallen ook deze reeds de draagkracht van de meesten te boven gaan. Behalve die huurprijs wordt evenwelsteeds een „premium" gevraagd, vaak ten bedrage van duizend gulden — een bedrag, waarvoor men in het kleinste deel der gevallen iets in ruil ontvangt — zeilen en gordijnen b.v. — maar dat eigenlijk slechts „sleutelgeld" is. Men koopt er wat huurjaren mee en wie om eenigerlei reden op zoo'n langen termijn niet contracteeren kan, ziet zich genoopt elke drie of zes maanden te verhuizen en zich de kosten, die dit heen en weer trekken meebrengt, te getroosten.
Het Londensche woningprobleem schuilt dus niet in het feit, dat er geen woningen zouden leeg staan, maar in de omstandigheid, dat de condities, waaronder men die woningen moet verhuren, te bezwarend zijn. Aan goedkoope huizen, aan het soort huizen, waaraan de behoefte het grootst, en waarnaar de vraag het sterkt is, ontbreekt het.

Dezer dagen bezocht een deputatie van de National Housing en Town Planning Council den minister van Openbare Gezondheid, mr. Neville Chamberlain, en wees dezen op den ernst van de situatie: Er ontbraken in Groot-Londen, in 1919, 50.000 noodige woningen; thans is dat tekort tot 72.000 gestegen. De groeiende bevolking der reuzenstad maakt den bouw van 17.000 huizen per jaar noodzakelijk. Alleen in 1925 werd dit getal bereikt en zelfs overtroffen. In dit jaar toch werden 24.547 huizen gebouwd en zijn 694 onbewoonbaar-verklaarde afgebroken. Maar de vijf aan 1925 voorafgaande jaren vertoonden een bouw-tekort van 28.000 woningen. Het deficit is dus thans 22.000 méér dan in 1919 en al is het woningtekort op dit oogenblik iets minder nijpend dan in 1923, het is nog altijd zeer groot. Voornamelijk de woningen, waarvan de huur per week voldaan wordt, ontbreken. Van de 453.000 huizen, die sinds den oorlog met regeeringssubsidie zijn gebouwd, worden er niet meer dan 350.000 tegen week-huren bewoond. Dat beteekent practisch, dat de 100.000 andere woningen niet binnen het bereik van den doorsnee-arbeider liggen.
Mr. Chamberlain gaf de deputatie volmondig toe, dat de situatie niet is zooals die behoorde te zijn. Hij was, zoo goed als zijn bezoekers, van oordeel, dat krotwoningen moesten worden opgeruimd, maar men aarzelde vaak, omdat men de bewoners toch niet dwingen kan hun heil op straat te zoeken. Den woon-standaard wilde de minster niet verlagen; alle nieuwe huizen hadden een badkamer en drie slaapkamers, en in slechts een klein aantal was de accommodatie wat minder. Krachtig aanpakken van het woningprobleem zegde de minister ten slotte toe.
Met dat al zal de aanblik van Londen op den woningzoeker voorloopig wel een hoogst-onbevredigenden indruk blijven maken. Er is een geweldig aantal woningen in, of niet ver van het centrum der stad, dat soms maanden lêeg staat. De eigenaar riskeert dat: op een of anderen dag komt er toch wel een liefhebber, die de hooge premie betaalt. Als de minister aan deze praktijken, die overigens wettelijk volmaakt geoorloofd zijn en waarvan dan ook geen geheim wordt gemaakt, een einde zou weten te maken, ware er ongetwijfeld met één slag veel woonruimte gewonnen. Dat deze premies, waarover elke vreemdeling valt, een misstand vormen,

ziet evenwel geen Brit in. Hij is dat zoo gewend. En dat gewend zijn heeft hem elke gedachte aan de mogelijkheid, dat hier iets niet in den haak zou zijn, doen verliezen. Vandaar dat dit kwaad nog wel vele jaren zal blijven voortwoekeren. Alléén overvloed van huizen zou er misschien een einde aan kunnen maken. Maar als men weet, hoe snel Groot-Londen groeit, dan weet men meteen, dat dit einde nog volstrekt niet in zicht is.

RESTAURATIE SLOT LOEVESTEIN.

MINISTER WASZINK EERE-LID.

De minister van Onderwijs, K. en W., de heer Waszink, heeft het eere-lidmaatschap van de Vereeniging, welke zich ten doel stelt het slot Loevestein te restaureeren en zooveel mogelijk in den ouden toestand te herstellen, aanvaard.

EEN MOLEN BEHOUDEN.

De eigenaar van den windmolen „De Zandhaas" te Santpoort had het voornemen gekoesterd zijn molen af te breken, omdat wegens het omliggende hooge geboomte de wind nauwelijks de wieken kon bereiken. In verband hiermede heeft de Vereeniging „De Hollandsche Molen" te Amsterdam aan den gemeenteraad van Velsen verzocht de boomen in de Molenstraat tot op de halve hoogte te doen afsnoeien. Met het college van B. en W. meende de raad, dat deze maatregel niet afdoende was, waarom besloten is alle boomen in die straat te doen rooien.

MONUMENT VOOR Dr. CUYPERS.

Te Roermond vergaderde onder voorzitterschap van den heer J. N. Snackers het comité tot oprichting van een monument voor Dr. P. J. Cuypers. In deze bijeenkomst werd o.a. mededeeling gedaan, dat overleg gepleegd is met Dr. Berlage, omtrent de plaats waar het standbeeld zal komen.

SPOORWEGOVERWEGEN IN DE STAD.

Al reeds twintig jaren geleden zijn door het gemeentebestuur met de directies van de toen bestaande spoorwegmaatschappijen, de S.S. en de H.IJ.S.M. onderhandelingen aangeknoopt om te geraken tot verbetering van de ligging der oostelijke toegangsbanen tot het Centraal Station, die tot nu toe zich als een ijzeren afscheiding plaatsen tusschen het eene stadsdeel en het andere.
Door de sedert sterk toegenomen bebouwing buiten de spoorlijn, en de reusachtige ontwikkeling van het verkeer, werd de toestand op menig punt in onze stad onhoudbaar. De onderhandelingen met de spoorwegdirecties zijn in den loop der jaren gekomen in dit stadium, dat vrijwel overeenstemming werd bereikt inzake de meest voor de hand liggende oplossing, n.l. verhooging van de spoorbanen in dien geest, dat de verbinding met het stadsgedeelte buiten de banen zou verkregen worden door ruime „overspanning", waardoor het „gelijkstraatsche" verkeer ongehinderd kan plaats hebben.
Aan de uitvoering van die voornemens zou gepaard gaan verplaatsing, óf verhooging van het Weesperpoortstation. Toen de beraadslagingen vasteren vorm hadden aangenomen en de gemeente van haar kant, door een belangrijke bijdrage toe te zeggen in de kosten had getoond, dat zij de door de Spoorwegmijen voorgenomen verbeteringen op hoogen prijs stelde, brak helaas de wereldoorlog uit. Onder die omstandigheid achtten de spoorwegdirecties zich niet verantwoord tot de geldelijke offers, door de uitvoering van de werken vereischt.
Het gemeentebestuur van Amsterdam bleef ten deze diligent, want vooral ter hoogte van het Muiderpoortstation en de Linnaeusstraat was er periculum in mora. Zelfs de „luchtbruggen" op de genoemde punten zijn onvoldoende voor het drukke verkeer. Nog onlangs heeft het gemeentebestuur er bij de spoorwegdirectie krachtig op aangedrongen, thans de uitvoering der voorgenomen verbeteringen ter hand

te nemen. — En nu met succes. — De directie der Nederlandsche Spoorwegen heeft n.l. zeer onlangs aan het gemeentebestuur medegedeeld, dat zij voornemens is, een deel van de werken, t.w. speciaal die betreffende de overgangen bij het Muiderpoortstation en de Linnaeusstraat, spoedig te doen uitvoeren.
Het daghet in het Amsterdamsche oosten.

SCHIMMENSPEL „DON QUICHOTTE".

Pieter van Gelder, wiens „Prikkebeen" verleden jaar werd opgevoerd, heeft een nieuw schimmenspel, „Don Quichotte" voltooid, waarvoor Charivarius den tekst schreef. De heer Van Gelder is er thans in geslaagd zijn schimmen op verschillende, door hem gewenschte, grootte te projecteeren, zoodat rekening kan worden gehouden met de afmetingen der zalen, waar het schimmenspel wordt vertoond.
„Don Quichotte" zal in den loop van het winterseizoen o.a. te Haarlem worden opgevoerd. *(Hbl.)*

DROGEN VAN VERSCH HOUT.

Het drogen van versch geveld en gezaagd hout volgens het vacuumsysteem, een Zweedsche methode, schijnt in de laatste jaren met succes te worden toegepast. Vooral schijnt met de vacuumpomp volgens het systeem van den ingenieur Hj. Friberg een uitstekend resultaat te worden bereikt. Een maatschappij, gevestigd te Stockholm, exploiteert de vinding en heeft reeds een aantal inrichtingen voor het drogen van hout uitgevoerd. Volgens een beschrijving in een Zweedsch tijdschrift geschiedt het drogen in groote liggende cilinders, waarin het hout wordt geschoven door een opening, die door middel van een deksel luchtdicht kan worden afgesloten. Hout, dat versch en vochtig van de zagerij komt, is na een droging van 35 uren gereed voor verzending. Het drogen geschiedt buitengewoon intensief en het hout ondergaat daarbij een grondige verandering, zoodat het door en door droog voor verwerking gereed is — en dat zonder scheurvorming, hetgeen voor de kwaliteit van het hout van groot gewicht is. Door de vacuumdroogmethode wordt een geaardheid van het hout verkregen, die bij drogen in de lucht niet te bereiken is, het hout blijft meer gelijkmatig, krijgt geen scheuren en is minder geneigd tot trekken. Het proces wordt voltrokken door afwisselend heeten stoom in den ketel te laten en dan weder een vacuum te verwekken, waarbij alle vocht in het hout verdampt. Versch geveld hout kan op deze wijze in 24 tot 48 uur, al naar de houtsoort, zwaarte enz., voor verwerking gereed zijn. Berkenhout is het spoedigst gereed. Dennenhout heeft 50 pCt. en eiken 100 pCt. meer tijd noodig. Dat de methode werkelijk goede waar levert, blijkt uit het feit, dat parketfabrikanten het systeem toepassen; aan parket worden toch de hoogste eischen gesteld.
De kosten voor het drogen van gezaagd hout worden in Zweden op ten hoogste 5 kronen per standaard gerekend, waarbij een steenkolenprijs van 30 kronen per ton wordt aangenomen, een prijs, die voor zagerijen geringer kan zijn. Volgens berekeningen van de in den aanhef genoemde maatschappij kost een aanleg voor het drogen van 5000 standaards per jaar 17000 kronen, waarbij dan nog de kosten voor spoor en gebouw. Hierin is gerekend op 10 pCt. afschrijving. Een vergelijking van de tegenwoordige kosten voor houtdroging in Zweden verdient de aandacht. De doorsneeprijs voor gezaagd hout kan op ten minste 210 kronen per standaard worden gerekend. Om het hout door de gewone methode van drogen verzendbaar te maken, moet het ongeveer een jaar liggen. Dit veroorzaakt bij een rente van 6 pCt. ongeveer 12.6 kroon renteverlies. Hiertoe komen de stapel- en magazijnkosten, hooge verzekeringspremie en aanzienlijk verlies door blauw worden. Al deze kosten varieeren natuurlijk, doch de slotsom is toch stellig, dat ze eenige malen grooter zijn dan die van het drogen volgens het vacuumsysteem, waarbij dan nog komt het voordeel van betere kwaliteit. *(N. R. Ct.)*

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

BEHANGSELS VAN NEDERLANDSCHE KUNSTENAARS.

Alle pogingen tot veredeling van den aangeboren(!) schoonheidszin des menschen beginnen bij zijn..... behangetje. „Denk eerst aan de muren", nog altijd is het van onverminderde beteekenis. Immers het behang, met z'n vele kleuren, z'n bloemfestoenen en alle verdere verborgen mogelijkheden, is daar om er voor te zorgen, dat wij niet in de nuchterheid van deze zakelijke wereld verzanden.
De wereld zonder hart en zonder wijsheid, de wereld van het cynisme en platvloersche geneugten, wordt hier even geklopt door den „schoonen droom" van het behang. Het eldorado van den burgerman, de nachtmerrie van moeder-de-vrouw als pa in schoonmaaktijd met royaal gebaar z'n portemonnee omkeert om tot den aankoop van een nieuw papiertje te kunnen overgaan.
Natuurlijk herinneren wij ons weer het pracht-behang uit tante's mooie kamer. Met weemoed in het harte gedenken wij nog steeds die slap op den tengel hangende blaadjes en zingende beestjes, waarin met een soortement omgebogen haarspeld was vastgeprikt opoe's portret in het gemoedelijke ovaal-ronde lijstje. Dan is er het behang van de juffrouw, die kamers verhuurt, de tantalus-kwelling voor de artistiek aangelegde meneer of juffrouw, die zich als grootestads-habitué hartgrondig zitten te ergeren aan deze „sof".
Is er dan eigenlijk — en de volgende vraag heeft haar recht als we een schuinschen blik werpen op den boven dit stuk geplaatsten titel — is er dan, zoo vraag ik u, nog wel eenige kans op aesthetische verbetering van een product, dat sinds zijn eerste toepassing zóó tot in den grond is bedorven als het behangselpapier?
Wel verre van dit met een volmondig „ja" te willen enthusiasmeeren, kunnen we toch met voldoening constateeren, dat er tenminste is: het begin. Het begin n.l. van samenwerking tusschen fabrikant en kunstenaar, een samenwerking welke in enkele gevallen reeds tot zeer aanvaardbare resultaten heeft geleid.
Er is dus gang in gekomen, hetgeen al heel wat zeggen wil. Het feit, dat thans in het blad der architecten voor deze ontwerpen een lans wordt gebroken, heeft m.i. een verklaarbare reden, n.l. deze: dat het vooral voor den architect van belang is — en ik denk hier b.v. alléén nog maar aan den volkswoningbouw — als hem ter beschikking staat een ruime keuze van behangsels, waarmee gewerkt kan worden.
Dat „werken" genomen in den zin van tegengesteld zijn aan het tot nu toe gehuldigde: „maar raak plakken". Want het is al spoedig gebleken, dat deze moderne behangsels in handen van den man, die gewapend is met een kwast en een paar dubbeltjes plakmeel, hier een middel is erger dan de oude kwaal van het flodderpapier.
Met deze moderne behangsels moet gewerkt worden en voor wien anders is deze taak weggelegd, dan voor den architect of interieur-kunstenaar.
Het in dit nummer ingelegde ontwerp-Van Praag[1]) b.v. laat zich het beste verwerken in combinatie met een neutraal papier, in groote wandvakken dus, welke bovendien nog sommige onderdeelen, kasten, schoorsteen, uitspringende partijen, enz., kunnen accentueeren, zoowel door vorm als kleur. Hoe? — dat is natuurlijk weer het werk van hem, die het interieur verzorgt. Maar ik houd mijn hart vast bij het bedenken, dat de eerste de beste behanger met dit ontwerp — misschien nog wel naar eigen „smaak" — zal gaan plakken.

[1]) Tot ons leedwezen waren de stalen niet tijdig genoeg in ons bezit, om in dit nummer in te leggen. — De Uitgeefster.

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
18 SEPT. 1926 No 38

ONTWERP VOOR BEHANGSEL A. HAMAKER

Men zou daaruit kunnen afleiden, dat dergelijke ontwerpen met groote motieven practisch niet zoo algemeen bruikbaar zijn als die met een kleiner patroon. Naar ik meen is dit reeds langzamerhand gebleken en het stalenboek „Hollandsche Kunst" der fa. Rath en Doodeheefver, dat thans voor mij ligt, toont in de laatst ontworpen dessins een zoeken in die richting. De hierbij afgebeelde ontwerpen zijn geplaatst als overzicht, onafhankelijk van hun artistieke pretenties. Men leide daar dus niet uit af, dat wij het met alle prestaties volkomen eens zijn, evenmin dat de grootte van het in Jaap Gidding-stijl gehouden ontwerp van den heer Hamaker ons evenredig aan het formaat bevredigt. Over 't algemeen laten zich — zelfs uit de kleine reproducties — de ware broeders wel erkennen. Zonder aan de andere ontwerpers te kort te doen mag toch worden gezegd, dat de dessins van Van Praag en Gidding tot het beste werk behooren. De geconstrueerde ontwerpen van den eerste hebben geen uitgesproken vertikale of horizontale richting, ze zijn niet opgevat als een mooi-makend ornamentje, doch ze supprimeeren zeer sterk het doorgaande karakter van het vlak, in bovendien dikwijls zeer geslaagde kleurcombinaties.

Bij veel van de andere patronen zou een zekere „beschränkung", zoowel in kleur als vorm, bepaald wenschelijk zijn. Het maakt thans wel eens den indruk, dat er meer het dure dan het mooie werd nagestreefd. Vergeten we vooral niet, dat het behang steeds achtergrond moet blijven.

Maar in vergelijking met hetgeen een tiental jaren geleden aan de markt kwam, valt een groote verbetering te constateeren.

De firma Rath en Doodeheefver, die naar ik meen de eerste was, om deze industrie, met medewerking van architecten en kunstnijveren, op de been te helpen, verdient onze erkentelijkheid. We kunnen slechts den wensch uitspreken, dat het haar ernst moge zijn, om de Hollandsche ontwerpkunst een goede kans te geven. Laat zij zich tenslotte bij de keuze van haar ontwerpers nog op de juiste wijze voorlichten, dan mag voor de toekomst op z'n minst een opbloei worden verwacht van het moderne Nederlandsche behangsel.

A. VAN DER BOOM.

STRUCTUUR-STUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

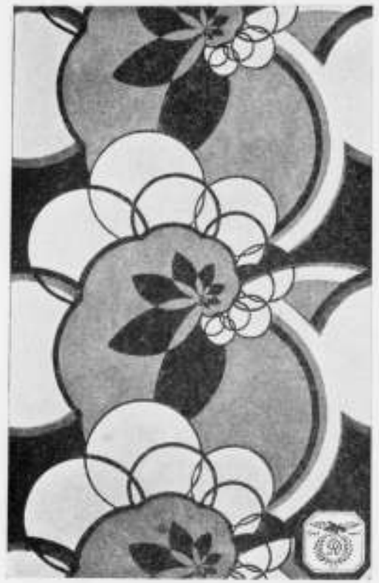

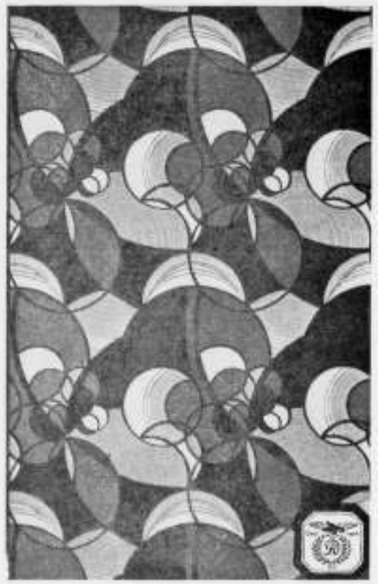
ONTWERP VOOR BEHANGSEL L. ZWIERS

Mijn terugblik op de Fransche tentoonstelling zal zich tot de oudere afdeeling moeten bepalen. De moderne Fransche schilders lijken zoozeer op elkaar en op de Nederlandsche, dat een leek beter doet zijn subjectieve indrukken niet te vereeuwigen.

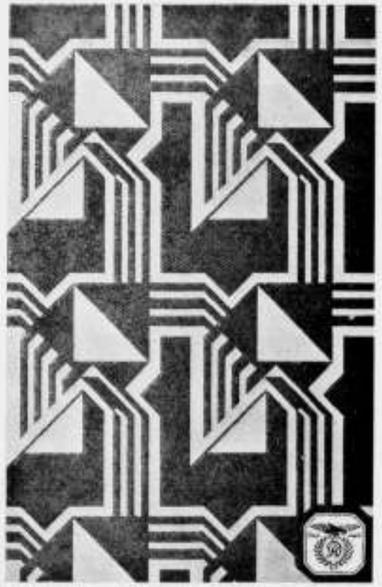
De zalen der zeventiende en achttiende eeuw geven in hun beperktheid reeds een beter beeld van de kunstontwikkeling in die periode dan het heele Rijksmuseum. Ten onzent toch is zij plotseling afgesneden. Na 1660 opent geen schilder van oorspronkelijke beteekenis meer zijn carrière. Wij bezitten in de schilderkunst een Maurits-stijl (Van Ravesteyn, Frans Hals), een Frederik Hendrik-stijl (Van Goyen, Rembrandt, Ostade), een stijl Jan de Wit (Vermeer, de Hoogh, Maes); een stijl Willem III niet. En de achttiende eeuw is een woestijn. Met de begrippen opkomst, bloei en verval, zeer geschikt voor het examen hoofdacte, bereikt men hier, gelijk elders, niets. Waarom naast de voortgaande ontwikkeling der Europeesche kunst een groote, maar eensklaps gedoofde, glans staat, is wel de eerste vraag, die bij een bezoek aan de Fransche tentoonstelling oprijst.

De tweede betreft de merkwaardige poging tot burgerlijke schilderkunst bij de Franschen. Er bestond bij hen geen andere traditie dan die van het portret. Zij bewogen zich in de lijn der Italianen. Men had in de Middeleeuwen koningen en heiligen geschilderd, en tafereelen uitsluitend van belangrijke gebeurtenissen, zooals de uittocht van Gideons koene bende. Later was het portret natuurlijk alleen voor personen van gewicht. De Renaissance breidde het repertoire uit tot de antieke mythen, en maakte van de figuren der heilige geschiedenis schoone, welverzorgde menschen. Boeren en burgers af te beelden in hun dagelijksch leven, in de miniatuur niet ongewoon, leek den menschen dier tijden op een schilderij even ongerijmd als wij het zouden vinden, wanneer de koningin in haar vrijen tijd een delicatessenwinkel ging drijven. Opeens, met de Le Nains, verschijnen zij, doch voor korten tijd. De Fransche schilderkust der 18de eeuw werd ultra-aristocratisch. Vanwaar die verandering? Het derde probleem eindelijk ligt in het optreden van

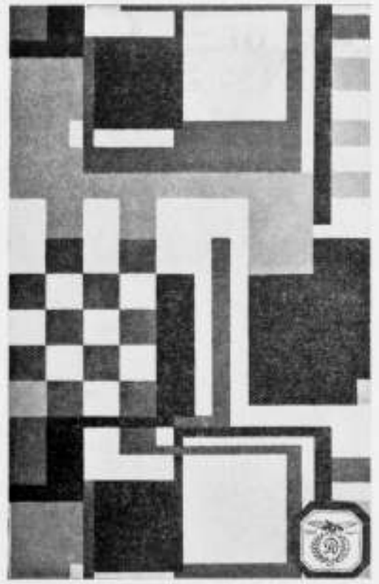
VIER ONTWERPEN VOOR BEHANGSEL

S. VAN PRAAG

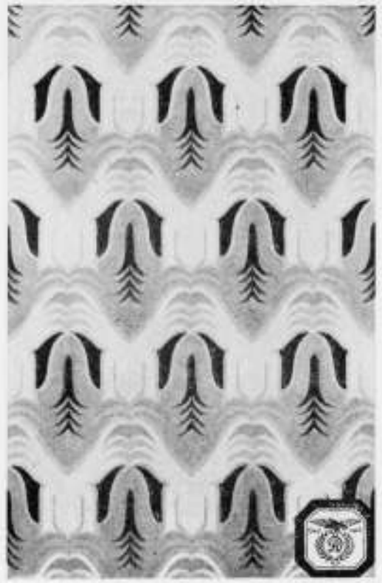

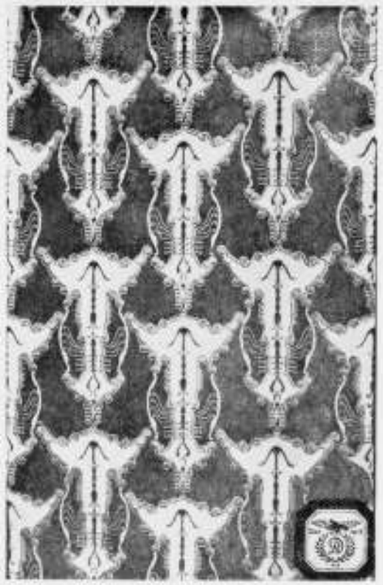

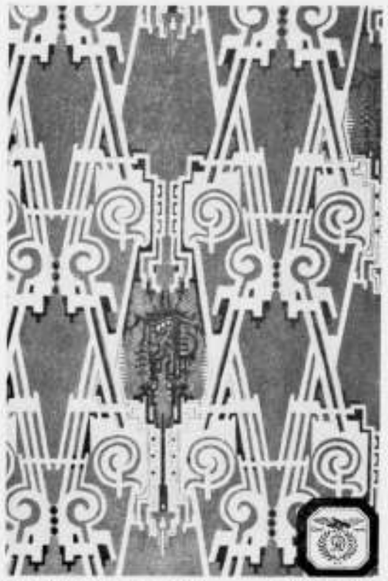
LINKS ONDER ONTWERP ARCH. RUTGERS, DE OVERIGEN ONTWERP JAAP GIDDING

ONTWERP BEHANGSEL ALB. KLEIJN

ONTWERP BEHANGSEL L. ZWIERS

ONTWERP BEHANGSEL A. HAMAKER

ONTWERP BEHANGSEL W. RETERA

ONTWERP BEHANGSEL L. ZWIERS

ONTWERP BEHANGSEL A. DE WINTER

het nevelige, atmosfeerische. Het belangwekkendste aan de geschiedenis der kunst is natuurlijk de verandering, spontaan uit het artistiek bewustzijn der kunstenaars voortgekomen. Juist daarom moeten wij de invloeden van buiten, van omgeving en traditie zorgvuldig vaststellen, opdat ze ons oordeel niet misleiden. De Nederlandsche kunst geeft ons daarbij een eerste belangrijke aanwijzing. Het is onmogelijk, het burgerlijk karakter, dat haar kenmerkt, los te maken van de heerschappij van een koopmans- en regentenstand die toen, op die schaal althans, een unicum was. Het waren nieuwe geslachten, die in de Republiek den toon aangaven, terwijl de cultuurtraditie reeds overwegend burgerlijk was. Zooals de Nederlandsche burgerdracht het voorbeeld is geworden van die van geheel Europa, zoo waren genre en landschap het voor de peintuur. Het eerste berustte op ons economisch overwicht, het tweede, naar mij dunkt, op de superioriteit van onzen atmosfeer. Nederland is het land der schoone nevelen. Het water waarmede de lucht gedrenkt is, brengt een wazigheid voort, die de kleuren niet vervaagt, maar verheldert. Het al te felle licht wordt getemperd, het coloriet in schoone overgangen zichtbaar gemaakt. Frankrijk heeft een vroolijker zon en kleuriger aspecten, maar het is een kleurigheid die altijd verbonden blijft met fleurigheid. De rijpe rust ontbreekt.

De werken van de twee gebroeders Le Nain, Louis en Mathieu, opgehangen in de eerste zaal, zullen wel heel veel brave bezoekers in verlegenheid gebracht hebben. Had men niet kunnen zeggen, dat onze oude Hollanders toch mooier zijn, wat ware er dan te zeggen geweest? De historische geïnteresseerde echter genoot van de rustige beschouwing van dit fenomeen. Het zijn zulke flinke, bekwame schilders, en toch staan ze, in onze verwende oogen althans, zoo verlegen. Deze leerlingen van een Vlaamschen meester — Louis althans — wat weten ze nog weinig wat ze met hun genre doen zullen. Het is een boodschap uit een vreemde wereld, die ze brengen en die ze zelf nauwelijks verstaan. Want de zichtbaarheid van het burgerlijk leven is een andere dan die onder de aristocratie te voorschijn komt. Te voorschijn komt,

JAN SCHONK. HOUTSNEDE ILLUSTRATIE BIJ EEN DIEREN-EPOS

want het zijn slechts grepen uit de omgeving der grooten, die picturaal te verwerken zijn: de rijke stoffage, de pronkkleederen, de pompeuze handelingen en gebaren. Wat onmiddellijk daarnaast ligt is rommelig, niet voornaam en niet burgerlijk, bediendenwereld. De echte stad daarentegen is picturaal gaaf. De huizenrijen, de ingangen, de kamers en zolders, vormen één doorloopend kleurenvlak,

een harmonieus décor van het leven, dat zich temidden daarvan afspeelt. De schilderkunst heeft de wereld der nuances en overgangen nergens beter bestudeerd dan aan dat opperste model, het Hollandsch interieur. Zelfs de natuur is nauwelijks zoo rijk, en dan nog alleen in Holland. Het kon een kunst worden en ze is het geworden ten onzent, die het palet voor de fijnste stemmingsexpressie bereidde.
Frankrijk was in de zeventiende eeuw zeker geen land der bourgeousie. De wapendragende edelman dicteerde er den toon. Niet weinig figuren der Le Nains zijn boeren met meer esprit de gentilhomme, althans in hun uiterlijk, dan menig officier elders. Wat de gebroeders uit Laon met hun Vlaamschen leermeester zagen, viel in het land der Fronde niet in den smaak. De tooneelfiguren van het Italiaansch barock pasten daar beter. Het machtige publiek der koopers en bestellers steunde de Romaansche traditie.
In elk vak met een werkelijk moeielijke techniek moet de traditie wel machtig zijn. Ze vormt de basis van het tooneel der kunstgeschiedenis. En niet de basis alleen. Want terwijl het oude zich automatisch voortzet, wekt het ook reactie. Het nieuwe heeft niet altijd succes: zijn evenwel factoren aanwezig, die het aanbevelen, dan profiteert het in zijn vaart van den tegenstoot van het oude. Loodrecht op de basis van het tooneel verheffen zich de hoekzuilen der reactie.
Traditie en reactie, samen eigenlijk één geheel, zijn vergroeid met de invloeden uit het milieu. Heeft men die drie samenhangende factoren geëlimineerd, dan bereikt men eerst de spontane artistieke beweging, zelf weer samengesteld uit motieven van techniek en gevoel.
Het is zeker geen gevoelsreactie geweest, die aan den bloei der Nederlandsche schilderkunst een einde maakte. Hetgeen de lateren te zeggen hebben is nagestameld naar de Fransche voorbeelden. Een salondeftigheid, naäpend het hof, hulde zich in de rijkdommen van het verleden zonder ze te kunnen bezielen. De geslachten, die den Spaanschen successieoorlog en de jeugd van Lodewijk XV hebben beleefd, waren misschien wat meer gerangeerd dan hun vaders en grootvaders, burgers bleven het, en de zaken liepen vooralsnog door. Eerst sedert 1730 gaat onze nijverheid achteruit en moeten wij dus de eerste aderlating ondergaan. De kooplieden en regenten, die de Republiek in de eerste helft der achttiende eeuw bestuurd hebben, waren zeker niet slapper dan de Fransche edelen, die tegelijkertijd hun eigen en des konings bezittingen verbrasten. Niet op economisch gebied moet men de hoofdoorzaak zoeken van het opvallend verschijnsel; al heeft een zekere inzinking in de ondernemersgeest, begrijpelijk bij bezitters van gevestigde zaken, wel meegewerkt. Eer moeten wij aan een uitputting van het artistiek gegeven denken. Het burgerlijk leven der Nederlandsche Republiek was niet de voorbode van hetgeen komen ging. Het was de laatste uitlooper, de hoogste voltooiing van de Middeleeuwsche Stad. Alle Hollandsche interieurs uit den goeden tijd hebben iets van die der latere Middeneeuwen, zooals we ze zien bij Van Eyck en Rogier van der Weyden. De keuken is vaak nog het hoofdvertrek, altijd nog middelpunt der woning. De terugschuiving der keuken is door het ontvangsalon geschied: het middelpunt der Fransche aristocratische woning.
Een gaping bestaat en is duidelijk zichtbaar tusschen de beide burgerlijke culturen, de Nederlandsche der zeventiende, en de Engelsch-Fransche der negentiende. In dat interim is de oudere traditie, voor het binnenhuis althans, verloren gegaan.
De gedachte wil mij niet loslaten — al kan ik haar niet bewijzen — dat het landschap aan het interieur een deel van zijn ontstaan te danken heeft: dat het oog door het laatste voor het eerste gevormd is. Men kent de late geschiedenis van het landschap: aarzelend en terloops kwam de schilder er mee voor den dag. De Middeleeuwen, die bloemen en dieren bewonderden, hebben het landschap nooit anders dan als achtergrond of genre gekend, het laatste nog alleen in miniatuur. Eerst op het einde der vijftiende eeuw schildert men het een enkele maal terwille van zichzelf, juist in de centra der stedelijke cultuur, Vlaanderen en Neurenberg. Daar ontbreekt

JAN SCHONK. HOUTSNEDE ILLUSTRATIE BIJ EEN DIEREN-EPOS

dan nog alle nuance; het is de bewondering van den stedeling voor de frischheid van het buitenleven. Het landschap in grooter stijl is schepping der Hollanders.
Wat voor het coloriet in het Hollandsch binnenhuis was gewonnen is ten deele in het landschap bewaard, en, door de Engelschen overgebracht, in de negentiende eeuw voltooid. *(Wordt vervolgd.)*

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

DE ARBEID VAN C. A. LION CACHET OP HET DUBBELSCHROEF-MOTORSCHIP PIETER CORNELISZOON HOOFT.

Als Hooft op 19 jarigen leeftijd naar Italië gaat, om zich aan de, voor dien tijd gebruikelijke, klassieke douche te verfrisschen, moet aan hem — den eenvoudigen Amsterdamschen jongen — het land van de wetenschap en de kunst zijn verschenen als een schoone fonkelende diamant, die naar alle zijden haar licht spiegelt. Opgewonden berichten schrijft hij er over naar het vaderland. Een zijner beste stukken, het herdersspel *Granida*, droeg duidelijk de sporen van geestelijke verruiming, welke de Hollandsche kunstenaar heeft ondergaan.
Dit heele karakter van Hooft's tijd is weer tot leven gebracht in de scheppingen — opzettelijk gebruik ik niet het afgezaagde: interieurverzorging — van Lion Cachet op het nieuwe schip der Stoomvaart Mij. Nederland. Immers hier zijn niet louter een of meer ruimten verzorgd oftewel bewoonbaar gemaakt, doch hier is herschapen en opgeroepen een totaal voorbije wereld.
Treffelijk zijn de karakterovereenkomsten van Hooft's precieusen tijd en de moderne arbeid van Cachet. Miste de oud-Hollandsche renaissancetijd vooral de flair, waarmede het kunstwerk tot het uiterste werd toegespitst en koste het den noordelijken kunstenaar moeite, in rake straffe lijnen een bepaalde situatie te scheppen; de lust om het detail te verzorgen verzwaarde toch zoo goed als nimmer den zuiveren gang van het kunstwerk.
Dit episodisch karakter — als we het zoo noemen mogen — spreekt zich, in weerwil van onze XXeeuwsche monumentaliteit, vooral uit in Cachet's arbeid. Ook nu weer op de Hooft. Aan het schier ongelooflijke grenst zijn fantasie. De meest grillig gevormde ruimten — en die kunnen er zijn op een schip! — worden door hem met een verbluffend gemak opgelost. Niet principieel, maar vol charme en genialiteit en met een trefzekerheid, waardoor men al direct met de eigen principes en theoriëen in de kou komt te staan. Deze arbeid van Lion Cachet, hij is decoratief, illustratief, picturaal — dat vooral! — hij is historisch georiënteerd en soms ook weer verrassend modern. Lion Cachet is de vereenzaamde renaissancist, die zijn kunst hoog en onaantastbaar buiten het bereik van het hedendaagsche rumoer weet.
Als conscientieus historie-vorscher heeft hij de motieven voor de versiering van de eerste klasse Rooksalon, Muziek, en Schrijfsalon en de Eetzaal ontleend aan het levens-gebeuren van den grooten drossaard. Den geest van Hooft's tijd, van z'n Muiderkring, waar het hoofs en gezellig was, waar het leven weliswaar niet diep, maar toch steeds gracieus en vol van fijne behaagzucht zich afspeelde, dien geest heeft Cachet in deze ruimten weten te realiseeren.
Er wordt hier nog eens even Hollandsche renaissance op z'n modern gespeeld en hoeveel daar principieel ook tegen in te brengen valt — en niet waar, ik schrijf dit in een principieel blad — men moèt dit alles wel mooi vinden en bewonderen de groote vindingrijkheid, welke de ontwerper toont in het toepassen en bedenken van nieuwe technieken en alle mogelijke combinaties, en bovendien bewonderen om het zuiver aanvoelen van de voor al deze technieken geëigende vormgeving. Men verbaast zich over den durf, waarmede b.v. de Gobelintechniek wordt gebruikt (haast schreef ik misbruikt) om Pompeaansche fresco's bedriegelijk te immiteeren. Zoo is het groote Gobelin in de Eetzaal dat een gezicht op Florence voorstelt door

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

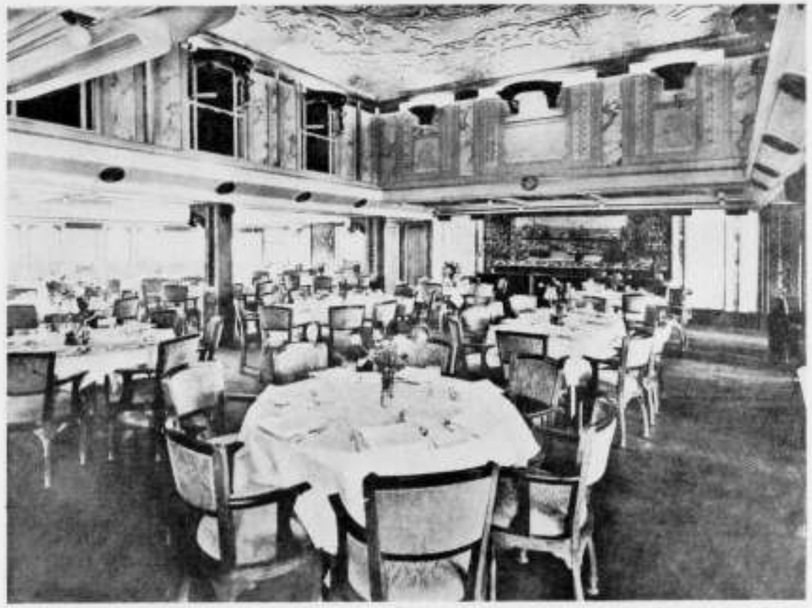
30E JAARGANG
25 SEPT. 1926 No 39

C. A. LION CACHET SCHRIJF-SALON 1E KLASSE

den Haagschen wever J. F. Semey vervaardigd naar door den heer Lion Cachet met de hand gekleurde vergroote foto's. Van een buitengewone pracht is het hierbij afgebeelde gobelin met het Muiderslot en de verschillende Hooftsche bijzonderheden, dat door z'n voornamen grijzen toon in de muziekzaal, waar het een geheel wandvlak vult, een stemming heeft geschapen, aristocratisch naar den geest en nergens duur of protserig. De wanden zijn door hun renaissancistische verdeelingen

C. A. LION CACHET EET-SALON 1E KLASSE

C. A. LION CACHET ROOK-SALON 1E KLASSE

L. ZIJL PORTRET VAN DE ECHTGENOOTE VAN P. C. HOOFT

van vakken en pilasters inderdaad als versieringsprobleem behandeld. Op verschillende plaatsen werden tegeltableaux met voorstellingen van Italiaansche paleizen benevens marmeren en houten reliefs opgenomen. De plafonds werden door balken, soms bewerkt met de z.g. zandblaasstraal, waarbij de nerf sprekend wordt en relief krijgt, in caissons verdeeld. De vakken werden gesloten met eternietplaten, geëtst op verschillende plaatsen en daarna weer met kleur opgevuld. De meubelen en betimmeringen zijn van ebben en palissander hout, eveneens de door Zijl ontworpen relief portretten van Hooft, z'n vrouw, Anna Roemer Visscher en Maria Tesselschade. De bekleeding der meubelen is rijk en . . . . . overdadig. Men oordeele: kussens van gebatikt perkament, van moderne trypen, van fel rood Marokkijnsch leder, van stugge Perzische kleedjes.
De tafeltjes hebben bladen van houtgraniet met geschopeerd tin en ook van verharde rubber ingelegd met eboniet. In de schrijfsalon, waarin een zeer geslaagd door Kinheim geweven tapijt ligt, beeldhouwde Zijl voor de schrijf-

L. ZIJL PORTRET P. C. HOOFT

tafeltjes marmeren reliefs, benevens houten beëindigingsfiguren van onderdeelen. De bouw van het schip, met z'n steeds hellende vlakken, z'n overlangs en dwars uitgeholde en gebolde vloeren, is als uitgangspunt niet aanvaard: m.a.w. het karakteristieke van den scheepsbouw vindt in de versiering zoo goed als nergens z'n equivalent. Er is slechts zoo goed en zoo kwaad als het ging mee gewerkt om de vormen van het schip zooveel mogelijk weg te werken. Dat is soms geniaal gelukt, en ook wel eens tot een hinderlijke dissonant geworden.
Tot de kern van de gedachte lijkt mij de ontwerper niet doorgedrongen, in dien zin dan, dat de nieuwe vorm zegeviert over het nieuwe materiaal. Maar zooals ik reeds in het begin heb opgemerkt, geeft men z'n principes gaarne gewonnen voor de buitengewone charme en het artistieke kunnen, waarmee dit alles is doortrokken, wat echter niet wegneemt, dat we geenszins blind behoeven te zijn voor de vele verborgen mogelijkheden die op dit terrein nog zijn te ontginnen. Immers vóór alles heeft de architect-ingenieur hier een taak te vervullen,

L. ZIJL MARIA TESSELSCHADE ROEMER VISSCHER

die dan tevens inhoudt het concipieeren van de te bewonen scheepsruimten. Laat ons hopen dat bij de vele Stoomvaart-Maatschappijen hier te lande, die nu nog in de historische stijlen een onmisbare factor voor comfort en behaag'lijkheid zien, het inzicht zich zoover moge verruimen, dat men binnen afzienbaren tijd den geestelijken moed zal toonen, de consekwentie's van den nieuwen vorm volkomen te willen aanvaarden.

De Stoomvaart-My. Nederland en haar bekwamen ontwerper Lion Cachet verrichten nu al twintig jaren pioniersarbeid. Het is er een schoone traditie geworden en bovendien een, die niet is vastgeloopen in den tredmolen der stereotiepe herhalingen. Integendeel, ze is vol leven en de heer Lion Cachet zit waarschijnlijk nu al weer te piekeren over de nieuwe technieken die hij zal kunnen toepassen op het in aanbouw zijnde nieuwste schip: de Christiaan Huygens.

„Geswinde Grijsart, die op wackre wiecken staech de dunne lucht doorsnijt."

A. VAN DER BOOM.

L. ZIJL ANNA KOLMER VISSCHER

HET BALLET IN RUSLAND.

De *Izwestia* wijst er op, dat in Rusland de belangstelling voor het ballet, die een tijd lang verflauwd was, opnieuw met den dag grooter wordt.

Om aan deze belangstelling van het publiek tegemoet te komen, heeft de regeering van de Oekrajine besloten drie staatsschouwburgen voor balletkunst te stichten, te Charkow, Kiejew en Odessa. Vele bekende Moskousche dansers en danseressen zijn uitgenoodigd in deze nieuwe schouwburgen op te treden.

VERKOOP VAN KUNSTSCHATTEN.

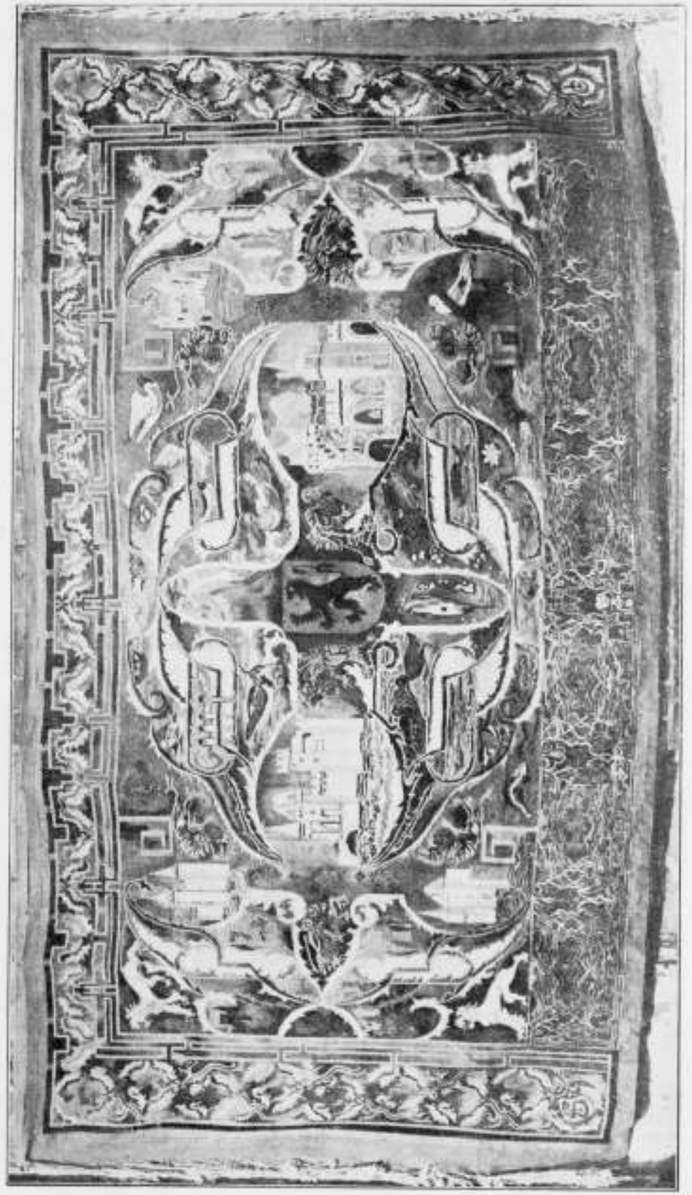
De *Prawda* van 9 Sept. deelt mede, dat te St. Petersburg is aangekomen de bekende Londensche antiquair Partrige. De bedoeling van zijn komst is volgens het centrale blad van de Russische communisten „kunstschatten uit de musea van Sint Petersburg te koopen". De Engelsche antiquair heeft het recht gekregen alle kunstverzamelingen ongehinderd te bezichtigen.

C. A. LION CACHET

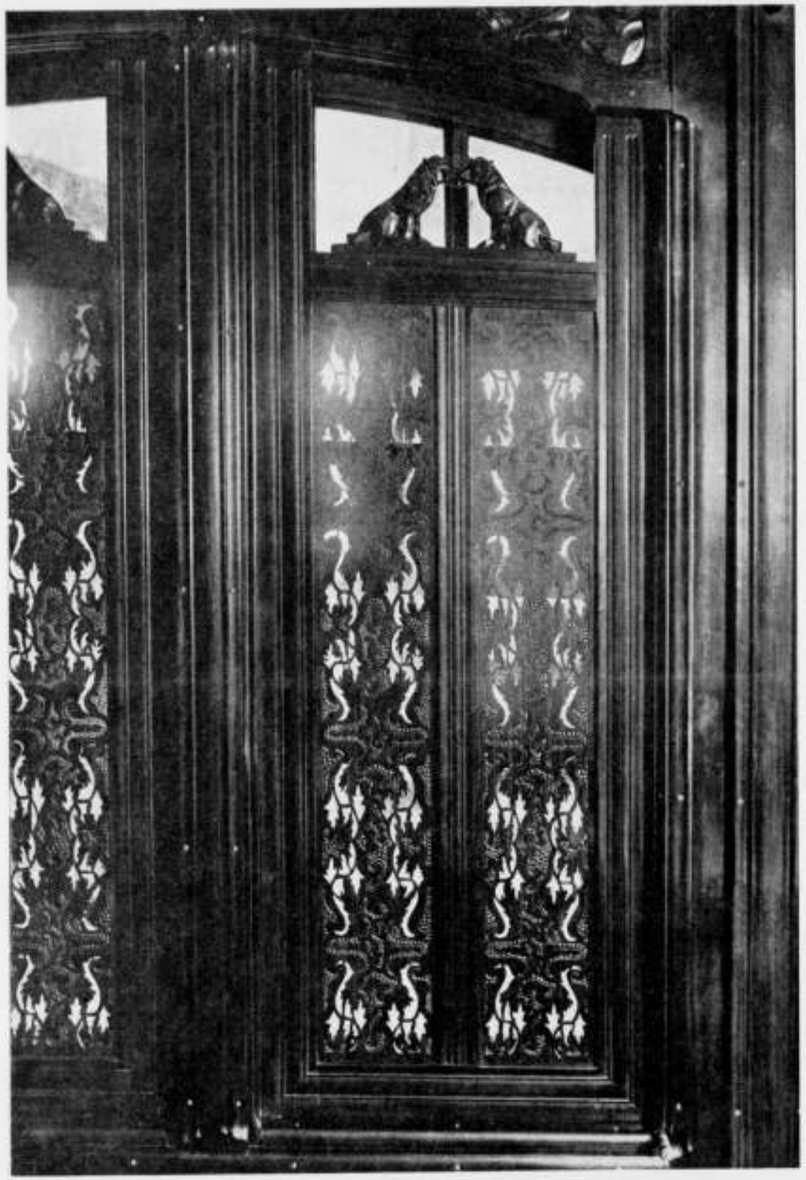
DETAIL EETSALON 1E KLASSE

GOBELIN

C. A. LION CACHET

C. A. LION CACHET — JALOUSIE MUZIEKSALON 1E KLASSE

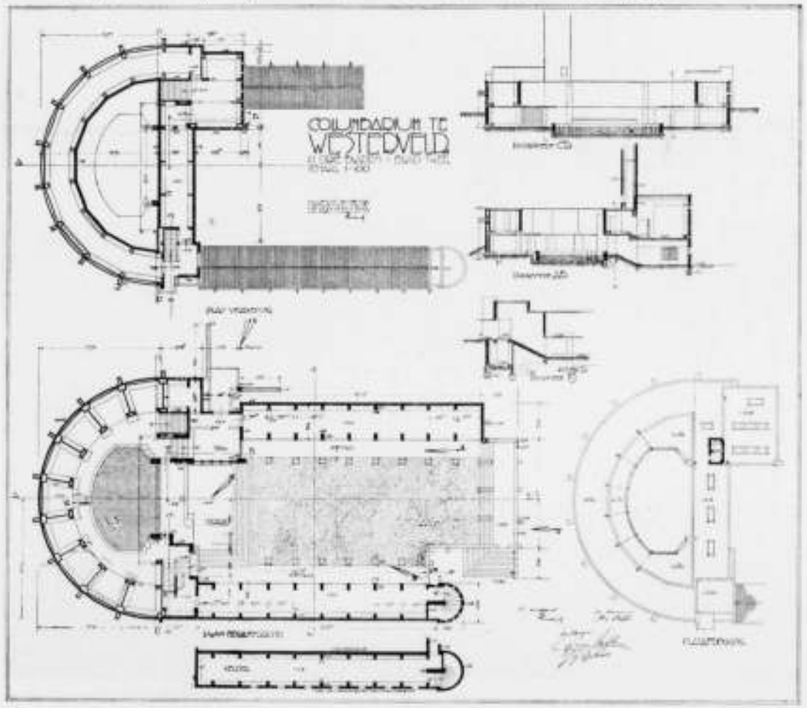

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

HET COLUMBARIUM TE WESTERVELD VAN ARCH. W. M. DUDOK.

Het Columbarium is ontworpen als een open hof met twee gangen, welke een naar het zuiden openliggenden tuin omsluiten: naar het noorden zijn deze gangen door een halfcirkelvormig gebouw verbonden, dat op eenigszins hooger niveau ligt. Langs breede trappen stijgt men uit den open hof naar den noordelijken vleugel op: door een breeden, horizontaal overdekten doorgang betreedt men dan een ruimte, waar sectorsgewijze nissen rondom een waterbassin zijn gegroepeerd. Breed uitgebouwde luifels overschaduwen hier den omgang rondom het bassin. Deze noordelijke vleugel (waar ook de hoofdingang is gelegen) is in twee verdiepingen opgetrokken: de gesloten bovenverdieping bestaat in hoofdzaak uit een rechte gang (boven den zoo juist genoemden doorgang) en een half cirkelvormige gang, met een doorloopende reeks ramen. Door deze wijze van bouwen is de capaciteit van het columbarium vergroot en tevens gelegenheid opengesteld om afwijkende urnvormen toe te laten zonder aesthetische schade. Langs de wanden van de open hof en van de sectorvormige nissen mogen slechts uniforme urnen gesteld worden; daartoe zijn in strenge regelmaat kubische nissen in die wanden gespaard.

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

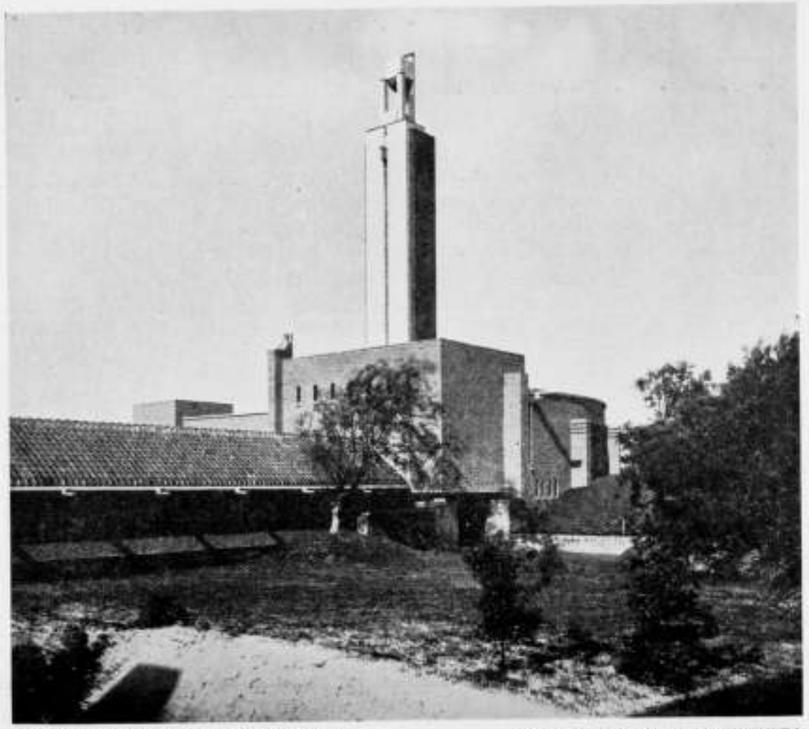
MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

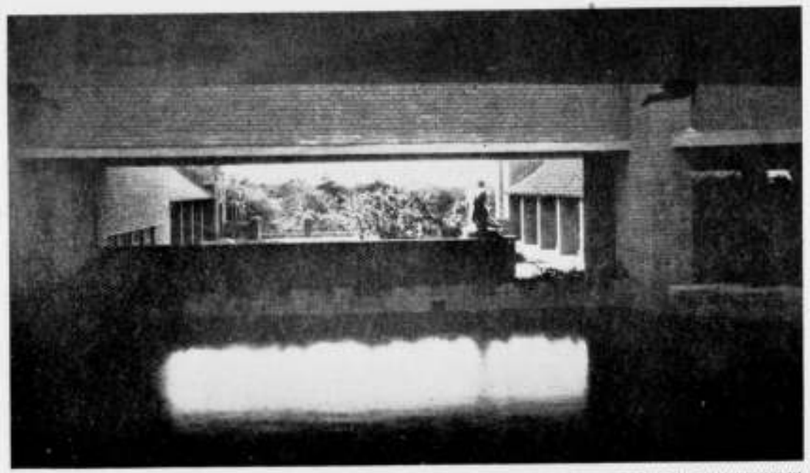
ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
2 OCT. 1926 NO 40

ARCH. W. M. DUDOK. COLUMBARIUM WESTERVELD — HOOFDINGANG, GEZIEN UIT STANPUNT I

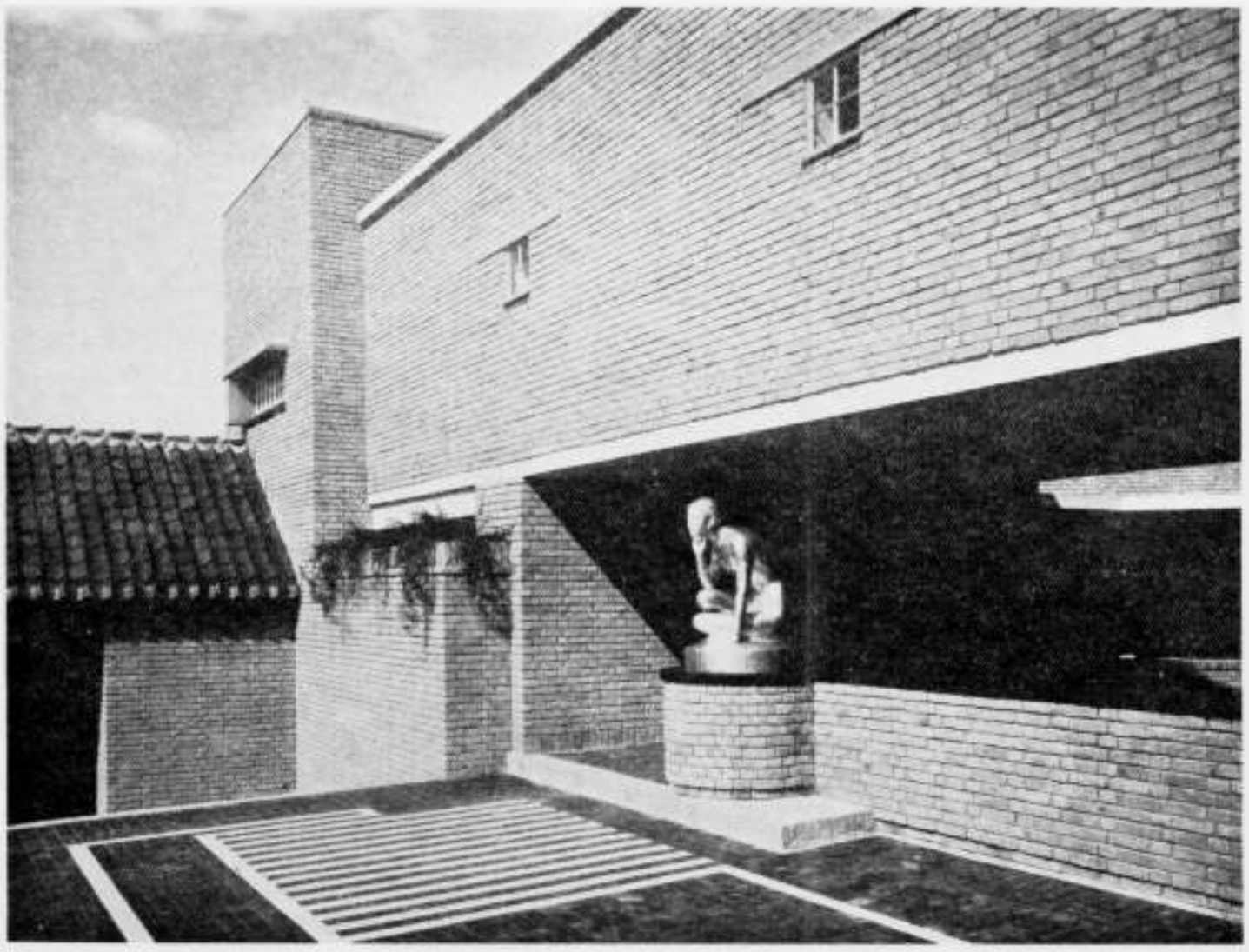
ARCH. W. M. DUDOK. COLUMBARIUM WESTERVELD — GEZICHT OP HET BASSIN UIT STANDPUNT VI

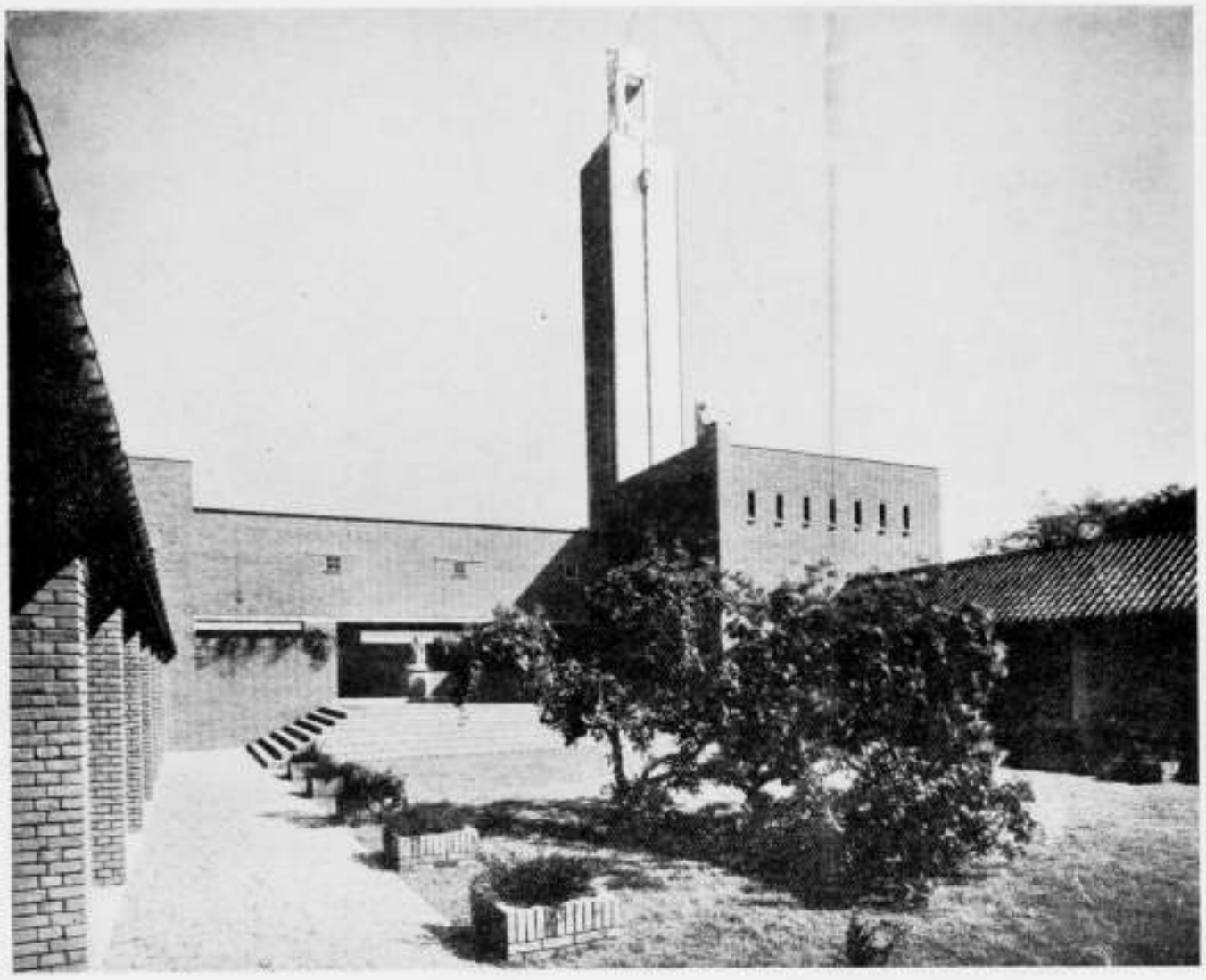
ARCH. W. M. DUDOK. COLUMBARIUM WESTERVELD — OPEN HOF, GEZIEN UIT STANDPUNT II

De uit lage wanden opstijgende slanke toren is bekroond door een aan de onderzijde met vergulde tegels bekleeden urnvorm. Het is de bedoeling, dat dit ondervlak 'savonds en 'snachts van uit den toren wordt belicht als symbool van de toegewijde herinnering aan de dooden. De toren zelf is met dof witte en zwarte tegels bekleed. Dit materiaal verweert nagenoeg niet en wanneer de muren van het baksteenen bouwwerk allengs meer en meer bij het landschap zullen gaan aanpassen, dan zal steeds de toren omhoog rijzen, onaandoenlijk, onveranderlijk, als het vraagstuk van leven en dood zelf.

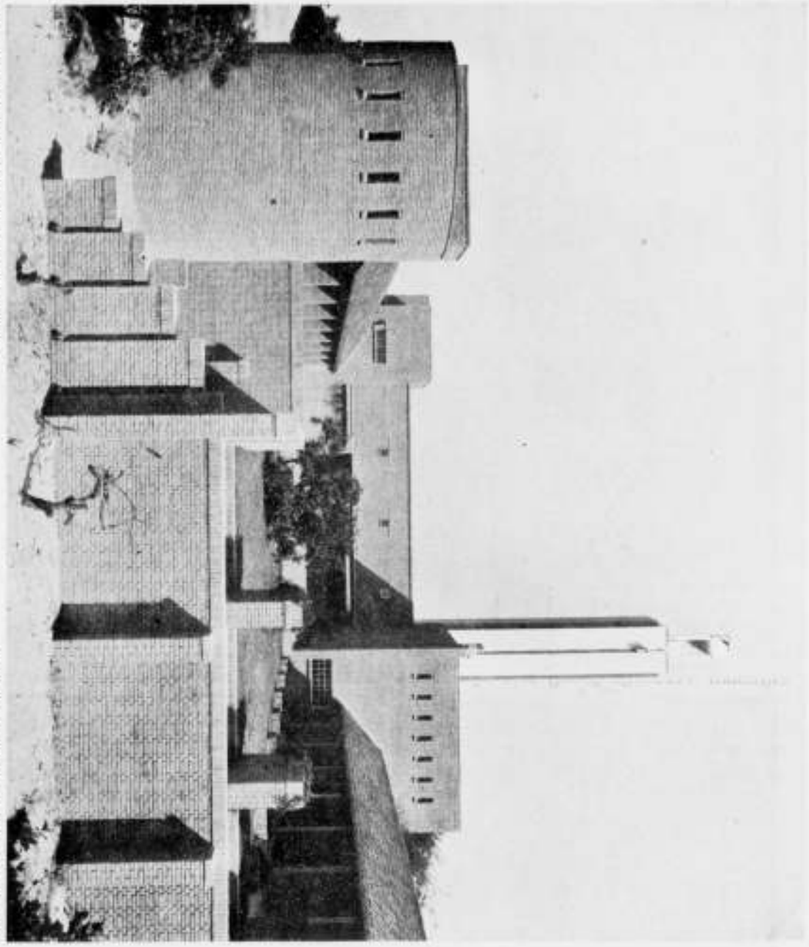
ARCH. W. M. DUDOK
COLUMBARIUM
WESTERVELD
DOORGANG
TUSSCHEN OPEN HOF
EN BASSIN.
VERGULD BEELD
DOOR
H. A. VAN DEN EIJNDE

457

ARCH. W. M. DUDOK
COLUMBARIUM WESTERVELD
OPEN HOF. GEZIEN UIT
STANDPUNT III

456

ARCH. W. M. DUDOK. COLUMBARIUM WESTERVELD

GEZIEN VANUIT HET ZUIDEN STANDPUNT V.

AMSTERDAMSCHE FANTASIETJES
OF
WAT IK ZIE UIT MIJN RAAM. II.

U zult zich misschien herinneren, waarde lezer, dat ik van uit mijn torenwachtersraam op vele dingen het uitzicht heb, en dat de boulevard, waar ik het in mijn vorig Fantasietje zoo druk over heb gehad, twee rijen boomen rijk is.
Dies wil ik vandaag eens over *Boomen* en nog zoo wat met u praten.
Laat ik u dan eerst vertellen dat er behalve die beide boulevard-rijtjes, nog meer van die gelijksoortige rijen te zien zijn. Hieronder op de straat, aan deze zijde van de kade toevalligerwijze nog niet, maar ik twijfel niet of ze zullen nog wel komen. Maar zie, daar staan ze, aan den overkant, en links van mijn brug weer: twee gelederen aan weerskanten van het water. En de Roelof Hartstraat in, alweer twee

gelederen, almaar van diezelfde boomen, almaar tot benauwens toe diezelfde. Iepen zijn het. En soms, maar dat is maar heel zelden het geval, platanen. Nu heb ik op zichzelf beschouwd niets tegen een iep, hoegenaamd niets. Hij heeft beneden-aan een stam, en boven-aan een kruin, een groene pruik. Maar daar is dan ook alles mee gezegd. Dat hij flink en gemakkelijk schijnt te groeien en voldoende lommerrijk is om de straten op aangename wijze te beschaduwen, is nu niet zoo'n bijzonderheid, want dat heeft hij met vele andere boomsoorten gemeen.
Het ongeluk wil echter, dat een iep een bij uitstek saaie boom is. Zijn stam is netjes recht, kaarsrecht gewoonlijk, en zijn loof..... ja, wat moet ik er van zeggen..... gewoon, doodgewoon..... groen. Meer weet ik er niet van te vertellen. En als zijn stam van nature niet netjes is, en niet kaarsrecht, dan wordt hij van gemeentewege zóó gesnoeid, dat hij nog rechter wordt dan recht.
Nu heb ik in mijn toren veel tijd en gelegenheid tot mediteeren, zooals u zult kunnen begrijpen als u zich even indenkt in het vak: „torenwachten". Maar nu is dit de puzzle, die mij dagelijks bezighoudt wanneer ik zoo op al diezelfde rijen van diezelfde iepen neerkijk — waarom, in 's hemelsnaam, wordt niet alleen de boulevard, de kade en de Roelof Hartstraat, maar ook de Frans van Mieris, èn de Lairesse, èn de Willemsparkweg, ja bijkans âlle straten van Amsterdam, en erger nog, worden âlle straten in âlle steden van ons land volgeplant met àl die akelige, saaie, rechtzinnige, Calvinistische iepen? Wáárom — Ik kan het maar niet begrijpen. En hoe meer ik er over denk, hoe raadselachtiger het voor mij wordt. Behooren alle stads- of gemeente-tuinbazen tot die geestes-richting? Dat kan ik toch niet aannemen. Wel komt het mij voor dat in 't algemeen de Hollandsche tuinman een bij uitstek ordelievend en rechtzinnig man moet zijn; vele tuinen ten onzent getuigen daar ook trouwens duidelijk van. En om een klein voorbeeld te noemen, hoe een willekeurig tuinman een boom beschouwt en behandelt, kan ik u 't volgende verhalen.
In een klein dorp staat een klein zomerhuis, waarbij een kleine tuin behoort. De eigenaar verzorgt graag zelf zijn tuintje, maar 't zij volmondig erkend, niet op tuinmans-manier. De boomen zijn er verre van kaarsrecht, en de struiken en bloemperken zijn er weleens wat verwilderd, maar niettemin gezellig vol van groeisels en bloemen. Toch moet er eens op een keer een tuinman komen, want hem moet advies gevraagd worden over een zieke plant. De baas komt en het gesprek wordt gevoerd, staande in de nabijheid van een lindeboom. Uit den stam van dien lindeboom zijn beneden-aan een paar nieuwe groentjes gesproten, en de eigenaar heeft ze daar stil laten zitten en ze zelfs met welgevallen bekeken, omdat die aardige uitloopertjes nu aan den overigens vrij kalen stam wat vertier geven. Ze moeten echter een doorn in het oog van den tuinbaas zijn, want plotseling, al pratende en voor het te verhoeden is, glijdt zijn hand langs den stam en — knip, knap, knip — weg zijn de uitloopertjes! Nu is het weer een behoorlijke en nette boom.
Zoo glijden dus klaarblijkelijk ook alle handen van alle tuinlieden langs alle iepenboomen in alle steden en dorpen van Holland, want geen eigenwijs sprietje zou daar geduld kunnen worden.
Al die stammen, ze mogen een weinig in dikte verschillen, gelijken als druppelen water op elkaar. Naar een boom, die eens een beetje krom of scheef zou willen opgroeien, behoeft ge niet te zoeken, want dat wordt eenvoudig niet toegelaten en is in een nette straat ondenkbaar.
Nu ben ik ook een tijdje torenwachter in Londen geweest, en mijn toren stond daar ook maar in een doodgewone straat, zooals er overal op de heele wereld doodgewone, on-opvallende straten zijn. Laat ik 't noemen: een middenstandsstraat.
Maar, Nederlander, als ge het niet gezien hebt, zult ge het nauwelijks willen gelooven, daar in die straat stonden oude, jonge, kleine, groote, dikke, dunne, kromme,

scheeve, knoestige, monumentale, slanke en zwiepende boomen van allerlei soort, grootte en ouderdom. Om nog maar te zwijgen van de voortuintjes der huizen, waar populier, kastanje, meidoorn, accacia, treurwilg, Canadeesche peppel, beuk en plataan broederlijk naast elkander stonden, en ieder naar zijn geaardheid boven de tuinmuren uitrees of er overeen hing.
En ik kan u niet zeggen hoe 'n verademing dat is als men uit de Roelof Hart of de Frans van Mieris komt.
En als ik u nu maar eens goed één plataan van één Londensch square kon beschrijven, hoe breed-getakt, hoe rijkelijk-schaduwend hij 's zomers, hoe grillig-gevormd en behangen met bolletjes als een Kerstboom hij 's winters is, — dan zoudt ge op staanden voet naar de Ceintuurbaan draven en in een ommezien de parodieën van platanen, die stokken met een blaadje er aan, die adspirant-linealen, die botte, bête, brave, banale, burger-boompjes omhakken, met een vaart gelijk die waartoe Marcus Antonius Rome's burgerij aanzette, die naar Brutus' huis toog. Maar helaas, ik ben geen Marcus Antonius, doch een simpele torenwachter en 't gevolg is, dat al deze cathechiseermeester-boomen er nog staan en nog staan zullen, vele, vele dagen, en ik hier boven op mijn toren reikhalzend verder poog te zien, verder, tot, ja tot en in Londen, om mijn goede, oude, beschermende platanen te onderscheiden..... maar dat gaat niet, want zoo hoog bouwt men in de nette straten van Amsterdam geen torens. En ik kijk dus maar naar het Londen van mijn herinnering.
Och, slordig zijn ze zeker wel, die Engelsche tuinmannen, want veel ongerechtige sprietjes blijven er maar zitten. Mogelijk wordt er ook niet altijd op tijd gesnoeid, want wanneer men op een Londensche omnibus gezeten, onder al die ongelijksoortige boomen doorrijdt, moet men weleens plotseling bukken voor al te lange slingerende takken, die zoo maar over de straat hangen, door de lucht slieren en u in het gezicht aaien. Men kan dat, zooals het met alle dingen het geval is, van twee kanten beschouwen, men kan dat lastig of aardig vinden. Ik verdenk er den doorsnee-Hollander van het in de eerste plaats lastig te vinden en zoodoende aan het aardige niet erg toe te komen. De Engelschman vindt het misschien óók wel een beetje lastig, maar toch zóó overwegend gezellig, die slingerende, vrijgevochten takkenboel, dat hij het er best voor over heeft om haastig te bukken en naar zijn bedreigde hoed te grijpen. Hij zou voor zoo 'n klein inconvenient althans nooit afstand wenschen te doen van de veelsoortige boom-aanleg, die zijn stad zoo mooi maakt.
Als men zoo zijn dagelijksche avondwandelingetje door een van Londen's buitenachtige woonwijken onderneemt, valt het trouwens op hoe gehecht de Brit schijnt te zijn aan begroeide muurtjes en buitengewoon-knusse tuinen, en hoe groot zijn liefde voor boomen moet wezen. Want zie daar, menig oogenblik staat ge stil om te zien naar karakteristieke oude boomen, die zorgvuldig gestut worden. Ge moet niet denken, dat er, als 't niet hoog noodig is, mooie boomen worden opgeofferd of omgehakt, zelfs al wil men op de plaats van zoo 'n boom b.v. zijn tuinmuur maken. Dan wordt de eerwaardige knoest gespaard, men metselt er liever met een bochtje omheen, of er achter langs. De boom is nummer een, de muur nummer twee.
Loopt men nog verder naar buiten, dan ziet men daar die prachtige glooiende landen, bezet zoo hier en daar met weelderige boomgroepen, die ook onder aan de stammen vaak vol in 't loof zitten, zooals men dat op ouderwetsche Engelsche prenten wel terugvindt; en het is een heerlijk gezicht die volle, rommelige groei, die niet gekortwiekt of aan banden gelegd wordt.
En vlak bij mijn toren, daar in dat rare Engeland was een particulier huis met een tuin, waarin een zéér bejaarde boom stond, een zware, zich in twee machtige stammen splitsende reus. En omdat deze van ouderdom dreigde uiteen te scheuren, legde de eigenaar, of de vereerder, hoe moet ik hem noemen, want in dat rare land dekken die beide begrippen elkaar, legde de eigenaar-vereerder dan, een stevige ringband

van ijzer om elk der boomarmen en liet die met zware kettingen aan elkander klinken.
U ziet dus, dat het daar toch wel een wonderlijk land is, met, volgens onze begrippen, zeer wonderlijke boomen. Zoo met de boomen, zoo met andere zaken! Want als u soms nog niet overtuigd bent, vraag ik u in gemoede, welk mensch er bij ons zelf de steenen voor zijn tuinpad zou maken.
Nu dan. Ik kende daar in mijn Engelsche torenwachterjaren een dichter. Niet zoo een, die in 't Concertgebouw zit met een papoea-haardos en zijn oogen voor de aardsche zaken gesloten, die, opgaande in de ziel der muziek, der wereld laat zien dat ze lucht is voor hem — neen, een simpel heertje, dat werkelijk goeie verzen schrijft. En als hij daarmee niet bezig was, dan maakte hij zijn eigen tuinpadsteen met zand, en kalk, en kleurstof en „Jerusalem glass" en weet ik wat nog meer en mengde zorgvuldig, opdat de nieuwe steen waarlijk de goede kleur zou hebben naast de vorige, waarlijk de goede vorm, zoodat er een ornament van steen-omtrekken zou groeien, harmonisch en natuurlijk, maar toch wel-overwogen. Als dan de nieuwe steen klaar was, bracht hij die op zijn plaats met dezelfde vingeren, die zooeven nog verzen schreven .....
En wat nu nog het gekste van dat alles is: Zulke tuinen met allerhande kronkelige boomstammen, met smaakvollen aanleg, met paden van „home-made" steen, waartusschen rotsplantjes groeien, noemt men in Engeland al een paar honderd jaar lang ..... „Dutch gardens!"
Stel u nu voor, wat onze vriend de dichter zich voorstelde van Holland en zijn tuinen! En stel u voor, hoe het hem om het hart werd, toen hij de bezemstelen in de van Baerle, de Lairesse, en de Roelof Hart zag! Enfin, het zal hem tot menig melancholiek gedicht inspireeren, vrees ik.
Maar toen, o lezer, gingen wij langs de Reijnier Vinkeleskade, en kwamen wij langs dat groote gebouw, waarvoor men pas een plaveisel van doode, grijze fabriekstegels, alle even groot, alle even grijs, alle even saai, heeft gelegd. En waar men zoo van een enkele een punt heeft afgeslagen, een rechtlijnig driehoekje, om er een plantje in te zetten „op z'n Engelsch", dat er echter staat als een apie op een stokkie.
Mijn zoo dichterlijke vriend werd ganschelijk on-dichterlijk, ja, hij vloekte, hij zei, hij zei — neen, wat hij zei, dat kan ik u onmogelijk oververtellen. Maar als u eenig besef van tuin-aanleg hebt, eenig gevoel voor 't ornament dat steenen op den grond tooveren door de lijnen hunner contouren, gaat dan langs dat gebouw op de Reynier Vinkeleskade wandelen en het zal u geopenbaard worden, want dan barst ge vanzelf in een dergelijke philippica los als mijn vriend, de Engelsche dichter.
Wij waren wat vermoeid geworden van de troostelooze zaken die wij aanschouwd hadden, en ik, als goed-Hollander schaamde mij eerlijk gezegd wel een beetje.
Wij zetten ons dan op een bank aan het water, met het uitzicht op de uiterwaarden van Amsterdam-Zuid, waar nieuwe huizenblokken aan 't verrijzen zijn, tevens met uitzicht op de bank tegenover ons, bezet door een vrijend paartje. Gelukkig, dáárvoor behoefde ik tenminste geen verontschuldigingen te bedenken, want die zijn er in Engeland óók.
Wij wilden nu nog eens 't vreemde geval van die „Dutch gardens" overdenken en bespreken. En ik herinnerde mij hoe ik eens Hampton Court bezocht, en daar door de lanen en tuinen dwalende, plotseling voor een afgeschoten gedeelte stond, in mijn reisgids aangeduid als „Dutch garden."
Ik stond verbluft. Het betooverendste plekje van den heelen hoftuin, een paradijsje van terrassen en boarders en fraai geboomte, symetrisch en toch los van schikking, met geschoren heggetjes en een vijver in 't midden met een klaterende fontein; een weelde van bloesemende struiken en bloemengeuren, en dat alles betiteld als „Hollandsche tuin!". En mijn gids verhaalde mij tevens, dat die soort van aanleg met den Koning-Stadhouder Willem III naar Engeland was gekomen.
Nooit en nergens heb ik echter zoo iets in Holland ontmoet! En als je het daar zoo

zwart-op-wit in het boek ziet staan, geeft het je bovendien nog zoo 't idée, alsof heel Holland één aaneenschakeling van dergelijke idyllische tuinen moet zijn.
Met schrik herdacht ik de ijselijke puddingen van begonia's en fuchsia's, die vroeger in den tuin van mijn ouders goede sier moesten maken. Eens in de week kwam de ijselijke tuinman, die ze gewrocht had, de perken wieden en de paden aanharken. Geen onkruidje of ongerechtigheidje was er in dien killen tuin te ontwaren. Het was een tuin „waar je eerst je voeten moest vegen, voor je er in mocht", zooals een kennis van mij dat noemt. De perken waren rond of ovaal, en er liepen griezelige, knerpende, kiezelsteenpaadjes omheen, die altijd slingerden en nooit recht mochten zijn, want recht was stijf. In tegenstelling tot de bovengenoemde boomen, die juist recht *moesten* zijn, anders waren ze leelijk.
En dat er nu nóg zooveel van die tuinen zijn, — ik overpeinsde het, maar durfde er niet van gewagen.
„Kom", zei mijn goede vriend bemoedigend, toen hij zag in hoe trieste gedachten ik bezig was mij te verliezen, „er *moeten* toch in Holland van die beroemde, paradijzige "Dutch gardens" te vinden zijn. Willem III zal ze toch niet zoodanig naar Engeland hebben overgebracht, dat er niets van in Holland achterbleef?
Leid mij eens naar de parken en plantsoenen, dáár zullen we ze zeker vinden! De tegels van daareven waren toch immers maar een uitzondering, een bij uitstek ongelukkige vergissing, nietwaar? Zie, deze kade is ook nog zoo nieuw — hoe was de naam ook alweer?"
„Reynis Vinkel. Zoo heet hij wel niet precies, maar zoo heet hij toch bij ons algemeen in den volksmond," antwoordde ik.
„Welnu dan, laat ons naar de plantsoenen gaan zien, waar de aanleg niet zoo nieuw is, en den tijd heeft gehad om uit te groeien", hield hij aan.
Ik dacht na, en overwoog dat onze beplantingen daar enorm zijn vooruitgegaan, maar toch . . . . . konden zij een vergelijking met de Engelsche doorstaan? Ik twijfelde en wilde toch voor 't oogenblik hem en mij maar liever niet aan nieuwe ontgoochelingen blootstellen. Zoodat ik veiligheidshalve voorsloeg, het er voor vandaag maar bij te laten, en een ander maal op die riskante onderzoekingstocht uit te gaan. Wij slenterden dus kalmpjes langs de „Vinkel" terug, en monterden wat op, want behalve de ongelukstegels is daar allerlei moois en aardigs te zien.
„Zie", zei ik, „wat een aardige rozenstruikjes hier langs het water staan, zoo vol bloemen, en warempel, ze zitten er heusch nog aan ook!" „Hoezoo", zei de dichter, „waarom zouden ze er niet aan zitten?" „Wel, dat is iets heel bijzonders bij ons, een mijlpaal onzer volksontwikkeling, struiken zoo maar aan den openbaren weg, waar de bloemen niet afgerukt worden. Onze straatjeugd, weet ge ..... enfin, dit is een waarlijk verheugende vooruitgang!"
Hij scheen mij niet geheel te begrijpen, aangezien het woord „straatjeugd" in zijn land een andere beteekenis heeft, maar wij waren inmiddels bij mijn toren aangekomen, en beklommen hem nu in een aanmerkelijk lichtere stemming.
De avond was gevallen en hulde het uitzicht op de stad in een vergoelijkend, fijn, blauwig waas, waar gelukkig ook de iepenstammen niet meer in te onderscheiden waren.

DE TORENWACHTER.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET BESTUUR.

Donderdag 28 October a.s. des avonds 8 uur, zal de Heer H. A. J. Baanders in gebouw Heystee, Heerengracht 545, voor de leden van het Genootschap een lezing met lichtbeelden houden over: „Een korte reis door Vóór-Indië".

ADVIESCOMMISSIE VOOR BOUWONTWERPEN EN UITBREIDINGSPLANNEN IN NOORD-HOLLAND.

JAARVERSLAG OVER 1925.

Samenstelling. De samenstelling der Advies-Commissie werd gedurende het jaar 1925 niet gewijzigd. Zij bleef als volgt:
Voorzitter: Mr. Dr. J. Versteeg; Secretaris: Ir. A. Keppler. Leden: W. M. Dudok, Architect, Directeur van Publieke Werken, Hilversum; Jb. Faber, Architect, Gemeente-architect te Hoorn; Jhr. G. Graeff, c. i., inspecteur der Volksgezondheid te 's-Gravenhage; Maurits Plate, Architect B.N.A. te Haarlem; A. J. Sevenhuysen, Architect B.N.A. te Haarlem; J. F. Staal Jr., Architect B. N. A. te Amsterdam; G. Versteeg, Architect B.N.A. te Amsterdam; D. E. Wentink, Inspecteur der Volksgezondheid te Utrecht.
Als architect-leider van het dagelijks bureau der commissie was ook in 1925 werkzaam de architect B. T. Boeyinga, architect B.N.A. Naast hem trad tegen het einde van het verslagjaar de architect Wieger Bruin op.
Bureau. Het bureau bleef gevestigd Sarphatistraat 92, waar des Maandags van 9—5 uur gelegenheid bestaat den architect te spreken, adviezen in te winnen en alle aangelegenheden met betrekking tot het werkterrein van de commissie te behandelen.
Alleen na aanvrage kunnen ook op andere dagen, volgens afspraak, besprekingen gehouden worden.

ALGEMEEN OVERZICHT VAN DE WERKZAAMHEDEN IN 1925.

In het algemeen zette de commissie in 1925 haar werk op dezelfde wijze voort als in de voorafgegane jaren. D.w.z. er werden geen principieele wijzigingen gebracht in haar werkwijze. Maar wel is in dit jaar duidelijk gebleken, dat het werk, in zijn ontplooiïng, uit zichzelf gewijzigde omstandigheden voortbrengt. Uit het overzicht van de resultaten van de bemoeiïngen der commissie, blijkt duidelijk welken invloed het werk der commissie had op de hoedanigheid van de ingediende bouwontwerpen. Het aantal zeer slechte ontwerpen verminderde procentsgewijze tot op ongeveer 1/3 van dat in het jaar 1921 en het aantal goede ontwerpen vermeerderde met meer dan de helft. Hieruit ontstaat langzamerhand, vooral in die plaatsen, waar de commissie onafgebroken voor alle bouwontwerpen haar adviezen en verdere hulp geeft, een toestand, waarbij de commissie meer haar werk verricht als „Schoonheidscommissie". De adviezen over en de besprekingen van bouwontwerpen betreffen veel meer den vorm, afmetingen en typen, in verband met omgeving, dan dat het ontworpene op zichzelf wordt beschouwd of becritiseerd. Dit beteekent zeer zeker een vooruitgang, maar verzwaart niet weinig de taak van de commissie. Van den beginne af werd den bouwkundigen gelegenheid gegeven hunne ontwerpen voor het indienen van de betreffende bouwaanvrage op het bureau met den architect der commissie te bespreken. In 1924 werd het noodzakelijk voor die bezoeken, die sterk

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
9 OCT. 1926 No 41

„Le sculpteur Bourdelle, présentant à Mr Albert Besnard, encadré de M. M. Aman-Jean et Georges Lecomte la maquette de son epée d'académicièn", uit: *La Revue de l'Art*. Juillet-Aôut 1926.
Men herleze in dit verband het artikel: „De bekeering van den beeldhouwer Bourdelle" door J. P. in No. 25 van dit jaar van *Architectura*.

vermeerderden, een vasten dag, eenmaal per week te stellen (de Maandag werd hiervoor gekozen, in verband met de bouwmaterialenmarkt in Amsterdam, die door bouwkundigen gaarne wordt bezocht.) Het bezoek op dien vastgestelden dag nam in dit jaar ook zeer belangrijk toe. De architect was daar dikwijls den geheelen dag mee bezet. Voor het meerendeel waren het dezelfde personen, die op deze wijze steeds de voorlichting bij hun werk kwamen vragen en die daardoor met „vaste klanten" worden betiteld. Het spreekt vanzelf, dat in het werk dezer bouwkundigen (bij den een meer en den ander minder) een vooruitgang valt te bespeuren, waardoor het aandeel van de commissie in dit werk steeds minder wordt.
De architect van de commissie ging in 1925 vrij regelmatig een maal per week de provincie in. Hiertoe behoort ook het geregeld deelnemen, twee maal per maand, aan de vergaderingen van de schoonheidscommissie te Velsen (elders in dit verslag genoemd) en het geregeld bezoek op dezelfde dagen aan Beverwijk waar hij ten gemeentehuize een zittingsuur hield. Overigens hielden de bezoeken bijna uitsluitend verband met de op het bureau veranderde ontwerpen. In die plaatsen werd tevens met de gem. autoriteiten en met de hoofden van technische bedrijven het contact bewaard.
Vanwege de daaraan verbonden kosten en tijd was het slechts zeer weinig mogelijk propaganda voor het werk van de commissie te maken en om het aantal der gemeentebesturen, dat geregeld van de diensten der commissie gebruik maakt, uit te breiden. De belangstelling van gemeentebesturen bleek door verschillende bezoeken van burgemeesters, somtijds vergezeld door de wethouders, aan het bureau van de commissie. Deze bezoeken golden in het algemeen bespreking van speciale gevallen; ook wel was de bedoeling van bezoekers zich in het algemeen op de hoogte te stellen van het werk en de wijze van werken van de commissie. Eenmaal kwam een burgemeester met alle plaatselijke bouwkundigen het bureau met een belangstellend bezoek vereeren. Al het werk tezamen maakte de taak van den heer Boeyinga, die zijn functie als architect-leider van het bureau, slechts als een nevenpositie vervulde, te omvangrijk. In deze moeilijkheid werd voorzien, doordat de architect Wieger Bruin bereid werd gevonden naast den heer Boeyinga de leiding van het bureau op zich te nemen.
Van de werkzaamheid der commissie geeft het volgende een inzicht.

OVERZICHT VAN DE BEHANDELDE PLANNEN.

Het totaal der in 1925 ingediende plannen bedroeg 318, hetgeen ten aanzien van het vorige jaar (totaal 208) een vermeerdering van ongeveer 50% beteekent.
Splitsing van de plannen naar de gemeenten en vergelijking met vorige jaren.

Gemeente	Aantal plannen in					Gemeente	Aantal plannen in				
	1921	1922	1923	1924	1925		1921	1922	1923	1924	1925
Aalsmeer	1	1	1	2	2	Limmen	1	0	1	0	0
Akersloot	2	2	0	0	0	Marken	1	0	0	0	1
Amsterdam (land. ged.)	16	21	24	22	8	Medemblik	5	1	0	0	0
Andijk	1	0	0	0	0	Monnikendam	1	0	0	1	0
Anna Paulowna	2	0	0	0	0	Muiden	0	0	0	1	0
Barsingerhorn	1	0	0	0	0	Naarden	34	20	22	32	48
Beemster	10	3	0	14	17	Nieuwe Niedorp	0	0	0	0	1
Beets	0	1	0	0	0	Nieuwer Amstel	5	1	1	0	0
Bennebroek	0	2	0	0	0	Oostzaan	2	3	0	0	1
Bergen	3	0	1	5	1	Oude Niedorp	0	0	0	0	1
Berkhout	1	0	0	0	0	Ouder Amstel	4	1	0	0	0
Beverwijk	10	6	6	42	91	Oudorp	1	0	0	0	0
Blokker	3	2	0	0	0	Purmerend	2	2	3	1	7
Broek in Waterland	6	0	3	0	0	Schoorl	0	7	8	0	0
Bussum	0	0	0	1	0	Schoten	3	1	0	0	0
Callantsoog	1	0	0	0	0	Texel	23	1	0	0	0
Castricum	8	8	5	0	0	Uitgeest	1	3	1	2	0
Diemen	0	0	0	1	0	Ulithoorn	3	0	0	0	4
Edam	8	0	0	0	0	Urk	1	0	0	0	0
Egmond aan Zee	6	4	0	0	0	Velsen	4	31	36	54	8
Egmond Binnen	3	4	1	1	0	Venhuizen	0	2	0	0	1
Haarlem	3	1	0	0	0	Weesp	0	0	1	0	0
Haarlemmerliede en Spaarnwoude	0	0	13	2	8	Weesperkarspel	1	0	0	0	0
Haarlemmermeer	10	5	1	0	39	Westwoud	1	0	0	0	0
Heemskerk	0	1	9	9	16	Westzaan	2	2	0	0	0
Heemstede	0	0	1	2	4	Wieringen	2	2	0	0	0
Heerhugowaard	1	0	0	0	0	Wieringerwaard	1	0	0	0	0
Heiloo	1	1	0	0	0	Wormer	1	0	0	0	0
Helder	12	7	0	0	7	Wormerveer	0	7	0	3	21
Hilversum	1	1	0	0	0	Wijdewormer	0	2	0	0	0
Hoorn	1	1	0	3	2	Wijk a. Zee en Duin	5	9	11	0	0
Huizen	0	0	0	1	0	Zaandam	11	21	5	7	11
Koog a. d. Zaan	1	0	0	0	0	Zaandijk	0	0	10	2	14
Krommenie	0	0	1	0	0	Zijpe	1	1	0	0	0
Landsmeer	0	10	1	0	5	Totaal plannen	228	198	167	208	318
Laren	0	0	1	0	0						

Naast de werkzaamheid van de advies-commissie als zoodanig beweegt zij zich nog in een bijzondere verhouding op dit gebied in de gemeente Velsen.
Aldaar is op verzoek van het gemeentebestuur een schoonheidscommissie in het leven geroepen, die als zelfstandig lichaam adviseert, doch wier leden benoemd worden op voordracht van den voorzitter onzer commissie.
In den loop van het laatste zittingjaar moest de heer Maurits Plate wegens drukke werkzaamheden als lid bedanken. In zijn vacature is nog niet voorzien ten deele wel hierdoor, dat er aangaande de werkwijze dezer commissie reorganisatieplannen hangende zijn. De leden in het verslagjaar waren de architecten: Aug. M. J. Sevenhuysen, voorzitter, B. T. Boeyinga en Maurits Plate, leden. De directeur van publieke werken van Velsen is ambtshalve adviseerend lid. Als secretaris der commissie trad op de heer Arends. Omtrent het werk van die commissie kan het volgende worden medegedeeld.
Gedurende het jaar 1925 werden in totaal 26 vergaderingen door de commissie gehouden ten kantore van het bedrijf openbare werken, iederen eersten en derden Donderdag van elke maand. Tijdens elke vergadering hield de commissie een spreekuur, waarop de belanghebbende ontwerpers en/of bouwers de door hen aan de commissie ter beoordeeling ingezonden schetsplannen nader mondeling konden toelichten, of wel op deze plannen gemaakte bemerkingen van de zijde der commissie hun werden medegedeeld. In totaal werden behandeld:

a. 108 schetsontwerpen,
waarvan 86 bij de eerste behandeling werden goedgekeurd:
„ 15 „ „ tweede „ „ „
„ 5 „ „ derde „ „ „
„ 2 „ „ vierde „ „ „
b. 172 definitieve ontwerpen (bouwaanvragen),
waarvan 125 bij de eerste behandeling werden goedgekeurd:
„ 37 „ „ tweede „ „ „
„ 10 „ „ derde „ „ „

Opgemerkt dient te worden, dat definitieve ontwerpen feitelijk niet voor de derde maal kunnen worden behandeld. Blijkens een bepaling der verordening, regelende de werkzaamheden der commissie, toch moet na de tweede behandeling van eenig definitief ontwerp een advies aan Burgemeester en Wethouders worden uitgebracht. In de praktijk bleek handhaving dezer bepaling niet altijd mogelijk. Voornamelijk ten gerieve van de aanvragers der plannen werden eenige ontwerpen (een tiental) voor de derde maal behandeld.
Van de 108 behandelde schetsontwerpen werden 95 stuks als definitieve ontwerpen ingediend; 13 schetsontwerpen kwamen als zoodanig niet tot uitvoering.
Ten aanzien van de rechtstreeksche bemoeiïngen der commissie met de ingediende plannen zijn de volgende resultaten te vermelden.
Ter vergelijking zijn eenige voorgaande jaren nevens elkaar geplaatst.

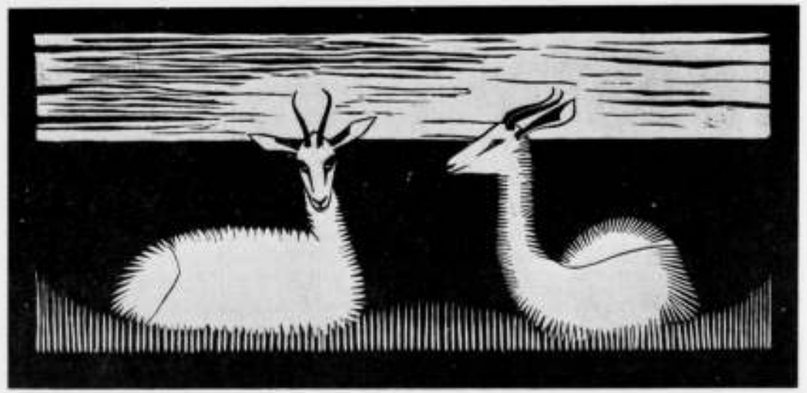
Bemoeiïngen	1922 (Aantal plannen 198)	1923 (Aantal plannen 168)	1924 (Aantal plannen 208)	1925 (Aantal plannen 318)
a. In eerste instantie plan goedgekeurd	22	20	33	61
b. Na eenige verbetering van het ingediende plan of het maken van een verbeterde teekening goedgekeurd	22	47	66	126
c. Naar een architect verwezen	61	5	6	10
d. Gevelwijziging en (of) andere wijziging gemaakt	71	81	77	80
e. Niet meer in behandeling gekomen. (Waarschijnlijk bouwplan niet doorgegaan)	22	12	22	15
g. Betrof een opdracht of advies	—	3	4	26

Ook dit jaar werd volgens het in vorige jaren reeds aangenomen schema een rubriceering gemaakt van de kwaliteit der ingediende plannen. Als resultaat daarvan diene het onderstaand lijstje, dat eveneens aldus is ingedeeld, dat vergelijking met voorgaande jaren mogelijk is.

Kwaliteit der plannen	1925 (318 plannen)		1924 (208 plannen)		1923 (168 plannen)		1922 (198 plannen)	
a. Onvoldoende, onbeholpen geteekend of onvolledig	13	28.3%	16	36.5%	20	36.9%	12	66.6%
b. Zeer slecht	19		7		2		2	
c. Slecht	58		53		40		112	
d. Zwak	61		52		52		25	
e. Onvolkomen geslaagd doch met geringe wijziging(en) te verbeteren en goed te keuren	3	24.2%	10	33.6%	15	41%	11	19.6%
f. Onbelangrijk ontwerp doch geen motief om af te keuren	13		8		2		2	
g. Vrij goed	74	43.4%	34	26.4%	15	19.6%	11	12.6%
h. Goed	58		21		18		16	
j. Zeer goed	6		1		—		1	
k. Betreft een opdracht of een advies zonder plan	13		6		4		—	

Uit het overzicht blijkt, dat het aantal behandelde plannen niet onbelangrijk steeg. Dit is bevredigend. Uit den staat van de verschillende gemeenten met de voor die

NAAR EEN HOUTSNEDE VAN S. JESSURUN DE MESQUITA. „GAZELLEN" WARE GROOTTE 38 × 18.5 c.M.

gemeenten behandelde plannen blijkt echter tevens, dat van de 129 gemeenten in Noord-Holland slechts 86 in de jaren 1921-1925 een of meermalen van de diensten der commissie hebben gebruik gemaakt, en dat de commissie in 1925 slechts ten behoeve van 24 van deze 86 gemeenten is werkzaam geweest. En dit is onbevredigend na een werkzaamheid van de commissie van bijkans 10 jaren.
Evenmin stemt het totaalcijfer der behandelde plannen van 318 tot tevredenheid, indien men nagaat, dat meer dan de helft van die plannen werd behandeld ten behoeve van drie gemeenten, en dat van 16 van die 24 gemeenten, tezamen slechts 61 plannen binnen kwamen.
Uit deze cijfers blijkt, dat slechts weinig gemeentebesturen in Noord-Holland tot het inzicht zijn gekomen, dat er geregeld dient te worden toegezien op den welstand bij den bouw en dat zeer vele gemeentebesturen op dit gebied nog geen werkzaamheid vertoonen. Dit blijkt ook o.a. in het aantal gemeentebesturen, dat nog geen welstandsbepaling in de verordening heeft opgenomen.
In ons vorige jaarverslag namen wij een lijst op van 44 gemeenten, van welke ons bekend was, dat de welstandsbepaling in de verordening stond. Het bleek ons, dat het aantal belangrijk grooter was, nl. 69. Aan de lijst van het vorige jaar moeten derhalve nog worden toegevoegd: Ankeveen, Assendelft, Beemster, Bennebroek, Beverwijk, Bloemendaal, 's-Graveland, Kortenhoef, Krommenie, Muiden, Naarden, Obdam, Oosthuizen, Opmeer, Oude Niedorp, Ouder-Amstel, Oudorp, Schoorl, Schoten, Spanbroek, Texel, Uithoorn, Velsen, Weesp, Westzaan en Wormerveer.
Aan den anderen kant bleek ons, dat de gemeente Hensbroek ten onrechte op de lijst dezer gemeenten stond.
De financiëele zijde van de advies-commissie is van den beginne af het meest zwakke punt geweest.
Het systeem is geweest, dat adviezen aan gemeentebesturen gratis worden gegeven, en dat alleen, als de commissie hulp verleende ter verbetering van bouwontwerpen, voor de daarvoor gemaakte kosten vergoeding werd gevraagd.
De commissie had daarbij steeds de verwachting, dat de kosten, welke het uitsluitend beoordeelen van de ingekomen plannen en het geven van adviezen medebrachten, zouden worden vergoed door verleende subsidies.
In deze verwachting is de commissie echter zeer teleurgesteld. In de eerste plaats hield de steun der provincie Noord-Holland, welke over de jaren 1918 en 1919 telkens *f* 3000.— subsidie had verleend, geheel op. Niettegenstaande herhaalde verzoeken werd het college van Gedeputeerde Staten na dien tijd niet meer bereid

gevonden een voorstel tot subsidie verleenen bij Provinciale Staten aanhangig te maken.
Het college oordeelde, dat van de zijde van de Provincie alleen in het eerste begin steun mocht worden verleend, dat de commissie verder zichzelf moest zien te helpen en o.a. door steun van de Gemeentebesturen aan de voor haar werk noodige geldmiddelen behoorde te komen.
De commissie moet tot haar leedwezen constateeren, dat de steun van de zijde van de gemeentebesturen tot nu toe niet voldoende is geweest. Het aantal gemeenten, dat aan de commissie een subsidie verleent, is niet groot. Ook moet geconstateerd worden, dat ook van de gemeenten, welke van de diensten der commissie gebruik maken, de subsidies niet hoog zijn geweest. Immers tegenover 310 verleende adviezen (de gemeente Velsen is hierbij wegens de bijzondere verhouding met deze gemeente buiten rekening gelaten) staat een bedrag aan subsidies van gemeenten, groot *f* 580.—, dat is dus nog geen *f* 2.— per advies. Het behoeft wel geen betoog, dat dit in geenen deele de kosten goedmaakt, welke voor de commissie aan het geven van deze adviezen verbonden zijn.
Aan den eenen kant geeft dit voor de gemeenten, welke, in verhouding van hetgeen de commissie voor deze kan doen, een ruim subsidie geven, een te ongunstig beeld; aan den anderen kant heeft een aantal gemeenten, en zelfs enkele, waarvoor veel werk werd gedaan, tot nog toe in het geheel geen subsidie gegeven. De commissie heeft zich tot nu toe geheel kunnen houden aan de bepaling van haar reglement, dat de adviezen aan de gemeentebesturen kosteloos worden gegeven Aangezien echter aan het geven van deze adviezen toch niet onbelangrijke kosten verbonden zijn, is het noodig, dat tegenover deze kosten subsidies óf van de Provincie óf van de gemeentebesturen staan.
Indien in dezen toestand niet binnen korten tijd verandering komt, zal de commissie tot haar leedwezen gedwongen zijn het geven van adviezen van betaling door de gemeentebesturen afhankelijk te stellen.
Dit is ook vooral daarom noodig, omdat dan de commissie door deze omstandigheden geen voldoende aandacht kan wijden aan propaganda voor haar werk. Zij schrijft het daaraan toe, dat nog in een groot aantal gemeenten in Noord-Holland geen welstandsbepaling in de bouwverordening staat, en dat in een nog grooter aantal van een juiste toepassing van deze bepaling eigenlijk niet gesproken kan worden.

Mr. Dr. J. VERSTEEG, *Voorzitter*.
Ir. A. KEPPLER, *Secretaris*.

LIJST VAN GEMEENTEN IN NOORDHOLLAND WAAR DE Z.G. WELSTANDSBEPALING IN DE VERORDENING OP HET BOUWEN EN SLOOPEN IS INGEVOERD.

Aalsmeer
Alkmaar
Amsterdam
Andijk
Ankeveen
Assendelft
Beemster
Bennebroek
Bergen
Beverwijk
Blaricum
Bloemendaal
Bovenkarspel
Broek in Waterland
Bussum
Callantsoog
Castricum
Diemen
Edam
Egmond Binnen
Enkhuizen
's-Graveland
Haarlem
Haarlemmerliede en Spaarnwoude
Heemskerk
Heemstede
Heer Hugowaard
Heiloo
Helder
Hilversum
Hoorn
Huizen
Jisp
Katwoude
Koog a. d. Zaan
Kortenhoef
Krommenie
Landsmeer
Laren
Marken
Monnikendam
Muiden
Naarden
Nieuwer Amstel
Nieuwe Niedorp
Obdam
Oosthuizen
Oostzaan
Opmeer
Oude Niedorp
Ouder-Amstel
Oudorp
Purmerend
De Rijp
Schagen
Schoorl
Schoten
Spanbroek
Texel
Uithoorn
Velsen
Warmenhuizen
Weesp
Weesperkarspel
Westzaan
Wormerveer
Zaandam
Zaandijk
Zandvoort

Van het met 36 afbeeldingen en verduidelijkte teekeningen geïllustreerde boekje en jaarverslag 1924 der commissie zijn aan het bureau Sarphatistraat 92 nog enkele exemplaren verkrijgbaar tegen den gereduceerden prijs van *f* 1.—.
Na schriftelijke aanvraag of het ontvangen van postwissel wordt het franco toegezonden.

BEHANGSELS VAN NEDERLANDSCHE KUNSTENAARS.

Bij de lezing van v. d. Boom's artikeltje over bovenstaand onderwerp vraag ik me af of hij er wel goed aan deed maar „een schuinschen blik (te) werpen op den boven dit stuk geplaatsten titel."
Als er in „het blad der architecten" nog „een lans gebroken" moet worden voor moderne ontwerpen van behangsels behoeft daar zeker toch niet meer de inleiding aan vooraf te gaan, waarin tante's mooie kamer en het behang van de kamerverhuurster aangehaald worden.
Waar hier met voldoening de samenwerking tusschen fabrikanten en kunstenaars wordt geconstateerd en als het nog noodig is *den architecten* te wijzen op het belang van een hen ter beschikking staande keuze van behangsels van Nederlandsche kunstenaars, late men dan *volledig* zijn.
Ook om der eerlijkheidswille tegenover fabrikanten en kunstenaars. En dan moet ik wijzen op het resultaat der prijsvraag door de Vereeniging „St. Lucas" ten behoeve en in overleg met de Firma L. Goudsmit het vorig jaar uitgeschreven, die leidde tot de door de Firma Goudsmit in den handel gebrachte collectie behangselpapieren van Nederlandsche ontwerpers „Kunst van eigen bodem", waarin behalve de bekroonde ontwerpen van Sicco van der Woude, C. Mus Hz. en M. A. H.v. d. Burg behangsels van J. B. Heukelom, R. Gerbrands, Grimmon, e.a. in voorkomen.
Over de waarde daarvan moge te twisten zijn, maar er was hier aanleiding genoeg om behalve vermelding, ook van deze collectie wat te laten zien; vooral waar ons blad, dat wel programma en uitslag dezer prijsvraag vermeldde, tot nu toe geen reproducties van ontwerpen heeft getoond. Met alle waardeering echter voor het bereikte vraag ik me verder af of de beschikking over deze collecties *voor den volkswoningbouw* wel van zoo groote beteekenis is als men uit v. d. Boom's stukje zou willen afleiden.
Welke architect van volkswoningen heeft ooit de gelegenheid gekregen met deze behangsels te „werken" in den zin als door v. d. Boom bedoeld? Heeft hij wel ooit op de keuze en wijze van plakken van behangsels in door hem ontworpen volkswoningen eenigen invloed? Van combinatie's van deze behangels met neutrale papieren, accentueeren van bepaalde partijen enz., enz., de toepassing die alleen nog maar tot een goed resultaat kan leiden, zooals v. d. Boom zegt, is toch slechts bij hooge uitzondering in volkswoningen sprake. Gevallen waarbij voor een geheel woningblok aan een architect of interieurkunstenaar ook voor „het behangen" de leiding werd gegeven, zijn mij onbekend. En of ze dan deze behangsels, aldus toegepast, zouden moeten doen ingang vinden is een vraag, die ik niet zoo grif bevestigend zou willen beantwoorden. Het verststrekkende geval in deze richting wat mij bekend is, is dat, waarbij een woningbouwvereeniging aan hare bewoners (middenstanders) een groote vrijheid in de keuze toestaat, waarbij desgewenscht kan worden geadviseerd en keuze kan worden gedaan uit behangsels van hoogere, dan de vastgestelde prijs, waarbij ook alle moderne Nederlandsche ontwerpen voorkomen.
De gewone gang van zaken is echter wel, dat voor behang minimumprijzen worden uitgetrokken en de bewoners met moeite en door bijbetaling iets beters kunnen „geplakt" krijgen. Of hierbij veel van de moderne ontwerpers wordt gevraagd, zouden de Firma's R. & D. en Goudsmit U kunnen vertellen, ik ben niet al te optimistisch op dit punt.

Voor hen die hun „veredelde schoonheidszin" om te beginnen willen toonen in hun .... behangetjes, mogen stukjes als van v. d. Boom nog van waarde schijnen, laten wij elkaar echter in „Architectura" betere kost voorzetten als we het over de waarde van het werk van kunstenaars willen hebben. A. F. VAN DER WEY.

ANTWOORD AAN DEN HEER VAN DER WEY.

„Behangsels van Nederlandsche Kunstenaars" houdt geenszins in dat dit *alle* behangsels zijn. Het is de bedoeling ook de collectie Goudsmit, waarvan ik al geruimen tijd foto's en afbeeldingen in mijn bezit heb, een „beurt" te geven.
Over de vraag, of door kunstenaars ontworpen behangsels voor den volkswoningbouw nu reeds van beteekenis zijn, kan ik niet zoozeer oordeelen: of ze er echter *van belang* voor zijn raakt meer het principieele van het geval. Een feit is het, dat, indien de architect ook tot in dit belangrijke onderdeel zijn invloed kon laten gelden, al veel smakeloosheid zou zijn te overwinnen.
Dat was de bedoeling van mijn betoog, het opwerpen van de vraag: niet den architecten een lesje te willen geven, zeker niet aan den heer Van der Wey, die zelf deze behangels heeft toegepast. A. v. d. B.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Op de eerste vraag, door de Fransche historische tentoonstelling gewekt, heb ik naar ik meen een bevredigend antwoord gevonden. De Nederlandsche burgerlijke kunst der zeventiende eeuw heeft ongetwijfeld de gelijktijdige Fransche beïnvloed; een beweging, van haar uitgaande, heeft echter niet door Frankrijk heen de burgerlijke traditie voortgezet tot op onze dagen. De groote Nederlanders zijn het hoogste wat de Middeleeuwsche stad ten langen leste heeft voortgebracht in het eenige land, waar ze vrij heeft mogen leven, tot ze van ouderdom in elkaar zakte. Economisch stevig gefundeerd is die kultuur sterk en levend gebleven in een wereld, die maatschappelijk en geestelijk reeds anders was geworden.
Was Nederland een eiland, als Japan, wij zouden nog, heel fijn en heel knap, de sujetten vermenigvuldigen van Adriaan Brouwer. Als lid der Europeesche gemeenschap ademde het een atmosfeer in, te krachtig voor reïteratie. Toen onze schilders het hunne gezegd hadden, bezweek hun kunst aanstonds voor den geest van het nieuwe, dat op onze bodem zelf nog niet leven kon.
De Le Nains waren eerlijk burgerlijk. In hun boerentafereelen zit niets van het Larensch binnenhuisje, produkt van steedsche intellectualiteit. Om bij ons denzelfden eenvoud te vinden moet men tot de zestiende eeuw teruggaan. Onze zeventiende-eeuwers waren, als toppen eener ontwikkeling, nerveus en verfijnd. Ze bekijken hun onderwerp met het oog van een aestheet, op een afstand. En juist deze vorm van burgerlijke schildering heeft zich in Frankrijk kunnen handhaven. De brave boeren verdwijnen, de fijn berekende interieurs van Chardin komen er voor in de plaats. Dit verschijnsel is uit de Fransche geschiedenis heel goed te verklaren. In Frankrijk heeft Richelieu de laatste resten der Middeleeuwen ruw opgeruimd [1]). Ook het burgerlijk leven leed daar onder. Het bestond en ontwikkelde zich, armelijk, vergeleken bij het onze, maar met een toekomst. Aan den middenloop van het nog zwakke stroompje bloeit Chardin. Parijzenaar van geboorte, is hij niettemin meer leerling der Hollanders dan zijn landgenooten uit het half Vlaamsche noorden. Hij is navolger, zooals alleen een intellectueele navolger dat zijn kan. Hij ontvangt geen stoot, waaruit hij op nationalen stroom verder drijft; hij drijft met zijn vaartuig op het zich langzaam voortbewegend Fransche water, en boomt zich voortdurend af op Holland. Zijn interieurs en stillevens zijn heel mooi, maar

[1]) De feodale rechten, in den nacht van 4 op 5 Augustus 1789 opgeheven, waren alleen in den vorm nog feodaal. In de middeleeuwen zou zulk een besluit niets hebben uitgericht.

geven niet dien indruk van oorspronkelijke kracht, waarover Vermeer en Maes beschikken. Het mooist is hij, typisch genoeg, in zijn „moderne" werken, zooals het meisje uit de verzameling Rothschild, met gansch on-Hollandsch coloriet. Natuurlijk is er dan ook niets burgerlijks meer aan. Het aristocratisch element bloeide nu eenmaal in Frankrijk, het burgerlijk nog niet.
Wij komen nu aan de derde vraag: de beteekenis van het wazige in de Fransche kunst. Het is er zoo opvallend, de geheele achttiende eeuw door, dat het onmogelijk enkel op artistieke navolging kan berusten, terwijl het Fransche landschap er geen verklaring van geeft. De historische samenhang is heel eigenaardig. Het atmosferisch landschap is in hoofzaak de schepping van Van Goyen en Salomon Ruysdael, beginnend ongeveer 1615 of 1620. Het wordt in de tweede helft der achttiende eeuw overgenomen door de Engelschen, die het gebruiken als uitdrukkingsmiddel voor moderne gevoelens. In Frankrijk is Claude Lorrain precies de tijdgenoot der beide genoemde Hollanders, terwijl zijn atmosfeerische richting juist in de tweede helft der achttiende eeuw ten einde loopt. De Engelschen hebben dus niet aangeknoopt bij de Fransche meesters, die in hun jeugd beroemd waren, Boucher bijvoorbeeld, maar bij de lang gestorven Hollanders uit een anderen tijd. Het verbaast ons echter geen oogenblik. Men moet blind zijn om niet te zien, dat een Lorrain, een Watteau, den nevel geheel anders gebruiken dan Van Goyen.
Ten eerste is het Van Goyen blijkbaar om den nevel zelf te doen. Als hij een riviergezicht schildert, schildert hij een riviergezicht. De nevelige verte is een ingredient daarvan, klaarblijkelijk dat wat hem het meest interesseert. Claude Lorrain heeft den nevel ongetwijfeld even lief gehad. Men mag ook wel zeggen, dat het hem hoofdzaak was. Maar nooit durft hij daarvoor uitkomen: altijd gelooft hij een excuus noodig te hebben: klassieke gebouwen, schepen, een haven. Het is dan ook niet den Hollandschen nevel, dien wij bij hem vinden. Er is meer glans, meer zonlicht in, het is een Italiaansch landschapselement. In zijn doorlichting heeft die nevel iets van een heel zacht aureool, bij wijze van vergelijking: een dat men zonder heiligschennis, en heel gepast, op den huwelijksdag om de gestalte van bruid en bruigom zou kunnen aanbrengen. De wazigheid van Lorrain is, bij al hare artistieke belangrijkheid, toch maar een zéér hoog en zéér fijn ornament. En daarin lag hare toekomst.
Ik zou graag, om duidelijk te kunnen zijn, even overgaan tot een schijnbaar ander onderwerp. Tusschen de beide stukken van Claude Lorrain hangt op de Fransche tentoonstelling een Nicolas Poussin, een bacchanaal. Welk een contrast! Ik bedoel nu niet van schilderijen, maar van onderwerp.
Neveligheid is moeielijk artistiek te verwerken zonder droomerigheid. Men zal bij een Lorrain of Van Goyen nooit in slaap vallen; droomerigheid eindigt nooit zoo. De droom is een half- of onbewuste werking der fantazie, onder aandrift van het gevoel, van de stille gevoelens vooral. De droom vermoeit niet: ze is meer toegeven dan handeling: men rust er eenzijdig door uit en wordt dan ook altijd „wakker" met een lichten ruk, met een beweging althans. Maar voor een bacchanaal van Poussin kan men zeer wel in slaap vallen. Bij lang staren beginnen de figuren te bewegen; het volgen der bedoelingen eischt activiteit, een warrelend volgen met de punt van ons denken over een tamelijk groot gezichtsvlak. Droomerig zal men er nooit door worden.
Zulk een Poussin is dus — en daar wilde ik heen — iets volstrekt anders dan een Lorrain. Fantazie moet beider werk genoemd worden, want fantazie heeft ze voortgebracht en is noodig om ze te begrijpen; doch het zijn twee onderscheiden soorten. Mogen wij psychologisch het fantastisch karakter van den droom niet ontkennen, voor het taalgevoel komt de term fantazie alleen toe aan het bacchanaal, en niet aan den zonne-nevel van Claude Lorrain. De laatste is droom.
Beide gegevens kwamen uit Italië. Dat speelde een eigenaardige rol in die tijden.

In dat land vol levende kunstenaars, wier kunst echter al een beetje over haar slaap gekomen was, en vol herinneringen en voorbeelden uit de werkelijkheid, keken de schilders in Italië naar dingen, waar ze thuis geen aandacht aan schonken. Het viel den meesten niet in, Fransche dorpelingen in hun bedrijf te schilderen, maar Italiaansche herders en waterdragende vrouwen waren als stoffage onmisbaar. De noodlottige voorliefde voor het „belangrijke" onderwerp, niet artistiek belangrijk, maar historisch of allegorisch, mestte zich in Italië vet. Daarbij kwam de volstrekte afhankelijkheid der schilders van aristocratische lastgevers. Men had te kiezen tusschen Romeinsche kardinalen of Fransche grooten; wat men zelf wilde kon hoogstens liefhebberij zijn voor den vrijen tijd. En die lastgevers zochten decoratief werk voor hun hotels en paleizen. Zoo werden de arme Fransche schilders, die niet in de eerste plaats portrettisten waren, van alle zijden zoo beïnvloed en geprest, dat het haast onbegonnen werk is naar hun bedoelingen te zoeken.
Onder deze omstandigheden lijkt dit nog de grootste daad van het Fransche genie: dat ze uit dien chaos met fijne tact het element hebben uitgezocht, dat werkelijk op nieuwe wijze in nieuwe behoefte voorzag. Hun kunst moest nu eenmaal aristocratisch zijn, en voor alles wat op eenige wijze „verhaalt" beteekent dat de overheersching der Arkadische idylle, waarin de litteratuur reeds was voorgegaan. Hoe haar picturaal aannemelijk te maken? Dat kon alleen — zoo was hun vondst — door het overbrengen van de voorname dametjes en heertjes, die eigenlijk belachelijk waren, in den alles verzoenenden sfeer van den droom. Watteau's tuintafereelen zijn geen werkelijkheden, ook geen fantastische werkelijkheid, zooals de satyrs van Poussin. Het zijn droomtooneelen, en daarom volkomen zonder bittere bijgedachte, zonder spot voor den laten toeschouwer. Het middel echter, om den droom over dat alles te suggereeren, was de lichtnevel, het zachte aureool, dat aan de eigenlijk alledaagsche figuren der hoofsche fantazie het onmisbaar relief gaf.
Aldus is het mogelijk geworden, adellijke heeren en dames, sierlijk uitgedost, midden in de natuur te zetten, zonder dissonant. De alles vermooiende, alles verzoenende droomnevel omvat bosch en menschen.

HULPMIDDEL VOOR TEEKENEN.

Door de firma Siebert und Löwen te Elberfeld is, naar de *N. R. Ct.* meldt, een handig teekeninstrument in den handel gebracht onder den naam Zeiss-block.
Op een stevig stuk carton wordt een blok teekenpapier (folio-formaat) vastgehouden door een houten rand aan een der lange zijden. Langs dien rand kan een schuif bewegen, waaraan een liniaal (met milimeterverdeeling) bevestigd is, die loodrecht op den rand staat. Langs die liniaal kan een andere schuif bewegen, waaraan een winkelhaak van celluloïd is aangebracht, die gedraaid kan worden ten opzichte van de schuif. De beenen van dien winkelhaak zijn beide aan de binnenzijde voorzien van een milimeterverdeeling. Men kan den winkelhaak draaien over elken gewenschten hoek tusschen nul en negentig graden: een verdeeling in graden is daarvoor aangebracht.
Het instrument is zeer geschikt voor teekeningen, waarbij aantallen evenwijdige lijnen voorkomen, dus b.v. voor plattegronden en opstanden van gebouwen, maar ook voor graphische voorstellingen en graphostatica-constructies.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET BESTUUR.

Donderdag 28 October a.s., des avonds 8 uur, zal **de Heer H. A. J. Baanders** in gebouw Heystee, Heerengracht 345 voor de leden van het Genootschap een lezing houden met lichtbeelden over: **„Een korte reis door Vóór-Indië."**
Introductie is toegestaan.

DE BOOMEN VAN AMSTERDAM.

In het jongste nummer van Architectura 2-10-'26 meent de Torenwachter plotseling zijn blikken naar beneden te moeten slaan en een oordeel te vellen over de Amsterdamsche boomen.
Het is jammer voor dezen torenwachter, dat hij zich niet met een stads- of gemeentetuinbaas in verbinding heeft gesteld. Misschien was het zoo'n eenvoudigen tuinbaas dan gelukt den torenwachter uit te leggen dat voor alles een reden is, ook in de plantenwereld.
Gelooft Torenwachter niet, dat de zoo zeer gelaakte iepen juist zoo uiterst geschikt zijn als straatboomen. En waarom. Omdat een iep maar een heel klein plaatsje voor zich zelf opeischt. De meeste straatboomen worden gepoot bovenop, soms tusschen waterleiding en gasbuizen in, op en om telegraafkabels, telefoonleidingen en rioolbuizen. De ervaring van vele honderden jaren heeft geleerd, dat van alle

BORSSENBURGPLEIN AANGELEGD 1925

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
16 OCT. 1926 No 42

HARMONIEHOF AANGELEGD 1924-25

boomen een iep zich het best met het kleine onvruchtbare plaatsje tevreden stelt. Wat zou er terecht komen van licht en tramleidingen, als de boomen niet gesnoeid werden?
Een inwoner van Londen vindt het niet zoo erg lastig om zijn hoed of oogen te beschermen voor een te laag hangende tak, maar wat wordt er van den boom als voortdurend hoog beladen karren en verhuiswagens de onderste takken havenen? Tot zoover waarom snoeien vereischt is. Maar nu de wenschen van alle bewoners van de straten met „die vervelende iepen". De zonkantbewoners vragen om schaduw, de overkant smeekt om doorzicht, vraagt om ruim te snoeien en liefst zoo, dat de bovenhuisbewoners toch op straat nog wat kunnen zien van het drukke stadsgewoel.
Moet bovendien een straat verkeersverbetering ondergaan en staat dan boomverplaatsing op het programma dan is ernstig snoeien absoluut noodzakelijk v.b. Ceintuurbaan en Pl. Middenlaan.
Als nu Torenwachter nog eens naar Londen gaat, zou hij dan misschien London City eens willen vergelijken met Amsterdam City. Waar vindt ge Torenwachter, in Londen onze schitterende grachten, die nuances in het groen van die prachtige iepen, ouden en jongen, kleinen en grooten.
U vergelijkt Amsterdam City met de buitenwijken van Londen, welke vergelijking misschien niet ongunstig voor Amsterdam zou uitkomen, indien U de buitenwijken van de beide steden vergeleek.
Wandelt U eens, niet in gedachte, maar inderdaad door Plan Zuid, door de Indische Buurt, vindt ge dan nog dat wij zoo achterstaan?
Waarom we iepen planten, niet zoozeer uit preferentie als wel uit noodzaak, heb ik U trachten uit te leggen. Maar denkt U zich nu eens even in al die rechte, vervelende straten zonder boomen, want, vervalt de iep, dan is er geen remplaçant. Gelooft U dan ook niet, dat de minder mooie architectuur uit de dagen, dat de

FLAGSTONES IN DEN HARMONIEHOF

Frans v. Mierisstr. en consorten gebouwd werden, nog gered wordt door die dichte rij iepen. Zou de Valeriusstraat niet veel winnen zoo er boomen, al waren het dan maar iepen, stonden.
Indien eenigszins mogelijk wordt gebroken met de oude gewoonte om overal boomenrijen te plaatsen. De kaden langs het Amstelkanaal zijn daarvan een goed voorbeeld, evenals de Koninginneweg, e. a.
Dat Londen meer groote boomen heeft vindt zijn oorsprong in de gunstige gesteldheid van den bodem. Daar kan men parken maken waar men wil, hier moeten eerst duizenden meters grond opgebracht worden om een park op behoorlijke planthoogte te krijgen.
Wat jammer, dat Torenwachter de cementtegels voor het meisjes Lyceum gezien heeft. Bij de opening waren de Flagstones nog niet aangekomen en heeft men zich zoolang maar gered met een pover surrogaat. Ze zijn inmiddels reeds vervangen.
Torenwachter is in extase over één plataan op één Londensche square. Zou hij indertijd wellicht gade geslagen hebben de geweldige moeite die men zich heeft gegeven om de twee Platanen te behouden op het Leidsche Boschje?
Torenwachter, weet dan te uwer geruststelling, dat de oude stad haar mooie oude en leelijke jonge iepen moet behouden, maar dat in Nieuw Amsterdam de moderne tuinkunst met groote variatie van boomen wordt toegepast in aansluiting met de moderne Architectuur.

J. R. KONING.

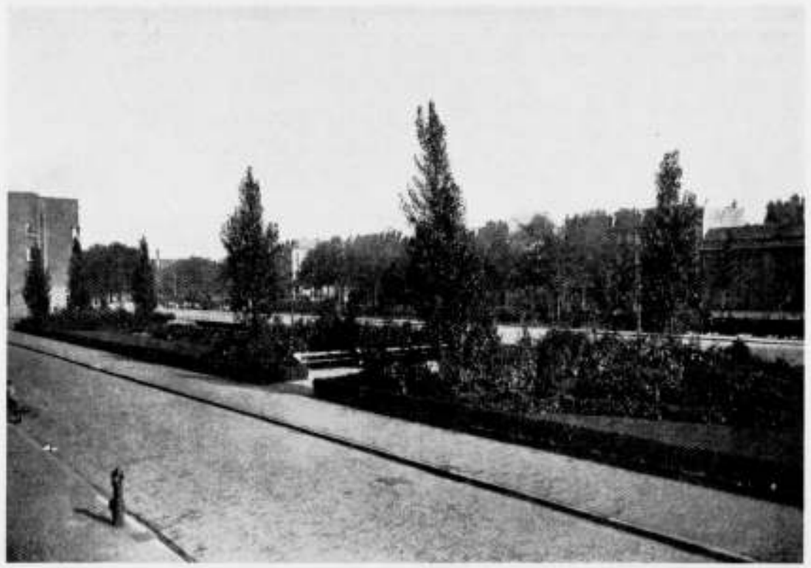
OVER DEN VORM IN DE KUNST.

HET H. AVONDMAAL VAN DA VINCI.

Nieuwe geestelijke waarden voor West-Europa brengen Friedrich Nietzsche en Vincent van Gogh, maar dit moet goed begrepen worden. In Nietzsche wordt iets verpersoonlijkt, dat men het klassieke noemt en wat behoort tot het monumentaal ware. Door zijn denken golft een wezenlijke, een grootmenschelijke

ZEEBURGERDIJK AANGELEGD 1916

HOBBEMAKADE AANGELEGD 1923

warmte, machtig, vulkanisch stroomend, dewelke bij geen denker uit de Christusperiode zoo kunstvol sterk is aan te wijzen. In Vincent vertegenwoordigt zich het ethisch ware, de reine, onpersoonlijke liefde, als abstractie gerealiseerd, welke op een even vulkanische wijze door het geestelijk leven der menschen bruischt. Dit alles is terug te vinden in de tot symbool geworden figuur van Christus zelf, doch evenals bij Franciscus van Assisi zijn ook Christus' woorden gesproken en dus vervluchtigd en daardoor is de gelegenheid geschapen ze te verdraaien en te verloochenen. Dit zal nu worden opgeheven. Over heel de aarde is een geweldig geestelijke beroering en op vaste punten trilt een verbazingwekkende bewegelijkheid. De Geest is als zelf op aarde en laat zich overal gelden.

De menschen krijgen opnieuw contact met datgene, wat het leven tot een Dionysosroes, tot een alles oplossende levenssymphonie maakt. En zij voelen niet meer de zwaarheid der aarde, zij zweven in een hen totaal bedwelmende begeestering. Het kan geschiedkundig gelogenstraft worden, dat God de wereld schiep voor den mensch en dezen, toen hij zich niet rein gedroeg uit wat men noemt het paradijs verjoeg. Er is een systeem, een Goddelijk systeem in den wereldbouw en wanneer men geschiedkundig door- en overdenkt dan ziet men, dat het Goddelijke de geschiedenis der menschheid beroert, plotseling, als onvoorbereid, het menschelijk leven blijft beroeren en dan even plotseling de beroering afsnijdt. Dit herhaalt zich met groote tusschenpoozen op steeds intenser wijze en hieruit legt zich bloot het gestadig wijsgeeriger doordringen der verschijnselen en ziet men de ontplooiïng van een opgaande lijn met door geen menschenmacht te remmen zekerheid. Uit de gegeven herleidingen zal voor den komenden tijd opnieuw, doch nu geheel anders en meer geconcentreerd worden bewust gemaakt, dat God niet is een Goddelijke Vader, doch de Wijsheid zelve, die als wijsheid alleen leeft.

Een der meest moeielijke problemen nu in de kunst van dezen tijd is, hoe deze de menschen begeesterende beroering de gedaante te geven, welke haar hevigheid tot saamgevatte evenwichtigheid herleidt. De kunstenaar staat hier voor het verbijsterende feit, dat hij niet kan bezingen een geschapen levensverschijning, doch dat hij vorm moet geven, een scheppende geestesberoering in volkomen objectiviteit. Hij moet derhalve in den meest elementairen zin een medium van het Scheppen zelf zijn. Dat de zichtbare, de tast- en voelbare waarden van Vincent van Gogh en Friedrich Nietzsche, wier geweldigheid het gemoed beangstigt, geen wanhoopsuitingen zijn, welke op zichzelf bezien moeten worden, getuigen de nog beangstigender gebeurtenissen der laatste jaren. Het is voor den nadenkende niet mogelijk dit alles als op zichzelf staand te beschouwen, mede, omdat van diep uit het wereldstelsel zooveel feiten zich aan hem opdringen, welke er mee in noodwendig verband komen te staan. In Christus' kruisiging bejammerden de kunstenaars het smartgevoel der menschen bij de afsnijding van het Geestelijk Zijn. Doch dit bejammeren geschiedde in beeldenden vorm en draagt dus geen scheppend karakter. Deze kunstenaars karakteriseerden hun tijd en wij hebben hun arbeid met grooten eerbied over te nemen, omdat het Goddelijke systeem geen andere mogelijkheid kon toelaten. Ze vertegenwoordigen echter een reflecteerend deel voor de historische annalen. En den denker brengen zij de wonderlijke emotie, dat niet de kunstenaar de geschiedenis maakt, dat niet de menschen de geschiedenis vormen, doch dat dit alles zich aan het geestelijk oog voordoet als een gebeuren, hetwelk alleen te beseffen is in de actie van zijn gebeurtenis zelve en welke als een Goddelijke Muziek het gemoed beroert. Deze Goddelijke beroering kan onmogelijk als tragisch worden aangevoeld en de kunstenaar van heden zegt dan ook zonder naar voor of naar achter te kijken: De tragiek als tragiek is dood.

De gangbare omzetting van het woord kunst is: beelden. Het als scheppen om te zetten wordt te bovenmenschelijk, omdat scheppen een Goddelijke actie veronderstelt. Maar de gedachtegang van den mensch wordt in de grootste verwarring

LEONARDO DA VINCI HET LAATSTE AVONDMAAL (MILAAN, ST. MARIA DELLA GRAZIE)

gebracht, wanneer hij prijs moet geven, datgene wat voor hem als het hoogste in de kunst geldt: de tragiek. Het leven tragisch te moeten zien, heeft de mensch zich zóó eigen gemaakt, dat hij niet denken kan aan de mogelijkheid zich het leven wel eens als tragisch in te beelden. Want het leven, dat Goddelijk is, kent tragiek alleen als een verschijningsvorm voor den mensch bestaand. Tegenwoordig pogen enkele stoutmoedige psychiaters verband te brengen tusschen het plastieke uitingsvermogen van krankzinnigen en die der moderne kunstenaars. Doch de meeste psychiaters door hun groote kennis te religieus en te ootmoedig geworden constateeren alleen en nemen hier iets van een overeenkomst waar. Maar de kloof tusschen deze inderdaad schijnbare overeenkomst is een heele studie op zichzelf waard en daaruit zou men verrassende conclusies kunnen trekken.

Intusschen staat de kunstenaar voor het reeds gestelde zoo uiterst moeilijke probleem van den vorm. Hem is ontnomen wat hem als kunstenaar aan de menschen rust kan brengen, het scheppen in een normaal aanschouwelijk voorstellingsvermogen en dit vindt zijn oorzaak in het feit, dat hij geen bepaald geloof meer achter zich heeft, want de antecedenten weerspreken de gestelde bepaaldheid en — hij reflecteert: den chaos.

Doch deze chaos is niet de uiting van een wanhoop. De kunstenaar is als mensch even wanhopig als zij, die zijn werk aanschouwen, maar in de zuiverheid van zijn handeling is hij rotsvast overtuigd, omdat het wereldstelsel door zijn omwerping en omwerking zich als een chaos aan het geestelijk oog voordoet. En zonder zich een oogenblik belachelijk te maken kan hij zeggen: Zoo is het en niet anders.

Deze den denker zich opdringende beschouwingen stemmen tot diep nadenken. Nog nimmer is naar zijn weten de kunst aldus doelbewust en overtuigd tot een chaotische uitdrukking gekomen en nog nimmer heeft de wetenschap op zulk een intense wijze als nu geschiedt de verschijningsvormen kunnen onderzoeken. De eene ziet haar taak in de weergave van een totale verwarring, de andere arbeidt halsstarrig aan de blootlegging van een ontwarring. Nog nooit stelden kunst en wetenschap zich zoo scherp tegenover elkander en nog nooit verlangden beiden inniger naar hetzelfde doel: De bevrijding.

Het fresco is voor den plastisch scheppenden kunstenaar een middel, waarmee hij monumentaliteit, stijl, compositie en leven het volkomenst tot één geheel kan vereenigen. Het fresco toont den beschouwer groote vlakken, strakke lijnen, opent de phantasie door de sfeer zijner uiterst fijne en subtiele gebroken kleuren, en brengt door zijn voordracht, synthese van het leven. Bij de kunstenaars onder de Christenen is er één die dit bijna bovenmenschelijk heeft begrepen en deze kunstenaar heet: Leonardo da Vinci. Het motief waaruit hij een der meest grootsche werken van alle tijden schiep is wel het schoonste, gecompliceerdste, geconcentreerdste en diepzinnigste in Christus' leven: Het Heilige Avondmaal. Hierin zijn kern en hoogtepunt vereenigd, hierin verschijnen Christus en Judas het volkomenst naast elkander. Jarenlang heeft da Vinci zich uitsluitend aan deze twee symbolen gewijd en noch de een, noch de ander waren naar zijn overtuiging precies te treffen. Heeft Judas Christus verraden? Het Goddelijke, dat wezenlijk geen tragiek kent, kan niet verraden worden. *De Mensch* stelde Christus, de kern, het leven tegenover Judas, het menschelijk hoogtepunt, de wetenschap. En omdat de mensch noch iets van den een begreep, noch iets van den ander besefte, veroordeelde de *mensch* Christus en stelde zijn *eigen* tragiek. Dat da Vinci, deze schijnbaar grimmige philosoof, dit duidelijk aldus zag, getuigt zijn jarenlang nadenken en zijn uitspraak, dat noch Christus, noch Judas ooit volkomen zijn weer te geven. Maar de Judaskop was het naast onder zijn bereik. Op verschillende wijzen heeft hij, naar ons de schetsen getuigen, Judas willen weergeven: vertwijfelend, beschouwend, nadenkend. In sommige studies is zelfs een gezichtsuitdrukking van den ontwerper zelf waar te nemen. Doch ten slotte heeft hij in Judas het karakter van den bewustwordende gelegd. Wanneer Christus in een houding alsof het Hem niet raakt, den beroemden zin uitspreekt, is er onder de apostelen groote beroering. En het totaal hunner beroering drukt een zielewrijving uit. Het eene oogenblik zien wij de ongeloovigheid, het volgend oogenblik de verontwaardiging, dan het persoonlijk afweren, dan een onzekerheid en eindelijk een grooten angst. Alleen Judas staart als getroffen Christus aan. Zijn houding drukt spanning, aandacht, nadenken uit, het is alsof heel het leven der menschen in één oogenblik langs hem heen trekt en alsof hij de noodlottigheid van hun ongebreidelde onkunde bij de manifestatie van hun te verrichten daad voorziet. En gelijk alle voorzienden voelt hij, dat *hij* de noodlottige is, die door het Goddelijk Zijn is aangewezen uiting te geven aan het verlangen van den waanwijzen mensch. Voor Judas is Christus niet het ideaal der schepping, maar het ideaal van den mensch. De schepping is zonder ideaal. En wat de mensch als ideaal beschouwt, is in wezen de harmonie van mensch tot mensch, met erkenning van zijn psychologische samenhang tusschen scheppen en geschapen zijn. Judas' gejammer later is het meejammeren met den mensch, maar óók het bejammeren van zichzelf. Want gedurende de vreeselijke daad was hij zichzelve niet. En de mensch vervloekt in Judas een handeling van zichzelf.

Beschouwen wij het zuiver technische deel van dit fresco, dan zien wij hoe da Vinci óók evenwicht heeft gebracht tusschen den Geest en de materie. In de compositieleer voor beeldende kunst gelden horizontale lijnen als ernstig, statig, somber. De lijnen van de tafel, de balken van de zoldering loopen alle horizontaal. Om den ernst van het geheel te verhoogen liet da Vinci het gebeuren uitsluitend op het eerste plan afspelen en deed niet als b.v. Tintoretto op zijn schilderij van het H. Avondmaal, die door schuinsnijdende lijnen bewegelijkheid, vroolijkheid en vele plannen schiep. Hierdoor wordt de concentratie in da Vinci's werk tot het uiterste opgevoerd. De achtergrond is sober, bijna kaal, om toch vooral het oog niet van het eerste plan af te leiden. En wanneer wij de perspectieflijnen van den achtergrond samentrekken, ontdekken wij, dat deze hun oogpunt vinden precies in het voorhoofd van Christus. De materie samengevloeid in den Geest. De mathematiek contact gevonden met het Goddelijke. Er bestaat voor een schilder geen moeilijker opgave, dan het geestrijkste en het oogpunt te stellen in het midden van een schilderij, zóódanig, dat het niet als middelpunt naar voren schiet en de compositie van dien aard is, dat alles op- en voorzichzelf spreekt, zonder dat er iets buitennissigs de harmonie verbreekt, en gelijk vanzelf sprekend ons oog toch het eerst op dat middelpunt valt. Dit alles heeft da Vinci hier buitengewoon geniaal opgelost.

Niemand kan voorzien zonder gespannen nadenken en niemand kan nadenken

P. POLET REISSCHETS: BRUGGE, GRUUTHUSE

zonder aandachtig beschouwen. En zoo moest Judas voortgaan en documenteeren. Thans na honderden jaren intensieven strijd en arbeid heeft de wetenschap een stadium bereikt, waarin ze opnieuw staat tegenover de kern van het leven. Maar nu heeft ze óók losgewerkt den schijn van het verraad en de waanwijsheid van den mensch, welke psychologisch als onkunde zijn teruggedreven. De psychologie zal zich tot taak gesteld zien het evenwicht in der menschen levensgedraglijn te herstellen. De grondslagen, welke men hier zal moeten vastleggen, zullen de basis vormen eener nieuwe ethiek. Maar dit geschiedt als automatisch, omdat de voortgang der wetenschap in wisselwerking met al haar takken gaat.

In de wijsheid van het Oosten is kunst en wetenschap één. In de philosophie van het Westen is een kunstenaar alleen diegene, die beeldhouwt, schildert, dicht of componeert, maar kunst is zooals reeds betoogd: scheppen, en scheppen stelt het vormen van den tijd, scheppen is bepalen van zijn tijd. Daartoe echter komt men eerst, wanneer men het wezen, de Wijsheid, op de ware, de ootmoedige wijze nadert en zijn aanwijzingen bij onderzoek getrouw volgt. Doch in het Westen existeert wetenschap als nut en niet als heilaanbrengend. Deze koelheid van berekening, welke een Arische karaktertrek verraadt, kan wel eens tot schrik van hen, die haar het meest misbruiken, een geheel andere uitkomst brengen, want de wetenschap wordt noodwendig door scheppingskracht gedreven en voordat men zelf weet wat heeft plaatsgevonden, is opnieuw het Goddelijk contact ontstaan. En of men al schimpt of spot, Gods vaste hand leidt het wereldstelsel. Menschelijk ageeren daartegen is schijn. En wat den mensch levensbesef geeft, is deel geworden van levensbepaaldheid, is deel geworden van het Scheppen, is opgelost in de Goddelijke Muziek.

Parijs 1920. LODEWIJK BOSCH.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Het chronologisch laatste gedeelte der retrospectieve tentoonstelling geeft geen aanleiding tot buitenlandsche vergelijkingen. De Fransche kunst vervolgt haar weg,

en weerspiegelt getrouwelijk de veranderingen in de geestesgesteldheid, door de ontplooiing van het burgerlijk grootbedrijf te weeg gebracht.

Het rococo, in zijn strenge beteekenis, heeft nooit onbeperkt over de schilderkunst geheerscht. Reeds Watteau nam nu en dan gaarne een enkele figuur uit zijn compositie, om die, duidelijk en vast omlijnd, te kijk te zetten. Bijvoorbeeld „Iris", uit „La danse", te Potsdam, of „Gillis" in het Louvre. Het meisje met de raket van Chardin, waar ik laatst over sprak, behoort tot dit type. Het is een uiting van belangstelling in de typische figuur, die de geheele achttiende eeuw door, ook in Duitschland, naar voren treedt. Hoe anders uit zij zich dan die der vorige! De zeventiende-eeuwsche Hollanders, die een groote collectie van dergelijke typen hebben nagelaten, zagen ze altijd in verband met hun omgeving. Een losse boerenfiguur van Ostade ziet er uit, alsof hij haar als voorstudie voor een partij van een schilderij gemaakt had. Alle kleuren zijn in het geheel van den atmosfeer opgenomen. In de achttiende eeuw is alles klaar en scherp omlijnd: men zou de figuur kunnen uitknippen. Dat is niet rococo in strengen zin. Wel in den afgeleiden: de lagere standen, uit de hoogte bekeken, en netjes geëtaleerd, als keurige kamermeisjes. Maar van de oplossing der peintuur in „muziek", zooals Spengler wil, is daar niets te zien. Het is eigenlijk al klassicisme.

Mevrouw Roland Holst heeft in haar mooi boekje over Rousseau gewezen op het verband tusschen de klassieke sympathie van toen en de stemming van den burgerstand. Die brave menschen, zegt ze ongeveer, met hun praktische idealen van plichtsbetrachting en deugd, schepten behagen in de moraliseerende verhalen van burgerbraafheid en patriottisme, uit de oudheid overgeleverd. In de Grieksche en Romeinsche helden uit den goeden tijd zagen ze zich zelf verheerlijkt. De schoone frazen, waarin dat alles wordt gehuldigd, ontlokten hun tranen van meevoelende ontroering. Dat is ongetwijfeld juist. Die factor bestond en heeft ingewerkt, sterk zelfs. Zien wij de „Eed der Horatiussen", in het Louvre, dan voelen we, dat Mevrouw Roland Holst de waarheid getroffen heeft. Beschouwen we echter de klassicistische richting in haar geheel, dan komen we met dit verklaringsprincipe niet uit. Wij vinden dan zooveel belangstelling voor onderwerpen, waar de burgerman wel heel ver van af moest staan, dat minstens een tweede factor gezocht behoort te worden.

De kunst heeft altijd haar eigen beweging. Opgeduwd door allerlei maatschappelijke invloeden, is haar baan de resultante van een parallelogram van krachten, doch de eigen beweging is daarin steeds opgenomen. Wij kunnen veilig gelooven, dat de tonaliteit der zeventiende-eeuwsche voorbeelden het oog voor de vastomlijnde enkelfiguren gescherpt heeft. Wat men ziet is altijd evengoed negatief als positief: gelijk wij thans hebben de schilders en teekenaars der achttiende eeuw de enkelfiguren ongetwijfeld gezien als tegenstelling tot de toon: ze zagen de afwezigheid daarvan. Het scherpe en klare, zoo passend voor een typeering, was hun een openbaring.

Mij dunkt, nog een andere factor was aanwezig, die automatisch den klassicistischen stijl begunstigde: het pastel. De weekheid en liefelijkheid van dit procédé valt wel goed in den plooi van het rococo, in zijn sociabelen zin, en is als zoodanig het tegendeel van klassiek. Maar het dwingt toch ook tot een zekere soberheid van kleurmenging, een eenvoud en duidelijkheid in het naast elkaar stellen der partijen, die de belijning wel niet brengt, maar toch als het ware als idee doet opdoemen. De verre gedachte aan een vlakkencomplex, en daarachter een nog verdere aan belijning, wordt door het pastel gesuggereerd. In één adem hiermede durf ik de miniatuur noemen, zoo bloeiend en belangrijk is de achttiende eeuw. Beide kunstvormen hebben de aristokratische intimiteit, die de leidende kringen begeerden, en die intimiteit wordt juist voortgebracht door de simpelheid van het coloriet, vooral bij portretten. Men wil van het portret van een geliefd persoon toch altijd

meer het portret dan het kunstwerk. De techniek moet er zich zoo min mogelijk opdringen. Het miniatuur is dan ook de beste portretvorm die ooit bestaan heeft. Terwijl aldus het doorbreken van klassicistische bestrevingen werd vergemakkelijkt, dreef de oplevende bourgeoisie positief in die richting. Riep de belangstelling in antieke braafheid historische tafereelen met zuilen en mantelplooien te voorschijn, de burgerlijke geest werkte de ontwikkeling van het klassicistisch stijlgevoel in de hand, wat toch ongetwijfeld voor de kunst van veel meer belang geweest is. Wij bezitten geen vertaling van het Duitsche woord „herb": op ruwe wijze streng, dat „herbe" lijkt mij de kern van het klassicisme rond achttien honderd. Zien wij den empire-stijl der meubelen, naast de betere scheppingen van het Louis quinze, dan blijkt tegen het laatste nauwelijks strengheid noodig. De strakke vormen van den eerste maken den indruk van gewild, opzettelijk stootend, te zijn. De burgerman is trotsch op zijn soberheid. Zijn diepste instincten trekken hem er heen. Van jeugd af streng gewezen op het onderscheid tusschen het noodige, den boterham, en het overbodige, de jam, wordt hem in zijn schooljaren de plicht tot leeren voorgehouden als navolging van het achtenswaardig voorbeeld zijns vaders, van wiens arbeid het gezin bestaat. Zorg voor de toekomst van den jongen burger is van dien vader de hoogste liefdesuiting. Gevolgen van spilzucht, vruchten van spaarzaamheid en ijver, worden telkens besproken. De jonge man moet leeren geld te verdienen, zooveel mogelijk zonder het uit te geven. Eerst als een vermogen verworven is mag men het luchten in pralerige pracht.

Het klassicisme is als geschapen voor zulke menschen. Vooral in de bouwkunst: eenvoudige teekening, maar groote afmetingen en opvallende pronkmiddelen, zuilen, frontispicen, geweldige topsculptuur. Op de schilderkunst is de inwerking dezer geestesrichting alleen indirekt. Soberheid kan daar slechts bevorderlijk zijn voor de teekening. Dwingt de techniek er toe, zooals in pastel en miniatuur, dan kan ook het coloriet haar verdragen, hoewel niet lang: het verveelt spoedig. Opzettelijke soberheid heeft op dit gebied geen zin. De klassicistische schilderkunst heeft er dan ook nauwelijks proeven mee genomen. Men ziet alleen het verdrijven van alle tonaliteit en sfeer, een verstandelijke nuchterheid, een gemis aan charme. Het goede wat de richting bracht komt alleen uit in de teekening, en bereikt het voortreffelijke in die van Ingres.

Ik althans, hoe weinig klassicistisch ik ook voel, sta voor de geteekende portretten van Ingres in verrukking. En altijd weer treft mij als datgene waar zijn meesterschap in zichtbaar wordt, de intense burgerlijkheid der figuren. De bourgeois is voor hem geen sujet, het is de vegetatieve verwezenlijking van een sentiment, dat tot zijn diepste wezen behoort. Zooals een lief, frisch meisje past bij een bloem, omdat haar liefelijkheid daarin haar algemeenen, telkens herhaalden, overal representatief aanwezigen vorm vindt, zoo past de burger zakenman bij Ingres. Hij is het artistiek genie der burgerlijkheid, zooals Napoleon er het politieke van was. De lichaamsvormen zijner figuren — dat laat hij zien — zijn evenzeer fatsoenlijk, zonder iets ten koste te leggen aan het onnoodige, als hun directiekantoren. Men ziet het onmiddellijk: het is hopeloos met gevoelsargumenten bij hen aan te komen, tenzij op de daarvoor aangewezen uren.

En tegelijk — en dat hoort heel wezenlijk tot den aard der bourgeoisie — ligt er op de gezichten een bereidwilligheid tot pathetisch gevoelsbetoon, tot vochtige ontroering, bij wijze van meeningsuiting over niet het praktische rakende, enkel algemeene aangelegenheden. Wanneer men met die lieden in gesprek raakt, over een boek bijvoorbeeld, of over een maatschappelijk streven, dat in hun lijn ligt, dan worden ze welsprekend, dan overtreffen ze in gevoeligheid iederen artiest. Hun onverbruikte menschelijkheid wordt langs dien weg bij plassen geloosd.

Het moet ondragelijk geweest zijn voor de intellectueelen, te leven in zoo'n nuchtere wereld, tusschen al die opspuitende fonteinen van valsch gevoel. Hoe zij er op reageerden hoop ik in een laatste artikel over deze tentoonstelling aan de schilderijen te volgen.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET BESTUUR.

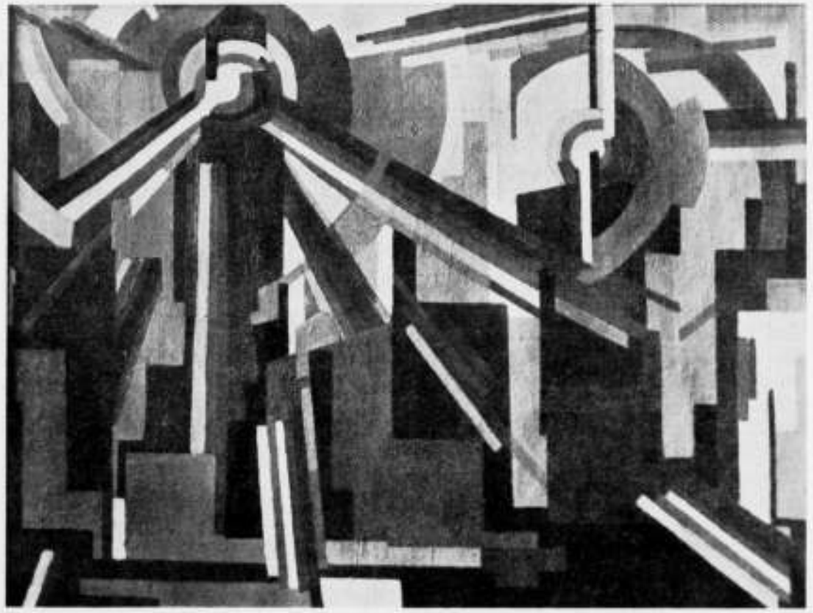
Donderdag 28 October a.s., des avonds 8 uur, zal **de Heer H. A. J. Baanders** in gebouw Heystee, Heerengracht 545 voor de leden van het Genootschap een lezing houden met lichtbeelden over: **„Een korte reis door Vóór-Indië."**
Introductie is toegestaan.

OPTISCHE GLEICHWERTIGKEIT — PRISMATISCHES LICHT OPTISCHE PLASTIK VON ARTHUR SEGAL.

Drei verschiedene Perioden oder Probleme charakterisieren meine Kunst von dem Augenblick an, wo sie sich frei von Einflüssen zu entwickeln beginnt und eigene Wege geht. Doch sind diese drei Perioden durch einander bedingt und die beiden letzteren sind Konsequenzen der ersten.

Die erste Periode ist die der optischen Gleichwertigkeit deren Ausgangspunkt die Erkenntnis war, dass „die zentralistische Komposition, die Gewalt ist, die vom Zentrum der Hauptsache ausgeht, sich über das Ganze des Bildes ausbreitet und alles niederzwingt".[1])Das Auge des Beschauers kann sich nicht gleichwertig mit allen

[1]) „Grundlagen der wesentlichen Kunst" von Arthur Segal.

A. SEGAL. LEUCHTTURM (PRISMATISCH)

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

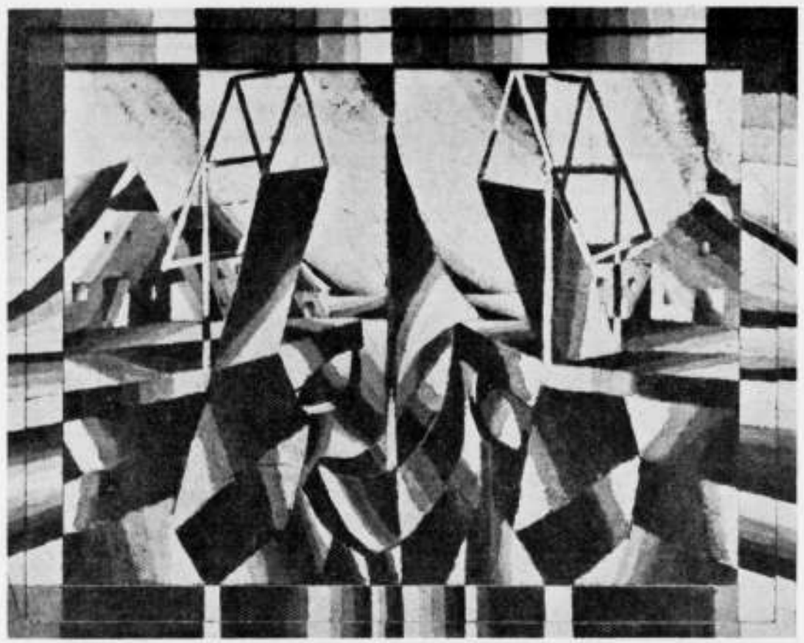
REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
23 OCT. 1926 NO 43

A. SEGAL BRÜCKE (1921)

Teilen des Bildes beschäftigen, weil es immer wieder zum dominierenden Hauptmotiv zurückgezwungen wird. Es entstehen Ueber- und Unterordnungen, die zu Konflikten zwischen den Bildteilen führen und führen müssen und die nur zu solchen Harmonien gelangen lassen die durch den Zwang des dominierenden möglich sind. Somit entsteht die Ungleichwertigkeit der Teile. Eine harmonische Gestaltung ist aber nur dann möglich, wenn alle Teile sich in freier Gesetzmässigkeit verbinden, wenn sie *gleichwertig* sind und *gleichwertig* zum Ausdruck gelangen. Auf der Grundlage der *Gleichwertigkeit* kommen die Teile und das Ganze zum harmonischen Einklang. Das Auge des Beschauers beschäftigt sich gleichmässig mit jedem Teil wie mit dem Bildganzen. Der Rahmen schliesst nicht mehr ab, sondern verbindet die Bildgestaltung mit der Umwelt.

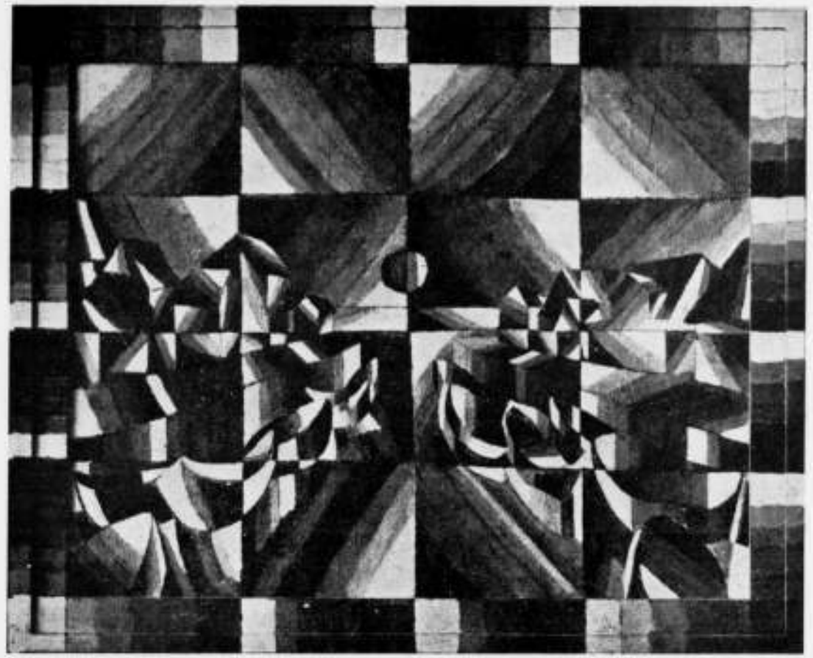
Das Gesetz der Gleichwertigkeit, das kompositionel zum Ausdruck kommt, lenkt nun die Aufmerksamkeit auf die Ungleichwertigkeit, mit der die drei Elemente der optischen Erscheinung: Form, Farbe und Licht, behandelt werden.

Die Entwickelung der Malerei zeigt, dass stets das eine Element dem anderen übergeordnet wurde. Es gab Zeiten, wo die Form der wichtigste Teil der Malerei war, Zeiten, wo die Farbe und Zeiten, wo das Lichtproblem im Vordergrund standen. Wenn aber Form, Farbe und Licht in gleichwertiger Beziehung zu einander zum Ausdruck durch das Kunstwerk gebracht werden, so kommen alle drei zur stärksten freien und individuellen Erscheinung und sind organisch verbunden.

Die Form muss ins Licht hineinformen ohne als solche verändert zu werden, das Licht in die Form hineinleuchten, ohne seine Eigenart zu verlieren, ebenso die Farbe. Wenn wir durch ein Prisma sehen haben wir den Hinweis in diesem Sinne.

Fest umrissene Formen müssen formal-konstruktiv und organisch zu einander in Beziehung gebracht werden. Ihre Lokalfarben ergeben die Farborganik. Die

A. SEGAL UNTERGEHENDE SONNE

prismatischen Ausstrahlungen der Formen und Farben sind die Lichtorganik. Das prismatische Lichtproblem ist somit die zweite Periode, die sich aus der ersten entwickelt.

Die dritte Periode, die der „optischen Plastik" entsteht aus derselben Notwendigkeit wie die zweite, aber auf dem Gebiete der Bildhauerei.

In der Bildhauerei waren Farbe und Licht untergeordnete Elemente. Die Form an sich wurde als das eigentliche Problem betrachtet. Somit wurde die formbildende und verändernde Kraft des Lichtes und der Farbe kaum in Betracht gezogen. Eine Kugel erscheint aber durch ein bestimmtes Licht als Fläche, ein Gesicht länger oder breiter. Die Form ist nicht nur Phaenomen an sich, sondern auch Phaenomen des Lichtes und der Farbe.

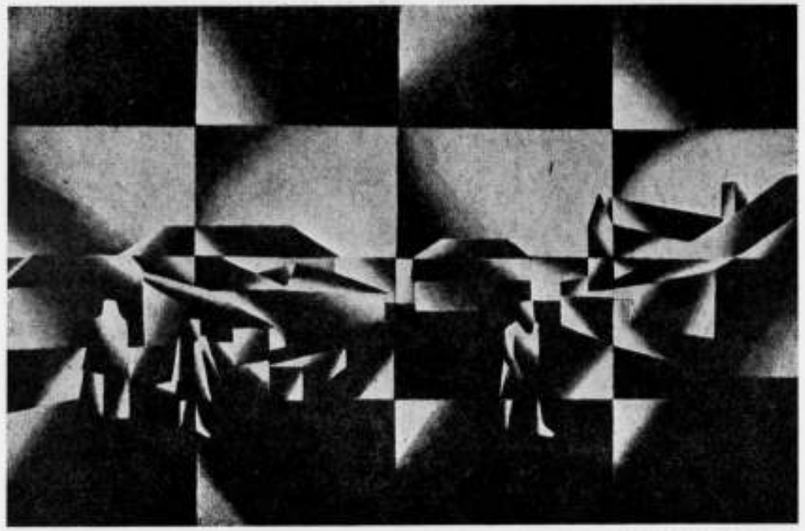
Der optische Bildhauer muss der optisch formbildenden Logik des Lichtes und der Farbe nachgehen, um die Synthese des Taktilismus der Form, und der Optik des Lichtes und der Farbe zu verwirklichen

Der optische Bildhauer schafft Formen, die das Licht zur Bildung der von ihm gewollten Kontrastik von Licht und Schatten zwingt, die nur dann entsteht, wenn das Bildwerk in das dafür notwendige Licht gestellt ist.

Die am stärksten belichteten Partien sind am stärksten erhöht, während die dunkelsten am stärksten vertieft sind. Die erhöhten Stellen fangen das Licht auf und versperren den Weg zu den vertieften Stellen, so dass diese im Schatten bleiben. Das Auge des Beschauers ergänzt in den beschatteten Partien die fehlenden Formen und so entsteht eine lebendige plastische Wirkung.

Diese kurzen Andeutungen sind durch einige Reproduktionen ergänzt.

Synthese ist das Wesen meines Suchens.

A. SEGAL DORFSTRASZE. IM BESITZE DES ARCHITECTEN ERICH MENDELSOHN

INGEZONDEN.

Hooggeachte Heer Koning.

Ik voel me tegelijk vereerd en beschaamd dat u mijne losse gedachten het lezen hebt waardig gekeurd. Maar dat u er critiek op uw wijs beleid in hebt gezien, bedroeft mij zeer. Och, u moet het niet zoo ernstig opnemen. Ik ben maar een oude zonderling. Torenwachters worden altijd, door het buitenissige van hun betrekking, een ietwat eigenaardig slag van menschen. Daar heeft u misschien nooit zoo over gedacht, wat ik u niets kwalijk neem, maar het vak brengt het mee, dat je wel wat eenzaam en menschenschuw wordt, en er mogelijk een wat al te individueel oordeel op na gaat houden. Ook heb je niet zoo heel veel contact met alles wat daar beneden op den beganen grond gebeurt, moet u denken. Je hebt echter veel tijd om te piekeren, en het ligt zoo voor de hand dat je een hoofd vol van dwaze gedachten krijgt.

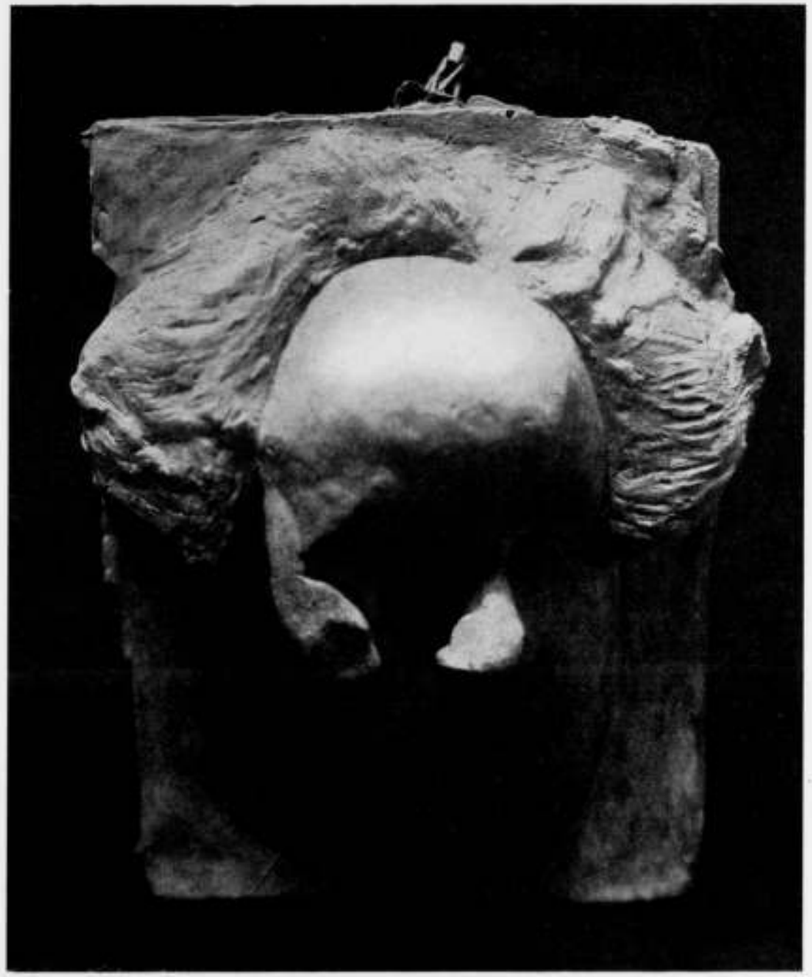
Nu meen ik mij uit de geschriften van den heer Erasmus te herinneren dat dwazen nog niet altijd de domsten zijn, en ik hoop dat hij, althans in „het onderhavige geval" (deze uitdrukking vind ik mooi en neem ik van Vincent van Gogh over), gelijk moge hebben.

Maar nu ter zake.

Dadelijk geef ik u volmondig toe, dat ik een leek ben in uw vak. Ik ben überhaupt in alle vakken een leek en vertrouw dat iedereen dat uit mijn Fantasietjes wel begrijpen zal. U zult nu misschien zeggen: blijf dan van mijn iepen af. Maar daar zit 'm nu de kneep — als je zoo'n zwijgerige betrekking hebt, moet je je toch eens uiten, en dan grijp ik naar de pen en zoo komen al mijn goede bedoelingen en stekeligheden op 't papier te staan. Mijn oude kop zit boordevol met een mengelmoes van ernst en luim, en dat komt er dan maar zoo kris en kras uitgetuimeld. Aan mijn lezers laat ik het karweitje over om uit te zoeken, waar de ernst ophoudt en de malligheid begint. Ik ben een boon als ik het zelf altijd weet.

Maar och, mijn goede heer, ik heb niet de minste bedoeling om daar iemand een

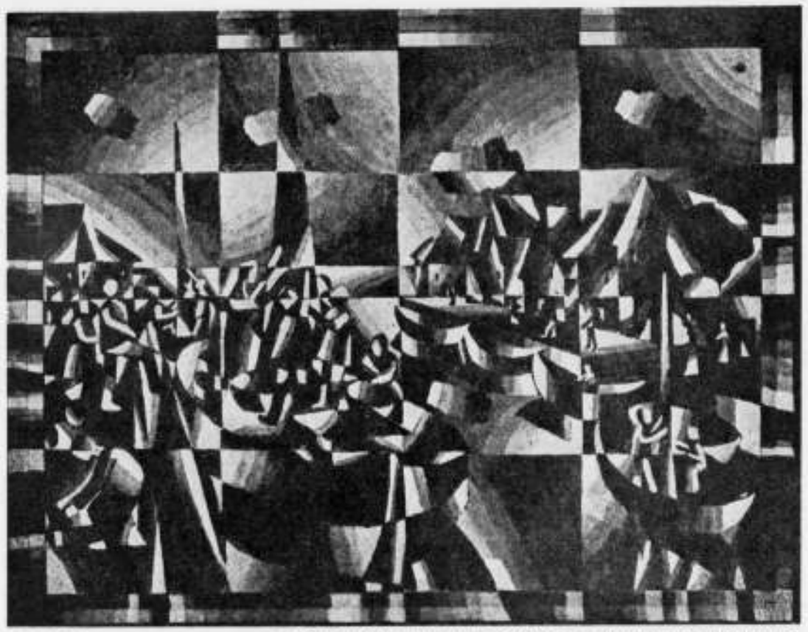

A. SEGAL SELBSTBILDNIS (OPTISCHE PLASTIK)

onaangenamen dag door te bezorgen; integendeel, ik kan geen vlieg kwaad doen, moet u weten. Dus u nog veel minder. Op mijn woord van eer, hooggeachte heer Koning, mijn Fantasietjes zijn de onschuldigheid zelve.

De tegels voor het Meisjes-Lyceum worden omgeruild, zegt u. Nu, dat doet me dan toch genoegen, en ik wensch er u en mij en 't overige Amsterdam van harte geluk mee! U vondt ze dus ook niet dàt? Mogen ze dan nu maar piekfijn worden!

Maar nu moet u me niet kwalijk nemen, hoe kon ik nu ook vermoeden, dat wat daar zoo nieuw en netjes gelegd werd, maar tijdelijk was? Dit geval brengt me nu weer erg aan 't piekeren, want ik vraag me af — wat is dan tijdelijk en wat is blijvend? (Een vraag die veelvuldig in een mensch opkomt). Zouden ze soms mijn bitumen-

A. SEGAL HAFEN, IM BESITZ DER SAMMLUNG GABRIELSON, GÖTEBERG

boulevard zoo meteen ook weer gaan veranderen? Enfin, dat zal ik dan maar dienen af te wachten, maar dan zie ik wel aankomen dat ik weer allemaal nieuwe Fantasietjes moet schrijven ook.
Deze tegel-steen-des-aanstoots is dus daarmee van de baan! En de tweede steen..... de bewuste iepen, die als soldaten in de saaie straten staan, ja, daar heb ik nu eenmaal een parti-pris tegen. Ik kan er niets aan doen dat ik ze saai vind, of ik daar nou gelijk in heb of niet. U zegt: beter iets dan niets. Zeker, dat ben ik roerend met u eens. Maar de lof is nogal negatief, dunkt u niet?
Ik twijfel er echter volstrekt niet aan of van uwentwege worden alle zeilen bijgezet om het stadsaspect steeds meer te verfraaien. En dat dat baantje van u ook niet voor de poes is, nou, dat kan ik wel op mijn knokige vingers natellen. U moet dan ook heusch niet denken, dat ik uwe hoogelijk te waardeeren zorgen zou willen kleineeren. Och, welneen! Ik maak me sterk dat u en ik au fond precies hetzelfde beoogen: we meenen het immers allebei goed met Amsterdam? Nou dan, dat is toch immers maar de hoofdzaak, zoodat ik u voorstel om deze aanstooterige steenen nu maar verder in 't water van de Hobbemakade te gooien.
En u moet me beloven, dat u er zich verder niks meer van zult aantrekken, als ik met mijn zotten kop voor een hinderpaal uitscheld wat in uw oog misschien een sieraad is. Want uit deze eenheid van tegendeelen, hinderpalen en sieraden bestaat de heele wereld.
O ja, wat ik nog zeggen wou, mocht soms de burgemeester zich met deze zaak gaan bemoeien (het zou kunnen, daar de iep nogal een belangrijk ding in Amsterdam is) en u en ik moeten voor de groene tafel verschijnen om onze argumenten te berde te brengen, dan beloof ik u dat ik u niet zal afvallen. *Tegen* den al te rechtstandigen iep zal ik misschien pleiten, maar voor u. Beslist, daar kunt u van op aan. Je maintiendrai. Ik heb gezegd. (Ach ziet u, daar heb je 't nu alweer: ik kan mijn Fantasielusten maar niet beteugelen. Maar goed toch, dat ik dien titel bedacht).
Hooggeachte Heer Koning, Saluut. DE TORENWACHTER.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Een groote verandering treedt omstreeks 1740 op in de wereld des geestes. Opeens vertoont zich belangstelling in dingen, in een zijde der dingen althans, waar tot dat oogenblik weinig op gelet was, en verflauwt het interesse in datgene, wat geslachten had beziggehouden. Smaak en oordeel wijzigen zich. En niettemin beeldt men zich thans in, dat al dat nieuwe het natuurlijke en vanzelfsprekend is. Zonderlinge waan! Sinds menschenheugenis had men alles anders opgevat, en toch waant men dat het nieuwe geen verklaring behoeft. Het is waar, en was aan te toonen, dat ook in het verleden, in de periode der Renaissance voornamelijk, door enkelen opvattingen werden verkondigd, aan het nieuwe verwant. Doch juist het alleenstaan dezer lieden, het niet vinden van weerklank hunner ideeën, onderstreept het verschil. Maar de mensch is ten allen tijde onredelijk tegenover het voorgeslacht, en gelooft licht in eigen beter oordeel. Ook nu nog, na meer dan honderdvijftig jaar, zijn er weinigen die beseffen, dat wat ons natuurlijk lijkt niet van zelf spreekt. De nieuwe geest was die der burgerlijke levensbeschouwing. Zij is rationeel, en in beginsel ruim en wijd. De kracht echter, die haar te voorschijn roept, kan haar slechts ten deele onderhouden. Wat de bourgeoisie ontdekte, in de maatschappij, in de familie, en voornamelijk in het eigen gemoed, verschafte haar rechtstitels tot de vrije ontplooiing harer energie, maar voerde tot consequenties, waar zij geen raad mee wist. Zoo was zij al spoedig genoodzaakt tot die dubbelzinnige houding, waar ik den vorigen keer reeds over sprak, en die de beteren onder haar altijd ergerde. De burgerlijke kultuur stond en moest staan in het teeken der huichelarij.
Dat zij niettemin ook op geestelijk gebied groote dingen heeft tot stand gebracht dankt zij juist aan die dubbele houding. Haar optreden wekte in eigen gelederen, bij de intellectueelen, die uit haar voortkwamen, heftige oppositie. Maar door de nawerking der drijfkracht, die zij eenmaal had ontketend, en die ze wel voelde nooit geheel te kunnen missen, moest zij de elementen, die haar negeerden en hoonden, voorthelpen, zij het ook op allesbehalve genereuse wijze. Het intellect leeft in de burgerlijke maatschappij onder minder gunstige voorwaarden dan vroeger: zijn arbeid wordt niettemin betaald. De breuk, die aldus innerlijk ontstond tusschen beide groepen der heerschende klasse, heeft het intellect gedwongen zich van de vleeschpotten van Egypte af te wenden tot het brandend braambosch van Sinai.
Frankrijk is het land der duidelijke maatschappelijke tegenstellingen. Daar bloeide de sociale roman, daar ook de openlijk onmaatschappelijke kunst. Want zoo was het werk der Barbizonische school, van Combet, Manet en Monet, hoe fashionable het er nu ook uitziet. De ziel dezer kunstenaars was van de groote wereld afgekeerd, versmaadde hare gemakkelijke triomfen, en joeg naar schoonheden, die ze niet vermag te begrijpen.
Tusschen hen en den aanvang staan echter andere verschijnselen. Het beste en het twijfelachtigste, dat de burgerlijke kultuur gebracht heeft, vonden eerst nog schitterende vertegenwoordigers: Decamps, en vooral Delacroix. Ik stel die twee geenszins op één lijn, maar ik oordeel hier kultuurhistorisch en niet artistiek. Decamps vertegenwoordigt de rustige beschouwing der wereld, de groote verkenning, waarop de wetenschap gebouwd is. Weinig later komt de historiseerende Meissonnier dat element uitbreiden, zoo knap, dat we, dank zij hem, nu heel zeker kunnen zeggen, dat dat genre voor de schilderkunst niet raadzaam is. Het wezen dier kunst is het vastleggen van de *toevallige* effecten op en tusschen de figuren,

in het tafereel althans. De historieschilder is daartoe niet in staat. Wat hij uit wil drukken zijn tenslotte gedachten, geen vizies; zijn figuren blijven aangekleede poppen en tooneelhuisraad, niet gezien maar neergezet.
Delacroix is een groot schilder; ik zal mij niet vermeten hem aan te tasten. Maar als kultuurverschijnsel noem ik hem bedenkelijk, omdat hij die andere zijde der burgerlijke geesteshouding vertegenwoordigt, die zoo vaak iets slechts en zoo zelden iets goeds heeft vertoond: de hevigheid, het pathos. In de negentiende eeuw heeft men gezocht naar steeds directer uitdrukkingsmiddelen daarvoor, en als men ze gevonden had was men verrukt, terwijl de eerstvolgende generatie er om lachte. In de muziek kan hartstocht rein blijven; in de literatuur moeielijk, overal elders nauwelijks. En zouden zelfs Beethovens latere sonates wel tot zijn langst blijvende behooren? Wij menschen van heden houden er nog van. Maar heel het verleden vóór 1770 heeft soberheid nagestreefd in zijn edelste scheppingen.
De directe oppositie begint met Gavarni, weldra gevolgd door Daumier. De hoogte van hun satire boven de caricatuur, na hen misschien alleen nog bereikt door Steinlen, blijkt bij vergelijking met het vele dat daar tusschen ligt. Wat zich caricatuur noemt, in ruimen zin, is duidelijk oogenblikskunst, een neergeworpen schets; Gavarni en Daumier zien alles met het oog van den echten schilder, ook den huisknecht en den concierge. Zij bereiken het satirische uitsluitend door de intensiteit en realiteit hunner waarneming. Zij zullen nooit verouderen.
De groote Barbizonners verschijnen allen omstreeks 1830: Rousseau, Troyon, Diaz, Daubigny. Corot is veel ouder, maar door een merkwaardig toeval heeft de tegenstand van zijn vader hem zoolang opgehouden, dat hij ongeveer gelijk met zijn geestverwanten begon. De landschapschildering dezer school stamt via de Engelschen af van de Hollanders der zeventiende eeuw, maar psychologisch en sociaal staan ze onmiddellijk naast de laatsten. De Engelschen van 1750 en 1795 schilderen — Turner alleen uitgezonderd — landschappen, zooals ieder „natuurvriend" ze zien kan Onder hun leiding was de heele Engelsche adel er toe in staat. De grootste Hollandsche landschappers zijn in hun tijd niet begrepen. Men bewaarde ze vermoedelijk uit misverstand. De Barbizonners staan even afzijdig van het publiek. Men placht hun wijze van schilderen, nu heel gewoon geworden, te verdedigen door te zeggen, dat de natuur er toch eigenlijk zoo uitziet, en dat de meer gewone vizie, het „duidelijk" teekenen van de voorwerpen verstandelijke interpretatie is. Dat is echter slechts tot zekere hoogte waar. Ongetwijfeld is hun waarnemen juist en echt, maar dat ze de dingen schilderen zooals ze er werkelijk uitzien is niet vol te houden. Er is maar één manier om ze zoo af te beelden, en dat is de fotografie. Al wat daar van afwijkt is persoonlijke vizie, berust op uitkiezen, zooals den kunstenaar dan ook past.
Elk menschelijk zien is interpretatie. Wat de Barbizonners deden was een vergeten van de *maatschappelijke* beteekenis der voorwerpen. Bij het leven in een bepaald milieu behoort een bepaalde wijze van kijken, van visueele interpretatie, die natuurlijk geheel onbewust is. Men kan dat „maatschappelijk" zien noemen, als men maar niet vergeet, dat die term daar heel iets anders beteekent dan in de uitdrukking „maatschappelijke positie." De Barbizonners hebben zich onwillekeurig afgewend van de maatschappelijk vizie huns tijds. Zij hebben een eigen intellectueel leven opgebouwd, evenals vroeger de vreemde schilders in Italië, en zonder schroom de daarbij behoorende droomerige vizie tot uitdrukking gebracht. Dat ze niet begrepen werden was dus geen toeval, het was de noodzakelijke voorwaarde van hun kunst of berustte althans daarop. Hun werk behoort tot wat ik indertijd genoemd heb den breuk van het intellect met de bourgeoisie.
Tegenover hen staan Courbet, Manet en Monet, als de scherper omlijnenden, al moet dat woord hier ook in zeer ruimen zin genomen worden. Het is een terugkeer tot het waken, tot de intensiteit. Bij Degas wordt dat wel heel duidelijk. Ik wil niets afdoen aan de waarde van kunsthistorische beschouwingen, die zulk een verschijnsel technisch of artistiek verklaren. De feiten laten nu eenmaal meerdere, elkaar niet uitsluitende, uitleggingen toe. Kultuurhistorisch echter beteekent het optreden dier mannen: de verovering der wereld van het atelier uit. In de natuur waren de Barbizonners gevlucht om er hun innerlijke wereld op te bouwen. De voleinding daarvan maakte hun opvolgers onafhankelijk van den droom, waarin ze geleefd hadden, en stelde hen in staat onbevreesd „waaksch" te zien, zonder in het burgerlijk schematiseeren te vervallen.

NAVI-REIMANN-PROCÉDÉ VOOR HET VERVEN VAN HOUT AAN DEN LEVENDEN BOOM IN HET BOSCH.

Tot in de oudste tijden heeft men beproefd, boomen te verven en tegen schadelijke invloeden te beschermen en gedurende een reeks van jaren hebben wetenschap en uitvinders in alle landen pogingen gedaan, dit probleem op te lossen; steeds waren echter de resultaten onvoldoende en had het procédé derhalve geen economische beteekenis.
Eerst werd een Fransch Doctor, Dr. Boucherie, patent verleend op zijne uitvinding, die daarin bestond, dat de boom rondom uitgesneden werd en deze ringvormige kerving met een verfreservoir werd verbonden. Daar hij op deze wijze niets bereikte, trachtte hij op andere wijze tot het doel te komen.
De boom werd geveld, het onderste snijvlak met een plaat afgesloten en door een opening in deze plaat werd dan de verfstof toegevoerd. Hiertoe bouwde hij een toren van tien meter hoogte, waarop zich een reservoir met de vloeistof bevond, welke door een buis naar de plaat geleid werd.
De patenten van de Amerikanen Gardner en Berger 1907 en 1910 geleken meer of minder op deze methode, werden echter nooit toegepast, daar het verlangde resultaat uitbleef.
Daarna werden van verschillende zijden in Duitschland patenten aangemeld doch niet verleend. Ze kwamen daarop neer, dat in den boom een gat of bij dikkere boomen twee zich kruisende gaten werden geboord, maar ook hier werd niets bereikt. Men constateerde, dat de vloeistof slechts tot die deelen van den boom doordrong, waarvan de cellen boven en onder het boorgat lagen, doch dat een doordringen naar de zijden zoo goed als in het geheel niet plaats vond.
Reimann kwam het eerst tot de overtuiging, dat het voor een totaal doorverven van den stam absoluut noodzakelijk is, dat de verf over het geheele dwarssnijvlak wordt aangebracht, om alle sapopvoerende cellen met de kleurstof te voorzien. De oorspronkelijke bijna onuitvoerbaar schijnende taak werd door Reimann op even praktische als eenvoudige wijze volbracht.
Zijn grondidee was de tralievormige verdeeling van den stam. Boven den grond krijgt de stam een reeks van parallel loopende gaten, zoodat het geheele dwarssnijvlak met boorgaten bedekt is.
De sap-circulatie tusschen wortel en bladkroon blijft volkomen bestaan en de levenskracht van den boom wordt in het minst niet gehinderd.
Door deze gaten wordt dan verf of impregneeroplossing in den boom gebracht; deze gaan met de natuurlijke sapstrooming in den boom omhoog en doordringen dezen in alle deelen.
Deze tralieachtige stamverdeeling geschiedt door een boormachine, die Reimann tot dit doel speciaal heeft geconstrueerd en waarvan de nieuwheid en speciale eigenschappen door talrijke patenten in Duitschland en in het buitenland werd erkend. Het gewicht van de machine is slechts 80 kilo, zoodat het transport in het bosch gemakkelijk door twee menschen kan geschieden. Zij bewerkt de verdeeling van den stam zeer vlug, daar tegelijkertijd verschillende boren door den stam gaan. De capaciteit van de machine is natuurlijk voor de beoordeeling van hare beteekenis van groot belang. Bij naaldboomen en zachte loofboomen heeft de machine

voor tien gaten twee minuten noodig om tot 10 c.M. in de houtmassa te dringen. Bij een arbeidstijd van 8 uur kunnen 10 M³. hout met 2 boormachines worden bewerkt.
Het verven zelf duurt bij een boom van 1 M³. inhoud, d.i. van 35 c.M. midd. bij een hoogte van ca. 25 M., van 4 tot 6 dagen. De hoeveelheid benoodigde verf is afhankelijk van den inhoud van den boom en de wijze waarop men de nuanceering der kleuren wenscht. Groote boomen nemen tot 400 liter vloeistof op, in welke vloeistof de verf in dunne oplossing aanwezig is.
Voor het impregneeren worden alleen dunnere boomen gebruikt, zoodat deze bewerking in 24 tot 30 uur kan geschieden.
Voor het verven en ook voor het impregneeren worden blikken of houten emmers van 50 tot 100 liter inhoud aan den betreffenden boom opgehangen.
Dan wordt door middel van een slang de vloeistof in één boorgat binnengebracht, nadat van tevoren alle andere boorgaten door kurken goed zijn afgesloten.
Allicht zou men kunnen denken, dat thans, nadat de methode van het doorverven uitgevonden is, het slechts noodig zou zijn, bij de verffabriek die verven te bestellen, waarvan men de mooiste en succesvolste resultaten verwacht.
Zoo eenvoudig is de zaak echter niet.
Niet iedere verfsoort is voor ons doel geschikt. De eene verf doodt den boom, voordat deze gekleurd is, de andere is weerspannig en kleurt slechts een gedeelte van den boom, weder andere worden door de bestanddeelen, welke zich in de sappen van den boom bevinden, zoodanig ongunstig beïnvloed, dat men ze niet gebruiken kan.
Het was een taai geduldwerk, uit de vele duizende verfsoorten, die door de verfindustrie worden vervaardigd, de geschikste uit te zoeken en dit kon slechts door practische proeven aan levende boomen geschieden.
Meer dan twee duizend boomen zijn geverfd, van iederen boom zijn nauwkeurige aanteekeningen gemaakt en hieruit heeft men ten slotte kunnen vaststellen, welke verven als goed, duurzaam en practisch beschouwd kunnen worden.
Hierbij is gebleken, dat op verschillende houtsoorten dezelfde verf zeer verschillende uitwerkingen heeft; zoo toonen berken, beuken, ahorn, gekleurd met dezelfde verf, absoluut verschillende resultaten, wat de kleur betreft.
Berust de keus van de verf, van de mengsels en de kleurnuanceering op praktische ervaring, zoo heeft men bovendien het procédé zoodanig weten door te voeren, dat het naar voren brengen van bijzondere teekeningen en het inbrengen aan denzelfden boom van verschillende verfstoffen, die elk afzonderlijk goed tot hun recht komen, tot verrassende resultaten geleid.
Met dezelfde verfstoffen, die voor bovenstaande doeleinden worden gebruikt, kan men ook hout verkrijgen, dat een gelijkmatige kleur zonder bovengenoemde teekening heeft.
Bijzonderheden over de methoden, waarmee genoemde resultaten worden bereikt, kunnen niet gegeven worden, daar deze een deel vormen van het geheime procédé waarop de Navi-Reimann-uitvinding grootendeels berust.
In ieder geval is het niet de kunst van den uitvinder, waarmee men het effect verkrijgt. Gelijk door de kunst van den tuinman sedert onheugelijke tijden de mooiste bloemen en vruchten door veredeling van oorspronkelijk onbeduidende bloemen en boomen zijn verkregen, waarbij de natuur de gelegenheid gegeven wordt, deze veredeling te voltooien, zoo is het ook bij het verven van hout aan den levenden boom de natuur, die als onverbeterlijke meesteres, het eind-resultaat teweeg brengt. Het procédé Navi-Reimann geeft ook de natuur de middelen en de mogelijkheid tot het gewenschte doel te komen, t.w. de gezamenlijke houtmassa door en door tot in de uiterste punten te verven.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET BESTUUR.

In de ledenvergadering, gehouden op 22 October j.l., werd met algemeene stemmen het voorstel tot fusie van Bouwkundig Weekblad en Architectura aangenomen: tevens werden voor een commissie van redactie voorloopig aangewezen de heeren C. J. Blaauw, W. Bruin en H. Th. Wijdeveld.

NIEUWE LEDEN:

Als gewoon lid wordt voorgesteld H. W. van Kempen, Architect te Bloemendaal, door de Heeren P. Polet en Corn. van Gelder.

INDRUKKEN VAN EEN GODSHUIS.

't Was druilerig weer dien Zondagmorgen en het landschap deed niet zoo warm aan als anders, wanneer de zon alles doet tintelen van leven; toch zien we ook nu de schoonheid ervan, met z'n wazigen horizon, z'n machtige boomgroepen en de grauwe voortjagende wolken, 'n oogenblik soms onderbroken door een blauwe gaping, die dan heel even een stralenbundel doorlaat en een zonneplek over de velden doet voorthollen, snel, veel sneller dan onze auto.
De tocht ging naar Waalwijk en wel speciaal ter bezichtiging van de nieuwe R.K. Kerk. De Architect, de Heer H. W. Valk, was zoo vriendelijk ons er zelf heen te brengen.
Vanuit den Bosch komen we al spoedig de Langstraat binnen. De meesten uwer kennen ze wel die lage huisjes, één lange reeks aan beide zijden van den weg, meest met rieten daken, even een fel rood, wit omrand, dan weer riet, als het ware uit den grond opgegroeid, alle omgeven door een meidoorn- of beukenhaagje. Bij sommigen een welput met den typisch Brabantschen hefboom. 't Is één en al landelijke eenvoud. Zoo nu en dan worden de huisjes afgewisseld door een groep hooge boomen en een torenspitsje, even een rustpunt vormend, een naar boven zien, en dan weer een nieuwe reeks van lage huisjes.
Even buiten Vlijmen een stuk open weg en daar zien we in de verte reeds de torens van Waalwijk, de hoofdplaats van de Langstraat, een centrum van de Lederindustrie. Heel spoedig komen we de Dorpstraat binnen en langs de geschoren lindeboomen zien we plotseling den slanken toren vlak voor ons. Daar staat hij als een vingerwijzing ten hemel, in de hoogte zich oplossend in de grauwe lucht. We rijden nu langzaam voort, dan den hoek om, het hek binnen en het prachtige bouwwerk ligt voor ons, overweldigend in zijn eenvoud en grootheid. Recht vooruit de hoofdingang die ons noodt het heiligdom binnen te gaan. Rechts er naast de toren die ons waarschuwt: „Denk er om — het aardsche alleen is niet genoeg, vergeet de hoogere dingen niet". We gaan even een paar stappen terug om nog beter het geheel te kunnen overzien; achter den ingang de machtige koepel, die zich als een ideaal van schoonheid ten hemel verheft, er omheen gegroepeerd de verschillende kleinere koepels van transept en kapellen.
Eerst maar buitenom geloopen en ook vanaf het kerkhof eens gekeken. Wat een leven al die koepeltjes en koepels die zich zoo fijn aansluiten bij het levendige van de huisjes eromheen iets grooter echter van schaal en daardoor als het ware de omgeving opheffend naar het middelpunt, den prachtigen hoofdkoepel, die zich boven met een kroon van koperwerk oplost in de nevelige lucht. Het geheel steeds meer

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
30 OCT. 1926 No 44

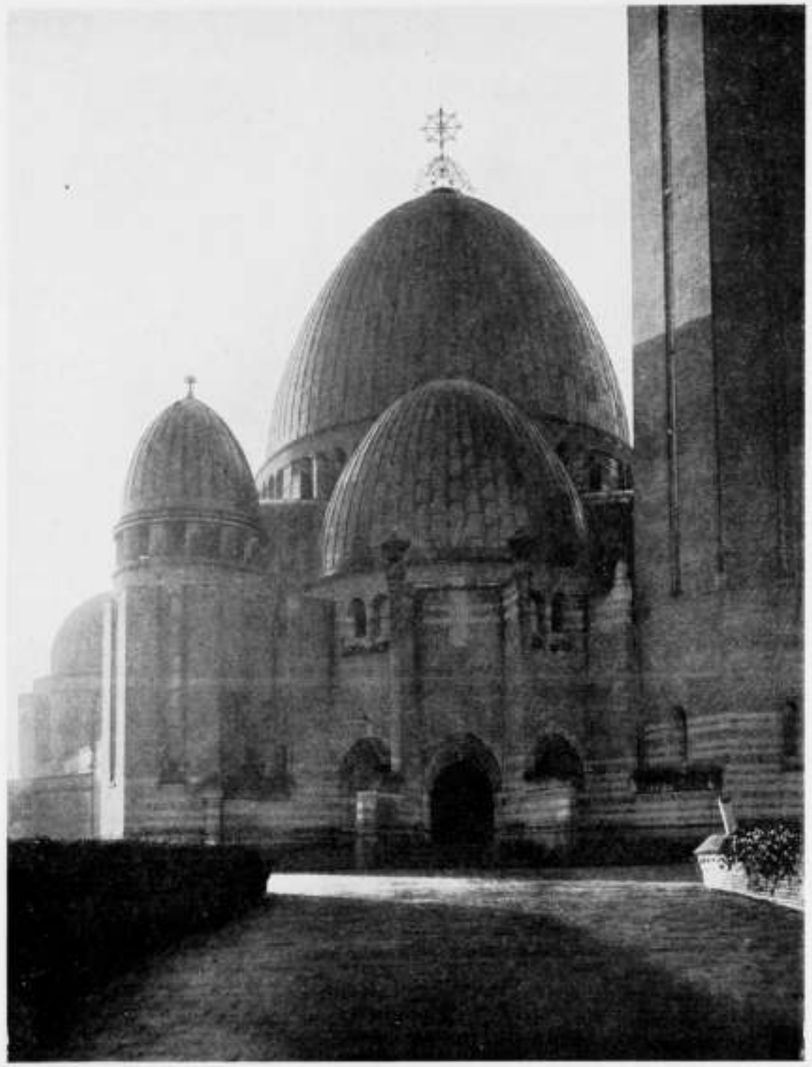
opverend tot als hoogste punt weer de toren, die ons als het ware wijst op Hem, ter Wiens eere dit monument is opgericht.
Noode maken we ons los van de prachtige verhoudingen, die ons oog zien en gaan nu het interieur bekijken.
Maar hier wacht ons nog grooter verrassing. In al zijn eenvoud is hier een ruimte geschapen die ons in haar mystieke sfeer van af het eerste oogenblik pakt. Ik ben Protestant, maar toch, neen juist daarom, wil ik neerschrijven dat, wat de bouwmeester hier heeft willen brengen, namelijk de verheffing der menschenziel tot God, zoo volkomen verwezenlijkt is, dat het ons overweldigt en ons dan stil doet zijn, om Gods stem te kunnen hooren als die tot onze ziel spreekt.
Ik wil hier niet in details treden over de materialen en kleuren die gebezigd zijn, dat zou te ver voeren. Ik wil alleen den indruk weergeven die dit bouwwerk op mij gemaakt heeft. De rust die onze harten doorstroomt doet ons opwaarts blikken in de geweldige ruimte van den koepel, even geaccentueerd door de raampartijen van gebrand glas in lood, om ons dan onweerstaanbaar te trekken naar het hoogtepunt van den eeredienst, het altaar, dat op zichzelf een prachtig kunstwerk is, met zijn bronzen ajourbewerkten ciborium, waardoorheen de kleuren tintelen van de gebrandschilderde ruiten; kolommen en altaartafel van zwart marmer met het bronzen kruisbeeld met twee droevende figuren die het alleen van den Christus verwachten en zoo in hun expressie volkomen de bedoeling van het altaar weergeven.
Hoe fijn gevoeld zijn de kleuren die naar het altaar toe mystisch steeds hooger staan. De schitterende perspectieven in het transept en de mooie doorkijken in de kleine koepels, het is één grootsch en harmonisch geheel.
De foto's die hierbij afgedrukt zijn geven maar een flauw beeld, de werkelijkheid is oneindig veel schooner, die moet ge gaan zien.
De Heer Valk heeft hier een monument geschapen, dat ons jongeren stil doet worden en ons zien laat, hoeveel wij nog moeten leeren voor we aan zoo iets geweldigs toe zijn.
Dit moest mij, als niet Roomsch Katholiek, maar getroffen door de schoonheid van dit Godshuis en de liefde waarmede de bouwmeester de hem opgedragen taak volbracht heeft, van het hart.

Amsterdam, Juni 1926. MART. JANSEN.

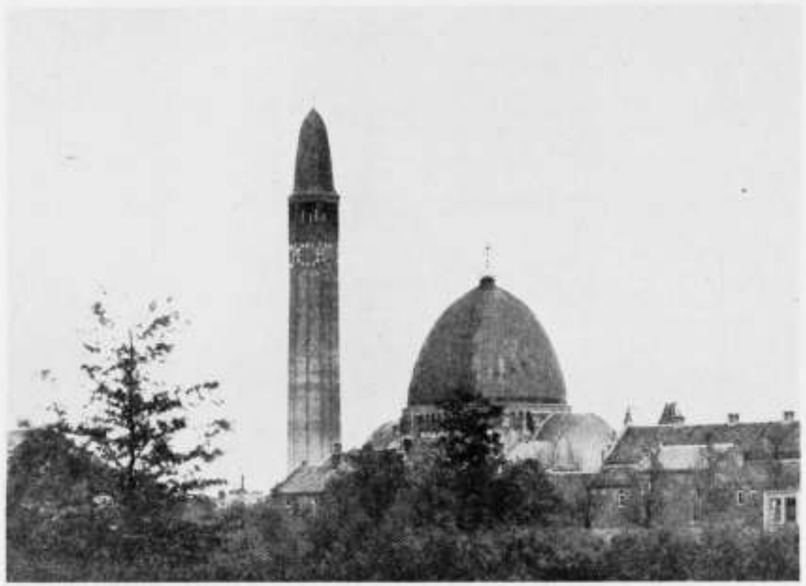
BIJSCHRIFT VAN DE REDACTIE.

De Redactie heeft de opname van het in dit nr. gereproduceerde werk, alsmede het daarbij gevoegde artikel, niet willen weigeren, evenwel onder het aan den schrijver medegedeelde voorbehoud, dat de Red. haar meening over het werk kenbaar zou maken.
Deze meening nu wijkt geheel af van die, welke in de bovenstaande beschouwing tot uiting komt: wij achten nl. het gereproduceerde werk een voorbeeld van slechte architectuur, een verzameling van opgeblazen koepelachtige ruimte-vormen zonder zin, zonder verhouding, zonder dominant. De „toegevoegde" toren wijst ten hemel in volle verbazing over eigen bestaan, dat met de zooveel koepels een soliede gebouwde disharmonie oplevert. Te veel koepels, te veel quasi-grootsche bouwallure, totaal gebrek aan oprecht architectonische geesteshouding.

ARCH. H. W. VALK R. K. KERK TE WAALWIJK

ARCH. H. W. VALK R. K. KERK TE WAALWIJK

IN DEN GELD-TEMPEL AAN DE VIJZELSTRAAT.

Oom Philibert is sinds heel langen tijd abonné op de Safedeposit-afdeeling van de Nederlandsche Handelmaatschappij. Aan deze omstandigheid schrijf ik het toe, dat hij voor een erfenisverdeeling daarheen mij meenam. Dat bracht mij in contact met den nieuwen tempel van De Bazel.

Eerlijk gezegd ben ik er nog licht duizelig van in mijn hoofd. Wij hebben allen, en ik ten minste vurig, De Bazel bemind, en geëerd en gerespecteerd, en ik doe het nog, onwankelbaar, want ik weet heel goed, hoe zeldzaam zulk een harmonisch leven is, dat naar één gedachte zich richtte, — maar die voorganger onder ons heeft dan toch, als iets dat geoorloofd zou wezen, een tempel gebouwd voor — ja, voor wat, hebt u dat wel eens precies nagegaan?

Mijn oom, een oud en positief heertje, schoof dan met mij van den Keizersgracht-wal een paar treedjes omlaag zijn Safedeposit-afdeeling in, en wij betraden marmers, zoo plechtig aandoend, als waarmee de tomben der Pausen bekleed zijn. Op zulke marmers, en tusschen zulke marmers door, leidde de gang naar een dertigtal „coupon-knipkamers", nauwkeurig gelijkend op goed gegrendelde biecht-hokjes, — maar wij gingen er langs, want oom Philibert drong dieper door, tot in de „Notariskamer", een witte kluis, een groote safe eigenlijk, met eenige stoelen erin, waarin wij opgesloten werden te zamen met een notaris, een trommel (daar zat de aap in) en een paar erven. Hier mocht ik dan vernemen, dat mij in het codicil geen legaat was toegedacht, zooals mijn oom Salomon zaliger (naar oom Philibert's meening) was van plan geweest mij toe te denken.

Oom Philibert, gevoelig, wilde mij troosten. En, liever niet het ergste middel aangrijpend, troostte hij toen, door mij, in zijn qualiteit van dertigjarig safe-abonné, het nieuwe gebouw te laten bewonderen, geheel en al, van onder tot boven, de allerheiligste appartementen natuurlijk uitgezonderd.

ARCH. H. W. VALK R. K. KERK TE WAALWIJK

Neen, ik ben wel in de sacristie geweest, maar niet op het altaar waar de hoogepriester den god aanbidt.

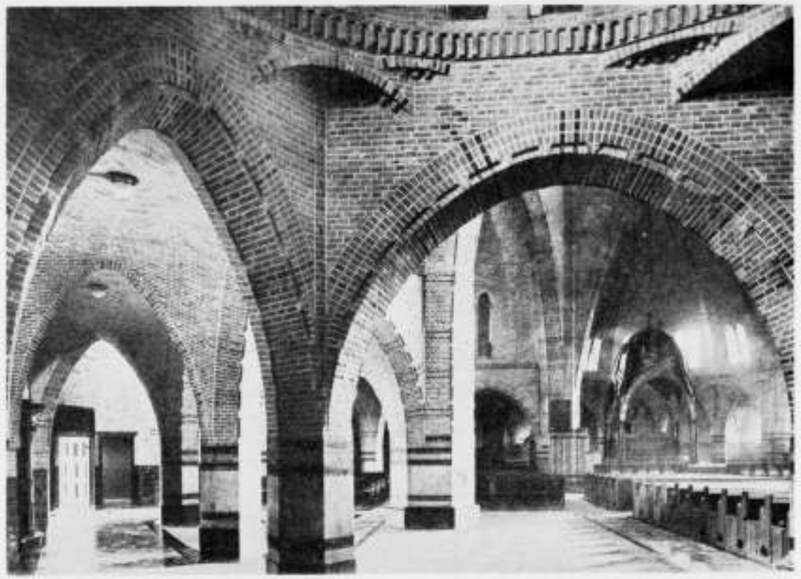
Naast de couponknipkamers heb ik de toiletgelegenheid gezien, waar de abonné's hunne handen kunnen reinigen. De safedeposit is aan het einde van dit voorportaal van kamertjes en toiletgelegenheden. De safedeposit is zwaarbeijzerd als een Byzantijnsche reliquien-koffer, en van binnen met veel gele en blauwe Venetiaansche glastegeltjes betapijt. Oom Philibert wees mij door de tralies heen zijn nisje. Wij stonden toen in de deur zelf van deze kluis-in-twee-verdiepingen. De deur was geheel van glad staal en bijkans een halven meter dik. Zonder kerkbeambte mocht niemand deze kapel betreden, zelfs niet een abonné op de kluis, zelfs niet zoo'n oude kluizenaar als mijn oom.

Indrukwekkender dan deze inbouw van de kerkschatten is het koor van den tempel zelf, met altaar en engelenbox.

Beneden op den verhoogden beganen vloer, waar de geloovigen aan de loketten zich verdringen, en de kerkdienaars de zonden der menschen en hunne deugden bij debet en credit in groote staten noteeren, verheft zich als een bronzen mausoleum de strenggesloten bidkapel van den hoofdkassier. Daar troont de eere-eunuch, door wiens handen alle sacramentaliën moeten passeeren, en dien weinig leeken van aangezicht tot aangezicht zien. Een borstbeeld van Zijne Majesteit Willem I prijkt voor dit mausoleum, of, zeg ik liever, voor dit van brons en donker marmer opgebouwd oksaal.

Op de eerste verdieping prijkt op dezelfde wijze een marmeren borstbeeld, dit de effigie gevend van Zijne Majesteit Van Aalst I.

Hier bevindt zich de box, gevuld met geslachtlooze engelen, de Grieken zeiden angeloi, wat boden beteekent. Het zijn de zeven boden, die op kleursignalen en door telefoon en luchtdrukbrieven opspringen, gaan zitten, wissels opnemen,

ARCH. H. W. VALK R.K. KERK TE WAALWIJK

enveloppen wegbrengen. en allerlei geluiden geven, als „straks", „even wachten", „in vergadering", „wie is u", enz.
Achter de box ligt dan de „Directie-corridor". In sikkelvorm (is het de vorm van de heilige brooden der Machabeeën?) kromt zich dit rijkgemeubeld voorportaal om de voorzijde der vertrekken van de pontificale en vorstelijke machten, die als President en Directeuren daarachter in diepe en zachte bidstoelen hun devotie doen, en elkaar niets dan ritueele vriendelijkheden zeggen.
Een groot en geheiligd zwijgen heerscht in dezen corridor. In half-duister blinken er de dure marmers, houtsoorten en metalen. De wonderbare kunst van een wijs en edel bouwmeester heeft dit wachtportaal zoodanig gecomponeerd en gestoffeerd, dat zelfs een held hier zou kunnen schroom gaan voelen, als hij tot den Pauskoning Van Aalst I en zijne Kardinalen zal worden binnengeleid.
Ik weet het wel: het leven is maar een Lastig Geval van de Haagsche Post: wat moet de bouwmeester doen? Moet hij weigeren een gebouw te maken „in den geest" van den opdrachtgever, als die „geest" de wangeest is? Hij werd geboren met de drift en de krachten tot groote bouwwerken. Moet hij dan villatjes blijven bouwen tot zijn laatsten snik? Of zal hij, als Kees Boeke, in 't openbaar protesteeren en telkens vóór de politie op den grond gaan liggen en zich telkens weer op een handkar laten vervoeren naar de gevangenis?
Ik weet niet, wat u zelf morgen doen gaat. Ik voor mij zie er geen gat in. Maar als een der zuiversten DIT gebouwd heeft, wie zal dan niet moeten blozen over zichzelf?

VAN DEN EECKHOUT

ARCH. H. W. VALK R. K. KERK TE WAALWIJK

BOUWKUNST EN ECONOMIE.

Volgens de populaire opvatting is de economie een laag-bij-den-grondsche dwingeland en een bekrompen dwaas, die alles zoo sober mogelijk, liefst op het armelijke af, wil houden. Dienovereenkomstig is de populaire opvatting van de verhouding tusschen bouwkunst en economie, dat de eerste door de laatste wordt onderdrukt, dat de economie geen enkel grootsch plan duldt, de verwezenlijking van ideale projecten zoo veel mogelijk tegenwerkt en zulks om platte, lage redenen.
Deze opvatting, welke niet alleen overdreven, maar ook principieel onjuist is, stelt de zeer belangrijke economische wetenschap in een geheel verkeerd daglicht. Om dit aan te toonen zal ik trachten in dit opstel de verhouding tusschen bouwkunst en economie in het kort te schetsen.
Mijn betoog splitst zich van zelf in twee gedeelten, doordat het begrip bouwkunst uit twee deelen bestaat. Ik zal eerst te spreken hebben over de verhouding van economie en het *bouwbedrijf* en daarna over economie en *kunst*, voorzoover deze laatste in de architectuur tot uiting komt.
Allereerst dient evenwel bepaald te worden, wat onder economie moet worden verstaan. De economie kunnen we definieeren als de wetenschap, die zich bezighoudt met de verschijnselen, welke betrekking hebben op het streven der menschen naar bevrediging hunner behoeften, en wel, naar de opvatting van vele economen, al heerscht hieromtrent geen eenstemmigheid, van alle behoeften, geestelijke zoowel als stoffelijke.
Het economisch leven zien we als een ontzaglijke veelheid van verschijnselen, die zich dikwijls als een ware anarchie voordoet. Industrieele en agrarische productie, handel, verkeer en bankwezen spelen daarin een rol en worden dienstbaar gemaakt aan het einddoel ervan: een zoo groot mogelijke consumptie. Met een der takken van productie, met het bouwbedrijf, zullen we ons thans bezighouden.

Het bouwbedrijf tracht de behoefte aan woningen te bevredigen en voorziet verder in de behoefte aan gebouwen voor industrie, handel en verkeer, voor het openbaar leven, voor cultureele doeleinden enz. Het wil in die behoeften zoo goed mogelijk voorzien en daarom in de eerste plaats zooveel bouwen als maar kan, omdat de behoefte aan gebouwen van verschillenden aard nog lang niet geheel bevredigd is, en in de tweede plaats zoo goed bouwen als uit technisch oogpunt maar mogelijk is. Voor ieder een degelijk gebouwde, ruime woning, voor de industrie groote fabrieken, die volkomen aan de eischen van het bedrijf en aan de hygiëne voldoen, voor den handel voldoende opslagplaatsen, voor het bankwezen kloeke kantoorgebouwen, voor het verkeer stations en havens, die het verzenden van veel goederen en het reizen van een menigte passagiers gemakkelijk maken, voor het openbaar leven statige overheidsgebouwen, voor kunst en religie stemmige tempels: dit alles te verwerkelijken is het ideaal van het bouwbedrijf.

Daarbij komt het echter met hetzelfde economisch leven, dat het dienen wil, in conflict. Het economisch leven wordt n.l. beheerscht door het economisch motief. De werking hiervan openbaart zich op twee wijzen. Doordat het economisch motief eischt, dat men zal trachten met zoo weinig mogelijk opoffering een zoo groot mogelijk resultaat te verkrijgen, dwingt het den bouwmeester zuinig om te gaan met materialen en arbeidskracht, die hij bij zijn werk gebruikt. Hij moet er voor zorgen, dat hij om een gegeven resultaat te krijgen zoo weinig mogelijk kosten maakt, of om met de toegestane kosten een zoo groot mogelijk resultaat te krijgen. Deze economische eisch voelen we allen direct als logisch aan, en niemand zal er dan ook om mopperen, dat hij niet naar hartelust kosten mag verspillen. Over de grootte van het resultaat is echter verschil van waardeering mogelijk, en daarom zal ik hierop aanstonds nog terugkomen.

De andere wijze, waarop het economisch motief zich uit, is van ingewikkelder aard. Het vraagt of het wel goed is, het bouwbedrijf zijn gang te laten gaan in zijn streven onze behoeften te bevredigen, terwijl behoeften van anderen aard onbevredigd blijven. Om duidelijk te maken wat ik bedoel, moet ik mij een oogenblik op het abstracte terrein der economische theorie begeven. Het menschelijk leven kenmerkt zich door een onbeperkte hoeveelheid behoeften. Elke bevredigde behoefte doet een nieuwe behoefte, die om bevrediging vraagt, geboren worden. Hiertegenover staan weliswaar zeer productieve, maar toch beperkte bevredigingsmiddelen. Grond, kapitaal en arbeid, de drie productiefactoren, zooals ze in de wetenschap worden genoemd, staan niet in onbeperkte hoeveelheid te onzer beschikking.

Het economisch motief wil nu, dat deze beperkte bevredigingsmiddelen zoodanig worden aangewend, dat de meest intensief gevoelde behoeften het eerst worden bevredigd. De economische wetenschap leert verder, dat elke behoefte verdeeld kan worden in graden van intensiteit, en dat aan de verschillende behoeften alleen tot een zelfde graad van intensiteit wordt voldaan. Zoo zal iemand niet zijn geheele inkomen besteden om zijn meest intensieve behoefte, welke b.v. de behoefte aan voedsel is, te bevredigen, doch hij zal na het eerste stillen van zijn honger, en voor dat hij geheel en al verzadigd is, denken aan andere behoeften, aan die aan kleeding, woning e. d. Ieder redelijk handelend individu verdeelt zijn inkomen over de verschillende behoefte-categorieën, en bevredigt deze allen tot een zelfde graad van intensiteit. De volgorde der behoeften, naar intensiteit gerangschikt, kan bij ieder individu een andere zijn, en inderdaad is er groot onderscheid bij verschillende individuën. Het zijn louter subjectieve waardeeringen die hier aan het werk zijn. Er vormt zich evenwel in het maatschappelijke leven een soort van resultante van al deze subjectieve waardeeringen, die door middel van de prijsvorming, waarop ik hier nu niet kan ingaan, richting geven aan de productie.

Hierdoor wordt bepaald hoeveel van het maatschappelijk inkomen voor de voortbrenging der verschillende soorten van bevredigingsmiddelen mag worden besteed.

Geen enkele tak van productie mag zoover gaan, dat een bepaalde behoefte geheel en al tot de absolute verzadiging toe bevredigd is, er moet evenwicht blijven tusschen de bevrediging der verschillende behoeften. De menschen begeeren geen huis, waaraan heel veel kosten zijn besteed, wanneer zij daardoor niet in staat zijn zich voldoende kleeding te verschaffen.

Na deze uitweiding zal men begrijpen, dat het economisch leven niet kan toestaan, dat het bouwbedrijf onbeperkt zijn gang gaat. Er kan slechts een beperkt deel van het maatschappelijk inkomen voor het bouwen worden besteed. Bouwt men nu toch meer, wat gebeurt er dan? Dan treedt het verschijnsel op, dat men overproductie noemt, en dit remt de productie vanzelf.

Deze verhouding van het bouwbedrijf tot het economisch leven verschilt in wezen niet van de verhouding waarin elke andere tak van voortbrenging zich tot het leven bevindt. Op elk gebied van het economisch leven kunnen we constateeren, dat er dikwijls een wanverhouding ontstaat tusschen de technische mogelijkheid om voort te brengen, en de mate waarin hiervan gebruik wordt gemaakt. Telkens zien we dat een grens aan de productie wordt gesteld, terwijl de mogelijkheid om de voortbrenging te verhoogen nog lang niet uitgeput is, en de betrekkelijke behoefte nog groot is.

Waardoor wordt echter op ander gebied de dwang van het economisch leven, hoe nadeelig die ook voor de betrokkenen is, eerder aanvaard, dan bij het bouwbedrijf? Dit komt, doordat in het bouwbedrijf ook een artistiek element zit. En hiermede komen we aan het tweede deel van mijn betoog, dat met dit artistiek element rekening zal houden. Bouwmeesters zijn geen onverschillige voortbrengers; maar, zoo niet in allen, schuilt toch in de meesten de kunstenaar! Sommigen zijn zelfs in de eerste plaats kunstenaar. Zij willen scheppen en voelen het conflict met het maatschappelijk leven niet zuiver als een economisch conflict; het heeft voor hen een tragischen kant. Zij worden in hun werk als scheppend kunstenaar belemmerd en kunnen het conflict dan ook moeilijker aanvaarden dan de producenten van andere goederen, die de kat uit den boom kijken, hun tijd afwachten, of zich tot een andere branche wenden.

Het conflict tusschen het bouwbedrijf en het economisch leven, de overproductie, zooals dit kortweg genoemd kan worden, krijgt een tragisch karakter, doordat het bouwbedrijf als kunst kan worden opgevat. Maar bovendien wordt het daardoor niet ingewikkelder en moeilijker op te lossen.

Want de bouwkunst, het samengaan van bouwnijverheid en kunst, tracht in tweeërlei behoeften tegelijkertijd te voorzien. Onze behoeften aan woningen enz., zooals ik dit hierboven heb opgesomd, en onze geestelijke behoefte aan schoonheid tracht de bouwkunst te bevredigen. Dit maakt het conflict ingewikkelder, doordat ook thans weer de vraag naar voren komt in hoeverre onze behoefte aan schoonheid bevredigd mag worden, terwijl in tal van andere behoeften nog onvoldoende is voorzien.

Nu komen natuurlijk de fanatieke artistieke liefhebbers los en beweren dat kunst niet bij andere dingen achter gesteld mag worden, dat kunst in geen geval als weelde mag worden beschouwd en dat zelfs in de eerste plaats aan de cultureele belangen gedacht behoord te worden. Zeker, zeker, mijn vrienden, maar vergeet niet, dat de behoeften door ieder anders worden gevoeld. Zooals ik zooeven reeds zei, we staan hier op zuiver subjectief terrein. Natuurlijk mag ieder, die dat noodig oordeelt, een schilderij koopen of naar een concert gaan, alvorens hij zich het bezit van brood heeft verzekerd. Gewoonlijk zijn de menschen echter niet zoo. Gewoonlijk trachten de menschen in de eerste plaats andere behoeften te bevredigen dan hun behoefte aan kunst, en daardoor slaat artistieke productie het spoedigst over in overproductie, dat is een productie, welke zoo groot is, dat er geen behoorlijke belooning meer voor te erlangen is.

Ik zou mijn beschouwing hiermede kunnen beëindigen, ware het niet, dat vele kunstenaars reddende interventie in dit conflict van de Overheid verwachten, ja zelfs eischen. Inderdaad kan de Overheid wel iets doen om dit conflict te verzachten, al kan het niet uit de wereld geholpen worden. Op drie wijzen kan de Overheid ingrijpen. Ik heb gezegd, dat van den bouwmeester wordt geeischt, dat hij met de toegestane kosten een zoo groot mogelijk resultaat bereikt. Maar, voegde ik er aan toe, over de grootte van het resultaat is verschil van waardeering mogelijk. Hier kan de Overheid invloed doen gelden, b.v. door schoonheidscommissies. Dikwijls gebeurt het, dat een gebouw leelijk is, doch met dezelfde kosten goed had kunnen zijn: dan moeten er ook maatregelen worden genomen, dat het goed worde! Het spreekt overigens vanzelf, dat ik hiermede niet uitgemaakt wil zien of er zooiets bestaat als een objectief schoonheidsoordeel.
De tweede wijze waarop de Overheid kan ingrijpen is wellicht nog belangrijker. Ik wees er op, dat een soort van resultante der subjectieve waardeeringen van de onderscheidene individuën de richting der productie bepaalt. Welnu ook de Overheid treedt als economisch subject op, en kan daardoor deze resultante beïnvloeden. Door de kunst hoog te waardeeren en veel kosten er aan te besteden kan zij een gunstige richting aan deze resultante geven. Als de Overheid onbekrompen te werk gaat, wanneer zij gebouwen voor haar eigen diensten laat zetten, en wanneer zij de woningbouw bevordert, krijgt de bouwkunst grooter arbeidsveld en ruimer productiemogelijkheid.
Bovendien kan de overheid door subsidies de waardeeringen der individuen corrigeeren. Op deze wijzen kan de overheid optreden, doch ook haar werking is beperkt: volledige uitkomst vermag zij niet te geven. Het vraagstuk is niet kunstmatig op te lossen. De moeilijke positie, waarin de kunstenaars zich over het algemeen in onze maatschappij bevinden, zal evenals het protesteeren daartegen hun wettig erfdeel blijven. Wellicht beleeft de menschheid eens een toestand, waarin de organisatie der productie zoodanig is, dat ook de artistieke behoeften ruimschoots bevredigd kunnen worden. De kunstenaars zullen dan ruim in het werk komen te zitten. Op zulk een toestand kunnen we hopen, we kunnen er naar streven, zoo ver is het echter nog niet.

WILLEM SLIGTING.

October 1926.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELING VAN HET BESTUUR.

Donderdag 25 November a.s., des avonds 8 uur, zal de heer Herman Teirlinck in gebouw Heystee, Heerengracht 545, voor de leden van het Genootschap een lezing houden. Het onderwerp wordt nader aangekondigd.

EEN GROOT RUSSISCH INITIATIEF.

DE TENTOONSTELLING VAN WEST-EUROPEESCHE REVOLUTIONAIRE KUNST TE MOSCOU.

De Russen hebben zich een zekere roem, zij het dan een niet altijd spot-vrije roem, verworven, om hun zin voor groote schema's en de revolutie, die een ware honger naar opbouwende en organiseerende talenten met zich bracht, heeft vele van deze groote plannenmakers, die jarenlang hun luchtkasteelen gebouwd hadden in de bescheiden pensionkamers der ballingschap, de gelegenheid gegeven tot verwerkelijking van hun gedachten-bouwsels.
Niemand, die de Russische mentaliteit eenigszins kent, zal er zich dan ook over verbazen, dat de Rijks-Academie der Kunsten te Moscou een plan ontworpen had voor een zoo volledig mogelijke tentoonstelling van de revolutionaire kunst van West-Europa. Merkwaardiger is, dat in het huidige Rusland zoo'n plan niet plan blijft, maar het Moscousche publiek in het begin van dit jaar inderdaad gedurende een paar maanden in de gelegenheid is geweest kennis te maken met het werk van eenige honderden Europeesche kunstenaars, die zich verwant voelen aan het nieuwe Rusland.
Dit immers was de eenig mogelijke maatstaf bij de organisatie van de tentoonstelling, afgezien van de werken van een enkele groote doode, Steinlen, waarvoor hier vanzelfsprekend een groote plaats was ingeruimd, al zou er even veel reden geweest zijn dit ook te doen voor een andere groote doode: Van Gogh. Alle kunstenaars, die zichzelf revolutionair noemen en voorzoover ze door toevallig persoonlijk contact of door oproepen in enkele revolutionaire- en kunst-bladen bereikbaar waren.

TENTOONSTELLING TE MOSKOU — INZENDINGEN UIT VERSCHILLENDE LANDEN

REDACTIE COMMISSIE
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. J. ESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES: H. C. VERKRUYSEN SPAARNELAAN 40 HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
6 NOV. 1926 No 45

TENTOONSTELLING TE MOSKOU — INZENDING PETER ALMA

werden uitgenoodigd en het resultaat was een rijke collectie grafiek en reproducties, waartoe de tentoonstelling uitdrukkelijk beperkt bleef, zoowel om practische verzendings-bezwaren als omdat het in de bedoeling lag deze verzameling bij elkaar te houden als eerste steen voor een groote schatkamer van studie-materiaal.
In de Inleiding tot de catalogus zet de samenstellende commissie haar drievoudig doel duidelijk uiteen: De West-Europeesche verspreide revolutionaire kunstenaars nader tot elkaar te brengen, het Russische volk te laten zien in hoeverre de revolutionaire gedachte weerklank heeft gevonden aan de overzijde van de grens en tenslotte: „een streng-wetenschappelijk onderzoek naar de verspreiding der revolutionaire kunst". Een onderzoek, dat „waarschijnlijk niet minder rijke resultaten zou opleveren voor de kennis van het hedendaagsche sociale leven, voor de onthulling van welks geheimen geen sleutel betrouwbaarder is dan de scheppingen van de kunstenaar".
Het is zonder meer duidelijk, dat overal, waar hier van revolutionair gesproken wordt, bedoeld is sociaal-revolutionair en wie nog behoefte mocht gevoelen aan een bewijs, dat omwentelings-bewegingen aan de uiterste grenzen van kunst en literatuur, zooals „dadaisme" en „Sturm-bewegung" in maatschappelijke zin eerder reactionair dan revolutionair te zijn, vindt dat in het absoluut ontbreken van dergelijke richtingen op deze tentoonstelling.
De geest, waarin de oproep gedaan werd, evengoed als het feit, waar de oproep vandaan kwam, heeft ertoe geleid, dat deze tentoonstelling er een werd van anti-bourgeois-kunst. Het afgebeelde, niet de wijze van uitvoering, staat hier voorop. Het leed der armoede en de protsigheid, de brooddronkenheid, het bederf van de rijkdom, zooals ze een Steinlen, een Käthe Kollwitz, een Georg Grosz of een Massereel aangegrepen hebben, de reus Arbeid en zijn nederige slaven, zooals een Brangwyn of een Hildo Krop ze ziet, het verzet en het martelaarschap, zooals een

Erwin Nistler, een Bela Uitz, een Peter Alma het hebben uitgeschreeuwd en verheerlijkt.
Minder opvallend, omdat het materiaal zich nu eenmaal minder voor een tentoonstelling leent, maar niettemin zeer respectabel is de verzameling literatuur, waar het werk van H. Roland Holst, v. Collem en Adama van Scheltema naast dat van een reeks groote buitenlanders (Rolland, Barbusse, Toller, Mühsam, Latzko, e. v. a.) niet ontbreekt.
Wat wel ontbreekt en waardoor dit artikel feitelijk zijn recht verspeelt in dit blad te verschijnen, is: de architectuur, wat dubbel jammer is, 1° omdat wel geen kunst een zoo sprekende vernieuwing doormaakt als de huidige bouwkunst en 2° omdat zoo er één kunst zich met de maatschappij zal revolutioneeren het de aan de maatschappijvorm gebonden bouwkunst is. Maar dit argument is ook tevens het motief, waarom ze hier werd buitengesloten: hoe in wezen revolutionair onze moderne bouwkunst ook mag zijn, haar voortbrengselen zijn te zeer gebonden aan de burgerlijke maatschappij, die haar bouwheer is, om in deze verzameling een plaats te kunnen vinden.
Intusschen: Rusland heeft onze jongste maatschappelijke kunst, de film, een kans gegeven, laten we hopen, dat ook de alleroudste, de bouwkunst, haar beurt zal krijgen in dit land van nieuwe mogelijkheden.
Tot slot een voorbeeld voor vele dergelijke ondernemingen: de inzendende kunstenaars zagen hun welwillende moeite beloond door een royale aankoop voor verschillende musea.

A. R.-V.

EEN KORTE REIS DOOR VOOR-INDIË.

Over bovenstaand onderwerp heeft de heer H. A. J. Baanders den avond van den 28sten October j.l. voor een groot aantal leden en genoodigden van het Genootschap een lezing gehouden.
Een korte reis door Voor-Indië, als deel van een groote reis, aanvangende op Ceylon met als einddoel de Oost-Indische Archipel: Sumatra, Java en Bali.
De heer Baanders is wel een gelukkig mensch, dat hij in de gelegenheid is geweest iets van die streken, oud in cultuur, overrijk aan bouwkunst, te aanschouwen en te beleven, want dit laatste blijft — ondanks onze plaatjes en films produceerende en radiomogelijkheden produceerende moderne samenleving — het essentieele.
Wat is een korte reis? Een duur van zeven weken mag zoo op het eerste gehoor — in tijden waarin zeker soort zwaar bebrilde menschen in ongestoorde gemoedsrust een geheel werelddeel in eenige of hoogstens drie weken „doen" — nogal schikken.
De onderwerpelijke route evenwel, in een sub-tropisch gebied, aanvangende te Colombo door Zuid-Indië via Madras, Haidarabad naar het gebied der rotstempels van Ajanta en Ellora in Midden-Indië; over Ahmadabad door den Staat Rajputana met Udaipur en Jaipur naar Delhi, vandaar evenwijdig met den Himalayaketen langs Jumna en Ganges over Agra, Allahabad en Benares naar Calcutta, met omwegen en zijtrips, sommige trajecten per ossenkar, — wanneer we die route bezien en ons die in Europeesche afmetingen laten realiseeren, dan, ja ..... dan is vijftig dagen relatief een korten tijd.
Immers het omreisde gebied wordt ongeveer omvat door de vierhoek Madrid-Stockholm-Petrograd-Athene, een oppervlakte alzoo waarin de geheele Westersche beschaving nagenoeg besloten ligt.
Wanneer we bovendien bedenken, dat het reizen in de tropen physiek veel hoogere eischen stelt dan in meer gematigde luchtstreken, dan is deze korte reis — te oordeelen naar de vele plaatsen die bezocht zijn en het vele wat gezien, verwerkt en gefotografeerd is — dan beseffen wij, dat het zeker geen „erholungsreise" is geweest, maar een prestatie op zichzelf.
Stellig zal met zorg zijn voorbereid, de route met overleg gekozen, — reeds de

KHAJURAHO KANDARYA TEMPEL (10E — 11E EEUW)

namen van streken, steden en rivieren spreken sterk tot de verbeelding, — zoodat van het voornaamste een indruk kon worden meegenomen.
En toch, wanneer de heer Baanders denkt aan het vele wat hij niet gezien heeft, „dan rijzen hem de haren ten berge", zooals hij tijdens zijn lezing eenigszins spijtig opmerkte.
Nadat de voorzitter van het Genootschap de aanwezigen had welkom geheeten ving spreker zijn causerie aan met een overzicht van de geschiedenis van dit ten onzent niet overbekende deel van Azië, aangevuld met geografische en antropologische bijzonderheden.
Het is ook hier weer het oude spel van oorlogen van ras tegen ras, van overwinning en knechting, van overheersching en eindelijke bevrijding, door de eeuwen

KHAJURAHO KANDARYA TEMPEL, 10E — 11E EEUW (DÉTAIL)

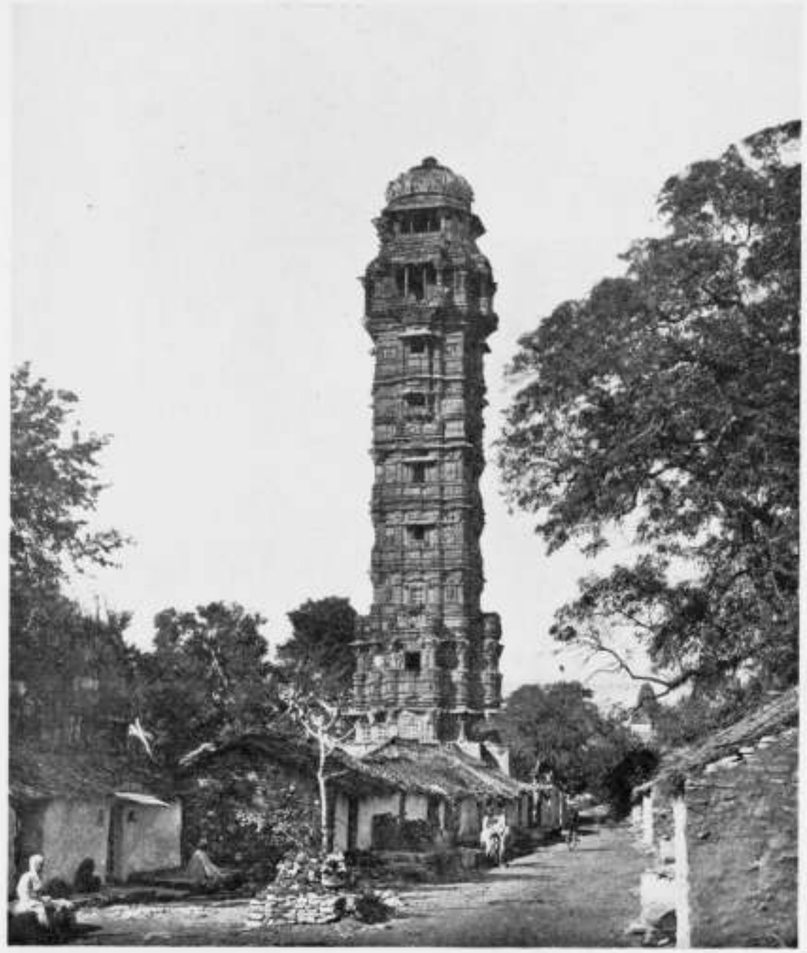
heen steeds herhaald, tot heden toe, nu heel dat uitgestrekte gebied met zijn tientallen millioenen zielen door een handjevol Westerlingen wordt geregeerd.
Dan volgen de voortreffelijke lichtbeelden van pagoden en tempels, moskeën en praalgraven, paleizen en forten in veelvormige afwisseling, waarin we weer terugvinden de geschiedenis: de tijdperken van bloei en oorlog, overheersching en ondergang.
Overtalrijk, grootsch en momumentaal, sterk van rhytme, bewerkt met een overstelpende rijkdom van beelden en ornamenten, zijn daar de pyramidevormige pagoden en poortgebouwen in het Zuiden, — uitzinnig rijk bewerkt en fantastisch de maïskolfachtige dagobs van het Noorden, — zwaar en geheimzinnig de wonderlijke en geweldige rotsgraven van Ajanta en Ellora, met hun karakteristiek

TANJORE — DE GROOTE PAGODE

gedrongen zuilvorm soms geheel als vrijstaand bouwwerk uit de rotsen gehouwen.
Dan zien we de talrijke werken der Mohamedaansche overheerschers, die, zooals oude schrijvers van hen zeiden „componeerden als duivels en detailleerden als juweliers".
Wij bewonderen hen in de aanleg van steden en forten, de zuiverheid van compositie en den fabelachtigen rijkdom van materiaal hunner moskeën paleizen en praalgraven.
Haar culminatiepunt vindt deze Perzisch-Islamitische Bouwkunst misschien wel in het Paleis te Delhi en het indrukwekkende grafmonument te Agra, den Taj Mahal aan den oever van de Jumna, welk laatste in de 17e eeuw op last van Schah Djehan

CHITORGARK — TOREN DER OVERWINNING (13E EEUW)

als rustplaats voor zijn lievelingsvrouw Mumtaz i Mahal „De uitverkorene van het Paleis", werd gebouwd.
„Hoe schoon de Islamitische bouwwerken in Spanje, Constantinopel en Cairo mogen zijn, de door de Mogols in Voor-Indië gestichte overtreffen ze alle", schrijft ergens in een Duitsch boek een Mohamedaansch Indiër, en wij gelooven dat gaarne na alles wat de heer Baanders ons meedeelde omtrent den Taj Mahal en den geweldigen indruk die dit tooverachtig schoone en beteekenisvolle monument op hem gemaakt heeft.
Dit alles is dien avond, op eigen en gevoelige wijze toegelicht, in een serie uitstekende lichtbeelden, — voor het grootste deel naar eigen foto's — in rustige kijkmomenten aan de oogen der aanwezigen voorbijgegleden en

ELLORA INTERIEUR ROTSTEMPEL (8E — 9E EEUW)

als een met de toelichting goed samenhangend geheel in den geest gefixeerd. Daarvoor betoonde zich des heeren Baanders belangstellend auditorium aan het slot zijner lezing dan ook zeer erkentelijk. J. Z.

In het volgende nummer zullen nog eenige foto's betreffende deze lezing geplaatst worden.

DROGEN VAN VERSCH HOUT.

Het drogen van versch geveld en gezaagd hout volgens het vacuumsysteem, een Zweedsche methode, schijnt in de laatste jaren met succes te worden toegepast. Vooral schijnt met de vacuumpomp volgens het systeem van den ingenieur Hj. Friberg een uitstekend resultaat te worden bereikt. Een maatschappij, gevestigd te Stockholm, exploiteert de vinding en heeft reeds een aantal inrichtingen voor het drogen van hout uitgevoerd. Volgens een beschrijving in een Zweedsch tijdschrift geschiedt het drogen in groote liggende cylinders, waarin het hout wordt geschoven door een opening, die door middel van een deksel luchtdicht kan worden afgesloten. Hout, dat versch en vochtig van de zagerij komt, is na een droging van 35 uren gereed voor verzending. Het drogen geschiedt buitengewoon intensief en het hout ondergaat daarbij een grondige verandering, zoodat het door en door droog voor verwerking gereed is en dat zonder scheurvorming, hetgeen voor de kwaliteit van het hout van groot gewicht is. Door de vacuummethode wordt een geaardheid van het hout verkregen, die bij drogen in de lucht niet te bereiken is: het hout blijft meer gelijkmatig, krijgt geen scheuren en is minder geneigd tot trekken. Het proces wordt voltrokken door afwisselend heeten stoom in den ketel te laten en dan weder een vacuum te verwekken, waarbij alle vocht in het hout verdampt. Versch geveld hout kan op deze wijze 24 tot 48 uur, al naar de houtsoort,

zwaarte enz., voor verwerking gereed zijn. Berkenhout is het spoedigst gereed. Dennenhout heeft 50 pct. en eiken 100 pct. meer tijd noodig. Dat de methode werkelijk goede waar levert, blijkt uit het feit, dat parket-fabrikanten het systeem toepassen; aan parket worden toch de hoogste eischen gesteld.
De kosten voor het drogen van gezaagd hout worden in Zweden op ten hoogste 5 kronen per standaard gerekend, waarbij een steenkolenprijs van 30 kronen per ton wordt aangenomen, een prijs, die voor zagerijen geringer kan zijn. Volgens berekeningen van de in den aanhef genoemde maatschappij, kost een aanleg voor het drogen van 5000 standaards per jaar 17.000 kronen, waarbij dan nog de kosten voor spoor en gebouw. Hierin is gerekend op 10 pct. afschrijving. Een vergelijking van de tegenwoordige kosten voor houtdroging in Zweden verdient de aandacht. De doorsneeprijs voor gezaagd hout kan op ten minste 210 kronen per standaard worden gerekend. Om het hout door de gewone methode van drogen verzendbaar te maken moet het ongeveer een jaar liggen. Dit veroorzaakt bij een rente van 6 pCt. ongeveer 12.6 kroon renteverlies. Hiertoe komen de stapel- en magazijnkosten, hooge verzekeringspremie en aanzienlijk verlies door blauw worden. Al deze kosten varieeren natuurlijk, doch de slotsom is toch stellig, dat ze eenige malen grooter zijn dan die van het drogen volgens het vacuumsysteem, waarbij dan nog komt het voordeel van betere kwaliteit.

EEN RIJKSPROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN.

Door de Vereeniging van Handelaren in Bouwmaterialen in Nederland is tot de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Utrecht het verzoek gericht, eventueel na overleg en in samenwerking met andere Kamers, bij de Regeering aan te dringen op oprichting van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen.
Zij voert bij haar verzoek drieërlei redenen aan, die haar daartoe brachten, n.l.:
a. van technischen aard;
b. van algemeen belang en
c. van moreelen aard.
Als redenen van technischen aard wijst zij er op, dat het onderzoek van bouwmaterialen tot dusver geschiedt aan particuliere of gemeentelijke stations, die vrijwel vrij zijn in de keuze der bij het onderzoek te gebruiken werktuigen, hulpmiddelen en materialen, terwijl elke contrôle op de juiste werking der gebruikte instrumenten ten eenenmale ontbreekt.
Met een paar voorbeelden uit de practijk toont zij aan, dat de verschillende proefstations herhaaldelijk voor hetzelfde materiaal tot zeer uiteenloopende resultaten bij de beproevingen komen; hetgeen, waar in den regel zulk een proefstation, practisch gesproken, als opperste arbiter fungeert, tot groote schade voor de betrokkenen kan leiden en ook geleid heeft.
Zij vestigt er tevens de aandacht op, dat door verandering in de methode van beproeving, of in de bij proeven gebruikte hulpmaterialen, welke de proefstations nu ieder voor zich zonder meer kunnen invoeren weer belangrijk afwijkende resultaten kunnen worden verkregen, en haalt ook hier als voorbeeld een geval aan, waardoor sommige harer leden voor ernstige moeilijkheden en groote schade kwamen te staan.
Als reden van algemeen belang noemt zij het feit, dat nu geen der bestaande proefstations er belang bij heeft publicaties te doen over proefnemingen op nieuwe materialen, nieuwe werkwijzen, enz. Zij wijst op de groote diensten bijv. door het Landbouwproefstation te Wageningen bewezen aan den landbouw in het algemeen, en verwacht ook van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen veel in het belang van de geheele bouwnijverheid.
Ook voor waarschuwing tegen het gebruik van allerlei minderwaardige surrogaten van diverse materialen zou een Rijksproefstation, naar verzoeksters meening, de eenig bevoegde zijn.

ELLORA. KARLASA ROTSTEMPEL (8E — 9E EEUW)

Als reden van moreelen aard meent zij, dat, al bestaat geen enkele reden van twijfel aan de integriteit van welk der bestaande stations ook, toch een arbitraire positie, gelijk deze stations innemen, niet behoort in handen van particulieren, die toch altijd belang hebben bij de financieele resultaten hunner instelling.
Op grond daarvan meent zij, alhoewel in het algemeen zeker niet vóór uitbreiding van staatsbemoeiing, dat hier slechts de onafhankelijke ambtenaar op zijn plaats is.
Ten slotte nog vestigt verzoekster er de aandacht op, dat oprichting van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen het Rijk geen geld behoeft te kosten, daar bij handhaving der bestaande tarieven voor onderzoek, de kosten van exploitatie en afschrijving zeker ruim gedekt zullen worden.

NEDERLANDSCHE BOUWKUNST TE STUTTGART.

Naar de *N. R. Crt.* verneemt, is de heer J. J. P. Oud, architect en afdeelings-chef van den Woningdienst te Rotterdam, uitgenoodigd om voor de tentoonstelling van modelwoningen, die in 1927 te Stuttgart wordt gehouden, een blok van 6 woningen te bouwen.
Deze tentoonstelling van modelwoningen is georganiseerd door den Deutschen Werkbund en zal in totaal 60 woningen omvatten. In plaats dat ontwerpen en teekeningen worden geëxposeerd, heeft men het origineele idee gehad de woningen zelf te doen bouwen en later beschikbaar te stellen. Men is daarbij van het idee uitgegaan, dat er op het gebied van woningbouw internationale stroomingen zijn waar te nemen, die alle tot eenzelfde doel leiden. Al deze denkbeelden wil men nu vereenigen, om in een complex tot eenheid te komen.
Om tot dit doel te geraken, zijn verschillende specialisten op het gebied van woningbouw tot deelname uitgenoodigd.
Als hoofdleider treedt op de architect M. van der Rohe. Uitgenoodigd zijn de Duitsche architecten Gropius, Taut, Mendelssohn, Tessenow en Häring, de Fransche architect La Corbusier, de Weensche architect dr. Frank, terwijl Nederland, zooals gemeld, zal vertegenwoordigd worden door den heer J. J. P. Oud.
Het doel is, een beter soort arbeiderswoningen te bouwen, waarvan de prijs is vastgesteld. Vóór alles moet de ontwerper er rekening mede houden, dat alle bezwaren der tegenwoordige woningen worden opgeheven en de indeeling zoodanig is, dat het meest nuttige woon-effect wordt bereikt. Tevens moet de ontwerper de nieuwste materialen toepassen en zijn volle aandacht wijden aan het uiterlijk aanzien der woningen.

ARCHITECTURA

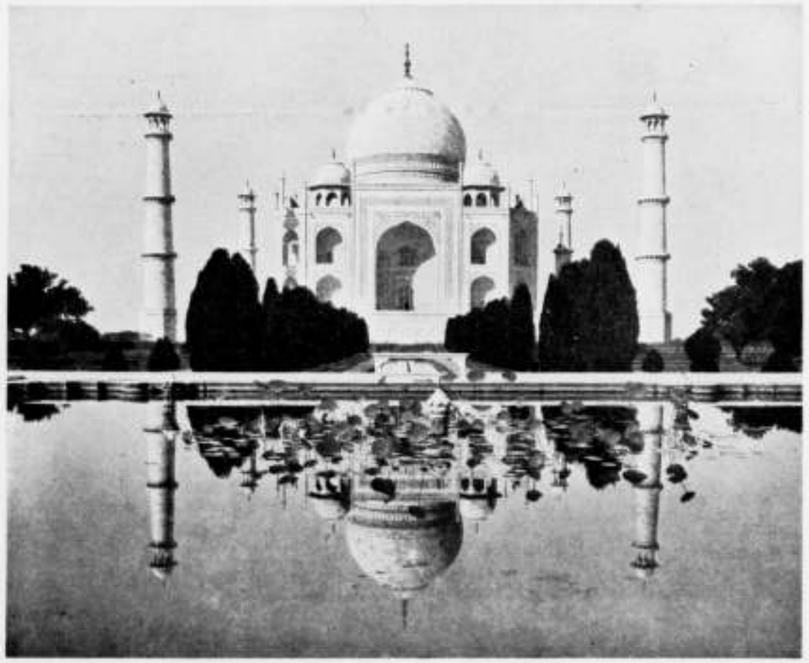
WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET BESTUUR.

RECTIFICATIE. Dinsdag 23 November a.s., des avonds te 8 uur, zal **de Heer Herman Teirlinck** in Gebouw Heystee, Heerengracht 545, voor de leden van het Genootschap een lezing houden.

Vrijdag 17 December a.s., des avonds te 8 uur, zal **de Heer H. A. J. Baanders** in Gebouw Heystee, Heerengracht 545, voortgaan met de vertooning van lantaarnplaatjes met toelichting over zijn **reis in Voor-Indië.**

In dit nummer zijn nog eenige foto's opgenomen, behoorende bij het verslag in het vorige nummer van de voordracht van den Heer H. A. J. Baanders over „Een korte reis in Voor-Indië.

AGRA — TAJ MAHAL (19E EEUW)

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

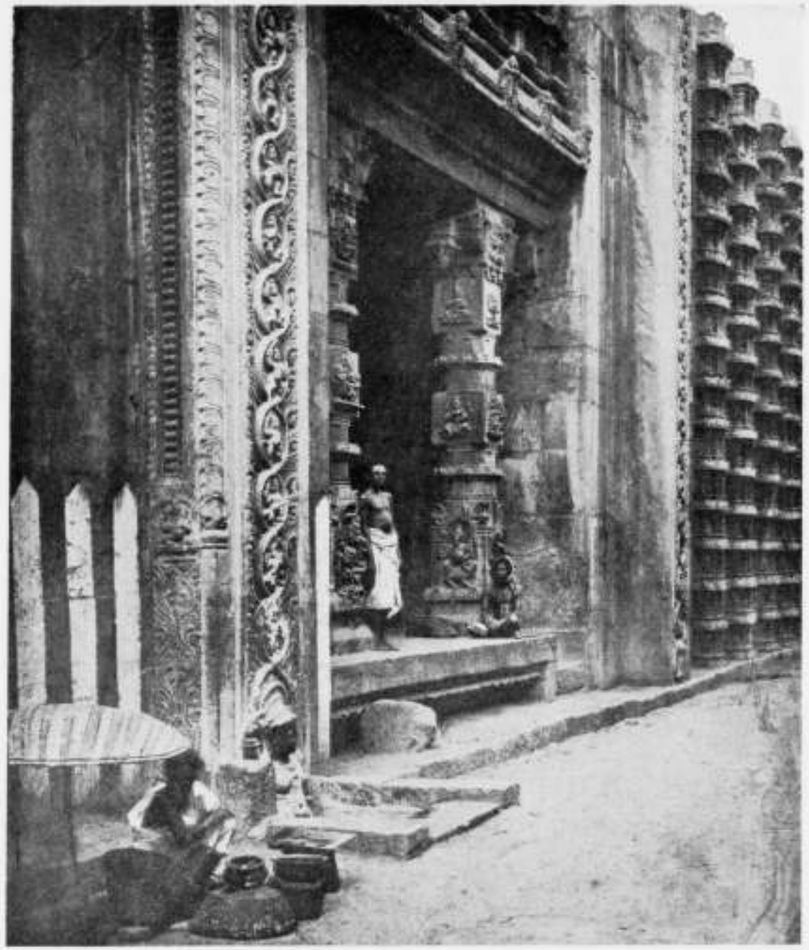
MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S-GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
13 NOV. 1926 NO 46

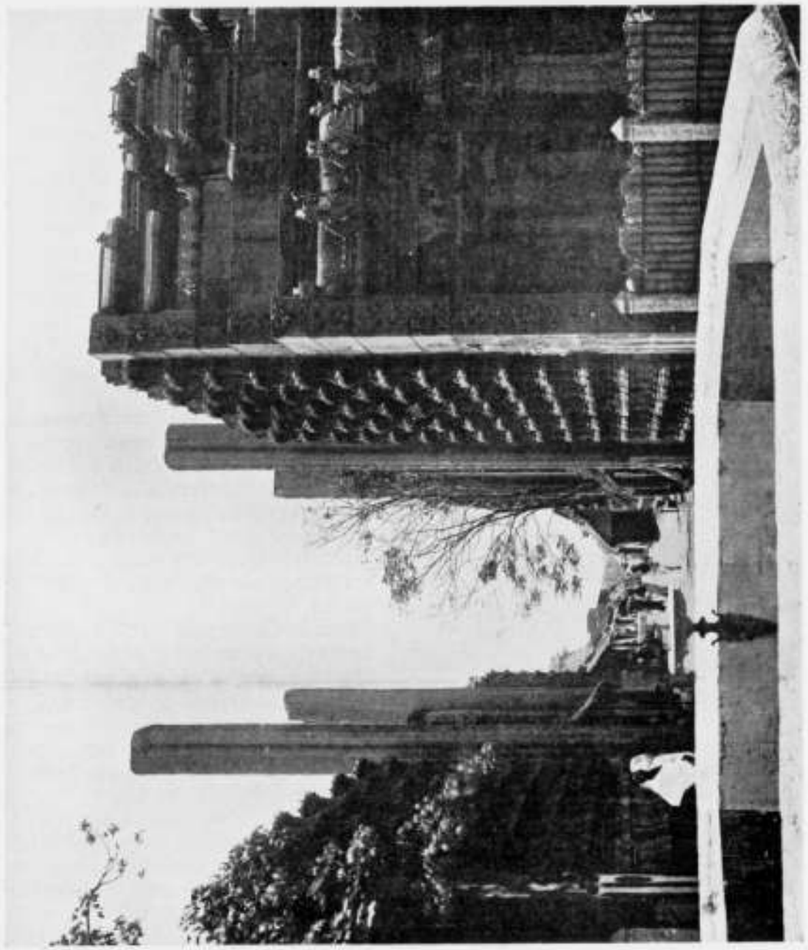

MADURA KAJA GOPURAM TEMPEL

AMSTERDAMSCHE FANTASIETJES
OF
WAT IK ZIE UIT MIJN RAAM. III.

Lezer, herinnert ge u uit mijn vorig Fantasietje, hoe ik u in kennis bracht met mijn vriend, de Engelsche dichter, die eigenhandig zoo ingenieus de steenen voor zijn tuinpad weet te fabriceeren?
Nu, na dat wandelingetje, dat we samen maakten langs de Reynier Vinkeleskade, en waarbij we zoo kwamen te praten over wat een „Dutch garden" was, is hij me nog eens weer komen bezoeken.
Ik slijt hier in mijn toren, als ik de wacht heb, maar lange reeksen van aaneengereide, stille uren, en hij weet dat ik gaarne eens bezoek krijg, 'tgeen mij wat verpoozing brengt in mijn eenzaamheid en afzondering.

MADURA KAJA GOPURAM TEMPEL

Op een middag luidde de torenklok ten mijnent, en nadat ik aan het touw had getrokken, dat beneden aan de poort de klink pleegt op te lichten, duurde het geruimen tijd alvorens er in het trapgat iets te bespeuren viel. Eindelijk zag ik het tengere ventje, hijgende en blazende, verschijnen.
Ik reikte hem de hand en trok hem over de laatste loodjes heen naar boven. Hij kon in de eerste tien minuten geen woord uitbrengen, zóó had het stijgen hem vermoeid, en ik voerde hem dus maar gauw naar mijn onoogelijken, maar onvolprezen, ouden, rieten leunstoel, waar hij behagelijk in neerzeeg.
Dat is nou zoo'n stoel, zooals er eigenlijk in elk huisgezin stiekem een in eere gehouden wordt; een afschuwelijk monster om te zien, door ieder modern kunstnijveraar met hoon en afgrijzen bejegend. Maar ondertusschen, ze willen er toch maar allemaal graag in zitten, iedereen nestelt zich direct in die paria van een stoel,

HAIDERABAD STRAATAFSLUITING

ja, er wordt om hem gevochten, want het is de eenige waar je per slot werkelijk lekker in zitten en uitrusten kunt. Hij voegt zich met zijn oude biezen gewillig naar elk formaat en geeft de weldaad van zijn bejaarde beproefdheid even goedig aan mijn ouderwetschen grootvader, als aan mijn jonge vrind de moderne meubelenthousiast. „Dat je zoo'n ding nog in je toren wilt hebben!" kunnen ze dan zoo tactvol zeggen. Maar ik laat ze maar praten, want als ik hoffelijk zeg „ga zitten", dan weet ik het al, het faalt nooit, iedereen kiest dadelijk „dat ding" uit, en ik heb dan zoo in mezelf daarover mijn binnenvetje.

Ik geef toe, die veelgesmade stoel is ontegenzeggelijk, theoretisch gesproken, van al mijn meubilair het zwijn onder de parelen, maar in de praktijk de parel onder de zwijnen. Over deze tegenstrijdigheid zouden boekdeelen vol te schrijven zijn, want is niet elk mensch en elk ding zoowel parel als zwijn?

Maar laat ik terugkeeren tot mijn bezoeker, die daar bij het raam zat uit te blazen in den uitverkoren zetel. Wij staken onze pijpen op en de goede man bekwam eindelijk wat.

„Dat jullie hier ook geen lift hebt", zei hij misprijzend, „zoo iets moest toch in geen enkelen toren, in geen enkel modern land, dat met zijn tijd wil meegaan, meer voorkomen!"

„Ja, dat zegt nu iedereen, en ik ben het met je eens, het is wel wat uit den tijd en onpractisch", moest ik beamen, „maar och, 't went wel", voegde ik er vergoelijkend aan toe. Ik wilde maar liever van dat onderwerp afstappen, want hoewel ik zijn tekortkomingen beter ken dan iemand anders, hoor ik toch niet graag veel slechts van mijn goeden, vertrouwden toren zeggen.

Maar 't leek wel of mijn vrind vandaag de bokkenpruik op had, want hij liet er agressief op volgen: „En daar liep ik laatst aan den overkant — je zag me niet — maar ik zag jou wel, want daar kwam je zelf met vuilnis-emmers de trap afsjouwen en zette ze bij de voordeur op straat neer. En behalve jezelf kwamen daar — 't leek wel een stoet van emigranten — allemaal dames en heeren en jongelieden en dienstmeisjes en werkvrouwen bedrijvig aandragen met bakken, doozen en emmers, die nu al spoedig op de trottoirs een onsmakelijke warboel veroorzaakten van schillen, papieren en houtwol. Het woei nogal, sommige emmers vielen om en daar ging me die rommel aan 't slieren over de straten. Wat is dat voor een vóórhistorische toestand? En dat nog wel in jullie zindelijke, hygiënische Holland! Heb je hier dan niet eens een moderne vuilnis-afvoer in huis?"

„Neen", knikte ik bedremmeld. Ik boog mismoedig het hoofd, want daar had hij nu net een van de zwakste plekken van mijn armen toren te pakken.

„Zoo", ging hij meedoogenloos voort, „dat is dan wel bijzonder gek, dat huizencomplexen, die eerder gebouwd zijn dan jouw torenblok hier, daarvan wèl voorzien

zijn. Ra-ra wat is dat, ga je weer terug naar de gewoonten van je voorouders?"

Net alsof *ik* het helpen kon!

Het anders zoo zachtmoedige dichtertje was in een ongenadige stemming, want hij draafde maar door en stapelde de eene aanklacht op de andere, terwijl hij er op verontwaardigden toon aan toevoegde: „En dan nog iets anders: als ik b.v. niet boven wil komen, doch alleen maar even een boodschap afgeven, is daar absoluut geen mogelijkheid toe. Alle moeite om me verstaanbaar te maken of antwoord op te vangen is tevergeefs. Het galmt langs de wanden van het trappenhuis alsof er nieuwe jazz-bandgeluiden zijn uitgevonden, maar nergens is een spreekbuis!"

Ik zat verslagen en zweeg. Hij zweeg ook. Gelukkig. Eindelijk.

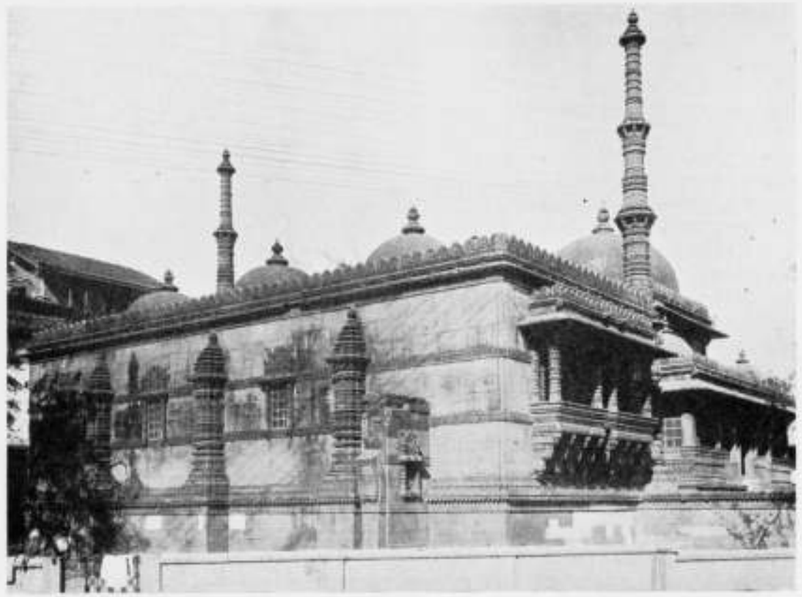
En ik heb hem toen maar niet wijzer gemaakt dan hij al was, door hem er nog bij te vertellen dat onze architecten geen rekening schijnen te houden met de Hollandsche jeugd, die altijd belletjes trekt. De arme bewoners kunnen niet zien wie er belt, zoodat als er een postman komt met iets wat niet in onze veel te kleine brievenbussen gaat, we dan vaak denken „'t zal een belletje zijn", we draven dus niet al te haastig naar beneden, en de besteller gaat onverrichter zake verder.

HAIDERABAD STRAATOVERBOUWING

Na een lange poos, die we allebei in mokkend zwijgen hadden doorgebracht, oordeelde ik het wel het beste dat *ik* nu verder de leiding van het gesprek maar nam, totdat ik hem met een zoet lijntje een milderen kant uit zou hebben gekregen. Ik begon dus voorzichtig: „Zoo, ben je nu eindelijk uitgeraasd? Waarom zoek je nu juist alle tekortkomingen van mijn armen toren bij elkaar? Die kleine onaangenaamheden zijn werkelijk niets vergeleken bij de enorme voordeelen, die je hier geniet! Kijk eens, om te beginnen, zul je toch moeten erkennen dat je hier nu drommels aardig zit bij die wijde open ramen, waar, dank zij de hoogte, heerlijke frissche lucht naar binnen komt stroomen, berglucht bijkans. Je spaart er elk jaar een reisje naar Zwitserland mee uit. En dan, kijk nu eens naar buiten, heb je ooit van je leven zoo'n uitzicht gezien? Wie heeft er het voorrecht zoo maar een heele boulevard af te kijken — enfin, ik wil niet in herhalingen vervallen, want haar lof bezong ik reeds uit en terna — maar je raakt er heusch nooit op uitgekeken. En als we nu samen die daken eens wat aandachtiger bezien, dan zal je toch moeten toegeven dat jij het met je Londensche daken daar leelijk tegen aflegt.

Dikwijls ben ik met de Batavier naar Engeland overgevaren, en als je dan bij Tilbury aan land stapt, dan neem je daar immers den trein, en na een anderhalf uur begin je de buitenwijken van Londen door te rijden. En och hemeltje, die dakenzee waar je dan over uitziet, de beklemming slaat je om 't hart. Daken, daken, daken, allemaal even sinister, groezelig, eentonig, — en schoorsteenpijpen — duizenden, millioenen misschien wel, 't is net een nachtmerrie!"

AHMADABAD RANI MASJID

Mijn vrind luisterde, peinzend. Het was nu *zijn* beurt om verslagen te zijn en mistroostig prevelde hij: „ja, dat is waar, Londen, en vooral zijn huizen en dakenzee bij de dokken en in het East-end, waar je dan doorspoort, kunnen een mensch hopeloos melancholiek maken. Maar nu kies je ook net het onverkwikkelijkste deel van Londen uit. We hebben toch ook wel andere stadsdeelen met heel andere huizen en daken!"

„Nou waarde vrind, dan zijn we nu quitte met onzen zwartgalligen kijk op de dingen," merkte ik droogjes op, en we lachten eens goedmoedig tegen elkaar.

Wat zaten we daar nou gezellig voor het breede, openslaande raam, hangend op het kozijn, elleboog aan elleboog, terwijl onze pijpen nu weer vroolijk en eensgezind hun kringelwolkjes uitpuften. Ter weerszij van ons stond nog aan elken kant een reusachtige koffiekop te dampen. 't Moet vanaf de boulevard bepaald een schilderijtje zijn geweest, die raam-opening met daarin de symetrie van hoofden, ellebogen, pijpen en koffiekoppen. We lieten onze blikken rustigjes gaan over Amsterdam's „ups and downs". Mijn vrind is, ondanks dat hij Engelschman is, weetgierig en hij vroeg mij naar alle koepels en spitsen, die van hieruit te zien zijn. Hij bewondert zéér het nieuw-verrezen Amsterdam en maakt dagelijks een ontdekkingstocht door een der nieuwe wijken; later vertelt hij mij dan van alles wat hij gezien heeft en daar hij een fijn opmerker is en als buitenlander onbevooroordeeld, kan hij heel aardig uit den hoek komen.

De nieuwe Vredeskerk wier toren wij hier zoo van dichtebij in de lucht zien opsteken, kan hem echter niet erg bekoren, en ik ben het met hem eens dat hij er nogal nuchter bijstaat. De spits vinden we te bot en zonder gratie, en de roode driehoekige topjes met de gele dobbelsteentjes kinderachtig. Wij overwegen : als die heele spits er eens af was, en de toren eindigde vlak, net daar onder die open klank-boogjes, ja, dan zou hij ons allebei veel beter bevallen, niet zoo erg aan een timmermanspotlood doen denken en dan zou hij nog wel vrij eenvoudig en monumentaal doen

ook. Die spits moet er dus af, besluiten wij. „Met dat al is het toch wel een aardige overbuur daar in de lucht, want die duidelijke klok die zoo secuur je wacht- en vrije uren aankondigt mag er wezen", meent mijn gast, wiens geprikkelde stemming nu wat gezakt is. „Ja, en dan dat vertrouwelijke gelui van de klokken, als ze de schaapjes ter kerke roepen. 't is net of je in een dorp bent", zeg ik, hem gretig bijvallend. Het dichtertje meesmuilt. Dat argument vindt hij nu weer weinig steekhoudend, meenend dat het er omgaat de belangrijkheid van een modern bouwwerk met practische bruikbaarheid te combineeren. Volgens mij kan je desnoods een uurwerk hebben, waar je nauwelijks den tijd op kunt ontcijferen. Hij wil klokken, waar je het uur op zien kunt, evengoed als letters die je lezen kunt (o, Wendingen!) stations, waar je zonder weifeling je weg kunt vinden (o, Centraalstation!) en motorbussen, waarop je al van verre kunt zien waar ze heen gaan en vandaan komen (o, Amsterdamsche bussen!) en zoo voort. Dat is misschien onartistiek

RANI MASJID DÉTAIL

en alleen maar puur zakelijk, maar mijn raamgenoot is nu eenmaal een zoon van een practisch volk. En wat het klokgelui betreft, ben ik altijd nog een tikje aan de romantiek blijven hangen, en ik wou wel dat Hollandsche klokkenluiders eens de Engelsche klokken konden hooren beieren; ik wil hun muzikaal geklepel hooren dat mij doet droomen van hun middeleeuwsche kapellen, van Italiaansche kloostertuinen of Vlaamsche begijnhofjes.

De torens van de Amstel- en Oranjekerk, de een dik, de ander dun, vinden we onomwonden onbenullig, de dunne misschien nog een beetje aangenamer van contour dan de dikke. We halen er onze vier schouders over op en vinden ze verder niet de moeite waard om veel aandacht aan te besteden, hoewel we toch allebei wel even noodig vinden om te memoreeren dat de beste stuurlui steeds aan den wal staan, en we gniffelen bij het idee dat we zelf eens een toren moesten ontwerpen en bouwen. „Jij zou natuurlijk onbewust van je eigen toren, die je zoo na aan 't hart ligt, plagiaat plegen", zegt de snoodaard plagend tegen mij. „En jij zou het model van een Engelsche schoorsteenpijp in je ontwerp verwerken", troef ik hem. En we schertsen nog wat over de wonderlijke bouwsels die we ongetwijfeld der wereld voor zouden zetten. „Leuker in alle geval dan de eeuwige renaissance-namaak, die bij ons in Engeland „bouwen" heet, zegt mijn vrind nadenkelijk.

Als we ons dan ver uit het raam buigen en heelemaal in de linksche verte turen, zien we nog net een puntje van de sierlijke spits der Zuiderkerk, die in de oude stad staat. Hoewel we allebei meer neiging hebben met interesse de nieuwe bouwstijlen te bestudeeren, dan altijd weer naar de oudjes terug te gaan, moeten we toch bekennen dat die ranke spits een sprookjesachtige verfijning en gratie bezit. Eigenschappen, die in onzen tijd niet meer zoo geteld schijnen te worden, en waarvoor we bij die 17e eeuwers toch wel een beetje in de leer konden gaan.

Plotseling barst mijn vrind in een aanstekelijken schaterlach uit, want daar krijgt hij

het zotte koekebakkerskoepeltje in 't oog, dat hier vlak over tegen het hoekhuis zit aangeplakt. „Wat een moppig dingetje", grinnikt hij „moet het een renaissance-tuinkoepel of een Oostersch moskee-torentje voorstellen? En kijk toch eens, je kunt er alleen door de goot bij komen, het zit daar maar zoo tegen het schuine pannendak aangeduwd. Wat konden ze een halve eeuw geleden toch een wonderlijke versieringen bedenken en aanbrengen! Ik wou dat Mussolini of Bernard Shaw daar beneden de kroeg eens binnenging, om dan in de goot te verschijnen en zich naar die Moskee toe te waaghalzen, en vandaar uit een redevoering tot de saamgepakte menigte op de brug af te steken. Dat zou grandioos zijn! Is het geen pracht-onderwerp voor een film. Je zoudt hier al je torenramen tegen fancy-prijzen kunnen verhuren, want je hebt er een schitterend gezicht op". Zijn fantasieën kenden geen grenzen meer, en uitgelaten gichelde hij dan weer: „ha-ha, dat koepeltje met die zinken tulband op, ik steel het nog eens om 't in Londen op mijn huis te zetten!" De oolijkerd was nu in een innig-vergenoegde stemming geraakt. Toen zijn hilariteit om het armzalige prulletje bedaard was, begon langzaam-aan het uitzicht der dingen te veranderen, en de schemering hulde alle daken en torenspitsen allengs in haar koesterende geheimzinnigheid. De ondergaande zon speelde met roode gloeden langs dakkapelletjes en schoorsteenpijpen.
„Zie", riep ik uit en ik wees in Noord-Oostelijke richting, „zie, het Kremlin nu met zijn parelmoeren koepel staan te glanzen als een tooverpaleis!"
De Engelsche dichter zag verrast op en volgde mijn wijsvinger die de fantastische koepel van het Paleis van Volksvlijt aanwees, dan keek hij mij goedkeurend aan en peilend richtte zijn blik zich weer op het als besneeuwde hooge dak, blinkend en goudelend in het late licht, hoog boven de warrelende stad.
Na een poosje voelde ik hem moeizaam denken en associeeren: Kremlin-Amsterdam of Kremlin-ergens-anders, was 't niet Moscou? Dat continent ook met al zijn verbijsterende hoeveelheden landen, steden en gebouwen, het ligt nu eenmaal een heel eind van Engeland af. 't Is altijd nog tijd genoeg als je er eens heen moet reizen, dan leer je het vanzelf.
Toch scheen hij het, na wat vaag gepieker in zijn arme hoofd, zoover gebracht te hebben, dat Amsterdam en Kremlin niet bij elkaar hooren, en hij vroeg, al was 't eenigszins weifelend: „het Kremlin is immers in Petrograd? — Maar jawel, zoo stel ik me het Kremlin voor, zoo iets vreemd-koepelends, zoo'n soort fata morgana uit een Aziatisch land", ging hij door.
En we zagen stil naar het begoochelende schouwspel, dat het oude bouwsel ons voortooverde.
Dan verbaasden we ons over het aantal hengelroeden, die met haar dunne sprieten, dwars-staafjes en netwerken van draden, in de laatste jaren bezit van de daken hebben genomen.
„Hoe denk je eigenlijk in 't algemeen over radio?" vroeg mijn vrind.
„Wel het is natuurlijk een enorme uitvinding en in vele gevallen van groot belang. Voor handel en wetenschap bijvoorbeeld moet het van niet te schatten waarde zijn, en voor menschen die om de een of andere reden gedwongen zijn in afzondering te leven zal het een zegen en een vervulling kunnen wezen. Maar kunst-overbrenging moest men er buiten laten. Een concert bijvoorbeeld, *moet* lijden onder een machinale reproductie, en gelukkig maar. Wordt er niet al genoeg margarine van kunst gefabriceerd? Heb je soms onlangs de uiteenzetting over radio-concerten in 't *Handelsblad* gelezen? Uitstekend. Want om maar iets te noemen, ben ik het er volkomen mee eens, dat de sfeer van een concertzaal en het persoonlijk contact van artist en publiek toch maar zoo niet weg te cijferen zijn.
Neen, ik lach altijd in mijn vuistje, als er weer van die nieuwe technische enormiteiten worden uitgevonden. Kunst is kunst, en die laat zich door geen machinerieën vangen. En de film, gramophoon, radio, pianola en hoe al die vernuftige vondsten meer heeten, zijn en blijven, goddank: margarine."

Mijn vrind, die heel muzikaal is, zou geen dichter zijn als hij 't daarmee niet eens was, en hij knikte instemmend. Hij zonk dieper weg in mijn ouden leunstoel en liet er zich behagelijk door omsluiten, ja, het leek wel of hij er nooit weer uit zou komen. Ook ik was om zoo te zeggen niet van mijn stoel af geweest, en we mijmerden nog wat na over parels en zwijnen, over torens en koepels, over kunst en margarine.
„Zeg eens, mannetje, het is intusschen nacht en te koel bij het raam geworden: zouden we ons ook eens wat meer naar 't innerlijk van den toren terugtrekken", opperde ik.
„Ach, ik kan haast niet uit je goede stoel op komen", klaagde hij, en gaf er zich ook in 't minst geen moeite voor.
„Wel, maak er een gedicht op, dan mag je tot belooning er nog een beetje in blijven zitten", sloeg ik voor.
Daar was hij dadelijk voor te vinden. „Dat is goed", juichte hij, „maar dan moet jij het ook doen. We maken allebei een kwatrijn ter eere van je stoel. Kwatrijnen zijn in de mode. In tien minuten moeten ze klaar zijn. Dus, daar gaan we!"
„Maar mijn goede vrind", stribbelde ik tegen, „ik ben immers geen dichter, dat is geen eerlijke wedstrijd!"
„Jawel, want *ik* ben geen Hollander", riep hij, „vooruit, vooruit, en stilte nu!"
Het was een stilte, zwaar van kwatrijn-piekeringen. De pijpen dampten geweldig. En toen de tien minuten verstreken waren, was het wel goed, dat geen radio ze over de wereld verbreiden kon, want zijn kwatrijn, die natuurlijk toch verreweg de beste was en den 1sten prijs kreeg, luidde:

Al wie zich gaarne nederlaat
In d'oude stoel, die slijten gaat
En wankel op zijn pooten staat,
Maar hem beschimpt, — is 'n onverlaat.

En de mijne had bij ongeluk vijf regels gekregen. Hoe ik ook mijn trage, weinig-dichterlijke hersens had afgepijnigd, ik kón die vijfde er maar niet af krijgen: ja, en bovendien was er geloof ik óók nog een klein Speenhoff-plagiaatje in geslopen. Maar het was dan zóó geworden:

O mensch, wat zijt ge zonder 'n stoel,
Die zóó beantwoordt aan zijn doel
Als deze? 't Oog wil wat, maar ook 't gevoel;
Gemak beduidt een heeleboel.
Hoon hem dus niet, maar houdt uw . . . . . mond!

„Bravo, bravo, een kwintijn, een nieuwe dichtvorm!" proestte mijn vrind, en hij rolde bijna om van de pret.
Met een dollen, kinderlijken lach sprong hij nu ineens uit den bezongen stoel op, en maakte zich nu vlug gereed tot afdalen.
„Cheerio", riep hij hartelijk tot afscheid, terwijl hij veerend de treden afwipte. En „cheerio", riep ook ik hem vroolijk na. Voor wie 't nog niet weten mocht, een uit den oorlog stammende Engelsche uitroep, met de strekking van ons: „houd er den moed maar in", maar in een wat charmanter vorm. DE TORENWACHTER.

PRIJSVRAGEN-RUBRIEK.

HET AFFICHE DER IXE OLYMPIADE.

De Permanente Prijsvraagcommissie schrijft ons:
In Augustus van dit jaar werd ons bekend dat door de Propaganda-Commissie van het Nederlandsch Olympisch Comité, ter verkrijging van een Affiche voor de IXe Olympiade 1928, stappen waren gedaan die indruischten tegen de onze kunstenaars beschermende Algemeene Nationale Prijsvraagregelen, hetgeen eenige vooraanstaande kunstenaars, uitgenoodigd tot deelnemen in de besloten prijsvraag die uitgeschreven was, had genoopt op den voorgestelden grondslag medewerking te moeten weigeren.
De Permanente Prijsvraagcommissie heeft zich toen onverwijld in verbinding gesteld met de

Propaganda-Commissie van het N. O. C. en zij kan thans tot hare voldoening mededeelen dat, blijkens inlichting van den Voorzitter der Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst (V. A. N. K.) **de toenmaals verzonden uitnoodigingen als vervallen en onjuist en de datum van 1 November als termijn van inzending, niet als geldig zijn te beschouwen.**

WONINGCONGRES 1926.

Onder groote belangstelling van de zijde van het Rijk, vele Gemeenten, Woningbouwvereenigingen, Bouwondernemers en particulieren, onder auspiciën van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, de Nationale Woningraad, en de R. K. Federatie van Diocesane Woningbouwcentrales op Zaterdag 6 November, in de aula van het Koloniaal Instituut hier ter stede een Congres gehouden.
Aanleiding hiertoe was de circulaire van den Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid van 17 Maart 1926 aan de Gemeentebesturen, regelende de steun voor Woningwetbouw, verbetering van de Volkshuisvesting door krotopruiming enz. voor het dienstjaar 1926.
Deze circulaire deed bij bovengenoemde lichamen den twijfel ontstaan of met de daarin aangegeven middelen wel op voldoende wijze het heerschende woningtekort kon worden bestreden. Zij stelden daartoe de volgende vragen op:
I. Is te verwachten, dat bij het verleenen van voorschotten en bijdragen, overeenkomstig de Woningwet, op den voet van de circulaire van den Minister van Arbeid enz., dd. 17 Maart j.l., aan de Gemeentebesturen, op voldoende wijze in de woningbehoefte in de naaste toekomst zal worden voorzien? en
II. Indien deze vraag ontkennend moet worden beantwoord, welke politiek behoort dan te worden gevolgd?
Als praeadviseurs in dezen traden op de Heeren S. J. L. van Aalten te Rotterdam, H. C. Nijkamp te Enschede, C. Smeenk te Arnhem en F. M. Wibaut te Amsterdam, mannen van politiek zeer uiteenloopende richtingen, die in hun schriftelijk uitgewerkte en ten congresse mondeling toegelichte stellingen met eenige nuancen tot de vrijwel eenstemmige meening kwamen, dat de eerste vraag inderdaad, — hoewel de Regeering voor hetgeen zij ten aanzien van de woningnood in de afgeloopen jaren gedaan heeft waardeering verdient, — ontkennend moet worden beantwoord. Zeer positief zelfs.
De gemiddelde meening was dat de bedragen voor voorschotten enz. te gering zijn, de goedwillende Gemeenten in de uitvoering van de Woningwet weinig vrijheid van beweging hebben, de nietwillende Gemeenten daarentegen de vrijheid hebben de plaatselijk heerschende woningnood welig te laten voorttieren.
Uit de circulaire zou op te maken zijn dat de Regeering zich geleidelijk aan steunverleening ter voorziening in de woningnood zou willen onttrekken.
Hiervoor is de tijd niet alleen nog niet aangebroken, doch vermindering van bemoeiïng van het Rijk in deze zaak is zelfs in strijd met de bedoeling van de Woningwet te achten.
De veronderstelling werd dan ook gelanceerd dat de Minister van Arbeid bij het samenstellen der circulaire misschien te veel naar zijn ambtgenoot van Financiën heeft geluisterd. Verschillende middelen ter verbetering werden aangegeven.
Van de toelichtingen genoot vooral het heldere en pittige betoog van den Heer Nijkamp veel instemming.
De middagvergadering gaf aan een tiental sprekers gelegenheid tot debat, waarbij bleek dat het meerendeel het met de ontwikkelde stellingen in hoofdzaak eens was.
Ook hier viel de algemeene klacht te beluisteren dat nog allerminst de tijd daar is dat de woningnood overwonnen mag heeten, integendeel. De tegenwoordige voorziening is bovendien zoo dat geen waarborgen bestaan dat de woningen worden gebouwd daar waar ze het meest noodig zijn.
Veel critiek ondervond de maximum bouwsom van f 2400.—.
Verschillende debaters toonden zich teleurgesteld nopens de beantwoording van vraag II. zij hadden een positievere uitspraak verwacht.
Ook tegenstanders van verruiming van Woningwetbouw, resp. voorstanders van particuliere bouw kwamen aan het woord. Zij wezen met nadruk op wat door particuliere ondernemers was tot stand gebracht, waartegen door anderen weer werd aangevoerd dat over het begrip „particulier initiatief" valt te twisten, en dat niet vergeten mocht worden dat de Regeering ook de particuliere ondernemers met millioenen aan premiën en 2e hypotheek gesteund heeft.
Is bovendien het werk der Woningbouwvereenigingen geen vorm van „particulier initiatief"?
De levendige debatten werden gevolgd door de replieken der praeadviseurs, waarna de voorzitter van het Congres in een slotrede het resultaat van de zeer zeker belangrijke vergadering samenvatte in de wel wat simpele en vage uitspraak (een resolutie werd niet voorgesteld), dat men het in het algemeen niet eens is met den weg welke de Regeering ten deze is ingeslagen.

J. Z.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET BESTUUR.

Dinsdag 23 November a.s., des avonds te 8 uur, zal **de Heer Herman Teirlinck** in Gebouw Heystee, Heerengracht 545, voor de leden van het Genootschap een lezing houden.

Vrijdag 17 December a.s., des avonds te 8 uur, zal **de Heer H. A. J. Baanders** in Gebouw Heystee, Heerengracht 545, voortgaan met de vertooning van lantaarnplaatjes met toelichting over zijn **reis in Voor-Indië.**

ADRES VAN DEN B. N. A. EN A. ET A. AAN DE JURY VAN DE PRIJSVRAAG VOOR HET PALEIS VAN DEN VOLKENBOND, INZAKE VERLENGING VAN DEN INZENDINGSTERMIJN.

Onderstaand adres werd dd. 10 Nov. j.l. door de Besturen van den B. N. A. en het Genootschap A. et A. gezonden aan de Jury van de Volkenbonds-prijsvraag.

De Besturen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B. N. A. en het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam, kennis genomen hebbende van de voorwaarden tot deelneming aan de prijsvraag voor den bouw van een Paleis voor den Volkenbond, nemen de vrijheid het volgende onder de aandacht van Uwe Jury te brengen.
Uit den aard der zaak is de gestelde tijd van inlevering der projecten een van de zeer belangrijke bepalingen van het programma. Het aannemen van dien termijn op

HOEKEN JAN EVERTSENSTR.-ADMIRALENGRACHT. A'DAM-WEST ARCH. J. M. v. d. MEY

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES: H. C. VERKRUYSEN SPAARNELAAN 40 HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
20 NOV. 1926 NO 47

HOOFDWEG A'DAM-WEST ARCH. H. TH. WIJDEVELD

zes maanden zal ongetwijfeld door Uwe Jury zijn geschied na rijp beraad en gebaseerd zijn op het algemeene inzicht, in den omvang van het project, zooveel als zulks zonder nadere uitwerking voor Uwe Jury mogelijk was.
Inmiddels blijkt thans bij de nadere bestudeering van het vraagstuk en de uitwerking van de tallooze onderdeelen, die naast de groote conceptie van het geheel, minitieuse architectonische en technische verzorging vraagt, dat de toegestane tijd zeker als te kort moet worden beschouwd. Stemmen van deelnemers zijn opgegaan, die vreezen dat het niet mogelijk zal blijken hun projecten tijdig voltooid te krijgen. Waar het hier gaat, zooals Uwe Jury terecht zegt om een bouwwerk dat „par la pureté de son style, l'harmonie de ses lignes, est appelé à symboliser la gloire pacifique du XXme siècle", daar zou het wel zeer te betreuren zijn, wanneer de tijdsbepaling oorzaak werd dat het resultaat der prijsvraag niet aan Uwe hooggespannen verwachtingen zou beantwoorden.
Om deze reden meenen ondergeteekenden er met klem op te moeten aandringen, de tijd van inlevering met vier maanden te verlengen en alzoo de inleveringsdatum te bepalen op uiterlijk 25 Mei 1927.

Aan de Jury van de Prijsvraag voor de oprichting
van een Paleis voor den Volkenbond te Genève.

Adhaesiebetuigingen aan dit adres zijn ontvangen van architecten-vereenigingen uit: Frankrijk, België, Duitschland en Zweden.
Aan onzen Minister van Buitenlandsche Zaken en aan den Secretaris-Generaal van den Volkenbond is verzocht of zij in dezen hunne medewerking zouden willen verleenen.

MERCATORPLEIN ARCH. Dr. H. P. BERLAGE

AMSTERDAM WEST.

In een van de vorige nummers van Architectura werd reeds werk afgebeeld van architect Roodenburgh. Sinds zijn er uitgebreide stukken in dit stadsdeel gereed gekomen en wordt het mogelijk van min of meer complete brokken afbeeldingen te geven, welke afbeeldingen hier gegeven zijn van werk der architecten Berlage, Blaauw, van der Mey en Wijdeveld.

Het is plotseling ontstaan, dit West, onbehoorlijk plotseling eigenlijk. Het is uit den grond verrezen als een stad op zich zelf.
Wie even op de kaart kijkt ziet hoe ongecontroleerd zoo'n stuk stad aangroeit bij wat er is. Het contact met het bestaande is dan ook uiterst gebrekkig. Och ja, wie controleert er dan ook iets dat met zoo'n overrompelende snelheid tot stand komt. Tot voor een dikke tien jaren werd alle mogelijkheid van uitbreiding der stad in die richting officieel ontkend, halsstarrig ontkend, de kaart van de aansluitende buurt spreekt dit duidelijk genoeg uit en nu toch, in drie jaar tijd, is ze er.
Dit is een verschijnsel, dat wijst op een merkwaardige slordigheid in dergelijke uiterst belangrijke dingen; merkwaardig genoeg, omdat de roem van Amsterdam als geheel zoo nauw samenhangt met den wel overwogen aanleg in het oude stadsdeel. Aan den eenen kant een verantwoordelijkheidsgevoel, dat eeuwen vooruitziet, aan den anderen kant slordigheid die in de meest elementaire zaken tekort schiet. De manier waarop West aan de stad gekoppeld werd, *gekoppeld moest worden*, men kan dit licht opnemen of zwaar, is even schandelijk en slecht als het oude plan in zijn geheel glorieus is en goed. Te meer ontstemt hier tolerantie daar de samenleving thans toch zoo oneindig veel gecompliceerder is dan toén en er dus zeker meer dingen zijn die van te voren onder oogen gezien moeten worden.

VERLENGDE JAN EVERTSENSTRAAT ARCH. C. J. BLAAUW

Mogelijk geen eeuwen maar dan toch zeker eenige tientallen van jaren. Te meer ontstemt dit daar zeker wel een halve eeuw lang bekend is hoe plotseling en snel groote steden kunnen groeien. Nog meer ontstemt het omdat tolerantie hier, in het gunstigste geval zelfs, dwingt tot kostbare tijdroovende maatregelen achteraf, die, met eenig doorzicht, makkelijk te voorkomen zouden zijn geweest. Intusschen heeft Amsterdam ook dáár geen leering uit getrokken, maar zal, moest het ooit tot een algemeen uitbreidingsplan geraken, met vrij groote waarschijnlijkheid tot de conclusie komen, dat het stratenplan van West groote moeilijkheden oplevert.
Maar, West ontstond heel wat sneller dan de inzichten groeiden, de Dienst der Tramwegen zelfs schijnt dit stadsdeel nog niet te hebben ontdekt. Gewoonlijk ziet een tramweg-Maatschappij wel scherper en legt lijnen waar nog nauwelijks een straat is.
Hoe dit gebrek aan initiatief van de Gemeente ontstaan mag zijn doet weinig ter zake, gelukkig dat het initiatief van de zijde der ondernemers zooveel doeltreffender was, de Regeering bleef niet in gebreke en tenslotte wist de Gemeente op verschillende punten nog eenige, zeker niet overbodige, leiding te geven. Mag het dan een ongelukkig element in het geheel van de stad zijn, op zich zelf is het toch een knap stuk werk getuigende van organiseerend talent, dat eerbied afdwingt.
De momenten in het plan zooals het er nu ligt zijn wel, de Evertsenstraat en het Mercatorplein. Of dit laatste beter van verhoudingen zou zijn geweest wanneer er minder overhaast gewerkt was, blijft een open vraag. De torens, die in dit gemis verbetering pogen te brengen, doen dit maar ten deele, gelukkig zijn ze als afsluitingen van sommige straten wel heel mooi; een wandeling in West kan hiervan de overtuiging geven. Een groot gedeelte van de Evertsenstraat is nog te weinig áf om er behoorlijke afbeeldingen van te kunnen geven.
De hier afgedrukte foto's geven wel zeer duidelijk weer hoe verschillend de architecten hun taak opvatten, hoe verschillend hun uitgangspunten waren, uitgangspunten waarin rhytme, opschietende accenten of alles beheerschende horizontalen hun afwisselend spel spelen.

Aan het einde van de Evertsenstraat, goed de consequentie van het stratenplan voelende, maakte van der Mey straatwanden, die eigenlijk eindigen in een soort afsluitende insnoering naar de stad toe. Aan het andere einde tegen de gracht aan volkomen beheerschte hoekpartijen; een dankbare opgave.
Er zou over te kibbelen zijn, of de torenpartijen daarachter wel erg op hun plaats zijn. Perspectivisch gezien bekronen en sluiten ze de, naar de gracht gekeerde bouwmassa's prachtig af. Met geestig vernuft zijn de hofsgewijs boven elkaar gestapelde ramen opgebouwd. In de details is een mengeling van de fijnste tot de primitiefste elementen, die elkaar hier en daar wel afbreuk doen.
Wijdeveld gaf zijn raamreeksen een machtige gestrektheid, een gestrektheid, die zeker alle belangstelling zou dooden wanneer niet het gedurfde fries met het rhytme der uitstekende blokken in forsche accenten deze gestrektheid zou beheerschen en tot een fijn spel van licht- en schaduwvlakjes heeft opgevoerd. De eindpartijen geven omkrullingen te zien, die blijkbaar meer decoratief dan architectonisch zijn bedoeld.
Blaauw maakte een gevoelig fond van gelijk verdeelde ramen, waar de, op zichzelf wat harde, voorsprongen mooi tegen contrasteeren. Met eenvoudige middelen is hier veel bereikt. Het fond is wel zoo fijn, door schaal en eenvoud, dat zich onwillekeurig de meening opdringt dat de contrasteerende partijen nog spaarzamer aangebracht hadden kunnen zijn. De door elkaar gebruikte rhytmes van ramen, raamvlakken en voorsprongen geven een geheel met ongetwijfeld architectonische qualiteiten. J. B.

In het Handelsblad schrijft een Geref. medewerker:
De architect der nieuwe geref. kerk aan den Kloppersingel te Haarlem, de heer K. J. Boeijinga, beleeft niet veel plezier van zijn voornemen om op de kapiteelen der pilasters ter schraging van het dak der kerk de gestileerde „koppen" aan te brengen van Luther, Calvijn, Hendrik de Kock, Kuyper, Bavinck. Alom teekent de geref. pers protest aan, in binnen- en buitenland. In het jongste nummer van „De Heraut" trekt een ingezonden stuk van den bekenden letterkundige S. Anema de aandacht. Dit stuk (dat geweigerd werd in de „Haarlemsche Geref. Kerkbode"!) betoogt, dat het „æstheticisme", dat in het voormelde voornemen uitkomt, „de zeer hooge religieuse waarde, in de eerste reformatie met moeite op Rome veroverd, dat in de bedehuizen der Nieuw-Testamentische Kerk de sfeer der aanbidding van den Drieëenige *alle* verheerlijking van menschen uitsluit, aantast". Waar met name dr. Kuyper zich in zijn werken verzet heeft tegen alle beeldencultus – zelfs op profaan gebied in het leven der geloovigen — daar is het een geweldpleging aan de nagedachtenis van deze geloofshelden, hun eigen beeld te misbruiken in de religieuse sfeer, wat ze dubbel veroordeeld zouden hebben". En bovendien, nu de bouwcommissie, *deze* bezwaren gevoelend, geen zuiver „copie of conterfeitsel" geeft, maar „gestyleerde hoofdtrekken", raakt men nu ook nog verzeild in de moderne, decadente kunst, die cubisme heet, het kinderlijk-primitief reduceeren van den vormenrijkdom tot geometrische figuren. Het is een aanslag van het æstheticisme op de zuiverheid van het geref. leven — onbewust, ik neem het gaarne aan en heb het allerminst tegen personen — maar daarom niet minder gevaarlijk".
Tegenover de opmerking van den architect, dat de gestileerde figuren eenigermate moeten dienen voordat, wat in de Perzische en Grieksche tempels de karyatieden deden, gestileerde vrouwenfiguren, die als draagsters van bovenmenschelijke lasten tusschen dak en pilaar werden gestileerd — plaatst de heer Anema dan nog geestig de repliek, dat deze Karyatieden als strafsymbool voor *landverraad* waren bedoeld! Zoo zouden dus voortaan Calvijn, De Kock, Kuyper enz. in de nieuwe geref. kerk te Haarlem als „gestileerde landverraders" te zien zijn. Wie deze bezienswaardigheid wenscht te aanschouwen, wachte nog een weinig. De kerk is pas in aanbouw.

Panneau de faïences Persanes du palais de Shah Abbas I (XVII siècle) commémorant la réception d'un ambassadeur de ce souverain à la cour de la reine Elisabeth d'Angleterre (Février 1600). Trouvé à Ispahan et rapporté en France par M. Gervais Courtellemont.

RAPPORT sommaire sur la découverte d'un panneau de faïences historiques du palais de Shah Abbas, faite dans les ruines de ce palais à Ispahan (Perse) en 1901, par M. GERVAIS COURTELLEMONT, explorateur français, Officier de la Légion d'honneur, et heureusement rapporté par lui de Perse avec l'autorisation spéciale du Shah Nasr ed dine.

Lors de mon voyage d'études en Mésopotamie et en Perse au cours de l'été 1901, j'eus la bonne fortune, en visitant les ruines du palais de Shah Abbas, sur la grande place d'Ispahan, en compagnie de S. E. le prince d'Abidja, alors Consul général de Russie dans cette ville, de découvrir, récemment effondré, un panneau de faïence que le Consul général fit relever par ses Cosaques et me fit mettre en caisse pour le transporter en France.

Au cours de la visite que je fis quelques jours après au Shah de Perse (à l'époque S. M. Nasr ed dine), auquel je portais en présent un ouvrage sur le Caire illustré par moi, richement relié, avec une préface de Pierre Loti, ce monarque me demanda ce qui pourrait m'être agréable.

Je lui répondis que rien ne me ferait plus plaisir que de visiter son palais d'abord (où des richesses artistiques étaient accumulées), et ensuite de me voir autorisé par lui à sortir de Perse quelques antiquités, et entr'autres un panneau de carreaux de faïences du XVIIe siècle.

Il poussa l'amabilité, après m'avoir conféré le grade de Commandeur de son Ordre du Lion et Soleil, jusqu'à me faire visiter *lui-même* son palais, s'intéressant à m'y

voir prendre des photographies (il aimait personnellement beaucoup cet art), et il donna ensuite les ordres nécessaires pour que les soldats d'escorte qui m'accompagnaient jusqu'à Enzeli informent bien les autorités locales que j'étais autorisé exceptionnellement à sortir intacts et sans aucune visite mes bagages et mes collections.

J'embarquai donc le tout fort heureusement sur la Caspienne; mais malheureusement, à mon débarquement à Bakou, la sottise et la brutalité de l'officier supérieur des douanes russes, qui commandait en chef la douane de ce port, me firent perdre le bénéfice du précieux privilège dont j'avais été l'objet.

En effet, deux spécimens de bouteilles de Chiraz contenues dans la caisse du panneau de faïence, ayant été brisées au cours du transport, les débris ballottaient et heurtaient les carreaux, altérant les émaux et usant les angles de la céramique.

Comme je manifestais le désir de sortir de la caisse ces débris et de les jeter à la mer, il s'y opposa avec la dernière brutalité (explicable chez un homme ivre de vodka), et me faisant „empoigner" par deux Cosaques, il me fit maintenir immobile jusqu'à ce que la caisse ait été reclouée sur les débris de verre, par ses hommes.

En arrivant à Paris, la faïence me paraissant trop endommagée pour être offerte au Musée du Louvre (j'ignorais alors quel grand intérêt elle offrait au point de vue historique, et je n'envisageais que son intérêt artistique), j'en fis cadeau à mon excellent ami Pierre Loti qui la fit transporter à Rochefort, où il fit rassembler en panneau les 36 carreaux qui la composent.

A sa mort, son fils Samuel Viaud eut la générosité de m'en faire à son tour hommage en souvenir de son père.

Mes études historiques m'avaient alors ouvert les yeux sur le grand intérêt de la scène historique qu'il représente. Il y a là, en effet, non un motif purement décoratif traité par un artiste de l'époque, mais la commémoration d'un fait historique assez considérable auquel le Shah Abbas attachait (on le voit par l'édification par ce panneau dans son propre palais) une très grande importance.

C'était la réception de son ambassadeur à la cour d'Angleterre, où la reine Elisabeth en personne l'avait reçu en grande pompe, au mois de février 1600.

On trouve, en effet, dans le recueil des „Calendar of State papers", Venice, Vol. IX, page 445, le renseignement suivant:

> „On nous écrit d'Angleterre qu'il est arrivé un ambassadeur Perse. Il a été reçu et traité avec de grands honneurs. La Reine lui a fait présent d'un ponton portugais avec toute sa cargaison, qu'on venait de capturer dans ces eaux. Après lui avoir donné son congé, on lui assigna cinq navires et cinq cents soldats pour l'escorter au retour. Un ambassadeur anglais pour le Roi de Perse l'accompagne. L'objet de cette ambassade persane était peut-être d'obtenir des relations commerciales entre la Perse et l'Angleterre. La Reine, quoique très faible et chancelante de par sa maladie, néanmoins a tenu à paraître en cette occasion magnifiquement vêtue, et se présenta avec une grande pompe et très royalement. On dit que la Reine sait qu'elle ne peut vivre très longtemps maintenant et en conséquence elle a fait son testament, nommant le Roi de France son exécuteur, devoir qu'il a accepté." (Ici une parenthèse en italien.)

Les recherches personnelles auxquelles je me suis livré m'ont permis de préciser que l'ambassadeur dont il est question, et que veut reproduire le panneau de faïence, doit être très vraisemblablement Sir Anthony Sherley, que l'on sait avoir été reçu avec honneur, ainsi que son frère Robert, à la cour de Shah Abbas, et que ce souverain avait envoyé en qualité d'ambassadeur dans différentes cours d'Europe, et notamment à celle d'Angleterre.

L'on est assez bien renseigné sur les faits et gestes de ces deux gentilshommes anglais, et une ample documentation a été recueillie sur eux.

L'on sait aussi que la Reine Elisabeth devait être naturellement portée à attacher une grande importance à l'établissement de bonnes relations commerciales et poli-

tiques avec la Perse qui, sous le règne de Shah Abbas, devenait un facteur extrêmement important de la politique mondiale.
De son côté le Shah Abbas dut être très flatté de voir la grande Reine, dont la réputation et le prestige remplissaient le monde, avoir daigné faire un si brillant accueil à son ambassadeur.
On conçoit donc que l'idée lui soit venue de commémorer cet événement par la fabrication d'un panneau de faïences d'art qui décorerait son propre palais.
Anthony Sherley conserva d'ailleurs assez longtemps une grande faveur à la Cour du Shah de Perse, et s'il la perdit avant sa mort, il n'y a pas lieu de s'en étonner pour la double raison que la versalité de ce souverain était assez grande, et ensuite parce qu'après la mort de la Reine Elisabeth son successeur Jacques Ier se préoccupa peut-être moins des questions extérieures.
En résumé, il paraît certain que le panneau, objet de cette étude sommaire, veut bien représenter Anthony Sherley reçu par la Reine Elisabeth, accompagnée d'une dame d'honneur, dans un de ses palais des environs de Londres où elle passait, croit-on, une partie de sa vie à l'époque.
On remarquera que des sangliers y sont représentés jouant autour des bassins, et il y a là une confirmation de l'éclectisme de Shah Abbas en matière religieuse, car l'on sait qu'il envoya en manière de plaisanterie dans les mosquées, pour ennuyer les imans, quelques-uns de ces animaux considérés comme impurs par le Coran.
L'on sait aussi que c'était une très vieille tradition de faire cohabiter, dans les écuries, des sangliers avec les chevaux auxquels ils portaient, croyait-on, bonheur.
Cette tradition était-elle passée en Angleterre, ou est-ce simplement une fantasie de l'artiste qui fabriqua la céramique? Il sera facile d'élucider la question.
Un côté intéressant du dit panneau (à cause de la certitude que l'on peut avoir sur la date de sa fabrication), c'est l'influence chinoise qui s'y révèle, manifeste, dans la manière de représenter les nuages, dans les yeux bridés des personnages, et dans le coloris même de la céramique.
Je me ferai un plaisir de mettre gracieusement à la disposition des corps savants, des chercheurs et des historiens de France et de l'Etranger, d'Angleterre en particulier, que ce panneau pourrait intéresser, ce document qui me paraît triplement curieux, au point de vue historique, à celui de l'art de la Céramique, et enfin de la certitude que l'on peut avoir sur la date de sa fabrication: les dernières années du règne de Shah Abbas, après l'an 1600.
La photographie en couleurs ci-jointe (dont j'autorise volontiers gracieusement toute publication ou reproduction) a été prise à Paris en avril 1926 sur plaque autochrome Lumière, et reproduite en trichromie par la Maison Michel FF. de Paris.
Paris, juin 1926.

INGEZONDEN.

R. K. KERK TE WAALWIJK.

Een kleine opmerking in verband met het bijschrift van de Redactie onder mijn artikel in „Architectura" van 30 October.
Gaarne neem ik aan dat de Redactie inzake Kerkbouw volkomen tot oordeelen bevoegd is; ik wil er echter even op wijzen, dat ik slechts indrukken ter plaatse weergaf, niet denkende dat het onderwerp *Kerk* aanleiding kon zijn tot uitingen die daarmede, wat geest betreft, lichtelijk in strijd zijn.

MART. JANSEN.

BIJSCHRIFT.

Wat de geachte inzender bedoelt, is ons niet recht duidelijk. Het onderwerp „Kerk" werd als zoodanig niet aangeraakt, slechts werd de „architectuur van een

kerkgebouw" besproken. Wanneer de inzender dus zeggen wil, dat de Red. over dit onderwerp zich op oneerbiedige wijze uitte, dan begeeft *hij* zich daarmede op een terrein, dat door de Redactie niet betreden werd en waarover zij geen discussie kan toestaan.

RED.

BOUWVERORDENINGEN.

In het Juli-nummer van het Orgaan van de Afd. Zuid-Holl. & Zeel. v. d. Bond van Hoofden van Gem. Werken in Ned. wordt nogmaals de aandacht gevestigd op de noodzakelijkheid van eenheid in de bouwverordeningen der verschillende gemeenten. De voorschriften op het bouwen enz. worden in art. 3 der Woningwet onder a tot en met j nader omschreven.
Moeten al deze punten in een bouwverordening nader worden uitgewerkt, dan kan iedere gemeente dit volgens eigen inzicht doen. Moge één bouwverordening voor alle gemeenten, gezien de plaatselijke omstandigheden, niet wel mogelijk zijn, méér eenheid voor die gevallen, waar zulks wel kan, is wel dringend noodzakelijk te achten.
Zou er niet meer eenheid zijn te brengen in de vloeroppervlakte en verdiepinghoogte van woonvertrekken? Het verschil in voorgeschreven oppervlakte van woonvertrekken in de eene of de andere gemeente bedraagt soms 40%.
Waarom moet in de eene gemeente het lichtoppervlak 1/8 en in andere gemeenten 1/5 van het vloeroppervlak bedragen?
Waarom vraagt men in de eene gemeente een beerput met een inhoud van 7500 l en in een andere een van 3300 l?
Waarom wordt in de eene gemeente bijv. bij het berekenen van ijzeren I- en U-balken een spanning van 1200 kg/cm² toegelaten en in andere slechts 800 kg/cm²?
Dit zijn, onder meer, punten, welke in elke bouwverordening gelijk kunnen worden omschreven.
Vooral voor architecten, die in verschillende gemeenten werken hebben uit te voeren, zou gelijkheid op dit punt of althans beperking tot enkele typen, van groot gemak zijn.

(Normalisatie.)

In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 14 November j.l. komt onderstaand ingezonden stuk voor:

DE ROYAARDS-SCHOUWBURG.

Met verbazing en leedwezen lezen wij dat de heer P. Vorkink, de sedert twee jaren aangewezen bouwer van den Royaards-Schouwburg, voor het *uitwendige* zal vervangen worden door een ander architect en voor het *inwendige* (de hoofdzaak) door een buitenlandsch tooneelbouwer.
De heer Vorkink is, om het in de fijnzinnige diplomatenstijl van ons Hollandsch tooneelkunstwereldje na te zeggen, van zijn ontwerp „vrij komen te staan". Jawel, dat begrijpen we. Het zal wel niet voor zijn pleizier zijn geweest dat een man als Vorkink van een voor een Hollandschen architect zoo benijdenswaardige opdracht, afstand heeft gedaan.
En nu, een buitenlander de opdracht. Op gevaar af verdacht te worden van een soort chauvinisme dat ik overigens verafschuw, vraag ik: Waarom?
Behoort de keur der Hollandsche architecten niet tot de knapste ter wereld? Waar staat het geschreven dat zij geen schouwburg kunnen bouwen? Sedert menschenheugenis heeft er niet één een fatsoenlijke opdracht daartoe gehad. Wie herinnert zich niet het geniale ontwerp van Wijdeveld, op de Theater-tentoonstelling enkele jaren geleden, van een Volksschouwburg, zijn prachtig ontwerpverbouwing van het Panorama-gebouw in de Middelaan. Van den heer P. Kramer heb ik in bezit een ontwerp van een kleinen schouwburg, gedacht op het Museumplein, dat eenvoudig een *droom* is.

Dit is wat ik *weet* van onze Hollandsche architecten. Waarom worden zij dan gepasseerd? Zijn ze te onafhankelijk? Door welken hoepel moet men toch springen om in onze Hollandsche kunstwereld datgene te verkrijgen waarop men recht heeft?
Als nu de Oostenrijker zijn *Oostenrijksch* interieur gebouwd heeft, wacht de heer Rooyaards dan op het Oostenrijksch publiek — dat met Oostenrijksche Schellingen zijn entree aan de kassa zal betalen, en krijgt hij dan ook een Oostenrijksche subsidie?
Het doel met dit ingezonden stuk is de aandacht op deze zaak vestigen en allen die hiermede instemmen te vereenigen tot een *beroep* op den heer Royaards en zijn financiers ten bate van de Hollandsche buiten- en binnen-architectuur.

J. STERNHEIM.
Borssenburgplein no. 17. A'dam.

NIEUWE „WEST"-COMMISSIE.

Door B. en W. benoemd.
De particuliere commissie voor de uitbreiding van Amsterdam-West werd eenigen tijd geleden ontbonden: door het college van B. en W. is thans een nieuwe, nu ambtelijke commissie voor de uitbreiding-West benoemd, die binnenkort zal worden geïnstalleerd.
Zij zal niet alleen zeggenschap hebben over de „West"-bebouwing, doch ook over die in de Transvaalbuurt en in voormalig Watergraafsmeer.
Door B. en W. zijn uitgenoodigd er in zitting te nemen, als voorzitter: H. W. A. de Graaf, waarn. directeur van P. W.: als leden: ir. A. Keppler, directeur van den Woningdienst; ir. M. E. H. Tjaden, directeur van Bouw- en Woningtoezicht, en ir. H. J. L. Inckel. En voor het vormen van de Architectencommissie, die als subcommissie zal optreden: ir. A. R. Hulshoff, stadsarchitect; ir. J. Gratama en J. F. Staal Jr.

COMITÉ DR. CUYPERS.

Te Roermond vergaderde Zaterdag ten stadhuize het landelijk en plaatselijk comité voor de hulde aan de nagedachtenis van Dr. P. J. H. Cuypers.
De vergadering heeft besloten, dat, na voorlichting door een te benoemen commissie van advies, aan een beeldhouwer de opdracht zal gegeven worden tot het maken van een ontwerp voor het te stichten monument. Voor het inzamelen der gelden zullen een 12-tal subcomité's worden benoemd door het uitvoerend comité.

DE RECLAME-ZUIL BIJ HET PALEIS OP DEN DAM.

Het bestuur van het Genootschap Amstelodamum heeft een schrijven gericht tot B. en W. waarin het de aandacht van het college vestigt op de ontsiering van het Damplein door de aldaar sinds eenigen tijd geplaatste lichtreclame. Zonder in het algemeen te willen oordeelen over de toelaatbaarheid van lichtreclames — al moet erkend worden, dat ze vaak het stadsbeeld op bedenkelijke wijze schaden — meent het bestuur in het bijzonder bij B. en W. te moeten aandringen op het verwijderen van de bovengenoemde reclame-zuil, die tegenover het grootsche monument van Jacob van Campen volkomen misplaatst is, en den indruk maakt daar te zijn aangebracht om al het verhevene, dat ons uit dit gebouw toespreekt, belachelijk te maken en te verontreinigen.
Met den meest mogelijken aandrang verzoekt het bestuur B. en W. deze hoogst ergerlijke reclame zoo spoedig dit mogelijk is, te doen wegnemen.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET BESTUUR.

Vrijdag 17 December a.s., des avonds te 8 uur, zal **de Heer H. A. J. Baanders** in Gebouw Heystee, Heerengracht 545, voortgaan met de vertooning van lantaarnplaatjes met toelichting over zijn **reis in Voor-Indië.**

Oproeping Candidaten voor het Voorbereidend-Examen en het Examen voor Bouwkundig Opzichter 1927.

De Commissie van Onderwijs, belast met de examens voor bouwkundig opzichter van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A., vraagt plaatsing van onderstaande mededeeling:
De Commissie van Onderwijs van den B.N.A., belast met de leiding der bovengenoemde examens, brengt hierbij ter kennis van belanghebbenden, dat de aangifte voor deelname aan deze examens in 1927 is opengesteld tot uiterlijk 31 Dec. 1926.
De examens worden afgenomen te Amsterdam en vangen aan op Maandag 4 April 1927.
De aangifte moet geschieden op een daarvoor bestemd formulier met het programma en de voorwaarden, kosteloos verkrijgbaar aan het Bureau van den B. N. A., te Amsterdam, Weteringschans 102.

AMSTERDAMSCHE FANTASIETJES
OF
WAT IK ZIE UIT MIJN RAAM. IV.

Lezer, wie zijt ge, wat denkt ge, wat doet ge?
Hebt ge óók, net als ik, zooveel ramen in uw huis, waardoor ge zoo graag ziet naar de verschijnselen daarbuiten?
Zit ge er óók zoo graag bij te mijmeren over mensch en ding, over schijn en wezen?
Zoo be-voordeeld als ik zult ge echter wel niet licht zijn, vermoed ik, want u hebt er geen flauw idée van, hoe*veel* ramen er wel in *mijn* toren zitten. Dat is gewoon fabelachtig! En de profusie van indrukken die deze heele rissen van ramen met zich mee brengen — daar is eenvoudig geen bijhouden aan.
Tot een waren maalstroom van gedachten plegen ze mij te brengen, waaraan niet meer te ontkomen valt, ja, het is zoo erg met al die werkelijke ramen, dat het een soort obsessie wordt, want ze doen ook nog overdrachtelijke ramen ontstaan.
Zoo *moet* ik vandaag, of ik wil of niet, eens al die reëele ramen vergeten (ik doe er de gordijnen voor) en ik noodig u uit, ditmaal met mij door een overdrachtelijk venstertje te koekeloeren.
Het is avond, de regen klettert tegen de echte ruiten, en ik denk aan wat ik vanmiddag gezien heb. Nog ben ik in een wirwar van problemen verstrikt en peins me suf hoe ik daar wat orde in moet scheppen. Kon u me maar helpen om tot klaarheid te komen. Maar ik zit hier alleen en moet dus probeeren dat in mijn eentje op te knappen. Mogelijk lukt het, als ik het maar eens met mijn hanepooten op 't papier mag krabbelen.
Laat mij dan beginnen met u te zeggen waar het om gaat.
..... Om de Argentina, en de menschenmassa ..... Over de vraag of *ik* gek ben, of dat zullie het zijn .....

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR — LOSSE NUMMERS F 0.40 P.N.

30E JAARGANG
27 NOV. 1926 NO 48

De Argentina was in ieder geval om den drommel niet gek. En haar pianiste ook niet. Ik wil nu echter trachten de bovenstaande raadselen op te lossen en de quintessens te doorgronden. Want het maakt me zenuwachtig om me, bij zoo'n gelegenheid als vanmiddag, zoo moederziel alleen en buitengesloten van de algemeene opinie te voelen. Het is net of er een luik dichtgaat en ik daar dan maar zoo saai en eenzaam achter moet zitten.
Ik wil u vertellen hoe het gebeurde.
Ik ging naar den Schouwburg, belust op genot. Ik heb maar zelden eens zoo'n verzetje, en ik stelde mij er veel van voor. Niet *te* veel, want dat heb ik al afgeleerd. Vroeger, als ik eens een enkelen keer uit mocht, was ik al bij voorbaat zoo overdreven opgewonden over de pracht die ik te zien of te hooren zou krijgen, dat ik er als op wolken heen zweefde. En dan was 't altijd mis — het viel tegen, omdat het ook totaal onmogelijk was om aan mijn idealen te beantwoorden. Dus daar tracht ik me zelf nu al min of meer voor te behoeden. Maar verheugen deed ik me vandaag toch wèl, dat kon ik niet laten, maar ik zei in mijn eigen: ho, ho, nou een beetje, blijf nou verstandig, dan geniet je straks des te meer.
Ik was dus echt goed gedisponeerd, vol verwachting klopte mijn hart (dat wordt nu in dezen tijd van 't jaar ook weer de geëikte uitdrukking), en ik stak een reep Kwatta in mijn zak voor in de pauze, dat verhoogt de feestelijke stemming.
En daar zat ik, lekkertjes weggedoken op mijn bescheiden plaatsje — ik zeg liever niet precies waar, want anders kijken jullie den volgenden keer maar of ik er wéér zit, en daar heb ik een hekel aan. En nu, nu ik weer thuis ben, moet ik het dan maar eens allemaal uitpluizen en opschrijven wat er sinds vanmiddag in mijn hoofd aan 't rondmalen is.
De zwarte gordijnen waren goed. De vleugel was slecht. Maar och, een geïnspireerd muzikant haalt uit een oude rammelkast evengoed nog hemelsche betooveringen, dus dat hoefde er betrekkelijk maar weinig toe te doen. Nu deed het er in zooverre wèl wat toe, omdat de pianiste ook nog solo speelde. En dat deed ze verbluffend knap en geroutineerd, o, onberispelijk vast kent ze haar zaken. Ik hoorde iemand zeggen: als ze in slaap valt, zal ze nog feilloos doorspelen. Daardoor kwam het dan zeker wel, nu je geen heilige vonk in haar spel hoorde, dat je de rammelkast een beetje te veel bleef opmerken. Doch dat is allemaal nog maar bijzaak, dat hindert allemaal niks, want naar de Argentina keken we allen uit en richtte zich aller popelend verlangen.
En de beroemde danseres verschijnt en danst, en de menschen zijn gek van enthousiasme, unaniem geloof ik, althans voor negen-en-negentig percent, en daar gebeurt nu het ellendige . . . . . ik blijf zoo koud als een steen. Ik alleen. Afschuwelijk gewoon. Het luik gaat dicht en ik zit er als een klomp ontgoocheling achter. En ik heb gekeken en geluisterd en gepiekerd, ja zóó gepiekerd, dat ik mijn reep Kwatta heelemaal vergeten heb.
Tot overmaat van verwarring moet ik nog grif toegeven dat er alle mogelijke factoren voor succes aanwezig waren. Want de danseres is lenig, fraai-gebouwd, voldoende elegant, haar costumes zijn smaakvol, haar standen goed, haar castagnetten-spel is bij uitstek virtuoos en muzikaal. En alles gebeurt met een innemende „Ueberlegenheit", er is eenvoudig geen speld tusschen te krijgen. De samenwerking met de pianiste klopt als een bus. Het is áf. Alles is tip-top áf. Geen foutje, geen weifeling, geen inzinking zou je kunnen aanwijzen.
En hoe komt het nou in 's hemels naam dat alle menschen frenetiek applaudisseeren, stampen, juichen, met zakdoekjes wuiven, — en ik daar moet zitten als een zoutpilaar.
U zult misschien zeggen: je bent een vervelende houten klaas, ouwe Torenwachter. Maar nee, ik meen toch zeker te weten, dat ik geen Nurks ben. Om dat te bewijzen moet ik u even een hebbelijkheid van mij vertellen. Het klinkt misschien ongeloofelijk voor een verlegen schuweling als ik in 't openbaar pleeg te zijn, maar als ik iets mooi vind dan is soms ineens al mijn schuchterheid naar de maan, en dan besta ik het om plotseling haantje-de-voorste te zijn. Ze weten het niet, maar het is een feit, dat de artisten aan *mij* weleens een keer extra „halen" te danken hebben. Ik in mijn eentje haal een applaus soms weer op; als 't uit is, dan begin ik opnieuw, en dan gaat de heele zaal weer mee. Fijn is dat. Ik kan daar zoo'n plezier van hebben, want als ik warm-geloopen ben en dankbaar gestemd, dan weet ik van geen uitscheiden en moet daar op die manier van getuigen Een tijd geleden heb ik eens met angst en beven een enquête gevolgd over: wel-applaus of niet-applaus. Gelukkig is 't goed afgeloopen met: wel-applaus. Het zou een verschrikkelijke koude, saaie boel zijn als we niets meer mochten laten merken van wat er in ons omgaat in die gelukkigste oogenblikken van het leven.
Maar . . . . . ik wil dus maar zeggen, een Nurks ben ik toch heusch niet. Wel, wat doen de Argentina en haar partner dan toch, dat alle menschen warm en mij koud maakt? Dat heb ik me aan één stuk door zitten afvragen. En mogelijk klinkt de oplossing van het raadsel aldus:
Is het niet slechts de feillooze manier van opdienen, die meesleepend werkt op een menschenmassa? Meer dan wat er in werkelijkheid achter de glanzende, onberispelijke façade zit? Merkwaardig, dat een schoon omhulsel zulk een macht kan uitoefenen!
En daar zoo over mij merende, zijn mij andere gevallen te binnen geschoten, waarbij zich datzelfde verschijnsel voordoet. Zoo „Der blaue Vogel". Zoo „Iturbi, de Spaansche pianist". Die hebben ook datzelfde aplomb, waarmee ze hun werk weten op te dienen. Verbluffend geroutineerd en tot in de kleinste détails geraffineerd afgewerkt. Om met Jushny zelf te spreken: „Einfach fabelhaft". De Russische balletten dito.
En men juicht.
Maar 't ongeluk wil, dat hoe mooier de uiterlijke schijn zich aan mij voordoet, hoe meer ik een prikkeling door mijn piekerkop voel gaan om het wezen, dat er achter zoo'n prestatie zit te willen benaderen. En o wee, als ik dan meen er een hopelooze leegte te ontdekken. Dan verschrompel ik hoe langer hoe meer tusschen al die van geestdrift blakende menschen.
De Argentina was voortreffelijk, o ongetwijfeld. Er heeft zelfs iemand geschreven: „hier past een eerbiedig zwijgen". Maar ik wou toch wel graag eerbiedig wat zeggen. Ze danste mijns inziens vooral met haar castagnetten, en dat deed ze virtuoos en werkelijk volmaakt rythmisch en muzikaal. Maar danste ze met haar lichaam? Ik heb weinig variatie en uitdrukking gezien in de paar bewegingen en houdingen van haar welstandig lichaam, van armen, beenen, voeten handen.
Maar — en daar gaat 't per slot om — danste ze met haar ziel?
Dat heb ik heelemaal niet gezien. En ik heb geen enkele gemoedsaandoening kunnen waarnemen. Het was niet edel, niet banaal, niet pikant, niet guitig, niet uitdagend, niet droomerig, plechtig, tragisch, speelsch, onstuimig, grof, fijn . . . niets van dat alles. Was het maar eens *iets* geweest, desnoods iets minder beschaafds. Het zou een verademing zijn geweest, als er maar bij oogenblikken eens iets duidelijks of heviqs van expressie was doorgebroken.
Och, Jac. van Looy, ik heb aan u moeten denken, en aan wat u eens geschreven hebt over „Een Tango". Dat was toch zeker heel iets anders, nietwaar? Bent u hier soms óók geweest, en heeft het u dan niet een slap salon-aftrekseltje van „de Spaansche dans" geleken? Dat zou mij niets verwonderen.
Behalve mij, moet er dien middag nog één ontgoochelde hebben gezeten, want ik hoorde achter mij iemand tegen zijn metgezel zeggen: „Niets meer dan een variété-danseres. Als je dit in een music-hall zou zien, dan zou je zeggen: verdikkie, dat is een goed nummer van 't programma."
Ik dacht bij mezelf, kijk, die slaat misschien de spijker op zijn kop.

Maar ondertusschen speet het mij toch geweldig, dat ik die er-achter-zittende leegte maar niet vol zag worden. Het wou maar niet lukken. En ik overdacht, hoe buitenisnig ik toch ook dikwijls die dingen schijn te moeten aanvoelen. Veel liever zie of hoor ik iets, waaraan desnoods veel uiterlijk raffinement ontbreekt, ja, er mogen wat mij betreft best allerlei zwakke plekken aan zijn, als dat eene, echte, zich maar manifesteert.
Maar zoo denken de menschen er niet over, dat heb ik al menigmaal in de gaten gehad. O neen, ze waren hier dol mee in hun schik, en de heeren van de kranten ook, heb ik vernomen.
Slotsom: *Ik* ben dus de gek.
En ik plensde ongelukkig, belabberd en alleenig door de regen weer naar mijn toren toe, met de Kwatta-reep nog altijd in mijn zak. DE TORENWACHTER.

P.S. Heeren architecten, neemt u me niet kwalijk, 't is weer heelemaal niet over architectuur! Of, misschien, overdrachtelijk toch wel een beetje? Heeft u in uw bouwsels ook niet een Argentina en een Tango van v. Looy? Vast wel.
Kom, vertelt u me daar dan ook eens wat van!

TECHNISCHE RUBRIEK.

BETONDAMWAND SYSTEEM-DAUBIN EN BAUTET.

Kanalen en rivierbeddingen hebben dikwijls tot instandhouding van een bepaalden waterspiegel en tot bescherming van aanliggende landerijen dichte beschoeiingen noodig. Van de meeste systemen, die daarvoor bestaan, is het tijdelijk droogleggen van het kanaal of van de bedding noodig, een omstandigheid, die de scheepvaart belemmert en bovendien ook aanleiding kan geven tot oeverafschuivingen.
Een nieuwe methode, volgens welke deze nadeelen worden opgeheven en in het talud zelf een dichte betonnen afsluitwand wordt geschapen, is toegepast bij een kanaal in Bourgondië. Bij dit systeem wordt een reeks damplanken vertikaal ingeheid, waardoor reeds een in vele gevallen sterke afdichting ontstaat. De damplanken worden dan langzamerhand uitgetrokken en het gat, dat zij achterlaten, wordt dan met beton gevuld. Zoodoende ontstaat een gesloten betonwand, die bij een voor de methode geschikten bodem een hoogte bereiken kan van 3.50 M., waarboven men zelden zal komen. Waar echter de aarde brokkelig of slap is, zal deze methode falen, daar de gaten direct na het uittrekken der damplanken volloopen. Om dit euvel te vermijden en bij elke bodemgesteldheid een dergelijken wand te kunnen maken, brengen volgens Génie Civil R. Daubin en G. Boutet een nieuwe methode in toepassing. Deze bestaat in het vervangen der massieve houten damplanken door holle ijzeren, die evenals de eerste in den bodem geheid worden en aan beide einden open zijn. Zij hebben een rechthoekige doorsnede en over de geheele lengte dezelfde breedte, nemen echter naar boven in dikte af, hetgeen het uittrekken vergemakkelijkt. Aan de achterste smalle zijde zijn een of meer openingen of gietgaten aangebracht voor het ingieten van het beton. Binnen in de holle damplank glijdt een zware keilvormige schoen, om gedurende het heien het aansluiten van elke damplank aan de vorige te verzekeren.
Deze schoen, die het inwendige van de holle damplank geheel vult, is vast verbonden met een kern van ijzer of met ijzer beslagen hout, waarvan het bovenste gedeelte of met bovenkant mal gelijk komt of voorzien is van een helm of opzetter. De kern heeft aan eén zijde voorsprongen, die de bovengenoemde gietgaten in de holle ijzeren damplank afsluiten en bestemd zijn om ongerechtigheden buiten den koker te houden. De verbinding tusschen hem en bekisting geschiedt door middel van een bout, die beide doorboort en mogelijk maakt, den zoo gemonteerden mal in te heien.
De toepassing van een helm of opzetter maakt den invloed der slagen van het hei-

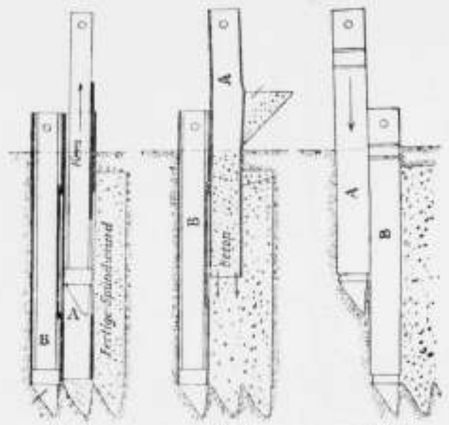
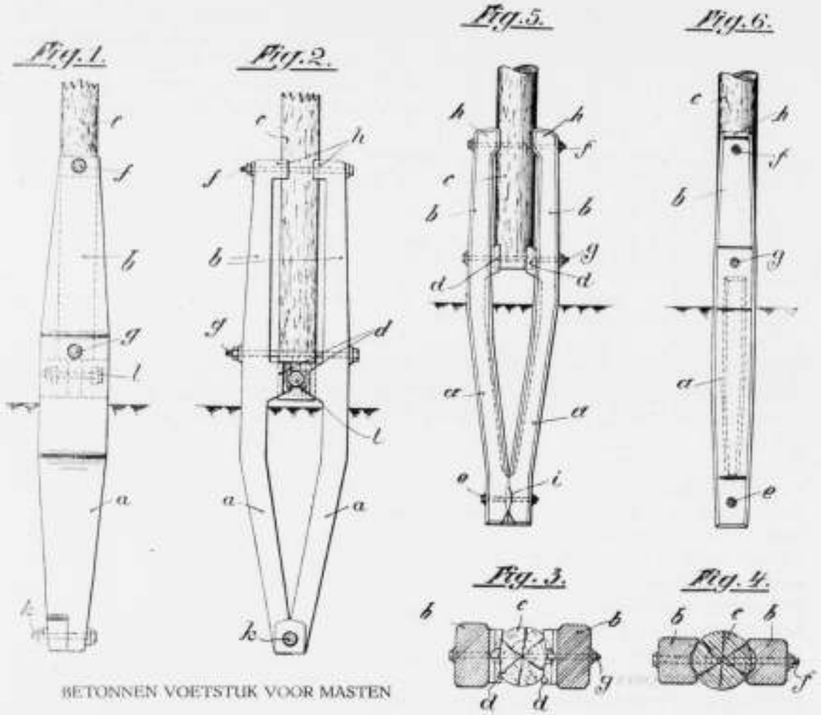

FIG. 1 FIG. 2 FIG. 3

blok van geringer invloed op den ijzeren mal. De uitvoering volgens de methode Daubin-Boutet komt in het kort op het volgende neer:
1e. Men heit de beide ijzeren mallen A en B.
2e. Men trekt de kern van den mal A er uit, waarbij de mal in den bodem blijft.
3e. Men trekt den mal A langzaam omhoog, waarbij eerst van boven en dan door de zijdelingsche en met het hooger optrekken te voorschijn komende gietgaten beton wordt gestort, dat gelijktijdig wordt aangestampt en in de door den mal geschapen holle ruimte gedreven wordt (fig. 2).
4e. De uitgetrokken mal A wordt gereinigd, de kern wordt ingezet en de mal opnieuw voor de damplank 3 geheid (fig. 3). Er ontstaat zoo, dank zij den vorm van den kernschoen, een samenpersing van den betonwand in de lengterichting, terwijl gelijktijdig een trilling van den bodem wordt bewerkt, die volgens de constructeurs een verdichting van het versch gestorte beton bewerkt. Van mal B opent men intusschen door het verwijderen van de kern de gietgaten, waardoor een gedeelte van het reeds gestorte beton binnenkomt en met eenige aarde naar beneden valt, waar het onschadelijk is.
Men trekt en betonneert mal B dan op dezelfde wijze als mal A, waarbij de nieuw ingebrachte en gestampte betonmassa zich met de vorige tot een geheel vereenigt.
De methode is beproefd aan het Marne-Rijnkanaal, de Boven-Seine en het Rhône-Rijnkanaal. Men heeft er wanden mede gemaakt van 5.50 M. hoogte en zeer bevredigende resultaten bereikt. De in hoofdzaak toegepaste betonmenging was de volgende: Hydraulische kalk of slakkencement 500 K.G., zand van 0 tot 10 m.M. korrelgrootte 400 L., grind van 10 tot 20 m.M. korrelgrootte 800 L.

BETONNEN VOETSTUK VOOR MASTEN.

Houten masten hebben de neiging aan het einde waarmede zij in den grond staan spoedig te verteren. Men streeft er naar dit tegen te gaan door de masten voeten te geven van ander materiaal dat niet aangetast wordt en daardoor den levensduur verhoogt. Voor een uitvinding, die betrekking heeft op een betonnen voetstuk voor masten, is door een Duitscher hier te lande octrooi aangevraagd. Het voetstuk bestaat uit twee deelen, die met het beneden-einde tegen elkaar steunen of in elkaar grijpen, dan wel scharnierend aan elkaar bevestigd zijn en die met het bovenëinde een tangvormige omklemming vormen. Betonnen voetstukken, uit twee deelen die den mastvoet omklemmen, zijn reeds bekend, o.a. uit het Oostenrijksche octrooischrift No. 93620, doch hierbij grijpen of steunen de benedeneinden niet in of tegen elkaar. En dit geeft niet alleen een onderlinge verbinding, dus een versterking van het voetstuk, doch ook het in den grond brengen gaat eenvoudiger, waarbij tevens minder ontgraving noodig is en eindelijk zal het puntvormige benedeneinde zich steviger in den ondergrond kunnen inwerken.
De teekening geeft een uitvoeringsvoorbeeld der vinding.
Hierin geven de fig. 1 en 2 aanzichten, de fig. 3 en 4 doorsneden ter hoogte van

BETONNEN VOETSTUK VOOR MASTEN

de bouten f en g, terwijl de fig. 5 en 6 twee aanzichten van het uitvoeringsvoorbeeld geven met eene gewijzigde scharniervorming.
Het voetstuk is gemaakt van twee beenen: a. van gewapend beton met een bovengedeelte b., die beneden scharnieren om een bout k. of een nok i. en den mast c. met de klauwen h. en de steunen d. omgrijpen, door de bouten f., g. en l., of e., f. en g. worden verder mast en voetstuk tot een stevig geheel vereenigd.
Uit fig. 1 is te zien, dat de mast op de steunen d. rust en in fig. 2, dat het bijgehakte benedeneinde tusschen de steunen d. ligt en daar verder met een bout l. is opgesloten.
Het spreekt van zelf, dat deze laatste bevestiging ook eenvoudiger uitgevoerd kan worden: hoofdzaak is, dat geen water op de bevestigingsplaatsen kan blijven en ook de lucht hier goed kan toetreden (zie fig. 5 en 6).

EEN HOUTEN SPOORBRUG MET EEN OVERSPANNING VAN 24.85 M.

Dat ook een houten brug, en dat nog wel een houten spoorbrug, het lang kan uithouden, bewijst de in 1887 in gebruik genomen spoorbrug in de nabijheid van de hoofdstad van Australië, die de Quenbeyanrivier, met openingen van 24.85 M. overspanning en 3.70 M. pijlhoogte, overschrijdt.
Onlangs eerst moest deze brug, die 40 jaar het verkeer gediend heeft en een bewijs heeft geleverd voor de bruikbaarheid van houten bruggen, worden vernieuwd. Ieder der vijf bogen bestaat uit drie ribben, die in de geboorte bestaan uit 12 en in

de kruin uit 8 horizontaal over elkaar gelegde platen van 38.1×7.6 c.M. door middel van 36 1½ duims (32 m.M.) zware bouten met elkaar verbonden.
De totale hoogte der hoogribben verloopt dus van 0.90 M. tot 0.60 M., in de breedte worden zij door zes 1½ duims (38 m.M.) zware bouten bijelkaar gehouden, die tevens door de loodrechte vakwerkstijlen gaan.
De verbinding van onder- en bovenligger geschiedt door middel van 12 stijlen, die door kruisschoren versterkt zijn: de knooppunten van den onderligger zijn door middel van ijzeren schoenen versterkt. De horizontale bovenligger heeft een doorsnede van 30.5×30.5 c.M. en is evenals de boog van den onderligger door sterke ijzeren knoopplaten met de vakwerkstijlen verbonden. De geheele houtconstructie is bovendien met sterke ijzeren loodrechte en horizontale ankers verstijfd. Het overbrengen van de op het rijvlak werkende spoortreinlasten van de 35.5 × 20 c.M. zware rijvlakliggers op de bogen geschiedt door middel van 30.5 × 17.8 c.M. zware dwarsliggers.

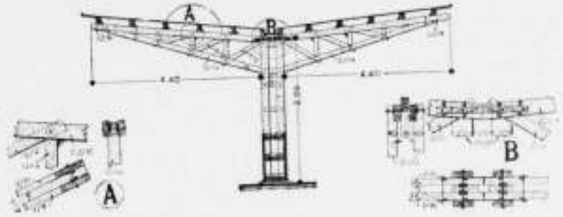

FIG. 1

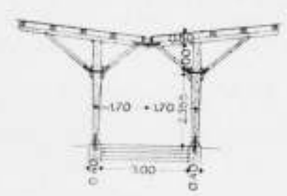

FIG. 2

FIG. 3

Pijlers en landhoofden zijn uitgevoerd in baksteen en op den rotsbodem gefundeerd.
Voor de berekening van de constructie werd indertijd aangenomen een locomotiefgewicht van 75 ton inclusief tender. De brug heeft echter tot het laatste toe zware locomotieven van 127.5 ton totaalgewicht en in een geval zelfs den last van een 139 ton wegend op twee lorries geplaatst kanon gedragen.

HOUT IN PLAATS VAN IJZER.

Reeds voor tientallen van jaren is men begonnen met verbetering der houtconstructies, hiertoe aangezet door de concurrentie die het materiaal werd aangedaan door het ijzer. De beweging in die richting begon echter eerst op groote schaal gedurende en kort na den wereldoorlog. Tal van uitgevoerde houtconstructies getuigen thans van de enorme vorderingen, die op dat gebied gemaakt zijn. Zij die in Zuid-Duitschland gereisd hebben, zullen ongetwijfeld hebben opgemerkt de houten perronoverkappingen, waarbij de moderne constructiewijzen toepassing vonden. Hiermede heeft de houtbouw een nieuw gebied veroverd, is althans goed op weg dit te doen. Fig. 1 geeft weer de overkapping van een perron te Mettingen-Esslingen. De middelste stijlen zijn door een ijzeren schoen stevig met de fundeering verbonden. Op deze stijlen concentreeren zich dan ook alle krachten als belasting en winddruk. De luifelvormige 4 M. breede dakvlakken wateren naar binnen af. Fig. 2 geeft een dergelijke overkapping weer van een perron te Rheda. Deze heeft twee tusschenstijlen. Een derde type met een enkelen stijl is weergegeven in fig. 3.

HET SCHIMMENSPEL „DON QUICHOTTE".

De eerste opvoering van Pieter van Gelder's „Don Quichotte" zal Maandagavond

29 November in den Schouwburg te Haarlem aan den Jansweg worden gegeven, onder auspiciën van de afd. Haarlem van het Tooneelverbond en van het Ned. Kunstverbond.
De rijmen van Charivarius zullen opgezegd worden door W. Landzaat: de muziek van Henk van Kempen wordt gespeeld door Mevr. Bettie van Kempen—Van Leeuwen.

HET STADHUIS TE AARDENBURG.

Het aardige raadhuis te Aardenburg is thans gerestaureerd volgens het plan, dat Dr. J. Kalf te 's-Gravenhage belangloos ontwierp aan de hand van de teekening, gebruikt bij den oorspronkelijken bouw. Men heeft den hoofdvorm van den gevel behouden, doch alleen werden de versieringen meer in den geest van den tegenwoordigen tijd gebracht. Het geheel werd opgetrokken in baksteen, afgewisseld met natuursteen, terwijl in verband met den onderbouw de toren niet 50 doch slechts 31 meter hoog werd gemaakt. Inwendig is alleen de raadzaal opgeknapt, maar dan ook bijzonder goed.

BELGISCHE KUNST IN HET BUITENLAND.

De raad van beheer van de „Vereeniging tot verspreiding van Belgische Kunst in het Buitenland" heeft besloten een concert van Belgische muziek te Londen te geven en tentoonstellingen van Belgische schilderkunst in Algiers, Kaïro en Den Haag te houden.

SALON D'AUTOMNE.

DE NEDERLANDSCHE AFDEELING.

De president van Frankrijk, Gaston Doumergue, heeft 22 November een bezoek gebracht aan den Salon d'Automne, waar hij in de Nederlandsche afdeeling werd ontvangen door onzen gezant Jhr. Dr. J. Loudon en door den inrichter, den heer Gosschalk, die hem rondgeleidden.
De heer Doumergue toonde zeer veel belangstelling voor deze verzameling van moderne Nederlandsche schilderkunst.

EEN PROCES OVER DUITSCHE KUNSTSCHATTEN.

Tegen de vorstin-weduwe van Schwarzburg, zoo wordt uit Weimar aan het *Berl. Tagebl.* geschreven, is door het land Thüringen een proces aanhangig gemaakt, wegens ontvreemding van kunstschatten uit het slot en het tuighuis te Schwarzburg. De vorstin zou, bijgestaan door haar hofmaarschalk, dingen van groote waarde, die staatseigendom zijn, verkocht hebben aan een Berlijnschen kunsthandelaar en aan het tuighuis te Berlijn. Nog bij het leven van vorst Günther van Schwarzburg-Rudolstadt was een overeenkomst tusschen den staat en dezen vorst getroffen, op grond waarvan de thans ontvreemde kunstschatten tot staatseigendom werden verklaard. Eenige jaren had de vorst tegen deze regeling geprotesteerd, maar het rijksgerecht had zijn klacht afgewezen. Op het oogenblik heeft de Schwartzburgsche hofmaarschalk Von Halem het land voor honderdduizenden benadeeld. Ofschoon het gerecht te Erfurt op het verduisteren van kunstwerken uit het slot of het tuighuis een boete van 20.000 Mark had gesteld, heeft deze bedreiging blijkbaar niet geholpen. De som is bovendien lang niet toereikend om de schade te vergoeden, aan den staat toegebracht. De Thuringsche regeering, wier plicht het was toezicht te houden op de kunstschatten, die zich nog onder de berusting bevinden van het voormalige vorstenhuis, zal zich over het gebeurde te verantwoorden hebben. Het wordt tijd, besluit de correspondent, dat de regeering der Duitsche republiek aan deze wanordelijke toestanden een einde maakt.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER.

Dat de aarde zestig maal haar baan om de zon heeft beschreven sinds de heer H. G. Wells het levenslicht zag, is eigenlijk meer een jubileum van haar dan van hem. Maar men is nu eenmaal gewoon zulke oogenblikken tot gedenken aan de betrokken persoon te bestemmen, en ik doe er ditmaal gaarne aan mee, zoowel uit sympathie voor den schrijver als uit de overweging, dat zijn ontwikkelingsgang een bijzonder duidelijke structuur vertoont.
Voor ik daar echter over ga spreken wil ik van dezen sterk cerebralen kunstenaar het zuiver aesthetisch vermogen in beschouwing nemen. Ook daar is, behalve de gewone, nog een bijzondere reden voor. In een intervieuw heeft de heer Wells onlangs bekend, dat hij van de niet-Engelsche letterkunde slecht op de hoogte is, daar hij geen talen verstaat, en overzettingen hem bedenkelijk lijken. Een eigenaardige gedachte toch, een schrijver van wereldreputatie, die geheel Engelsch is gebleven, die geheel buiten de traditie van den Franschen roman is opgegroeid! Het lustte mij eens na te gaan, wat de heer Wells daaraan is te kort gekomen, en zie, nauwelijks had ik de vraag nader geformuleerd, of een duidelijk antwoord sprak tot mij uit de beschouwing der feiten.
Wells is buiten kijf in de eerste plaats maatschappelijk schrijver. Hij is de sociale romancier der Angelsaksische wereld, op breeder plan dan Thackeray het geweest is, en niet minder dan Dickens. Zijn Fransche pendant is Emile Zola. Dickens is te oud, en te eigenaardig, om een modern auteur tot voorbeeld te strekken: Zola niet. Zijn wereld is die van het nauwelijks aangevochten kapitalisme, Wells kent niet alleen het verzet, hij kent zelfs eenigermate de kringen, waaruit dat verzet voortkomt. De arbeidende klassen hebben zich reeds een positie in de wereld veroverd. Het massale, onpersoonlijke is daardoor zeer ten koste van het individueele versterkt. Wells heeft deze ontwikkeling beleefd, in tegenstelling tot Zola, en niettemin is de Engelschman, waarschijnlijk omdat hij Engelschman is, veel meer de epicus der persoonlijkheid dan de Parijzenaar uit het zuiden, die hem in de artistieke weergave van het milieu oneindig overtreft.
Als echt romancier heeft ook Zola de behoefte, bepaalde personen, als vertegenwoordiger of waarnemer van het maatschappelijk gebeuren, sterk naar voren te brengen. Hij doet dat zelfs sterker dan Wells. De laatste werkt nog al eens met maatschappelijke vergezichten, lange bladzijden met algemeene aanduidingen van massabewegingen en pubieke emoties, altijd op een voor mij hinderlijke wijze voorgesteld als historische gebeurtenissen, waar indertijd de kranten van zouden hebben volgestaan. Zola niet. Bij hem verneemt men alles door de ooren en oogen der hoofdpersonen. En toch komt de lezer daardoor veel meer onder den indruk dan door de groote woorden van Wells. In „Nana", trouwens een zijner beste scheppingen, komen twee wandelingen voor; een van den graaf, die 's avonds zijn maîtresse van de schouwburg gaat halen, en een van Nana zelf, als ze haar oude vriendin in een rommelbuurt gaat opzoeken. Zola spant zich niet erg in om de winkels met hun kijkers in de galerij, de goedkoope huurhuizen en hun kleinburgerlijke of proletarische bevolking te beschrijven. Toch is het of men er loopt. Op de tochten van Wells' figuren „ziet" de lezer niet meer dan den smallen terreinband, waarlangs ze zich bewegen; bij Zola fantaseert men zich heele wijken.
In een ander werk van Zola, ik meen „La Curée", verschijnen telkens twee aannemers, typen van die kategorie van welbetaalde handlangers der groote speculatie, die zulk een grooten ondergrondschen invloed hebben uitgeoefend, en nog uitoefenen. Die twee figuren worden als persoonlijkheden in het geheel niet geteekend: het blijven figuranten, maar ze doen hun werk voortreffelijk. Bij Wells zal men zoo iets niet vinden. De maatschappelijke figuur, dat is voor hem datgene waarvan hij

uitgaat, datgene wat hij wil gaan aanschouwelijk maken. Hun kleine menschelijkheden onder invloed van het milieu, daar is het hem om te doen. Nemen wij een figuur, die individueel weinig is uitgewerkt, den „oom" uit ik weet niet meer welk uitstekend boek, die een kwakzalversmiddel heeft uitgevonden. Eerst hooren we van zijn verlegenheid als hij den held, die eigenlijk slechts de „waarnemer" is, moet meedeelen, dat hij zijn vermogen heeft verspeculeerd. Dan vindt de ander hem terug in een dure hotelkamer, met een dure sigaar in den mond, terwijl in de antichambre plannenmakers zitten, die hem willen overhalen zich finantieel daarvoor te interesseeren, met gespannen gelaat, en het blijkbaar voornemen, zéér suggestief te zijn. Wat die oom doet wordt slechts vaag aangeduid. We hooren, zoo onduidelijk of we het in gesprek met een ander naast ons hoorden vertellen, dat hij al maar ingewikkelder en grootscher combinaties maakt, en dat hij een soort paleis laat bouwen, een zinnelooze wirwar van pilaren en marmeren trappen, dat nooit af gekomen is. Zola zou juist die dingen beschreven, of althans scherp gesuggereerd hebben. Maar „trekjes" van den oom krijgen we genoeg. Zoo 's mans armzalige waan, als hij bankroet is en vluchten moet, dat hij met zijn krankzinnige speculaties een „very, very great poet" is. Wells wil verhalen „hoe die menschen zijn", Zola „hoe ze leven".
Wat had Wells niet van Zola kunnen leeren, wanneer hij diens werken volledig artistiek had kunnen verstaan!
De ontwikkelingsgang van den jubilaris was lineair, met een knik aan het begin. Hij is in een winkel werkzaam geweest eer hij zich door schrijven kon vrijmaken. Die herinnering heeft hem nooit verlaten. Telkens ontmoeten wij den onbemiddelden jongen man, in drukkende omstandigheden, die het jonge meisje ontmoet, dat hij veroveren zal, en dat hem, naast de natuur, het symbool is van de heerlijkheden der toekomst. Reeds dat algemeen menschelijk motief bracht hem op het gebied der maatschappelijke verhoudingen, zijn hoofdterrein.
Datgene waardoor hij naam heeft gemaakt, en wat altijd het meest kenmerkende aan hem zal blijven, dat is het sociaal experiment in romanvorm. Hij begint met eens te onderstellen, dat de arbeiders tegen de kapitalisten de nederlaag zouden lijden. O ja, natuurlijk, het recht op arbeid veroveren ze, en hygienische, vriendelijk aangekleede woningen, en ik denk bioscoopvoorstellingen en radioconcerten, als Wells die toen al gekend had. Maar de steden zijn aaneengegroeid tot één groote stad, en de huizen tot één groot gebouw, waarbinnen het leven der werkende klassen zich afspeelt, terwijl op de bovenste verdieping de rijken in prachtige villa's de open lucht genieten. Buiten het wereldgebouw liggen de weidevelden, met hun verwilderde bevolking, waartusschen men zich niet zonder levensgevaar wagen kan. De rijken worden meer en meer ontzenuwd. Wanneer een arts een hunner spreekt van de mogelijkheid, dat zijn klasse wel eens zou kunnen worden weggedrukt door een andere, vindt de rijkaard het vreeselijk cru van dien arts, hem zulk een schrikkelijke gedachte zoo maar te zeggen. Hij is er heelemaal door van streek. In een later tafereel is het proces der ontzenuwing voltooid en tegelijk dat van de verwildering der ondergronds levende arbeiders. Een zijner meest suggestieve scheppingen.

(Voortzetting in volgend artikel).

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V|H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Vrijdag 17 December a.s., des avonds te 8 uur, zal **de Heer H. A. J. Baanders** in Gebouw Heystee, Heerengracht 545, voortgaan met de vertooning van lantaarnplaatjes met toelichting over zijn **reis in Voor-Indië.**

Den leden, die hunne contributie nog niet hebben voldaan, wordt dringend verzocht dit spoedig te doen.

NIEUWE LEDEN:
Als gewoon lid wordt voorgesteld de Heer W. Vermeulen, Meubelteekenaar, door de Heeren J. Zietsma en B. T. Boeyinga.

BERICHT AAN ABONNE'S.
De Uitgevers hebben de gelegenheid opengesteld het nieuwe weekblad „Bouwkundig Weekblad en Architectura", ongevouwen in couvert met cartonnen achterzijde te verzenden tegen betaling van f 2.50 per jaar.
Abonne's die hiervan gebruik wenschen te maken worden verzocht hiervan kennis te geven vóór 25 December a.s. onder toezending van postwissel ad f 2.50 of overschrijving op Postrekening no. 9710 ten name van de uitgevers Mouton & Co. te 's-Gravenhage.

DE VOORDRACHT VAN DEN HEER HERMAN TEIRLINCK.

De lezer, die meenen mocht, dat hier een volledig verslag gedaan zal worden over het vele waardevolle en belangwekkende door den Heer Herman Teirlinck ons medegedeeld of liever voorgedragen op den Genootschapsavond van Dinsdag 23 November j.l., zal zich op een teleurstelling moeten voorbereiden.
De Redacteuren, voor zoover op dien gedenkwaardigen avond aanwezig, wisten alreeds bij den eersten inzet van des Heeren Teirlinck's zeer geanimeerde en dadelijke belangstelling wekkende causerie, dat „verslaan" hier een zooal niet onmogelijke, dan toch zeer ondankbare taak zou zijn.
Dat „onmogelijk" hier niet het juiste woord mag zijn, is gebleken uit de in de dagbladen verschenen verslagen, waarvan de juiste weergave niet tot dankbaarheid kon stemmen, wat in dit geval zeer zeker de geëerde vertegenwoordigers dier bladen niet tot blaam kan strekken, waar de Redacteuren van dit veelgelezen weekblad het tot niet meer dan een, weliswaar overtuigd, non possumus konden brengen.
Moge hier dan geen blaam te werpen zijn op wèl- en nietverslaggevers, wien, mag men vragen, moet dan de blaam wel treffen?
Wanneer we hier den blaam voor de uitgesproken en niet-uitgesproken tekortkomingen i.z. verslaggeving doen neerkomen op des Heeren Teirlinck's hoofd, dan, let wel lezer, doen we zulks om op de zoo treffende wijze der tegenspraak dezen blaam te verkeeren in den lauwerkrans van onze waardeering voor des Heeren Teirlinck's *levend woord*, waarvan de best bedoelde weergave niet meer kan zijn dan de ontzielde schil van een schoon leven, dan de verstarde reproductie van een levend kunstwerk.
De Heer Teirlinck dan heeft op dezen gedenkwaardigen avond ons bewezen, dat

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES: H. C. VERKRUYSEN SPAARNELAAN 40 HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
4 DEC. 1926 No 49

het op dichterlijke wijze en met kantig treffend gebaar onderstreepte gesproken woord niet in geschrifte is weer te geven, anders dan door den spreker zelf en dan ook weer..... anders.
De Heer Teirlinck heeft, vanaf het eerste tot het laatste woord ons geboeid, geboeid met het woord, geboeid met het gebaar, geboeid met de aanwezigheid van zijn temperamentvolle persoonlijkheid, klonk het woord negatief, dan deed het gebaar de diepere positiviteit gevoelen en zoo bouwde hij voor ons de breede bouwsels van zijn verbeelding, om ook weer ze te doen verdwijnen, oplossende deze beelden om weer andere te doen verrijzen.

Een positieve uitwerking van des Heeren Teirlinck's woord op schrijver dezes is, dat hij thans, na deze proloog, de behoefte gevoelt naar contact met U, lezer en van de vele verlegenheden, waarover we ten opzichte van heden, verleden en toekomst van het moderne tooneel hoorden verluiden is deze, mijne verlegenheid omtrent mijn contact met U, lezer, als het ware één arme weerklank: hoe verkrijgt hij contact met U? Waar hij hier alleen het woord kan hebben, moet hij Uw gewaardeerde en veelzijdige persoonlijkheid scheppen tot *eene* van eigen verbeelding en hij zal U eigenschappen, gemoedstoestanden, deugden en ondeugden moeten toedichten, die ge wellicht zult wenschen te verloochenen. Dit is U toegestaan en wilt Gij dan ook schrijver dezes vergeven, zoo hij U een rol mocht toebedeelen, die niet passend voorkomt, wat soms wil voorkomen.
Wanneer Gij dan, lezer, en ik („schrijver dezes" kruipt thans in den huid van den „eersten" persoon) tezamen zijn in den een of anderen kroeg of kring en Gij zijt nieuwsgierig en ge vraagt me uit over den inhoud van de voordracht van den Heer Teirlinck, dan zal ik, na het genieten van eenige lafenis, U zonder eenig gemoedsbezwaar antwoorden met hetzelfde gevoel van verantwoordelijkheid, waarmede in kroeg of kring zoovele groote en kleine woorden worden gesproken. Voeren wij thans na ons verkwikt te hebben, den vorm in van den dialoog:

Gij. Waarover sprak Teirlinck?
Ik Eigenlijk moest ik zeggen: „ik weet het niet", maar hij sprak over het moderne tooneel.
Gij. Wat beweerde hij?
Ik. Hij sprak over de onmogelijkheid van het heden, de mogelijkheden van de toekomst, over de rol van den auteur, acteur, toeschouwer en architect bij het moderne tooneel.
Gij. Welke waren die mogelijkheden?
Ik. Alle mogelijkheden van het hedendaagsche experiment.
Gij. Wat was het doel?
Ik. Het doel was een volkomen medeleven van het publiek, van de massa met het gespeelde, zóó zelfs, dat het publiek, dat de massa a. h. w. mede een „rol" vervult (hierbij te denken aan het Grieksche drama en de Middeneeuwsche Mysteriespelen).
Gij. Maar welke mogelijkheid was volgens Teirlinck de meest voor de hand liggende, de meest bruikbare?
Ik. Hij wist het niet.
Gij. Maar wat wou hij dan?
Ik. Hij wou het probeeren?
Gij. Wat probeeren?
Ik. Dat weet ik niet, maar je moet er aan gelooven, ook al weet je het niet.
Gij. Ik snap het niet.
Ik. Had je maar moeten komen.
Gij. En wat had de architect er mee te maken?

Ik. De architect had de roeping om het nieuwe tooneel, waaronder begrepen, toeschouwer, acteur, auteur, enz. de *ruimte* te geven.
Gij. (meesmuilend). Geef ze de ruimte!
Ik. Wie?
Gij. De architecten natuurlijk.
Ik. Je spot er mee, omdat je het niet begrijpt.
Gij. Maar jij begrijpt er toch ook niets van?
Ik. Ja, maar ik voel er iets voor.
Gij. Waarvoor?
Ik. Dat weet ik niet. Ik bedoel, dat ik het eigenlijk wel weet, maar om dat te snappen, had je er bij moeten zijn. Teirlinck riep ons, architecten op tot de *daad*: laat ons probeeren, desnoods met de geringste middelen, desnoods in een tent!
Gij. En wat hebben jullie toen gezegd?
Ik. Toen, waarde vriend, begon het debat en ik moet zeggen, dat de architecten op dat voorstel van die tent niet zijn ingegaan. Ze voelden niet zooveel voor tenten, wat is voor een architect een tent? Ik geloof, dat ze zich wel interesseeren voor schouwburgen, maar minder voor tenten. Toch vond ik het van den Heer Teirlinck heel wijs en voorzichtig om voorloopig van een tent te spreken, anders..... was het podium misschien te klein geweest. Maar het debat, was, dank zij den Heer Teirlinck, zeer geanimeerd. Wat ze zeiden?
De eerste zeide, dat hij er aan geloofde, de tweede, dat hij er niet aan geloofde, dat hij alleen aan de kracht van het individualisme geloofde (waarop hij later voor „Musolini" gescholden werd), een derde wilde wachten op een nieuwe algemeene cultuur, zoo mogelijk religieus, een vierde wilde wel de „ruimte" geven, als hij eerst de maat kon krijgen, een vijfde vond, dat we het tegenwoordige tooneel moesten behouden en daarin nieuwe mogelijkheden zoeken, een zesde vroeg den Heer Teirlink wat hij, in hemelsnaam, van „Hollanders" wel verwachtte, waarop de heer T. antwoordde, dat hij niets verwachtte, doch gaarne zou wachten tot de Hollander „Europeeër" geworden zou zijn, waarop een zevende beweerde, dat het wachten dan wel lang zou kunnen duren. Zoo ging het voort tot aan het einde.

Hier, waarde lezer, stel ik U voor dezen dialoog tevens te eindigen onder dankzegging voor Uw zeer gewaardeerde medewerking. Het einde dan was een oprecht woord van hulde aan den heer Teirlinck, die ons geleid had langs de moeilijke wegen van het vraagstuk van het moderne tooneel en dit wel zonder ons, door een beslissende uitspraak, te voeren op den dwaalweg van één theorie. Hij heeft voor ons geopend de vele perspectieven, die alle onze belangstelling hadden en hij heeft ons hart en ons verstand door zijn levend woord en sterk gebaar gestimuleerd tot de daad.
C. J. B.

OVER DE MOGELIJKHEID VAN EEN HEDENDAAGSCH VOLKSTOONEEL. [1])

DOOR A. DEFRESNE.

De eerste vraag, die zich hedenavond mogelijk aan U op zal dringen, is, waarom ik over de mogelijkheden van een hedendaagsch Volkstooneel lezen zal. De keuze van dit onderwerp is veroorzaakt door het geestdriftig streven van velen tegenwoordig naar een dergelijk tooneel. Dit streven behoefde ternauwernood in ernst genomen te worden, indien de betrokkenen niet zeer belangrijke kunstenaars waren. Een der hardnekkigste profeten van het volkstooneel is Herman Teirlinck, die met een be-

[1]) Lezing gehouden op de Conferentie voor Dramatische Kunst, October 1926 te Arnhem en voor de Kunstenaarsvereeniging „De Kring", 25 November 1926 te Amsterdam.

wonderenswaardig enthousiasme het land doortrekt en den kunstenaars oproept tot het verwezenlijken der veronderstelde mogelijkheid. Hij wordt daarbij gesteund door Wijdeveld, die naar ik meen reeds meerdere ontwerpen voor een moderne volksschouwburg ontworpen heeft, terwijl van Dalsum op staande voet bereid is de praktijk van dien schouwburg te gaan beoefenen. Een onzer beste tooneelschrijvers, een onzer belangrijkste bouwmeesters, een onzer krachtigste acteurs; alleen reeds het samentreffen van dit drietal verplicht ons de mogelijkheden van hunne pogingen in ernst te nemen en te meten.

Laat mij aanstonds, hoewel met volle waardeering van hun kunstenaarsschap en van de ernstige oprechtheid hunner pogingen, stelling nemen en mededeelen, dat ik een even hardnekkige tegenstander ben van dat volkstooneel als zij voorstanders. Men begrijpe mij goed, niet dat ik volkstooneelschrijf- of speelkunst als zoodanig afkeur of minderwaardig vindt, integendeel. Ik ben alleen van meening, dat op het oogenblik eene dergelijke kunst in Noord-West-Europa niet bestaat en in door ons afzienbaren tijd ook niet bestaan kan, tenzij de innerlijke constellatie der West-Europeesche volkeren wezenlijk verandert.

Volgens mijne meening is het dus te vergeefs en verkeerd pogingen in die richting in het werk te stellen. Deze, mijne meening met redenen te omkleeden is dus voor het oogenblik mijne taak.

Op de allereerste plaats dienen wij dus vast te stellen, wat men onder „Volkstooneel" heeft te verstaan.

Ten einde dit afdoende te doen is het noodzakelijk bij de historie te rade te gaan en in het kort te formuleeren, hoe de ontwikkeling van het drama zich voltrokken heeft, dit dan zonder tot onderscheiding in de groote vorm-verschillen over te gaan.

De geschiedenis der kunst en van het drama in het bijzonder is de geschiedenis van het menschelijk bewustzijn en van diens inhoud.

Dat menschelijk bewustzijn en diens inhoud heeft in meer dan een stadium verkeerd, wier verschillen equivalente onderscheidingen teweeggebracht hebben in de representatieve drama's.

Aan de hand hiervan kunnen wij de geschiedenis van het menschelijk bewustzijn en van de overeenkomstige dramа's, althans wat het overgrootste deel der Indo-Germaansche cultuur betreft, in drie groote tijdperken verdeelen.

Deze tijdperken dan zijn:

I. Het pre-dramatische;

II. Het tijdperk der klassieke tragedie en van de middeleeuwsche mirakel- en mysterie-spelen.

III. Het tijdperk van de renaissance tot heden.

Bij nadere beschouwing zal blijken, dat deze drie tijdperken zich door de voortgebrachte drama's in het bijzonder kenschetsen als drie phasen van het menschelijk bewustzijn.

In het pre-dramatische tijdperk, dat der primitieve volkeren, bestond er nog bijna geen bewustzijn. Zijn gevoels- en gedachten-inhoud was uiterst primitief en zeer beperkt en voor het overgrootste deel slechts ingesteld op practische doelmatigheid. Men *wist* niet meer dan noodig was om zeer primitief het practisch leven gaande te houden, men voelde rudimentair, weinig en volkomen ongedifferentieerd. De inhoud van het bewustzijn der primitieve volkeren bracht hoogstwaarschijnlijk in tientallen jaren hoogstens een steenen bijl of een simpele hut-versiering voort. Inallegeval is het zeker, dat de bewustzijnsinhoud der primitieve volkeren zoo goed als geen dramatische handeling voortbracht.

Deze taak werd vervuld door het onbewuste. De handelingen, die men beschouwt als voorloopers der dramatische kunst, zijn dan ook niet meer dan wat men tegenwoordig noemt volkomen onbewuste symboolhandelingen. De zich in deze handelingen uitende gevoelens waren niet zoo gering in aantal en niet zoo ongedifferen-

tieerd als die reeds in het bewustzijn waren doorgedrongen. Het is zelfs mogelijk naar gelang het object, waar zij op ingesteld waren, eene onderscheiding en indeeling te maken. Naargelang zij ingesteld waren op de Godheid in welken vorm dan ook, op leven, dood en geboorte en op oogst, jacht, oorlog e.d., zou men kunnen spreken van sakrale riten zonder meer en sacrale riten met sociaal-economische doeleinden. Onder de eerste soort zou men kunnen rekenen de offeranden en totemdiensten, terwijl de tweede categorie uitgemaakt wordt door de oorlogsdansen dierpantomimes e.d.

Hoe het ook zij, al deze dramatische handelingen onderscheiden zich van alle volgende doordat de eerste door het onbewuste voortgebracht werden en de tweede door het bewuste.

Het tweede tijdperk kenmerkt zich doordat de onbewuste gevoelens, die de predramatische handelingen voortbrachten, bewust gemaakt werden en tot den bewustzijnsinhoud gingen behooren.

De Grieksche tragedie ontstond dus doordat de onbewuste gevoelens der pre-dramatische handelingen in het bewustzijn kwamen.

De door ieder Uwer geweten overeenkomst tusschen den Dionysos-Kultus en de door mij bedoelde sakrale riten bewijst deze opvatting. Daarbij is het U bekend, dat de Grieksche tragedie voortgekomen is uit dien Dionysos-Kultus.

Waren aanvankelijk de Dionysos-vereeringen inderdaad niet meer dan sakrale riten, zij werden toen pas tragedie toen de onbewuste gevoelens bewust gemaakt werden. Deze bewustwording is in de eerste instantie verricht niet door de massa, maar door twee individuen, Aeschylos en Thespis.

De Dionysos voordrachten droegen een predramatisch karakter. De reivoerder, die ze sprak, verhaalde niet van den God. Hij was die God. Hij beleefde die figuur. Een dergelijke verpersoonlijking lag geheel in de lijn der Dionysische mysteriën. Immers de eenwording van de vereerders van dien god met dezen zelf was de kern er van. Volgens de overlevering was Thespis degene, die de koorzangen afwisselde met solo-zangen. Deze uitbreiding leidde onvermijdelijk tot den dialoog. De nieuwe reivoerder, die aanvankelijk vaag was en nauwelijks bewuste gevoelens uitdrukte, groeide tot volledige bewustwording, tot den tweeden acteur. Aeschylos trok de consequenties en voerde een derden acteur in. Toen veranderde Thespis de plaats van opvoering, hij verliet het altaar en trok met een wagen door het land en het Grieksche drama was geboren. Vragen wij ons af welke gevoelens het waren, die in de Grieksche tragedie bewust gemaakt werden, dan is het antwoord, het waren de toen bestaande collectieve gevoelens. Ten eerste is dit uit de betreffende kunstwerken te lezen en ten tweede volgt dit onvermijdelijk uit de ontstaanswijze van het drama.

De gevoelens, die aan de sakrale riten ten grondslag lagen, waren collectieve, die der Grieksche tragedie, die uit de bewustwording dier sakrale gevoelens voortkwam, moest dus eveneens met collectieve gevoelens spelen.

De eerste dramatische kunst was dus gemeenschapskunst en onpersoonlijk.

Welke gevoelens nu zijn bij uitstek collectief en onpersoonlijk. Dit zijn die gevoelens, die werkzaam zijn in een religieus systeem, de godsdienstige. Aldus was de Grieksche tragedie de zuiverste vorm van volkstooneel, zijnde samengesteld uit collectieve en dus onpersoonlijke gevoelens.

Zoo straks heb ik de stelling geponeerd, dat de geschiedenis der kunst en van het drama in het bijzonder de geschiedenis is van het menschelijk bewustzijn. En in dit verband dien ik hier nadrukkelijk te constateeren, dat het als cultureele gebeurtenis zoo hoog aangeschreven ontstaan van de Grieksche tragedie, dat die door alle eeuwen heen zoo hooggeprezen tragedie zelf het menschelijk bewustzijn met niet meer verrijkt heeft dan met collectieve gevoelens, d.w.z. met de voorstellingen en ontroeringen der gemeenschap.

De middeleeuwsche mysterie- en mirakelspelen zijn op gelijke wijze als de Grieksche tragedie ontstaan.
Ook het Christelijk middeleeuwsch tooneel ontstond doordat de onbewuste gevoelens der sakrale riten bewust gemaakt werden. Alleen de sakrale riten verschilden. Deze waren nu niet ter eere van den god Dionysos, maar Christelijk. De vraag kan gesteld worden of het m. e. Christelijk drama inderdaad weer opnieuw geboren is. Wij moeten bij de beantwoording hiervan de historische overblijfselen vertrouwen. Behalve eenige door de non Hrowitsa vertaalde blijspelen van Terentius is er geen enkel drama in de m. e. bekend.
Trouwens wij kunnen de ontstaanswijze stap voor stap volgen.
De voorloopers van het Christelijk drama waren de liturgische drama's. De betiteling liturgische drama's voor de bedoelde handelingen is te wijds. Deze handelingen waren niet erg veel meer dan eenvoudige sakrale riten, nu dan Christelijk. Het beste zou men ze kunnen definieeren als eene poging om door zichtbare en hoorbare demonstratie de gevoelens, die in de kerkelijke diensten der Christelijke sakrale riten dus onbewust werkzaam waren, bewust te maken. Veel is er van die liturgische drama's niet bekend.
Er is ten onzent slechts één verzameling latijnsche liturgische drama's bekend. Zij zijn onuitgegeven en berusten in de Universiteits-bibliotheek te Utrecht. Een groot gedeelte dier zoogenaamde liturgische drama's zijn dialogen van niet meer dan drie clausen, te zamen ca. 10 regels. Van dichten is hier geen sprake geweest, want zij zijn alle samengesteld uit Evangelie-teksten en dan nog in het latijn. Dit zijn de zoogenaamde „tropes". Zoo'n miniatuur-drama druk ik hier af. (vertaald).
Voor het altaar staat een stal met kribbe. Daarnaast staan engelen, die aan de komende herders vragen :
Qui cherchez-vous dans la crèche, pasteurs, dites?
Ils repondent : Le Sauveur, Le Christ, Le Seigneur.
(gepubliceerd door L. Gautier in Origines du théatre moderne, in Le Monde, 16—17 Aug. 1872).
Uit deze „tropes" hebben zich tal van grootere spelen ontwikkeld, die echter met geen enkel recht drama's genoemd kunnen worden. Het zijn door zeer korte latijnsche dialogen verduidelijkte tafereelen uit de Evangelies. Tien van dergelijke stukken zijn er gevonden in een manuscript in de abdij van Fleuri-sur-Loire. Het kleinste van deze bevat 76 verzen en beslaat, achter elkaar gedrukt, geen heele bladzijde van dit tijdschrift. Het grootste heeft 168 verzen. De grootere drama's zijn van Hilarius en van de Beauvais. De Historica de Daniel represantanda van de eerste heeft 364 verzen en De Beauvais behandelt datzelfde onderwerp in 392 regels. Daarbij waren dat geen liturgische drama's, maar stukjes om door kloosterscholieren bij wijze van ontspanning op te voeren. Behalve vijf tafereeltjes, die tweetalig zijn, omdat er te pas en te onpas eenige Fransche regels tusschen gevoegd zijn, zijn alle liturgische spelen in het latijn geschreven. Het overgrootste deel van deze tafereeltjes hebben geen kunstwaarde; van de rest is deze zeer gering. Van al de zoogenaamde liturgische drama's is er slechts één, dat onmiskenbare kunstwaarde heeft. In het betreffende manuscript draagt het den titel „Sponsus". Het is echter meer bekend onder de namen „L'Epoux" en „Le Drame des Vierges sages en des Vierges folles." Het is tweetalig, latijn en fransch en gepubliceerd door Monmerqué en Michel, (Paris 1851). Het is echter in de verste verte als kunstwerk niet te vergelijken met Mariken van Nieumeghen of Elcerlijc, die het beiden verre overtreffen.
Waren aanvankelijk de liturgische drama's dus uit niet meer samengesteld dan uit Evangelie-teksten, later voegde men er om de bewustwording der gevoelens vollediger te maken eigen gevonden zinnen en dialogen in, men laschte er regels in de volkstaal in, terwijl later deze het voor de massa onverstaanbare latijn verving.
Evenals bij de Dionysos-diensten legden de sakrale riten, waarvan de liturgische

spelen het bewustmakende onderdeel waren, die spelen groote beperking op. Toen de bewustwording meer en meer volledig werd, voelde men deze beperking als fnuikende hinder. De bewustwordende gevoelens eischten toen om aan deze verstikking te ontkomen van de godsdienstplechtigheden afgescheiden uitingsvormen. Men speelde op de markt. De bewustwordende gevoelens ondervonden geen kerkelijke beperking meer, hadden toen alle uitingsvormen tot hunne beschikking en het m. e. Chr. mysterie- en mirakelspel was ontstaan.
Uit deze ontstaanswijze blijkt een sterke overeenkomst met de Grieksche tragedies. Ook bij de m. e. spelen vereenzelvigde de acteur zich met God of de Heilige of Engelen, evenals de eerste rei dit met Dionysos deed. Evenals de onbekende schrijvers der m. e. verwijderde Thespis de drama's van het altaar om te ontkomen aan de fnuikende beperking, die de godsdienstplechtigheden de bewustwordende gevoelens oplegden. En evenals Aeschylos voerden de m. e. schrijvers dialogen en meerdere spelers in. Na honderden jaren zien wij dus weer precies hetzelfde bewustwordingsproces zich herhalen als in den Griekschen tijd. Het behoeft nauwelijks betoog, dat de gevoelens, die in de mysterie- en mirakelspelen bewust gemaakt werden, evenals die der Grieksche tragedies, collectief, onpersoonlijk en religieus waren. Dit kon uit den aard van het ontstaan dier spelen ook niet anders. Evenals de Grieksche tragedies hebben dus de m. e. spelen de gevoelens, die onbewust aan de christelijke sacrale riten ten grondslag lagen, bewust gemaakt. Ik dien hier, evenals bij de Grieksche tragedies, weer nadrukkelijk te constateeren, dat ook de m. e. spelen het algemeen menschelijk bewustzijn met niet meer verrijkt hebben, dan met de collectieve gevoelens, dus met de voorstellingen en ontroeringen van de gemeenschap.
Een verschil tusschen de Grieksche tragedies en de m. e. spelen is, dat de gevoelens der eerste heidensch en die der laatste Christelijk waren, d. w. z. dat de eerste gevoelens zich in heidensche vormen en voorstellingen uitten en de tweede in Christelijke. De vraag of die gevoelens mogelijk alleen slechts verschilden in uitingsvorm, maar dat zij van aard dezelfde waren, wil ik hier alleen maar stellen. De beantwoording daarvan valt buiten mijn onderwerp.
Hoe dit ook zij, zoowel uit de Grieksche als uit de Christelijke sacrale riten zijn drama's ontstaan, die gelden kunnen als zuiver *volkstooneel*, d. w. z. *spelende met collectieve gevoelens, zich uitende in collectieve vormen, onpersoonlijk en door hunne ontstaanswijze van aard religieus.*
Ja, dan is er natuurlijk nog een verschil, namelijk de kunstwaarde.
Nu is de bepaling van de kunstwaarde van een of ander werk eene zeer hachelijke onderneming, omdat ook weer het begrip „kunst" en dit bij uitstek eene, men zou bijna zeggen eene opslagplaats is van allerlei ondefineerbare beteekenissen.
Wij zullen over die beteekenis dus niet twisten en aannemen, dat wij het er allen over eens zijn dat Oedipus een grooter kunstwerk is dan Marike van Nieumegen. Temeer is het hinderlijk, dat het begrip kunst zoo vaag is, omdat ik nu verplicht ben de balans op te maken over de kunstwaarde van het volkstooneel.
Na de Christelijke m. e. komt er toch in West-Europa zoo goed als geen volkstooneel meer voor, d. w. z. komt er geen enkele periode meer voor, die zoo als de Grieksche en m. e.sche tijd, haar voornaamste kenmerken in het volkstooneel vindt. Natuurlijk is er in latere eeuwen nog volkstooneel geschreven of is dit althans gepoogd. Ik zal dan ook straks de kunstwaarden dezer producten bij de winstkant optellen. Veel vermeerderd zal deze niet worden.
Mogelijk, dat iemand zich af zal vragen, waarvoor het noodig is die kunstwaarde van het volkstooneel vast te stellen. Dit wordt noodig gemaakt door het geestdriftig streven van velen naar dat volkstooneel. Deze geestdrift komt voort uit een onbevredigd zijn met den huidigen stand van zaken en een verlangen naar iets beters. En dat betere zou dan in dit geval het volkstooneel zijn.

Afgezien van de vraag of die onbevredigdheid mogelijk zou voortkomen uit ontoereikendheid van eigen kunnen, ik ben van meening, dat het gevaarlijk en zelfs verkeerd is in lyrisch tempo het beloofde land te voorspellen, daar waar de historie eene woestijn met hier en daar eene oase doet vermoeden. Het is niet noodig mij de Don-Quichotterie te verwijten, als zou ik nu probeeren de Joden rechtsomkeer weer terug naar de plagen van Egypte te willen doen trekken door hun aan het verstand te brengen, dat het zoo begeerde beloofde land geen grein beter zal zijn. Het zal, gezien de mate van geestdrift en onbevredigdheid der voorstemmers, natuurlijk te vergeefs zijn, te meer omdat voor het kiezen van den tegenovergestelden weg veel meer noodig is dan alleen het inzicht, dat de ingeslagene niet deugt. Intusschen, men kan nooit weten en de volledigheid van mijn betoog eischt het, wat is dus de waarde der kunstwerken, die de volkstooneelschrijfkunst heeft voortgebracht. *(Wordt voortgezet).*

KUNSTWERKEN OP AFBETALING.

In het begin van dit jaar schreef ik in dit weekblad een paar artikelen over middelen om de economische positie van den kunstenaar te verbeteren. Ik wees er toen op, dat het wellicht mogelijk zou zijn den verkoop van voortbrengselen der beeldende kunst te bevorderen door een afbetalingsysteem in te stellen.
En ziet, thans zijn we in de gelegenheid dit systeem in praktijk te zien. De nog niet zoo lang bestaande Schildersvereeniging *„De Brug"* verkoopt n.l. de werken van haar leden niet uitsluitend tegen contante betaling, doch stelt ook de gelegenheid open in termijnen te betalen. Deze vereeniging exposeert op het oogenblik (tot 12 December a.s.) in het Stedelijk Museum te Amsterdam. Over deze zeer interessante expositie zelf te schrijven is niet de taak van mij, die zoo langzamerhand de economische medewerker van „Architectura" ben geworden. Wel wensch ik enkele opmerkingen te maken over het betalingssysteem, in aansluiting met hetgeen ik in mijn vroegere artikelen daarover heb gezegd.
De voordeelen van het systeem springen direct in het oog. De verkoopende schilder ziet de mogelijkheid om werk te verkoopen, vergroot. De mogelijkheid om te koopen is uitgebreid tot diegenen, voor wie een vrij groote uitgave in eens moeilijkheden met zich brengt (en wie behoort hier tegenwoordig niet toe!), maar die de betaling wel over een grooter tijdsverloop uit hun inkomen kunnen financieren.
Het systeem heeft ook een cultureel-pædagogische waarde, doordat het grooter bevolkingsgroepen in directe en dagelijksche aanraking met de kunst brengt. Dat de oprichters dit ook bedoelden, hebben zij getracht in de naam van hun vereeniging uit te drukken. Deze moet een „brug" zijn, die publiek en kunst met elkander in verbinding brengt.
Natuurlijk moet de Schildersorganisatie, om moeilijkheden zooveel mogelijk te voorkomen, goed uitkijken met wie zij huurkoop-contracten afsluit, dit is, zooals men weet, de juridische vorm waarin den koop-op-afbetaling wordt gegoten. De menschen zijn nu eenmaal geneigd hun inkomen te overschatten, en hun toekomstige behoeften te onderschatten en daardoor grooter verplichtingen op zich te nemen, dan zij blijken te kunnen dragen. Dit levert altijd vervelende moeilijkheden op. Ook bij het aanschaffen op afbetaling van meubelen en andere gebruiksvoorwerpen ziet men, dat de menschen op een gegeven oogenblik ophouden te betalen. Nog eerder zullen zij hiertoe komen, waar het gaat om iets, waarvan het missen minder ongerief met zich brengt dan het missen van meubelen. Nauwkeurige informaties dienen dus genomen te worden alvorens een transactie wordt afgesloten.
Of het systeem populair zal worden is natuurlijk moeilijk te voorspellen Eigenaardig is, dat op deze tentoonstelling, waar reeds vrij veel werk is verkocht, slechts enkele stukken onder deze betalingsvoorwaarden verkocht werden. Verreweg het meeste werd tegen contante betaling verkocht. Om de voordeelen, welke het

systeem voor de kunstenaars heeft werkelijk tastbaar te doen zijn, is het echter noodig, dat het eenige uitbreiding krijgt. Verkoopt een schilder slechts één werk op deze wijze, dan zal hij aan een afbetaling van 5 gulden in de maand niet veel hebben, hij merkt dit niet in zijn inkomen. Anders wordt het echter, wanneer hij zooveel verkoopt, dat hij regelmatig enkele tientjes ontvangt. Wellicht heeft deze betaling dan zelfs grooter waarde voor hem dan contante. Het zou daarom misschien wel aanbeveling verdienen, dat de vereeniging te kleine bedragen niet direct aan haar leden uitkeert, doch deze opspaart tot een bedrag van eenig belang is gevormd.
Intusschen is de poging van de Vereeniging „De Brug" om haar leden aan iets dat op een regelmatig inkomen lijkt, te helpen zeer lofwaardig en het experiment is zeer interessant. Het is te hopen, dat onder de leden der Vereeniging genoeg commercieele en administratieve krachten schuilen, om de zaak niet door slecht beheer te laten verloopen.
Een opmerking nog. Over het algemeen acht ik, zoowel om practische redenen, als op grond van theoretische beschouwingen het afbetalingssysteem te verwerpen. Ik hoop dit dan ook eerstdaags op een andere plaats uit een te zetten. Alle prinzipereiterei is mij echter vreemd, en daarom acht ik op dit beperkte terrein der kunst het middel wel te verdedigen. Den schilders wensch ik met hun pogen veel succes!

WILLEM SLICHTING.

PRIJSVRAGENRUBRIEK.

WEDERRECHTELIJK GEBRUIK VAN DEN NAAM DER PERMANENTE PRIJSVRAAG-COMMISSIE.

De Firma Talens heeft in het Maandblad „Voor Teekenonderwijs" het program van een prijsvraag gepubliceerd, met de mededeeling dat dit program door de P. P. C. zou zijn goedgekeurd. In werkelijkheid is die goedkeuring nooit gevraagd: het program kwam eerst lang na de uitschrijving toevalligerwijze, ter kennis van de P. P. C., — een te ernstiger feit, omdat het bepalingen bevatte die indruischen tegen de Algemeene Nationale prijsvraagregelen, en welke de commissie derhalve nooit zou hebben aanvaard. De Permanente Prijsvraagcommissie is verplicht, (nu de Firma Talens, hierop gewezen, zich niet geroepen blijkt te voelen dit te doen), in het openbaar op dit verzuim te wijzen, opdat niet de gewekte indruk, als zou de P. P. C. dit program hebben goedgekeurd, blijve bestaan.
Reeds hebben anderen zich, bij het uitschrijven van een prijsvraag, beroepen op deze (onrechtmatig gepubliceerde) goedkeuring. Deze bekendmaking dient mede om herhaling van dit laatste te voorkomen.
Aan de Firma Talens is inmiddels medegedeeld welke wijzigingen in haar program noodig zijn, om het te doen overeenstemmen met de genoemde prijsvraagregelen.

TECHNISCHE RUBRIEK.

LEVENSGLAS.

De gezondheid van de bewoners van den Londenschen Dierentuin schijnt in hooge mate te worden bevorderd door de aanwending in de kooien van zoogenaamd vitaglas, schrijft het „Vad.". De bijzondere eigenschappen van dit glas is, dat het 65 pCt. van de levenwekkende stralen van het zonlicht doorlaat. Het gewone glas van dagelijksch gebruik doet dit in het geheel niet, zoodat menschen en dieren, die achter glas zitten, zich daardoor ten zeerste te kort doen. Indien definitief wordt bevestigd wat van dit glas wordt gezegd — dat het noodzakelijk is voor de handhaving van gezondheid van mensch en dier — dan zal het bedrijf van den glazenmaker een tijdperk van grooten bloei tegemoet gaan, vooropgesteld dat men vitaglas in overvloed kan produceeren. De uitvinder ervan is een Britsch scheikundige,

F. E. Lamplough, en op het oogenblik wordt het nog slechts in één glasfabriek in Engeland gemaakt. Het is merkwaardig, dat de bestuurders van den Londenschen Dierentuin het eerst aan toepassing van de uitvinding voor hun dieren dachten en dat dus de dieren er de faveur van krijgen vóór de menschen. Met de eerste voortbrengselen uit de vita-glasfabriek werd het apenhuis bedekt. Later kreeg ook het dak van de leeuwenkooien het levensglas. En meer dan duizend vierkante meter er van wordt verwerkt in de in aanbouw zijnde reptielen- en apenhuizen. Sedert dit glas is aangebracht, is de algemeene gezondheidstoestand der dieren aanmerkelijk verbeterd.
Zooals bekend, heeft het ultraviolette licht, dat uit in het spectrum onzichtbare stralen bestaat, een stimuleerenden invloed op alle groeiprocessen; tevens vergroot het den weerstand tegen ziekten, zet de bloedvorming aan en dood de ziektekiemen. Volgens nieuwere onderzoekingen bestaat er ook een nauw verband tusschen deze stralen en de in onze voeding onmisbare vitaminen. Evenwel laat het gewone vensterglas van onze huizen wel warmte- en lichtstralen, evenwel zoo goed als geen ultraviolette stralen door. Het is de verdienste van Lamplough een glassoort samengesteld te hebben, die genoemde stralen wel doorlaat.
Ook de mensch en vooral de jonge kinderen (rachitis!) zullen weldra binnenshuis van het ultraviolette deel van het zonlicht kunnen profiteeren. Het vitaglas is n.l. reeds in den handel; de prijs er van is evenwel nog aanzienlijk hooger dan van gewoon vensterglas. Evenwel kan dit voor groote inrichtingen, b.v. ziekenhuizen, geen beletsel zijn om deze nuttige stralen in huis te kunnen laten binnendringen.

BORGSTELLING BIJ AANBESTEDINGEN.

In de op 16 dezer gehouden vergadering van de Kamer van Koophandel te Amsterdam, vestigde de heer Dooijewaard bij de rondvraag de aandacht op het feit, dat de aannemers zullen besluiten na 1 Januari niet meer in te schrijven op die aanbestedingen waarvoor borgstelling wordt gevraagd. Volgens spr. wordt meer op de borgen, dan op den inschrijver gelet. Uit een concurrentie-oogpunt kan zulks niet geduld worden. Spr. zou gaarne zien, dat deze borgstelling verdwijnt.
De voorzitter, de heer E. Heldring antwoordde, dat deze zaak bij de commissie van algemeene zaken aanhangig zal worden gemaakt.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Vrijdag 17 December a.s., des avonds te 8 uur, zal **de Heer H. A. J. Baanders** in Gebouw Heystee, Heerengracht 545, voortgaan met de vertooning van lantaarnplaatjes met toelichting over zijn **reis in Voor-Indië.**

Den leden, die hunne contributie nog niet hebben voldaan, wordt dringend verzocht dit spoedig te doen.

Onderstaand request is gezonden aan de Ministers van Buitenlandsche Zaken en Financiën:

Het Bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam, nam uit de dagbladen kennis van den voorgenomen bouw van een paleis ten behoeve der Nederlandsche vertegenwoordiging in Tokio.
Het zal uit den aard der zaak geen betoog behoeven, dat een dergelijk gebouw representatief dient te zijn, waarbij zeker de representatie van de Architectuur van het land dat er door vertegenwoordigd wordt, een factor van den allereersten rang dient te zijn. Dit klemt niet alleen daar het hier een delegatie van beteekenis betreft, maar bovendien in het bijzonder uit een oogpunt van bouwcultuur, daar van de Nederlandsche Architectuur een roep uitgaat, die terecht de verwachting opwekt, dat Nederland zijn legatie niet anders zal doen huisvesten dan in een gebouw dat van de voortreffelijkheid van die bouwkunst getuigt.
Zonder er in dit verband nog bij stil te staan, dat hieruit voortvloeit dat in het algemeen en steeds een werkwijze en methode wenschelijk is, die tot de beste Architectuur voert, dient op de noodzakelijkheid daarvan gewezen te worden bij een belangrijk gebouw als bovengenoemd paleis.
Zonder andere methoden van te voren te verwerpen, meent het Bestuur bovengenoemd, voor een gebouw als het onderhavige, een Nationale prijsvraag en wel een ideeënprijsvraag, ten zeerste in de belangstelling van Uwe Excellentie te moeten aanbevelen, waardoor op weinig tijdroovende en weinig kostbare wijze tot het aangehaalde doel te geraken zou zijn.

't Welk doende, enz.

voor het Bestuur van A. et A.
w.g. C. J. BLAAUW, *Voorzitter.*
„ J. BOTERENBROOD, *Secretaris.*

Amsterdam, 1 December 1926.

OVER DE MOGELIJKHEID VAN EEN HEDENDAAGSCH VOLKSTOONEEL.

DOOR A. DEFRESNE. *(Vervolg en slot).*

Stellen wij ten eerste de kunstwaarde van het Grieksche drama vast. Die van het Romeinsche drama is als zoodanig vrij gering. Ten eerste heeft de latijnsche letterkunde niet zulke volksdrama's in optima forma voortgebracht en ten tweede vallen de drama's van Seneca b. v., vergeleken bij die der Grieksche schrijvers in het niet. De bedoelde Grieksche schrijvers zijn Aeschylos, Sophocles en Euripides. De

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
11 DEC. 1926 No 50

schrijver wiens drama's nu in optima forma aan onze opvatting van volkstooneel voldoen, is enkel en alleen Aeschylos. In diens werken spelen niets dan collectieve gevoelens, zij demonstreeren gemeenschappelijke inzichten en levenshoudingen. Diens drama's zijn inderdaad een volkomen beeld van de collectieve ontroeringsmogelijkheden en van het gemeenschappelijk voorstellingsmateriaal in de destijdsche vormen.
Noemen wij Sophocles een eerste rangs tragedie-schrijver, dan geloof ik, dat de verhouding juist is, als wij Aeschylos van den tweeden rang schatten.
Aeschylos wordt toch nog beheerscht door traditie en gemeenschappelijkheid. Zijn geloof in de conventioneele goden-vormen als Zeus en de nog boven dezen staande Moira, is rotsvast, zijn levensvisie is gaaf, maar tevens eng en klein in hare wisselwerking van schuld en straf.
Zooals ik zei, is Aeschylos echter de eenige zuivere volksschrijver. Met Sophocles toch begint reeds de individualistische twijfel aan alles wat Aeschylos en de gemeenschap nog als onomstootelijk aannam.
Steunde ook Sophocles op de destijds collectieve noodlots- en Goden-voorstelling, was deze dus voor zoover nog wel schrijver van volkskunst, van Euripides kan zelfs dit ternauwernood nog beweerd worden.
Hij is de vernietiger van het conventioneele geloof, hij vertegenwoordigt de twijfelzucht en het individualisme. Overmoedig vernietigt hij het heiligste en in zijne drama's wankelt de oude cultuur en verworden de traditioneele vormen. Heeft Sophocles de reeds stervende mythus althans nog eenmaal tot het leven gewekt, Euripides heeft in volle pracht voor de begrafenis gezorgd.
Zoo zien we dus dat de volkskunst de wereld-letterkunde met een tweede-rangs drama-schrijver verrijkt heeft en nog een eerste-rangs sterk beïnvloed, terwijl deze laatste voornamelijk zijn eerste-rangsschap dankt aan het feit, dat hij voor de rest geen volksschrijver was.

Bepalen wij nu de winst, die het m. e. volksdrama opleverde. Van af 1399, toen Dendermonde de rij opende, ging er geen jaar voorbij of het krioelde, om mij alleen tot Vlaanderen, Brabant en Holland te bepalen, van de mysterie- en miracelspelen, zulks tot ver over het verbod, dat Parma in 1584 gaf, heen tot diep in de 17e eeuw. De spelen stonden in het midden der publieke belangstelling. In Mechelen werd in 1499 De Seven Weeën van Maria in tegenwoordigheid van Philips de Schoone opgevoerd, een spel, dat „Vijf uren lanck duerde en nochtans niemanden verdrietelijck oft moeyelijck was, niemant en haeckte naar 't eynde". Evenals in den Griekschen tijd bemoeide zich de overheid met de dramatische kunst. Philips de Schoone deed in 1493 zelfs eene poging tot centralisatie der spelende rederijkerskamers. Geen enkel onderwerp van maatschappelijk en collectief belang werd overgeslagen. Niets anders dan gemeenschappelijke voorstellingen en ontroeringen werden verbeeld, tot zelfs diep in de 17e eeuw, getuige het stuk van Frans Godin van 1657, getiteld: Nieuw Treurspel ende vertoogh, hoe dat Lucifers ghesanten door verscheyde middelen van practijck ende kracht de Verkiesinghe des nieuwen Keysers hebben willen beletten, in het faveur van hun creaturen, doch te vergeefs. Mede eene tusschen-klachte van de tegenwoordighe lijdende Kercke over den onchristelijcken bloedighe Oorloghe der Fransoysen, die de ongeloovighe verkeerde Engelen in 't gansche Christendom soecken te planten. Dienende tot eene afkeeringhe des Gheloofs van Jooden, Turcken, Heydenen ende van alle de nieuwe bijghelooven."
Er bestonden over de duizend spelende rederijkerskamers en ik vermoed, dat er een paar duizend stukken geschreven en gespeeld zijn. Cornelis Everaert schreef er 35. Matthijs de Castelein niet minder dan 126. In de 15e en 16e eeuw alleen zijn een paar honderd namen van schrijvers te noemen. In de 17e eeuw liet Zeebots twee heele bundels geestelijke spelen na en hij werd in aantal terzijde gestreefd door

Baseler, Danoot, Claude Ogier, Claude de Griek, Cornelis De Bie, Guilliam van Nieuwelandt en tientallen anderen.
Het merkwaardige is, dat, niettegenstaande dat allemaal in optima forma volksdrama's waren, dat zoo hoog geprezen gemeenschapsdrama in 400 jaar tijds ternauwernood drie drama's heeft kunnen voortbrengen, die althans eenige kunstwaarde hebben, te weten: De Spyeghel der Salicheid van Elcerlyc, Abelspel van Marieken van Nieumegen en de Menschwording van het Eeuwige Woord door Jan Emerix van Bilsen. Al de andere drama's zijn volkomen nietswaardige lorren.
Nu geeft het niet bijster veel of men fantastische plannen ontwerpt om het verloren paradijs te herbouwen, nu kan men gedreven door ontevredenheid en verlangen nog zulke wonder-mooie en sprookjesachtige wenschvervullingen koesteren voor de toekomst, *de feiten blijven, dat het zoo behunkerde volksdrama in heel de classieke cultuur een tweede-rangsschrijver en gedurende 400 jaar Christelijke cultuur niet meer dan drie werken voortgebracht heeft, die de vernietigende tijd hebben weerstaan.*
Na ± 1500 is er geen enkel volksdrama in bovenbedoelden zin geschreven, dat meer dan slechts eenige zeer middelmatige kwaliteiten heeft, en zoo ben ik thans gekomen aan het derde tijdperk, dat van de Renaissance tot heden.
De groote kultuur-daad van de Renaissance is het ontstaan en de ontdekking van de menschelijke persoonlijkheid geweest.
Deze ontdekking der persoonlijkheid kon alleen geschieden door afscheiding van de gemeenschap, die onpersoonlijk is. En aldus is de Renaissance de eerste en grootste vijand en moordenaar van het gemeenschapsdrama.
Na de ontdekking van persoonlijke innerlijke verschillen was toch een gemeenschapsdrama onmogelijk. In een gemeenschapsdrama spelen slechts collectieve gevoelens en een dergelijk drama kan toch bezwaarlijk ontstaan, indien de eenige gemeenschappelijke factor is het weten en ondervinden, dat alle individuen overigens emotioneel verschillen.
Heeft de Grieksche tragedie en de m. e. mysterie- en mirakelspelen het menschelijk bewustzijn met niet meer verrijkt dan met de collectieve ontroeringen en voorstellingen, de Renaissance heeft het bewustzijn van het menschdom vermeerderd met de oneindige verscheidenheid der individueele gevoels-samenstelling.
Er is een rijk ontdekt van eindelooze variatie, niet van één collectieve ziel, maar van evenveel zielen als er menschen zijn. Waren de innerlijke verhoudingen van het collectieve bewustzijn primitief, die van het individueele zijn uiterst gedifferenteerd met eindelooze mogelijkheden. Met zooveel mogelijkheden zelfs, dat wij nu (na tal van ontdekkingstochten gedurende eeuwen in verschillende vormen van neo-classicisme, romantiek, symbolisme, realisme, naturalisme en expressionisme) nog niet met zekerheid zeggen kunnen de helft van het individueele bewustzijn te kennen en te weten. En in dit verband zou ik dan willen vragen, welk nuttig effect het zou kunnen hebben zich wetens en willens weer te gaan bepalen tot het uiten van de collectieve gevoelens, die hunne beurt op het cultureele moment gehad hebben, daar waar nog de helft van het individueele terrein in het volslagen donker ligt!
Worden de kunstenaars door een buiten hunne geestdriftige besprekingen staande ontwikkelingsgang gedwongen nogmaals en nu dus ten derde male een volksdrama-kunst te doen ontstaan, is het in den historischen gang onvermijdelijk de collectieve ziel, maar dan in hedendaagsche vormen, nogmaals te gaan herkauwen, goed, dan houdt het woord op en past de daad, waarop wij dan van nu af te wachten zitten.
Maar zoolang men nog praat en redeneert, heeft men dit goed te doen en te erkennen, dat wij nog vlak voor een niet te meten en even onbekend, maar zeker even onbetwistbaar te ontdekken onbewust terrein staan van de individueele ziel.
En al is het even te vroeg, in dit verband wil ik er op wijzen, dat Freud dit onge-

twijfeld met mij eens is en wij met de onvermijdelijke cultuur-historischen gang niet in debat behoeven te treden of hij Freud op tijd gezonden heeft of niet.
Is het nu noodig de winst te berekenen van het individueele drama?
Reeds door een eenvoudige redeneering, die logisch uit mijn betoog voorkomt, is de balans op te maken.
De gemeenschapsziel kan door sterkte van inhoud overweldigend groot zijn. Door de gemeenschappelijkheid is die inhoud echter beperkt en zeer primitief van samenstelling. Maar hare voornaamste kenmerk is hare ongedifferentieerdheid. En nemen wij nu een schrijver als Shakespeare tot vergelijkend voorbeeld, dan kunnen wij vaststellen, dat diens figuren haar voornaamste kenmerk vinden in juist het tegenovergestelde, in uiterste detailleering, fijnste differentiatie, eindelooze verscheidenheid, onmetelijk rijker van inhoud maar even grootsch en overweldigend. Namen te noemen is bijna overbodig. Staan aan de kant van het volksdrama Aeschylos en drie m. e. spelen, aan den anderen kant staan Shakespeare, Vondel, Goethe, Voltaire, Hugo, Hebbel, Ibsen, Strindberg, Wedekind enz., alle schrijvers op enkelen na. En het zijn juist deze enkelen, die af en toe getracht hebben een volksdrama te maken. Als voorbeeld noem ik Wilhelm Tell van Schiller. Maar iedereen zal me toe moeten geven, dat nationale trots en nationaal gevoel van eigenwaarde wel gevoelens zijn, die groote daden voort kunnen brengen, maar geen groote kunstwerken.
Het eenige, dat de na-Renaissance-schrijvers missen is de collectiviteit, maar de collectieve onpersoonlijke drama's misten de mogelijkheid tot karakterbeelding, tot menschwording der figuren, tot individualiseering van het menschdom.
Toch, iets moet het volksdrama op het andere voor hebben, zal men zeggen. Zooals ik zei enkel en alleen de toch nog zeer betrekkelijke collectiviteit, want de groote verhouding van de menschen tot eene Godheid of levensonvermijdelijkheid, die bij uitstek het onderwerp van het volksdrama is, speelt ook haar grootste spel in de stukken van Shakespeare, Goethe en van al de groote schrijvers van de Renaissance tot nu toe.
Het spreekt van zelf, dat de differentiatie tusschen godsdienst en kunst met dezen ontwikkelingsgang van m. e. tot renaissance gelijken tred hield. In het begin zagen wij reeds, dat in het eerste tijdperk, dat der primitieve volken, godsdienst en kunst dermate verstrengeld waren, dat er nergens een spoor van grenslijn te ontdekken viel. In het tweede tijdperk echter was de differentiatie reeds in haar eerste stadium. De godsdienst en kunst waren wel verscheiden en hadden vaak afzonderlijke bedienaars, in hare uitvoering waren zij echter eene synthetische eenheid in dienst van een gemeenschappelijk religieus-aesthetisch ideaal. Dit kon trouwens niet anders, omdat zoowel godsdienst en kunst met een-en-dezelfde gevoelens speelden. In de Renaissance was dit echter anders. Daar waren de gevoelens van godsdienst en kunst niet meer gelijk. In den godsdienst bleven de gemeenschappelijke voorstellingen en ontroeringen zich uiten. In de kunst echter werden andere, niet collectieve maar persoonlijke categoriën verwerkt. Als gevolg van dezen gang van zaken werd de differentiatie tusschen godsdienst en kunst volkomen en leefden beide, op enkele alleenstaande gevallen na, een streng afgescheiden en vaak zelfs vijandig leven.
Op drie wijzen heeft de Renaissance dus het gemeenschapsdrama om hals gebracht en voor goed onmogelijk gemaakt.
Ten eerste door de ontdekking der persoonlijkheid, die alleen geschieden kon door afscheiding van de gemeenschappelijkheid.
Ten tweede door de vernietiging der synthese van godsdienst en kunst, die een der voornaamste kenmerken van het volksdrama was.
En ten derde door de vernietiging der religieuze eenheid zelf.
Zoowel in de klassieke als m. e. tijd werd het geheele religieuse voelen en denken

beheerscht door één systeem. De bodem voor een volksdrama was dus uiterst gunstig. Toen nu de Renaissance Luther en Calvijn voortbracht, was het tevens uit met die religieuse eenheid en werd de bodem, waarop eventueel nog een volksdrama groeien kon, aan stukken gereten.
En die verbrokkeling is voortgesplinterd tot op den huidigen dag. De religieuse eenheid, de collectieve godsdienstige gedachten en gevoelens zijn verindividualiseerd tot min of meer talrijke verscheidenheden.
Dan was er in de m. e. tijd geen of weinig gelijkgerechtigd verindividualiseerd standenverschil. Met Marx en de sociaal-democratie is de steeds slechts schijnbare en dus zeer wankele maatschappelijke eenheid verstoord. De maatschappelijke standen zijn verindividualiseerd, het gevecht om den voorrang onder de leuze: „voor gelijk recht", is begonnen, de binnenlandsche politiek is geboren. De verschillende politiek-maatschappelijke stelsels hebben zich met de verschillende religieuse systemen vereenigd en van de voor een volksdrama allernoodzakelijkste collectieve eenheid is niets anders meer overgebleven dan een Christelijk-Historische geitenfokkerij, een Roomsch-Katholieke voetbalbond en een eindeloos en midiocre gevecht om een radio-omroep, plus eenige uit een kleine gemeenschap uitgestooten predikanten, die nog weer kleinere gemeenschappen vormen en na eenige jaren op hun beurt weer predikanten uitstooten, zoo lang tot ieder persoon zijn eigen predikant en zijn eigen miniatuur-kerk heeft.
En daarom kan er m. i. geen volksdrama geschreven worden in Noord-West-Europa en dus ook geen volksdrama gespeeld, omdat er in de huidige religieuse verdeeldheid, politieke onsamenhoorigheid en maatschappelijke vijandigheid geen onderwerp te beleven is, dat al deze tegenstrijdigheden tot een eenheid vereenigt, zelfs niet voor de luttele spanne tijds van een kwartier. Tenzij een internationale voetbalmatch, die zonder eenigen twijfel thans in het collectieve gemoed precies dezelfde plaats inneemt als de Grieksche tragedies en de m. e.-spelen vroeger. Met drommen trekken ze op, heel het land is in gespannen aandacht en de te ondervinden gevoelens varieeren van vreugde-delirium tot de droefgeestigste verslagenheid, laat in den avond overgaande tot alcoholische wanhoop of extase. De voetbal maakt het volk tot eene emotioneele eenheid, jammer, het aestethische en zeker het religieuse element ontbreekt! En met trieste verbijstering deed mij de uitlating van Teirlinck, dat hij in de collectiviteit van een voetbalwedstrijd een teeken zag voor eene toekomstige religieus-aesthetische volkseenheid, denken aan den bekenden stroohalm van een zich verloren wetend drenkeling.
En alle pogingen om toch door een dramatisch kunstwerk, het volk tot emotioneele eenheid samen te smelten, zijn evenzoovele opstandigheden tegen den onwrikbaren voortgang van den tijdgeest, die zijne wraak niet lang wachten laat.
De praktijk geeft mij daarin gelijk; van sociaal-democratische zijde is eene commissie samengesteld om uit te maken hoe men een volkstooneel tot stand zou kunnen brengen, dit wil dus hier zeggen een sociaal-democratisch tooneel.
De resultaten zijn, dat men plannen heeft opgevat om een reisgezelschap te vormen. Afgezien nu van het feit, dat de tooneelpraktijk onmiskenbaar een reisgezelschap als artistiek onvruchtbaar brandmerkt, zou de oprichting daarvan geen enkel ander gevolg hebben, dan dat morgen een roomsch-katholiek, overmorgen een liberaal gezelschap opstaat en gefinancieerd door de betrokken politieke partijen, het land doortrekt. Ziet de Christ.-Hist. geitenfokkerij en de R. K. Voetbalbond.
En de wraak van den tijdgeest? Het soc.-dem. Volkstooneel koos, natuurlijk als répertoire, Heijermans, maar tevens .... Ibsen en Strindberg.
Ik wil niet ontkennen, dat het mogelijk is, dat het proletariaat zoo sterke gevoelens mee ronddraagt, dat deze in de revolutiedaad alleen hun arbeidsvermogen niet kunnen uitwerken. Dat het dan noodzakelijk zal blijken, zooals in het huidige Rusland, deze gevoelens in volksdrama's te herkauwen, kan ik ook aannemen, al komt

mij dat voortdurend versymboliseeren in Rusland van in de werkelijkheid toch reeds vervulde wenschen voor die werkelijkheid zeer verdacht voor. Maar ik ontken de noodzakelijkheid, dat deze herkauwing eene kunstproductie zou moeten zijn. Ik betwijfel zelfs de mogelijkheid gezien de dramatische gevolgen van de Fransche revolutie. De inhoud van het door de eeuwen heen wijd en diep uitgegroeid bewustzijn van het menschdom zouden de voorstanders van het volksdrama liefst met één streek afstrijken tot de gemeene maat van het collectieve. Zij verwerpen het bestaan van het individu en dus van het menschdom, accepteeren alleen de gemeenschap. Maar de nooden en verlangens, de voorstellingen en ontroeringen, die in het gemeenschappelijke bewustzijn werken, zijn door alle eeuwen heen dezelfde geweest, al is de uitingsvorm door andere uiterlijke en innerlijke groepeering in iedere periode anders. Het collectieve bewustzijn kent geene bewustwording meer. Het collectieve bewustzijn kent alleen vormverschil.
Wat zal de toekomst dan wel geven? Ik zal mij niet aan de voorspelling wagen. Maar op het einde der 16e eeuw ontdekte men het individueele bewuste. Op het einde der 19e eeuw ontdekte men het individueele onbewuste. Ik zie in alle geval de massa er voorloopig nog niet aan te pas komen.
Zoo is iedere poging tot het oprichten van een volkstooneel aan het tooneel vijandig, is voor zelfs het huidige tooneel levensgevaarlijk, zonder kans op iets beters.
Uit den aard van het volkstooneel zal men voor de oprichting eene massa behoeven. Er eene kunstmatig vormen kan men niet. Men moet dus onvermijdelijk terecht komen bij erkende en reeds bestaande eenheden, collectiviteiten, en dat zijn tegenwoordig geen andere dan de politieke al of niet religieuse partijen
En indien men het tooneel niet wil verpolitieken, indien men niet wil, dat er geen enkel tooneelstuk opgevoerd wordt, of het moet van uitgesproken politieke tendens zijn, dan moet men deze pogingen zoo snel mogelijk staken, anders zullen wij na nog geen tien jaar hunkeren naar en alle energie en geld moeten aanwenden voor het „Neutrale Tooneel".
Stelt nu het geval, dat de voorstanders van het volkstooneel aanvoeren, goed, alles is beter dan het huidige tooneel, dan maar een politiek tooneel, maar ten minste een tooneel, dat midden in de belangstelling van eene massa staat, al is die in een politiek systeem vereenigd, ten minste een tooneel, dat leeft midden in de ontroeringen van eene emotioneele eenheid, al zijn die emoties dan politiek gekleurd.
Ik vrees, dat de feiten op dit zoo bout en blind vooruitstrevend enthousiasme ontnuchterend werken zullen. De bovenbedoelde sociaal-democratische commissie heeft zich ontbonden en hare pogingen als te vergeefs verklaard. Volgens deze is zelfs een politiek volkstooneel onmogelijk bij gebrek aan répertoire.
Er is geen volk, althans in N. W. Europa niet, en dit blijkt onder meer uit het feit, dat er geen schrijvers van volkstooneelstukken zijn. En zich zelf willens en wetens tot volksschrijver forceeren, zooals Teirlinck tracht, lijkt mij op zijn minst gesproken zijn eigen pogingen den strop ombinden. Ik durf dan ook zonder aarzelen te voorspellen, dat op zijn laatst de vijfde première van een eventueel „Groot Volkstooneel" de slot-apotheose of die van eene Amerikaansche klucht zal zijn.
Dit zal niet zoo zijn, zullen de voorstanders tegenwerpen, de belangstelling in het tooneel moet weer worden zooals in den klassieken tijd, zooals in de middel-eeuwen! Maar bij de uitspraak van dit verlangen vergeet men één ding, namelijk, dat dit eene groote vermindering der belangstelling zou beteekenen. Eene statistiek is daarvan moeilijk op te maken, maar men bedenke, dat nu alleen in den Stadsschouwburg te Amsterdam minstens 100 maal meer toeschouwers per jaar het tooneel bezoeken, dan in die zoo hooggeroemde tijden in heel Griekenland. Toen waren er 30000 per keer, ja, maar men speelde slechts eenmaal per jaar.
Goed, dan maar de schouwburgen tot puin laten vervallen, heb ik Teirlinck en Wijdeveld hooren uitroepen.

Ik meen, dat Cordon Graig dit vroeger ook herhaalde malen voorstond en toch werkt hij nu dapper mee aan een Ibsen-voorstelling en vraagt in „De Telegraaf" of er geen mogelijkheid voor hem is om de vroeger zoo verfoeide ouderwetsche Nederlandsche Schouwburgen mee in stand te komen houden.
Er is zeer veel, dat in het tegenwoordige tooneel niet deugt, dat geef ik toe, maar het komt mij voor dat men zijne taak beter zou begrijpen indien men zich voornam aan de verbetering zijne krachten te geven, dan die te verspillen aan zij het nog zoo wonderschoone luchtkasteelen.
Zoo lang hebben Teirlinck, Wijdeveld en van Dalsum het nog niet uitgehouden. Die hebben nooit opgehouden die instandhouding te steunen, werken nu nog aan het zoo verfoeilijke tooneel minstens even hard mede, als zij de puinhoopen er van in hunne redevoeringen propagandeeren.

STRUCTUURSTUDIËN BUITEN DE BOUWKUNDE

DOOR Dr. F. H. FISCHER. *(Vervolg van No. 48).*

Vier hoofdperioden schijnen zich in de ontwikkeling van den schrijver H. G. Wells af te teekenen. Hij begint met overwegend technische belangstelling. Hoe zal de wereld worden als deze of gene technische voorwaarde vervuld is? Zijn welbehagen rust bij de onverwachte effecten, door onverwachte omstandigheden veroorzaakt. Als men zich eens onzichtbaar kon maken? Als er eens monsterdieren ontstonden? Als men zich eens in den tijd verplaatsen kon? Als er eens superieure wezens op aarde landden? Als op een hemellichaam eens een ander diersoort tot intelligentie was opgegroeid? Als er eens een physiologische verheldering aller geesten plaats had? — Het laatste vooral is typisch voor den hervormer (In the days of the comete): bij helderder denken vallen de meeste sociale moeilijkheden weg: „men" gaat dadelijk goede en gezonde woningen voor de armen bouwen.
Ziedaar de ondergrond van het denken van alle zoogenaamde revolutionairen: het is onvergefelijke kwaadwilligheid waardoor de sociale nooden ontstaan. Begrip van de onafwendbare noodzakelijkheid der historische gebeurtenissen dringt niet tot hen door.
Wells is echter veel te schrander om lang op dat standpunt te blijven staan. Hij grijpt weldra het sociale probleem zelf aan. Het optimisme, dat eigen is aan alle socialisme, komt duidelijk naar voren. Terwijl hij echter met deze stof bezig is, pakt hem, als kunstenaar, de werkelijkheid en ontrukt hem aan de bouwsels der fantasie. Hoe gedraagt zich een mensch onder sociale invloeden? Het heeft hem, als schrijver en Engelschman, vooral getroffen, hoe klein de menschen gewoonlijk zijn, hoe gaarne en haastig ze zich in een klein, vies hoekje van hun bestaan terugtrekken. Het ontgaat hem niet, dat „de mensch" maar niet zoo klaar staat voor een betere wereld. Doch hier verlaat hem de geest van den hervormer, en wordt de Engelsche humorist en caricaturist, zij het ook een zeer voortreffelijke, hem geheel de baas. Wij vernemen voor zoover ik weet niet, hoe de kruidenier in de toekomst mensch zal worden. Een ernstig tekort! Ik weet wel, dat men de kunst geen eischen mag stellen, en zeker niet aan een zoo vruchtbaar en begaafd kunstenaar als Wells: maar als ik het zeggen mocht zou ik juist *dat* punt het meest geschikte studieobject voor den sociale roman achten.
Zich afwendend van de lagere niveaux keert Wells zich nu in de derde periode tot de niet-economische factoren van het geluk, de liefde en de werkkring. In sommige boeken is het conflict tusschen die twee aan de orde, doch meer en meer valt het accent op liefde en huwelijk. Naar wat ik mij herinner behandelt hij ten eerste het probleem van de geliefde, die je werk deelt, tegenover de niettemin vereerde echtgenoote. Ten tweede de geliefde, die een luxeleven leidt, naast de geachte echtvriendin. Ten derde het gelukkige huwelijk, dat door gebrek aan gemeenschappelijke bezigheden dreigt te verloopen.

De „geliefde die je werk deelt" is natuurlijk het dankbaarste onderwerp. Het boek waarin dat behandeld wordt (The new Macchiavelli) is zeer lezenswaard. Maar of het nu komt dat het Wells is, en men dus een probleembehandeling verwacht, of dat hier werkelijk iets gaapt, ik kan geen bevredigenden indruk, bij nadere overdenking, overhouden. Het is alsof men op boeiende wijze met een verhaal wordt bezig gehouden, waarin geen richting en geen gang zit, en dat wordt afgebroken voor de situatie wezenlijk veranderd is. De held gaat er met zijn geliefde helpster van door, omdat hij verraden is, en de Engelsche huichelarij geen zoogenaamde „schandalen" in parlementsleden duldt. Dit is hoogst onaangenaam voor hem, natuurlijk. Maar de clou moet toch zitten in zijn verhouding tot zijn vrouw, waar hij nog steeds zoo veel van houdt, en die hij zoo hoogacht. Men zou wenschen te vernemen, hoe die twee liefdes naast elkaar mogelijk zijn, iets meer daar van althans dan wanneer het bij een van je kennissen voorvalt. Niets daar van. De echtelijke liefde blijft een kleurlooze schim: de echtgenoote wordt ondanks de bedoeling van den schrijver een antipathieke, hinderlijke figuur; alle poëtisch licht valt op het jonge meisje, dat zoo goed begrijpt en zoo diep meevoelt. En toch wordt die tweede verhouding, wordt het heele conflict, zoo schetsmatig, zoo bloedeloos behandeld, als alleen in een verhaal met een oplossing veroorloofd is.
Hetzelfde kan mutatis mutandis van het tweede geval gezegd worden: de vrouw, die nu eenmaal geen lust heeft de kousen van den geliefden man te stoppen, en daarom maar de schijn- en reclamevrouw van een geldpee wordt, alsmede minnares van „hem". Wat het schepsel den geheelen dag uitvoert is me een raadsel. En toch heb ik — litterair — al zooveel minnaressen meegemaakt, die geen hand uitstaken, zonder mij over die kwestie bezorgd te maken. Paul Bourget's minnaressen bijvoorbeeld, die nog bovendien allerlei kwaad bedrijven. Er moet bij Wells toch iets haperen. Het is weer: het gebaar van den onderzoeker. Het geval: liefde voor nu eens deze soort vrouw; alsof dit soort iets anders was dan een parasiteerend luxediertje, dat als bekoorlijke vrouw toch waarde heeft. Natuurlijk is de waarde der vrouw als bekoorlijk sieraad onaanvechtbaar. Niet alle vrouwen behooren in de keuken. Toch maakt die geliefde uit Wells' boek geen prettigen indruk; ziedaar het vraagstuk, dat Wells niet oplost, noch eigenlijk bespreekt. Hij constateert slechts wat allen weten.
Beter is de behandeling van het derde punt. Hoe een goed huwelijk verslappen kan onder wederzijdsche verstrooiing, en hoe het althans hersteld *kan* worden. Ditmaal mogen wij den schrijver niet verwijten, slechts een hoogst individueele oplossing te hebben vertoond: zoo iets zal immers altijd hoogst individueel blijven.
De vierde faze van des schrijvers ontwikkeling voert hem tot de groote quaestie van godsdienst en menschelijke bestemming. „The Undying Fire" is een geniale moderne Jobsiade, een der meest religieuze boeken, in den hoogsten zin, die ik ken. Maar hoofdzaak voor Wells als verkondiger zal wel de historie blijven. Zijn zoölogische en geologische studiën stelden hem in staat, den blik zeer ver te laten wijden, en zoo kwam hij tot zijn opvatting der geschiedenis als „het groote avontuur van het Leven", dat lang vóór de menschwording begonnen is. Op dien grondslag heeft hij, tot ergernis van vele historici, naar mijn meening evenwel volkomen terecht, zijn „Outline of History" geschreven. Noemt men daarbij nog een aantal geestige opmerkingen, dan is helaas wel alle goeds gezegd, dat van dit merkwaardig geschrift te beweren is.
In de „Outline" keert de oude naïveteit terug. Wij zijn weer „in de dagen van de komeet". De menschelijke geschiedenis is volgens Wells slechts het verhaal van de nalatigheden en het wanbegrip der leidende persoonlijkheden. Hij neemt het om zoo te zeggen Nebukadnesar kwalijk, dat hij geen zin voor het parlementaire stelsel had. Wells is niet eigenlijk een sociaal-democraat. Eer een radico-socialist. Hij begrijpt niet hoe een man van beteekenis iets anders kan zijn. Van de Romeinen, die

liever met Karthago een achturendag hadden moeten afspreken dan oorlog voeren, tot Napoleon, schieten allen te kort. Wat had die Napoleon — overigens een betrekkelijk middelmatig man — niet een kans, om . . . . Wells idealen te verwezenlijken, en wat heeft hij het er bij laten liggen!
Het is of de begaafde schrijver plotseling vergeten is hoe de wereld draait. Napoleon, die slechts heerschen kon doordat hij de rustlievende bourgeoisie het verworvene waarborgde, had ingrijpende en onmogelijke hervormingen moeten invoeren! Haast nog gekker is het verlangen, dat Caesar Noord-Europa voor de beschaving zou openen, terwijl hij natuurlijk zijn handen vol had om de gelegenheid te houden, ook maar iets in eigen land te verrichten.
Vreemder, en toch typisch, is Wells houding tegenover de kunstgeschiedenis. Daar spreekt hij niet over. Die heeft, meent hij, toch geen invloed uitgeoefend op den gang van zaken. Duidelijk blijkt hieruit, wat Wells onder „de zaken" verstaat: de dingen die zijn intelligente belangstelling hebben. En dat bij een man, die zich toch elders zoo voortreffelijk boven vooroordeelen verheffen kan. Maar het is het oude lied: eens anders vooroordeelen zijn makkelijk te doorzien; die echter welke iemand werkelijk ter harte gaan, wordt hij niet meester.

VERSAILLES, FONTAINEBLEAU EN RHEIMS.

John D. Rockefeller heeft eenige jaren geleden aan den Franschen staat een enorme som geschonken om daarmee Frankrijk's grootste schatten op architectonisch gebied te herstellen en van ondergang te redden. Poincaré heeft eenige jaren geleden een comissie aangewezen om de schenking van Rockefeller te beheeren. Zij bestond uit den gewezen gezant Jusserand, Gabriel Hanotaux, van de Fransche Academie, en Maurice Paléologne. Wijlen de Amerikaansche kolonel Hartjes maakte ook deel van de commissie uit. Zijn plaats daarin is nog niet door een ander ingenomen.
In een dezer dagen te Parijs gehouden vergadering van de Amerikaansche club heeft de architect Welles Bosworth, die toezicht houdt op het herstel der bouwwerken, een overzicht gegeven van de vorderingen der restauratie. Vooral aan het kasteel van Versailles schijnt heel wat te doen te zijn. Het dak van het Palais des glaces stond op instorten en ook aan andere daken, evenals aan de ramen van het grootsche bouwwerk viel veel te herstellen.
Aan Fontainebleau valt veel minder op te knappen.
Wat de kathedraal te Reims betreft, de Rockefeller-schenking is niet de eenige vereeniging, die daaraan herstellingen uitvoert. De Fransche natie zelf legt jaarlijks een aanmerkelijke som aan het herstel van de onvolprezen kerk ten koste. Voor het oogenblik wordt met het Amerikaansche geld het nieuwe dak betaald. Welles Bosworth deelde nog mede, dat de noordelijke toren van de kathedraal te Reims, die is afgebrand, niet zal worden hersteld. De toren zal blijven, zooals hij nu is, als een monument van door den oorlog aangerichte schade. *(N.R.Cr.)*

ONBREEKBAAR GLAS.

Het is een lang gekoesterde wensch van de technische industrie, eindelijk over een materiaal te beschikken, dat met het gewone glas niet alleen de karakteristieke eigenschappen der kleurloosheid en doorzichtigheid gemeen heeft, doch bovendien bestand is tegen stooten en trillingen, in zekeren zin dus onbreekbaar is.
Men heeft dit thans gevonden in het nieuwe glas „Pollopas": dit glas bestaat uit karbamide en formaldehyde en is geheel als organisch colloïde te beschouwen. Het is een product, dat zonder asch achter te laten verbrandt en daarmede in de glassynthese iets nieuws vertoont, wat tot nu toe nog niet bereikt werd. De chemicus verstaat, zooals bekend verondersteld mag worden, onder een colloïde een gelatineachtige, lijmachtige substantie, die geen neiging tot kristallisatie vertoont. De

scheikunde der colloïden, die zich een uitgebreid onderzoek van dergelijke producten tot taak heeft gesteld, is eigenlijk nog van tamelijk jongen datum en heeft reeds gevonden, dat het veel moeilijker is colloïden in zuiveren toestand te verkrijgen en grondig te onderzoeken dan dit met kristalloïden het geval is.
Terwijl gewone lijm na droging weer in water opgelost kan worden, hebben we in Pollopas een colloïde, dat na zijn afscheiding onoplosbaar is in water. Dezen toestand vinden we trouwens ook terug bij waterglas en bij het colloïdale kiezelzuur, zooals b.v. in opaal voorkomt. Daarom werd waarschijnlijk het nieuwe imitatieglas „Poll-opas" genoemd. Bij de Pollopas-uitvinding gaat het in hoofdzaak niet uitsluitend om de bereiding van een kleurloos colloïde, maar wel om de gelijkmatige vervaardiging, zonder fouten, van bepaalde vormstukken en van stukken van willekeurige grootte van doorzichtig materiaal, dat zich op de draaibank en met het wals- en slijpprocédé goed laat bewerken. En dit is werkelijk, naar we van de laatste interessante chemische en physische proefnemingen hooren, gelukt.
Pollopas geeft een volkomen kleurloos en doorzichtig materiaal, dat ongeveer de hardheid van kalkspaat heeft en dat men even gemakkelijk als de bekende gebruikelijke kunstmassa kan bewerken (draaien, boren enz.) en dientengevolge ook zachter dan glas moet zijn. Het kan ook gepolijst, geslepen, geëtst en met organische verfstoffen schitterend gekleurd worden. Het is tegen een temperatuur van ongeveer 280 graden bestand en verkoolt slechts bij hoogere verhitting. Het is dus niet brandbaar in den gewonen zin des woords, wat een voordeel is tegenover celluloid.
Een zeer groot voordeel van het pollopas-glas is het weerstandsvermogen tegen de meest uiteenloopende oplosmiddelen; zelfs tegen verdunde zuren en alkaliën. Het soortelijk gewicht van 0.8 is slechts ongeveer de helft van het natuurlijke silicaatglas en buitendien lijkt het in zijn rek op flintglas, waarboven het echter uitmunt door een geheele reeks verdere waardevolle eigenschappen. Pollopas laat bijvoorbeeld de physiologisch zoo buitengewoon werzame ultraviolette stralen in aanmerkelijk grootere mate door dan zelfs flintglas, waardoor het als dakbedekking voor sanatoria, kassen enz. in 't bijzonder in aanmerking komt. Pollopas splintert overigens bij breuk ook niet.
Het heeft verder nog het voordeel, dat men er met verfstoffen gemakkelijk iedere gewenschte kleur aan kan geven, wat vooral voor de kleurenfotografie (lichtfilters) van groot belang is. Wij kunnen dus Pollopas hoofdzakelijk als een gedroogde gelatineerde colloïde-laag beschouwen. De gelatineering en droging kan echter ook merkwaardigerwijze plaats hebben, wanneer het met andere stoffen is gemengd, en men kan deze droging op willekeurige, vaste onderlagen uitvoeren.
Het is even goed vloeibaar (dik-stroopachtig) te verkrijgen als in vasten toestand, terwijl de Pollopas-oplossing ook goed als kleefstof, bind- en appreteermiddelen te gebruiken zijn. Deze oplossingen komen onder den naam van „Schnellan"-oplossingen in den handel en hebben voor alle mogelijke doeleinden buitengewone kleefkracht. Brengt men het product op hout of metaal, dan wordt een lak gevormd, dat er als émaille uitziet en ook de eigenschappen er van heeft.
Zonder twijfel zal daarom in de koetswerkindustrie Pollopas een uitgebreide toepassing vinden. Het vaste Pollopas-glas in platen en staven kan flauw gebogen worden, zonder dat er kans is op versplinteren of breken. De hardheid is wel voldoende gekenmerkt, wanneer men weet, dat men het met een zeer scherpe punt van een mes en dan zelfs nog onder buitengewonen druk kan krassen. De trekvastheid van de glasplaat heeft zich bij gewone belasting tegen verbuigingen en deuken volkomen bestand getoond, zoodat we op grond van de ongewone voordeelen van het Pollopas-glas, in het bijzonder voor de geheele koetswerkindustrie, een omwenteling kunnen verwachten.

ARCHITECTURA
WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

NIEUWE LEDEN.

Als buitenlid is door het Bestuur aangenomen den Heer K. J. Aanstoot, Bouwkundig Teekenaar te Haarlem.

Jhr. Dr. JAN SIX. †

Het volk zegt: „Iemand het kruis nageven". Maar hoe is door geestelijke onwetendheid dit prachtige symbool, dat wij achter den naam van den ontslapene zetten, onbegrepen geworden. Wij moeten lezen: „Op het kruis verheven worden", dat beteekent: „ingewijd worden", in te zijn gegaan in een toestand van dieper schouwen; wat ons eerst troebel scheen, wordt dan diaphaan.
Zij, die hun leven in vreugdevollen arbeid — dat is de arbeid om den arbeid zelve — hebben geleefd, zijn van die verheffing zeker. Voor de wereld zijn dezulken in vele gevallen niet bij de eerste ontmoeting herkenbaar, daar zij meer in hun persoonlijkheid leven, en het uitleven naar buiten hen — door hun individualiteit — niet makkelijk valt.
Zulk een mensch was ook Six.
Stroef en moeilijk bij de eerste ontmoeting, eigenaardig in zijn optreden.
Ik herinner mij nog onze eerste ontmoeting, nu twintig jaar geleden, toen hij mij examineerde bij den wedstrijd om den Prix de Rome.
Het ging over het beschilderen van architectuur bij de Grieken. Na mijn antwoord stak hij zijn duim in den mond en trok dezen met een rukje er weer uit. Innerlijk verontwaardigd hield ik toen een scherp betoog over zijn optreden en dat, al had ik nog geen gelegenheid gehad Griekenland te bereizen, mijn zegslieden (Semper en Bötticher) tè groote autoriteiten op dat gebied waren om door een dergelijk gebaar te worden op zij geschoven.
Na een oogenblik van zwijgen, ging Six rustig verder met ondervragen en, zooals ik later bemerkte, gaf hij mij het hoogste cijfer.
Dit kleine voorval nu kenschetste Six. Sans rancune. In den loop der jaren heb ik nog enkele malen de gelegenheid gehad deze breedheid, deze in waarheid aristocratische houding des geestes op te merken.
Een aristocraat was hij.
De zooeven genoemde stroefheid bleek bij nadere kennismaking eigenlijk meer een uiting van verlegenheid te zijn. Men voelde hoe langer zoo meer, welk een

Jhr. Dr. JAN SIX

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH. WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES: H. C. VERKRUYSEN SPAARNELAAN 40 HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
18 DEC. 1926 No 51

teere, poëtische gevoelens er in hem verborgen waren. Duidelijk kwam dit uit in zijn liefde voor planten en bloemen. Welk een liefdevolle toewijding had hij niet voor zijn rotstuintje op het platte dak van een uitbouw aan zijn huis. In „Architectura" heeft hij er eens over verteld. Ook kent ons blad werkelijke poëzie van hem.
Kwam men hem, aangetrokken door zijn veelzijdig weten, om raad vragen, dan was geen moeite hem te veel en hielp hij zoover in zijn vermogen was, medelevende met dat wat ons bezig hield.
Treffend was ook zijn liefde voor de architectuur. In vele functies kwam dit tot uiting. Laat ik een hier mogen noemen sterk verbonden aan ons Genootschap: zijn voorzitterschap van den Raad van Toezicht der Vereeniging voor Hooger Bouwkunstonderricht. Sterk medelevende met den gang van zaken, was hij steeds bereid zijn krachten aan ons werk te geven.
Wie het voorrecht hebben gehad met hem te mogen samenwerken, kwamen dan ook steeds meer en meer tot waarachtige waardeering van zijn echt menschelijke persoonlijkheid.
Al mocht hij in dit leven geen bouwkunstenaar zijn, toch groeit onze „Koninklijke Kunst" door zulk een toewijding.
Laten wij zijn nagedachtenis in eere houden.

JAN DE MEIJER.

„MOGEN WIJ ZWIJGEN?" BIJ DE AFBEELDINGEN HIERBOVEN?

Sta ons dit toch toe na de mededeeling dat het linksche ontwerp is ontstaan in het brein des Architecten B.N.A. B. T. Boeyinga in December 1923, naar aanleiding van een prijsvraag voor een Gereformeerde Kerk te Amsterdam, en gepubliceerd in het „Bouwkundig Weekblad" van 7 Juni 1924.
Het rechtsche geval, ontleend aan de „Wijkbode van Wijk XXX", in den loop van dit jaar verschenen, is een ontwerp voor een Herv. Kerk in de Indische Buurt van de hand van Architect B.N.A. C. Kruyswijk.
Is hier van geestverwantschap sprake, of tracht de een te maaien wat een ander moeizaam zaaide?
Den lezer verder het oordeel.

RED.

DE VEREENIGING VAN NEDERLANDSCHE BEELDENDE KUNSTENAREN „DE BRUG" IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM.

Lange jaren was het in de schilderkunst abstractie und kein Ende. Alle de ismen-beoefenaren toch, die zich, na de wetenschappelijk aangelegde pointillisten en cubisten op de voorstellingslooze kunst hadden geworpen; de voorstellingslooze uitingen, waarbij een aesthetische gewaarwording als een soort heiligschennis werd beschouwd; alle deze ismen-beoefenaren — de voorstellingslooze vertolkers van het geestelijk „ik" — zagen zoo langzamerhand hun al te verfijnde nuanceeringen van het effen witte vlak tot zwijgen gebracht.
Daartegenover is een nieuwe, klare klank van levensdorst en liefde voor een zuiver doch verdiept waarnemingsvermogen ontstaan. We zouden het om eens in teekenmeestersterminologie te blijven „naar de natuur terug" willen noemen, al zal men aan deze leuze in de befaamde kringen, waar de jeugd wordt onderwezen in het na-teekenen van potten en pannen, allicht eenige andere — vooral degelijker — beteekenis er aan hechten.
Maar de schilderkunst van velen en zeker niet de minsten onder de broederen staat in het teeken van het verdiepte en veridealiseerde realisme, van het aandachtig schouwen in de geheimenissen der natuur, voerend tot een verbreede, veralgemeende beschouwing der werkelijkheid.
Er is, nu de na oorlogsche decadenties zich langzamerhand verijlen, een zekerder doelbewustzijn ontstaan; een levensgevoel breekt baan, dat niet meer gebukt gaat onder den angst voor de werkelijkheid. De angst voor het reëele zijn, waardoor juist alle de abstracte uitingen der vele omgewroete zielelevens bij de ismen- en istische kunstbeoefenaren tot krachtelooze inzinkingen en jammerlijke ontbindingen kwamen.
Het nieuwe levensgevoel zal echter, als een verhelderde objectiviteit, weer kunnen groeien tot een kunst, waarin de vastheid van de gemeenschappelijk aangenomen wetten geen cerebrale voorschriften, doch een uiting van de nieuwe levensextaze worden, waarbinnen de verschijnselen der alom op ons inwerkende realiteit, als in een bovenpersoonlijk schouwen, voor ieder worden getransponeerd in het zinvolle vergeestelijkte beeld.
Immers, de tijd, die werd beheerscht door de kwijlend-laffe verliefdheid der stemmingsmenschen is voorbij.
Wij ervaren het op schier elk gebied der kunst.
Wij hoorden het reeds — misschien wat onwennig en nukkig door ons aanvaard — in Strawinsky's extatische levensdansen en rythmen, wij ervaren het soms in de poëzie der jongeren, wij beleven het aan de nieuwe architectuur, die ons weer heeft geschapen het fundament, waarop de beeldende kunst (haast zou ik schrijven: ook de muziek) in alle haar gedifferentieerde uitingen als een samenhangend gebeuren kan ontbloeien.
Bovendien, wij zien het aan het type van den tegenwoordigen kunstenaar zelve. De zelfvergeten romanticus, wiens uiterlijk aanschijn werd verhelderd door een ongekamden baard, soms nog in het verborgen bezit van een restantje met artistieke nonchalance genuttigd middagmaal; deze bard met z'n vergoddelijking van het eigen ik gaat langzamerhand tot een uitgestorven generatie behooren.
De schilder of, ruimer nog, de kunstenaar, zal weer worden de mensch onder de menschen.
Hij zal niet langer prat gaan op z'n stapels onbetaalde rekeningen, noch op z'n afgetrapte broekspijpen of besmeurd colbertje. De nieuwe schilder zal weer worden de vertolker van het groote alomvattende leven.

* * *

Iets van deze misschien voorbarige idealen komt tot uiting op de tentoonstelling

van „De Brug". De schildersbent, die in meer dan een opzicht haar naam juist heeft gekozen. En hoewel ik een haast infame haat koester tegen de tentoonstellingen, waar de kunst gemeenlijk als koopwaar aan touwtjes hangt, zoo moge ik toch over het werk van deze belijders der nieuwe ideëen enkele opmerkingen maken.
„De Brug" dan brengt gemiddeld schilder- en prentkunst — en ook een enkel stuk plastiek — van kunstenaren, die, zooal geen onbekenden, hier toch eigenlijk pas een groep gaan vormen, die in de vele en velerlei uitingsvormen iets sterk gemeenzaams heeft.
Als ik b.v. zie hoe door velen het geijkte probleem der tonaliteit als een hol en niets zeggend paradepaard is terzijde gezet, verwonder ik mij niet meer over de eenigszins harde, haast rinkelende kleurverschuivingen in den arbeid van Charley Toorop, waarin toch eigenlijk geen vierkante centimeter zonder positieve beteekenis blijft, waarin de bewust geponeerde vormverwaarloozing nooit is een machteloos gebaar, doch volkomen beheerschte en dies verantwoorde expressie-verhooging beteekent.
Charley Toorop, die door haar voorliefde voor de zware dramatische kleur een àl te groote genegenheid voor een aangebrand rood-bruin kent, weet echter het levensbeeld zoo intens te verdiepen en uit te drukken (o.a. in de Herberg) dat men het werkelijk voelt als de resultante van vele reeds beproefde stroomingen en tegenstroomingen.
Hoewel het geenszins mijn bedoeling is een omstandig tentoonstellingsverslag te fabriceeren, waarin een ieder de volle maat krijgt, meen ik toch goed te doen door van de Bruggenaren een paar representanten te noemen.
Ook in den arbeid van Johan van Hell heeft een innerlijk proces zich gerealiseerd tot een sterk objectieve rust, waaraan alle atelier-tradities en clair-obscur effecten zijn vervreemd.
Deze bekwame kunstenaar — bekwaam ook door een treffelijke beheersching van het metier — kent een zuiver wiskunstige, haast axonometrische schikking der figuren en ordening der stoffage. Hij weet zich echter te behoeden voor een gewrongen vormenstapeling, hetgeen dit werk een hooge mate van rust geeft. Ik denk hier aan de — als een Chineesch filosoof — stil voor zich weg peinzende figuur op het doek „Kamermuziek", dat vooral belang inboezemt door z'n fraaie gesloten vormen.
Van Hell's „Grazende Paarden" hebben een als Oostersch aandoende strakheid van vorm.
De kleur, het groote probleem voor de vlakke schildering, is in dit werk nog niet steeds equivalent aan de uitnemende vormkwaliteiten. Ze is vaak te rudimentair, niet rijp genoeg en niet volkomen vergroeid met de voorstelling.
Maakt de kunstenaar hetzelfde onderwerp (Straatzangers) — de uitnemende plaatsing der beide figuren, vooral ten opzichte van elkander wordt hier gaarne gerelevéerd — in olieverf en litho, dan bevredigt de laatste door een zuiver zwart-wit veel meer.
Hetzelfde, maar anders, kan men ervaren in Schaaf's fraai geschilderd „Kerststalletje". Positief en nadrukkelijk van kleur, fraai van groepeering — het doet door de zuivere en argelooze vormbepaling denken aan de oude primitieven — is deze voorstelling van opgezette figuren uiterst gevoelig en met fijne kleurnuanceeringen voorgedragen.
Onbegrijpelijk is mij dan ook hoe dezelfde kunstenaar zich met een stuk als „Cabaret", een orgie van rauw kanarie-geel, op den hals haalt.
Bij Van Uytvanck, de Belg, moet men in de slordig geschilderde portretten het willen voor het kunnen nemen.
Jan Wittenberg, de houtsnijder, schildert kleine doekjes met simpele voorstellingen, echter met de secure overgave van een ouden Hollander. Alleen .... de fijne emotionaliteit gaat nog veelal ten onder in achtergronden, die leeg en vlak zijn.

Nanninga, als schilder den laatsten tijd vooral meer op den voorgrond tredend, bewerkt zijn doeken, waarvan enkelen een parelmoeren doorschijnende kleur bezitten en inlegwerk schijnen, als een oud-Italiaansche meester. Men prijst zulk werk niet als een verbijsterende nieuwigheid of een staaltje van blufferige knapheid, doch het ontroeringsleven, dat hier schoon en diep wordt geopenbaard, doet zich kennen als de eenvoud van den waarlijk verheven en rijken geest.
Nieweg imponeert met een paar sneeuwstukken, waarin zin voor de koele werkelijkheid is gepaard aan een zekere intellectueele voordracht en pointillé.
Bendien — de schilder van de mist — boeit, ondanks veel dat geforceerd en hol schijnt. Vooral het geteekende zelfportret is van een doordringende expressie.
Het eclectisme van den jongen Bremmer heeft naast z'n kwaliteiten z'n bedenkingen, terwijl een voortdurend exposé van knapheid den arbeid van Arend Hendriks vrijwel ongenietbaar maakt. Een oude mannenkop teekent hij b.v. zóó fel ontledend, dat de huid als schildpadleer wordt. Z'n teekening van Van der Winkel's gebeeldhouwde Christus is knap, doch het onderwerp zelve is te barock om te blijven boeien.
Verder wil ik thans niet gaan. Mijn woorden zouden weer te veel het karakter krijgen van een tentoonstellingsverslag en dat wilde ik vooral vermijden.
Het voornaamste is, dat een groep kunstenaars een daad hebben verricht tegenover het traditioneele gebeuren der Arti- en St. Lucas verf-explosies.
Wel mag nog worden gezegd, dat bij volgende exposities een strenger selectie het geheel ten goede zal kunnen komen. Er hangt om te beginnen te veel en dan ook te veel minderwaardigs, te veel dat arm en schraal van inhoud is.
Voor de inrichting zelve (die sterk herinnert aan den aanblik van veilingszalen) ware misschien nog wel iets van de architecten te leeren geweest. Terwijl ook de catalogus, zoo er zich onder de Bruggenaren een lid sierkunstenaar-typograaf bevond, waarschijnlijk een meer verzorgd en kunstzinniger cachet had kunnen dragen.
Maar dit alles zijn kleinigheden — en geenszins bedoeld als zifterijen — tegenover het vele goede en gezonde dat de Bruggenaren nastreven. Want bovenal hebben wij hier gevonden een idealisme, dat nastreeft de fijne toegespitste verbeelding van de reëele dingen tot dieper geestelijke waarden.
En daar kan voor de toekomst niet anders dan goeds uit voortkomen.

A. VAN DER BOOM.

PIETER BREUGHEL.

Wat we van zijn leven weten.

Het is weinig wat we weten van een der grootste schilders uit de Nederlanden, van Pieter Breughel den oude. Niet eens zijn geboortejaar, noch de plaats, waar hij het levenslicht zag.
De eenige zekerheid geven de Liggeren van het Antwerpsche schildersgilde, die onder Anno 1551 vermelden: „In 't Jaer ons Heeren doen men schreef XVe en de een en vijftich, doen waeren Dekens ende Rhegeerders van St. Lucasgilde, Gommaer van Eerenbroeck, Kerstiaen van den Queeckborne; ende hier na volghen haer vrijmeesters die sy ontfangen hebben in 't jaer voorscreven ....." Onder deze vrijmeesters, dertien in getal, behoort „Peeter Brueghels, schilder".
Behalve deze sobere, officieele gegevens zijn er de mededeelingen van Carel van Mander, die in 1604 zijn beroemd Groot Schilder-Boeck verschijnen liet, waarin hij, met groote zorgvuldigheid, alles heeft verteld wat hij wist van de levens der „Doorluchtighe Nederlandsche Schilders". En omdat het, in den taal van zijn tijd (ongeveer 1600) zoo pittig klinkt, laten we zijn vermakelijke geschiedenissen hier onveranderd volgen:
„De Natuer heeft wonder wel haren Man ghevonden en ghetroffen, om weder van

hem heerlijck ghetroffen te worden, doe sy in Brabant in een onbekent Dorp onder den Boeren, om Boeren met den Pinceel nae te bootsen, heeft uyt gaen picken, en tot de Schilders-const verwecken, onsen gheduerighen Nederlandschen roem, den seer gheestighen en bootsighen [1]) Pieter Breughel, den welcken is geboren niet wijt van Breda, op een Dorp, gheheeten Breughel, welcks naem hy met hem ghedraghen heeft, en zijn naecomelinghen ghelaten. Hij heeft de Const gheleert bij Pieter Koeck van Aelst, wiens dochter hy naemaels trouwde, en hadse doe sy noch cleen was dickwijls op den arem ghedraghen, doe hy by Pieter woonde. Hij is van hier gaen wercken by Ieroon Kock, en is voorts ghereyst in Vranckrijck, en van daer in Italien. Hy hadde veel ghepractiseert, nae de handelinghe van Ieroon van den Bosch: en maeckte oock veel soodane spoockerijen, en drollen, [2]) waerom hy van veelen werdt geheeten Pier den Drol. Oock sietmen weynich stucken van hem, die een aenschouwer wijslijck sonder lacchen can aensien, ja hoe stuer wijnbrouwigh en statigh hy oock is, hy moet ten minsten meese-muylen oft grinnicken. In zijn reysen heeft hy veel ghesichten nae 't leven gheconterfeyt, soo datter gheseyt wort, dat hy in d'Alpes wesende, al die berghen en rotsen had in gheswolgen, en t'huys ghecomen op doecken en Penneelen uytghespogen hadde, soo eygentlijck con hy te desen en ander deelen de Natuere nae volghen. Hy vercoos en nam zijn wooninghe t'Antwerpen, en quam aldaer in het Gildt oft Schilders-camer, in 't Jaer ons Heeren 1551. En wrocht [3]) veel voor een Coopman, gheheeten Hans Franckert, dat een edel goet borst was van een Man, die geern by Breughel, en met hem daeghlijcks seer gemeensaem was. Met desen Franckert gingh Breughel dickwils buyten by den Boeren, ter kermis, en ter Bruyloft, vercleedt in Boeren cleeren, en gaven giften als ander, versierende [4]) van Bruydts oft Bruydegoms bestandt oft volck te wesen. Hier hadde Breughel zijn vermaeck, dat wesen der Boeren, in eten, drincken, dansen, springen vryagien, en ander kodders [5]) te sien, welck dingen hy dan seer cluchtigh en aerdigh wist met den verwen nae te bootsen, soo wel in Water als Olyverwe, en Boerinnen op zijn kempsche en anders wist hy ook seer eygentlijck te cleeden, en dat Boerigh dom wesen seer natuerlijck aen te wijsen, in dansen, gaen, en staen, oft ander actien. Hy was wonder vast in zijn stellingen, en handelde seer suyver en aerdigh met de Pen, makende veel ghesichtkens nae t'leven. Terwijlen hy noch t'Antwerpen woonde, hiel met Meyt of Dochter huys [6]), welcke hy oock soude hebben ghetrouwt, dan hem mishaegde, dat sy altijt, soo seer de waerheyt sparende, ghewent was te liegen. Hy maeckte met haer een verbondt [7]) en bespreck, hy soude al haer loghenen kerven op eenen kerfstock met der tijdt quam vol te worden, soude t'Houwelijck gantsch uyt en te nieten zijn, ghelijck het eer langhen tijd gheschiede. Eyndlinghe, alsoo de Weduwe van Pieter Koeck te lesten woonde te Brussel, werdt hy te vrijen haer dochter, die als verhaelt is, hy dikwils op den arem had gedraghen, en is met haer ghetrouwt: doch besprack de moeder, dat Breughel Antwerp verlatende most comen wonen te Brussel, op dat hy mocht verlaten en vergheten het voorighe Meysken, het welck alsoo geschiede. Hij was een seer stille en gheschickte Man, niet veel van woorden, dan wel bootsigh in 't gheselschap, doende de luyden, oft oock zijn eygen knechten, t'somtijt verschricken met eenigh ghespoock, oft gherommel, dat hy te weghe bracht.

Dit is zoo ongeveer alles. Hoe Pieter Breughel er uit heeft gezien weten we des te beter door de portretten, die zijn kunstbroeders van hem hebben gemaakt. Het mooiste, gegraveerd door Egidius Sadeler, geven we op onze platenpagina. Breughel moet daar ongeveer veertig jaar zijn: een boer van afkomst misschien, zooals de overlevering luidt, maar in ieder geval een man wiens wezen het getuigenis draagt van een door arbeid en levenservaring gerijpten geest.

Het portret stelt den meester voor op ongeveer 40-jarigen leeftijd, het moet dus gemaakt zijn enkele jaren vóór zijn dood, in 1569. Op zijn sterfbed verbrandde hij

[1]) grappig. [2]) grappen. [3]) werkte. [4]) voorgevende. [5]) grollen. [6]) had . . . tot huishoudster. [7]) afspraak.

nog eenige van zijn teekeningen, die, „al te zeer bijtigh of schimpigh", allicht zijn weduwe, de brave Marijtgen Coecke, in moeilijkheden hadden gebracht met de strenge heeren van den gerechte. Men wil dat een ervan een satyre was op het bewind van den hertog van Alva en de gruwelen van den bloedraad. In denzelfden geest, maar minder gevaarlijk, was het schilderij dat hij aan zijn vrouw vermaakte, waarop een ekster was voorgesteld, hangende aan den galg: een toespeling op de misdadigheid van booze tongen.

Gedurende zijn korte leven, een jaar na zijn opneming in het Antwerpsche gilde, valt zijn kunstreis door Frankrijk naar Italië, Sycilië en Tyrol. Hij bleef slechts één jaar onderweg, hernam dadelijk na zijn thuiskomst zijn taak als teekenaar voor den prentenhandel van Jeroen Cock in „De Vier Winden" en heeft sedert zijn land niet meer verlaten. Hij had geen tijd te missen voor het vele, onvergankelijk schoone werk dat de vreugde en de vrucht was van zijn kortstondig bestaan. Breughel ligt begraven te Brussel, in de Kapellekerk, onder een tombe met een grafschrift, dat, naar den stijl van den tijd, zijn verdiensten looft in statig Latijn.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER GRAFISCHE KUNST.

In verband met de door bovengenoemde vereeniging te houden tentoonstelling in het Stedelijk Museum, deelt men ons nog mee, dat ze werken bevatten zal, zoowel van leden als van genoodigden en duren tot 23 Januari 1927. Mede zal ten toon gesteld worden een complete collectie „Bekende tijdgenooten", door Dr. Jan Veth voor „De Amsterdammer" en „De Kroniek" vervaardigd; een belangrijke plaats zal tevens worden verleend aan het grafisch werk van J. G. Veldheer en S. Moulijn, ter gelegenheid van beider 60sten verjaardag.

GEWESTELIJK UITBREIDINGSPLAN VOOR HET OOSTELIJK GEDEELTE DER PROVINCIE UTRECHT

Eenigen tijd geleden heeft de afdeeling Utrecht der Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten een vergadering gehouden met verschillende gemeentebesturen in deze provincie, waarin de wenschelijkheid werd besproken om, indien mogelijk, te komen tot een gewestelijk uitbreidingsplan voor het Oostelijk gedeelte van Utrecht.

In die vergadering, voor welke ook het provinciaal bestuur belangstelling toonde, vond het denkbeeld in het algemeen veel instemming en aan het bestuur der afdeeling werd opgedragen, een commissie te benoemen ter verdere bestudeering en uitwerking van zulk een plan. Tot leden dier commissie benoemde het bestuur de burgemeesters van Baarn, Doorn, Leusden, Utrecht en Zeist.

De commissie heeft, zoo meldt men aan de „N.R.Ct.", zorgvuldig kennis genomen van hetgeen den allerlaatsten tijd met betrekking tot dit onderwerp in Nederland is geschreven en verhandeld, en met voldoening ervaren, dat de groote beteekenis, ja de onmisbaarheid van gewestelijke plannen, zoowel voor de verkeerswegen als voor een regelmatige en rationeele bebouwing en — niet in de laatste plaats — voor het behoud van natuurschoon, meer en meer wordt ingezien door de openbare bestuursorganen en door de burgerij zelf. Van veel beteekenis is ongetwijfeld, dat de regeering — ziende hoe snel de beweging ten gunste van gewestelijke plannen veld wint, zij het dat omtrent de uitwerking der nog gansch nieuwe denkbeelden uiteraard nog veel verschil van meening bestaat — is overgegaan tot de instelling eener ministerieele commissie, welke de wettelijke regeling der gewestelijke plannen voor ons land zal voorbereiden.

Intusschen zal zulk een wettelijke regeling nog niet aanstonds tot stand zijn gekomen en onze commissie meent niet zoolang te kunnen wachten met het nemen van maatregelen. Zij is, na herhaalde overleggingen, tot de slotsom geraakt, dat het zeer gewenscht zou zijn, zoo er allereerst van het zoo schoone en belangrijke

Oostelijk gedeelte onzer provincie een eenvoudig opgezet gewestelijk plan kon worden vervaardigd. De ontwerper van een zoodanig plan zou zeker niet in bijzonderheden moeten afdalen, doch er zich toe moeten bepalen, de hoofdverbindingswegen te schetsen, daarbij aanwijzingen te verstrekken omtrent de wijze, waarop zij zouden behooren te worden aangelegd, voorts de gedeelten aan te geven, welke uit hoofde van hun beteekenis voor het natuurschoon, ongerept in hun tegenwoordigen staat verdienen te worden bewaard, en eindelijk toe te lichten, hoe hij zich de uitbreiding van de bebouwing in de onderscheiden binnen het gebied gelegen gemeenten in groote lijnen denkt.
Dit plan zou, zoolang te dezer zaken nog geen wettelijke regelingen tot stand zijn gebracht, geen kracht van wet hebben, doch niettemin zou er een groote invloed ten goede van uit kunnen gaan en als leidraad kunnen dienen bij de beoordeeling van uitbreidingsplannen of raadsbesluiten betreffende het aanleggen van wegen, het in exploitatie brengen van gronden, den aankoop van terreinen, enz.
Omtrent de uitvoerbaarheid van het denkbeeld pleegde de commissie overleg met een bekende deskundige op het gebied van stedenbouw, prof. ir. M. J. Granpré Molière te Delft. Deze stemt met den opzet geheel in en heeft zich bereid verklaard een eventueele opdracht tot het ontwerpen van zulk een plan in schetsvorm te aanvaarden. De kosten daarvan zullen in het geheel f 5000 bedragen.
De commissie verzoekt nu aan de Prov. Staten van Utrecht haar het maken van zulk een plan mogelijk te maken, door daartoe een bedrag van f 5000 te stellen ter beschikking van de commissie of van haar opdrachtgeefster, de afdeeling Utrecht van de Vereeniging van Nederlandsche gemeenten. Is het plan, hetwelk voor de provincie Utrecht van groot belang moet worden geacht, eenmaal vervaardigd, dan durft de commissie vertrouwen, dat zij er, met den steun van het provinciaal bestuur, in zal slagen voor de verwezenlijking van het plan, dat al telkens naar de omstandigheden zal moeten worden bijgewerkt en herzien, in het algemeen de volle medewerking der verschillende gemeentebesturen te verkrijgen.

UITBREIDINGSPLAN VAN ARNHEM AFGEKEURD

Ged. Staten van Gelderland hebben het uitbreidingsplan van de gemeente Arnhem niet goedgekeurd. In de overwegingen wordt o.a. gezegd, dat uit het ingestelde onderzoek is gebleken, dat bedoeld uitbreidingsplan in verscheidene opzichten niet voldoet aan de eischen, welke uit technisch en stedebouwkundig oogpunt aan een zoodanig plan voor een belangrijke gemeente als Arnhem mogen worden gesteld, en wel in hoofdzaak op de volgende punten :
1e. Het plan is meer een aaneenrijging van detailprojecten dan een tot één geheel samengevatte systematische aanduiding van de wijze, waarop de bebouwing van de gemeente zich in de naaste toekomst zal ontwikkelen.
2e. Terwijl soms die detailprojecten in de naaste toekomst niet voor uitvoering in aanmerking schijnen te zullen komen, zijn andere daarentegen overbodig, omdat de uitvoering daarvan reeds plaats heeft gehad.
3e. De diepte der bouwblokken en de breedte der straten zijn in verschillende gedeelten van het plan zonder voldoende reden zeer verschillend van afmeting en lijken hier en daar niet voor uitvoering vatbaar, zonder in strijd te komen met de belangen der volkshuisvesting.
4e. In het plan is geen aandacht geschonken aan het reserveeren van terreinen voor andere doeleinden dan voor woningbouw (openbare gebouwen, kerken, parken, speelvelden, enz.)
5e. De dichtheid en de aard van de bebouwing zijn op onvolkomen wijze geregeld en langs de hoofdverkeerswegen te zeer stuksgewijze, zonder dat rekening is gehouden met den weg in zijn geheel.
6e. Het vraagstuk der verbetering van de hoofdverkeerswegen is ten onrechte

buiten het plan gehouden, evenals dat met betrekking tot een toekomstige vaste brug over den Rijn.
7e. In het plan wordt gemist de vrucht van uitvoerig overleg met de besturen van aangrenzende gemeenten.
Ten slotte wordt overwogen, dat, waar de onvolkomenheid van het plan ook van de zijde van het gemeentebestuur wordt erkend, het in beginsel onjuist en niet in het belang van de gemeente Arnhem en haar ingezetenen zou zijn, aan het ingezonden uitbreidingsplan rechtskracht te verleenen.

TECHNISCHE RUBRIEK.

HOLLE MUURPLUG.

Bij de tot dusver bekende muurpluggen is een goede werking niet onder alle omstandigheden verzekerd. Worden b.v. zachte metalen gebruikt, dan zit weliswaar de schroef of het andere bevestigingsmiddel vast in de plug, maar deze zit zelf, tenzij bijzondere voorzieningen zijn getroffen, die de plug te duur maken, niet vast in de bevestigingsplaat, omdat het metaal niet zoo zacht kan zijn, dat het aan de buitenzijde voldoende uitzet om behoorlijk vast te grijpen in de geringe oneffenheden van het boorgat.
Bestaat de plug uit de een of andere vezelstof, dan komt zij gewoonlijk wel vast in den muur te liggen, maar de schroef of het andere bevestigingsmiddel wordt niet met zekerheid vastgehouden. Bij schroefbevestigingen blijkt in het bijzonder, dat de schroef na eenige malen uit- en indraaien de vezelstof heeft beschadigd, zoodat geen houvast meer wordt verkregen.
Ten einde deze bezwaren te ondervangen, wordt thans een muurplug gemaakt met combinatie van twee buizen of hulzen, waarvan de eene binnen de andere is aangebracht. De eerstgenoemde is van minder slijtbaar materiaal vervaardigd, zooals b.v. een zacht metaal, fiber of ander meegevend materiaal en de laatstgenoemde uit een meer losse stof, b.v. een gevlochten vezelstof. Een dergelijke muurplug houdt het ingeslagen of ingeschroefde bevestigingsmiddel onveranderlijk vast, terwijl ook meerdere malen kan worden uitgehaald en weer ingebracht.
Moet een schroef in een wand van b.v. hout, steen, metaal of glas worden bevestigd, dan wordt de plug in de aangebrachte uitboring of uitholling geplaatst en de schroef in de kernhuls geschroefd. Er wordt dan vanzelf een zuivere schroefdraad in de kernhuls gevormd, die in het bijzonder ter plaatse van den schroefgang naar buiten wordt uitgezet. Zoodoende wordt de kernhuls vast met de buitenhuls ver-

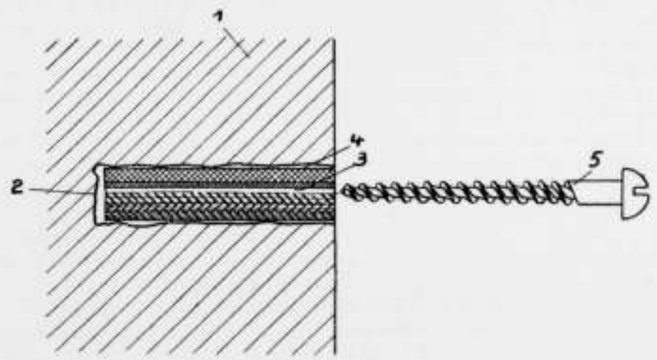

FIG. 1.

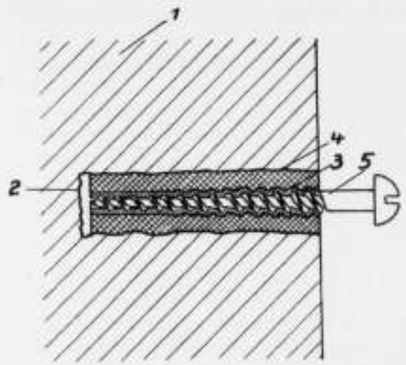

FIG. 2.

bonden. Deze laatste, welke kan zijn samengesteld uit naast elkander liggende of gevlochten reepen, zet zich meer gelijkmatig uit en grijpt gemakkelijk in de oneffenheden van het boorgat, waardoor een vaste verbinding wordt verzekerd.
In de bijgaande teekening is een uitvoeringsvoorbeeld van de uitvinding weergegeven:
Fig. 1 toont een doorsnede over den wand en gedeeltelijk over de ingebrachte plug met nog niet ingebrachte schroef.
Fig. 2 geeft een doorsnede over muur en plug met ingebrachte, in aanzicht weergegeven schroef.
In wand 1 wordt op gebruikelijke wijze een inbrengopening 2 aangebracht, waarin de plug wordt geplaatst. Deze plug bestaat uit een kernhuls 3 en een buitenhuls 4.
De kernhuls 3 is vervaardigd van minder splijtbaar materiaal, dat vrij gemakkelijk vervormbaar is, zooals zacht metaal of fiber. De wand van deze kernhuls behoeft slechts zoo stevig te zijn, dat de betrokken schroefdraad door het indraaien van de schroef 5 kan worden gevormd, zonder dat die wand barst. Door het naar buiten drukken van het hulsmateriaal en in het bijzonder ter plaatse van den schroefgang wordt een vaste verbinding tusschen haar en de buitenhuls verkregen. Deze buitenhuls 4 is uit een losse stof vervaardigd, zij kan zich uitzetten en zelfs splijten. Zij zal b.v. worden vervaardigd uit een vezelstof met gevlochten strengen of waarbij de vezels in de langsrichting naast elkander zijn gelegen en door het een of ander bindmiddel met elkander zijn verbonden.
Het uitzetten van de kernhuls 3 veroorzaakt een meer gelijkmatig uitzetten van de buitenhuls 4 en door het materiaal van deze laatste zal haar gedaante zich aanpassen aan de oneffenheden van de uitholling 2, zoodat ook in dit opzicht een vaste verbinding is verzekerd.
Uit de beschreven pluggen kan een schroef meerdere malen worden verwijderd en weer ingebracht. De vaste schroefgang in de kernhuls 3 wordt daardoor niet beschadigd en zoodoende blijft een stevige bezetting verzekerd.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA"

MEDEDEELING VAN DE REDACTIE.

Vanaf 1 Januari 1927 verschijnt als gemeenschappelijk orgaan van den B.N.A. en A. et A. het Weekblad: *Bouwkundig weekblad en Architectura.*
Leden van de commissie van redactie zijn: de heeren C. J. Blaauw, W. Bruin, J. C. Meischke, C. B. Posthumus Meyjes, Ir. A. J. van der Steur en H. Th. Wijdeveld, (Voorzitter).
Redacteuren zijn: de heeren J. P. Mieras en H. C. Verkruysen.
Bureau van redactie: Weteringschans 102, Amsterdam.
De Redactie verzoekt alle stukken het blad betreffende voortaan te zenden naar het nieuwe Redactie-Adres te Amsterdam.

AMSTERDAMSCHE FANTASIETJES
OF
WAT IK ZIE UIT MIJN RAAM. V.

Kerstmis!
Het jaar 1926 spoedt ten einde, en als ik zoo in deze dagen eens uit mijn torenramen kijk, dan is er waarlijk niet veel aardigheid aan; want, hoewel het guur en koud genoeg is geworden, is het toch ook dit jaar met de vereischte winterachtigheid alweer hopeloos mis.
We willen een witte Kerstmis, en die hebben we niet gekregen.
Het lijkt alweer niks niemendal op de ouderwetsche feestelijke Kerst-stemming, die er in vroeger jaren vanzelf bij hoorde.
Dat was toch eigenlijk je ware, als we de meisjes van de lagere school met sneeuwballen bevochten, of op de schaats naar Marken reden en dan thuiskomende erwtensoep *„met"* kregen. Een bepaalde Kerstboom was toentertijd nog niet zoo in de mode en in mijn familie heelemaal niet — we waren dan ook nauwelijks bekomen van een overdadig Sinterklaasfeest — maar de Kerstboom op Zondagsschool, de besneeuwde straten, de snorrende kachels, en de oliebollen op Ouwejaar, brachten je toch wel in die bijzondere, eenigszins plechtige stemming, die, naar het schijnt, we tegenwoordig niet meer deelachtig mogen worden.
Tot voor een paar dagen keek ik uit op een ellendige natte boel daarbuiten. Het motregende, het regende flink, het plaste, het goot, en het mistte zoo af en toe wat. Dan was het nog het aardigste, maar overigens was het eigenlijk dag-in dag-uit akelig onbelangrijk weer. Jammerlijk, en geen mooie belichting ook. Grauw. Modderig. Het water in de gracht klotste maar zoowat kleurloos en doelloos naar de stad toe. De huizen, leelijk, burgerlijk, werden al in geen weken meer door wat zon of een groenigheidje opgefleurd. Treurig, treurig, en voor een torenwachter dubbel triestig om den heelen dag op te moeten uitzien.
Slechts mijn getrouwe vrind, de boulevard, was het weer die voor vertier zorgde, en dan nog alleen maar bij avond. Hij alleen profiteerde in het avonduur van de pijpestelen, die er overdag over hem waren uitgegoten. Hij glom, hij reflecteerde, hij straalde van al de lichtjes en glanzende slangetjes, het leek er in die kletsnatte dagen wel illuminatie — de lichtende dansvloer van Mille Colonnes kan dan vast niet tegen hem op — en ik keek met welgevallen naar die glibberige glim-baan.
Overigens was 't zulk hondenweer, dat je geen hond op straat zou jagen.
En nu? De kou *is* gekomen, maar 't blijft bij een venijnige Oostenwind, die door

REDACTIE COMMISSIE:
C. J. BLAAUW
W. KROMHOUT
J. L. M. LAUWERIKS
J. LUTHMANN
J. F. STAAL
H. C. VERKRUYSEN
H. TH WIJDEVELD

MEDEWERKERS:
DR. ADOLF BEHNE
WIEGER BRUIN
W. M. DUDOK
W. F. GOUWE
J. GRATAMA
S. JESSURUN DE MESQUITA
HERMAN KLOPPERS
C. A. LION CACHET
ER. MENDELSOHN
PROF. R. N. ROLAND HOLST
T. B. ROORDA
MR. J. F. VAN ROIJEN
DR. M. H. J. SCHOENMAEKERS
DR. KARL WITH

REDACTIE-ADRES:
H. C. VERKRUYSEN
SPAARNELAAN 40
HAARLEM. TEL. 13345

ADMINISTRATIE VAN HET GENOOTSCHAP: P. C. HOOFTSTRAAT 53. TEL. 27707

UITGAVE N.V. DRUKKERIJ TEN HAGEN TE 'S GRAVENHAGE
ABONNEMENT F 7.- BUITENLAND F 10.- PER JAAR. — LOSSE NUMMERS F 0.40 P. N.

30E JAARGANG
25 DEC. 1926 NO 52

alle reten van mijn ramen blaast en mij kleumig en iezegrimmig bij de kachel doet kruipen. Ja, ik blijf liefst zoo ver mogelijk van mijn ramen vandaan, waar ik anders juist zoo graag mij wat bij nederzet om te kijken en te fantaseeren.
Doch, laat mij dit jaar niet zoo als een oude brompot be-eindigen. Want al zie ik dan niet op een bevroren gracht vol Breughel-achtige schaatsenrijders, op arresleeën, berijpte boomtakken en daken gedekt onder een dikke sneeuwvacht, al heb ik geen Kerstboom, al zal ik geen gepiepte appels of kastanjes, geen oliebollen of slemp krijgen — toch heb ik vele redenen tot tevredenheid en dankbaarheid. Dat klinkt tenminste wèl Ouwejaars-achtig, nietwaar? Een beetje of ik mijn eigen overgrootvader hoor spreken.
Nu maar, ik meen het toch heusch. En de „Urheber" van deze tevredene dankbaarheid of dankbare tevredenheid (vrij naar Bolland) is nog wel . . . Architectura! Ja, ja, zoo is 't. Want dat U, edelachtbare heeren bestuurderen van ARCHITECTURA (allemaal groote letters, zetter) daar maar hoffelijk en welwillend zoo af en toe een plaatsje in uw illustere weekblad aan mij hebt afgestaan, ziet u, daar sta ik eigenlijk nog aldoor paf van. Ik wil wel bekennen, dat ik mij gedurende de laatste maanden daarmee buitensporig vereerd heb gevoeld, en in gedachten neem ik onderdanig mijn oude pet voor u af. Toen ik dien eersten keer een krabbeltje naar u toestuurde, dacht ik bij mijn eigen: wat begin ik eigenlijk! Ik hoor heelemaal niet bij zoo'n deftig gezelschap en van architectuur weet ik bovendien geen snars af, daar zal ik dus niet eens veel over mee kunnen praten. Zoodat ik eerlijk gezegd verwachtte, dat ik het per keerende post weer terug zou krijgen. Maar ik dacht: probeeren maar, je weet nooit hoe een koe een haas vangt. En ziet, de koe ving de haas.
Maar behalve nu die eer, die u me wel hebt willen aandoen, ben ik toch ook zoo blij dat ik dank zij u, mijn zure broodje alweer wat makkelijker verdienen kan. Want op de Zaterdagen dat ik in Architectura sta, kan ik me de luxe permitteeren er twee krentenbollen bij te koopen, of, als die op zijn, twee „sloffies". Fijn. Ik ben wel al een man op jaren, maar ik houd toch best nog eens van zoo'n extra'tje.
Wat me nu echter wel wat benauwt, is, hoe het in 't volgend jaar met *mij* zal gaan, want naar ik verneem zijn er allemaal ingrijpende veranderingen op til.
Ik wil niet nalaten U hierbij de beste wenschen aan te bieden voor de fusie in 1927 en de hoop uitspreken dat die U een pro-fusie van nut, genoegen, eendracht en ideale samenwerking moge brengen, maar ondertusschen houd ik mijn hart vast voor mijn eigen aangelegenheden. Want, zullen nu al die nieuwe heeren (ik bedoel niet die uit dat stuk, waar Royaards verleden jaar in meespeelde) mij evengoed mijn plaatsje in die nieuwe krant blijven gunnen? Daar voel ik me nu, eerlijk gezegd, niet heelemaal gerust op. Het zal me benieuwen.
Het zou me verbazend spijten als ik gewipt werd, om de eer natuurlijk, maar toch ook om de „sloffies". To be or not to be, dat is voor mij the question.
Enfin, ik zal in het nieuwe jaar maar net doen of er geen vuiltje aan de lucht is, en maar weer met dezelfde vrijmoedigheid mijn Fantasietjes blijven inzenden. 's Kijken wat er gebeurt. En alvorens nu voor vandaag te eindigen met de pen, maar niet met het hart, voel ik mij gedrongen eerst nog even den zetter of corrigeerder van Architectura een pluim op zijn hoed te steken. Want U moet weten, geachte lezers, dat die man een stille weldoener is.
Zooals U wel gezien en begrepen zult hebben, ben ik maar een ongeletterd mensch en heb het nooit verder gebracht dan gewone huis-, tuin- en keukentaal. Maar die stille, onbekende muggenzifter is voor mij een ware steunpilaar geweest in de doolhoven der Nederlandsche taal. Komma's werden op hun plaats gezet, n's toegevoegd of geschrapt, en de spelling van vreemde woorden verbeterd — in één woord keurig!
Ja, zetter of corrigeerder, U bent een taalgenie, en ik breng U hier in 't openbaar een eere-saluut.

Tot mijn grooten spijt heb ik vernomen, dat ik U in het komende jaar zal moeten missen. Hoe moet dat dan met mij gaan? Tweede verandering, die ik met bezorgdheid tegemoet zie.
Ook daarvan zal ik echter maar 't beste hopen en thans met de gebruikelijke tirade afscheid gaan nemen.
Een zalig uiteinde en veel heil en zegen wordt hierbij aan U allen toegewenscht door
DE(N) TORENWACHTER.
P.S. Ziet u, lezers, die n tusschen twee haakjes is nu bijvoorbeeld weer van mijn steunpilaar.

TECHNISCHE RUBRIEK.

BESCHERMING VAN HOUT TEGEN VOCHT.

Wanneer hout aan de inwerking van de vrije lucht is blootgesteld dan treden steeds veranderingen op in het vochtgehalte waardoor het hout zwelt, trekt en scheurt. Om vast te stellen in hoever hout tegen deze veranderingen beschermd wordt door het bestrijken van het oppervlak met een of andere massa worden door het boschtechnische proefstation in Wisconsin (Vereenigde Staten) een reeks proeven genomen. Een bestrijdingsmiddel, dat volledige bescherming biedt tegen den invloed van vocht werd nog niet gevonden, al heeft men met verschillende soorten ook belangrijk succes behaald.
Het middel dat meestal als het beste wordt aanbevolen, n.l. het bestrijken met lijnolie, heeft bij de proeven volkomen gefaald. Niet veel betere resultaten werden bereikt door het bestrijken met een oplossing van twee deelen boenwas of vijf deelen lijnolie.
Olieverf vormt een tegen het weer bestendige laag aan de oppervlakte van het hout, doch de laboratoriumproeven wezen uit, dat zulk een laag wisseling in het vochtgehalte van het hout niet kon beletten.
De hoedanigheid van de gebruikte verfstof scheen hieraan niets te veranderen. Grafietverf b.v. bleek in dit opzicht ongeveer even werkzaam als gewone olieverf met haar zware stoffen.
Celluloselak (acetol-cellon-zaponlak e.a.) waren werkzamer dan de voornoemde middelen en een versterking kan vermoedelijk worden verkregen door bijmenging van andere stoffen. Deze lakken drogen snel en vormen aan het houtoppervlak een bijzonder elastische huid.
Meubelmakerspolitoer en andere harststoffen-rijke vernissen leverden een belangrijk beter resultaat dan lijnolie-vernis. Door toevoeging van zekere stoffen, b.v. barijten, kan lijnolievernis intusschen, wat de bescherming tegen vochtwisseling betreft, even doeltreffend bereid worden als de harsvernissen. Een bronsverf samengesteld uit alluminiumpoeder en gekookte lijnolie, bleek bij het onderzoek beter te zijn dan al hierboven genoemde middelen. Dit mengsel droogt zoo snel, dat men in verloop van een half uur driemaal daarmede verven kan.
Aluminiumverf is bijzonder geschikt voor het aanbrengen op grootere ononderbroken vlakken zonder hoeken, het is b.v. een buitengewoon goed beschermmiddel gebleken voor de bladen van vliegtuigschroeven.
Verschillende soorten van asfaltlak en teervernissen geven een bijzonder goede bescherming tegen wisseling van de vochtigheid in hout. Men kan ze natuurlijk alleen daar toepassen, waar de kleur en het aanzien geen beletsel vormen. Men heeft proeven genomen met bijmengsels en overstrijken om de donkere kleur der asfaltlakken te bedekken, doch tot heden zonder groot succes.
Een bij tijdelijke werken toe te passen bestrijdingsmiddel van buitengewone weerstandskracht is vernis met vaseline bestreken of een voldoend dikke laag parafine. Natuurlijk kan geen van deze bestrijkingsmiddelen worden toegepast op vlakken die aan afslijting zijn blootgesteld.

INHOUD VAN DEN JAARGANG 1926 ALPHABETISCH GERANGSCHIKT NAAR DE TITELS.

	No. en Bladz.
Aansprakelijkheid (De) van den architect voor bestellingen	2 — 22
Aan den heer Jan de Meyer door J. H. de Groot (Ingezonden)	6 — 65
Amerikaansch (Een) oordeel over Hollandsche bouwkunst door Ir. P. H. Endt	21 — 243
Antwoord aan den heer Verkruysen door Dr. Fischer	23 — 276
Antieke beschaving door Prof. J. Six	24 — 280
Amsterdam West door Redactie	26 — 304
Antwoord van B. en W. op adres inzake bebouwing „plan Zuid"	29 — 338
Architectura op de Bundestagung van de B. D. A. in Düsseldorf door H. Th. Wijdeveld	29 — 345
Adres inzake prijsvraag van den Volkenbond	30 — 349
Antwoord aan den heer J. H. Shogt door Dr. Fischer	30 — 351
Amsterdamsche fantasietjes of Wat zie ik uit mijn raam door De Torenwachter 37 — 423; 40 — 458; 46 — 514; 48 — 533;	52 — 573
Arbeid (De) van C. A. Lion Cachet op het dubbelschroefmotorschip Pieter Corneliszoon Hooft	39 — 443
Advies-commissie voor bouwontwerpen en uitbreidingsplannen in Noord-Holland. (Jaarverslag)	41 — 463
Antwoord aan den heer v. d. Wey door A. v. d. Boom	41 — 470
„ „ „ „ J. R. Koning door Torenwachter	43 — 486
Adres van B.N.A. en A. et A. afd. Jury v. d. prijsvr. Volkenbondspaleis	47 — 523
Amsterdam West door J. B.	47 — 525
Bij den nieuwen jaargang door H. C. Verkruysen	1 — 1
Berlage (Dr. H. P.), Nieuwe opdracht aan	1 — 2
Bij reproductie naar werk van Bonnet door W. B.	4 — 37
Bronbemaling voor een bouwput, enz.	14 — 162
Bestaansrecht (Het) der ceramiek in de Hollandsche Architectuur door A. N. van der Lee 15 — 179;	16 — 191
Bebouwing (De) in Plan-Zuid	18 — 212
Bekeering (De) van den beeldhouwer Bourdelle door J. P.	25 — 289
Beginsel (Het) der schoonheidsbemoeiing door C. J. B.	27 — 319
Batik- en houtsneden van Reyer Stolk door J. A. van der Boom	35 — 409
Behangsels van Nederlandsche kunstenaars door J. A. van der Boom	38 — 433
Ballet (Het) in Rusland	39 — 449
Behangsels van Nederlandsche kunstenaars door A. F. van der Wey	41 — 469
Boomen (De) van Amsterdam door J. R. Koning	42 — 473
Bouwkunst en economie door Willem Sligting	44 — 499
Bouwverordeningen	47 — 531
Betondamwand systeem Daubin en Bautet	48 — 536
Betonnen voetstuk voor Masten	48 — 537
Belgische kunst in het buitenland	48 — 540
Bericht aan abonné's	49 — 543
Borgstelling bij Aanbestedingen	49 — 552
Bescherming van hout tegen vocht	52 — 575
Catalogi der Ned. Afd. te Parijs in 1925	3 — 36
Chineesche fabels (Drie) vertaald door Ed. Chavannes	4 — 47
„ „ (Twee) „ „ „ „	27 — 323
„ „ (Een) „ „ „ „	33 — 392
Christendom (Het) in Japan	34 — 402
Columbarium (Het) te Westerveld van Arch. W. M. Dudok	40 — 453
Comité Dr. Cuypers	47 — 532
Décor-ontwerpen (Bij de) van Arch. H. Th. Wijdeveld van Shakespeare's Julius Caesar door H. C. Verkruysen	18 — 206
Drogen van versch hout	37 — 432
Economische (De) positie van den kunstenaar door Willem Sligting	5 — 57
Egypte in verhouding tot Afrika door H. C. Verkruysen	6 — 61
Ervaringen met edelcement	11 — 129
Eenige korte gedachten over den Oosterschen, klassieken en middeleeuwschen geest door H. C. Verkruysen	19 — 228
Fragmenten door D. d' A.	20 — 236
Gewestelijke plannen, Uitbreiding van gem. in N. Holland	3 — 32
Glas als bouwmateriaal door P. Liese 7 — 83;	8 — 92
Gewapend beton opzetten (Een nieuw systeem) door Ir. J. Potma	11 — 129
Grafiek van Kees Koeman door J. A. v. d. Boom	14 — 157
Grafiek van Nederlandsche kunstenaars door J. A. v. d. Boom	25 — 289
Gekleurd cement	25 — 300
Gebrandschilderde (De) ramen van Jaap Weyand in het Kennemer Lyceum door J. A. van der Boom	29 — 340
Gebouw voor bloembollencultuur te Heemstede door J. Zietsma	34 — 393
Giftige vloer- en wandbedekking	36 — 422
Groot (Een) Russisch initiatief door A. R.-V.	45 — 503
Gewestelijk uitbreidingsplan voor het Oostelijk gedeelte der provincie Utrecht	51 — 569
Heer (De) de Groot en de cursus voor Hooger Bouwkunstonderwijs door W. J. M. van de Wijnpersse (ingezonden)	8 — 91
Haagsche (De) Raadhuisbouw door J. L.	20 — 235
Het kan niet slechter door N. J. van de Vecht	21 — 241
Huldiging van Dr. H. P. Berlage door Redactie	29 — 337
Hulpmiddel voor teekenen	41 — 472
Houten (Een) spoorbrug	48 — 538
Hout in plaats van ijzer	48 — 539
Holle muurplug	51 — 571
Internationale bond voor de kennis der bouwstoffen	4 — 46
Invloed (De) van Frank Lloyd Wright op de architectuur in Europa door J. J. P. Oud.	7 — 78
In het belang der architectuur door Frank Lloyd Wright 12 — 133; 13 — 145;	17 — 193
Is hooger bouwen in Amsterdam wenschelijk? door Ir. A. Keppler	27 — 313
„ „ „ „ „ „ „ J. B.	28 — 329
Instituut voor Sier- en Nijverheidskunst. Jaarverslag 1925 31 — 368	32 — 381
Indrukken van een godshuis door Mart. Jansen.	44 — 493
In den geldtempel aan den Vijzelstraat door van den Eeckhout	44 — 496
Jubileum Dr. H. P. Berlage	8 — 91
Jaarverslag V. A. N. K. 1925	13 — 154

No. en Bladz.

Jaarverslag v. d. 1sten Secretaris over 1925 . . . . . 20 — 229
„ „ Penningmeester over 1925 . . . . . 20 — 229
„ „ Redacteur van Architectura over 1925 . . . . . 20 — 230
„ Pulchri Studio 1925 . . . . . 25 — 299
„ 1925 Instituut voor Sier- en Nijverheidskunst 31 — 368: 32 — 381
Josef Cantré, beeldhouwer en houtsnijder door J. A. van der Boom . 32 — 375

Kunstmatig drogen van hout . . . . . 13 — 152
Keuringsvoorschriften voor hout als bouwmateriaal enz. 14 — 164: 15 — 169
Klassieke (Over de) idee en het ideaal door H. C. Verkruysen . . . 19 — 223
Kathedralen. Reisherinnering I door H. C. Verkruysen . . . . . 32 — 373
Korte (Een) reis door Voor-Indië. Lezing-verslag door J. Z. . . . . 45 — 505
Kunstwerken op afbetaling door Willem Sligting . . . . . 49 — 550

Letter Lutetia, ontworpen door J. van Krimpen door J. A. van der Boom 30 — 357
Leipziger Messe . . . . . 31 — 368
Levensglas . . . . . 49 — 551

Marquise-scharnier . . . . . 3 — 35
Museum (Een eigenaardig). La voiture à travers les âges . . . . . 8 — 96
Marionetten tentoonstelling . . . . . 9 — 108: 10 — 120
Mededeelingen van het Genootschap 9 — 108; 17 — 193; 18 — 205: 22 — 253
23 — 265; 24 — 280; 28 — 325; 30 — 360; 33 — 384; 44 — 493: 51 — 563
Moderne Deutsche Gebrauchs-Graphiker von Dr. Adolf Behne . . 11 — 121
Meeningen over zwart-wit kunst en de houtsnede door Ten Klooster 11 — 126
Methoden van kunsthistorisch onderzoek door H. C. Verkruysen. . 16 — 181
Molen (Een) behouden . . . . . 37 — 431
Monument voor Dr. Cuypers . . . . . 37 — 431
„Mogen wij zwijgen?" Redactie . . . . . 51 — 564

Nieuwe opdracht aan Dr. H. P. Berlage . . . . . 1 — 2
Negerkunst door H. C. Verkruysen . . . . . 2 — 13
Naar aanleiding van Praeadvies B. en W. van A'dam inzake bebouwing in plan Zuid . . . . . 3 — 25
Naar een algemeen uitbreidingsplan voor Groot-Amsterdam door C. J. Blaauw . . . . . 5 — 54
Naschrift bij: Glas als bouwmateriaal door G. W. . . . . 8 — 92
Nationaal veiligheidscongres (voorloopig programma) . . . . . 12 — 141
Naar aanleiding van de voorstelling van het Vlaamsche volkstooneel op 8 Mei door E. G. de R. . . . . 18 — 209
Notulen der ledenvergadering op Vrijdag 5 Febr. 1926 . . . . . 20 — 232
Naar aanleiding van de Prijsvraag voor een St. Canisius-standbeeld te Nijmegen door H. P. L. Wiessing . . . . . 24 — 277
Naar aanleiding van het Utrechtsche openluchtspel door El. G. de R. 30 — 352
Notre Dame Parijs, Munster te Bonn en de Dom van Keulen. Reisherinnering II door H. C. Verkruysen . . . . . 33 — 383: 34 — 395
Navi-Reimann-procédé voor het verven van hout aan den levenden boom in het bosch . . . . . 43 — 491
Nederlandsche bouwkunst te Stuttgart . . . . . 45 — 512
Nieuwe West-Commissie . . . . . 47 — 532

Organisatie, coöperatie en kunst door Willem Sligting . . . . . 22 — 261

No. en Bladz.

Over architectuur in onze Oost door Jan Poortenaar . . . . . 23 — 265
Over den vorm in de kunst. Het H. Avondmaal van da Vinci door Lodewijk Bosch . . . . . 42 — 475
Optische Gleichwertigkeit — Prismatisches Licht — Optische Plastik von Arthur Segal . . . . . 43 — 483
Over de kerk van Arch. Boeyenga in Haarlem . . . . . 47 — 527
Oproeping candidaten voor het Voorbereidend Examen en het examen voor Bouwkundig Opzichter 1927 . . . . . 48 — 533
Over de mogelijkheid van een hedendaagsch volkstooneel door A. Defresne . . . . . 49 — 545: 50 — 553
Onbreekbaar glas . . . . . 50 — 561

Periodiek overzicht I door J. F. S. . . . . 1 — 3
„ „ II „ „ . . . . . 4 — 41
Prijsvraag Schaepman-monument . . . . . 1 — 6
„ brugontwerp. tijdschrift Klei . . . . . 1 — 6
Perm. Prijsvraag-Commissie: prijsvraag voor Jong Nederland . . . 1 — 10
„ „ „ „ Olympische Medaille . . . 1 — 10
Prijsvraag Bouwkunst en Vriendschap: Heerenhofstad . . . . . 2 — 20
Prijsvragen Technische Hoogeschool. (Rapport) . . . . . 3 — 33
Prijsvraag vergaderzaal Volkenbond . . . . . 3 — 34
Punten uit een voordracht van de Vereeniging „Groot-Amsterdam" door J. B. . . . . 4 — 43
Portret (Het) in de grafische kunsten door R. . . . . 5 — 49
Prijsvraag Opera-gebouw (Mededeeling uitslag) . . . . . 6 — 64
„ Gemeente Utrecht. (Reclame-biljet) . . . . . 6 — 69
„ Pekingboschbebouwing . . . . . 6 — 71
„ Opera-gebouw (Jury-rapport) . . . . . 7 — 73
„ „ „ (Toelichting Arch. Staal) . . . . . 8 — 85
„ „ „ („ „ Blaauw) . . . . . 8 — 86
„ „ „ („ „ Ir. Gratama) . . . . 9 — 97
„ „ „ („ „ Ir. Slothouwer . . . 9 — 100
„ Gemeente Utrecht. Vragen . . . . . 9 — 106
„ Opera-gebouw. (Toelichting Arch. Wijdeveld) . . . . . 10 — 109
„ „ „ door J. B. . . . . 10 — 112
„ Pekingbosch, Baarn. Vragen . . . . . 10 — 115
„ Gemeente Utrecht. 2e beantwoording der Vragen . . . 12 — 140
„ Reclamebiljet. Gemeente Utrecht . . . . . 17 — 193
„ Klei . . . . . 19 — 222
„ Bebouwing Pekingbosch: ingekomen motto's . . . . . 19 — 222
„ „ „ „ bekroonde ontwerpen . . . 21 — 252
Provinciale Griffie in het Paviljoen te Haarlem. Schrijven aan den Minister met antwoord . . . . . 21 — 252
Prijsvraag bebouwing Pekingbosch. Jury-rapport . . . 22 — 257: 24 — 284
„ Advertentie Blue-Band. Jury-rapport . . . . . 25 — 298
Pulchri Studio. Jaarverslag . . . . . 25 — 299
Prijsvraag Gebouw Volkerenbond . . . . . 26 — 304
Portretkunst door E. Cohen . . . . . 26 — 311: 29 — 344
Prijsvraag de Heerenhofstad. Bekroningen . . . . . 31 — 361
„ Volkenbond te Geneve. Programma . . . . . 33 — 384
„ Heerenhofstad. Jury-rapport . . . . . 36 — 413
„ Het affiche der IXe Olympiade . . . . . 46 — 521

	No. en Bladz.
Proces (Een) over Duitsche kunstschatten	48 — 540
P. P. C. Wederrechtelijk gebruik van den naam der P. P. C.	49 — 551
Pieter Breughel	51 — 567
Reisetagebuch einer Philosofen (Uit). Hermann Keyserling	1 — 7
Retrospectieve tentoonstelling te Parijs	3 — 35
Raam (Het) van Joep Nicolaas, door A. v. d. Boom	7 — 82
Ramp (Een) voor de steenfabrieken	8 — 91
Rijksmuseum (Het). Geschenk schilderij van Buytewech	8 — 95
Rechtzetting (Een) in zake een causerie over de affiche als kunstuiting, door S. Jessurun de Mesquita	25 — 294
Roland Holst, Directeur der Rijksacademie van beeldende kunsten, door Dr. H. P. Berlage	28 — 325
Rechtzetting (Een) in zake de causerie over de affiche als kunstuiting, door O. van Tussenbroek.	31 — 366
Royaardsschouwburg (De) Beslissing Ged. Staten van N.-Holland	31 — 372
Reisherinnering I, Kathedralen, door H. C. Verkruysen	32 — 373
Reisherinnering II, Notre Dame Parijs, Munster te Bonn, Dom van Keulen	33 — 383; 34 — 395
Restauratie Slot Loevenstein	37 — 431
Rijksproefstation (Een) voor bouwmaterialen	45 — 511
Rapport . . . . . sur la découverte d'un panneau de faïences historiques	47 — 528
R. K. kerk te Waalwijk (Ingezonden), door Mart. Jansen	47 — 530
Royaards-schouwburg	47 — 531
Reclamezuil (De) bij het paleis op den Dam	47 — 532
Request in zake een paleis te Tokio	50 — 553
Spoelinrichting voor een privaat	8 — 93
Scryscrapers van hollandsche steen	13 — 153
Steenindustrie (Uit de).	14 — 162
School (De) voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten, Haarlem	19 — 217
Structuurstudiën buiten de bouwkunst, door Dr. F. H. Fischer	19 — 218
20 — 233; 21 — 246; 23 — 274; 24 — 281; 25 — 292; 26 — 307;	27 — 321
28 — 333; 29 — 342; 30 — 354; 31 — 361; 32 — 379; 33 — 390;	35 — 403
36 — 420; 37 — 427; 38 — 435; 41 — 470; 42 — 480; 43 — 489;	48 — 541
50 — 559.	
Starre behoudzucht (*Handelsblad*)	20 — 239
Starre behoudzucht of onnoozelheid door Hildo Krop	20 — 240
Senmut, door Prof. J. Six	22 — 255
Slotwoord aan den heer Verkruysen, door Dr. Fischer	24 — 284
School voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten te Haarlem. Request van den Bond van Technici	27 — 318
School idem. Tentoonstelling	28 — 325
School idem. Adres Verbond van Vakorganisaties van hoofdarbeiders	29 — 339
Slothouwer (Prof. Dr. Ir.) Benoeming tot hoogleeraar.	37 — 423
Spooroverwegen in de stad	37 — 431
Schimmenspel Don Quichotte	37 — 432; 48 — 539
Stadhuis (Het) te Aardenburg	48 — 540
Salon d'automne: de Nederlandsche afdeeling	48 — 540
Six † (Jhr. Dr. Jan) door Jan de Meijer	51 — 563

	No. en Bladz.
Teekenkamer (Uit de) door A. C. A. Rotgans	1 — 7
Tijdschriften-overzicht door W. B.	1 — 12; 3 — 34
Tentoonstelling Ned. Kring van beeldhouwers.	2 — 20
„ retrospectieve te Parijs	3 — 35
„ (Internationale) van Kunstnijverheid in Duitschland	3 — 36
„ van Fransche stoffen door A. v. d. Boom	8 — 90
Termoliet-bouw	8 — 93
Technische hoogeschool afdeeling der bouwkunde (stedebouwkundige voordracht)	12 — 142
Tentoonstelling werk afgevaardigde leden (bericht)	12 — 144; 13 — 145
14 — 157; 15 — 169.	
Tentoonstelling (Internationale) van toegepaste kunst te Zürich	14 — 160
Twee (Bij) fresco's van Botticelli in het Louvre door J. Jessurun de Mesquita	18 — 214
Twee affiches, reclame en kunst door J. A. v. d. Boom	26 — 301
Twee herinneringen aan Auguste Rodin door van den Eeckhout	31 — 364
Tijdschrift (Het) „Bouwen"	35 — 412
Uitbreiding van gemeenten in N.-Holland, Gewestelijke plannen	3 — 32
Uitbreidingsplan voor Amsterdam	5 — 53
„ (Naar een algemeen) voor Groot-Amsterdam door C. J. Blaauw	5 — 54
Uitbreidingsplan van Arnhem afgekeurd	51 — 570
Vragenrubriek (betreffende vragen over grafische kunst)	8 — 95
Vereeniging van Nederl. beeldende kunstenaren. (Oprichting)	8 — 96
Vijftig jaren Nederlandsche kunst door J. A. van der Boom	9 — 104
V.A.N.K. Jaarverslag 1925	13 — 154; 14 — 160
Verkiezing (De) van een redactie-commissie van het maandblad „Wendingen" door C. J. Blaauw	18 — 205
Vorstand des Bundes Deutscher Architecten... Ost Gruppe Düsseldorf	19 — 221
Vijf dagen in Zeeland. Een reis synthese door H. Th. Wijdeveld	21 — 249
Verbandshaus (Das) der Deutschen Buchdrucker in Berlin van Dr. Adolf Behne	28 — 326
Verdwijnend Dordt	29 — 348
Verkoop van kunstschatten	39 — 449
Voordracht (De) van den heer Herman Teirlinck door C. J. B.	49 — 543
Versailles, Fontainebleau en Rheims	50 — 561
Vereeniging van Nederlandsche beeldende kunstenaren „De Brug" in het Stedelijk Museum te Amsterdam door A. van der Boom	51 — 565
Vereeniging tot bevordering der Grafische kunst	51 — 569
Wonderen (De) der betonwereld door Tjerk Bottema	4 — 39
Wat de rechtbank ons leert	14 — 163; 25 — 300
Wederwoord aan den heer Fischer door H. C. Verkruysen.	23 — 276
Wiskunde, Wijsbegeerte en Vrees door J. H. Schogt	30 — 350
Woningnood en leege woningen	37 — 430
Woningcongres 1926 door J. Z.	46 — 522
Zijl door Dr. H. P. Berlage	26 — 301

INHOUD VAN DEN JAARGANG 1926 ALPHABETISCH GERANGSCHIKT NAAR DE NAMEN DER SCHRIJVERS.

	No. en Bladz.
A. (D. d') Fragmenten	20 – 236
B. (W.) Tijdschriften-overzicht	1 – 12
B. (J.) Naar aanleiding van praeadvies B. en W. van A'dam inzake bebouwing in plan-Zuid	3 – 25
B. (W.) Tijdschriften-overzicht	3 – 34
B. (W.) Bij reproducties naar werk van Bonnet	4 – 37
Bottema (Tjerk) De wonderen der betonwereld	4 – 39
B. (J.) Punten uit een voordracht van de Ver. „Groot-Amsterdam"	4 – 43
Blaauw (C. J.) Naar een algem. uitbreidingsplan voor Groot-Amsterdam	5 – 54
Boom (A. van der) Het raam van Joep Nicolaas	7 – 82
Blaauw (C. J.) Toelichting bij schetsontwerp Opera-gebouw	8 – 86
Boom (J. A. van der) Tentoonstelling van Fransche stoffen	8 – 90
„ „ Vijftig jaren Nederlandsche kunst	9 – 104
B. (J.) Prijsvraag Opera-gebouw	10 – 112
Behne (Dr. Adolf) Moderne Deutsche Gebrauchs-Graphiker	11 – 121
Boom (J. A. van der) Grafiek van Kees Koeman	14 – 157
Blaauw (C. J.) De verkiezing van een redactie-commissie voor het maandblad Wendingen	18 – 205
Boom (J. A. van der) Grafiek van Nederlandsche kunstenaars	25 – 289
Berlage (Dr. H. P.) Zijl	26 – 301
Boom (J. A. van der) Twee affiches: reclame en kunst	26 – 301
B. (C. J.) Het beginsel der Schoonheidsbemoeiing	27 – 319
Berlage (Dr. H. P.) Roland Holst, Directeur der Rijksacademie van beeldende kunsten	28 – 325
Behne (Dr. Adolf) Das Verbandshaus der Deutschen Buchdrucker in Berlin	28 – 326
B. (J.) Is hooger bouwen in Amsterdam wenschelijk?	28 – 329
Boom (J. A. van der) De gebrandschilderde ramen van Jaap Weyand in het Kennemer Lyceum	29 – 340
Boom (J. A. v. der) De letter Lutetia, ontworpen door J. v. Krimpen	30 – 357
„ „ Josef Cantré, beeldhouwer en houtsnijder	32 – 375
„ „ Batiks en houtsneden van Reyer Stolk	35 – 409
„ „ Behangsels van Nederlandsche kunstenaars	38 – 433
„ „ De arbeid van C. A. Lion Cachet op het dubbelschroefmotorschip Pieter Corneliszoon Hooft	39 – 443
„ „ Antwoord aan den heer van der Wey	41 – 470
„ „ Vereeniging van Nederlandsche beeldende kunstenaren „de Brug" in het Stedelijk Museum te A'dam	51 – 565
Bosch (Lodewijk) Over vorm in de kunst. Het H. Avondmaal van da Vinci	42 – 475
B. (J.) Amsterdam West	47 – 525
B. (C. J.) De voordracht van den heer Herman Teirlinck	49 – 543
Chavannes (Ed.) Drie Chineesche fabels	4 – 47; 27 – 323; 33 – 392
Cohen (E.) Portretkunst	26 – 311; 29 – 344
Defresne (A.) Over de mogelijkheid van een hedendaagsch volkstooneel	49 – 545; 50 – 553
Endt (Ir. P. H.) Een Amerik. oordeel over Hollandsche bouwkunst	21 – 243

	No. en Bladz.
Eeckhout (v. d.) Twee herinneringen aan Rodin	31 – 364
„ „ In den geldtempel aan de Vijzelstraat	44 – 496
Fischer (Dr. F. H.) Structuur-studiën buiten de bouwkunst 19 – 218; 21 – 246; 23 – 274; 24 – 281; 25 – 292; 27 – 321; 28 – 333; 29 – 342; 30 – 354; 32 – 379; 33 – 390; 35 – 403; 36 – 420; 38 – 435; 41 – 470; 42 – 480; 43 – 489; 50 – 559.	20 – 233; 26 – 307; 31 – 361; 37 – 427; 48 – 541
„ „ Antwoord aan den heer Verkruysen	23 – 276
„ „ Slotwoord aan den heer Verkruysen	24 – 284
„ „ Antwoord aan den heer J. H. Schogt	30 – 351
Groot (J. H. de) Aan den heer Jan de Meyer (Ingezonden)	6 – 65
Jessurun de Mesquita (J.) Bij twee fresco's van Botticelli in het Louvre	18 – 214
„ „ „ (S.) Een rechtzetting inzake een causerie over de affiche als kunstuiting	25 – 294
Jansen (Mart.) Indrukken van een godshuis	44 – 493
„ „ R.K. Kerk te Waalwijk. (Ingezonden)	47 – 530
Keyserling, (H.) Uit: Reisetagebuch eines Philosofen	1 – 7
Krop (Hildo) Starre behoudzucht of onnoozelheid	20 – 240
Keppler (Ir. A.) Is hooger bouwen in A'dam wenschelijk?	27 – 313
Koning (J. R.) De boomen van Amsterdam	42 – 473
Liese, (P.) Glas als bouwmateriaal 7 – 83;	8 – 92
Lee, (A. M. van der) Het bestaansrecht der ceramiek in de Hollandsche Architectuur 15 – 179;	16 – 191
L. (J.) De Haagsche raadhuisbouw	20 – 235
Meyer (Jan de) Onderschrift bij een ingezonden stuk van Arch. J. H. de Groot	6 – 68
„ „ Jhr. Dr. Jan Six †	51 – 563
Oud (J. J. P.) De invloed van Frank Lloyd Wright op de Architectuur in Europa	7 – 78
Potma (Ir. J.) Een nieuw systeem gewapend beton opzetter	11 – 129
Poortenaar (Jan) Over Architectuur in onze Oost	23 – 265
P. (J.) De bekeering van den beeldhouwer Bourdelle	25 – 289
Rotgans (A. C. A.) Uit de teekenkamer	1 – 7
R. Het portret in de grafische kunsten	5 – 49
R (E. G. de) Naar aanleiding van de voorstelling van het Vlaamsche volkstooneel	18 – 209
Redactie, Amsterdam-West	26 – 304
Rijks-Academie van beeldende kunsten	28 – 335
Redactie, Huldiging van Dr. H. P. Berlage	29 – 337
R. (El. G. de) Naar aanleiding van het Utrechtsche openluchtspel.	30 – 352
Redactie (Bijschrift bij „Indrukken van een godshuis" door M. Jansen)	44 – 493
R-V (A.) Een groot Russisch initiatief.	45 – 503
Redactie, Bijschrift bij R. K Kerk te Waalwijk door Mart. Jansen.	47 – 530
Redactie, „Mogen wij zwijgen?"	51 – 564

	No. en Bladz.
S. (J. F.) Periodiek overzicht I	1 – 3
„ „ „ „ II	4 – 41
Sligting (Willem) De economische positie van den kunstenaar	5 – 57
Staal (J F.) Toelichting bij schetsontwerp Opera-gebouw	8 – 85
Six (Prof. J.) Senmut	22 – 255
Sligting (Willem) Organisatie, coöperatie en kunst	22 – 261
Six (Prof. J.) Antieke beschaving	24 – 280
Schogt (J. H.) Wiskunde, wijsbegeerte en vrees	30 – 350
Segal (Arthur) Optische Gleichwertigkeit – Prismatisches Licht – Optische Plastik	43 – 483
Sligting (Willem) Bouwkunst en economie	44 – 499
„ „ Kunstwerken op afbetaling	49 – 550
Ten Klooster, Meeningen over zwart-wit kunst en de houtsnede	11 – 126
Tussenbroek (O. v.) Een rechtzetting inzake de causerie over de affiche als kunstrichting	31 – 366
Torenwachter (De) Amsterdamsche fantasietjes of Wat zie ik uit mijn raam 37 – 423; 40 – 458; 46 – 514; 48 – 533;	52 – 573
„ „ Aan den heer J R. Koning	43 – 486
Verkruysen (H. C.) Bij den nieuwen jaargang	1 – 1
„ „ Negerkunst	2 – 13
„ „ Egypte in verhouding tot Afrika	6 – 61
„ „ Methoden van kunsthistorisch onderzoek	16 – 181
„ „ Bij de decor-ontwerpen van Arch. Th. Wijdeveld voor Shakespeare's Julius Caesar	18 – 206
„ „ Over de klassieke idee en het ideaal	19 – 223
„ „ Eenige korte gedachten over de Oostersche, klassieke en middeleeuwsche geest	19 – 228
„ „ De heer Fischer schrijft enz	21 – 248
„ „ Wederwoord aan den heer Fischer	23 – 276
„ „ Reisherinnering I Kathedralen	32 – 373
Vecht (N. J. van de) Het kan niet slechter	21 – 241
„ „ „ II Notre Dame Parijs, Münster te Bonn en Dom van Keulen 33 – 383	34 – 395
Wijnpersse (W. J. M. van de) De heer de Groot en de cursus voor bouwkunstonderwijs. (Ingezonden)	8 – 91
W. (G.) Naschrift bij: Glas als bouwmateriaal	8 – 92
Wright (Frank Lloyd) In het belang der Architectuur 12 – 133; 13 – 145;	17 – 193
Wijdeveld (H. Th.) Vijf dagen in Zeeland. Een reis synthese	21 – 249
Wiessing (H. P. L.) Naar aanleiding van de prijsvraag voor een St. Canisiusstandbeeld te Nijmegen	24 – 277
Wijdeveld (H. Th.) Architectura op de Bundestagung van de B. D. A. in Düsseldorf	29 – 345
Wey (A F. van der) Behangsels van Nederlandsche kunstenaars	41 – 469
Zietsma (J.) Gebouw voor Bloembollencultuur te Heemstede	34 – 393
Z. (J.) Een korte reis door Voor-Indië. Lezing-verslag	45 – 505
„ „ Woningcongres 1926	46 – 522